શ્રીઆગમોદય સમિતિ ગ્રન્થોદ્ધારે ગ્રન્થાંક ૪૮.

શ્રીમાન્ પૂર્વધર આચાર્યવર્ય જિનભદ્ર ગણિ-
ક્ષમાશ્રમણ કૃત શ્રી મલ્લધારિ આચાર્ય
શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યકૃત વૃત્તિ સહિત.

શ્રી વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તર.

ભાગ ૨ જો.

(ગાથા ૧૫૪૯ થી ૩૬૦૩ સંપૂર્ણ.)

ભાષાન્તર કર્તા.
શાહ ચુનીલાલ હકમચંદ—અમદાવાદ.

પ્રકાશક
આગમોદય સમિતિ તરફથી
શાહ વેણીચંદ સુરચંદ,—મુંબાઇ.

આવૃત્તિ ૧ લી   સને ૧૯૨૭   પ્રત ૧૦૦૦

વીર સંવત્ ૨૪૫૩   વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૩

કીંમત રૂા. ૩-૦-૦

શ્રી વીરશાસન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમા શાહ રતીલાલ કેશવલાલે છાપ્યું
ઠે૦ હાજાપટેલની પોળ—અમદાવાદ

શાહ વેણીચંદ સુરચંદે શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ માટે શેઠ દેવચંદ
લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની ૧૧૪-૧૧૬, ઝવેરી બજાર,
મુંબાઇની ઓફીસમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું

શ્રી વિશેષાવશ્યક ભાગ બીજાની અનુક્રમણિકા.

ગણધરવાદ.

પહેલા ગૈતમ ગણધર

ત્રીજા વાયુભૂતિ ગણધર

ચોથો વ્યક્ત ગણધર.

પાચમો સુધર્મ ગણધર

છઠ્ઠા મંડિક ગણધર

સાતમા મૌર્ય ગણધર.

૧૮૭૦-૧૮૭૧ અહીં સમવસરણમાં દેવોને જોયા પહેલા પણ તે સંશય યોગ્ય નથી, એમ જણાવે છે.

૧૮૭૨-૧૮૭૫ ચંદ્રાદિ વિમાનો સંબંધી કેટલીક શંકાઓનું સમાધાન કરે છે

૧૮૭૬-૧૮૮૧ તે છતાં જિન કલ્યાણકાદિ જે જે, કારણે દેવો અહીં આવે છે તે કારણો જણાવવા અને બીજા કારણોથી દેવોની સિદ્ધિ જણાવવા માટે કહે છે

૧૮૮૨-૧૮૮૩ દેવોના અભાવે અગ્નિહોત્રાદિ ક્રિયા નિષ્ફળ થાય
૧૮૮૪ એમ જણાવતા વેદથી દેવોની સિદ્ધિ બતાવે છે એટલે પોતાનો સંશય છેદ થવાથી પોતાના સાડાત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવંત પાસે દીક્ષા લીધી

આઠમા અકંપિત ગણધર.

૧૮૮૫-૧૮૮૭ તેમને ભગવંત નામ અને ગોત્ર સહિત બોલાવી તેમના મનોગત નર્કસૃષ્ટિ વિષયક સંશયને વ્યક્ત કરે છે અને તે સંશય વેદપદોનો સત્ય અર્થ નહિ સમજવાથી થયેલ છે એમ જણાવે છે અને તેનો ખુલાસો કહેવાને શરૂ કરે છે

૧૮૮૮-૧૮૯૧ એજ અર્થ વિસ્તારથી કહેવાને ભાષ્યકાર કહે છે

૧૮૯૨-૧૮૯૫ ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ તે ખરું પ્રત્યક્ષ નથી, માત્ર તે ઉપચારથીજ પ્રત્યક્ષ છે, વસ્તુત તે પરોક્ષજ છે એમ પ્રશ્નોત્તરપૂર્વક બતાવે છે

૧૮૯૬-૧૯૦૦ ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પ્રત્યક્ષજ ન કહેવાય તે જણાવી નારકોની સિદ્ધિ કરે છે

૧૯૦૧-૧૯૦૩ પુન અનુમાનથી નારકીની સિદ્ધિ કરે છે એટલે પોતાનો સંશય છેદ થવાથી પોતાના
૧૯૦૪ ત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવંત પાસે દીક્ષા લીધી

નવમા ગણધર અચલભ્રાતા

૧૯૦૫-૧૯૦૭ તેમને નામ અને ગોત્ર સહિત બોલાવે છે અને તેમનો મનોગત પુન્ય-પાપ સંબંધી સંશયને વ્યક્ત કરે છે અને આ સંશય વિરુદ્ધાર્થવાળા વેદનાં પદો સાંભળવાથી થયો છે

૧૯૦૮ ઉપરોક્ત સંશય સ્પષ્ટ કરવાને ભાષ્યકાર કહે છે

૧૯૦૯-૧૯૧૧ એકલું પુન્ય, અથવા એકલું પાપ અથવા ઉભય મિશ્ર એકજ વસ્તુ માનવાવાળાના મતમાં જે રીતે સુખ દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે તે કહે છે

૧૯૧૨-૧૯૨૦ પુન્ય-પાપની સ્વતંત્રતા છે, અને જગતની વિચિત્રતા સ્વાભાવિક છે, એ ચોથા અને પાંચમા વિકલ્પનું સ્વરૂપ કહે છે

૧૯૨૧-૧૯૨૦ પ્રકાન્તરે પુન્ય-પાપની સિદ્ધિ કરે છે તેમાં અનુરૂપ કાર્ય કારણભાવ ને સર્વત્ર તુલ્યાતુલ્યતા બતાવે છે

૧૯૨૫-૧૯૨૭ અમૂર્ત સુખદુઃખના હેતુ, મૂર્ત એવું પુન્ય-પાપ કર્મ છે તે વાત ઉદાહરણથી કર્મ સિદ્ધિ ને તેની મૂર્તતા સિદ્ધ કરે છે

૧૯૨૮-૧૯૩૩ સુખ-દુઃખનું અસમવાયિ ને દેહાદિકનું સમવાય કારણ કર્મ હોવાથી પુણ્ય પાપરૂપ સિદ્ધિ.

૧૯૩૪-૧૯૩૫ ત્રીજા અને ચોથા પક્ષમાં દૂષણ બતાવે છે

૧૯૩૬-૧૯૩૯ એક સમયે શુભાશુભ રૂપ મિશ્ર યોગ ન હોય, તે વાત ઉદાહરણથી સમજાવે છે

૧૯૪૦-૧૯૪૧ પુન્ય-પાપનું લક્ષણ અને તે ગ્રહણ કરવાની રીતી

૧૯૪૨-૧૯૪૩ વર્ણાદિ શુભાશુભ ગુણવાળા કર્મ હોઇ શકે ? તેનો ઉત્તર

૧૯૪૪-૧૯૪૫ વિભાગ આહારનાં દૃષ્ટાન્તે સમજાવે છે

૧૯૪૬-૧૯૪૭ પુન્ય પાપનો સ્વભાવથી ભેદ બતાવી, વેદમાં કહેલ નીતિથી પુણ્ય-પાપની સિદ્ધિ કરે
૧૯૪૮ છે; એટલે તેમનો સંશય છેદ થવાથી પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા લીધી.

દશમા ગણધર મેતાર્ય

૧૯૪૯-૧૯૫૧ } તેમને નામ અને ગોત્ર સહિત બોલાવે છે, અને દેવ અને નરકાદિ પરલોક સબંધી
૧૯૫૨-૧૯૫૫ } તેના મનો-ગત સ શય વ્યક્ત કરે છે અને વિરૂદ્ધ એવા વેદ પદો સાંભળવાથી એવો સંશય ઉત્પન્ન થયો છે એમ જણાવીને તેનો ખરો અર્થ જણાવવાને કહે છે

૧૯૫૬-૧૯૫૮ ચૈતન્ય એ ભૂતનો ધર્મ નથી, તેમ આત્મા સર્વગત અને નિષ્ક્રિય નથી, તેમજ પરલોક પ્રમાણથી સિદ્ધ છે તે બતાવે છે

૧૯૫૯-૧૯૬૧ મેતાર્યની પુન શકા અને તેનું સમાધાન

૧૯૬૨-૧૯૬૫ ઉત્પત્તિમાન હેતુથી ઘટાદિ વસ્તુ નિત્ય કેવી રીતે કહેવાય ? તેનો યુક્તિપૂર્વક ખુલાસો કરતા ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રુવપણાની વ્યાપકતા જણાવે છે

૧૯૬૬-૧૯૭૦ ઉત્પાદાદિ ધર્મથી અને વેદ વાક્યથી પરલોકની સિદ્ધિ કરી ઉપસહાર કરે છે,

૧૯૭૧ એટલે પોતાનો સંશય છેદ થવાથી પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી

અગીઆરમા પ્રભાસ ગણધર.

૧૯૭૨-૧૯૭૪ } તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા અને મોક્ષ સબધી તેના મનોગત સ શય વ્યક્ત
૧૯૭૫-૧૯૭૬ } કરે છે, અને વિરૂદ્ધ એવાં વેદ પદો સાંભળવાથી એવો સશય ઉત્પન્ન થયો છે, એમ જણાવી તેનો ખરો અર્થ જણાવવાને કહે છે

૧૯૭૭-૧૯૮૦ જીવ કર્મનો અનાદિ સબધ સંયોગ છતા તેનો વિયોગ થાય એટલે કૃતકર્મ સસારનો નાશ થાય પણ જીવનો નાશ ન થાય એમ બતાવે છે

૧૯૮૧-૧૯૮૪ જીવ અને મોક્ષ વિનાશી નથી પણ અવિનાશી છે એ વાત કહે છે

૧૯૮૫-૧૯૮૬ પ્રમારાન્તરે મુક્તાત્માનું નિત્યપણું તેમજ નિત્યાનિત્ય-પણું કહે છે

૧૯૮૭-૧૯૯૧ 'किं दीवस्स व नासो निव्वाण' એવો જે પહેલા પૂર્વ પક્ષ કર્યો હતો તેનો ઉત્તર

૧૯૯૨-૨૦૦૨ આપે છે પ્રશ્નોત્તરરૂપે શબ્દાદિ વિષયનો ઉપભોગ નહિ છતા પણ મુક્તાત્મા સુખ રહિત નથી, તેમ અજ્ઞાની પણ નથી તે બતાવે છે

૨૦૦૨-૨૦૦૪ પુન્ય પાપના અભાવે મુક્તાત્માને સુખનો અભાવ હોય એમ પ્રભાસ કહે છે

૨૦૦૫-૨૦૦૭ તેના જવાબમાં સસારી સુખ તે દુખજ છે વાસ્તવિક સુખ તો મોક્ષમાંજ છે એમ જણાવી મુક્તાત્માને અનંત સુખ સ્વાભાવિક છે એમ જણાવે છે

૨૦૦૮-૨૦૧૦ જેઓએ અહકાર તથા કામને જીતી લીધા છે અને જેઓ મન, વચન અને કાયાનો વિકાર કરીને રહિત છે અને જેઓને પરની આશાઓ શાન્ત પામી છે તેવા ભાવિત આત્માને અહીંયાજ મોક્ષ છે

૨૦૧૧-૨૦૧૨ સાંસારિક સુખ દુખનો આધાર શરીર છે, પણ મોક્ષ સુખનો આધાર શરીર નથી એ વાત બતાવે છે

૨૦૧૩-૨૦૧૪ મુક્તાત્માનું જ્ઞાન અને સુખ અનિત્ય નથી પણ નિત્ય છે

૨૦૧૫-૨૦૧૮ વેદોક્ત કથનથી મોક્ષની અને નિરૂપસુખની સિદ્ધિ કરે છે

૨૦૧૯-૨૦૨૧ 'વાવસત" એ પદનો અર્થ કરતાં ઈષ્ટાનિષ્ટ વિષયોથી પ્રીત્યપ્રીતિનો અભાવ દેખાડે છે

૨૦૨૨-૨૦૨૩ } મુક્તાવસ્થામા સુખના સદ્‌ભાવની સિદ્ધિ કરી ઉપસહાર કરે છે એટલે તેમનો સશય
૨૦૨૪ } છેદ થવાથી પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા લીધી

ગણધરવાદ-સમાપ્ત

૨૦૨૫ ઉપરોક્ત ગણધરાની ઉત્પત્તિના કારણભૂત-ક્ષેત્ર-કાળાદિ અગીયાર દ્વારો જણાવવાને દ્વાર ગાથા કહે છે

આ ગાથા પછી ૬૪૩–૬૫૩ સુધીની અગીઆર ગાથાઓની ભાષ્યકારે વ્યાખ્યા નથી કરી
। માત્ર મૂળ સાથે ગુજરાતી અર્થ માત્ર આપ્યો છે તેની વિગત.

૬૪૩–૬૪૫ ક્ષેત્રદ્વારનો અવતરાર્થ, એટલે દરેક ગણધરોના કયા કયા ક્ષેત્રમાં થયા તે બતાવે છે

૬૪૬ કાળદ્વારનો અવતરાર્થ–કયા કયા ગણધરોના કયા કયા નક્ષત્રમાં જન્મ હતો તે બતાવે છે

૬૪૭–૬૪૮ ગણધરોના માતા પિતાઓનાં નામ

૬૪૯ ગોત્રદ્વાર–ગોત્રો જણાવે છે

૬૫૦–૬૫૧ ગૃહસ્થ પર્યાય બતાવે છે

૬૫૨–૬૫૯ છદ્મસ્થ પર્યાયદ્વાર (આ બે ગાથાઓનો ગુજરાતી અર્થ લખવો રહી ગયો છે)

:૦૨૬ કાળદ્વાર પહેલાં કહીને પછી ક્ષેત્ર નિર્ગમદ્વાર કહીશુ એમ જણાવે છે

.૦૨૭–૨૦૨૯ કાળનુ દ્રવ્યાન્તરગપણું તથા કાળ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કહે છે

૦૩૦–૨૦૩૧ દ્રવ્યકાળાદિના ભેદો કહી, ભાવકાળ જણાવી, આ અધિકારમા કયો કાળ લેવો તે કહે છે

(૨૦૩૧ મી ગાથા પછી નીચેની એક ગાથાની ભાષ્યકારે વ્યાખ્યા નથી કરી તે ગુજરાતી અર્થ સાથે આપી છે)

૬૩૨ જીવ અને અજીવની

૦૩૨–૨૦૩૪ દ્રવ્ય કાળ અને તેની ચાર પ્રકારની સ્થિતિ ભાષ્યકાર કહે છે.

૦૩૫–૨૦૩૬ અદ્ધાકાળનું સ્વરૂપ અને તેના ભેદો કહે છે

૦૩૭–૨૦૩૮ યથાયુષ્કકાળનું સ્વરૂપ તથા તેના ભેદ કહે છે

.૦૩૯–૨૦૪૦ ઉપક્રમ કાળનુ સ્વરૂપ અને તેના ભેદ કહે છે

(આ ૨૦૪૦ મી ગાથા પછી નીચેની ૬૬૬ થી–૭૨૩ ગાથાઓની ભવિષ્યકારે વ્યાખ્યા નથી કરી)

૬૬૬–૬૭૭ સમાચારીના ભેદો દશ પ્રકારે ઉપક્રમ કાળ સબંધી સમાચારી

૬૭૮–૬૮૧ વિનિત અને અવિનિતનુ સ્વરૂપ

૬૮૨–૬૮૭ "मिच्छामि दुक्कडं" એ પદના અક્ષરોનો સક્ષેપથી અર્થ કહે છે

૬૮૮–૬૯૦ ઇચ્છાકાર, મિચ્છાકાર, અને તથાકાર પરિચિત હોય તેને સદ્ગતિ દુર્લભ નથી એમ કહે છે

૬૯૧–૬૯૬ અને ૧૨૦–૧૨૦ ભાષ્યની એમ નવ ગાથા વડે આવસ્યકી તથા નૈષેધિકી એ બે દ્વાર કહે છે

૬૯૭–૭૨૩ આ પૃચ્છાદિ દ્વારો કહે છે

૦૪૧–૨૦૪૩ યથાયુષ્ક ઉપક્રમકાળ અને ઉપક્રમના નિમિત્ત કહે છે

૦૪૪–૨૦૪૫ સમાચારી ઉપક્રમ કાળનુ અને યથાયુષ્ક ઉપક્રમ કાળનુ સ્વરૂપ ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે

:૦૪૬–૨૦૪૯ બીજા કર્મોનો પણ ઉપક્રમની સિદ્ધિ

.૦૫૦–૨૦૫૧ કર્મનો ઉપક્રમ સહેતુક થાય છે, એમ સિદ્ધ કરે છે.

૦૫૨–૨૦૫૩ ઉપક્રમના અભાવે મોક્ષ પ્રાપ્તિનો અભાવ સિદ્ધ કરે છે

૦૫૪–૨૦૫૫ સાધ્યાસાધ્ય રોગની જેમ કર્મ પણ સોપક્રમી અને નિરૂપક્રમી સિદ્ધિ કરે છે

.૦૫૬–૨૦૫૭ પ્રમાણથી કર્મનુ સોપક્રમપણુ સિદ્ધિ કરે છે

૦૫૮–૨૦૬૨ કર્મનુ સોપક્રમપણુ સિદ્ધ કરવામાં બીજી યુક્તિઓ બતાવે છે

લક્ષણદ્વાર સમાપ્ત

નયદ્વાર.

(પૃથકત્વનો કાળ ને તે કરનાર આચાર્યની ઉત્પત્તિ.)

આર્યરૈરાચાર્ય (વજ્રસ્વામી) મહારાજની ઉત્પત્તિ અહિં નીચેની ગાથાઓ વડે તેમની સ્તુતિ ગ્રંથકારે કરી છે અને આ ગાથાઓની વ્યાખ્યા ભાષ્યકારે કરી નથી અર્થ સાથે મૂળ આપી છે,

૭૬૪ ૭૭૬ શ્રી વજ્ર સ્વામીની સ્તુતિ

યશોવિજય ગ્રંથમાલા તરફથી છાપેલા વિશેષાવશ્યક મૂળમાં મોટા અક્ષરની જે એની ગાથાઓ નિર્યુક્તિની કરીને મુકી છે, પણ ખરી રીતે તે ગાથાઓ હરિભદ્રસૂરિના અભિપ્રાય મુજબ તે નિર્યુક્તિની નથી તથા (આગમોદય સમિતિ) તરફથી છપાવેલ હમારી જે આવશ્યક મૂળ નિર્યુક્તિ તથા હરિભદ્રસૂરિજીની ટીકા સહિત છાપેલ છે તેમા નિર્યુક્તિની જે ગાથાઓ છાપી છે તે મુજબ તે નિર્યુક્તિની નથી.

મૂલમા છાપેલી	વિશેષાવશ્યક ટીકા.	આ. મૂલ ભાષ્ય.
૧૩૯	૧૫૪૮	
૧૪૨	૧૬૦૬	
૧૪૩	૧૬૦૭	
૧૪૮	૧૬૪૬	
૧૪૯	૧૬૪૭	
૨૩૩	૨૨૫૪	૧૨૪
૨૪૧	૨૩૦૬	૧૨૫
૨૪૨	૨૩૦૭	૧૨૬
૨૪૩	૨૩૩૩	૧૨૭
૨૪૪	૨૩૩૪	૧૨૮
૨૪૫	૨૩૫૬	૧૨૯
૨૪૬	૨૩૫૭	૧૩૦
૨૪૭	૨૩૮૯	૧૩૧
૨૪૮	૨૩૯૦	૧૩૨
૨૪૯	૨૪૨૪	૧૩૩
૨૫૦	૨૪૨૫	૧૩૪
૨૫૨	૨૪૫૧	૧૩૫
૨૫૩	૨૪૫૨	૧૩૬
૨૫૪	૨૪૫૩	૧૩૭
૨૫૫	૨૪૫૪	૧૩૮
૨૫૬	૨૪૮૯	૧૨૯
૨૫૭	૨૪૯૦	
૨૫૮	૨૪૯૧	
૨૫૯	૨૪૯૨	
૨૬૦	૨૪૯૩	
૨૬૧	૨૪૯૪	
૨૬૨	૨૪૯૫	
૨૬૩	૨૫૦૪	
૨૬૪	૨૫૦૬	૧૪૦
૨૬૫	૨૫૦૯	૧૪૧
૨૬૬	૨૫૧૦	૧૪૨
૨૬૭	૨૫૧૭	૧૪૩

૨૬૮
૨૬૯
૨૭૦
૨૭૧
૨૮૪
૨૯૭
૨૯૮
૨૯૯
૩૦૦
૩૮૫
૩૮૬
૩૮૭
૩૮૮
૩૮૯
૩૯૦
૩૯૧
૩૯૪
૩૯૫
૩૯૬
૩૯૭
૩૯૮
૩૯૯
૪૦૦
૪૦૧
૪૦૫

૫૮

૨૫૧૯
૨૫૫૦
૨૫૫૧
૨૫૫૨
૨૬૭૪
૨૭૦૧
૨૭૦૨
૨૭૦૩
૨૭૦૪
૩૩૩૯
૩૩૪૦
૩૩૪૬
૩૪૪૭
૩૩૪૮
૩૩૪૯
૩૩૫૦
૩૩૯૬
૩૪૦૨
૩૪૦૪
૩૪૦૫
૩૪૦૬
૩૪૦૭
૩૪૦૮
૩૪૦૯
૩૪૧૦
૩૫૦૨

૧૪૪
૧૪૫
૧૪૬
૧૪૮
૧૫૦
૧૭૨
૧૭૩
૧૭૪
૧-૧

અમારી (આગમોદય સમિતિ) તરફથી છપાયેલ આવશ્યકસૂત્રમા નિર્યુક્તિની ગાથાઓ લખી છે, પણ છાપેલ વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં સકારણ લીધેલ નથી તેની નોંધ.

૬	૧	૯૨૮ થી ૯૫૨	૨૫
૭૯	૧	૯૬૦ થી ૯૭૪	૧૫
૧૨૨ થી ૧૨૬ (૧૩૨૭–૧૩૩૩	૫	૯૭૭ થી ૯૯૨	૧૬
૧૪૬ થી ૬૦૦	૪૫૫	૯૯૫ થી ૯૯૯	૫
૬૪૩ થી ૬૫૯ (૨–૨૫	૧૭	૧૦૦૩ થી ૧૦૦૭	૫
૬૬૨	૧	૧૦૦૮ થી ૧૦૧૭	૧૦
૬૬૬ થી ૭૨૩ (૨૦૪૦)	૫૮	૧૦૨૫	૧
૭૬૪ થી ૭૭૨	૯	૧૦૨૭	૧
૭૭૫—૭૭૬	૨	૧૦૨૯ થી ૧૦૩૫	૭
૭૯૫	૧	૧૦૩૭–૩૮	૨
૮૦૨ (૨૬૯૦)	૧	૧૦૪૦ થી ૧૦૪૫	૬
૮૩૧ થી ૮૪૮	૧૮	૧૦૪૭ થી ૧૦૪૮	૨
૮૬૬ થી ૮૮૬	૨૧	૧૦૫૦ થી ૧૦૫૭	૮
૯૦૫ થી ૯૧૭	૧૩	૧૦૫૯ થી ૧૦૬૪	૬
૯૧૯ થી ૯૨૨	૪		

૭૧૬+૩૫૦ (લીધેલ) = ૧૦૬૬

બૃહત્કલ્પ ભાષ્ય પીઠિકા અને વિશેષાવશ્યક ભાષ્યની કેટલીક ગાથાઓની સરખામણી.

કલ્પપીઠિકા	વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય I	૭૫ f	cf ૪૯૭ બી ૪૯૮
૫ (એ)	cf ૨૪ d	૭૭	૫૦૦
૨૪ (એ) y	cf ૭૮	૭૯ ay	cf ૫૦૩
૩૦	cf ૭૯	૮૦ ay	cf ૫૦૮ B b
૩૯ b	cf ૮૦ એ	૮૧	૫૦૯
૨૫	of ૮૯ f	૮૨ f	cf ૫૧૦ f
૨૬એ	૯૧ એ	૩૧૨ by	cf ૧૩૬૭ Ba
૨૬ બી ૨૭	of ૯૧ બી ૯૨	૧૮૮	૧૩૮૪
૪૦	of ૨૪૧ f	૧૯૧	cf ૧૩૮૬
૪૨	.. ૪૫૩	૧૫૨	. ૧૩૮૭
૪૩ બી	૪૫૬ a d	૧૫૪	૧૩૯૨
૫૫	cf ૪૬૪ એ	૧૭૧ -	૧૪૦૯
૪૬ બી	cf ૪૬૯ એ	૧૭૨ f	૧૪૧૧ f
૫૦, ૫૨	cf ૪૬૯	૧૯૬ એ	cf ૧૪૧૭ એ
૪૬ એ ૪૮ f	cf ૪૭૦	૧૯૫ d	of ૧૪૧૭ d
૫૪ બી	cf ૪૭૩ એ	૧૯૫ એ	cf ૧૪૧૯ B
૫૪ એ	cf ૪૭૪ f	૧૯૭ b	cf ૧૪૨૦ d
૬૦ એ	cf ૪૭૬ એ	૧૯૮ a	of ૧૪૨૧ B
૬૧ f	cf ૪૭૮ f	૨૦૨	cf ૧૪૨૩
૬૯ બી	cf ૪૯૦ By	૨૦૦ d	of ૧૪૨૫ d
૭૩ f	cf ૪૯૬, ૪૯૭ એ	૩૩૫	. ૧૪૫૪
		૩૩૬–૩૬૨	. ૧૪૫૫–૧૪૮૨

વિ. ભા I	૭		કલ્પભાષ્ય	I	૩૨૬
	૨૩૪ (a)			IV	૧૪૦ એ
	૪૩૪ (બી)	cf	આ નિ૦	VIII	૧૬૬ એ
	૪૩૫	cf	,,	VIII	૧૬૬^{૧}
	૬૯૩		,,	I	૪૭^{૧}
	૭૦૬		,,	I	૫૫^{૧}, (?)
II	૯૫૭–૯૬૦		ઉત્તરા૦ નિર્યુક્તિ		૨૯–૩૨
	૧૨૭૫ એ	cf	Avasyaka-Erzahengen p 204		
	૧૩૧૦		આ૦ નિ૦	II	૪૧'
III	૪૯૭			VIII	૮૫'
	૫૩૮			XX	૬૧
	૫૮૬		વ્યવહાર ભાષ્ય	X	૬૯૩
IV	૮૫ એ	cf	આ૦ નિ૦	VIII	૧૨૧^{૧}
	૯૧' f		,, ,,	VIII	૧૨૧^{૫} f
	૯૮		,, ,,	VIII	૧૨૬^{૧}
	૧૨૫		કલ્પભાષ્યપીઠિકા		૧૨૩
	૧૫૩ એ	cf	આ૦ નિ૦	VIII	૧૬૬' a
V	૬૫૬		૧		
	૬૬૪ f		આ૦ નિ૦	XII	૧૨૦–૧૧૯
	૭૩૨		ઓઘ નિર્યુક્તિ		૧૦૯૦
	૭૩૭		દશાશ્રુત સ્કંધ નિર્યુક્તિ		૨૯૬

પ્રસ્તાવના.

આ મહાન્ ગ્રંથ તે સામાયિક સૂત્ર ઉપર વિવરણનો ભાગ છે. સામાયિક વિગેરે ષડાવશ્યકસૂત્રને હાલ પ્રચલિતમા પ્રતિક્રમણ સૂત્ર કહીયે છીએ. તેમા છ આવશ્યક (સામાયિક-ચતુર્વિંશતિસ્તવ, ગુરુવંદન, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ, પ્રત્યાખ્યાન) છે. તે સૂત્ર અંગબાહ્ય છે, એટલે ત્રણ નિષદ્યાથી નિષ્પન્ન નથી અને મૂલ સૂત્રો પૈકી એક છે. તે સૂત્ર ઉપર ભદ્રબાહુસ્વામીએ નિર્યુક્તિ પ્રાકૃત પદ્યમા રચી છે જિનદાસ મહત્તરાચાર્યે ષડાવશ્યક ઉપર ચૂર્ણી પ્રાકૃત ગદ્યમા રચી છે તથા એક આચાર્ય મહારાજે ભાષ્ય પ્રાકૃત પદ્યમા રચ્યુ છે, જે સ્વતન્ત્ર મલતુ નથી, પણ તેમાથી કેટલીક ગાથાઓ શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિએ પોતાની વૃત્તિમા રાખી છે.

શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે આ સૂત્ર તથા નિર્યુક્તિ ઉપર ટીકા રચી છે આ સૂત્ર ઉપર હાલ હયાત સંસ્કૃત ટીકાઓ પૈકી તે પ્રથમ છે અને તે પછી આ ઉપર ઘણુ સાહિત્ય છે. મલયગિરિ મહારાજે કેટલાક ભાગ ઉપર ટીકા રચી છે તેમ મલધારી હેમચન્દ્રાચાર્યે હારિભદ્રી વૃત્તિ ઉપર ટીપ્પનક લખેલ છે, વગેરે વિસ્તૃત સાહિત્ય છે (જે માટે જૈન ગ્રથાવલીના પાના-૧૮ થી ૩૮ જુઓ)

પ્રથમ આવશ્યક એટલે સામાયિક ઉપર જીનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણે ભાષ્ય પ્રાકૃત પદ્યમા રચ્યુ છે ખરી રીતે તો તે સામાયિક પ્રથમ આવશ્યક ઉપર શ્રીમાન્ ભદ્રબાહુ સ્વામીએ રચેલ નિર્યુક્તિ પૈકી કેટલીક ગાથા ઉપર તે વિવરણ છે અને તે પહેલા એક નામ અજ્ઞાત આચાર્યશ્રીએ ષડાવશ્યક ઉપર ભાષ્ય રચેલ હોવાથી તેનુ નામ વિશેષ-આવશ્યક ભાષ્ય એમ રાખેલ છે તે ઉપર પોતે ટીકા રચી છે પણ તે ઉપલબ્ધ નથી તે ઉપર બીજી ટીકા કોટ્યાચાર્યે લખી છે તેની તાડપત્ર ઉપર સંવત ૧૧૩૬ મા લખાયેલી નકલ ભંડારકર રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટમા છે. તે ટીકા છપાઇ નથી અને આ વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય ઉપર ત્રીજી ટીકા શ્રીમાન્ મલધારી હેમચન્દ્રાચાર્યે શિષ્યહિતા નામની રચી છે. અને તે શ્રી યશોવિજય જૈન ગ્રંથમાલામાથી બનારસમા છપાયેલ છે તે ટીકા ઉપરથી આ અનુવાદ કરાવી મૂલ સાથે તે અનુવાદ છાપવામા આવેલ છે

આ ગ્રંથ ઘણો ગહન છે, તેથી તેનો અનુવાદ ઘણા વિદ્વાન માણસ સિવાય બરાબર થઇ શકે તેમ નથી, અને તેથી આ અનુવાદમા ત્રુટિઓ આવવાનો સંભવ છે. વિદ્વાન વર્ગ આ ગ્રંથને સાધંત વાચી સુધારો વધારો મોકલવા કૃપા કરશો એવી ખાસ વિજ્ઞપ્તિ છે. વિષયાનુક્રમણિકા વિગતવાર આપેલ છે તે ઉપરથી વિષય સંબંધિ વિગતવાર ખુલાસો અત્રે કરેલ નથી

નિર્યુક્તિની મૂલ પ્રતોમા ગાથાઓ હાલ માલુમ પડે છે તે પૈકી મૂલ ભદ્રબાહુ સ્વામીએ રચેલ કેટલી અને કઇ કઇ તે ઘણો અગત્યનો વિચાર છે. કારણકે હાલના મૂલવાળી નિર્યુક્તિની પ્રતોમા મૂલ ભાષ્યકાર તથા વિશેષાવશ્યક ભાષ્યકાર વગેરેની ગાથાઓ આવે છે. હરિભદ્રસુરિ મહારાજે કેટલી ગાથાઓ નિર્યુક્તિની ગણે છે તે, ઘણે અંશે આગમોદય સમિતિમા છપાવેલ પુસ્તકમા બતાવેલ છે. પણ આ સબંધમા ઘણી વધારે ગવેષણા કરવાની જરૂર રહે છે. એક મુનિરાજે ષડાવશ્યક ચુર્ણિકાર કેટલીક ગાથાઓ નિર્યુક્તિની માને છે તેની ગણત્રી કાઢી છે, કમનસીબે મલધારી હેમચન્દ્રાચાર્યે નિર્યુક્તિકાર અને મૂલ ભાષ્યકાર વચ્ચેનો ભેદ લક્ષમા લીધો નથી જીનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણજીએ વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમા સામાયિક આવશ્યક ઉપરની નિર્યુક્તિની ગાથાઓ પૈકી કેટલી લીધી છે તે બાબત નિર્ણય કરવાની જરૂર છે. આ સબંધમા સ્વોપજ્ઞ ટીકા ઘણો

પ્રકાશ પાડી શકત, પણ તે એલભ્ય છે, તેથી આ સબધમા કોટયાચાર્ય તથા મલધારી હેમચન્દ્રાચાર્ય મહારાજ વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય પૈકીની કઇ કઇ અને કેટલી ગાથાઓ નિર્યુક્તિની ગણે છે તેનો નિર્ણય કરવો યોગ્ય છે વિશેષાવશ્યક મૂલની ખરેખર કેટલી ગાથાઓ છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય વિષય છે પણ આ બધો વિષય પ્રાકૃત અને સસ્કૃત ગ્રથોના પ્રખર વિદ્વાનો માટે ખાસ વિચારસ્પદ છે. તેમને જર્મની દેશ માર્ફાઇબર્ગ યુનીવરસીટીના સસ્કૃત પ્રોફેસર ડોકટર લાઇમેને કરેલ વિચારો મદદ રૂપ થઈ પડશે, સુપર રોયલ ચાર પાનાનો ફરમો એવા સો પાનાનો અધુરો ગ્રથ તેમને આ સાહિત્ય સબધી છપાવેલ છે પણ તેમને કામ પડતુ મુકેલ છે આ સરખામણીના કંપેરેટીવ ટેબલો તેમને કર્યા છે, આ સબધમા દિગમ્બર ગ્રથ મૂલાચાર પણ જોવા જેવો છે. આ સબધમા મારો પ્રાકૃતનો બોધ નહિ હોવાથી સ્વતન્ત્ર નિર્ણય ઉપર આવવુ મુશ્કેલ છે. તેથી વિદ્વાનોને આ મહત્વના વિષય ઉપર પરિશ્રમ કરવા ખાસ વિજ્ઞપ્તિ છે.

જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણ તથા મલધારી હેમચન્દ્રાચાર્ય શ્વેતાબર જૈન સાહિત્યમા સુપ્રસિદ્ધ મહાન્ તત્વવેત્તા આચાર્ય ભગવાન છે હેમચદ્રાચાર્યે ઘણા પુસ્તકો લખ્યા છે. આ ટીકા સવત ૧૧૭૫ મા જયસિહ રાજાના રાજ્યમા રચેલ છે

હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ વિશેષાવશ્યક ભાષ્યની ઘણી ગાથાઓ ટીકામા સાક્ષી ઉતારે છે. અને તેથી તેનુ વિવરણ મૂળ ભાષ્યની ગાથાઓ પેઠે કરતા નથી.

જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણનો ૬ ઠ્ઠી સદીમા ચોક્કસ કાળ નિર્ણય કરવાને પુરતા સાધન નથી

આ ગ્રથનો વિષય અક્ષરશ સમજવા માટે ખાસ મનન પૂર્વક સ્થિર ચિત્તે અને ત્યા સુધિ સામાયિકમા વાચવા વિચારવા વિનતિ છે

આ અનુવાદ શા ચુનીલાલ વર્ધમાને લખેલ છે એક સુનરાજે તથા અમદાવાદના રહીશ શા મગનલાલ ઉમેદરામે મુખ્યતાયે સુધારેલ છે.

ઓકટોબર ૧૯૨૬ | જીવણચદ સાકરચંદ ઝવેરી.
મુબાઇ | આગમોદય સમિતિના સેક્રેટરી

॥ ॐ अर्हं ॥

॥ श्रीपरमात्मने नमः ॥

શ્રીમજ્જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણવિરચિત—

વિશેષાવશ્યકભાષ્ય

તથા

મલધારિ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિકૃત શિષ્યહિતા નામની વૃત્તિના અનુસારે ગુજરાતી અનુવાદ

ભાગ બીજો.

ગણધરવાદ.

તે જીવ પ્રત્યક્ષાદિ કોઇપણ પ્રમાણથી સિદ્ધ નથી, એમ જણાવવાને શ્રીગૌતમ ગણધરના વિચારો શ્રી મહાવીર મહારાજ કહે છે કે—

जीवे तुह संदेहो पच्चक्खं ज न घिप्पइ घडो ब ।
अच्चंतापच्चक्खं च नत्थि लोए खपुप्फं व ॥ १५४९ ॥
न य सोऽणुमाणगम्मो जम्हा पच्चक्खपुव्वयं तंपि ।
पुव्वोवलद्धसंबंधसरणओ लिंग–लिंगीणं ॥ १५५० ॥
न य जीवलिंगसंबंधदरिसणमभू जओ पुणो सरओ ।
तल्लिंगदरिसणाओ जीवे संपच्चओ होज्जा ॥ १५५१ ॥
नागमगम्मोऽवि तओ भिज्जइ जं नागमोऽणुमाणाओ ।
न य कस्सइ पच्चक्खो जीवो जस्सागमो वयणं ॥ १५५२ ॥
जं चागमा विरुद्धा परोप्परमओऽवि संसओ जुत्तो ।
सव्वप्पमाणविसयाईओ जीवोत्ति ते बुद्धी ॥ १५५३ ॥

હે ગૌતમ! તને જીવ સંબંધી સંદેહ છે, કારણ કે તે ઘટની પેઠે પ્રત્યક્ષ જણાતો નથી, જે લોકમાં અત્યન્ત અપ્રત્યક્ષ છે, તે આકાશપુષ્પની પેઠે વિદ્યમાન પણ નથી. વળી તે આત્મા અનુમાનગમ્ય પણ નથી, કેમકે સર્વે અનુમાનો પ્રત્યક્ષથી પૂર્વે ઉપલબ્ધ લિંગ અને લિંગીના સંબંધના સ્મરણથી થાય છે. અને જીવની સાથે કોઇપણ તેવા લિંગના સંબંધનું દર્શન પૂર્વે થયું નથી, કે જેથી પુન: તેવું લિંગ જોવાથી અને તે સંબંધના સ્મરણથી જીવમાં સંપ્રત્યય-પ્રતીતિ થાય. તથા આગમગમ્ય પણ આત્મા નથી, કારણ કે આગમ અનુમાનપ્રમાણથી ભિન્ન નથી, વળી કોઇને જીવ પ્રત્યક્ષ જણાયો નથી, કે જેથી તેનું વચન આગમરૂપ મનાય. અને જે આગમો છે, તે પરસ્પર વિરુદ્ધ

છે, તેથી પણ આત્મામા સશય યુક્ત છે, માટે આત્મા સર્વપ્રમાણના વિષય રહિત છે, એમ તારૂ માનવુ છે. ૧૫૪૯ થી ૧૫૫૩.

હે આયુષ્યમાન્ ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ ! તને જીવને સાધનાર આગમ પ્રમાણનો સદ્ભાવ અને પ્રત્યક્ષાદિનો અભાવ એમ બન્ને પ્રકારના હેતુથી આત્મા સબધી આવો સદેહ છે, કે "આત્મા છે, કે નથી ?" હવે તેમા નાસ્તિપણાના હેતુઓ કહે છે-પ્રત્યક્ષપણાથી અત્યન્ત ન જણાતો હોવાથી આત્મા નથી, લોકમા જે અત્યન્ત અપ્રત્યક્ષ છે, તે આકાશપુષ્પની પેઠે નથીજ, અને જે પદાર્થ વિદ્યમાન હોય છે, તે ઘટ-પટ આદિની પેઠે પ્રત્યક્ષ જણાય છે, જો કે અણુઓ અપ્રત્યક્ષ છે, પરન્તુ ઘટાદિ કાર્યપણે પરિણામ પામેલા તે પ્રત્યક્ષપણાને પામે છે, તેથી તે અણુઓ છે એમ મનાય છે, તેવી રીતે આત્મા કદિપણ પ્રત્યક્ષ થતો નથી, માટે આત્માનો અત્યન્ત અભાવ છે,

વળી આત્મા અનુમાન પ્રમાણથી પણ ગમ્ય નથી, કારણ કે અનુમાન પ્રત્યક્ષ પૂર્વક પ્રવર્તે છે જેવડે અતીન્દ્રિય અર્થ જણાય તે લિગ, અથવા તિરોહિત (અદૃશ્ય) અર્થને જે જણાવે તે લિગ, ધૂમ-કૃતકત્વ વિગેરે લિગ જાણવા, અને એ લિગ જેને જણાવનાર હોય તે અગ્નિ-અનિત્યત્વ આદિ લિગી જાણવા. એ લિગ અને લિગીનો પ્રથમ પાકશાળા આદિમા અન્વય-વ્યતિરેકથી વ્યાપ્તિભાવ પ્રત્યક્ષથી જાણીને પછી કોઈ વખત અટવી અથવા પર્વતની નજીકમા આકાશ પર્યન્ત ગએલી ધૂમ્ર લેખા જોઇને પૂર્વે ગ્રહણ કરેલ સબધનુ સ્મરણ થાય, જેમકે-જ્યા જ્યા ધૂમ્ર હોય ત્યા ત્યા અગ્નિ હોય, એમ મે પૂર્વે પાકશાળાદિમા જોએલ છે, તેમ અહીં પણ ધૂમ્ર જણાય છે, માટે અહીં અગ્નિ હોવો જોઇએ. આ પ્રમાણે લિગ ગ્રહણ અને સબધનુ સ્મરણ એ ઉભયથી પ્રમાતા અગ્નિરૂપ લિગિને જાણે છે. એ પ્રમાણે અહીં આત્મારૂપ લિગીની સાથે કોઇપણ તેવા લિગનો પ્રત્યક્ષથી સબધ સિદ્ધ છે નહિ, કે જેથી તે સબધનુ સ્મરણ કરવાથી અને તેનુ લિગ જોવાથી આત્મા સબધી પ્રત્યય (પ્રતીતિ) થાય, જો આત્મા અને તેના લિગનો પ્રત્યક્ષથી સબધ સિદ્ધ થાય તો આત્મા પણ પ્રત્યક્ષથી સિદ્ધ થાયજ, અને તેથી અનુમાન કરવુ નિરર્થક થાય, કેમકે પ્રત્યક્ષથીજ આત્માની સિદ્ધ થઈ જાય. દેવદત્તની પેઠે સૂર્યને દેશાન્તરની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી તે ગતિમાન છે. આવા સામાન્યદૃષ્ટ એવા નામના અનુમાનથી સૂર્ય આદિની ગતિની પેઠે જીવની સિદ્ધિ થશે. એમ પણ ન કહેવુ, કારણ કે દૃષ્ટાન્તના ધર્મી દેવદત્તમા સામાન્યથી ગતિપૂર્વક દેશાન્તર પ્રાપ્તિ પ્રત્યક્ષપણે નક્કી કરીને સૂર્યમા પણ પ્રમાતા ગતિ સિદ્ધ કરે છે, તેથી તે યોગ્ય છે, પરન્તુ અહીં જીવની વિદ્યમાનતાની બાબતમા કોઇ પણ દૃષ્ટાન્તમા જીવની વિદ્યમાનતા વિના નહિ રહેનારો કોઇ પણ હેતુ પ્રત્યક્ષથી જણાતો નથી, એટલે સામાન્યદૃષ્ટ અનુમાનથી પણ જીવની સિદ્ધિ થતી નથી.

વળી આગમથી પણ આત્મા સિદ્ધ થઈ શકતો નથી, કેમકે આગમ પણ અનુમાનથી જુદુ નથી, પરમાર્થથી તો તે અનુમાન રૂપજ છે, કારણ કે શબ્દપ્રમાણનેજ આગમ કહેવાય છે, અને એ શબ્દ બે પ્રકારના છે, દૃષ્ટ અર્થ વિષયવાલો અને અદૃષ્ટ અર્થ વિષયવાલો, તેમા શબ્દથી દૃષ્ટ અર્થ વિષયની જે પ્રતીતિ થાય, તે વસ્તુત અનુમાનથીજ થાય છે, જેમકે કોઇ વખત પ્રથમ પહોળા પેટારો-ઊંચા કાઠા-ગોળ આવા આદિ આકારવાળા ઘટ પદાર્થમા "ઘટ" શબ્દનો પ્રયોગ થતો જોઇને પછી કોઇ વખત "ઘટ લાવ" એવો શબ્દ સાભળીને પહોળા પેટ આદિ આકારવાળો પદાર્થ ઘટ કહેવાય છે, એવા

પદાર્થમાજ ઘટ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે, પૂર્વે કુંભારની દુકાન આદિકમા આવા પદાર્થમાં એજ શબ્દનો પ્રયોગ થયો હતો, અને અત્યારે પણ એજ ઘટ શબ્દ સંભળાય છે, માટે પહોળા પેટ આદિ આકારવાળો પદાર્થ મારે લાવવો જોઇએ. આ પ્રમાણે અનુમાન કરીને પ્રમાતા ઘટ લાવે છે, એટલે દૃષ્ટાર્થ સંબંધી શબ્દ પ્રમાણ વસ્તુત અનુમાનથી જુદુ નથી. એ પ્રમાણે અહી શરીર વિના અન્યત્ર આત્મા શબ્દનો પ્રયોગ થતો જણાતો નથી, કે જ્યાં "આત્મા" એવો શબ્દ સાભળીને "આત્મા" છે એવો પ્રત્યય થાય, વળી સ્વર્ગ-નરકાદિ અદૃષ્ટ અર્થ વિષય શાબ્દ જ્ઞાન પણ અનુમાનથી જુદુ નથી, જેમકે અવિસંવાદી વચન આપ્તે કહેલ હોવાથી ચંદ્ર-સૂર્યનાઉપરાગ આદિ વચનોની (એટલે ગ્રહણાદિની) પેઠે સ્વર્ગ–નરકાદિ અદૃષ્ટ અર્થ વિષયક વચન પ્રમાણ છે, આ પ્રમાણે જે જ્ઞાન થાય એ પણ અનુમાનથી ભિન્ન નથી. અહી અમે એવા પ્રકારના કોઇ આપ્ત પુરૂષને જોતા નથી, કે જેને આત્મા પ્રત્યક્ષ થયો હોય અને તેથી તેનુ વચન આગમરૂપ માની લઇએ.

વળી જુદા જુદા દર્શનવાળાના આગમો પરસ્પર વિરોધી છે, એટલે આગમથી પણ આત્મા સંબધી સંશયજ રહે છે, પણ નિશ્ચય નથી થતો, નાસ્તિકો આત્માનો અભાવજ પ્રતિપાદન કરે છે, તેઓ કહે છે કે-'હે ભદ્રે' જેટલી આ ઇન્દ્રિય ગોચર છે, તેટલીજ દુનિઆ છે, તે સિવાય પુન્ય-પાપ-પરલોક આદિ કંઈ નથી, કેમકે (પોતાની બ્હેનને ફસાવવા તેણે વરૂના પગલા બતાવી સવારે પંડિતો અહિં વરૂ આવ્યો હશે એમ કહેવા લાગ્યા ત્યારે તેણે કહ્યુ કે) પ્રચ્છન્નપણે આપણે હાથે કરેલા આ પગલાઓ કે જેને પંડિતો વરૂના પગલા કહે છે, તે તુ જો. નાસ્તિકો આ પ્રમાણે કહીને આત્માનો અભાવ પ્રતિપાદન કરે છે. અને ભટ્ટ પણ એવુંજ કહે છે કે "विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्य समुत्थाय तान्येवानु विनश्यति, न प्रेत्य सञ्ज्ञास्ति' એટલે વિજ્ઞાનઘન-આત્મા એ પંચભૂતોથી ઉત્પન્ન થઇને તે ભૂતોનો નાશ થએથી તે આત્માનો પણ નાશ થાય છે, તેથી મરણ પામ્યા પછી પરલોક નથી. તથા બૌદ્ધો કહે છે કે "न रूप भिक्षव ! पुद्गल ", હે ભિક્ષુઓ પુદ્ગલ (જીવ) ને રૂપ નથી. ઇત્યાદિ આગમવચનો આત્માનો અભાવ પ્રતિપાદન કરનારા છે, અને વળી કેટલાક આગમોમા આત્માનુ અસ્તિત્વ પણ સંભળાય છે. વેદમાં કહ્યુ છે કે "नहि वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति, अशरीर वा वसन्त प्रियाप्रिये न स्पृशत सશરીરીને પ્રિય-અપ્રિય-એટલે સુખ દુખનો વિયોગ નથી. અને અશરીરીને પ્રિયાપ્રિય-સુખદુખ સ્પર્શતા નથી" તથા "अग्निहोत्र जुहुयात् स्वर्गकाम " સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાએ અગ્નિહોત્ર (યજ્ઞ) કરવો. વળી કપિલમુનિના આગમમા "अस्ति पुरूषोऽकर्ता निर्गुणो भोक्ता चिद्रूप " ઇત્યાદિ આગમવચનો આત્માનુ અસ્તિત્વ પ્રતિપાદન કરે છે. આ રીતે આગમો પરસ્પર વિરૂદ્ધ મત બતાવનાર હોવાથી આગમપ્રમાણથી પણ આત્માની વિદ્યમાનતા સિદ્ધ થતી નથી.

આ ત્રણ પ્રત્યક્ષ-અનુમાન-અને આગમપ્રમાણ વૈશેષિક દર્શનની અપેક્ષાએ કહ્યા છે, એ સિવાય ઉપમાનપ્રમાણથી પણ આત્મા સિદ્ધ નથી થતો. કારણ કે "જેવી ગાય, તેવુ ગવય (રોઝ)" ઇત્યાદિ દૂર રહેલા પદાર્થમા સાદૃશ્યપણાની બુદ્ધિને ઉપમાનપ્રમાણ ઉત્પન્ન કરે છે, અહી ત્રિભુવનમા પણ આત્મા સમાન અન્ય પદાર્થ નથી, કે જે પદાર્થને જોવાથી તેના સમાન આત્મા છે એવી પ્રતીતિ થાય. કાળ-આકાશ-દિશા વિગેરે આત્માની સમાન છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે એ પદાર્થોની માન્યતાજ વિવાદ ગ્રસ્ત છે, એટલે તે તેના જેવા છે, એમ કેમ કહી શકાય ? વળી એવો કોઇ પદાર્થ જોએલો કે સાભળેલો નથી, કે જે આત્મા વિના ઘટી ન શકે, જેથી આત્માની

સિદ્ધિ થાય, માટે આત્મા સર્વપ્રમાણના વિષયથી બાહિર છે, એમ તારી માન્યતા છે, કારણ કે પદાર્થનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરનાર એવા પાંચે પ્રમાણના વિષય રહિત આત્મા હોવાથી પદાર્થનો અભાવ સિદ્ધ કરનાર છઠ્ઠા અભાવ નામના પ્રમાણનો એ વિષય છે. એટલે કે આત્મા નથી. ૧૫૪૯ થી ૧૫૫૩.

ઉપરોક્ત પ્રથમ ગણધરની આત્મા સંબંધી શંકાનું સમાધાન ભગવાન્ મહાવીરના મુખે શ્રીમાન્ આચાર્યશ્રી કરે છે.

गोयम ! पच्चक्खु च्चिय जीवो ज संसयाइविन्नाण ।
पचक्खं च न सज्झ जह सुह–दुक्खं सदेहम्मि ॥ १५५४ ॥
कयव करेमि करिं चाहमह पचया इमाओ य ।
अप्पा सप्पच्चक्खो तिकालकज्जावएसाओ ॥ १५५५ ॥
किह पडिवण्णमहति य किमत्थि नत्थित्ति ससओ किह णु ? ।
सइ संसयम्मि वाय कस्साहं पचओ जुत्तो ? ॥ १५५६ ॥
जइ नत्थि ससइ चिय किमत्थि नत्थित्ति ससओ तस्स ? ।
ससइए व सरूवे गोयम ! किमसंसय होज्जा ? ॥ १५५७ ॥

ગૌતમ ! આત્મા તને પણ પ્રત્યક્ષ છે, કેમકે તે સિવાય તને આ સંશયાદિ વિજ્ઞાન થાય નહિ માટે જેમ પોતાના શરીરમાં અનુભવસિદ્ધ સુખ-દુઃખો અન્ય પ્રમાણથી સધાતા નથી તેમ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ આત્મા પણ (અન્યપ્રમાણથી) સિદ્ધ કરાતો નથી. અથવા “મેં કર્યું, હું કરું છું–હું કરીશ ઇત્યાદિ ત્રિકાળવિષયી કાર્યના ઉપદેશવડે એમાના હું” પ્રત્યયથી તે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે. “હું છું” એમ કેવી રીતે માન્યું ? એમ કહેવામાં આવે તો, “હું છું ? કે નથી ?” એવો સંશય કેવીરીતે થાય ? અને એવો સંશય થાય, તો આ “હું છું” એવો પ્રત્યય કોને થાય ? અને જો સંશયીજ ન હોય, તો “હું છું કે નહિ ?” એવો સંશય કોને થાય ? માટે ગૌતમ ! સ્વરૂપમાં સંશય હોય, તો બીજું સંશય રહિત શું હોય ? ૧૫૫૪ થી ૧૫૫૭

હે ગૌતમ ! આત્મા તને પણ પ્રત્યક્ષ છે, તો પછી અન્યપ્રમાણ કહેવાથી શું ? કારણકે તારા હૃદયમાં જે આ સ્વસંવેદન સિદ્ધ સંશયાદિ વિજ્ઞાન સ્ફુરે છે, તેજ આત્મા છે, સંશયાદિ જ્ઞાન આત્મા સિવાય હોઈ શકે નહિ, માટે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે, અને જે પ્રત્યક્ષ હોય, તે અન્ય પ્રમાણથી સિદ્ધ કરાતું નથી જેમ પોતાના શરીરમાં સુખ-દુઃખ વિગેરે સ્વાનુભવગમ્ય છે, તેમ તે પણ સમજવું. પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છતાં પણ શૂન્યવાદી આગલ તે સધાય છે, એમ કહેતો હોય, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે સર્વપ્રત્યયો પ્રત્યય હોવાથી સ્વપ્નના પ્રત્યયની પેઠે આલંબન રહિત છે. ઇત્યાદી શૂન્યવાદીએ કહેલ બાધક પ્રમાણનું ત્યાં નિરાકરણ કરેલું છે પણ અહીં પ્રત્યક્ષ આત્મગ્રાહકમાં કોઇ બાધક પ્રમાણ નથી માટે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે. ૧૫૫૪.

અથવા મેં કર્યું–હું કરું છું–હું કરીશ. મેં કહ્યું, હું કહું છું, હું કહીશ. મેં જાણ્યું, હું જાણું છું, હું જાણીશ ઇત્યાદિ પ્રકારે ત્રિકાળ વિષયી કાર્ય વ્યપદેશ કરતાં, તેમાં જે “અહં–હું” પ્રત્યય થાય છે, એ પ્રત્યયથી આત્મા પ્રત્યક્ષ છે, આ અહં પ્રત્યય લિંગ રહિત હોવાથી અનુમાનથી નથી થતો, તેમ આગમાદિ પ્રમાણથી પણ નથી થતો, કેમકે પ્રમાણ નહિ જાણનારા બાળ-ગોપાળ આદિને પણ અંતઃકરણમાં સ્વસંવેદ

અહં પ્રત્યયની પ્રતીતિ થાય છે, અને ઘટ-પટાદિમા એવી પ્રતીતિ નથી થતી. માટે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે. ૧૫૫૫.

જીવનો અભાવ હોય તો " હુ " એમ તમે કેવી રીતે માનો છો ? કેમ કે વિષયનો અભાવ છતે વિષયીનો અભાવ હોય છે, શરીરમાંજ એ " હુ " પ્રત્યયનો વિષય છે, એમ કહેતો હોય, તો તે અયોગ્ય છે, કારણકે એમ હોય, તો જીવ રહિત શરીરમા પણ " હુ " એવો પ્રત્યય થવો જોઇએ. વળી જીવ સબધી અહં-હુ એવો પ્રત્યય થએ " હુ છુ કે નથી " એવો સશય તને કેવી રીતે થાય ? કેમકે " હુ " એવા પ્રત્યયથી આદ્ય આત્માના સદ્‌ભાવથી " હુ છુ. " એવો નિશ્ચય થવો જોઇએ. અથવા આ આત્માના અસ્તિત્વ સબધી સશયમા ' હુ ' એવો પ્રત્યય કોને થાય ? કેમકે આત્માના અભાવે તેવો પ્રત્યયજ ન થાય. ૧૫૫૬.

વળી જો સશયીએવો પ્રથમ આત્માજ ન હોય તો " હુ છુ કે નથી ? ' એવો સશય કોને થાય ? કેમકે સશય એ વિજ્ઞાન નામનો ગુણજ છે. અને ગુણો સિવાય ગુણી હોઇ જ શકે નહિ. શરીર ત્યા ગુણી છે. એમ કહેવામા આવે. તો તે સર્વથા અયોગ્ય છે, કારણ કે શરીર મૂત અને જડ છે, જ્ઞાન અમૂર્ત અને બોધસ્વરૂપ છે. આથી કરીને અનનુરૂપ (નહી સરખા) પદાર્થોનો ગુણ-ગુણીભાવ સભવે નહિ અને સભવે તો આકાશ અને રૂપ આદિ પદાર્થોનો પણ ગુણ-ગુણીભાવ માનવો પડે. વળી જેને આત્મસ્વરૂપમાં સશય હોય, તેને કર્મના બધ-મોક્ષ-ઘટ-પટ આદિ બીજી વસ્તુઓ પણ સશય રહિત કયાથી હોય ? નજ હોય. અર્થાત્ તેને સર્વ વસ્તુમા સશયજ હોય કેમકે આત્માના અસ્તિત્વનો નિશ્ચય હોય, તોજ શેપ વસ્તુનો નિશ્ચય થાય વળી " હુ " એવા પ્રત્યયથી પ્રત્યક્ષ જણાતા આત્માને ગોપવનારને " શબ્દ અશ્રાવણ છે. " ઇત્યાદિ વચનની પેઠે પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધ નામનો પક્ષાભાસ દોપ પ્રાપ્ત થાયછે. તથા " શબ્દ નિત્ય છે. " ઇત્યાદિ વચનની પેઠે તેમનુ કથન અનુમાનવિરૂદ્ધ પણ છે. " હુ સશયી છુ " એમ પ્રથમ માનીને પછી " હુ નથી. " એમ કહેનારને " કર્ત્તા અનિત્ય છે, આત્મા અચેતન છે " ઇત્યાદિ સાખ્ય દર્શનના વચનની પેઠે અભ્યુપગમવિરોધ નામનો દોપ પ્રાપ્ત થાય છે. બાળ-ગોપાળ-સ્ત્રી આદિને પ્રસિદ્ધ એવા આત્માના અપલાપ કરનારનુ વચન " શશી-ચદ્ર નથી " ઇત્યાદિ વચનની પેઠે લોકવિરૂદ્ધ છે. ' હુ છુ, કે નથી ? ' એમ બોલનારનુ વચન " મારી માતા વન્ધ્યા છે, " ઇત્યાદિ વચનની પેઠે સ્વવચન વ્યાઘાતવાળુ છે. આ રીતે પ્રત્યક્ષાદિ બાધિત પક્ષમા પક્ષધર્મ પણે ત્હારો હેતુ હોવાથી તે અસિદ્ધ છે. હિમવાનના પલનુ પરિમાણ-અને પિશાચ આદિમા પાચમાથી એકે પ્રમાણ પ્રવર્તતુ નથી, તેથી પાંચ પ્રમાણના વિષય રહિત અસત્ હોય એવો ત્હારો હેતુ અનૈકાન્તિક પણ છે. અને અનુમાન પ્રમાણથી આત્મા સિદ્ધ થાય છે. તેથી ત્હારો હેતુ વિપક્ષમા રહે છે, માટે તે હેતુ વિરૂદ્ધ પણ છે. ૧૫૫૭.

બીજી રીતે આત્માને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કરે છે.

गुणपच्चक्खत्तणओ गुणीवि जीवो घडोव्व पच्चक्खो ।
घडओऽवि घेप्पइ गुणी गुणमेत्तग्गहणओ जम्हा ॥ १५५८ ॥
अन्नोऽणन्नो व गुणी होज्ज गुणेहिं, जइ नाम सोऽणन्नो ।

ननु गणमेत्तग्गहणे घेप्पइ जीवो गुणी सक्खं ॥ १५५९ ॥
अह अन्नो तो एव गुणिणो न घडादओऽवि पच्चक्खा ।
गुणमेत्तग्गहणाओ जीवम्मि कओ वियारोऽय ? ॥ १५६० ॥

ગુણપ્રત્યક્ષથી ગુણી આત્મા પણ ઘટની પેઠે પ્રત્યક્ષ છે, કેમકે રૂપાદિ ગુણ માત્ર ગ્રહણ થવાથી ગુણી-ઘટ પણ ગ્રહણ થાય છે, ગુણોથી ગુણી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે? જો ગુણોથી ગુણી અભિન્ન છે, તો ગુણમાત્રના ગ્રહણથી ગુણી-જીવ પણ સાક્ષાત્ ગ્રહણ થાયજ, અને જો ગુણોથી ગુણી ભિન્ન હોય, તો ગુણમાત્ર ગ્રહણ કરવાથી ઘટાદિ ગુણી પણ પ્રત્યક્ષ ન થવા જોઇએ, તો પછી જીવને વિષે તેના અભાવનો વિચાર શાથી થાય છે? ૧૫૫૮ થી ૧૫૬૦.

સ્મૃતિ-જિજ્ઞાસા-ચિકીર્ષા-જિગમિષા સંશય વિગેરે જ્ઞાન વિશેષ આત્માના ગુણો છે ને તે સ્વસંવેદ્ય પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ હોવાથી તે ગુણો વાળો આત્મા પણ પ્રત્યક્ષ છે. જેના ગુણો પ્રત્યક્ષ હોય, તે ગુણી પણ પ્રત્યક્ષ હોય છે, જેમ રૂપાદિ ગુણ પ્રત્યક્ષ હોવાથી તેનો ગુણવાન્ ઘટ પ્રત્યક્ષ છે, તેવી રીતે અહીં પણ ઉપરોક્ત જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રત્યક્ષ હોવાથી તે ગુણવાન્ આત્મા પણ પ્રત્યક્ષ છે

ગુણ પ્રત્યક્ષ થવાથી ગુણી પણ પ્રત્યક્ષ થાય છે, એ હેતુ અનૈકાન્તિક છે, કેમકે આકાશનો ગુણ શબ્દ પ્રત્યક્ષ થાય છે, પણ તે ગુણવાન્ આકાશ પ્રત્યક્ષ નથી થતું આ પ્રમાણે શંકા ન કરવી, કેમકે શબ્દ એ આકાશનો ગુણ નથી, પણ રૂપ આદિની પેઠે ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય હોવાથી પુદ્ગળનો ગુણ છે, એટલે તે ગુણ પ્રત્યક્ષ થવાથી આકાશ કયાથી પ્રત્યક્ષ થાય? નજ થાય

ગુણ પ્રત્યક્ષ થવાથી ગુણીને શું? એમ કહેતો હોય, તો પૂછીએ છીએ કે ગુણોથી ગુણીને તું ભિન્ન માને છે? કે અભિન્ન માને છે?, જો અભિન્ન માનતો હોય, તો જ્ઞાનાદિ ગુણ ને ગ્રહણ કરવા માત્રથીજ તે ગુણવાન્ આત્મા પ્રત્યક્ષથી ગ્રહણ કરાય, એમ સિદ્ધ થયું. કેમકે જે જેનાથી અભિન્ન હોય, તેનું તેને ગ્રહણ કરવાથી ગ્રહણ થાય છે, જેમ વસ્ત્રમાં રહેલો રંગ વસ્ત્રથી અભિન્ન હોવાથી, વસ્ત્ર ગ્રહણ કરવાથી તે રંગ પણ ગ્રહણ કરાય છે, તેમ અહીં પણ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી અભિન્ન તે ગુણવાન્ આત્માછે, તેથી તેના ગુણો ગ્રહણ થવાથી તે ગુણવાન્ આત્મા પણ પ્રત્યક્ષપણે ગ્રહણ થાય છે, અને જો ગુણોથી ગુણી ભિન્ન છે, એમ માનતો હોય, તો ઘટ આદિ ગુણી, તેના રૂપાદિ ગુણોનું પ્રત્યક્ષ થવાથી જે ગ્રહણ થાય છે તે ગ્રહણ ન થવું જોઇએ કેમકે જે જેનાથી ભિન્ન હોય, તે તેનું ગ્રહણ થવાથી ગ્રહીત ન થાય, જેમ ઘટ ગ્રહણ થવાથી તેથી ભિન્ન એવા પટનું ગ્રહણ નથી થતું, તેમ અહીં પણ ગુણીથી ભિન્ન એવા ગુણોનું ગ્રહણ થવાથી ગુણી ગ્રહણ થવો ન જોઇએ. આ પ્રમાણે ઘટાદિમાં પણ અગ્રહણતાનો દોષ સમાન છતાં, કેવળ આત્માના અભાવનોજ વિચાર શાથી થાય છે? કદિ એમ કહેવામાં આવે કે દ્રવ્ય વિના ગુણો હોતા નથી, તેથી રૂપાદિ ગુણો પ્રત્યક્ષ થએ, ઘટાદિ દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષ થાય છે તો આત્મામાં પણ એજ પ્રમાણે છે. ૧૫૫૮-૯-૬૦.

વળી ગુણી અને ગુણો ભિન્ન માનવાથી ગુણના પ્રત્યક્ષથી ગુણી પ્રત્યક્ષ થાઓ અથવા ન થાઓ, એ [illegible] મૂકી દઇએ, તો પણ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી ભિન્ન એવો ગુણી આત્મા છે, એમ માનવા છતાં પણ આત્મા સિદ્ધ થાય તે જણાવવા કહે છે.

अह मन्नसि अत्थि गुणी न उ देहत्थनर तओ किंतु ।
देहे नाणाइगुणा सो चिय तेंमि गुणी जुत्तो ॥ १५६१ ॥
नाणादओ न देहस्स मुत्तिमत्ताइओ घडस्सेव ।
तम्हा नाणाइगुणा जस्स स देहाहिओ जीवो ॥ १५६२ ॥
इय तुह देसेणाय पच्चक्खो सव्वहा मह जीवो ।
अविहयनाणत्तणओ तुह त्रिण्णाण व पडिवज्ज ॥ १५६३ ॥
एव चिय परदेहेऽणुमाणओ गेण्ह जीवमत्थित्ति ।
अणुवित्ति–निवित्तीओ विन्नाणमयं सरूवे व ॥ १५६४ ॥

તુ એમ માનીશ કે ગુણી છે, પણ તે ગુણી શરીર શિવાય બીજો નથી, શરીર-માજ જ્ઞાનાદિ ગુણો છે, તેથી તે જ્ઞાનાદિ ગુણવાન્ ગુણી શરીર છે, એમ કહેવુ તે અયોગ્ય છે. (આ માન્યતા ઠીક નથી, કેમકે) ઘટની પેઠે શરીર મૂર્તિમાન્ હોવાથી તેના જ્ઞાનાદિ ગુણો નથી, માટે જ્ઞાનાદિ ગુણો જેના છે, તે શરીરથી અતિરિક્ત-ભિન્ન આત્મા છે એ પ્રમાણે તને આત્મા દેશથી પ્રત્યક્ષ છે, અને મને અપ્રતિહત જ્ઞાનથી તારા સશય જ્ઞાનની પેઠે સર્વથી તે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે, માટે આત્મા છે, એમ અગીકાર કર. ૧૫૬૧-૧૫૬૨-૧૫૬૩.

હે ગૌતમ ! તુ એમ કહીશ, કે જ્ઞાનાદિગુણોવાળો ગુણી છે, એ સબધમા મારે વિવાદ નથી, પરન્તુ શરીરથી ભિન્ન હોય એવો ગુણી કોઈ આત્મા પદાર્થ નથી, કે જેમા એ જ્ઞાનાદિ ગુણો હોય, મારૂ તો એમ માનવુ છે કે જેમ રૂપાદિ ગુણવાળો ગુણી ઘટ છે, તેમ જ્ઞાનાદિ ગુણવાળો ગુણી પણ દેહજ છે. કારણ કે જ્ઞાનાદિ ગુણો, ગૌરતા-કૃશતા-સ્થૂલતા આદિની પેઠે શરીરમાજ જણાય છે, માટે તે જ્ઞાનાદિ તે શરીરનાજ ગુણો છે.

તારી એ માન્યતા અયોગ્ય છે, કેમકે ઘટની પેઠે શરીર મૂર્તિમાન્ અને ચક્ષુગ્રાહ્ય હોવાથી અમૂર્ત્ત એવા જ્ઞાનાદિ ગુણો તે શરીર સબધી નથી હોતા. અને દ્રવ્ય વિના ગુણો નથી રહેતા, તેથી જે જ્ઞાનાદિ ગુણોના જેવો અમૂર્ત અને અચાક્ષુષ છે, તેજ શરીરથી અતિરિક્ત એવો ગુણી-આત્મા જાણવો.

જ્ઞાનાદિ ગુણો શરીરના નથી, એ કથન પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ જણાય છે, કેમકે એ ગુણો શરીરમાંજ પ્રત્યક્ષ જણાય છે. તે કહેવુ પણ અયુક્ત છે. આવુ વચન અનુમાનથી બાધિત છે. કારણ કે ઇન્દ્રિયોથી અતિરિક્ત જ્ઞાતા-જાણનાર, ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતા પણ ઇન્દ્રિયોવડે જાણેલા પદાર્થનુ સ્મરણ કરે છે. " જે જેનો ઉપરમ થતા પણ તેથી જાણેલ અર્થનુ સ્મરણ કરે છે, તે તેનાથી ભિન્ન હોય છે, જેમ પાચ બારીઓથી જાણેલ અર્થનુ' બારીઓ બધ કર્યા છતા પણ તેનાથી ભિન્ન એવો દેવદત્ત સ્મરણ કરે છે, તેમ અહી પણ જાણવુ આ સબધી વધુ વિસ્તાર આગળ વાયુભૂતિના પ્રશ્નમા કરીશુ એટલે અહી વધુ નથી કહેતા.

એ રીતે સ્વશરીરમા તને પણ દેશથી આત્મા પ્રત્યક્ષ છે, છદ્મસ્થને સર્વ વસ્તુ દેશથીજ જણાય છે. સર્વ પદાર્થ સ્વ અને પરપર્યાયથી અનન્ત પર્યાયવાળા છે અને છદ્મસ્થ પ્રત્યક્ષપણે સાક્ષાત્ તે વસ્તુના અમુક ભાગનેજ જાણી શકે છે. વળી પ્રત્યક્ષથી દીપકઆદિના પ્રકાશવડે ઘટાદિ પદાર્થ દેશથી પ્રકાશિત છતા પણ વ્યવહારથી પ્રત્યક્ષ કહે-

વાય છે. સર્વથા પ્રકારે તો કેવળીનેજ સર્વ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ છે. એટલે મને અપ્રતિહત જ્ઞાન હોવાથી આત્મા સર્વથા પ્રકારે પ્રત્યક્ષ છે, જેમ તારૂં સંશયજ્ઞાન અતીન્દ્રિય છતાં પણ મને પ્રત્યક્ષ જણાય છે, તેમ આત્મા પણ જણાય છે. માટે આત્મા છે, એમ અંગીકાર કર.

એ પ્રમાણે જેમ સ્વશરીરમાં આત્મા છે, તેમ પરશરીરમાં પણ આત્મા છે, એમ અનુમાનથી માન,' જેમ પોતાનું શરીર આત્માવાળું હોવાથી તેની ઇષ્ટાનિષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ દેખાય છે, તેમ પરશરીરની અંદર પણ ઇષ્ટાનિષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ દેખાય છે, માટે તે આત્માવાળું છે. જે આત્મા વિનાનું છે, તેને ઘટની પેઠે ઇષ્ટા-નિષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ નથી. આ અનુમાનથી પરશરીરમાં પણ આત્મા છે, એમ માન. ૧૫૬૧ થી ૧૫૬૪

અનુમાનપ્રમાણથી પણ આત્માની સિદ્ધિ થઈ શકે છે એમ જણાવે છે.

ज च न लिंगेहिं समं मन्नसि लिंगी जओ पुरा गहिओ ।
संग ससेण व समं ण लिंगओ तोऽणुमेओ सो ॥ १५६५ ॥
सोऽणेगंतो जम्हा लिंगेहिं समं न दिट्ठपुव्वोऽवि ।
गहलिंगदरिसणाओ गहोऽणुमेओ सरीरम्मि ॥ १५६६ ॥
देहस्सऽत्थि विहाया पइनिययागारओ घडस्सेव ।
अक्खाणं च करणओ दण्डाईणं कुलालो व ॥ १५६७ ॥
अत्थिंदिय-विसयाण आयाणादेयभावओऽवस्स ।
कम्मार इवादाया लोए संडास-लोहाणं ॥ १५६८ ॥
भोत्ता देहाईणं भोज्जत्तणओ नरो व्व भत्तस्स ।
संघायाइत्तणओ अत्थि य अत्थी घरस्सेव ॥ १५६९ ॥

તું એમ માને છે કે લિંગ સાથે લિંગી પૂર્વે કોઇએ ગ્રહણ નથી કરેલ, તેથી સસલાના શીંગડાની પેઠે લિંગથી તે આત્મા અનુમેય નથી. (તારૂં એ કથન અયોગ્ય છે, કેમકે) તે હેતુ અનેકાન્તિક દોષવાળો છે. કારણ કે લિંગ સાથે પૂર્વે નહિ જોયેલ એવી પણ પિશાચગૃહીતતા તેના લિંગો જોવાથી, શરીરમાં કોઈ પિશાચાદિ છે, એમ અનુમાનથી જ્ઞાત થાય છે. વળી શરીર ઘટની પેઠે પ્રતિનિયત આકારવાળું હોવાથી, તેનો કર્તા કોઈ છે, તથા ઇન્દ્રિયો દંડાદિની પેઠે કરણભૂત હોવાથી કુંભારની પેઠે તેનો કોઈ અધિષ્ઠાતા છે, વળી લોકમાં સાડસા અને લોખંડની પેઠે ઇન્દ્રિય અને વિષયોનો આદાન-આદેયભાવ હોવાથી, લુહારની પેઠે ત્યાં કોઈ આદાતા (ગ્રહણ કરનાર) હોવો જોઇએ. તથા શરીરાદિક આહારાદિની પેઠે ભોગ્ય હોવાથી મનુષ્યની પેઠે તેનો કોઈ ભોક્તા હોવો જોઇએ. અને ઘરની પેઠે શરીર સંઘાતાદિરૂપ હોવાથી તેનો કોઈ સ્વામી પણ હોવો જોઇએ. ૧૫૬૫ થી ૧૫૬૯.

હે ગૌતમ! તું એમ માને છે કે લિંગથી લિંગી-આત્મા અનુમેય નથી. કેમકે સસલાના શીંગડાની પેઠે કોઇએ પણ પૂર્વે કોઈપણ લિંગથી લિંગી આત્માને જાણેલ નથી. એટલે લિંગ-લિંગીનો પૂર્વે સંબંધ ગ્રહણ ન થવાથી લિંગવડે આત્મા અનુમેય નથી. તારી આ માન્યતામાં હેતુ અનેકાન્તિક છે, કેમકે ભૂત વળગેલાના લિંગની સાથે લિંગી ભૂતાદિ પૂર્વે નહિ જોવા છતાં પણ અમરણ હાસ્ય-ગાયન-રૂદન-હાથ-પગ-ભ્રુકુટી આદિના વિકારરૂપ લિંગ દર્શનથી શરીરમાં ભૂતઆદિ છે, એમ અનુમાન કરાય છે. ને તે બાળકોને પણ પ્રતીત છે

વળી શરીર આદિમાન્ અને પ્રતિનિયત આકારવાળુ હોવાથી, ઘટની પેઠે તેનો કોઈ કર્તા છે, જેનો કોઇ કર્તા નથી, તે આકાશની પેઠે આદિમાન્ અને પ્રતિનિયત આકારવાળુ હોતુ નથી. અહી શરીરનો જે કર્તા છે, તે આત્મા છે. 'પ્રતિનિયત આકાર મેરૂ આદિનો છે, પણ તેનો કોઈ કર્તા નથી. માટે ઉપરોક્ત હેતુ અનેકાન્તિક છે, એમ ન કહેવુ, કારણ કે તે સાથે આદિમાન્ વિશેષણ પણ જોડવુ. એટલે એ દોષ નહિ આવે. તથા જેમ ચક્ર-ચીવર-માટી-સૂત્ર-દંડ વિગેરે કરણોનો અધિષ્ઠાતા-સ્વામી કુંભાર છે, તેમ ઇન્દ્રિયો પણ કરણભૂત હોવાથી તેનો કોઈ સ્વામી છે, ને જે સ્વામિથી રહિત છે, તે આકાશની પેઠે કરણ નથી, અહી કરણભૂત ઇન્દ્રિયોનો જે સ્વામી છે, તે આત્મા છે. તથા જેમ લોકમાં સાણસો અને લોખંડનો ગ્રહણ કરનાર લુહાર છે, તેમ જ્યા જ્યા આદાન-આદેયભાવ છે, ત્યા ત્યા તેનો ગ્રહણ કરનાર અવશ્ય હોવો જોઇએ. અહી ઇન્દ્રિય અને વિષયોનો આદાનઆદેય ભાવ છે, તેથી તેનો આદાતા-ગ્રહણ કરનાર કોઇપણ છે, અને તે જે છે, તે આત્મા છે. આથી વિપરીત જ્યા આદાતા-ગ્રહણ કરનાર નથી, ત્યા આકાશની પેઠે આદાનઆદેયભાવ પણ નથી. વળી ભોજન-વસ્ત્ર વિગેરે ભોગ્ય હોવાથી તેનો ભોક્તા પુરૂષ છે, તેમ શરીર પણ ભોગ્ય હોવાથી તેનો કોઈ ભોક્તા છે. જેનો કોઈ ભોક્તા નથી, તે ગધેડાના શીંગડાની પેઠે ભોગ્ય પણ નથી. અહી શરીરાદિ ભોગ્ય છે, માટે તેનો ભોક્તા આત્મા છે તથા શરીર વિગેરે સંઘાતરૂપ-મૂર્તિમાન્-ઇન્દ્રિયવાળુ અને ચક્ષુગ્રાહ્ય હોવાથી, જેમ સંઘાતરૂપાદિવાળા ઘર વિગેરેનો સ્વામી છે, તેમ તેના શરીરનો પણ સ્વામી છે. જે સ્વામિ વિનાનુ છે, તે આકાશપુષ્પની પેઠે સંઘાતાદિ સ્વરૂપ પણ હોતુ નથી, શરીર વિગેરે સંઘાતાદિ સ્વરૂપ છે, માટે તેનો સ્વામી પણ છે. અને તે આત્મા છે. ૧૫૬૫'થી ૧૫૬૯.

"શરીરનો કોઇ કર્તા છે." ઇત્યાદિ કથનથી શરીરાદિના કર્તા વિગેરે સિદ્ધ થાય છે, પણ પ્રસ્તુત આત્માની સિદ્ધ નથી થતી, એમ તુ કહેતો હોય, તો તેના ઉત્તરમાં અમે કહીએ છીએ કે,

जो कत्ताइ स जीवो सज्झविरुद्धोत्ति ते मई होज्जा ।
मुत्ताइपसगाओ तं न संसारिणो दोसो ॥ १५७० ॥

જે કર્તા વિગેરે છે, તે જીવ છે, મૂર્તત્વાદિના પ્રસંગથી આ અનુમાનો સાધ્ય વિરૂદ્ધના સાધક થશે, એમ તારી બુદ્ધિ થાય, તો તેમા-સંસારી જીવને સાધવામા એ મૂર્તત્વાદિ દોષ નથી આવતા. ૧૫૭૦.

હમણા ઉપર શરીર-ઇન્દ્રિય વિગેરેનો કર્તા-અધિષ્ઠાતા-આદાતા-ભોક્તા અને અર્થી પણ કહેલ છે, તે સર્વ જીવ છે, તે સિવાય અન્ય ઈશ્વર વિગેરે તેનો કર્તા વિગેરે માનવામા આવે તો તે યુક્તિ રહિત છે, 'એ હેતુઓ જે સ્વરૂપ વાળો અમૂર્ત આત્મા સાધ્ય કરવો છે તેની વિરૂદ્ધતા સાધનારા હોવાથી વિરૂદ્ધ હેતુઓ છે, કેમકે ઘટાદિ પદાર્થના કર્તા કુંભારાદિ મૂર્તિમાન-સંઘાત રૂપ-અને અનિત્યતાદિ સ્વભાવવાળા છે, એટલે જીવ પણ એવોજ સિદ્ધ થશે, આથી સાધ્ય વિરૂદ્ધ સાધનાર આ હેતુઓ છે. એમ તારી માન્યતા હોય તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે સંસારી જીવને સિદ્ધ કરતાં આ દોષ નહિ આવે, કેમકે તે આત્મા આઠ કર્મપુદ્ગળના સમૂહ યુક્ત અને સશરીરી હોવાથી કથંચિત્ મૂર્તતાદિ ધર્મવાન્ છેજ. ૧૫૭૦.

બીજા અનુમાનથી આત્માની સિદ્ધિ કરે છે.

अत्थि च्चिय ते जीवो संसयओ सोम्म ! थाणुपुरिसो व ।

जं संदिद्धं गोयम ! तं तत्थऽन्नत्थ वऽत्थि धुवं ॥१५७१ ॥
एवं नाम विसाणं खरस्स पत्तं न तं खरे चेव ।
अन्नत्थ तदत्थि चिय एवं विवरीयगाहेऽवि ॥ १५७२ ॥

હે સૌમ્ય ! ગૌતમ ! સ્થાણુ અને પુરૂષના સંશયની પેઠે તને સંશય હોવાથી આત્મા છે. કેમકે જે સંબધી સંશય હોય, તે ત્યાં અથવા અન્યત્ર અવશ્ય હોય છે, તું કહીશ કે ' જો એમ હોય, તો ગધેડાના શીંગડાં પણ હોવાં જોઇએ ? ના એમ નહિ, પરંતુ ગધેડામાં શીંગડાં ન હોય, પણ અન્યત્ર તો તે હોયજ. એજ પ્રમાણે વિપરીત-ગ્રહણમાં પણ સમજવું. ૧૫૭૧ થી ૧૫૭૨.

હે ગૌતમ ! તને જીવ સંબંધી સંશય થયો છે, માટે અવશ્ય જીવ છે. કેમકે જે જે સંબંધી સંશય થાય, તે તે વસ્તુ અવશ્ય હોય છેજ. જેમ સ્થાણુ અને પુરૂષમાં ઊંચાઈ-પહોળાઈ વિગેરે જે સમાનધર્મો છે તેનું પ્રત્યક્ષ થવાથી, અને ગતિ-મસ્તક ખજવાળવું-પક્ષીના માળા-લતાનું ચડવું વિગેરે પુરૂષ તથા સ્થાણુ બન્નેના જુદા જુદા ધર્મો પ્રત્યક્ષ ન થવાથી, માત્ર ઉભયગત ધર્મોનું સ્મરણ થતાં સ્થાણુ અથવા પુરૂષ એ બેમાંના એકનો નિશ્ચય કરવાને ઇચ્છનારાને "આ શું છે ?" એવો વિમર્શરૂપ સંશય થાય છે આવા પ્રકારના સંશયમાં તે સ્થાણુ અથવા પુરૂષાદિ વસ્તુનો અભાવ નથી, કેમકે જે વસ્તુજ ન હોય, તેનો સંશય કયાંથી થાય ? નજ થાય. એજ પ્રમાણે આત્મા અને શરીરના સામાન્ય વિશેષ ધર્મ જાણનાર પ્રમાતાને એ ઉભયના સામાન્ય ધર્મ પ્રત્યક્ષ થવાથી અને વિશેષધર્મ પ્રત્યક્ષ ન થવાથી, તે સંબંધી સ્મરણ થતાં બેમાંથી એકનો નિશ્ચય કરવાને ઇચ્છનારાને "આ આત્મા છે ? કે કેવળ શરીરજ છે ?" એવો વિમર્શરૂપ સંશય થાય છે. આવો સંશય જો આત્મા અને શરીર એ બે પદાર્થો સ્વતંત્રપણે હોય, તોજ થાય છે. બેમાંથી એકનો પણ અભાવ હોય, તો તે ન થાય. અહીં કદી તું એમ કહીશ કે 'અરણ્યાદિમાં સ્થાણુ-પુરૂષનો સંશય થએ, ત્યાં અથવા અન્ય સ્થળે બેમાંથી એક વસ્તુ હોય છે, પણ બન્ને વસ્તુ નથી હોતી, તો પછી વિદ્યમાન વસ્તુ-માંજ સંશય થાય, એમ કેમ કહો છો ?' તારૂં આ કથન મારો અભિપ્રાય જાણ્યા વિનાનું છે, કારણ કે અમે એવું કંઈ નથી કહેતા, કે તેજ સ્થળે ઉભય વસ્તુ હોવી જોઇએ, અમે તો એમ કહીએ છીએ કે જે સંબંધી સંદેહ થાય, તે વસ્તુ ત્યાં અથવા અન્યસ્થળે અવશ્ય હોય છેજ. (હોવીજ જોઇએ) માટે સંશયના વિષયપણાથી જીવ છેજ.

જો એ પ્રમાણે જે સંબંધી સંશય થાય, તે વસ્તુ અવશ્ય હોવી જોઇએ, એમ કહેતા હો, તો કોઇને ગધેડાનાં શીંગડાં સંબંધી સંશય થાય, જેમકે "આ ગધેડાનાં શીંગડાં છે કે અન્ય બળદ આદિનાં છે ?" આથી તો તે ગધેડાનાં શીંગડાં પણ હોવાં જોઇએ, એમ થયું. જો તું એ પ્રમાણે કહેતો હોય, તો તેના ઉત્તરમાં અમે કહીએ છીએ કે હમણાંજ ઉપર કહ્યું છે, કે ત્યાં અથવા અન્યત્ર વિદ્યમાન વસ્તુ હોય, તો તેમાં સંશય થાય છે, અવિદ્યમાન વસ્તુમાં નથી થતો. ગધેડાનાં શીંગડાં નથી, એટલે કે ગધેડાને શીંગડાંનો અભાવ છે, પણ અન્યત્ર બળદ વિગેરેને તો તે છેજ માટે કાંઈ દોષ નથી આજ પ્રમાણે સ્થાણુમાં આ પુરૂષજ છે ?" ઇત્યાદિ વિપર્યય કોઈ કરે તો પણ આજ ન્યાય-યુક્તિ સમજવી કેમકે સ્થાણુમાં પુરૂષનો વિપરીત ગ્રહ થાય, તે સ્થાણુથી વિપરીત પુરૂષ વિદ્યમાન હોય તોજ થાય છે. અન્યથા નથી થતો. એ પ્રમાણે તમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે

શરીરને વિષે આત્માનુ નાસ્તિત્વ માન્ય છે, પણ આત્માનુ સર્વથા નાસ્તિપણુ ઘટતુ નથી.

વળી બીજા પ્રકારે આત્માની સિદ્ધિ કરે છે.

अत्थि अजीवविवक्खो पडिसेहाओ घडोऽघडस्सेव ।
नत्थि घडोत्ति व जीवत्थित्तपरो नत्थिसद्दोऽय ॥ १५७३ ॥

પ્રતિષેધથી (જીવની સિદ્ધિ થાય છે) અઘટનો પ્રતિપક્ષી જેમ ઘટ છે તેમ અજીવનો પ્રતિપક્ષી જીવ છે. "ઘટ નથી" ઈત્યાદિની પેઠે "જીવ નથી" એમાંના એ "નથી" શબ્દ "જીવ છે" એમ સિદ્ધ કરે છે. ૧૫૭૩

જીવરૂપ વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધપદનો પ્રતિષેધ કરનાવાળો અજીવ છે તેથી તેનો પ્રતિપક્ષવાન્ છે. કેમકે જ્યા વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધપદનો નિષેધ હોય છે, ત્યા તેનો પ્રતિપક્ષ હોય છે. જેમ અઘટ તે ઘટરૂપ પ્રતિપક્ષવાન્ છે. કેમકે અઘટ એમ કહેવામા વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધપદનો નિષેધ કર્યો છે, તેથી તેના પ્રતિપક્ષી ઘટનો સદ્ભાવ અવશ્ય હોવો જોઈએ. અને જે પ્રતિપક્ષવાન્ નથી, ત્યા વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધપદનો નિષેધ પણ નથી જેમકે અ-ખરવિષાણ-ડિત્થ ઇત્યાદિ, અહી અખરવિશાણ એટલે ખરવિષાણરૂપ સમાસવાળા અશુદ્ધપદનો નિષેધ કર્યો છે, તેથી ખર-ગધેડાનુ શીગડુ તે ખરવિષાણ એવી વ્યુત્પત્તિ છતા પણ ગધેડાનુ શીગડુ એવો તેનો પ્રતિપક્ષી કોઈ પદાર્થ નથી. "અ ડિત્થ." એમા ડિત્થ પદ વ્યુત્પત્તિ વિનાનુ છે, એટલે સમાસ રહિત છે, તો પણ ડિત્થરૂપ કોઈ વ્યુત્પત્તિવાળો શુદ્ધ પદાર્થ તેનો પ્રતિપક્ષી હોવોજ જોઈએ એમ નથી. આજ પ્રમાણે "અહી ઘટ નથી" એવો શબ્દ પ્રયોગ અન્યત્ર ઘટના સદ્ભાવ વિના થતો નથી. કેમકે જેનો નિષેધ કરાય છે, તે પદાર્થ ઘટની પેઠે અન્ય સ્થળે હોય છેજ. તે પ્રમાણે અહી પણ "આત્મા નથી' એવો આત્માનો નિષેધ કરનાર શબ્દ કોઇપણ સ્થાને આત્માના સદ્ભાવ વિના થઈ શકે નહિ. કેમકે જે સર્વથા હોયજ નહિ, તેનો ગધેડાના શિંગડાને પાચભૂત સિવાય છઠ્ઠા ભૂતની પેઠે નિષેધ હોતો નથી. આટલા ઉપરથી જે તુ આત્માનો નિષેધ કરે છે, તેથી એ નિષેધજ આત્માનો સદ્ભાવ સિદ્ધ કરે છે. માટે આત્મા છે, એમ અંગીકાર કર. ૧૫૭૩.

ગૌતમ—ગધેડાના શીંગડા જેવા અવિદ્યમાન પદાર્થનો પણ નિષેધ તો જણાય છે, તો તમે કહેલો નિષેધનો હેતુ અનેકાન્તિક દોષ યુક્ત છે?

ભગવન્ત—ના દોષવાળો નથી, કેમકે—

असओ नत्थि निसेहो संजोगाइपडिसेहओ सिद्धं ।
संजोगाइचउक्कपि सिद्धमत्थंतरे निययं ॥ १५७४ ॥

અવિદ્યમાન પદાર્થનો નિષેધ સંભવતોજ નથી, (કેમકે) સંયોગાદિના પ્રતિષેધથી તે સિદ્ધ થાય છે, સંયોગાદિચાર પણ અર્થાન્તરમાં અવશ્ય સિદ્ધ હોય છે. ૧૫૭૪.

જે કોઈ પદાર્થનો નિષેધ કરાય છે, તે પદાર્થ અન્ય સ્થળે તો વિદ્યમાન હોય છે જ, પરન્તુ તેના અમુક સ્થળે સંયોગ-સમવાય-સામાન્ય કે વિશેષ, એ ચારનો નિષેધ કરાય છે, સર્વથા તેનો અભાવ નથી કહેવાતો. જેમકે-"દેવદત્ત ઘરમા નથી" આ વચનમા ઘર અને દેવદત્ત વિદ્યમાન છે, તેના સંયોગ માત્રનો નિષેધ કરાયછે, સર્વથા એમનો અભાવ નથી કહ્યો. "ગધેડાના શીંગડા નથી." આ વાક્યમા ગધેડો અને શીંગડા વિદ્યમાન છે, માત્ર તે બેનો સમવાય નિષેધ્યો છે. "બીજો ચન્દ્ર નથી." આમા એક ચંદ્ર વિદ્યમાન છે, પણ

બીજો નથી, એટલે ચ દ્રના સામાન્યનો નિષેધ કર્યો છે, સર્વથા ચન્દ્રનો અભાવ નથી કહ્યો. "ઘટ જેવડા મોતી નથી." અહીં મોતીઓના ઘટપ્રમાણતારૂપ વિશેષનો નિષેધ કર્યો છે, પણ સર્વથા મોતીનો અભાવ નથી કહ્યો. આજ પ્રમાણે "આત્મા નથી." એ વચનથી વિદ્યમાન આત્માનો કોઈ સ્થળે કોઇની સાથે સ યોગ માત્ર નથી, એમ તારે માનવુ જોઇએ, જેમકે શરીર આત્મા નથી. પરન્તુ આત્માનો સર્વથા અભાવ ન માનવો જોઇએ.

ગૌતમ –જો એ પ્રમાણે જેનો નિષેધ કરાય, તે વસ્તુ હોય છેજ એમ કહેતા હો તો મારે વિષે ત્રણ લોકનુ સ્વામિપણુ છે, તમો વીગેરે એ નિષેધ કરાયલુ છે માટે, અને સમવાય આદિ ચાર પ્રતિષેધનો પાચમો પ્રતિષેધ પ્રકાર પણ છે, તમારા વડે નિષેધ કરાયલો છે માટે, એમ માનવુ જોઇએ, કારણકે તમેજ કહો છો કે જેનો નિષેધ કરાય છે, તે વસ્તુ હોય છેજ.

ભગવન્ત –ગૌતમ ! તારી એ માન્યતા અયોગ્ય છે, કેમકે જેમ મોતીઓના ઘટપ્રમાણ રૂપ વિશેષનો નિષેધ કરાય છે, તેમ ત્રિલોકની ઈશ્વરતા રૂપ વિશેષ માત્રનોજ તારામા નિષેધ કરાય છે, સર્વથા ઇશ્વરતા નિષેધાતી નથી, કેમકે સ્વશિષ્યાદિની ઈશ્વરતા તો તારામાં વિદ્યમાન છે. વળી પ્રતિષેધની સ ખ્યામા પણ પાચમી સ ખ્યાનો નિષેધ છે, સર્વથા પ્રતિષેધનો અભાવ નથી, કેમકે ચાર સ ખ્યા વિશિષ્ટ પ્રતિષેધ તો છેજ.

ગૌતમ –તમે જે કહોછો, તે સ બ ધ વિનાનુ જણાય છે, કેમકે મારામા ત્રિલોકનું સ્વામિત્વ નથી, તેનોજ નિષેધ થાય છે, અને પાચ સ ખ્યા વિશિષ્ટ સ બ ધનો પ્રતિષેધ, જે અવિદ્યમાન છે, તેનોજ નિષેધ કરાય છે, વળી સ યોગ-સમવાય-સામાન્ય-અને વિશેષ તે ગૃહ દેવદત્ત અને ખરવિશાણાદિમા અવિદ્યમાન છે, તેનોજ નિષેધ કરાય છે. આથી "જેનો નિષેધ કરાય, તે વસ્તુ છેજ" એમ કહેવુ તે કેવળ સ બ ધ વિનાનુ જ છે.

ભગવન્ત –મહાનુભાવ ! એમ નહિ. ગૃહ આદિમાંજ દેવદત્તાદિના સંયોગ વિગેરેનો નિષેધ છે, અન્યત્ર નિષેધ નથી. એટલેકે ઘરની સાથે દેવદત્તનો સ યોગ નથી, અન્યત્ર ક્ષેત્ર-દુકાન ગામ આદિની સાથે છે, એવીજ રીતે ઘરનો સ યોગ પણ દેવદત્તની સાથે નથી, બીજા ખાટલા-ગોદડા વિગેરેની સાથે છે. એજ પ્રમાણે શીગડાનો સમવાય ગધેડામા નથી, બળ૦-ગાય આદિમા તો છે, બીજા ચ દ્રના અભાવથી, ચ દ્રમા સામાન્ય નથી, પણ બીજા ઘટ-પટ-ગાય આદિમા તો છે ઘટ જેવડુ પ્રમાણ મોતીઓમા નથી, અન્યત્ર કહોળા વિગેરેમા તો છેજ. ત્રિલોકનુ સ્વામિત્વ તારામા નથી, પણ અન્યત્ર તીર્થંકરાદિમાં તો છેજ. પાચ સ ખ્યા પ્રતિષેધમા નથી, પણ અન્યત્ર અનુત્તર વિમાનાદિમાતો છેજ. આ અપેક્ષાએજ અમે કહીએ છીએ કે "જેનો નિષેધ કરાય છે, તે વસ્તુ સામાન્યથી છેજ." પણ એમ નથી કહેતા કે "જેનો જ્યા નિષેધ કરાય, તે વસ્તુ ત્યાજ હોવી જોઇએ." કે જેથી તે કહેલો દોષ આવે.

'હુ પણ શરીરમાજ આત્માનો નિષેધ કરૂ છુ, અન્યત્ર નિષેધ નથી કરતો,' એમ કહેતો હોય, તો તે યોગ્ય છે, કેમકે અમે જે જીવની સિદ્ધિ માટે આટલો યત્ન કરીએ છીએ, તે તેથી સિદ્ધ થયો, તો પછી તેની સિદ્ધિ માટે બીજી યુક્તિ નકામી છે, કેમકે શરીર આશ્રયથીજ આત્મા સિદ્ધ થાય છે, શરીર વિના આત્મા અન્ય સ્થળે હોતો નથી, શરીરમાજ આત્મા છે, એમ લક્ષણથી જણાય છે. આથી એમ ન કહેવુ, કે શરીર એજ આત્મા છે કેમકે એમ માનવાથી "જીવે છે, મરી ગયો-મૂર્છા પામ્યો." એ વિગેરે વ્યવહારની વ્યવસ્થા નહિ બને. એ સ બ ધી આગળ વિશેષથી કહેવાશે. ૧૫૭૪.

પુન પ્રકારાન્તરે આત્માની સિદ્ધિ કહે છે.

जीवोत्ति सत्थयमिण सुद्धत्तणओ घडाभिहाणं व ।
जेणत्थेण सयत्थ सो जीवो, अह मई होज्जा ॥ १५७५ ॥
अत्थो देहो च्चिय से त नो पज्जायवयणभेआओ ।
नाणाइगुणो य जओ भणिओ जीवो न देहोत्ति ॥ १५७६ ॥

ઘટના નામની પેઠે શુદ્ધપદ હોવાથી, જીવ એ નામ સાર્થક છે, જે અર્થ વડે તે વિદ્યમાનાર્થક છે, તે અર્થ જીવ છે. જીવ એટલે દેહ, એવો અર્થ તુ માનતો હોય, તો પર્યાયવચનના ભિન્નપણાથી ભેદ હોવાને લીધે, તે અર્થ સાચો નથી. વળી જીવ જ્ઞાનાદિ ગુણવાળો કહ્યો છે અને દેહ તેવો નથી. ૧૫૭૫ થી ૧૫૭૬.

જેમ ઘટ એ નામ વ્યુત્પત્તિવાળુ અને શુદ્ધપદ વાળુ હોવાથી સાર્થક છે, તેમ જીવ એ નામ પણ વ્યુત્પત્તિવાળુ અને શુદ્ધપદવાળુ હોવાથી સાર્થક છે. તેથી વિપરીત જે નામ ખરવિષાણાદિની પેઠે વ્યુત્પત્તિવાળુ અને શુદ્ધપદ વાળુ નથી હોતુ તે નામ સાર્થક પણ નથી હોતુ. જે નામ ડિત્થાદિની પેઠે શુદ્ધ પદ વાળુ હોય, પણ વ્યુત્પત્તિવાળુ ન હોય, તે નામ પણ સાર્થક નથી હોતુ. તેમજ જે નામ સમાસયુક્ત વ્યુત્પત્તિવાળુ હોય, પણ શુદ્ધપદવાળુ ન હોય, તે નામ પણ ખરવિષાણાદિની પેઠે સાર્થક નથી હોતુ આ કારણથી વ્યુત્પત્તિયુક્ત શુદ્ધપદવાળુ જે નામ હોય છે, તે સાર્થકજ હોય છે એમ સમજવુ.

અહી કદી તુ એમ માને, કે ' જીવ એટલે શરીર સમજવુ, પણ શરીર સિવાય અન્ય અર્થ એ જીવ પદનો નથી, કેમકે શરીરજ સર્વવ્યાપાર કરતુ જણાય છે, જેમકે શરીરથી કોઇ કોઇને મારે છે ત્યારે કહેવાય છે કે આ જીવ આ જીવને મારે છે. આ કારણથી જીવ એટલે શરીર એમ કહેવુ જ યોગ્ય છે તારી એ માન્યતા અયોગ્ય છે, કારણકે શરીર અને જીવનો પર્યાય વચનથી ભેદ છે, જ્યા જ્યા પર્યાય વચનથી ભેદ છે, ત્યા ત્યા ઘટ અને આકાશની પેઠે જુદાઈ છે, જેમકે-ઘટ-કુટ-કુભ-કળશ વિગેરે ઘટના પર્યાય છે, અને આકાશ-વ્યોમ-અન્તરિક્ષ-નભસ્ વિગેરે આકાશના પર્યાય છે. અહી પ્રસ્તુતમા પણ જીવ-જન્તુ-અસુમાન્-પ્રાણી સત્ત્વ-ભૂત-આત્મા વિગેરે જીવના પર્યાય છે, અને શરીર-વપુ-કાય-દેહ-કલેવર વિગેરે શરીરના પર્યાય છે, આ પ્રમાણે પર્યાયવચનમા ભેદ છતા પણ, જો વસ્તુને એકજ માનવામા આવે, તો સર્વત્ર એકતાનો પ્રસગ આવે ને તે બાધક થાય. વળી શરીરજ સર્વ વ્યાપાર કરતુ જણાય છે, એમ કહ્યુ, તેમાતો શરીરના સાહચર્યથી ઊભુ રહેવુ વિગેરે કાર્ય થતા હોવાથી શરીરમા જીવનો ઉપચાર કરાય છે. અને એવુ પણ કહેવાય છે કે " તેમાથી જીવ ગયો, હવે આ શરીર બાળી નાખો. " તથા આત્મા જ્ઞાનાદિ ગુણવાળો છે, અને દેહ જડ છે, તો પછી શરીર એજ જીવ કેમ કહી શકાય ? આજ પ્રથમા પૂર્વે કહ્યુ છે, કે શરીર ઘટની પેઠે મૂર્તિમાન્ હોવાથી જ્ઞાનાદિ ગુણવાળુ નથી. તથા શરીર અને ઇન્દ્રિયથી આત્મા ભિન્ન છે, કેમકે ઇન્દ્રિયથી જાણેલ અર્થનુ બારીમા રહેલા પુરૂષની પેઠે તેને સ્મરણ થાય છે. ૧૫૭૫ થી ૧૫૭૬.

એ પ્રમાણે અનેક યુક્તિથી સમજાવ્યા છતા ઇન્દ્રભૂતિ હજી બોધ ન પામ્યા, એટલે કરૂણાસાગર ભગવન્ત પુન કહે છે કે.

जीवोऽत्थि वओ सच्च मव्वयणाओऽवसेसवयण व ।
सव्वण्णुवणयओ वा अणुमयसव्वण्णुवयण व ॥ १५७७ ॥

भय-राग-दोस-मोहाभावाओ सच्चमणइवाइ च ।
सव्व चिय मे वयणं जाईयमज्झत्थवयण व ॥ १५७८ ॥

कह सव्वण्णुत्ति मई जेणाह सव्वससयच्छेई ।
पुच्छसु व ज न जाणसि जेण व ते पच्चओ होज्जा ॥ १५७९ ॥

તારા સશયાદિ સર્વ વચનોની પેઠ " જીવ છે " એ કથન મારૂ વચન હોવાથી સત્ય છે. (જે વચન ખોટી સાક્ષીની પેઠ સત્ય નથી, તે મારૂ વચન નથી.) અથવા " જીવ છે " એ કથન સર્વજ્ઞનુ વચન હોવાથી, તને ઇષ્ટ એવા સર્વજ્ઞના વચનની પેઠ સત્ય છે. વળી મારા સર્વ વચનો હુ ભય-રાગ-દ્વેષ-ને મોહ (અજ્ઞાન) રહિત હોવાથી દોષ રહિત અને સત્ય છે, જે ભયાદિ રહિત છે, તેનુ વચન માર્ગ જાણનાર મધ્યસ્થ પુરૂષની પેઠે સત્ય છે. હુ પણ ભયાદિ રહિત છુ, તેથી મારા સર્વ વચન સત્ય અને દોષ રહિત છે. કદી ' તમે સર્વજ્ઞ છો, તથા ભયાદિનો અભાવ છે એમ કેમ મનાય ' એવી તને શકા હોય, તો તે અયુક્ત છે, કેમકે હુ સર્વસશયનો છેદનાર છુ અને સર્વસશયનો છેદનાર તેજ સર્વજ્ઞ કહેવાય છે. અને તે બાબતમા જે તુ સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાલ એમ ત્રણ લોકમા રહેલી વસ્તુ ન જાણતો હોય, તે મને પૂછ, કે જેથી તારા સર્વ સશયોનો હુ છેદ કરૂ અને તેથી તને મારે વિષે સર્વજ્ઞપણાનો પ્રત્યય થાય. ૧૫૭૯.

હવે ઉપસહાર કરતા ભગવન્ત કહે છે કે.

एवमुवओगलिंग गोयम ! सव्वप्पमाणससिद्ध ।
ससारी यर थावर-तसाइमेय मुणे जीव ॥ १५८० ॥

હે ગૌતમ ! એ પ્રમાણે ઉપયોગ લિગવાળો આત્મા સર્વ પ્રમાણથી સિદ્ધ છે, તેના સસારી અને મોક્ષ પામેલા તેમજ ત્રસ અને સ્થાવર, આદિ શબ્દ થકી સૂક્ષ્મ બાદર પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા આદિ ભેદો જાણવા. ૧૫૮૦.

એવી રીતે આત્માની સિદ્ધિ કર્યા પછી આ સબધમા વેદાન્તવાદી એમ કહે છે કે આત્માના ઘણા પ્રકાર હોઈ શકે નહિ, કેમકે આત્મા સર્વત્ર એકજ છે. તેઓ કહે છે કે- " એકજ ભૂતાત્મા દરેક ભૂતમા રહેલો છે, તે એક છતા પણ પાણીમા ચન્દ્રની પેઠ અનેક પ્રકારે જણાય છે, જેમ તિમિરના દોષવાળો મનુષ્ય વિશુદ્ધ આકાશને ભિન્ન ભિન્ન માત્રાઓ વડે સકીર્ણ માને છે, તેમ આ નિર્મળ-નિર્વિકલ્પ બ્રહ્મ મલિનતા પામ્યુ હોય તેમ અવિદ્યા વડે ભેદ રૂપે જણાય છે, જેના મૂળ ઊચે છે, શાખા નીચે છે અને છદો જેના પાદડા છે, એવો જે આત્મા તેને વેદ જાણનાર અવ્યય અશ્વત્થ કહે છે. તથા "पुरुष एवेद ग्नि सर्व, यद् भूत यच्च भाव्य, उतामृतत्वस्येशान , यदन्नेनातिरोहति, यदेजति, यद् नैजति, यद् दूरे, यदु अन्तिके, यद तरस्य सर्वस्य, यतू सर्वस्यास्य बाह्यत " એટલે આ ચેતન અચેતન વાળુ જે દેખાય છે તે સર્વ પુરૂષ આત્માજ છે. જે થઈ ગયુ, જે થશે, જે મોક્ષનો સ્વામી છે, જે આહાર વડે વૃદ્ધિ પામે છે, જે કપે છે જે ચાલે છે એવા અશ્વાદિ, જે પર્વતાદિ સ્થિર તે, જે મેરુ વિગેરે દૂર છે, જે નજીકમા છે, જે સર્વ ચેતન અચેતનની અદર અને બહાર છે, તે સર્વ પુરૂષજ-આત્માજ છે. ઇત્યાદિ પ્રકારે તેઓ આત્મા સર્વત્ર એકજ છે, એમ માને છે, પણ તે અયોગ્ય છે, તે માટે કહે છે કે.

जइ पुण सो एगो चिय हवेज्ज वोमं व सव्वपिंडेसु ।
गोयम ! तदेगलिंग पिंडेसु तहा न जीवोऽयं ॥ १५८१ ॥
नाणा जीवा कुंभादयो व्व भुवि लक्खणाइभेयाओ ।
सुह-दुक्ख-बंध मोक्खाभावो य जओ तदेगत्ते ॥ १५८२ ॥
जेणोवओगलिंगो जीवो भिन्नो य सो पइसरीरं ।
उवओगो उक्करिसा-वगरिसओ तेण तेऽणंता ॥ १५८३ ॥

જો એ પ્રમાણે નર-નારક આદિના સર્વ શરીરોમા, આકાશની પેઠે, એકજ આત્મા હોય, (પણ સસારી ને મોક્ષ ઈત્યાદિ ભિન્ન ભિન્ન ન હોય,) તો હે ગૌતમ! જેમ એ આકાશ સર્વપિંડોમા-સર્વ સ્થળે ભિન્નતા રહિત એકલિંગ વાળુ છે, તેમ આ જીવ પણ દરેક પિંડમા એકલિંગવાળો જણાવો જોઇએ, (પણ તેમ નથી, કારણકે દરેક પિંડમા-શરીરમા તે ભિન્ન છે, લક્ષણના ભેદથી લક્ષ્યનો પણ ભેદ હોય છે.) વળી જગતમાંના જુદા જુદા સર્વ જીવો, ઘટાદિની પેઠે, લક્ષણ આદિના ભેદથી ભિન્ન ભિન્ન છે, (જે ભિન્ન ભિન્ન નથી, તેનો આકાશની પેઠે લક્ષણ ભેદ પણ નથી.) અને જો આત્મા સર્વત્ર એકજ માનવામા આવે, તો સુખ-દુખ-બન્ધ-અને મોક્ષનો અભાવ થાય. માટે ઉપયોગ લક્ષણવાળો આત્મા છે, ને તે આત્મા દરેક શરીરમા ભિન્ન ભિન્ન છે, કેમકે દરેક શરીરમાં ઉપયોગની ન્યૂનાધિકતાથી અનન્તા ભેદ થાય છે, તેથી જીવો પણ અનન્તા છે. ૧૫૮૧-૧૫૮૨-૧૫૮૩.

एगत्ते सव्वगयत्तओ न सोक्खादओ नभस्सेव ।
कत्ता भोत्ता मंता न य संसारी जहाऽऽगासं ॥ १५८४ ॥
एगत्ते नत्थि सुही बहूवघाउत्ति देसनिरुउव्व ।
बहुतरबद्धत्तणओ न य मुक्को देसमुक्को व्व ॥ १५८५ ॥

આત્માને એક અને સર્વગત માનવાથી તેને આકાશની પેઠે મોક્ષ વિગેરે ઘટશે નહિ. વળી આકાશની પેઠે આત્મા કર્તા-ભોક્તા-મંતા અને સસારી નહિ કહી શકાય, આત્માને એકજ માનવાથી આખા શરીરે રોગી અને અલ્પ ભાગમા નીરોગી મનુષ્યની પેઠે સુખી નહી ગણાય, તેમજ ઘણા ભાગમા સર્વથા બધાએલ અને અલ્પ ભાગમા છુટા એવા મનુષ્યની પેઠે કોઈ મુક્ત નહી કહેવાય. અને તેમ થવાથી સુખાદિકની અસિદ્ધિ થાય માટે જીવોનુ અનેકપણુ છે. ૧૫૮૪-૧૫૮૫.

આત્મા એકજ અને સર્વવ્યાપિ છે, એમ માનવામાં આવે તો આકાશની પેઠે આત્માને સુખ-દુખ-બંધ-મોક્ષ વિગેરે સભવશે નહિ. કેમકે જ્યા સુખ દુખ વિગેરે હોય છે ત્યા દેવદત્તની પેઠે સર્વગત-સર્વવ્યાપિપણુ હોતુ નથી. વળી એ રીતે આત્માને એકજ માનવાથી આત્માને કર્તા-ભોક્તા-મન્તા-સસારી વિગેરે વિશેષણો વાળો પણ નહી કહી શકાય. કેમકે જે એક છે, તે આકાશની પેઠે કર્તા-ભોક્તાદિ નથી. તથા નારકી તિર્યંચ વિગેરે અનન્તા જીવો અનેક પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક દુખથી પીડિત છે, અને તેનો અનન્તમો ભાગ જ માત્ર સુખી છે, એજ રીતે અનન્તા જીવો બધાએલા છે, અને તેનો અનન્તમો ભાગજ મુક્ત છે. આથી એ સર્વને એકજ માનવાથી કોઇ પણ જીવ સુખી

નહી કહેવાય, કારણકે જેમ આખે શરીરે રોગી અને અગુલી આદિ એક ભાગમાં નીરોગી મનુષ્ય રોગીજ કહેવાય છે, તેમ આત્મા પણ ઘણા ભાગે દુ ખ યુક્ત અને અલ્પ ભાગે સુખવાળો હોવાથી દુખીજ કહેવાશે. તેજ પ્રમાણે કોઈ જીવ મુક્ત પણ નહિ કહેવાય, કેમકે ઘણા ભાગમા બધાએલ અને થોડાજ ભાગમા મુક્ત હોય છે આ પ્રમાણે આત્માની એકતામા તેને સુખ દુ ખને બધ મોક્ષ ઘટશે નહિ, જે કારણથી એકપણામા સુખાદિકની અનુપપત્તી છે, તે હેતુથી જીવોનુ અનેકપણુ સિદ્ધ થાય છે. ૧૫૮૪-૧૫૮૫.

जीवो तणुमेत्तत्थो जह कुंभो तग्गुणोवलभाओ ।
अहवाऽणुवलभाओ भिन्नम्मि घडे घडस्सेव ॥ १५८६ ॥
तम्हा कत्ता भोत्ता बंधो मोक्खो सुहं च दुक्खं च ।
ससरणं च बहुत्ता-ऽसव्वगयत्तेसु जुत्ताइं ॥ १५८७ ॥

આત્મા શરીરપ્રમાણજ છે, કેમકે તે આત્માના ગુણો ત્યાજ જણાય છે. જેમ ઘટનો આકાર દેખાય ત્યાજ ઘડો છે એમ કહેવાય છે, અથવા જે જ્યા પ્રમાણો વડે ન જણાય તેનો ત્યા અભાવ હોય છે. જેમ ભિન્ન ઘટમા ઘટ નથી જણાતો તેમ શરીરથી બહાર આત્મા જણાતો નથી, ને શરીર બહાર આત્મા નથી માટે આત્મા ઘણા અને અસર્વગત આત્માઓ માનીએ તોજ તેને કર્તા-ભોક્તા-બધ-મોક્ષ-સુખ-દુ ખ વિગેરે ધર્મો ઘટી શકે, અન્યથા નહી, એ પ્રમાણે પ્રમાણ કરીને સિદ્ધ એવા જીવને તુ અગીકાર કર. ૧૫૮૬ થી ૧૫૮૭.

गोयम ! वेयपयाणं इमाणमत्थं च तं न याणासि ।
जं विन्नाणघणो च्चिय भूएहिंतो समुत्थाय ॥ १५८८ ॥
मण्णसि मज्जंगेसु व मयभावो भूयसमुदयब्भूओ ।
विन्नाणमेत्तमाया भूएऽणु विणस्सइ स भूओ ॥ १५८९ ॥
अत्थि न य पेच्चसण्णा जं पुव्वभवेऽभिहाणममुगोत्ति ।
जं भणियं न भवाओ भवंतरं जाइ जीवो त्ति ॥ १५९० ॥

ગૌતમ ! એ પૂર્વે જણાવેલ વેદના પદનો અર્થ તુ બરાબર જાણતો નથી, કેમકે તુ એમ માને છે કે વિજ્ઞાન અશોનો જે સમુદાય, તે પૃથ્વી આદિ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થઇને, મદ્યના કારણોમા મદભાવની પેઠે, ભૂતસમુદાયથી ઉત્પન્ન થયેલો વિજ્ઞાનમાન આત્મા, ભૂતોનો નાશ થએ તરત ભૂતને વિષે નાશ પામે છે માટે તેની પ્રેત્ય સજ્ઞા નથી, કે તેનુ પૂર્વભવમા અમુક નામ હતુ એવુ કઈજ નથી, અને તેથીજ કહ્યુ છે કે જીવ એકભવથી બીજા ભવમા જતો નથી. ૧૫૮૮-૧૫૮૯-૧૫૯૦.

गोयम ! पयत्थमेवं मन्नंतो नत्थि मन्नसे जीवं ।
वक्कंतरेसु य पुणो भणिओ जीवो जमत्थित्ति ॥ १५९१ ॥
अग्गिहवणाइकिरियाफलं च तो संसयं कुणसि जीवे ।
मा कुरु न पयत्थोऽयं इमं पयत्थं निसामेहि ॥ १५९२ ॥

હે ગૌતમ ! " विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानु विनश्यति

न प्रेत्य संज्ञास्ति. " ઇત્યાદિ વેદના પદોના યથાર્થ અર્થને તુ જાણતો નથી, કેમકે તુ તેનો એવો અર્થ માને છે કે ' પૃથ્વી આદિ ભૂતોના વિજ્ઞાન અ શોનો જે સમુદાય, તે વિજ્ઞાનઘન. અહિ જે એવકાર છે, તે આત્મવાદિઓ માનેલ ભૂતસમુદાયથી અતિરિક્ત અને જ્ઞાનદર્શનાદિગુણોના આશ્રયભૂત એવો જે આત્મા તેનો નિષેધ કરવાને અર્થે છે. એટલે કે પૃથ્વી આદિ ભૂતોના વિજ્ઞાન અ શનો સમુદાય તેજ આત્માછે પણ તે સિવાય જ્ઞાનાદિ ગુણવાન્ આત્મા નથી, જેમ ધાતકી વિગેરે મદિરાના કારણોમા મદ ભાવ છે, તેમ પૃથ્વી આદિ ભૂતોમા વિજ્ઞાનભાવ છે, એ આત્મા પૃથ્વી આદિ ભિન્ન ભિન્ન ભૂતોથી થતો નથી, પણ સમુદિત ભૂતોથી ઉત્પન્ન થએલ છે, નરકાદિ પરભવથી પણ આવેલ નથી, ને તેથીજ એવો વિજ્ઞાનમાત્ર આત્મા, પૃથ્વીઆદિ ભૂતોનો વિનાશ થએ, તેની પાછળ તરતજ (તે પણ વિજ્ઞાન માત્ર રૂપ આત્મા) વિનાશ પામે છે, પણ આત્મવાદીઓ કહે છે, તેમ તે આત્મા કોઈ અન્ય ભવમા નથી જતો. કેમકે પ્રેત્ય સ જ્ઞાજ નથી, એટલે કે પરભવમા તે નારકી અથવા દેવ હતો, અને હવે તે મનુષ્ય થયો, એ પ્રમાણે પૂર્વભવમા આત્માનુ કોઈ નામ નથી. આજ કારણથી કહ્યુ છે કે આત્મા ઉત્પન્ન થઇને નાશ પામે છે, પણ એક એકભવથી બીજાભવમા નથી જતો, ' હે ગૌતમ ' શ્રુતિનો એ પ્રમાણે અર્થ તુ માને છે, તે અયોગ્ય છે, કેમકે— ૧૫૮૮-૧૫૮૯-૧૫૯૦.

હે ગૌતમ ' એ પદનો અર્થ એ પ્રમાણે માનવાથી " જીવ નથી, " એમ તુ માને છે. અને વળી (न ह वै सशरीरस्य प्रिया-प्रिययोरपहतिरस्ति, अशरीर वा वसन्त प्रियाप्रिये न स्पृशत इत्यादि) બીજા વેદવાકયોમા " જીવ છે " એમ કહ્યુ છે. તથા (अग्निहोत्र जुहुयात् स्वर्गकाम) ઇત્યાદિ વચનવડે અગ્નિહોમ આદિ ક્રિયાનુ ફળ જણાવવાથી પરભવ છે, એમજ જણાય છે આ પ્રમાણે પરસ્પર વિરૂદ્ધ વેદવાકયોના અર્થથી, તુ આત્મામા સ શય કરે છે, કે " આત્મા છે, વા નહિ ? " પણ મહાનુભાવ ! એવો સ શય ન કર. કેમકે એ વે ના પદોનો અર્થ એમ નથી, પણ આગલ હુ કહુ છુ. તે પ્રમાણે છે, તુ તે અર્થને સાભળ. ૧૫૯૧-૧૫૯૨.

विण्णाणाओऽणण्णो विण्णाणघणोत्ति सव्वसो वावि ।
स भवइ भूएहिंतो घडविण्णाणाइभावेणं ॥ १५९३ ॥
ताइं चिय भूयाइं सोऽणु विणस्सइ विणस्समाणाइ ।
अत्थंतरोवओगे कमसो विण्णेयभावेणं ॥ १५९४ ॥
पुव्वावरविण्णाणोवओगओ विगम-सभवसहावो ।
विण्णाणसंतईए विण्णाणघणोऽयमविणासी १५९५

વિજ્ઞાનથી અભિન્ન એવો જીવજ વિજ્ઞાનઘન છે, અથવા દરેક પ્રદેશ અનન્ત વિજ્ઞાન સમૂહથી વ્યાપ્ત હોવાથી આત્માજ વિજ્ઞાનઘન છે, તે ઘટ-પટાદિ ભૂતોથી ઘટાદિ વિજ્ઞાનભાવે આત્મા બીજા ઉપયોગ વાલો થાય છે, અને તે વિજ્ઞાનના આલ બન ભૂત ઘટાદિ વિનાશ પામ્યેથી, આત્મા પણ અનુક્રમે અર્થાન્તરમા ઉપયોગવાળો થવાથી તે વિજ્ઞેયભાવેજ વિનાશ પામે છે. (સર્વથા વિનાશ પામે છે એમ નહિ, પણ) પૂર્વાપર વિજ્ઞાનના ઉપયોગથી વિનાશ અને ઉત્પાદ સ્વભાવ વાળો આત્મા છે, અને વિજ્ઞાનસતતિવડે આ વિજ્ઞાનઘન-આત્મા અવિનાશી છે. ૧૫૯૩-૧૫૯૪-૧૫૯૫.

અહીંઆ વિજ્ઞાનઘન જીવ કહેવાથી વિશિષ્ટ જ્ઞાન તે વિજ્ઞાન, અથવા જ્ઞાન-દર્શન

ઉપયોગ તે વિજ્ઞાન, એ વિજ્ઞાનનુ અભિન્નપણુ હોવાથી વિજ્ઞાન સાથે એકરૂપતાએ નિબિડપણુ પામેલ આત્મા તે વિજ્ઞાનઘન કહેવાય. અથવા આત્માના દરેક પ્રદેશો અનન્તાનન્ત વિજ્ઞાનપર્યાયના સમૂહથી વ્યાપ્ત હોવાથી વિજ્ઞાનઘન કહેવાય. ઘન શબ્દ નિશ્ચયવાચી હોવાથી આત્મા વિજ્ઞાનઘનજ છે, પણ નૈયાયિક વિગેરેના અભિપ્રાય પ્રમાણે તે આત્મા સ્વરૂપે વિજ્ઞાન રહિત જડસ્વભાવવાળો, અને તેમા બુદ્ધિ સમવાય સબધે થાય છે એવો નથી તેથી એ અભિપ્રાયનો નિરાસ કરવા માટે એવકાર છે. એ વિજ્ઞાનઘન-આત્મા ઘટ-પટ-આદિ જ્ઞેયવસ્તુ રૂપ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થઇને, એટલે કે " આ ઘટ છે, આ પટ છે, " ઇત્યાદિ વિજ્ઞાનભાવે ઘટાદિજ્ઞાનપર્યાયરૂપે થઇને, ને જ્ઞાનના અવલબન ભૂત ઘટાદિભૂતો, અનુક્રમે કોઈ આવરણ આવવાથી અથવા અન્યમનસ્કતાદિ કારણથી આત્માને અર્થાન્તરમા ઉપયોગ થએથી વિજ્ઞેયભાવે એટલે જ્ઞાનના વિષયપણાથી જ્યારે વિનાશ પામે, ત્યારે તે પછી તે બોધરૂપ પર્યાયવડે વિજ્ઞાનઘન આત્મા પણ નાશ પામે છે. અર્થાત્ જ્ઞેય ઘટાદિ ભૂતોથી જ્ઞાન પર્યાયવડે આત્મા ઉત્પન્ન થઇને, કાળક્રમે વ્યવધાન આદિના કારણથી બીજા પદાર્થમા ઉપયોગ થવાથી, જ્ઞેયભાવે તે ભૂતો નાશ પામે છે તેની પાછળ તદ્જ્ઞાનભાવે આ આત્મા પણ નાશ પામે છે, પરન્તુ તે સાથે એટલુ યાદ રાખવુ કે આત્મા સર્વથા નાશ નથી પામતો, કેમકે એકજ આત્મા ત્રણે સ્વભાવવાળો છે. જ્યારે અન્ય અર્થમા ઉપયોગ થાય, ત્યારે તે આત્મા પૂર્વના જ્ઞાનોપયોગની અપેક્ષાએ વિનાશસ્વરૂપ છે, બીજા જ્ઞાનોપયોગની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ સ્વરૂપ છે, અને અનાદિ કાળથી પ્રવર્તેલ સામાન્ય વિજ્ઞાનમાત્રની પરપરાથી અવિનષ્ટ સ્વભાવવાળો છે. આજ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુ ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રૌવ્ય સ્વભાવ વાળી છે, કોઈપણ વસ્તુ એવી નથી, કે જે સર્વથા ઉત્પન્ન થાય, અને સર્વથા વિનાશ પામે. ૧૫૯૩-૧૫૯૪-૧૫૯૫.

"न प्रेत्य सज्ञास्ति" એ પદનો યોગ્ય અર્થ કહે છે

न च पेच्चनाणसण्णाऽवतिट्ठए मपओवओगाओ ।
विण्णाणघणाभिक्खो जीवोऽयं वेयपयविहिओ १५९६
एवपि भूयधम्मो नाण तब्भावभावओ बुद्धी ।
त नो तदभावम्मिवि ज नाण वेयसमयम्मि ॥ १५९७ ॥
अत्थमिए आइच्चे चदे सताम्रु अग्गि-वायासु ।
किंजोइरय पुरिसो ? अप्पज्जोइत्ति निद्दिट्ठो ॥ १५९८ ॥
तदभावे भावाओ भावे चाभावओ न तद्धम्मो ।
जह घडभावाभावे विवज्जयाओ पडो भिन्नो ॥ १५९९ ॥

વર્તમાન ઉપયોગને લીધે પૂર્વ સજ્ઞા રહેતી નથી, તેથી વેદપદોમા આ જીવને વિજ્ઞાન ઘન નામે કહેલ છે. કદી તુ એમ માને કે ' એ પ્રમાણે તો જ્ઞાન ભૂતધર્મ છે, એમ થયુ, કેમકે ભૂતનો સદ્ભાવ હોય, તો જ્ઞાનનો પણ સદ્ભાવ હોય, પણ તારી તે માન્યતા અયોગ્ય છે, કેમકે ભૂતનો અભાવ હોય, તો પણ જ્ઞાન હોય છે, એમ વેદમા કહેલુ છે કે સૂર્ય-ચદ્ર અસ્ત થએ છતે, અગ્નિ અને વાણી શાન્ત થએ છતે, આ પુરૂષને કઈ જ્યોતિ છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા આત્મ જ્યોતિ-જ્ઞાનાત્મક છે, એમ કહેલ છે. તેથી ભૂતનો

અભાવ હોય, તો પણ જ્ઞાનનો સદ્ભાવ હોય છે, અને ભૂતોનો સદ્ભાવ હોય, તો પણ જ્ઞાનનો અભાવ હોય છે, માટે જેમ ઘટના ભાવ અને અભાવમાં વિપરીતપણાથી પટ તેથી ભિન્ન છે, તેમ જ્ઞાન પણ તેનો ભૂતનો ધર્મ નથી. ૧૫૯૬-૧૫૯૭-૧૫૯૮-૧૫૯૯.

વર્તમાન સાપ્રત કાલીન વસ્તુના ઉપયોગને લીધે, પૂર્વકાલમા જે જ્ઞાન સજ્ઞા હતી તે નથી હોતી, જેમકે જ્યારે ઘટનો ઉપયોગ નિવૃત્ત થાય, અને પટનો ઉપયોગ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે પૂર્વના ઘટોપયોગની સજ્ઞા નથી હોતી, પરન્તુ પટજ્ઞાનોપયોગ સજ્ઞા હોય છે. માટે વિજ્ઞાનઘન એવા નામથી વેદ પદોમા આત્માજ કહેલ છે. તેથી હે ગૌતમ ! આત્મા છે, એમ તુ અગીકાર કર.

આ સબધમા તને એમ પણ શકા થતા હોય, કે ' તમારા કહેવા મુજબ તો જ્ઞાન એ ભૂતોનો ધર્મ થયો એટલેકે ભૂત સ્વભાવાત્મક જ્ઞાન થયુ. કેમકે ભૂતોથી ઉત્પન્ન થએલુ જ્ઞાન ભૂતો નાશ પામેથી નાશ પામે છે, એમ તમે કહ્યુ, એ ઉપરથી તો એમ સિદ્ધ થયુ, કે ભૂતનો સદ્ભાવ હોય, તો જ્ઞાનનો પણ સદ્ભાવ હોય, અને ભૂતનો અભાવ હોય, તો જ્ઞાનનો પણ અભાવ થાય છે જેનો સદ્ભાવમા જે હોય, અને જેના અભાવમાં જે ન હોય; તે જેમ ચદ્ર અને ચન્દ્રિકા તેમ તે તેનો ધર્મ હોય છે. એજ પ્રમાણે જ્ઞાન પણ ભૂતની સાથે અન્વય-વ્યતિરેકપણે વર્તે છે. માટે જ્ઞાન એ ભૂતનોજ ધર્મ છે.'

ઉપરોક્ત તારી શકા અયોગ્ય છે, કેમકે નીલ-પીત આદિ ભૂતગ્રાહક વિશિષ્ટ જ્ઞાનજ ભૂતની સાથે અન્વય-વ્યતિરેકપણે વર્તે છે, પણ સામાન્યજ્ઞાન એ પ્રમાણે વર્તતુ નથી, કેમકે વેદમા પણ ભૂતનો અભાવ હોય ત્યારે પણ જ્ઞાન છે, એમ કહ્યુ છે. યાજ્ઞવલ્ક્ય અને સમ્રાટ્ આચાર્ય શ્રુતિમા કહે છે કે " अस्तमिते आदित्ये, चन्द्रमस्यस्तमिते, शान्तेऽग्नौ शान्ताया वाचि, किंज्योतिरेवायं पुरूष ? आत्मज्योति ," મતલબ કે સૂર્યાદિ અસ્ત થએ કઈ જ્યોતિ હોય છે ? આત્મ જ્યોતિ. જ્યોતિ એટલે જ્ઞાન. અર્થાત્ આત્મજ્યોતિ જ્ઞાનાત્મક છે. આ પ્રમાણે વેદ જાણનારાઓએ જ્ઞાનધર્મ વાળો આત્મા કહેલ છે, માટે જ્ઞાન એ ભૂતનો ધર્મ નથી, પણ આત્માનો ધર્મ છે. કેમકે મુક્તાવસ્થામા ભૂતનો અભાવ છતાં પણ જ્ઞાન હોય છે, અને મૃતક શરીરમા ભૂતો છતા પણ જ્ઞાનનો અભાવ હોય છે, ઉદાહરણ તરીકે જેમ ઘટનો ભાવ અને અભાવ હોય, ત્યારે પટનો એથી વિપરીતપણાથી અભાવ અને ભાવ પણ હોય છે, તેથી પટ એ ઘટનો ધર્મ થતો નથી, તેમ અહીં પણ ભૂતના ભાવાભાવ છતા પણ જ્ઞાનનો અભાવ ને ભાવ હોય છે, તેથી તે તેનો ધર્મ નથી. પણ આત્માનો ધર્મ છે. એમ માન. ૧૫૯૬-૧૫૯૯.

એ પ્રમાણે કેટલાક વેદના પદોનો અર્થ કહીને, હવે ઉપસહાર કરતા સતા સર્વ વેદના પદોનો અર્થ સક્ષેપથી બતાવે છે.

एसि वेयपयाण न तमत्थ वियसि अहव सव्वेसिं ।
अत्थो किं होज्ज सुईविण्णाण वत्थुभेओ वा ? ॥ १६०० ॥
जाई दव्वं किरिया गुणोऽहवा संसअ समाजुत्तो
अयमेवेति नवाय न वत्थुधम्मो जओ जुत्तो ॥ १६०१ ॥
सव्व चिय सव्वमय स-परप्पज्जायओ जओ नियय ।
सव्वमसव्वमयपि य विचित्तरूव विवक्खाओ ॥ १६०२ ॥

सामण्णविसेसमओ तेण पयत्थो विवक्खया जुत्तो ।
वत्थुस्स विस्सरूवो पज्जायावेक्खया सव्वो १६०३

વેદના એ પદાનો અથવા સર્વ પદાનો અર્થ તુ નથી જાણતો, તુ એમ વિચારે છે કે શ્રુતિવિજ્ઞાન તે વેદપદાનો અર્થ છે? કે વસ્તુનો ભેદ તે અર્થ છે,? જાતિ અર્થ છે, કે દ્રવ્ય અર્થ છે? ગુણ અથ છે કે ક્રિયા અર્થ છે? આવો સશય કરનો તને યોગ્ય નથી, કારણ કે આ એમજ છે, આ એમ નથીજ, એ પ્રકારે વસ્તુધમનો એકાતે નિશ્ચય કરવો યુક્ત નથી, કેમકે સર્વ વસ્તુ સ્વ-પર પર્યાયથી નિશ્ચયે સર્વમય છે, અને વિવિક્તરૂપ વિવક્ષાથી સવ વસ્તુ અસર્વમય પણ છે. તે કારણથી સામાન્ય-વિશેષમય વિવક્ષાવડે પદાર્થ કહેવો યોગ્ય છે, કેમકે વસ્તુનુ સર્વથી અભિન્નપણુ ને ભિન્નપણુ પર્યાયની અપેક્ષાએ છે.

એ પૂર્વે કહેલ વેદપદાનો અર્થ જે પ્રમાણે મે કહ્યો, તે પ્રમાણે તુ નથી જાણતો, તેથી તુ જીવ સબધી સશય કરે છે. અથવા બીજા પણ સર્વવેદ પદાનો અર્થ તુ નથી જાણતો, તેથી તે તે પદા સબધી તને એવો સશય થાય છે, કે એ પદાનો અર્થ શુ હશે? જેમ ભેરી વિગેરે વાજિત્રોના અવાજનો શબ્દ થાય છે, તે શબ્દ-અવાજ અર્થ હશે? કે જે ઘટ આદી શબ્દ બોલવાથી તે પદાર્થ સબધી વિજ્ઞાન થતુ જણાય છે, તે તેમનો અર્થ હશે? અથવા ઘટ શબ્દ કોઇએ કહ્યો હોય, તે સાભળીને "પહોળા પેટાર આદિ આકારવાળુ પાણી ભરી રાખવાનુ અધિકરણ ઘટ પદાર્થ આણે કહ્યો, પણ પટ વિગેરે નથી કહ્યો, એ પ્રમાણે જે વસ્તુનો ભેદ જણાય છે, તે તેમનો અર્થ છે? અથવા જેમ "ગાય" એવો શબ્દ બોલવાથી ગાય જાતિનુ ભાન થાય છે, તેમ તે જાતિરૂપ એ પદાનો અર્થ હશે? અથવા "દડી ઇત્યાદિ" કહેવાથી દડઆદિએ યુક્ત પુરૂષરૂપ દ્રવ્ય સમજાય છે, તેમ દ્રવ્ય તેનો અર્થ હશે? કે દોડે છે, ઇત્યાદિ શબ્દોની પેઠે દોડવાદિ રૂપ ક્રિયા તેમનો અથ હશે? શુકલ (સફેદ) રક્ત (રાતુ) ઇત્યાદિ શબ્દોની પેઠે શુકલ-રક્ત આદિ ગુણ તેઓનો અર્થ છે? આ પ્રમાણે તને સશય થાય છે, તે અયોગ્ય છે, કેમકે "આ, આ પ્રમાણેજ છે, પણ આ પ્રમાણે નથીજ." એ પ્રકારે કોઇ પણ વસ્તુના ધમનો એકાન્ત નિશ્ચય કરવોજ અયોગ્ય છે. શબ્દ પણ વસ્તુ વિશેષજ છે, અને તેથી "આ શબ્દ આવા પ્રકારના અર્થનેજ પ્રતિપાદન કરનાર છે, અને આવા પ્રકારના અથને પ્રતિપાદન કરનાર નથીજ." એ રીતે પણ એના ધર્મનો નિશ્ચય કરવો યોગ્ય નથી, કેમકે સર્વ વાચ્ય-વાચકાદિ વસ્તુ નિશ્ચય સ્વ-પર પર્યાયવડે સામાન્ય વિવક્ષાથી સર્વાત્મક છે, અને કેવળ સ્વપર્યાયની અપેક્ષાએ વિવિક્તરૂપ-સર્વથી ભિન્ન છે, એટલે વિવક્ષાવડે સર્વ વસ્તુ અસર્વમય પણ છે. આ કારણથી સર્વ પદાનો અર્થ વિવક્ષાના વશથી સામાન્યમય અથવા વિશેષમય કહેવો યોગ્ય છે, પણ એકાન્તે "આ પ્રમાણેજ અર્થ છે, આ પ્રમાણે નથીજ" એમ કહેવુ અયોગ્ય છે. કારણ કે સર્વ પદાર્થો વાચ્ય અથવા વાચકપણે વસ્તુના સ્વભાવ પર્યાયની અપેક્ષાએ વિવિધ પ્રકારે છે. આ કારણથી સામાન્ય વિવક્ષાવડે ઘટશબ્દ સર્વાત્મક હોવાથી દ્રવ્ય-ગુણ-ક્રિયા વિગેરે સર્વ અર્થનો વાચક છે, અને વિશેષ વિવક્ષાવડે ઘટશબ્દ પ્રતિનિયતરૂપ હોવાથી પહોળા પેટારાદિ આકારવાળા પદાથનો વાચક છે, કેમકે વાચ્યપણે તેનેજ તે પ્રતિપાદન કરવામા રૂઢ છે. એજ પ્રમાણે બીજા શબ્દ પણ વિશેષ વિવક્ષાથી જે દેશ-કાળાદિમા જે અર્થના વાચકપણે રૂઢ સિદ્ધ હોય, તે શબ્દ તેના વાચક-પ્રતિપાદક જાણવા અને સામાન્યવિવક્ષાવડે, સર્વશબ્દ સર્વના વાચક છે, તથા સર્વ

વસ્તુ સર્વની વાચ્ય છે, આજ પ્રમાણે સર્વ શબ્દોનો અર્થ પોતાની બુદ્ધિએ વિચારી લેવો. ૧૬૦૦ થી ૧૬૦૩.

એ પ્રમાણે સર્વ વિશ્વનુ સ્વરૂપ જાણનાર શ્રીમાન્ ભગવાન્ મહાવીર પ્રભુએ સમસ્ત પ્રકારે પરને બોધ કરવાના ઉપાયમા કુશળપણાવડે કરીને તીક્ષ્ણધારવાળા કુહાડાથી ગાઢ લતાઓનો સમૂહ જેમ છેદાય, તેમ નિપુણયુક્તિઓવડે આસન્નકલ્યાણી ઇન્દ્રભૂતિના સર્વ સશય છેદી નાખ્યા. જ્યારે એ પ્રમાણે સર્વથા મશયનો નાશ થયો ત્યારે શ્રીમાન્ ઇન્દ્રભૂતિગૌતમે—

छिन्नम्मि संसयम्मी जिणेण जर-मरणविप्पमुक्केण ।
सो समणो पव्वइओ पंचहि सह खंडियसएहि ॥ १६०४ ॥ । ६०१ ।

જરા અને મરણથી મુકાએલા મહાવીર જિનેશ્વરે, તેના સશયનો છેદ કર્યો, એટલે તે ઇન્દ્રભૂતિએ પોતાના પાચસો શિષ્યો સહિત પાપનો નાશ કરનાર કલ્યાણકારી દીક્ષા અગીકાર કરી. ૧૬૦૪.

આગળના વાદસ્થળોમા આની સાથે જે સમાનતા અને વિશેષતા છે, તે જણાવવાને કહે છે કે—

एव कम्माईसुवि ज सामण्णं तय समाउज्जं ।
जो पुण एत्थ विसेसो समासओ त पवक्खामि ॥ १६०५ ॥

અહી આત્મવાદના સ્થળમા જે પ્રત્યક્ષ અનુમાન આગમ પ્રમાણોનુ સ્વરૂપ કહ્યુ છે, તે આગળ કર્મઆદિના વાદસ્થળોમા પણ સમાન છે, તેથી ત્યા પણ તે પ્રમાણે યોજી લેવુ અને જે કઈ જ્યા વિશેષ છે, તે ત્યા સક્ષેપથી કહીશુ. ૧૬૦૫.

॥ ઇતિ પ્રથમગણધરવાદ સમાપ્ત. ॥

હવે બીજા ગણધર સબધી શકાનુ સમાધાન કરે છે.

तं पव्वइअं सोउं वितिओ आगच्छई अमरिसेणं ।
वच्चामिण आणेमी पराजिणित्ताण तं समणं ॥ १६०६ ॥ । ६०२ ।
छलिओ छलाइणा सो मण्णे माइदजालओ वाऽवि ।
को जाणइ किह वत्तं एत्ताहे वट्टमाणी से ? ॥ १६०७ ॥ (मल्ल०नि०)
सो पक्खंतरमेगंपि जाइ जइ मे तओ मि तस्सेव ।
सीसत्त होज गओ वोत्तुं पत्तो जिणसगासे ॥ १६०८ ॥ (मल्ल०नि०)
आभट्ठो य जिणेणं जाइ-जरा-मरणविप्पमुक्केणं ।
नामेण य गोत्तेण य सव्वण्णूसव्वदरिसीणं ॥ १६०९ ॥ । ६०३ ।

किं मन्ने अत्थि कम्मं उयाहु नत्थित्ति ससओ तुज्झ ।
वेयपयाण य अत्थ न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ १६१० ॥ ।६०४।

તે ઈંદ્રભૂતીએ દીક્ષા લીધેલ છે એમ સાભળીને બીજા અગ્નિભૂતિ ગણધર અમર્ષ પૂર્વક આવે છે (અને વિચારે છે કે) હુ 'ત્યા જઈને તે શ્રમણનો પરાભવ કરીને મારા ભાઈને પાછો લાવીશ.' વળી તે વિચારવા લાગ્યા કે 'જરૂર તે માયા ઇન્દ્રજાલિક હોવો જોઇએ, તેણે છળ-નિગ્રહ સ્થાનાદિકે ઇન્દ્રભૂતિને છળ્યો-ઠગ્યો છે. અથવા કોણ જાણે ત્યા તેની પાસે શુ હકીકત બની હશે. પણ જો તે મારા એક પણ પક્ષ (શકાનો) યોગ્ય ઉત્તર આપશે, તો હુ તે સાધુનો શિષ્ય થઇશ,' એ પ્રમાણે (મનમાં) કહી (વિચારીને તે જિનેશ્વર પાસે ગયા ત્યા ગયા એટલે જન્મ-જરા-અને મરણથી રહિત સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી જિનેશ્વરે તેમને નામ અને ગોત્ર વડે બોલાવ્યા, અને કહ્યુ કે હે અગ્નિભૂતિ ! તુ એમ માને છે કે "કર્મ છે, કે નથી.?" આવો તને સશય છે. તેનુ કારણ એ છે કે તુ તે વેદ પદોનો અર્થ બરાબર જાણતો નથી. ૧૬૦૯ થી ૧૬૧૦.

ઇન્દ્રભૂતિના બીજા ભાઈ અગ્નિભૂતિને પૂર્વોક્ત બનાવની ખબર પડી એટલે તે ક્રોધ પૂર્વક વિચારવા લાગ્યો કે, જરૂર તે સાધુ કોઇ માયિક અથવા ઇન્દ્રજાલિક હોવો જોઇએ, નહિ તો જેને ત્રિભુવનમા કોઇ પણ પરાભવ ન પમાડી શકે એવા મારા ભાઇ ઇન્દ્રભૂતિને કેમ જીતી શકે ? અથવા એ દુષ્ટ જરૂર છળ-જાતિ-નિગ્રહ સ્થાન આદિમા કુશળ હોવો જોઇએ તેથીજ તેણે જગદ્ગુરૂ એવા મારા ભાઇનુ ચિત્ત ભ્રમિત કરી નાખ્યુ. અથવા તે બન્નેનો વાદ થયો, ત્યા શુ બન્યુ એ કોને ખબર ? કેમકે હુ તો ત્યા હતો નહી, એટલે હવે હુ પોતેજ ત્યા જઈ દેવ-દાનવ અને માનવના સમૂહને ઇન્દ્રજાળથી ભમાવનાર તે ધુર્ત સાધુનો પરાભવ કરીને મારા ભાઇને પાછો લાવીશ. પરન્તુ જો તે હેતુ અને ઉદાહરણ પૂર્વક મે કહેલા પક્ષનો ઉત્તર આપના વડે પાર પામશે, અર્થાત્ તેનો યોગ્ય ઉત્તર આપશે, તો હુ તેનો શિષ્ય થઇશ ' આ પ્રમાણે વાગ્ગર્જના કરીને તે અગ્નિભૂતિ કલ્યાણકારી ભગવન્ત શ્રીમાન્ મહાવીરદેવની પાસે આવ્યા. તેને આવેલા જાણીને, જન્મ-જરા અને મરણથી મૂકાએલા સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી ભગવાન્ મહાવીરે, તેમને તેના નામ અને ગોત્ર વડે બોલાવ્યા, કે ' હે અગ્નિભૂતિ ગૌતમ ! તને કુશળ છે ? , આ પ્રમાણે તેમને બોલવ્યા, એટલે તેમણે વિચાર્યુ કે 'શુ આ મારૂ નામ પણ જાણે છે ? અરે ! પણ એમા શુ આશ્ચર્ય ! હુ જગતપ્રસિદ્ધ છુ, એટલે મને કોણ ન ઓળખે ? પરન્તુ જો આ સાધુ મારા મનનો સશય જાણીને દૂર કરે, તો કઈક આશ્ચર્ય જેવુ થાય.'

તેમને એ પ્રમાણે વિચાર કરતા જાણીને ભગવન્તે કહ્યુ કે ' હે અગ્નિભૂતિ ગૌતમ ! તુ એમ વિચારે છે કે—" મિથ્યાત્વ આદિ હેતુ યુક્ત જ્ઞાનાવરણ આદિ જે કર્મ જીવ વડે કરાય છે, તે કર્મ કહેવાય છે ને તેવુ કર્મ છે, કે નથી ? " આવો તને સશય છે, પણ તે અયોગ્ય છે, કેમકે તને એવો સશય થવામા કારણભૂત પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થ વાળા વેદના પદો છે. એ વેદના પદોનો અર્થ તુ બરાબર નથી જાણતો, તેથી તમને એવો સશય થાય છે. એ વેદના પદોનો અર્થ હુ કહુ છુ, તે સાભળ.' ૧૬૦૯ થી ૧૬૧૦.

कम्मे तुह संदेहो मन्नसि त नाणगोयराईयं ।
तुह तमणुमाणसाहणमणुभूइमयं फलं जस्स ॥ १६११ ॥

अत्थि सुह-दुक्खहेऊ कज्जाओ बीयमंकुरस्सेव ।
सो दिट्ठो चेव मई वभिचाराओ न तं जुत्तं ॥ १६१२ ॥
जो तुल्लसाहणाणं फले विसेसो न सो विणा हेउं ।
कज्जत्तणओ गोयम ! घडो व्व, हेऊ य से कम्मं ॥ १६१३ ॥

તે કર્મ કોઇપણ પ્રમાણ-જ્ઞાનને ગોચર નથી, એમ તુ માને છે, તેથી તને કર્મમા સશય છે. (પણ તે અયોગ્ય છે, કેમકે) સુખાદિ અનુભવરૂપ જેનુ ફળ છે એવુ કર્મ મને પ્રત્યક્ષ છે અને તને તે અનુમાનસાધ્ય છે. જેમ અકુરરૂપ કાર્યનો હેતુ બીજ છે, તેમ સુખ-દુખાનુભવ કાર્ય હોવાથી તેનો કોઇ હેતુ છે. (ને તે કર્મ છે.) જો તે અનુભવનો વિષાદિ દૃષ્ટ હેતુ છે, એમ તુ કહેતો હોય, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે તેમ માનવામા વ્યભિચાર છે. જે તુલ્યસાધનવાળા મનુષ્યાદિને ફળમા વિશેષ-તફાવત જણાય છે, તે તફાવત ઘટાદિની પેઠે કાર્યરૂપ હોવાથી હેતુ વિનાનો નથી, ને એમા જે હેતુ છે, તે કર્મ છે. ૧૬૧૧-૧૬૧૨-૧૬૧૩.

હે આયુષ્મન્ ! અગ્નિભૂતિ ! જ્ઞાનાવરણાદિપણે રહેલ પરમાણુના સમૂહરૂપ કર્મમાં તને સશય છે. તુ એમ માને છે કે જ્ઞાનાવરણાદિકર્મ અતીન્દ્રિય હોવાથી ખરવિષાણની પેઠે પ્રત્યક્ષ નથી. ઇત્યાદિ પૂર્વ પ્રમાણે જીવની પેઠે કર્મને પણ સર્વ પ્રમાણાત્મક જ્ઞાન ગોચર રહિત માને છે. પરન્તુ ભદ્ર ! એમ ન માન. કેમકે એ કર્મ મને તો પ્રત્યક્ષ છે, અને તને પણ તે અનુમાન ગમ્ય છે, એટલે સર્વપ્રમાણ-જ્ઞાનના વિષય રહિત છે, એમ નહી કહી શકાય. કારણકે સુખ-દુખાનુભવાત્મક તેનુ ફળ છે.

(અગ્નિભૂતિ -) જો મને કર્મ પ્રત્યક્ષ કેમ નથી ? એમ તુ કહેતો હોય તો એ તારૂ કહેવુ અયુક્ત છે ! હે ભદ્ર ! કોઇને કોઇ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ હોય, તો તે વસ્તુ બીજાને-પણ પ્રત્યક્ષ હોયજ એવો કઈ નિયમ નથી. કેમકે સિહ (અષ્ટાપદ) હસ વિગેરે સર્વજનોને પ્રત્યક્ષ નથી, પણ તે નથી એમ નહિ કહી શકાય, કેમકે બાળકોને પણ તેની પ્રતીતિ છે' માટે તારા સશયની પેઠે મને કર્મ પ્રત્યક્ષ છે, એમ અગીકાર કર, કેમકે સર્વજ્ઞપણાથી મે તે પ્રત્યક્ષ જોએલ છે. હુ સર્વજ્ઞ છુ એની શી સાબીતી ? એવો તને સશય થતો હોય, તો તને જે શકા હોય, તે પૂછ-હુ તેનુ સમાધાન કરૂ.

જેમ અકુરરૂપ કાર્યનો બીજ હેતુ છે, તેમ દરેક પ્રાણીમાત્રને પ્રસિદ્ધ એવા-સુખ-દુખરૂપ કાર્યનો કોઇ હેતુ છે, અને એમા જે હેતુ છે, તે કર્મ છે.

અગ્નિભૂતિ —પુષ્પમાળા-ચદન-સ્ત્રી વિગેરે સુખના હેતુઓ પ્રત્યક્ષ છે, અને સર્પ-વિષ-કટક વિગેરે દુખના હેતુ પણ પ્રત્યક્ષ છે. આ પ્રમાણે સુખ-દુખના દૃષ્ટ હેતુનો ત્યાગ કરીને કર્મરૂપ અદૃષ્ટ હેતુ કલ્પવાથી શો ફાયદો ? દૃષ્ટ હેતુ તજીને અદૃષ્ટ હેતુ માનવો એ કેવળ અયોગ્ય છે.

ભગવન્ત —તારૂ તે માનવુ અયોગ્ય છે, કેમકે એમ માનવામા વ્યભિચાર દોષ છે. ઇષ્ટાનિષ્ટ શબ્દાદિ વિષયરૂપ સુખ-દુખના સાધન તુલ્ય છતા પણ તેના સુખ-દુખાનુભવરૂપ ફળમા જે તરતમતા જણાય છે, તે તરતમતા કોઇ અદૃષ્ટ હેતુ વિના સભવતી નથી, કેમકે તે ઘટની પેઠે કાર્ય છે. એ કાર્યમા વિશેષતા-તફાવત કરનાર અદૃષ્ટ હેતુ છે, ને તે કર્મ છે, એમ તુ કબુલ કર. ૧૬૧૨-૧૬૧૩.

કર્મની સિદ્ધિ માટે પુન બીજા અનુમાન કહે છે.

बालसरीरं देहंतरपुव्वं इंदियाइमत्ताओ ।
जह बालदेहपुव्वो जुवदेहो, पुव्वमिह कम्मं ॥ १६१४ ॥
किरियाफलभावाओ दाणाईणं फलं किसीए व्व ।
दाणाइफलं तं चिय मणप्पसायाइ जइ बुद्धी ॥ १६१५ ॥
किरियासामण्णाओ जं फलमस्साविं तं मयं कम्मं ।
तस्स परिणामरूवं सुह-दुक्खफलं जओ भुज्जो ॥ १६१६ ॥

જેમ યુવાનનુ શરીર બાળશરીર પૂર્વક છે, તેમ બાળશરીર પણ ઇન્દ્રિયાદિવાળુ હોવાથી શરીરાન્તર પૂર્વક છે. તેની પૂર્વે જે શરીર છે, તે કાર્મણ શરીર છે ક્રિયા માત્ર ફળવાળી હોય છે, જેમ કૃષિક્રિયા તેમ દાનાદિ ક્રિયા પણ (કોઇ અદૃષ્ટ) ફળવાળી છે. મન પ્રસન્નતા વિગેરે એજ દાનાદિ ક્રિયાનું ફળ છે, એમ કહેવામા આવે, તો (મન પ્રસન્નતા પણ ક્રિયારૂપ હોવાથી) ક્રિયાની સમાનતાવાળી છે તેથી તેનુ પણ જે ફળ છે, તે કર્મ માનેલ છે. કેમકે તેના પરિણામરૂપે સુખ-દુ ખ રૂપ ફળ તેનાથી પુન પુન થાય છે. ૧૬૧૪-૧૬૧૫-૧૬૧૬

વળી હે અગ્નિભૂતિ ગૌતમ! જેમ યુવાન શરીર બાળશરીર પૂર્વક છે, તેમ પ્રથમનુ બાળશરીર પણ ઇન્દ્રિયવાળુ-સુખી-દુ ખી-શ્વાસોશ્વ્ાસ-નિમેષો મેષ-જીવનાદિવાળુ હોવાથી, તે કોઈપણ બીજા શરીરપૂર્વક છે. પૂર્વજન્મમા થઈ ગએલા શરીરપૂર્વક એ આદ્ય બાળ શરીર છે, એમ ન કહેવુ, કારણકે તે પૂર્વજન્મનુ શરીર અપાન્તરાલ ગતિમા નથી હોતુ, એટલે તત્પૂર્વક બાલ્યશરીર કહી શકાય નહી. અને શરીર વિનાના આત્માને નિયતગર્ભ-નિયતદેશ-અને નિયતસ્થાનની પ્રાપ્તિ પૂર્વક શરીરની પ્રાપ્તિ ઘટે નહી. કેમકે તેમ થવામા ત્યા કોઇ નિયામક કારણ નથી. તે શરીર પ્રાપ્તિમા સ્વભાવ એજ કારણ છે, એમ પણ ન કહેવુ, કેમકે આગળ તે સ્વભાવવાદ સબધી નિરાકરણ કરાશે. માટે તે બાળશરીરની પૂર્વે જે બીજુ શરીર અમે કહીએ છીએ તે કાર્મણ શરીર છે, અને કાર્મણ શરીર તે કર્મમયજ છે.

કૃષિક્રિયા જેમ ધાન્યાદિ ફળવાળી છે, તેમ ચેતને આરભેલ-દાનાદિ ક્રિયાઓ પણ ફળવાળી છે. તેઓનુ ફળ તે કર્મ છે. વળી જે ક્રિયા નિષ્ફળ હોય છે, તે ક્રિયા પરમાણુ આદિની ક્રિયાની પેઠે ચેતને આરભેલી પણ નથી હોતી. અહી દાનાદિ ક્રિયાઓ ચેતને આરભેલી હોય છે, તેથી તે ફળવાળી હોય જ છે.

અગ્નિભૂતિ —કેટલીએક કૃષિ વિગેરે ક્રિયાઓ ચેતને કરેલી હોય, તે છતા પણ તે ક્રિયાઓ કોઈ વખત નિષ્ફળ જણાય છે, તો પછી ચેતને કરેલી ક્રિયા ફળવાળીજ હોય એમ કેમ કહી શકાય?

ભગવન્ત —ફળવાલા અભિપ્રાય વડે કરીને તે ક્રિયાનો આરભ કરેલો છે, પરતુ જો કે એમા જે કોઇ વખત નિષ્ફળતા જણાય છે, તેમા તે સબધી બરાબર જ્ઞાન ન હોય તેથી અથવા તે સબધી તથા પ્રકારની સામગ્રી ન હોય, તેથી ક્રિયા નિષ્ફળ થતી જણાય છે. તેજ પ્રમાણે દાનાદિ ક્રિયા પણ-મન શુદ્ધિ વિગેરે સામગ્રી રહિત હોય, તો તે પણ નિષ્ફળજ થાય, એમા કઈ દોષ નથી. પણ જો તેથી ફલ થવુ જ ન

હોય તો તે ક્રિયા કરવા કોઇ તૈયાર થાય નહી. ફળના કારણ તરીકે ક્રિયા સિદ્ધ હોવાથીજ તે શરૂ કરે છે, પછી ફલની અપ્રાપ્તિ સહચારિના વૈગુણ્યથી થાય છે.

અગ્નિભૂતિ —અસ્તુ, તમે કહો છો તેમ દાનાદિ ક્રિયાનુ ફળ હો, પરન્તુ જેમ કૃષિ વિગેરે ક્રિયાનુ ધાન્ય પ્રાપ્તિ વિગેરે દૃષ્ટફળ છે, તેમ તે દાનાદિક્રિયાનુ પણ મન પ્રસન્નતા વિગેરે દૃષ્ટફળ છે, છતા કર્મરૂપ અદૃષ્ટફળ માનવાથી શો લાભ છે ?

ભગવન્ત —મનની જે પ્રસન્નતા તે પણ ક્રિયારૂપજ છે, એટલે દાનાદિ તથા કૃષિ વિગેરે ક્રિયા જેમ ફળવાળી છે, તેમ તે મનની પ્રસન્નતા પણ ફળવાળી છે, અને તેનુ ફળ તે કર્મજ છે. કેમકે કર્મના યોગથી તેના પરિણામ રૂપે દરેક સમયે પ્રાણીઓને વારવાર જે સુખ-દુઃખરૂપ ફળ ઉત્પન્ન થાય છે અને મનની પ્રસન્નતારૂપ દાનાદિ ક્રિયાનુ ફળ તે પણ કર્મથીજ થાય છે.

અગ્નિભૂતિ —તમે હમણાંજ કહ્યુ કે "દાનાદિ ક્રિયાનુ ફળ કર્મ છે" એ ઉપરથી દાનાદિ ક્રિયાજ કર્મનુ કારણ છે, એમ કહ્યુ અને અહી હવે મનની પ્રસન્નતા વિગેરેને કર્મનુ કારણ કહો છો, તો એ પ્રમાણે કહેવાથી તમારા કથનમા પરસ્પર વિરોધ આવે છે.

ભગવન્ત —અમારા કથનમા વિરોધ નથી. કેમકે મનની પ્રસન્નતા વિગેરે ક્રિયા કર્મનુ અનન્તર કારણ છે, અને તે મનની પ્રસન્નતાનુ કારણ દાનાદિ ક્રિયા છે. એટલે કારણના કારણમાં કારણપણાનો ઉપચાર કર્યો છે, તેથી કંઈ દોષ નથી.

होज्ज मणोवित्तीए दाणाइकिए व जइ फलं बुद्धो ।
तं किं निमित्तत्ताओ पिंडो व घडस्स विन्नेओ ॥ १६१७ ॥
एवंपि दिट्ठफलया किरिया न कम्मफला पसत्ता ते ।
सा तम्मत्तफल च्चिय जह मसफलो पसुविणासो १६१८ ॥
पाय च जीवलोगो वट्टइ दिट्ठफलासु किरियासु ।
अदिट्ठफलासुं पुण वट्टइ नासंखभागोऽवि ॥ १६१९ ॥

દાનાદિ ક્રિયા એજ મન પ્રસન્નતાનુ ફળ છે, એવી બુદ્ધિ જો થતી હોય, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે પિંડ જેમ ઘટનુ નિમિત્ત છે, તેમ તે પણ તેનુ નિમિત્ત છે. એ પ્રમાણે પણ દાનાદિ ક્રિયા દૃષ્ટફળવાળી થઈ, પરન્તુ તમારા કહેવા મુજબ કર્મરૂપ ફળવાળી ન થઈ. જેમ પશુહિંસા તે માસભક્ષણરૂપ દૃષ્ટ ફળવાળી છે, તેમ તે દાનાદિ ક્રિયા પણ શ્લાઘાદિરૂપ દૃષ્ટફળવાળી છે. અને લોક પણ ઘણુ કરીને દૃષ્ટફળવાળી ક્રિયામાજ પ્રવર્તે છે, અદૃષ્ટફળવાળી ક્રિયામા તો તેનો અસખ્યાતમો ભાગ પણ પ્રવર્તતો નથી. ૧૬૧૭-૧૮-૧૯

અગ્નિભૂતિ —દાનાદિ ક્રિયાથી મનની પ્રસન્નતા વિગેરે થાય છે, અને તેથી આપવાની ઇચ્છાના પરિણામની વૃદ્ધિ થવાથી પુન પુન તે વ્યક્તિ દાન દે છે. આથી મનની પ્રસન્નતાનું ફળ તે દાનાદિ ક્રિયાજ છે, પણ અદૃષ્ટ એવુ કર્મ નથી. કારણ કે તે દૃષ્ટફળથી હેતુ સિદ્ધ થાય છે, તો પછી કર્મરૂપ અદૃષ્ટ ફળ માનવાથી શુ પ્રયોજન ?

ભગવન્ત —એમ નહી, જેમ માટીનો પિંડ તે ઘટનુ નિમિત્ત છે, તેમ દાનાદિ ક્રિયા પણ મનની પ્રસન્નતાનુ નિમિત્ત છે કારણ કે કોઈ સુપાત્રને દાનઆદિ કરવાથી ચિત્તને આલ્હાદ વિગેરે થતા જણાય છે. માટે જે જેનુ નિમિત્ત હોય, તે તેનુ ફળ કહી શકાય

તે કારણથી કોઈ પણ તેની ઈચ્છા કરતા જણાતા નથી. માટે એમ અંગીકાર કર કે સર્વ ક્રિયાઓ એકાન્ત અદૃષ્ટફળવાળી છે. કારણ કે સર્વક્રિયાઓનુ અદૃષ્ટ-ફળ તો એકાન્તિક છે, ને જે ક્રિયાઓનુ દૃષ્ટફળ છે, તે તો અનેકાન્તિક છે, એટલે કે કોઈક ક્રિયાનુ દૃષ્ટફળ થાય છે અને કોઈકનુ નથી થતુ એ દૃષ્ટફળનુ જે અનેકાન્તિક પણુ છે તે પણ અદૃષ્ટના પ્રભાવથીજ છે એમ માનવુ. કેમકે સમાન સાધનથી આરંભેલી સમાન ક્રિયાઓમા પણ કેટલાક્ને ફળનો વ્યાઘાત જણાય છે અને કેટલાકને વિઘાત નથી જણાતો, એ બધુ અદૃષ્ટ હેતુ સિવાય ઘટે નહી ને એ અદૃષ્ટ હેતુ, તે કર્મ છે, ને તે ફલની વિષમતાના કારણરૂપે પૂર્વે સિદ્ધિ કરેલ છે કેમકે તુલ્ય સાધનોના ફળમા પણ જે વિશેષ-તફાવત જણાય છે, તે વિશેષ તફાવત કાર્ય રૂપ છે, અને જે કાર્ય છે, તેનુ કારણ અવશ્ય હોય છેજ. જેમ પરમાણુઓ ઘટનુ કારણ છે, તેમ અહી વિશેષતારૂપ ફળમા જે કારણ છે, તે કર્મ છે. એ કર્મ સર્વ ક્રિયાઓનુ અદૃષ્ટફળ છે અને તે તેનાથી ભિન્ન છે, કર્મ તે કાર્ય છે અને ક્રિયાઓ તો કારણ છે, કાર્ય અને કારણ પરસ્પર ભિન્ન હોય છે. ૧૬૨૨—૧૬૨૩—૧૬૨૪.

કર્મ મૂર્તિમાન્ છે, તત્સબધી પ્રશ્નોત્તર.

आह नणु मुत्तमेव मुत्त चिय कज्जमुत्तिमत्ताओ ।
इह जह मुत्तत्तणओ घडस्स परमाणओ मुत्ता ॥ १६२५ ॥
तह सुहसंवित्तीओ सबधे वेयणुब्भवाओ य ।
वज्झबलाहाणाओ परिणामाओ य विण्णेयं ॥ १६२६ ॥
आहार इवानल इव घडु व्व नेहाइकयबलाहाणो ।
खीरमिवोदाहरणाइ कम्मरूवित्तगमगाइ ॥ १६२७ ॥

એ પ્રમાણે તો કર્મ મૂર્તિમાન થયુ, હા, કાર્ય મૂર્તિમાન્ હોવાથી કારણ પણ મૂર્તિ-માન હોય છે, જેમ ઘટ મૂર્તિમાન્ હોવાથી તેનુ કારણ પરમાણુઓ પણ મૂર્તિમાન્ છે તથા આહારની પેઠે જેનો સબધ થવાથી સુખાનુભવ થાય, અગ્નિની પેઠે જેનો સબધ થવાથી વેદનાનુભવ થાય, ચીકાશથી મજબૂત થએલા ઘટની પેઠે જેનો સબધ થવાથી બાહ્ય વસ્તુથી મજબુતતા થતી હોય અને દૂધની પેઠે જે પરિણામિ હોય, તે મૂર્તિમાન્ જાણવુ, ઇત્યાદિ કર્મને મૂર્તિમાન્ સિદ્ધ કરવાના ઉદાહરણો છે.

અગ્નિભૂતિ –જો શરીરાદિ કાર્યો જોઇને તેના કારણભૂત કર્મની સિદ્ધિ કરો છો, તો તે શરીરાદિ કાર્ય મૂર્તિમાન-રૂપી હોવાથી, તેનુ કારણ જે કર્મ તે પણ મૂર્તિમાન્-રૂપી સિદ્ધ થયે.

ભગવન્ત –અમને તે ઇષ્ટ છે, કેમકે જેનુ કાર્ય મૂર્તિમાન્ હોય છે, તેનુ કારણ પણ ઘટના કારણભૂત પરમાણુની પેઠે મૂર્તિમાન્ હોય છે, અને જેનુ કાર્ય મૂર્તિમાન્ નથી તેનુ કારણ પણ જ્ઞાનના કારણભૂત આત્માની પેઠે મૂર્તિમાન્ હોતુ નથી. માટે કર્મ મૂર્તિમાન્ છે.

અગ્નિભૂતિ –જો એ પ્રમાણે કારણ અને કાર્યના સબધથી કર્મને રૂપી સિદ્ધ કરતા હો, તો હુ પુછુ છુ કે સુખ-દુ ખ વિગેરે પણ કર્મનુ કાર્ય છે, એ સુખ-દુ ખાદિ કાર્ય અમૂર્ત હોવાથી તેનુ કારણ જે કર્મ તે પણ અમૂર્ત સિદ્ધ થશે, અને મૂર્ત કારણથી અ-

મૂર્ત કારણી એવા અમૂર્તકાર્યની ઉત્પત્તિ થવી તે તો અયોગ્ય છે, વળી એકજ વસ્તુમા મૂર્તપણુ અને અમુર્તપણુ હોવુ બીલકુલ અયોગ્ય છે, કેમકે એ પરસ્પર અત્યન્ત વિરૂદ્ધ છે.

ભગવન્ત – સુખ-દુ ખ વિગેરે આત્માના ધર્મ હોવાથી આત્મા તેઓનુ સમવાયિ કારણ છે, અને કર્મ તો તેમા અન્ન-પાણી-સર્પ વિષ આદિની પેઠે નિમિત્ત કારણ છે. માટે એથી કઈ એમા દોષ આવતો નથી.

વળી કર્મ રૂપી છે, તેને સિદ્ધ કરવામા ચાર હેતુના ચાર દૃષ્ટાતો જાણવા. ૧ જેનો સબધ થવાથી સુખાદિનો અનુભવ થાય, તે અશનાદિ આહારની પેઠે મૂર્ત હોય છે, અને જે આકાશની પેઠે અમૂર્ત હોય છે, તેનો સબધ થવાથી સુખાદિનો અનુભવ પણ થતો નથી. અહી કર્મના સબધથી સુખ-દુખાદિનો અનુભવ થાય છે, માટે તે મૂર્તિમાન્ છે. ૨ વળી જેનો સબધ થવાથી વેદના ઉત્પન્ન થાય, તે અગ્નિની પેઠે મૂર્તિમાન્ છે. અહીંયાં કર્મના સબધથી વેદના થાય છે, માટે તે રૂપી છે. ૩ તથા આત્માના જ્ઞાનાદિ ધર્મોથી ભિન્ન છતા પુષ્પમાળા-ચદન-સ્ત્રી વિગેરે બાહ્યવસ્તુવડે, ચિકાશથી મજબુત થતા ઘટની પેઠે બળવાન્ થાય છે, તેથી તે મૂર્ત હોય છે. મિથ્યાત્વાદિરૂપ હેતુવડે કર્મને ઉપચયરૂપ બળ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તે રૂપી છે. અને ૪ વળી કર્મ રૂપી છે, કેમકે તે આત્માદિથી વ્યતિરિક્ત (ભિન્ન) છતા દૂધના પેઠે પરિણામિ છે. ઈત્યાદિ હેતુ અને ઉદાહરણો કર્મને રૂપી સિદ્ધ કરનાગં જાણવા. ૧૬૨૫-૧૬૨૬-૧૬૨૭.

अह मयमसिद्धमेय परिणामाउत्ति सोऽवि कज्जाओ ।
सिद्धो परिणामो से दहिपरिणामादिव पयस्स ॥ १६२८ ॥
अब्भादिविगाराणं जह वेचित्त विणावि कम्मेण ।
तह जइ ससारीण हवेज्ज को नाम तो दोसो ? ॥ १६२९ ॥

" પરિણામિ હોવાથી " (કર્મ રૂપી છે.) એ હેતુ અસિદ્ધ છે, એમ માનતો હોય, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે કર્મના કાર્ય તરીકે શરીરાદિરૂપ પરિણામ જણાય છે, તેથી તે શરીરરૂપ પરિણામી કાર્ય હોવાથી કર્મનો પરિણામિભાવ અવશ્ય સિદ્ધ છે. (જેનુ કાર્ય પરિણામિ જણાય, તે પોતે પણ પરિણામિ હોય છે, એમ નિશ્ચય થાય છે) જેમ દહીંનો છાશરૂપે પારણામ થાય છે, તેથી તે દહિનુ કારણ દૂધ પણ પરિણામિ છે. એમ જણાય છે. તેવી રીતે તે કર્મમા પણ જાણવુ, વલી અગ્નિભૂતિ કહે છે કે જેમ-આકાશ વિગેરેના વિકારોનુ વિચિત્રપણુ કર્મ વિના પણ જણાય છે, તેમ સસારી જીવોનુ પણ સુખ-દુખાદિ ભાવે વિચિત્રપણુ માનીએ તો શુ દોષ છે ? ૧૬૨૮-૧૬૨૯.

એના ઉત્તરમાં કરૂણાળુ ભગવન્ત મહાવીર દેવ કહે છે કે—

कम्मम्मि व को भेओ जह वज्झखधचित्तया सिद्धा ।
तह कम्मपोग्गलाणवि विचित्तया जीवसहियाण ॥ १६३० ॥
वज्झाण चित्तया जइ पडिवन्ना कम्मणो विसेसेण ।
जीवाणुगयस्स मया भत्तीण व सिप्पिनत्थाण ॥ १६३१ ॥

કર્મમા પણ વિચિત્રતા માનવામા શો ભેદ છે ? જેમ બાહ્ય સ્કંધની વિચિત્રતા સિદ્ધ છે, તેમ જીવ સહિત કર્મપુદ્ગળોની વિચિત્રતા પણ સિદ્ધ છે. જો બાહ્ય પુદ્ગળોની

વિચિત્રતા માને છે તો પછી કર્મ પુદ્‌ગલોની વિચિત્રતા તો જીવ સહચરિત હોવાથી વિશેષે કરીને માનવી જોઇએ, જેમ ચિત્રકારે બનાવેલ ચિત્રામણોના જીવાદિ આકારવાલા પુદ્‌ગલોમા વિચિત્રતા છે તેમ અહિ પણ જાણવું.

ગન્ધર્વનગર-ઇન્દ્રધનુષ્ય આદિ અભ્રવિકારોની ગૃહ-દેવમંદિર-પ્રાકાર-વૃક્ષ-કૃષ્ણ નીલ-રક્ત આદિભાવે વિચિત્રતા હે સૌમ્ય! તું-માને છે, તો પછી કર્મની અંદર વિચિત્રતા માનવામા તને શું દોષ છે? જેમ સર્વજનોને પ્રતીત એવા ઇન્દ્ર-ધનુષઆદિ બાહ્યપુદ્‌ગળ સ્કંધોની વિચિત્રતા તને માન્ય છે, તેમ આન્તરીક કર્મસ્કંધોમા પુદ્‌ગળપર્ણતા સમાન હોવાથી અને તે જીવ સહિત હોવાથી સુખ-દુઃખાદિ ઉત્પન્ન કરવા વડે વિશેષે કરીને વિચિત્રતાનું કારણ છે, તો પછી તેની વિચિત્રતા કેમ નથી માનતો? અભ્ર (વાદળા) વિગેરે બાહ્યપુદ્‌ગળો વિવિધરૂપે પરિણામ પામે છે, તો પછી જીવે ગ્રહણ કરેલા કર્મ-પુદ્‌ગળો વિવિધ પ્રકારે પરિણામ પામે એમા શું આશ્ચર્ય છે? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવે ગ્રહણ નહી કરેલ અભ્રાદિ બાહ્ય પુદ્‌ગળોની વિવિધાકાર પરિણતિરૂપ વિચિત્રતા તે માની છે, તો જીવાનુગત કર્મપુદ્‌ગળોની તેની વિચિત્રતા તારે અવશ્ય માનવી જોઇએ. જે ચિત્રકાર આદિ શિલ્પિએ ગ્રહણ કરેલ ચિત્ર-લેપ્ય-કાષ્ઠ કર્માનુગત પુદ્‌ગળોનીપરિણામવિચિત્રતા છે, તે વિચિત્રતા વિશ્રસાપરિણામથી પરિણામ પામેલ ઇન્દ્રધનુષ આદિના પુદ્‌ગળોના પરિણામની વિચિત્રતાથી વિશિષ્ટપ્રકારની છે, એમ જણાય છે, તેવી રીતે જીવે ગ્રહણ કરેલ કર્મપુદ્‌ગળોની પણ સુખ-દુઃખાદિ જનનરૂપ વિચિત્રતા વિશિષ્ટ પ્રકારની છે ૧૬૩૦-૧૬૩૧.

तो जइ तणुमेत्त चिय हवेज्ज का कम्मकप्पणा नाम ? ।
कम्मपि नणु तणु चिय सण्हयरब्भतरा नवर ॥ १६३२ ॥
को तीय विणा दोसो थूलाए सव्वहा विमुक्कस्स ।
देहग्गहणाभावो तओ य ससारवोच्छित्ती ॥ १६३३ ॥
सव्वविमोक्खावत्ती निक्कारणउ व्व सव्वससारो ।
भवमुक्काण च पुणो ससरणमओ अणासासो ॥ १६३४ ॥

જો એ પ્રમાણે વિચિત્ર પરિણતિ કહેતા હો તો તે પરિણતિ શરીરમાત્રજ છે, તેમા કર્મની કલ્પના કરવાનું શું પ્રયોજન છે? એમ ન કહેવું, કેમકે કર્મ પણ શરીરજ છે, માત્ર તે અતિસૂક્ષ્મ અને અભ્યન્તર છે, એટલું વિશેષ છે એ સૂક્ષ્મશરીર ન માનવાથી શો દોષ આવે? સ્થૂલ-શરીરથી મુક્ત થએલા જીવને ભવાન્તરમાં તે વિના દેહ ગ્રહણ ન થાય, અને તેથી સંસારનો વિચ્છેદ થાય. એમ થવાથી સર્વને મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય, અથવા કારણ સિવાય સર્વને સંસાર પ્રાપ્ત થાય, અને ભવથી મુકાએલા સિદ્ધોને પણ પુનઃ સંસાર પ્રાપ્ત થાય, એમ થવાથી મોક્ષમા પણ સ્થિતિ ન થાય. ૧૬૩૨-૩૩-૩૪.

અગ્નિભૂતિ —જો અભ્રવિકારની પેરે કર્મપુદ્‌ગળોની વિચિત્ર પરિણતિ માનીએ, તો પછી જેમ વિચિત્રતા સ્વભાવથીજ થાય છે, તેમ સમસ્ત જનોને પ્રત્યક્ષ આ શરીર પણ સુરૂપ-કુરૂપ-સુખ-દુઃખાદિ ભાવે સ્વભાવથીજ પરિણામ પામે છે, એમ માનવુંજ બસ છે, પરન્તુ વચ્ચે તેની વિચિત્રતાના હેતુભૂત કર્મની કલ્પના કરવી નિરર્થક છે. કેમકે સર્વપુદ્‌ગળોના પરિણામની વિચિત્રતા સ્વભાવથીજ સિદ્ધ થાય છે,

ભગવન્ત.—અભ્રવિકારની પેઠે શરીરની વિચિત્રતા માનીએ છીએ, કર્મ પણ સૂક્ષ્મ

શરીરજ છે, માત્ર એ અતિસૂક્ષ્મ-અતીન્દ્રિય-અને અભ્યન્તર હોવાથી જીવની સાથે ગાઢ સંશ્લિષ્ટ છે (સંબંધવાળુ છે.) અને તેથી જેમ અભ્રાદિ વિકારની પેઠે બાહ્ય સ્થૂલ શરીરની વિચિત્રતા મનાય છે, તેમ કર્મશરીર (કાર્મણશરીર)ની વિચિત્રતા પણ માનવી જોઈએ.

અગ્નિભૂતિ—અભ્રાદિ વિકારની પેઠે બાહ્ય સ્થૂલ શરીરની વિચિત્રતા પ્રત્યક્ષ જણાય છે, તેથી તે માની શકાય છે, પરન્તુ આન્તરિક કર્મરૂપ સૂક્ષ્મ શરીરની વિચિત્રતા કેવી રીતે માની શકાય? કેમકે તે સૂક્ષ્મશરીર તો સર્વથા અપ્રત્યક્ષ છે. એટલે જો તેને ન માનીએ તો શો દોષ આવે?

ભગવન્ત—જો તે સૂક્ષ્મ કાર્મણશરીર ન માનવામા આવે, તો મૃત્યુસમયે સ્થૂલ શરીરથી મૂકાએલ જીવને ભવાન્તરમા પુનઃ સ્થૂલ શરીરની પ્રાપ્તિના કારણભૂત જે સૂક્ષ્મ શરીર છે તે વિના તે સ્થૂલ શરીરની પ્રાપ્તિ ન થાય. કેમકે કારણ વિના અન્ય શરીરનુ ગ્રહણ થઇ શકે નહિ. અને તેથી કરીને અન્ય શરીરની પ્રાપ્તિ વિના મરણ પામ્યા બાદ શરીર રહિત થવાથી સર્વ જીવોને યત્ન વિનાજ સંસારનો છેદ થાય. અને એમ થવાથી સર્વજીવોને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય, અથવા શરીર વિનાના જીવોને પણ સંસારમા રખડવાનુ થાય, અને તેથી નિષ્કારણ સર્વને સંસાર ભ્રમણ થાય, એજ પ્રમાણે ભવથી મૂકાએલા સિદ્ધોને પણ અકસ્માત્-કારણ સિવાય સંસાર ભ્રમણ થાય, અને એજ પ્રમાણે પાછુ મોક્ષગમન થાય, આ રીતે થવાથી મોક્ષમા પણ સ્થિતિ ન થાય. વિચિત્રતાના કારણભૂત કર્મને ન માનવાથી આ વિગેરે દોષો પ્રાપ્ત થાય છે, માટે વિચિત્રતાના કારણભૂત કર્મને તુ અંગીકાર કર. ૧૬૩૨-૧૬૩૩-૧૬૩૪.

मुत्तस्सामुत्तिमया जीवेण कह हवेज्ज संबंधो ? ।
सोम ! घडस्स व्व नभसा जह वा दव्वस्स किरियाए १६३५ ॥
अहवा पचक्खं चिय जीवोवनिबद्धण जह सरीरं ।
चिट्ठइ कम्मयमेवं भवंतरे जीवसंजुत्त ॥ १६३६ ॥

મૂર્તકર્મનો અમૂર્ત આત્મા સાથે સંબંધ કેમ થઈ શકે? સૌમ્ય! જેમ ઘટનો આકાશ સાથે, અથવા દ્રવ્યનો ક્રિયા સાથે સંબંધ થાય છે તેમ આ સંબંધ હોય છે અથવા પ્રત્યક્ષ જણાતુ જીવના સંબંધવાળુ આ સ્થૂલ શરીર જેમ વર્તે છે, તેમ ભવાન્તરમાં ગતિ કરતા જીવની સાથે લાગેલુ કાર્મણ શરીર છે, તે તુ અંગીકાર કર. ૧૬૩૫—૧૬૩૬.

અગ્નિભૂતિ-તમે કર્મ મૂર્ત છે, એમ પૂર્વે કહ્યુ છે, તો તે મૂર્તકર્મનો અમૂર્ત એવા આત્મા સાથે સંયોગ સંબંધ અથવા સમવાય સંભવ કેવી રીતે થઇ શકે? આથી મને તો કર્મની સિદ્ધિમા એ બીજુ પણ છિદ્ર જણાય છે.

ભગવન્ત - ભદ્ર! જેમ મૂર્ત એવા ઘટનો અમૂર્ત એવા આકાશની સાથે સંયોગ સંબંધ છે, તથા અંગુલિ આદિ દ્રવ્યનો સંકોચન પ્રસારણ આદિ ક્રિયાની સાથે સમવાય સંબંધ છે, તેમ અહીં પણ આત્મા અને કર્મનો સંબંધ છે. અથવા જેમ આ બાહ્ય સ્થૂલ શરીર જીવની સાથે સંબંધવાળુ પ્રત્યક્ષ ચેષ્ટા કરતુ જણાય છે, તેવી રીતે ભવાન્તરમાં જતા જીવની સાથે સંબંધવાળુ કાર્મણ શરીર પણ અંગીકાર કર. ધર્મ અધર્મ નિમિત્તવાળુ, જીવની સાથે સંબંધવાળુ બાહ્ય શરીર ચેષ્ટા કરે છે, એમ તુ કહેતો

હોય, તો અમે તને પુછીએ છીએ કે એ ધર્મ અધર્મ મૂર્ત છે કે અમૂર્ત છે ? જો મૂર્ત છે એમ કહેતો હોય તો તેમનો અમૂર્ત આત્માની સાથે સંબંધ કેવીરીતે છે ? ગમે તે પ્રકારે તેમનો આત્મા સાથે સંબંધ છે, એમ માનતો હોયતો પછી કર્મનો તેની સાથે તેની રીતે સંબંધ કેમ નથી માનતો ? અને જો ધર્મ અધર્મ અમૂર્ત છે એવું તારૂં મન્તવ્ય હોય, તો બાહ્ય-મૂર્ત-સ્થૂલ શરીરની સાથે તે અમૂર્તનો સંબંધ કેનીરીતે થાય ? કેમકે તારા અભિપ્રાયે મૂર્તની સાથે અમૂર્તનો સંબંધ અયોગ્ય છે. અને તેઓના સંબંધ વિના બાહ્ય શરીરની ચેષ્ટાના તેઓ નિમિત્ત થાય, એ તો અતિપ્રસંગ થાય. અને જો અમૂર્ત ધર્મ અધર્મનો બાહ્ય મૂર્ત શરીરની સાથે સંબંધ છે, એમ માનતો હો, તો જીવ અને કર્મનો પણ તેવી રીતે સંબંધ માનવામાં તને શું દોષ છે ? ૧૬૩૫—૧૬૩૬.

મૂર્તકર્મ વડે અમૂર્ત આત્માને અનુગ્રહ ઉપઘાત કેમ થાય ? તે શંકાનું સમાધાન કરતા વેદોક્ત વચનથી કર્મની સિદ્ધિ કરે છે.

मुत्तेणामुत्तिमओ उवघाया-ऽणुग्गहा कह होज्जा ? ।
जह विण्णाणाईण मइरापाणो–सहाईहिं ॥ १६३७ ॥
अहवा नेगतोऽय संसारी सव्वहा अमुत्तोत्ति ।
जमणाइकम्मसंतइपरिणामावन्नरूवो सो ॥ १६३८ ॥
संताणोऽणाईओ परोप्पर हेउहेउभावाओ ।
देहस्स य कम्मस्स य गोयम ! बीय–कुराणं व ॥ १६३९ ॥
कम्मे चासइ गोयम ! जमग्गिहोत्ताई सग्गकामस्स ।
वेयविहिय विहण्णइ दाणाइफलं च लोयम्मि ॥ १६४० ॥

મૂર્તકર્મવડે અમૂર્ત આત્માને અનુગ્રહ ઉપઘાત કેમ થાય ? ઉત્તર-જેમ મદિરાપાન અને ઔષધાદિવડે વિજ્ઞાનાદિને (અનુગ્રહ ને ઉપઘાત) થાય છે તેમ, અથવા આ સંસારી જીવ એકાન્તે સર્વથા અમૂર્તજ નથી, કેમકે તે અનાદિ કર્મસંતતિને પરિણામને પામેલ છે, (તેથી કથંચિત્ રૂપી છે.) અને હે અગ્નિભૂતિ ગૌતમ ! બીજ અને અંકુરની પેઠે શરીર અને કર્મનો પરસ્પર હેતુ અને હેતુમદ્ભાવ હોવાથી કર્મસંતાન અનાદિ છે વળી હે ગૌતમ ! જો કર્મ ન હોય, તો સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાએ અગ્નિહોત્રાદિ કરવા, એમ જે વેદમાં કહ્યું છે તે, અને લોકમાં કરાતા દાનાદિ, તેના બધા ફળનો વિઘાત થાય. ૧૬૩૭-૧૬૩૮ ૧૬૩૯-૧૬૪૦.

અગ્નિભૂતિ —મૂર્તકર્મવડે અમૂર્ત આત્માને હર્ષ-પરિતાપ વિગેરે અનુગ્રહ ઉપઘાત કેવી રીતે થઈ શકે ? જેમ અમૂર્ત આકાશને મૂર્તિમાન્ ચંદન અગ્નિજવાળાદિકથી અનુગ્રહ કે ઉપઘાત નથી થતો, તેમ અમૂર્ત આત્માને પણ તે ન થવો જોઇએ.

ભગવન્ત —વિજ્ઞાન-વિવાદ કરવાની ઇચ્છા-ધીરજ-સ્મૃતિ વિગેરે આત્માના અમૂર્ત ધર્મો છે, તેમને મદિરાપાન-ધતુરો-વિષ-અને કીડી વિગેરેના ભક્ષણથી ઉપઘાત થાય છે, અને દૂધ-સાકર-ઘીથી ભરેલ ઔષધિ વિગેરે ખાવાથી અનુગ્રહ થાય છે, તેમ અહીં પણ સમજવું.

અથવા આ સંસારી આત્મા એકાન્તે સર્વથા અમૂર્ત નથી, કેમકે અનાદિ કર્મ પરિણામાન્તરને પામેલો છે, આત્મા અગ્નિ અને લોહપિંડના સંબંધના ન્યાયે

કર્મની સાથે મળેલો છે ને કર્મ મૂર્તિમાન હોવાથી આત્મા પણ તેનાથી કથંચિત્ અનન્ય હોવાને લીધે અમૂર્ત છતા પણ કથંચિત્ મૂર્ત છે. આથી કરીને મૂર્તકર્મવડે અમૂર્ત ચેતનામય આત્માને અનુગ્રહ-ઉપઘાત થાય છે, અને આકાશ અમૂર્ત તથા અચેતન હોવાથી તેને તેનાથી અનુગ્રહ-ઉપઘાત નથી થતા.

વળી હે ગૌતમ! બીજ અને અંકુરની પેઠે શરીર અને કર્મનો પરસ્પર હેતુહેતુમદ્ભાવ હોવાથી કર્મ સન્તાન અનાદિ છે. જેમ બીજવડે અંકુરો થાય છે, અને અંકુરાથી પુન બીજ થાય છે, તેમ શરીરવડે કર્મ થાય છે, અને કર્મવડે પુન શરીર થાય છે, એ પ્રમાણે વારવાર અનાદિકાળથી પરસ્પર કાર્ય અને કારણભાવ હોય છે. જે વસ્તુઓનો એ પ્રમાણે અન્યોઅન્ય હેતુ-હેતુમદ્ભાવ હોય છે, તે બીજાંકુર-અથવા પિતા પુત્રની પેઠે અનાદિ સંતાનવાળુ હોય છે. અહી શરીર અને કર્મનો પરસ્પર તેવો ભાવ છે, તેથી કર્મ સન્તાન અનાદિ છે. અને જો કર્મનો બીલકુલ અભાવ માનવામા આવે, તો સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાને અગ્નિહોત્રાદિવડે સ્વર્ગાદિરૂપ ફળ વેદમા કહ્યુ છે તે, અને લોકમા દાનાદિ ક્રિયાઓનુ ફળ સ્વર્ગાદિ કહ્યુ છે તે સર્વનો વિઘાત થાય છે. એ સર્વ અયોગ્ય છે, માટે અનાદિ સંતાનવાળુ કર્મ છે એમ માન ૧૬૩૭-૧૬૩૮-૧૬૩૯-૧૬૪૦.

વિશ્વની વિચિત્રતા કરનાર કર્મ ન માનતા ઇશ્વરાદિ માનવામા આવે તો તેમા જે અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય તે કહે છે.

> कम्ममणिच्छन्तो वा सुद्धं चिय जीवमिस्सराइ वा ।
> मण्णसि देहाईणं ज कत्तार न सो जुत्तो ॥ १६४१ ॥
> उवगरणाभावाओ निच्चेट्ठा-ऽमुत्तयाऽओ वावि ।
> ईसरदेहारमेऽवि तुल्लया ऽणवत्था वा ॥ १६४२ ॥

કર્મનો અભાવ માનીને શરીર વિગેરેનો કર્તા કેવળ શુદ્ધજીવ અથવા ઇશ્વરાદિ છે, એમ તુ માનતો હોય તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે ઉપકરણના અભાવથી ચેષ્ટારહિત હોવાથી અને અમૂર્તાદિસ્વરૂપ હોવાથી કર્મ વિના જીવ વિગેરે શરીરાદિ કાર્ય કરી શકતા નથી. ઇશ્વરના શરીરારંભમા પણ એજ દોષ આવશે અથવા અનવસ્થા થશે. ૧૬૪૧-૧૬૩૨.

હે અગ્નિભૂતિ! કર્મ સિવાય કેવળ શુદ્ધ આત્મા-ઇશ્વર-અવ્યક્ત-કાળ-નિયતિ-યદૃચ્છા વિગેરેને શરીરાદિના કર્તા તરીકે તુ માનીશ, તો તે પણ અયુક્ત છે, કારણ કે દંડાદિ ઉપકરણ વિનાના કુંભારની પેઠે કર્મ રહિત એવો આત્મા કે ઇશ્વરાદિ પણ શરીર વિગેરે કાર્યને ઉપકરણના અભાવે કરતા નથી. જીવ વિગેરેને શરીરાદિ આરંભવામા કર્મ વિના બીજુ ઉપકરણ ઘટતુ નથી, કેમકે ગર્ભાદિ અવસ્થામા એ સિવાય અન્ય ઉપકરણ સંભવે નહી. તેમજ કર્મ વિનાનો જીવ શુક્ર (વીર્ય) અને શોણીત (રૂધીર) આદિ પણ ગ્રહણ ન કરે. વળી આકાશની પેઠે નિષ્ક્રિય-અમૂર્ત-અશરીરી-અને સર્વગત હોવાથી તેમજ પરમાણુની પેઠે એકજ હોવાથી કર્મ વિના કોઇ જીવ શરીરાદિને આરંભતો નથી. શરીરવાન્ ઇશ્વર દેહાદિ સર્વ કાર્યો આરંભે છે, એમ જો કહીશ, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે તેમાં ઉપરોક્ત દોષ આવશે. કેમકે દંડાદિ ઉપકરણ વિનાના કુંભારની પેઠે કર્મ વિનાનો ઇશ્વર ઉપકરણ રહિત હોવાથી પોતાનુ શરીર કરી શકતો નથી. કોઇ અન્ય ઇશ્વર તે ઇશ્વરનુ

શરીર કરે છે, એમ કહેતો હોય, તો અમે પૂછીએ છીએ કે એ ઇશ્વર પણ શરીરવાળો છે, કે શરીર વિનાનો છે? જો શરીર વિનાનો હોય, તો તે ઉપર કહ્યા મુજબ ઉપકરણરહિત હોવાથી શરીર કરી શકે નહી, અને જો શરીરવાળો અન્ય ઇશ્વર તે ઇશ્વરનુ શરીર કરતો હોય, તો તેના શરીરને કરનાર પણ અન્ય શરીરવાળો ઇશ્વર હોવો જોઇએ, તેના પણ શરીરને કરનાર અન્ય ઇશ્વર હોવો જોઇએ. એ પ્રમાણે છેવટ અનવસ્થા પ્રાપ્ત થાય, અને તેમ માનવુ તો સર્વથા અનિષ્ટ છે. માટે શરીર વિગેરેનો કર્તા ઇશ્વર છે, એમ માનવુ સર્વથા અયુક્ત છે, પરન્તુ કર્મ સહિત જીવજ તેનો કર્તા છે. એમ માનવુ તે યુક્તિયુક્ત છે વળી જો ઇશ્વર પ્રયોજન સિવાય શરીરાદિ કરે, તો તે ઉન્મત્ત જેવોજ ગણાય, અને તેમ કરવામા કોઈ પ્રયોજન માનવામા આવે તો તે ઇશ્વરનુ ઇશ્વરપણું ન રહે. કારણ કે અનાદિ શુદ્ધ આત્માને દેહાદિ કરવાની ઇચ્છા હોઈ શકે નહિ, કેમકે ઇચ્છા તે રાગવિકલ્પસ્વરૂપ છે, ઇત્યાદિ અહી ઘણુ કહી શકાય એમ છે, પરન્તુ ગ્રન્થ વિસ્તારના ભયથી અહી નથી કહેતા. એજ યુક્તિઓથી વિષ્ણુ બ્રહ્મા વિગેરે પણ કર્તા તરીકે ઘટી શકતા નથી. એમ સમજવુ ૧૬૪૧-૧૬૪૨.

अहव सहाव मन्नसि विण्णाणघणाइवेयवुत्ताओ ।
तह बहुदोस गोयम ! ताणं च पयाणमयमत्थो ॥ १६४३ ॥

छिन्नम्मि संसयम्मी जिणेण जर-मरणविप्पमुक्केणं ।
सो समणो पव्वइओ पचहिं सह खंडियसएहिं ॥ १६४४ । ६०५ ॥

દેહાદિની વિચિત્રતાનુ કારણ સ્વભાવ માનવામા આવે, તો તેમા પણ અનેક દોષો આવે છે અથવા विज्ञानघन આદિ વેદપદોથી શરીરાદિનો કર્તા સ્વભાવ માનીશ, તો તેમ માનવાથી પણ હે ગૌતમ ! બહુ દોષ આવશે, તે પદોનો સત્યઅર્થ આ પ્રમાણે છે. એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્ત થએલા જિનેશ્વરે તે પદોનો અર્થ કરીને તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે પાચસો શિષ્યો સહિત તેણે દીક્ષા અંગીકાર કરી.

" विज्ञानघन पवतेभ्यो भूतेभ्य " ઇત્યાદિ વેદવાકય સાભળીને કેટલાએક લોક શરીરાદિના કર્તા તરિકે સ્વભાવનેજ માને છે, એ પ્રમાણે માનનારાઓ કહે છે કે " સ્વભાવવાદીઓ સર્વ હેતુની અપેક્ષા વિનાજ પદાર્થોની ઉત્પત્તિ કહે છે, તેઓ પોતાનુ કારણ પણ કઈ કહેતા નથી, તેઓ કહે છે કે કમલને તીક્ષ્ણ કરકાન્તિની વિચિત્રતા કોણ કરે છે? મોરના પીછા વિગેરેનુ વિચિત્રપણ કોણે કર્યું છે? (કોઇએ નહી.) અહી દુનીયામા જે કઇ છે, તે સર્વ હેતુ વિનાનુજ છે, જેમ કાટાઓનુ તીક્ષ્ણ પણ વિગેરે સ્વાભાવિક છે, તેમ આ સુખ વિગેરે પણ સ્વાભાવિક છે, એમા કઈ હેતુ નથી. "

એ પ્રમાણે જેમ તેઓ માને છે, તેવી રીતે જો તુ પણ માનતો હોય, તો એ માન્યતામા પણ ઘણા દોષો આવે છે કેમકે જે લોક શરીરાદિનો કર્તા સ્વભાવ માને છે, તે સ્વભાવ, કોઈ વસ્તુવિશેષ છે, અકારણતા છે, કે વસ્તુનો ધર્મ છે? આ ત્રણમાથી તે શુ છે? સ્વભાવ કોઈ વસ્તુવિશેષ છે, એમ તો નહી કહી શકાય, કારણકે તે વસ્તુ છે, એમ જણાવનાર કોઈ પ્રમાણ નથી, અને અપ્રમાણિક વસ્તુને પણ વસ્તુરૂપે માનતો હોય તો તારા અભિપ્રાયે કર્મ પણ અપ્રમાણિક છે, તેને પણ તુ વસ્તુરૂપે કેમ નથી માનતો? વળી એ વસ્તુવિશેષ રૂપ જો સ્વભાવ છે, તો તે મૂર્ત છે, કે અમૂર્ત છે? જો મૂર્ત હોય, તો

" સ્વભાવ " એવા જુદા નામથી કર્મજ માન્યુ ગણાય, અને જો તે અમૂર્ત હોય તો તે ઉપકરણ રહિત હોવાથી આકાશની પેઠે કોઇનો પણ કર્ત્તા થઇ શકે નહી. વળી શરીરાદિ મૂર્ત કાર્યનુ અમૂર્ત એ સ્વભાવ કારણ થાય તે યોગ્ય પણ ન ગણાય. માટે સ્વભાવ તે કોઈ વસ્તુવિશેષ નથી.

હવે જો સ્વભાવ તે અકારણતા છે, એમ માનવામા આવે, તો એનો અર્થ એવો થયો, કે કારણ વિના દેહાદિ સર્વ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ થવાથી તો કારણનો અભાવ સર્વત્ર સમાન હોવાથી એકીસાથે સર્વ શરીરાદિ ઉત્પન્ન થવા જોઇએ. વળી એ પ્રમાણે માનવાથી શરીરાદિ હેતુ વિના અકસ્માત્ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ માનવુ પડે, અને એમ માનવુ તે તો સર્વથા અયુક્ત છે, કેમકે જે અકસ્માત્-હેતુ વિના ઉત્પન્ન થાય છે, તે અભ્ર વિગેરેના વિકારની પેઠે આદિમાન્ પ્રતિનિયતઆકાર વાળુ નથી હોતુ, અને શરીરાદિ તો આદિમાન્ તથા પ્રતિનિયતઆકારવાળા હોય છે, માટે તે આકસ્મિક ન ગણાય, પરન્તુ કર્મરૂપ હેતુ સહિત ગણાય. કેમકે તે દેહાદિ ઘટની પેઠે પ્રતિનિયતઆકાર વાળા હોવાથી ઉપકરણ વાળા તેના કર્તાએ તે કરેલાં છે, એમ જણાય છે, અને ગર્ભાદિ અવસ્થામા કર્મ સિવાય બીજુ ઉપકરણ ઘટી શકે નહિ માટે તે કર્મરૂપ હેતુ યુક્ત છે.

સ્વભાવ એ વસ્તુનો ધર્મ છે, એમ કહેવામા આવે, તો તેમા વિજ્ઞાનાદિની પેઠે જો આત્માનો ધર્મ હોય, તો તે આકાશની પેઠે અમૂર્ત હોવાથી શરીરાદિનુ કારણ થઇ શકે નહી. અને જો સ્વભાવ કોઈ મૂર્ત વસ્તુનો ધર્મ છે, એમ કહેવામા આવે તો કઇ હરકત નથી, કેમકે કર્મ એ પુદ્ગલાસ્તિકાયનો પર્યાયજ છે, અને તેનો તેવો સ્વભાવ છે, એટલે મૂર્તવસ્તુનો ધર્મ માનવામા કઇ દોષ નથી.

વળી હે અગ્નિભૂતિ ! " पुरुष एवेदं सर्वं " ઇત્યાદિ વેદવાક્ય સાભળીને પણ તને કર્મ સબધી સશય થયો છે કારણકે એ પદોનો અર્થ તુ એવો માને છે કે " આ પ્રત્યક્ષ જણાતુ સર્વ ચેતનાચેતન સ્વરૂપ, જે થઇ ગયુ છે તે, જે થવાનુ છે તે, જે મોક્ષનો સ્વામી છે તે, જે આહાર વડે વૃદ્ધિ પામે છે તે, જે પશુ આદિ ચાલે છે તે, જે પર્વતાદિ નથી ચાલતા તે, જે મેરૂ આદિ દૂર છે તે, જે નજીકમા છે તે, જે સર્વની અભ્યન્તર છે અને જે સર્વની બહાર છે તે, એ સર્વ પુરૂષજ-આત્માજ છે, એથી અતિરિક્ત કર્મ નામે કોઈ વસ્તુ સત્તા નથી. તથા " विज्ञानघनादि " વગેરે વેદના પદો પણ કર્મનો અભાવ પ્રતિપાદન કરનારા છે, એમ તુ માને છે. કારણકે એ ઉભય પદોમા અવધારણ વાચી જે એવકાર છે તે કર્મની સત્તાના અભાવને સિદ્ધ કરનારો છે એમ તુ માને છે.

જે વેદના પદોનો અર્થ તુ એ પ્રમાણે માને છે તે અર્થ તે પ્રમાણે નથી, પરન્તુ તેનો અર્થ હુ કહુ છુ તે પ્રમાણે છે, તુ લક્ષ પૂર્વક સાભળ. " पुरुष एवेदम् " ઇત્યાદિ વેદના પદો આત્માની સ્તુતિ કરનારા, તેમજ જાતિઆદિ મદનો ત્યાગ કરવા માટે અદ્વૈતભાવ પ્રતિપાદન કરનારા છે, પરન્તુ કર્મની સત્તાનો અભાવ પ્રતિપાદન કરનારા નથી. વેદના કેટલાક વાકયો વિધિવાદ પ્રતિપાદન કરનારા છે, કેટલાક વાકયો અર્થવાદ પ્રતિપાદન કરનારા છે, અને કેટલાક વાકયો અનુવાદ પ્રતિપાદન કરનારા છે, તેમા " अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः " એટલે સ્વર્ગની ઇચ્છા વાળાએ અગ્નિહોત્ર (યજ્ઞ) કરવો. ઇત્યાદિ વાકયો વિધિવાદને કહેનારા છે. અર્થવાદ બે પ્રકારે હોય છે, સ્તુતિઅર્થવાદ અને નિન્દાઅર્થવાદ, તેમા " पुरुष एवेदं सर्वम् " ઇત્યાદિ વાકયો, અને " स सर्ववित् यस्यैष महिमा भुवि दिव्ये ब्रह्मपुरे ह्येष व्योम्नि आत्मा सुप्रतिष्ठितस्तमक्षरं वेदयते, यस्तु

स सर्वज्ञ सर्ववित् सर्वमेवाविवेश " ઇત્યાદિ વાક્યો-તથા " एकया पूर्णयाऽऽहुत्या सर्वान् कामानवाप्नोति " ઇત્યાદિ વાક્યો સ્તુતિરૂપ અર્થવાદને પ્રતિપાદન કરનારા છે. एकया पूर्णया આદિ વાક્યો વિધિવાદ પ્રતિપાદન કરનારા કેમ ન ગણાય ? એમ શંકા થતી હોય, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે જો એ વાક્યોને વિધિવાદ પ્રતિપાદન કરનારા માનવામાં આવે તો શેષ અગ્નિહોત્રાદિ અનુષ્ઠાનને નિરર્થકપણાનો પ્રસંગ થાય. " एष च प्रथमो यज्ञो योऽग्निष्टोम, योऽनेनेष्ट्वाऽन्येन यजते स गर्तमभ्यपतत् " અહીં આ વાક્યમાં પશુમેધ વિગેરે પ્રથમ કરવાની નિન્દા કરી છે, તેથી એ વાક્ય નિન્દાર્થ પ્રતિપાદક ગણાય. " द्वादश मासा संवत्सर " ' अग्निरुष्ण ' " अग्निर्हिमस्य भेषज " આ વિગેરે વાક્યો અનુવાદ પ્રતિપાદન કરનારા છે. કેમકે એમાં લોકપ્રસિદ્ધ અર્થનું જ કથન કર્યું છે. એ ત્રણ પ્રકારના વાક્યોમાંથી અહિં આ " पुरुष एवेद सर्व ' ઇત્યાદિ વેદના પદો સ્તુતિરૂપ અર્થવાદ કરવામાં તત્પર છે તથા " विज्ञानघन एवैतेभ्य " ઇત્યાદિ પદોનો અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો. જેમકે વિજ્ઞાનઘન એવો આત્મા ભૂતોથી ભિન્ન છે, અને તે શરીરાદિ કાર્યનો કર્તા છે, તે કર્તા હોવાથી તેને કાર્ય કરવામાં કોઇ કરણ હોવું જોઇએ એમ અનુમાન કરાય છે. જ્યાં જ્યાં કર્તા અને કાર્યનો ભાવ હોય, ત્યાં ત્યાં અવશ્ય કરણ હોવું જોઇએ. જેમ લુહાર અને લોઢાના પિંડનો સદ્ભાવ હોવાથી ત્યાં કરણભૂત સાંડસો હોય, છે તેમ અહીં પણ આત્માને શરીરાદિ કાર્ય કરવામાં જે કરણભૂત થાય છે, તે કર્મ છે. માટે કર્મ છે, એમ અંગીકાર કર. અને વળી સાક્ષાત્ કર્મની સત્તા પ્રતિપાદન કરનારા વેદવાક્યો પણ છે, " पुण्य पुण्येन कर्मणा, पाप पापेन कमणा " એટલે પવિત્ર કાર્યથી પુણ્ય અને અપવિત્ર કાર્યથી પાપ થાય છે. આ પ્રમાણે આગમથી પણ કર્મની સિદ્ધિ થાય છે. માટે તત્સંબંધિ સંશયનો ત્યાગ કરીને કર્મ છે એમ નિશ્ચયથી અંગીકાર કર.

એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મૂકાએલા એવા શ્રીમાન્ જિનેશ્વર ભગવન્તે અગ્નિભૂતિજીના સંશયનો નાશ કર્યો, એટલે તેઓએ પોતાના પાંચસો શિષ્યો સહિત ભગવન્ત પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ૧૬૪૪

હવે ત્રીજા ગણધર સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે.

ते पव्वइए सोउ तइओ आगच्छई जिणसगास ।
वच्चामि ण वदामी वदित्ता पज्जुवासामि ॥ १६४५ । ६०६ ॥

सीसत्तेणावगया सपयमिद गिभूइणो जस्स ।
तिहुयणकयप्पणामो स महाभागोऽभिगमणिज्जो ॥ १६४६ ॥ (मल्ल०नि०)

तदभिगमण वंदणो वासणाइणा होज्ज पूयपावोऽहं ।
वोच्छिण्णसंसओ वा वोच्छं पत्तो जिणसगासे ॥ १६४७ ॥ (मल्ल०नि०)

आभट्ठो य जिणेण जाइ-जरा-मरणविप्पमुक्केण ।
नामेण य गोत्तेण य सव्वण्णूसव्वदरिसीण ॥ १६४८ । ६०७ ॥

तज्जीवतस्सरीरंति संसओ नऽवि य पुच्छसे किंचि
वेयपयाण,य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ १६४९। ६०८ ॥

તે ઇન્દ્રભૂતિ અને અગ્નિભૂતિએ દીક્ષા લીધી એમ સાભળીને ત્રીજા વાયુભૂતિ નામના જે દ્વિજોપાધ્યાય તે જિનેશ્વર પાસે આવે છે, પ્રથમ તે વિચારે છે કે 'હવે હુ ત્યા જઇને તેમને વદન કરીશ, વદન કરીને તેમની સેવા કરીશ. કેમકે હમણાજ ઇન્દ્રભૂતિ અને અગ્નિભૂતિ જેના શિષ્ય થયા છે, અને જેને ત્રિભુવનના લોકો પ્રણામ કરે છે, એવા એ મહાભાગ્યની પાસે મ્હારે જવુ જોઇએ. અને તેમની પાસે જઇને તેમને વદન-ઉપાસનાદિ કરીને હુ પાપ રહિત થાઉ તેમજ સશય રહિત પણ થાઉ. એ પ્રમાણે વિચારીને તે જિનેશ્વર પાસે આવ્યા, એટલે જન્મ-જરા અને મરણથી મૂકાએલા સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી ભગવાન્ જિનેશ્વરે તેમને નામ અને ગોત્રપૂર્વક બોલાવ્યા-'હે વાયુભૂતિ ગૌતમ ! તને એવો સશય છે કે જે જીવ છે તેજ શરીર છે, કે અન્ય કઇ છે ? આવો સશય છે, તો પછી મને તે તુ પૂછતો કેમ નથી ? એ સશય તને વિરૂદ્ધ એવા વેદના પદો સાભળવાથી થયો છે, પણ તે વેદપદોનો અર્થ તુ જાણતો નથી, તેનો ખરો અર્થ હુ કહુ છુ તે પ્રમાણે છે.' ૧૬૪૫-૧૬૪૯.

वसुहाइभूयसमुदयसभूया चेयणत्ति ते संका ।
पत्तेयमदिट्ठावि हु मज्जंगमओ व्व समुदाए ॥ १६५० ॥
जह मज्जंगेसु मओ वीसुमदिट्ठोऽवि समुदए होउ ।
कालंतरे विणस्सइ तह भूयगणम्मि चेयण्णं ॥ १६५१ ॥

પૃથ્વી આદિ ભૂતોના સમુદાયથી થએલ ચેતના છે, કેમકે મદ્યના અગોની પેઠે તે પ્રત્યેકમા ન જણાતા સમુદાયમાજ જણાય છે. એમ તને શકા છે. જેમ મદ્યના જુદા જુદા અગોમા મદ નથી જણાતો, પણ તેના સમુદાયમા તે ઉત્પન્ન થઇને કાળાન્તરે નાશ પામે છે, તેમ ચેતના પણ ભૂતસમુદાયમા ઉત્પન્ન થઇને કાળાન્તરે નાશ પામે છે. ૧૬૫૦-૧૬૫૧

પૃથ્વી-અપ્-તેજ-અને વાયુ એ ભૂતોના સમુદાયથી પૂર્વે અસત્ (અછતી) એવી ચેતના ઉત્પન્ન થાય છે, જેમ ધાતકી પુષ્પ-ગોળ વિગેરે મદ્યના જુદા જુદા અગોમા મદ નથી જણાતો, પણ તે ધાતકીપુષ્પાદિના સમુદાયમા તે જણાય છે, તેવીજ રીતે પૃથ્વી-આદિ જુદા જુદા ભૂતોની પ્રત્યેક અવસ્થામા ચેતના નથી જણાતી, પણ તે ચેતના, ભૂતોના સમુદાયમા તો પ્રત્યક્ષપણે જણાય છે, માટે ચેતના તે ભૂતના સમુદાયનો ધર્મ છે. વળી જેમ મદ્યના અગોમા પ્રત્યેક અવસ્થામા નહી જણાતો મદભાવ, તેના સમુદાયમા ઉત્પન્ન થઇને, તે પછી કેટલોક વખત રહીને કાળાન્તરે તે મદભાવ નાશ પામે છે, તેવીજ રીતે પ્રત્યેક ભૂતમા નહી જણાતી ચેતના, ભૂતના સમુદાયમા ઉત્પન્ન થઇને કેટલોક વખત રહીને કાળાન્તરે તથાપ્રકારની વિનાશક એવી સામગ્રી મળવાથી નાશ પામે છે. આ ઉપરથી અન્વય-વ્યતિરેકથી નિશ્ચય થાય છે કે ચૈતન્ય એ ભૂતોના સમુદાયનો ધર્મ છે કેમકે જે પ્રત્યેક સમુદાયિમા ન જણાતા તેના સમુદાયમાજ જણાય, તે તેના સમુદાયમાત્રનોજ ધર્મ હોય છે. જેમ પ્રત્યેક મદ્યાગોમા નહી જણાતો મદ, મદ્યાગના સમુદાયમા જણાય છે, તેથી તે તેઓનો ધર્મ છે. તેમ ચેતના પણ ભૂતના સમુદાયમાજ

ઉત્પન્ન થાય છે, પૃથક્ નથી થતી, માટે તે તેનો ધર્મ છે, ધર્મ અને ધર્મી પરસ્પર અભેદ હોય છે, ભેદ માનવામા આવે, તો ઘટ અને પટની પેઠે તે બન્નેનો પરસ્પર ધર્મ-ધર્મી ભાવ ઘટે નહી, માટે જે ચૈતન્યરૂપ જીવ છે, તે શરીરજ છે, કેમકે ચેતના એ ભૂતોનો ધર્મ છે, અને શરીર તે ભૂતોનો સમુદાય છે, અને એ બન્ને ધર્મ-ધર્મી અભેદ હોવાથી એકજ છે.

વળી બીજા વેદવાક્યોથી જીવ શરીરથી ભિન્ન છે, એવુ પણ સભળાય છે, જેમકે " नहि वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति, अशरीरं वा वसंत प्रियाप्रिये न स्पृशत " એટલે શરીર વાળા આત્માને પ્રિયાપ્રિયનો અભાવ નથી, અને શરીર વિનાના શુદ્ધ આત્માને પ્રિયાપ્રિય સ્પર્શતા નથી આથી તને ઉપર મુજબ સંશય થયો છે. પણ તે અયોગ્ય છે, કારણકે—

पत्तेयमभावाओ न रेणुतेल्लं व समुदए चेया ।
मज्जंगेसु तु मओ वीसुंपि न सव्वसो नत्थि ॥ १६५२ ॥
भमि घणि-वितण्हयाई पत्तेयंपि हु जहा मयंगेसु ।
तह जइ भूएसु भवे चेया तो समुदए होज्जा ॥ १६५३ ॥
जइ वा सव्वाभावो वीसुं तो किं तदंगनियमोऽय ? ।
तस्समुदयनियमो वा अन्नेसुवि तो हवेज्जाहि ॥ १६५४ ॥

જેમ પ્રત્યેક રેતીના કણમા તેલનો અભાવ હોવાથી તેના સમુદાયમા પણ તે નથી હોતુ, તેમ પ્રત્યેક ભૂતોમા ચેતનાના અભાવથી તે ભૂતના સમુદાયમા પણ તે ચેતના નથી હોતી, વળી મદ્યના પૃથક્ પૃથક્ અંગોમા મદનો સર્વથા અભાવ પણ નથી, પણ જેમ દરેક જુદા જુદા મદ્યાગમા ભ્રમણ શક્તિ તૃપ્તિ કરવાની શક્તિ-તૃષા રહિત કરવાની શક્તિ વિગેરે જુદા જુદા મદ્યના ગુણો છે, તેમ જો ભૂતોમા પણ કંઈક કંઈક ચેતના હોય તો તે સમુદાયમા સંપૂર્ણ થાય અને જો જુદા જુદા મદ્યાગોમા સર્વથાજ મદશક્તિનો અભાવ હોય, તો તે મદના અંગોજ કેમ કહેવાય ? અથવા તેના સમુદાયથી મદ્ય થાય છે, એવો નિયમ શાથી થાય ? બીજા પદાર્થો મળવાથી પણ મદ્ય થવુ જોઇએ. ૧૬૫૨-૧૬૫૩-૧૬૫૪.

જેમ પ્રત્યેક રેતીના કણમા તેલ સર્વથા ન હોવાથી તેના સમુદાયમા પણ તેલ નથી થતુ, તેમ ભૂતોની પ્રત્યેક અવસ્થામાં પણ સર્વથા ચેતનાનો અંશ માત્ર પણ ન હોવાને લીધે ભૂતના સમુદાયમા પણ તે ચેતના થાય નહિ આ ઉપરથી એવો નિયમ ચરિતાર્થ થાય છે, કે જે જેઓની પૃથક્ પૃથક્ અવસ્થામા સર્વથા નથી હોતુ, તે તેઓના સમુદાયમા પણ નથી હોતુ, અને જે જેઓના સમુદાયમાં હોય છે, તે તેઓની પૃથક્ અવસ્થામા પણ હોય છે, જેમ તલની અંદર તેલ પૃથક્ અવસ્થામા હોય છે તો સમુદાય અવસ્થાએ પણ હોય છે અહીં ભૂતોની પૃથક્ પૃથક્ અવસ્થામા ચેતના બીલકુલ જણાતી નથી, તેથી ચેતના ભૂતના સમુદાયથી થએલ છે, એમ કહી શકાય નહી, પરન્તુ ભૂતસમુદાયથી અતિરિક્ત કોઇપણ કારણથી તે થયેલ છે, અને તે કારણ ચેતનાની અમૂર્તતા હોવાથી અમૂર્ત એવો જીવ છે એમ માનવુ જોઇએ.

વાયુભૂતિ — જે પ્રત્યેક જુદી જુદી અવસ્થામા ન હોય, તે તેના સમુદાયમાં પણ ન હોય, એવો જે તમે નિયમ કહ્યો, તે યોગ્ય નથી, કેમકે મદ્યના કારણો જે ધાતકી પુ-

ષ્પાદિક છે, તેમાં પ્રત્યેક જુદી જુદી અવસ્થામાં મદ નથી જણાતો પરન્તુ તેના સમુદાયમાં તો તે મદભાવ જણાય છે.

ભગવન્ત —ધાતકીપુષ્પાદિકરૂપ મદ્યના અંગોમાં પૃથક્ પૃથક્ અવસ્થામાં મદનો સર્વથા અભાવ નથી હોતો, પરન્તુ તે દરેકમાં ન્યૂનાધિક મદનો અંશ હોય છે જ, જેમકે ધાતકીના પુષ્પોમાં ચિત્તભ્રમ કરવાની શક્તિ છે, ગોળ-દ્રાક્ષ-શેલડી આદિના રસોમાં તૃપ્તિ કરવાની શક્તિ છે, પાણીમાં તૃષા રહિત કરવાની શક્તિ છે, એ સિવાય બીજા પણ મદ્યના અંગોમાં યથાસંભવ જુદી જુદી શક્તિ હોય છે. એજ પ્રમાણે જુદા જુદા પૃથ્વી આદિ ભૂતોમાં પણ જો કંઈ અંશે ચૈતન્ય શક્તિ હોય, તો તેઓના સમુદાયમાં સંપૂર્ણ-ચૈતન્ય પ્રગટ થાય, પણ ભૂતના પૃથક્ પણામાં ચેતના નથી, એટલે તે ચેતના ભૂત-સમુદાયથી પણ થએલ નથી.

અને વળી જો ધાતકીપુષ્પાદિ મદ્યના અંગોમાં પૃથક્ અવસ્થામાં સર્વથા મદ શક્તિનો અભાવ હોય, તો તે ધાતકીપુષ્પાદિકને મદ્યના અંગો-કારણોજ કેમ કહેવાય ? અથવા મદ્યના અર્થી જનો તે ધાતકીપુષ્પાદિ શોધીને તેનો સમુદાય કરીને શા માટે મદ્ય બનાવે છે ? બીજા ભસ્મ-પત્થર-છાણ વિગેરે પદાર્થો એકઠા કરીને શા માટે મદ્ય ન બનાવે ? ૧૬૫૨-૧૬૫૩-૧૬૫૪.

भूयाणं पत्तेयपि चेयणा समुदए दरिसणाओ ।
जह मज्जंगेसु मओ वहत्ति हेऊ न सिद्धोऽयं ॥ १६५५ ॥
नणु पच्चक्खविरोहो गोयम ! तं नाणुमाणभावाओ ।
तुह पच्चक्खविरोहो पत्तेयं भूयचेयत्ति ॥ १६५६
भूतिंदिओवलद्धाणुसरणओ तेहिं भिन्नरूवस्स ।
चेया पचगवक्खोवलद्धपुरिसस्स वा सरओ ॥ १६५७ ॥

જેમ પ્રત્યેક મદ્યના અંગોમાં મદ છે, તેમ ભૂતોના સમુદાયમાં ચેતના જણાય છે, માટે પ્રત્યેક ભૂતોમાં પણ ચેતના છે, એમ તું કહેતો હોય, તો તે હેતુ પણ અસિદ્ધ છે. એમ ન કહેવું કે તમે કહો છો તે પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ છે. કેમકે ગૌતમ ! હું કહું છું તેમાં અનુમાન આત્મ સાધક છે, પણ પ્રત્યેક ભૂતમાં ચેતના છે, એમ કહેવાથી તારા વચનમાં પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે, પાંચ બારીએથી જાણેલ અર્થનું સ્મરણ કરનાર પુરૂષની પેઠે ભૂતરૂપ ઇન્દ્રિયથી જાણેલ અર્થનું સ્મરણ કરનાર, જે ચેતના તે ભૂતેન્દ્રિયથી કોઈ ભિન્ન રૂપનો ધર્મ છે.

વાયુભૂતિ ! આ ઉપરથી કદાચ તું એમ કહીશ કે ' જુદા જુદા મદ્યના અંગોમાં પણ કિંચિત્ મદ સામર્થ્ય છે, તેથી તેના સમુદાયમાં તે સંપૂર્ણ પણે જણાય છે. અને એજ પ્રમાણે જુદા જુદા ભૂતોમાં પણ કિંચિત્ કિંચિત્ ચેતના છે, ને તે ભૂતોના સમુદાયમાં સંપૂર્ણ પણે પ્રકટ થવાથી જણાય છે, જુદી જુદી અવસ્થામાં ચેતના અલ્પ હોવાથી પ્રગટ નથી જણાતી અને તેના સમુદાયમાં તે સંપૂર્ણ થાય છે, તેથી તે પ્રગટ જણાય છે, ' તારૂં એ કથન સર્વથા અયોગ્ય છે, કેમકે ચેતના એ આત્માનો ધર્મ છે અને આત્મા તે ભૂતસમુદાયની અન્તર્ગત છે, આત્માના અભાવે ભૂત સમુદાયમાં ચેતના હોતી નથી, તેથી " ચેતના ભૂતના સમુદાયમાં જણાય છે. " એનો ત્હારો હેતુ અસિદ્ધ છે અને જો ચેતના ભૂત સમુદાય માત્રનોજ ધર્મ હોય, તો મૃતશરીરમાં પણ ચેતના હોવી

જોઇએ. મૃતશરીરમા તે વખતે વાયુ ન હોવાથી ચેતના નથી જણાતી એમ કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કારણકે નલીઆદિના પ્રયોગથી તેમા વાયુ દાખલ કરીએ તો પણ તે નથી જણાતી. તે વખતે તેમા તેજનો અભાવ છે, તેથી ચેતના નથી જણાતી, એમ કહેવુ એ પણ અયુક્ત છે, એવાજ પ્રયોગથી મૃત શરીરમા જો તેજને દાખલ કરીએ, તો પણ ચેતના જણાતી નથી. વિશિષ્ટ પ્રકારના તેજ અને વિશિષ્ટ પ્રકારના વાયુના અભાવે ત્યા ચેતના નથી જણાતી. એમ કહેવામા આવે, તો તેમા આત્મ સત્ત્વ સિવાય બીજી વિશિષ્ટતા શી છે ? કોઇજ નહિ, એમ કહેવાથી તો તમોએ પણ આત્મ સત્ત્વજ ત્યા માન્યુ ગણાય.

વાયુભૂતિ — ભૂત સમુદાયમા જણાતી ચેતના ભૂત સમુદાયની નથી, એ તમારૂ કથન સર્વથા વિરૂદ્ધ જણાય છે, કારણકે જેમ ઘટમા જણાતા રૂપાદિ ધર્મો ઘટના નથી, એમ કહી શકાય નહિ, તેમ ભૂતસમુદાયમા જણાતી ચેતના ભૂતસમુદાયની નથી એમ કહી શકાય નહિ.

ભગવન્ત —ગૌતમ ! તે અયુક્ત છે, કારણકે જેમ પૃથ્વી અને જળના સમુદાય માત્રમા જણાતા વનસ્પતિ વિગેરે તે પૃથ્વી જીવના સમુદાય માત્રથીજ થએલ છે, એમ કહી શકાય નહિ, કેમકે વનસ્પતિ આદિના બીજથી તે વનસ્પતિ વિગેરે થએલ છે, તેવી રીતે અહી પણ પૃથ્વીઆદિભૂતાત્મક શરીરમા જણાતી ચેતના ભૂતસમુદાય માત્રથી થએલ કહી શકાય નહી, કેમકે તે ચેતના ભૂતસમુદાયથી અતિરિક્ત એવા આત્માથી થએલ છે માટે મારા કથનમા વિરોધ નથી, પરન્તુ " પ્રત્યેક ભૂતમા ચેતના છે, " એમ કહેવાથી તારા વચનમાજ પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે.

ચેતના આત્માનો ધર્મ છે એ કથન કંઇ વચન માત્ર નથી. પણ યુક્તિપૂર્વક અને સત્ય છે કેમકે-જે એક વ્યક્તિ અનેક સાધનોથી જાણેલ અર્થનુ સ્મરણ કરે છે, તે વ્યક્તિ તે સાધનોથી, મ્હેલની પાચ બારીઓથી જાણેલ અર્થનુ સ્મરણ કરનાર દેવદત્ત જેમ મ્હેલ અને બારીઓથી ભિન્ન છે તેની પેઠે શરીર અને તેની પાચ ઇન્દ્રિયો દ્વારા અર્થ જાણનાર સભારનાર હોવાથી ભિન્ન છે, અને જે ભૂતેન્દ્રિયાત્મક સમુદાયથી ભિન્ન નથી, તે શબ્દાદિ ગ્રાહક વિશિષ્ટ એકમનોવિજ્ઞાનની પેઠે અનેકવડે જાણેલ અર્થનુ સ્મરણ કરનાર નથી, કારણકે જો અનેક સાધનોથી અર્થ જાણીને તેનુ સ્મરણ કરતા છતા પણ, સ્મરણ કરનાર તે સાધનોથી અભિન્ન હોય, તો બારીએથી અર્થ જાણનાર દેવદત્ત પણ બારીરૂપ થાય. એમા ઇન્દ્રિયોજ અર્થ ગ્રહણ કરે છે, તે સિવાય અન્ય કોઇ અર્થ ગ્રહણ નથી કરતુ, એમ કહેવામા આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતા પણ-ઇન્દ્રિયોથી જાણેલ અર્થનુ સ્મરણ થાય છે, અને કોઈ વખત ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર છતા પણ અર્થ બોધ નથી થતો, આ સબધી હમણાજ આગળ કહેવાશે. ૧૬૫૫-૧૬૫૬-૧૬૫૭.

આત્મસાધક બીજુ અનુમાન કહે છે

तदुवरमेऽवि सरणओ तव्वावारेऽवि नोवलभाओ ।
इंदियभिन्नस्स मई पचगवक्खाणुभविणो व्व ॥ १६५८ ॥
उवलब्भन्नेण विगारगहणओ तदहिओ धुवं अत्थि ।
पुव्वावरवातायणगहणविगाराइपुरिसो व्व ॥ १६५९ ॥

सव्विंदिओवलद्धाणुसरणओ तदहिओऽणुमंतव्वो ।
जह पंचभिन्नविन्नाणपुरिसविन्नाणसपन्नो ॥ १६६० ॥

પાચ બારીએથી વસ્તુને જોનાર વ્યક્તિ, એ બારીઓથી ભિન્ન છે, તેમ જ્ઞાનરૂપ મતિ ઇન્દ્રિયોથી ભિન્ન છે, કેમકે ઇન્દ્રિયથી જાણેલ અર્થનુ, ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતાં પણ સ્મરણ થાય છે, અને કોઈ વખત ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર છતા પણ અર્થનુ જ્ઞાન નથી થતુ. તથા પૂર્વાપર વાતાયનથી અર્થ ગ્રહણ કરનાર પુરૂષ જેમ એ વાતાયનથી ભિન્ન છે, તેમ આત્મા અન્ય સાધનવડે અર્થ જાણીને અન્ય સાધનવડે વિકાર પામે છે, માટે તે આત્મા રૂપ વ્યાક્ત દેહેન્દ્રિયથી અનન્ય ભિન્ન છે. વળી પાચ જુદા જુદા જ્ઞાનવાળા પાચ પુરુષોથી પાચે જ્ઞાનવાળો છઠ્ઠો પુરૂષ જેમ જુદો છે, તેમ સર્વ ઇન્દ્રિયોથી જાણેલ અર્થનુ સ્મરણ કરનાર એવો છઠ્ઠો આત્મા તે ઇન્દ્રિયોથી ભિન્ન છે, એમ અનુમાન થાય છે. ૧૬૫૮-૧૬૫૯ ૧૬૬૦

ઘટાદિ જ્ઞાનરૂપ મતિ, ઇન્દ્રિયોથી ભિન્ન કોઈ વ્યક્તિની છે, કારણકે ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતા-અંધત્વ-બહેરાપણુ વિગેરે હીનેન્દ્રિય અવસ્થામાં ઇન્દ્રિયના વ્યાપારનો અભાવ થાય છે છતા પણ, ઇન્દ્રિયદ્વારાએ જાણેલ અર્થનુ સ્મરણ તો થાય છે અથવા ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર છતા પણ કોઈક વખત અનુપયોગ અવસ્થામાં વસ્તુનુ જ્ઞાન નથી થતુ, જો ઇન્દ્રિયોજ પદાર્થને જાણનાર હોય, તો આખો ખુલી છતાં, શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયો સારી છતા, રૂપ-શબ્દ આદિ વસ્તુઓ યોગ્ય દેશમા હોવા છતાં પણ ઉપયોગ શૂન્ય ચિત્તવાળાને વસ્તુનો અવબોધ નથી થતો, તેનુ શુ કારણ? આથી એમ જણાય છે, કે ઇન્દ્રિયોના સમૂહથી કોઈ અતિરિક્ત એવી વ્યક્તિને એ વસ્તુનો અવબોધ થાય છે. જેમ પાચ-બારીએથી સ્ત્રી આદિ વસ્તુને જોનાર વ્યક્તિ એ પાચે બારીઓથી ભિન્ન છે તેમ, આ ઉપરથી એવો નિયમ ચરિતાર્થ થાય છે, કે જેનો ઉપરમ થયા છતા પણ તેવડે જાણેલ અર્થનુ જે વ્યક્તિ સ્મરણ કરે છે, તે વ્યક્તિ બારીઓવડે જાણેલ અર્થનુ બારીઓ બધ કર્યા પછી પણ સ્મરણ કરનાર દેવદત્તની પેઠે ભિન્ન છે. અહી આત્મા પણ ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતા અંધત્વ-બહેરાપણુ વિગેરે હીનેન્દ્રિય અવસ્થામા પૂર્વે ઇન્દ્રિયોથી ગ્રહણ કરેલ અર્થનુ સ્મરણ કરે છે, તેથી આત્મા ઇન્દ્રિયોથી ભિન્ન છે. વળી જેનો વ્યાપાર છતાં પણ જે વડે જાણી શકાતા અર્થનુ જ્ઞાન જેને ન થાય તે વ્યક્તિ ખુલ્લી બારીએથી શૂન્ય ચિત્તે જોનાર દેવદત્તની પેઠે તે સાધનોથી ભિન્ન છે

વળી આત્મા ઇન્દ્રિયોથી ભિન્ન છે, કેમકે અન્ય ઇન્દ્રિય વડે ગ્રહણ કરીને-અન્ય ઇન્દ્રિયવડે વિકાર પામે છે, જે અન્યવડે જાણીને અન્યવડે વિકાર પામે છે, તે તે બન્નેથી ભિન્ન હોય છે. જેમ મહેલની અગાશી પર ફરનાર દેવદત્ત પૂર્વ તરફની બારીએથી સ્ત્રીને જોઈને પશ્ચિમ તરફની બારીએથી, તે સ્ત્રીને હસ્તાદિવડે સ્તન સ્પર્શાદિ વિકાર બનાવતો સતો તે બન્ને બારીઓથી જુદો છે, તેમ આ આત્મા પણ ચક્ષુવડે કોઈને આમલી ખાતો જોઈને જીહ્વાએ લાળ ઝરવારૂપ વિકાર પામે છે, માટે આત્મા તે બન્નેથી ભિન્ન છે. અથવા અન્યવડે જાણીને અન્યવડે ગ્રહણ કરે છે, માટે આત્મા ઇન્દ્રિયથી ભિન્ન છે, જેમકે ઘટ-પટાદિ પદાર્થ ચક્ષુવડે જાણીને હસ્તાદિવડે આત્મા તેને ગ્રહણ કરે છે. માટે આત્મા એ બન્નેથી ભિન્ન છે.

તથા સર્વ ઇન્દ્રિયોથી જાણેલ અર્થના સ્મરણથી આત્મા ઇન્દ્રિયોથી ભિન્ન છે. જેમ

ઈચ્છાવશાત્ સ્પર્શ રસ આદિ પાચ ભિન્ન ભિન્ન જ્ઞાનવાળા-પાચ પુરૂષોથી, એ પાંચે જ્ઞાનવાળો છઠ્ઠો પુરૂષ જુદો હોય છે, તેમ પાચ ઈન્દ્રિયોથી જાણેલ જુદા જુદા સ્પર્શાદિથી તે સ્પર્શાદિ પાચેના જ્ઞાનવાળો આત્મા તેથી ભિન્ન છે. મતલબ એ છે કે-જેવડે જાણેલ અર્થોનુ સ્મરણ કરનાર એક હોય, તે તેનાથી ભિન્ન હોય છે.

અહી કદી એવી શકા થાય કે શબ્દાદિ ભિન્ન ભિન્ન વિજ્ઞાનવાળા પાચ પુરૂષોની પેઠે, પાચ જુદી જુદી ઈન્દ્રિયોને પણ જ્ઞાન હોવુ જોઇએ, ને જો એમ ન હોય, તો ઉપરોક્ત હેતુ અસિદ્ધ ગણાય, એ શકા અયોગ્ય છે, કેમકે ઇચ્છાવશાત્ એવુ જે વિશેષણ આપ્યુ છે, તેથી કઈ દોષ આવતો નથી. કારણકે ઇન્દ્રિયોને ઇચ્છા હોતી નથી, અથવા સહકારિ કારણપણે ઉપલબ્ધિનુ કારણુ માત્ર ઇન્દ્રિયોમા છે, એટલે ઉપચારથી ઈન્દ્રિયોને પણ જ્ઞાન માનીએ તો કઈ વિરોધ નથી. અથવા આ ઉદાહરણ તો પ્રતિપત્તિનો ઉપાય માત્ર છે, અતીન્દ્રિય પદાર્થોના સદ્ભાવની પ્રતીતિ માટે આગમ અને યુક્તિ એ ઉભયજ સપૂર્ણ દૃષ્ટિનુ કારણ છે. ૧૬૫૮-૧૬૫૯-૧૬૬૦.

ભૂતોથી આત્મા ભિન્ન છે, એમ સિદ્ધ કરવાને બીજા પણ અનુમાનો કહે છે.

विण्णाणंतरपुव्वं बालण्णाणमिह नाणभावाओ ।
जह बालनाणपुव्वं जुवनाणं तं च देहहिअं ॥ १६६१ ॥
पढमो थणाहिलासो अण्णाहाराहिलासपुव्वोऽयं ।
जह सपयाहिलासोऽणुभूइओ सो य देहहिओ ॥ १६६२ ॥
बालसरीरं देहंतरपुव्वं इंदियाइमत्ताओ ।
जुवदेहो बालादिव स जस्स देहो स देहित्ति ॥ १६६३ ॥
अण्णसुह-दुक्खपुव्वं सुहाइ बालस्स संपइसुहंव ।
अणुभूइमयत्तणओ अणुभूइमओ य जीवो त्ति ॥ १६६४ ॥

જેમ યુવકનુ જ્ઞાન જ્ઞાનપૂર્વક છે, તેમ બાળજ્ઞાન પણ જ્ઞાનરૂપ હોવાથી અન્ય જ્ઞાનપૂર્વક છે ને તેથીજ તે જ્ઞાન પણ આ શરીરથી ભિન્ન છે વળી બાળકનો પ્રથમ સ્તનાભિલાષ, સાપ્રત અભિલાષની પેઠે અન્ય આહારના અભિલાષ પૂર્વક છે. ને એ-અભિલાષ અનુભવાત્મક હોવાથી શરીરથી ભિન્ન છે તથા યુવાન શરીર જેમ બાલ્ય શરીર પૂર્વક છે, તેમ બાલ્ય શરીર ઇન્દ્રિયવાળુ હોવાથી અન્ય શરીરપૂર્વક છે, તે શરીર જેનુ છે, એવો તે શરીરવાળો આત્મા આ શરીરથી ભિન્ન છે. તેમજ બાળકના સુખ-દુખ વિગેરે સાપ્રત સુખ-દુખની પેઠે અનુભવાત્મક હોવાથી અન્ય સુખ-દુખ પૂર્વક છે. અને એ-અનુભવમય આત્મા છે. (તે શરીરથી ભિન્ન છે) ૧૬૬૧-૧૬૬૨-૧૬૬૩-૧૬૬૪

હે વાયુભૂતિ ગૌતમ ! આત્મા ભૂતથી વ્યતિરિક્ત છે, એમ સિદ્ધ કરવાને બીજા પણ અનુમાનો કહુ છુ તે સાભળ. જે બાળ વિજ્ઞાન છે. તે અન્ય વિજ્ઞાનપૂર્વક છે, કેમકે તે વિજ્ઞાન સ્વરૂપ છે માટે, જે વિજ્ઞાન હોય છે, તે અન્ય વિજ્ઞાનપૂર્વક હોય છે જેમ યુવકનુ વિજ્ઞાન બાળવિજ્ઞાન પૂર્વક હોય છે, તેમ અહી જે વિજ્ઞાનપૂર્વક બાળવિજ્ઞાન છે, તે વિજ્ઞાન આ શરીરથી ભિન્ન છે, કેમકે પૂર્વ શરીરનો ત્યાગ થાય છતા આ શરીરના વિજ્ઞાનનુ તે કારણ છે. જે વિજ્ઞાન ગુણ છે, તે તેના ગુણી-આત્મા સિવાય હોઈ શકે નહિ. માટે આત્મા શરીરથી-ભિન્ન છે, પણ શરીરજ આત્મા છે એમ નહી

વાયુભૂતિ—બાળવિજ્ઞાન, વિજ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી, અન્ય વિજ્ઞાનપૂર્વક છે, એમ જે તમે કહ્યુ છે, તેમાં કહેલો હેતુ પ્રતિજ્ઞા કરેલ અર્થનોજ એક વિભાગ છે, એટલે એ હેતુ અસિદ્ધ છે.

ભગવન્ત— ના, એમા વિશેષનો પક્ષ કર્યો છે, ને વિશેષને પક્ષ કરવાથી સામાન્ય તે હેતુ થાય, પણ અસિદ્ધ ન થાય. જેમકે—" વર્ણાત્મક શબ્દ મેઘના શબ્દની પેઠે અનિત્ય છે. " આ પ્રયોગમા હેતુ અસિદ્ધ નથી પણ સામાન્ય છે, તેવી રીતેજ અહીં પણ " બાળ વિજ્ઞાન અન્ય વિજ્ઞાન પૂર્વક છે, " એમ વિશેષનો પક્ષ કર્યો છે. પરન્તુ " સામાન્ય વિજ્ઞાન અન્ય વિજ્ઞાન પૂર્વક છે. " એમ પક્ષ નથી કર્યો, કે જેથી અમે કહેલ હેતુ, " શબ્દ, શબ્દ હોવાથી અનિત્ય છે. " એવા પ્રયોગની પેઠે પ્રતિજ્ઞા કરેલ અર્થનો એક ભાગ થઇને અસિદ્ધ થાય.

વળી બાળકનો પ્રથમ સ્તનાભિલાષ, અભિલાષાત્મક હોવાથી, સાંપ્રત અભિલાષની પેઠે અન્ય અભિલાષ પૂર્વક હોય છે જે અભિલાષપૂર્વક બાળકનો પ્રથમ સ્તનાભિલાષ છે, તે અભિલાષ શરીરથી જુદો છે, કેમકે પૂર્વશરીરનો ત્યાગ થયા છતા પણ અહીંના અભિલાષનુ તે કારણ છે. એ અભિલાષ છે તે ગુણ છે, ને ગુણ ગુણી સિવાય હોઇ શકે નહિ, માટે એ ગુણના આશ્રયભૂત જે ગુણી છે, તે બીજુ કોઈ નહિ પણ શરીરથી જુદો એવો આત્માજ છે.

વાયુભૂતિ—એ અનુમાનમા કહેલો હેતુ અનેકાન્તિક દોષવાળો છે, કેમકે બધાએ અભિલાષ, અભિલાષપૂર્વક નથી હોતા. જેમ મોક્ષનો અભિલાષ મોક્ષના અભિલાષ પૂર્વક નથી હોતો. તેમ આ અભિલાષ પણ કેમ ન હોય?

ભગવન્ત—ગૌતમ! તે કહ્યુ એ પ્રમાણે અમે " સ્તનાભિલાષ અન્યસ્તનાભિલાષ પૂર્વક છે, " એમ વિશેષથી જો કહ્યુ હોત, તો અમારો હેતુ અનેકાન્તિકદોષવાળો થાય, પણ અમે તો એમ કહ્યુ છે કે-સ્તનાભિલાષ અન્ય સામાન્ય અભિલાષપૂર્વક હોય છે એટલે ઉપરોક્ત દોષ આવતો નથી. એજ પ્રમાણે મોક્ષનો અભિલાષ પણ અન્ય સામાન્ય અભિલાષ પૂર્વક હોય છેજ.

તથા બાલ્યશરીર ઇન્દ્રિયવાળુ હોવાથી, અન્ય શરીર પૂર્વક છે. જે ઇન્દ્રિયવાળુ હોય છે, તે અન્યશરીરપૂર્વક હોય છે. જેમ યુવકનુ શરીર બાલ્યશરીર પૂર્વક હોય છે, તેમ બાલ્યશરીર પણ અન્ય શરીર પૂર્વક હોય છે. જે શરીર પૂર્વક બાલ્યશરીર હોય છે, તે આ શરીરથી ભિન્ન હોય છે, કેમકે પૂર્વ શરીર નાશ પામ્યા છતા પણ આ શરીર ઉત્પન્ન થાય છે. અને જેનુ એ શરીર છે, તે ભવાન્તર ગામી એવો તથા શરીરથી ભિન્ન એવો આત્મા છે, પણ શરીર એજ આત્મા છે, એમ નહિ. વળી આ આદ્ય બાળકનુ સુખ, સાંપ્રતસુખની પેઠે અનુભવાત્મક હોવાથી અન્યસુખ પૂર્વક છે. જે સુખપૂર્વક આ બાળ સુખ છે, તે શરીરથી જુદુ છે, કેમકે તેનો નાશ થયા છતા પણ આ સુખનુ તે કારણ છે. અને વળી એ સુખ તે ગુણ છે, ને ગુણ ગુણી શિવાય રહી શકે નહીં, આથી તે ગુણના આશ્રયભૂત જે ગુણી છે, તે શરીરથી જુદો છે. આથી સુખાનુભવમય આત્મા છે, એમ સિદ્ધ થયુ. આ સ્થળે દુઃખ-શોક-રાગદ્વેષ વિગેરે હેતુઓ પણ એજ પ્રમાણે યોજવા. ૧૬૬૧ થી ૧૬૬૪.

પૂર્વેજીવ અને કર્મની સિદ્ધિમા જે અનુમાનો કહ્યા છે, તે અનુમાનો અહીં પણ ફરીથી મંદ બુદ્ધિવાળાઓની સ્મૃતિ માટે કહે છે.

संताणोऽणाई उ परोप्पर हेउ-हेउभावाओ ।
देहस्स य कम्मस्स य गोयम ! बीय कुराण व ॥ १६६५ ॥
तो कम्म सरीराणं कत्तारं करण कज्जभावाओ ।
पडिवज्ज तदब्भहिअ दंड घडाण कुलाल व ॥ १६६६ ॥
अत्थि सरीरविहाया पइनिययागारओ घडस्सेव ।
अक्खाणं च करणओ दंडाईण कुलालो व्व ॥ १६६७ ॥
अत्थिदिय-विसयाण आयाणादेयभावओऽवस्स ।
कम्मार इवादाया लोए संडास लोहाण ॥ १६६८ ॥
भोत्ता देहाईण भोज्जत्तणओ नरो व्व भत्तस्स ।
संघायाइत्तणओ अत्थि य अत्थी घडस्सेव ॥ १६६९ ॥
जो कत्ताइ स जीवो सज्झविरुद्धोत्ति ते मई होज्जा ।
मुत्ताइपसंगाओ त नो संसारिणो दोसो ॥ १६७० ॥

હે ગૌતમ ! બીજ અને અંકુરની પેઠે શરીર અને કર્મનો હેતુ-હેતુમદ્ભાવ છે, તેથી કર્મસંતાન અનાદિ છે. વળી દંડ અને ઘટથી કુંભાર જેમ ભિન્ન છે, તેમ કર્મ અને શરીરનો અનુક્રમે કરણ તથા કાર્ય ભાવ હોવાથી, તેનો કર્તા તેઓથી ભિન્ન છે, એમ અંગીકાર કર તથા શરીર જેમ ઘટની પેઠે (આદિ હોવા સાથે) પ્રતિનિયત આકારવાળું હોવાથી તેનો કોઇ કર્ત્તા છે. અને ઇન્દ્રિયો દંડ આદિની પેઠે કરણભૂત હોવાથી કુંભારની પેઠે તેનો કોઈ અધિષ્ઠાતા છે. લોકમાં માંડસા અને લોખંડની પેઠે ઇન્દ્રિય અને વિષયોનો આદાનઆદેય ભાવ હોવાથી લુહારની પેઠે ત્યાં કોઈ આદાતા (ગ્રહણ કરનારો) હોવો જોઇએ શરીર વિગેરે આહારાદિકની પેઠે ભોજ્ય હોવાથી મનુષ્યની પેઠે તેનો કોઈ ભોક્તા હોવો જોઇએ વળી શરીર સંઘાતાદિરૂપ હોવાથી ઘરની પેઠે તેનો કોઇ સ્વામી છે. (ઉપર કહ્યા મુજબ) જે કર્તા વિગેરે છે, તે જીવ છે મૂર્તપણાદિના પ્રસંગથી (હેતુ) સાધ્યથી વિરૂદ્ધનો સાધક થશે. એમ તારી બુદ્ધિ થાય, તો તેમાં સંસારી જીવને સાધવો છે તેથી તેમાં એ દોષ નથી આવતો. (આ ગાથાઓનો વિસ્તારાર્થ પૂર્વે ગાથા ૧૫૬૭ થી ૧૫૭૦ સુધીમાં આવી ગયો છે, ત્યાંથી જોઈ લેવો.) ૧૬૬૫-થી ૧૬૭૦

અહીં બૌદ્ધમતાનુસારે એમ કહેવામાં આવે કે સર્વ પદાર્થો ક્ષણવિનાશી હોવાથી જીવ પણ શરીરની સાથેજ નાશ પામે છે, એટલે વસ્તુત આત્મા શરીરથી જુદો છે, એમ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયાસ કરવાથી શો લાભ છે ? એના ઉત્તરમાં અમે કહીએ છીએ કે—

जाइस्सरो न विगओ सरणाओ बालजाइसरणो व्व ।
जह वा सदेसवत्तं नरो सरंतो विदेसम्मि ॥ १६७१
अह मन्नसि खणिओऽवि हु सुमरइ विन्नाणसंतइगुणाओ ।
तहवि सरीरादण्णो सिद्धो विण्णाणसंताणो १६७२ ॥

બાળઅવસ્થામાં બનેલ બનાવ જેમ વૃદ્ધઅવસ્થાવાળો સંભારે છે, અથવા સ્વદેશમાં બનેલ બનાવ પરદેશમાં ગએલો મનુષ્ય સંભારે છે, તેમ પૂર્વજન્મને સંભારવાથી તે વાળો જીવ નાશ પામેલ નથી તે આત્મા ક્ષણિક છતાં પણ વિજ્ઞાન સંતતિવાળો આત્મા

હોવાથી પૂર્વજન્મને સભારે છે એમ તુ માનતો હોય, તો તેથી પણ વિજ્ઞાનસતાન શરીરથી ભિન્ન છે એમ સિદ્ધ થાય છે. ૧૬૭૧-૧૬૭૨.

જેમ બાળ અવસ્થામા બનેલ બનાવ પુરૂષ વૃદ્ધ વૃદ્ધાવસ્થામા સભારે છે, અથવા સ્વદેશમા બનેલો બનાવ પરદેશમા ગએલો પુરૂષ સભારે છે, તેથી તે (સભારનાર) નાશ પામેલો નથી, તેમ જે જાતિસ્મરણવાળો આત્મા હોય છે, તે પૂર્વભવનુ શરીર નાશ પામ્યા છતા પણ તે ભવના બનાવ જે સભારે છે, તેથી તે પણ નાશ પામેલો નથી. તાત્પર્ય એ છે કે જે અન્ય દેશ-કાળાદિમા અનુભવેલા અર્થનુ સ્મરણ કરે છે તે બાલ્યકાળમા અનુભવેલ અર્થનુ વૃદ્ધાવસ્થામા સ્મરણ કરનાર દેવદત્તની પેઠે વિદ્યમાન હોયછે, અને જેમા અનુભવનાર નાશ પામેલ હોય છે તેમા પાછળવાળાને ઉત્પન્ન થયા બાદ કઈ સાભરતુ નથી. આ ઉપરથી એમ નહી કહી શકાય, કે પૂર્વ પૂર્વક્ષણમાં અનુભવેલુ હોય, તે તેના સસ્કારથી ઉત્તરોત્તર ક્ષણોમાં સભારે છે, કારણ કે પૂર્વ પૂર્વના ક્ષણો અન્વય સિવાય સર્વથા નાશ પામે છે, તેથી ઉત્તરોત્તર ક્ષણો સર્વથા જુદાજ છે. એટલે અન્યે અનુભવેલુ હોય, તે અન્ય સભારે એવુ કદિ બનેજ નહિ, અને જો એમ બને, તો દેવદત્તે અનુભવેલુ હોય, તે યજ્ઞદત્તને પણ સાભરવુ જોઇએ.

આત્મા ક્ષણભગુર છતા પણ વિજ્ઞાન સતતિના સામર્થ્યથી પૂર્વવૃત્તાન્ત સભારે છે, કેમકે ક્ષણસતાન હમેશા અવસ્થિત હોય છે. એમ કહેવામા આવે, તો તેના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે એમ માનવાથી પણ જ્ઞાનરૂપ સતાનનો આગળના શરીરમા સક્રમ થવાથી ભવાન્તરમા પણ તેનો સદ્ભાવ સિદ્ધ થાય છે, અને સર્વ શરીરોથી વિજ્ઞાનસતાન અર્થાન્તરપણે સિદ્ધ થાય છે, તેથી કરીને અવિચ્છિન્ન વિજ્ઞાનસતાનાત્મક આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. ૧૬૭૧-૧૬૭૨.

એ પ્રમાણે પરભવની અપેક્ષાએ સ્મરણથી આત્માનો અવિનાશ ભાવ જણાવ્યો. હવે આ ભવની અપેક્ષાએ તેનો અવિનાશભાવ કહે છે. અથવા તો તે ક્ષણિકજ નથી. એમ જણાવવાને કહે છે.

न य सव्वहेव खणिअ नाण पुव्वोवलद्धसरणाओ ।
खणिओ न सरइ भूय जह जम्माणतरविनट्ठो ॥ १६७३ ॥
जस्सेगमेगवत्थणमेगनेण खणिय च विण्णाण ।
सव्वखणियविण्णाण तस्साजुत्त कदाचिदवि ॥ १६७४ ॥
ज सविसयनियय चिय जम्माणतरहय च त किह णु ? ।
नाहिति सुनहुयविण्णाणविसयाखणभगयाईणि ॥ १६७५ ॥

પૂર્વે જાણેલ અર્થનુ સ્મરણ થાય છે, તેથી જ્ઞાન સર્વથા ક્ષણિક નથી, કેમકે જે ક્ષણિક હોય તેને ઉત્પન્ન થયા પછી તરતજ નાશ પામેલાની પેઠે પૂર્વોપલબ્ધ અર્થનુ સ્મરણ થતુ નથી. જે એક એટલે બીજા ક્ષણની સહાય વિનાનુ જ્ઞાન છે, તેને સર્વકાલનુ ક્ષણિકવિજ્ઞાન થવુ અથવા કહેવુ તે સર્વથા અયોગ્ય છે કેમકે તે એક આલબનવાળુ છે અને એકાન્તે ક્ષણિક છે. વળી સ્વવિષય નિયત એવુ જે પ્રમાતાનું જ્ઞાન છે તે ઉત્પન્ન થયા પછી તરતજ નાશ પામેલુ હોય છે, તેથી અતિઘણા વિજ્ઞાનના વિષય સબધી ક્ષણભગુરાદિ ધર્મો કેવી રીતે જાણી શકે ? ન જાણી શકે. ૧૬૭૩-૧૬૭૪-૧૬૭૫.

જ્ઞાન સર્વથા ક્ષણિક છે એમ ન કહી શકાય, (કથચિત્ ક્ષણિક કહેવાય) જ્ઞાન શા કારણથી ક્ષણિક નથી ?, તેના ઉત્તરમા કહેવાનું પૂર્વે બાલ્યકાલાદિમા જાણેલ અર્થનુ

વૃદ્ધાવસ્થાદિ કાળમા સ્મરણ થાય છે તેથી ફરીને જો જ્ઞાન એકાન્તે ક્ષણિક હોય, તો એ પ્રમાણે સ્મરણ ન થાય. જે એકાન્તે ક્ષણિક હોય છે, તેને ઉત્પન્ન થયા પછી તરત નાશ પામેલાની પેઠે અતીત અર્થનુ સ્મરણ નથી થતુ. એ રીતે જ્ઞાનને ક્ષણિક માનવાથી સ્મરણનો સર્વથા અભાવ થાય.

एकविज्ञानसंततय सत्त्वा એક વિજ્ઞાનસતતિવાળા જીવો છે" એ વાક્યથી ક્ષણિકવાદી બૌદ્ધોનુ એક-અસહાયવાળુ જે જ્ઞાન, તે "सर्वमपि वस्तु क्षणिकं" સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે, એ પ્રમાણે સર્વ વિષયને જણાવનાર કે જાણનાર કદિ પણ થઈ શકે નહિ, છતા બૌદ્ધો સર્વ ક્ષણિકતાવાળુ વિજ્ઞાન માને છે. તેઓ કહે છે કે "यत् सत् तत् सर्वं क्षणिकम्" જે છે, તે સર્વે ક્ષણિક છે" તથા क्षणिका सर्वसंस्कारा સર્વ સસ્કારો ક્ષણિક છે. આ પ્રમાણે ક્ષણિકતાગ્રાહી જ્ઞાન એકત્વમા સભવે નહિ. કેમકે જો ત્રિભુવનાન્તર્ગત સર્વ પદાર્થો સન્મુખ રહીને તેવુ જ્ઞાન કોઈ ઉત્પન્ન કરે, તો એમ જણાય, કે "આ સર્વ પદાર્થો ક્ષણિક છે" પણ એ પ્રમાણે સર્વ પદાર્થોથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ, કારણ કે બધા તે જ્ઞાનો ક્ષણિક હોવાથી પ્રતિનિયત એક આલબનવાળા છે, તે તેથી સર્વ વસ્તુસમૂહમા વ્યાપેલી ક્ષણિકતા કેવી રીતે જાણી શકે? નજ જાણી શકે. પણ જો સર્વ પદાર્થ વિષયી જ્ઞાનોની એકી સાથે ઉત્પત્તિ માનવામા આવે અને આત્માને તે અર્થનુ સ્મરણ કરનાર માનવામા આવે, તો સર્વ પદાર્થોની ક્ષણિકતાનુ જ્ઞાન થાય, પરન્તુ ક્ષણિકપક્ષમા સર્વ અર્થ ગ્રાહક અનેક જ્ઞાનોની ઉત્પત્તિ એકીસાથે માની શકાય નહિ.

વળી એકાર્થ વિષયી વિજ્ઞાન છતા પણ જો તે ઉત્પન્ન થયા બાદ તરતજ નાશ ન પામતુ હોય, તો સર્વ પદાર્થ સબધી ક્ષણિકતા જાણી શકે, કારણ કે તે અવિનાશીપણામા અવસ્થિતપણે રહેલુ હોવાથી જુદા જુદા પદાર્થને ઉત્પન્ન થયા પછી તરતજ ઉપરમ પામતા જોઇને "અમારા સિવાય અને અમારા સજાતિય સિવાય સવ વસ્તુ ક્ષણિકજ છે" એમ જણાય. પરન્તુ એમ જણાતુ નથી, કારણ કે બૌદ્ધોનુ જ્ઞાન એકાન્તે ક્ષણધ્વસી છે, દીર્ઘકાળ પર્યન્ત રહેનારૂ નથી, એટલે તેમને સર્વ વસ્તુગત ક્ષણિકતાનુ જ્ઞાન કેવી રીતે થઈ શકે? નજ થઈ શકે તથા જે સ્વવિષય માત્રમા નિયત અને ઉત્પન્ન થયા પછી તરતજ નાશ પામનારૂ પ્રમાતાનુ વિજ્ઞાન, તે અતિ ઘણા વિજ્ઞાન સબધી ધર્મો, જેવા કે ક્ષણભગ-નિરાત્મકપણુ-સુખી-દુખી વિગેરે, એ અનેક ધર્મોને કેવી રીતે જાણી શકે? નજ જાણી શકે. માટે પ્રમાતાનુ જ્ઞાન અક્ષણિકજ માનવુ જોઇએ અને જ્ઞાન એ ગુણ હોવાથી તેને અનુરૂપ ગુણી સિવાય તે બીજાનુ સબધી હોઈ શકે નહિ. માટે આત્મા શરીરથી જુદો છે, એમ આ ઉપરથી સિદ્ધ થયુ. ૧૬૭૩-૧૬૭૪ ૧૬૭૫

गिण्हिज्ज सव्वभग जइ य मई सविसयाणुमाणाओ ।
तपि न जओऽणुमाण जुत्त सत्ताइसिद्धीओ ॥ १६७६ ॥
जाणेज्ज वासणाओ सावि हु वासित्त वासणिज्जाण ।
जुत्ता समेच दोण्हं न उ जम्माणतरहयस्स ॥ १६७७ ॥

એકાલબનવાળુ અને ક્ષણિક એવુ વિજ્ઞાન છતા પણ તે સ્વવિષયાનુમાનથી સર્વ વસ્તુગત ક્ષણભગુરતા ગ્રહણ કરે, એમ માનવામા આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે વિજ્ઞાન અને વિષયોની સત્તા વિગેરેની સિદ્ધિ હોય તો તે ઘટી શકે. વાસના એ પ્રમાણે જાણે છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે વાસના-પણ વાસક અને વાસનીય એ

બન્નેના (સ્થિરપણાના) સભવથી ઘટી શકે, પણ ઉત્પન્ન થયા પછી તરતજ નાશ પામે તેને ન ઘટી શકે. ૧૬૭૬-૧૬૭૭.

વાયુભૂતિ ! ક્ષણિકવાદી કદાચ એમ કહેવા માગે કે એકાલબનવાળુ અને ક્ષણિક છતા પણ સ્વ ને વિષયની ક્ષણિકતાના અનુમાનથી પ્રમાતાનુ જ્ઞાન સર્વ વસ્તુગતની ક્ષણિકતા જાણી શકે છે, કારણ કે જેમ " મારો વિષય ક્ષણિક છે. અને હુ ક્ષણિક છુ " એ પ્રમાણે વિજ્ઞાનની સમાનતાથી બીજા વિજ્ઞાનો અને વિષયની સમાનતાથી બીજા સર્વ વિષયો પણ ક્ષણિક છે. આ રીતે સ્વ અને વિષયોના અનુમાનથી સવ વસ્તુસમૂહની ક્ષણિકતા વિગેરે ગ્રહણ થાય છે. તેઓનુ એ કથન પણ યુક્ત નથી, કારણકે એ સ્વ-વિષયાનુમાન, અન્ય વિજ્ઞાનો અને અન્ય વિષયોની સત્તાદિની પ્રસિદ્ધિમાજ ઘટી શકે, અન્યથા ન ઘટી શકે. કારણકે જે સત્તારૂપેજ અપ્રતીત હોય એવા શબ્દાદિમા કૃતકત્વાદિ હેતુઓવડે અનિત્યતાદિ ધર્મો કોણ સાધે ?, તેમ અહીં પણ સત્તારૂપેજ અપ્રસિદ્ધ એવા ધર્મીમા ક્ષણિકતાદિ ધર્મ કેવી રીતે સધાશે ?, વળી એકાલબનવાળુ જે ક્ષણિક વિજ્ઞાન તે આ પ્રમાણે જાણી શકે પણ નહિ કે અન્ય જ્ઞાનો છે, અને તેના વિષયો છે, વળી તે જ્ઞાનો અને વિષયોના સ્વવિષયજ્ઞાનોત્પાદક વિગેરે ધર્મો છે. અને જો એ પ્રમાણે જ્ઞાન ન થાય, તો એ સર્વમા ક્ષણિકતા કેવી રીતે સિદ્ધ થઇ શકે ? કારણકે જેમા જેમાં એ ક્ષણિકતા ધર્મ સિદ્ધ કરવાનો છે, તે તે ધર્મીનીજ પ્રસિદ્ધિ નથી.

વળી તેઓ કદી એમ કહે કહે કે સ્વવિષયાનુમાનથીજ બીજા વિજ્ઞાનાદિની સત્તા વિગેરે સિદ્ધ થઇ શકશે, જેમકે-હુ છુ, તેમ અન્ય જ્ઞાનો પણ છે, તથા જેમ મારો વિષય છે, તેમ બીજા જ્ઞાનના વિષયો પણ છે, વળી જેમ-હુ અને મારો વિષય ક્ષણિક છીયે તેમ અન્ય જ્ઞાનો અને અન્ય જ્ઞાનના વિષયો પણ ક્ષણિક છે, એ પ્રમાણે સર્વની સત્તા અને ક્ષણિકતા સ્વવિષયાનુમાનથી સિદ્ધ થશે.

તેઓનુ એ કથન પણ સર્વથા અયોગ્ય છે કારણકે સર્વ ક્ષણિકતા ગ્રાહક જ્ઞાન ક્ષણ વિનાશી હોવાથી, ઉત્પન્ન થયા પછી " હુ મરેલા જેવો છુ અને ક્ષણિક છુ " એમ પોતાને પણ જાણી શકતુ નથી, તો પછી અન્ય જ્ઞાનો છે, અને તેના વિષયો છે, એ પ્રમાણેનુ જ્ઞાન તો તેને ક્યાથીજ થાય ?, અને વળી એવુ ક્ષણવિનાશી જ્ઞાન પોતાના વિષય માત્રની પણ ક્ષણિકતા નથી જાણતુ, કેમકે તેમના મતે તે જ્ઞાન અને વિષય બનેનો સમાન કાળમાજ નાશ થાય છે. જો કદી તે જ્ઞાન પોતાના વિષયને નાશ પામતો જોઇને, તદ્ગત ક્ષણિકતાનો નિશ્ચય કરીને, પછી કાળાન્તરે પોતે નાશ પામે, તો તેને સ્વવિષયગત ક્ષણિકતાનો બોધ થાય, પણ એમ તેઓ માનતા નથી, તેઓ તો જ્ઞાન અને વિષય પોતપોતાનો ક્ષણ ઉત્પન્ન કરીને સમકાળેજ નાશ પામે છે, એમ માને છે. વળી-બૌદ્ધો સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષથી કે ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષથી ક્ષણિકતા નથી માનતા પણ અનુમાનથી માને છે.

એ સિવાય તેઓ એમ કહેવા માગે કે પૂર્વ પૂર્વ વિજ્ઞાનક્ષણો, ઉત્તરોત્તર વિજ્ઞાનક્ષણોમા એવા પ્રકારની વાસના ઉત્પન્ન કરે છે, કે જે વાસનાવડે-એકાલબનવાળુ ક્ષણિક વિજ્ઞાન, બીજા જ્ઞાનો અને તેમના વિષયોના સત્તા-ક્ષણિકતા વિગેરે ધર્મો જાણે છે, આથી સર્વે ક્ષણિક છે એવુ જ્ઞાન માનવામા અમારે કઇ વિરોધ નહી આવે.

તેઓનુ એ કથન પણ અયોગ્ય છે, કારણકે એ વાસના પણ વાસક અને વાસનીય બને વિદ્યમાનનો સયોગ હોય, તોજ ઘટી શકે, પણ ઉત્પન્ન થયા પછી તરતજ નાશ પામે તેને ન ઘટી શકે. જો વાસક અને વાસ્યના સયોગવડે બનેનુ અવસ્થાન માનવામા

આવે, તો ક્ષણિકતા ન ટકી શકે, અને વળી એ વાસના પણ ક્ષણિક છે? કે અક્ષણિક છે?, જો તે ક્ષણિક હોય, તો તેનાથી સર્વ ક્ષણિકતાનુ જ્ઞાન કેવી રીતે થાય? અને અક્ષણિક હોય, તો સર્વ ક્ષણિક છે એવી તમારી પ્રતિજ્ઞાની હાની થાય. એ રીતે બૌદ્ધોનો ક્ષણિકવાદ કોઈ પણ રીતે યુક્તિ સગત નથી. ૧૬૭૬-૧૬૭૭.

હવે સ્વપક્ષ બતાવીને ઉપસહાર કરે છે.

> बहुविण्णाणप्पभवो जुगवमणेगत्थयाऽहणेगस्स ।
> विण्णाणावत्था वा पडुच्चवित्तीविघाओ वा ॥ १६७८ ॥
> विण्णाणखणविणासे दोसा इच्चादयो पसज्जंति ।
> न उ ठिय-सभूय च्चुयविण्णाणमयम्मि जीवम्मि ॥ १६७९ ॥
> तस्स विचित्तावरणक्खओवसमाजाइं चित्तरूवाइं ।
> खणियाणि य कालंतरविचीणि य मइविहाणाइं ॥ १६८० ॥
> निच्चो संताणो सिं सव्वावरणपरिसंखए ज च ।
> केवलमुदिय केवलभावेणाणतमविरूप्प ॥ १६८१ ॥

ઘણા વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ, એકીસાથે અનેક અર્થને ગ્રહણ કરવાપણુ, એક વિજ્ઞાનને એકીસાથે સર્વ અર્થનુ ગ્રહણ કરવાપણુ, વિજ્ઞાનની અવસ્થા, અને પ્રતીત્યવૃત્તિનો વિઘાત ઇત્યાદિ દોષો ક્ષણ વિનાશી જ્ઞાન માનવાથી થાય છે, પરતુ ઉત્પાદ-વ્યય-ને ધ્રુવ સ્વરૂપ એવો વિજ્ઞાનવાળો આત્મા માનવાથી એ દોષો નથી થતા. તેવા આત્માને વિચિત્ર પ્રકારના ક્ષયોપશમથી થએલા વિવિધ પ્રકારના ક્ષણિક અને કાળાન્તર પર્યન્ત રહેનારા મતિ જ્ઞાનના ભેદો થાય છે. એ ભેદોનો સામાન્ય જ્ઞાન માત્ર સતાન નિત્ય હોય છે, અને સર્વ આવરણનો ક્ષય થવાથી કેવળજ્ઞાન થાય છે, તે કેવળભાવે અનન્તકાળ સુધી અવસ્થિત રહે છે, તેથી તે અમ્ન છે ૧૬૭૮-૧૬૭૯-૧૬૮૦-૧૬૮૧

ઉપર કહી ગયા મુજબ ક્ષણ વિનાશી જ્ઞાન માનવામા આવે, તો આ પ્રમાણે અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય છે એ- તો ક્ષણિકવાદીએ ત્રિભુવનાન્તર્વર્તિ સર્વ અર્થ જાણવાને માટે એકીસાથે ઘણા જ્ઞાનોની ઉત્પત્તિ માનવી જોઇએ અને એ જ્ઞાનના આશ્રયભૂત તે અર્થને સ્મરણ કરનાર આત્માને અવસ્થિત માનવો જોઇએ. ને એમ ન માનવામા આવે, તો "જે છે, તે સર્વ ક્ષણિક છે સર્વ સસ્કારો ક્ષણિક છે. સર્વ ભાવો નિરાત્મક છે," ઇત્યાદિ સર્વ ક્ષણિકતાદિ વિજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાય. અને જો એ પ્રમાણે ઘણા જ્ઞાનો વગેરે માનવામા આવે તો સ્વમતનો ત્યાગ થાય.

ક્ષણ વિનાશી જ્ઞાન માનવામા બીજો એ દોષ આવે કે એકજ વિજ્ઞાનને એકી સાથે ત્રિભુવનાન્તર્ગત સર્વઅર્થને ગ્રહણ કરવાપણુ થાય. એ પ્રમાણે સર્વ અર્થને ગ્રહણ કરે, તોજ સર્વ ક્ષણિકતાદિ વિજ્ઞાન થાય પણ એમ જણાતુ નથી અને મનાતુ એ નથી અથવા ત્રીજો દોષ એ પ્રાપ્ત થાય, કે વિજ્ઞાનની દીર્ઘ કાળપર્યન્ત અવસ્થા માનવી પડે, કે જે અવસ્થાથી વિજ્ઞાન હમ્મેશા અવસ્થિત રહીને અન્ય અન્ય વસ્તુની નશ્વરતા (નાશપણુ) જોઇને તે સર્વની ક્ષણિકતા જાણે પણ આ રીતે માનવાથી માત્ર વિજ્ઞાનરૂપ નામાન્તરથી આત્માજ માનેલો ગણાય.

ઉપરોક્ત બહુ વિજ્ઞાનોત્પત્તિ વિગેરે ન માનવામા આવે, તો પ્રતીત્ય વિઘાત નામે ચોથો

દોષ પ્રાપ્ત થાય. અહીંઆ આ રહસ્ય જાણવું કે જે કારણની અપેક્ષાએ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય, પરન્તુ કાર્ય અવસ્થામા કારણનો અન્વય (સબંધ) ન હોય, આને બૌદ્ધો પ્રતીત્યવૃત્તિ કહે છે. હવે આ પ્રમાણે પ્રતીત્યવૃત્તિ બૌધો માને, તો અતીતાર્થનું સ્મરણ વિગેરે સર્વ વ્યવહારનો ઉચ્છેદ થાય. અને જો અતીત અનેક ગકેતાદિ જ્ઞાનના આશ્રયવાળો આત્મા તે તે વિજ્ઞાનરૂપે પરિણામથી અન્વયી છે, એમ માને તો પ્રતીત્યવૃત્તિનો વિઘાત થાય. કારણકે એમ માનવામા આત્માને અન્વયી માનવો પડેછે. એ પ્રમાણે ક્ષણવિનાશી વિજ્ઞાન માનવાથી અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય છે. પરન્તુ જો ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રુવ એવો વિજ્ઞાનમય આત્મા માનવામા આવે તો એ દોષો પ્રાપ્ત ન થાય, એટલે કે કથંચિત્ દ્રવ્યરૂપે સ્થિત, કથંચિત્ ઉત્તર-નવીન પર્યાયરૂપે ઉત્પન્ન, અને કથંચિત્ પૂર્વપર્યાયરૂપે વિનષ્ટ એવા વિજ્ઞાનરૂપે આત્માને માને તો ઉપર કહેલા દોષો ન થાય. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થયું કે સર્વ વ્યવહારની સિદ્ધિ માટે ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રુવપણા યુક્ત એવો આત્મા શરીરથી જુદો છે એમ માનવું જોઇએ. કારણકે યથોક્તસ્વરૂપવાળા આત્માને, વિચિત્રપ્રકારના મતિજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી થએલા વિવિધ પ્રકારના મતિજ્ઞાનના ભેદો ઘટે છે, તે આત્મા પર્યાયરૂપે ક્ષણિક અને દ્રવ્યરૂપે નિત્ય હોવાથી કાળાન્તર અવસ્થાયી થાય છે. ઉપલક્ષણથી શ્રુત અવધિ અને મન પર્યવજ્ઞાનાવરણના વિચિત્રક્ષયોપશમથી અનુક્રમે વિવિધ પ્રકારના શ્રુત-અવધિ-અને મન પર્યવ જ્ઞાન પણ આત્માને થાય છે. તથા કેવળજ્ઞાન પોતાના આવરણનો સર્વથા ક્ષય થવાથી થાય છે. મતિજ્ઞાનાદિના ભેદોનો સામાન્યથી જ્ઞાનરૂપ સતાન હમ્મેશા અવિચ્છિન્ન હોય છે, અને કેવળજ્ઞાન જે માટે ભેદ રહિત કહ્યું છે, તેથી કરીને તે તો સર્વથા સ્વઆવરણનો ક્ષય થવાથી અનન્તકાલસ્થાયી થાય છે. આ જ્ઞાન કેવળભાવે અનન્તકાળ પર્યન્ત અવસ્થાયી અને અનન્ત અર્થને વિષય કરનાર હોવાથી અનન્ત છે. ૧૬૭૯-૧૬૮૦-૧૬૮૧.

પુન વાયુભૂતિ ભગવાનને પૂછે છે અને ભગવાન્ તેનો ઉત્તર આપે છે-

सो जइ देहादन्नो तो पविसंतो व नीसरतो वा ।
कीस न दीसइ, गोयम ! दुविहाऽणुवलद्धिओ सा य ॥ १६८२॥
असओ खरसंगस्स व सओऽवि दूराइभावओऽभिहिया ।
सुहुमा-ऽमुत्तत्तणओ कम्माणुगयस्स जीवस्स ॥ १६८३ ॥

જો આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે, તો તે શરીરમા પ્રવેશ કરતો અથવા નીકળતો કેમ નથી જણાતો ? ગૌતમ ! અનુપલબ્ધિ બે પ્રકારે છે. એક તો ખરશૃગની પેઠે અવિદ્યમાન પદાર્થની અને બીજી દૂર આદિ ભાવથી વિદ્યમાન પદાર્થની, તેમા સૂક્ષ્મ કર્માનુગત અમૂર્ત એવા જીવની અનુપલબ્ધિ છે, તે વિદ્યમાન પદાર્થની છે, અવિદ્યમાનની નથી. ૧૬૮૨-૧૬૮૩.

વાયુભૂતિ —જો આત્મા શરીરથી ભિન્ન હોય, તો જેમ ઘટાદિમા કોઇ પક્ષી વિગેરે પેસતુ નીકળતુ જણાય છે, તેમ તે આત્મા પણ શરીરમા પેસતો-નીકળતો કેમ નથી જણાતો ?

ભગવન્ત —ગૌતમ ! પદાર્થ નહી જણાવનામા અનુપલબ્ધિ કારણ છે,-પણ તે અનુપલબ્ધિ બે પ્રકારે છે, એક તો અવિદ્યમાન પદાર્થની અનુપલબ્ધિ અને બીજી વિદ્યમાન પદાર્થની અનુપલબ્ધિ, તેમા અશ્વશૃગ-ખરશૃગ-વધ્યાપુત્ર વિગેરે નથી જણાતા, તે

અવિદ્યમાનપદાર્થની અનુપલબ્ધિ કહેવાય, અને સ્વર્ગ-નરક વિગેરે જે ભાવો દૂર હોવાથી નથી જણાતા, તે વિદ્યમાન પદાર્થની અનુપલબ્ધિ કહેવાય. આ અનુપલબ્ધિ એકવીસ પ્રકારે છે ૧ અતિદૂર હોવાથી. ૨ અતિ નજીક હોવાથી. ૩ અતિ સૂક્ષ્મપણાથી. ૪ મનની અનવસ્થાથી. ૫ ઇન્દ્રિયની અપટુતાથી. ૬ મતિની મંદતાથી. ૭ અશક્યપણાથી. ૮ આવરણથી. ૯ પરાભવથી. ૧૦ સમાનતાથી. ૧૧ અનુપયોગથી. ૧૨ ઉપાયના અભાવથી ૧૩ વિસ્મરણથી. ૧૪ ખોટા ઉપદેશથી. ૧૫ મોહ-અજ્ઞાનથી. ૧૬ વિદર્શનથી. ૧૭ વિકારથી. ૧૮ ક્રિયાના અભાવથી. ૧૯ શાસ્ત્ર નહિ સાંભળવાથી ૨૦ કાળની દીર્ઘતાથી. અને ૨૧ સ્વભાવ વિપ્રકર્ષથી. જેમકે ૧ સ્વર્ગ-નરકાદિ પદાર્થ અતિ દૂર હોવાથી નથી જણાતા, ૨ (પોતાની) આંખનો મેલ પાંપણો વિગેરે અતિ નજીક હોવાથી નથી જણાતા. ૩ પરમાણુ વિગેરે અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી નથી જણાતા. ૪ મનની અનવસ્થાથી શબ્દ વગેરે હોય છતા ન જણાય ૫ ઇન્દ્રિયોની અપટુતાથી કંઇક બહેરા હોય એવા મનુષ્યને ન સંભળાય ૬ મતિમંદતાથી-શાસ્ત્રના સૂક્ષ્મ અર્થનો બોધ ન થાય, ૭ કાન-મસ્તક-પીઠ વિગેરે અશક્યપણાથી ન જોઇ શકાય ૮ આંખોપર હાથ દીધાથી અથવા ચાદડી ભીંત વિગેરેના આવરણથી હાથ વગેરે પણ ન જણાય ૯ સૂર્યના તેજમાં પરાભવ પામેલ તારાઓ વિગેરે ન જણાય ૧૦ મગ-અડદ આદિ પોતાની સમાન જાતિની વસ્તુના ઢગલામાં પડવાથી સમાનતાથી ન જણાય ૧૧ ઊંઘી ગયેલા મનુષ્યને જેમ પથારીનો સ્પર્શ નથી જણાતો તેમ હરકોઇ વિષય અનુપયોગથી ન જણાય ૧૨ ગાય-ભેંસ આદિના દૂધનું પ્રમાણ જાણવાની ઇચ્છા વાળો, જેમ શૃંગ આદિથી તેનું પ્રમાણ ન જાણી શકે, કારણકે તે જાણવાનો તે ઉપાય નથી અથવા આકાશનું માપ ન જાણી શકાય, કારણકે તેવો ઉપાય નથી ૧૩ વિસ્મૃતિથી-ભુલી જવાથી ૧૪ પ્રતિરૂપ કરીને બતાવેલા સોનાને ઠગાઇથી-ખોટા ઉપદેશથી ન જાણી શકાય ૧૫ મોહ અજ્ઞાનથી જીવાદિ પદાર્થ ન જાણી શકાય ૧૬ સર્વથા અંધ હોય એવાને રૂપી પદાર્થ ન જણાય ૧૭ પૂર્વે અનેકવાર જાણેલ હોય છતા વૃધ્ધાવસ્થાદિના વિકારથી ન જાણી શકાય ૧૮ વૃક્ષના મૂળ વિગેરે પૃથ્વી ખોદવા વિગેરેની ક્રિયાના અભાવથી ન જણાય ૧૯ શાસ્ત્ર શ્રવણના અભાવથી તેનો અર્થ ન સમજાય ૨૦ ભૂત-ભવિષ્યકાળની દીર્ઘતા-દૂરપણાથી ઋષભદેવ-પદ્મનાભ વિગેરે ન જણાય ૨૧ આકાશ અને પિશાચ વિગેરે સ્વભાવના વિપ્રકર્ષપણાથી ન જણાય આ પ્રમાણે વિદ્યમાન પદાર્થની એકવીસ પ્રકારે અનુપલબ્ધિ થાય છે એટલે કે પદાર્થ છતા પણ એકવીસ પ્રકારના કારણથી નથી જણાતો અહીં કર્માનુગત સંસારીજીવ વસ્તુતઃ આકાશની પેઠે અમૂર્ત છે અને કાર્મણ શરીર (કર્મ પરમાણુનો સમુદાય-વિકાર) છે તે પણ પરમાણુની પેઠે સૂક્ષ્મ છે તેથી વિદ્યમાન છે, તો પણ નથી જણાતા પણ ખર શૃંગની પેઠે અવિદ્યમાન છે, ને તેથી નથી જણાતા એમ નહી કારણકે અનુમાનથી તેની સત્તા સિદ્ધ કરેલ છે ૧૬૮૨-૧૬૮૩

હવે વેદોક્ત વચનથી આત્મા શરીરથી જુદો છે એમ સિદ્ધ કરે છે

देहाणण्णे व जिए जमग्गिहोत्ताइ सग्गकामस्स ।
वेयविहिय विहण्णइ दाणाइफलं च लोयम्मि ॥ १६८४ ॥

विण्णाणघणाईणं वेयपयाणं तदत्थमविदंतो ।
देहाणण्णं मन्नसि ताण च पयाणमयमत्थो ॥ १६८५ ॥

छिन्नमि संसयमी जिणेण जरा-मरणविप्पमुक्केण ।
सो समणो पव्वइओ पंचहि सह खंडियसएहि ॥१६८६।६०९॥१४७॥

આત્માને શરીરથી અનન્ય માનવાથી, સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાને જે અગ્નિહોત્રાદિ કરવાનુ વેદમા કહ્યુ છે તેથી અને લોકમા દાનાદિનુ ફળ, તેનો વિઘાત થાય વળી "વિજ્ઞાનઘનાદિ" વેદના પદોનો અર્થ તુ જાણતા ન હોવાથી આત્માને શરીરથી અનન્ય માને છે પણ તે વેદના પદોનો અર્થ આ પ્રમાણે છે એ પ્રમાણે જરા અને મરણુની મૂકાએલા શ્રીજિનેશ્વરે તેના સશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેણે પોતાના પાચસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા અગીકાર કરી ૧૬૮૪-૧૬૮૫-૧૬૮૬

વળી હે ગૌતમ ! આત્મા શરીરથી અનન્ય હોય, એટલે શરીર એજ આત્મા હોય, તો સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાએ અગ્નિહોત્રાદિ અનુષ્ઠાન કરવુ. એમ જે વેદમા કહ્યુ છે, તેનો વિઘાત થાય, કારણકે શરીર તો અગ્નિવડે બાળીને અહીંજ ભસ્મ કરાય છે, એટલે પછી જીવના અભાવે કોને સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થાય ? તેમજ તે શરીરવડે કરેલ દાનાદિનુ ફળ પણ કોને થાય ? તથા "विज्ञानघनादि" વેદના પદો પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થવાળા સાભળીને તને આ સશય થયો છે (આ સબધી ચર્ચા પૂર્વે પ્રથમ ગણધરવાદમા આવેલ છે, ત્યાથી જોઇ લેવી.) વિજ્ઞાન ઘન છે નામ જેનુ એવો આત્મા ભૂતોથી અતિરિક્ત-જુદો છે, એમ પ્રતિપાદન કરનારા વેદ વાકયો પણ તુ જાણે છે, જેમકે "सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्य ज्योतिर्मयो विशुद्धो य पश्यन्ति धीरा यतय सयतात्मान" એટલે કે સત્ય-તપ-અને બ્રહ્મચર્યથી આ જ્યોતિર્મય શાશ્વત આત્મા લભ્ય છે તેને ધીર સયમી યોગીઓ જોઈ શકે છે આ પ્રમાણે અનેક વેદ વાકયો ભૂતથી અતિરિક્ત આત્મા છે, એમ પ્રતિપાદન કરે છે. માટે આત્મા શરીરથી જુદો છે. અને ચેતના એ આત્માનો ધર્મ છે, પણ ભૂતોનો ધર્મ નથી. એમ અગીકાર કર.

એ રીતે અનેક યુક્તિઓથી વાયુભૂતિના સશયનો કૃપાનિધિ ભગવન્તે છે. કર્યો, એટલે તે વાયુભૂતિએ પોતાના પાચસો શિષ્યો સહિત ભગવન્ત પાસે દીક્ષા અગીકાર કરી. ૧૬૮૪-૧૬૮૫-૧૬૮૬.

॥ तृतीयो गणधर वाद समाप्त. ॥

—— * ——

હવે ચોથા ગણધર સબધી વક્તવ્યતા કહે છે

ते पव्वइए सोउ वियत्त आगच्छई जिणसगास ।
वच्चामि ण वदामि वदित्ता पज्जुवासामि ॥ १६८७ । ६१० ॥१४८॥
आभट्टो य जिणेण जाइ-जरा-मरणविप्पमुक्केण ।
नामेण य गोत्तेण य सव्वण्णूसव्वदरिसी णं ॥ १६८८ । ६११॥१४९॥
कि मण्णे अत्थि भूया उदाहु नत्थित्ति ससओ तुज्झ ।
वेयपयाण य अत्थ न याणसी तेसिमो अत्थो ॥१६८९ । ६१२॥१५०॥

તે વાયુભૂતિએ દીક્ષા લીધી એમ સાભળીને વ્યક્તનામા દ્વિજોપાધ્યાય ભગવન્ત પાસે આવવા નીકળે છે, અને વિચારે છે કે 'હુ ત્યા જઇશ, તેમને વાદીશ, અને વાદીને તેમની સેવા કરીશ' (તે ત્યા ગયા એટલે) જન્મ-જરા અને મરણથી મૂકાએલા સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવન્તે તેમને નામ અને-ગોત્રપૂર્વક બોલાવ્યા, અને કહ્યુ કે (હે વ્યક્ત!) પૃથ્વીઆદિ ભૂતો છે, કે-નહી, આવો સશય તને (વિરૂદ્ધ વેદપદો સાભળવાથી) થયો છે, પણ તે વેદપદોનો અર્થ તુ નથી જાણતો. (તેથી એવો સશય થયો છે,) ૧૬૮૭-૧૬૮૮-૧૬૮૯.

વાયુભૂતિ દ્વિજોપાધ્યાયે ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી, એમ જ્યારે વ્યક્ત નામના દ્વિજોપાધ્યાયે જાણ્યુ, ત્યારે તેઓનુ પણ અભિમાન ગળી ગયુ, અને તે પણ વિચારવા લાગ્યા કે 'હવે હુ પણ તે ભગવતની પાસે જાઉં, તેમને વદના કરી તથા તેમની સેવના કરીને મારો સશય દૂર કરૂ.' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે સમવસરણમા આવ્યા, એટલે ભગવન્તે તેમને તેમના નામ અને ગોત્ર પૂર્વક બોલાવીને કહ્યુ-'હે આસન્નકલ્યાણી વ્યક્ત! તને એવો સશય છે, કે પૃથ્વી-અપ્-તેજ-વાયુ-અને આકાશ. આ પાચ ભૂતો છે કે નથી? આવા પ્રકારનો સશય, તને પરસ્પર વિરૂદ્ધ વેદપદો સાભળવાથી થયો છે. તે વેદપદો આ પ્રમાણે છે. "स्वप्नोपमं वै सकलमित्येष ब्रह्मविधिरञ्जसा विज्ञेय" એટલે આ સર્વ જગત્ સ્વપ્ન સમાન છે, માત્ર આ બ્રહ્મવિધ-પરમાર્થ પ્રકાર તેજ જાણવા યોગ્ય છે. આ પદો ભૂતનો અપલાપ કરનારા છે અને द्यावा पृथिवी पृथिवी देवता आपो देवता" આ વિગેરે પદો ભૂતોની સત્તા પ્રતિપાદન કરનારા છે આ રીતે પરસ્પરવિરૂદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારા વેદ વાકયો સાભળીને તને એવો સશય થયો છે. પરન્તુ ખરી રીતે તુ એ વેદપદોનો અર્થ અને યુક્તિનુ તાત્પર્ય નથી જાણતો, તેથીજ એવો સશય કરે છે. એ પદોનો ખરો અર્થ તો હુ કહુ છુ તે પ્રમાણે છે, અને તે તુ લક્ષપૂર્વક સાભળ. ૧૬૮૭-થી-૧૬૮૯.

એ અર્થ સ્પષ્ટ કરવાને ભાષ્યકાર કહે છે કે—

भूएसु तुज्झ सका सुविणय-माओवमाइं होज्ज त्ति ।
न वियारिज्जंताइ भयति ज सव्वहा जुत्ति ॥ १६९० ॥
भूयाइससयाओ जीवाइसु का कहत्ति त बुद्धी ।
त सव्वसुण्णसकी मन्नसि मायोवम लोय ॥ १६९१ ॥

પૃથ્વીઆદિ સર્વ ભૂતો સ્વપ્ન સમાન-માયા જેવા છે એમ તને ભૂતો વિષે સશય છે, એ પ્રમાણે આધારભૂત ભૂતોના સશયથી-તેના આધેય જે જીવાદિ પદાર્થો તેમા સશય હોય તેની તો વાતજ શી? આ રીતે સર્વ લોકને તુ માયા જેવો માને છે, તેથી તુ સર્વશૂન્યતાની શકાવાળો છે, પણ તારી એ માન્યતા વિચાર કરતા સર્વથા યુક્તિ રહિત છે. ૧૬૯૦-૧૬૯૧

આયુષ્યમાન્ વ્યક્ત! તુ એવુ માને છે કે જેમ કોઇ નિર્ધન પુરૂષ સ્વપ્નમા પોતાના ગૃહના આંગણામાં હાથી ઘોડાનો સમૂહ, સુવર્ણ રાશિ વિગેરે, નહી હોવા છતા જુએ છે, ઇન્દ્રજાળ વિલસિતની માયામા પણ અવિદ્યમાન એવા સુવર્ણ-મણિ-માણિક્ય મોતી-રજતનાં વાસણો-બગીચા-પુષ્પ-ફળ વિગેરે અવિદ્યમાન વસ્તુઓ દ્દષ્ટિગોચર થાય છે, તેવી રીતે આ પૃથ્વી વિગેરે ભૂતો પણ અવિદ્યમાન છતાં જણાય છે, એટલે વસ્તુત તે પણ સ્વપ્ન અને ઇન્દ્રજાળમાં જોએલ વસ્તુઓ જેવાજ છે. તારી આ માન્યતા સર્વથા યુક્તિ રહિત છે, વળી જ્યારે ભૂતોમા સશય હોય, ત્યારે જીવાદિ પદાર્થમા પણ સશય હોવોજ

જોઇએ, કારણ કે એ જીવાદિ પદાર્થો, પણ ભૂતના વિકાર-શરીરમાં અધિષ્ઠિત છે. આથી કરીને પૃથ્વી આદિ ભૂતો અને જીવાદિ પદાર્થો, તારા અભિપ્રાયે અવિદ્યમાન છે. એટલે સર્વ શૂન્યતાની શંકાવાળો તુ હોવાથી આખા વિશ્વને માયા સરખુ તેમજ સ્વપ્ન અને ઇન્દ્રજાળ જેવુ માને છે. ૧૬૯૦-૧૬૯૧.

સર્વ શૂન્ય છે, તે સબંધમા અનેક યુક્તિઓ કહે છે.

जह किर न सओ परओ नोमयओ णवि य अन्नओ सिद्धी ।
भावाणमवेक्खाओ वियत्त ! जह दीह-हस्साणं ॥ १६९२ ॥
अत्थित्त-घडेगाणेगया व सव्वेगयाइदोसाओ ।
सव्वेऽणभिलप्पा वा सुण्णत्तु सव्वहाभावा ॥ १६९३ ॥
जाया ऽजाओ-भयओ न जायमाणं च जायए जम्हा ।
अणवत्था ऽभावो-भयदोसाओ सुण्णया तम्हा ॥ १६९४ ॥
हेऊ-पच्चयसामग्गि वीसुभावेसु नो य जं कज्जं
दीसइ सामग्गिमयं सव्वाभावे न सामग्गी ॥ १६९५ ॥
परभागादरिसणओ सव्वाराभागसुहुमयाओ य ।
उभयाणुवलंभाओ सव्वाणुवलद्धिओ सुण्णं ॥ १६९६ ॥

હે વ્યક્ત ! જેમ સ્વથી, પરથી-ઉભયથી અને અન્યથી હ્રસ્વ-દીર્ઘની-સિદ્ધિ નથી; તેમ પદાર્થોની પણ એ સ્વઆદિ અપેક્ષાઓથી સિદ્ધિ નથી. વળી અસ્તિત્વ અને ઘટ, એ બન્નેની એકતા છે, કે અનેકતા છે ? એ ઉભયમાથી કોઇ પણ રીતે માનતા-સર્વની એકતા આદિ દોષો, સર્વ ભાવો, અનભિલાપ્ય, અને સર્વ પદાર્થોની સર્વથા શૂન્યતા પ્રાપ્ત થશે. ઉત્પન્ન થએલુ, નહિ ઉત્પન્ન થએલુ, અને ઉભય સ્વરૂપવાળુ, ઉત્પન્ન થતુ હોય, તે ઉત્પન્ન થતુ નથી, કારણ કે એથી અનવસ્થા, અને અભાવ. એ ઉભય દોષ થાય છે, માટે સર્વ શૂન્યતાજ યોગ્ય છે. તથા હેતુ-પ્રત્યયરૂપ સામગ્રીની જુદી જુદી અવસ્થામા કાર્ય નથી જણાતુ, પણ સમ્પૂર્ણ-સામગ્રીમાજ જણાય છે, અને સર્વ અભાવમાં સામગ્રી નથી હોતી. તેમજ પાછળનો ભાગ જણાતો નથી અને આગળનો ભાગ અતિ સૂક્ષ્મ છે, આથી ઉભયનો અનુપલંભ થવાથી સર્વનો અનુપલંભ થાય છે, માટે સર્વ શૂન્યતાજ ઉચિત છે ૧૬૯૨ થી ૧૬૯૬

હે આસન્નકલ્યાણી વ્યક્ત ! તુ જે સર્વ શૂન્યતા માને છે, તેમા તુ-આ પ્રમાણે યુક્તિઓ યોજે છે, કે કાર્ય કારણાદિ ભાવને અપેક્ષિપણુ છે, તે હેતુ માટે પોતાથી, પરથી, ઉભયથી, કે એ સિવાય અન્યથો પણ પદાર્થની સિદ્ધિ નથી થતી. કારણકે જે કોઇ પદાર્થોનો સમુદાય છે, તે સર્વ કાર્યરૂપ અથવા કારણ રૂપ હોવો જોઇએ. ને તેથી જે કાર્ય હોય, તે કારણવડે કરાય છે, એટલે તેનો કાર્યત્વ વ્યવહાર કારણને આધીન હોય છે, પરન્તુ કાર્યનુ કાર્યપણુ તે સ્વભાવથી સિદ્ધ નથી, એજ પ્રમાણે કારણ, કાર્ય કરે છે, તેથી તેનો કારણત્વ વ્યવહાર કાર્યને આધીન છે, પણ તેનુ કારણપણુ કંઈ સ્વત સિદ્ધ નથી. આ રીતે જે સ્વત (પોતાથી) સિદ્ધ નથી, તે ખરવિશાણની પેઠે પરત (બીજાથી) પણ સિદ્ધ નથી, અને તેથી કરીને કાર્ય કારણાદિ ભાવ પોતાથી કે પરથી વિદ્યમાન નથી સ્વ-પર ઉભયથી કાર્યાદિ ભાવની સિદ્ધિ માનવામા આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણકે પૂર્વોક્ત પ્રમાણે જુદી જુદી રીતે સિદ્ધિ નથી, તો પછી તેના સમુદાયમા ઉભયથી તો સિદ્ધિ

કયાથી જ થાય ? જેમ રેતીના જુદા જુદા કણીયામા તેલનો અભાવ હોવાથી, રેતીના કણના સમુદાયમા પણ તેલની ઉત્પત્તિ નથી હોતી, તેમ ત્યા પણ સમજવુ

વળી જો ઉભય પક્ષથી કાર્યાઽભાવની સિદ્ધિ માનવામા આવે, તો ઇતરેતર આશ્રય-દોષ આવે, કારણકે જ્યા સુધી કાર્યની સિદ્ધિ ન થાય, ત્યા સુધી કારણની સિદ્ધિ ન થાય અને જ્યા સુધી કારણની સિદ્ધિ ન થાય, ત્યા સુધી-કાર્યની સિદ્ધિ પણ ન થાય. માટે ઉભય પક્ષથી પણ કાર્યાઽ ભાવની સિદ્ધિ નથી થતી તેમજ આ ઉભય પક્ષ સિવાય અન્યથી પણ સિદ્ધિ નથી થતી કેમકે સ્વ-પર-અને ઉભય સિવાય અન્ય વસ્તુનો અભાવ હોવાથી ભાવોની સિદ્ધિ નિર્હેતુક થાય. ઉદાહરણ તરીકે જેમ પ્રદેશીની (અગુઠા પાસેની) આગળી અગુઠાની અપેક્ષાએ દીર્ઘ-લાબી જણાય છે, અને મધ્ય આગળીની અપેક્ષાએ હ્રસ્વ ટુકી જણાય છે, વસ્તુત એ આગળી સ્વત હ્રસ્વ કે દીર્ઘ નથી. સ્વત હ્રસ્વ -દીર્ઘ ન હોવાથી, પરત -ઉભયત -અને અન્યત પણ તેની હ્રસ્વ કે દીર્ઘપણાની સિદ્ધિ થતી નથી એટલે સર્વશૂન્યતા માનવીજ યોગ્ય છે. કારણ કે પદાર્થની વિદ્યમાનતાજ સભવિત નથી. જેમકે અસ્તિત્વ અને ઘટ, એ ઉભયની એકતા છે, કે અનેકતા છે? જો એકતા હોય, તો સર્વ પદાર્થની એકતાનોજ પ્રસગ થશે. કેમકે જે જે છે, તે તે ઘટ છે, એમ અસ્તિત્વમા ઘટનો પ્રવેશ થવાથી, સર્વને ઘટપણાની પ્રાપ્તિ થશે, પણ પટાદિ જુદા પદાર્થ નહી કહેવાય, અથવા ઘટ, સર્વની અસ્તિતાથી અભિન્ન હોવાને લીધે, ઘટ સર્વાત્મક થશે. અથવા ઘટ છે તેજ અસ્તિતા છે, એમ કેવળ ઘટ માત્રમાજ અસ્તિતાનો સમાવેશ થવાથી, અન્યત્ર અસ્તિતાના અભાવને લીધે, ઘટ સિવાયના સર્વ પદાર્થનો અભાવ થવાથી માત્ર એક ઘટજ અવશેષ રહેશે. અથવા એ ઘટનો અભાવ થશે, કેમકે અઘટથી વ્યાવૃત્ત (ઘટ સિવાયના પદાર્થથી ભિન્ન હોય) તેજ ઘટ કહેવાય છે, હવે જ્યારે ઘટના પ્રતિપક્ષભૂત અઘટ (ઘટ સિવાયના પદાર્થ) નો જ અભાવ હોય ત્યારે કોની અપેક્ષાએ "ઘટ" છે, એમ કહેવાય? નજ કહેવાય આથી સર્વશૂન્યતાજ માનવી યુક્તિ વાળી છે હવે બીજા વિકલ્પથી ઘટ અને અસ્તિત્વનુ અન્યપણુ-અનેકતા માનીએ તો પણ ઘટ, અસ્તિત્વ રહિત હોવાને લીધે ગધેડાના શીગડાની પેઠે અવિદ્યમાન છે, કેમકે જે વિદ્યમાન ભાવ હોય, તે અસ્તિતા રૂપે કહેવાય, અને એ અસ્તિતાના આધાર ભૂત ઘટ-પટાદિ પદાર્થ છે તેમા અસ્તિતાથી ભિન્નતા હોવાને લીધે અસ્તિતાનો પણ અભાવજ થાય, કેમકે આધારથી તે આધેય અન્ય હોવાને લીધે, આધાર વિના આધેય હોઈ શકે નહી આ રીતે અસ્તિત્વની સાથે ઘટ-પટાદિની એકતા અને અનેકતાના વિકલ્પ વડે કહેલા ન્યાયથી સર્વની એકતા વિગેરે દોષો પ્રાપ્ત થાય, અથવા સર્વ પદાર્થ અનભિલાપ્ય થાય, અથવા સર્વથા શૂન્ય થાય, અથવા સર્વથા તેમનો અભાવ થાય.

વળી જે ગધેડાના શીગડાની પેઠે ઉત્પન્ન નથી થતુ, તે તો અવશ્ય અવિદ્યમાનજ હોય છે, એટલે તે સબધી ચર્ચા કરવી નિરર્થક છે, અને લોકમા જે ઉત્પત્તિવાળુ કહેવાય છે, તેની ઉત્પત્તિ પણ યુક્તિ પૂર્વક વિચાર કરતા ઘટતી નથી, જેમકે ઉત્પન્ન થએલ હોય, તે પુન ઉત્પન્ન થતુ નથી, કેમકે ઉત્પન્ન થએલા ઘટની પેઠે તે ઉત્પન્ન થએલુ હોય છે, ને તેથી તેને ઉત્પન્ન થવાનુ હોતુ નથી અને જો ઉત્પન્ન થએલુ પણ પુન ઉત્પન્ન થાય છે, એમ કહેવામા આવે, તો પુન પુન ઉત્પન્ન થવાથી અનવસ્થા પ્રાપ્ત થશે. અને બીજા વિકલ્પથી નહી ઉત્પન્ન થએલુ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ કહેવામા આવે, તો કદિપણ નહિ ઉત્પન્ન થએલા ગધેડાના શીંગડા પણ ઉત્પન્ન થવા જોઇએ, કેમકે

અનુત્પન્નપણુ તો એમા પણ સરખુ જ છે. હવે ત્રીજા વિકલ્પથી ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન રૂપ હોય તે ઉત્પન્ન થાય છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે પણ અયુક્ત છે, કારણ કે પ્રત્યેકમા કહેલા દોષો ઉભયમા પણ આવે છે. વળી એ ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન ઉભય રૂપ વસ્તુ વિદ્યમાન છે, કે અવિદ્યમાન છે? જો વિદ્યમાન હોય, તો તે ઉત્પન્ન થએલુ જ કહેવાય, પણ ઉત્પન્ન-અનુત્પન્ન ઉભયરૂપ ન કહેવાય, કેમકે એમાં ઉપર કહેલ દોષ આવે છે. અને જો એ ઉભયરૂપ વસ્તુ નથી, એમ કહેવામા આવે તો પણ તે ઉભયરૂપ વસ્તુ ન કહેવાય પણ અનુત્પન્નજ કહેવાય, અને તેમા પણ ઉપર કહેલ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉત્પન્ન થતુ હોય તે ઉત્પન્ન થાય છે, એમ જો કહેવામા આવે તો તેમા પણ ઉપરોક્ત વિકલ્પોથી એજ દોષ પ્રાપ્ત થશે. કેમકે એ ઉત્પન્ન થતી વસ્તુ વિદ્યમાન છે, કે અવિદ્યમાન છે? જો વિદ્યમાન હોય, તો તે ઉત્પન્ન થએલજ છે, અને એ અવિદ્યમાન હોય, તો તે ઉત્પન્નજ નથી થએલ, આ ઉભય પક્ષમા પણ ઉપર કહેલ દોષજ આવે છે. આ રીતે અનવસ્થા વિગેરે દોષોના પ્રસગથી પદાર્થોની ઉત્પત્તિ સભવતી નથી, એટલે જગતની શૂન્યતા માનની, એજ ઠીક લાગે છે.

વળી ઉપાદાનકારણ અને નિમિત્તકારણરૂપ સામગ્રીની પૃથક્ અવસ્થામા તે કાર્ય નથી જણાતુ. પરન્તુ સપૂર્ણ સામગ્રીની અવસ્થામા જણાય છે, આથી કાર્યનો સર્વથા અભાવજ યોગ્ય છે, અને સર્વના અભાવમા સામગ્રીનો સદ્ભાવ નથી હોતો એટલે સર્વથા શૂન્યતાજ છે. તાત્પર્ય એ છે કે હેતુ (ઉપાદાન કારણ અને પ્રત્યેક નિમિત્ત કારણ) સ્વજન્ય અર્થને એક પછી એક કરે છે? કે મળીને કરે છે? એક પછી એક તો નથી કરતા, કેમકે તેમ જણાતુ નથી, એટલે એકેકથી કાર્યનો અભાવ હોવાથી સામગ્રીમા પણ કાર્યનો અભાવજ હોય છે, જેમ રેતીના જુદા જુદા કણમા તેલનો અભાવ હોવાથી તેના સમુદાયમા પણ તેલ નથી હોતુ, તેમ અહી પણ જાણવુ. આ રીતે સવ કાર્યની ઉત્પત્તિનો અભાવ હોવાથી સામગ્રીનો સદ્ભાવ નથી રહેતો, અને અનુત્પન્ન સામગ્રીનો પણ સદ્ભાવ નથી રહેતો એટલે જગત્‌ની સર્વ શૂન્યતાજ પ્રાપ્ત થાય છે.

અને જે વસ્તુ અદૃશ્ય હોય છે, તે વસ્તુ ગધેડાના શીગડાની પેઠે જણાતી ન હોવાથી અવિદ્યમાનજ હોય છે, એટલે તે સબધી ચર્ચા કરવી નકામી છે, અને ઘટ-પટ-સ્તભ-ભીત વિગેરે દૃશ્ય વસ્તુ છે, તે વસ્તુનો પાછળનો અને મધ્યનો ભાગ, આગળના ભાગથી અન્તરિત-આવરિત હોવાથી જણાતા નથી, એટલે તે પણ અવિદ્યમાન છે. વળી આગળનો ભાગ અવયવ વાળો હોવાથી, તે ભાગ પણ બીજા આગળના ભાગથી અન્તરિત છે, એ ભાગ પણ વળી બીજા આગળના ભાગથી અન્તરિત છે, એ પ્રમાણે છેક આગળનો ભાગ પરમાણુના પ્રતરરૂપ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી નથી જણાતો. આ પ્રમાણે ઉપરોક્ત ન્યાયે પાછળનો ભાગ અને સર્વની આગળનો ભાગ, એ ઉભય ભાગ જણાતા ન હોવાથી સર્વ વસ્તુ સમૂહની ઉપલબ્ધિ નથી થતી, માટે સર્વ જગત્ શૂન્ય છે ૧૬૯૨ -થી-૧૬૯૬.

એ પ્રમાણે વ્યક્તના હૃદયગત સશયને યુક્તિપૂર્વક બતાવીને શ્રીમાન્ મહાવીર દેવ તેના સશયનો છેદ કરવાને કહે છે કે-

मा कुण वियत्त ! ससयमसइ न ससयसमुब्भवो जुत्तो ।
खकुसुम खरसिंगेसु च, जुत्तो सो थाणु-पुरिसेसु ॥ १६९७ ॥

को वा विसेसहेऊ सव्वाभावेऽवि थाणु पुरिसेसु ।
सक्का न खपुप्फाइसु विन्नओ वा फह न भवे ? ॥ १६९८ ॥
पच्चक्खओऽणुमाणादागमओ वा पसिद्धिरत्थाण ।
सव्वप्पमाणविसयाभावे किह संसओ जुत्तो ? ॥ १६९९ ॥

ज ससयादओ नाणपज्जया त च नेयसबद्धं ।
सव्वन्नेयाभावे न ससओ तेण ते जुत्तो ॥ १७०० ॥
सति च्चिय ते भावा संसयओ सोम ! थाणु-पुरिसो व्व ।
अह दिट्ठतमसिद्धं मण्णसि नणु ससयाभावो ॥ १७०१ ॥

હે વ્યક્ત ! ભૂતોનો અભાવ માનીને સશય ન કર. કેમકે તેનો અભાવ હોય તો આકાશ પુષ્પ અને ખરશૃંગની પેઠે સશય ન થાય, પણ અભાવનોજ નિશ્ચય થાય. જે વિદ્યમાન હોય તેનોજ સ્થાણુ અને પુરૂષની પેઠે સશય થવો યોગ્ય છે. અથવા સર્વ અ ભાવમા-સર્વ શૂન્યતામા પણ સ્થાણુઆદિમા સશય થાય છે, અને આકાશ પુષ્પાદિમા નથી થતો, એમા વિશેષ હેતુ કયો છે? કેમકે વિશેષ હેતુના અભાવે તો સર્વત્ર સશય થવો જોઇએ. અથવા નિયામકના અભાવે વિપર્યય થવો જોઇએ (આકાશ પુષ્પાદિમા સશય થાય, અને સ્થાણુ આદિમા ન થાય એ વિપર્યય) વળી પ્રત્યક્ષ-અનુમાન- અને આગમ પ્રમાણોથી જ્યારે પદાર્થોની પ્રસિદ્ધિ થાય, ત્યારે કોઇ વખત વસ્તુમા સશય થાય, પણ જ્યારે સર્વ પ્રમાણ અને તેના વિષયનો અભાવ હોય, ત્યારે કયાથી સશય થાય? કેમકે સશય-વિપર્યય-અનધ્યવસાય-નિર્ણય-એ જ્ઞાનના પર્યાય છે, અને તે જ્ઞેયની સાથે સબંધ વાળા હોય છે, જ્યારે સર્વ શૂન્યતા માનવામા આવે, ત્યારે જ્ઞેયનો પણ અભાવ થાય છે. એટલે તને તે સંશય યુક્ત નથી. હે સૌમ્ય ! (તને જેનો સશય છે) તે ભાવો વિદ્યમાન છે. કારણ કે તને તે સબધી સશય થાય છે. જેનો સશય થાય, તે વસ્તુ સ્થાણુ-પુરૂષ આદિની પેઠે વિદ્યમાન હોય છે. જે વસ્તુ આકાશપુષ્પની પેઠે અવિદ્યમાન હોય છે, તે વસ્તુમા સશય નથી થતો, આમાનુ સ્થાણુ અને પુરૂષનુ દૃષ્ટાન્ત અસિદ્ધ માનતો હોય, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે સ્થાણુ-પુરૂષાદિ સર્વ ભાવોને તુ સામાન્યથી અવિદ્યમાન માને છે, એટલે સર્વ ભાવોના અભાવમા સશયનો પણ અભાવજ થાય ૧૬૯૭-થી-૧૭૦૧

સ્વપ્નમા તો પૂર્વ અદૃષ્ટાદિ નિમિત્તથી સદેહ થાય છે તેથી સ્વપ્નના નિમિત્તો અને સ્વપ્ન એ બે વસ્તુની સિદ્ધિ કરતા કહે છે.

सव्वाभावेऽवि मई संदेहो सुमिणए व्व, नो तं च ।
ज सरणाइनिमित्तो सिमिणो न उ सव्वहाभावो ॥ १७०२ ॥
अणुभूय दिट्ठ चिंतिय सुय पयइवियार-देवया-ऽणूया ।
सिमिणस्स निमित्ताइ पुण्ण पाव च नाभावो ॥ १७०३ ॥
विण्णाणमयत्तणओ घडविण्णाण व सिमिणओ भावो ।
अहवा विहियनिमित्तो घडो व्व नेमित्तियत्ताओ ॥ १७०४ ॥

સ્વપ્નમા (વસ્તુનો) સર્વથા અભાવ છતા પણ સદેહ થાય છે, એમ કહેતો હોય,

તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે અનુભવાદિ નિમિત્તથી તે થાય છે, પણ સર્વથા તેનો અભાવ નથી. પૂર્વાનુભવ, જોએલુ, ચિન્તવેલ, શ્રવણ, પ્રકૃતિ વિકાર, દેવતા, સજળ પ્રદેશ, પુન્ય અને પાપ એ સ્વપ્નના નિમિત્તો છે, માટે સર્વથા તેનો અભાવ નથી. અથવા ઘટના જ્ઞાનની પેઠે સ્વપ્ન વિજ્ઞાનમય હોવાથી ભાવરૂપ છે, અથવા કહેલા નિમિત્તોથી તે ઘટની પેઠે નિમિત્તવાળુ છે, માટે તે ભાવરૂપ છે. ૧૭૦૨ થી ૧૭૦૪

વ્યક્ત! કદાચ તુ એમ કહેવા માગે કે 'સ્વપ્નમા વસ્તુનો સર્વથા અભાવ છતા પણ સંશય થાય છે જેમકે કોઈ નિર્ધન પામર મનુષ્ય સ્વપ્નમા પોતાના ઘરના આગણામાં આ હસ્તી છે, કે પર્વત છે? આમ સંશય કરે છે, એમાં વસ્તુતઃ કંઈ નથી, છતાં પણ એવો સંશય થાય છે, તેમ અન્યત્ર પણ વસ્તુના અભાવમા સંશય થઈ શકે. તારૂ આ કથન સર્વથા અયોગ્ય છે, કેમકે સ્વપ્નમા જે સંદેહ થાય છે, તે પૂર્વે જોએલ અથવા અનુભવેલ કે અનુભવનુ સ્મરણ એ આદિ નિમિત્તથી થાય છે, પણ સર્વથા વસ્તુના અભાવથી નથી થતો, જો સર્વથા વસ્તુના અભાવથી પણ સંશય-સંદેહ થતો હોય, તો છઠ્ઠુ ભૂતવિગેરે જે કદી પણ નથી હોતુ તેમાએ સંદેહ થવો જોઈએ. કારણ કે ઉભયત્ર અભાવ સમાન છે.

વળી સ્વપ્ન નિમિત્ત સિવાય થતુ નથી, સ્વપ્ન થવામા અનેક નિમિત્તો છે, તેમાના કેટલાક આ પ્રમાણે છે. સ્નાન-ભોજન-વિલેપન વિગેરે પૂર્વે અનુભવેલ વસ્તુ સ્વપ્નમા જણાય, તે સ્વપ્ન અનુભૂત નિમિત્તવાળુ કહેવાય. હાથી-ઘોડા વિગેરે પૂર્વે જોએલ વસ્તુ સ્વપ્નમા જણાય, તે દૃષ્ટાર્થ નિમિત્તવાળુ સ્વપ્ન કહેવાય. સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ વિગેરે જણાય, તે ચિન્તિતાર્થ નિમિત્તવાળુ સ્વપ્ન કહેવાય. સ્વર્ગ-નરક વિગેરે સાભળેલી વસ્તુ જણાય, તે શ્રુતાર્થ નિમિત્ત સ્વપ્ન કહેવાય. વાયુ-પીત્ત વિગેરેથી થએલ પ્રકૃતિનો વિકાર, તેથી સ્વપ્ન થાય, તે પ્રકૃતિ વિકાર નિમિત્ત સ્વપ્ન કહેવાય. અનુકૂળ અથવા પ્રતિકૂળ દેવતાના નિમિત્તથી સ્વપ્ન થાય, તે દેવનિમિત્ત સ્વપ્ન કહેવાય. જળવાળા પ્રદેશમા જે સ્વપ્ન વિશેષ જણાય છે તેમા તે પ્રદેશ જલવાળો છે તેજ નિમિત્ત છે, તથા ઇષ્ટ સ્વપ્ન અને અનિષ્ટ સ્વપ્ન થાય, તેમા પુન્ય અને પાપ નિમિત્ત છે. વસ્તુ સ્વભાવથી આ રીતે સ્વપ્ન પણ ભાવસ્વરૂપ હોવાથી "સ્વપ્નની માફક જગત્ શૂન્ય છે" એમ કેમ કહી શકાય? નજ કહી શકાય, કારણકે ઘટવિજ્ઞાનની પેઠે સ્વપ્ન પણ વિજ્ઞાનમય હોવાથી ભાવસ્વરૂપ છે. અથવા ઘટની પેઠે પૂર્વે કહેલા નિમિત્તોથી ઉત્પન્ન થાય છે, માટે તે ભાવ સ્વરૂપ છે.-૧૭૦૨-૧૭૦૩-૧૭૦૪

સર્વ શૂન્યતા માનવામા આવે, તો સ્વપ્ન-અસ્વપ્ન વિગેરે વ્યવહારનો અભાવ થાય, તે બતાવે છે.

सव्वाभावे च कओ सिमिणऽसिमिणोत्ति सच्चमलियंति ।
गन्धव्वपुर पाडलिपुत्त तत्थोवयारत्ति ? ॥ १७०५ ॥
कज्जति कारणति य सज्झमिण साहणति कत्तत्ति ।
वत्ता वयण वच्चं परपक्खोऽय सपक्खोऽय ? ॥ १७०६ ॥
किं चेह थिर-दवो-सिण-चलया-ऽरूवित्तणाइं निययाइं ।
सद्दादओ य गेज्झा सोत्ताइयाइ गहणाइं ? १७०७ ॥

समया विवज्जओ वा सव्वागहण य किं न सुण्णंमि ।
किं सुण्णया व सम्म सग्गाहो किं व मिच्छत्त ? ॥ १७०८ ॥
किह स परो-भयबुद्धी कहं च तेसिं परोप्पर सिद्धी ।
अह परमईइ भण्णइ स-परमइविसेसण कत्तो ? ॥ १७०९ ॥

સર્વ શૂન્યતા માનવામા આ સ્વપ્ન છે આ સ્વપ્ન નથી, આ સત્ય છે, આ મિથ્યા છે, આ (વાદલાના વિકારરૂપ કલ્પિત) ગંધર્વ નગર છે, આ પાટલીપુત્ર નગર છે. આતથ્ય છે, આ ઉપચારિક છે, આ કાર્ય છે, આ કારણ છે. આ સાધ્ય છે, આ સાધન છે, આ કર્તા છે. આ વક્તા છે, આ વચન છે, આવાચ્ય છે. આ સ્વપક્ષ છે, આ પરપક્ષ છે. ઈત્યાદિ વિશેષ કયાથી થાય ? વળી આ સ્થિર છે, આ દ્રવ છે, આ ઉષ્ણ છે, આ ચપળ છે, આ અરૂપી છે, શબ્દાદિ ગ્રાહ્ય છે, શ્રોત્રાદિ ગ્રાહક છે, વિગેરે નિયત સ્વરૂપ શાથી થાય ? તથા સર્વ શૂન્યતામા સર્વની સમાનતા, વિપર્યય, અને સર્વ અગ્રહણ કેમ ન થાય ? અથવા શૂન્યતા એ જ્ઞાન તે સદ્ગ્રહ છે, કે મિથ્યાત્વ છે ? તથા સ્વ-પર-અને ઉભય એવી બુદ્ધિ કેવી રીતે થાય ? તેમની પરસ્પર સિદ્ધિ કેવી રીતે થાય ? બીજાની બુદ્ધિથી એમની સિદ્ધિ થાય, એમ કહેવામા આવે, તો સ્વમતિ અને પરમતિ એવો તફાવત શાથી થાય ? ૧૭૦૫-થી-૧૭૦૯.

હે વ્યક્ત ! વસ્તુનો સર્વથા અભાવ માનીને સર્વ શૂન્યતા માનવામા આવે, તો વ્યવહારમા અનેક પ્રકારની હાની પ્રાપ્ત થાય. જેમકે " આ સ્વપ્ન છે, અને આ સ્વપ્ન નથી. આ સત્ય છે, આ અસત્ય છે. આ મિથ્યા છે, આ ગન્ધર્વપુર છે, અને આ પાટલીપુત્ર છે આ ઉપચાર રહિત-તથ્ય મુખ્ય ચતુષ્પદ વિશેષ સિંહ છે, અને આ ઔપચારિક સિંહ મનુષ્ય વિશેષ જે માણવક તે છે વળી આ ઘટ-પટાદિ કાર્ય છે, અને આ મૃત્પિંડાદિ કારણ છે. આ અનિત્યતા વિગેરે સાધ્ય છે, અને આ કૃતકપણુ વિગેરે સાધન છે. કુંભકાર આદિ ઘટ વિગેરેના કર્તા છે. આ વક્તા છે, આ ત્રિઅવયવી-અથવા પંચ-અવયવી વચન છે. તથા આ શબ્દસમૂહનુ આ વાચ્ય છે, આ સ્વપક્ષ છે, આ પરપક્ષ છે, આ વિગેરે વ્યવહારની વિશેષતા શૂન્યતામા નિયત શાથી જણાય ? વળી પૃથ્વી વિગેરેનુ સ્થિરપણુ, પાણી વિગેરેનુ દ્રવપણુ (પ્રવાહીપણુ) અગ્નિની ઉષ્ણતા, વાયુની ચપળતા, આકાશનુ અમૂર્તપણુ વિગેરે હમ્મેશના નિયત સ્વભાવો, તેમજ શબ્દ-રૂપ-ગંધ વિગેરે ગ્રાહ્ય છે, અને શ્રોત્ર-ચક્ષુ-ઘ્રાણ વિગેરે ઇન્દ્રિયો તેના ગ્રાહક છે. ઈત્યાદિ નિયમની સિદ્ધિ સર્વ શૂન્યતામા કેવી રીતે થશે ?

અથવા સર્વ શૂન્યતામા સ્વપ્ન-અસ્વપ્ન, સત્ય-અસત્ય વિગેરેના તફાવતનુ કારણ ન હોવાથી, જેવુ સ્વપ્ન, તેવુ અસ્વપ્ન અને જેવુ અસ્વપ્ન તેવુ જ સ્વપ્ન એમ સર્વ સમાનતા કેમ ન થાય ? અથવા જે સ્વપ્ન હોય, તે અસ્વપ્ન અને અસ્વપ્ન હોય તે સ્વપ્ન ઈત્યાદિ વિપર્યય પણ કેમ ન થાય ? તેમજ સર્વ શૂન્યતામા સ્વપ્ન-અસ્વપ્ન વિગેરે સર્વનુ અગ્રહણ કેમ ન થાય ? ભ્રાન્તિથી સ્વપ્ન-અસ્વપ્ન આદિનુ ગ્રહણ થાય છે, એમ કહેતો હોય તો તે અયુક્ત છે, કારણકે દેશ-કાળ-સ્વભાવ વિગેરેના નિયતપણાથી તે તે પદાર્થ ગ્રહણ કરનાર જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે વળી સ્વપ્ન અસ્વપ્નાદિના અગ્રહણનુ કારણ જે તુ ભ્રાન્તિનુ કહે છે તે ભ્રાન્તિ વિદ્યમાન છે કે અવિદ્યમાન છે ? જો વિદ્યમાન હોય, તો સર્વ શૂન્યતા કયા રહી ? અને ભ્રાન્તિ અવિદ્યમાન હોય, તો પદાર્થ ગ્રહણ કરનાર જ્ઞાન

ભ્રાન્તિ રહિત હોવાથી સર્વ ભાવો વિદ્યમાન છે પણ સર્વ શૂન્યતા નથી. અથવા આ સંબંધમાં તને બીજું પુછું છું કે સર્વ શૂન્યતા માનવામાં, વિદ્યમાન પદાર્થોની શૂન્યતા માનવી, એ શું સમ્યક્ સદ્ગ્રહ છે, અને વિદ્યમાન પદાર્થોની વિદ્યમાનતા માનવી એ શું મિથ્યા ગ્રહ છે? આ પ્રમાણે માનવામાં તારી પાસે વિશેષ હેતુ કયો છે કે જેથી તું સર્વ-શૂન્યતા માને છે?

તથા "પદાર્થોની સિદ્ધિ સ્વત નથી" ઈત્યાદિ માનવામાં, હ્રસ્વ-દીર્ઘ-અને હ્રસ્વદીર્ઘ સ્વરૂપવાળા પદાર્થમાં, આ હ્રસ્વ છે, આ દીર્ઘ છે, અને આ હ્રસ્વદીર્ઘ છે. એ પ્રકારની બુદ્ધિનો તું એકી સાથે આશ્રય કરે છે, તો પછી તેવા પદાર્થની પરસ્પર અસિદ્ધિ કેવી રીતે કહે છે? કેમકે પદાર્થની સર્વની શૂન્યતા કહે છે, અને તે સાથે આ હ્રસ્વ છે, આ દીર્ઘ છે, ઈત્યાદિ પણ કહે છે. એમ પૂર્વાપર વિરૂદ્ધ બોલવું સર્વથા અયુક્ત છે. તાત્પર્ય એ છે કે પદાર્થોની સત્તામાં, માત્ર અપેક્ષાને કારણ છે, એમ નહી, પણ તે સાથે સ્વવિષયજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવાદિરૂપ અર્થક્રિયાકારીપણુ પણ કારણ છે. અને તેથી કરીને જે હ્રસ્વ દીર્ઘ ઉભય તે સ્વસંબંધી જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે, તે હોય છેજ. એટલે તેમનો અભાવ કેવી રીતે મનાય? અને વળી મધ્યમ અંગુલીની અપેક્ષાએ, પ્રદેશીની અંગુલીમાં હ્રસ્વપણુ નહી છતાં પણ છે, એમ કહેવાય છે. ઇત્યાદિ જે તું માને છે, તે-પણ અયોગ્ય છે. કારણકે જો મધ્યમ અંગુલીની અપેક્ષાએ પ્રદેશીની અંગુલી સ્વત સર્વથા અવિદ્યમાન છતા પણ તેમા હ્રસ્વપણુ છે, એમ હોય તો પછી ગધેડાના શીંગડાં કે જે સર્વથા અવિદ્યમાન છે, તેમા પણ હ્રસ્વપણુ હોવું જોઇએ, અને અતિદીર્ઘ એવા ઇન્દ્રધ્વજ આદિમા પણ તે હોવુ જોઇએ. કેમકે અવિદ્યમાનતા ઉભયસ્થળે સમાન છે. વસ્તુત સ્વત વિદ્યમાન એવી પ્રદેશિની અંગુલી અનન્તધર્માત્મક હોવાથી તે તે સહકારી કારણોની સમીપે, તે તે રૂપે જણાતી હોવાથી, તે તે પ્રકારનુ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે, પણ સર્વથા અવિદ્યમાન અંગુલીમાં અપેક્ષામાત્રથીજ હ્રસ્વ-દીર્ઘાદિજ્ઞાન્ ઉત્પન્ન થાય છે એમ નહી. એ પ્રમાણે દીર્ઘ ઉભયાદીમા પણ આ દીર્ઘ, આ ઉભય ઈત્યાદિ સ્વપર ઉભય બુદ્ધિ બીજાના મતની અપેક્ષાએ કરૂ છું. પણ મારી માન્યતા પ્રમાણે તો સ્વત સિદ્ધ એવા સ્વ વિષય જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરનાર હ્રસ્વ-દીર્ઘ આદિ કંઇજ નથી. એટલે મારી માન્યતામા પૂર્વાપર વિરોધ કોઈ પણ રીતે નથી આવતો, એમ જો તું કહેતો હોય, તો સર્વ શૂન્યતામા આ સ્વમત છે અને આ પરમત છે" એવો સ્વ-પરભાવનો તફાવત પણ કયાંથી થાય? નજ થાય, અને જો સ્વ-પરભાવ માનતો હો, તો શૂન્યતાનો અભાવ થશે. ૧૭૦૫-૧૭૦૯.

जुगवं कमेण वा ते विण्णाणं होज्ज दीह-हस्सेसु ।
जइ जुगवं काऽवेक्खा कमेण पुव्वम्मि काऽवेक्खा ? ॥ १७१० ॥
आइमविण्णाणं वा जं बालस्सेह तस्स काऽवेक्खा ? ।
तुल्लेसु व काऽवेक्खा परोप्परं लोयणदुगे व ? ॥ १७११ ॥
किं हस्साओ दीहे दीहाओ चेव किं न दीहम्मि ? ।
कीस व न खपुप्फाउ किं न खपुप्फे खपुप्फाओ ? ॥ १७१२ ॥

(વળી) દીર્ઘ અને હ્રસ્વ પદાર્થમા તે તે રૂપે જણાતુ જ્ઞાન, એકજ કાળે થાય

છે, કે અનુક્રમે થાય છે? જો એકજ કાળે થતુ હોય, તો કોને કોની અપેક્ષા રહી? અને અનુક્રમે થતુ હોય, તો પ્રથમ જ્ઞાનમા કઇ અપેક્ષા છે? અથવા બાળકને જન્મની અનન્તરજ જે પ્રથમ વિજ્ઞાન થાય છે, તેમા તેને કઈ અપેક્ષા છે? અથવા લોચનદ્વિકની પેઠે તુલ્ય પદાર્થમા પરસ્પર કોને કોની અપેક્ષા હોય? તેમજ હ્રસ્વથી દીર્ઘમા અને દીર્ઘતાનુ કેમ જ્ઞાન થાય છે? અને દીર્ઘથી દીર્ઘમા કે હ્રસ્વથી હ્રસ્વમા કેમ જ્ઞાન થતુ નથી? તથા આકાશપુષ્પથી હ્રસ્વ-દીર્ઘમા અને આકાશપુષ્પથી (આકાશપુષ્પમા) તે તે રૂપે જ્ઞાન કેમ નથી થતુ? ૧૭૧૦-૧૭૧૨.

વ્યક્ત! હ્રસ્વ-દીર્ઘ પદાર્થમા તે તે આકારે જણાતુ જ્ઞાન જે થાય છે, તે જ્ઞાન એકજ કાળે થાય છે, કે અનુક્રમે થાય છે? જો એકજ કાળે થતુ હોય, તો તે બન્ને એકી સાથે સ્વપ્રતિભાસિજ્ઞાનમા જણાતા હોવાથી, કોને કોની અપેક્ષા રહી? અને જો અનુક્રમે તેવુ જ્ઞાન થતુ હોય, તો પ્રથમ સ્વપ્રતિભાસિ જ્ઞાનવડે હ્રસ્વાદિ પદાર્થનુ ગ્રહણ થવાથી ઉત્તરકાળમા દીર્ઘાદિ પદાર્થને ગ્રહણ કરવામા કઇ અપેક્ષા છે?, કોઇ નહી. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે, ચક્ષુ આદિ સામગ્રીનો સદ્ભાવ સતે, બીજાની અપેક્ષા વિના સર્વ પદાર્થો પોતપોતાના જુદા જુદારૂપે સ્વપ્રતિભાસિજ્ઞાનમા જણાય છે. એટલે સર્વ પદાર્થોની સિદ્ધિ સ્વભાવથીજ છે.

અથવા તરતના જન્મેલા બાળકને જન્મની અનન્તર જે પ્રથમ વિજ્ઞાન થાય છે, તે જ્ઞાન કઈ અપેક્ષાએ થાય છે? વળી હ્રસ્વમા નહિ, તેમ દીર્ઘમા નહિ, પરન્તુ ચક્ષુયુગલની પેઠે પરસ્પર તુલ્ય વસ્તુમા એકીકાળે તે બ નેને તુલ્યરૂપે ગ્રહણ કરનાર સ્વપ્રતિભાસિ જ્ઞાન કરવામા પરસ્પર કઈ અપેક્ષા છે? કોઈ નથી. માટે અ ગુલી વિગેરે પદાર્થોનુ સ્વરૂપ અન્યની અપેક્ષાએ નથી, પર તુ સ્વપ્રતિભાસિજ્ઞાન વડે અ યની અપેક્ષા સિવાય-તેઓ સ્વરૂપથીજ ગ્રહણ થાય છે. અને ઉત્તરકાળમા તે તે રૂપની જિજ્ઞાસામા, તેના તેના પ્રતિપક્ષના સ્મરણ આદિ સહકારી કારણોથી દીર્ઘ-હ્રસ્વ વિગેરે વ્યવહાર પ્રવર્તે છે. એટલે પદાર્થ માત્ર સ્વરૂપથીજ સિદ્ધ છે.

વળી જો સર્વ શૂન્યતા હોય, તો હ્રસ્વ પદાર્થથી દીર્ઘ પદાર્થમા દીર્ઘપણાના જ્ઞાનનો વ્યવહાર કેવી રીતે થાય? અને દીર્ઘની અપેક્ષાથીજ દીર્ઘ-જ્ઞાનનો વ્યવહાર કેમ ન થાય? કેમકે શૂન્યતા ઉભય સ્થળે સમાન છે. વળી એજ પ્રમાણે દીર્ઘથી દીર્ઘમા અને હ્રસ્વથી હ્રસ્વમા પણ તેવો જ્ઞાન અને વ્યવહાર કેમ ન થાય? તેમજ આકાશપુષ્પથી પણ દીર્ઘ અને હ્રસ્વ પદાર્થમા દીર્ઘ-હ્રસ્વના જ્ઞાન ને વ્યવહાર, અને આકાશપુષ્પથીજ આકાશ પુષ્પમા હ્રસ્વ-દીર્ઘ જ્ઞાનનો વ્યવહાર કેમ નથી થતો? કારણકે એમા પણ શૂન્યતા સમાન છે. એ પ્રમાણે જ્ઞાન વ્યવહાર નથી થતો, માટેજ ભાવો-પદાર્થો વિદ્યમાન છે, પણ જગતની શૂન્યતા નથી. ૧૭૧૦-૧૭૧૧-૧૭૧૨

किंवाऽवेक्खाए चिय होज्ज मई ता सभाव एवाय ।
सो भावोत्ति सभावो वञ्झापुत्ते न सो जुत्तो ॥ १७१३ ॥
होज्जाऽवेक्खाओ वा विण्णाणं वाऽभिहाणमेत्तं वा ।
दीहति व हस्सति व न उ सत्ता सेसधम्मा वा ॥ १७१४ ॥
इहरा हस्साभावे सव्वविणासो हवेज दीहस्स ।
न य सो तम्हा सत्तादओऽणवेक्खा घडाईणं ॥ १७१५ ॥

અથવા સર્વ શૂન્યતામા અપેક્ષાથી શુ ? સ્વભાવથીજ અપેક્ષાવડે-હ્રસ્વાદિ વ્યવહાર થાય છે એમ કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે પોતાનો ભાવ, તે સ્વભાવ, એવો સ્વભાવ વન્ધ્યાપુત્ર જેવા અવિદ્યમાન પદાર્થમા ઘટે નહી. કારણકે અપેક્ષાથી વસ્તુમા વિજ્ઞાન થાય, અથવા હ્રસ્વ-દીર્ઘ એવુ નામ માત્ર સિદ્ધ થાય, પરન્તુ વસ્તુની સત્તા અને શેષ ધર્મો તો અપેક્ષા માત્રથી સિદ્ધ ન થાય. અન્યથા જો એમ ન હોય, તો હ્રસ્વના અભાવે, દીર્ઘનો સર્વથા અભાવ થાય પણ તેમ જણાતુ નથી. માટે ઘટાદિ સત્તા વિગેરે અન્યની અપેક્ષા વિનાજ સિદ્ધ છે ૧૭૧૩-૧૭૧૪-૧૭૧૫.

જો વસ્તુનો સર્વથા અભાવ હોય, તો હ્રસ્વાદિને દીર્ઘાદિની અપેક્ષાથી શુ લાભ ? કારણકે અપેક્ષા માનવી એ શૂન્યતાથી પ્રતિકૂળ છે. સ્વભાવથીજ અપેક્ષાવડે હ્રસ્વ-દીર્ઘ આદિ વ્યવહાર થાય છે. એમ કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કારણકે "અગ્નિ બળે છે; આકાશ નથી બળતુ" આમા જેમ સ્વભાવ હેતુ છે, તેમ તમારા કહેવામા નથી. કેમકે વન્ધ્યાપુત્ર જેવા અવિદ્યમાન પદાર્થમા સ્વભાવ માનવો એ સર્વથા અયોગ્ય છે. પોતાનો ભાવ, તે સ્વભાવ. અને બાકીનો પરભાવ કહેવાય એવો સ્વ અને પરભાવ માનવાથી શૂન્યતાની હાની થશે, અથવા ભલે અપેક્ષા માનો, પણ એથી તમારી શૂન્યતા સિદ્ધ નહી થાય.

અથવા સ્વત સિદ્ધ વસ્તુમા અન્ય અપેક્ષાથી "હ્રસ્વ-દીર્ઘ" એવુ નામ માત્રથી વિજ્ઞાન સિદ્ધ થશે, પરન્તુ અન્ય અપેક્ષાથી વસ્તુની સત્તા નહી સિદ્ધ થાય, તેમજ હ્રસ્વ-દીર્ઘાદિ ધર્મ-સિવાય રૂપ-રસાદિ ધર્મો પણ સિદ્ધ નહી થાય. કેમકે વસ્તુની સત્તા અને રૂપાદિ ધર્મ ગ્રહણ કરનાર જ્ઞાન સ્વત ઉત્પન્ન થાય છે એટલે અન્ય અપેક્ષાથી સ્વત સિદ્ધ વસ્તુની સત્તાદિનો અભાવ કેવી રીતે થાય ? અને જ્યારે સત્તા વિગેરેનો અભાવસિદ્ધ ન થાય, ત્યારે જગતની શૂન્યતા પણ ક્યાથી સિદ્ધ થાય ?,

વળી જો ઘટાદિ પદાર્થના સત્તાદિ ધર્મો અન્યની અપેક્ષાવાળા હોય તો હ્રસ્વ વસ્તુના સર્વ નાશમા દીર્ઘ વસ્તુનો પણ સર્વ નાશ પ્રાપ્ત થાય, કેમકે દીર્ઘ સત્તાદિ ધર્મો હ્રસ્વ વસ્તુની સત્તાની અપેક્ષા વાળા માનેલા છે. પરન્તુ એ પ્રમાણે હ્રસ્વનો નાશ થતાં દીર્ઘ વસ્તુનો સર્વથા નાશ નથી જણાતો. આથી નિશ્ચય થાય છે કે-ઘટ વિગેરેના સત્તા-રૂપ આદિ ધર્મો અન્ય અપેક્ષા વાળાજ નથી અને એમ હોવાથી શૂન્યતાનો અભાવ થાય છે. ૧૭૧૩-૧૭૧૪-૧૭૧૫.

અપેક્ષાથી પદાર્થની સિદ્ધિ સ્વત, અને ઉભયથી નથી એમ જે તારૂ-કથન છે, તેમાં અપેક્ષારૂપ હેતુ વિપક્ષમા રહેતો હોવાથી વિરૂદ્ધ છે. તે દેખાડવાને કહે છે.

जावि अविक्खाऽविक्खणमविक्खगोऽविक्खणिज्जमणविक्ख ।
सा न मया सव्वेसुवि सतेसु न सुन्नया नाम १७१६ ॥
किंचि सओ तह परओ तदुभयओ किंचि निच्चसिद्धंपि ।
जलओ घडओ पुरिसो तह ववहारओ नेयं ॥ १७१७ ॥
निच्छयओ पुण बाहिरनिमित्तमेत्तोवओगओ सव्व ।
होइ सओ जमभावो न सिज्झइ निमित्तभावेऽवि ॥ १७१८ ॥

હ્રસ્વાદિને દીર્ઘાદિની અપેક્ષા કરનાર જે તુ કહે છે, તે પણ કર્તા-કર્મ-ક્રિયારૂપ

હોવાથી, મનાય તેમ નથી. એ કર્તા-કર્મ-અને ક્રિયારૂપ ત્રણ પદાર્થની અપેક્ષાએ સર્વ વિદ્યમાન હોવાથી શૂન્યતાનો અભાવ થાય છે, આથી કરીને તે કહેલો હેતુ વિપક્ષમાં રહેતો હોવાથી અસિદ્ધ છે. વળી કેટલાક પદાર્થ કર્તાની અપેક્ષા વિના કારણરૂપ દ્રવ્યના સંઘાતથી મેઘની પેઠે સ્વત સિદ્ધ થાય છે, કેટલાક પદાર્થ ઘટની પેઠે કર્તાની અપેક્ષાએ પરથી સિદ્ધ થાય છે, અને કેટલાક પદાર્થ સ્વ-પર ઉભયથી સિદ્ધ થાય છે. (જેમકે માતા-પિતા અને સ્વકૃત કર્મથી પુરુષનો જન્મ) કેટલાક પદાર્થ આકાશની પેઠે નિત્ય સિદ્ધ છે. આ સર્વ વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ જાણવું. પણ નિશ્ચયથી તો માત્ર બાહ્ય-નિમિત્તની અપેક્ષાએ વસ્તુ સ્વત સિદ્ધ થાય છે. કારણ કે બાહ્ય નિમિત્ત છતાં પણ ખરવિશાણ વિગેરે અભાવ સ્વરૂપ વસ્તુ કદી પણ સિદ્ધ નથી થતી માટે ઉભય નયની અપેક્ષાએ માનવું એજ શ્રેષ્ટ છે. ૧૭૧૬-૧૭૧૭ ૧૭૧૮.

હવે "અસ્તિત્વ અને ઘટની એકતા છે કે અનેકતા છે" ઈત્યાદિ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર આપે છે.

अत्यित्त घडेगाणेगया य पज्जायमेत्तचिंतेय ।
अत्थि घडे पडिवन्ने, इहरा सा किं न खरसिंगे ? ॥ १७१९ ॥
घड सुन्नयन्नयाएवि सुन्नया का घडाहिया सोम्म ! ।
एगत्ते घडओ चिय न सुण्णया नाम घडधम्मो ॥ १७२० ॥
त्रिण्णाण वयण-वाईणमेगया उ तदत्थिया सिद्धा ।
अण्णत्ते अण्णाणी निव्वयणो वा कह वाई ? ॥ १७२१ ॥

"ઘડો છે" એમ માન્યા પછી, અસ્તિત્વ અને ઘટની એકતા અનેકતાનો જે વિચાર તે માત્ર તેના પર્યાયનો વિચાર છે, પરન્તુ એથી ઘટનો અભાવ નથી, અન્યથા-(જો તેનો અભાવ હોય), તો ખરશૃંગમાં વંધ્યાપુત્રમાં પણ એવો એકતા-અનેકતાનો વિકલ્પ કેમ નથી કરાતો? વળી ઘટ અને શૂન્યતા એ ઉભય અન્ય છે, કે અનન્ય છે? જો અન્ય હોય, તો હે સૌમ્ય ! ઘટ સિવાય એથી અધિક કઈ શૂન્યતા છે? (કોઈ નહી) અને જો અનન્ય હોય, તો પણ તે ઘટજ છે, કેમકે પ્રત્યક્ષથી તે ઘટજ જણાય છે, પણ શૂન્યતા રૂપ ઘટનો ધર્મ કોઇ પણ પ્રમાણથી નથી જણાતો. વળી "સર્વ (વિશ્વત્રય) શૂન્ય છે" એવા પ્રકારનું તારૂં વિજ્ઞાન અને વચન એ ઉભયની પણ અસ્તિતાની સાથે એકતા છે કે અનેકતા છે? જો એકતા હોય, તો વસ્તુની અસ્તિતા સિદ્ધ થઈ, અને જો અનેકતા હોય, તો અજ્ઞાની અને વચનરહિત વાદી પત્થરના સમૂહની પેઠે શૂન્યતા કેવી રીતે સિદ્ધ કરી શકે? નજ કરી શકે. ૧૭૧૯-૧૭૨૧

घडसत्ता घडधम्मो तत्तोऽणण्णा पडाइओ भिण्णो ।
अत्थित्ति तेण भणिए को घड एवेति नियमोऽयं ? ॥ १७२२ ॥
जं वा जदत्थि त त घडोत्ति सव्वघडयापमगो को ? ।
भणिए घडोत्थि व कह सव्वत्थित्तावरोहोत्ति,? ॥ १७२३ ॥
अत्थित्ति तेण भणिए घडोऽघडो वा घडो उ अत्थेव ।
चूओऽचूओ व दुमो चूओ उ जहा दुमो नियमा ॥ १७२४ ॥

ઘટની અસ્તિતારૂપ ઘટની સત્તા, તે ઘટનો ધર્મ છે. અને તે ધર્મ ઘટથી અભિન્ન છે, પટાદિ સર્વથી ભિન્ન છે આથી કરીને "ઘટ છે" એમ કહેવાથી "આ ઘટજ છે" એવો નિયમ કયાથી થયો? (કેમકે પોતપોતાની સત્તા પટાદિ સર્વ પદાર્થમા છે, એટલે તેઓ પણ વિદ્યમાનજ છે) વળી "જે જે છે, તે તે સર્વ ઘટ છે." એ કથનમાં સર્વ પદાર્થને ઘટપણાનો પ્રસંગ કેવી રીતે થાય? (કેમકે જ્યારે ઘટની સત્તા ઘટમાજ છે, અન્યત્ર નથી, ત્યારે જ્યા જ્યા ઘટનુ અસ્તિત્વ છે, ત્યા ત્યા ઘટ છેજ, એથી સર્વ પદાર્થને ઘટપણાની પ્રાપ્તિ નથી થતી) અને વળી "ઘટ છે," એમ કહેવાથી સર્વ પદાર્થની અસ્તિતાનો અવરોધ કેવી રીતે થાય? તથા ઘટ સર્વાત્મરૂપે કેવી રીતે થાય? નજ થાય. (કેમકે ઘટની સત્તાવડે ઘટ છે, એમ કહેવાથી કઇ ઘટનુ સર્વાત્મકપણુ નથી જણાતુ.) આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-જેમ "વૃક્ષ" એમ કહેવાથી આમ્ર અથવા તે સિવાય ગમે તે લિંબડો વિગેરે સમજાય છે, (કેમકે વૃક્ષપણુ સર્વ વૃક્ષોમા છે.) પણ "આમ્ર" એમ કહેવાથી તો વૃક્ષત્વજ સમજાય છે, (કેમકે વૃક્ષત્વ સિવાય આમ્રપણુ હોઈ શકે નહિ.) તેમ અહી પણ ઘટની સત્તા તે ઘટનો ધર્મ હોવાથી ઘટમાજ હોય છે, અન્યત્ર નથી હોતી અને સામાન્ય સત્તા બધા પદાર્થોમા છે તેથી કરીને "अस्ति" (છે) એમ કહેવાથી ઘટ અથવા તે સિવાય પટાદિ સમજાય છે, (કેમકે પોતપોતાની સત્તા સર્વ પદાર્થમા છે.) પણ "ઘટ" એમ કહેવાથી તો ઘટની અસ્તિતાજ સમજાય છે, કેમકે ઘટની પોતાની સત્તા ઘટમા હોય છેજ. ૧૭૨૨-૧૭૨૩-૧૭૨૪

હવે ઉત્પન્ન થએલ ઉત્પન્ન નથી થતુ, ઈત્યાદિ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર આપે છે.

> किं त जायति मई जाया-ऽजाओ भयपि जदजाय ।
> अह जायपि न जायं किं न खपुप्फे वियारोऽयं? ॥ १७२५ ॥
> जइ सव्वहा न जाय किं जम्माणंतर तदुवलम्भो ? ।
> पुव्व वाऽणुवलभो? पुणोऽवि कालंतरहयस्स? ॥ १७२६ ॥
> जह सव्वहा न जाय जायं सुण्णत्तवयण तहा भावा ।
> अह जायपि न जायं पगासिया सुण्णया केण? ॥ १७२७ ॥

એવી કઈ ઉત્પન્ન થએલ વસ્તુ છે કે જે ઉત્પન્ન નહિ ઉત્પન્ન અને ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન વસ્તુને તુ અનુત્પન્ન માને છે? ઉત્પન્ન છતા પણ અનુત્પન્ન છે, (એમ કહેતો હોય) તો આકાશપુષ્પમા પણ એવો વિચાર કેમ નથી કરાતો? વળી જો વસ્તુ સર્વ પ્રકારે ઉત્પન્ન થએલ ન હોય, તો તેનો ઉત્પત્તિ પછી ઉપલંભ કેમ થાય છે? અને તે પહેલા તથા કાળાન્તરે નાશ પામ્યા પછી તેનો ઉપલંભ કેમ નથી થતો? વળી (શૂન્યતા સંબંધી વિજ્ઞાન અને વચન જેમ સર્વથા પ્રકારે ઉત્પન્ન નથી છતા ઉત્પન્ન થએલ માને છે, તેવી રીતે બીજા ભાવો પણ કેમ નથી માનતો? અને જો ઉત્પન્ન થએલ છતાં નહિ ઉત્પન્ન થએલ માને, તો તે શૂન્યતા શા વડે પ્રગટ કરી? ૧૭૨૫-૧૭૨૬-૧૭૨૭

હે વ્યક્ત! એવી કઇ વસ્તુ તુ માને છે કે જેની ઉત્પત્તિ ઉત્પન્ન, અનુત્પન્ન, અને ઉત્પન્ન અનુત્પન્નાદિ પ્રકાર વડે તુ નિષેધે છે. કોઇ પણ રીતે ઉત્પન્ન થએલ વસ્તુ તારે માન્ય હોય, તો તે વસ્તુની વિદ્યમાનતાવડે શૂન્યતાનો અભાવ થયો. અને તેથી કરીને પૂર્વે "ઉત્પન્ન થએલ ઉત્પન્ન થાય છે, કે નહિ ઉત્પન્ન થએલ ઉત્પન્ન થાય છે?

કે ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન, ઉત્પન્ન થાય છે ઇત્યાદિ શૂન્યતાની સિદ્ધિ માટે કહેલ વિકલ્પો નિરર્થક થાય છે. અને જો ઉત્પન્ન અનુત્પન્નાદિ વિકલ્પના આશ્રયભૂત એ વસ્તુ ઉત્પત્તિ રૂપે તને માન્ય ન હોય, ને તેને અનુત્પન્નરૂપજ માનતો હોય, તો "ઉત્પન્ન છતા પણ અનુત્પન્ન" એમ કહેવાથી તારા વચનમા વિરોધ આવે છે વળી ઉત્પન્ન વસ્તુની સત્તા નહિ માનવાથી, ઉત્પન્ન-અનુત્પન્નાદિ વિકલ્પો આશ્રય રહિત થવાથી નિરર્થક થાય છે. અને જો એ વિકલ્પોના આશ્રયભૂત વસ્તુ સિદ્ધ નહિ છતા પણ તેમા પૂર્વોક્ત વિકલ્પો થઇ શકે, એમ કહેતો હોય, તો આકાશપુષ્પમા પણ એવા વિકલ્પ કેમ નથી કરતો? તેમા પણ અવિદ્યમાનતા સમાન છે. બીજાઓએ ઉત્પન્ન રૂપે માનેલ વસ્તુ માનીને હુ એ વિકલ્પો કરૂં છું, એમ પણ તારાથી નહી કહેવાય, કારણ સ્વ-પર-ભાવ માનવાથી શૂન્યતામા હાનિ આવશે.

વળી સર્વ પ્રકારોવડે ઘટ-પટાદિ કાર્ય ઉત્પન્ન થતુ નથી, એમ તુ અને તારા જેવા શૂન્યવાદીઓ કહે છે, તો તેના સબંધમા અમે પૂછીએ છીએ કે-મૃત્પિંડાદિ અવસ્થામા નહી જણાએલો ઘટ, કુંભાર વિગેરે સામગ્રીવડે ઉત્પન્ન થયા પછી તે શાથી જણાય છે? અને તેની ઉત્પત્તિ પહેલા તે કેમ નથી જણાતો? વળી કાળાન્તરે લાકડી આદિના પ્રહારથી ભાંગી નાખ્યા પછી તે કેમ નથી જણાતો? જો એ ઘટાદિ વસ્તુ અનુત્પન્ન હોય, તો આકાશપુષ્પની પેઠે તે કદિ પણ જણાયજ નહી, પણ જે કોઇ વખત જણાય, અને કોઇ વખત ન જણાય, એવુ તો ઉત્પન્ન થએલ વસ્તુમાજ ઘટી શકે.

વળી "સર્વ જગત્ શૂન્ય છે" એવા પ્રકારનુ જે શૂન્યતા સબધી વિજ્ઞાન અને વચન, તે જેમ ઉત્પન્ન અનુત્પન્નાદિ પ્રકારવડે-ઉત્પન્ન-અનુત્પન્ન રૂપે કોઇ પણ રીતે ઉત્પન્ન થએલ છે, તેમ ઘટ-પટાદિ પદાર્થો પણ ઉત્પન્ન થએલા માનવા જોઇએ. અને જો શૂન્યતા સબધી વિજ્ઞાન અને વચન ઉત્પન્ન થએલ છતા અનુત્પન્ન માનતો હો, તો તે વિજ્ઞાન અને વચન વિના આ શૂન્યતા તે શા વડે પ્રગટ કરી? માટે આથી પણ શૂન્યતાનો અભાવજ સિદ્ધ થાય છે. ૧૭૨૫-૧૭૨૬-૧૭૨૭.

હવે ઉત્પન્ન થએલ ઉત્પન્ન નથી થતુ, અને અનુત્પન્ન પણ ઉત્પન્ન નથી થતુ. એ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર આપે છે.

> जायइ जायमजाय जायाजायमह जायमाण च।
> कज्जमिह विवक्खाए न जायए सव्वहा किंचि ॥ १७२८ ॥
> रूविंत्ति जाइ जाओ कुभो सठाणओ पुणरजाओ।
> जायाजाओ दोहिवि तस्समय जायमाणोत्ति ॥ १७२९ ॥
> पुव्वकओ उ घडतया परपज्जाएहिं तदुभएहिं च।
> जायतो य पडतया न जायए सव्वहा कुभो ॥ १७३० ॥
> वोमाइ निचजाय न जायए तेण सव्वहा सोम्म!।
> इय दव्वतया सव्व भयणिज्ज पज्जवगईए ॥ १७३१ ॥

આ વિષયમા કેટલાક કાર્ય વિવક્ષાવડે ઉત્પન્ન થએલા ઉત્પન્ન થાય છે, કેટલાક અનુત્પન્ન તે ઉત્પન્ન થાય છે, કેટલાક ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન ઉત્પન્ન થાય છે, કેટલાક ઉત્પન્ન થતા ઉત્પન્ન થાય છે, અને કેટલાક સર્વથા ઉત્પન્નજ નથી થતા, એ બધી વિવક્ષાઓ એવી રીતે

છે કે રૂપીપણાવડે ઘટ, ઉત્પન્ન થએલ ઉત્પન્ન થાય છે, ઘટાકારરૂપે અનુત્પન્નઘટ ઉત્પન્ન થાય છે, એ ઉભયવડે ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે, અને વર્તમાનસમયે ક્રિયા થતી હોવાથી ઉત્પન્ન થતો ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. પૂર્વોત્પન્ન ઘટ, ઘટરૂપે અને પરપર્યાયવડે તથા ઉભયવડે, ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમજ ઘટપણે ઉત્પન્ન થતો ઘટ પણ પટપણે સર્વથા ઉત્પન્ન નથી થતો. વળી આકાશ વિગેરે નિત્યોત્પન્ન હોવાથી કદીપણ ઉત્પન્ન થતાજ નથી. માટે હે સૌમ્ય! એ પ્રમાણે દ્રવ્યપણે કોઈપણ ઉત્પન્ન થતુ નથી, અને પર્યાયરૂપે તો તે સર્વની ભજના છે. ૧૭૨૮ થી ૧૭૩૧.

આ વિશ્વમાના ઘટ-પટાદિ જે કાર્ય છે તેમાના કેટલાંક કાર્ય મૂળ ગાથાના અર્થમા લખ્યા પ્રમાણે થએલ આદિ થાય છે, તેના ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે, જેમ કે-ઉત્પન્ન થએલા હોય, તે ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ રૂપીપણાવડે ઘટ ઉત્પન્ન થએલ હોય, તે ઉત્પન્ન થાય છે, કેમકે ઘટરૂપની પૂર્વે માટીનુ રૂપ હોય છે, એટલે રૂપીપણાની અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન થએલ જ ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. અને સસ્થાનપણે-ઘટાકારરૂપે તો ઘટ ઉત્પન્ન થએલો નથી તે ઉત્પન્ન થાય છે, કેમકે મૃત્પિડાદિ અવસ્થામા તેનો આકાર ન હતો. રૂપિપણા વડે માટી અને ઘટાકાર એ ઉભય પ્રકારે ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન એવો ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે એ ઉભય પ્રકારથી ઘટ ભિન્ન નથી હોતો. તથા અતીત કાળ નાશ પામેલ છે, અને અનાગતકાળ ઉત્પન્ન નથી થએલ, એટલે એ ઉભયકાળમા ક્રિયા નથી હોતી, માત્ર વર્તમાન સમયેજ ક્રિયા હોય છે, તેથી વર્તમાન સમયેજ-ઉત્પન્ન થતો ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. એ રીતે જુદી જુદી અપેક્ષાએ ઘટ-પટાદિ કાર્ય-ઉત્પન્ન થાય છે.

વળી કેટલાંક કાર્ય ઉપરોક્ત વિકલ્પોમાથી કોઇ પણ વિકલ્પના પ્રકારથી નથી થતા. જેમકે પૂર્વે કરાએલો ઘટ, પુન ઘટરૂપે ઉક્ત પ્રકારમાથી કોઇ પણ પ્રકારે નથી થતો, કારણ કે તે ઘટરૂપે પ્રથમજ થએલ છે. તેમજ પટાદિગત પરપર્યાયવડે પણ ઘટ નથી થતો, કેમકે ઘટના સ્વપર્યાય તો પ્રથમજ થએલા છે, અને પરપર્યાયની અપેક્ષાએ તો કોઇને પણ કોઇના પરપર્યાય નથી હોતા. એ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થએલ પટની તથા અનુત્પન્ન ખરવિષાણની પેઠે પૂર્વે કરાએલો ઘટ પરપર્યાય વડે ઉત્પન્નથતો નથી. વળી વર્તમાન ક્રિયા સમયે ઉત્પન્ન થતો ઘટ, પટપણે નથી ઉત્પન્ન થતો, કારણ કે ઘટાદિ સ્વરૂપે થતુ કાર્ય કદી પણ પટાદિ જે પરરૂપે છે તે સ્વરૂપે નથી થતુ. એજ પ્રમાણે આકાશ વિગેરે પણ કદિ ઉત્પન્ન નથી થતા, કેમકે તે હમેશા અવસ્થિત છે, એટલે પુન ઉત્પન્ન નથી થતા. એ રીતે ઘટ-પટ-આકાશ વિગેરે સર્વ વસ્તુ દ્રવ્યપણે કદિ પણ ઉત્પન્ન નથી થતી, કેમકે તે તે રૂપે તે સદા અવસ્થિત હોય છે. અને પર્યાયરૂપે તો એ સર્વની ભજના છે. એટલે કે પૂર્વોત્પન્ન એવા ઘટાદિ કાર્ય રૂપાદિ સ્વપર્યાય વડે ઉત્પન્ન નથી થતુ, પણ અનુત્પન્ન સ્વપર્યાયવડે તે થાય છે, અને પરપર્યાયવડે તો કોઇ પણ પ્રકારે ઉત્પન્ન નથી થતુ. એ સર્વ વિકલ્પો પ્રાય ઉપર કહી ગયા છીએ. ૧૭૨૮ ૧૭૨૯-૧૭૩૦-૧૭૩૧.

હવે સર્વ કાર્ય સામગ્રીમય જણાય છે, પણ સર્વના અભાવે સામગ્રી ક્યાંથી હોઈ શકે? એ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર આપે છે.

दीसइ सामग्गिमयं सव्वमिहऽत्थि न य सा, ननु विरुद्धं ।
घेप्पइ व न पच्चक्खं किं कच्छभरोमसामग्गी ? ॥ १७३२ ॥
सामग्गिमओ वत्ता वयणं चत्थि जइ तो कओ सुण्णं ? । -

अह नत्थि केण भणिअं ? वयणाभावे सुयं केण ? ॥ १७३३ ॥
जेण चिय न वत्ता वयणं वा तो न संति वयणिज्ज़ा ।
भावा तो सुण्णमिदं वयणमिदं सच्चमलियं वा ? ॥ १७३४ ॥
जइ सच्चं नाभावो अहालियं नप्पमाणमेयति ।
अब्भुवगयंति व मई नाभावे जुज्जए तंपि ॥ १७३५ ॥

સર્વ (વસ્તુ) સામગ્રીમય અહીં જણાય છે, પણ સર્વના અભાવે સામગ્રી નથી. એ ત્હારૂં કથન સર્વથા વિરૂદ્ધ છે, કેમકે સર્વ સામગ્રી પ્રત્યક્ષ જણાય છે. (અવિદ્યાથી એમ જણાય છે.) એમ કહે તો કાચબાના રોમની સામગ્રી કેમ પ્રત્યક્ષ નથી જણાતી ? વળી સામગ્રીમય વક્તા અને તેનું વચન (એ બન્ને છે, કે નથી ?) જો છે, તો શૂન્યતા ક્યાં રહી ? અને એ નથી, તો શૂન્યતા કોણે કહી ? અને કોણે સાંભળી ? જે કારણથી વક્તા અને વચન નથી, તે કારણથી વચનીય ભાવો પણ નથી, એટલે આ જગત્ શૂન્ય છે. તો એ વચન સત્ય છે ? કે અસત્ય છે ? જો સત્ય હોય, તો શૂન્યતા નથી, અને અસત્ય હોય, તો તે પ્રમાણ નથી. ગમે તે રીતે શૂન્યતા માનીએ છીએ, એમ કહે તો હોય, તો સર્વના અભાવમાં એ પણ ઘટતું નથી. ૧૭૩૨-૧ ૩૩-૧૭૩૪-૧૭૩૫,

આ વિશ્વમાં સર્વે પદાર્થો સામગ્રીમય જણાય છે, પણ સર્વના અભાવે સામગ્રીજ નથી, એટલે આ જગત્ શૂન્ય છે. એ પ્રમાણે જે તારી માન્યતા છે, તે સર્વથા વિરૂદ્ધ છે. કારણ કે વચન ઉત્પન્ન કરનાર કંઠ ઓષ્ઠ તાલુ વિગેરે સામગ્રી પ્રત્યક્ષથી જણાય છે. એટલે સામગ્રીનો અભાવ ક્યાં છે ? કામ-સ્વપ્ન-ભય ઉન્માદ અને અવિદ્યાથી મનુષ્યને અવિદ્યમાન અર્થ પણ જણાય છે, એટલે વસ્તુતઃ એ કંઇ જ નથી, એમ જો તું કહેતો હોય, તો કાચબાના રોમને ઉત્પન્ન કરનાર સામગ્રી પ્રત્યક્ષ કેમ નથી જણાતી ? અવિદ્યમાનતા તો બન્ને સ્થાને સમાન છે અર્થાત્ જેમ વચનોત્પાદક સામગ્રી જણાય છે, તેમ તે પણ જણાવી જોઇએ, અથવા તો બન્ને ન જણાવી જોઇએ અથવા કાચબાના રોમને ઉત્પન્ન કરનાર સામગ્રી જણાય, અને વચન ઉત્પન્ન કરનાર સામગ્રી ન જણાય, એમ વિપર્યય પણ કેમ ન થાય ? કારણ કે અવિદ્યમાનતા સર્વત્ર સમાન માનેલ છે.

વ્યક્ત ! એ સબંધમાં હું તને પૂછું છું કે હૃદય-મસ્તક-કંઠ ઓષ્ઠ-તાલુ-જીહ્વા વિગેરે સમુદાયાત્મક સામગ્રીમય વક્તા અને તેનું વચન, એ ઉભયવસ્તુ છે કે નહિ ? જો છે તો જગતની શૂન્યતા ક્યાં રહી ? કેમકે વક્તાને વચનના સદ્ભાવે તેમાં વ્યભિચાર પ્રાપ્ત થાય છે હવે જો એ વક્તા અને વચન ઉભય નથી એમ કહેવામાં આવે, તો ઉભયના અભાવે આ જગત્ શૂન્ય છે એમ કોણે કહ્યું ? અને પ્રતિપાદ્ય અથવા વચનીય (વચન ગોચર) ભાવોના અભાવે તે શૂન્ય વચન કોણે સાંભળ્યું ? કેમકે અભાવજ સર્વ શૂન્યતામાં માન્ય નથી.

જે કારણથી વક્તા અને વચનનો અભાવ છે, તેજ કારણથી વચનીય ભાવો-પદાર્થોનો પણ અભાવ છે, એટલે વસ્તુતઃ આ જગત્ શૂન્ય છે એમ કહેતો હોય તો પુન તને પૂછીએ છીએ કે એ વક્તા-વચન-અને વચનીય પદાર્થનો અભાવ પ્રતિપાદન કરનાર વચન સત્ય છે, કે અસત્ય છે ? જો એ વચન સત્ય હોય, તો પૂર્વે કહેલા પદાર્થનો અભાવ નહીં થાય. અને જો વચન અસત્ય હોય તો તે અપ્રમાણ હોવાથી શૂન્યતા સિદ્ધ નહીં થાય, એમ ઉભય રીતે શૂન્યતાનો અભાવ જ થશે.

ગમે તે રીતે શૂન્યતા પ્રતિપાદન કરનાર વચન અમે અંગીકાર કર્યું છે, એટલે અમારૂં વચન પ્રમાણ હોવાથી શૂન્યતાની સિદ્ધિજ છે. એમ તું કહેવા માગે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે તે જે અંગીકાર કર્યું છે, તે સત્ય છે, કે અસત્ય છે? ઇત્યાદિ વિકલ્પોના પ્રશ્નોત્તરમાં ઉપરોક્ત દોષ આવશેજ. વળી અંગીકાર કરનાર વ્યક્તિ, અંગીકાર, અને અંગીકાર કરવા યોગ્ય વસ્તુ એ ત્રણેનો સદ્ભાવ હોય, તોજ અંગીકાર કરવાપણું ત્યારે ઘટી શકે, અન્યથા ન ઘટી શકે. ૧૭૩૨-૧૭૩૩-૧૭૩૪-૧૭૩૫.

सिकयाप्तु किं न तेल्लं सामग्गीओ तिलेसुऽवि किमत्थि ?।
किं व न सव्वं सिज्झइ सामग्गीओ खपुप्फाण ?॥ १७३६ ॥
सव्व सामग्गिमय नेगतोऽयं जओऽणुरपएसो ।
अह सोऽवि सप्पएसो जत्थावत्था स परमाणू ॥ १७३७ ॥
दीसइ सामग्गिमय न याणवो सन्ति नणु विरुद्धमिदं ।
किं वाऽणूणमभावे निप्फाणमिण खपुप्फेहिं ? ॥ १७३८ ॥

વળી રેતીના કણરૂપ સામગ્રીથી તેલ કેમ નથી નીકળતું, અને તલરૂપ સામગ્રીથી નીકળે છે? અથવા આકાશપુષ્પરૂપ સામગ્રીથી પણ સર્વ કાર્ય કેમ નથી સિદ્ધ થતું? વળી સર્વ વસ્તુ સામગ્રીથી જન્યજ છે, એવો એકાન્ત નિયમ નથી. કેમકે અણુ અપ્રદેશી હોવાથી તે કોઈથી જન્ય નથી. તે અણુ પણ સપ્રદેશી છે એમ તું માને તો જ્યાં તને અણુબુદ્ધિ થાય, ત્યાં તે પરમાણુ અપ્રદેશી છે. સર્વ સામગ્રીમય જે જણાય છે તેજ વસ્તુ છે, પણ અણુઓ નથી એમ કહેવું, તે સર્વથા વિરૂદ્ધ છે. કારણ કે અણુઓનો અભાવ હોય, તો આ સર્વ કાર્ય સમુદાય, શું આકાશપુષ્પથી થએલ છે? ૧૭૩૬-૧૭૩૭-૧૭૩૮.

મહાનુભાવ! જો સર્વ પદાર્થનો અભાવજ હોય, તો લોકમાં જે આ સર્વ પ્રતિનિયત વ્યવહાર પ્રવર્તે છે, તેનો ઉચ્છેદ થાય. જેમકે રેતીના કણરૂપ સામગ્રીથી તેલ નથી નીકળતું, અને તલ વિગેરે સામગ્રીથી નીકળે છે, તેનું શું કારણ? અથવા આકાશપુષ્પરૂપ સામગ્રીથીજ સર્વ કાર્ય સમૂહ કેમ નથી થતો? એમ ન થવામાં બાધક પ્રતિનિયત કાર્ય-કારણભાવ છે. માટે સામગ્રીની સત્તા હોવાથી કોઈ પણ પ્રકારે સર્વથા અભાવ નથી ઘટતો, પણ યથા સ્વભાવ સામગ્રીથી પદાર્થની ઉત્પત્તિ થતી ઘટે છે, એટલે જગત્ શૂન્ય છે, એમ સિદ્ધ નથી થતું.

વળી સર્વ વસ્તુ સામગ્રી જન્ય છે, એવો કંઈ એકાન્ત નિયમ નથી, કારણ કે દ્વયણુક-ત્ર્યણુક સ્કંધ સપ્રદેશી હોવાથી તેઓ અણુઆદિ સામગ્રીથી જન્ય છે, પરન્તુ જે પરમાણુ છે, તે અપ્રદેશી હોવાથી કોઇથી પણ ઉત્પન્ન નથી થતા, એટલે તે સામગ્રીજન્ય નથી. કેમકે પરમાણુ, મૂર્ત-અપ્રદેશી-સર્વનું અન્ત્ય કારણ-નિત્ય-એકવર્ણ-એકગંધ-એકરસ બે સ્પર્શવાળો છે, અને તે કાર્યરૂપ લિંગથીજ ગમ્ય છે. એ પરમાણુ સપ્રદેશી છે, એમ જો કહેતો હોય, તો તને જ્યાં પરમાણુ બુદ્ધિ થાય, તે પરમાણુ લઇએ તો તે તો સામગ્રી જન્ય નથી એમ માનવોજ પડશે.

સામગ્રીજન્ય નથી, માટે તે પરમાણુઓજ નથી એમ જો કહીશ તો તારા પોતાના વચનમાંજ વિરોધ આવશે. કેમકે તે પૂર્વે કહેલ છે, કે "સર્વ સામગ્રીમય જણાય છે." આ વિશ્વમાં તને જે કંઈ સામગ્રીમય-સામગ્રીજન્ય જણાય છે, તે સર્વ પરમાણુના

સમુદાયરૂપ છે. આથી તે પોતેજ પોતાના વચનથી અણુઓનુ પ્રતિપાદન કર્યું છે, એટલે તેનો અભાવ કેવી રીતે કહી શકીશ ? વળી જો પરમ ણુઓનો અભાવ હોય, તો આ સર્વ ઘટ-પટાદિ કાર્યનો સમૂહ શુ આકાશપુષ્પ ી થએલ છે ? કારણ કે જો પરમાણુ ન હોય તો ઘટાદિ ઉત્પન્ન કરનાર મૃત્પિંડાદિ સામગ્રી પણ ન હોય. માટે સર્વ સામગ્રી પણ ન હોય. માટે સર્વ સામગ્રીમય જણાય છે એમ જે તુ કહે છે, તે સામગ્રી પરમાણુઓજ છે. ૧૭૩૬-૧૭૩૭-૧૭૩૮.

હવે ૧૬૯૬ મી ગાથામા જે કહ્યુ છે કે પાછળનો ભાગ નથી જણાતો, અને સર્વનો આગળનો ભાગ અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી નથી જણાતો માટે સર્વ શૂન્ય છે. ઈત્યાદિ, તે પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર કહે છે.

देसस्साराभागो घेप्पइ न य सोत्ति नणु विरुद्धमिण ।
सव्वाभावे व न सो घेप्पइ किं खरविसाणस्स ? ॥ १७३९ ॥
परभागादरिसणओ नाराभागोऽवि किमणुमाण ते ? ।
आराभागगहणे किं व न परभागससिद्धी ? ॥ १७४० ॥

દૃશ્ય વસ્તુનો આગળનો ભાગ જણાય છે, પણ તે નથી. એ કથન વિરૂદ્ધ છે, કારણ કે સર્વના અભાવમા ખરવિષાણનો પણ આગળનો ભાગ કેમ નથી જણાતો ? વળી પાછળનો ભાગ નથી જણાતો તેથી આગળનો ભાગ પણ નથી. એમ કહેવામા કયુ અનુમાન છે ? અથવા આગળનો ભાગ ગ્રહણ કરવાથી, પાછળના ભાગની શુ સિદ્ધિ નથી થતી ? થાય છેજ. ૧૭૩૯-૧૭૪૦.

દૃશ્ય વસ્તુ છતા પણ તેનો પાછળનો ભાગ નથી જણાતો, અને આગલનો ભાગ જણાય છે, પરન્તુ તે આગળનો ભાગ પણ જુદા જુદા પરભાગની કલ્પનાવડે પૂર્વે કહ્યા મુજબ સૂક્ષ્મ હોવાથી નથી જણાતો એટલે તે પણ નથીજ આ કથન સર્વથા વિરૂદ્ધ છે, કારણ કે "તે જણાય છે, પણ નથી" એમ કહેવુ એ "મારી માતા વંધ્યા છે" એના જેવુ છે. ખરી રીતે તો સર્વનો અભાવ છે, પણ ભ્રાન્તિથી તે જણાય છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે સર્વનો અભાવ છતા પણ જો આગળનો ભાગ જણાય છે, તો પછી અભાવ સ્વરૂપ ખરવિષાણનો આગળનો ભાગ કેમ નથી જણાતો ? અથવા અભાવ સ્વરૂપ સર્વ તુલ્ય હોવાથી ખરવિષાણ જેવા પદાર્થનો આગળનો ભાગ જણાય, અને ઘટ-પટાદિ જેવા પદાર્થનો આગળનો ભાગ ન જણાય, એમ વિપર્યય પણ કેમ નથી થતો.

વળી "પાછળનો ભાગ નહી જણાવાથી આગળનો ભાગ પણ નથી" એમ કહેવામાં તુ કેવુ અનુમાન કરે છે ? કેમકે જે આગળનો ભાગ, અગ્નિની ઉષ્ણતાની જેમ પ્રત્યક્ષપણે સર્વ લોકને સિદ્ધ છે, તેને અનુમાન વડે તુ કેવી રીતે બાધ આપે છે ? પાછળનો ભાગ હોય. તો આગળનો ભાગ હોઇ શકે, અન્યથા ન હોઇ શકે, એ પ્રમાણે આગળનો ભાગ અપેક્ષાવાળો છે, તેથી આગળના ભાગથી પાછળના ભાગનુ જ્ઞાન અનુમાનથી ઘટે પણ પાછળનો ભાગ નહિ જણાવાથી આગળનો ભાગ પણ નથી, એમ કહીને આગળના ભાગનો અપલાપ કરવો, એ સર્વથા અસબદ્ધ છે. ભાષ્યકાર મહારાજ પણ એમજ કહે છે કે આગળના ભાગને જોવાથી પાછળના ભાગનુ અનુમાન ઘટી શકે છે. જેમકે-" દૃશ્યવસ્તુનો પાછળનો ભાગ છે, કારણ કે તેના સબંધવાળો આગળનો ભાગ

જણાય છે. જેના શબ્દવાળો એક ભાગ જણાય તેનો બીજો ભાગ હોય છેજ, જેમ આકાશનો પૂર્વ ભાગ જણાવાથી તેનો અપરભાગ પણ છે, તેમ અહીં પણ ઘટ-પટાદિ વસ્તુનો આગળનો ભાગ જણાય છે, તેથી તેનો પાછળનો ભાગ પણ છે.

વળી આગળના ભાગના જુદા જુદા આગળના ભાગવડે સર્વની આગળના ભાગની જે કલ્પના પણ કરી છે, તે કલ્પના પણ તારા અનુમાન વડે નહીં ઘટી શકે. કારણ કે ત્યાં પણ પાછળનો ભાગ અવિદ્યમાન હોવાથી સર્વની આગળના ભાગની કલ્પના અયોગ્ય છે. વસ્તુત આગળનો ભાગ જણાય છે. માટે પાછળનો ભાગ પણ છે, એ અનુમાન જ યોગ્ય છે. ૧૭૩૯-૧૭૪૦.

सव्वाभावेऽवि कओ आरा-पर-मज्झभागनाणत्तं ।
अह परमईए भण्णइ सपरमइविसेसण कत्तो ? ॥ १७४१ ॥
आर-पर-मज्झभागा पडिवण्णा जइ न सुण्णया नाम ।
अप्पडिवण्णेसु व का विकप्पणा खरविसाणस्स ? ॥ १७४२ ॥
सव्वाभावे वाराभागो किं दीसए ? न परभागो ? ।
सव्वागहण व न किं ? किं वा न विवज्जओ होइ ? ॥ १७४३ ॥

(વળી જો) સર્વનો અભાવ હોય, તો આગળનો ભાગ-પાછળનો ભાગ અને મધ્ય ભાગ એવો તફાવત કયાથી થાય ? બીજાના મતની અપેક્ષાએ એમ કહેવાય છે (એમ કહેતો હોય,) તો સ્વમત અને પરમતનો તફાવત પણ કેવી રીતે થાય ? આગળનો પાછળનો અને મધ્યનો ભાગ છે એમ જો માનતો હો, તો શૂન્યતા કયા રહી ? એ ભાગો ન માનતો હો, તો ગધેડાના શીંગડા જેવા પદાર્થના વિકલ્પ શા માટે કરે છે ? અથવા સર્વવસ્તુના અભાવમા આગળનો ભાગ કેમ જણાય છે ? અને પાછળનો ભાગ કેમ નથી જણાતો ? અથવા (ઉભયનુ) સર્વથા અગ્રહણ કેમ નથી થતુ ? અથવા એથી વિપરીત ગ્રહણ પણ કેમ નથી થતુ ? ૧૭૪૧-૧૭૪૨-૧૭૪૩

परभागदरिसण वा फलिहाईणंति ते धुव संति ।
जइवा तेवि न संता परभागादरिसणमहेऊ ॥ १७४४ ॥
सव्वादरिसणउ च्चिय न भण्णई कीस, भणइ तन्नाम ।
पुव्वब्भुवगयहाणी पच्चक्खविरोहया चेव ॥ १७४५ ॥

સ્ફટિક વિગેરે પદાર્થોનો પાછળનો ભાગ જણાય છે, એટલે તે તો અવશ્ય છેજ. જો તે પણ નથી (એમ કહેતો હોય) તો પાછળનો ભાગ નહીં જણાવાથી (આગળનો ભાગ પણ નથી) એ હેતુ અસિદ્ધ થશે. તેથી સર્વ નહીં જણાવાથી (સર્વ ભાવો નથી.) એ હેતુ કેમ નથી કહેતો ? એ હેતુ કહીશ તો પૂર્વે અંગીકાર કરેલાની હાનિ, અને પ્રત્યક્ષવિરોધ થશે. ૧૭૪૪-૧૭૪૫.

પાછળનો ભાગ નહીં જણાવાથી પદાર્થોની અવિદ્યમાનતા તુ પ્રતિપાદન કરે છે, તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે સ્ફટિક-અભરખ વિગેરે પારદર્શક પદાર્થોનો પાછળનો ભાગ જણાય છે. તેથી તે ભાવો તો અવશ્ય છેજ. એટલે " પાછળનો ભાગ નહીં જણાવાથી " એ હેતુવડે સર્વ પદાર્થોની અવિદ્યમાનતા-શૂન્યતા સિદ્ધ નથી થતી. સ્ફટિક

વિગેરે પદાર્થો પણ નથી, એમ કહેતો હોય, તો તે માનેલ પાછલો ભાગ ન દેખાવારૂપ હેતુ એ સ્ફટિકાદિ સર્વપદાર્થની શૂન્યતા સિદ્ધ નથી કરતો તેથી અહેતુ થશે, કેમકે તે તે પદાર્થનો પાછલનો ભાગ પણ જણાય છે.

હવે જો આથી કરીને એવો અવ્યાપક હેતુ તજીને "સર્વ નહી જણાવાથી કોઈ પણ ભાવો નથી." એમ કહીને આવા વ્યાપક હેતુથી શૂન્યતા સિદ્ધ કરવા યત્ન કરીશ, તો હમણા "સર્વ નહી જણાવાથી" એમ કહેવાથી પૂર્વે "પાછળનો ભાગ નહી જણાવાથી" એમ જે અંગીકાર કર્યું છે, તેની હાની થશે. વળી ગામ નગર-નદી સમુદ્ર-ઘટ-પટ-વિગેરે પદાર્થ પ્રત્યક્ષ જણાય છે, તેથી હેતુ પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધ થશે.

જે હેતુ સર્વ સપક્ષમા વ્યાપક ન હોય, પણ વિપક્ષથી સર્વથા નિવૃત્ત હોય, તો તેને હેતુ કહી શકાય છે, જેમ કે શબ્દ પ્રયત્ન સિવાય નથી થતો માટે અનિત્ય છે. આમા સર્વ અનિત્ય અર્થ કંઈ પ્રયત્ન સિવાય નથી થતા એમ નથી. વિદ્યુત્-મેઘ વિગેરે પ્રયત્ન સિવાય થનારા પણ અનિત્ય છે તેવી રીતે અહી પણ સર્વ પદાર્થોના પાછળના ભાગનુ અદર્શન નથી થતુ, પરન્તુ ઘણા પદાર્થોના પાછળના ભાગ નથી જણાતા, આથી કરીને તે પદાર્થોમા આ હેતુ શૂન્યતાને સિદ્ધ કરે છે, માટે તે સદ્હેતુ છે!

એ પ્રમાણેનો તારો બચાવ પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે ત્યા એ હેતુમા વ્યતિરેક વ્યાપ્તિ ઘટે છે, જેમકે "જે અનિત્ય નથી. તે આકાશની પેઠે પ્રયત્ન સિવાય બનેલ છે." અને અહી વ્યતિરેક વ્યાપ્તિ લઇએ તો જ્યા શૂન્યતા નથી, ત્યા શુ છે? વસ્તુની વિદ્યમાનતા, કે અન્ય કંઇ? વળી પાછળનો ભાગ નથી જણાતો એમ નહી, પણ જણાય છે આથી કરીને સર્વ શૂન્યવાદી! તારે કદિ પણ વ્યતિરેક વ્યાપ્તિ સિદ્ધ થશે નહી માટે તારો હેતુ તે હેતુ નથી. ૭૪૫.

नत्थि पर मज्झभागा अपच्चक्खत्तओ मई होज्जा ।
नणु अक्ख त्यावत्ती अप्पच्चक्खत्तहाणी वा ॥ १७४६ ॥
अत्थि अपच्चक्खंपि हु जह भवओ संसयाइविन्नाण ।
अह नत्थि सुण्णया का ? कास व केणोवलद्धा वा ? ॥ १७४७ ॥

પરભાગ અને મધ્યભાગ એ બે અપ્રત્યક્ષ હોવાથી નથી, એમ કહેવામા આવે, તો ઇન્દ્રિય અને અર્થની સત્તા પ્રાપ્ત થાય, અથવા અપ્રત્યક્ષપણાની હાની થાય. વળી જેમ તારૂ સંશયાદિ વિજ્ઞાન છે, તેમ તે ઇન્દ્રિયાદિ અપ્રત્યક્ષ છતા પણ છે. અને જો તે સંશયાદિ વિજ્ઞાન નથી, (એમ કહેવામા આવે,) તો તે શૂન્યતા કઇ? કોની શૂન્યતા? અને કોણે જાણી? ૧૭૪૬-૧૭૪૭.

ગધેડાના શીંગડાની પેઠે પરભાગ અને મધ્યભાગ અપ્રત્યક્ષ હોવાથી નથી. એ બન્ને ભાગ નથી એટલે તેની અપેક્ષાએ કહેવાતો આગળનો ભાગ પણ નથી, માટે સર્વ શૂન્યતા છે. એમ કહેવાને તારી બુદ્ધિ તૈયાર થાય, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે પ્રતિ-અક્ષ એટલે ઇન્દ્રિય ઇન્દ્રિય પ્રતિ જે હોય, તે પ્રત્યક્ષ, તેમ ન હોય તે અપ્રત્યક્ષ. આ અપ્રત્યક્ષ હેતુ કહેવાથી ઇન્દ્રિય અને અર્થની સત્તા પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેની સત્તા સિદ્ધ થવાથી શૂન્યતા અંગીકાર કરવામા તે અપ્રત્યક્ષત્વની હાનિ થશે અથવા શૂન્યતામા અપ્રત્યક્ષપણા લક્ષણ હેતુની હાની થશે. અથવા ઇન્દ્રિય અને અર્થના વે પ્રત્યક્ષ-અપ્રત્યક્ષનો વ્યવહાર નહિ થઈ શકે.

વળી જેમ તારૂં સંશયાદિ વિજ્ઞાન બીજાઓને અપ્રત્યક્ષ છતાં પણ છે, તેમ કોઈક વસ્તુ અપ્રત્યક્ષ છતા પણ છે, જેમ તે અપ્રત્યક્ષ સંશયાદિ છે, તેમ પરભાગ અને મધ્યભાગો પણ અપ્રત્યક્ષ છતાં પણ છે. આથી તે કહેલ અપ્રત્યક્ષ હેતુ અનેકાન્તિક દોષવાળો છે. અને જો તારૂં સંશયાદિ વિજ્ઞાન પણ ન હોય, તો શૂન્યતા કઇ? અથવા કોની શૂન્યતા? અને એ શૂન્યતા કોણે જાણી? કારણ કે તે સંબંધમાં તનેજ સંશય છે, અને જો તે સંશયજ ન હોય, તો પછી બીજા કોને ગામ-નગર વિગેરે વિદ્યમાન પદાર્થમાં વિપ્રતિપત્તિ છે? કોઇને નહિ. ૧૭૪૬-૧૭૪૭

એ પ્રમાણે અનેક યુક્તિઓથી શૂન્યતા દૂર કરીને હવે પૃથ્વી આદિભૂતોની સિદ્ધિ માટે ભગવાન્ મહાવીરદેવ વ્યક્તને ઉપદેશે છે કે-

पच्चक्खेसु न जुत्तो तुह भूमि-जला ऽनलेसु संदेहो ।
अनिला-ऽऽगासेसु भवे सोऽवि न जुत्तोऽणुमाणाओ ॥ १७४८ ॥
अत्थि अदिस्साऽऽपाइयफरिसाईण गुणी गुणत्तणओ ।
रूवस्स घडो व गुणी जो तेसिं सोऽनिलो नाम ॥ १७४९ ॥
अत्थि वसुहाइभाण तोयस्स घडो व मुत्तिमत्ताओ ।
जं भूयाण भाण त वोम वत्त ! सुव्वत्त ॥ १७५० ॥

વ્યક્ત! તારે તારા સ્વસ્વરૂપની પેઠે, પ્રત્યક્ષ એવા પૃથ્વી-જળ અને અગ્નિમા સંશય કરવો યોગ્ય નથી, અપ્રત્યક્ષ એવા વાયુ અને આકાશમા સંશય થાય, તો તે પણ યોગ્ય નથી, કેમકે-અનુમાનથી તેની પણ સિદ્ધિ થાય છે જેમકે-પ્રાપ્ત થએલા સ્પર્શ-શબ્દ-સ્વાસ્થ્ય-કંપ વિગેરે ગુણો દૃશ્યમાન હોવાથી, તેનો કોઇ ગુણી અદૃશ્ય છે, જેમ રૂપ વિગેરે ગુણો હોવાથી ઘટ તેનો ગુણી છે, તેમ સ્પર્શ વિગેરે ગુણો હોવાથી, વાયુ તેનો ગુણી છે. વળી જળનો આધાર જેમ ઘટ છે, તેમ પૃથ્વી-પાણી અગ્નિ-અને વાયુનો કોઈ આધાર છે, હે વ્યક્ત! તે ભૂતોનો જે આધાર, તેજ આકાશ છે. ૧૭૪૮-૧૭૪૯-૧૭૫૦.

एवं पच्चक्खाइप्पमाणसिद्धाइं सोम ! पडिवज्ज ।
जीव सरीराहारोवओगधम्माइ भूयाइ ॥ १७५१ ॥
किह सज्जीवाइं मई वज्जिव्वाओऽनिलावसाणाइं ।
वोम विमुत्तिभावादाधारो चेव न सजीवं ॥ १७५२ ॥

હે સૌમ્ય! એ પ્રમાણે જીવ અને શરીરને આધારાદિ ઉપયોગ ધર્મવાળા એ ભૂતો પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી સિદ્ધ છે, એમ તુ અંગીકાર કર. અને વળી શસ્ત્રોપહત સિવાય પૃથ્વી-અપ્-તેજ અને વાયુ એ ચાર ભૂતો સચેતન છે. શાથી કહો છો કે એ સચેતન છે? તેમા જીવનુ લક્ષણ જણાય છે માટે, તથા આકાશ અમૂર્ત હોવાથી કેવળ આધાર ભૂતજ છે, તેથી તે સજીવ નથી. ૧૭૫૧-૧૭૫૨

હવે પૃથ્વી અને વનસ્પતિ સજીવ છે, તેનુ લિંગ કહે છે,

जम्म-जरा-जीवण-मरण रोहणाऽऽहार-दोहलाऽऽमयओ ।
रोग तिगिच्छाईहि य नारिव्व सचेयणा तरवो ॥ १७५३ ॥

छिक्कपरोइया छिन्नमेत्तसंकोयओ कुलिंगो व्व ।
आसयसंचाराओ वियत्त ! वल्लीवियाणाइं ॥ १७५४ ॥
सम्मादओ य साव प्पबोह-संकोयणाइओऽभिमया ।
बउलादओ य सद्दाइविसयकालोवलंभाओ ॥ १७५५ ॥
मसंकुरो व्व सामाणजाइरूवंकुरोवलंभाओ ।
तरगण विद्दुम-लवणो-वलादओ सासयावत्था ॥ १७७६ ॥

વૃક્ષો સચેતન છે, કારણ કે સ્રીની પેઠે તેઓને જન્મ-જરા-જીવન-મરણ-ક્ષતસંરોહણ-આહાર-દોહદ-રોગ અને તેની ચિકિત્સા વિગેરે થાય છે, વળી વ્યક્ત ! સ્પૃષ્ટપ્રરોહિકા (રીસામણી) વિગેરે વનસ્પતિ સ્પર્શમાત્રથીજ કીડાની પેઠે સંકોચ પામે છે, લતા વિગેરે પોતાના આશ્રય માટે સંચાર કરે છે, શમી વિગેરે નિદ્રા-પ્રબોધ અને સંકોચાદિ ધર્મવાળા છે, તથા બકુલાદિ વૃક્ષો સ્પર્શાદિ પાંચે વિષયના ઉપલંભવાલા છે તેથી સચેતન માનેલા છે. વળી વનસ્પતિનો સમૂહ-પરવાળા-લવણ-પત્થર વિગેરે પદાર્થો સ્વજન્મ સ્થાનમાં સચેતન છે, કેમકે માંસના અંકુરની પેઠે તેમને સમાન જાતિરૂપ અંકુર પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૭૫૩ ૧૭૫૪-૧૭૫૫-૧૭૫૬.

જન્મ-જરા-જીવન-મરણ ક્ષતસંરોહણ-આહાર-દોહદ-રોગ-અને રોગની ચિકિત્સા જેમ સ્રીને થાય છે, તેમ વનસ્પતિને પણ થાય છે તેથી વનસ્પતિ સચેતન છે. અહીં કદિ કોઈ એમ કહે કે "તે દહીં ઉત્પન્ન થયું, વિષ જીવ્યું, કસુંબો નાશ પામ્યો" એ પ્રમાણે એ અચેતન પદાર્થમાં પણ જીવન-મરણાદિનો વ્યવહાર કરાય છે, તો પછી ઉપરોક્ત હેતુથી વનસ્પતિ સચેતન છે, એમ કેમ કહેવાય? એના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે વનસ્પતિમાં ઉપર કહેલા, જન્મ જરા વિગેરે સર્વ ચૈતન્યના લિંગ-ચિન્હ જણાય છે, તેથી મનુષ્યની પેઠે તેમાં ઉપચાર સિવાય તેનો વ્યવહાર થાય છે, અને દહીં વિગેરે પદાર્થમાં તો પ્રતિનિયત કોઇકજ ઉત્પત્તિ આદિ વ્યવહાર કરાય છે, અને તે પણ ઉપચારથી, નહીં કે વસ્તુત એવો વ્યવહાર થાય છે.

વળી સ્પૃષ્ટપ્રરોહિકા વિગેરે વનસ્પતિ કીડા વિગેરેની પેઠે સ્પર્શમાત્રથીજ સંકોચ પામે છે. લતા-વેલા વિગેરે સ્વરક્ષણ માટે વાડ-વૃક્ષ-વડી વિગેરે ઉપર આશ્રય માટે ચડે છે. શમી વિગેરે મનુષ્યની પેઠે, નિદ્રા-પ્રબોધ-સંકોચાદિ પામે છે, બકુલ, અશોક, કુરૂબક, વિરહક, ચંપક, તિલક, વિગેરે વૃક્ષો યોગ્યમળે શબ્દ-રૂપ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શરૂપ વિષયોનો અનુક્રમે ઉપભોગ કરે છે, કૂષ્માંડી બીજોરૂ વિગેરે વનસ્પતિને દોહદ થાય છે, તે તેમને પૂરવાથી શીઘ્ર ફળે છે. ઇત્યાદિ લક્ષણોથી વનસ્પતિ સજીવ છે એમ માનવું.

વળી વૃક્ષનો સમૂહ-પરવાળા-સિંધવ-પત્થર વિગેરે પોતાની ઉત્પત્તિના સ્થળમાં સચેતન છે, જેમ હરસ અથવા મસાના માંસના અંકુર પુનઃ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ તે પરવાળા આદિ પદાર્થો પણ છેદી નાખ્યા હોય છે છતા પુનઃ તે સ્થળે તેના પણ અંકુર ઉત્પન્ન થાય છે

અહીં એવી શંકા થાય કે પૃથ્વીઆદિ ભૂતોમાં સચેતનપણું સિદ્ધ કરવાનું છે, તે મૂકીને વનસ્પતિમાં તે પ્રથમ સિદ્ધ કરીને પછી પૃથ્વીમાં તે સિદ્ધ કરવાનું શું પ્રયોજન છે? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે વનસ્પતિ એ પૃથ્વીના વિકારભૂત છે, તેથી તેનો પાંચ ભૂતોમાં પૃથ્વીભૂતમાજ અન્તર્ભાવ થાય છે. વળી વનસ્પતિમાં ચૈતન્ય લક્ષણ જેવું સ્પષ્ટ

જણાય છે, તેવુ પત્થરાદિમા નથી જણાતુ. આ કારણથી પ્રથમ વનસ્પતિમા ચૈતન્ય સિદ્ધ કર્યું ને પછી પૃથ્વીમા ચેતન્ય સિદ્ધ કયુ છે. ૧૭૫૩-૧૭૫૪-૧૭૫૫-૧૭૫૬.

હવે પાણી-અગ્નિ અને વાયુમા ચૈતન્ય સિદ્ધ કરે છે.

भूमिक्खयसाभावियसंभवओ दद्दुरो व्व जलमुत्त ।
अहवा मच्छो व्व सभाववोमसंभूयपायाओ ॥ १७५७ ॥
अपरप्पेरियतिरियानियमियदिग्गमणओऽणिलो गो व्व ।
अनलो आहाराओ विद्धि-विगारोवलम्भाओ ॥ १७५८ ॥
तणवोऽणब्भाइविगारमुत्तजाइत्तओऽणिलताइ ।
सत्थासत्थहयाओ निज्जीव-सजीवरूवाओ ॥ १७५९ ॥

ભૂમિ ખોદવાથી સ્વાભાવિકપણે નીકળેલુ પાણી દેડકાની પેઠે સચેતન છે, અથવા સ્વાભાવિક આકાશમાથી પડતુ પાણી મત્સ્યની પેઠે સચેતન છે. તેમજ બીજાએ પ્રેર્યા સિવાય આજુબાજુ અનિયમિતપણે ગમન કરનો હોનાથી વાયુ પણ ગાયની પેઠે સચેતન છે. તથા (કાષ્ટરૂપ) આહારથી વૃદ્ધિ અને વિકાર જણાતા હોવાથી મનુષ્યની પેઠે અગ્નિ સચેતન છે. અભ્રઆદિના વિકારથી ભિન્ન છતે મૂર્ત જાતિમાન્ હોવાથી પૃથ્વીઆદિ ચારે ભૂતોના શરીર અશસ્ત્રોપહત હોય તો સજીવરૂપ છે, અને શસ્ત્રોપહત હોય તો નિર્જીવ છે. ૧૭૫૭-૧૭૫૮-૧૭૫૯.

પ્રકારાન્તરે પૃથ્વીઆદિ એકેંદ્રિયમા જીવત્વ સિદ્ધ કરે છે.

सिज्झति सोम्म ! बहुसो जोवा-नवसत्तसंभवो नवि य ।
परिमियदेसो लोगो न संति चेगिंदिया जेसिं ॥ १७६० ॥
तेसिं भवविच्छित्ती पावइ नेट्टा य सा जओ तेण
सिद्धमणंता जीवा भूयाहारा य तेऽवस्सं ॥ १७६१ ॥
एवं न हिंसाभावो जीवघणंति य तं जओऽभिहिअं
सत्थोवहयमजीवं न य जीवघणंति तो हिंसा ॥ १७६२ ॥
न य घायउत्ति हिंसो नाराएतोत्ति निच्छयमहिंसो ।
न विरलजीवमहिंसो न य जीवघणंति तो हिंसो ॥ १७६३ ॥
अहणंतोवि हु हिंसो दुट्ठत्तणओ मओ अहिमरो व्व ।
बाहिंतो नवि हिंसो सुद्धत्तणओ जहा वेज्जो ॥ १७६४ ॥
पंचसमिओ तिगुत्तो नाणी अविहिंसओ न विवरीओ ।
होउ व संपत्ती से मा वा जीवोवरोहेणं ॥ १७६५ ॥

વળી હે સૌમ્ય ! ઘણા જીવ મોક્ષ પામે છે, અને નવા જીવોની ઉત્પત્તિ નથી થતી, તેમજ આ લોક પરિમિત છે. એટલે જો વનસ્પતિ આદિ જીવો છે, એમ જેઓ ન માને તેમના મતે સંસારનો નાશ પ્રાપ્ત થાય, અને એ પ્રમાણે સસારનો નાશ કોઇના પણ મતે ઇષ્ટ નથી. તે કારણ માટે પૃથ્વીઆદિ ભૂતોના આધારવાળા તે વનસ્પતિ વિગેરે અવશ્ય અનન્તા જીવો છે, એમ માનવુ સિદ્ધ થાય છે. ૧૭૬૧.

જો આ પ્રમાણે પૃથ્વી આદિ (અનન્તા) જીવોથી લોક વ્યાપ્ત હોય, તો સંયમીઓને ખોરાક આદિ લેવા પડે તેથી અહિંસાવ્રત પાળી શકાય નહીં. (એમ શંકા થાય, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે) હમણાજ તે માટે કહેલું છે, કે શસ્ત્રોપહત પૃથ્વી આદિ અજીવ છે, (એટલે અકૃત-અકારિતાદિ આહારાદિનો પરિભોગ થાય છે તેથી યતિઓના વ્રતનો નિર્વાહ થવામાં હરકત નથી) " લોક જીવોથી વ્યાપ્ત છે. ' એટલાજ માત્રથી હિંસા સંભવતી નથી વળી " ઘાતક છે " એટલાજ ઉપરથી હિંસક ન કહેવાય, તેમજ અઘાતક છતાં પણ નિશ્ચયનયના મતે અહિંસક નથી. " અલ્પ જીવ છે " એટલા ઉપરથી પણ અહિંસક નથી, તેમજ " જીવોથી વ્યાપ્ત છે " એટલા ઉપરથી હિંસક છે, એમ પણ ન કહેવાય. પરન્તુ રાજાઆદિના ઘાતની ચેષ્ટા કરનારની પેઠે દુષ્ટ અધ્યવસાયથી કોઇને માર્યા વિના પણ હિંસક છે, અને શુદ્ધ અધ્યવસાયથી વૈદ્યની પેઠે બીજાને પીડા કર્યા છતાં પણ અહિંસક છે. એટલે એમ સમજવાનું કે હિંસા કરતો છતો પણ અહિંસક અને નહિં હિંસા કરતો છતો હિંસક છે. કારણ કે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિવાળા જ્ઞાની પુરૂષથી, (સ્વરૂપ અને તેની રક્ષાનો જાણ) જીવરક્ષાના પરિણામવાળો અને તેમાં જયણા કરનાર હોવાથી કદાચ હિંસા થઈ જાય, તોપણ તે અહિંસક છે, અને જે તેવા અધ્યવસાયથી વિપરીત પરિણામવાળો હોય, તો તે હિંસકજ છે. સાધુ વિગેરેને જીવઘાતથી હિંસા થાય, અથવા ન પણ થાય. ૧૮૬૫.

કારણ કે—

असुभो जो परिणामो सा हिंसा सो उ बाहिरनिमित्तं
कोइ अवेक्खेज्ज नवा जम्हाऽणेगंतियं बज्झं ॥ १७६६ ॥
असुभपरिणामहेऊ जीवाबाहोत्ति तो मयं हिंसा ।
जस्स उ न सो निमित्तं सतोवि न तस्स सा हिंसा ॥ १७६७ ॥
सद्दादओ रइफला न वीयमोहस्स भावसुद्धीओ ।
जह तह जीवाबाहो न सुद्धमणसोवि हिंसाए ॥ १७६८ ॥

નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ જે અશુભ પરિણામ, તેજ હિંસા કહેવાય છે, તે અશુભ પરિણામરૂપ હિંસા બાહ્ય જીવહિંસારૂપ નિમિત્તથી થાય છે, અને કોઈ વખત તન્દુલ મત્સ્યાદિની પેઠે તેવા નિમિત્તની અપેક્ષા વિના પણ થાય છે, માટે બાહ્ય નિમિત્ત અનૈકાન્તિક છે. જીવઘાત કરનાના હેતુરૂપ અશુભ પરિણામ તે હિંસા કહેવાય છે અને જેને તેવા પરિણામરૂપ હેતુ ન હોય તેને જીવઘાત થયા છતાં પણ હિંસા નથી કહી જેમ વીતરાગને ભાવશુદ્ધિથી શબ્દાદિ વિષયો પ્રીતિજનક નથી થતા, તેમ શુદ્ધ પરિણામવાળાને જીવઘાત થયા છતાં પણ તે હિંસાનું નિમિત્ત નથી થતા. ૧૭૬૬-૧૭૬૭-૧૭૬૮

રાગદ્વેષ રહિત ભગવન્ત વીતરાગદેવને જેમ શબ્દ-રૂપ વિગેરે ઇષ્ટ વિષયો પ્રીતિજનક નથી થતા અથવા જેમ શુદ્ધાત્માને માતા સ્વરૂપવતી છતાં તેના પર વિષયાભિલાષ નથી થતો, તેમ શુદ્ધપરિણામવાળા યતનાવન્ત મુનિને જીવઘાત થયા છતાં પણ તે હિંસાનું કારણ નથી થતું. માટે બાહ્ય નિમિત્ત એ અશુભપરિણામ ઉત્પન્ન કરવામાં અનૈકાન્તિક છે

આથી કરીને હે ભદ્ર ! આસન્ન કલ્યાણી વ્યક્ત ! પૃથ્વી આદિ પાંચે ભૂતો છે, એમ

અંગીકાર કર, અને તેમાના પ્રથમના ચાર અચેતન છે, એમ પણ કબુલ કર. વળી "स्वप्नोपम वै सकलम्" આ સર્વ સ્વપ્ન જેવું છે, ઇત્યાદિ વેદપદોથી જે કહ્યું છે, તે ભવભયથી ઉદ્વેગ પામેલા ભવ્યજીવોને સ્ત્રી-પુત્ર-ધન વિગેરેની અસારતા જણાવીને તેવા ભવ્યાત્માઓ ધનાદિ વસ્તુ ઉપરની આસક્તિ તજી દઇને મુક્તિ માટે યત્ન કરે, એટલા માટે કહ્યું છે, પણ તેથી સર્વ ભૂતોનો અભાવ નથી કહ્યો, માટે હે સૌમ્ય ! તું તારા મનનો સંશય મૂકી દે, અને ભૂતોનું અસ્તિત્વ અંગીકાર કર. ૧૭૬૮.

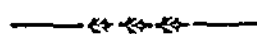
એ પ્રમાણે—

छिन्नम्मि ससयम्मी जिणेण जरा-मरणविप्पमुक्केणं ।

सो समणो पव्वइओ पंचहिं सह खडियसएहिं ॥१७६९।६१३॥१५१॥

જન્મ-જરા-અને મરણથી મુકાએલા જિનેશ્વરે તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તે વ્યક્ત સ્વામિએ પોતાના પાંચસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા અંગીકાર કરી. ૧૭૬૯.

॥ અહીં ચોથા ગણધરનો વાદ સંપૂર્ણ થયો. ॥

હવે પાંચમા ગણધર સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે.

ते पव्वइए सोउं सुहम्म आगच्छइ जिणसगासं ।

वच्चामि ण वदामि वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ १७७० । ६१४ ॥१५२॥

आभट्ठो य जिणेण जाइ-जरा-मरणविप्पमुक्केण ।

नामेण य गोत्तेण य सव्वण्णूसव्वदरिसीण ॥ १७७१ । ६१५ ॥१५३॥

किं मन्ने जारिसो इहभवम्मि सो तारिसो परभवेऽवि ।

वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥१७७२।६१६॥१५४॥

તેઓએ (ચાર દ્વિજોપાધ્યાયોએ) દીક્ષા લીધી એમ સાંભળીને સુધર્મ નામે દ્વિજોપાધ્યાય પણ ભગવન્ત પાસે આવે છે, તે વિચારે છે, કે હું તેમની પાસે જઇશ, વાંદીશ અને વંદના કરીને સંશય દૂર કરીને તેમની સેવા કરીશ એમ વિચારીને તે ભગવન્ત પાસે આવ્યો, એટલે જન્મ-જરા-અને મરણથી મુક્ત થએલા સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવન્તે, તેને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યો, અને કહ્યું કે (પરસ્પર વિરુદ્ધાર્થ વાળા વેદપદો સાંભળીને) તું એમ માને છે કે આ ભવમાં જેવો મનુષ્યાદિ જન્મ છે, તેવો જ પરભવમાં પણ મનુષ્યાદિ થશે, કે કેમ ? (એવો તને સંશય છે.) પણ તું તે વેદપદોનો અર્થ જાણતો નથી. તેથી એવો સંશય કરે છે, તેનો સત્ય અર્થ હું કહું તે પ્રમાણે છે. ૧૭૭૦-૧૭૭૧-૧૭૭૨.

પૂર્વોક્ત રીતે ઇન્દ્રભૂતિ વિગેરે ચાર પંડિતોએ ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી એમ જાણીને સુધર્મનામા પાંચમા દ્વિજોપાધ્યાય ભગવન્ત પાસે આવ્યા, તેમને આવેલા જાણીને કરૂણાસિન્ધુ ભગવન્તે તેમને નામ અને ગોત્ર પૂર્વક બોલાવીને કહ્યું કે હે સુધર્મ ! તને એવો સંશય છે કે "આ ભવમાં જેવો મનુષ્યાદિ જન્મ છે, તેવોજ જન્મ" પરભવમાં

થતો હશે કે કેમ ?" તને આવો સશય થવામા પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારા વેદના પદો કારણભૂત છે. તે પદો આ પ્રમાણે છે. पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते, पशव पशुत्व, એટલે પુરૂષ મરણ પામીને પુરૂષ થાય છે અને પશુઓ મરીને પશુ થાય છે. તથા "शृगालो वै एष जायते य सपुरीषो दह्यते" જેને વિષ્ઠા સહિત બાળવામા આવે છે, તે શિઆળ થાય છે. આમાનુ પહેલુ વાકય ભાવાન્તરમા જનારો જીવ પુન તેવોજ ભવ પામે છે, એમ પ્રતિપાદન કરે છે, અને બીજુ વાકય પહેલા ભવના જન્મથી વિલક્ષણ જન્મ પામવાનુ કહે છે. આ રીતે પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારા વેદ વાકયો સાભળીને તને એવો સશય થયો છે, પરન્તુ તારો એ સશય અયોગ્ય છે, કારણ કે તે પદોનો અર્થ તુ સમજે છે, તેવો નથી, પણ હુ કહુ છુ તે પ્રમાણે છે, તે તુ લક્ષપૂર્વક શ્રવણ કર १७७२

ઉપરોક્ત સશયમા જે યુક્તિઓ છે, તે ભાષ્યકાર કરે છે.

कारणसरिस कज्ज वीयस्सेवऽङ्कुरोत्ति मण्णतो ।
इहभवसरिस सव्वं जमवेमि परऽवि तमजुत्त ॥ १७७३ ॥
जाइ सरो सिंगाओ भूतणओ सासवाणुलित्ताओ
सजायइ गोलोमा-ऽविलोमसजोगओ दुव्वा ॥ १७७४ ॥
इति रुक्खायुव्वेदे जोणिविहाणे य विसरिसेहिंतो ।
दीसइ जम्हा जम्म सुहम्म ! त नायमेगतो ॥ १७७५ ॥

તુ એમ માને છે કે જેવુ કારણ હોય તેવુ કાર્ય હોય છે, કેમકે જેવુ બીજ તેવો અકુર થાય છે. તેવીજ રીતે પૂર્વ જન્મ, આગવના ભવનુ કારણ છે, અને તેથી કરીને જેવો આ જન્મ છે, તેવોજ સર્વ પુરૂષાદિ જન્મ પરભવમા પણ હોવો જોઇએ. તારૂ એ માનવુ અયોગ્ય છે. કારણ કે શૃગથી પણ શર (શરગટ) નામની વનસ્પતિ થાય છે, અને સરસવના અનુલેપથી ભૂતણ નામનો ઘાસનો સમૂહ થાય છે, વળી ગોલોમ અને અવિલોમથી પણ દુર્વા થાય છે. વળી એજ પ્રમાણે વૃક્ષાયુર્વેદમા, યોનિવિધાન એટલે યોનિપ્રાભૃતમા અનેક વિસદૃશદ્રવ્યના સયોગથી સર્પ-સિહ વિગેરે પ્રાણિયો, અને મણિ-સુવર્ણ વિગેરે વિવિધ પદાર્થોનો જન્મ બતાવ્યો છે. માટે હે સુધર્મ ! "કારણાનુરૂપ કાર્ય હોય" એવો કઈ એકાન્ત નિયમ નથી १७७३-१७७५.

અથવા જેવુ કારણ તેવુ કાર્ય થાય છે, એથી જ ભવાન્તરમા જીવોની વિચિત્રતા થાય છે, એમ જણાવતા શ્રી ભાષ્યકાર કહે છે કે—

अहव जओ चिय वीयाणुरूवजम्म मय तओ चेव ।
जीव गेण्ह भवाओ भवतरे चित्तपरिणाम ॥ १७७६ ॥
जेण भवकुरवीय कम्मं चित्त च त जओऽभिहिय ।
हेउविचित्तत्तणओ भवकुरविचित्तया तेण ॥ १७७७ ॥
जइ पडिवन्न कम्म हउविचित्तत्तओ विचित्त च ।
तो तप्फलपि चित्त पवज्ज ससारिणो सोम्म ! ॥ १७७८ ॥

અથવા જેમ બીજને અનુરૂપ એવા કાર્યની ઉત્પત્તિ તુ માને છે, તેમ ભવથી ભવાન્તરમા પણ જાતિ-કુળાદિ વિચિત્ર પરિણામરૂપે જીવને માન, કારણ કે સસારાકુરના બીજ ભૂત

જે કર્મ છે તે હેતુની વિચિત્રતાથી વિચિત્ર છે, ને તેથી સંસારરૂપ અંકુરની પણ વિચિત્રતા છે. હેતુની વિચિત્રતાથી કર્મનું વિચિત્રપણું પણ જો તું માનતો હોય, તો હે સૌમ્ય! સંસારી જીવને નર-નરકાદિરૂપ તેનું ફળ પણ વિચિત્ર થાય છે, એમ અંગીકાર કર. ૧૭૭૬-૧૭૭૭-૧૭૭૮.

चित्तं संसारित्तं विचित्तकम्मफलभावओ हेऊ ।
इह चित्तं चित्ताणं कम्माणं फलं व लोगम्मि ॥ १७७९ ॥
चित्ता कम्मपरिणाई पोग्गलपरिणामओ जहा वज्झा ।
कम्माणं चित्तया पुण तद्धेउविचित्तभावाओ ॥ १७८० ॥
अहवा इहभवसरिसो परलोगोऽवि जइ सम्मओ तेण ।
कम्मफलंपि इहभवसरिसं पडिवज्ज परलोए ॥ १७८१ ॥
किं भणियमिह मणुया नाणागइकम्मकारिणो संति ।
जइ ते तप्फलभाजो परेवि तो सरिसया जुत्ता ॥ १७८२ ॥

લોકમાં જેમ કૃષિ-વાણિજ્યાદિ વિચિત્ર કર્મોનું ફળ વિચિત્ર જણાય છે, તેમ જ વિચિત્ર કર્મના ફળરૂપ સંસારી જીવોનું નરકાદિરૂપ સંસારીપણું વિચિત્ર છે. જેમ અભ્ર-પૃથ્વી આદિ બાહ્યપુદ્‌ગળોનો પરિણામ વિચિત્ર છે, તેમ કર્મ પરિણતિ પણ પુદ્‌ગલ પરિણામાત્મક હોવાથી વિચિત્ર છે. (જે વિચિત્ર પરિણતિરૂપ નથી હોતું, તે આકાશની પેઠે પુદ્‌ગળપરિણામાત્મક પણ નથી હોતું.) કર્મની જે વિચિત્રતા છે તે તેના મિથ્યાત્વાદિ હેતુની વિચિત્રતાથી છે. અથવા જો આ ભવના જેવો જ પરભવ તું માને છે, તો કર્મનું ફળ પણ આ ભવની ક્રિયાના જેવું જ પરલોકમાં અંગીકાર કર. આ સઘળું કહેવાથી એ સિદ્ધ થયું કે-આ ભવમાં વિવિધ ગતિના હેતુભૂત વિચિત્રક્રિયા કરનારા મનુષ્યો જણાય છે, તો પરલોકમાં પણ તેઓ તે ક્રિયાને અનુરૂપ ફળ ભોગવનારા થશેજ. ૧૭૭૯-થી-૧૭૮૨.

પુનઃ સુધર્મની શંકાનો ઉત્તર કહે છે.

अह इह सफलं कम्मं न परे तो सव्वहा न सरिसत्तं ।
अकयागम कयनासा कम्माभावोऽहवा पत्तो ॥ १७८३ ॥
कम्माभावे य कओ भवंतरं ? सरिसया व तदभावे ।
निक्कारणओ य भवो जइ नो नासोऽवि तह चेव ॥ १७८४ ॥
कम्माभावेऽवि मई को दोसो होज्ज जइ सभावोऽयं ।
जह कारणाणुरूवं घडाइ कज्जं सहावेण ॥ १७८५ ॥

આ લોક સંબંધી કર્મ સફળ છે, પણ પરલોક સંબંધી કર્મ સફળ નથી, (એમ કહેતો હોય) તો સદૃશપણું સર્વથા નહી ઘટે. અને તેથી અકૃતઆગમ-કૃતનાશ તથા કર્મનો અભાવ પ્રાપ્ત થશે. વળી કર્મના અભાવે ભવાન્તર નહી થાય, ભવાન્તરના અભાવે સદૃશતા પણ નહીં થાય, અને જો નિષ્કારણ ઉત્પત્તિ માનવામાં આવે, તો નાશ પણ તેમજ થશે. (કદી તું એમ કહેશે કે-) કર્મના અભાવે પણ ઉત્પત્તિ થશે, એમાં શું

હોય છે? કેમકે એવો જ સ્વભાવ છે, જેમ કારણાનુરૂપ ઘટાદિ કાર્ય સ્વભાવથી થાય છે, તેમ તે પણ સમજવુ (આ સ્વભાવવાદનુ ખડન આગલની ગાથામા સમજાવાશે) ૧૭૮૩-થી-૧૭૮૫.

સુધર્મ -આ ભવમા થતુ ખેતી આદિ ક્રિયારૂપ કર્મ જ ફળવાળુ છે, પરભવસબધી જે દાનાદિ ક્રિયારૂપ કર્મ તે ફળવાળુ નથી, અને એ કર્મ ફળવાળુ નથી, એટલે પરલોકમા જીવનુ વિસદૃશપણુ પણ નથી.

ભગવન્ત -જો એમ હોય, તો જીવોનુ સાદૃશપણુ સર્વથા નહિ ઘટે, કારણ કે તે સદૃશપણુ પણ કર્મથીજ થાય છે, અને પરભવ સબધી ક્રિયારૂપ કર્મ તો તુ નિષ્ફળ માને છે. એટલે તેની નિષ્ફળતામા સદૃશપણાનોજ અભાવ થાય છે.

સુધર્મ —કર્મના અભાવે પણ જીવનુ સદૃશપણુ થાય, જેમકે મૃત્તિકાથી માતિક ઘડો થાય.

ભગવન્ત —જો એમ હોય, તો તે સાદૃશ્યપણુ અકૃત-નિર્હેતુક થાય, અને દાનહિસાદિ ક્રિયાના ફળરૂપ કર્મનો નાશ થાય અથવા દાનહિસાદિક ક્રિયા નિષ્ફળ માનવાથી મૂળથી કર્મબન્ધ પણ ન થાય. એ પ્રમાણે કર્મના અભાવે કારણનો અભાવ થવાથી ભવાન્તરજ ક્યાથી થાય? અને ભવાન્તર ન થાય, તો પછી સાદૃશ્યપણુ તો ક્યાથીજ થાય?

સુધર્મ -જેમ જડ પદાર્થોના કાર્યો ને કારણો સરખાજ થાય છે તેમ કર્મના અભાવે પણ ભવાન્તરનુ સાદૃશ્યપણુ થાય છે,

ભગવન્ત -જો એમ હોય, તો કારણ સિવાય ભવાન્તર થાય છે, એમ થયુ, અને એમ માનવાથી ભવનો નાશ પણ કારણ સિવાયજ માનવો જોઇએ અને એમ થાય તો પછી તપ-નિયમાદ અનુષ્ઠાનનો પ્રયાસ નિરર્થક થાય. વળી જેમ તુ નિષ્કારણ ભવાન્તર માને છે, તેમ જીવોનુ વિસદૃશપણુ પણ નિષ્કારણ કેમ નથી માનતા? કેમકે કારણનો અભાવ ઉભયત્ર સમાન છે.

સુધર્મ -કર્મ વિના પણ સ્વભાવથીજ ભવાન્તર થાય છે, જેમ મૃત્પિડાદિ કારણાનુરૂપ ઘટાદિ કાર્ય, કર્મ વિના પણ પોતાના સ્વભાવથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી રીતે સદૃશપ્રાણિઓના જન્મની પરપરારૂપ ભવ પણ સ્વભાવથીજ થાય છે.

ભગવન્ત -એમ નથી, ઘટરૂપ કાર્ય પણ કઇ સ્વભાવથીજ નથી થતુ, તેને પણ કર્તા-કરણ આદિની અપેક્ષા છે, તેવી રીતે અહી પણ શરીરરૂપ કાર્યના કર્તા અને કરણ હોય છે. અર્થાત્ જેમ કુભાર અને ઘટથી ચક્રાદિકરણ ભિન્ન જણાય છે, તેમ શરીરાદિરૂપ કાર્યથી તે કાર્યનો કરનાર જે આત્મા તે કર્ત્તા છે ને તેમા કરણ તરીકે કર્મ છે.

સુધર્મ —ઘટાદિ કાર્ય પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ હોવાથી કુભાર વિગેરે તેના કર્તા-કરણ આદિ હોઈ શકે, પરન્તુ પરભવના શરીરાદિ કાર્ય તો અભ્રાદિના વિકારની પેઠે સ્વભાવથીજ થાય છે, એટલે એમા કર્માદિરૂપ કરણ હોય એવુ કઈ જણાતુ નથી

ભગવન્ત -તારુ એ કથન અયોગ્ય છે, કારણ કે ઘટની પેઠે શરીરાદિ જે કાર્ય છે તે આદિમાન અને પ્રતિનિયત આકારવાળુ હોવાથી સ્વાભાવિક નથી. વળી "કારણના જેવુજ કાર્ય થાય" એમ માનીને પરભવમા તુ સાદૃશ્યપણુ માને છે, તે સાદૃશ્યપણુ

પણ અભ્રાદિ વિકારના દૃષ્ટાન્તમાં ઘટતુ નથી. કેમકે એ અભ્રાદિવિકાર સ્વકારણભૂત પુદ્ગળ દ્રવ્યના આકારાદિથી અતિ વિલક્ષણ થાય છે. ૧૭૮૩-૧૭૮૪-૧૭૮૫.

સ્વભાવનુ સ્વરૂપ વિચારીને તેનાથી ભવાન્તરની સદૃશતાનો નિષેધ કરે છે.

होज्ज सहावो वत्थुं निक्कारणया व वत्थुधम्मो वा ? ।
जइ वत्थु णत्थि तओऽणुवलद्धीओ खपुप्फं व ॥ १७८६ ॥
अच्चतमणुवलद्धोऽवि अह तओ अत्थि नत्थि किं कम्म ? ।
हेऊ व तदत्थित्ते जो नणु कम्मस्सवि स एव ॥ १७८७ ॥
कम्मस्स वाभिहाण होज्ज सहावोत्ति होउ को दोसो ।
निच्च व सो सभावो सरिसो एत्थ च को हेऊ ? ॥ १७८८ ॥
सो मुत्तोऽमुत्तो वा जइ मुत्तो तो न सव्वहा सरिसो ।
परिणामओ पयपिव न देहहेऊ जइ अमुत्तो ॥ १७८९ ॥
उवगरणाभावाओ न य हवइ सुहम्म ! सो अमुत्तोऽवि ।
कज्जस्स मुत्तिमत्ता सुहसंवित्तादिओ चेव ॥ १७९० ॥

વળી સ્વભાવ એ વસ્તુ છે? નિષ્કારણતા છે? કે વસ્તુધર્મ છે? જો વસ્તુ છે એમ કહેતા હોય, તો તે જણાતો ન હોવાથી આકાશપુષ્પની પેઠે વસ્તુજ નથી, અને અત્યત નહિ જણાવા છતા પણ જો તે છે એમ કહે છે તો વળી કર્મ નથી, એમ કેમ કહે છે ? અથવા તેની અસ્તિતામા જે હેતુ માને છે, તેજ હેતુ કર્મની અસ્તિતામા પણ છે. અને એથી સ્વભાવને કર્મનુ બીજુ નામ કહેવામા આવે તો શુ દોષ છે? અથવા એ સ્વભાવ નિત્ય સદૃશ છે, એમા કયો હેતુ છે? વળી એ સ્વભાવ મૂર્ત છે, કે અમૂર્ત છે? જો તે મૂર્ત હોય, તો તે મૂર્ત વસ્તુ દૂધની પેઠે અથવા મૂર્તપણાથી અભ્રાદિના વિકારની પેઠે પરિણામિ હોવાથી તેનુ સદૃશપણુ સર્વથા ન ઘટી શકે અને જો એ અમૂર્ત હોય, તો તે આકાશની પેઠે અનુપકરણરૂપ હોવાથી શરીરનો હેતુ ન થાય, તેમજ હે સુધર્મ ! શરીર-સુખસવિત્તિ વિગેરે કાર્યો મૂર્તિમાન હોવાથી સ્વભાવ અમૂર્ત ન હોઇ શકે. (આ સબધી વિશેષ વિવેચન પૂર્વે ૧૬૨૫-૧૬૨૬ મી ગાથામા આવી ગએલ છે, તેથી અહીં પુન તે નથી કહેતા.) ૧૭૮૬ થી ૧૭૯૦.

વળી સ્વભાવ એ નિષ્કારણતા નથી. તેમજ વસ્તુનો ધર્મ હોય તો પણ સદૃશ ન હોય એમ બતાવે છે

अहवाऽकारणउ च्चिय सभावओ तोवि सरिसया कत्तो ? ।
किमकारणओ न भवे विसरिसया ? किं व विच्छित्ती ? ॥ १७९१ ॥
अहव सहावो धम्मो वत्थुस्स, न सोऽवि सरिसओ निच्च ।
उप्पाय-ट्ठिइ भगा चित्ता ज वत्थुपज्जाया ॥ १७९२ ॥

અથવા સ્વભાવથી એટલે કારણ વિનાજ ભવોત્પત્તિ થાય છે, (એમ કહીશ) તો પણ સદૃશતા કયાથી થશે? કારણ વિના વિસદૃશતા પણ કેમ ન થાય? અથવા ભવવિચ્છેદ પણ કેમ ન થાય? અને સ્વભાવ એ વસ્તુ ધર્મ હોય, તો તે વસ્તુધર્મ પણ

પરભવમા દેવત્વાદિની સમૃદ્ધિ મેળવવાને માટે દાનાદિ ક્રિયા કરે છે, હવે જો ઉપર કહ્યા મુજબ ઉત્કર્ષાપકર્ષ ન હોય, તો કોઈ દરિદ્ર મનુષ્ય આ ભવમા દાન-તપ-તીર્થસ્નાન વિગેરે કરીને મરણ પામી પરભવમા પણ દરિદ્રજ થાય, અને જો એમ થાય, તો પછી કરેલ દાનાદિ ક્રિયાનુ ફળ કયા રહ્યુ ? માટે સદૃશતા માનવી એ અયોગ્ય છે. ૧૭૯૮-૧૭૯૯

વળી સદૃશપણુ માનવાથી વેદના પદો પણ અપ્રમાણ થશે એમ જણાવતા કહે છે કે—

जं च सिगालो वइ एस जायए वेयविहियमिचाई ।
सग्गीय जं च फलं तदसबद्ध सरिसयाए ॥ १८०० ॥

छिन्नम्मि ससयम्मि जिणेण जरमरणविप्पमुक्केण ॥ १६० ॥
सो समणो पव्वइओ पंचहि सह खडियसएहि ॥ १८०१ । ६१७ ॥

" વિષ્ઠાસહિત જેને બળાય છે તે મરીને શિયાળ થાય છે " તથા " સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાએ અગ્નિહોત્ર કરવો (મૈત્ર્યુપનિષદ ૬-૩૬") ઇત્યાદિ સ્વર્ગીય ફળ જે વેદમા કહ્યુ છે તે બધુ સર્વથા સદૃશપણુ માનવાથી અસબદ્ધ થશે. એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુકાએલા જિનેશ્વર ભગવન્તે તેના સશયનો છેદ કર્યો એટલે તેણે પોતાના પાચસો શિષ્યો સહિત ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી ૧૮૦૦-૧૮૦૧.

વળી હે ભદ્ર સુધર્મ ! જો પરભવમા પણ સદૃશતાજ માનવામા આવે, તો "शृगालो वै एष जायते य सपुरीषो दह्यते " એટલે જે પુરૂષને વિષ્ઠા સહિત બળાય છે, તે પરભવમા શિયાળ થાય છે, ઇત્યાદિ જે વેદમા કહ્યુ છે, તે અસબદ્ધ થશે, કેમકે તારી માન્યતા મુજબ તો પુરૂષ મરીને પુરૂષજ થાય. અન્ય કોઈ ન થાય, એટલે પુરૂષ હોય તે મરણ પામીને પરભવમા શિયાળ કેવી રીતે થાય ? તથા " अग्निहोत्र जुहुयात् स्वर्गकाम " સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાએ અગ્નિહોત્ર કરવો. " अग्निष्टोमेन यमराज्यमभिजयति " (મૈત્ર્યુપનિષદ ૬-૩૬) અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞવડે તે યમના રાજ્યને જીતે છે મેળવે છે. ઇત્યાદિ સ્વર્ગીય ફળ સૂચવનાર વેદપદો પણ અસબદ્ધ થશે, કેમકે તારા અભિપ્રાયે મનુષ્ય મરીને દેવ થાયજ નહિ.

" पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते, पशव पशुत्वं " પુરૂષ મરીને પુરૂષપણુજ પામે છે, અને પશુઓ મરીને પશુપણુજ પામે છે. એ વેદ-પદોનો અર્થ આ પ્રમાણે છે, કે જે કોઈ પુરૂષ આ જન્મમા સ્વભાવથીજ ભદ્ર વિનીત-મત્સર રહિત હોય, તે મનુષ્યનામ અને મનુષ્યગોત્રનુ કર્મ બાધીને મરણ પામ્યા પછી મનુષ્યત્વ-પુરૂષત્વ પામે છે, પરન્તુ સર્વ મનુષ્યો નિયમા એમજ થાય છે એમ નહિ અન્યકર્મવશાત્ અન્યગતિમા કોઇ જુદાજરૂપે પણ ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રમાણે કોઇક પશુઓ પણ માયા વિગેરે દોષને લીધે પશુનામ અને પશુગોત્ર કર્મ બાધીને પરભવમા પશુ થાય છે, પણ સર્વ પશુઓ એ પ્રમાણે પશુજ થાય છે, એમ નહિ, કેમકે જીવની ગતિ કર્મને આધીન છે. આ પ્રમાણે પરમકૃપાળુ જગદીશ્વર મહાવીર દેવે સુધર્મસ્વામીના સશયનો નાશ કર્યો, એટલે સુધર્મસ્વામિએ પોતાના પાચસો શિષ્યો સહિત ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લાધી. ૧૮૦૦-૧૮૦૧.

॥ ઇતિ પચમગણધરવાદ સમાપ્ત ॥

હવે છઠ્ઠા ગણધરનું આવવું ને સંશયનો પ્રાદુર્ભાવ

ते पव्वइए सोउं मंडिअ आगच्छई जिणसगासं ।
वच्चामि ण वंदामि वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ १८०२। ६१८ ॥ १६१ ॥

आभट्ठो य जिणेण जाइ-जरा-मरणविप्पमुक्केणं ।
नामेण य गोत्तेण य सव्वण्णूसव्वदरिसीणं ॥ १८०३ । ६१९ ॥१६२॥

कि मन्ने बंध-मोक्खा संति न संतित्ति संसओ तुज्झं ।
वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ १८०४। ६२० ॥१६३॥

તેણે દીક્ષા લીધી, એમ સાંભળીને મંડિકનામા દ્વિજોપાધ્યાય, ભગવન્ત પાસે આવે છે, તે વિચારે છે કે હું ત્યાં જાઉં, તેમને વાંદું, વંદન કરી સંશય નિવારીને તેમની પર્યુપાસના કરૂં તેઓ ત્યાં ગયા એટલે જન્મ-જરા-અને મરણથી મૂકાયલા સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી જિનેશ્વરે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા બોલાવીને કહ્યું કે હે મંડીક ! તું એમ માને છે કે 'બન્ધ અને મોક્ષ છે કે નહિ ?' આવો સંશય તને વેદપદોના અર્થથી થયો છે, પણ તું તે પદોનો અર્થ બરોબર નથી જાણતો. ૧૮૦૨ થી ૧૮૦૪.

પોતાના સંશયનો છેદ થવાથી સુધર્મસ્વામીએ ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી એમ જાણીને મંડિક નામા દ્વિજોપાધ્યાય પોતાના શિષ્યો સહિત જિનેશ્વર પાસે આવ્યા એટલે કરૂણાળુ ભગવન્તે તેમને નામ અને ગોત્ર પૂર્વક બોલાવીને કહ્યું કે—'હે મંડિક! તને એવો સંશય છે કે "બંધ અને મોક્ષ છે કે નહિ ?" વિરૂદ્ધ અર્થવાળી વેદના પદોની શ્રુતિઓ સાંભળવાથી તને એ અયોગ્ય સંશય થયો છે, તે શ્રુતિઓ આ પ્રમાણે છે, "स एष विगुणो विभुर्न बध्यते संसरति वा, न मुच्यते मोचयति वा, न वा एष बाह्यमभ્यन्तरं वा वेद" આ શ્રુતિનો અર્થ તું એવો સમજે છે કે સત્ત્વ-રજસ-તમોગુણ રહિત, વિભુ-સર્વગત એવો આ આત્મા પુન્ય-પાપવડે બંધાતો નથી, વળી તદનુસારે જુદી જુદી ગતિમાં જતો પણ નથી, તેમજ કર્મથી મૂકાતો નથી, તેમ બીજાને મૂકાવતો નથી, કેમકે બંધનોજ અભાવ છે. મહદ્-અહંકાર વિગેરે બાહ્ય વસ્તુ અને આભ્યન્તર જે સ્વસ્વરૂપ તે પણ એ જાણતો નથી. કારણકે જ્ઞાન એ પ્રકૃતિનો ધર્મ છે અને પ્રકૃતિ તે અચેતન છે. આ પ્રમાણે આ પદો જીવને કર્મના બંધ, મોક્ષનો અભાવ પ્રતિપાદન કરે છે તથા "न ह वै सशरीरस्य प्रियाऽप्रिययोरपहतिरस्ति, अशरीरं वाव सन्तं प्रिया-ऽप्रिये न स्पृशतः (छान्दोग्योपनिषद् ८-१२-१") એટલે શરીરવાલા કોઇને પણ પ્રિયાપ્રિયનો અભાવ નથી અને અશરીરીને પ્રિયાપ્રિય કદિ પણ સ્પર્શતા નથી. અર્થાત્ બાહ્ય અભ્યન્તર અનાદિ શરીર સંતાન યુક્ત હોવાથી સંસારી જીવને સુખ—દુઃખનો અભાવ નથી અને અશરીરી એટલે અમૂર્ત આત્માને સુખ દુઃખ સ્પર્શતા નથી, કેમકે તેના કારણભૂત કર્મનોજ તેને અભાવ છે. આ વેદ પદો બન્ધમોક્ષનું પ્રતિપાદન કરનારા છે. આ પ્રમાણે પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારા વેદપદો સાંભળીને તને સંશય થયો છે. પણ તે અયોગ્ય છે, કેમકે એ પદોનો અર્થ જેમ તું જાણે છે, તેમ નથી, પણ હું કહું છું તે પ્રમાણે છે, તે તું લક્ષપૂર્વક સાંભળ. ૧૮૦૨-૧૮૦૩-૧૮૦૪.

જે યુક્તિયોવડે મ ડિક બન્ધ—મોક્ષનો અભાવ માને છે. તેનો ભગવન્ત ખુલાસો કરે છે.

त मन्नसि जइ बधो जोगो जीवस्स कम्मुणा समय ।
पुव पच्छा जीवो कम्म व सम व ते होज्जा ? ॥ १८०५ ॥
न हि पुव्वमहेऊओ खरसिंग वाऽऽयसभवो जुत्तो ।
निक्कारणजायस्स य निक्कारणउ च्चिय विणासो ॥ १८०६ ॥
अहवाऽणाइ च्चिय सो निक्कारणओ न कम्मजोगो से ।
अह निक्कारणओ सो, मुक्कस्सवि होहिइ स भुज्जो ॥ १८०७ ॥
होज्ज व स निच्चमुक्को वधाभावम्मि को व से मोक्खो ? ।
न हि मुक्कव्ववएसो बधाभावे मओ नभसो ॥ १८०८ ॥

(પૂર્વોક્ત વેદ પદો સાભળીને) હે આયુષ્યમાન્ મ ડિક ! તુ એમ માને છે કે જો જીવનો કર્મની સાથે સ બ ધ હોય તો તે સ બ ધ આદિમાન્ છે કે અનાદિ છે ? જો સ બ ધ આદિમાન્ હોય, તો પહેલા જીવ અને પછી કમ ઉત્પન્ન થાય ? અથવા પહેલા કર્મ અને પછી જીવ ઉત્પન્ન થાય ? કે બન્ને સાથેજ ઉત્પન્ન થાય ? જો પહેલા જીવ અને પછી કર્મ થાય (એમ કહેવામા આવે) તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે કર્મની સત્તાજ પહેલા ન હોવાથી ગધેડાના શીગડાની પેઠે હેતુ સિવાય આ સ સારીપણે આત્માની ઉત્પત્તિ જ સ ભવે નહિ, (જે નિર્હેતુક હોય છે, તે ગધેડાના શીંગડાની પેઠે ઉત્પન્ન થતુ નથી. અને જે ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઘટની પેઠે નિર્હેતુક નથી હોતુ.) જે કારણ સિવાય ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો નાશ પણ કારણ સિવાય થાય છે. કર્મની પહેલા આત્મા અનાદિકાળ સિદ્ધ છે, તેથી તેમા સહેતુક-નિર્હેતુકની ચિન્તા શામાટે કરવી ? એમ કહેવામા આવે, તો તેને કારણ સિવાય આકાશની પેઠે કર્મનો બ ધ નહિ ઘટે, કારણ સિવાય પણ કર્મ બ ધ થાય, એમ કહેવામા આવે, તો મુક્ત જીવને પણ પુન બ ધ પ્રાપ્ત થશે, અને વગર કારણે કર્મ થવાથી મોક્ષનો જ અભાવ થશે અથવા કર્મબ ધના અભાવે આત્મા નિત્ય મુક્ત કહેવાશે, અથવા બ ધના અભાવે જીવને મોક્ષનો વ્યવહાર કેવી રીતે કરાશે ? કારણ કે જેમ અબદ્ધ આકાશને મોક્ષનો વ્યવહાર નથી કરાતો, તેમ અબદ્ધ આત્માને પણ મોક્ષનો વ્યવહાર નહિ કરાય. (જે બદ્ધ હોય તેનોજ મોક્ષ થાય) १८०५-१८०६-१८०७-१८०८.

न य कम्मस्सवि पुव कत्तुरभावे समुब्भवो जुत्तो ।
निक्कारणओ सोवि य तह जुगवुप्पत्तिभावे य ॥ १८०९ ॥

न हि कत्ता कज्जति य जुगवुप्पत्तीएँ जीव-कम्माण ।
जुत्तो ववएसोऽय जह लोए गोविसाणाण ॥ १८१० ॥

होज्जाणाईओ वा सवधो तहवि न घडए मोक्खो ।
जोऽणाई सोऽणतो जीव-नहाण व संवधो ॥ १८११ ॥

इय जुत्तीए न घडइ सुवइ य सुईएँ बध मोक्खोत्ति ।
तेण तुह ससओऽय न य कज्जोऽय जहा सुणसु ॥ १८१२ ॥

જીવની પહેલા પણ કર્મની ઉત્પત્તિ નહિ ઘટે, કારણકે કર્મ બન્યુ ત્યારે તેનો કર્તા

જે જીવ તેનો અભાવ હોય છે, અને કર્તા સિવાય કર્મ હોઇ શકે નહિ, જો કારણ સિવાય પણ કર્મની ઉત્પત્તિ હોય, તો તેનો નાશ પણ કારણ સિવાયજ થાય. વળી જો જીવ અને કર્મ બન્ને સાથે ઉત્પન્ન થાય, એમ કહેવામા આવે (તો તે પણ નહિ બને, કેમકે નિર્હેતુક હોવાથી પ્રત્યેક પક્ષમા કહેલા દોષો એ બન્નેને નિર્હેતુક માનવામા પણ આવશે.) વળી એકીસાથે ઉત્પન્ન થતા ગાયના શીંગડાની પેઠે જીવ અને કર્મની યુગપત્ ઉત્પત્તિમાં કર્તા અને કાર્યનો વ્યવહાર પણ નહિ ઘટે. અને જો જીવ તથા કર્મનો અનાદિ સયોગ માનવામા આવે, તો પણ મોક્ષ નહી ઘટે, કેમકે જીવ અને આકાશના સબધની પેઠે જે વસ્તુ અનાદિ હોય છે, તેનો અન્ત નથી થતો. એટલે કે જેમ આકાશની સાથે જીવનો સબધ કદિપણ દૂર નથી થતો, તેમ કર્મની સાથેનો સબધ પણ જીવથી કદી દૂર નહિ થાય, અને એથી મોક્ષનો અભાવ થશે. આ રીતે યુક્તિ પૂર્વક બધ મોક્ષ છે એમ ઘટતુ નથી, અને વેદની શ્રુતિઓમા તે છે એમ પણ સભળાય છે. આથી તને સશય થયો છે. પણ તારે તેવો સશય ન કરવો જોઇએ ૧૮૦૯ ૧૮૧૨.

હવે ઉપરની યુક્તિયોનુ ખડન કરીને જે સત્ય છે, તે કહે છે.

सताणोऽणाईओ परोप्परं हेउ-हेउभावाओ ।
देहस्स य कम्मस्स य मडिय ! वीय-कुराण व ॥ १८१३ ॥
अत्थि स देहो जो कम्मकारण जो य कज्जमण्णस्स ।
कम्मं च देहकारणमत्थि य जं कज्जमण्णस्स ॥ १८१४ ॥

कत्ता जीवो कम्मस्स करणओ जह घडस्स घडकारो ।
एव चिय देहस्सवि कम्मकरणसंभवाउत्ति ॥ १८१५ ॥
कम्म करणमसिद्धं च ते मई कज्जओ तय सिद्ध ।
किरियाफलओ य पुणो पडिवज्ज तमग्गिभूइ व ॥ १८१६ ॥

હે મડિક ! બીજ અને અકુરની પેઠે શરીર અને કર્મનો પરસ્પર હેતુ-હેતુમદ્ભાવ હોવાથી તેઓનો અનાદિ સતાન છે. જેમકે શરીર એવુ છે, કે જે આગળ થવા વાળા ભવના કર્મનુ કારણ છે અને અન્ય અતીત ભવના કર્મનુ કાર્ય છે, તેવી રીતે અનાદિ સસારમાં જે જે આગળના શરીરનુ કારણ અને અતીત શરીરનુ કાર્ય છે, તે તે શરીર અને કર્મનો અનાદિ સતાન છે. જેમ દડાદિ કરણયુક્ત કુભાર ઘટનો કર્તા છે, તેમ કર્મરૂપ કરણયુક્તજ જીવ કર્મનો કર્તા છે, ને એ પ્રમાણેજ કર્મરૂપ કરણથી શરીરનો કર્તા પણ આત્મા છે. કર્મ અતીન્દ્રિય હોવાથી તેને કરણ ન કહી શકાય. એમ તુ માનતો હોય, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે (ઘટાદિની પેઠે) શરીરાદ કૃતક હોવાથી તેનુ કોઇક કરણ છે, ને એમા જે કરણ છે તે કર્મજ છે. અથવા કુભાર અને ઘટની પેઠે કર્તા અને કાર્યરૂપપણાથકી આત્માનુ અને શરીરનુ કોઈ કરણ છે, એમા જે શરીરાદિ કરનાર આત્માનુ કરણ છે તે કર્મજ છે. આ પ્રમાણે શરીરાદિરૂપ કાર્યથી તે કર્મની સિદ્ધિ છે. વળી (દાનાદિ ક્રિયાઓ કૃષિ આદિ ક્રિયાની પેઠે ચેતને આરભેલી હોવાથી ફળવાળી છે ને તેનુ જે ફળ તે કર્મ છે (આવી રીતે ક્રિયાના ફળથી પણ તેની સિદ્ધિ છે. માટે અગ્નિભૂતિની પેઠે તુ કર્મ (બધ) છે, એમ અગીકાર કર. ૧૮૧૩ થી ૧૮૧૬.

જે સંયોગ અનાદિ છે, તે અનન્ત છે, એ એકાન્ત સત્ય નથી, એ જણાવે છે કે—

ज सताणोऽणाई तेणाणतो य णायमेगतो ।
दीसइ सतोऽवि जओ कत्यइ बीय कुराईणं ॥ १८१७ ॥
अण्णयरमणिव्वत्तियकज्ज बीय कुराण ज विहय ।
तत्थ हओ सताणो कुक्कुडि अडाइयाण च ॥ १८१८ ॥
जह चेह कचणो-वलसजोगोऽणाइसतइगओऽवि ।
वोच्छिज्जइ सोऽवाय तह जोगो जीव कम्माण ॥ १८१९ ॥

જે અનાદિ સંતાન હોય, તે અનન્તજ હોય, એમ એકાન્તે ન કહી શકાય, કારણકે બીજ અને અંકુરનો અનાદિ સંતાન છતાં પણ તેનો અન્ત જણાય છે વળી જેમ બીજ અને અંકુરમાંથી કોઇ પણ એક વસ્તુ કાર્યને ઉત્પન્ન કર્યા સિવાય નાશ પામે, તો તેમાં તેનો સંતાન-પરંપરા પણ નાશ પામે છે એજ પ્રમાણે કુકડી અને ઇડામાં તથા પિતા અને પુત્રમાં પણ સમજવું અથવા જેમ સુવર્ણ અને ઉપલ (પત્થર)નો અનાદિ કાળથી ચાલ્યો આવેલો સંયોગ અગ્નિ આગ્નિના તાપથી દૂર કરાય છે, તેમ જીવ અને કર્મનો સંયોગ દૂર કરાય છે, તેથી મોક્ષ થાય છે ૧૮૧૭-૧૮૧૮-૧૮૧૯

સુવર્ણ અને માટીના જીવો નવા નવા થાય છે છતાં તે પુદ્ગલો તો અનાદિના પ્રવાહવાળા છે. અથવા મેરૂ સરખા સ્થાનની અપેક્ષાએ આ અનાદિ સંયોગ લેવામાં હરકત નહિ, તેના કોઇક ભાગમાંથી તેવા કોઈ સંયોગે સોનું કહડાવનામાં આવે ત્યારે અનાદિ સંયોગનો પણ વિભાગ થાય. જગત ઈશ્વરે કરેલું છે એમ નહી માનનારાઓ માટેજ આ દૃષ્ટાન્ત છે. જેઓ ઇશ્વરે કરેલું જગત છે એમ માને છે તેઓને માટે પ્રાગભાવ લેવો કે અતીત સમયોની પરંપરા દૃષ્ટાન્ત તરીકે લેવી. કેમકે તેની આદિ નથી અને અંત છે, કારણકે અતીતકાલ અને પ્રાગભાવ પણ અનાદિ સાંતછે. ૧૮૧૭-૧૮૧૯

જીવ-કર્મનો સંબંધ અનાદિ અનન્ત અને અનાદિ સાન્ત છે. એમ જણાવતા કહેછે કે.

तो किं जीव नहाण व अह जोगो कचणो वलाण व ? ।
जीवस्स य कम्मस्स य भण्णइ दुविहोऽवि न विरुद्धो ॥ १८२० ॥
पढमोऽत्थाऽभव्वाण भव्वाण कचणो-वलाण व ।
जीवत्ते सामण्णे भव्वोऽभव्वोत्ति को भेओ ? ॥ १८२१ ॥
होउ व जइ कम्मकओ न विरोहो नारगाइभेउ व्व ।
भण्णइ य भव्वा ऽभव्वा सभावओ तेण सदेहो ॥ १८२२ ॥

જીવ અને કર્મનો માહોમાંહે સંબંધ, જીવ અને આકાશની પેઠે અનાદિ અનન્ત છે ? કે સુવર્ણ અને પત્થરની પેઠે અનાદિ સાન્ત છે ? (એના ઉત્તરમાં) કહીએ છીએ કે બન્ને પ્રકારનો સંબંધ અવિરૂદ્ધ છે પહેલો જીવ ને આકાશના જેવો અનાદિ અનન્ત સંબંધ અભવ્યોને છે તથા બીજો સુવર્ણ અને પત્થરની પેઠે અનાદિ સાન્ત સંબંધ ભવ્ય જીવોને છે. જીવત્વ સર્વમાં સમાન છતાં ભવ્ય અને અભવ્યમાં શાથી તફાવત છે ?

(જીવત્વ સમાન છતા પણ નારક (નારકો) તિર્યંચાદિરૂપ તફાવત જેવી રીતે છે, તેવી-રીતે ભવ્ય-અને અભવ્યપણારૂપ તફાવત પણ છે, આ પ્રમાણે પણ નહી કહી શકાય, કારણકે નારકાદિપણાનો તફાવત કર્મજનિત છે, સ્વાભાવિક નથી, ને તેવી રીતે) ભવ્યા-ભવ્યત્વનો તફાવત પણ નારકાદિની પેઠે કર્મ જન્ય હોય, તો કંઈ વિરોધ નથી, પણ એ ભવ્યાભવ્યત્વનો તફાવત તમે તો સ્વાભાવિક કહો છો, તેથી સંદેહ થાય છે.

ભવ્યાભવ્યત્વના તફાવતનુ કારણ કહેછે

दव्वाइत्ते तुल्ले जीव-नहाण सभावओ भेओ ।
जीवा-ऽजीवाइगओ जह तह भव्वे यरविसेसो ॥ १८२३ ॥
एवंपि भव्वभावो जीवत्तंपिव सभावजाईओ ।
पावइ निचो तम्मि य तदवत्थे नत्थि निव्वाण ॥ १८२४ ॥
जह घडपुव्वाभावोऽणाइसहावोऽवि सनिहणो एव ।
जइ भवत्ताभावो भवेज्ज किरियाए को दोसो ? ॥ १८२५ ॥

જેમ જીવ અને આકાશમા દ્રવ્યત્વ-સત્ત્વ-પ્રમેયત્વ-જ્ઞેયત્વ વિગેરે ધર્મો સમાન છતાં પણ, તેમા જીવત્વ અને અજીવત્વ આદિ ભેદ સ્વાભાવિક છે, તેમ જીવોમા પણ જીવપણુ સમાન છતા એ ભવ્ય-અભવ્યપણાનો ભેદ છે એ પ્રમાણે ભવ્યભાવ જીવત્વની પેઠે જો સ્વાભાવિક હોય, તો તે ભવ્યભાવ નિત્ય-અવિનાશી થશે અને તે અવિનાશી એવા ભવ્યભાવમા મોક્ષ નહી થાય. (કેમકે "સિદ્ધના જીવો ભવ્ય નથી, તેમ અભવ્ય પણ નથી." એમ કહેવામા આવે છે માટે તે અવિનાશી ભવ્યો મોક્ષને અયોગ્ય છે,) એમ ન કહેવુ, કારણકે જેમ ઘટનો પૂર્વઅભાવ અનાદિ સ્વભાવવાળો છે, છતા પણ તેનો ઘટની ઉત્પત્તિ સમયે નાશ જણાય છે, તેવી રીતે જ્ઞાન-ક્રિયાવડે જો અનાદિ સ્વભાવવાળા ભવ્ય-ભાવનો નાશ થાય, તો શો દોષ છે ? કંઈજ નહી. ૧૮૨૩-૧૮૨૪-૧૮૨૫.

अणुदाहरणमभावो खरसंगपिव मई न त जम्हा ।
भावो चिय स विसिट्ठो कुंभाणुप्पत्तिमेत्तेणं ॥ १८२६ ॥
एव भव्वुच्छेओ कोट्ठागारस्स वा अवचयत्ति ।
त नाणतत्तणओऽणागयकाल बराण व ॥ १८२७ ॥
ज चातीना-ऽणागयकाला तुल्ला जओ य ससिद्धो ।
एक्को अणतभागो भव्वाणमईयकालेण ॥ १८२८ ।
एस्सेण तत्तिउ चिय जुत्तो जतोऽवि सव्वभव्वाण ।
जुत्तो न समुच्छेओ होज्ज मई कहमिण सिद्ध ? ॥ १८२९ ॥
भव्वाणमणंतत्तणमणंतभागो व किह व मुक्को किं ? ।
कालादओ व मंहिय ! मह वयणाओ व पडिवज्ज ॥ १८३० ॥

ઘટનો જે પૂર્વ અભાવ તે ઉદાહરણ ન થાય, કેમકે તે અભાવસ્વરૂપ હોવાથી ગધે-ડાના શીંગડાની પેઠે અવસ્તુરૂપ છે, એમ તું કહેતો હોય તો તે અયોગ્ય છે, કારણકે એ

ઘટનો પૂર્વ અભાવ, ભાવરૂપજ છે, માત્ર તેના કારણભૂત-અનાદિ કાળથી પ્રવર્તેલ જે માટીના પુદ્ગળનો સમૂહ તેથી ઘટની ઉત્પત્તિજ નથી થતી, એટલોજ કેવળ તેમા તફાવત છે વળી થોડે થોડે ધાન્યથી હીન થતો કોઠાર, કાળાન્તરે જેમ સર્વથા ખાલી થઈ જાય છે, તેમ કાળ અનન્તાનન્તો હોવાથી છ માસના અન્તે પણ એક ભવ્ય જીવ અવશ્ય મોક્ષે જાય તો તેથી અનુક્રમે હીન થવાથી સર્વ ભવ્યજીવોથી સંસાર કાળાન્તરે શૂન્ય થઈ જાય, એમ કહેવામા આવે તો તે પણ અયુક્ત છે, કેમકે ભવ્ય જીવોનો સમૂહ, અનાગત એટલે ભવિષ્યકાળ અને આકાશની પેઠે અનન્ત છે, એટલે તેનો વિચ્છેદ કદી પણ થાય નહિ, કેમકે અતીત-અનાગત કાળ સમાન છે, અને અતીતકાળે એક નિગોદના અનન્તમા ભાગે ભવ્ય જીવો મોક્ષે ગયા છે, ભવિષ્યકાળમા પણ તેટલાજ મોક્ષે જશે, માટે સર્વ ભવ્ય જીવોનો ઉચ્છેદ માનવો યોગ્ય નથી. ભવ્યજીવો અનન્તા છે, અને તેનો અનન્તમો ભાગ મોક્ષે જશે, એમ શાથી માની શકાય ? એમ તુ પૂછતો હો, તો હે મંડિક ! કાળ અને આકાશ આદિની પેઠે ભવ્યો અનન્તા છે, તેથી તેમનો કાળ-અને આકાશની પેઠે સર્વથા વિચ્છેદ નથી થતો, આ પ્રમાણે તુ મારા વચનથી અંગીકાર કર ૧૮૨૬ થી ૧૮૩૦

તમે કહો છો, તે સત્ય છે, એમ શાથી મનાય ? એમ શંકા થતી હોય તો—

सब्भूयमिणं गिण्हसु मह वयणाओऽवसेसवयणं व ।
सव्वण्णुत्ताइओ वा जाणयमज्झत्थवयणं व ॥ १८३१ ॥
मण्णसि किह सव्वण्णू सव्वेसिं सव्वससयच्छेया ।
दिट्ठताभावम्मिवि पुच्छउ जो संसओ जस्स ॥ १८३२ ॥

મે જે કહ્યુ તે સર્વ સત્ય છે, એમ ગ્રહણ કર, કારણકે હુ સર્વજ્ઞ વીતરાગ છુ, તેથી જ્ઞાયક મધ્યસ્થ પુરૂષની પેઠે મારૂ વચન તારા સંશયાદિ સર્વ વચનની પેઠે સત્ય છે તમે સર્વજ્ઞ છો કે નહિ, તેની શી ખાતરી ? એવો તને સંશય થતો હોય, તો તેના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે હુ સર્વના સંશયનો છેદ કરૂ છુ. આમા બીજા કોઇ ઉદાહરણની જરૂર નથી, છતા તને જે કંઇ પણ સંશય હોય તે પૂછ, હુ તેનો છેદ કરૂ. જેથી તને પોતાને પ્રતીતિ થાય. ૧૮૩૨-૧૮૩૨

જે ભવ્યો હોય અને મોક્ષે ન જાય, તેને અભવ્ય કેમ ન કહેવાય ?

भव्वावि न सिज्झिस्सति केइ कालेण जइवि सव्वेण ।
नणु तेवि अभव्वच्चिय किं वा भव्वत्तणं तेसिं ? ॥ १८३३ ॥
भण्णइ भव्वो जोग्गो न य जोगत्तेण सिज्झई सव्वो ।
जह जोग्गम्मिवि दलिए सव्वत्थ न कीरए पडिमा ॥ १८३४ ॥
जह वा स एव पासाण कणगजोगोऽवि जइवि जोग्गेऽवि ।
न विजुज्जइ सव्वो च्चिय स विउज्जइ जस्स संपत्ती ॥ १८३५ ॥
किं पुण जा संपत्ती सा जोग्गस्सेव न उ अजोग्गस्स ।
तह जो मोक्खो नियमा सो भव्वाण न इयरेसिं ॥ १८३६ ॥

ભવ્ય છતા પણ જેઓ કોઈ કાળે પણ મોક્ષે ન જાય, તો પછી જેઓનો મોક્ષ ન થાય તેઓને અભવ્ય કેમ ન કહેવા ? તેઓને ભવ્ય કહેવામા શુ વિશેષતા છે ? (એ

પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે ભવ્ય એટલે સિદ્ધિગમન યોગ્ય, (પણ સિદ્ધગતિમાં જાયજ એવો અર્થ ન સમજવો.) યોગ્યતામાત્રથીજ સર્વે સિદ્ધ થશે એમ ન સમજવુ. (પણ સિદ્ધ ગતિમા જવાની સામગ્રી મળે તોજ તે સિદ્ધિ પામે.) જેમ સુવર્ણ-પાષાણ-કાષ્ઠ વિગેરેના દળીઆમા પ્રતિમા થવાની યોગ્યતા હોય છે, પણ તે સર્વ દળીઆમાથી પ્રતિમા નથી કરાતી. પણ જેને યોગ્ય સામગ્રી મળે છે, તેનીજ પ્રતિમા કરાય છે. અથવા જેમ સુવર્ણ અને પાષાણનો યોગ જુદો પાડી શકાય એમ છે, છતા કઇ સર્વનો વિયોગ નથી થતો, પણ જેને વિયોગની સામગ્રી મળે છે તેનોજ વિયોગ થાય છે. મતલબ કે-યોગ્ય-સામગ્રી યોગ્યતાવાળાને મળે તોજ કાર્ય થાય, ન મળે તો નહી થાય, પણ અયોગ્યતા-વાળાને સામગ્રી મળે તો પણ કાર્યની સિદ્ધિ નથી થતી, તેવીજ રીતે જે મોક્ષ થાય છે, તે અવશ્ય ભવ્યનેજ થાય છે, પણ અભવ્યને નથી થતો. ૧૮૩૩-૧૮૩૪-૧૮૩૫-૧૮૩૬.

મોક્ષ નિત્ય નથી, એમ કહેવામા આવે તો, તે માટે કહે છે કે—

कयगाइमत्तणाओ मोक्खो निच्चो न होइ कुंभो व ।
नो पद्धंसाभावो भुवि तद्धम्मावि ज निच्चो ॥ १८३७ ॥
अणुदाहरणमभावो एसोऽवि मई न त जओ नियओ ।
कुंभविणासविसिट्ठो भावो च्चिय पोग्गलमयोऽय ॥ १८३८ ॥
किं वेगंतेण कय पोग्गलमेत्तविलयम्मि जीवस्स ।
किं निव्वत्तियमहिय नभसो घडमेत्तविलयम्मि ? ॥ १८३९ ॥

કૃતકાદિ (ધર્મવાળો) હોવાથી ઘટની પેઠે મોક્ષ નિત્ય નથી. (એમ કહેવામા આવે તો) તે અયોગ્ય છે, કારણકે પ્રધ્વસાભાવ કૃતક છતા પણ નિત્ય છે. અભાવ એ અવસ્તુ-રૂપ હોવાથી તેનુ ઉદાહરણ નહી ઘટે, એમ કહેવામા આવે, તો તે પણ ઉચિત નથી, કેમકે નિશ્ચિત કુભ વિનાશરૂપ વિશેષણે વિશિષ્ટ એવો પુદ્ગલાત્મકભાવ એજ પ્રધ્વસા-ભાવ છે. (તેથી એ ઉદાહરણ યોગ્ય છે) અથવા જેમ ઘટમાત્રનોજ વિનાશ થવાથી આકાશમા શુ વિશિષ્ટ કરાય છે ? કઇજ નહી, તેવીજ રીતે કર્મ પુદ્ગળ માત્રનોજ વિનાશ થએથી જીવમા શુ વિશેષ કરાય છે ? કે જેથી મોક્ષને એકાન્તે કૃતક કહેવાય ? ૧૮૩૭-૧૮ ૮-૧૮૩૯.

મડિક —મોક્ષ નિત્ય-અવિનાશી નથી, પણ ઘટની પેઠે કૃતક હોવાથી-પ્રયત્ન પછી થતો હોવાથી અને આદિમાન્ હોવાથી અનિત્ય-વિનાશી છે.

ભગવન્ત —તારૂ કહેવુ અયોગ્ય છે, કેમકે તેં કહેલો હેતુ વિપક્ષમા રહે છે, તેથી તે અનેકાન્તિક છે. જેમકે ઘટ વિગેરેનો પ્રધ્વસાભાવ કૃતકાદિ સ્વભાવવાળો છે, તોપણ તે નિત્ય છે, અને જો તેને અનિત્ય કહેવામા આવે, તો ઘટાદિ પુન તદ્રૂપે થવા જોઇએ.

મડિક —પ્રધ્વસાભાવ, અભાવરૂપ હોવાથી વસ્તુરૂપ નથી, એટલે તેનુ ઉદાહરણ આપ નહિ કહી શકો.

ભગવન્ત —એ પ્રધ્વસાભાવ અવસ્તુરૂપ નથી, પણ વસ્તુરૂપ છે, કારણ કે નિશ્ચિત કુભવિનાશરૂપ જે વિશિષ્ટ પુદ્ગલાત્મકભાવ (કપાલ-ઠીકરા થવાદિ રૂપ) એ પ્રધ્વસાભાવ છે. એટલે અમે કહેલ ઉદાહરણ યોગ્ય છે. તેથી મોક્ષને કૃતકાદિ સ્વભાવવાળો માનવામાં આવે

તોપણ તે અનિત્ય નહિ કહી શકાય અથવા મોક્ષ કૃતકજ નહિ, કેમકે આત્મા અને કર્મ પુદ્ગલનો વિયોગ એજ મોક્ષ કહેવાય છે. જ્યારે તપ-સયમ આદિના પ્રભાવે આત્માથી કર્મો જુદાં પડે છે, ત્યારે આત્માનુ એમા શુ કરાય છે? કે જેથી મોક્ષને કૃતકાદિ સ્વભાવવાળો માનીને તેમા અનિત્યતા કહે છે? તે વખતે આત્મા સ્વસ્વરૂપમાજ સ્થિત થાય છે, એટલે એમા કઇ વિશેષતા નથી કરાતી, કે જેથી તે કૃતક કહેવાય.

મડિક —આત્મા અને કર્મનો વિયોગ કરાય છે, તેથી તે કૃતક છે, અને કૃતક હોવાથી મોક્ષ અનિત્ય છે

ભગવન્ત —મુદ્ગરાદિ વડે ઘટ માત્રનોજ વિનાશ થતા આકાશમા શુ વિશેષતા થાય છે? કઈજ નહીં. તેવી રીતે અહી પણ કર્મ માત્રનો વિનાશ થવાથી આત્મામા શુ વિશેષતા છે? કે જેથી મોક્ષને કૃતક માનીને અનિત્ય કહે છે.

મડિક - જેમ ઘટનો વિનાશ કરાય છે, તેમ કર્મનો પણ વિનાશ કરાય છે. તેથી તે કૃતક છે, એ પ્રમાણે કૃતક હોવાથી સર્વ કર્મના ક્ષય રૂપ મોક્ષ અનિત્ય છે.

ભગવન્ત —ત્હારૂ એ કથન ઠીક નથી, કેમકે જેમ ઘટનો વિનાશ થતા પણ આકાશનો સદ્ભાવ હોય છે, ને તેથી તે આકાશથી ઘટવિનાશ કઈ ભિન્ન નથી. અને એથી આકાશની કઈ વિશેષતા નથી કરાતી, કારણ કે તે હમ્મેશા અવસ્થિત હોવાથી નિત્ય છે એવી રીતે અહી કર્મનો વિનાશ થતા જે કેવળ આત્માનો સદ્ભાવ છે, તે આત્મ સદ્ભાવથી કર્મ વિનાશ કઈ જુદો નથી, અને એથી આત્મામા કઇ વિશેષ નથી કરાતુ, કેમકે તે પણ આકાશની પેઠે નિત્ય હોય છે. માટે મોક્ષ કૃતક નથી, અને કૃતક ન હોવાથી અનિત્ય પણ નથી. જો કે કથચિત્ તો તે અનિત્ય છેજ, કેમકે દ્રવ્ય અને પર્યાયરૂપે સર્વ વસ્તુ નિત્યાનિત્ય છે. ૧૮૩૭-૧૮૩૮-૧૮૩૯

મડિક —જીવે જે કર્મ પુદ્ગળો નિર્જરીને તજી દીધેલા હોય છે, તે કર્મ પુદ્ગળો લોકમાજ રહે છે આથી કરીને જેમ ઘટ રૂપથી નિયુક્ત થએલ આકાશ, ઘટના વિનાશથી તેના કપાલાદિ પુદ્ગળોના સયોગવાળુ થાય છે, તેમ કર્મથી વિયુક્ત આત્મા પણ નિર્જરિત સયોગવાળો થવો જોઇએ, અને એથી તો પુન તેને બધ થશે.

ભગવન્ત —ના પુન તેને બધ નથી થતો, ને વળી તે મોક્ષ નિત્ય છે, કારણ કે—

सोऽणवराहो व्व पुणो न बज्झइ बन्धकारणाभावा ।
जोगा य बन्धहेऊ न य ते तस्सासरीरोत्ति ॥ १८४० ॥
न पुणो तस्स पसूई बीयाभावादिहंकुरस्सेव ।
बीयं च तस्स कम्मं न य तस्स तओ निच्चो ॥ १८४१ ॥
दव्वामुत्तत्तणओ नह व निच्चो मओ स दव्वतया ।
सव्वगयत्तावत्तो मइत्ति त नाणुमाणाओ ॥ १८४२ ॥

નિરપરાધી પુરૂષની પેઠે મુક્ત આત્મા બધકારણના અભાવે પુન કર્મથી બધાતો નથી. કેમકે મન-વચન-કાયરૂપ યોગ વગેરે બધના હેતુઓ, શરીરના અભાવે મુક્તાત્માને નથી હોતા (તેથી કર્મવર્ગણાનો સયોગ ન થવાથી બધ નથી થતો.) વળી જેમ બીજના અભાવે અકુર નથી થતો, તેમ મુક્તાત્માને પુન જન્મ નથી થતો. અહીઆ બીજ તે કર્મ

જાણવુ, ને તે કર્મરૂપ બીજ મુક્તાત્માને ન હોવાથી ભવોત્પત્તિરૂપ અ કુર થતો નથી, માટે તે મુક્ત નિત્ય છે, તે મુક્તાત્મા દ્રવ્ય સ્વરૂપ અને અમૂર્ત હોવાથી આકાશની પેઠે દ્રવ્યપણે નિત્ય છે. આથી આત્મા સર્વગત છે એમ ન કહેવુ, કેમકે એ પક્ષ અનુમાને કરીને બાધિત થાય છે. (જેમ દ્રવ્ય સ્વરૂપ અમૂર્ત આકાશ દ્રવ્યપણે નિત્ય છે, તેમ સર્વગત પણ છે, એવીજ રીતે આત્મા પણ સર્વગત સિદ્ધ થશે. એમ કહેવામા આવે, તો તે અયુક્ત છે, કારણકે તે હેતુ વિપરીતધર્મની સિદ્ધિ કરે છે, તેથી તે વિરૂદ્ધ છે, જેમકે કુભાર કર્તા હોવાથી અસર્વગત છે, તેમ આત્મા પણ કર્તા હોવાથી અસર્વગત છે. અહી આત્માનુ કર્તાપણુ અયુક્ત નથી, કેમકે જો એમ ન હોય, તો તે આત્મા ભોક્તા અદૃષ્ટ વગેરે ધર્મ-વાળો ન હોઈ શકે.) ૧૮૪૦-૧૮૪૧-૧૮૪૨.

વસ્તુત સર્વ કાઇ વસ્તુ ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રૌવ્યસ્વરૂપ છે

को वा निच्चग्गाहो सव्वं चिय विभव भंग ठिइमइय ।
पज्जायतरमेत्तप्पणादनिच्चाइववएसो ॥ १८४३ ॥
मुक्कस्स कोऽवकासो सोम ! तिलोगसिहर, गई किह से ? ।
कम्मलहुयानहागइपरिणामाईहिं भणियमिद ॥ १८४४ ॥

અથવા તે એકાન્ત નિત્ય છે, એવો આગ્રહ શામાટે હોવો જોઇએ ? વસ્તુત સર્વ પદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રૌવ્યમય છે, પર્યાયાન્તર માત્રની મુખ્યતાએજ અનિત્ય દિનો વ્યવહાર થાય છે. મુક્ત આત્માઓ ક્યા રહે છે ? હે સૌમ્ય ! તેઓ લોકાન્તે રહે છે. તેમની ગતિ કેવા પ્રકારે થાય છે ? કર્મ રહિત થએ લઘુતા થવાથી અને તથ પ્રકારના ગતિપરિણામાદિથી એક સમયમા તે મોક્ષમા જાય છે. એમ શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે. ૧૮૪-૪૪

મુક્ત આત્મા એકાન્ત નિત્ય છે, એવો આગ્રહ શામાટે રાખવો ?, એકાન્ત અનિત્ય વાદીને બોલતા બ ધ કરવાનેજ અમે નિત્ય કહ્યો છે, વસ્તુત જૈનદર્શનના અભિપ્રાયે સર્વ પદાર્થ ઉત્પત્તિ સ્થિતિ ને લય સ્વરૂપ છે. કેવળ પર્યાયાન્તરમાત્રની મુખ્યતાએજ અનિત્યાદિનો વ્યવહાર થાય છે, જેમકે ઘટરૂપ પદાર્થ પૂર્વે મૃત્પિ ડ પર્યાયરૂપે નાશ પામે છે, ઘટરૂપ પર્યાયપણે ઉત્પન્ન થાય છે અને માટીરૂપ દ્રવ્યપણે અવસ્થિત રહે છે. એજ પ્રમાણે મુક્તાત્મા પણ સ સારીરૂપે નાશ પામે છે, સિદ્ધપણે ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉપયોગાદિ રૂપ જીવપણે અવસ્થિત રહે છે. વળી પ્રથમસમયસિદ્ધરૂપે વિનાશ પામે છે, દ્વિતીય-સમયસિદ્ધપણે ઉત્પન્ન થાય છે અને જીવત્વાદિ વડે દ્રવ્યપણે અવસ્થિત રહે છે. એમ ફક્ત પર્યાયાન્તરની મુખ્યતાએજ અનિત્યાદિનો વ્યવહાર કરાય છે.

હે સૌમ્ય મ ડિક ! તુ કદાચ એમ પૂછતો હોય, કે એ મુક્તાત્માઓ ક્યા રહે છે ? તેના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે, તેઓ લોકના અન્તે સિદ્ધશિલાપર રહે છે.

મ ડિક —કર્મ રહિત જીવની આટલે બધે દૂર આ ક્ષેત્રથી ત્યાસુધી ગતિ કેવી રીતે થાય ? કેમકે જીવની સર્વ ચેષ્ટાઓ કર્માધીન હોય છે, કર્મ રહિત જીવને વિહાયોગતિ વિગેરે કર્મના અભાવે એવી ગતિચેષ્ટા કેવી રીતે થઈ શકે ?

ભગવન્ત —ભદ્ર મ ડિક ! કર્મના ક્ષય થવાથી જેમ આત્મા અપૂર્વ સિદ્ધ પરિણામ પામે છે, તેમ કર્મના અભાવે લઘુતા પ્રાપ્ત થવાથી આત્મા એકજ સમયમા એવી ગતિ

કરે છે. વળી જેમ તુ મડ-એરડફળ અગ્નિ-ધૂમ અને ધનુષ્યમાથી મૂકેલુ તીર, પૂર્વ પ્રયોગ આદિથી ગતિ કરે છે, તેમ મુક્ત આત્મા પણ પૂર્વપ્રયોગઆદિથી ગતિ કરે છે. ૧૮૪૩ ૧૮૪૪.

આત્મા અક્રિય નથી, તે વાત કહે છે.

किं सक्किरियमरूवं मंडिय ! भुवि चेयणं च किमरूवं ? ।
जह से विसेसधम्मो चेयन्नं तह मया किरिया ॥ १८४५ ॥
कत्ताइत्तणओ वा सक्किरिओऽयं मओ कुलालो व्व ।
देहप्फंदणओ वा पच्चक्खं जंतपुरिसो व्व ॥ १८४६ ॥

અરૂપી છતા સક્રિય હોય એવો કયો પદાર્થ છે ? એમ તુ પૂછતો હોય, તો હે મંડિક ! અરૂપી છતા સચેતન હોય એવો કયો પદાર્થ છે ? જેમ ચૈતન્ય એ આત્માનો વિશેષ ધર્મ છે, તેમ ક્રિયા પણ તેનો વિશેષધર્મજ માનેલ છે. અથવા જેમ કુભાર કર્તા ભોક્તાદિ ક્રિયા સ્વરૂપ છે, તેમ આત્મા પણ તેવો હોવાથી સક્રિય છે, અથવા યંત્રપુરૂષની પેઠે પ્રત્યક્ષથી દેહપરિસ્પન્દ જણાય છે, તેથી તે સક્રિય છે ૧૮૪૫-૧૮૪૬.

મંડિક—ભગવન્ ! આકાશ કાળ વિગેરે અમૂર્ત પદાર્થો નિષ્ક્રિય છે, એમ પ્રસિદ્ધ છે, તે છતા તમે એવો કયો પદાર્થ અરૂપી છતા સક્રિય જોયો છે, કે જેથી અરૂપી એવા મુક્ત આત્માને તમે સક્રિય કહો છો ? મતલબ કે જેમ આકાશાદિ અમૂર્ત હોવાથી અક્રિય છે, તેમ મુક્તાત્મા પણ અક્રિયજ હોવો જોઇએ.

ભગવન્ત—મંડિક ! તારી એ માન્યતા યોગ્ય નથી, એ બાબત વધારે સારી રીતે સમજવાને હુ જ તને પૂછુ છુ કે જગતમા એવી બીજી કઇ અમૂર્ત વસ્તુ તેં સચેતન જોઇ છે ? કે જેથી મુક્તાત્માને સચેતન માને છે. જેમ આકાશ અમૂર્ત હોવાથી અચેતન છે, તેમ મુક્તાત્મા પણ અમૂર્ત હોવાથી અચેતન હોવો જોઇએ પણ આમ મનાતુ નથી, કારણકે આકાશ આદિની સાથે અમૂર્તપણાવડે આત્મા સમાન છે, તોપણ તેને ચૈતન્યરૂપ વિશેષ ધર્મ છે, તો તેવીજ રીતે ક્રિયા પણ તેનો વિશેષ ધર્મ હોય, તો શુ વિરોધ છે ? કઇજ નહી. અથવા જેમ કુભકાર કર્તા ભોક્તાદિ સ્વરૂપ હોવાથી સક્રિય છે, તેમ આત્મા પણ કર્તા ભોક્તાદિ સ્વરૂપ હોવાથી સક્રિય છે, અથવા યંત્રના પુરૂષની પેઠે દેહમા પરિસ્પંદ (હલન-ચલન) પ્રત્યક્ષથી જણાતુ હોવાથી આત્મા સક્રિય છે ૧૮૪૫-૧૮૪૬.

देहप्फंदणहेऊ होज्ज पयत्तोत्ति सोऽवि नाकिरिए ।
होज्जाऽदिट्ठो व्व मई तदरूवत्ते ननु समाणं ॥ १८४७ ॥
रूवित्तंमि स देहो वच्चो तप्फंदणे पुणो हेऊ ।
पइनिययपरिप्फंदणमचेयणाणं नवि य जुत्तं ॥ १८४८ ॥
होउ किरिया भवत्थस्स कम्मरहियस्स किंनिमित्ता सा ? ।
ननु तग्गइपरिणामा जह सिद्धत्तं तहा साऽवि ॥ १८४९ ॥

દેહપરિસ્પન્દમા આત્માનો પ્રયત્ન હેતુભૂત છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે પ્રયત્ન પણ અક્રિય આત્મામા ઘટે નહી. કોઇ અમૂર્ત અદૃષ્ટ એમા હેતુ છે, એમ કહેવામા આવે, તો આત્મા પણ અમૂર્ત હોવાથી તેમા હેતુ કેમ ન થાય ? મૂર્ત અદૃષ્ટ દેહપરિસ્પન્દમા હેતુ

છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે હેતુ કાર્મણશરીરજ છે એમ કહેવુ જોઇએ, પણ અચેતન પદાર્થોમાં એવો પ્રતિનિયત પરિસ્પન્દ થવો યોગ્ય નથી. ભવસ્થ જીવને સક્રિયપણુ ભલે હોય, પણ કર્મ રહિત મુક્તાત્માને તે કયા નિમિત્તથી થાય છે? એમ કહેતા હો તો ઉત્તરમા જણાવવાનુ કે જેમ સિદ્ધગતિના પરિણામથી સિદ્ધપણુ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તે ક્રિયા પણ થાય છે. ૧૮૪૭-૧૮૪૮-૧૮૪૯.

મંડિક—દેહપરિસ્પન્દમા આત્માનો પ્રયત્ન હેતુ છે, પણ કોઈ ક્રિયા હેતુ નથી, આથી કરીને આત્માને સક્રિય ન કહી શકાય.

ભગવન્ત—જો આત્મા અક્રિય હોય, તો આકાશની પેઠે અક્રિય એવા આત્મામાં પણ તે પ્રયત્ન હોઇ શકે નહિ, માટે આત્મા સક્રિયજ છે. વળી અમૂર્ત પ્રયત્ન દેહ પરિસ્પન્દમા હેતુ છે, એમ માનવામા અન્ય બીજો કયો હેતુ છે? અન્ય હેતુની અપેક્ષા મિવાય સ્વત આ પ્રયત્નજ દેહ પરિસ્પન્દમા હેતુ છે, એમ જો કહેવામા આવે, તો એ પ્રમાણે આત્મા પણ દેહ પરિસ્પન્દમા હેતુ થઈ શકશે, વચ્ચે નિરર્થક પ્રયત્ન માનવાથી શો લાભ છે? મંડિક—દેહપરિસ્પન્દમા કોઈ અદૃષ્ટ હેતુ છે, પણ આત્મા નિષ્ક્રિય હોવાથી તે તે પરિસ્પન્દમાં હેતુભૂત નથી.

ભગવન્ત—હુ તને એ સબંધમાં પૂછુ છુ કે એ અદૃષ્ટ મૂર્ત છે, કે અમૂર્ત છે? જો અમૂર્ત હોય તો, આત્મા પણ અમૂર્ત હોવાથી તેને દેહપરિસ્પન્દમા શા માટે હેતુભૂત નથી માનતો? અને જો એ અદૃષ્ટ મૂર્ત હોય તો તે કાર્મણશરીર સિવાય અન્ય કઈ સભવતુ નથી, જો એ પ્રમાણે એ કાર્મણ શરીર, બાહ્ય શરીરના હેતુપણે વપરાતુ હોય તો તેના પરિસ્પન્દનો પણ કોઇ અન્ય હેતુ હોવો જોઇએ. તેનો પણ પુન બીજો હેતુ હોવો જોઇએ પુન તેનો પણ અન્ય હેતુ કહેવો પડશે, એમ છેવટે અનવસ્થાજ પ્રાપ્ત થશે. અદૃષ્ટ કાર્મણ શરીરનો પરિસ્પન્દ અન્ય હેતુ સિવાય સ્વભાવથીજ પ્રવર્તે છે, તેથી અનવસ્થા દોષ નહિ પ્રાપ્ત થાય, એમ કહેવામા આવે તો એ પ્રમાણે બાહ્ય દૃશ્ય શરીરનો પરિસ્પન્દ પણ સ્વભાવથીજ પ્રવર્તશે, અદૃષ્ટ કાર્મણ શરીરની કલ્પના કરવાથી શુ લાભ છે?

મંડિક—એને પણ એ પ્રમાણે સ્વભાવથી પરિસ્પન્દ માનીએ તો કઈ હરકત નથી, અને તો એ પણ માન્ય છે.

ભગવન્ત—એમ માનવુ અયુક્ત છે, કારણકે અચેતન પદાર્થને એ પ્રમાણે પ્રતિનિયત વિશિષ્ટ પ્રકારનો પરિસ્પન્દ સ્વાભાવિક ન થઈ શકે, કેમકે 'જે અન્ય હેતુની અપેક્ષા સિવાયનો હોય, તે નિત્ય વિદ્યમાન હોય, અથવા નિત્ય અવિદ્યમાન હોય છે." માટે કર્મ વિશિષ્ટ આત્માજ પ્રતિનિયત દેહપરિસ્પન્દમા હેતુ છે, તેથી તે સક્રિય છે. એમ માનવુ એજ યોગ્ય છે.

મંડિક—અસ્તુ, તમારા કહેવા પ્રમાણે ભવસ્થ-સસારી જીવને તેવી ક્રિયા હોવાથી સક્રિય હો, પરંતુ કર્મ રહિત મુક્તાત્માને તે ક્રિયા કેવીરીતે હોઇ શકે?

ભગવન્ત—જેમ મુક્તાત્માને સિદ્ધગતિના પરિણામથી સિદ્ધપણુ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ મુક્તાત્મા સક્રિય પણ છે. ૧૮૪૭-૧૮૪૮-૧૮૪૯.

મુક્તાત્માઓ ગતિવાળા હોવાથી સિદ્ધક્ષેત્રની આગળ પણ કેમ નથી જતા ? એ શંકાનું સમાધાન અને તેને અંગે ધર્માસ્તિકાય ને લોકની સિદ્ધિ કરે છે—

किं सिद्धालयपरओ न गई ? धम्मत्थिकायविरहाओ ।
सो गइउवग्गहकरो लोगम्मि जमत्थि नालोए ॥ १८५० ॥
लोगस्सऽत्थि विवक्खो सुद्धत्तणओ घडस्स अघडो व्व ।
स घडाइ च्चिय मई न निसेहाओ तयणुरूवो ॥ १८५१ ॥
तम्हा धम्मा-ऽधम्मा लोयपरिच्छेयकारिणो जुत्ता ।
इहराऽऽगासे तुल्ले लोगोऽलोगोत्ति को भेओ ? ॥ १८५२ ॥
लोगविभागाभावे पडिघायाभावओऽणवत्थाओ ।
संववहाराभावो संबंधाभावओ होज्जा ॥ १८५३ ॥
निरणुग्गहत्तणाओ न गई परओ जलादिव झसस्स ।
जो गमणाणुग्गहिया सो धम्मो लोगपरिमाणो ॥ १८५४ ॥
अत्थि परिमाणकारी लोगस्स पमेयभावओऽवस्सं ।
नाणं पिव नेयस्सालोगत्थित्ते य सोऽवस्सं ॥ १८५५ ॥

પ્રશ્ન—સિદ્ધ ક્ષેત્રની આગળ પણ મુક્તાત્માની ગતિ ક્રિયા કેમ નથી થતી ?

ઉત્તર—આગળ ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ છે માટે, તે ધર્માસ્તિકાય જીવો અને પુદ્ગલોને ગતિક્રિયામાં ઉપકાર કરનાર છે, તેથી તે લોકમાં જ છે, અલોકમાં નથી વળી જેમ ઘટનો પ્રતિપક્ષી અઘટ છે, તેમ શુદ્ધપદપણાથી લોકનો પ્રતિપક્ષી અલોક છે, તે અલોક ઘટપટાદિ હશે, એમ કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કારણકે નિષેધથી તેના અનુરૂપ પદાર્થનીજ કલ્પના થાય છે ધર્માસ્તિકાય, અને અધર્માસ્તિકાય એ બે દ્રવ્યો લોકના નિયામક છે, અન્યથા સર્વત્ર આકાશદ્રવ્યની હયાતી તુલ્ય હોવાથી “આ લોક છે અને આ અલોક છે” એવો ભેદ કયાથી થાય ? લોકવિભાગના અભાવે પ્રતિઘાતના અભાવથી ગતિ અને અવસ્થાન ન થાય અને એથી સંબંધનો જ અભાવ થવાથી બન્ધ-મોક્ષાદિ વ્યવહારનો સર્વથા અભાવ થાય તેથી કરીને જેમ જળ સિવાય મત્સ્યની ગતિ નથી થતી, તેમ જીવ પુદ્ગળોને ઉપગ્રહ કરનાર ધર્માસ્તિકાયાદિના અભાવે લોક બહાર ગતિ નથી થતી તેમને ગતિમાં જે અનુગ્રહ કરનાર છે તે ધર્માસ્તિકાય છે, અને તે લોકપ્રમાણજ છે. જેમ જ્ઞેયનું પરિમાણ કરનાર જ્ઞાન છે, તેમ લોક પ્રમેય હોવાથી તેનુ પરિમાણ કરનાર અવશ્ય કોઈ છે. અહીં પરિમાણ કરનાર ધર્માસ્તિકાય છે, અને એ ધર્માસ્તિકાય, અલોક હોય તોજ હોઈ શકે છે, ૧૮૫૦ થી ૧૮૫૫.

મોક્ષસ્થાનમાંથી સિદ્ધનું પુનઃ પતન નથી થતુ, તે માટે કહે છે

पयणं पसत्तमेवं थाणाओ तं च नो जओ छट्ठी ।
इह वत्तिलक्खणेयं कत्तुरणत्थंतरं थाणं ॥ १८५६ ॥
नहनिच्चत्तणओ वा थाणविणासपयणं न जुत्तं से ।
तह कम्माभावाओ पुणकिरियाभावओ वावि ॥ १८५७ ॥

निच्चत्थाणाओ वा वोमाईण पडण पसज्जेज्जा ।
अह न मयमणेगंता थाणाओऽवस्स पडण ति ॥ १८५८ ॥

એ માનવાથી તો સિદ્ધને તે સ્થાનથી પુન પતન પ્રાપ્ત થશે. ના તેમ નહિ, કારણકે અહી કર્તારૂપ છઠ્ઠી વિભક્તિ છે, તેથી તે સ્થાન કર્તાથી અનર્થાન્તર છે, વળી તે સ્થાન તેનાથી અર્થાન્તર માનીએ, તો પણ આકાશની પેઠે નિત્ય હોવાથી તે સ્થાનનો વિનાશ કે પતન યોગ્ય નથી, કારણકે તેમ થવાના કારણ ભૂત કર્મના અભાવે પુન ક્રિયા ન હોવાથી તેમ નથી થતુ. તથા " નિત્ય સ્થાનથી પતન " માનવામા આવે, તો આકાશાદિનુ પણ પતન થાય, અને જો તે માન્ય ન હોય તો, " સ્થાનથી અવશ્ય પતન " એ કથન અનૈકાન્તિક છે. ૧૮૬-૧૮૫૭-૧૮૫૮.

જેમા રહેવાય તે સ્થાન, એ વ્યુત્પત્તિથી સ્થાન શબ્દ અધિકરણ વાચી છે, અને તેથી કરીને સિદ્ધનુ સ્થાન તે સિદ્ધસ્થાન, આ પ્રમાણે અર્થ માનીએ તો, પર્વત અથવા વૃક્ષના અગ્રભાગ પરથી જેમ દેવદત્તનુ અથવા ફળનુ પતન થાય છે, તેમ સિદ્ધનુ પણ સિદ્ધસ્થાનથી પતન થવુ જોઈએ, કારણકે જેમ દૂર કોઈનુ જેનુ કોઈ પણ સ્થાન હોય તેનુ પોતાના સ્થાનથી પતન જણાય છે, તેમ સિદ્ધનુ પણ પતન થવુ જોઈએ.

ભગવન્ત —એમ માનવુ અયોગ્ય છે, કારણકે અહી સિદ્ધનુ સ્થાન એ વાક્યમા કર્તાના અર્થમા છઠ્ઠી વિભક્તિ છે, તેથી કરીને સિદ્ધ જ્યા અવસ્થિત રહે છે તે સ્થાન, પરન્તુ તે સિદ્ધથી અર્થાન્તર-જુદુ એવુ સ્થાન ન સમજવુ.

અથવા તે સ્થાન સિદ્ધથી અર્થાન્તર માનીએ, તો પણ તેથી સિદ્ધનુ પતન થવુ યુક્ત નથી, કારણકે એ સ્થાન આકાશની પેઠે નિત્ય હોવાથી તેનો વિનાશ ન થાય અને વિનાશ ન થવાથી મુક્તનુ પતન પણ ન થાય, કેમકે આત્માને પતનાદિ ક્રિયામા કર્મજ મુખ્ય કારણ છે, અને તે કર્મ તો મુક્તાત્માને નથી, એટલે પતન કયાથી થાય ? ન જ થાય. વળી નિજ પ્રયત્નથી પ્રેરણા-આકર્ષણ-વિકર્ષણ ગુરુત્વ વિગેરે પતન થવાના કારણ છે તે પણ મુક્ત આત્માને નથી હોતા, એથી તેમનુ પતન કયાથી થાય ?

વળી " સ્થાનથી પતન " એમ જે કહ્યુ છે, તે સ્વવચનવિરુદ્ધ છે, કારણકે અસ્થાનથી પતન થાય, પણ સ્થાનથી પતન ન થાય, જો સ્થાનથી પણ પતન માનીએ, તો આકાશ વિગેરેને પણ પોતાના નિત્ય સ્થાનથી પતન પ્રાપ્ત થાય, અને જો એ પ્રમાણે માન્ય ન હોય, તો સ્થાનથી અવશ્ય પતન થાય છે, એ કથન અનૈકાન્તિક છે ૧૮૫૬-૧૮૫૭-૧૮૫૮.

સિદ્ધાત્માઓની આદિ નથી અને અમૂર્ત હોવાથી પરિમિત ક્ષેત્રમાં સર્વ સમાય છે એ વાત જણાવે છે.

भवओ सिद्धोत्ति मई तेणाइमसिद्धसभवो जुत्तो ।
कालाणाइत्तणओ पढमसरीर व तदजुत्त ॥ १८५९ ॥
परिमियदेसेऽणता किह माया ? मुत्तिविरहियत्ताओ ।
णेयम्मि व नाणाई दिट्ठीओ वेगरूवम्मि ॥ १८६० ॥

સંસારમાથી સર્વ મુક્તાત્માઓની સિદ્ધિ થાય છે, તેથી સિદ્ધોની આદિ હોવી જોઈએ. એ કથન અયોગ્ય છે, કારણકે કાળ અનાદિ હોવાથી જેમ કોઈ આદ્ય શરીર નથી તેમ સિદ્ધોની પણ આદિ નથી. પરિમિત સિદ્ધ ક્ષેત્રમા અનન્તા સિદ્ધો કેવી રીતે

સમાય છે ? અમૂર્ત છે માટે, અથવા જેમ તેમના જ્ઞાનામાં અનન્તા દ્રવ્યો સમાય છે તેમ. અથવા એક નર્તકીની ઉપર જેમ હજારો દૃષ્ટિઓ પડે છે, તેમ તે સિદ્ધોનો સમાવેશ પણ સમજવો. ૧૮૫૯-૧૮૬૦

સંસારમાંથી સર્વ જીવો મુક્ત થએલા છે, તોપણ સર્વ સિદ્ધાત્માઓમાંથી અવશ્ય કોઇપણ એક સિદ્ધ સર્વથી પ્રથમ સિદ્ધ થએલ હોવો જોઇએ, આવી શંકા કરવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કારણકે જેમ મન શરીરો અને સર્વ રાત્રિ દિવસો અનાદિમાન છે, પરંતુ કાળ અનાદિ હોવાથી અમુક આદ્ય શરીર છે અને અમુક આદ્ય અહોરાત્રિ છે, એમ જાણી શકાતું નથી, તેમ કાળ અનાદિ હોવાથી આદ્ય સિદ્ધ કોણ એ પણ જાણી શકાતું નથી.

સિદ્ધ ક્ષેત્ર પરિમિત પ્રમાણવાળું છે, તેની અંદર અનંતા સિદ્ધોનો સમાવેશ કેવીરીતે થઇ શકે ? એમ જો તારો પ્રશ્ન થતો હોય, તો તેના ઉત્તરમાં હું કહું છું કે સિદ્ધો અમૂર્ત હોવાથી અનન્તા છતાં પણ તેમાં સમાય છે જેમ દરેક દ્રવ્ય ઉપર સિદ્ધોના અનન્તા જ્ઞાન-દર્શન પડે છે, અથવા એકજ નર્તકી ઉપર જેમ હજારો દૃષ્ટિઓનો સંપાત થાય છે, તેમજ પરિમિત એક ઓરડામાં જેમ ઘણા દીવાઓની પ્રભા સમાઇ જાય છે, તેવીરીતે અમૂર્ત સિદ્ધો પણ અમૂર્ત ક્ષેત્રમાં સમાઈ જાય છે, જો દીપકની ઘણી મૂર્ત પ્રભાઓનો પરિમિત ક્ષેત્રમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, તો પછી અમૂર્ત મુક્તાત્માઓનો પરિમિત ક્ષેત્રમાં સમાવેશ થઇ જાય એમાં શું આશ્ચર્ય જેવું છે ? ૧૮૫૯-૧૮૬૦.

વેદવાક્યાનુસારે બંધ મોક્ષની સિદ્ધિ કરે છે.

न ह वइ ससरीरस्स प्पिय-ऽप्पियावहतिरेवमाईण ।
वेयपयाण च तुम न पयत्थ मुणसि तो सका ॥ १८६१ ॥
तुह दघे मोक्खम्मि य, सा य न कज्जा जओ फुडो चेव ।
ससरीरे-यरभावो नणु जो सो बधमोक्खोत्ति ॥ १८६२ ॥

छिन्नम्मि ससयम्मि जिणेण जर मरणविप्पमुक्केण । १६४
सो समणो पव्वइओ अद्धुट्ठहि खडियसएहि ॥ १८६३ । ६२१ ॥

न हि वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययो ઇત્યાદિ વેદના પદોનો સત્ય અર્થ તું નથી જાણતો તેથી તને બંધ અને મોક્ષમાં શંકા થાય છે, પણ તેવી શંકા ન કરવી, કારણકે જે સશરીરી ભાવ અને અશરીરીભાવ, એ પ્રગટ બંધ અને મોક્ષ છે, એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્ત થએલા જિનેશ્વરે તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેણે પોતાના સાડાત્રણસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા લીધી ૧૮૬૧-૧૮૬૨-૧૮૬૩.

न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति अशरीर वाव सन्त प्रियाप्रिये न स्पृशत એટલે સશરીરને સુખ-દુઃખનો અભાવ નથી, અને અશરીરને સુખ દુઃખ સ્પર્શતા નથી ” ઇત્યાદિ વેદના પદનો ખરો અર્થ તું નથી જાણતો તેથીજ તને હે સૌમ્ય ! બન્ધ અને મોક્ષમાં શંકા થાય છે, પણ એવી શંકા ન કરવી, કારણકે સશરીરીભાવ, અને અશરીરી ભાવ, તેજ પ્રગટ રીતે બન્ધ મોક્ષ છે. सशरीरस्य ઇત્યાદિ પદવડે બાહ્ય અને અભ્યન્તર અનાદિશરીર સંતાન સ્વરૂપ બંધ કહ્યો છે, અને अशरीर वा ઇત્યાદિ પદવડે સર્વ

થી શરીરનો અભાવ થએથી મોક્ષનું પ્રતિપાદન કર્યું છે વળી ' स एष विगुणो विभुर्न बध्यते " ઈત્યાદિ પદોને તુ મ સાની જીવને બન્ધ-મોક્ષના અભાવને પ્રતિપાદન કરનારા માને છે, પણ તેમ નથી, એ પદો તો મુક્તાત્મા સ બ ધી છે, મુક્તાત્મા કદિપણ બ ધાતો નથી વગેરે બધુ મુક્તાત્માને ઉદ્દેશીને કહેલ છે. આ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્ત થએલા જિનેશ્વર ભગવન્તે તેમના સ શયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના સાડાચારસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા લીધી. ૧૮૬૧-૧૮૬૨-૧૮૬૩.

" ઈતિ ષષ્ઠો ગણધરવાદ સમાપ્ત "

હવે સાતમા ગણધર સ બ ધી વાદ કહે છે.

ते पव्वइए सोउं मोरिओ आगच्छई जिणसगासं ।
वच्चामि ण वंदामि वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ १८६४ । ६२२ ॥
आभट्ठो य जिणेण जाइ-जरा-मरणविप्पमुक्केणं ।
नामेण य गोत्तेण य सव्वण्णूसव्वदरिसीण ॥ १८६५ । ६२३ ॥
किं मण्णे अत्थि देवा उयाहु नत्थित्ति ससओ तुज्झ ।
वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ १८६६ । ६२४ ॥

તેણે દીક્ષા લીધી, એમ સાભળીને મૌર્યનામા દ્વિજોપાધ્યાય જિનેશ્વર પાસે આવે છે, (અને વિચારે છે કે) હુ જિનેશ્વર પાસે જઇને વ દન કરીશ, વ દન કરીને તેમની સેવા કરીશ. તે ત્યા આવ્યો, એટલે જ મ-જરા અને મરણથી મુકાએલા, સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી ભગવન્તે તેને નામ અને ગોત્રપૂર્વક બોલાવ્યા, અને કહ્યુ કે-હે મૌર્ય ! તને એવો સ શય છે, કે દેવો છે યા નથી ? તને આ સ શય વિરૂદ્ધ એવા વેદના પદો સાભળવાથી થયો છે, પણ તુ તે પદોનો સાચો અર્થ નથી જાણતો.

પોતાના શિષ્યો સહિત મ ડિકે દીક્ષા લીધી, એમ મૌર્યપુત્ર નામના પ ડિતે જાણ્યુ, એટલે તે પણ ભગવન્ત પાસે આવ્યા, તેને આવેલા જાણીને પરમકૃપાળુ જિનેશ્વરે તેને નામ અને ગોત્રપૂર્વક બોલાવીને કહ્યુ, આયુષ્મન્ મૌર્ય ! પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારા વેદપદો સાભળવાથી તને દેવો છે કે નથી એવો સ શય થયો છે. તે પદો આ પ્રમાણે છે, " स एष यज्ञायुधी यजमानोऽञ्जसा स्वर्गलोकं गच्छति " એટલે યજ્ઞરૂપ શસ્ત્ર ધારણ કરનાર આ યજમાન એકદમ સ્વર્ગ લોકમા જાય છે આથી દેવોની વિદ્યમાનતા પ્રતિપાદન થાય છે. તથા 'अपाम सोम अमृता अभूम अगमन् ज्योतिरविदाम देवान्, किं नूनमस्मान् तृणवदराति किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्य " એટલે સોમ રસ પીને તેઓ દેવ થયા, સ્વર્ગલોકમા ગયા અને દેવપણુ પામ્યા. તે દેવો અમર્ત્યપણુ પામેલ દેવો પુરુષના વ્યાધિ અને વૃદ્ધાવસ્થાને તૃણવત્ કરે. આ પદો પણ દેવસત્તાને પ્રતિપાદન કરનાર છે અને " को जानाति मायोपमान् गीर्वाणानिन्द्र-यम-वरुण-कुबेरादीन् " એટલે ઈન્દ્રજાળ જેવા જણાતા ઈન્દ્ર-યમ-વરૂણ-કુબેર વિગેરે દેવો છે કે નહિ, તે કોણ જાણે ? આ પદો દેવોનો અભાવ પ્રતિપાદન કરે છે. આ સર્વ પદોનો અર્થ તુ આ પ્રમાણે માને છે, તેથી તને એવો સ શય થયો છે. પણ તારો એ સ શય અયોગ્ય છે, કારણકે તે

પદોનો અર્થ તે પ્રમાણે નથી, પણ હું કહું છું તે પ્રમાણે છે, જે પ્રમાણે છે તે હું કહું છું તે લક્ષપૂર્વક સાભળ. ૧૮૬૪-૧૮૬૫-૧૮૬૬.

એ પદોનો અર્થ હવે ભાષ્યકાર વિસ્તારથી કહે છે.

तं मन्नसि नेरइया परतता दुक्खसपतत्ता य।
न तरंति इहागतुं सद्धेया सुव्वमाणावि ॥ १८६७ ॥
सच्छदचारिणो पुण देवा दिव्वप्पभावजुत्ता य।
ज न कयाइवि दरिसणमुवेंति तो ससओ तेसु ॥ १८६८ ॥
मा कुरु संसयमेए सुदूरमणुयाइभिन्नजाईए।
पेच्छसु पच्चक्ख चिय चउव्विहे देवसघाए ॥ १८६९ ॥

હે મૌર્ય! તું એમ માને છે કે નારકીઓ અત્યન્ત દુ ખી અને પરાધીન હોવાથી અહીં આવી શકતા નથી, એટલા માટે પ્રત્યક્ષપ્રમાણના ઉપાયનો અભાવ હોવાથી સાભળેલા છતાજ શ્રદ્ધા કરવા લાયક છે. આ કારણથી તેઓ "શાસ્ત્રાનુસારે છે" એમ માનવું જોઈએ, પરંતુ દેવો તો સ્વચ્છદચારી અને દિવ્યપ્રભાવયુક્ત હોવા છતા પણ કદાપી પ્રત્યક્ષ જણાતા નથી, અને શ્રુતિ સ્મૃતિ આદિમા "તેઓ છે" એમ સભળાય છે, આથી તને તેઓમા સશય છે પણ મૌર્ય! એવો સશય ન કર, જો અહિં (સમવસરણમાજ) મનુષ્યાદિથી ભિન્ન જાતિવાળા દિવ્યઆભરણાદિયુક્ત ચારે નિકાયના દેવો મને અહીં વદન કરવાને આવેલા છે, તેઓને પ્રત્યક્ષ જો. ૧૮૬૭-૧૮૬૮-૧૮૬૯.

અહીં સમવસરણમા દેવોને જોયા પહેલા પણ તે સશય યોગ્ય નથી

पुव्वंवि न सदेहो जुत्तो जं जोइसा सपच्चक्खं।
दीसति तक्कयावि य उवघाया ऽणुग्गहा जगओ ॥ १८७० ॥
आलयमेत्तं च मई पुरं व तव्वासिणो तहवि सिद्धा।
जे ते देवत्ति मया न य निलया निच्चपरिसुण्णा ॥ १८७१ ॥

દેવોને અહીં જોયા પહેલા પણ તે દેવો સબધી સશય યોગ્ય નથી, કેમકે ચન્દ્રાદિ જ્યોતિષિક દેવો તો સર્વને પ્રત્યક્ષ છે, વળી જગતને તેઓનો કરેલો અનુગ્રહ ને ઉપઘાત પણ જણાય છે, ચદ્રાદિ જે જણાય છે તે વસતિ વિનાના આલયમાત્ર (વિમાનો) છે, એમ કહેવામા આવે તો તે આલયમાત્ર (નિવાસસ્થાન માત્ર) નથી, પણ નગરમા વસનારા જનોની જેમ તેમા કોઇ વસનારા છે, એમ સિદ્ધ થાય છે, ને તેમા જે વસનારા છે તે દેવો છે, કેમકે નિવાસસ્થાન હમેશા શૂન્ય નથી હોતા. ૧૮૭૦-૧૮૭૧.

દેવોને અહીં સમવસરણમા જોયા પહેલા પણ તેઓ સબધીની વિદ્યમાનતામા સશય કરવો યોગ્ય નથી, કેમકે ચદ્ર-સૂર્ય વિગેરે આ જ્યોતિષિક દેવો તો તને અને સર્વલોકને પણ પ્રત્યક્ષ જણાયજ છે, એટલે સર્વ દેવો સબધી વિદ્યમાનતામા સશય કરવો અયોગ્ય છે, વળી લોકને દેવકૃત અનુગ્રહ ને ઉપઘાત પણ પ્રત્યક્ષ જણાય છે, કેટલાક દેવો કોઇને કંઇક વૈભવાદિ આપીને અનુગ્રહ કરે છે, અને કેટલાક દેવો રાજા વિગેરેની જેમ શસ્ત્રાદિ વડે ઉપઘાત કરે છે, આથી દેવો છે, એમ નિશ્ચય થાય છે.

જે ચન્દ્ર-સૂર્યાદિ તમે કહો છો, તે તો આલયમાત્ર-વિમાનો છે, કંઇ દેવો નથી, એટલે

જ્યોતિષિક દેવો પ્રત્યક્ષ જણાય છે, એમ કેમ કહેવાય ? ઉદાહરણ તરીકે જેમ શૂન્ય નગરમાના ઘરો કેવળ સ્થાનમાત્ર છે, પણ તેમા લોકો નથી હોતા, તેવી રીતે ચન્દ્રાદિ વિમાનો પણ માત્ર નિવાસસ્થાન છે એમ મ ાય, પરન્તુ તેમા કોઇ દેવો છે એમ કેમ કહી શકાય? એમ જો કહેવામા આવે, તો તે વિમાનરૂપ નિવાસથીજ તેમા નિવાસ કરનારા દેવો છે, એમ સામર્થ્યથીજ સિદ્ધ થાય છે. કારણકે જે નિવાસસ્થાન હોય છે, તે નિવાસ કરનારવડે અધિષ્ઠિત હોય છે, જેમ દેવદત્તાદિ વ્યક્તિયોવડે અધિષ્ઠિત નગરના નિવાસસ્થાનો છે, તેમ તે વિમાનો પણ નિવાસ સ્થાન હોવાથી તેમાં નિવાસ કરનાર દેવોવડે અધિષ્ઠિત છે, એટલે તે વિમાનોમા દેવો છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

જેમ નગરમાના નિવાસસ્થાનમા રહેનાર દેવદત્ત વિગેરે પ્રત્યક્ષ જણાય છે તેમ તે વિમાનમા રહેનારા દેવો પણ પ્રત્યક્ષ જણાવા જોઇએ. આવી શકા કરવામા આવે, તો તે અયુક્ત છે. કારણકે નગરમાના નિવાસસ્થાન કરતાં તે વિમાનરૂપ નિવાસસ્થાનો વિશિષ્ટ પ્રકારના છે, આથી કરીને તેમા નિવાસ કરનારા દેવો પણ દેવદત્તાદિ કરતા વિલક્ષણ પ્રકારના હોવાથી પ્રત્યક્ષ નથી જણાતા, છતાં તેઓ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

જે નિવાસસ્થાન હોય, તે નિવાસવડે કરનાર યુક્તજ હોય, એમ એકાન્તે કહેવુ અયોગ્ય છે, કારણકે શૂન્ય નિવાસસ્થાનમા કોઈ નિવાસ કરનાર હોતુ નથી. એટલે નિવાસસ્થાન ઉપરથી નિવાસ કરનાર પણ છે, એમ કહી શકાય નહી. આમ કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે જે નિવસસ્થાન હોય છે, તે હમ્મેશા શૂન્ય નથી હોતુ, કોઇ વખત પણ ભૂત-ભવિષ્ય કે વર્તમાનકાળમા પણ તે નિવાસ કરનાર વડે અવશ્ય અધિષ્ઠિત હોય છે, એટલે ગમે ત્યારે પણ તે વિમાનરૂપ નિવાસસ્થાનમા તે ચન્દ્રાદિ દેવો નિવાસ કરનારા હોય છેજ. ૧૮૭૦-૭૧.

ચન્દ્રાદિ વિમાનો સબધી કેટલીક શકાઓનું સમાધાન કરે છે.

को जाणइ व क्रिमेयंति होज्ज निस्ससयं विमाणाइ ।
रयणमयनभोगमणादिह जह विज्जाहराईणं ॥ १८७२ ॥
होज्ज मई मा एय तहावि तक्कारिणो सुरा जे ते ।
न य मायाइविगारा पुर व निच्चोवलम्भाओ ॥ १८७३ ॥
जइ नारगा पवन्ना पगिट्ठपावफलभोइणो तेणं ।
सुबहुगपुण्णफलभुजो पवज्जियव्वो सुरगणोवि ॥ १८७४ ॥
संकतदिव्वपेम्मा विसयपसत्ताऽसमत्तकत्तव्वा ।
अणहीणमणुयकज्जा नरभवमसुभं न एन्ति सुरा ॥ १८७५ ॥

કોણ જાણે એ ચન્દ્રાદિ શુ એ હશે ? એવી શકા થતી હોય તો તે વિદ્યાધરોનાં વિમાનોની પેઠે નિ સશય વિમાનોજ છે, કેમકે રત્નમય હોવા સાથે આકાશગામી છે, એ વિમાનો માયિક હશે, એમ કહેવામા આવે તો તમારા કહેવા મુજબ તેવા વિમાનો કરનારા જે છે, તે દેવો છે, એમ સિદ્ધ થાય છે, જો કે તે માયિક વિકાર નથી, કેમકે નગરની પેઠે તેઓ નિત્ય ઉપલબ્ધ થાય છે. વળી જો ઉત્કૃષ્ટ પાપનુ ફળ ભોગવનારા નારકીઓ છે, એમ તુ અગીકાર કરતો હો, તો તદનુસારે ઉત્કૃષ્ટ પુન્યનુ ફળ ભોગવનારા દેવો પણ છે, એમ અગીકાર કર, તેઓ દિવ્યપ્રેમમાં મગ્ન, વિષયમા આસક્ત, અસમાપ્ત બહુ

સ્પતિ-ને સ્વર્ગનુ રાજ્ય વિગેરે મેળવે છે, તેમજ ઇન્દ્ર વગેરેને મ ત્રથી આહ્વાન કરવુ. વગેરે વેદમા મ્હેલ સવ (દેવોના અભાવે) વૃથા થાય એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુકાએલા શ્રી જિનેશ્વરે તેના સ શયનો છેદ કર્યો, એટલે તેણે પોતાના સાડાત્રણુસો શિષ્યો સહિત દિક્ષા લીધી ૧૮૮૨-૧૮૮૩-૧૮૮૪

હે સૌમ્ય! જો દેવોનો અભાવ હોય, તો 'अग्निहोत्र जुहुयात् स्वर्गकाम " (મૈત્રુ નિષદ્ ૬- ૬.) ઇત્યાદિ વેદપદો સ્વર્ગીય ફળ પ્રાપ્ત કરવાને જે કહ્યા છે તે તથા યજ્ઞોનુ અને દાન વિગેરેનુ જે સ્વર્ગીય ફળ કહ્યુ છે, તે સવ અયોગ્ય ઠરે. કારણ કે સ્વર્ગવાસી દેવોજ ન હોય, તો પછી તે સ્વર્ગ મેળવવાનુ કયાથી હોય? " स एष यज्ञायुधी " (શતપથ બ્રાહ્મણ. ૧૨, ૫, ૨, ૮) ઇત્યાદ વેદવાકયો પણ દેવોની વિદ્યમાનતાને પ્રતિપાદન કરનારા છે તો દેવો છે એમ શા માટે નથી અ ગીકાર કરતો? વળી " को जानाति मायोपमान् गीर्वाणानिन्द्र-यम-वरुण कुबेरादीन् ' ઇત્યાદિ જે વેદ વાકય છે, તે દેવોના અભાવને પ્રતિપા ન કરનાર નથી, પણ એ પ્રમાણે ઇન્દ્રજાળ કહીને દેવઋદ્ધિ ને તે સિવાયની શેષઋદ્ધિના સમુ ાયની પણ અનિત્યતા પ્રતિપાદન કરે છે, જો એમ ન હોય, તો દેવોનુ અસ્તિત્વ પ્રતિપાદન કરનારા વેદવાકયો, તેમજ શ્રુતિના મ ત્રોવડે ઇન્દ્રાદિ દેવોને બોલાવવાનુ જે કહ્યુ છે તે સઘળુ નિરર્થક થાય

વળી શ્રુતિમા કહ્યુ છે કે "उक्थषोडशिप्रभृतिक्रतुभिर्यम-सोम-सूर्य सुरगुरु-स्वाराज्यानि जयति " એટલે ઉકથષોડશિ વિગેરે યજ્ઞો વડે યમ-ચ દ્ર-સૂર્ય-બૃહસ્પતિ-ને સ્વર્ગના રાજ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. આ વે વાકયો દેવોનુ અસ્તિત્વ સૂચન કરનારાજ છે, તે વાકયો જો દેવોનો અભાવ હોય, તો નિષ્ફળ થાય. (અહી યજ્ઞ અને ક્રતુમા એટલો તફાવત સમજવો, કે જે યજ્ઞ યૂપ સહિત કરવામા આવે તે યજ્ઞ કહેવાય છે ને તે શિવાયનો ક્રતુ કહેવાય છે) તથા " इन्द्र आगच्छ मेधातिथे मेषवृषण ઇત્ય દિ (તૈત્તિરીય આરણ્યક. ૧, ૧૨, ૩) મ ત્રપદો વડે ઇન્દ્રાદિ દેવોનુ જે આહ્વાન કર્યુ છે, તે પણ દેવોનુ અસ્તિત્વ પ્રતિપાદન કરે છે, અન્યથા એ પણ નિષ્ફળ થાય. માટે પૂર્વે કહેલ યુક્તિઓથી અને ઉપરોક્ત વેદવાકયોથી "દેવો"છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રમાણે જગદ્ગુરુ પરમકૃપાળુ શ્રીમાન્ દેવાધિદેવ મહાવીર ભગવન્તે મૌર્ય પુત્રના સ શયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના સાડાત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી. ૧૮૮૨-૧૮૮૩-૧૮૮૪.

ઇતિ સપ્તમ ગણધરવાદ સમાપ્ત

હવે આઠમા ગણધર સ બ ધી વક્તવ્યતા કહે છે

ते पव्वइए सोउ अकपिउ आगच्छई जिणसगास।
वच्चामि ण वदामी वदित्ता पज्जुवासामि ॥ १८८५ । ६२६ । १६४ ॥
आभट्टो य जिणेण जाइ जरा-मरणविप्पमुक्केण।
नामेण य गोत्तेण य सव्वण्णूसव्वदरिसीण ॥ १८८६ । ६२७ । १६५॥
किं मण्णे नेरइया अत्थि नत्थित्ति ससओ तुज्झ।
वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥१८८७ । ६२८ । १६६॥

તેણે દીક્ષા લીધી, એમ સાભળીને અકંપિત નામનો આઠમો પંડિત ભગવંત પાસે આવે છે, (અને વિચારે છે કે) હું તેમની પાસ જઇને વંદન કરીશ, વંદન કરીને (તેમની) સેવા કરીશ, (એમ વિચારીને તે ત્યાં આવ્યા, એટલે) જન્મ-જરા અને મરણથી મુકાએલા સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી ભગવન્તે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવીને કહ્યુ, હે અકંપિત ! તું એમ માને છે કે નારકી હશે, કે નહિ હોય ? આવો તને જે સંશય છે, તે વિરૂદ્ધાર્થવાળા વેદપદો સાભળવાથી થયો છે, પણ તું તેનો ખરો અર્થ નથી જાણતો. ૧૮૮૫-૧૮૮૬-૧૮૮૭.

મૌર્યપુત્રે ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી એમ જ્યારે અકંપિતનામના આઠમા પંડિતે જાણ્યું, ત્યારે તેઓ પણ અભિમાન રહિત્ થઇ ભગવન્ત પાસે પોતાના સંશયનો છેદ કરવાને આવ્યા, એટલે પરમકૃપાળુ પ્રભુએ તને નામ અને ગોત્રથી બોલાવીને તેમના અંતઃકરણનો સંશય કહ્યો

આયુષ્મન્ અકંપિત ! તારા હૃદયમાં એવો સંશય છે કે-" નારકીઓ હશે, યા નહિ હોય ?" नारको वै एष जायते य शूद्रान्नमश्नाति એટલે જે (બ્રાહ્મણ) શુદ્રનુ અન્ન ખાય છે, તે નારકી થાય છે. આ પદો નારકીની વિદ્યમાનતા પ્રતિપાદન કરે છે તથા नह वै प्रेत्य नारका सन्ति એટલે પરભવમા નારકીઓ નથી. આ પદો નારકીનો અભાવ પ્રતિપાદન કરે છે. આવા પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારા વેદપદો સાભળવાથી તને ઉપરોક્તસંશય થયો છે, પરન્તુ તે વેદપદોનો ખરો અર્થ અને યુક્તિનુ રહસ્ય તું નથી જાણતો, તેથીજ એવો સંશય થયો છે. તેનો સત્ય અર્થ અને યુક્તિનુ રહસ્ય હું કહું છું તે તું લક્ષપૂર્વક શ્રવણ કર, ને સંશયથી મુક્ત થા. ૧૮૮૫-૧૮૮૬-૧૮૮૭.

એજ અર્થ વિસ્તારથી કહેવાને હવે ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે.

त मन्नसि पच्चक्खा देवा चंदादओ तहन्नेवि ।
विज्जा-मन्तोवायणफलाइसिद्धीय गम्मंति ॥ १८८८ ॥
जे पुण सुइमेत्तफला नेरइयत्ति किह ते गहेयव्वा ? ।
सक्खमणुमाणओ वाऽणुवलभा भिन्नजाईया ? ॥ १८८९ ॥
मह पच्चक्खत्तणओ जीवाईए व नारए गेण्ह ।
किं ज सपच्चक्ख त पच्चक्खं नवरि इक्कं ? ॥ १८९० ॥
ज कासइ पच्चक्ख त पच्चक्खंपि घेप्पतो लोए ।
जह सीहाइदरिसण सिद्ध न य सव्वपच्चक्ख ॥ १८९१ ॥

(આસન્નકલ્યાણિન્ અકંપિત !) તું એમ માને છે કે-ચંદ્રાદિ દેવો પ્રત્યક્ષ છે, તથા વિદ્યા-મંત્રને ઉપયાચિત ફળની સિદ્ધિ દેખાય છે તેથી તે સિવાયના બીજા દેવો પણ છે, એમ અનુમાનથી જણાય છે, પણ જે માત્ર સાભળવામાજ આવે છે અને પ્રત્યક્ષ કે અનુમાનથી જણાતા નથી એવા દેવ-મનુષ્ય ને તિર્યંચથી ભિન્નજાતિવાળા નારકીઓ છે, એમ કેવી રીતે માની શકાય ? અકંપિત ! જીવાદિ પદાર્થોની પેઠે તે નારકીઓ મને પ્રત્યક્ષ છે, તેથી તે છે એમ તું અંગીકાર કર, કારણ કે જે સ્વપ્રત્યક્ષ હોય તેજ એક પ્રત્યક્ષ કહેવાય એમ નથી, પણ જે કોઇ આપ્તપુરૂષને પ્રત્યક્ષ હોય, તેને પણ લોકમાં પ્રત્યક્ષસિદ્ધ કહેવાય છે. જેમ સિંહ-સરભ આદિનુ દર્શન સર્વને પ્રત્યક્ષ નથી, પણ કોઇકનેજ પ્રત્યક્ષ હોય છે, વળી દેશ-કાલ-ગ્રામ-નગર સમુદ્રાદિક તારે પ્રત્યક્ષ નથી. પણ બીજાઓને પ્રત્યક્ષ

છે તે તુ અગીકાર કરે છે તો જે મારે નારકીઓ પ્રત્યક્ષ છે તે તુ કેમ અગીકાર નથી કરતો? તેમ અહી પણ સમજવુ. ૧૮૮૮-૧૮૯૧

ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ તે ખરૂ પ્રત્યક્ષ નથી, માત્ર તે ઉપચારથીજ પ્રત્યક્ષ છે, વસ્તુત તે પરોક્ષજ છે તે બતાવે છે.

अहवा जमिंदियाण पच्चक्खं किं तदेव पच्चक्खं? ।
उवयारमेत्तओ त पच्चक्खमणिंदिय तच ॥ १८९२ ॥

मुत्ताइभावओ नोवलद्धिमंतिंदियाइ कुंभो व ।
उवलंभद्दाराणि उ ताइं जीवो तदुवलद्धा ॥ १८९३ ॥

तदुवरमेऽवि सरणओ तव्वावारेऽवि नोवलंभाओ।
इंदियभिन्नो आया पचगवक्खोवलद्धा वा ॥ १८९४ ॥

जो पुण अणिंदिओ च्चिय जीवो सव्वापिहाणगमणाओ ।
सो मुवहुयं वियाणइ अवणीयघरो जहा दट्टा ॥ १८९५ ॥

અથવા જે ઇન્દ્રિયથી પ્રત્યક્ષ છે, તેનેજ શુ તમે પ્રત્યક્ષ કહો છો? એમ કહેવામા આવે તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે તે તો ઉપચારમાત્રથીજ પ્રત્યક્ષ છે, સત્યપ્રત્યક્ષ તો અતીન્દ્રિય પદાર્થને જણાવનાર અવધિ આદિ જ્ઞાનો છે તે છે ને તેજ તત્ત્વ છે કુભની પેઠે ઇન્દ્રિયો મૂર્તિમાન હોવાથી પોતે વસ્તુને જાણી શકતી નથી, પણ તે ઉપલબ્ધિના દ્વારો છે, વસ્તુને ઉપલબ્ધ કરનાર-જાણનાર તો જીવ છે. કારણકે ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતા પણ તે દ્વારાએ જાણેલ વસ્તુનુ સ્મરણ થાય છે, અને ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર છતા પણ કોઇ વખત (અનુપયોગમા) વસ્તુનો બોધ નથી થતો. એથી કરીને પાચ બારીએથી જાણનાર તેથી ભિન્ન વ્યક્તિની પેઠે ઇન્દ્રિયથી ભિન્ન કોઇ જ્ઞાતા છે. ખુલ્લા આકાશમા જોનારની પેઠે સર્વ આવરણ રહિત જે જીવ છે, તે અનિન્દ્રિય હોવાથી સેન્દ્રિય જીવ કરતા વધારે જાણે છે. ૧૮૯૨-૧૮૯૩-૧૮૯૪-૧૮૯૫.

અકપિત! મારૂ પ્રત્યક્ષ અતીન્દ્રિય હોવાથી, તુ ન માનતો હો તો શુ જે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ છે, તેનેજ તુ પ્રત્યક્ષ માને છે? જો એમ માનતો હોય, તો તે અયોગ્ય છે, કારણકે ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષને તો ઉપચારમાત્રથીજ પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે, જેમ અનુમાનની અદર બાહ્ય ધૂમાદિ લિગદ્વારાએ બાહ્ય અગ્નિ વિગેરે વસ્તુ જણાય છે, તેવુ આમા નથી, તેથી કરીને ઉપચારથી પ્રત્યક્ષ જેવુ જણાતુ હોવાથી તે પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે, પણ વસ્તુત તે પરોક્ષજ છે, કારણકે અક્ષ એટલે જીવ, તે જીવ અનુમાનની પેઠે અહી પણ વસ્તુને સાક્ષાત્ નથી જોતા, પરન્તુ ઇન્દ્રિય દ્વારાએ જુએ છે એટલે અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ તેજ ખરૂ પ્રત્યક્ષ છે, અને તેમાજ જીવ વસ્તુને સાક્ષાત્ જુએ છે.

અકપિત —જોકે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષમા જીવ સાક્ષાત્પણે વસ્તુને નથી જાણતો, પણ ઇન્દ્રિયો તો સાક્ષાત્ જાણે છે, માટે ઇન્દ્રિયોનુ પ્રત્યક્ષ તે પ્રત્યક્ષ છે એમ કહેવામા આવે, તો શુ હરકત છે?

ભગવન્ત —ઘટની પેઠે ઇન્દ્રિયો પુદ્ગળ સમૂહરૂપે મૂર્તિમાન્ તેમજ અચેતન હોવાથી વસ્તુને જાણી શકતી નથી, પણ તે બારીની પેઠે શ્રોત્રાદિ જ્ઞાનના દ્વારો છે, વસ્તુનો જાણનાર

તો આત્માજ છે. ને તે ઇન્દ્રિયોથી ભિન્ન છે, કારણકે ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતા પણ ઇન્દ્રિય દ્વારાએ જાણેલ વસ્તુનું સ્મરણ થાય છે, અને કોઇક વખત જીવ અન્યમનસ્ક હોય, તો ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર હોય, તે છતા પણ વસ્તુનો બોધ નથી થતો, માટે પાચ બારીઓથી વસ્તુ જોનાર જેમ બારીઓથી ભિન્ન છે, તેમ ઇન્દ્રિયદ્વારાએ વસ્તુને જાણનાર જીવ પણ ઇન્દ્રિયોથી ભિન્ન છે.

ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ જ્ઞાન અનીન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ કરતા વધારે જુવે છે, એમ તુ કહેતો હો, તો તે પણ અયુક્ત છે, કારણકે પાચ બારીઓવાળા ગૃહમાં રહીને વસ્તુ જોનાર વ્યક્તિ કરતા, ખુલ્લા મેદાનમા રહીને વસ્તુ જોનાર વ્યક્તિ, જેમ તે ગૃહવાળા કરતા વધારે સારી રીતે વસ્તુ જોઇ શકે છે, તેમ ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનવાળા જીવ કરતા, અતિન્દ્રિય-કેવળજ્ઞાન યુક્ત-શુદ્ધ સ્વરૂપવાળો જીવજ અતિશય વધારે સારૂ જુએ છે. ૧૮૯૨-૧૮૯૩-૧૮૯૪-૧૮૯૫.

ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પ્રત્યક્ષજ ન કહેવાય તે જણાવી નારકોની સિદ્ધિ કરે છે.

न हि पच्चक्खं धम्मतरेण तद्धम्ममेत्तगहणाओ ।
कयगत्तओ व्व सिद्धी कुम्भाणिच्चत्तमेत्तस्स ॥ १८९६ ॥
पुव्वोवलद्धसम्बन्धसरणओ वानलो व्व धूमाओ ।
अहव निमित्ततरओ निमित्तमक्खस्स करणाइं ॥ १८९७ ॥
केवल-मणो-हिरहियस्स सव्वमणुमाणमेत्तय जम्हा ।
नारगसब्भावम्मि य तदत्थि ज तेण ते संति ॥ १८९८ ॥
पावफलस्स पगिट्ठस्स भोइणो कम्मओऽवसेस व्व ।
सन्ति धुवं तेऽभिमया नेरइया, अह मई होज्जा ॥ १८९९ ॥
अच्चत्थदुक्खिया जे तिरिय-नरा नारगत्ति तेऽभिमया ।
त न जओ सुरसोक्खप्पगरिससरिस न त दुक्ख ॥ १९०० ॥

ઘટની અનિત્યતાને સિદ્ધ કરનાર કૃતકપણા રૂપહેતુની પેઠે ધર્માન્તર વડે તેના કેટલાક ધર્મ માત્રનુ જ ગ્રહણ થવાથી ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ નથી. અથવા પૂર્વોપલબ્ધ સબધના સ્મરણથી ધૂમવડે અગ્નિના જ્ઞાનની પેઠે, નિમિત્તાન્તરથી ઇન્દ્રિયો જીવને (જ્ઞાનમા) નિમિત્તરૂપ છે. કારણકે કેવળજ્ઞાન-મન પર્યવજ્ઞાન-અને અવધિજ્ઞાન સિવાયનુ સર્વ જ્ઞાન અનુમાન માત્ર છે, નારકીનો સદ્ભાવ સિદ્ધ કરવારૂપ ચાલુ પ્રકરણમા તો તે અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષથી નારકો જણાય છે, માટે નારકી છે, એમ અગીકાર કર. અવશેષ કર્મફળ ભોગવનારની પેઠે ઉત્કૃષ્ટ પાપનુ ફળ ભોગવનાર કોઇક છે, ને તેવા જે કોઇ છે, તે નારકીઓ છે. અત્યન્ત દુખી તિર્યચ અને મનુષ્યો તેજ નારકી છે. એમ તને માન્ય હોય, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે દેવતાના ઉત્કૃષ્ટ સુખની માફક ઉત્કૃષ્ટ એવુ દુખ તેમને દુખ નથી. ૧૮૯૬ થી ૧૯૦૦.

અન્યલિગથી સાધ્યની સિદ્ધિ કરવામા સમર્થ એવુ જે અનુમાન તે જેમ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન નથી, તેમ ઇન્દ્રિય જન્યજ્ઞાન પણ પ્રત્યક્ષ નથી, ઉદાહરણ તરીકે, કૃતકપણાથી ઘટની અનિત્યતા માત્ર સિદ્ધિ કરનાર અનુમાન, જેમ પ્રત્યક્ષ નથી, તેમ ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પણ ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયના રૂપાદિનેજ જાણવાની શક્તિરૂપ ધર્માન્તર વડે અનન્ત ધર્માત્મક વસ્તુના એકલા રૂપાદિ ધર્મનુજ જ્ઞાન થાય છે, તેથી, તે પ્રત્યક્ષ નથી

અથવા ધૂમથી જેમ અગ્નિનુ જ્ઞાન થાય છે, તેમ ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પણ પૂર્વોપલબ્ધ એવા સબધના સ્મરણથી થાય છે, માટે તે પ્રત્યક્ષ નથી, જેમકે-આ ઘટ છે. પૂર્વ સકેત કાળે આવા પદાર્થમા તેને જાણનાર પુરૂષે ઘટ શબ્દનો સકેત કર્યો હતો, ને મે પણ તેની પાસેથી "આ ઘટ કહેવાય" એમ જાણ્યુ હતુ, આ પ્રમાણે પૂર્વોપલબ્ધ સબધના સ્મરણથી સર્વને પણ ઘટાદિ પદાર્થનુ તે ઘટાદિપણે ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન થાય છે, એમ ન હોય, તો નાલિકેર આદિ દ્વીપમાથી આવેલ મનુષ્ય, કે જેણે કદીપણ ઘટાદિનો શબ્દ સાભળ્યો નથી તેમ તે ઘટાદિ પદાર્થ જોયો પણ નથી, તેને પણ "આ ઘટ છે" એવુ જોવા માત્રથીજ જ્ઞાન થઇ જાય, પરન્તુ એમ થતુ નથી. અભ્યાસની પટુતાદિના કારણે શીઘ્રતાથી ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પ્રવર્તે છે, એટલે સર્વત્ર એ પ્રમાણે સ્મરણાદિ થતુ હશે, એમ છદ્મસ્થને નથી જણાતુ. વળી જેમ કોઇ વ્યક્તિને સ્વવ્યતિરિક્ત ધૂમથી અગ્નિનુ જ્ઞાન થાય છે, તે તેને પ્રત્યક્ષ નથી, તેમ ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પણ આત્માને સ્વવ્યતિરિક્ત ઇન્દ્રિયોથી થતુ હોવાથી પ્રત્યક્ષ નથી. જીવને જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય છે, તે અન્ય નિમિત્તથી નથી થતુ, પણ અવધિ- મન પર્યાય- અને કેવળજ્ઞાનની પેઠે સાક્ષાત્ થાય છે, આ ત્રણ જ્ઞાન રહિત પ્રમાતાનુ સર્વ જ્ઞાન પરોક્ષ અર્થનો વિષય કરનાર હોવાથી અનુમાન માત્ર છે, અને અવધિ આદિ ત્રણ જ્ઞાન પદાર્થને સાક્ષાત્ ગ્રહણ કરનાર હોવાથી પ્રત્યક્ષ છે.

આ પ્રમાણે નારકીનો સદ્ભાવ સિદ્ધ કરતા પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષની સિદ્ધિ કરી, તેમા કેવળજ્ઞાન રૂપ મારા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી નારકીઓ જણાય છે માટે તે છે, એમ કબુલ કર. અનુમાનથી પણ તે છે, એમ સિદ્ધ થાય છે જેમ જઘન્ય-મધ્યમ પાપનુ ફળ ભોગવનાર તિર્યંચ-મનુષ્યો છે, તેમ ઉત્કૃષ્ટ પાપનુ ફળ ભોગવનાર પણ કોઇક છે, ને તેવા પાપનુ ફળ ભોગવનાર જે કોઇ છે, તે નારકીઓ છે, એમ અગીકાર કર અહીં કદાચ તુ એમ કહેવાને તૈયાર થાય, કે જે અત્યન્ત દુ ખી તિર્યંચ-મનુષ્યો છે, તેજ ઉત્કૃષ્ટ પાપનુ ફળ ભોગવનાર હોવાથી, તેમનેજ નારકી કહેવાય તો શુ હરકત છે ? તારી આ માન્યતા સર્વથા અયોગ્ય છે. કારણકે જે એવા ઉત્કૃષ્ટ પાપનુ ફળ ભોગવનારા હોય, તે સર્વથા પ્રકારે દુ ખીજ હોવા જોઇએ, ને એવુ સર્વથા પ્રકારનુ દુ ખ તે તિર્યંચ વિગેરેને નથી હોતુ, કારણકે પ્રકાશ-વૃક્ષની છાયા શીતળ પવન-નદી-દ્રહ વિગેરે સુખના સાધનો તેઓને હોય છે, પણ ભેદાવુ-રધાવુ-બળવુ-કટકમા ચાલવુ-શીલાઓપર પછડાવુ વિગેરે નરક પ્રસિદ્ધ ભયાનક દુ ખો તેઓને નથી હોતા તેવા દુ ખો તો નારકીઓનેજ હોય છે આગમમા અન્ય કહ્યુ છે કે નારકોને હમ્મેશા તીવ્ર પરિણામવાળુ દુ ખજ હોય છે, તિર્યંચોમા ગરમી-ભય-ક્ષુધા-તૃષા વિગેરે બહુ દુ ખ અને અલ્પ સુખ છે, મનુષ્યોને શરીર અને મન સબધી અનેક પ્રકારના સુખ દુ ખ હોય છે, દેવોને તો કેવળ સુખજ હોય છે, અને દુ ખ તો બહુ અલ્પ હોય છે, આ પ્રમાણે હોવાથી હે ભદ્ર ! નારકીઓ છે, એમ માન્ય કર. १८९६-१८९७-१८९८-१८९९-१९००.

પુન અનુમાનથી નારકીની સિદ્ધિ કરે છે

मच चेदमकपिय ! मह वयणाओऽसेसवयण व ।
सव्वण्णुत्तणओ वा अणुमयसव्वण्णुवयण व ॥ १९०१ ॥
भय राग-दोस-मोहाभावाओ सच्चमणइवाइ च ।
सच्चमिय मे वयण जाणयमज्झत्थवयण व ॥ १९०२ ॥

किह सव्वण्णु त्ति मई पच्चक्ख त्वसंसयच्छेया ।
भय-राग-दोसरहिओ तल्लिंगाभावओ सोम्म ! ॥ १९०३ ॥

छिन्नम्मि संसयंमि जिणेण जर-मरणविप्पमुक्केण ।
सो समणो पव्वइओ तीहिं सह खंडियसएहिं ॥ १९०४ । ६२९ । १६७ ॥

હે અકંપિત! તારા સંશયાદિ સંબંધી મારૂં કથન જેમ સત્ય છે તેની પેઠે "નારકીઓ છે" એ કથનપણ મારૂં વચન હોવાથી સત્ય છે,વળી તને ઇષ્ટ એવા જૈમિનીય આદી સર્વજ્ઞના વચનની પેઠે હું પણ સર્વજ્ઞ હોવાથી મારૂં વચન સત્ય છે તેમજ ભય-રાગ દ્વેષ અને મોહના અભાવે જ્ઞાયક મધ્યસ્થ પુરૂષના વચનની પેઠે મારૂં વચન સર્વ દોષરહિત હોવાથી સત્ય છે તમે સર્વજ્ઞ છો એની શી પ્રતીતિ? એમ તું કહેતો હો, તો પ્રત્યક્ષપણે તારા સર્વ સંશયનો હું છેદ કરૂં છું. બીજો પણ જે કંઇ સંશય હોય તે પૂછ વળી હે સૌમ્ય! ભય-રાગ-અને દ્વેષરહિત હોવાથી અને સર્વજ્ઞના લક્ષણથી હું સર્વજ્ઞ છું, એમ જાણ પૂર્વે "नह वै प्रेत्य नारका सन्ति" ઈત્યાદિ પદોથી નારકીના અભાવની તને જે શંકા થઇ છે, તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે એ પદોનો અર્થ જે પ્રમાણે તું માને છે, તેમ નથી, પરંતુ તેનો અર્થ એવો છે કે-પરલોકમાં કોઇ પણ નારકીઓ મેરૂ આદિની પેઠે શાશ્વતા નથી, પણ જે આ લોકમાં ઉત્કૃષ્ટ પાપ કરે છે, તે અહીંથી મરીને પરલોકમાં નારકી થાય છે, (માટે કોઇએ પણ એવું પાપ ન કરવું, કે જેથી પરભવમાં નારકી થવું પડે) એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુકાએલા જિનેશ્વર ભગવન્તે તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેણે પોતના ત્રણસો શિષ્યો સાથે ભગવંત પાસે દીક્ષા લીધી. ૧૯૦૧-૧૯૦૨-૧૯૦૩-૧૯૦૪

॥ इति अष्टमो गणधरवाद. समाप्त ॥

હવે નવમા ગણધર સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે.

ते पव्वइए सोऽयलभाया आगच्छइ जिणसगासं ।
वच्चामि ण वंदामि वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ १९०५ ॥ ६३० ॥ १६८ ॥
आभट्ठो य जिणेण जाइ-जरा मरणविप्पमुक्केण ।
नामेण य गोत्तेण य सव्वण्णूसव्वदरिसीणं ॥ १९०६ । ६३१ ॥१६९॥
किं मण्णे पुण्ण पाव अत्थि नत्थि त्ति संसओ तुज्झ ।
वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥१९०७ । ६३२ ॥ १७०॥

તેણે દીક્ષા લીધી એમ સાંભળીને અચલભ્રાતા નામે નવમો પંડિત ભગવંત પાસે આવે છે, (અને વિચારે છે કે) હું ભગવન્ત પાસે જઇને વંદન કરીશ. વંદન કરીને તેમની સેવા કરીશ. (એ પ્રમાણે વિચારીને તે ત્યાં આવ્યા એટલે) જન્મ-જરા-અને મરણથી મૂકાએલા સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી ભગવંતે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા. પછી કહ્યું કે હે સૌમ્ય! તું એમ માને છે કે પુન્ય-પાપ છે, કે નથી? તને આ સંશય વિરૂદ્ધાર્થવાળા વેદના પદો સાંભળવાથી થયો છે, (તે પદો पुरुष एवेदग्नि सर्वम् ઇત્યાદિ

જે ત્રીજા ગણધરના વાદમા આવ્યા છે, તે અહી સમજવા,) તું તે પદોનો અર્થ બરાબર નથી જાણતો, તેથી એવો સંશય થયો છે, તેનો સત્ય અર્થ તો હુ કહું છું તે પ્રમાણે છે, તે તુ લક્ષપૂર્વક શ્રવણ કર ૧૯૦૫-૧૯૦૬-૧૯૦૭

ઉપરોક્ત સંશય સ્પષ્ટ કરવાને હવે ભાષ્યકાર કહે છે.

मण्णसि पुण्ण पाव साहारणमहव दोऽवि भिन्नाइ ।
होज्ज न वा कम्मं चिय सभावओ भवपवचोऽय ॥ १९०८ ॥

તુ એમ માને છે કે પુન્ય હશે ? કે પાપ હશે ? અથવા ઉભય મિશ્ર હશે ? બન્ને ભિન્ન ભિન્ન હશે ? કે કર્મજ નહિ હોય ? અને આ ભવનો પ્રપંચ સ્વભાવથીજ હશે ? ૧૯૦૮

કેટલાક મતવાળાઓ એવુ માને છે કે એકલુ પુન્યજ છે, પાપ તો છેજ નહિ. બીજાઓ વળી એથી વિપરીત કેવળ પાપજ છે અને પુન્ય નથી એવુ માને છે, ત્રીજાઓ કહે છે કે મેચકમણિની પેઠે બન્ને મિશ્ર છે, એટલે સુખ દુઃખના હેતુભૂત પુન્ય-પાપ એકજ ઉભયરૂપવાળી વસ્તુ છે, ચોથા પક્ષવાળાઓ ઉભયને સ્વતંત્ર માને છે, અને પાચમા પક્ષવાળાઓ મૂળથી કર્મનોજ અભાવ માનીને આ જગતનો સર્વ પ્રપંચ સ્વાભાવિક માને છે, આવી પરસ્પર વિરૂદ્ધ પાચ પ્રકારની માન્યતાઓથી તુ સંશયગ્રસ્ત થયો છે, પણ તે યોગ્ય નથી. ૧૯૦૮.

એકલુ પુન્ય, અથવા એકલુ પાપ, અથવા ઉભયમિશ્ર એકજ વસ્તુ માનવાવાળાના મતમા જે રીતે સુખ-દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે કહે છે.

पुण्णुक्करिसे सुभया तरतमजोगावगरिसओ हाणी ।
तस्सेव खए मोक्खो पत्थाहारोवमाणाओ ॥ १९०९ ॥
पावुक्करिसोऽहमया तरतमजोगावगरिसओ सुभया ।
तस्सेव खए मोक्खो अपत्थभत्तोवमाणाओ ॥ १९१० ॥
साहारणवण्णादि व अह साहारणमहेगमत्ताए ।
उक्करिसा-वगरिसओ तस्सेव य पुण्णपावक्खा ॥ १९११ ॥

પુન્યના ઉત્કર્ષમા ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેનો તરતમયોગે અપકર્ષ થવાથી હાની થાય છે, તથા તેનો ક્ષય થવાથી પથ્ય આહારના ઉત્કર્ષ અને અપકર્ષ ન હોય પણ સર્વથા પથ્યાહારને ન લે તો મરણ પામે, એ દૃષ્ટાન્તે જીવનો મોક્ષ થાય છે એજ પ્રમાણે પાપના ઉત્કર્ષમા અધમતા થાય છે. તરતમયોગે પાપનો અપકર્ષ થવાથી ઉચ્ચતા થાય છે, અને સર્વથા પાપનો ક્ષય થવાથી અપથ્ય આહારના દૃષ્ટાન્તે જીવનો મોક્ષ થાય છે, સંમીલિત વર્ણાદિની પેઠે પુન્ય-પાપ સંમીલિત એકજ વસ્તુ છે, તેના કોઇપણ એક અંશના ઉત્કર્ષાપકર્ષથી તેનુ જ પુન્ય અને પાપ એવુ નામ કહેવાય છે. ૧૯૦૯-૧૯૧૦-૧૯૧૧

પુન્યજ છે, પાપ નથી, એ પ્રમાણે એકાન્ત માનનારાઓ એવુ પ્રતિપાદન કરે છે કે પુન્યનો ક્રમશઃ ઉત્કર્ષ થવાથી ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેથી અનુક્રમે સુખની પણ વૃદ્ધિ થાય છે, એટલે છેવટે સ્વર્ગ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા એજ પુન્યની અનુક્રમે હાનિ થતા, સુખની પણ હાનિ થાય છે, અને છેવટે નરકનુ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. મતલબ કે જેમ જેમ પુન્યની હાનિ થાય છે, તેમ તેમ અનુક્રમે જીવોને દુઃખ થાય છે,

અને છેવટે વધારેમા વધારે નરકનુ દુખ પ્રાપ્ત થાય છે, સર્વથા તે પુન્યનો નાશ થવાથી જીવને મોક્ષ મળે છે. આ બાબત સ્પષ્ટ સમજવાને એક ઉદાહરણ લઇએ. જેમ પથ્ય આહારની વૃદ્ધિથી આરોગ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ પુન્યની વૃદ્ધિ થતા સુખની પણ વૃદ્ધિ થાય છે. વળી જેમ પથ્ય આહારનો અનુક્રમે ત્યાગ કરવાથી પુન રોગ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ પુન્યનો અપચય થવાથી દુખ પ્રાપ્ત થાય છે, અને સર્વથા પથ્ય આહારનો ત્યાગ કરવાથી જેમ મરણ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સર્વથા પુન્યનો ક્ષય થવાથી મોક્ષ મળે છે

પુન્યનો અભાવ માનીને એકાન્ત પાપનેજ માનનારાઓ પણ એજ પ્રમાણે કહે છે, પરન્તુ તેથી વિપરીત ભાવના કહે છે. જેમ અપથ્ય આહારની વૃદ્ધિથી રોગની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ પાપની વૃદ્ધિથી દુખવૃદ્ધિરૂપ અધમત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે અનુક્રમે છેવટ નરકનુ દુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા અપથ્ય આહારનો ત્યાગ કરવાથી જેમ અનુક્રમે આરોગ્યવૃદ્ધિ થાય છે, તેમ પાપનો અપકર્ષ થવાથી અનુક્રમે સુખની વૃદ્ધિ થાય છે, અને છેવટે સ્વર્ગ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી અપથ્ય આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરવાથી જેમ પરમ આરોગ્ય મળે છે, તેમ પાપનો સર્વથા ક્ષય થવાથી મોક્ષ મળે છે.

પુન્ય-પાપ ઉભય સકીર્ણ એકજ વસ્તુ છે, પણ જુદી જુદી નથી. આમ માનનારાઓ પોતાનો પક્ષ પ્રતિપાદન કરવાને એવુ કહે છે કે-જેમ હરતાલ અથવા ગળી વિગેરે વર્ણોમાથી કોઇપણ બે વર્ણથી મિશ્ર-જેમ એકજ વસ્તુ છે, અથવા મેચકમણિમાં અનેક વર્ણ છતા જેમ એકજ વસ્તુ છે, અથવા ' નરસિહ "મા જુદી જુદી આકૃતિ છતા તે એકજ વ્યક્તિ છે, તેવીજ રીતે આ પુન્ય-પાપ પણ ઉભય મિશ્ર એકજ વસ્તુ છે, અહીં કોઈ એમ પૂછે કે જો એ એકજ વસ્તુ હોય, તો તેના પરસ્પર વિરોધી પુન્ય અને પાપ એવાં બે નામ કેવી રીતે કહી શકાય ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા તેઓ એમ કહે છે કે એ પુન્ય-પાપથી મિશ્ર એક વસ્તુમાના પુન્યાશ વડે તેની વૃદ્ધિ થવાથી તેનુ નામ પુણ્ય કહેવાય છે. વળી પુન્યાશની હાનિ થવાથી પાપ કહેવાય છે, તેમજ પાપાશની વૃદ્ધિ થવાથી પાપ કહેવાય છે ને તેની હાનિ થવાથી પુન્ય કહેવાય છે, આ પ્રમાણે હોવાથી પુન્ય-પાપ કઇ જુદી જુદી વસ્તુ નથી પણ ઉભયમિશ્ર એકજ વસ્તુ છે. ૧૯૦૯-૧૯૧૦-૧૯૧૧.

પુન્ય-પાપની સ્વતત્રતા છે અને જગતની વિચિત્રતા સ્વાભાવિક છે, એ ચોથા અને પાચમા વિકલ્પનુ સ્વરૂપ કહે છે.

एवं चिय दो भिन्नाइं होज्ज [दार], होज्ज व सभावओ चेव ।
भवसंभूई, भण्णइ न सभावाओ जओऽभिमओ ॥ १९१२॥

होज्ज सभावो वत्थुं निक्कारणया य वत्थुधम्मो वा ।
जइ वत्थुं णत्थि तओऽणुवलद्धीओ खपुप्फ व ॥ १९१३ ॥
अच्चतमणुवलद्धोऽवि अह तओ अत्थि नत्थि किं कम्मं ? ।
हेऊ व तदत्थित्ते जो नणु कम्मस्सवि स एव ॥ १९१४ ॥
कम्मस्स वाभिहाणं होज्ज सभावोत्ति होउ को दोसो ? ।
पइनिययागाराओ न य सो कत्ता घडस्सेव ॥ १९१५ ॥
मुत्तोऽमुत्तो व तओ जइ मुत्तो तोऽभिहाणओ भिन्नो ।

कम्मत्ति सहावोत्ति य जइ वाऽमुत्तो न कत्ता तो ॥ १९१६ ॥
देहाण वोम पिव, जुत्तो कज्जाइओ य मुत्तिमया ।
अह सो निकारणया तो खरसिंगादओ होतु ॥ १९१७ ॥
अह वत्थुणो स धम्मो परिणामो तो स कम्म-जीवाण ।
पुन्ने यराभिहाणो कारण कज्जाणुमेओ सो ॥ १९१८ ॥
किरियाणं कारणओ देहाईण च कज्जभावाओ ।
कम्म मदभिहियंति य पडिवज्ज तमग्गिभूइ व ॥ १९१९ ॥
त चिय देहाईण किरियाणपि य सुभा ऽसुभत्ताओ ।
पडिवज्ज पुण्णपाव सहावओ भिन्नजाईय ॥ १९२० ॥

એજ પ્રમાણે પુન્ય-પાપ બન્ને ભિન્ન છે તથા આ સંસારની ઉત્પત્તિ સ્વભાવથીજ છે (એમ કહેવામાં આવે) તો તેનો ઉત્તર અમે કહીએ છીએ કે સંસારની ઉત્પત્તિ સ્વભાવથીજ માનવાયોગ્ય નથી, કારણકે સ્વભાવ એ કોઈ વસ્તુ છે ? નિષ્કારણતા છે ? કે વસ્તુનો ધર્મ છે ? જો તે વસ્તુ હોય તો આકાશપુષ્પની પેઠે તે અનુપલબ્ધ હોવાથી તેનો અભાવજ છે સ્વભાવથીજ વિચિત્રતા માનવામાં આગલ જણાવીયે છીયે એ દોષો આવશે, અત્યન્ત અનુપલબ્ધ છતાં પણ તે સ્વભાવ છે, અને કર્મ નથી, એમ શા માટે ? જે હેતુ સ્વભાવની અસ્તિતામાં છે, તેજ હેતુ કર્મની અસ્તિતામાં પણ છે સ્વભાવ [illegible] નામ કહીએ તો શું દોષ છે ? તે સ્વભાવ ઘટની પેઠે પ્રતિનિયત આકારવાળો [illegible] હોવાથી કર્તા ન થઇ શકે. વળી તે મૂર્ત છે ? કે અમૂર્ત છે ? જો મૂર્ત હોય, તો તે કર્મ અને સ્વભાવ એ નામથીજ માત્ર ભિન્ન છે, અને જો અમૂર્ત હોય. તો કર્તા નહી થઇ શકે. જેમ શરીરને કરનાર આકાશ નથી,અમૂર્ત્ત છે માટે તેમજ સ્વભાવ પણ અમૂર્ત્ત છે માટે કર્ત્તા ન થઇ શકે,કાર્યાદિપણા થકી તેના મૂર્તિમત્તા વળી યોગ્ય છે. હવે સ્વભાવ તે નિષ્કારણતા છે, એમ કહેવામાં આવે, તો ગધેડાના શીંગડાં નિષ્કારણજ છે, માટે તે પણ હોવા જોઇએ. સ્વભાવ એ વસ્તુનો ધર્મ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે યોગ્ય છે, કેમકે તે જીવ અને કર્મનો પરિણામ થાય છે. અને તે પુન્ય-પાપના નામે કારણ તથા કાર્યથી અનુમેય છે. ક્રિયાઓ-રૂપ કારણથી અને, દેહાદિ રૂપ કાર્યથી કર્મ છે, એવું મારૂં કથન અગ્નિભૂતિની પેઠે તું પણ અંગીકાર કર વળી એજ કર્મ શરીરાદિ અને ક્રિયાઓના શુભાશુભ રૂપે હેતુ છે. માટે સ્વભાવથીજ ભિન્ન જાતિવાળા તે પુન્ય-પાપ છે એમ અંગીકાર કર. ૧૯૧૨-થી-૧૯૨૦

કેટલાકના મતે પુન્ય-પાપ બન્ને જુદા જુદા સ્વતંત્ર છે કારણ કે તેના કાર્યભૂત સુખ દુઃખ એકી સાથે અનુભવાતા નથી, એ પ્રમાણે બન્નેના કાર્યો જુદા જુદા જણાય છે માટે તેના કારણભૂત પુન્ય-પાપ પણ જુદા જુદા છે, એમ અનુમાનથી સિદ્ધ થાય છે.

કેટલાક લોકો પુન્ય-પાપવિના સ્વભાવથીજ આ સંસારની વિચિત્રતા માને છે. આ પ્રમાણે પુન્ય-પાપ સંબંધી પાંચ પ્રકારના જુદા જુદા અભિપ્રાયોથી તને સંશય થયો છે, પણ તે યોગ્ય નથી કારણકે એ પાંચ અભિપ્રાયમાનો ચોથો અભિપ્રાયજ ગ્રહણકરવા યોગ્ય છે, તે સિવાયના ચાર અભિપ્રાયો અયોગ્ય હોવાથી ત્યાજ્ય છે. પ્રત્યાસત્તિ(નિકટતા)-ન્યાયને અંગીકાર કરીને કહીએ છીએ કે તેમાં જો સ્વભાવથીજ આ સંસારની વિચિત્રતા થતી હોય,

તો એ સ્વભાવ તે શુ કોઈ વસ્તુ છે? નિ કારણતા છે? કે વસ્તુનો ધર્મ છે? આ ત્રણ વિકલ્પોમાંથી પહેલો વિકલ્પ અંગીકાર કરીને સ્વભાવ એ કોઈ વસ્તુ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે આકાશપુષ્પની પેઠે કોઇ સ્થળે ઉપલબ્ધ નથી, માટે તેનો અભાવ છે.

આ પછીની ૧૯૧૭ થી ૨૦ ગાથાઓનુ વિવેચન પૂર્વ અગ્નિભૂતિ ગણધરના વાદમાં થઈ ગયુ છે, એટલે પુન અહીં લખવાની જરૂર નથી જે કઈ તેથી વિશેષ છે, તે એટલુ જ કે આ પુન્ય તથા પાપ નામનો જીવ અને કર્મનો જે પરિણામ છે, તે કારણથી અને કાર્યથી જાણી શકાય છે. જેમ ખેતી વિગેરે ક્રિયાઓનુ ફળ ડાંગર-યવ-ઘઉ વિગેરે છે, તેમ દાનાદિ ક્રિયાઓ અને હિંસાદિ ક્રિયાઓ પણ કારણરૂપ હોવાથી તેના જે ફળ કાર્ય ભૂત પુન્ય-પાપાત્મક તે જીવ તથા કર્મનો પરિણામ છે આ કારણાનુમાનથી ગમ્ય થયુ. અને કાર્યાનુમાનથી ગમ્ય આ પ્રમાણે છે-જેમ માટી-દંડ-ચક્ર-ચીવરાદિ સામગ્રીયુક્ત કુંભાર ઘટનુ કારણ છે, તેમ આ શરીરાદિ પણ કાર્ય હોવાથી તેનુ પણ કોઇક કારણ છે. ને એમા જે કારણ છે, તે શુભાશુભ કર્માત્મક પુન્ય-પાપ છે શરીરની ઉત્પત્તિમા માતા-પિતાદિ દૃષ્ટ હેતુ છે, પણ ઉપરોક્ત કર્મરૂપ અદૃષ્ટ હેતુ નથી, એમ કહેવામા આવે તો તે અનુચિત છે. કારણકે દૃષ્ટ હેતુ સમાન છતા પણ સુરૂપ કુરૂપાદિ ભાવે શરીરની જે વિચિત્રતા જણાય છે, તે અદૃષ્ટ હેતુ કર્મ સિવાય નજ બની શકે. માટે પુન્ય અને પાપ એવા બે ભેદ કર્મના છે, તેમા શુભ શરીર વિગેરે પુન્યનુ કાર્ય છે. અને જે અશુભ શરીરાદિ તે પાપનુ કાર્ય છે ૧૯૧૮-થી-૧૯૨૦

પ્રકારાન્તરે પુન્યપાપની સિદ્ધિ કરે છે.

सुह-दुक्खाणं कारणमणुरूव कज्जभावओऽवस्सं ।
परमाणवो घडस्स व कारणमिह पुण्ण-पावाइ ॥ १९२१ ॥
सुह-दुक्खकारणं जइ कम्म कज्जस्स तयणुरूव च ।
पत्तमरूव तपि हु अह रूविं नाणुरूव तो ॥ १९२२ ॥
नहि सव्वहाणुरूव भिन्न वा कारण, अह मय ते ।
किं कज्ज–कारणत्तणमहवा वत्थुत्तग तस्स ? ॥ १९२३ ॥
सव तुल्लातुल्ल जइ तो कज्जाणुरूवया केयं ? ।
जं सोम्म ! सपज्जाओ कज्ज परपज्जओ सेसो ॥ १९२४ ॥

જેમ ઘટ કાર્ય હોવાથી તદનુરૂપ પરમાણુઓ તેનુ કારણ છે, તેમ સુખ-દુ ખ કાર્યરૂપ હોવાથી તેનુ કારણ પણ અવશ્ય તદનુરૂપ હોવુ જોઇએ. એમા જે કારણ છે, તે પુન્ય-પાપ છે. જો સુખ-દુ ખરૂપ કાર્યનુ કારણ કર્મ કહેતા હો, તો તે કર્મ સુખાદિરૂપ જે અરૂપી કાર્ય છે તેને અનુરૂપ અરૂપી હોવુ જોઇએ, અને જો એ કારણભૂત કર્મ રૂપી કહેશો, તો સુખાદિ અરૂપિ હોવાથી તે કર્મ કાર્યાનુરૂપ કારણ નહિ કહેવાય. ઉત્તર-અમે સર્વથા અનુરૂપ કે અનનુરૂપ કારણ નથી કહેતા આથી તુ એમ કહીશ કે જો એમ હોય, તો તેને કાર્યકારણભાવ તથા વસ્તુપણુ કેમ કહી શકાય? પણ એમ નહિ કહેવુ, કારણકે વિશ્વની સર્વ વસ્તુઓ તુલ્યાતુલ્ય રૂપજ છે. જો એમ હોય તો કાર્યાનુરૂપ કારણ કેમ કહો છો? હે સૌમ્ય! કારણનો સ્વપર્યાય તે કાર્ય, અને તે સિવાયનુ અકાર્ય તે પરપર્યાય છે (આથીજ કાર્યાનુરૂપ કારણ કહેવાય છે.) ૧૯૨૧-૧૯૨૨-૧૯૨૩-૧૯૨૪.

ભગવન્ત -જેમ ઘટરૂપ કાર્યના અનુરૂપ પરમાણુઓ તેનુ કારણ છે, તેમ સુખદુ ખ-કાર્ય હોવાથી અવશ્ય તેને અનુરૂપ કારણ હોવુ જોઇએ, તેમા જે કારણ છે, તે પુન્ય-પાપ છે.

અચલભ્રાતા -જો એ પ્રમાણે સુખ-દુ ખનુ કારણ કર્મ હોય, અને તદનુરૂપ કાર્ય થતુ હોય, તો સુખ-દુ ખ આત્મપરિણામ હોવાથી અમૂર્ત છે પુન્ય-પાપાત્મક કર્મ રૂપી હોય છે, તો તે સુખ દુ ખાત્મક કાર્ય, કારણાનુરૂપ નહિ ગણાય.

ભગવન્ત -અમે સર્વ પ્રકારે કારણ કાર્યાનુરૂપજ હોવુ જોઇએ એમ નથી કહેતા, કે જેથી સુખ-દુ ખની પેઠે કર્મ પણ અરૂપી ગણાય. વળી એકાન્તે સર્વધર્મો વડે કારણને કાર્યથી અત્યન્ત ભિન્ન પણ નથી માનતા. તુ એકાન્તે સર્વધર્મો વડે કારણને કાર્યના અનુરૂપ અથવા અનનુરૂપ માને છે, તેથીજ ઉપરોક્ત શકા કરે છે. પણ એમ માનવુ અયોગ્ય છે, કારણકે સર્વથા પ્રકારે એમ્લુ અનુરૂપ કારણ માનવામા, તો તે બીજાનુ પણ કારણજ થાય, તથા એકનુ અનુરૂપ કાર્ય માનવામા તો તે બીજાનુ પણ કાર્યજ થાય,એટલે એ ઉભયમા જે જે કાર્ય-કારણપણુ તે શુ હુ ? નજ રહ્યુ કેમકે બન્ને કારણ થાય, અથવા બન્ને કાર્ય થાય. વળી કાર્ય-કારણનો એકાન્ત ભેદ માનવામા કાર્યના વસ્તુપણામા અને કારણના વસ્તુપણામા શો તફાવત છે ? કઇજ નહિ. જો ઉભયના વસ્તુપણામા કઈ ભેદ નથી, તો પછી એનો એકાન્ત ભેદ શી રીતે કહેવાય ? નજ કહેવાય માટે સર્વથા એકાન્તે કાર્ય કારણની અનુરૂપતા અથવા અનનુરૂપતા ન કહી શકાય. પણ કથચિત્ તુલ્યાતુલ્યરૂપતા કહી શકાય.

માત્ર કાર્ય-કારણમાજ તુલ્યાતુલ્ય રૂપતા છે, એમ નહિ, પરન્તુ ત્રિભુવનાન્તર્ગત સર્વ વસ્તુ પરસ્પર તુલ્યાતુલ્યરૂપજ છે, કોઇપણ એકાન્તે અનુરૂપ કે એકાન્તે અનનુરૂપ નથી.

અચલભ્રાતા -જો એ પ્રમાણે હોય, તો પછી કાર્યના અનુરૂપ કારણ હોય, એમ શાથી કહો છો ? જો કદાચ કોઈ પણ વસ્તુ એકાન્તે અનુરૂપ હોય, તો એ પ્રમાણે કહી શકાય, પરન્તુ કોઈ પણ વસ્તુ એકાન્તે અનુરૂપ નથી, તેમ અનનુરૂપ પણ નથી, કેવળ સર્વ વસ્તુ તુલ્યાતુલ્યરૂપજ છે, તો પછી તેને કાર્યાનુરૂપ કારણ હોય એમ કેમ કહી શકાય ?

ભગવન્ત -સર્વ વસ્તુમા તુલ્યાતુલ્યત્વ સમાન છતા પણ, કાર્ય એ કારણનો સ્વપર્યાય હોવાથી, કાર્યના અનુરૂપ કારણ કહેવાય છે. અને શેષ અકાર્યરૂપ સર્વ પદાર્થ કારણના પરપર્યાય હોવાથી તે કારણને અનનુરૂપ કહેવાય છે. અહી સુખ-દુ ખ એ કર્મરૂપ કારણના સ્વપર્યાય છે. જેમકે જીવ અને પુન્યનો સયોગ તે સુખનુ કારણ છે, તથા જીવ અને પાપનો સયોગ તે દુ:ખનુ કારણ છે. વળી જેમ સુખને શિવ-કલ્યાણ-શુભ ઈત્યાદિ નામે કહેવાય છે, તેમ તેના કારણભૂત પુ ય કર્મને પણ તે સારા નામોથી કહેવાય છે. વળી જેમ દુ ખને અશુભ-અકલ્યાણ-અશિવ ઈત્યાદિ નામે કહેવાય છે, તેમ તેના કારણભૂત પાપકર્મને પણ અશુભ નામે કહેવાય છે. આજ કારણથી પુન્ય-પાપને સુખ-દુ ખના અનુરૂપ કારણ તરીકે કહેવાય છે. ૧૯૨૧-૧૯૨૨-૧૯૨૩ ૧૯૨૪.

હવે અમૂર્ત સુખ-દુ ખના હેતુ, મૂર્ત એવુ પુન્ય-પાપકર્મ છે, તે વાત ઉદાહરણથી સિદ્ધ કરે છે.

किं जह मुत्तममुत्तस्स कारण तह सुहाइण कम्म ।
दिट्ठ सुहाइकारणमन्नाइ जहेह तह कम्मं ? ॥ १९२५ ॥
होउ तय चिय किं कम्मणा, न ज तुल्लसाहणाणवि ।
फलभेदो सोऽवस्स सकारणो कारण कम्म ॥ १९२६ ॥
एत्तो चिय त मुच मुत्तयलाहाणओ जहा कुंभो ।
देहाइफलमुत्ताइओ व भणिए पुणो भणइ ॥ १९२७ ॥

જેમ મૂર્ત એવો ઘટાદિ પદાર્થ, અમૂર્ત એવા જ્ઞાનનુ કારણ છે, તેમ અમૂર્ત સુખાદિનુ કારણ કર્મ પણ મૂર્ત છે. અથવા જેમ મૂર્ત અન્નાદિ સુખાદિનુ કારણ છે, તેમ કર્મ પણ છે તે અન્નાદિકજ સુખાદિનુ કારણ હો, કર્મની કલ્પના વડે શુ ? (એમ શકા કરવામા આવે તો તે અયોગ્ય છે) કેમકે તેનુ અન્નાદિ સાધન સમાન છતા પણ ફળનો જે ભેદ જણાય છે, તે ભેદ અવશ્ય સકારણ છે, અને તેનુ કારણ તે કર્મ છે. એજ કારણથી ઘટની પેઠે કર્મ, મૂર્ત શરીરને બળ ધારણ કરાવતુ હોનાથી મૂર્ત છે, અથવા શરીરાદિ કાર્ય મૂર્ત હોવાથી, તેનુ કારણ કર્મ પણ મૂર્ત છે. આ પ્રમાણે (ભગવન્તે) કહ્યુ, એટલે પુન તે કર્મનો નિર્ણય જાણના બોલ્યા. ૧૯૨૫-૧૯૨૬-૧૯૨૭.

જેમ અન્ન-પુષ્પમાળા-ચદન સ્ત્રી-સર્પ વિષ-કટક વિગેરે મૂર્ત છતા, અમૂર્ત સુખ-દુખના કારણ છે, અથવા નીલાદિ મૂર્ત પદાર્થ સ્વપ્રતિભાસી જ્ઞાનનુ કારણ છે, તેમ પુન્ય-પાપાત્મક કર્મ મૂર્ત છતા પણ અમૂર્ત એવા સુખ-દુખનુ કારણ છે

પ્રત્યક્ષ જણાતા અન્ન-પુષ્પમાળા વિગેરેજ સુખાદિના કારણ ભલે હો, પણ ત્યા અદૃષ્ટ એવા કર્મની કલ્પનાથી શો લાભ છે ? એ પ્રમાણે જો તુ કહેતો હો, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે કેટલેક સ્થળે અન્નાદિ સાધનો સમાન હોય છે છતા પણ ત્યા સુખાદિ કાર્યમાં મહાન્ ફળનો ભેદ જણાય છે જેમકે કેટલીક વ્યક્તિયોએ અન્નાદિ વસ્તુઓનો સમાન ઉપભોગ કર્યો હોય, તેમા કેટલાકને આનદ થાય છે, અને કેટલાકને રોગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે, આ પ્રમાણે અન્નાદિ સાધનો સર્વને સમાન છતા પણ ફળનો ભેદ જણાય છે, તે ભેદ અવશ્ય સકારણ હોવો જોઈએ અને જો એ ભેદ નિષ્કારણ હોય, તો હમ્મેશા સત્ત્વાસત્ત્વનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય, અને તે ફળભેદમાં જે કારણ છે, તે અદૃષ્ટ એવુ કર્મ છે, તેથી તે કર્મની કલ્પના નિરર્થક નથી.

એ પ્રમાણે અન્નાદિ તુલ્ય સાધનો છતા પણ જે ફળનો ભેદ જણાય છે, તેમા કર્મજ મુખ્ય કારણ છે, અને એજ કારણથી કર્મ મૂર્તિમાન્ છે, કેમકે કુભની પેઠે મૂર્તિમાન્ શરીર વિગેરે તેથી મજબુત થાય છે. અથવા જેમ મૂર્ત એવા તેલ આદિ વડે ઘડો મજબુત થાય છે, તેથી તે તેલાદિ મૂર્ત છે. તેમ પુષ્પમાળા-ચદનાદિ વડે વૃદ્ધિ પામતુ કર્મ પણ મૂર્તિમાન્ છે અથવા જેમ ઘટાદિ કાર્ય મૂર્ત હોવાથી તેના કારણભૂત પરમાણુઓ પણ મૂર્ત છે. તેમ શરીરાદિ કાર્ય પણ મૂર્ત હોવાથી તેના કારણભૂત કર્મ પણ મૂર્ત છે. ૧૯૨૭ પુન મૂર્તામૂર્ત કર્મ સબધી પ્રશ્નનુ સમાધાન અને પ્રથમ વિકલ્પની અયોગ્યતા જણાવે છે.

तो किं देहाईण मुत्तत्तणओ तयं हवउ मुत्त ।
अह सुह-दुक्खाईण कारणभावादरूवत्ति ॥ १९२८ ॥
न सुहाईणं हेऊ कम्म चिय किन्तु ताण जीवोत्ति ।
होइ समवाइकारणमियर कम्मंति को दोसो ? ॥ १९२९ ॥
इय रूवित्तें सुह दुक्खकारणत्ते य कम्मणो सिद्धे ।
पुण्णावगरिसमेत्तेण दुक्खबहुलत्तणमजुत्तं ॥ १९३० ॥
कम्मप्पगरिसजणिय तदवस्सं पगरिसाणुभूईओ ।
सोक्खप्पगरिसभूई जह पुण्णप्पगरिसप्पभवा ॥ १९३१ ॥

तह वज्झसाहणप्पगरिसगभावादिहऽण्णहा न तयं ।
विवरीयवज्झसाहणबलप्पगरिस अवेक्खेज्जा ॥ १९३२ ॥
देहो नावचयकओ पुण्णुक्करिसे व मुत्तिमत्ताओ ।
होज्ज व स हीणतरओ कहमसुभयरो महल्लो य ? ॥ १९३३ ॥

(જો એમ હોય) તો કર્મના કાર્ય જે શરીર વિગેરે તે મૂર્ત હોવાથી કર્મ શુ મૂર્ત છે ? અથવા સુખ-દુઃખાદિ જીવના પરિણામભૂત કર્મના કાર્યો અમૂર્ત જણાતા હોવાથી તેના કારણરૂપ કર્મ અમૂર્ત છે ? (આ પ્રમાણે મૂર્ત અને અમૂર્ત ઉભય પ્રકારે કાર્ય જણાતા હોવાથી કર્મ રૂપી છે કે અરૂપી છે ? ઉત્તર-) સુખ વિગેરેનુ કારણ એકલુ કર્મજ નથી. પરન્તુ તે સાથે જીવ પણ તેમાં સમવાયિ કારણ છે, અને કર્મ તો અસમવાયિ કારણ છે. (મતલબ કે સુખાદિ અમૂર્ત હોવાથી તેનુ સમવાયિ કારન જીવ અમૂર્ત છે, અને કર્મ અસમવાયિ કારણ હોવાથી અમૂર્ત નથી) એ પ્રમાણે સુખ-દુઃખના કારણભૂત કર્મરૂપી છે, એમ સિદ્ધ થવાથી પુન્યના અપકર્ષમાત્રથીજ દુઃખની બહુલતા (પ્રથમ વિકલ્પમા પૂર્વે) કહી છે, તે અયુક્ત છે. કારણકે જેમ સુખના પ્રકર્ષનો અનુભવ પુન્યના પ્રકર્ષથી થાય છે, તેમ તે (દુઃખનો અનુભવ) પણ સ્વાનુરૂપ (પાપ) કર્મના પ્રકર્ષથીજ થાય છે તથા કેવળ પુન્યના અપકર્ષમાત્રથીજ જીવોને દુઃખની બહુલતા નથી થતી, કેમકે ત્યા બાહ્ય અનિષ્ટ સાધનના પ્રકર્ષનો સદ્ભાવ છે. જો એમ ન હોય, તો તેમા વિપરીત એવા બાહ્ય સાધનના બળની અપેક્ષા ન રહે વળી જેમ પુન્યોત્કર્ષમા શ્રેષ્ઠ શરીર થાય છે. તેમ આ અશુભ મ્હોટુ શરીર મૂર્તિમાન હોવાથી કેવળ પુન્યના અપચય માત્રથીજ નથી થતુ, જો એમ હોય, તો તે અત્યન્ત હીન થવુ જોઇએ, અશુભ અને ઘણુ મોટુ કેવી રીતે થાય ? ૧૯૨૮-૧૯૨૯-૧૯૩૦-૧૯૩૧-૧૯૩૨-૧૯૩૩

કેવળ પુન્યના અપચય માત્રથીજ જીવોને દુઃખની બહુલતા નથી થતી, પરન્તુ તે સાથે અનિષ્ટ આહારાદિ બાહ્ય સાધનોના પ્રકર્ષનો પણ સદ્ભાવ છે, જો એ પ્રમાણે બાહ્ય સાધનોનો સદ્ભાવ ન હોય, અને એકલા પુન્યના અપચયમાત્રથીજ દુઃખ થતુ હોય, તો પુન્યથી પ્રાપ્ત થતા ઇષ્ટ આહારના અપચય માત્રથીજ તે થવુ જોઇએ પણ પાપોપચયથી પ્રાપ્ત થતા અનિષ્ટ આહારાદિરૂપ વિપરીત બાહ્યસાધનોના સામર્થ્યના પ્રકર્ષની અપેક્ષા રહેવી ન જોઇએ. મતલબ કે જો પુન્યના અપકર્ષમાત્રથીજ દુઃખ થતુ હોય, તો પુન્યોદયથી પ્રાપ્ત થતા ઇષ્ટ આહારાદિ સાધનના અપકર્ષમાત્રથીજ તે થવુ જોઇએ, પણ તેમ થતુ નથી, ત્યા તો ઇષ્ટથી વિપરીત એવા પ્રાપ્ત થયેલ અનિષ્ટ આહારાદિ સાધનના સામર્થ્યથીજ દુઃખ થાય છે.

વળી જેમ પુન્યોત્કર્ષમા તજ્જન્ય અનુત્તરવાસી દેવ અને ચક્રવર્તિનુ શરીર મૂર્તિમાન હોવાથી પુન્યના અપચય માત્રથીજ નથી કરાયુ, તેમ કોઇ દુઃખી હસ્તી વિગેરેનુ શરીર પણ મૂર્તિમાન્ હોવાથી કેવળ પુન્યના અપચયમાત્રથીજ નથી કરાયુ. કેમકે જો કેવળ પુન્યના અપચય માત્રથી કરાએલુ હોય, તે મૂર્તમાન્ નથી હોતુ અને કેવળ પુન્યના અપચય માત્રથીજ જો શરીર થતુ હોય, તો તે અતિહીન અને શુભજ થવુ જોઇએ, ઘણુ મોટુ અને અતિ અશુભ કેવી રીતે થાય ? કારણકે મોટુ શુભ શરીર તો પુન્યના ઉપચયથી થાય, અને અશુભ પાપોપચયથી થાય, વળી થોડા પુન્યવડે પણ શરીર શુભજ એટલે સુખવાળુ જ થવુ જોઇએ, પણ દુઃખી ન થવુ જોઇએ કારણકે જેમ થોડા સુવર્ણથી પણ નાનો સુવર્ણનોજ ઘડો થાય છે પણ માટીનો કે ત્રાંબાનો ઘડો નથી થતો, તેમ થોડા

? પણ શરીર નાનુ હો પણ તે શુભજ થવુ જોઇએ. ૧૯૨૮-૧૯૩૩

હવે ત્રીજા અને ચોથા પક્ષમા દૂષણ બતાવે છે.

एव चिय विवरीय जोएज्जा सव्वपावपक्खेऽवि ।
न य साहारणरूवं कम्मं तक्कारणाभावा ॥ १९३४ ॥
कम्मं जोगनिमित्त सुभोऽसुभो वा स एगसमयम्मि ।
होज्ज न उभयरूवो कम्मंपि तओ तयणुरूव ॥ १९३५ ॥

કેવળ પાપપક્ષમા પણ એજ પ્રમાણે વિપરીતપણે યોજના કરવી, અને પુન્ય-પાપાત્મક સાધારણ એવુ કર્મ તો છેજ નહી, કેમકે તેવા કર્મનો કોઈ હેતુ નથી. યોગવડે કર્મ થાય છે, ને તે યોગ એક સમયે શુભ અથવા અશુભજ હોય છે. પણ શુભા-શુભ એટલે ઉભયરૂપ નથી હોતો, તેથી કર્મ પણ તદનુરૂપ શુભ અથવા અશુભ જ બધાય છે. પણ શુભઅશુભ ઉભયરૂપ બધાય નહિ. ૧૯૩૪-૧૯૩૫.

પાપના અપચયમાત્રથીજ સુખ થાય છે, માટે કેવળ પાપજ છે, પુન્ય નથી, આવા ત્રીજા પક્ષમા પણ એકાન્ત પુન્યના અસ્તિત્વવાળા પક્ષમા કહેલા દૂષણો વિપરીતપણે યોજવાં, જેમકે-પાપના અપચય માત્રથીજ સુખ નથી થતુ, કેમકે થોડુ પણ પાપ દુ ખ ઉત્પન્ન કરે છે. જેમ થોડુ પણ વિષ સ્વાસ્થ્યનો હેતુ નથી થતુ. તેમ પાપાપચયથી થોડુ પણ પાપ સુખનો હેતુ નથી થતુ, પરન્તુ જે થોડુ પણ સુખ થાય છે, તે પુન્યથીજ થાય છે. આ પ્રમાણે સુખ-દુ ખના કારણભૂત પુન્ય-પાપ જુદા જુદા સ્વતત્ર છે, અને આજ કારણથી એ સમિલિત-સાધારણ એટલે એક પુન્યપાપાત્મક કર્મ પણ નથી. કેમકે વધ્યાપુત્રની પેઠે એવા કર્મના બન્ધનુ કોઇ કારણજ નથી. મિથ્યાત્વ અવિરતિ-કષાય-પ્રમાદ-ને યોગ, એ બધના હેતુઓ છે. એમા યોગ સિવાય તો કદિપણ કર્મનો બધ થતો નથી, એટલે મુખ્યત્વે કરીને યોગજ કર્મ બધનો મુખ્ય હેતુ છે, તે યોગ મન-વચન-અને કાયા રૂપ ત્રણ પ્રકારે છે, એ યોગ એક સમયે શુભ અથવા અશુભ હોય, પણ શુભાશુભ-ઉભય સ્વરૂપ ન હોય ને તેથી પુન્ય-પાપાત્મક એટલે ઉભયસ્વભાવવાળુ સકીર્ણ એવુ કર્મ પણ ન હોય, કેમકે કારણના અનુરૂપ કાર્ય હોય છે, તેથી જ્યારે શુભયોગ વર્તતો હોય ત્યારે તદનુરૂપ પુન્યાત્મક શુભ કર્મ બધાય, અને જ્યારે અશુભ યોગ વર્તતો હોય, ત્યારે તદનુરુપ પાપાત્મક અશુભ કર્મ બધાય, પણ મિશ્રરૂપે યોગ ન હોવાથી કર્મબન્ધ મિશ્રરૂપે થાયજ નહિ ૧૯૩૪-૧૯૩૫.

એક સમયે શુભાશુભ રૂપ મિશ્રયોગ ન હોય, તે વાત ઉદાહરણથી સમજાવે છે.

नणु मण-वइ काओगा सुभासुभावि समयम्मि दीसंति ।
दवम्मि मीसभावो भवेज्ज न उ भावकरणम्मि ॥ १९३६ ॥
झाण सुभमसुभ वा न उ मीसं ज च झाणविरमेऽवि ।
लेसा सुभाऽसुभा वा सुभमसुभ वा तओ कम्म ॥ १९३७ ॥
पुव्वगहियं च कम्मं परिणामवसेण मीसय नेज्जा ।
इयरेयरभावं वा सम्मा-मिच्छाई न उ गहणे ॥ १९३८ ॥
मोत्तूण आउय खलु दसणमोहं चरित्तमोहं च ।
सेसाण पयडीणं उत्तरविहिसकमो भज्जो ॥ १९३९ ॥

મન-વચન-કાયાનો શુભાશુભરૂપ મિશ્રયોગ એક સમયમા જણાય છે. (એમ કહેવામા

આને, તો તે) મિશ્રભાવ દ્રવ્યયોગમા છે, પણ ભાવયોગમા નથી, વળી ધ્યાન પણ એક વખતમા શુભ અથવા અશુભ હોય છે, પરન્તુ મિશ્ર નથી હોતુ, તથા ધ્યાન વિરમ્યા પછી લેશ્યા પણ શુભ અથવા અશુભ હોય છે, માટે કર્મ પણ શુભ અથવા અશુભજ હોય છે, જો કે પૂર્વગ્રહીત કર્મને પરિણામવશાત્ મિશ્રભાવે કરે, અથવા ઈતરેતરભાવે સમ્યક્-મિથ્યાત્વરૂપે કરે, પરન્તુ ગ્રહણકાળે તેમ ન કરે. આયુષ્ય, દર્શન-મોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય કર્મ મૂકીને શેષ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિના સક્રમની ભજના જાણવી ૧૯૩૬-૧૯૩૭ ૧૯૩૮-૧૯૩૯

અચલભ્રાતા —કઇક અવિધિએ દાનાદિ આપવાનો વિચાર કરતા શુભાશુભ મનોયોગ થાય છે, કઈક અવિધિએ દાનાદિ ધર્મનો ઉપદેશ આપતા શુભાશુભ વચનયોગ થાય છે, અને કઇ અવિધિએ જિનપૂજનવદનાદિ કાયચેષ્ટા કરતા શુભાશુભ કાયયોગ થાય છે, આ પ્રમાણે એકસમયમા મન-વચન-કાયના યોગ શુભાશુભરૂપે મિશ્ર જણાય છે, અને તમે તો એક સમયમા શુભ અથવા અશુભ યોગજ હોય, પણ મિશ્રયોગ ન હોય એમ કહો છો તેનુ શુ કારણ ?

ભગવન્ત —ત્હારી એવી માન્યતામા ભૂલ છે, કારણકે દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે પ્રકારે યોગ છે, તેમા મન-વચન-કાયાના યોગરૂપે પ્રવતનારા દ્રવ્ય અને મન વચન-કાયાનો પરિસ્પદાત્મક વ્યાપાર તે દ્રવ્યયોગ છે, અને એ ઉભયરૂપ એવો યોગહેતુક જે અધ્યવસાય તે ભાવયોગ છે, ઉપરોક્ત શુભાશુભરૂપ ચિન્તવન- ઉપદેશ અને કાયચેષ્ટાના પ્રવર્તન રૂપ યોગમા વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ શુભાશુભ-મિશ્રભાવ હોઇ શકે, પણ યોગહેતુક અધ્યવસાયરૂપ ભાવયોગમા તો તે મિશ્રભાવ હોઈ શકેજ નહિ. તાત્પર્ય એ છે કે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ દ્રવ્યયોગને શુભાશુભરૂપે માની શકાય છે, પણ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તો તે કેવળ શુભ અથવા અશુભજ છે, કેમકે તેના મતે તો યથોક્ત દ્રવ્યયોગના પણ શુભાશુભ રૂપ મિશ્રભાવનો અભાવ છે, ભાવયોગમા તો એ મિશ્રભાવ વ્યવહાર કે નિશ્ચય એકકેના મતે માન્ય નથી. વળી આગમમા શુભ અને અશુભ અધ્યવસાય સ્થાનો સિવાય શુભાશુભઅધ્યવસાય રૂપ ત્રીજો ભેદ કયાઇ પણ કહ્યો નથી, કે જેથી ભાવયોગમા શુભાશુભપણુ હોઈ શકે, માટે એક સમયે શુભ અથવા અશુભ એવા ભાવયોગ હોઇ શકે, પણ મિશ્રયોગ ન હોઇ શકે, અને એજ કારણથી કર્મ પણ શુભ કે અશુભ એટલે પુન્ય કે પાપ રૂપ જુદુ જુદુ બધાય, પરન્તુ મિશ્રરૂપ ન બધાય.

વળી સિદ્ધાન્તમા ધર્મ-શુક્લ ધ્યાનાત્મક એક શુભ ધ્યાન, અથવા આર્ત-રૌદ્રધ્યાનાત્મક એક અશુભ ધ્યાન એક વખતે હોય છે, એમ કહ્યુ છે, પણ શુભાશુભ રૂપ ધ્યાન નથી કહ્યુ ધ્યાનનો ઉપરમ થયા પછી પણ કાતો તેજસાદિ શુભ લેશ્યા, અથવા કાપોત વિગેરે અશુભલેશ્યાજ એક વખતે હોય છે, એમ કહ્યુ છે, પણ શુભાશુભ મિશ્રપણે તો તે લેશ્યા હોય એમ નથી કહ્યુ ભાવયોગ એ ધ્યાન અને લેશ્યાત્મક છે, તેથી તે ભાવયોગ એક સમયે શુભ અથવા અશુભજ હોય, પરન્તુ મિશ્ર ન હોય, આજ કારણથી ભાવયોગનિમિત્તક કર્મ પણ જ્યારે શુભ યોગ હોય, ત્યારે પુન્યાત્મક શુભ બધાય, અને અશુભ યોગ હોય,ત્યારે પાપાત્મકઅશુભ બધાય પરન્તુ પુન્ય-પાપાત્મક મિશ્ર કર્મ ન બધાય.

અથવા આ પ્રમાણે સભાવના કરી શકાય, કે પૂર્વબદ્ધ કર્મને પરિણામવશાત્ શુભ અશુભ કે મિશ્ર ભાવ પમાડે, એટલે જેમકે પૂર્વે બાધેલા મિથ્યાત્વના કર્મ પુદ્ગળોને

વિશુદ્ધપરિણામે શુદ્ધ કરીને સમ્યક્ત્વરૂપે કરે, અર્ધશુદ્ધપરિણામવશાત્ સમ્યક્-મિથ્યાત્વ રૂપ કરે, અને અશુદ્ધપરિણામથી એમનો ઉત્કર્ષ કરીને સમ્યક્ત્વના પુદ્ગળો મિથ્યાત્વમા સંક્રમાવીને મિથ્યાત્વ રૂપે કરે, આ પ્રમાણે પૂર્વબદ્ધ સત્તામા રહેલા કર્મના ત્રણ પુંજ કરીને શુભ અશુભ ને મિશ્રભાવ કરે, પણ નવા કર્મ ગ્રહણ કરતી વખતે એ પ્રમાણે પુન્ય-પાપરૂપે મિશ્ર-સંકીર્ણ સ્વભાવવાળુ કર્મ ન બાંધે.

ઉપર જે સંક્રમ કરવાનુ કહ્યુ છે, તે સંક્રમ વિધિ આ પ્રમાણે છે. એમા પ્રથમ એટલુ સમજવાનુ છે કે જ્ઞાનાવરણાદિ મૂળ આઠ પ્રકૃતિનો તો અન્યોઅન્યમાં કદી પણ સંક્રમ ન થાય, જ્ઞાનાવરણીયાદિ મૂળપ્રકૃતિથી અભિન્ન એવી ઉત્તર જે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓ છે તેનો પરસ્પર સંક્રમ થાય, એ સજાતિય ઉત્તરપ્રકૃતિઓમા પણ ચાર આયુષ્યની પ્રકૃતિઓ પોતાની આયુષ્યનામની મૂળ પ્રકૃતિથી અભિન્ન છે, છતા એનો પરસ્પર સંક્રમ ન થાય, તથા દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય પોતાની મૂળ-પ્રકૃતિ જે મોહ તેથી અભિન્ન છતા પણ તેમનો પરસ્પર સંક્રમ ન થાય એ સિવાયની શેષ જે ઉત્તરપ્રકૃતિઓ છે તેના સંક્રમની ભજના છે. એટલે જ્ઞાનાવરણ પાચ-દર્શનાવરણ નવ કષાય સોળ મિથ્યાત્વ ભય જુગુપ્સા-તૈજસ કાર્મણ વર્ણચતુષ્ક-ગુરુ લઘુ-નિર્માણ અને પાંચ અન્તરાય એ ધ્રુવબંધની સુડતાલીસ ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો પોત પોતાની મૂળ-પ્રકૃતિમા અન્યો અન્ય સંક્રમ સદૈવ થાય છે. જેમકે મૂળ જ્ઞાનાવરણપ્રકૃતિમાના મતિજ્ઞાનાવરણમા શ્રુતજ્ઞાનાવરણાદિનો સંક્રમ થાય અને શ્રુતજ્ઞાનાવરણાદિમા મતિજ્ઞાનાવરણનો સંક્રમ થાય. એ પ્રમાણે સજાતીય પ્રકૃતિનો પરસ્પર સંક્રમ થાય, એમ સર્વત્ર સમજવુ, તથા શેષ રહી જે અધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓ તેનો પોતાની મૂળ પ્રકૃતિથી અભિન્ન એવી સજાતીયપ્રકૃતિમા અબધ્યમાન પ્રકૃતિનો સંક્રમ થાય, પરન્તુ અબધ્યમાનપ્રકૃતિમા બંધાતી પ્રકૃતિનો સંક્રમ ન થાય, જેમકે સાતાવેદની બંધાતી હોય ત્યારે તેમા નહિ બંધાતી અશાતાવેદનીનો સંક્રમ થાય, પણ એથી વિપરીત નહિ બંધાતી પ્રકૃતિમાં બંધાતી પ્રકૃતિનો સંક્રમ ન થાય, આ પ્રમાણે પ્રકૃતિસંક્રમનો વિધિ છે, શેષ પ્રદેશાદિ સંક્રમનો વિધિ અન્યત્ર થી (કર્મપ્રકૃતિ વિગેરેથી) જાણી લેવો ૧૯૩૬-૧૯૩૭-૧૯૩૮-૧૯૩૯

પુન્ય-પાપનુ લક્ષણ અને તે ગ્રહણ કરવાની રીતી કહે છે—

सोहणवण्णाइगुण सुभाणुभाव च ज तयं पुण्ण ।
विवरीयमओ पावं न वायर नाइसुहुम च ॥ १९४० ॥
गेण्हइ तज्जोग चिय रेणु पुरिसो जहा कयब्भगो ।
एगक्खेत्तोगाढं जीवो सव्वप्पएसेहिं ॥ १९४१ ॥

શુભવર્ણાદિગુણવાળુ અને શુભવિપાકવાળુ જે કર્મ હોય, તે પુન્ય કહેવાય છે, તથા એથી વિપરીત હોય તે પાપ કહેવાય છે, આ બંને પ્રકારનુ કર્મ અતિસ્થૂલ તેમજ અતિ સૂક્ષ્મ પણ ન હોય .જેમ તેલ આદિથી અભ્યંગન કરાએલો પુરૂષ રજ ગ્રહણ કરે છે, તેમ રાગાદિ યુક્ત જીવ એક પ્રદેશમા એટલે પોતાના આત્માની અવગાહના વાળા પ્રદેશમા રહેલુ કર્મયોગ્ય જે પુદ્ગળદ્રવ્ય તેને પોતાના સર્વ આત્મ પ્રદેશોવડે ગ્રહણ કરે છે. ૧૯૪૦-૧૯૪૧.

વર્ણ-ગંધ-રસ અને સ્પર્શ લક્ષણોવાલા ગુણો જેના શુભ હોય, તથા વિપાક પણ જેનો શુભ હોય, તે પુન્ય કહેવાય છે, અને એથી વિપરીત એટલે જેના વર્ણાદિ ગુણો તથા વિપાક અશુભ હોય તે પાપ કહેવાય છે. આ ઉભય પ્રકારનુ કર્મ મેરૂઆદિની પેઠે

સ્થૂલ નથી હોતુ, તેમજ સૂક્ષ્મ કર્મ વર્ગણા દ્રવ્યે કરીને નિષ્પન્નપણાથી પરમાણુ આદિની પેઠે અતિસૂક્ષ્મ પણ નથી હોતુ આવા પ્રકારનુ પુન્ય-પાપાત્મક જે દ્રવ્ય તે કર્મ યોગ્ય એવી જે કાર્મણ વર્ગણા તદગંત છે, ને તેને જીવ ગ્રહણ કરે છે, પણ પરમાણુ આદિ અથવા ઔદારિક વર્ગણાદિગત, જે કર્મને અયોગ્ય દ્રવ્યો તેને નથી ગ્રહણ કરતો, તે કર્મ દ્રવ્યોમાથી પણ એક ક્ષેત્રાવગાઢનેજ ગ્રહણ કરે છે, પોતાના અવગાઢ પ્રદેશથી ભિન્ન પ્રદેશાવગાઢ (ભિન્ન પ્રદેશમા રહેલા) ને નથી ગ્રહણ કરતો આ સાથે એ પણ સમજવુ કે જે દ્રવ્યને જીવ ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્યને રાગ-દ્વેષાદિયુક્ત જીવ પોતાના સર્વ પ્રદેશો વડે ગ્રહણ કરે છે, પણ હેતુ સિવાય અથવા કેટલાક પ્રદેશોથીજ ગ્રહણ કરતો નથી. આમા જે જીવ ઉપશમ શ્રેણિથી પડેલો હોય, તેને મોહનીયાદિ કર્મના બધની આદિ હોય છે, અને જેણે શ્રેણિ પ્રાપ્ત ન કરી હોય તેવા જીવને તો તે મોહાદિનો અનાદિ બધ હોય છે. ૧૯૪૦-૧૯૪૧

વર્ણાદિ શુભાશુભ ગુણવાળા કર્મ કેમ હોઇ શકે ? તેનો ઉત્તર.

अविसिट्ठपोग्गलघणे लोए थूलतणुकम्मयविभागो ।
जुज्जेज्ज, गहणकाले सुभा सुभविवेयण कत्तो ? ॥ १९४२ ॥
अविसिट्ठं चिय त सो परिणामा-ऽऽसयसभावओ खिप्प ।
कुरुए सुभमसुभ वा गहणे जीवो जहाहार ॥ १९४३ ॥

અવિશિષ્ટ પુદ્ગળોથી વ્યાપ્ત એવા આ લોકમા સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ કર્મનો વિભાગ ઘટી શકે, પરન્તુ ગ્રહણકાલે તેના શુભાશુભનુ વિવેચન કેવી રીતે ઘટે ? (ઉત્તર-) અવિશિષ્ટ છતા પણ જીવ તે કર્મને ગ્રહણ કરતી વખતે આહારના પરિણામની પેઠે આશ્રયના સ્વભાવથી એકદમ શુભ અથવા અશુભ કરી નાખે છે. ૧૯૪૨-૧૯૪૩.

અચલભ્રાતા -દરેક આકાશ પ્રદેશમા શુભ શુભ આદિ ભેદરહિત અનન્તાનન્ત પુદ્ગળો છે ને તે વડે નિરન્તર વ્યાપ્ત એવો આ લોક છે, તેમાથી કર્મ પુદ્ગળો ગ્રહણ કરતી વખતે જીવને સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ કર્મનો વિભાગ ઘટી શકે, અને તેથી અતિ બાદર નહિ અને અતિ સૂક્ષ્મ પણ નહિ એવા પુદ્ગળો ગ્રહણ કરે છે, એમ કહી શકાય. કારણ કે એવા પુદ્ગળો સિવાય અન્ય સ્વભાવવાળા પુદ્ગળો જીવ ગ્રહણ કરતો નથી, પરન્તુ જે શુભાશુભનુ વિવેચન તમે કરો છો, તે શુભ કે અશુભપણુ એક સમયમાત્ર ગ્રહણ કાળમા કર્મ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરતા જીવને લીધે કેવી રીતે ઘટી શકે ?

ભગવન્ત -એ કર્મ વર્ગણાઓ શુભાશુભાદિ વિશેષણ રહિત છે, તોપણ તેને ગ્રહણ કરતી વખતે જીવપરિણામ અને આશ્રયના સ્વભાવથી શુભાશુભ રૂપે કરી નાખે છે મતલબ એ છે કે જીવનો શુભ અથવા અશુભ જે પરિણામ છે, તે પરિણામજ ગ્રહણ સમયે કર્મને શુભ અથવા અશુભ રૂપે કરે છે, વળી કર્માશ્રયભૂત જીવનો પણ કોઇ એવો સ્વભાવ છે, કે જેથી શુભાશુભપણે પરિણામ પામતા એવા કર્મને ગ્રહણ કરે છે, તેમજ શુભશુભભાવાદિ આશ્રિત કર્મનો પણ એવો સ્વભાવ-યોગ્યતા વિશેષ છે, કે જેથી શુભ અથવા અશુભ પરિણામ યુક્ત જીવવડે ગ્રહણ કરાતા એ કર્મજ એ પ્રમાણે શુભાશુભરૂપે પરિણામ પામે છે તથા કર્મની પ્રકૃતિ-સ્થિતિ-અને અનુભાગની વિચિત્રતા તેમજ પ્રદેશોના અલ્પબહુત્વ ભાગની વિચિત્રતા, એ સઘળુ આહારની પેઠે ગ્રહણ કરતી વખતેજ કર્મપુદ્ગલોમા કરે છે આ સબધમા અન્યત્ર કહ્યુ છે કે-" સર્વ કર્મ પ્રદેશોમા સર્વ જીવથી અનતગુણા રસવિભાગને જીવ કર્મને ગ્રહણ કરતી વખતેજ ઉત્પન્ન

કરે છે, તથા તેજ વખતે જો આયુ બધાતુ હોય તો સર્વથી થોડા પ્રદેશો આયુકર્મને ભાગે આવે છે, તેથી નામ-ગોત્રને અધિક મળે છે, પણ એ બેને પરસ્પર તુલ્ય મળે છે, તેથી જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણ-ને અન્તરાયના ભાગે અધિક પ્રદેશો આવે છે, પણ એ ત્રણેને પરસ્પર તુલ્ય મળે છે, તેથી મોહનીયને અધિક ભાગ મળે છે, અને સર્વથી વેદનીય કર્મને પ્રદેશનો ભાગ અધિક મળે છે, કેમકે તે સુખ-દુ ખનુ કારણ છે ને ઘણા પ્રદેશો શિવાય સુખદુ ખની વ્યક્તા ન થાય. એના પેટાભેદો જે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ છે તેને તો સ્થિતિની વિશેષતાએ કર્મ દળની વિશેષતા પ્રાપ્ત થાય છે " આ પ્રમાણે કર્મ ગ્રહણ કરતી વખતેજ સર્વ વિભાગની વ્યવસ્થા થઇ જાય છે. ૧૯૪૧-૧૯૪૩

ઉપરોક્ત વિભાગ આહારના દૃષ્ટાન્તે સમજાવે છે.

परिणामा ऽऽसयवसओ धेणूएं जहा पओ विसमहिस्स ।
तुल्लोऽवि तदाहारो तह पुण्णा ऽपुण्णपरिणामो ॥ १९४४ ॥
जह वेगसरीरम्मिवि सारा-ऽसारपरिणामयामेइ ।
अविसिट्ठो वाऽऽहारो तह कम्मसुभा ऽसुभविवागो ॥ १९४५ ॥

તુલ્ય આહાર છતા પણ જેમ પરિણામ અને આશ્રયના વશથી તે આહાર ગાયમા દૂધરૂપે થાય છે, અને સર્પમા વિષ રૂપે થાય છે, તેની રીતે શુભાશુભ પરિણામ વશાત્ પુન્ય-પાપનો પણ પરિણામ થાય છે. અથવા એકજ પ્રકારનો આહાર એકજ શરીરમાં રસ-રૂધિર-અને માસાદિ સારરૂપે પરિણમે છે, અને લઘુનીતિ-વડીનીતિ આદિ અસારરૂપે પણ પરિણમે છે, તેવી રીતે અવિશિષ્ટપણે ગ્રહણ કરેલ કર્મ પણ પરિણામ અને આશ્રયના વશથી શુભાશુભ રૂપે પરિણમે છે. ૧૯૪૪-૧૯૪૫.

હવે પુન્ય-પાપનો સ્વભાવથી ભેદ બતાવી, વેદમા કહેલ નીતિથી પુન્ય-પાપની સિદ્ધિ કરીને ઉપસહાર કરે છે.

साय सम्म हासं पुरिस-रइ-सुभाउ नाम-गोत्ताइ ।
पुण्णं, सेस पाव नेय सविवागमविवाग ॥ १९४६ ॥
असइ बहि पुण्णपावे जमग्गिहोत्ताइ सग्गकामस्स ।
तदसबद्ध सव दाणादफल च लोअम्मि ॥ १९४७ ॥

छिन्नम्मि संसयंमि जिणेण जर-मरणविप्पमुक्केण ।
सो समणो पव्वइओ तिहीं उ सह खडियसएहिं ॥ १९४८ । ६३३ ॥

શાતાવેદની, સમ્યક્ત્વમોહનીય, હાસ્ય, પુરૂષવેદ, રતિ, શુભ આયુ, શુભ નામ, અને શુભ ગોત્ર એ સર્વ પુન્ય છે, તથા એ સિવાયનુ સર્વ-પાપ છે. એ બન્ને પ્રકારના કર્મો વિપાકવાળા અને વિપાક વિનાના પણ જાણવા વળી, પુન્ય-પાપ ન હોય, તો સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાને જે અગ્નિહોત્રાદિ કરવાનુ કહ્યુ છે તે, અને લોકમા દાનાદિકનુ ફળ કહ્યુ છે તે, એ સઘળુ કથન અસબદ્ધ થાય આ પ્રમાણે જરા અને મરણથી વિમુક્ત એવા જિનેશ્વરે તેમના સશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના ત્રણસો શિષ્ય સહિત (ભગવન્ત પાસે) દીક્ષા લીધી. ૧૯૪૬-થી-૧૯૪૮

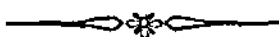
શાતા વેદનીય, સમ્યક્ત્વ મોહનીય (શોધેલ મિથ્યાત્વ પુદ્ગળ) હાસ્ય, પુરૂષવેદ, રતિ, નરકાયુ વિના ત્રણ આયુ, ઊચ ગોત્ર, દેવદ્વિક, મનુષ્યદ્વિક, પ ચેદ્રિયજાતિ, પાચ શરીર, ત્રણ અ ગોપાગ, પહેલુ સ ઘયણ, પહેલુ સ સ્થાન, શુભ વર્ણ ચતુષ્ક, અગુરૂલઘુનામ, પરાઘાત નામ, ઉચ્છ્વાસ નામ. આતપનામ, શુભવિહાયોગતિ, ત્રસ,-બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સૌભાગ્ય, સુસ્વર, આદેય, યશ, નિર્માણ અને તીર્થંકર આ સર્વ મળીને છેતલીસ પ્રકૃતિઓ શુભ હોવાથી પુન્ય કહેવાય છે, બીજા આચાર્યો આ છેતાલીસમાથી સમ્યક્ત્વ મોહનીય, પુરૂષવેદ, હાસ્ય, અને રતિ એ ચાર પ્રકૃતિઓ સિવાય જે બેતાલીસ પ્રકૃતિયોને પુન્ય પ્રકૃતિ કહે છે કેમકે એ ચાર પ્રકૃતિઓ મોહનીય કર્મની છે, અને મોહનીય-કર્મની સર્વપ્રકૃતિઓ જીવને વિપર્યાસ કરનાર છે, તેથી તેને અને એ ૪૨ સિવાયની જે શેષ બ્યાસી પ્રકૃતિઓ તે બધીને અશુભ હોવાથી પાપપ્રકૃતિ કહે છે.

અહી કોઇને એવી શ કા થાય, કે સમ્યક્ત્વને પાપપ્રકૃતિ કેમ કહી શકાય? તેના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે તત્ત્વરૂચિરૂપ સમ્યક્ત્વ તો શુભજ છે, પણ તેનો અહી વિચાર નથી પરન્તુ શોધિત એવા મિથ્યાત્વના જે દળીયારૂપ સમ્યક્ત્વ મોહનીય છે તેનો અત્રે વિચાર છે, ને તે તો શ કા આદિ અનર્થના હેતુભૂત હોવાથી અશુભ છે, અને તેથીજ તેને પાપ પ્રકૃતિ કહી છે,સમ્યક્ત્વરૂચિને એ શુદ્ધ પુદ્ગળો,અત્યન્ત આવરણ કરતા નથી, તેથી ઉપચારમાત્રથીજ એ શોધિત પુદ્ગળોને સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે,પરમાર્થથી તો તે મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોજ છે.

ઉપરોક્ત પુન્ય-પાપાત્મક બન્ને પ્રકારનુ કર્મ વિપાક દેવાવાળુ અને વિપાક નહિ દેનાર હોય છે, એટલે કોઇક કર્મ જેવુ બાધ્યુ હોય તેવુ જ વિપાકથી વેદાય, અને કેટલુ ક મન્દરસવાળુ હોય છે, તેથી પરિણામવિશેષથી રસવાળાને પણ રસવિનાનુ કરીને પ્રદેશથી વેદાય છે. આ પ્રમાણે પુન્ય પાપ જુદા જુદા સ્વભાવવાળુ છે ને તેથી પુન્ય-પાપાત્મક એક સ કીર્ણ સ્વભાવવાળુ કર્મ છે, એ કથન અયોગ્ય કરે છે વળી સુખ-દુ ખના હેતુભૂત કર્મને પુન્ય-પાપાત્મક મિશ્રસ્વભાવવાળુ એકજ માનવામા આવે, તો સર્વ જીવોને સુખ-દુ ખરૂપ કાર્યનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય, પરન્તુ એમ થતુ નથી, દેવોને કેવળ સુખનીજ અધિકતા જણાય છે, અને નારકી વિગેરેને કેવળ દુ ખનીજ પ્રચુરતા જણાય છે. માટે સુખાતિશયનો હેતુ અન્ય છે, અને દુ ખાતિશયનો હેતુ અન્ય છે. વળી સર્વથા એકરૂપ પુન્યપાપાત્મક સ કીર્ણપણ છે તેથી પુન્યાશની જે વૃદ્ધિ તે સુખાતિશયનુ કારણ છે, અથવા દુ ખાતિશયના કારણભૂત પાપાશની હાની વડે પણ સુખાતિશયની ઉત્પત્તિ છે. આમ માનવુ એ પણ તારા મતને યોગ્ય નથી, કેમકે એથીતો પુન્ય-પાપાશનો ભેદ પ્રાપ્ત થશેજ, કારણકે જેની વૃદ્ધિ થએ, જેની વૃદ્ધિ ન થાય, તે તેનાથી ભિન્ન છે. જેમકે દેવદત્તની વૃદ્ધિ થયે, વૃદ્ધિ નહિ પામનો એવો યજ્ઞદત્ત દેવદત્તથી ભિન્ન છે, તેમ પુન્યાશની વૃદ્ધિ થએ પાપાશની વૃદ્ધિ નથી થતી, માટે તે તેનાથી ભિન્ન છે, અને તેથી કરીને પુન્ય-પાપાશની સર્વથા એકરૂપતા નથી ઘટતી પણ જો કર્મસામાન્યરૂપે એ ઉભયની એકતા માનવામા આવે, તો કઇ દોષ નથી. વ્યક્તિની અપેક્ષાએ તો ઉપર કહ્યા મુજબ સુખ-દુ ખની જુદી જુદી વિચિત્રતાના કારણભૂત પુન્ય-પાપ જુદા જુદા છે, તેથી તે સબધી હે ભદ્ર! તારે સ શય કરવો યોગ્ય નથી. વળી જો પુન્ય-પાપનો અભાવ હોય, તો શ્રુતિમા સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાને જે અગ્નિહોત્રાદિ કરવાનુ કહ્યુ છે તે, તથા દાન અને હિસા વિગેરેનુ પુન્ય-પાપાત્મક ફળ જે લોકમા પ્રસિદ્ધ છે, તે સર્વ કથન સ બધ વિનાનુ

થાય, માટે વેદોક્ત કથનથી પણ પુન્ય-પાપ છે, એમ અગીકાર કરીને સશયને તજી દે. આ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્ત થએલા પરમકૃપાળુ જિનેશ્વરે તેના સશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેણે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવન્ત સમીપે ચારિત્ર અગીકાર કર્યું. ૧૯૪૬-૧૯૪૭-૧૯૪૮.

ઇતિ નવમો ગણધરવાદ સમાપ્ત

હવે દસમા ગણધર સબધી વક્તવ્યતા કહે છે.

ते पव्वइए सोउं मेअज्जो आगच्छई जिणसगासे ।
वच्चामि ण वदामि वदित्ता पज्जुवासामि ॥ १९४९ । ६३४ ॥
आभट्टो य जिणेण जाइ-जरा-मरणविप्पमुक्केणं ।
नामेण य गोत्तेण य सव्वणूसव्वदरिसीणं ॥ १९५० । ६३५ ॥
किं मन्ने परलोओ अत्थि नत्थित्ति संसओ तुज्झ ।
वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ १९५१ । ६३६ ॥

मन्नसि जह चेयण्णं मज्जगमउ व्व भूयधम्मोत्ति ।
तो नत्थी परलोगो तन्नासे जेण तन्नासो ॥ १९५२ ॥

अहवि तदत्थन्तरया न य निच्चत्तणमओवि तदवत्थ ।
अनलस्स वाऽरणीओ भिन्नस्स विणासधम्मस्स ॥ १९५३ ॥

अह एगो सव्वगओ निक्किरिओ तहवि नत्थि परलोओ ।
संसरणाभावाओ वोमस्स व सव्वपिंडेसु ॥ १९५४ ॥

इहलोगाओ व परो सुराइलोगो न सोवि पच्चक्खो ।
एवंपि न परलोगो सुव्वइ य सुईसु तो संका ॥ १९५५ ॥

તેણે દીક્ષા લીધી એમ સાભળીને મેતાર્યનામા પડિત ભગવન્ત પાસે આવે છે, અને વિચારે છે કે (હુ ભગવન્ત પાસે જઇને) વદન કરીશ, વદન કરીને (તેમની) સેવા કરીશ (આમ વિચારીને તે ત્યા આવ્યા, એટલે) જન્મ-જરા-અને મરણથી મુક્ત થએલા સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી જિનેશ્વરે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા, પછી કહ્યુ કે-હે આયુષ્યમાન્ ! તુ એમ માને છે કે પરલોક છે, કે નથી ? તને આવો સશય (વિજ્ઞાનઘન એવૈતેભ્યો૦ ઇત્યાદિ) વેદપદો સાભળવાથી થયો છે, પરતુ તુ તે પદોના અર્થ બરાબર નથી જાણતો. (પરલોકના અભાવમા આવી યુક્તિઓ તુ માને છે, કે જો ચૈતન્ય એ મદ્યાગની પેઠે પૃથ્વીઆદિ ભૂતોનો ધર્મ હોય, તો તે ભૂતોનો નાશ થએ ચૈતન્યનો પણ નાશ થાય, અને તેથી ભવાતર ગમનરૂપ પરલોકનો પણ અભાવ થાય. વળી જો એ ચૈતન્ય ભૂતોથી ભિન્ન હોય, તોપણ અરણીથી ભિન્ન એવા વિનાશ ધર્મવાળા અગ્નિની પેઠે, ઉત્પન્ન થવાથી વિનાશ ધર્મવાળા ચૈતન્યનુ નિત્યપણુ સિદ્ધ નહિ થાય, અને તેથી

પણ ભના તરનો અભાવ થશે. (જુદે જુદે સ્થાને દરેક ભૂતમા એકજ આત્મા વિદ્યમાન છે, તે એક છતા પણ જળચન્દ્રવત્ અનેક જણાય છે. આ પ્રમાણે) સર્વગત-નિષ્ક્રિય એવા એકજ આત્મા માનવામા આવે, તો પણ પરલોકની સિદ્ધિ નથી, કેમકે આકાશની પેઠે તે આત્મા સર્વ પિંડામા વ્યાપેલ હોવાથી તેની અન્યત્ર ગતિ થવાનો અસભવ છે. અથવા આ લોકની અપેક્ષાએ દેવ-નારકાદિ ભવ તે પરલોક કહેવાય છે, અને તે પ્રત્યક્ષ જણાતો નથી, એટલે એથી પણ પરલોકની સિદ્ધિ નથી થતી, પરન્તુ શ્રુતિઓમા પરલોક છે, એમ સભળાય છે, તેથી તને તે સમ્બધી શકા થઈ છે. (પણ તે અયોગ્ય છે.) १९४९-થી-१९५५

ચૈતન્ય એ ભૂતનો ધર્મ નથી તેમ આત્મા સર્વગત અને નિષ્ક્રિય નથી, તેમજ પરલોક પ્રમાણથી સિદ્ધ છે. તે બતાવે છે—

भूइदियाइरित्तस्स चेयणा सो य दव्वओ निच्चो ।
जाईसरणाईहिं पडिवज्जसु वाउभूइ व ॥ १९५६ ॥

न य एगो सव्वगओ निक्किरिओ लक्खणाइभेआओ ।
कुभादउ व्व बहवो पडिवज्ज तमिंदभूइ व्व ॥ १९५७ ॥

इहलोगाओ य परो सोम्म ! सुरा नारगा य परलोओ ।
पडिवज्ज मोरिआऽकपिउ व विहियप्पमाणाओ ॥ १९५८ ॥

(ભગવન્ત -) ચેતના ભૂત અને ઇન્દ્રિયથી અતિરિક્ત એવા આત્માનો ધર્મ છે, તે આત્મા જાતિસ્મરણાદિના હેતુભૂત છે અને તેવો આત્મા દ્રવ્યથી નિત્ય છે, એમ વાયુભૂતિની પેઠે અગીકાર કર. વળી આત્મા એક નથી, (પણ અનન્તા છે.) સર્વગત નથી, (પણ શરીર માત્ર વ્યાપી છે) અને નિષ્ક્રિય પણ નથી (પરન્તુ ભોક્તા છે) ઘટ-પટાદિની પેઠે (રાગ-દ્વેષ-કષાયાદિ અધ્યવસાયો વડે ઉપાધિભેદે) લક્ષણાદિના ભેદથી ભેદ છે, માટે ઇન્દ્રભૂતિની પેઠે અનન્ત જીવો છે, એમ અગીકાર કર. તથા હે સૌમ્ય ! આ લોકથી અન્ય એવો પરલોક તે દેવ-નારકીનો ભવ છે, તેને મૌર્ય અને અકમ્પિતની પેઠે પ્રમાણથી કબુલ કર. १९५६-થી-१९५८

મેતાર્યની પુન શકા અને તેનુ સમાધાન

जीवो विण्णाणमओ त चाणिच्चति तो न परलोगो ।
अह विण्णाणादण्णा तो अणभिण्णो जहागास ॥ १९५९ ॥

इत्तो चिय न स कत्ता भोत्ता य अओवि नत्थि परलोगो ।
ज च न ससारी सो अण्णाणाऽमुत्तिओ ख व ॥ १९६० ॥

मन्नसि विणासि चेया उप्पत्तिमयाइओ जहा कुभो ।
नणु एय चिय साहणमविणासित्तेवि से सोम्म ! ॥ १९६१ ॥

જીવ વિજ્ઞાનમય હોય, તો તે વિજ્ઞાન અનિત્ય હોવાથી પરલોકની સિદ્ધિ નહિ થાય, અને જો વિજ્ઞાનથી આત્મા ભિન્ન હોય, તો તે આત્મા આકાશની પેઠે અનભિજ્ઞ માનવો પડશે, અને તેથી તે કર્તા કે ભોક્તા નહિ થાય, ને એમ થવાથી પરલોકનો અભાવ થશે, કેમકે એવો આત્મા આકાશની પેઠે અજ્ઞાની અને અમૂર્ત હોવાથી સસારી નહિ કહેવાય.

(ભગવન્ત -) તુ કુંભની પેઠે ચેતનાને ઉત્પત્તિમાન આદિ સ્વભાવવાળી માનીને એમ કહે છે, પરન્તુ હે સૌમ્ય ! તેના અવિનાશીપણામા પણ એજ (ઉત્પત્તિમત્ત્વાદિ) સાધન છે. ૧૯૫૯ થી ૧૯૬૧

મેતાર્ય - તમે આત્માને વિજ્ઞાનમય કહો છો, પણ વિજ્ઞાન અનિત્ય હોવાથી, વિજ્ઞાનથી અભિન્ન એવો આત્મા પણ અનિત્ય થયો, અને એથી ભવાન્તરમા જવારૂપ જે પરલોક તેનો અભાવ સિદ્ધ થયો અને જો વિજ્ઞાનથી આત્મા ભિન્ન છે, એમ માનીને વિજ્ઞાન અનિત્ય છતા પણ આત્મા નિત્ય છે, એમ કહેવામા આવે, તોપણ પરલોકની સિદ્ધિ નહિ થાય, કારણ કે એથી આકાશની પેઠે આત્મા વિજ્ઞાનથી ભિન્ન હોવાને લીધે તેને અનભિજ્ઞતા પ્રાપ્ત થશે, અને એથી કરીને અનભિજ્ઞ એવા નિત્ય આત્માને કર્તા નહિ કહેવાય, તેમ ભોક્તા પણ નહિ કહેવાય. નિત્ય આત્માને પણ કર્તાદિ સ્વભાવવાળો માનવામા આવે, તો તે પણ એક સ્વરૂપ હોવાથી હમ્મેશા કર્તાદિ સ્વભાવવાળોજ રહેશે, અને જો તેને કર્તાદિ જુદાજુદા સ્વભાવવાળો નહિ માનવામા આવે, તો પરલોકનો અભાવ સિદ્ધ થશે. કર્તાદિ સ્વભાવવાળો ન હોવા છતા પણ પરલોક માનવામા આવે, તો સિદ્ધાત્માઓને પણ પરલોકની પ્રાપ્તિ થશે આજ પ્રમાણે નિત્ય અને અભોક્તા એવા આત્માને પરલોકના હેતુભૂત જે કર્મ ભોગ છે તેના અભાવે પરલોકની સિદ્ધિ નથી થતી, નિત્ય અમૂર્ત અને અજ્ઞાની એવા આત્માને આકાશની પેઠે ભવાન્તર ગતિ રૂપ સસરણના અભાવે પરલોકનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે.

ભગવન્ત -ઘટની પેઠે ચૈતન્યને ઉત્પત્તિમાન અને પર્યાય સ્વરૂપ માનીને તુ તેને અનિત્ય કહે છે, કેમકે " જે પર્યાય છે, તે સર્વ સ્તભાદિમા નવા-પુરાણાદિ પર્યાયની પેઠે અનિત્ય છે. " આ પ્રમાણે અનિત્ય ચૈતન્યથી અભિન્ન એવો આત્મા પણ અનિત્ય હોવાથી તે આત્માને પરલોકનો અભાવ છે, એમ તુ માને છે, પરન્તુ તે અયોગ્ય છે, કેમકે ચૈતન્ય-વિજ્ઞાન એકાન્તે અનિત્ય નથી, પણ કથચિત્ નિત્ય છે, કારણ કે ઉત્પાદ-વ્યય-ને ધ્રૌવ્ય સ્વરૂપ વસ્તુ છે, તેથી કરીને ઉત્પત્તિમાન્પણાથી જેમ વસ્તુનુ વિનાશીપણુ સિદ્ધ થાય છે, તેમ ધ્રૌવ્યાત્મકપણાથી વસ્તુનુ કથચિત્ નિત્યપણુ સિદ્ધ થાય છે, આથી કરીને કથચિત્ નિત્ય વિજ્ઞાનથી અભિન્ન એવો આત્મા પણ કથચિત્ નિત્ય હોવાથી તેને પરલોકનો અભાવ નથી. ૧૯૫૯-થી-૧૯૬૧.

ઉત્પત્તિમાન્ હેતુથી ઘટાદિ વસ્તુ નિત્ય કેવી રીતે કહેવાય ? તેનો યુક્તિપૂર્વક ખુલાસો કરે છે.

अहवा वत्थुत्तणओ विणासि चेओ न होइ कुंभो व ।
उप्पत्तिमयाइत्ते कहमविणासी घडो बुद्धी ? ॥ १९६२ ॥

रूव-रस-गंध फासा सखा सठाण दव्व सत्तीउ ।
कुंभोत्ति जओ ताओ पसूइ विच्छित्ति धुवधम्मा ॥ १९६३ ॥
इह पिण्डो पिण्डागार सत्तिपज्जायविलयसमकाल ।
उप्पज्जइ कुंभागार-सत्तिपज्जायरूवेण ॥ १९६४ ॥
रूवाइ दव्वयाए न जाइ न य वेइ तेण सो निच्चो ।
एव उप्पाय व्वय-धुवस्सहाव मय सव्व ॥ १९६५ ॥

ચેતના એ ઘટની પેઠે વસ્તુ હોવાથી વિનાશી નથી, (પણ અવિનાશી છે.) ઉત્પત્તિમાનાદિ હેતુવડે ઘટ અવિનાશી છે, એમ કેમ કહેવાય? આવી બુદ્ધિ થાય, (તો તેના ઉત્તરમા જાણવુ કે-) રૂપ-રસ ગ ધ-સ્પર્શ-સ ખ્યા-સ સ્થાન-દ્રવ્ય-અને શક્તિ, એ સર્વનો સમુદાય તે ઘટ. અને એ રૂપાદિ સમુદાય, ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રૌવ્ય સ્વરૂપી છે. જેમકે-માટીનો જે પિ ડ હતો તેજ પિ ડાકાર અને સ્વશક્તિ વિશેષરૂપ પર્યાયરૂપે નાશ થવાના વખતજ ઘટાકાર અને જલાધાર શક્તિ વિશેષરૂપ પર્યાયરૂપે ઉત્પન્ન થયો. રૂપાદિ તથા દ્રવ્યપણે તે ઉત્પન્ન થતો નથી તેમ નાશ પણ પામતો નથી, તેથી તે નિત્ય છે, એ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુ ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રુવ સ્વભાવવાળી માનેલ છે ૧૯૬૨-થી ૧૯૬૫.

ભગવ ત -આસન્નકલ્યાણ મેતાર્ય ! ચેતના એ ઘટની પેઠે વસ્તુ હોવાથી વિનાશ પામનારી નથી. અહી તને એવી શ કા થતી હોય, કે ઉત્પત્તિમાન્ આદિ હેતુથી દૃષ્ટાન્તમા કહેલો ઘટ અવિનાશી કેમ કહી શકાય? એ તો વિનાશી છે, એમ સર્વ કોઇને પ્રતીત છે, આથી દૃષ્ટાન્તમા ઘટનુ અવિનાશીપણુ સિદ્ધ નહિ થવાથી દાર્ષ્ટાન્તિક જે વિજ્ઞાન તેમા પણ અવિનાશીપણુ સિદ્ધ નહિ થાય તારી આ શ કા સમજ વિનાની છે. કારણ કે ઘટ એટલે શુ ? રસ-રૂપ-ગ ધ-સ્પર્શ લક્ષણ ગુણનો સમુદાય એક રૂપ સ ખ્યા, પહોળા પેટારાદિ રૂપ સ સ્થાન, માટી રૂપ દ્રવ્ય, અને પાણી ધારણ કરવા રૂપ શક્તિ, આ સર્વનો સમુદાય તે ઘટ કહેવાય છે. અને એ રૂપ-રસ-ગ ધ-સ્પર્શ-સ ખ્યા-સ સ્થાન-દ્રવ્ય અને શક્તિ તે સર્વ ઉત્પાદ-વ્યય-ને ધ્રૌવ્ય સ્વરૂપી છે, તેથી ઘટ ઉત્પત્તિમાન્ ધર્મવાળો હોવાથી અવિનાશી પણ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે

આ બાબત વધારે સ્પષ્ટ કરવાને કઈક વિસ્તારથી ઉદાહરણ પૂર્વક તને કહુ છુ, તે તુ સાભળ. માટીના પિ ડનો પોતાનો ગોળાકારરૂપ જે પિ ડઆકાર, અને પોતાની કોઇ શક્તિવિશેષ એ ઉભય જે પર્યાયો હતા તે પર્યાયપણે નાશ પામ્યા, અને તેજ વખતે તે મૃત્પિ ડ ઘટાકાર અને તેની જળ ધારણ રૂપ શક્તિ એવા ઉભયપર્યાયપણે ઉત્પન્ન થયા છે. રૂપ રસ-ગ ધ-અને સ્પર્શ રૂપે તથા મૃદ્દ્રવ્યપણે તો એ માટીનો પિ ડ ઉત્પન્ન પણ નથી થતો, અને નાશ પણ નથી પામતો, તેવા રૂપે તો તે હમ્મેશા નિત્ય-અવસ્થિત છે, આ પ્રમાણે એક મૃત્પિ ડજ મૃત્પિ ડના આકાર અને શક્તિ રૂપે નાશ પામે છે, ઘટાકાર અને ઘટશક્તિ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, અને રૂપાદિ ભાવે તથા મૃદ્દ્રવ્યપણે અવસ્થિત રહે છે. આજ પ્રમાણે ઘટ પણ પૂર્વપર્યાય રૂપે નાશ પામે છે. ઘટાકારના નવાપર્યાયોપણે ઉત્પન્ન થાય છે, અને રૂપાદિ તથા મૃદ્દ્રવ્યપણે અવસ્થિત રહે છે, આથી એ પણ ઉત્પાદ વ્યય-અને ધ્રુવ સ્વભાવવાળો છે માત્ર ઘટજ આવા સ્વભાવવાળો છે એમ નહિ, પરન્તુ ત્રિભુવનાન્તર્ગત સર્વ વસ્તુ આવા ત્રણ સ્વભાવવાળી છે, અને તેથી કરીને જેમ ઉત્પત્તિમાન આદિ હેતુથી ઘટમા વિનાશીપણુ સિદ્ધ થાય છે, તેવીજ રીતે અવિનાશીપણુ પણ સિદ્ધ થાય છે, તેવીજ રીતે ચૈતન્યમા અને ચૈતન્યથી કથ ચિત્ અભિન્ન એવા જીવમા પણ કથ ચિત્ નિત્યપણુ સમજવુ. ૧૯૬૨-૧૯૬૩-૧૯૬૪-૧૯૬૫.

ઉત્પાદાદિ ધર્મથી અને વેદ વાક્યથી પરલોકની સિદ્ધિ કરીને ઉપસ હાર કરે છે.

घडचेयणयानासो पडचेयणयासमुब्भवो समय ।
सनाणेणावत्था तहेह-परलोग जीवाण ॥ १९६६ ॥

मणुएहलोगनासो सुराइपरलोगसंभवो समयं ।
जीवतयाऽवत्थाणं नेहभवो नेव परलोओ ॥ १९६७ ॥
असओ नत्थि पसूई, होज्ज व जइ होउ खरविसाणस्स ।
न य सव्वहा विणासो सव्वुच्छेयप्पसंगाओ ॥ १९६८ ॥
तोऽवत्थियस्स केणइ विलओ धम्मेण भवणमन्नेण ।
वत्थुच्छेओ न मओ संववहाराइरोहाओ ॥ १९६९ ॥
असइ व परम्मि लोए जमग्गिहोत्ताइ सग्गकामस्स ।
तदसंबद्धं सव्वं दाणाइफलं च परलोए ॥ १९७० ॥

छिन्नम्मि संसयम्मि जिणेण जर-मरणविप्पमुक्केणं ।
सो समणो पव्वइओ तिहिं ओ सह खण्डियसएहिं ॥ १९७१ । ६३७ ॥

ઘટરૂપ ચેતનાનો નાશ, પટરૂપ ચેતનાનો ઉદ્ભવ અને ચેતનાસંતાન વડે અવસ્થાન પણ સાથેજ હોય છે, એજ પ્રમાણે પરલોકમાં ગએલા જીવોને મનુષ્યરૂપ આ લોકનો નાશ, દેવાદિ પરલોકનો ઉત્પાદ અને જીવપણે અવસ્થાન એ સર્વ એકી સાથે જણાય છે એ જીવત્વ અવસ્થામાં આ ભવ ન કહેવાય અને પરભવ પણ ન કહેવાય. જે વસ્તુ સર્વથા અવિદ્યમાન હોય, તેની ઉત્પત્તિ નથી થતી, અને જો તેની ઉત્પત્તિ માનીએ તો ગધેડાના શીંગડાની પણ ઉત્પત્તિ માનવી જોઇએ, વળી વિદ્યમાન વસ્તુનો સર્વથા વિનાશ પણ નથી થતો, કેમકે એવી સર્વનાશનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. માટે અવસ્થિત વસ્તુનોજ કોઇ ધર્મવડે ઉત્પાદ થાય છે, પણ પદાર્થનો સર્વથા ઉચ્છેદ તો માનવો યોગ્ય નથી, કેમકે એથી વ્યવહારનો પણ નાશ થાય. વળી જો પરલોક ન હોય, તો સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાને અગ્નિહોત્રાદિ અનુષ્ઠાન કરવું જે કહ્યું છે તે, અને લોકમાં દાનાદિનું ફળ કહ્યું છે તે સર્વ અસંબદ્ધ કથન થાય એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્ત થએલા જિનેશ્વરે તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી. ૧૯૬૬ થી ૧૯૭૧.

ભદ્ર ! ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રુવ સ્વભાવવાળો આત્મા હોવાથીજ તેને પરલોક સંભવે છે, જેમકે-ઘટ સંબંધી વિજ્ઞાન તે ઘટચેતના અને પટ સંબંધી વિજ્ઞાન તે પટચેતના કહેવાય છે જ્યારે જીવને ઘટનું જ્ઞાન થયા પછી અનન્તર પટનું જ્ઞાન થાય છે, તે વખતે તેનો ઘટચેતનારૂપે વિનાશ, પટચેતનારૂપે ઉત્પાદ, અને અનાદિ કાળથી પ્રવૃત્ત ચેતનારૂપ સંતાનપણે અવસ્થાન હોય છે, આજ પ્રમાણે આ ભવમાં રહેલા જીવના પણ ઉત્પાદ વ્યય-અને ધ્રુવ એવા ત્રણ સ્વભાવ સમજવા, તથા પરલોકમાં ગએલા જીવોના પણ એજ ત્રણ સ્વભાવ હોય છે, જેમકે-જ્યારે મનુષ્ય મરણ પામીને દેવલોકાદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે વખતે તેના મનુષ્યરૂપ આ લોકનો વિનાશ, દેવાદિ પરલોકનો ઉત્પાદ અને જીવપણે અવસ્થાન હોય છે, કેવળ જીવત્વ અવસ્થામાં આ લોક ન કહેવાય, તેમ દેવાદિ પરલોક પણ ન કહેવાય, પરન્તુ પર્યાયની વિવક્ષા રહિત કેવળ જીવ દ્રવ્યજ કહેવાય આ પ્રમાણે જીવનો ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રુવ સ્વરૂપ સ્વભાવ હોવાથી, તેને પરલોકનો અભાવ નથી.

વળી જે વસ્તુ એકાન્તે અવિદ્યમાન હોય, તેની ઉત્પત્તિજ ન થાય, અને જો અવિદ્યમાન વસ્તુની પણ ઉત્પત્તિ માનવમાં આવે તો ગધેડાના શીંગડાની પણ ઉત્પત્તિ થવી જોઇએ, પરન્તુ એમ કંઇ થતું નથી, માટે કોઈ પણ રૂપે વિદ્યમાન વસ્તુ હોય, તેનીજ ઉત્પત્તિ થાય છે. તથા વિદ્યમાન વસ્તુનો સર્વથા વિનાશ પણ નથી થતો, કેમકે જો સર્વથા વિનાશ થતો હોય તો નારકી તિર્યંચ વિગેરે સર્વનો સર્વથા નાશ થઇ જાય. માટે અવસ્થિત એવા જીવાદિનો મનુષ્યાદિ કોઇ કોઇ ધર્મ વડે વિનાશ, અને દેવાદિ અન્ય ધર્મ વડે ઉત્પાદ થાય છે, પરન્તુ સર્વથા વિનાશ નથી થતો, કેમકે એમ થવાથી સર્વ વ્યવહારનો ઉચ્છેદ થાય, જેમકે એક રાજકુમારીને રમવાના સુવર્ણકળશને ભાંગીને, તેનો રાજકુમારને રમવા દડો બનાવ્યો, આથી રાજકન્યાને શોક થયો, રાજકુમારને હર્ષ થયો, અને સુવર્ણના માલીક રાજાને કળશ ને દડાની ઉભય અવસ્થામાં સુવર્ણ કાયમ હોવાથી હર્ષ કે શોક કંઇજ ન થયું. ઈત્યાદિ પ્રકારનો જે લોક વ્યવહાર તેનો વસ્તુને ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રુવ સ્વરૂપ માનવામાં ન આવે, તો સર્વથા વિચ્છેદ થાય, માટે આત્માનું કથંચિત્ અવસ્થિતપણું હોવાથી આત્માને પરલોકનો અભાવ નથી

વળી જો પરલોક સર્વથા ન હોય, તો સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાને અગ્નિહોત્રાદિ અનુષ્ઠાન કરવાનું જે કહ્યું છે તે, અને લોકમાં દાનાદિકનું ફળ સ્વર્ગાદિ કહ્યું છે તે સર્વ સંબંધ વિનાનું કેવલ પ્રલાપમાત્ર ગણાય, આ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુકાએલા શ્રીજિનેશ્વરે તેમના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત જગત્પ્રભુ મહાવીર દેવ પાસે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું ૧૯૬૬ થી ૧૯૭૧

" ઇતિ દશમો ગણધરવાદ સમાપ્ત ॥ "

—— * ——

હવે અગીયારમા ગણધર સંબંધી વકતવ્યતા કહે છે

ते पव्वइए सोउं पहासो आगच्छई जिणसयासं ।
वच्चामि ण वंदामि वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ १९७२ । ६३८ ॥ १७६

आभट्ठो य जिणेणं जाइ-जरा मरणविप्पमुक्केणं ।
नामेण य गोत्तेण य सव्वण्णूसव्वदरिसीणं ॥ १९७३ । ६३९॥१७७

किं मन्ने निव्वाणं अत्थि नत्थित्ति संसओ तुज्झ ।
वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥१९७४ । ६४०॥ १७८

मन्नसि किं दीवस्स व नासो'निव्वाणमस्स जीवस्स ।
दुक्खक्खयाइरूवा किं होज्ज व से सओऽवत्था ? ॥ १९७५ ॥

अह्नाऽणाइत्तणओ खस्स व कि कम्म जीवजोगस्स ।
अविओगाओ न भवे संसाराभाव एवत्ति ? ॥ १९७६ ॥

તેણે દીક્ષા લીધી, એ સાભળીને પ્રભાસ નામે દ્વિજોપાધ્યાય જિનેશ્વર પાસે આવે છે અને વિચારે છે કે હુ ભગવન્ત પાસે જઇને વદન કરીશ, વદન કરીને તેમની સેવા કરીશ, એમ વિચારીને તે ત્યા આવ્યા એટલે જન્મ-જરા અને મરણથી મુક્ત, સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી જિનેશ્વરે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા, બોલાવીને કહ્યુ કે પ્રભાસ! તુ એમ માને છે કે "મોક્ષ છે યા નથી?" તને આવો સશય વિરૂદ્ધ અર્થ-વાળા વેદના પદો સાભળવાથી થયો છે, પણ તુ તેનો ખરો અર્થ નથી જાણતો, તેથી એવો સશય કરે છે, (એ સશયમા) તુ એમ માને છે કે દીપકના નિર્વાણની પેઠે આ જીવનો નિર્વાણ-અભાવ તે મોક્ષ કે દુ ખ ક્ષયાદિથી માત્ર શુદ્ધ જીવની વિદ્યમાન અવસ્થા તે મોક્ષ? આ બેનો નિશ્ચય નહિ થાય અથવા આકાશ અને જીવની પેઠે કર્મ અને જીવનો અનાદિ સયોગ હોવાથી તેનો વિયોગ ન થાય, તેથી સસારનો અભાવ થઇ ન શકે. (માટે મોક્ષનો અભાવ છે.) ૧૯૭૨ થી ૧૯૭૬.

મેતાર્ય પડિતે પોતાના શિષ્યો સહિત ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી, એમ પ્રભાસ-પડિતે જાણ્યુ એટલે તે પણ ગર્વ રહિત થઇને વિચારવા લાગ્યા કે હુ ભગવન્ત પાસે જઇને મારા સશયનો છેદ કરૂ. એમ વિચારીને તે ભગવન્ત પાસે આવ્યા, એટલે પરમ-કૃપાળુ સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી જિનેશ્વર મહાવીરદેવે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા, અને તેના મનનો સશય વ્યક્ત કરીને બોલ્યા કે 'હે આયુષ્મન્ પ્રભાસ! તને મોક્ષની વિદ્યમાનતામા સશય છે પણ એ સશય પરસ્પર વિરૂદ્ધઅર્થ વાળા વેદપદો સાભળવાથી થયો છે, એ પદો આ છે, " जरामर्यं चैतत् सर्वं यदग्निहोत्रम् ' तथा " सैषा गुहा दुरव गाहा " અને " द्वे ब्रह्मणी परमपर च, तत्र पर सत्य ज्ञानमनन्तर ब्रह्म " આ પદોનો ભાવાર્થ અનુક્રમે તુ આ પ્રમાણે ધારે છે, કે અગ્નિહોત્ર યાવત્ જીવન પર્યન્ત કરવો, અગ્નિ-હોત્રની ક્રિયા તો પ્રાણિવધના હેતુભૂત હોવાથી શુભાશુભ પ્રકારની છે, અને તે સ્વર્ગનુ ફળજ આપનાર છે, મોક્ષ ફળ આપનાર નથી તો પછી યાવત જીવન પર્યન્ત એ ક્રિયા કરવી એમ કહેવાથી મોક્ષના હેતુભૂત બીજી કોઇ ક્રિયા કરવાનો કાળજ બતાવ્યો નહિ, ને એમ મોક્ષ સાધવાના કાલનો અભાવ હોવાથી મોક્ષના સાધનના અભાવે મોક્ષ રૂપ સાધ્યનો પણ અભાવ છે. આ પ્રથમ પદથી મોક્ષનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે, અને પછી બે પદોથી મોક્ષની વિદ્યમાનતા સિદ્ધ થાય છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે, " મુક્તિરૂપ ગુહા અસાર અભિનન્દિ જીવોને દુ ખે પ્રવેશવા યોગ્ય છે, " તથા બે બ્રહ્મ છે, એક પરબ્રહ્મ, અને બીજુ અપર બ્રહ્મ, તેમા પરબ્રહ્મ તે મોક્ષ, અને અપરબ્રહ્મ તે જ્ઞાન. આ પ્રમાણે આ પદો પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોઇને મોક્ષની આસ્તતા અને નાસ્તિતા સિદ્ધ કરે છે, એમ જાણીને તને તે સબધી સશય થયો છે, પરન્તુ એ પદોનો સત્ય અર્થ તુ જાણતો નથી. તેનો ખરો અર્થ હુ કહુ છુ તે પ્રમાણે છે, તે અર્થને તુ લક્ષ પૂર્વક સાભળ.

વળી મોક્ષના સબધમા તુ એમ માને છે કે જેમ ઓલવાઇ ગએલો દીપક કોઈ પૃથ્વીપર જતો નથી, આકાશમા જતો નથી, દિશાઓમા જતો નથી, કોઈ વિદિશાઓમા જતો નથી, પણ તેલનો ક્ષય થવાથી કેવળ શાતિ પામે છે, તેમ નિર્વૃત્તિ મોક્ષ પામેલો જીવ પણ કોઈ અન્ય પૃથ્વી પર જતો નથી, આકાશમા જતો નથી, દિશાઓમા જતો નથી, કે કોઇ વિદિશાઓમા જતો નથી, પરન્તુ ક્લેશનો ક્ષય થવાથી કેવળ શાન્તિ પામે છે. આ પ્રમાણે દીપકના નાશની પેઠે જીવનો નાશ બૌદ્ધો માને છે, તેવા સ્વરૂપનુ મોક્ષ હશે? કે રાગ-દ્વેષ-મદ-મોહ-જન્મ-જરા-રોગાદિ સર્વ દુ ખોનો ક્ષય થવાથી કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન રૂપ પરમાનદમય જીવની વિશિષ્ટ વિદ્યમાન અવસ્થા તે મોક્ષ હશે?

એ સિવાય તારા સંશયનું આ બીજું કારણ પણ છે. તું એમ માને છે, કે જેનો અનાદિ સંયોગ હોય, તેના વિયોગ કદી પણ ન થાય જેમ આકાશ અને જીવનો અનાદિ સંયોગ હોવાથી તેમનો વિયોગ કદી નથી થતો, તેમ જીવ અને કર્મનો પણ અનાદિ સંયોગ માનેલ હોવાથી તેનો પણ વિયોગ કદીએ નહિ થાય. કર્મનો વિયોગ ન થવાથી સંસારનો વિયોગ ન થાય, અને એ પ્રમાણે સંસાર વિયોગના અભાવે મોક્ષનો પણ અભાવ સિદ્ધ થાય છે. ૧૯-૨-થી-૧૯૭૬.

જીવ કર્મનો અનાદિ સંયોગ છતાં તેનો વિયોગ થાય, પણ જીવનો નાશ ન થાય, તે બતાવે છે.

पडिवज्ज मण्डिओ इव वियोगमिह कम्म-जीवजोगस्स ।
तमणाइणोऽवि कंचण-धाऊण व णाण-किरियाहिं ॥ १९७७ ॥

जं नारगाइभावो संसारो नारगाइभिण्णो य ।
को जीवो त मन्नसि तन्नासे जीवनासोत्ति ॥ १९७८ ॥

न हि नारगाइपज्जायमेत्तनासम्मि सव्वहा नासो ।
जीवद्दव्वस्स मओ मुद्दानासे व हेमस्स ॥ १९७९ ॥

कम्मकओ संसारो तन्नासे तस्स जुज्जई नासो ।
जीवत्तमकम्मकयं तन्नासे तस्स को नासो ? ॥ १९८० ॥

સુવર્ણ અને માટીની પેઠે જીવ-કર્મનો અનાદિ સંયોગ છતાં પણ જ્ઞાન-ક્રિયાવડે વિયોગ થાય છે એમ તું મંડિકની પેઠે અંગીકાર કર વળી તું એમ માને છે કે નારકાદિ પર્યાય, તેજ સંસાર છે, અને એ નારકાદિ પર્યાયથી ભિન્ન બીજો કોઈ જીવ નથી, એટલે તે પર્યાયનો નાશ થવાથી જીવનો પણ નાશ થાય છે. (તારી આ માન્યતા અયોગ્ય છે. કેમકે) મુદ્રાનો નાશ થએ જેમ સુવર્ણનો નાશ નથી થતો, તેમ નારકાદિ પર્યાય માત્રનોજ નાશ થવાથી જીવદ્રવ્યનો સર્વથા નાશ નથી થતો સંસાર કર્મકૃત છે, તેથી કર્મનો નાશ થએ સંસારનો નાશ ઘટે છે, પણ જીવત્વ કર્મકૃત નથી એટલે કર્મનો નાશ થએ જીવનો નાશ કેવી રીતે થાય ? નજ થાય ૧૯૭૭-૧૯૭૮-૧૯૭૯-૧૯૮૦

ભગવન્ત — જેમ સુવર્ણ અને માટીનો અનાદિ સંયોગ છતાં પણ ધમનાદિ વડે તે બેનો વિયોગ થાય છે, તેમ જીવ અને કર્મનો અનાદિ સંયોગ છતાં પણ જ્ઞાન તથા ક્રિયાવડે ઉભયનો વિયોગ થાય છે. તેથી અનાદિ સંયોગનો વિયોગજ ન થાય, એમ એકાન્તે ન કહી શકાય, માટે મંડિકની પેઠે તું પણ અંગીકાર કર કે જીવ અને કર્મનો વિયોગ થાય છે.

પ્રભાસ — એ ગમે તેમ હો, આ સંબધમાં હું બીજું કહું છું કે જે આ નારક-તિર્યંચાદિ પર્યાય તેજ સંસાર છે, અને એ પર્યાયથી ભિન્ન એવો બીજો કોઈ જીવ જણાતો નથી, એટલે નારકાદિ પર્યાય રૂપ સંસારનો નાશ થવાથી જીવનો પણ નાશ થાય છે, કેમકે તે તેનાથી જુદો નથી. આ પ્રમાણે જીવનો નાશ થવાથી મોક્ષ કોનો થાય ?

ભગવન્ત — તારી એ માન્યતા અયોગ્ય છે કારણકે નારકાદિપણારૂપ જે જીવનો પર્યાય છે, તે પર્યાય માત્રનોજ નાશ થવાથી પર્યાયવાન્ જીવદ્રવ્યનો સર્વથા નાશ નથી થતો, પણ કથંચિત્ થાય છે જેમ મુદ્રાદિ પર્યાયમાત્રનો નાશ થવાથી સુવર્ણનો સર્વથા

નાશ નથી થતો, પણ કથંચિતજ નાશ થાય છે, તેમ નારકાદિરૂપ સંસારના પર્યાયો નાશ પામ્યાથી જીવનો સંસારિપણારૂપે નાશ થાય છે, પણ તે સંસારિપણાનો પર્યાય નાશ પામતાં બીજા મુક્તિરૂપ પર્યાયનો ઉત્પાદ થાય છે ઉદાહરણ તરીકે જેમ સુવર્ણમાં મુદ્રારૂપ પર્યાયનો નાશ થએથી કુંડળ રૂપ અન્ય પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે, પણ સુવર્ણનો સર્વથા નાશ નથી થતો, તેમ અહિં જીવમાં પણ સમજવું.

પ્રભાસ —પરન્તુ જેમ કર્મનો નાશ થવાથી સંસારનો નાશ થાય છે, તેમ જીવનો પણ કર્મનો નાશ થએ નાશ થાય, અને એથી મોક્ષનો પણ અભાવ થાય.

ભગવન્ત—ના, એમ નહિ, સંસાર કર્મજન્ય છે, એટલે કર્મનો નાશ થવાથી સંસારનો તો નાશ થઇ શકે, કેમકે કારણના અભાવે કાર્યનો અભાવ હોય, પરંતુ જીવત્વ તો અનાદિ કાળથી પ્રવૃત્ત છે, કર્મજન્ય નથી, તેથી કર્મનો નાશ થએ જીવનો નાશ ન થાય, કેમકે કર્મ કંઈ જીવપણાનું કારણ નથી, તેમ તે કર્મ જીવપણા સાથે વ્યાપક પણ નથી. ૧૯૭૭ થી ૧૯૮૦

જીવ અને મોક્ષ વિનાશી નથી, પણ અવિનાશી છે, એ વાત કહે છે.

न विगाराणुवलंभादागासं पि व विणासधम्मो सो ।
इह नासिणो विगारो दी सइ कुंभस्स वाऽवयवो ॥ १९८१ ॥
कालंतरनासी वा घडो व कयगाइओ मई होज्जा ।
नो पद्धंसाभावो भुवि तद्धम्मावि ज निच्चो ॥ १९८२ ॥
अणुदाहरणमभावो खरसिंगपिव मई न त जम्हा ।
कुंभविणासविसिट्ठो भावो चिय पोग्गलमओ सो ॥ १९८३ ॥
किंगेगतेण कय पोग्गलमेत्तविलयम्मि जीवस्स ।
किं निव्वत्तियमहिय नभसो घडमेत्तविलयम्मि ? ॥ १९८४ ॥

વિકાર નહિ જણાતો હોવાથી, આત્મા આકાશની પેઠે અવિનાશી ધર્મવાળો છે, જે વિનાશ ધર્મવાળા છે, તે ઘટના અવયવની પેઠે વિકારવાળા જણાય છે, (માટે મુક્તાત્મા અવિકારી હોવાથી નિત્ય છે, ને તે આત્મા નિત્ય હોવાથી મોક્ષ પણ નિત્ય છે.) ઘટની પેઠે મોક્ષ કૃતક હોવાથી તે કાળાન્તરે વિનાશી છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયુક્ત છે, કેમકે પ્રધ્વંસાભાવ જગતમાં કૃતક છતાં પણ નિત્ય છે, (એટલે તારો હેતુ અનૈકાન્તિક છે.) કૃતક હોય અને નિત્ય હોય એ કથનમાં કોઈ ઉદાહરણ નથી, ને અભાવ તો ગધેડાના શીંગડાની પેઠે અવસ્તુ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણકે કુંભવિનાશ વિશિષ્ટ પુદ્ગળમય ભાવ, તેજ પ્રધ્વંસાભાવ છે. વળી ઘટમાત્રનો વિનાશ થવાથી જેમ આકાશમાં કંઈ વિશેષતા નથી થતી, તેમ પુદ્ગળરૂપે થતા નારકાદિ પર્યાયોનો વિનાશ થવાથી જીવને શું વિશેષતા થઈ કે જેથી મોક્ષને એકાન્તે કૃતક કહી શકાય ? (સર્વથા કર્મ પુદ્ગળનું આત્મ પ્રદેશથી ખરી જવું તે રૂપ વિનાશ એજ જીવનો મોક્ષ છે) ૧૯૮૧-૧૯૮૨-૧૯૮૩-૧૯૮૪.

પ્રકારાન્તરે મુક્તાત્માનું નિત્યપણું તેમજ નિત્યાનિત્યપણું કહે છે.

दव्वामुत्तत्तणओ मुत्तो निच्चो नभं व दव्वतया ।
नणु विभुयाइपसंगो एव सइ, नाणुमाणाओ ॥ १९८५ ॥

को वा निच्चग्गाहो सव्व चिय विभव भङ्ग ठिइमइय ।
पज्जायतरमेत्तप्पणा हि निच्चाइववएसो ॥ १९८६ ॥

જેમ આકાશદ્રવ્ય અમૂર્ત હોવાથી દ્રવ્યપણે નિત્ય છે, તેમ મુક્ત જીવદ્રવ્ય પણ અમૂર્ત હોવાથી નિત્ય છે (આ આકાશના ઉદાહરણથી) જીવને વિભુના વિભુત્વનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે, (એમ કહેવામા આવે તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે) તેના બાધક અનુમાન વિદ્યમાન છે. અથવા એ નિત્ય છે એવો આગ્રહ શા માટે હોવો જોઇએ ? કેમકે પર્યાયાન્તરની મુખ્યતાએ અનિત્યાદિનો વ્યવહાર થાય છે, વસ્તુત સર્વ પદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રુવ સ્વરૂપ છે. १९८५-१९८६.

જેમ આકાશદ્રવ્ય અમૂર્ત હોવાથી દ્રવ્યપણે નિત્ય છે, તેમ મુક્ત જીવદ્રવ્ય પણ અમૂર્ત હોવાથી નિત્ય છે અહી કોઈ એમ કહેવા માગે કે તમે આ આકાશના દૃષ્ટાન્તે જેમ જીવની નિત્યતા સિદ્ધ કરો છો, તેમ તેનુ વ્યાપકપણુ આદિ પણ એજ દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે. જેમકે-આકાશ દ્રવ્ય અમૂર્ત હોવાથી જેમ સર્વવ્યાપક છે, તેમ જીવદ્રવ્ય પણ અમૂર્ત હોવાથી સર્વવ્યાપક-વિભુ છે તથા આકાશ દ્રવ્ય અમૂર્ત હોવાથી જેમ બધાતુ કે મૂકાતુ નથી, તેમ જીવદ્રવ્ય પણ અમૂર્ત હોવાથી બધાતુ કે મૂકાતુ નથી. આ પ્રમાણે આકાશના દૃષ્ટાન્તથી જીવનુ વિભુપણુ આદિ સિદ્ધ કરવામા આવે તો તે અયોગ્ય છે. કેમકે એ સાધ્યમા બાધા કરનાર બીજા વિરુદ્ધ અનુમાન વિદ્યમાન છે, જેમકે-જીવના ગુણો શરીરમાજ જણાતા હોવાથી સ્પર્શની પેઠે ત્વચા પર્યન્ત શરીર વ્યાપીજ આત્મા છે. આ અનુમાનથી જીવનુ વિભુપણુ-સર્વવ્યાપકપણુ બાધા પામે છે. તથા દાન-હિંસા વિગેરે ક્રિયાઓ કૃષિ-ખેતી આદિ ક્રિયાની પેઠે સફળ હોવાથી જીવ-પુન્ય-પાપ કર્મ વડે બધાય છે, તથા સુવર્ણ અને માટીના સયોગની પેઠે જીવ અને કર્મનો સબધ-સયોગ હોવાથી [illegible] ઉપાય વડે વિનાશ પામે છે આ અનુમાનથી જીવનો સદા અબધક અને અ[illegible] નથી થતા [illegible] છે.

અરે ! મુક્તાત્મા [illegible] અનિત્ય સસાર કર્મદૃષ્ટાન્ત આગ્રહ શા માટે રાખવો જોઇએ ? જુદા જુદા પર્યાયની મુખ્ય[illegible] નિત્ય કે અનિત્યપણાનો વ્યવહાર કરાય છે, વસ્તુત સર્વ પદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યય-અ[illegible] સ્વરૂપ છે. १९८५-१९८६.

હવે "કિ દીવસ્સ વ નાસો નિવ્વાણ[illegible] નો જે પહેલા પૂર્વપક્ષ કર્યો હતો તેનો ઉત્તર આપે છે

न य सव्वहा विणासो ऽनलस्स परिणामओ पयस्सेव ।
कुम्भस्स कवालाण व तहाविगारोवलम्भाओ ॥ १९८७ ॥
जइ सव्वहा न नासो ऽनलस्स किं दीसए न सो सक्खं ? ।
परिणामसुहुमयाओ जलयविगारंजणरउ व्व १९८८ ॥
होऊणामदियन्तरगेज्झा पुणरिंदियन्तरग्गहण ।
खंधा एंति न एंति य पोग्गलपरिणामया चित्ता ॥ १९८९ ॥
एगेगेंदियगेज्झा जह वायव्वादओ तहग्गेया ।
होउ चक्खुग्गेज्झा घाणादिग्गज्झयामेंति ॥ १९९० ॥
जह दीवो निव्वाणो परिणामन्तरमिओ तहा जीवो ।
भण्णइ परिनिव्वाणो पत्तोऽणावाहपरिणामं ॥ १९९१ ॥

દીપકનો સર્વથા વિનાશ નથી થતો, કેમકે તે દૂધની પેઠે પરિણામી હોવાથી અથવા ઘટના ટુકડાનીપેઠે તેનો તથા પ્રકારનો વિકાર જણાય છે તેથી જો દીપકનો સર્વથા વિનાશ ન થતો હોય, તો તે પ્રત્યક્ષ કેમ નથી જણાતો? (એમ પૂછવામા આવે તો) તેના ઉત્તરમા અભ્રવિકાર અથવા અંજન રજની પેઠે દીપકનો સૂક્ષ્મ પરિણામ થતો હોવાથી તે નથી જણાતો પુદ્ગળ સ્કંધો ઇન્દ્રિયાન્તર ગ્રાહ્ય થઇને પુન ઇન્દ્રિયાન્તરની ગ્રહણતાને પામે છે, અને કેટલાક પુદ્ગળો પરિણામની વિચિત્રતાથી પ્હેલા ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય થઇ પછી કોઇ ઇન્દ્રિયથી ગ્રાહ્ય નથી પણ થતા, તથા જેમ વાયુ વિગેરે એકેક પ્રતિનિયત ઇન્દ્રિયથી ગ્રાહ્ય થઇને પરિણામાન્તર પામીને પુન ઇન્દ્રિયાન્તરથી ગ્રાહ્ય થાય છે, તેમ અગ્નિના પુદ્ગળો પણ પ્રથમ ચક્ષુગ્રાહ્ય થઇને પછી પરિણામાન્તર પામ્યાથી ઘ્રાણેન્દ્રિયથી ગ્રાહ્ય થાય છે. આ પ્રમાણે પરિણામાન્તર પામેલો દીવો જેમ "નિર્વાણ પામ્યો" કહેવાય છે, તેમ કર્મ રહિત થઇને અવ્યાબાધ પરિણામ પામવાથી આ જીવ "નિર્વાણ-નિર્વૃત્તિ અથવા મોક્ષ પામ્યો" કહેવાય છે ૧૯૮૭ થી ૧૯૯૧

ભગવન્ત —પ્રભાસ! દીપકના નાશની પેઠે જીવનો નાશ માનીને તુ જે માત્ર કહે છે, તે અયોગ્ય છે, કેમકે દીપકનો અગ્નિ પણ સર્વથા પ્રકારે નાશ નથી પામતો, માત્ર તેનુ પરિણામાન્તર થાય છે. જેમ દૂધ પરિણામાન્તર પામીને દહીં થાય છે અથવા મુદ્ગરાદિ વડે પરિણામાન્તર પામેલો ઘડો ઠીકરા આદી રૂપે થાય છે આ પ્રમાણે તે તે વસ્તુઓના જુદા જુદા વિકાર જણાય છે, તેવીજ રીતે પ્રદીપના અગ્નિનો પણ પરિણામાન્તર થવાથી અન્ધકાર રૂપ વિકાર થાય છે, પણ સર્વથા તેનો વિનાશ નથી થતો

પ્રભાસ —જો તેનો સર્વથા વિનાશ ન થતો હોય, તો તે ઓલવાઇ ગયા પછી સાક્ષાત્ કેમ નથી જણાતો?

ભગવન્ત —જેમ આકાશમા એકઠા થએલા મેઘના શ્યામ વાદળાઓનો પુદ્ગળ વિકાર જણાય છે, પરન્તુ તે વીખરાઇ જાય ત્યારે તે કે તેના કોઇ ભાગો નથી જણાતા, કેમકે તેનો તેવો સૂક્ષ્મ પરિણામ થઇ જાય છે, અથવા અંજનરાશિ એકઠો હોય તો જણાય છે, પણ પવનથી વીખરાઇ જાય તો નથી જણાતો, કેમકે તેનો પણ સૂક્ષ્મ પરિણામ થઇ જાય છે, તેથી નથી જણાતો, પણ તે અવિદ્યમાન છે માટે નથી જણાતો એમ નહિ, એજ પ્રમાણે દીવો ઓલવાઇ ગયા પછી નથી જણાતો, પણ તેનો અન્ધકારરૂપ પુદ્ગળ વિકાર જણાય છે, દીપકના અગ્નિરૂપ પુદ્ગળોનો અતિસૂક્ષ્મતર પરિણામ થવાથી અન્ધકાર રૂપ પરિણામ થાય છે, પણ સર્વથા તેનો અભાવ નથી થતો. કેમકે પુદ્ગળનો પરિણામ વિચિત્ર પ્રકારનો છે.

આ વિષય વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજાય માટે તને ઉદાહરણ કહુ છુ તે લક્ષ પૂર્વક શ્રવણ કર. જેમ સુવર્ણપત્ર-લવણ-સુંઠ-હરિતકી-ચિત્રક અને ગોળ વિગેરેના પુદ્ગળ સ્કંધો પ્રથમ ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોથી ગ્રાહ્ય થઇને પછી ક્ષેત્ર કાળાદિ ભિન્ન સામગ્રી પામીને પુદ્ગળ પરિણામની વિચિત્રતાથી સ્પર્શન-રસન આદિ ઇંદ્રિયોથી ગ્રાહ્ય થાય છે, જેમકે સુવર્ણનુ પતરૂ પ્રથમ ચક્ષુ ગ્રાહ્ય હોય છે, પછી તેને શુદ્ધ કરવાને અગ્નિમા નાખ્યુ હોય અને ભસ્મ સાથે મળી ગયુ હોય, તો તે સ્પર્શનેન્દ્રિય ગ્રાહ્ય થાય છે, પુન પ્રયોગ વડે ભસ્મથી જુદુ કર્યુ હોય તો પાછુ ચક્ષુગ્રાહ્ય થાય છે. એજ પ્રમાણે લવણ-સુંઠ-હરિતકી-ચિત્રક-ગોળ વિગેરેના પુદ્ગળો પ્રથમ ચક્ષુગ્રાહ્ય હોઇને પછી શાખોડીમા અથવા ઘણા ઔષધના સમુદાયમા, ઉકાળા રૂપે, ચૂર્ણ રૂપે કે લેપરૂપે પરિણામ પામવાથી રસનેન્દ્રિયથી

ગ્રાહ્ય થાય છે. કપૂર કસ્તુરી આદિના પદ્ગળો ચક્ષુગ્રાહ્ય છતા પણ વાયુવડે દૂર લઈ જવાયાથી ઘ્રાણેન્દ્રિય ગ્રાહ્ય થાય છે નવ યોજન ઉપરાંત ગએલા કેટલાક પુદ્ગળો તથાવિધ કંઈક વધારે સૂક્ષ્મ પરિણામ પામવાથી કોઈ પણ ઇન્દ્રિયથી ગ્રાહ્ય નથી થતા, એ સઘળુ થવામા કેવળ પુદ્ગળ પરિણામની વિચિત્રતાજ મુખ્ય કારણ છે

તથા વાયુ સ્પર્શનેન્દ્રિયનેજ ગ્રાહ્ય છે, રસ જીહ્વા ઇન્દ્રિયનેજ ગ્રાહ્ય છે, ગધ ઘ્રાણેન્દ્રિયનેજ ગ્રાહ્ય છે, રૂપ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનેજ ગ્રાહ્ય છે, અને શબ્દ શ્રોત્રેન્દ્રિયનેજ ગ્રાહ્ય છે, આ પ્રમાણે વાયુ વિગેરેના પુદ્ગળો પ્રતિનિયત એક ઇન્દ્રિયનેજ ગ્રાહ્ય છે, તે છતા તેઓ પરિણામાન્તર પામીને પછીથી ભિન્ન ભિન્ન ઇન્દ્રિયોથી પણ ગ્રાહ્ય થાય છે. એજ પ્રમાણે આ પ્રદીપગત અગ્નિના પુદ્ગળો ચક્ષુ ગ્રાહ્ય છે, તે છતા દીપક ઓલવાઈ જવાથી તેજ પુદ્ગળો અધકારરૂપે પરિણામ પામે છે, અને ઘ્રાણેન્દ્રિયથી ગ્રાહ્ય થાય છે. એટલે દીપક સર્વથા વિનાશ નથી પામતો, પણ તેનો પરિણામાન્તર થવાથી અધકારરૂપે વિકાર પ્રત્યક્ષ જણાય છે. આ રીતે જેમ પરિણામાન્તર પામેલો દીપક "નિર્વાણ" પામ્યો કહેવાય છે, તેમ જીવ પણ કર્મરહિત અમૂર્ત સ્વભાવરૂપ અવ્યાબાધ પરિણામાન્તર પામ્યો હોય, ત્યારે તેને "નિર્વાણ-નિર્વૃત્તિ-કે મોક્ષ પામ્યો" કહેવાય છે. આથી એ સિદ્ધ થયુ કે દુખાદિનો ક્ષય થવાથી જીવની શુદ્ધ શાશ્વત વિદ્યમાન અવસ્થા તેજ મોક્ષ કહેવાય છે ૧૯૮૭-થી-૧૯૯૧.

શબ્દાદિ વિષયનો ઉપભોગ નહીં છતા પણ મુક્તાત્મા સુખરહિત નથી, તેમ અજ્ઞાની પણ નથી, તે બતાવે છે—

मुत्तस्स पर सोक्खं णाणाणाबाहओ जहा मुणिणो ।
तद्धम्मा पुण विरहादावरणा-ऽऽबाहहेऊणं ॥ १९९२ ॥
मुत्तो करणाभावादण्णाणी ख व, नणु विरुद्धोऽय ।
जमजीवया वि पावइ एत्तो च्चिय भवउ तन्नाम ॥ १९९३ ॥
दव्वा-ऽमुत्तत्त सहावजाइओ तस्स दूरविवरीय ॥
न हि जच्चतरगमण जुत्त नभसो व्व जीवत्त ॥ १९९४ ॥
मुत्ताइभावओ नोवलद्धिमतिंदियाइ कुंभो व्व ।
उवलभद्दाराणि उ ताइ जीवो तदुवलद्धा ॥ १९९५ ॥
तदुवरमेवि सरणओ तव्वावारे वि नोवलभाओ ।
इंदियभिन्नो णाया पचगवक्खोवलद्धा वा ॥ १९९६ ॥

ઉત્કૃષ્ટ મુનિની પેઠે, પ્રકૃષ્ટજ્ઞાનવાન્ અને બાધારહિત હોવાથી મુક્તાત્મા પરમસુખી છે. કેમકે આવરણ અને બાધાના હેતુનો અભાવ હોવાથી મુક્તાત્માનો તેજ-જ્ઞાનાદિમયતા ધર્મ છે. મુક્તાત્મા કરણના અભાવે આકાશની પેઠે અજ્ઞાની છે (એમ કહેવામા આવે તો) તે કથન વિરૂદ્ધ છે, કેમકે એથી તો જીવનુ અજીવપણુ સિદ્ધ થઈ જાય અસ્તુ ભલે તેમ થાય, (એમ કહેવામા આવે તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે-) જેમ આકાશને જીવત્વ પ્રાપ્ત થવુ અતિ વિપરીત છે, તેમ દ્રવ્યપણુ અને અમૂર્તપણુ એ જીવની સ્વભાવનીતિ છે, તેની જાત્યન્તરપણાની પ્રાપ્તિ પણ અતિ વિરૂદ્ધ છે વળી ઇન્દ્રિયો કુંભની પેઠે મૂર્તત્વવાળી હોવાથી તે જાણનાર નથી, પણ જાણવાના દ્વારો છે, જાણનાર તો જીવજ છે.

કારણ કે ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતા પણ સ્મરણ થાય છે, અને ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર છતા પણ કેઇવખત જ્ઞાન નથી થતુ, માટે પાચ બારીએથી જોનાર વ્યક્તિની પેઠે આત્મા ઇન્દ્રિયોથી ભિન્ન છે ૧૯૯૨-થી-૧૯૯૬.

પ્રભાસ -દુ ખાદિનો ક્ષય થઈ પોતાના સ્વરૂપે જીવની વિદ્યમાન અવસ્થા તે મોક્ષ, એમ જો આપ કહેતા હો, તો તે અવસ્થામા શબ્દાદિ વિષયના ઉપભોગના અભાવે, મુક્તાત્માને સુખનો અભાવ હોવો જોઇએ.

ભગવન્ત —તારી એ માન્યતા અયોગ્ય છે, કેમકે મુક્તાત્માને સર્વ આવરણનો ક્ષય થયેલ છે તેથી તે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવાન્ છે, અને દુ ખના હેતુભૂત વેદનીયાદિ કર્મનો સર્વથા અભાવ હોવાથી કોઇપણ પ્રકારની બાધાથી રહિત છે, એટલે કે-ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનાનન્દમા મગ્ન થએલા મુનિ જેમ સુખી હોય છે, તેમ મુક્તાત્મા પણ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાની, અને જન્મ-જરા-વ્યાધિ-મરણ-ઇષ્ટ વિયોગ-અરતિ-શોક-ક્ષુધા-તૃષા-ઠડી-ગરમી-કામ-ક્રોધ-મદ-શઠતા રાગ દ્વેષ-ચિન્તા-ઉત્સુકતા-વિગેરે નિ શેષ દુ ખના અભાવે અત્યન્ત સુખી છે.

પ્રભાસ —પરન્તુ મુક્તાત્માને ઇન્દ્રિયો નહિ હોવાથી, તે આકાશની પેઠે અજ્ઞાની છે.

ભગવ ત —તારૂ એ કથન અયોગ્ય છે, કેમકે તે કહેલ હેતુ ધર્મિના સ્વરૂપને વિપરીતપણે સિદ્ધ કરે છે, તેથી વિરૂદ્ધ છે. વળી એ હેતુથી "મુક્તાત્મા ઇન્દ્રિયોના અભાવે આકાશની પેઠે અજીવ છે." એમ પણ સિદ્ધ થશે

પ્રભાસ —અસ્તુ, મુક્તાત્માને અજીવપણુ સિદ્ધ થાય, તો શી હરકત છે?

ભગવન્ત -જેમ દ્રવ્યપણુ અને અમૂર્તપણુ એ જીવની સ્વભાવભૂત જાતિ છે, તે જાતિ અન્યજાતિપણે એટલે અદ્રવ્ય અને અમૂર્તપણે કોઇપણ અવસ્થામા નથી થતી, તેમ જીવપણુ પણ જીવની સ્વભાવભૂત જાતિ છે, તેથી તે જાતિ અન્યજાતિપણે એટલે અજીવપણે કોઇપણ અવસ્થામા નથી થતી. તેથી મુક્તાવસ્થામા પણ જીવનુ અજીવપણુ નથી થતુ. આ પ્રમાણે જેમ મુક્તજીવ અદ્રવ્ય અને મૂર્ત નથી થતો, તેમ તે પોતાના જીવસ્વભાવથી પલટી અજીવપણે પણ નથી થતો, અન્યથા જો તે સ્વભાવનો ત્યાગ કરે તો આકાશ અને પરમાણુ આદિ પણ પોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ કરીને વિપરીત બની જાય.

પ્રભાસ.-અસ્તુ, ભલે એ એમ થાય, પણ "મુક્તાત્મા ઇન્દ્રિયોના અભાવે આકાશની પેઠે અજ્ઞાની છે" મારા એ પક્ષમાનો ઇન્દ્રિયોના અભાવરૂપ હેતુ,ધર્મિના સ્વરૂપને વિપરીત સિદ્ધ કરે છે, તેથી વિરૂદ્ધ છે, એમ આપ કહોછો, તે કેવી રીતે?

ભગવન્ત -ઇન્દ્રિયો ઘટની જેમ મૂર્તાદિ સ્વભાવવાળી હોવાથી તે જાણી શકતી નથી, તે તો જાણવાના દ્વારો છે, ત્યા જાણનાર તો આત્મા છે, કેમકે (ઇન્દ્રિયવડે જાણેલ અર્થનુ) ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતા પણ આત્માને સ્મરણ થાય છે, અને કોઈ વખત ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર છતા પણ આત્માને પદાર્થનુ જ્ઞાન નથી થતુ, માટે પાચ બારીઓથી જોનાર વ્યક્તિની પેઠે આત્મા ઇન્દ્રિયોથી ભિન્ન છે આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોના અભાવરૂપ જે તારો હેતુ છે તે ધર્મીના સ્વરૂપને-વિપરીત સિદ્ધ કરે છે અર્થાત્ તેથી વિરૂદ્ધ છે. ૧૯૯૨ થી ૧૯૯૬

જ્ઞાન એ જીવનો સ્વભાવ છે, તેથી ઇન્દ્રિયોના અભાવે મુક્તને જ્ઞાનનો અભાવ ન થાય તે બતાવે છે—

नाणरहिओ न जीवो सरूवओऽणु व्व मुत्तिभावेण ।
जं तेण विरुद्धमिदं अत्थि य सो नाणरहिओ य ॥ १९९७ ॥

किह सो नाणसरूवो नणु पच्चक्खाणुभूइओ नियए ।
परदेहम्मि वि गज्झो स पवित्ति-निवित्तिलिंगाओ ॥ १९९८ ॥

सव्वावरणावगमे सो सुद्धयरो हवेज्ज सूरो व्व ।
तम्मयभावाभावाइदण्णाणित्तं न जुत्तं से ॥ १९९९ ॥

एवं पगासमइओ जीवो छिद्दावभासयत्ताओ ।
किंचिम्मेत्तं भासइ छिद्दावरणप्पईवो व्व ॥ २००० ॥

सुबहुतरं वियाणइ मुत्तो सव्वापिहाणविगमाओ ।
अवणीयघरो व्व नरो विगयावरणो पईवो व्व ॥ २००१ ॥

જેમ પરમાણુ મૂર્તભાવ રહિત નથી, તેમ જીવ પણ સ્વરૂપથી જ્ઞાનરહિત નથી, માટે "મુક્તાત્મા જ્ઞાનરહિત છે." એ કથન વિરુદ્ધ છે. જીવ જ્ઞાન ... છે, એની શી ખાત્રી? (એમ પૂછવામા આવે તો) તે પ્રત્યક્ષ અનુભવથી પોતાના અને પરના શરીરમા પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિના લિગથી જણાય છે. વળી એ મુક્તાત્મા સર્વ આવરણના અભાવે સૂર્યના પે૦ વધારે શુદ્ધ હોય છે, માટે ઇન્દ્રિયના અભાવે મુક્તજીવને અજ્ઞાનપણુ કહેવુ યોગ્ય નથી એ પ્રમાણે જીવ પ્રકાશમય-જ્ઞાનમય છે, પણ (સંસારી અવસ્થામા) છિદ્રાવભાસકપણાથી, છિદ્રવાળા આવરણમા (કટાદીકમા) પ્રકાશતા પ્રદીપની પેઠે કિંચિત્માત્ર પ્રકાશે છે, પરંતુ સર્વ આવરણનો નાશ થવાથી, ઘરરહિત પુરુષ, અથવા નિરાવરણ પ્રદીપના પેઠે મુક્તાત્મા અતિશય (સર્વ) જાણે છે ૧૯૯૭-૨૦૦૧

ભગવન્ત—પરમાણુ જેમ મૂર્તભાવ વિના નથી હોતો, તેમ જીવ પણ જ્ઞાન વિના નથી હોતો, કેમકે જ્ઞાન એ જીવનો સ્વભાવ છે, તેથી "મુક્ત જીવ જ્ઞાનરહિત છે," એ કથન સર્વથા વિરુદ્ધ છે. કારણ કે સ્વરૂપ સિવાય સ્વરૂપવાન કદીપણ હોઈ શકે નહિ.

પ્રભાસ-જીવ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, એમા પ્રમાણ શુ?

ભગવન્ત—સ્વશરીરમા જીવ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, એતો પ્રત્યક્ષ અનુભવથી જણાય છે, કેમકે ઇન્દ્રિયનો વ્યાપાર બંધ પડયા પછી પણ, ઇન્દ્રિય વ્યાપારથી જાણેલ અર્થનુ સ્મરણ થાય છે તથા કોઇ વખત અન્યમનસ્ક અવસ્થામા (મનના બીજા ચિંતનમા) ઇન્દ્રિયનો વ્યાપાર હોય, તોપણ અર્થનુ જ્ઞાન નથી થતુ, તેમજ કોઈ વખત વ્યાખ્યાન અવસ્થામા, નહી જોએલ કે નહિ સાભળેલ અર્થનુ, સારા ક્ષયોપશમથી સ્મરણ થાય છે, આ સઘળુ સર્વ કોઇ વ્યક્તિને અનુભવસિદ્ધ હોય છે, વળી તથાવિધ પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ આદિ લક્ષણોથી પરશરીરમા પણ જીવજ્ઞાન સ્વરૂપ છે, એમ જણાય છે

એજ પ્રમાણે મુક્તાત્મા પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાન છે. ઇન્દ્રિયવાળા જીવને થોડા આવરણનો ક્ષય થવાથી તે તરતમતાએ જ્ઞાનવાન છે, અને જેને ઇન્દ્રિયો નથી, એવા મુક્તાત્માને સર્વ આવરણનો ક્ષય થવાથી સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે જેમ સમ... આદિ આવરણનો અપગમ થવાથી સૂર્ય સંપૂર્ણ પ્રકાશમય થાય છે, તેવીજ રીતે જ્ઞાનસ્વરૂપ મુક્તાત્મા,

ઇન્દ્રિયોના અભાવે સર્વ આવરણ દૂર થવાથી સંપૂર્ણ જ્ઞાનરૂપ સંપૂર્ણ પ્રકાશવાન થાય છે એવા સ્વરૂપવાલો આત્મા ફક્ત સંસારી અવસ્થામાં છદ્મસ્થ હોય ત્યારે, કંઇક આવરણ ક્ષય થયા હોય, અને કંઇક ક્ષીણ ન થયા હોય ત્યારે, ઇન્દ્રિયરૂપ છિદ્રાવડે, ઝિદ્રવાળી ભીંત આદિના આવરણથી આવૃત દીપકની પેઠે કિંચિત્માત્ર વસ્તુ પ્રકાશે છે—જાણે છે. પણ મોક્ષઅવસ્થામાં મુક્તાત્મા સર્વ આવરણના અભાવે, દીપક જેમ વધારે સારો પ્રકાશ આપે છે, અથવા ગૃહ વિનાનો (ચોતરફથી ફૂટો થયેલો) પુરૂષ જેમ બહારની વસ્તુ વધારે સારી રીતે જોઈ શકે છે, તેમ સર્વ વસ્તુને સર્વથા પ્રકારે જાણે છે માટે મુક્તાત્મા બાધારહિત અને પરમજ્ઞાનવાન હોવાથી અત્યન્ત સુખી છે. ૧૯૯૭-૧૯૯૮-૧૯૯૯-૨૦૦૦-૨૦૦૧

પુન્ય-પાપના અભાવે મુક્તાત્માને સુખનો અભાવ હોય એમ પ્રભાસ કહે છે.

पुण्णा पुण्णकयाइं जं सुह दुक्खाइं तेण तन्नासे ।
तन्नासो तो मुत्तो निस्सुह दुक्खो जहागासं ॥ २००२ ॥
अहवा निस्सुह-दुक्खो नभं व देहें-दियादभावाओ ।
आहारो देहो चिय जं सुह दुक्खोवलद्धीणं ॥ २००३ ॥
पुण्णफलं दुक्खं चिय कम्मोदयओ फलं व पावस्स ।
णणु पावफले वि समं पच्चक्खविरोहिआ चेव ॥ २००४ ॥

જે સુખ-દુઃખ છે, તે પુન્ય-પાપકૃત છે. અને એ કારણભૂત પુન્ય-પાપનો નાશ થવાથી તેના કાર્યભૂત સુખ-દુઃખનો પણ નાશ થાય છે, માટે મુક્તાત્મા આકાશની પેઠે સુખ-દુઃખ રહિત છે. અથવા શરીર અને ઇન્દ્રિયાદિના અભાવે મુક્તાત્મા આકાશની પેઠે સુખ-દુઃખ રહિત છે. કેમકે શરીરજ સુખ-દુઃખની ઉપલબ્ધિનો આધાર છે. (ચક્રવર્તિ આદિ પદપ્રાપ્તિરૂપ) પુન્યનું ફળ કર્મોદયજન્ય હોવાથી દુઃખરૂપજ છે. (એમ કહેવામાં આવે તો નરકાદિરૂપ) પાપના ફળમાં પણ એજ પ્રમાણે કહી શકાય (જેમકે દુઃખરૂપે માનેલું પાપનું ફળ, કર્મોદય જન્ય હોવાથી પરમાર્થથી સુખરૂપજ છે.) અને એમ કહેવું એ પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધ છે. ૨૦૦૨-૨૦૦૩-૨૦૦૪

એના ઉત્તરમાં સાંસારિક સુખ તે દુઃખજ છે, વાસ્તવિક સુખ તો મોક્ષમાંજ છે. એમ જણાવતાં ભગવંત ફરમાવે છે કે—

जत्तो चिय पच्चक्खं सोम्म ! सुहं नत्थि दुक्खमेवेदं ।
तप्पडियारविभत्तं तो पुण्णफलं ति दुक्खं ति ॥ २००५ ॥
विसयसुहं दुक्खं चिय दुक्खपडियारओ तिगिच्छ व्व ।
तं सुहमुवयाराओ न योवयारो विणा तच्चं ॥ २००६ ॥
तम्हा जं मुत्तसुहं तं तच्चं दुक्खसंखएऽवस्स ।
मुणिणोऽणाबाहस्स व णिप्पडियारप्पसूईओ ॥ २००७ ॥

હે સૌમ્ય ! જે પ્રત્યક્ષ સુખ જણાય છે, તે સુખ નથી, પણ દુઃખજ છે, માત્ર દુઃખના પ્રતિકાર રૂપે તેની વ્યવસ્થા કરી છે, એટલે પુન્યનું ફળ પણ દુઃખરૂપજ છે. જેમ રોગોપશાન્તિ માટે કરેલું ઔષધપાન દુઃખરૂપ છતાં સુખરૂપ મનાય છે, તેમ વિષયસુખ પણ

नाणरहिओ न जीवो सरूवओऽणु व्व मुत्तिभावेण ।
जं तेण विरुद्धमिदं अत्थि य सो नाणरहिओ य ॥ १९९७ ॥

किह सो नाणसरूवो नणु पच्चक्खाणुभूइओ नियए ।
परदेहम्मि वि गज्झो स पवित्ति निवित्तिलिंगाओ ॥ १९९८ ॥

सव्वावरणावगमे सो सुद्धयरो हवेज्ज सूरो व्व ।
तम्मयभावाभावादण्णाणित्तं न जुत्तं से ॥ १९९९ ॥

एवं पगासमइओ जीवो छिद्दावभासयत्ताओ ।
किंचिम्मेत्तं भासइ छिद्दावरणप्पईवो व्व ॥ २००० ॥

सुबहुतरं वियाणइ मुत्तो सव्वावरणविगमाओ ।
अवणीयघरो व्व नरो विगयावरणो पईवो व्व ॥ २००१ ॥

જેમ પરમાણુ મૂર્તભાવ રહિત નથી, તેમ જીવ પણ સ્વરૂપથી જ્ઞાનરહિત નથી, માટે "મુક્તાત્મા જ્ઞાનરહિત છે." એ કથન વિરૂદ્ધ છે જીવ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, એની શી ખાત્રી? (એમ પૂછવામા આવે તો) તે પ્રત્યક્ષ અનુભવથી પોતાના અને પરના શરીરમા પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિના લિંગથી જણાય છે, વળી એ મુક્તાત્મા સર્વ આવરણના અભાવે સૂર્યની પેઠે વધારે શુદ્ધ હોય છે, માટે ઇન્દ્રિયના અભાવે મુક્તજીવને અજ્ઞાનપણુ કહેવુ યોગ્ય નથી એ પ્રમાણે જીવ પ્રકાશમય-જ્ઞાનમય છે, પણ (સંસારી અવસ્થામા) છિદ્રાવભાસકપણાથી, છિદ્રવાળા આવરણમા (કટાદિમા) પ્રકાશતા પ્રદીપની પેઠે કિંચિત્માત્ર પ્રકાશે છે, પરંતુ સર્વ આવરણના નાશ થવાથી, ઘરરહિત પુરૂષ, અથવા નિરાવરણ પ્રદીપની પેઠે મુક્તાત્મા અતિશય (સર્વ) જાણે છે ૧૯૯૭-૨૦૦૧

ભગવન્ત—પરમાણુ જેમ મૂર્તભાવ વિના નથી હોતો, તેમ જીવ પણ જ્ઞાન વિના નથી હોતો, કેમકે જ્ઞાન એ જીવનો સ્વભાવ છે, તેથી "મુક્ત જીવ જ્ઞાનરહિત છે," એ કથન સર્વથા વિરૂદ્ધ છે. કારણ કે સ્વરૂપ સિવાય સ્વરૂપવાન કદીપણ હોઈ શકે નહિ.

પ્રભાસ-જીવ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, એમા પ્રમાણ શુ?

ભગવન્ત—સ્વશરીરમા જીવ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, એતો પ્રત્યક્ષ અનુભવથી જણાય છે, કેમકે ઇન્દ્રિયનો વ્યાપાર બંધ પડયા પછી પણ, ઇન્દ્રિય વ્યાપારથી જાણેલ અર્થનુ સ્મરણ થાય છે તથા કોઇ વખત અન્યમનસ્ક અવસ્થામા (મનના બીજા ચિંતનમા) ઇન્દ્રિયનો વ્યાપાર હોય, તોપણ અર્થનુ જ્ઞાન નથી થતુ, તેમજ કોઈ વખત વ્યાખ્યાન અવસ્થામા, નહી જોએલ કે નહિ સાંભળેલ અર્થનુ, સારા ક્ષયોપશમથી સ્મરણ થાય છે, આ સઘળુ સર્વકોઇ વ્યક્તિને અનુભવસિદ્ધ હોય છે, વળી તથાવિધ પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ આદિ લક્ષણોથી પરશરીરમા પણ જીવજ્ઞાન સ્વરૂપ છે, એમ જણાય છે

એજ પ્રમાણે મુક્તાત્મા પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાન છે. ઇન્દ્રિયવાળા જીવને થોડા આવરણનો ક્ષય થવાથી તે તરતમતાએ જ્ઞાનવાન છે, અને જેને ઇન્દ્રિયો નથી, એવા મુક્તાત્માને સર્વ આવરણનો ક્ષય થવાથી સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે જેમ સમસ્ત મેઘાદિ આવરણનો અપગમ થવાથી સૂર્ય સંપૂર્ણ પ્રકાશમય થાય છે, તેવીજ રીતે જ્ઞાનસ્વરૂપ મુક્તાત્મા,

ઇન્દ્રિયોના અભાવે સર્વ આવરણ દૂર થવાથી સપૂર્ણ જ્ઞાનરૂપ સપૂર્ણ પ્રકાશવાન થાય છે એવા સ્વરૂપવાલો આત્મા ફકત સસારી અવસ્થામા છદ્મસ્થ હોય ત્યારે, કઇક આવરણ ક્ષય થયા હોય, અને કઇક ક્ષીણ ન થયા હોય ત્યારે, ઇન્દ્રિયરૂપ છિદ્રોવડે, છિદ્રવાળી ભીત આદિના આવરણથી આવૃત દીપકની પેઠે કિંચિત્માત્ર વસ્તુ પ્રકાશે છે—જાણે છે. પણ મોક્ષઅવસ્થામા મુક્તાત્મા સર્વ આવરણના અભાવે, દીપક જેમ વધારે સારો પ્રકાશ આપે છે, અથવા ગૃહ વિનાનો (ચોતરફથી છુટો થયેલો) પુરુષ જેમ બહારની વસ્તુ વધારે સારી રીતે જોઈ શકે છે, તેમ સર્વ વસ્તુને સર્વથા પ્રકારે જાણે છે માટે મુક્તાત્મા બાધારહિત અને પરમજ્ઞાનવાન હોવાથી અત્યન્ત સુખી છે. ૧૯૯૭-૧૯૯૮-૧૯૯૯-૨૦૦૦-૨૦૦૧

પુન્ય-પાપના અભાવે મુક્તાત્માને સુખનો અભાવ હોય એમ પ્રભાસ કહે છે.

पुण्णा पुण्णकयाइं ज सुह दुक्खाइं तेण तन्नासे ।
तन्नासो तो मुत्तो निस्सुह दुक्खो जहागासं ॥ २००२ ॥
अहवा निरसुह-दुक्खो नभ व देहें-दियादभावाओ ।
आहारो देहो चिय जं सुह दुक्खोवलद्धीण ॥ २००३ ॥
पुण्णफलं दुक्खं चिय कम्मोदयओ फल व पावस्स ।
नणु पावफले वि सम पच्चक्खविरोहिआ चेव ॥ २००४ ॥

જે સુખ-દુખ છે, તે પુન્ય-પાપકૃત છે. અને એ કારણભૂત પુન્ય-પાપનો નાશ થવાથી તેના કાર્યભૂત સુખ-દુખનો પણ નાશ થાય છે, માટે મુક્તાત્મા આકાશની પેઠે સુખ-દુખ રહિત છે. અથવા શરીર અને ઇન્દ્રિયાદિના અભાવે મુક્તાત્મા આકાશની પેઠે સુખ-દુખ રહિત છે. કેમકે શરીરજ સુખ-દુખની ઉપલબ્ધિનો આધાર છે. (ચક્રવર્તિ આદિ પદપ્રાપ્તિરૂપ) પુન્યનુ ફળ કર્મોદયજન્ય હોવાથી દુખરૂપજ છે. (એમ કહેવામા આવે તો નરકાદિરૂપ) પાપના ફળમા પણ એજ પ્રમાણે કહી શકાય (જેમકે દુખરૂપે માનેલુ પાપનુ ફળ, કર્મોદય જન્ય હોવાથી પરમાર્થથી સુખરૂપજ છે.) અને એમ કહેવુ એ પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ છે. ૨૦૦૨-૨૦૦૩-૨૦૦૪

એના ઉત્તરમા સાસારિક સુખ તે દુખજ છે, વાસ્તવિક સુખ તો મોક્ષમાજ છે, એમ જણાવતા ભગવત ફરમાવે છે કે—

जत्तो चिय पच्चक्खं सोम्म ! सुह नत्थि दुक्खमेवेदं ।
तप्पडियारविभत्त तो पुण्णफलं पि दुक्ख ति ॥ २००५ ॥
विसयसुह दुक्खं चिय दुक्खपडियारओ तिगिच्छ व्व ।
तं सुहमुवयाराओ न योवयारो विणा तच्चं ॥ २००६ ॥
तम्हा ज मुत्तसुहं त तच्चं दुक्खसंखयऽवस्स ।
मुणिणोऽणावाहस्स व णिप्पडियारप्पसूइओ ॥ २००७ ॥

હે સૌમ્ય ! જે પ્રત્યક્ષ સુખ જણાય છે, તે સુખ નથી, પણ દુખજ છે, માત્ર દુખના પ્રતિકારરૂપે તેની વ્યવસ્થા કરી છે, એટલે પુન્યનુ ફળ પણ દુખરૂપજ છે. જેમ રોગોપશાન્તિ માટે કરેલુ ઔષધપાન દુખરૂપ છતા સુખરૂપ મનાય છે, તેમ વિષયસુખ પણ

દુ ખના પ્રતિકારરૂપ હોવાથી દુ ખરૂપ છતા સુખ કહેવાય છે, તેને જે સુખ કહેવાય છે તે ઉપચારથી કહેવાય છે, અને એ ઉપચાર સત્ય સુખ વિના થઈ શકે નહી માટે જે મુક્તાત્માનું સુખછે, તેજ અવશ્ય સર્વ દુ ખનો ક્ષય થવાથી, તેમજ નિરાબાધ મુનિની પેઠે નિષ્પ્રતિકાર હોવાથી સત્યસુખરૂપ છે ૨૦૦૫-૨૦૦૬-૨૦૦૭

ભગવન્ત—સૌમ્ય ' પ્રભાસ ' આ સસાર ચન્દ્રમા પુષ્પમાળા-ચન્દન—અ ગનાદિના ભોગજન્ય જે સુખ છે, તે સર્વ દુ ખજ છે. કેમકે સ્ત્રીસભોગાદિ સબ ધી ઉત્સુકતાથી થએલ અરતિરૂપ દુ ખનો, સ્ત્રીસભોગાદિ પ્રતિકાર છે, તે પ્રતિકારરૂપ હોવાથી દુ ખરૂપ છતા પણ તેને સુખરૂપે મૂઢ લોકોએ ભેદ પાડયો છે. એટલેકે સ્ત્રીસભોગાદિકને ખમને ખજવાળવ ના સુખની પેઠે સુખ માન્યુ છે, અને શૂલીપર ચડાવવુ, શૂળ આવવુ, મસ્તકમા પીડા થવી, બન્ધન વિગેરેને દુ ખ માન્યુ છે

પ્રભાસ-સ્ત્રીસભોગ-ચક્રવર્તિઆદિ પદની પ્રાપ્તિ વિગેરે સ્વસવેદ્ય સુખને દુ ખ કહેવુ, એતો પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધ જણાય છે.

ભગવન્ત -એ મોહમૂઢને પ્રત્યક્ષ હોવાથી સત્ય નથી. મોહથી મૂઢ થએલા પ્રાણિઓ, તે તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટેની ઉત્સુકતાથી થએલ અરતિરૂપ દુ ખના પ્રતિકારને મિથ્યાપણે સુખ માને છે, દુ ખમા પણ તેને સુખની કલ્પના થાય છે. ખસને ખજવાળવામા અને અપથ્ય આહારને ખાવામા સુખ માને છે, તેમ વિષયસુખરૂપ પુન્યનુ ફળ પણ વસ્તુત દુ ખજ છે કારણકે જેમ કોઢ-ગ ડ-હરસ આદિ રોગોપશાન્તિ માટે ઉકાળાનુ પાન, છેદન-ડ ભન (ડામ દેવો) વિગેરે ઉપાયો દુ ખકારી છતા પણ સુખરૂપ મનાય છે, તેમ તે વિષયસુખ પણ ઉત્સુકતા જન્ય અરતિરૂપ દુ ખના પ્રતિકારરૂપ હોવાથી ખરીરીતે દુ ખજ છે. લોકમા તેને સુખ કહેવાય છે, પણ તે સુખ ઉપચારથી કહેવાય છે, એ ઉપચાર સત્ય નથી. પણ સત્ય વસ્તુ જો ન હોય તો અન્યત્ર ઉપચાર કરી શકાતો નથી, એટલે કે જેમ સત્ય સિ હ હોવાથીજ અન્યત્ર કોઇ વ્યક્તિમા સિ હપણાનો ઉપચાર કરાય છે, તેમ અહી પણ સસારના વિષયસુખમા સુખનો ઉપચાર છે, ને ઉપચાર વિનાનુ સત્ય સુખ તો મોક્ષમાજ છે, અને એવુ સુખ, પુ ય-પાપજ ય સર્વ દુ ખનો ક્ષય થવાથી, વિશિષ્ટજ્ઞાનવાન નિરાબાધમુનિની પેઠે નિરૂપમ અને સ્વાભાવિકપણે સિદ્ધાત્માનેજ ઉત્પન્ન થાય છે ૨૦૦૫ થી ૨૦૦૭

વળી કહેલુ છે કે જેઓએ અહ કાર તથા કામને જીતી લીધા છે. અને જેઓ મન વચન અને કાયાનો વિકાર કરીને રહીત છે અને જેઓને પરની આશાઓ શાતિ પામી છે તેના ભાવિતઆત્માને અહીંઆજ મોક્ષ છે

जह वा नाणमयोऽय जीवो नाणोवघाइ चावरण ।
करणमणुग्गहकारी सव्वावरणक्खए सुद्धी ॥ २००८ ॥
तह सोक्खमओ जीवो पाव तस्सोवघायय नेय ।
पुण्णमणुग्गहकारिं सोक्ख सव्वक्खए सयलं ॥ २००९ ॥
जह वा कम्मक्खयओ सो सिद्धत्ताइपरिणइ लभइ ।
तह ससाराईय पावइ तत्तो च्चिय सुह ति ॥ २०१० ॥

જેમ અનન્ત જ્ઞાનમય આત્મા છે, મતિજ્ઞાનાવરણાદિ તે જ્ઞાનના ઉપઘાતક છે, અને

ઇન્દ્રિયો સૂર્યના પ્રકાશને ઢાંકનાર મેઘના સમૂહમા પડેલા છિદ્રની પેઠે જ્ઞાનમા ઉપકારી છે, ને સર્વ આવરણનો ક્ષય થવાથી આત્માની અત્યન્ત જ્ઞાનશુદ્ધિ થાય છે. તેવીજ રીતે અનન્ત સુખમય આત્મા છે, પાપ તેનુ ઉપઘાતક છે અને પુન્ય અનુત્તર વિમાનપર્યંત સુખનુ ફળ અનુગ્રહકારિ છે, તે સર્વ પુન્ય-પાપનો ક્ષય થવાથી આત્માને સંપૂર્ણ નિરૂપમ સત્ય સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. અથવા કર્મનો ક્ષય થવાથી આત્મા જેમ સિદ્ધત્વાદિ પરિણતિ પામે છે, તેમ કર્મનો ક્ષય થવાથી સંસારાતીત નિરૂપમ સત્સુખ પણ પામે છે. ૨૦૦૮ ૨૦૦૯-૨૦૧૦.

સંસારિક સુખ-દુઃખનો આધાર શરીર છે, પણ મોક્ષસુખનો આધાર શરીર નથી. એ વાત બતાવે છે.

सायाऽसायं दुक्खं तव्विरहम्मि य जओ सुहं तेणं ।
देहिं-दिएसु दुक्खं सोक्खं देहिं-दियाभावे ॥ २०११ ॥
जो वा देहिं-दियजं सुहमिच्छइ तं पडुच्च दोसोऽयं ।
संसाराईयमिदं धम्मंतरमेव सिद्धिसुहं ॥ २०१२ ॥

શાતા અને અશાતા બન્ને દુઃખજ છે, તેનો અભાવ થાય ત્યારે સુખ થાય, તેથી દેહ અને ઇન્દ્રિયો છે ત્યાંસુધી દુઃખજ છે, અને ખરૂ સુખ તો દેહ તથા ઇન્દ્રિયના અભાવે થાય છે. અથવા જે દેહ અને ઇન્દ્રિયજન્ય સુખને સુખ કહે છે, તેની અપેક્ષાએ એ (મોક્ષમા સુખનો અભાવ હોવારૂપ) દોષ આવે, પણ આ મોક્ષસુખ તો સંસારાતીત છે અને ધર્માન્તર ભૂત છે (તેમા એ દોષ ન આવે) ૨૦૧૧-૨૦૧૨

શાતાવેદનીયરૂપ જે પુન્યનુ ફળ લોકમા સુખ કહેવાય છે, તે દુઃખરૂપજ છે, તે હમણાજ ઉપર કહ્યુ છે, અને અશાતાવેદનીયરૂપ પાપનુ ફળ તેતો નિર્વિવાદ દુઃખજ છે, એટલે કે પુન્ય અને પાપ ઉભયનુ ફળ સંસારમા દુઃખજ છે, પણ સુખ નથી, એવુ દુઃખ સિદ્ધાત્માઓને સર્વથા નાશ પામ્યુ છે, તેથી તેમને સ્વાભાવિક નિરૂપમ અનંત સુખ છે, અને સંસારી જીવોને આધારભૂત શરીર અને ઇન્દ્રિયો છે તે ઉપર કહ્યા મુજબ દુઃખજ છે. વાસ્તવિક સુખ તો શરીર અને ઇન્દ્રિયોનો અભાવ થાય ત્યારેજ પ્રાપ્ત થાય છે.

અથવા જે સંસારનેજ ઇચ્છનાર, પરમાર્થને નહિ જોનાર, વિષયાભિલાષિ, મોહમૂઢાત્મા પ્રાણી હોય છે તે શરીર અને ઇન્દ્રિયજન્ય સુખને સુખ માને છે, પણ મોક્ષસુખને સુખ નથી માનતા, કેમકે તેવા સુખની તેને સ્વપ્નમા પણ કલ્પના નથી હોતી, તેવા જીવોને પ્રમાણથી મોક્ષની પ્રતીતિ કરાવ્યા છતા "મુક્તાત્મા શરીર અને ઇન્દ્રિયરહિત હોવાથી સુખ રહિત છે" એમ તેઓના પક્ષમા દોષ આવે, પણ જે સંસારાતીત, સર્વથા વિલક્ષણ, ધર્માન્તરભૂત, અનુપમ, અક્ષય, નિરૂપચરિત મોક્ષ સુખનેજ સુખ કહેતા હોય, એવા અમારા જેવાઓના કથનમા એ દોષ નથી આવતો. ૨૦૧૧-૨૦૧૨

મુક્તાત્માનુ જ્ઞાન અને સુખ અનિત્ય નથી, પણ નિત્ય છે.

कयगाइमयत्ति मई नाणा-ऽणाबाहयत्ति नणु भणियं ।
तदणिच्चं णाणंपि य चेयणधम्मोत्ति रागो व्व ॥ २०१३ ॥
कयगाइभावओ वा नावरणा-ऽऽवाहकारणाभावा ।
उप्पाय-ट्ठिइ-भंगस्सहावओ वा न दोसोऽयं ॥ २०१४ ॥

("મુક્તાત્મા સુખી છે" એમ) કયા અનુમાનથી માનવુ? એમ પૂછવામા આવે તો "જ્ઞાન સતે નિરાબાધ હોવાથી (તે સુખી છે") એમ પૂર્વે કહેલુ જ છે જો એમ હોય, તો જ્ઞાન અને સુખ ચેતનાનો ધર્મ હોવાથી રાગની પેઠે અનિત્ય છે, અથવા તે કૃતક હોવાથી અનિત્ય છે. (એમ કહેવામા આવે તો) આવરણ અને દુખના કારણ ના હેતુનો અભાવ હોવાથી, મુક્તાત્માને જ્ઞાન અને સુખ અનિત્ય નથી, અથવા સર્વ પદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રુવ સ્વરૂપ હોવાથી તે દોષ અહીં નથી લાગતો. ૨૦૧૩-૨૦૧૪

પ્રભાસ --સિદ્ધના જીવો સુખી છે, એમ આપ કહો છો, તે કયા પ્રમાણથી આપ કહો છો? જો અનુમાનથી કહેતા હો, તો તે અનુમાન કયુ છે?

ભગવન્ત --પ્રભાસ! કેમ ભૂલી જાય છે? હમણાજ પૂર્વ કહ્યુ છે, કે "સિદ્ધના જીવો જ્ઞાન સતે નિરાબાધ હોવાથી મુનિની પેઠે અત્યન્ત સુખી છે"

પ્રભાસ --જો આપ એમ કહેતા હો, તો તે ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે-મુક્તાત્માના સુખ અને જ્ઞાન ચેતનનો ધર્મ હોવાથી, રાગની પેઠે અનિત્ય છે, અથવા એ સુખ અને જ્ઞાન તપ વિગેરે કષ્ટકારિ અનુષ્ઠાનથી ઉત્પન્ન થતા હોવાથી, તેમજ તે ઘટની પેઠે ઉત્પન્ન કરાતા હોવાથી અનિત્ય છે.

ભગવન્ત —ભદ્ર! તારી એ માન્યતા અનુચિત છે. મુક્તાત્માના જ્ઞાન અને સુખ જો નાશ પામે, તો તે અનિત્ય કહેવાય, પણ તે નાશ પામતા નથી, કેમકે જ્ઞાનાવરણના ઉદયથી જ્ઞાનનો નાશ થાય, અને અશાતાવેદનીયના ઉદયથી સુખનો નાશ થાય, આ બન્ને જ્ઞાનાવરણ અને વેદનીયકર્મ મિથ્યાત્વાદિ બધ હેતુવડે બધાય છે, તે હેતુ મુક્તાત્માને નથી, તથી એ ઉભયના અભાવે, મુક્તાત્માના જ્ઞાન અને સુખનો નાશ નથી થતો, પણ સદા અવસ્થિત રહે છે, એટલે તે અનિત્ય કેવી રીતે કહેવાય? નજ કહેવાય.

વળી ચેતનના બધાએ ધર્મો અનિત્ય નથી, કેમકે ચેતનગત દ્રવ્યત્વ અમૂર્તત્વ વિગેરે ધર્મો નિત્ય છે, આથી કરીને "જ્ઞાન અને સુખ ચેતનધર્મ હોવાથી રાગની પેઠે અનિત્ય છે." એ કથનમા હેતુ અનેકાન્તિક સિદ્ધ થાય છે. તેમજ કૃતકાદિ હેતુ પણ અનેકાન્તિક છે, કેમકે ઘટનો પ્રધ્વસાભાવ કૃતક (કરાએલ) છે, છતા નિત્ય છે. તથા કૃતકાદિ હેતુ અસિદ્ધ પણ છે, કેમકે સિદ્ધના જ્ઞાન અને સુખ સ્વાભાવિક છે. આવરણ અને બાધાના કારણનો અભાવ, થવાથી જે તિરોભાવરૂપે હતા તેજ આવિર્ભાવ પામ્યા છે, પણ ઘટાદિની પેઠે કરાએલા નથી, તેમજ વિજળી આદિની પેઠે ઉત્પન્ન પણ થયા નથી. કેમકે મેઘના પડલથી તિરોભૂત થએલ ચન્દ્રજ્યોત્સ્ના અથવા સૂર્યપ્રભા, એ પડળ દૂર થવાથી આવિર્ભાવ પામે, તેથી તે કઇ કરાએલ ન કહેવાય પરન્તુ વિશિષ્ટરૂપે અભિર્ભૂત થએલ કહેવાય તેમજ કૃતકપણાથી મુક્તાત્માના જ્ઞાન અને સુખ અનિત્યજ છે, એમ કહી શકાય, કેમકે દરેક સમયે પર્યાયપણે જ્ઞેયનો વિનાશ થતા જ્ઞાનનો પણ વિનાશ થાય છે અને સુખ પણ દરેક સમયે જુદા જુદા રૂપે પરિણામ પામે છે એથી ઉભયને કથચિત્ અનિત્ય કહેવામા કઇ દોષ નથી, કારણ કે આત્મા-આકાશ-ઘટ-પટ વિગેરે સર્વ વસ્તુનો સમુદાય ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રુવ સ્વભાવવાળો છે ૨૦૧૩-૨૦૧૪

હવે વેદોક્ત કથનથી, મોક્ષની અને નિરૂપમ સુખની સિદ્ધિ કરે છે

नह यइ ससरीरस्स प्पियऽप्पियावहतिरेवमादि व य ।
तदमोक्खे नासम्मि य सोक्खाभावम्मि व न जुत्त ॥ २०१५॥

नट्ठो असरीरि च्चिय सुह-दुक्खाइ पिय ऽप्पियाइं च ।
ताइ न संति नट्ठ फुडमसरीर ति को दोसो ? ॥ २०१६ ॥
देयपयाण य अत्थ न सुट्ठ जाणासि ताण त सुणसु ।
असरीरव्ववएसो अधणो व्व सओ निसेहाओ ॥ २०१७ ॥
ननिसेहओ य अन्नम्मि तव्विहे चेव पच्चओ जेण ।
तेणासरीरगहणे जुत्तो जीवो न खरसिंग ॥ २०१८ ॥

"સશરીરીને સુખ-દુ ખનો અભાવ નથી." ઇત્યાદિ જે કહ્યુ છે, તે મોક્ષનો અભાવ, જીવનો નાશ અને (સિદ્ધ જીવને) સુખનો અભાવ માનવાથી અયોગ્ય ઠરે છે. અશરીરી એટલે નાશ પામેલ (જે નાશ પામેલ હોય તે અશરીરી કહેવાય) ને એવાને પ્રિયા-પ્રિય એટલે સુખ-દુ ખ તે સ્પર્શતા નથી, એમ આ પદોનો અર્થ માનવામા શુ દોષ છે? હે પ્રભાસ ! તુ એ વેદપદોનો અર્થ સારીરીતે નથી જાણતો, તે તુ સાભળ વિદ્યમાનના નિષેધથી અધનની પેઠે અશરીરનો વ્યપદેશ છે. એટલે કે નશબ્દના નિષેધથી તેવાજ પ્રકારના અન્યપદાર્થમાં તેનો પ્રત્યય થાય છે. તેથી અશરીર કહેવાથી મુક્તજીવ માનવો યોગ્ય છે, પણ ગધેડાના શીગડાની પેઠે અભાવ માનવો યોગ્ય નથી. ૨૦૧૫-૨૦૧૬-૨૦૧૭-૨૦૧૮

ભગવન્ત —" न ह वै सशरीरस्य प्रिया-ऽप्रिययोरपहतिरस्ति " " अशरीरं वा-वसन्त प्रिया-ऽप्रिये न स्पृशत " ઇત્યાદિ જે વેદોક્ત શ્રુતિ છે, તે મોક્ષનો અભાવ, મોક્ષ અવસ્થામા જીવનો સર્વથા નાશ, અને મુક્તાત્માને સુખનો અભાવ, એમ માનવાથી અયોગ્ય ઠરે છે, કેમકે એજ શ્રુતિથી જીવ-કર્મના વિયોગરૂપ મોક્ષ, મોક્ષમા શુદ્ધ જીવની વિદ્યમાનતા અને મુક્તાત્માને નિરૂપમ અનત સુખ એ ત્રણે બાબતો સિદ્ધ થાય છે.

પ્રભાસ —અશરીરનો સર્વથા નાશ થવાથી નાશ પામેલ જીવ ખરશૃગની પેઠે અભાવરૂપ થાય છે, એવાને સુખ-દુ ખનો સ્પર્શ ન થાય, એ સ્પષ્ટ જાણી શકાય એવુ છે તેથી ઓલવાઇ ગએલા પ્રદીપની પેઠે, મોક્ષ પામેલ જીવનો સર્વથા નાશ માનવામા શો દોષ છે?

ભગવન્ત —હે આયુષ્મન્ પ્રભાસ ! તુ એ વેદપદોનો અર્થ બરાબર નથી જાણતો તેથી એવો અયોગ્ય અર્થ કરે છે, સાભળ, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. એ પદમા न અવ્યય છે. તે નિષેધાર્થે છે ह અને वै અવ્યય પ ચમી અર્થ છે, અને सशरीरस्य પદનો અર્થ શરીરવાળા જીવને, प्रियाऽप्रिययोरपहतिरस्ति એનો અર્થ સુખ-દુ ખનો નાશ. આ સર્વનો સમુદિત અર્થ આ પ્રમાણે થાય. જીવ શરીરવાળો હોવાથી તેને સુખ-દુ ખનો નાશ નથી તથા अशरीरस्य આદિનો અથ આ પ્રમાણે છે, શરીરરહિત એવા મોક્ષ અવસ્થામા વસતા જીવને સુખ-દુ ખ સ્પર્શતા નથી. અર્થાત્ જ્યાસુધી જીવ શરીરયુક્ત છે ત્યા સુધી તે સુખ અથવા દુ ખથી કદીપણ મૂકાતો નથી, અને શરીરરહિત મુક્તાત્માને વેદનીય કર્માદિનો ક્ષય થવાથી સુખ-દુ ખ કદીપણ સ્પર્શતા નથી. આ પ્રમાણે એ પદોનો અર્થ થતો હોવાથી અશરીર શબ્દથી મુક્તઅવસ્થામા રહેલા વિદ્યમાન જીવનુંજ કથન કર્યું છે, પણ સર્વથા અભાવરૂપ નષ્ટજીવનુ કથન નથી કર્યું, જેમ "ધનરહિત દેવદત્ત" આમા વિદ્યમાન દેવદત્તને ધનનો નિષેધ કર્યો, પણ અવિદ્યમાન એવા ખરશૃ ગને ધનનો નિષેધ નથી કર્યો, આથી કરીને કઇ દેવદત્તનો અભાવ નથી સિદ્ધ થતો, તેમ અશરીરશબ્દથી જીવનો નાશ ન સમજવો,

("મુક્તાત્મા સુખી છે" એમ) કયા અનુમાનથી માનવુ? એમ પૂછવામા આવે તો "જ્ઞાન સતે નિરાબાધ હોવાથી (તે સુખી છે") એમ પૂર્વે કહેલુ જ છે જો એમ હોય, તો જ્ઞાન અને સુખ ચેતનાનો ધર્મ હોવાથી રાગની પેઠે અનિત્ય છે, અથવા તે કૃતક હોવાથી અનિત્ય છે. (એમ કહેવામા આવે તો) આવરણ અને દુ ખના કારણ ના હેતુનો અભાવ હોવાથી, મુક્તાત્માને જ્ઞાન અને સુખ અનિત્ય નથી, અથવા સર્વ પદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રુવ સ્વરૂપ હોવાથી તે દોષ અહીં નથી લાગતો. ૨૦૧૩-૨૦૧૪

પ્રભાસ —સિદ્ધના જીવો સુખી છે, એમ આપ કહો છો, તે કયા પ્રમાણથી આપ કહો છો? જો અનુમાનથી કહેતા હો, તો તે અનુમાન કયુ છે?

ભગવન્ત --પ્રભાસ! કેમ ભૂલી જાય છે? હમણાજ પૂર્વે કહ્યુ છે, કે "સિદ્ધના જીવો જ્ઞાન સતે નિરાબાધ હોવાથી મુનિની પેઠે અત્યન્ત સુખી છે"

પ્રભાસ --જો આપ એમ કહેતા હો, તો તે ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે-મુક્તાત્માના સુખ અને જ્ઞાન ચેતનનો ધર્મ હોવાથી, રાગની પેઠે અનિત્ય છે, અથવા એ સુખ અને જ્ઞાન તપ વિગેરે કષ્ટકારિ અનુષ્ઠાનથી ઉત્પન્ન થતા હોવાથી, તેમજ તે ઘટની પેઠે ઉત્પન્ન કરાતા હોવાથી અનિત્ય છે.

ભગવન્ત —ભદ્ર! તારી એ માન્યતા અનુચિત છે. મુક્તાત્માના જ્ઞાન અને સુખ જો નાશ પામે, તો તે અનિત્ય કહેવાય, પણ તે નાશ પામતા નથી, કેમકે જ્ઞાનાવરણના ઉદયથી જ્ઞાનનો નાશ થાય, અને અશાતાવેદનીયના ઉદયથી સુખનો નાશ થાય, આ બન્ને જ્ઞાનાવરણ અને વેદનીયકર્મ મિથ્યાત્વાદિ બધ હેતુવડે બધાય છે, તે હેતુ મુક્તાત્માને નથી, તથી એ ઉભયના અભાવે, મુક્તાત્માના જ્ઞાન અને સુખનો નાશ નથી થતો, પણ સદા અવસ્થિત રહે છે, એટલે તે અનિત્ય કેવી રીતે કહેવાય? નજ કહેવાય.

વળી ચેતનના બધાએ ધર્મો અનિત્ય નથી, કેમકે ચેતનગત દ્રવ્યત્વ અમૂર્તત્વ વિગેરે ધર્મો નિત્ય છે, આથી કરીને "જ્ઞાન અને સુખ ચેતનધર્મ હોવાથી રાગની પેઠે અનિત્ય છે." એ કથનમા હેતુ અનેકાન્તિક સિદ્ધ થાય છે. તેમજ કૃતકાદિ હેતુ પણ અનેકાન્તિક છે, કેમકે ઘટનો પ્રધ્વસાભાવ કૃતક (કરાએલ) છે, છતા નિત્ય છે. તથા કૃતકાદિ હેતુ અસિદ્ધ પણ છે, કેમકે સિદ્ધના જ્ઞાન અને સુખ સ્વાભાવિક છે. આવરણ અને બાધાના કારણનો અભાવ, થવાથી જે તિરોભાવરૂપે હતા તેજ આવિર્માવ પામ્યા છે, પણ ઘટાદિની પેઠે કરાએલા નથી, તેમજ વિજળી આદિની પેઠે ઉત્પન્ન પણ થયા નથી. કેમકે મેઘના પડલથી તિરોભૂત થએલ ચન્દ્રજ્યોત્સ્ના અથવા સૂર્યપ્રભા, એ પડળ દૂર થવાથી આવિર્ભાવ પામે, તેથી તે કઇ કરાએલ ન કહેવાય પરન્તુ વિશિષ્ટરૂપે આવિર્ભૂત થએલ કહેવાય તેમજ કૃતકપણાથી મુક્તાત્માના જ્ઞાન અને સુખ અનિત્યજ છે, એમ અહી ગણાય, કેમકે દરેક સમયે પર્યાયપણે જ્ઞેયનો વિનાશ થતા જ્ઞાનનો પણ વિનાશ થાય છે અને સુખ પણ દરેક સમયે જુદા જુદા રૂપે પરિણામ પામે છે એથી ઉભયને કથચિત્ અનિત્ય કહેવામા કઇ દોષ નથી, કારણ કે આત્મા-આકાશ-ઘટ-પટ વિગેરે સર્વ વસ્તુનો સમુદાય ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રુવ સ્વભાવવાળો છે ૨૦૧૩-૨૦૧૪

હવે વેદોક્ત કથનથી, મોક્ષની અને નિરૂપમ સુખની સિદ્ધિ કરે છે

नह वइ ससरीरस्स प्पियऽप्पियावहतिरेवमादि व यं ।
तदमोक्खे नासम्मि उ सोक्खाभावम्मि व न जुत्त ॥ २०१५ ॥

नट्ठो असरीरि च्चिय सुह-दुक्खाइं पिय ऽप्पियाइं च ।
ताइं न संति नट्ठ फुडमसरीर ति को दोसो ? ॥ २०१६ ॥
देयपयाण य अत्थ न सुट्ठु जाणासि ताण त सुणसु ।
असरीरव्ववएसो अवणो व्व सओ निसेहाओ ॥ २०१७ ॥
ननिसेहओ य अन्नम्मि तव्विहे चेव पच्चओ जेण ।
तेणासरीरगहणे जुत्तो जीवो न खरसिंग ॥ २०१८ ॥

"અશરીરીને સુખ-દુખનો અભાવ નથી." ઇત્યાદિ જે કહ્યુ છે, તે મોક્ષનો અભાવ, જીવનો નાશ અને (સિદ્ધ જીવને) સુખનો અભાવ માનવાથી અયોગ્ય ઠરે છે. અશરીરી એટલે નાશ પામેલ (જે નાશ પામેલ હોય તે અશરીરી કહેવાય) ને એવાને પ્રિયા-પ્રિય એટલે સુખ-દુખ તે સ્પર્શતા નથી, એમ આ પદોનો અર્થ માનવામા શુ દોષ છે? હે પ્રભાસ! તુ એ વેદપદોનો અર્થ આગીરીતે નથી જાણતો, તે તુ સાભળ વિદ્યમાનના નિષેધથી અધનની પેઠે અશરીરનો વ્યપદેશ છે. એટલે કે નગબ્દના નિષેધથી તેવાજ પ્રકારના અન્યપદાર્થમા તેનો પ્રત્યય થાય છે. તેથી અશરીર કહેવાથી મુક્તજીવ માનવો યોગ્ય છે, પણ ગધેડાના શીગડાની પેઠે અભાવ માનવો યોગ્ય નથી. ૨૦૧૫-૨૦૧૬-૨૦૧૭-૨૦૧૮

ભગવન્ત —"न ह वै सशरीरस्य प्रिया-ऽप्रिययोरपहतिरस्ति" "अशरीरं वा-वसन्त प्रिया-ऽप्रिये न स्पृशत" ઇત્યાદિ જે વેદોક્ત શ્રુતિ છે, તે મોક્ષનો અભાવ, મોક્ષ અવસ્થામા જીવનો સર્વથા નાશ, અને મુક્તાત્માને સુખનો અભાવ, એમ માનવાથી અયોગ્ય ઠરે છે, કેમકે એજ શ્રુતિથી જીવ-કર્મના વિયોગરૂપ મોક્ષ, મોક્ષમા શુદ્ધ જીવની વિદ્યમાનતા અને મુક્તાત્માને નિરૂપમ અનત સુખ એ ત્રણે બાબતો સિદ્ધ થાય છે.

પ્રભાસ —અશરીરનો સર્વથા નાશ થવાથી નાશ પામેલ જીવ ખરશૃગની પેઠે અભાવરૂપ થાય છે, એવાને સુખ-દુખનો સ્પર્શ ન થાય, એ સ્પષ્ટ જાણી શકાય એવુ છે તેથી ઓલવાઇ ગએલા પ્રદીપની પેઠે, મોક્ષ પામેલ જીવનો સર્વથા નાશ માનવામા શો દોષ છે?

ભગવન્ત —હે આયુષ્મન્ પ્રભાસ! તુ એ વેદપદોનો અર્થ બરાબર નથી જાણતો તેથી એવો અયોગ્ય અર્થ કરે છે, સાભળ, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. એ પદમા न અવ્યય છે, તે નિષેધાર્થ છે ह અને वै અવ્યય પચમી અર્થ છે, અને सशरीरस्य પદનો અર્થ શરીરવાળા જીવને, प्रियाऽप्रिययोरपहतिरस्ति એનો અર્થ સુખ-દુખનો નાશ. આ સર્વનો સમુદિત અર્થ આ પ્રમાણે થાય. જીવ શરીરવાળો હોવાથી તેને સુખ-દુખનો નાશ નથી તથા अशरीरस्य આદિનો અર્થ આ પ્રમાણે છે, શરીરરહિત એવા મોક્ષ અવસ્થામા વસતા જીવને સુખ-દુખ સ્પર્શતા નથી. અર્થાત્ જ્યાસુધી જીવ શરીરયુક્ત છે ત્યા સુધી તે સુખ અથવા દુખથી કદીપણ મૂકાતો નથી, અને શરીરરહિત મુક્તાત્માને વેદનીય કર્માદિનો ક્ષય થવાથી સુખ-દુખ કદીપણ સ્પર્શતા નથી. આ પ્રમાણે એ પદોનો અર્થ થતો હોવાથી અશરીર શબ્દથી મુક્તઅવસ્થામા રહેલા વિદ્યમાન જીવનુજ કથન કર્યુ છે, પણ સર્વથા અભાવરૂપ નષ્ટજીવનુ કથન નથી કર્યુ, જેમ "ધનરહિત દેવદત્ત" આમા વિદ્યમાન દેવદત્તને ધનનો નિષેધ કર્યો, પણ અવિદ્યમાન એવા ખરશૃગને ધનનો નિષેધ નથી કર્યો, આથી કઈને કઇ દેવદત્તનો અભાવ નથી સિદ્ધ થતો, તેમ અશરીરશબ્દથી જીવનો નાશ ન સમજવો,

પણ શરીરરહિતપણે મુક્તાવસ્થામાં લોકાન્તે તેની વિદ્યમાનતા સમજવી. કારણ કે જેનો જ્યાં નિષેધ કરાય છે, તે નિષેધ તેની અમુકસ્થાને વિદ્યમાનતા હોય એનોજ કરાય છે, પણ ખરશૃંગની પેઠે સર્વથા અવિદ્યમાનતાવાલાનો નિષેધ નથી કરાતો.

જેનો નિષેધ કરાય, તેની વિદ્યમાનતા અન્ય સ્થાનમાં હોય, એમ કેમ માની શકાય? એવી તને શંકા થતી હોય, તો જેમ "નબ્રાહ્મણ" એટલે જે બ્રાહ્મણ નહિ તે અબ્રાહ્મણ, આમ કહેવાથી બ્રાહ્મણ સમાન અન્ય ક્ષત્રિયાદિ સમજાય છે. પણ સર્વથા તુચ્છરૂપ અભાવ નથી સમજાતો, તેની રીતે અહીં પણ "જેને શરીર નહીં, તે અશરીર" એમ કહેવાથી શરીરી જેવો અન્ય અશરીરી મુક્તજીવજ સમજાય છે, પણ તેનો સર્વથા અભાવ નથી સમજાતો કારણ કે બન્નેમાં ઉપયોગધર્મ સમાન છે. તેથી તે અપેક્ષાએ ઉભયમાં સદૃશતા છે. ઉભયની સદૃશતામાં શરીર બાધક છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે શરીર તો જીવ સાથે ક્ષીર નીરની પેઠે એકરૂપ થઈ ગએલ હોવાથી એકજ છે. આ પ્રમાણે "ન" શબ્દના નિષેધથી તેની જેવાજ પદાર્થનો પ્રત્યય અન્ય પદાર્થમાં થાય છે, પણ સર્વથા અભાવમાં નથી થતો, માટે અશરીર શબ્દથી જીવજ સમજવો, પણ ખરવિષાણની પેઠે અભાવ ન સમજવો. ૨૦૧૫થી ૨૦૧૮.

હવે "યાવસન્ત" પદનો અર્થ કહે છે

ज व वसत सत तमाह वासद्दओ सदेहंपि ।
न फुसेन्न वीयराय जोगिणमिट्ठे यरविसेसा ॥ २०१९ ॥

वाउ त्ति वा निवाओ वासद्दत्थो भवतमिह सत ।
युज्झाऽवत्ति व मत नाणाइविसिट्ठमइवाह ॥ २०२० ॥

न वसत अवसतति वा मई नासरीरगहणाओ ।
फुसणाविसेसणपि य जओ मय सतविसयनि ॥ २०२१ ॥

જે મુક્તાવસ્થામાં વિદ્યમાન હોય તેને, તથા વાશબ્દથી સદેહી વીતરાગ યોગીને પણ ઇષ્ટ નિષ્ટ વિશેષો એટલે-સુખ દુઃખ સ્પર્શતા નથી અથવા "વાવ" શબ્દ અવ્યય છે, અને "સંત" એટલે (મુક્તાવસ્થામાં) વિદ્યમાન એવા જીવને તથા વાશબ્દથી સશરીરી વીતરાગને, અથવા જ્ઞાનાદિગુણ વિશિષ્ટ વિદ્યમાન જીવ, તેને સુખ-દુઃખ સ્પર્શતા નથી, એમ જાણજો નહિ વસતો તે અવસતો અર્થાત્ "કોઇપણ સ્થળે ન હોય." એવો અર્થ કરવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે અશરીર શબ્દથી (પૂર્વે કહ્યા મુજબ) જીવ સમજાય છે, અને સ્પર્શના પણ વિદ્યમાન વિષયી જ માનેલ છે ૨૦૧૯-૨૦૨૦-૨૦૨૧.

"યા વસન્ત" એટલે લોકાગ્રે રહેલ આ વિશેષણથી અશરીર શબ્દવડે વાચ્ય એવા વિદ્યમાન જીવનું જ કથન કર્યું છે, પણ અવિદ્યમાન અર્થનું પ્રતિપાદન નથી કર્યું. કેમકે વસવાનો-રહેવાનો ધર્મ એ વિદ્યમાન પદાર્થનો છે માટે જીવના નાશરૂપ મોક્ષ નહી, પણ જીવની શુદ્ધ મુક્તઅવસ્થા તે મોક્ષ જાણવો. તથા વા શબ્દથી માત્ર અશરીરી જીવજ તે વેદનાથી મુક્ત છે, એમ નહી, પરન્તુ સદેહી વીતરાગ જેનો મોહ ઉપશાન્ત થયો હોય, અથવા ક્ષય થયો હોય, એવા પરમ સમાધીવાળા યોગી, તે પણ મુક્ત તેથી કહેવાય, તેવાને પણ સુખ-દુઃખ સ્પર્શતા નથી

અથવા 'યા વસન્ત' શબ્દનો 'યાવ સન્ત' એવો છેદ કરીને યાવ એ

અધ્યયનો અર્થ અથવા, અને સન્ત શબ્દનો અર્થ વિદ્યમાન કરીએ, ત્યારે મોક્ષમા વિદ્યમાન એવા અશરીરી જીવને સુખ-દુખ સ્પર્શતા નથી, અને ત્રા શબ્દથી પૂર્વોક્ત વીતરાગ યોગીને પણ તે સ્પર્શતા નથી

અથવા वा-अर-सत એવો શ્લેષ કરીએ. તેમા અરધાતુના રક્ષણ-ગતિ-પ્રીત વિગેરે ઓગણીસ અર્થ થાય છે, અને જે ધાતુ ગતિવાચક હોય છે, તે ધાતુ જ્ઞાનવાચક પણ હોય છે, તેથી અશરીરી સતે મુક્તાવસ્થામા વિદ્યમાન એવો જીવ, અથવા જ્ઞાનાદિગુણ વિશિષ્ટ એવો વિદ્યમાન અશરીરી જીવ, તેને સુખ-દુખ સ્પર્શતા નથી. અને वा શબ્દથી પૂર્વે કહેલ વીતરાગને પણ તે સુખ-દુખ સ્પર્શતા નથી.

પ્રભાસ—એ પ્રમાણે શબ્દમાના અક્ષરોનો વિશ્લેષ કરીને સ્વાભિપ્રેત અર્થની સિદ્ધિ માટે જુદા જુદા વ્યાખ્યાન હુ પણ કરી શકુ છુ. એવી રીતે આપ કહો છો, તેવા પ્રકારના મોક્ષની સિદ્ધિ નથી થતી, કેમકે 'अशरीर वा वसन्त" એ પદમાના वा वसन्त શબ્દનો वा अवसन्त એવો વિશ્લેષ કરીને જે કોઈ પણ સ્થળે ન હોય તે, એવો અર્થ કરીએ, તો અશરીરી એવા જીવનો મુક્તાવસ્થામા અસાર હોવાથી તેને સુખ-દુ.ખ સ્પર્શતા નથી આવા અર્થથી મોક્ષનો અને જીવનો અભાવ પણ સિદ્ધ થાય.

ભગવન્ત—તારો એ અર્થ અયોગ્ય છે, કેમકે "જેને શરીર ન હોય, તે અશરીરી" એ પ્રમાણે અશરીરનો અર્થ કરતા મુક્તાવસ્થામા જીવની વિદ્યમાનતા સમજાય છે, તેથી અહી અકારનો પ્રક્ષેપ કરીને વ્યાખ્યા કરવી યોગ્ય નથી. વળી "સુખ-દુખ સ્પર્શતા નથી." એ વાકયમા સ્પર્શનારૂપ વિશેષણ છે, તે અશરીરીનુ છે, જે અશરીરી શબ્દનો અર્થ જીવનો અભાવ, એવો કરવામા આવે, તો એ વિશેષણ નિરર્થક ગણાય, કેમકે "વધ્યાના પુત્રને સુખ-દુખ સ્પર્શતા નથી" આમા અભાવરૂપ વધ્યાપુત્રને સ્પર્શનારૂપ વિશેષણ નકામુ છે. તેમ અહી પણ નકામુ જ થાય, તેથી અશરીર એટલે જે મુક્તજીવ, તેનેજ એ વિશેષણ યુક્ત છે. માટે "वा-अवसन्त' એવો પ્રશ્લેષ કરીને વ્યાખ્યા કરવી અયોગ્ય છે. પણ જે પ્રમાણે અમે વ્યાખ્યા કરી તેજ યોગ્ય છે. આથી કરીને જીવ તથા કાર્મણ શરીરના વિયોગરૂપ મોક્ષની અને મુક્તજીવની વિદ્યમાનતા સિદ્ધ થાય છે. પણ જીવનો નિષેધ કરવાથી તો પૂર્વોક્ત શ્રુતિજ નિરર્થક થાય છે.૨૦૧૯-૨૦૨૦-૨૦૨૧.

મુક્તાવસ્થામા સુખના અભાવની સિદ્ધિ અને ઉપસહાર.

एव पि होज्ज मुत्तो निम्सुह-दुक्खत्तण तु तद्वत्थ ।
त नो पिय-ऽप्पियाइ जम्हा पुण्णेयरकयाइ ॥ २०२२ ॥
नाणाऽव्वाहत्तणओ न फुसंति नवीयरागदोसस्स ।
तस्स पियमप्पिय वा मुत्तसुहं का पसगोऽत्थ ? ॥ २०२३ ॥

छिन्नमि ससयम्मि जिणेण जर-मरणविप्पमुक्केग ।
सो समणो पव्वइओ तिहिं सह खडियसएहिं ॥ २०२४ ॥ ६४१-१७२

અસ્તુ. એ પ્રમાણે મુક્તાત્મા ભલે હોય, પરન્તુ તે સુખ-દુખ રહિતહોવાથી તેને પ્રિયા-પ્રિય સ્પર્શતા નથી એટલે સુખદુખ તો નથી એ વાત તો નક્કી છે. એમ કહેવામા આવે, તો તે અયુક્ત છે, કેમકે પ્રિયા-પ્રિય એ પુન્ય-પાપકૃત છે, તથા જ્ઞાની અને નિરાબાધ

હોવાથી રાગ-દ્વેષરહિત તે મુક્તાત્માને પ્રિયા પ્રિય સ્પર્શતા નથી, પણ તેમને સ્વાભાવિક મુક્તસુખ હોય છે, એટલે તેમને સુખનો અભાવ કહેવાનું શું પ્રયોજન છે? કંઈજ નહિ. એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુકાએલા જિનેશ્વરે તેમના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવંત પાસે દીક્ષા લીધી. ૨૦૧૨-૨૦૧૩-૨૦૧૪.

પ્રભાસ-અસ્તુ આપ કહો છો તેવો મુક્તાત્મા હોય, અને એથી કરીને જીવ-કર્મના વિયોગરૂપ મોક્ષ, તથા તેમાં આત્માની વિદ્યમાનતા હોય એ પણ હું માનું છું, પરન્તુ "સિદ્ધના જીવો સુખ-દુઃખ રહિત છે" એમ જે મેં પૂર્વે શ્રુતિથી કહ્યું છે, તે મુજબ "અશરીરીને પ્રિયા-પ્રિય સ્પર્શતા નથી" એવા વચનથી મુક્તાત્માને સુખનો તો અભાવ જ સિદ્ધ થાય છે.

ભગવન્ત-જીવોને પ્રિય-અપ્રિય, એટલે સાંસારિક સુખ-દુઃખ છે, તે તે પુન્ય-પાપ કર્મથી જન્ય છે, અને એ પુન્ય-પાપ મુક્તાત્માને સર્વથા ક્ષય પામેલા છે, તેથી તેમને સાંસારિક પ્રિયાપ્રિય ન સ્પર્શે, એ યોગ્ય જ છે, પરન્તુ એથી કરીને કંઇ મુક્તાત્માને સુખનો અભાવ ન માની લેવો, કારણ કે રાગ-દ્વેષરહિત મુક્તાત્મા ઉત્કૃષ્ટજ્ઞાની અને નિ-રાબાધ હોવાથી, તેમને સ્વાભાવિક અને નિરૂપમ મોક્ષસુખ હોય છે, વળી તે પ્રાપ્ત થએલું સુખ પુનઃ નાશ પણ નથી પામતું.

અથવા "અશરીરીને પ્રિયા પ્રિય સ્પર્શતા નથી" એ કથનથી મુક્તાત્માને સુખના અભાવ સિદ્ધ કરવા માટે વિવાદ કરવોજ નકામો છે, કેમકે પુન્ય-પાપ જનિત પ્રિયા-પ્રિયનો અભાવ થવાથી મુક્તાત્માને તે સાંસારિક સુખ દુઃખનો સ્પર્શ ન થાય, એ સ્પષ્ટજ છે, માટે આયુષ્મન કલ્યાણ! ભદ્ર! પ્રભાસ! "न ह वै शरीरस्य' ઇત્યાદિ વેદના પદોથી જીવ અને કાર્મણ શરીરના વિયોગરૂપ મોક્ષ, મોક્ષમાં જીવની વિદ્યમાનતા, અને પુન્ય-પાપનો ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થએલા મુક્તાત્માને સ્વાભાવિક અપ્રતિપાતિ સુખ આ ત્રણે બાબતો સિદ્ધ થાય છે.

વળી "जरामर्यं वैतत् सर्वं यदग्निहोत्रम" એટલે મરણકાળ પર્યન્ત અગ્નિહોત્ર કરવો. આ વેદવાક્યમાં મોક્ષહેતુભૂત ક્રિયાના આરંભનો કાળ બતાવ્યો નથી, તેથી જે તું મોક્ષના સંબંધે શંકા કરે છે, તારી તે શંકા પણ અયોગ્ય છે, કેમકે તેમાં વા શબ્દનો અપિ અર્થ હોવાથી તે પદનો અર્થ એવો છે, કે જીવનપર્યન્ત-સર્વ કાળ સુધી પણ અગ્નિહોત્ર કરવો, અને વા શબ્દથી મોક્ષની ઇચ્છાવાળાએ મોક્ષહેતુ અનુષ્ઠાન પણ કરવું. આ પ્રમાણે વિશ્વબંધુ જગતજિનેશ્વર દેવે વેદાન્ત શ્રુતિથી અને યુક્તિઓ વડે મોક્ષની સિદ્ધિ કરીને પ્રભાસના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવંત પાસે દીક્ષા લીધી ૨૦૨૨-૨૦૨૩-૨૦૨૪.

અહીં અગીઆરમા ગણધરનો વાદ સમાપ્ત થયો અને એ સમાપ્ત થવાથી બધાએ ગણધરોના વાદની સમાપ્તિ થઇ

હવે ઉપરોક્ત ગણધરોની ઉત્પત્તિના કારણભૂત ક્ષેત્ર-કાળાદિ અગીઆર દ્વારો જણાવવાને દ્વારગાથા કહે છે

खेत्ते काले जम्मे गोत्तमगार–छउमत्थपरियाए ॥
केवलिय आऊ आगम परिनिव्वाणे तवे चेव ॥ २०२५ ॥ ६४२ १८०

(ગણધરોની ઉત્પત્તિ આદિના કારણભૂત) ક્ષેત્ર કાળ-જન્મ-ગોત્ર-ગૃહસ્થાવાસ પર્યાય-છદ્મસ્થપર્યાય કેવળી પર્યાય-સકલઆયુષ્ય-આગમ-નિર્વાણ સમય-અને નિર્વાણ સમયનો તપ (આ અગીઆર બાબતો હવે કહેવાશે.)

ક્ષેત્રદ્વારનો અવયવાર્થ.

मगहा गोब्बरगामे जाया तिण्णेव गोयमसगोत्ता ।
कोल्लाग सन्निवेसे जाओ विअत्तो सुइम्मो अ ॥ ६४३ ॥
मोरीयसन्निवेसे दो भायरो मडमोरिया जाया ।
अयलो य कोसलाए महिलाए अकंपिओ जाओ ॥ ६४४ ॥
तुगीय सन्निवेसे मेयज्जो वच्छभूमिए जाओ ।
भगवंपिय प्पभासो रायगिहे गणहरो जाओ ॥ ६४५ ॥ दारं ॥

અર્થ —પહેલા ત્રણ ઇન્દ્રભૂતિઆદિ ગૌતમગોત્રીય ગણધરો મગધદેશમા ગોબ્બર ગામની અંદર જન્મ્યા. અને કોલ્લાગસન્નિવેશમા વ્યક્ત તથા સુધર્મ ગણધર જન્મ્યા. મંડિક ને મૌર્ય એ બે ભાઇ મૌર્યસન્નિવેશમા જન્મ્યા. અચલગણધર કોશલામા અને અકંપિત ગણધર મિથિલામા જન્મ્યા. વત્સભૂમિ (ઉદયનના કોશામ્બી દેશમા) તુંગિક સન્નિવેશની અંદર મેતાર્ય ગણધર જન્મ પામ્યા, અને ભગવાન પ્રભાસગણધર રાજગૃહ નગરમા થયા. ૬૪૩ થી ૬૪૫.

કાળદ્વારનો અવયવાર્થ.

जेट्ठा कित्तिय साई सवणो हत्थुत्तरा महाओ य ।
रोहिणि उत्तरसाढा मिगसिर तह अस्सिणी पूसो ॥ ६४६ ॥ दारं ॥

અર્થ —જયેષ્ઠા-કૃત્તિકા-સ્વાતિ-શ્રવણ-હસ્તોત્તરા અત્રના ઉત્તરાફાલ્ગુની-મઘા-રોહિણિ-ઉત્તરાષાઢા-મૃગશિર-અશ્વીની તથા પુષ્ય એ નક્ષત્રોમા અનુક્રમે ઇન્દ્રભૂતિ આદિ ગણધરોનો જન્મ થયો હતો. ૬૪૬.

ગણધરોના માતા-પિતાના નામ

वसुभूई धणमित्ते धम्मिल धणदेव मोरिए चेव ।
देवे वसू य दत्ते बले य पियरो गणहराण ॥ ६४७ ॥
पुहवी य वारुणी भद्दिला य विजयदेवा तहा जयती य ।
णदा य वग्गुदेवा अइभद्दा य मायरो ॥ ६४८ ॥ दारं ॥

અર્થ —વસુભૂતિ, ધનમિત્ર, ધર્મિલ, ધનદેવ, મૌર્ય, દેવ, વસુ, દત્ત અને બલ

એ ગણધરોના પિતા જાણવા. તેમા ઇન્દ્રભૂતિ આદિ ત્રણેના પિતા વસુભૂતિ છે, અને બાકીના ગણધરોના પિતા અનુક્રમે ધનમિત્રાદિ જાણવા પૃથિવી, વારૂણી, ભદ્દિલા, વિજયદેવા, જયન્તી, નંદા, વરૂણદેવા, અને અતિભદ્રા. એ ગણધરોની માતાઓ જાણવી. પહેલા ત્રણની માતા પૃથિવી છે, ને બાકીનાઓની અનુક્રમે બીજી વારૂણી આદિ છે. તેમા વિજયદેવા મંડિક ને મૌર્ય બન્નેની પિતા ભિન્ન હોવા છતા એકજ માતા છે. વિજયદેવાનો પહેલો પતિ ધનદેવ મરણ પામવાથી તે મૌર્યના ઘરમા રહી. આથી ભિન્ન પિતા છતા બન્નેની માતા એક હતી. તે વખતે તે દેશમા તેમ અન્ય દેશમા સ્થાન કરવામા કંઇ વિરોધ નહિ હોય. ૬૪૭-૬૪૮.

ગોત્રદ્વાર.

तिण्णि य गोयमगोत्ता भारद्दा अग्गिवेस वासिट्ठा ।
कासव गोयम हारिय कोडिण्णदुग च गोत्ताइ ॥ ६४९ ॥

અર્થ —ઇન્દ્રભૂતિ આદિ પહેલા ત્રણ ગણધરો ગૌતમગોત્રીય છે. વ્યક્ત-સુધર્મ-ને મંડિક અનુક્રમે ભારદ્વાજ-અગ્નિવૈશ્યાયન-ને વાશિષ્ઠ ગોત્રીય છે, મૌર્ય-અકંપિત-ને અચલભ્રાતા એ ત્રણ અનુક્રમે કાશ્યપ-ગૌતમ ને હારીત ગોત્રીય છે, અને મેતાર્ય તથા પ્રભાસ એ બે કૌંડીન્યગોત્રીય છે. ૬૪૯.

અગાર પર્યાયદ્વાર.

पण्णा छायालीसा बायला होइ पण्ण पण्णा य ।
तेवण्ण पचसट्ठी अडयालीसा य छायाला ॥ ६५० ॥
छत्तीसा सोलसग अगारवासो भवे गणहराण ।
छउमत्थयपरियाग अहक्कम कित्तइस्सामि ॥ ६५१ ॥

અર્થ —પચાસ વર્ષ, છેતાલીસ વર્ષ, બેતાલીસ વર્ષ, પચાસ વર્ષ, પચાસ વર્ષ, તેપન વર્ષ, પાસઠ વર્ષ, અડતાલીસ વર્ષ, છેતાલીસ વર્ષ, છત્રીસ વર્ષ અને સોલ વર્ષ પર્યન્ત, અનુક્રમે ઇન્દ્રભૂતિ આદિ ગણધરોનો ગૃહવાસ જાણવો. હવે પછી અનુક્રમે છદ્મસ્થપર્યાય કહેવાશે. ૬૫૦-૬૫૧.

છદ્મસ્થ પર્યાયદ્વાર.

तीसा बारस दसग बारस बायाल चोद्दस दुग च ।
णवग बारस दस अट्ठग च छउमत्थपरियाओ ॥ ६५२ ॥
छउमत्थपरीयाग अगारवास च वोगसित्ताण ।
सव्वाउगस्स सेस जिणपरियाग वियाणाहि ॥ ६५३ ॥

जिण–गणहरनिग्गमणं भणियमओ खित्तनिग्गमावसरो ।
कालंतरगदरिसणहेउ तु विवज्जओ तह वि ॥ २०२६ ॥

જિનેશ્વર અને ગણધરનુ નિર્ગમન કહેવાથી, દ્રવ્યનિર્ગમ દ્વાર કહ્યુ, હવે ક્ષેત્રનિર્ગમ દ્વાર કહેવુ જોઇએ, પરન્તુ કાળ એ દ્રવ્યની અન્તરગપણે જણાતો હોવાથી, પ્રથમ કાળદ્વાર કહીને પછી ક્ષેત્રનિર્ગમ દ્વાર કહીશુ ૨૦૨૫-૨૦૨૬.

वारस सोलस अट्ठारसेव अट्ठारसेव अट्टेव ।
सोलस सोल तहेकवीस चोद्द सोले य सोले य ॥ ६५४ ॥
वाणउई चउहत्तरी सत्तरि तत्तो भवे असीई य ।
एगं च सय तत्तो तेसीई पंचण उई य ॥ ६५५ ॥
अट्ठत्तरि च वासा तत्तो वावत्तरि च वासाइ ।
वावट्ठी चत्ता खलु सव्वगणहराउय एयं ॥ ६५६ ॥
सव्वेण माहणा जच्चा सव्वे अज्झावया विऊ ।
सव्वे दुवालसगी य सव्वे चोद्दसपुव्विणो ॥ ६५७ ॥
परिणिव्वुया गणहरा जीवंते णायए णवजगणाउ ।
इदभूई सुहम्मो य रायगिहे निव्वुए वीरे ॥ ६५८ ॥
मासं पाओवगया सव्वेऽविय सव्व लद्धिसपन्ना ।
वज्जरिसहसंघयणा समचउरसा य सठाणे ॥ ६५९ ॥

અર્થ —ત્રીસ, બાર, દસ, બાર, બેતાલીસ, ચૌદ, બે, નવ, બાર, દસ, અને આઠ વર્ષ પર્યન્તનો ઇન્દ્રભૂતિ આદિનો છદ્મસ્થપર્યાય જાણવો. સર્વ આયુષ્યમાંથી છદ્મસ્થપર્યાય અને ગૃહવાસપર્યાય બાદ કરતા શેષ જે રહે, તે કેવળીપર્યાય જાણવો. બાર, સોળ, અઢાર, અઢાર, આઠ, સોળ, સોળ, એકવીસ, ચૌદ, સોળ અને સોળવર્ષનો અનુક્રમે ઇન્દ્રભૂતિ આદિનો કેવળીપર્યાય છે. બાણુ વર્ષ, ચુમોતેર, સીત્તેર, એશી, એકસો, ત્યાશી, પચાણુ, અઠયોતેર, બહોતેર, બાસઠ, અને ચાળીસ વર્ષનુ અનુક્રમે બધા ગણધરોનુ સર્વાયુ જાણવુ. બધા ગણધરો જાતિવત બ્રાહ્મણો હતા, વળી તેઓ વિદ્વાન અધ્યાપકો તેમજ દ્વાદશાંગી અને ચૌદપૂર્વને ધારણ કરનારા હતા, નવગણધરો વીર ભગવન્તની હયાતીમા મોક્ષ પામ્યા, અને ઇન્દ્રભૂતિ તથા સુધર્મસ્વામી, મહાવીરપ્રભુ નિર્વાણ પામ્યા પછી રાજગૃહમા મોક્ષે ગયા. બધાએ ગણધરો એક માસનુ પાદપોપગમન પામેલા, સર્વલબ્ધિયુક્ત, વજ્રૠષભનારાચ સંઘયણવાલા અને સમચતુરસ્રસંસ્થાનવાળા હતા. ૬૫૨-૬૫૯

હવે કાળનુ દ્રવ્યાન્તરગપણુ તથા કાળશબ્દની વ્યુત્પત્તિ કહે છે.

ज वत्तणाइरूवो वत्तुरणत्थंतर मओ कालो।
आहारमित्तमेव उ खेत्त तेणतरगो सो ॥ २०२७ ॥
कलण पज्जायाण कल्लिज्जए तेण वा जओ वत्थु।
कलयति तय तम्मि व समयाइकलासमूहो वा ॥ २०२८ ॥
सो वत्तणाइरूवो कालो दव्वस्स चेव पज्जाओ।
किंचिम्मेत्तविसेसेण दव्वकालाइववएसो ॥ २०२९ ॥

જે વર્તનાદિરૂપ કાળ છે, તે દ્રવ્યથી અનર્થાન્તરભૂત માનેલ હોવાથી દ્રવ્યની અભ્યન્તર છે, અને ક્ષેત્ર તો માત્ર તેનો આધાર છે. નવા પુરાણાદિ પર્યાયોનુ જેથી કથન થાય તે, જેથી અથવા જે છતે વાર્ષિકાદિરૂપે વસ્તુ જણાય તે, અથવા સમયાદિ કળાઓનો સમુહ તે કાળ, એ વર્તનાદિરૂપ કાળ, દ્રવ્યનો પર્યાયજ છે, પણ કિંચિત્માત્ર વિશેષની અપેક્ષાએ દ્રવ્યકાળ-અદ્ધાકાળ આદિ વ્યપદેશ કરાય છે. ૨૦૨૮.

વર્તના-પરિણામ-ક્રિયા-પરત્વ-અપરત્વ આ સર્વ કાળકૃત છે, તેથી તે કાળના લિંગ તરીકે છે. તેમા નવા-પુરાણાદિરૂપે તે તે ભાવે નિરન્તર વર્તવુ તે વર્તના કહેવાય અને નવા પર્યાયની જે પ્રાપ્તિ થાય તે પરિણામ કહેવાય. આવો પરિણામ વાદળા વિગેરેમા આદિમાન્ છે, અને ચન્દ્રવિમાન વિગેરેમા અનાદિ છે. એક સ્થળથી બીજા સ્થળે જવારૂપ દેશાન્તર પ્રાપ્તિ તે ક્રિયા, દેવદત્તથી યજ્ઞદત્ત પહેલા જન્મ્યો હોવાથી પર કહેવાય, અને યજ્ઞદત્તથી દેવદત્ત પાછળ ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી અપર કહેવાય આ ચારે લક્ષણવાળો વર્તનાદિરૂપ કાળ દ્રવ્યથી અભિન્ન છે. અને ક્ષેત્ર તો દ્રવ્યનો આધારમાત્ર છે, તેથી કાળપદાર્થ દરેક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અન્તરંગ છે, અને ક્ષેત્ર દ્રવ્યની બહાર છે. આ કારણથી દ્રવ્ય નિર્ગમ કહ્યા પછી નિર્દેશાનુસારે ક્ષેત્ર નિર્ગમ કહેવો જોઇએ, તે છતા તેને ઉલ્લંઘીને કાળનિર્ગમ કહીએ છીએ.

નવા-પુરાણાદિ અથવા સમયાદિ પર્યાયોનુ કથન કરવુ તે કાળ, આ માસિક છે, આ વાર્ષિક છે, આ શરદઋતુ સબંધી છે, ઇત્યાદિરૂપે વસ્તુ જેનાથી જણાય તે કાળ. અથવા તે કાળ છતેજ આ માસિક છે, આ સાંવત્સરીક છે, ઇત્યાદિરૂપે વસ્તુ જણાય છે માટે તે કાળ કહેવાય. અથવા સમયાદિ કળાઓનો સમૂહ તે કાળ, તે વર્તનાદિરૂપ કાળ દ્રવ્યનો પર્યાયજ છે, પરન્તુ કિંચિત્માત્ર વિશેષ વિવક્ષાથી દ્રવ્યકાળ અદ્ધાકાળ-યથાયુષ્કકાળ આદિ વ્યપદેશ કરાય છે ૨૦૨૭--૨૦૨૮-૨૦૨૯.

હવે દ્રવ્યકાળાદિના ભેદો કહી ભાવકાળ જણાવી આ અધિકારમા કયો કાળ લેવો છે તે કહે છે.

दव्वे अद्ध अहाउय उवक्कमे देस–कालकाले य ।
तह य पमाणे वन्ने भावे, पगय तु भावेण ॥ २०३० ॥ ६६० १८१
चेयणमचयणस्स व दव्वस्स ठिई उ जा चउविगप्पा ।
सा होइ दव्वकालो अहवा दविय तु तं चेव ॥ २०३१ ॥ ६६१-१८२

દ્રવ્યકાળ-અદ્ધાકાળ-યથાયુષ્કકાળ-ઉપક્રમકાળ-દેશકાળ-મરણકાળ-પ્રમાણકાળ-વર્ણ-કાળ અને ભાવકાળ, એવી રીતે નવ પ્રકારે કાળ જાણવો તેમાં અહીંઆ ભાવકાળ અધિકૃત છે. ચેતન અથવા અચેતન દ્રવ્યની જે ચાર પ્રકારની સ્થિતિ, તે દ્રવ્યકાળ છે, અથવા એ દ્રવ્યોજ દ્રવ્યકાળ છે. ૨૦૩૦-૨૦૩૧

નામ અને સ્થાપનાકાળ સુખે સમજાય એવા છે, તેથી તેની વ્યાખ્યા મૂકીને શેષ દ્રવ્યાદિ નવ ભેદો કાળના છે, તે કહે છે. તેમા પ્રથમ વર્તનારૂપકાળ તે દ્રવ્યકાળ કહેવાય. સૂર્ય-ચન્દ્રની ગતિથી પ્રગટ થતો અઢીદ્વીપાન્તર વર્તી જે કાળ તે અદ્ધાકાળ. દેવાદિના જીવનરૂપ કાળ તે યથાયુષ્કકાળ. ઇચ્છિત અર્થને દૂરથી નજીક લાવવારૂપ કાળ તે ઉપક્રમ-કાળ. ઇષ્ટવસ્તુની પ્રાપ્તિ થવારૂપ અવસરકાળ તે દેશકાળ. મરણ પામવારૂપ કાળ તે મૃત્યુકાળ, દિવસ-રાત્રિરૂપકાળ તે પ્રમાણકાળ. શ્યામવર્ણ તે વર્ણકાળ અને ઔદયિકાદિ ભાવના સાદિ-અપર્યવસાનાદિ ભેદ તે ભાવકાળ અહીં પ્રસ્તુતમા ભાવકાળનો અધિકાર છે, અને બાકીના દ્રવ્યકાળાદિ તો કાળના ભેદ હોવાથીજ અહીં પ્રરૂપ્યા છે.

દેવ-નારકાદિ સચેતન અને પુદ્ગળ સ્કધાદિ અચેતન દ્રવ્યની અવસ્થાનરૂપ સ્થિતિ, સાદિ-સપર્યવસાનાદિ ભેદે ચાર પ્રકારે છે, તે સ્થિતિ દ્રવ્યનો પર્યાય હોવાથી દ્રવ્યકાળ કહેવાય અથવા સચેતન અચેતનરૂપ એ દ્રવ્યજ દ્રવ્યકાળ કહેવાય, કેમકે પર્યાય અને પર્યાયવાન્ બન્ને અભિન્ન હોય છે. ૨૦૩૦-૨૦૩૧*

દ્રવ્યકાળ અને તેની ચાર પ્રકારની સ્થિતિ ભાષ્યકાર કહે છે.

दव्वस्स वत्तणा जा स दव्वकालो तदेव वा दव्व ।
न हि वत्तणाविभिण्ण दव्वं जम्हा जओऽभिहिअ ॥ २०३२ ॥

सुत्ते जीवा ऽजीवा समया-ऽऽवलियादओ पवुचंत्ति ।
दव्व पुण सामन्न भण्णइ दव्वट्टयामेत्त ॥ २०३३ ॥

सुर-सिद्ध-भव्व-ऽभव्वा साइ-सपज्जवसियादओ जीवा ।
खधाणागयतीया नभादओ चेयणारहिया ॥ २०३४ ॥

દ્રવ્યની જે વર્તના તે દ્રવ્યકાળ. અથવા એ દ્રવ્યોજ દ્રવ્યકાળ છે, કેમકે દ્રવ્ય વર્તનાથી ભિન્ન નથી. એ માટે સૂત્રમા કહ્યુ છે કે જીવા-જીવ દ્રવ્યોજ સમયાવલિકાદિ ભેદે કહેવાય છે. જીવાજીવને સામાન્યથી દ્રવ્ય કહેવાય છે, તે તો દ્રવ્યાર્થ માત્રથીજ કહેવાય

---

* જોકે આ ભાવાર્થ ભાષ્ય ગાથા ૨૦૩૪ મા લીધો છે.

૨૦૩૧ મી ગાથા પછી નીચેની એક ગાથાની ભાષ્યકારે વ્યાખ્યા નથી કરી.

गइ सिद्धा भवियाया अभविय पुग्गल अणागयद्धा य ।
तीयद्ध तिन्नि काया जीवाजीवट्ठिई चउहा ॥ ६६२ ॥

અર્થ —ગતિ, સિદ્ધ, ભવ્ય, અને અભવ્યની અપેક્ષાએ સાદિસપર્યવસિતાદિ ચાર પ્રકારે જીવની સ્થિતિ છે, અને પુદ્ગળ, અનાગતકાળ, અતીતકાળ, તથા ધર્માદિ ત્રણ અસ્તિકાયની અપેક્ષાએ સાદિ સપર્યવસિતાદિ ચાર પ્રકારે અજીવની સ્થિતિ છે. ૬૬૨

છે. દેવ સિદ્ધ-ભવ્ય અને અભવ્યની અપેક્ષાએ સચેતન-જીવ દ્રવ્યના સાદિ-સપર્યવસિતાદિ ચાર પ્રકારની સ્થિતિ છે તથા સ્કંધ-અતીતકાળ-અનાગતકાળ-અને આકાશાદિની અપેક્ષાએ અચેતન-અજીવ દ્રવ્યની પણ ચાર પ્રકારની સ્થિતિ છે. ૨૦૩૨-૨૦૩૩-૨૦૩૪

સાદિ-સાન્તાદિરૂપ દ્રવ્યની વર્તના તે દ્રવ્યકાળ કહેવાય છે, અથવા એ સચેતન-અચેતનરૂપ દ્રવ્યજ દ્રવ્યકાળ કહેવાય છે, કેમકે વર્તના-પરિણામાદિથકી દ્રવ્ય જુદુ નથી. તે માટે આગમમા કહ્યુ છે કે—" किमयं भंते ! कालेत्ति पवुच्चइ ?, गोयमा ! जीवा चेव अजीवा चेव ' । હે ભગવન્ત કાળ કોને કહેવાય ? ગૌતમ ! જીવો અને અજીવોજ કાળ છે. આ પ્રમાણે આગમમા જીવાજીવ દ્રવ્યોનેજ સમયઆવળિકાદિરૂપે કાળ કહેલ છે. પણ દ્રવ્યરૂપે તો દ્રવ્યાર્થપણાથીજ માત્ર તેઓને સામાન્યપણે દ્રવ્ય કહેવાય છે. માટે એ દ્રવ્યજ દ્રવ્યકાળ કહેવાય છે.

એ સચેતન અચેતનરૂપ દ્રવ્યની સ્થિતિ ચાર પ્રકારે છે તેમા દેવ-નારકી-તિર્યંચ અને મનુષ્યરૂપ પર્યાયની અપેક્ષા એ જીવની સાદિ-સાન્ત સ્થિતિ છે, અમુક એક સિદ્ધની અપેક્ષા એ સાદિ-અનન્ત સ્થિતિ. ભવ્યજીવોની અપેક્ષાએ અનાદિ-સાન્તસ્થતિ, કેમકે તેઓ સિદ્ધ થાય, ત્યારે તે ભવ્ય પણ ન કહેવાય અને અભવ્ય પણ ન કહેવાય, તેથી સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થતા તેઓનુ ભવ્યપણુ સમાપ્ત થાય છે. અને અભવ્યજીવોની અપેક્ષાએ અનાદિ-અનન્ત સ્થિતિ છે. આ પ્રમાણે સચેતન દ્રવ્યની સાદિ-સાન્ત વિગેરે ચાર પ્રકારની સ્થિતિ છે એજ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની સ્થિતિ અચેતન દ્રવ્યની પણ છે. જેમકે દ્વિઅણુકાદિ સ્કંધની સાદિ-સાન્ત સ્થિતિ, કેમકે એવા દ્વિઅણુકાદિ પુદ્ગળ દ્રવ્યની વધારેમા વધારે અસંખ્યાતા કાળપર્યન્તની સ્થિતિ કહી છે. તથા ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ સાદિઅનન્ત સ્થિતિ. ભૂતકાળની અપેક્ષાએ અનાદિ-સાન્ત સ્થિતિ આકાશ-ધર્માસ્તિકાય-અધર્માસ્તિકાય વિગેરેની અપેક્ષાએ અનાદિ-અનન્ત સ્થિતિ. એ પ્રમાણે ચેતનારહિત અજીવદ્રવ્યના પણ ચાર પ્રકારની સ્થિતિ છે. આ બન્ને પ્રકારના દ્રવ્યની સ્થિતિ તે દ્રવ્યકાળ કહેવાયછે. ૨૦૩૨-૨૦૩૩ ૨૦૩૪.

હવે અદ્ધાકાળનું સ્વરૂપ અને તેના ભેદ કહે છે.

सूरक्किरियाविसिट्ठो गोदोहाइकिरियासु निरवेक्खो ।
अद्धाकालो भण्णइ समयक्खेत्तम्मि समयाई ॥ २०३५ ॥

समया-ऽऽवलिय मुहुत्ता दिवसमहोरत्त पक्ख मासा य ।
सवच्छर-जुग-पलिया सागर-ओसप्पि-पलियट्टा ॥२०३६॥ ६६३ १८३

સૂર્યક્રિયાવિશિષ્ટ અને ગોદોહાદ્યાત્મક ક્રિયામા નિરપેક્ષ, જે સમયક્ષેત્રમા સમયાદિરૂપે કાલ પ્રવર્તે છે, તે અદ્ધાકાળ કહેવાય છે. (તેના આ ભેદો છે.) સમય-આવલિકા-મુહૂર્ત-દિવસ-અહોરાત્ર-પક્ષ-માસ-વર્ષ-યુગ-પલ્યોપમ-ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી-અને પુદ્ગળપરાવર્ત. ૨૦૩૫-૨૦૩૬.

મેરૂની ચારે દિશાએ સૂર્ય ચન્દ્ર વિગેરેના ભ્રમણરૂપ ગતિક્રિયાવડે પ્રગટ કરાતો, અઢીદ્વીપ ને બે સમુદ્રમા જે સમયાદિરૂપ કાલ પ્રવર્તે છે, તે અદ્ધાકાળ કહેવાય છે. આ અઢીદ્વીપ ને બે સમુદ્રરૂપ સમયક્ષેત્ર સિવાય અન્યત્ર સૂર્ય વિગેરેની ગતિક્રિયાનો અભાવ હોવાથી ત્યા અદ્ધાકાળ કહેવાતો નથી, કેમકે ત્યાતો ક્રિયાજ પરિણામવતી હોવાથી કાળ કહેવાય છે. ઉપરોક્ત જે અદ્ધાકાળ તે ગોદોહાદ્યાત્મક ક્રિયાની અપેક્ષા રાખતો નથી, પરન્તુ

સૂર્ય વિગેરેની ગતિક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે. એટલે કે ગતિમાન્ સૂર્ય પોતાના કિરણોવડે જેટલા ક્ષેત્રને પ્રકાશમાન કરે, તેટલા ક્ષેત્રને દિવસ અને તે સિવાયના ક્ષેત્રને રાત્રિ કહેવાય છે. આ રાત્રિ અથવા દિવસનો અતિસૂક્ષ્મ અંશ તે સમય, તેવા અસંખ્યાતા સમયની આવલિ ઇત્યાદિરૂપે પ્રવર્તેલો કાળ સૂર્યાદિની ગતિ સિવાય અન્ય ક્રિયાની અપેક્ષા નથી રાખતો.

નિર્વિભાગ પરમસૂક્ષ્મ કાળનો અંશ તે સમય કહેવાય છે. તે સિદ્ધાંતમાં કહેલા કમળના સો પાંદડાને જીર્ણ-શાટીના ફાડવાના દૃષ્ટાંતથી જાણવો. એવા અસંખ્યાતાસમયે એક આવળી થાય. બે ઘડીરૂપ કાળ તે મુહૂર્ત કહેવાય સૂર્ય કિરણોથી પ્રકાશિત આકાશ ખંડરૂપ, અથવા ચાર પ્રહરાત્મક જે હોય, તે દિવસ, અને સૂર્ય કિરણોથી અસ્પૃષ્ટ આકાશ ખંડ, અથવા બીજા ચાર પ્રહરાત્મક જે હોય તે રાત્રિ એ ઉભય મળીને અહોરાત્ર કહેવાય. પંદર અહોરાત્ર મળીને એક પક્ષ. બે પક્ષનો એક માસ. બાર માસનું એક વર્ષ. પાંચવર્ષે એક યુગ, અસંખ્યાત યુગે એક પલ્યોપમ દશ કોડાકોડીપલ્યોપમે એક સાગરોપમ દસ કોડાકોડી સાગરોપમે એક ઉત્સર્પિણી તેટલાજ સાગરોપમે એક અવસર્પિણી, અને અનન્તી ઉત્સર્પિણી તથા અવસર્પિણી મળીને એક પુદ્ગળ પરાવર્ત થાય આ પુદ્ગળપરાવર્તના દ્રવ્યાદિભેદ છે, તે અન્ય ગ્રન્થોથી જાણી લેવા. ૨૦૩૫-૨૦૩૬

હવે યથાયુષ્કકાળનું સ્વરૂપ તથા તેના ભેદ કહે છે

आउयमेत्तविसिट्ठो स एव जीवाण वत्तणाइमओ ।
भण्णइ अहाउकालो वत्तइ जो जचिर जेण ॥ २०३७ ॥

नेरइय-तिरिय-मणुआ-देवाग अहाउय तु ज जेणं ।
निव्वत्तियमन्नभवे पालेंति अहाउकालो उ दार ॥२०३८॥६६४-१८४

તેજ પૂર્વોક્ત વર્તનાદિમય અદ્ધાકાળ આયુષમાત્રથી વિશિષ્ટ હોય, અને જેટલા કાળપર્યન્ત જે જીવ જે આયુષયુક્ત વર્તે, તે તે જીવોનો યથાયુષ્કકાળ કહેવાય છે. નારકી-તિર્યંચ-મનુષ્ય-અને દેવ આયુમાથી કોઈ પણ આયુ જે જીવે જે પ્રકારે પૂર્વભવમા બાંધ્યુ હોય, તેને તેવા વિપાકથી અનુભવવું. એ યથાયુષ્કકાળ કહેવાય છે. ૨૦૩૭-૨૦૩૮.

પૂર્વોક્ત વર્તનાદિમય અદ્ધાકાળ નારકાદિ આયુથી વિશિષ્ટ હોય ત્યારે તેજ યથાયુષ્કકાળ કહેવાય છે. એટલે કે જે જીવે આર્ત-રૌદ્રધ્યાનાદિ પ્રકારે જેટલા કાળપર્યન્તનુ આયુષ બાંધ્યુ હોય, તેટલા કાળપર્યન્ત તે જીવને તે આયુષ્યને વિપાકથી અનુભવવાનો કાળ તે યથાયુષ્કકાળ કહેવાય છે. અર્થાત્ પૂર્વભવમા બાંધેલુ નરકાયુ નારકીપણે વિપાકથી અનુભવાય તે નરકાયુકાળ તિર્યંચનુ આયુ તિર્યંચપણે વિપાકથી અનુભવાય તે તિર્યંચઆયુકાળ મનુષ્યાયુ બાંધેલુ હોય, તે મનુષ્યાયુપણે વિપાકથી અનુભવાય તે મનુષ્યાયુકાળ અને દેવાયુ બાંધેલુ હોય, તે દેવાયુપણે વિપાકથી અનુભવાય તે દેવાયુકાળ કહેવાય. એમ યથાયુષ્કકાળ ચાર પ્રકારે છે. ૨૦૩૭-૨૦૩૮.

હવે ઉપક્રમકાળનુ સ્વરૂપ અને તેના ભેદ કહે છે

जेणोवक्कामिज्जइ समीवमाणिज्जए जओ ज तु ।
स किलोवक्कमकालो किरियापरिणामभूइट्ठो ॥ २०३९ ॥

दुविहोवक्कमकालो सामायारी अहाउय चेव ।
सामायारी तिविहा ओहे दसहा पयविभागे ॥ २०४०[1]॥ ६६५-१८५

१ २०४० મી ગાથા પછી નીચેની ૬૬૬ થી ૭૨૩. ગાથાઓની ભાષ્યકારે વ્યાખ્યા નથી કરી.

જે વડે ઉપક્રમ કરાય એટલે દૂર રહેલી વસ્તુ નજીક લવાય તે (ઉપચારથી) ઉપક્રમ કાળ કહેવાય. અને એ ઘણી ઘણી ક્રિયાના પરિણામથી ઘણો થાય છે. એ ઉપક્રમકાળ બે પ્રકારે છે. સામાચારી ઉપક્રમ કાળ અને યથાયુષ્ક ઉપક્રમકાળ (તેમા) ઓઘસમાચારી-દશવિધસમાચારી-અને પદવિભાગ સામાચારી એમ સમાચારી ઉપક્રમકાળ ત્રણ પ્રકારે છે. ૨૦૪૦.

દૂર રહેલી વસ્તુને તે તે ઉપાયભૂત એવા ક્રિયાવિશેષવડે નજીક લાવવી તે ઉપક્રમ કહેવાય. અથવા જે સામાચારી વિગેરે વસ્તુને નજીક લાવવી તે સામાચારી વગેરેના ઉપક્રમ કહેવાય, તે ઉપક્રમનો જે કાળ, તેને ઉપચારથી ઉપક્રમકાળ કહેવાય. તે ઉપક્રમકાળ ઘણી ક્રિયાઓના પરિણામથી ઘણા ભેદે થાય છે

એ ઉપરોક્ત ઉપક્રમકાળ બે પ્રકારે છે. એક સામાચારી ઉપક્રમકાળ અને બીજો યથાયુષ્ક ઉપક્રમ કાળ. તેમાં શિષ્ટ પુરૂષોએ આચરેલ ક્રિયાઓના સમૂહ તે સામાચારા કહેવાય. તેવી સામાચારી પૂર્વો જેવા ઉપરના શ્રુતમાથી અહી ઉત્તરાધ્યયનાદિમા કે આવશ્યકાદિમા લાવવી તે સામાચારીઉપક્રમ કહેવાય. અને તેનો જે કાળ, તે ઉપચારથી સામાચારીઉપક્રમકાળ કહેવાય. તથા દીર્ઘકાળે ભોગવવા યોગ્ય આયુષ્યને થોડાજ કાળમાં ભોગવીને ખપાવવુ તે યથાયુષ્ક ઉપક્રમ કહેવાય, અને તેનો જે કાળ તે ઉપચારથી યથાયુષ્ક ઉપક્રમકાળ કહેવાય. મતલબ કે સામાચારી દ્વારાએ જે કાળનો ઉપક્રમ થાય તે સામાચારીઉપક્રમકાળ. અને આયુષ્યના ઉપક્રમવડે જે કાળનો ઉપક્રમ થાય તે યથાયુષ્કઉપક્રમકાળ કહેવાય.

અહી સામાચારી ત્રણ પ્રકારે છે પહેલી ઓઘ સામાચારી, તે સામાન્યથી પડિલેહણ આદિ સાધુ સામાચારી કહેવારૂપ ઓઘનિર્યુક્તિથી જાણવી. બીજી દશવિધસામાચારી, તે ઇચ્છાકાર-મિથ્યાદુષ્કૃતાદિ દસ પ્રકારની સાધુસમાચારી મૂળ આવશ્યકનિર્યુક્તિથી જાણવી. અને ત્રીજી પદવિભાગ સામાચારી, તે છેદ સૂત્રો જાણવા. આ ત્રિવિધ સામાચારીમાની પ્રથમ ઓઘ સામાચારી, નવમા પૂર્વગત આચાર નામની ત્રીજી વસ્તુના વીસમા પ્રાભૃતાન્તર્ગત ઓઘપ્રાભૃતપ્રાભૃતમાથી ઉદ્ધરીને પરમોપકારી કરૂણાળુ પૂર્વાચાર્યોએ, વર્તમાન સમયના અલ્પબુદ્ધિ તથા અલ્પઆયુવાળા સાધુઓના ઉપકાર માટે ઓઘનિર્યુક્તિ નામનો સક્ષિપ્ત ગ્રન્થ રચ્યો તે છે કેમકે ઉપર કહેલા શ્રુતનુ અધ્યયન આ કાળના જીવો કરી શકે નહિ, અને આગળ ઉપર તે શ્રુત વિચ્છેદ થશે એમ જાણીને કૃપાળુ આચાર્યોએ અનુગ્રહ કરવા માટે ઉપરના શ્રુતથી ઉદ્ધરીને ઓઘનિર્યુક્તિરૂપે કરીને આપી. દશવિધ સામાચારી, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના છવીસમા અધ્યયનમાથી ઉદ્ધરીને, થોડા વખતનાજ ચારિત્ર ગ્રહણ કરેલા અને તે શ્રુતનુ અધ્યયન ન કરી શકે એવા સાધુઓપર ઉપકાર કરવાને માટે "ઇચ્છા-મિચ્છાદિ" સક્ષિપ્તપણે રચીને આપી, અને છેદગ્રન્થ સબધી પદવિભાગ સમાચારી, નવમા પૂર્વમાથી ઉદ્ધરીને આપી છે ૨૦૩૯-૨૦૪૦.

इच्छा मिच्छा तहाकारो आवासिया य निसीहिया ।
आपुच्छणा य पडिपुच्छा छदणा य निमंतणा ॥ ६६६ ॥
उवसंपया य काले सामायारी भवे दसहा ।
एएसिं तु पयाणं पत्तेय परूवणं वोह्य ॥ ६६७ ॥
जइ अब्भत्थेज्ज परं कारणजाए करेज्ज से कोई ।
तत्थवि इच्छाकारो न कप्पइ बलाभिओगो उ ॥ ६६८ ॥
अब्भुवगममि नज्जइ अब्भत्थेऊण वट्टइ परो उ ।
अणिगूहियबलविरिएण साहुणा ताव होयव्वं ॥ ६६९ ॥
जइ हुज्ज तस्स अणलो कज्जस्स वियाणती ण वा वा णं ।
गिलाणाईहि वा हुज्ज वियावडो कारणेहि सो ॥ ६७० ॥
राइणिय वज्जेत्ता इच्छाकार करेइ सेसाण ।
एय मज्झ कज्जं तुब्भे उ करेह इच्छाए ॥ ६७१ ॥
अहवाऽवि विणासेंतं अब्भत्थेंत च अण्ण दट्ठूण ।
अण्णो कोइ भणेज्जा तं साहुं णिज्जरट्ठीओ ॥ ६७२ ॥
अहय तुब्भं एयं करेमि कज्ज तु इच्छकारेणं ।
तत्थवि सो इच्छं से करेइ मज्जायमूलियं ॥ ६७३ ॥
अहवा सयं करेंतं किंचि अण्णस्स वावि दट्ठूणं ।
तस्सवि करेज्ज इच्छ मज्झपि इमं करेहित्ति ॥ ६७४ ॥
तत्थवि सो इच्छ से करेइ दीवेइ कारणं वावि ।
इहरा अणुग्गहत्थ कायव्व साहुणो किच्चं ॥ ६७५ ॥
अहवा णाणाईणं अट्ठाए जइ करेज्ज किच्चाणं ।
वेयावच्चं किंची तत्थवि तेसि भवे इच्छा ॥ ६७६ ॥
आणाबलाभिओगो णिग्गंथाण ण कप्पई काउ ।
इच्छा पउंजियव्वा सेहे राईणिए (य) तहा ॥ ६७७ ॥

અર્થ —ઈચ્છાકાર, મિથ્યાકાર, તથાકાર, આવશ્યિકી, નૈષેધિકી, આપૃચ્છા, પ્રતિપૃચ્છા, છંદના, નિમંત્રણા, અને ઉપસંપદા, એ દસ પ્રકારે ઉપક્રમકાળ સંબંધી સામાચારી છે. તે પ્રત્યેક પદોની હવે પ્રરૂપણા કરીશું. જો કોઈ સાધુ કારણ પડયે છતે અન્યસાધુને કંઇ કરવા માટે અભ્યર્થના કરે, તો ત્યાં પણ ઇચ્છાકાર સંભવે છે, પણ બલાભિયોગ કલ્પે નહિ એ પ્રમાણે કાર્ય અંગીકાર કર્યે છતે જણાય છે કે બીજાને પ્રાર્થના કરવી ન જોઇએ, કેમકે સાધુએ નહિ ગોપવેલા બલ-વીર્યવાળા થવું જોઇએ. જો રોગીઆદિ કારણોથી તે વ્યાપૃત હોય, અને એ કાર્ય કરવાને અસમર્થ જણાય, અથવા આવડતું નહોય તો રત્નાધિક સિવાયના બીજાઓને “ આ મારૂ કાર્ય તમે તમારી ઈચ્છાએ કરો. ’ એમ ઇચ્છાકાર કરે. અથવા બીજા અભ્યર્થના કરનાર છતા તે કાર્ય વિનાશ પામતું દેખીને પણ તે કાર્ય કરવાને સમર્થ બીજો કોઇ નિર્જરાર્થી સાધુ તે સાધુને કહે કે-હું તમારૂં આ કાર્ય મારી ઇચ્છાથી કરૂં છું. આમા પણ તે કાર્ય કરાવનાર તેનો ઇચ્છાકાર કરે છે, કેમકે સાધુની એજ મર્યાદા છે ઇચ્છાકાર સિવાય કોઇની પાસે કંઇ કરાવવું નહિ અથવા કોઈક સાધુને તે કંઇક બીજાનું કાર્ય કરતા જોઇને તેને પણ “ આ મારૂં કાર્ય તમે પણ તમારી ઈચ્છાથી કરો.” એમ ઈચ્છાકાર કરે. તેમા તે પણ તેનો ઇચ્છાકાર કરે, અથવા તે કારણને જાણીને, અન્યથા અનુગ્રહને માટે સાધુએ સાધુનું કાર્ય કરવું જોઇએ. અથવા જો જ્ઞાનાદિના અર્થે આચાર્યાદિનું કોઇ વૈયાવૃત્યાદિ કાર્ય કરે, તો તેમા પણ તેમને ઈચ્છાકાર થાય છે. આજ્ઞા અને બળાત્કાર કરવાનું સાધુને કલ્પે નહિ, પ્રયોજન પડ્યે છતે ઈચ્છાકારનીજ યોજના શિક્ષક (લઘુ સાધુ) અથવા રત્નાધિકમાં કરવી ૬૬૬-થી-૬૭૭

जह जच्चबाहलाण आसाणं जणवएसु जायाण ।
सयमेव खलिणगहण अहवावि बलाभिओगेण ॥ ६७८ ॥
पुरिसजाएवि तहा विणीयविणयमि नत्थि अभिओगो ।
सेसंमि उ अभिओगो जणवयजाए जहा आसे ॥ ६७९ ॥
अब्भत्थणाएँ मरओ वानरओ चेव होइ दिट्ठतो ।
गुरुकरणे सयमेव उ वाणियगा दुण्णि दिट्ठता ॥ ६८० ॥
सजमजोए अब्भुट्ठियस्स सद्धाए काउकामस्स ।
लाभो चेव तवस्सिस्स होइ अदीणमणसस्स ॥ ६८१ ॥

જેમ જાતિવંત બાલ્હીકઅશ્વ સ્વયમેવ લગામ ગ્રહણ કરે છે, અને મગધાદિ દેશમાં થએલ અશ્વ બળાત્કારે ગ્રહણ કરે છે, તેવીજ રીતે જાતિવંત વિનીત પુરૂષના વિનયમાં બળાત્કાર નથી હોતો, બાકીના અવિનીત માટે મગધાદિમાં થયેલા અશ્વની પેઠે બળાત્કાર ઘટે છે અભ્યર્થનામાં મરૂક અને વાનરનું દૃષ્ટાન્ત જાણવું, તથા ગુરૂએ પોતે કાર્ય કરવામાં બે વણિકના દૃષ્ટાન્ત જાણવા. સંયમયોગમાં અભ્યુત્થિત અને કાર્ય કરવાની શ્રદ્ધાવાળા ને અદીનમનવાળા તપસ્વીને નિર્જરાનો લાભ થાય છેજ. ૬૭૮-થી-૬૮૧

संजमजोए अब्भुट्ठियस्स जंकिंचि वितहमायरियं ।
मिच्छा एतंति वियाणिऊण मिच्छत्ति कायव्वं ॥ ६८२ ॥
जइ य पडिक्कमियव्वं अवस्स काऊण पावयं कम्मं ।
तं चेव न कायव्वं तो होइ पए पडिक्कंतो ॥ ६८३ ॥
जं दुक्कडंति मिच्छा तं भुज्जो कारणं अपूरेंतो ।
तिविहेण पडिक्कंतो तस्स खलु दुक्कडं मिच्छा ॥ ६८४ ॥
जं दुक्कडंतिमिच्छा तं चेव निसेवए पुणो पावं ।
पच्चक्खमुसावाई मायानियडीपसंगो य ॥ ६८५ ॥
मित्ति मिउमद्दवत्ते छत्तिय दोसाण छायणे होइ ।
मित्ति य मेराएँ ठिओ दुत्ति दुगुंछामि अप्पाणं ॥ ६८६ ॥
कत्ति कडं मे पावं डत्तिय डेवेमि तं उवसमेण ।
एसो मिच्छाउक्कडपयक्खरत्थो समासेणं ॥ ६८७ ॥

સંયમયોગમાં પ્રવર્તતાએ જે કંઈ વિપરીત આચર્યું હોય, તેને "આ વિપરીત છે" એમ જાણીને મિથ્યાદુષ્કૃત આપવું, તે મિથ્યાકાર છે. પાપકર્મ કરીને અવશ્ય મિથ્યાદુષ્કૃત આપવું જો૦એ એટલે તો તે પાપકર્મ ન કરવું જોઇએ. આવું ઉત્સર્ગ પદમાં પ્રતિક્રમણ થાય છે. જે કારણથી દુષ્કૃત થાય છે, એમ જાણીને તે કારણને પુન ન આચરવાથી ત્રિવિધે પ્રતિક્રમતાં અવશ્ય તેનું દુષ્કૃત મિથ્યા થાય છે. જે દુષ્કૃત છે, એમ જાણીને મિથ્યાદુષ્કૃત આપ્યું હોય, અને પુન તેજ પાપને સેવે, તો તે પ્રત્યક્ષ મૃષાવાદી અને માયાનિકૃતિના પ્રસંગવાળો જાણવો. અહીં मि વર્ણ માર્દવપણાના અર્થમાં છે, च्छा વર્ણ અસંયમયોગને અટકાવવાના અર્થમાં છે, मि વર્ણ હું ચારિત્રમર્યાદામાં છું એમ જણાવવાના અર્થમાં છે. दु વર્ણ પાપકર્મ કરનારના આત્માને નિન્દવાના અર્થમાં છે, क्क વર્ણ કરેલા પાપને અંગીકાર કરવાના અર્થમાં છે, ड વર્ણ ઉપશમભાવથી તે પાપકર્મને ઉલ્લંઘવાના અર્થમાં છે. એ પ્રમાણે સંક્ષેપથી मिच्छामिदुक्कड પદના અક્ષરોનો અર્થ છે. ૬૮૨-થી-૬૮૭.

कप्पाकप्पे परिणिट्ठियस्स ठाणेसु पंचसु ठियस्स ।
संजमतवड्ढगस्स उ अविकप्पेणं तहाकारो ॥ ६८८ ॥
वायण पडिसुणणाए उवएसे सुत्तअत्थकहणाए ।
अवितहमेयंति तहा पडिसुणणाए तहक्कारो ॥ ६८९ ॥

जस्स य इच्छाकारो मिच्छाकारो य परिचिया दोऽवि ।
तइओ य तहक्कारो न दुल्लभा सोग्गई तस्स ॥ ६९० ॥

કલ્પાકલ્પમા નિપુણ, પાચ મહાવ્રતોમા સ્થિર અને સયમ તથા તપથી યુક્ત જે હોય તેને નિશ્ચયથી "તથાકાર" હોય છે સૂત્રપ્રદાનરૂપ વાચના, પ્રતિશ્રવણા, ઉપદેશ, સૂત્રાર્થકથનમા, અને પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમા "આપ જે આ કહો છો તે સત્ય છે." એમ જે કહેવુ તે તથાકાર કહેવાય છે જેને ઇચ્છાકાર-મિચ્છાકાર એ બે, અને ત્રીજો તથાકાર પરિચિત છે, તેને સદ્ગતિ દુર્લભ નથી. ૬૮૮-થી-૬૯૦.

હવે આવશ્યકી તથા નૈષેધિકી એ બે દ્વાર કહે છે

आवस्सिय च्च णितो ज च अइतो निसीहिय कुणइ ।
एय इच्छ नाउ गणिवर ! तुब्भतिए णिउणं ॥ ६९१ ॥
आवस्सिय च णितो ज च अइतो णिसीहिय कुणइ ।
वजणमेय तु दुहा अत्थो पुण होइ सो चेव ॥ ६९२ ॥
एगग्गस्स पसतस्स न होंति इरियाइया गुणा होंति ।
गंतव्वमवस्स कारणमि आवस्सिया होइ ॥ ६९३ ॥
आवस्सिया उ आवस्सएहिं सव्वेहि जुत्तजोगिस्स ।
मणवयणकायगुत्तिदियस्स आवस्सिया होइ ॥ ६९४ ॥
सेज्ज ठाण च जहि चेएइ तहि निसीहिया होइ ।
जम्हा तत्थ निसिद्धो तेण तु निसीहिया होइ ॥ ६९५ ॥
सेज्ज ठाण च जदा चेतेति तया निसीहिया होइ ।
जम्हा तदा निसेहो निसेहमइया च सा जेण ॥ ६९६ ॥
आवस्सिय च णितो ज च अइतो निसीहिय कुणइ ।
सेज्जाणिसीहियाए णिसीहिया अभिमुहो होइ ॥ १२० ॥ भा० ॥
जो होइ निसिद्धप्पा निसीहिया तस्स भावओ होइ ॥
अणिसिद्धस्स निसीहिय केवलमेत्त हवइ सद्दो ॥ १२१ ॥ भा०॥
आवस्सयमि जुत्तो नियमणिसिद्धोत्ति होइ नायव्वो ।
अहवाऽविणिसिद्धप्पा णियमा आवस्सए जुत्तो ॥ १२२ ॥ भा०॥

નીકળતા આવશ્યકી અને પેસતા નૈષેધિકી કરે છે, એ બન્નેનો તફાવત સૂક્ષ્મરીતે હે ગણિવર ! તમારી પાસેથી જાણવાને ઇચ્છુ છુ. નીકળતા આવશ્યકી અને પેસતા નૈષેધિકી કરે છે, એ શબ્દરૂપે બે પ્રકારે છે, અને અર્થથી તો તે એકજ છે. એકાગ્ર અને પ્રશાન્તચિત્તવાળાને ઇર્યા-ગમનાદિ નથી થતા ને સ્વાધ્યાયાદિ ગુણો થાય છે, પણ કારણ સતે અવશ્ય જવુ જોઇએ, તેને લીધે આવશ્યકી થાય છે. સર્વ આવશ્યકોવડે યુક્ત યોગવાળા તથા મન-વચન-કાયા અને ઇન્દ્રિયથી ગુપ્ત એવા મુનિને આવશ્યકી થાય છે. જ્યા શય્યા ને સ્થાન, કરે ત્યા નૈષેધિકી થાય છે, કેમકે ત્યા તે પ્રમાણે નિષિદ્ધ છે. ને તેથી નૈષિધિકી થાય છે. શય્યાસ્થાન જ્યારે જ્યારે કરે ત્યારે ત્યારે નૈષેધિકી થાય છે, કેમકે ત્યારે તે નિષિદ્ધ છે અને તે નષેધિકીની ક્રિયા નિષેધમયજ છે નીકળતા આવશ્યકી અને પેસતા નૈષેધિકી કરે છે, તેમા શય્યાનૈષે ધકીમા નૈષેધિકાભિમુખ થાય છે જે નિષેધાત્મા છે, તેને ભાવથી નૈષેધકી થાય છે, અનિષિદ્ધા માને તો નૈષેધિકી કેવળ શબ્દરૂપજ થાય છે. આવશ્યકમા યુક્ત મુનિ નિયમથી નિષિદ્ધાત્મા છે એમ જાણવુ, અથવા નિષિદ્ધાત્મા પણ નિયમા આવશ્યકમા યુક્ત છે એમ જાણવુ ૬૯૧-થી-૬૯૬. નિ. ૧૨૦-થી-૧૨૨ ભા.

હવે આપૃચ્છાદિ દ્વારો કહે છે.

आपुच्छणा उ कज्जे पुव्वनिसिद्धेण होइ पडिपुच्छा ।
पुव्वगहिएण छन्दण णिमंतणा होअगहिएण ॥ ६९७ ॥
उवसंपया य तिविहा णाणे तह दसणे चरित्ते य ।
दसणणाणे तिविहा दुविहा य चरित्तअट्ठाए ॥ ६९८ ॥
वत्तणा सधणा चेव, गहणं सुत्तत्थ तदुभए ।
वेयावच्चे खवणे काले आवकहाइय ॥ ६९९ ॥
सदिट्ठो संदिट्ठस्स चेव संपज्जइ उ एमाई ।
चउभगो एत्थ पुण पढमो भगो हवइ सुद्धो ॥ ७०० ॥
अथिरस्स पुव्वगहियस्स वत्तणा ज इह थिरीकरणं ।
तस्सेव पएसंतरणट्ठस्सऽणुसधणा घडणा ॥ ७०१ ॥
गहण तप्पढमतया सुत्ते अत्थे य तदुभए चेव ।
अत्थग्गहणंमि पाय एस विही होइ णायव्वो ॥ ७०२ ॥
मज्जण णिसेज्ज अक्खा कितिकमुस्सग्ग वंदण जेट्ठे ।
भासतो होइ जेट्ठो नो परियाएण तो वन्दे ॥ ७०३ ॥

ठाण पमज्जिऊण दोण्णि निसिज्जाउ हान्ति कायव्वा ।
एगा गुरुणो भणिया वितिया पुण होंति अक्खाणं ॥ ७०४ ॥
दो चेव मत्तगाइ खेले तह काइयाए वीय तु ।
जावइया य सुणेंती सव्वेऽवि य ते तु वद्ति ॥ ७०५॥
सव्वे काउस्सग्ग करेति सव्वे पुणोऽवि वंदति ।
णासण्णे णाइदूरे गुरुवयणपडिच्छगा होंति ॥ ७०६ ॥

કોઈ ઈષ્ટકાર્યમા પ્રવર્તતા આપૃચ્છા થાય. પૂર્વે નિષિદ્ધકાર્યે પુન કરતા પ્રતિપૃચ્છા થાય, પૂર્વગૃહીત આહારાદિવડે બીજા સાધુઓને નિમત્રણ તે છદના, અને આહારાદિ નહી લાવેલા હોય ને વિજ્ઞપ્તિ તે નિમત્રણા, ઉપસપદા જ્ઞાન-દર્શન-અને ચારિત્રની એમ ત્રણ પ્રકારની છે તેમા દર્શન અને જ્ઞાનની ઉપસપદા ત્રણ ત્રણ પ્રકારે અને ચારિત્રને માટે બે પ્રકારે છે સૂત્ર-અર્થ-અને એ ઉભય સબધી વર્તના સધના-અને ગ્રહણ એ ત્રણ ત્રણ પ્રકાર જ્ઞાન ને દર્શનની ઉપસપદા છે. તથા વૈયાવૃત્ય સબધી અને ક્ષપણા સબધી એમ બે પ્રકારે ચારિત્ર માટે ઉપસપદા છે, તે કાળથી યાવત્કથિક અને ઈત્વરકાલિક પણ છે. ગુરુએ કહેલ મુનીને ગુરુએ કહેલા સાધુ ઉપસપદા ને ઇત્યાદિ ચાર ભાગા છે, એમા પહેલો ભાગો શુદ્ધ છે સૂત્ર-અર્થ-અને તદુભય પૂર્વે ગ્રહણ કરેલ છતા અસ્થિરને જે સ્થિર કરવાને માટે હોય તે વર્તના, પ્રદેશાન્તરમા નષ્ટ થએલ એવા સૂત્રાર્થનુજ અનુસધાન તે ઘટના, અને પ્રથમ ગ્રહણ કરવુ તે ગ્રહણ પણ અર્થગ્રહણને વિષે આ વિધિ પ્રાય એમ જાણવો માર્જન, નિષદ્યા, અક્ષ, કૃતિકર્મ, અને જ્યેષ્ઠન વદન, અહિ ભાષક હોય તે જ્યેષ્ઠ છે, પર્યાયથી જ્યેષ્ઠ નથી, તેથી તેમને વદન કરવુ સ્થાન પ્રમાર્જીને બે નિષદ્યા કરવાની હોય છે, એક ગુરુને માટે કહેલી છે, અને બીજી સમવસરણ (સ્થાપના) ને માટે બે માત્રકો, ખેલ, ને કાયિકીમાટે જેટલાઓ સાભળે તેટલા બધાએ વદન કરે છે બધાએ કાયોત્સર્ગ કરે છે, બધાએ વાદે છે, અતિનજીક નહિ અને અતિદૂર નહિ એમ રહીને ગુરુના વચન સાભળે છે ૬૯૭-થી-૭૦૬

णिद्दाविगहापरिवज्जिएहि गुत्तेहि पजलिउडेहि ।
भत्तिवहुमाणपुव्वं उवउत्तेहि सुणेअव्व ॥ ७०७ ॥
अभिक्खतेहि सुहासियाइ वयणाई अत्थसाराइ ।
विम्हियमुहेहि हरिसागएहि हरिस जणतेहि ॥ ७०८ ॥
गुरुपरिओसगएण गुरुभत्तीए तहेव विणएण ।
इच्छियसुत्तत्थाण खिप्प पार समुवयति ॥ ७०९ ॥
वक्खाणसमत्तीए जोग काऊण काइयाईण ।
वदंति तओ जेट्ठ अण्णे पुव्वं चिय भणंति ॥ ७१० ॥

चोएति जइ हु जिट्ठो कहिंचि सुत्तत्थधारणाविगलो ।
वक्खाणलद्धिहीणो निरत्थय वंदण तंमि ॥ ७११ ॥
अह वयपरियाएहिं लहुगोऽविहु भासओ इह जिट्ठो ।
रायणिए वंदणे पुण तस्सवि आसायणा भंते ! ॥ ७१२ ॥
जइवि वयमाइएहि लहुओ सुत्तत्थधारणापडुओ ।
वक्खाणलद्धिमतो सो चिय इह घेप्पई जेट्ठो ॥ ७१३ ॥
आसायणावि णेवं पडुच्च जिणवयणभासयं जम्हा ।
वंदणय राइणिए तेण गुणेणवि सो चेव ॥ ७१४ ॥
न वओ एत्थ पमाणं न य परियाओऽवि णिच्छयमएणं ।
ववहारओ उ जुज्जई उभयनयमयं पुण पमाण ॥ ७१५ ॥
निच्छयओ दुन्नेय को भावे कम्मि वट्टई समणो ? ।
ववहारओ उ कीरइ जो पुव्वठिओ चरित्तंमि ॥ ७१६ ॥
ववहारोऽविहु बलव जं छउमत्थंपि वंदई अरहा ।
जा होइ अणाभिण्णो जाणतो धम्मय एय ॥ १२३ ॥ भा० ॥
एत्थ उ जिणवयणाओ सुत्तासायणबहुत्तदोसाओ ।
भासतगजेट्ठगस्स उ कायव होइ किइकम्मं ॥ ७१७ ॥

નિદ્રા-વિકથાથી રહિત, ગુપ્તિમાન, અંજલિ જોડીને વિસ્મિતમુખે હર્ષવન્ત થઇને બીજાને હર્ષ થાય તેમ વર્તતા સારા અર્થવાળા સુભાષિત સાભળવા ઇચ્છનારાએ ભક્તિ અને બહુમાનપૂર્વક ઉપયોગવન્ત થઇને સાભળવુ. ગુરૂની ભક્તિથી ગુરૂના સતોષથી તેમજ વિનયથી ઇચ્છિત સૂત્રાર્થનો પાર શીઘ્રતાથી પામે છે વ્યાખ્યા સમાપ્ત થયે કાયિકાઆદિનો યોગ કરીને તે પછી વડીલને વદન કરે છે બીજાઓ કહે છે કે પ્રથમજ વડીલને વદન કરે શકા કરે છે કે કોઇ વખત સૂત્રાર્થ ધારણામા વિકલ અને વ્યાખ્યાનલબ્ધિ વિનાનો જયેષ્ઠ (વડીલ) હોય છે, તેથી તેમને વિષે વદન કરવુ નિરર્થક છે આના ઉત્તરમાં કહેવાનુ કે— વય અને પર્યાયથી લઘુ છતા પણ ભાષક-ચિન્તતા કરનાર જ અહીં જયેષ્ઠ-વડીલ છે, હે ભગવન્ત ! રત્નાધિકને વદન કરાવવામા તે સાધુને પણ આશાતના થાય છે. સૂત્રાર્થ ધારણ કરવામા પટુ અને વ્યાખ્યાન લબ્ધિવન્ત વય આદિવડે લઘુ છતા તેને જ અહીં જયેષ્ઠ ગણવામા આવે છે ને એ પ્રમાણે તે જિનવચન ભાષકને આશાતના ન થાય, પરન્તુ ઉલટુ જિનવચનભાષક હોવાથી તેને વદન કરવુ જ યોગ્ય છે રત્નાધિકમા પણ તે ભાષકજ્ઞાન

ગુણવડે વડીલજ છે અહી વદનાધિકારમા નિશ્ચયનયના મતે વય કે પર્યાય પ્રમાણ નથી, વ્યવહારથી તો તે ઘટે છે, પરન્તુ પ્રમાણ તો ઉભયનયને મતજ છે કયો સાધુ કયા ભાવમા વર્તે છે, એ નિશ્ચયથી જાણવુ દુર્લભ છે, તેથી વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે જે ચારિત્રમા પૂર્વ સ્થિત હોય તેને વદન કરાય છે. વ્યવહાર પણ બળવાન્ છે, કેમકે જ્યાંસુધી આ કેવળી છે એમ ન જણાય ત્યાસુધી કેવળી પણ છદ્મસ્થગુરૂને વદન કરેછે, અહી વદનાધિકારમા જિનવચનથી અને સૂત્રની આશાતનાદિ બહુ દોષથી ભાષક એવા વડીલનેજ વદન કરવાનુ છે ૭૦૭-થી-૭૧૭

दुविहा य चरित्तमी वेयावच्चे तहेव खमणे अ।
णियगच्छा अण्णमि य सीयणदोसाइणा होति ॥ ७१८ ॥

इत्तरियाइविभासा वेयावच्चमि तहय खमणे य।
अविगिट्ठ विगिट्ठमि य गणिणो गच्छस्स पुच्छाए ॥ ७१९ ॥

उवसपन्नो ज कारण तु त कारण अपूरेतो।
अहवा समाणियमी सारणया वा विसग्गो वा ॥ ७२० ॥

इत्तरियंपि न कप्पइ अविदिन्न खलु परोग्गहाईसु।
चिट्ठित्तु निसिइत्तु व तइयव्वयरक्खणट्ठाए ॥ ७२१ ॥

एव सामायारी कहिया दसहा समासओ एसा।
सजमतवड्ढयाण निग्गथाण महरिसीणं ॥ ७२२ ॥

एय सामायारिं जुजता चरणकरणमाउत्ता।
साहू खवति कम्म अणेगभवसचियमणत ॥ ७२३ ॥

ચારિત્રોપસપદા બે પ્રકારની છે, વૈયાવૃત્ય સબધી અને ક્ષપણા સબધી સ્વગચ્છથી અન્યગચ્છમા સીદનાદિ દોષોવડે જવાનુ થાય છે વૈયાવૃત્યોપસપદામા ઈત્વરિક-યાવત્કથિક વિભાષા જાણવી, તથ ક્ષપણોપસપદામા ગચ્છને પુછીને આચાર્ય અવિકૃષ્ટ-વિકૃષ્ટ ક્ષપકને ઉપસપદ આપે, જે કારણ માટે ઉપસપદા ગ્રહણ કરી હોય, તે કારણ પૂર્ણ કર્યા વિના વર્તે, અથવા સમ સે કરે, ત્યારે તેને સ્મારણા કરે અથવા ત્યાગ કરે (હવે ગૃહસ્થોપસપદા કહે છે) ત્રીજા વ્રતનુ રક્ષણ કરવા માટે પરઅવગ્રહાદિમા આજ્ઞા લીધાવિના થોડો કાળ પણ ઉભા રહેવાને કે બેસવાને કલ્પે નહી એ પ્રમાણે સયમી અને તપસ્વી નિર્ગ્રન્થમહર્ષિયોની આ દસ પ્રકારની સામાચારી સક્ષેપથી કહી ચરણસિત્તરી અને કરણસિત્તરીયુક્ત સાધુઓ એ સામાચારીમા જોડાતા અનેક ભવના સચિત અનન્ત કર્મને ખપાવે છે ૭૧૮-થી-૭૨૩

યથાયુષ્ક ઉપક્રમ કાળ અને તે ઉપક્રમના નિમિત્ત કહે છે.

अज्झवसाण निमित्ते आहारे वेयणा पराघाए ।
फासे आणापाणू सत्तविहं झिज्जए आउं ॥ २०४१ ॥ ७२४-१८६
दड कस-सत्थ-रज्जू अग्गी उदग-पडण विसं वाला ।
सीउण्ह अरइ भयं खुहा पिवासा य वाही य ॥२०४२॥ ७२५-१८७
मुत्त-पुरीसनिरोहे जिन्नाजिन्ने य भोयणं बहुसो ।
घंसण घोलण-पीलण आउस्स उवक्कमा एए ॥ २०४३ ॥७२६ १८८

અધ્યવસાન-નિમિત્ત-આહાર-વેદના-પરાઘાત-સ્પર્શ-અને શ્વાસોશ્વાસ એ સાત પ્રકારે આયુષ ભેદાય છે-ક્ષય થાય છે. દંડ-કશા (ચાબક) શસ્ત્ર-દોરડું -અગ્નિ-પાણીમાં પતન-વિષ-સર્પ-શીત-ઉષ્ણ-અરતિ-ભય-ક્ષુધા-તૃષા-વ્યાધિ-ઝાડા તથા પિશાબની અટકાયત-ઘણીવાર કાચુ પાકું ભોજન કરવુ-વમાવુ-મસળાવુ-અને પીસાવુ, આ આયુષ્યોપક્રમો છે. ૨૦૪૧-૨૦૪૨-૨૦૪૩

અતિહર્ષ અને અતિવિષાદને લીધે હૃદય બંધ પડી જવાથી આયુષ ભેદાય છે, અથવા રાગ સ્નેહ અને ભય એમ ત્રણ પ્રકારે અધ્યવસાન છે તે ત્રણેથી પણ આયુનો ઉપક્રમ થાય છે આ સબંધમાં ત્રણ ઉદાહરણ કહે છે. કોઇ યુવતિ ગ્રીષ્મઋતુમાં વટેમાર્ગુઓને પાણી પાતી હતી, તેવામાં એક સ્વરૂપવાન યુવાન પાણી પીવા આવ્યો, તે પાણી પીને ગયો, તોપણ તેના રૂપમાં મુગ્ધ થએલી તે સ્ત્રી જળધારા ચાલુ રાખીને જનાર યુવાન તરફ અતિરાગદૃષ્ટિથી જોઇજ રહી, જ્યારે તે યુવાન દૃષ્ટિપથની બહાર થયો, ત્યારે તે યુવતિ અતિરાગના અધ્યવસાયથી મૃત્યુ પામી. આ ઉદાહરણ રાગનુ છે, એવુજ બીજુ ઉદાહરણ સ્નેહનુ પણ છે, કોઇ અતિસ્નેહાળ સ્ત્રીએ, પોતાના ભર્તારના મરણની અસત્ય વાર્તા સાભળી, તેથી તે મૃત્યુ પામી, અને તેનુ મરણ જાણીને તેનો પ્રેમાળ પતિ પણ મૃત્યુ પામ્યો. રાગ અને સ્નેહમા એટલોજ માત્ર તફાવત છે, કે રૂપાદિ ગુણથી ચિત્તનુ આકર્ષણ થાય તે રાગ, અને સામા પ્રત્યે સ્વાભાવિક રીતે ચિત્તપ્રતિબંધ થાય તે સ્નેહ. ગજસુકુમાલનો વધ કરનાર સોમિલ બ્રાહ્મણની પેઠે અતિભયના અધ્યવસાયથી પણ આયુનો ઉપક્રમ થાય છે, તથા નિમિત્તથી એટલે દંડ, ચાબુક વિગેરેના તીવ્ર પ્રહારથી પણ આયુનો ઉપક્રમ થાય છે. તેમજ અતિ આહાર કરવાથી, મસ્તકાદિમાં અતિવેદના થવાથી, પરાઘાતથી સર્પઆદિના સ્પર્શથી (ડંકથી) અને શ્વાસોશ્વાસનો નિરોધ થવાથી, એમ સાત પ્રકારે આયુ ભેદાય છે.

એ ઉપર જણાવેલ સિવાય બીજા નિમિત્તોથી પણ આયુનો ઉપક્રમ થાય છે. તે અનેક પ્રકારના નિમિત્તો કે જેથી આયુષ્યનો ઉપક્રમ થાય છે તે બતાવે છે લાકડી વિગેરેના પ્રહારથી,તીક્ષ્ણ અગ્રીવાળા પરોણાથી, શસ્ત્રના ઘાથી, દોરડાદિના ફાંસાથી, અગ્નિથી, જળમાં ડુબી જવાથી, પડવાથી, વિષભક્ષણથી, સર્પ અથવા દુષ્ટ હસ્તીથી, અતિગરમી અથવા અતિઠંડીથી, અરતિથી, ભયથી, ક્ષુધાથી, તૃષાથી, વ્યાધિથી, ઝાડા-પિશાબની

થઈ જાય છે, પરન્તુ જો કદિ ઘણાકાળ પર્યંત વેદવાયોગ્ય કર્મ પુદ્‌ગલો અનુભવ્યા સિવાય જ નાશ પામે, અથવા કર્મ ન બાંધ્યા હોય ને વેદાય, તો તુ કહે છે તેમ કૃતનાશ અને અકૃતઅભ્યાગમ દોષ લાગે, પરન્તુ જે દીર્ઘકાળે વેદવાયોગ્ય કર્મ હોય તે અધ્યવસાય વિશેષથી ઉપક્રમાવીને અલ્પકાળે અનુભવાય, ત્યાં તે દોષો ક્યાથી લાગે? નજ લાગે. જેમ ઘણાકાળ સુધી ભોગવવાયોગ્ય આહાર ભસ્મક નામના વાત વ્યાધિવાળો માણસ સ્વલ્પકાળમાજ ભોગવી નાખે છે-ખાઈ જાય છે, તેમા કૃતનાશ કે અકૃતઅભ્યાગમ નથી, તેમ અહીં કર્મ સબંધમા પણ સમજવુ

શિષ્ય — જે બાંધેલુ કર્મ હોય, તે સર્વ જો સ્વલ્પકાળે વેદાતુ હોય, તો પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્ષિએ સાતમી નરક યોગ્ય અશાતાવેદનીયાદિ કર્મ બાંધ્યુ હતુ એમ સભળાય છે, તે સર્વ કર્મ જો તેમણે સ્વલ્પકાળમા વેદ્યુ હોય, તો તેમને સાતમી નરકમા થતા દુ ખનો ઉદય થવો જોઇએ, અને જો તે સર્વ કર્મને ન વેદ્યુ હોય, તો કૃતનાશાદિ દોષ પ્રાપ્ત થવા જોઇએ.

ગુરૂ —તારૂ કહેવુ સત્ય છે, પરન્તુ તેમણે તે સર્વ કર્મનો પ્રદેશોદયથી શીઘ્રપણે અનુભવ કર્યો હતો, રસોદયથી નહોતો કર્યો કેમકે સર્વ કર્મ પ્રદેશાનુભવદ્વારાએ તો ભોગવાય છેજ એવો નિયમ છે પણ અનુભાગના ઉદય સબધી તો ભજના છે, એટલે કે કોઈક કર્મનો અનુભાગ-રસ વેદાય છે, અને કોઇક કર્મનો રસ અધ્યવસાય વિશેષથી હણાઇ જતો હોવાથી નથી પણ વેદાતો એ માટે આગમમા પણ કહ્યુ છે, કે "तत्थ ण ज तं अणुभागकम्म तं अत्थेगइय वेपइ, अत्थेगइय नो वेपइ, तत्थ ण ज त पपसकम्मं त नियमा वेपइ" इति । એટલે તેમા જે અનુભાગકર્મ છે, તે કેટલાક વેદે છે, અને કેટલાક નથી વેદતા, પરન્તુ જે પ્રદેશકર્મ છે, તે તો અવશ્ય સર્વ વેદે છે આજ કારણથી પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિએ શુભ અધ્યવસાયથી નરકયોગ્ય કર્મનો રસ નાશ કરીને માત્ર નીરસ એવા તે કર્મના પ્રદેશો ભોગવ્યા, અને તેથી કરીને તેમને નરકમા થતા દુ ખોનો ઉદય ન થયો. સુખ-દુ ખનો અનુભવ થવો, એ કર્મના વિપાકોદયથીજ થાય છે, જે માટે બાંધેલા કર્મના સર્વ પ્રદેશો અવશ્ય વેદાય છે, તેથી કર્મનો ઉપક્રમ કરનારને કૃતનાશાદિ દોષો કદી પણ લાગે નહિ.

શિષ્ય —આપ કહો છો તે પ્રમાણે પ્રસન્નચદ્રરાજર્ષિએ અનુભાગનો અનુભવ ન કર્યો તેથી તેમને નરકજન્ય દુ ખોદય ન થયો, જો એમ હોય, તોપણ તેમણે જેવો અનુભાગ-રસ બાંધ્યો, તેવો અનુભવ્યો નહિ, તેથી તેમને કૃતનાશદોષ પ્રાપ્ત થયોજ ગણાય.

ગુરૂ —એ પ્રમાણે કૃતનાશ તો ઇષ્ટ છે, કેમકે શુભ અધ્યવસાયથી રસનો નાશ થાય, એમા શુ અનિષ્ટ છે? સર્વ કર્મનો સર્વથા મૂળથી નાશ કરવાને સર્વ સાધુપુરૂષો યત્ન કરે છેજ, તેથી તેવો કૃતનાશ તો સર્વથા સર્વને ઇષ્ટ છે.

શિષ્ય —પણ જ્યારે બહુરસ અને બહુ સ્થિતિવાળુ કર્મ છતા, તેને અલ્પરસ અને અલ્પસ્થિતિવાળુ કરીને વેદે છે, ત્યારે તે અલ્પરસ અને અલ્પસ્થિતિવાળુ કર્મ પૂર્વે કર્યુ ન હતુ છતા પ્રાપ્ત થયુ, એટલે અકૃત અભ્યાગમ પણ દોષ થયોજ, અને તેથી કરીને મોક્ષમા પણ અનાશ્વાસતા થશે, અને વગર કરેલ કર્મોના આવવાથી સિદ્ધાત્માઓને પુનઃ સસારમા અવતરણ થવાનુજ.

ગુરૂ —તારી તે સમજ અયોગ્ય છે, કેમકે જો કર્મનો અલ્પરસ અને અલ્પસ્થિતિ નિર્હેતુક થતા હોય, તો તુ કહે છે તે પ્રમાણે દોષ પ્રાપ્ત થાય, પરન્તુ એમ થતુ નથી,

કર્મનો અલ્પરસ થાય છે, તે અધ્યવસાયવિશેષથી થાય છે, એટલે અકૃત અભ્યાગમ દોષ નથી લાગતો. તેમજ આયુ વિગેરેની અલ્પસ્થિતિ થાય છે, તેપણ હેતુ સિવાય નથી થતી, કિંતુ અધ્યવસાન વિગેરે પૂર્વોક્ત હેતુઓથી થાય છે, એટલે તેમા પણ અકૃત-અભ્યાગમ દોષ નથી લાગતો અને તેથી કરીને સિદ્ધાત્માઓને પણ કર્મસબંધ નથી થતો, કેમકે તેઓને કર્મ આગમનના હેતુનો અભાવ છે ૨૦૪૬-થી-૨૦૪૯.

કર્મનો ઉપક્રમ સહેતુક થાય છે એમ બતાવવા કહે છે કે.

उदय क्खय-क्खओवसमो-वसमा ज च कम्मुणो भणिया ।
दव्वाइपचय पइ जुत्तमुवक्कामणमओऽवि । २०५० ॥
पुण्णा-ऽपुण्णफ़यपि हु सायासाय जहोदयाईए ।
वज्झबलाहाणाओ देइ तहा पुण्ण पावपि ॥ २०५१ ॥

ઉદય-ક્ષય-ક્ષયોપશમ-અને ઉપશમ જે કર્મના કહેલા છે, તે દ્રવ્યાદિ પાચની અપેક્ષાએ છે, માટે તેનો ઉપક્રમ યોગ્ય છે. જેમ સુખ-દુ ખ એ પુન્ય-પાપ જનિત છતા પણ ત બાહ્યબળના આધાનથી ઉદયાદિ આપે છે, તેવી રીતે પુન્ય-પાપાત્મક કર્મ પણ (દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ ઉદય થાય છે, અને ક્ષય પામે છે) ૨૦૫૦-૨૦૫૧.

દ્રવ્ય ક્ષેત્ર-કાળ-ભવ-અને ભાવ એ પાચની અપેક્ષાએ, કર્મનો ઉદય-ક્ષય-ક્ષયોપશમ અને ઉપશમ થાય છે, આ કારણથી પણ શસ્ત્રાદિ દ્રવ્યો પામીને આયુષ્યાદિ કર્મના ક્ષયને વિષે ઉપક્રમ યુક્ત છે, જેમ કે સર્પવિષાદિ દ્રવ્ય-નરકાવાસાદિ ક્ષેત્ર-ગ્રીષ્માદિ કાળ-નારકાદિ ભવ અને વૃદ્ધત્વાદિ ભાવ પામીને જીવને અશાતાવેદનીયનો ઉદય થાય છે. તથા સદ્‌ગુરૂના ચરણ કમલરૂપ દ્રવ્ય-પૂજ્ય (પવિત્ર) તીર્થાદિ ક્ષેત્ર-સુષમ દુ ષમાદિકાળ-ઉત્તમ માનવકુળમા જન્મ થવારૂપ ભવ-અને સમ્યગ્જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ ભાવ પામીને અશાતાવેદનીનો ક્ષય થાય છે. (વેદનીકર્મનો ક્ષયોપશમ અને ઉપશમ નથી થતો) એ જ પ્રમાણે મોહનીયકર્મમાના મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉદય કુતીર્થ્યાદિદ્રવ્ય-કુરૂક્ષેત્ર અથવા સાધુ આદિરહિત દેશ-દુ ષમાદિકાળ-તેઉ-વાઉ આદિ એકેંદ્રિય અથવા અનાર્ય માનવકુળમા જન્મ થવારૂપ ભવ અને કુસિદ્ધાન્તની દેશનારૂપ ભાવ પામીને થાય છે અને તીર્થંકરાદિ દ્રવ્ય-મહાવિદેહાદિ ક્ષેત્ર-સુષમદુ ષમાદિકાળ-ઉત્તમ માનવકુળમા જન્મ અને સમ્યગ્જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ ભાવ પામીને મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મનો ક્ષય-ક્ષયોપશમ અને ઉપશમ થાય છે. એજ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણકર્મના ઉદય-ક્ષય ને ક્ષયોપશમ પણ થાય છે. ભેંશનુ દહીં તથા વતાઝ્નુ શાક વિગેરે દ્રવ્ય, સજલઆદિક ક્ષેત્ર-ગ્રીષ્માદિકાળ-એકેંદ્રિયાદિ ભવ-અને વૃદ્ધાવસ્થાદિરૂપ ભાવ પામીને નિદ્રારૂપ દર્શનાવરણીય કર્મનો ઉદય થાય છે, અને પૂર્વે કહ્યા મુજબના દ્રવ્યાદિ પાચ પામીને ક્ષય ક્ષયોપશમ થાય છે અને ઉપશમ એ નિદ્રા-કર્મના નથી થતા. એજ પ્રમાણે બીજા કર્મોના પણ ઉદયાદિ યથાયોગ્ય દ્રવ્યાદિ પામીને થાય છે, તે સ્વબુદ્ધિથી વિચારી લેવા.

વળી સુખ-દુ ખ એ પુન્ય-પાપ જનિત છે, તોપણ તે સુખ-દુ ખ પુષ્પમાળા-અગના-વિષ-કટકાદિ બાહ્ય સહકારી દ્રવ્યાદિના સામર્થ્યથી થાય છે, પણ એમને એમ પુન્ય-પાપના ઉદયમાત્રથી નથી થતા આ પ્રમાણે જેમ સુખ-દુ ખરૂપ કાર્ય જે સર્વ લોકને અનુભવસિદ્ધ છે, તે પણ બાહ્ય-દ્રવ્ય ક્ષેત્ર આદિની અપેક્ષાએજ ઉદય પામે છે

થઈ જાય છે, પરન્તુ જો કદિ ઘણાકાળ પર્યન્ત વેદવાયોગ્ય કર્મ સિવાય જ નાશ પામે, અથવા કર્મ ન બાધ્યા હોય ને વેદાય, તો તુ અને અકૃતઅભ્યાગમ દોષ લાગે, પરન્તુ જે દીર્ઘકાળે વેદવાયોગ્ય કર્મ વિશેષથી ઉપક્રમાવીને અલ્પકાળે અનુભવાય, ત્યા તે દોષો કયાથી જેમ ઘણાકાળ સુધી ભોગવવાયોગ્ય આહાર ભસ્મક નામના વાત ‹ સ્વલ્પકાળમાજ ભોગવી નાખે છે-ખાઈ જાય છે, તેમા કૃતનાશ દે નથી, તેમ અહી કર્મ સબધમા પણ સમજવુ

શિષ્ય – જે બાધેલુ કર્મ હોય, તે સર્વ જો સ્વલ્પકાળે વેદાવુ ચન્દ્રરાજર્ષિએ સાતમી નરક યોગ્ય અશાતાવેદનીયાદિ કર્મ બાધ્યુ હત છે, તે સર્વ કર્મ જો તેમણે સ્વલ્પકાળમા વેદ્યુ હોય, તો તેમને સાત દુખનો ઉદય થવો જોઇએ, અને જો તે સર્વ કર્મને ન વેદ્યુ હોય, તો પ્રાપ્ત થવા જોઇએ.

ગુરૂ --તારૂ કહેવુ સત્ય છે, પરન્તુ તેમણે તે સર્વ કર્મનો પ્રદેશ અનુભવ કર્યો હતો, રસોદયથી નહોતો કર્યો કેમકે સર્વ કર્મ પ્રદેશાનુભ ગવાય છેજ એવો નિયમ છે પણ અનુભાગના ઉદય સબધી તો ભજ કોઈક કર્મનો અનુભાગ-રસ વેદાય છે, અને કોઇક કર્મનો રસ અધ્યવસાય જતો હોવાથી નથી પણ વેદાતો એમાટે આગમમા પણ કહ્યુ છે, કે "त भागकम्म तं अत्थेगइय वेपइ, अत्थेगइय नो वेपइ, तत्थ ण ज त पपस वेपइ" इति। એટલે તેમા જે અનુભાગકર્મ છે, તે કેટલાક વેદે લાક નથી વેદતા, પરન્તુ જે પ્રદેશકર્મ છે, તે તો અવશ્ય સર્વ વેદે છે પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિએ શુભ અધ્યવસાયથી નરકયોગ્ય કર્મનો રસ નાશ એવા તે કર્મના પ્રદેશો ભોગવ્યા, અને તેથી કરીને તેમને નરકમા થતા થયો. સુખ-દુખનો અનુભવ થવો, એ કર્મના વિપાકોદયથીજ થાય છે કર્મના સર્વ પ્રદેશો અવશ્ય વેદાય છે, તેથી કર્મનો ઉપક્રમ કરનારને કદી પણ લાગે નહિ.

શિષ્ય --આપ કહો છો તે પ્રમાણે પ્રસન્નચદ્રરાજર્ષિએ અનુ કર્યો તેથી તેમને નરકજન્ય દુખોદય ન થયો, જો એમ હોય, તોપ ભાગ-રસ બાધ્યો, તેવો અનુભવ્યો નહિ, તેથી તેમને કૃતનાશદોષ

ગુરૂ --એ પ્રમાણે કૃતનાશ તો ઇષ્ટ છે, કેમકે શુભ અધ્યવસા એમા શુ અનિષ્ટ છે? સર્વ કર્મનો સર્વથા મૂળથી નાશ કરવાને કરે છેજ, તેથી તેવો કૃતનાશ તો સર્વથા સર્વને ઇષ્ટ છે.

શિષ્ય --પણ જ્યારે બહુરસ અને બહુ સ્થિતિવાળુ કર્મ અલ્પસ્થિતિવાળુ કરીને વેદે છે, ત્યારે તે અલ્પરસ અને ક કર્યું ન હતુ છતા પ્રાપ્ત થયુ, એટલે અકૃત અભ્યાગમ પણ દોષ મોક્ષમા પણ અનાશ્વાસતા થશે, અને વગર કરેલ કર્મોના આ સસારમા અવતરણ થવાનુજ.

ગુરૂ --તારી તે સમજ અયોગ્ય છે, કેમકે જો કર્મનો નિર્હેતુક થતા હોય, તો તુ કહે છે તે પ્રમાણે દોષ પ્રાપ્ત થાય

अणुवक्कमओ नासइ कालेणोवक्कमेण खिप्पंपि ।
कालेणेवाऽसज्झो सज्झासज्झं तहा कम्मं ॥ २०५५ ॥

કર્મ જેવું બાંધ્યું હતું તેવું, ઉપક્રમ્યા પછી અનુભવાતું નથી, તેથી અકૃતાગમાદિ દોષો થાય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે. કેમકે જીવે સાધ્યરોગની પેઠે પૂર્વે ઉપક્રમયોગ્યજ કર્મ બાંધ્યું હોય છે. જેમ સાધ્યરોગ ઉપક્રમ સિવાય, લાંબે કાળે નાશ પામે છે, અને ઉપક્રમથી શીઘ્ર નાશ પામે છે, પણ અસાધ્ય રોગતો મરણ થએજ નાશ પામે છે. તેવી રીતે કર્મ પણ સાધ્ય અથવા અસાધ્ય એમ બને પ્રકારના હોય છે. ૨૦૫૪-૨૦૫૫

શિષ્ય—પૂર્વ જન્મમાં જીવે જેવું કર્મ બાંધ્યું હોય છે, તેવું કર્મ ઉપક્રમ પછી નથી હોતું, એટલે જેમકે સો વર્ષ પર્યન્ત ભોગવવાયોગ્ય આયુષ્ય જીવે બાંધ્યું હોય છે, અને ઉપક્રમ પછી અન્તર્મુહૂર્તાદિ અલ્પ સ્થિતિવાળું અનુભવે છે, આ પ્રમાણે અન્યથા પ્રકારે અનુભવ થતો હોવાથી જીવને પૂર્વે કહેલા અકૃતાગમ વિગેરે દોષો પ્રાપ્ત થાય છે.

ગુરૂ—સાધ્યરોગની પેઠે જીવે પૂર્વ જન્મમાં કર્મ એવુંજ બાંધ્યું હોય છે, કે જેથી તેનો ઉપક્રમ થઇ શકે. જેમ કોઇને કોઇ પ્રકારનો વ્યાધિ થયો હોય, તે વ્યાધિ ઔષધાદિ ઉપક્રમ વિના લાંબા કાળે નાશ પામે છે, અને ઔષધાદિ ઉપક્રમથી શીઘ્રપણે-અલ્પકાળમાંજ નાશ પામે છે, પરન્તુ જે અસાધ્ય વ્યાધિ હોય છે, તે તો સેંકડો ઔષધાદિ ઉપક્રમોવડે પણ નાશ પામતો નથી તેવી રીતે અમુક કર્મ પણ બાંધતી વખતે ઉપક્રમ યોગ્ય બાંધ્યું હોય છે, તે ઉપક્રમની સામગ્રી પ્રાપ્ત ન થાય, તો જેટલી સ્થિતિનું બાંધ્યું હોય, તેટલી સ્થિતિપર્યન્ત ભોગવ્યા સિવાય ક્ષય પામતું નથી, અને ઉપક્રમની સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય તો શીઘ્રપણે અન્તર્મુહૂર્તાદિ અલ્પકાળમાંજ પ્રદેશોદયવડે ભોગવાઇને નાશ પામે છે. પરન્તુ જે કર્મ નિકાચિતપણે બાંધ્યું હોય છે, તે કર્મ બાંધતી વખતેજ એવું અસાધ્ય બાંધ્યું હોય છે કે તેને સેંકડો ઉપક્રમ લાગે, તોપણ તે જેટલા કાળપર્યન્ત ભોગવવાનું હોય, તેટલા કાળપર્યન્ત ભોગવ્યાવિના નાશ પામતું નથી. ૨૦૫૫

પ્રમાણથી કર્મનું સોપક્રમપણું સિદ્ધ કરે છે.

सज्झासज्झं कम्मं किरियाए दोसओ जहा रोगो ।
सज्झमुवक्कामिज्जइ एत्तो च्चिय सज्झरोगो व्व ॥ २०५६ ॥
सज्झामयहेऊओ सज्झनियाणासओऽहवा सज्झं ।
सोवक्कमणमयंपिव देहे देहादभावाओ ॥ २०५७ ॥

રોગની પેઠે કર્મ પણ દોષરૂપ હોવાથી ક્રિયાવડે સાધ્ય અથવા અસાધ્ય હોય છે, જે કર્મ સાધ્ય હોય છે, તેનો સાધ્યરોગની પેઠે ઉપક્રમ થાય છે. સાધ્યરોગના હેતુભૂત હોવાથી, અથવા સાધ્ય એવા નિદાનના (કારણના) આશ્રયભૂત હોવાથી કર્મ સોપક્રમ છે. તેમજ દેહાદિપણે દેહમાં વર્તતું હોવાથી સાધ્ય છે. ૨૦૫૬-૨૦૫૭.

કર્મ દોષરૂપ હોવાથી ઉપક્રમરૂપ ક્રિયાવડે સાધ્ય અથવા અસાધ્ય હોય છે, કેમકે જે જે દોષરૂપ છે, તે તે જ્વરાદિ રોગની પેઠે ઉપક્રમક્રિયાથી સાધ્ય અથવા અસાધ્ય હોય છે. માટે જે કર્મ સાધ્ય હોય છે, તેનોજ સાધ્ય રોગની પેઠે ઉપક્રમ થાય છે.

અથવા ક્ષય થાય છે, પણ એમને એમ નથી થતુ, તેવી રીતે એ સુખ-દુખના કારણભૂત પુન્ય-પાપાત્મક કર્મ પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિની અપેક્ષાએજ ઉદય અથવા ક્ષય પામે છે કારણ કે કાર્ય દ્રવ્યાદિની અપેક્ષા રાખે છે અને કારણ અપેક્ષા નથી રાખતુ, એમ કહી શકાય નહિ જેમ કાર્યભૂત ઘટ, ચક્ર-ચીવરાદિની અપેક્ષાવડે ઉત્પન્ન થાય છે, અને એ ઘટના કારણભૂત કુભાર-ચક્ર વિગેરે અપેક્ષા સિવાય જ ઘટ ઉત્પન્ન કરે છે, એમ કહેવુ એ અયોગ્ય છે, તેવી રીતે સુખ-દુખરૂપ કાર્ય અને તેના કારણમા પણ સમજવુ માટે ઉદયાદિ પ્રત્યે દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાવાળા જે કર્મ છે તેમનો દ્રવ્યાદિના સન્નિધાનમા ઉપક્રમ પણ થવો યોગ્ય છે २०५०-२०५१.

ઉપક્રમ વિના, કર્મ જેવુ બાધ્યુ હોય તેવુજ વેદાય તો મોક્ષનો અભાવ થાય.

जइ ताणुभूइउ च्चिय खविज्जए कम्ममन्नहा न मय ।
तेणासंखभवज्जियनाणागइकारणत्तणओ ॥ २०५२ ॥

नाणाभवाणुभवणाभावादेकम्मि पज्जएण वा ।
अणुभवओ बधाओ मोक्खाभावो स चाणिट्ठो ॥ २०५३ ॥

જો બાધેલુ સર્વ કર્મ અનુભવીનેજ ખપાવાય છે, અન્યથા નહિ, એમ તારૂ માનવુ હોય, તો તે અયોગ્યજ છે, કેમકે અસખ્યાત ભવમા વિવિધ પ્રકારની ગતિના કારણભૂત કર્મ બાધેલુ હોય છે, તે કર્મ એક ભવમા અનુભવાતુ નથી, અને અનુક્રમે તેનો અનુભવ થાય, તો પુન પુન બધ તો થયા કરે તેથી મોક્ષનો અભાવ થાય, ને એ અભાવ ઇષ્ટ નથી. २०५२-२०५३.

એ જેવુ બાધ્યુ હોય, તેવુ જ કર્મ પ્રતિસમય વિપાકાનુભવથીજ ભોગવ્યાથી ક્ષય થાય, ઉપક્રમદ્વારાએ શીઘ્રપણે વેદીને ક્ષય ન થાય, એમ માનવામા આવે, તો કોઇપણ જીવનો કદાપિ મોક્ષ ન થાય, કેમકે તદ્ભવ મોક્ષગામી જીવને પણ અસખ્યાત ભવોપાર્જિત કર્મ સત્તામા હોય છે, અને તે કર્મ વિવિધ અધ્યવસાયથી બાધેલા હોવાથી નરકાદિ વિવિધ ગતિના કારણભૂત હોય છે તે સર્વનો અનુભવ એક છેલ્લા ભવમા કદીપણ થઇ શકે નહી, કેમકે નારક-તિર્યચાદિ વિવિધ ભવોના હેતુભૂત પરસ્પર વિરૂદ્ધ કર્મો એક ચરમભવમા અનુભવી શકાય નહિ તથા વિવિધગતિના કારણભૂત એ કર્મો અનુક્રમે જુદા જુદા ભવમા અનુભવીને જીવ મોક્ષ પામે, એમ કહેવામા આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે એ કર્મ જુદા જુદા ભવોમા અનુક્રમે વિપાકથી અનુભવતા પુન વિવિધ ગતિના કારણભૂત કર્મનો બધ થાય, અને પુન પાછુ જુદા જુદા ભવમા ભમવાનુ થાય એ પ્રમાણે વાર-વાર બધ અને તેનો અનુભવ થવાથી કદીપણ કોઇપણ જીવનો મોક્ષ ન થાય, એટલે મોક્ષનો અભાવજ થાય. એવો અભાવ માનવો ઇષ્ટ નથી, માટે કર્મનો ઉપક્રમ માનવો એજ લાભદાયી છે. (અને સત્ય છે) २०५२-२०५३

સાધ્યાસાધ્ય રોગની જેમ કર્મ પણ સોપક્રમી અને નિરૂપક્રમી છે.

णणु तन्न जहोवचिय तहाणुभवओ कयागमाईया ।
तप्पाओगं त चिय तेण चिय सज्झरोगो व्व ॥ २०५४ ॥

भिण्णो जहेह कालो तुल्लेऽवि पहम्मि गइविसेसाओ ।
सत्थे व गहणकालो मइ मेहाभेयओ भिन्नो ॥ २०५९ ॥

तह तुल्लम्मिवि कम्मे परिणामाइकिरियाविसेसाओ ।
भिण्णोऽणुभवणकालो जेट्ठो मज्झो जहन्नो य ॥ २०६० ॥

जह वा दीहा रज्जू डज्झइ कालेग पुंजिआ खिप्पं ॥
वियओ पडो व सुस्सइ पिंडीभूओ य कालेण ॥ २०६१ ॥

भागो व निरोवट्टो हीरइ कमसो जहऽण्णहा खिप्प ।
किरियाविसेसओ वा समेऽवि रोगे चिगिच्छाए ॥ २०६२ ॥

જેમ કોઇ આમ્રાદિકનું ફળ વૃક્ષપર હોય તો ક્રમસર યોગ્યકાળે પાકે છે, અને કોઇ વખત ઘાસાદિવડે ઢાકવાથી અકાળે પણ પાકે છે, તેવીરીતે કર્મ પણ બંધકાળે બાંધેલ સ્થિતિને અનુસારે ક્રમશઃ અનુભવતાં સંપૂર્ણકાળે ભોગવાય છે, અને કોઈ વખત અપવર્તનાદિવડે તે કર્મ અન્તર્મુહૂર્તમાં શીઘ્રપણે પણ ભોગવાય છે. અથવા જેમ પંથ મુસાફરોના માર્ગ સરખો છતાં પણ ગતિની વિશેષતાથી માર્ગમાં જુદો જુદો-વધારે ઓછો કાળ લાગે છે. અથવા શાસ્ત્ર ગ્રહણ કરવામાં મતિ (ગ્રહણ કરવાની શક્તિ) અને મેધા (અવધારણ શક્તિ) ના ભેદથી ગ્રહણકાળમાં ભેદ થાય છે, તેમ સમાનસ્થિતિવાળું કર્મ છતાં પણ તેનો અધ્યવસાનાદિ પરિણામ અને ચારનાદિ ક્રિયાના ભેદથી ઉત્કૃષ્ટ-મધ્યમ-અને જઘન્યરૂપ અનુભવકાળ ભિન્ન ભિન્ન થાય છે. અથવા જેમ લાંબુ દોરડું એક છેડાથી ક્રમશઃ સળગાવતાં લાંબાકાળે સળગી રહે છે, અને એકઠું કરીને સળગાવતાં શીઘ્રપણે સળગી જાય છે, તેમજ પહોળું કરેલું ભીનું વસ્ત્ર જલદી સૂકાઈ જાય છે, અને એકઠું કરેલું લાંબાકાળે સૂકાય છે, અથવા અપવર્તના સિવાય જેમ કોઈ મોટી સંખ્યાનો ભાગ કરતાં લાંબો કાળ લાગે છે, અને અપવર્તના કરવાથી શીઘ્રપણે ભાગ કરાય છે. તથા જેમ કેટલાક માણસોને કોઢ આદિ રોગ થયો હોય, તે રોગ ઔષધાદિ ક્રિયાના વિશેષપણાથી દૂર થવામાં કાળભેદ થાય છે-ઓછે વત્તે કાળે વ્યાધિ દૂર થાય છે (તેમ કર્મમાં પણ અપવર્તનાદિ કરણવડે અનુભવના કાળનો ભેદ થાય છે.) ૨૦૫૮-થી-૨૦૬૨.

હવે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત દેશકાળનું સ્વરૂપ કહે છે.

जो जस्स जयाऽवसरो कज्जस्स सुभासुभस्स मोपाय ।
भण्णइ स देसकालो देसोऽवसरोत्ति पचकोत्ति ॥ २०६३ ॥

निद्धूमगं च गामं महिला थूभं च सुण्णय दट्ठुं ।
नीय च कागा वोलेंति जाया भिक्खस्स हरहरा ॥२०६४॥ ७२७ १८९

निम्मच्छियं महुं पायडो निही खज्जगावणो सुन्नो ।
जायंगणे पसुत्ता पउत्थवइया य मत्ता य ॥ २०६५ ॥ ७२८-१९०

શુભાશુભ કાર્યનો જે વખત તેનો (હવે કહેવાશે તે) ઉપાયથી નિશ્ચય થાય,

અથવા ઉપક્રમવાળુ કર્મ, સાધ્યરોગના હેતુભૂત હોવાથી સાધ્ય છે, જેમ ગડ-ચ્છેદાદિ દ્વારાએ, ઉપક્રમક્રિયાના વિષયભૂત થએલુ વિકૃત શરીર સાધ્ય છે, તેમ કર્મ પણ સાધ્ય છે. અથવા ઉપક્રમવાળુ કર્મ, સાધ્યકારણ જન્ય હોવાને લીધે સાધ્ય છે, (તે કર્મની ઉત્પત્તિના કારણ પણ એવા સોપક્રમી હોય છે.) કારણ કે જો તે સાધ્ય ન હોય તો તેને ઉપક્રમ લાગતોજ નથી.

શિષ્ય —અહીં ઉપક્રમજ સાધ્ય છે, તેથી ઉપક્રમનુ સાધ્યપણુ સિદ્ધ થયાવિના કર્મનુ સાધ્યપણુ સિદ્ધ નથી થતુ, અને તેનુ સાધ્યપણુ સિદ્ધ ન થવાથી કર્મજનક નિદાન-કારણનુ પણ સાધ્યપણુ સિદ્ધ નથી થતુ, તેથી કરીને "સાધ્યનિદાન જન્ય હોવાથી" એ હેતુનુ "સાધ્ય" વિશેષણ અસિદ્ધ થવાથી હેતુ પણ અસિદ્ધ ઠરે છે

ગુરૂ —પૂર્વે 'जइ ताणुमूहुत' ઇત્યાદિ ૨૦૫૨ મી ગાથામા કહેલી યુક્તિઓથી કર્મનુ સોપક્રમપણુ સિદ્ધ છે, તેથી કરીને કર્મનુ સાધ્યપણુ સિદ્ધ થાય છે, અને તેને લઇને સાધ્યકર્મનુ જનક-તેનુ નિદાન પણ સાધ્ય છે, એમ સિદ્ધ થાય છે.

શિષ્ય —પૂર્વે કર્મનુ સોપક્રમપણુ સિદ્ધ કર્યું છે, તો પછી પુન અહીં તે કહેવાનુ શુ કારણ છે?

ગુરૂ —વિસ્તૃત કથનની અપેક્ષાવાળા શિષ્યજનોના ઉપકાર માટે ફરીથી અહીં તે કહ્યુ છે, અથવા કર્મનુ નિદાન (કારણ) અધ્યવસાયસ્થાનો છે, તે અધ્યવસાયસ્થાનો વિચિત્ર પ્રકારના હોઇને અસખ્યેય લોકાકાશ પ્રદેશ રાશિપ્રમાણ છે. તેમાના કેટલાક અધ્યવસાયસ્થાનો, નિરૂપક્રમ કર્મને ઉત્પન્ન કરે છે અને કેટલાક સોપક્રમ કર્મને ઉત્પન્ન કરે છે આ પ્રમાણે સાધ્યકર્મને ઉત્પન્ન કરનાર નિદાનનુ સાધ્યપણુ સિદ્ધ કરવુ, તેની સિદ્ધિ થવાથી તેના કાર્યભૂત કર્મનુ સાધ્યપણુ અને સોપક્રમપણુ સિદ્ધ થાય છે.

અથવા શરીર અને જીવમા કર્મ વર્તતુ હોવાથી ઉપક્રમક્રિયાના વિષયભૂત એવુ એ કર્મ સોપક્રમ અને સાધ્ય છે જીવની અદર કર્મ અગ્નિ અને લોહના ન્યાયે રહેલ છે, અને શરીરમા જીવ આધાર આધેયભાવે છે, તેથી કરીને કર્મ પણ તેમા તે પ્રમાણે રહેલ છે.

શિષ્ય - આધાર આધેયભાવે શરીરવૃત્તિ જીવ છે, એ કથન તો યોગ્ય છે, પણ શરીરની વૃત્તિ શરીરમા છે, એ કેમ માની શકાય?

ગુરૂ —સર્વે પદાર્થો સ્વભાવે તો પોતામાજ રહેલા છે, અને બીજી વસ્તુમા તો આધારે રહેલ હોય છે. એ ન્યાયથી શરીરની વૃત્તિ શરીરમા છે, એ કથન અયોગ્ય નથી, અથવા કાર્મણ શરીરમા જેમ જીવની વૃત્તિ છે, તેમ આ ઔદારિકશરીરની વૃત્તિ પણ તેમા છે, એ તો સર્વને પ્રતીત છે માટે આ હેતુમા આપેલુ દૃષ્ટાન્ત સાધનધર્મરહિત નથી ૨૦૫૬-૨૦૫૭.

કર્મનુ સોપક્રમપણુ સિદ્ધ કરવામા બીજી યુક્તિઓ બતાવે છે.

किंचिदकालेऽवि फल पाइज्जइ पच्चए व कालेण ।
तह कम्म पाइज्जइ कालेण विपचए वऽण्ण ॥ २०५८ ॥

वुड्ढी बावीसुत्तरसयभागो पइदिणं मुहुत्तस्स ।
एवं हाणीवि मया अयणदिणभागओ नेया ॥ २०७१ ॥

उक्कोस-जहण्णाणं जदंतरालमिह पोरिसीण तं ।
तेसीयसयविभत्तं वुड्ढिं हाणिं च जाणाहि ॥ २०७२ ॥

દિવસ અને રાત્રિની વૃદ્ધિ હાનિના ભાવથી પોરિષીનુ પ્રમાણ નિયત નથી પોર-ષીનુ જઘન્ય પ્રમાણ ત્રણ મુહૂર્તનુ અને ઉત્કૃષ્ટથા સાડાચાર મુહૂર્તનુ છે. દરરોજ મુહૂર્તના એકસો બાવીસમા ભાગની વૃદ્ધિ થાય છે, અને હાનિ પણ એટલી જ થાય છે. આ હાનિ-વૃદ્ધિ ઉત્તરાયણ-દક્ષિણાયનના દિવસના ભાગે જાણવી અથવા ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય પોરિષીના પ્રમાણની વચ્ચે જે ત્રણ ઘટીકા પ્રમાણકાળ છે, તેમા એકસો-યાસીમા ભાગની વૃદ્ધિ અને હાનિ દરરોજ જાણવી ૨૦૭૦-૨૦૮૨.

દિવસ અથવા રાત્રિનો ચોથો ભાગ તે પોરિષી કહેવાય છે. એ પોરિષીનુ પ્રમાણ હમ્મેશા નિયત હોતુ નથી, દિવસ અથવા રાત્રિની વૃદ્ધિ-હાનિ થતા તેની પણ વૃદ્ધિ-હાનિ થાય છે. શીયાળામા મકરસક્રાન્તિના દિવસ પોરિષીનુ પ્રમાણ સર્વથી ઓછુ હોય છે એટલે તે ત્રણ મુહૂર્ત અથવા ૭ ઘટિકાનુ હોય છે[1] પણ તેજ દિવસે રાત્રિ સબધી પોરષીનુ પ્રમાણ વધારમા વધારે હોય છે, અને તે સાડાચાર મુહૂર્ત અથવા નવ ઘટિકાનુ હોય છે. કર્ક સક્રાન્તિના દિવસે દિવસ સબધી પોરષીનુ પ્રમાણ વધારેમા વધારે હોય છે, અને તે સાડાચાર મુહૂર્ત અથવા નવ ઘટિકાનુ હોય છે, તથા તેજ દિવસે રાત્રિ સબધી પોરિષીનુ પ્રમાણ ઓછામા ઓછુ હોય છે, અને તે ઉપર કહ્યા મુજબ ત્રણ મુહૂર્ત અથવા ૭ ઘટિકાનુ હોય છે

ઉપર જે હાનિ વૃદ્ધિ કહી છે, તેમા જઘન્ય પોરિષીના દિવસથી આરભીને ઉત્કૃષ્ટ પોરિષીના દિવસપર્યન્ત દરરોજ એક મુહૂર્તના એકસોબાવીસમા ભાગની વૃદ્ધિ થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ પોરિષીના દિવસથી આરભીને પુન જઘન્ય પોરિષીના દિવસસુધી દરરોજ એટલીજ હાનિ થાય છે આ વૃદ્ધિ હાનિ ઉત્તરાયણ અને દક્ષિણાયનના દિવસથી જાણવી. મતલબ કે છ મહીને ઉત્તરાયણ થાય છે અને બીજા છ મહીને દક્ષિણાયન થાય છે તેમા ઉત્તરાયણમા દરરોજ ચાર ચાર પળની દિવસમા વૃદ્ધિ થાય છે, આ પ્રમાણે વધતા ઉત્કૃષ્ટ દિવસે છ મુહૂર્ત વધે છે, અને એજ પ્રમાણે રાત્રિમા દરરોજ હાનિ થતા સર્વથી જઘન્ય રાત્રિએ છ મુહૂર્ત ઘટે છે દક્ષિણાયનમા એથી વિપરીત થાય છે, એટલે કે રાત્રિમા છ મુહૂર્ત વધે છે, અને દિવસમા છ મુહૂર્ત ઘટે છે આ પ્રમાણે થતા છ છ મહીને દિવસ અને રાત્રિના યથાયોગ્ય છ છ મુહૂર્ત વધે છે અને ઘટે છે, તે વૃદ્ધિહાનિનુ કારણ એમ છે કે એક મહીને એક મુહૂર્તની વૃદ્ધિ અને હાનિ થાય છે. પરન્તુ સૂર્ય સવત્સરમા ત્રણસોને છાસઠ દિવસે એક વર્ષ થાય છે, અને તેથી કરીને એકસો વ્યાસી દિવસે એક અયન થાય છે. તથા સાડાત્રીસ દિવસે એક માસ થાય છે. હવે દર મહીને જે એક મુહૂર્ત વધે છે, તેને સાડાત્રીસ દિવસોએ વહેચીએ એક મુહૂર્તના બે ઘટિકા થાય, તે એક ઘટિકાના એકસઠ ભાગ કલ્પિએ એ પ્રમાણે ભાગ કલ્પતા બે ઘટિકાના એકસોબાવીસ ભાગ થાય અને સાડીત્રીસ

1 આ પ્રમાણેનુ પ્રમાણ હાલમા આ ક્ષેત્રમા જણાતુ નથી તેથી આ નિયમ ક્ષેત્રવિશેષે જણાય છે

તે દેશકાળ કહેવાય છે દેશ-અવસર-અને થક્ક એ તેના પર્યાયો છે. ધૂમ્રરહિત ગામ અને પનીયારીઓના સમૂહવિનાના કુવા વિગેરેના તટને જોઇને તથા કાગડાઓ નીચા સ્થાન તરફ આવે છે, ઈત્યાદિ ચિ હ જોઇને હવે "બરાબર ભિક્ષા સમય થયો" એમ જાણે તે (પ્રશસ્ત કાર્યકાળ જાણવો.) તથા મક્ષિકારહિત મધપુડો છે, અને ઉઘાડો પડેલો નિધિ પ્રગટ જણાય છે. (એમ જાણીને તે મધ અને નિધિ ગ્રહણ કરવાનો અવસર જણાય છે) તથા ખાદ્યવસ્તુ વેચનારની દુકાનમા કોઇ મનુષ્ય ન દેખાવાથી તેમની વસ્તુ લેવાનો અવસર જણાય તે, તેમજ જેનો પતિ પરદેશ ગએલ છે એવી સ્ત્રી મદિરાથી મત્ત થઇને આગણામા સૂતી છે, તે અત્યારે બહુ કામાતુર છે, એમ જાણીને તેને ભોગવવાનો આ અવસર છે (ઇત્યાદિ અશુભ અપ્રશસ્ત કાર્યનો કાળ જાણવો) ૨૦૬૩-૨૦૬૪-૨૦૬૫

હવે કાળકાળનુ સ્વરૂપ કહે છે.

कालोत्ति मय मरण जहेह मरण गउत्ति कालगओ ।
तम्हा स कालकालो जो जस्स मओ मरणकालो ॥ २०६६ ॥

कालेण कओ कालो अम्ह सज्झायदेसकालम्मि ।
तो तेण हओ कालो अकाल काल करंतेण ॥ २०६७ ॥ ७२९-१९१

કાળ એટલે સમય અને બીજો કાળ એટલે લોકરૂઢિથી મરણ માનેલ છે. જેમકે મરણ પામ્યો અથવા કાળ પામ્યો (કર્યો) માટે જે પ્રાણિનો જે મરણકાળ તેને તીર્થંકરો-એ કાળકાળ માનેલ છે. શ્યમ કુતરાએ (ઉપાશ્રયની નજીક) સ્વાધ્યાય કરવાના વખતે કાળ કર્યો, તેથી તેણે અકાળે કાળ કરવાથી મરણ પામવાથી અમારા સ્વાધ્યાય-ના કાળનો ભગ કર્યો. (આ વાકયમા લોકોક્તિદ્વારાએ કાળકાળ કહેવાય છે.) ૨૦૬૬-૨૦૬૭.

હવે પ્રમાણકાળનુ સ્વરૂપ કહે છે

अद्धाकालविसेसो पत्थयमाणं व माणुसे खित्ते ।
सो सववहारत्थ पमाणकालो अहोरत्त ॥ २०६८ ॥

दुविहो पमाणकालो दिवसपमाण च होइ राई य ।
चउपोरिसिओ दिवसो रत्ती चउपोरिसी चेव ॥ २०६९ ॥ ७३० १९२

(ધાન્યને માપવાને) પ્રસ્થકના માનની પેઠે આ પ્રમાણકાળ છે ને તે પ્રમાણકાલ અદ્ધાકાળનો વિશેષ ભેદ છે. અને તે પ્રમાણકાળ મનુષ્યક્ષેત્રમા જીવ અજીવાદિની સ્થિતિના વ્યવહાર માટે અહોરાત્રરૂપ કહેલ છે. તથા એ પ્રમાણકાળ બે પ્રકારે કહેલ છે. દિવસ પ્રમાણકાળ અને રાત્રિ પ્રમાણકાળ તેમા ચાર પોરિષીવડે દિવસ થાય છે અને ચાર પોરિ-ષીવડે એમ રાત્રિ થાય છે ૨૦૬૮-૨૦૬૯.

હવે પોરિષીકાળનુ સ્વરૂપ કહે છે.

पोरिसिमाणमनियय दिवस-निसावुड्ढि हाणिभावाओ ।
हीण तिन्नि मुहुत्तद्धपचमा माणमुक्कोस ॥ २०७० ॥

શુક -કાળનામને એવો કોઇ નિયમ નથી, કારણ કે ગૌરવર્ણમા પણ કોઈ વખત કાળનામ હોય છે, આ કારણથી એનો બીજાથી ભેદ જણાવવાને માટે જે વર્ણે જ કાળો હોય, તે વર્ણકાળ કહેવાય છે અન્ય નહી એટલો નામકાળથી વર્ણકાળમા તફાવત છે. ૨૦૭૩-૨૦૭૪

ભાવકાળનુ સ્વરૂપ કહે છે.

साई सपज्जवसिओ चउभंगाविभागभावणा एत्थ।
ओदइयाईयाणं तं जाणसु भावकालं तु ॥ २०७५ ॥ ७३२ १९४

साई संतोऽणंतो एवमणाईवि एस चउभगो ।
आदइयाईयाणं होइ जहाजोगमायोज्जा ॥ २०७६ ॥

અહી ઔદયિક વિગેરે (ઔપશમિક ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક ને પારિણામિક) ભાવોની સ્થિતિની સાદિ સાન્તાદિ ચાર ભાગામા ભાવના થાય તે ભાવકાળ જાણવો. સાદિ-સાન્ત, સાદિઅનન્ત, અનાદિસાન્ત, અને અનાદિઅનન્ત આ ચાર ભાગા ઔદયિક આદિ ભાવોના છે, તે યથાયોગ્ય જ્યાં ઘટે ત્યા યોજવા. ૨૦૭૫-૨૦ ૬.

હવે સાદિસાન્તાદિ ભાગાના ભેદ જયા ઘટે ત્યા યોજે છે.

जो नारगाइभावो तह मिच्छत्ताइओ व भव्वाण ।
ते चेवाभव्वाण ओदइओ विनियव्वोऽय ॥ २०७७ ॥

सम्मत्त चरित्ताई साई सतो य ओवसमिओऽयं । दारं ।
दाणाइलद्धिपणग चरणपि य खाइओ होइ ॥ २०७८ ॥

सम्मत्त नाण दसण-सिद्धत्ताई तु साइओऽणतो ।
नाण कवलवज्जं साई सतो खओवसमो ॥ २०७९ ॥

मइअन्नाणाईया भवा-ऽभव्वाण तइयचरिमोऽय ।
सव्वो पोग्गलधम्मो पढमो परिणामिओ होइ ॥ २०८० ॥

भवत्त पुण तइओ जीवा ऽभव्वाइ चरिमभंगो उ ।
भावाणमय कालो भावावत्थाणओऽणण्णो ॥ २०८१ ॥

નારકાદિ ઔ યિકભાવ સાદિસાન્ત છે, મિથ્યાત્વાદિ ભવ્યોની અપેક્ષાએ અનાદિ સાન્ત, અને અભવ્યોની અપક્ષાએ અનાદિઅનન્ત છે. આ પ્રમાણે બીજા સાદિ અનન્ત ભાગા સિવાય બાકીના ત્રણ ભાગે ઔદયિક ભાવ છે સમ્યક્ત્વ-ચારિત્રરૂપ જે ઔપશમિક ભાવ, તે સાદિસાન્ત ભાગે છે, દાનાદિ પાચ લબ્ધિ અને ચારિત્રરૂપ ક્ષાયિકભાવ પણ સાદિ-સાન્ત ભાગે છે, તથા સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-દર્શન અને સિદ્ધપણુ એ સાદિઅનન્ત ભાગે છે. કેવળજ્ઞાન સિવાય ચાર જ્ઞાનને આશ્રીને ક્ષાયોપશમિકભાવ સાદિસાન્ત ભાગે છે, મતિ-અજ્ઞાન વિગેરે ભવ્ય તથા અભવ્યની અપેક્ષાએ ત્રીજા અને ચોથા ભાગે છે, સર્વ પુદ્ગળ-ધર્મરૂપ પારિણામિકભાવ પ્રથમ ભાગે છે, ભવ્યપણુ ત્રીજા ભાગે છે, જીવ અને અભ

દિવસના મહીનામા રાત્રિ-દિવસ સબધી દરેક પોરિષીના પણ એકસોબાવીસ ભાગ થાય. એ એકસોબાવીસ ભાગે મુહૂર્તગત બે ઘટિકાના એકસોબાવીસ ભાગને વહેચતા મુહૂર્તનો એકસોબાવીસમો એક ભાગ આવે એવો એક ભાગ દરરોજ દિવસ અને રાત્રિ સબધી પોરિષીમા યથાયોગ્ય વધે છે અને ઘટે છે અથવા આ વૃદ્ધિ હાનિ સમજવાની બીજી રીત પણ છે જેમકે-ઉત્કૃષ્ટ પોરિષી નવ ઘટિકા પ્રમાણ છે, અને જઘન્ય પોરિષી છ ઘટિકા પ્રમાણ છે. આ બેની વચ્ચે ત્રણ ઘટિકાનુ અન્તર છે, તે ત્રણ ઘટિકાને એક અયનના એકસોવ્યાસી દિવસની સાથે ભાગ કરતા જે આવે, તેટલી દરરોજ વૃદ્ધિ-હાનિ જાણવી મતલબ કે એકસોવ્યાસી દિવસે પોરિષીની ત્રણ ઘટિકા વધે છે, અથવા ઘટે છે. તદનુસાર ત્રણ ઘટિકાના એકસોવ્યાસી ભાગ કરીએ, એટલે એક ઘટિકાના એકસઠ ભાગ કરતા ત્રણ ઘટિકાના એકસોવ્યાસી ભાગ થાય, એવો એક ઘટિકાનો એકસઠમો ભાગ દરરોજ પોરિષીમા વધે છે અથવા ઘટે છે. આ ભાગ પણ એક મુહૂર્તના એકસોબાવીસમા ભાગ જેટલોજ છે. માત્ર રીતીમા ફેર છે. ૨૦૭૦-૨૦૭૧-૨૦૭૨.

હવે વર્ણકાળનુ સ્વરૂપ કહે છે.

पचण्ह वण्णाणं जो खलु वन्नेण कालओ वण्णो।
सो होइ वण्णकालो वण्णिज्जइ जो व जं कालं ॥२०७३॥ ७३१-१९२

पज्जायकालभेओ वण्णो कालो त्ति वण्णकालोऽय ।
नणु एस नामउ च्चिय कालो नानियमतो तस्स ॥ २०७४ ॥

પાચ વર્ણોમાથી જે વર્ણ (રગ) શ્યામ હોય, તે વર્ણકાળ કહેવાય અથવા જેનુ જે વખતે વર્ણન કરાય તે પણ વર્ણકાળ કહેવાય. જે પર્યાયકાળના ભેદથી શ્યામવર્ણ હોય, તે વર્ણકાળ કહેવાય છે આને નામથી કાળવર્ણ કહેવાય છે, તો તેને નામકાળ કેમ ન કહેવાય? ઉત્તર-તે નામનો કોઇ નિયમ નથી માટે ૨૦૭૩-૨૦૭૪.

શ્વેતાદિ પાચ વર્ણોમાથી જે વર્ણ (રગ-માટિએ) કાળો હોય, તે વર્ણકાળ કહેવાય અથવા જે કોઈ જીવા કે પદાર્થનુ જે કાળે વર્ણન કરાય, તે વર્ણકાળ કહેવાય. અથવા જે કાળે શ્વેતાદિ વર્ણની પ્રરૂપણા-વર્ણન કરાય, તે પણ વર્ણકાળ કહેવાય

આજ વિષયનુ વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરવાને ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે કે પર્યાયકાળના ભેદથી શ્યામવર્ણ તે વર્ણકાળ કહેવાય છે જેમકે જે કાળમા દ્રવ્યને જાણે તે દ્રવ્યકાળ, અને પર્યાયને જાણે તે પર્યાયકાળ, કૃષ્ણવર્ણ દ્રવ્યનો પર્યાય હોવાથી વર્ણકાળ છે, અને તે પર્યાયકાળનો ભેદ છે.

શિષ્ય --જો એ પ્રમાણે પર્યાયકાળ પણ છે, તો પછી પૂર્વે ૨૦૩૦ મી ગાથામા તેનો ઉપન્યાસ કેમ ન કર્યો?

આચાર્ય --દ્રવ્યથી પર્યાય કથચિત્ અભિન્ન છે, તેથી કરીને દ્રવ્યકાળ કહેવાથી પર્યાયકાળ પણ સાથે આવીજ ગયો, તેથી તે ભિન્ન નથી કહ્યો. અથવા પર્યાયના ભેદરૂપ આ શ્યામવર્ણનુ કથન કર્યું, તેથી તે પણ ત્યા કહેલોજ છે.

શિષ્ય - શ્યામવર્ણને નામથી જ કાળો કહેવાય છે, તો તેને નામકાળ કેમ નથી કહેતા?

-એની અપેક્ષાએ પારિણામિક ભાવ અનાદિ અનન્ત છે આ પ્રમાણે ઔદયિકાદિ ભાવોના કાળ કહ્યો, કેમકે જીવાજીવાદિ ભાવોનુ અવસ્થાન તેજ કાળ છે, એટલે ભાવોનુ અવસ્થાન કહેવાથી ભાવકાળ પણ કહ્યા. ૨૦૭૭-થી ૨૦૮૧.

અહી પ્રસ્તુત અધિકારમા ક્યા કાળનુ પ્રયોજન છે? તે કહે છે.

एत्थं पुण अहिगारो पमाणकालेण होइ नायव्वो ।
खेत्तम्मि कम्मि कालम्मि भासियं जिणवरिंदेण?॥२०८२॥७३३-१९५
वइसाहसुद्धएक्कारसीय पुव्वण्हदेसकालम्मि ।
महसेणवणुज्जाणे अणंतर परंपरं सेस ॥ २०८३ ॥ ७३४-१९६

આ અધિકારમા પ્રમાણકાળનુ પ્રયોજન છે. (કેમકે) કયા ક્ષેત્રમા, કઈ વખતે જિનેશ્વરે (સામાયિક અધ્યયન) કહ્યુ? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા) વૈશાખ શુદી અગીઆરશે મહાસેન વન નામના ઉદ્યાનમા અનન્તર નિર્ગમ થયો, અને તે સિવાયના ક્ષેત્રમા પરંપરાએ નિર્ગમ થયો ૨૦૮૨-૨૦૮૩.

અહી અનેક પ્રકારના કાળની પ્રરૂપણા કરી, તેમા આ સ્થળે પ્રમાણકાળનુ મુખ્ય પ્રયોજન છે

શિષ્ય —પૂર્વે ૨૦ ૦ મી દ્વારગાથામા ભાવકાળનુ અહી પ્રયોજન છે, એમ કહ્યુ છે, અને હમણા પ્રમાણકાળનુ પ્રયોજન કહો છો. આમ પૂર્વાપર વિરોધવાળુ કેમ કહો છો?

ગુરૂ —ક્ષાયિકભાવ કાળમા વર્તતા ભગવન્તે સામાયિક અધ્યયન કહ્યુ છે, માટે એ અભિપ્રાયથી પૂર્વે ભાવકાળનુ પ્રયોજન છે એમ કહ્યુ છે, અને દિવસના પૂર્વાર્ધમા-પ્રથમ પોરિષીરૂપ કાળમા ભગવન્તે સામાયિક અધ્યયન કહ્યુ છે, એ અભિપ્રાયથી હમણા અહી પ્રમાણકાળથી પ્રયોજન કહ્યુ છે એટલે ઉભયકાળનુ પ્રયોજન વિરૂદ્ધ નથી, અથવા પ્રમાણકાળ તે અદ્ધાકાળનો પર્યાય હોવાથી ભાવકાળજ છે. તેથી પણ એ પ્રમાણે કહેવામા કંઇ વિરોધ નથી

શિષ્ય —શ્રીમાન્ મહાવીર જિનવરે ક્યા ક્ષેત્રમા કઇ વખતે પ્રથમ સામાયિક અધ્યયનનો ઉપદેશ કર્યો?

ગુરૂ —વૈશાખ શુદી એકાદશીના દિવસે પ્રથમ પોરિષીમા, મહાસેનવન નામના ઉદ્યાનમા ભગવન્તે પહેલવહેલુ સામાયિક અધ્યયન ઉપદેશ્યુ, અને એ સિવાયના ગુણશીલાદિ ઉદ્યાન-ક્ષેત્રમા પરંપરાએ ઉપદેશ્યુ, કેમકે સૌ પહેલા મહાસેન વનમાં ઉપદેશ્યુ અને તે પછી બીજા ક્ષેત્રમા ઉપદેશ્યુ છે ૨૦૮૨-૨૦૮૩.

હવે ભાવ નિર્ગમ કહે છે.

खइयम्मि वट्टमाणस्स भगवओ निग्गयं जिणवरस्स ।
भावे खओवसमियम्मि वट्टमाणेहि तं गहियं ॥२०८४॥ ७३५-१९७

किह पगय भावेण कहमहिगारो पमाणकालेण ?।
खाइयभावेऽवद्या पमाणकाले य जं भणियं ॥ २०८५ ॥

ભવ્યપણુ ચાથા ભાંગે છે. આ પ્રમાણે આ ભાવોનો કાળ છે, કેમકે તે ભાવોના અવસ્થા-નથી આભિન્ન છે ૨૦૭૭-થી-૨૦૮૧.

નારક-તિર્યંચ-મનુષ્ય ને દેવરૂપ ઔદયિકભાવ સાદિસાન્ત છે, કેમકે તે દરેકનો આદિ અને અન્ત છે ¹મિથ્યાત્વ, ⁴કષાય, ³વેદ, ¹અજ્ઞાન ¹અસયતપણુ -¹અસિદ્ધપણુ અને ⁶લેશ્યા. આ સત્તર પ્રકારનો જે ઔદયિકભાવ તે ભવ્યોની અપેક્ષાએ અનાદિસાન્ત અને અભવ્યોની અપેક્ષાએ અનાદિ અનન્ત છે આ પ્રમાણે બીજા સાદિઅનન્ત ભાગા સિવાય ત્રણ ભાગે ઔદયિકભાવ છે.

ઔપશમિકભાવ પહેલા સાદિસાન્ત ભાગેજ છે, તે સિવાયના ત્રણ ભાગા આ ભાવ માટે શૂન્ય છે, કેમકે આખા સસારમા પહેલવહેલુ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ થાય, અથવા ઉપશમશ્રેણિમા ઉપશમસમ્યક્ત્વની અને ઉપશમચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે બન્નેના અવશ્ય આદિ અને અન્ત હોય છે. માટે ઔપશમિકભાવ પહેલા સિવાય ત્રણ ભાગે નથી.

દાન-લાભ-ભોગ ઉપભોગ-અને (પ્રકરણ) વીર્ય, એ પાચ લબ્ધિ, તથા ચારિત્ર આ૦ ભે૦ની અપેક્ષાએ ક્ષાયિક ભાવ સાદિસાન્ત છે.

શિષ્ય – સિદ્ધાત્માઓને ચારિત્ર હોય છે, તો તે અપેક્ષાએ ચારિત્રમા સાદિઅનન્તનો ભાગો કેમ ન કહેવાય ?

ગુરુ –" सिद्धे नोचरित्ती, नोअचरित्ती " એ વચનથી સિદ્ધના જીવો ચારિત્રી નથી, તેમ અચારિત્રી પણ નથી માટે ચારિત્રમા એ બીજો ભાગો ન ઘટે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અને સિદ્ધપણુ, સિદ્ધઅવસ્થામા હોય છે, તેથી તે અપેક્ષાએ સાદિઅનન્ત નામના બીજા ભાગે પણ ક્ષાયિકભાવ હોય છે, આ સિવાયના ત્રીજો અને ચોથો એ બે ભાગા આ ભાવમા નથી ઘટતા. આ સબધમા બીજા આચાર્યનો મત એવો છે કે સિદ્ધના જીવોને દાનાદિ પાચ લબ્ધિ અને ચારિત્ર હોય છે, કેમકે તેમને તેના આવરણનો અભાવ છતા પણ જો તે દાનાદિ લબ્ધિઓ અને ચારિત્રનો અભાવ માનવામા આવે, તો ક્ષીણમોહાદિમા પણ તેનો અભાવ માનવો જોઇએ આથી તેઓના મતે ચારિત્ર વિગેરે પણ સિદ્ધાવસ્થામા છે, એ માન્યતાની અપેક્ષાએ ક્ષાયિક ભાવ સાદિ અનન્ત નામના એક બીજાજ ભાગામા છે, શેષ ત્રણ ભાગે નથી.

કેવળજ્ઞાન સિવાયના શેષ ચાર જ્ઞાનોની અપેક્ષાએ ક્ષાયોપશમિક ભાવ સાદિ-સાન્ત ભાગે છે સાદિ અનન્ત નામનો બીજો ભાગો અહીં ન હોય, મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાનની અપેક્ષાએ ભવ્યોને ક્ષાયોપશમિકભાવ અનાદિ સાન્ત છે, અને અભવ્યોને અનાદિ અનન્ત છે

સર્વ પુદ્ગળ ધર્મ-દ્વ્યણુકાદિ પરિણામરૂપ પારિણામિકભાવ સાદિસાન્તનામના પ્રથમ ભાગે છે, સાદિ અનન્ત એવો જે બીજો ભાગો તે આ ભાવમા નથી હોતો, ભવ્યપણાની અપેક્ષાએ પારિણામિક ભાવ અનાદિ સાન્ત છે " सिद्धे नोभव्वे, नोअभव्वे એ વચનથી સિદ્ધના જીવો ભવ્ય નથી તેમ અભવ્ય પણ નથી. જીવપણુ અને અભવ્યપણુ એ

શાન્ત થઇને ભગવન્ત શુ કહે છે, તે સાભળવાને એકચિત્ત થાય છે. પછી "ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમને દ્રવ્ય-ગુણ અને પર્યાયથી તીર્થની હુ આજ્ઞા આપુ છુ એમ અનુજ્ઞા કરે છે અને તેની આજ્ઞા સાથે સર્વ સાધુગણની પણ સુધર્મસ્વામિને અનુજ્ઞા આપુ છુ." આ પ્રમાણે અનુજ્ઞા કરીને ભગવન્તે તેમના મસ્તકપર મુષ્ટિ ભરીને તે ચૂર્ણ નાખ્યુ, તે વખતે દેવોએ પણ ચૂર્ણ પુષ્પ વિગેરે સુગન્ધિત વસ્તુની ગણધરો ઉપર વૃષ્ટિ કરી. આ પ્રમાણે સામાયિક અધ્યયનના અર્થ ભગવન્ત પાસેથી નીકળ્યો, અને સૂત્ર ગણધર મહારાજ પાસેથી નીકળ્યુ

શિષ્ય—અહી પ્રકૃતમા ભાવકાળનો પ્રસ્તાવ છે, તે છતા પ્રમાણકાળનો અધિકાર અહી શા માટે કહેવો જોઇએ

ગુરુ—ક્ષાયિક ભાવમા વર્તતા ભગવાન્ અરિહત દેવે, પ્રમાણકાળમા સામાયિક અધ્યયન કહ્યુ છે માટે, અથવા પ્રમાણકાળ પણ ભાવકાળજ છે, અને એ સિવાયના બીજા દ્રવ્યકાળ-અદ્ધાકાળ વિગેરે પણ કિંચિત્ ઉપાધિમાત્રથી વિશિષ્ટ છતા પણ સઘળા ભાવકાળજ છે. કારણ કે દ્રવ્યની જે ચાર પ્રકારની સ્થિતિ તે દ્રવ્યકાળ કહેવાય છે, સમય-આવલિકા વિગેરે અદ્ધાકાળ છે, પ્રાણિઓનુ જીવન-આયુ તે આયુષ્યકાળ છે, આ સર્વ સ્થિતિ વિગેરે જીવ-અજીવના પર્યાય હોવાથી ભાવરૂપજ છે, એટલે ખરી રીતે ભાવકાળથી તે જુદા નથી પરન્તુ "પ્રમાણકાળનો અહી અધિકાર છે" એમ જે કહ્યુ છે, તે મુખ્યતાએ અહી પ્રમાણકાળનુ કાર્ય છે, માટે કહ્યુ છે. અન્યથા બીજા પણ દ્રવ્યકાળ-અદ્ધાકાળ વિગેરે પરપરાએ તો સામાયિક નિર્ગમમા ઘટે છે. જેમકે ક્ષાયિકભાવમા વર્તતા ભગવતે રત્નમયસિંહાસનરૂપ દ્રવ્ય ઉપર બેસીને સામાયિક ઉપદેશ્યુ, જ્યા દ્રવ્ય હોય, ત્યા તેની સ્થિતિરૂપ કાળ પણ હોય છેજ, તેથી પરપરાએ દ્રવ્ય અને અદ્ધારૂપ કાળ સામાયિક નિર્ગમમા હોય છે, તથા આયુષ્યકાળનો અનુભવ કરતા ભગવતે સામાયિક ઉપદેશ્યુ, કર્મનો ઉપક્રમ કરતા ઉપદેશ્યુ, પ્રસ્તાવ જાણતા ઉપદેશ્યુ, આવીચિમરણરૂપ મરણકાળ અનુભવત તથા જીવાજીવાદિ પદાર્થનુ વર્ણન કરતી વખતે ભગવન્તે સામાયિક ઉપદેશ્યુ છે આ પ્રમાણે પરપરાએ સામાયિક નિર્ગમમા બધાએ કાળ ઘટે છે, પરન્તુ મુખ્યતાએ પ્રમાણકાળ અને ભાવકાળ ઘટે છે, તેથી તે બેનોજ અહી અધિકાર પ્રસ્તુતમા કહ્યા છે

શિષ્ય—કાળનિર્ગમ કહેતા, તેના ભેદ પૂર્વક કાળનુ સ્વરૂપ નિર્યુક્તિકાર અને ભાષ્યકારે વિસ્તારથી કહ્યુ, પણ ક્ષેત્રનિર્ગમનુ સ્વરૂપ ન કહ્યુ, તેનુ શુ કારણ?

ગુરુ—ક્ષેત્રનિર્ગમનુ સ્વરૂપ સુગમ હોવાથી નિર્યુક્તિકારે નથી કહ્યુ, પણ ભાષ્યકાર મહારાજે કિંચિત્ માત્ર કહ્યુ છે તે આ પ્રમાણે છે. જેમા જીવાદિ પદાર્થો રહે તે ક્ષેત્ર કહેવાય છે તેનુ ક્ષેત્ર આકાશ છે, તેમ સર્વજ્ઞો કહે છે કેમકે આકાશમાજ સર્વ જીવાદિદ્રવ્યોનુ અવસ્થાન છે વસ્તુત આકાશ જુદા જુદા પર્યાય પામતુ હોવાથી દ્રવ્યજ છે, કેવળ નિવાસરૂપ પર્યાયની અપેક્ષાએજ તેને ક્ષેત્ર કહેવાય છે એવુ ક્ષેત્ર જુદી જુદી ઉપાધિના ભેદથી અનેક પ્રકારે છે, તેથી મહાસેનવનરૂપક્ષેત્રનુજ ગ્રહણ કર્યુ છે, કેમકે ત્યાજ પ્રથમ સામાયિક ઉપદેશાયુ છે, અને તે પછી ગુણશીલાદિ બીજા ઉદ્યાનોમા તે સ્વરૂપ એ ઉપદેશાયુ છે. ૨૦૮૪–૨૦૮૯.

अहवा पमाणकालोत्ति भावकालोत्ति ज च सेसावि ।
किंचिम्मेत्तविसिट्ठा सव्वे चिय भावकालत्ति ॥ २०८६ ॥

आ'हक्केण कज्जं पमाणकालेण जमहिगारोत्ति ।
सेसावि जहासभवमाउज्जा निग्गमे काला ॥ २०८७ ॥

खेत्त मयमागास सव्वदव्वावगाहणालिंग ।
त दव्व चेव निवासमत्तपज्जायओ खेत्त ॥ २०८८ ॥

त च महासेणवणोवलक्खिय जत्थ निग्गय पुव्व ।
सामाइयमन्नेसु त परपरविणिग्गमो तस्स ॥ २०८९

ક્ષાયિક ભાવમા વર્તતા એવા ભગવન્ત જિનેશ્વરથી આ સામાયિક અધ્યયન નીક-ળ્યુ, અને ક્ષાયોપશમિક ભાવમા વર્તતા ગણધરોએ તે ગ્રહણ કર્યું શા માટે ભાવકાળનુ પ્રયોજન છે, અને શા માટે પ્રમાણકાળનો અધિકાર છે? ક્ષાયિક ભાવમા વર્તતા અરિહતે પ્રમાણકાળે કહ્યુ છે માટે, અથવા પ્રમાણકાળ પણ ભાવકાળજ છે, અને જે બીજા કાળો છે, તે પણ કિંચિત્માત્ર વિશિષ્ટ ભાવકાલજ છે, અટલે તે સવ ભાવકાળજ છે. (અહી) મુખ્ય તાએ પ્રમાણકાળવડે કાર્ય છે, તેથી તેનો અધિકાર છે શેષ બીજા કાળો પણ સામાયિક નિર્ગમમા યથાસભવ યોજવા, સર્વ દ્રવ્યના નિવાસરૂપ ચિન્હવાળુ આકાશ તે ક્ષેત્ર માનેલ છે, જો કે તે દ્રવ્યજ છે, (તોપણ) નિવાસમાત્રરૂપ પર્યાયની અપેક્ષાએ તેને ક્ષેત્ર કહેવાય છે તે ક્ષેત્ર અહી મહાસેન વન કહ્યુ છે, કે જ્યાથી સામાયિક નિકળ્યુ છે તથા બીજા ક્ષેત્રોમા પણ પરપરાએ તેનો નિગમ થયો છે ૨૦૮૫-૨૦૮૯

ક્ષાયિકભાવમા વર્તતા ભગવન્ત મહાવીરદેવથી સામાયિક અધ્યયન નીકળ્યુ, અને ક્ષાયોપશમિકભાવમા વર્તતા ગણધરોએ તે સામાયિક અને બીજુ શ્રુત ગ્રહણ કર્યું ભગ-વન્તને જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ-ચારિત્રમોહનીય અને અતરાય સર્વથા ક્ષીણ થએલ હોવાથી ક્ષાયિકભાવ હોય છે, અને ગણધરોને તે વખતે તે તે આવરણોનો ક્ષયોપશમ હોવાથી ક્ષયોપશમ ભાવ હોય છે. તીર્થસ્થાપના વખતે આદ્યગણધર જે ઇન્દ્રભૂતિ તે ભગવન્તને પ્રદક્ષિણા દઇ નમસ્કાર કરીને પૂછે છે કે 'હે ભગવન્ત તત્ત્વ શુ છે તે કહો' આથી ભગવન્ત કહે છે કે "उपन्नेइ वा" (ઉત્પન્ન થાય છે.) પુન તેવીજ રીતે પૂછતા "विगमेइ वा' (નાશ પામે છે) તેમજ ત્રીજી વાર પૂછતા "धुवेइ वा" (સ્થિર રહે છે) એમ ત્રિપદી કહે છે, આ પ્રમાણે પ્રણામ કરીને પૂછવુ તે નિષદ્યા કહેવાય છે. આ ત્રણ નિષદ્યાથી ગણધરમહારાજાઓને એવો નિશ્ચય થાય છે કે "यत् सत् तदुत्पाद-व्यय ध्रौव्ययुक्त अन्यथा वस्तुन सत्ताऽयोगात्" એટલે જે છે, તે ઉત્પત્તિ-વિનાશ અને સ્થિરતા યુક્ત છે, એ શિવાય વસ્તુની વિદ્યમાનતાજ હોતી નથી આ પછી પૂર્વભવમા ભાવિતમતિવાળા ગણધરો બીજબુદ્ધિવાળા હોવાથી સપૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાન પામે છે, તેથી ભગવન્ત તેમને દ્વાદશાગ રચવાને આજ્ઞા આપે છે, ને તે તેઓ રચે છે તે પછી ઇન્દ્રમહારાજ વજ્રમય દિવ્યથાળ ચૂર્ણથી ભરેલો લઇને ભગવન્ત પાસે ઊભા રહે છે, ભગવાન સિંહાસન પરથી ઊઠીને તેમાથી સપૂર્ણ ચૂર્ણની મુઠી ગ્રહણ કરે છે તે પછી ઇન્દ્રભૂતિ વિગેરે અગીઆરે ગણધરો કઇક અવનતગાત્રવાળા થઇને અનુક્રમે પ્રભુ આગળ ઊભા રહે છે. તે પછી વાજિંત્રના ધ્વની ગીતશબ્દ વિગેરે બધ કરીને સર્વ દેવો

શાન્ત થઇને ભગવન્ત શુ કહે છે, તે સાભળવાને એકાચિત્ત થાય છે. પછી "ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમને દ્રવ્ય-ગુણ અને પર્યાયથી તીર્થની હુ આજ્ઞા આપુ છુ એમ અનુજ્ઞા કરે છે અને તેની આજ્ઞા સાથે સર્વ માનુગણની પણ સુધર્મસ્વામિને અનુજ્ઞા આપુ છુ." આ પ્રમાણે અનુજ્ઞા કરીને ભગવન્તે તેમના મસ્તકપર મુષ્ટિ ભરીને તે ચૂર્ણ નાંખ્યુ, તે વખતે દેવોએ પણ ચૂર્ણપુષ્પ વિગેરે સુગન્ધિત વસ્તુની ગણધરો ઉપર વૃષ્ટિ કરી. આ પ્રમાણે સામાયિક અધ્યયનનો અર્થ ભગવન્ત પાસેથી નીકળ્યો, અને સૂત્ર ગણધર મહારાજ પાસેથી નીકળ્યુ

શિષ્ય—અહીં પ્રકૃતમા ભાવકાળનો પ્રસ્તાવ છે, તે છતા પ્રમાણકાળનો અધિકાર અહી શા માટે કહેવો જોઇએ

ગુરૂ—ક્ષાયિક ભાવમા વર્તતા ભગવાન્ અરિહત દેવે, પ્રમાણકાળમા સામાયિક અધ્યયન કહ્યુ છે માટે, અથવા પ્રમાણકાળ પણ ભાવકાળજ છે, અને એ સિવાયના બીજા દ્રવ્યકાળ-અદ્ધાકાળ વિગેરે પણ કિચિત્ ઉપાધિમાત્રથી વિશિષ્ટ છતા પણ સઘળા ભાવકાળજ છે. કારણ કે દ્રવ્યની જે ચાર પ્રકારના સ્થિતિ તે દ્રવ્યકાળ કહેવાય છે, સમય-આવલિકા વિગેરે અદ્ધાકાળ છે, પ્રાણિઓનુ જીવન-આયુ તે આયુષ્યકાળ છે, આ સર્વ સ્થિતિ વિગેરે જીવ-અજીવના પર્યાય હોવાથી ભાવરૂપજ છે, એટલે ખરી રીતે ભાવકાળથી તે જુદા નથી પરન્તુ "પ્રમાણકાળનો અહી અધિકાર છે" એમ જે કહ્યુ છે, તે મુખ્યતાએ અહીં પ્રમાણકાળનુ કાર્ય છે, માટે કહ્યુ છે અન્યથા બીજા પણ દ્રવ્યકાળ-અદ્ધાકાળ વિગેરે પરપરાએ તો સામાયિક નિર્ગમમા ઘટે છે. જેમકે ક્ષાયિકભાવમા વર્તતા ભગવતે રત્નમયસિહાસનરૂપ દ્રવ્ય ઉપર બેસીને સામાયિક ઉપદેશ્યુ, જ્યા દ્રવ્ય હોય, ત્યા તેની સ્થિતિરૂપ કાળ પણ હોય છેજ, તેથી પરપરાએ દ્રવ્ય અને અદ્ધારૂપ કાળ સામાયિક નિર્ગમમા હોય છે, તથા આયુષ્યકાળનો અનુભવ કરતા ભગવતે સામાયિક ઉપદેશ્યુ, કર્મનો ઉપક્રમ કરતા ઉપદેશ્યુ, પ્રસ્તાવ જાણતા ઉપદેશ્યુ, આવીચિમરણરૂપ મરણકાળ અનુભવતા તથા જીવાજીવાદિ પદાર્થનુ વર્ણન કરતી વખતે ભગવન્તે સામાયિક ઉપદેશ્યુ છે આ પ્રમાણે પરપરાએ સામાયિક નિર્ગમમા બધાએ કાળ ઘટે છે, પરન્તુ મુખ્યતાએ પ્રમાણકાળ અને ભાવકાળ ઘટે છે, તેથી તે બેનોજ અહી અધિકાર પ્રસ્તુતમા કહ્યો છે

શિષ્ય—કાળનિર્ગમ કહેતા, તેના ભેદ પૂર્વક કાળનુ સ્વરૂપ નિર્યુક્તિકાર અને ભાષ્યકારે વિસ્તારથી કહ્યુ, પણ ક્ષેત્રનિર્ગમનુ સ્વરૂપ ન કહ્યુ, તેનુ શુ કારણ?

ગુરૂ—ક્ષેત્રનિર્ગમનુ સ્વરૂપ સુગમ હોવાથી નિર્યુક્તિકારે નથી કહ્યુ, પણ ભાષ્યકાર મહારાજે કિચિત્ માત્ર કહ્યુ છે તે આ પ્રમાણે છે. જેમા જીવાદિ પદાર્થો રહે તે ક્ષેત્ર કહેવાય છે તેવુ ક્ષેત્ર આકાશ છે, તેમ સર્વજ્ઞો કહે છે કેમકે આકાશમાજ સર્વ જીવાદિ-દ્રવ્યોનુ અવસ્થાન છે વસ્તુત આકાશ જુદા જુદા પર્યાય પામતુ હોવાથી દ્રવ્યજ છે, કેવળ નિવાસરૂપ પર્યાયની અપેક્ષાએજ તેને ક્ષેત્ર કહેવાય છે. એવુ ક્ષેત્ર જુદી જુદી ઉપાધિના ભેદથી અનેક પ્રકારે છે, તેથી મહાસેનવનરૂપક્ષેત્રનુજ ગ્રહણ કર્યુ છે, કેમકે ત્યાજ પ્રથમ સામાયિક ઉપદેશાયુ છે, અને તે પછી ગુણશીલાદિ બીજા ઉદ્યાનોમા તે પરપરાએ ઉપદેશાયુ છે. ૨૦૮૪-૨૦૮૯.

અહી સુધી છએ પ્રમારનો નિર્ગમ કહ્યા એ મ્હેવાથી ' उद्देसे निद्देसे " ઈત્યાદિ ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિની ૯૭૩ મી ગાથામા કહેલુ ત્રીજુ નિર્ગમદ્વાર પૂર્ણ થયુ, ચોથુ ક્ષેત્ર દ્વાર અને પાચમુ કાળદ્વાર તે બે સામાયિક નિર્ગમના અગરૂપજ છે, તેથી નિર્ગમાન્તર્ગત ક્ષેત્ર અને કાળનુ સ્વરૂપ કહેવાથી તે બન્ને દ્વર પણ કહેવાઇ ગયા.

હવે ઉપોદ્ઘાતનુ છઠ્ઠુ પુરૂપલક્ષણ દ્વાર કહે છે.

दव्वा ऽभिलाव चिंधे वेए धम्मत्थ भोग-भावे य ।
भावपुरिसो उ जीवो भावे पगय तु भावेण ॥ २०९० ॥७३६-१९८

દ્રવ્યપુરૂપ, અભિલાપપુરૂપ, ચિન્હપુરૂપ, વે પુરૂપ, ધર્મપુરૂપ, અર્થપુરૂપ, ભોગપુરૂપ અને ભાવપુરૂપ, એ પુરૂપના ભેદો જાણવા, તેમા ભાવપુરૂપ તે શુદ્ધ જીવ જાણવો, કેમકે ભાવદ્વાર વિચારતા અહી ભાવપુરૂપવડેજ આધકા છે ૨૦૯૦.

હવ દ્રવ્ય-અભિલાપ ચિન્હ વે ધર્મ-અર્થ-ભોગ અને ભાવપુરૂપનુ સ્વરૂપ કહે છે.

णागमओऽणुवउत्तो इयरो दव्वपुरिसो तिहा तइओ ।
एगभवियाइतिविहो मूलुत्तरनिग्गिमओ वावि ॥ २०९१ ॥
अभिलावो पुल्लिंगाभिहाणमेसं घडो व्व चिंधे उ ।
पुरिसागिती नपुंसो वेआ वा पुरिसवेआ उ ॥ २०९२ ॥
वेयपुरिसो तिलिंगोवि पुरिसवेयाणुभूइकालम्मि । दार ।
धम्मपुरिसो तयज्जणवावारपरो जहा साहू ॥ २०९३ ॥
अत्थपुरिसो तयज्जणपरायणो म मणो व निहिपालो ।
भोगपुरिसो समज्जियविसयसुहो चक्कवट्टि व्व ॥ २०९४ ॥

(નામ અને સ્થાપના પુરૂપનો વિચાર સુગમ હોવાથી તેનો વિચાર અહી કર્યો નથી.) દ્રવ્યપુરૂપ બે પ્રકારે છે, આગમથી અને નોઆગમથી તેમા પુરૂષ પદાર્થને જાણનાર અનુપયોગી જે જીવ તે આગમથી દ્રવ્યપુરૂષ, અને જ્ઞશરીર-ભવ્યશરીર-તથા તદ્વ્યતિરિક્ત, એમ ત્રણ પ્રકારે નોઆગમથી દ્રવ્યપુરૂપ છે. આમાનો ત્રીજો વ્યતિરિક્ત નામના ભેદ, એકભવિક-બદ્ધાયુષ્ક અને અભિમુખનામગોત્ર, એમ ત્રણ ભેદે છે અથવા મૂળગુણ નિર્મિત (પુરૂપ પ્રાયે ય દ્રવ્યો) અને ઉત્તરગુણનિર્મિત (તદાકારવાળા તેજ દ્રવ્યો) એમ બે ભે છે ૨ ઘટ—પટ ઈત્યાદિની પેઠે પુલ્લિંગશબ્દરૂપ જે અભિલાપ તે અભિલાપ પુરૂપ. ૨ અને નપુસક છતા મુછ આદિ પુરૂપાકૃતવાળો, પુરૂપવેદના ઉદય વાળો તથા વેદથી સ્ત્રી છતા પુરૂપવેષે હોય, તો તે ચિન્હ માત્રથી પુરૂપ છે માટે ચિન્હ-પુરૂપ છે ૩ ત્રિલિંગ વૃત્તિવાળો જીવ છતા પણ તૃણાગ્નિ સમાન પુરૂપવેદના વિપાકનો અનુભવ કરે, ત્યારે તે વે પુરૂષ કહેવાય છે ૪ અને જે મનુષ્ય સાધુની પેઠે ધર્મ પ્રાપ્ત કરવામાજ તત્પર હોય, તે ધર્મ પુરૂષ કહેવાય છે. ૫ દ્રવ્યનુ રક્ષણ કરનાર તથા મમ્મણ શેઠની પેઠે દ્રવ્ય મળવવામાજ તત્પર હોય, તે અર્થ પુરૂપ, ૬ અને ચક્રવર્તિની પેઠે વિષય-સુખનો ઉપભોગ કરનાર હોય, તે ભોગપુરૂપ કહેવાય છે. ૨૦૯૧-૨૦૯૪

હવે ભાવપુરૂષનુ સ્વરૂપ કહે છે.

भावपुरिसो उ जीवो सरीरपुरि सयणओ निरुत्तिवसा ।
अहवा पूरण पालणभावाओ सव्वभावाणं ॥ २०९५ ॥
दव्वपुरिसाइभेयावि जं च तस्सेव होंति पज्जाया ।
तेणेह भावपुरिसो सुद्धो जीवो जिणिंदो व्व ॥ २०९६ ॥
पगय विसेसओ तेण वेयपुरिसेहिं गणहरेहिं च ।
सेसावि जहासंभवमायोज्जा उभयवग्गेवि ॥ २०९७ ॥

પુર એટલે શરીર, તેમા વસવાથી પુરૂષ, અથવા સર્વ ભાવોના પૂરણ અને પાલનભાવથી પુરૂષ, એ વ્યુત્પત્તિથી ભાવપુરૂષ તે શુદ્ધજીવ જાણવો. કેમકે દ્રવ્યપુરૂષાદિ પણ તે શુદ્ધ જીવનાજ પર્યાયો છે, તેથી અહીં ભાવપુરૂષ તે જિનેન્દ્રની પેઠે શુદ્ધ જીવ જાણવો. અહીં પ્રસ્તુતમા તેવા ભાવપુરૂષ શ્રીમાન્ મહાવીરદેવવડે અને વેદપુરૂષ એવા ગણધરોવડે અધિકાર છે. (કેમકે તેમણેજ અનુક્રમે અર્થથી અને સૂત્રથી સામાયિક પ્રરૂપ્યુ છે) એ સિવાય શેષ ધર્મપુરૂષ અને ચિન્હપુરૂષાદિની પણ યથાસંભવ ઉભય વર્ગમા (તીર્થંકર-ગણધરમા) યોજના કરવી ૨૦૯૫-૨૦૯૬-૨૦૯૭.

હવે કારણદ્વાર કહે છે

निक्खेवो कारणम्मि चउव्विहो दुविह होइ दव्वम्मि ।
तद्दव्वमण्णदव्वे अहवावि निमित्त-नेमित्तो ॥ २०९८ ॥७३७ १९९॥
समवाइ असमवाई छव्विह कत्ता य करण कम्मं च ।
तत्तो य संपयाणापताण तह सनिहाणे य ॥ २०९९ ॥७३८-२००॥

કારણમા ચાર પ્રકારનો નિક્ષેપ છે તેમા તદ્દ્રવ્યકારણ અને અન્યદ્રવ્યકારણ એ બે ભેદ દ્રવ્યકારણના છે અથવા નિમિત્તકારણ અને નૈમિત્તિકકારણ તેમજ સમવાયી કારણ અને અસમવાયી કારણ એવા પણ બે બે ભેદ છે તથા કર્તા-કરણ-કર્મ-સંપ્રદાન-અપાદાન-અને સંનિધાન (આધાર) એ ૭ પ્રકારે પણ દ્રવ્યકારણ છે ૨૦૯૯

જે કાર્ય કરે તે કારણ (પણ જેથી કાર્ય થાય તેજ કારણ છે એમ અહીં ન સમજવુ) તે કારણમા નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-અને ભાવ એમ ચાર પ્રકારે નિક્ષેપ થાય છે એમાના નામ અને સ્થાપના એ બે કારણ સુખે સમજી શકાય એમ છે, તેથી તેનો વિસ્તાર કરવાનુ કંઈ પ્રયોજન નથી, પરન્તુ દ્રવ્યકારણનો જ્ઞશરીર ભવ્યશરીર અને વ્યતિરિક્ત એવા ભેદો છે, તેમા વ્યતિરિક્તદ્રવ્ય કારણના બે ભેદ છે એક તદ્દ્રવ્યકારણ-અને બીજુ અન્યદ્રવ્યકારણ જે જન્ય એવા પટાદિ કાર્યના સજાતીયપણાવડે સંબંધવાળુ તન્તુ આદિ દ્રવ્ય, તે પટાદિ કાર્યનુ તદ્દ્રવ્યકારણ કહેવાય અને એથી વિપરીત એટલે એ જન્ય કાર્યથી વિજાતીય દ્રવ્ય વેમ (પટ બતાવવાનુ સાધન) વિગેરે છે તે તે કાર્યનુ અન્યદ્રવ્યકારણ કહેવાય

અથવા બીજી રીતે પણ વ્યતિરિક્ત કારણના બે ભેદ છે એક નિમિત્ત કારણ ને બીજુ નૈમિત્તિકકારણ તેમા જે સામીપ્ય-ભાવે કાર્ય સ્વરૂપને ઉત્પન્ન કરનાર તે નિમિત્ત

કારણ, જેમ તતુઓ સામીપ્યભાવે પટરૂપ કાયને ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી તે નિમિત્ત કારણ કહેવાય, કેમકે તેના સિવાય પટની ઉત્પત્તિ ન થાય વળી જેમ તન્તુ સિવાય પટ નથી થતો, તેમ પટગત આતાન-વિતાનાદિ ચેષ્ટાવિના પણ પટ નથી થતો, તેથી એ ચેષ્ટાનુ કારણ જે વેમાદિ, તે નિમિત્તકારણનુ પણ કારણ હોવાથી તેને નૈમિત્તિક કારણ કહેવાય

અથવા સમવાયિ કારણ અને અસમવાયિ કારણ એવા પણ બે ભે૦ વ્યતિરિકત કારણના છે સમવાય એટલે સ શ્લેષ—એકીભાવ જેનો હોય તે સમવાયિ, જેમકે પટ કાર્યમા તન્તુઓ, કારણકે એની અદર પટ સશ્લેષપણે-એકીભાવે રહેલ છે, આથી કરીને એ તન્તુઓ સમવાયિ કારણ કહેવાય તથા તન્તુનો સયોગ, તે કારણરૂપ દ્રવ્યનો બીજો ધર્મ છે અને પટમાર્યરૂપ દ્રવ્યાન્તરથી દૂરવર્તિ છે, તેથી તે અસમવાયિ કારણ કહેવાય અહી વ્યતિરિક્ત કારણના નિમિત નૈમિત્તિક આદિ ત્રિવિધ વિકલ્પોમા જે પ્રકાર જણાવ્યા છે, તેઓના અર્થમા કઇ તફાવત નથી, છતા તે દરેકના જુદા જુદા પ્રકાર બતાવ્યા છે, તે માત્ર તત્રાતરવાળાએ માનેલ જુદી જુદી સજ્ઞાઓ-નામો જણાવવા માટેજ છે

અથવા વ્યતિરિકત કારણના બીજા ૭ ભે૦ છે ૧ ઘટરૂપ કાર્યનો કર્તા કુભાર-કેમકે તે કર્તાનો તે કાર્યમા સ્વતત્ર વ્યાપાર છે ૨ માટીનો પિડ-દડ-સૂત્ર વિગેરે કરણ પણ ઘટનુ કારણ છે, કેમકે તે સર્વ સાધકતમ છે ૩ જે કરાય તે ઘટાદિરૂપ કર્મ, એ પણ ઘટરૂપ-કાર્યનુ કારણ છે, અહી કોઈ શકા કરે કે ઘટાદિ કાય તેજ પોતાનુ કારણ કેમ થાય? તેને ઉત્તર આપે છે કે તે કુભકારાદિ કારણથી કરાએની ક્રિયાનો વિષય હોવાથી ઉપચારથી તેને કારણ કહેવાય છે, મુખ્ય વૃત્તિએ તો તે કાર્ય ગુણરૂપ હોવાથી કર્મનુ કારણ છે ૪ સપ્રદાનકારણ સ-પ્ર-દાન એટલે સારી રીતે વિચારીને જેને અપાય તે અર્થાત્ ઘટ ગ્રાહક દેવદત્તાદિ વ્યક્તિ તે સપ્રદાન કારણ કહેવાય, કેમકે ગ્રાહકને ઉદ્દેશીનેજ ઘટની ઉત્પત્તિ થાય છે, ગ્રાહક સિવાય ઘટોત્પત્તિ ન થાય ૫ અપાદાન કારણ, એટલે જેનાથી મર્યાદાએ મૃત્પિડાદિનુ નિયોજન થાય તે ભૂમિરૂપ અપાદાન કારણ છે, કેમકે તેના વિના પણ ઘટરૂપ કાયની ઉત્પત્તિ ન થાય ૬ સનિધાન-આધાર કારણ એટલે જ્યા કાય સ્થપાય તે સનિધાન કારણ અથવા આધારકારણ, એ આધાર પણ કાર્યમા ઉપયોગી છે, કેમકે ઘટનો આધાર ચક્ર, ચક્રનો આધાર ભૂમિ, અને ભૂમિનો આધાર આકાશ, એ પ્રમાણે આધાર-સનિધાન પણ કાર્યનુ કારણ છે, તેથી તેને સનિધાનકારણ કહેવાય છે. ૨૦૯૮-૨૦૯૯-

હવે ભાષ્યકાર મહારાજ કારણદ્વારાન્તર્ગત તદ્દ્રવ્યકારણ અને અન્યદ્રવ્યકારણનુ સ્વરૂપ કહે છે

तद्दव्वकारण ततवो पडस्सेह जेण तम्मयया ।
विवरीयमन्नकारणमिट्ठ वेमादओ तस्स ॥ २१०० ॥
जइ त तस्सेव मय हेउ नणु कज्जकारणेगत्त ।
न य त जुत्त ताइ जओऽभिहाणाइ भिन्नाइ ॥ २१०१ ॥
तुल्लोऽयमुवालभो मेऽवि न ततवो घडस्सेव ।
कारणमेगतेवि य जओऽभिहाणादओ भिन्ना ॥ २१०२ ॥
ज कज्ज कारणाइ पज्जाया वत्थुणो जओ ते य ।
अन्नेऽणन्ने य मया तो कारण-कज्जभयणेव ॥ २१०३ ॥

नत्थि पुढवीविसिट्ठो घडोत्ति जं तेण जुज्जइ अणन्नो ।
ज पुण घडोत्ति पुव्वं नासी पुढवी तओ अन्नो ॥ २१०४ ॥

અહીં તન્તુઓ તે પટનુ તદ્દ્રવ્યકારણ છે, કેમકે તે તન્મય છે. અને એવી વિપરીત વેમાદિક તે તેનુ (પટનુ) અન્યદ્રવ્યકારણ છે. જો તે તન્તુને પટનુ કારણ માનેલુ છે, તો કાર્ય-કારણની એકતા થશે. અને એ એકતા (માનવી) યોગ્ય નથી, કેમકે નામાદિવડે તે (કાર્ય-કારણ) ભિન્ન છે ઉત્તર-(કાર્ય-કારણના) ભેદમા પણ એ ઉપાલભ સમાન છે, જેમકે તન્તુઓ ઘટની જેમ ભિન્ન હોવાથી પટનુ કારણ નથી. વળી એકતામા પણ એજ દોષ છે, કેમકે નામ આદિવડે ભિન્ન ભિન્ન છે. માટે કાર્ય અને કારણ એ બન્ને વસ્તુના પર્યાય છે, તેથી અન્ય અનન્યરૂપ કારણ-કાર્યની ભજના જાણવી. જેમકે પૃથ્વીથી વ્યતિરિક્ત ઘટ નથી, તેથી ઘટ પૃથ્વીથી અનન્ય છે, અને ઘટોત્પત્તિ પૂર્વે વ્યક્ત રૂપ ઘટ નહતો. પણ માત્ર પૃથ્વીજ હતી, તેથી ઘટ પૃથ્વીથી અન્ય છે. ૨૧૦૦-થી-૨૧૦૪

યદાત્મક કાર્ય જણાય તે તદ્દ્રવ્યકારણ કહેવાય એટલે કે કાર્યદ્રવ્યના સજાતીય પણાથી સંબંધવાળુ જે કારણ તે તદ્દ્રવ્યકારણ કહેવાય. જેમ તન્તુરૂપ કારણનુ જે પટ-રૂપ કાર્ય છે, તે તદાત્મક છે, તેથી તન્તુઓ પટનુ તદ્દ્રવ્યકારણ કહેવાય. અને એથી વિપ-રીત એટલે જેનાથી તદાત્મક કાર્ય ન થાય તે અન્યદ્રવ્યકારણ જાણવુ. જેમ વેમાદિકથી જોકે પટરૂપ કાર્ય થાય છે, પણ તે પટરૂપ કાર્ય વેમાદ્યાત્મક નથી થતુ, તેથી વેમાદિક પટનુ અન્યદ્રવ્ય કારણ છે

શિષ્ય-ભગવન્! એ પ્રમાણે જો પટ સંબંધી તદ્દ્રવ્યજ પટનુ કારણ થતુ હોય, તો કાર્ય-કારણની એકતા થશે, અને એથી પટ અને પટસ્વરૂપની પેઠે તન્તુ અને પટનો કાર્ય-કારણભાવ નહિ થાય. વળી એ કાર્ય-કારણનુ એકત્વ માનવુ એ યોગ્ય પણ નથી. કેમકે નામ-સંખ્યા-લક્ષણ અને કાર્યાદિવડે એ બન્ને ભિન્ન ભિન્ન છે, જેમકે-"પટ"-અને "તન્તુઓ" આ નામથી ભેદ છે પટ એક છે અને તન્તુઓ ઘણા છે. આ સંખ્યાથી ભેદ છે. જેવડે જણાય તે લક્ષણ એવુ લક્ષણ, પટનુ જુદુ છે, અને તન્તુનુ જુદુ છે. આવી રીતે લક્ષણથી ભેદ છે. શીતાદિથી રક્ષણ કરવાદિરૂપ કાર્ય પટનુ છે, અને બંધનાદિરૂપ કાર્ય તન્તુઓનુ છે આ કાર્યથી ભેદ છે. આ પ્રમાણે નામાદિવડે ભેદ હોવાથી ઘટ અને પટની પેઠે, પટ અને તન્તુરૂપ કાર્ય-કારણનુ ભિન્નપણુ જણાય છે, પણ આપ કહોછો તેમ બન્નેનુ એકત્વ નથી જણાતુ.

આચાર્ય-તન્તુ અને પટની એકતામા કાર્ય-કારણના અભાવપણાનો જે દોષ તારા મનમા ઉદ્ભવ્યો છે, તે દોષ, તન્તુ અને પટનો ભેદ માનવામા પણ સરખોજ છે. જેમકે-તન્તુઓ ઘટની પેઠે પટથી ભિન્ન હોવાથી પટનુ કારણ નથી વળી તન્તુ અને પટની એકતા માનવામા આવે તેમા પણ વસ્તુઓના નામ વિગેરે જુદા જુદા જણાય તે વિરુદ્ધ નથી, જેમકે ઘટ અને રૂપ વિગેરેની એકતા તો લોકમા પ્રસિદ્ધ છે, પણ નામ વિગેરે તો તેઓના ભિન્નજ છે જેમકે-"ઘટ" અને "રૂપ વિગેરે" એ નામથી ભેદ, ઘટ એક છે અને રૂપ વિગેરે ઘણા છે, એ સંખ્યાથી ભેદ, પહોળા પેટારાદિ આકારવાળો ઘટ છે, અને રક્ત-પીતાદિ લક્ષણવાળા રૂપ વિગેરે છે એ લક્ષણથી ભેદ. પાણી લાવવાદિરૂપ ક્રિયા કરનાર ઘટ છે, અને વર્ણ ધારણ કરવાદિના કારણભૂત રૂપ વિગેરે છે એ કાર્યથી ભેદ. આ પ્રમાણે નામાદિના ભેદથી ભેદ છે, એ કથન અનેકાન્તિક છે, કેમકે એની વિરુદ્ધમા એમ પણ કહી શકાય છે કે-નામાદિના

ભેદથી ઘટ અને ઘટના રૂપાદિકની જેમ, પટ અને તન્તુ આદિરૂપ જે કાર્ય-કારણ તે અભિન્ન છે.

શિષ્ય-પ્રશ્ન! જો એ પ્રમાણે કાર્ય-કારણના ભેદ અને અભેદ પક્ષમા સરખોજ દોષ આવતો હોય, તો પછી જગતમા તન્તુ અને પટનો જે કારણ-કાર્ય ભાવ પ્રસિદ્ધ છે, તે કેવી રીતે યોગ્ય માની શકાય?

આચાર્ય-પ્રાજ્ઞ! સાભળ જેમ માટીથી વ્યતિરિક્ત-ભિન્ન ઘટ જણાતો નથી, તેથી માટીથી ઘટ અનન્ય-અભિન્ન છે એમ કહી શકાય. અને સ્વસ્વરૂપે ઉત્પન્ન થયા પહેલા ઘટ હતો નહિ, પણ કેવળ માટીજ હતી, તેથી ભિન્ન છે એમ કહેવાય, જો એમ ન માનતાં સર્વથા એકપણુ માનવામા આવે તો જે કાલે એકલી પૃથ્વી હતી તે કાળે પણ ઘટ જણાવો જોઇએ, પરન્તુ તે કાળે તે જણાતો નથી, માટે પૃથ્વીથી-માટીથી ઘટ ભિન્ન છે આ પ્રમાણે જેમ કારણ અને કાર્યરૂપ માટી અને ઘટનુ ભિન્નાભિન્નત્વ છે, તેજ પ્રમાણે સર્વત્ર કારણ કાર્યમા ભિન્નાભિન્નપણુ સમજી લેવુ ૨૧૦૦-થી-૨૧૦૪

હવે નિમિત્તકારણ, નૈમિત્તિકકારણ, સમવાયિકારણ અને અસમવાયિકારણનુ સ્વરૂપ કહે છે.

> जह ततवो निमित्त पडस्स वेमादओ तहा तेसिं ।
> ज चेट्ठाइनिमित्तं तो ते पडयस्स नेमित्त ॥ २१०५ ॥
> समवाइकारणं ततवो पडे जेण ते समवयति ।
> न समेइ जओ कज्जे वेमाइ तओ असमवायि ॥ २१०६
> वेमादओ निमित्त सजोगा असमवायि केसिंचि ।
> ते जेण तन्तुधम्मा पडो य दव्वतरं जेण ॥ २१०७ ॥
> दव्वतरधम्मस्स य न जओ दव्वतरम्मि समवाओ ।
> समवायम्मि य पावइ कारण कज्जेगया जम्हा ॥ २१०८ ॥

જેમ તતુઓ પટનુ નિમિત્ત કારણ છે, તેમ વેમાદિક સાધનો તતુઓની-આતાન-વિતાનાદિ ચેષ્ટાનુ નિમિત્ત કારણ છે, તેથી તે વેમાદિક પટનુ નૈમિત્તિક કારણ છે (પટના કારણનુ એ કારણ છે) તથા તન્તુઓ પટનુ સમવાયિકારણ છે, કેમકે તે પટમા સશ્લિષ્ટ છે, (એથી અહી તન્તુઓમા પટ છે, એમ વૈશેષિકો માને છે) અને વેમાદિક જે છે તે પટ રૂપ કાર્યમા સશ્લિષ્ટ નથી, તેથી તે પટનુ અસમવાયિ કારણ છે કેટલાક વૈશેષિકો વેમાદિકને નિમિત્ત કારણ કહે છે, અને સયોગોને અસમવાયિ કારણ કહે છે, કેમકે તે સયોગો તન્તુના ધર્મ છે, અને પટ જુદુ દ્રવ્ય છે, તેથી અન્યદ્રવ્યના ધર્મનો અન્યદ્રવ્યમા સમવાય ન હોય, અને જો હોય, તો કારણ-કાર્યની એકતા થાય ૨૧૦૫-થી-૨૧૦૮

નિમિત્તકારણ અને નૈમિત્તિકકારણ, તથા વૈશેષિકોએ માનેલ સમવાયિ અને અસમવાયિ કારણમા કઇ વિશેષ કહેવાનુ નથી, પરન્તુ કેટલાક વૈશેષિકોમા મતભેદ છે, તેઓમાના કેટલાકનુ એમ માનવુ છે, કે સજાતીય-વિજાતીય તુરી-દિશા-કાળ-વેમાદિક સર્વ પટના નિમિત્ત કારણ છે, પણ અસમવાયિ કારણ નથી, કેમકે તે સર્વ તન્તુઓનો સયોગ માત્ર કરવામા નિમિત્ત ભૂત હોવાથી તન્તુરૂપ કારણદ્રવ્યને આશ્રિને રહેલા છે, પરન્તુ સયોગો એવો તન્તુના ગુણ અથવા ધર્મ, તે તન્તુરૂપ કારણને આશ્રિને રહેલા હોવાથી અસમવાયિ

-કારણ છે. પણ નિમિત્ત કારણ નથી, કેમકે એ તન્તુસ યોગ, તન્તુનો ધર્મ હોવાથી નિમિત્ત-કારણથી વિલક્ષણ છે

અહી કોઇ એમ કહેવા માગે કે તન્તુસયોગો પણ તન્તુઓની પેઠે પટમા સશ્લિષ્ટ છે, તેથી તેમને સમવાયિકારણ કહેવામા આવે, તો શુ દોષ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેવાનુ કે તન્તુદ્રવ્યથી પટદ્રવ્ય જુદુ છે, અને પટદ્રવ્યથી તન્તુદ્રવ્ય જુદુ છે. આથી કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે-દ્રવ્યો અન્ય દ્રવ્યને આરભે છે, અને ગુણો અન્ય ગુણોને આરભે છે, એવો સિદ્ધાન્ત છે. એટલે જેમ શીતનો ધર્મ અગ્નિમા ન હોય, તેમ અન્યદ્રવ્યના ધર્મનો સમવાય અન્યદ્રવ્યમા ન હોય, કારણ કે તન્તુધર્મ જે તન્તુસયોગ, તેનો પટરૂપ અન્યદ્રવ્યમા સમવાય માનવામા આવે, તો એક બીજાના ગુણના સશ્લેષથી પટ અને તન્તુરૂપ કાર્ય-કારણની એકતા થાય. અને એથી જેમ શ્વેતતાદિ પટના ધર્મ પટમા સમવેત (સશ્લિષ્ટ) છે, અને તેથી અવ્યતિરિક્ત છે, તે છતા પણ તે પટનુ કારણ નથી થતા, તેમ તન્તુસયોગો પણ તેનુ કારણ ન થાય, કારણ કે એકતામા કાર્ય-કારણભાવ ઘટે નહિ. આ પ્રમાણે વૈશેષિકો કોઇપણ રીતે કાર્ય-કારણોની એકતા નથી માનતા. ૨૧૦૫ થી ૨૧૦૮.

સ્યાદ્વાદમતાનુસાર કારણથી કાર્ય ભિન્નાભિન્ન છે. તે જણાવે છે.

> जह तंतूणं धम्मा संजोगा तह पडो वि सगुण व्व ।
> समवायाइत्तणओ दव्वस्स गुणादओ चेव ॥ २१०९ ॥
> अभिहाण बुद्धि-लक्खणभिन्ना वि जहा सदत्थओऽणन्ने ।
> दिक् कालाइविसेसा तह दव्वाओ गुणाईआ ॥ २११० ॥
> उवयारमेत्तभिन्ना ते चेव जहा तहा गुणाईआ ।
> तह कज्जं कारणओ भिन्नमभिन्नं च को दोसो ? ॥ २१११ ॥

જેમ તન્તુસયોગો, તન્તુના ધર્મ છે, તેમ પટ પણ, સમવાયાદિપણાથી, તન્તુઓના ગુણની પેઠે તન્તુઓનો ધર્મ છે, એજ પ્રમાણે ગુણ વિગેરે પણ દ્રવ્યના ધર્મ છે. જેમ દિશા કાળ વિગેરે વિશેષો નામ-બુદ્ધિ અને લક્ષણથી ભિન્ન છતા પણ સદર્થથી અભિન્ન છે, તેવી રીતે ગુણાદિક પણ દ્રવ્યથી અભિન્ન છે. જેમ દિશા વિગેરે (સત્તા સામાન્યથી) ઉપચાર માત્રથી ભિન્ન છે, તેમ ગુણ વિગેરે પણ (દ્રવ્યથી) ઉપચારથી ભિન્ન છે. એજ પ્રમાણે કારણ પણ કાર્યથી ભિન્નાભિન્ન માનવામા શો દોષ છે? ૨૧૦૯-૨૧૧૦-૨૧૧૧.

જેમ તન્તુસયોગો તન્તુના ધર્મ છે, તેમ પટ પણ સમવાયાદિપણાથી તન્તુઓના શ્વેતતાદિ ગુણની પેઠે તન્તુઓનો ધર્મ છે, કારણ કે જે જેમા સમવેત (સશ્લિષ્ટ) હોય, તે તેનો ધર્મ કહેવાય છે. તદનુસાર તન્તુના શ્વેતતાદિ ગુણોની પેઠે પટ પણ તન્તુઓમા સમવેત (સશ્લિષ્ટ) છે, તેથી તે તેનો ધર્મ છે. એજ પ્રમાણે જેમ પટ તન્તુઓનો ધર્મ છે, તેમ ગુણ-કર્મ-સામાન્ય-વિશેષ અને સમવાય પણ દ્રવ્યના ધર્મ છે.

શિષ્ય —પ્રભો! પટ તન્તુઓનો ધર્મ છે, અથવા ગુણ વિગેરે દ્રવ્યના ધર્મ છે, એ કથનનુ અહીં કારણ-કાર્યના ભેદાભેદવિચારમા શુ પ્રયોજન છે?

આચાર્ય —ભાઈ! અહી પ્રસ્તુત કારણ-કાર્યના ભેદાભેદ વિચારમા તેનુ પ્રયોજન છે, તેથીજ ઉપર મુજબ કહ્યુ છે. જેમ દિશા-કાળ-આત્મા વિગેરે વિશેષો, નામ-બુદ્ધિ

અને લક્ષણાદિ વડે ભિન્ન છે, તોપણ સત્વ-જ્ઞેયત્વ-પ્રમેયત્વાદિ સત્તા સામાન્યવડે અભિન્ન છે એજ પ્રમાણે ગુણ-કર્મ-સામાન્ય અને સમવાય વિગેરે પણ દ્રવ્યથી અનન્ય છે આ વિષય વધારે સ્પષ્ટ સમજાવવાને જરા કંઇક વિસ્તારથી કહીએ. જેમ દિશા-કાળ વિગેરેનુ નામ જુદુ છે, અને સામાન્યનુ નામ પણ તેથી જુદુ છે. દિશા વિગેરેમા જુદી બુદ્ધિ થાય છે, અને સત્તા સામાન્યમા પણ એથી જુદીજ બુદ્ધિ થાય છે દિશા વિગેરેનુ લક્ષણ-સ્વરૂપ જુદુ છે. અને સત્તા સામાન્યનુ જુદુ છે. આ પ્રમાણે નામાદિવડે દિશા વિગેરે દરેક વિલક્ષણ હોવાથી ભિન્ન છે, પણ સત્ત્વ-જ્ઞેયત્વાદિ સત્તા સામાન્ય વડે અભિન્ન છે એજ પ્રમાણે તન્તુઆદિના શ્વેતતાદિ ગુણો નામાદિ વડે ભિન્ન છે, તે છતા જ્ઞેયત્વાદિ વડે અભિન્ન છે. જેમ સત્તા સામાન્યથી અભિન્ન એવા દિશા વિગેરેમા નામાદિકના ભેદ વડે ભેદનો ઉપચાર કરાય છે, તેવી રીતે દ્રવ્યથી અભિન્ન એવા ગુણ વિગેરેમા પણ ભેદનો ઉપચાર કરાય છે. જેમકે —પ્રાત કાળે મંદ મંદ પ્રકાશ હોય ત્યારે, પુષ્કળ પત્રવાળી તરૂશાખાવડે આચ્છાદિત વાદળીનુ કોઇને દર્શન થાય, તે વખતે "કંઇક શ્વેત જણાય છે" એ પ્રમાણે શ્વેતપણાનો નિશ્ચય થાય છે, પણ "વાદળી છે" એવુ ભાન નથી થતુ આ પ્રમાણે ભાન થવામા ગુણ-ગુણીનો કવચિત્ ભેદ હોય છે એકાન્તે અભેદ માનવામા ગુણનુ ગ્રહણ થતા ગુણીનુ પણ અવશ્ય ગ્રહણ થાય, માટે દ્રવ્યથી ગુણ વિગેરેનો કથચિત્ ભેદ છે, અને કથચિત્ અભેદ છે, એજ પ્રમાણે કાર્યપણ નામાદિના ભેદવડે કારણથી ભિન્ન છે, અને સત્ત્વ-જ્ઞેયત્વાદિવડે અભિન્ન છે પણ વૈશેષિક વિગેરે એકાન્ત ભેદજ કાર્ય-કારણ ભાવ માને છે, તે અયોગ્ય છે ૨૧૧૧

૭ પ્રકારે વ્યતિરિક્ત કારણ કહે છે.

फारणमहवा छद्धा तत्थ सततोचि कारणं कत्ता ।
कज्जस्स साहगतम करणम्मि उ पिंड दडाई ॥ २११२ ॥
कम्म किरिया कारणमिह निचिट्ठो जओ न साहेइ ।
अहवा कम्म कुभो स कारण बुद्धिहेउत्ति ॥ २११३ ॥
भव्वोत्ति व जोगोत्ति व सक्कोत्ति व सो सरूवलाभस्स ।
कारणसनेऽज्झम्मिवि ज नाणासत्थमारभो ॥ २११४ ॥
बज्झनिमित्तावेक्ख कज्जंचिय कज्जमाणकालम्मि ।
होइ सकारणमिहरा विवज्जया-ऽभावया होज्जा ॥ २११५ ॥
देओ स जस्स त सपयाणमिह तपि कारण तस्स ।
होइ तदत्थित्ताओ न कीरए त विणा ज सो ॥ २११६ ॥
भूपिंडावायाओ पिंडो वा सक्करादवायाओ ।
चक्कमहावागो वाऽवायाण कारण तपि ॥ २११७ ॥
वसुहाऽऽगास चक्क सव्वमिचाइ सनिहाण ज ।
कुभस्स तपि कारणमभावओ तस्स जदसिद्धी ॥ २११८ ॥

અથવા (વ્યતિરિક્ત) કારણ ૭ પ્રકારે છે. તેમા (કુંભકારાદિ) સ્વતંત્ર કર્તા (એ ૧) કારણ ૨ કરણમા દંડ-પિંડ વિગેરે કાર્યના પ્રસાધકતમના કર્મરૂપ ક્રિયા, તે બીજુ

કારણ. ૩ ચેષ્ટારહિત (કાર્ય) સધાતુ નથી. તેથી કુભ (ઘટ)રૂપ કર્મ એ ત્રીજુ કારણ. કેમકે ઘટકાર્યરૂપ બુદ્ધિમા તે હેતુ અથવા તે સ્વરૂપ પ્રાપ્તિને યોગ્ય છે, સ્વરૂપ પ્રાપ્તનુ કારણ સમીપ છતા પણ તે કાર્યનો આકાશ માટે આરભ નથી થતો, તેથી કાર્ય કરાતી વખતે બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષાએ કાર્ય પણ પોતાનુ કારણ છે, અન્યથા વિપર્યય કે અભાવ પ્રાપ્ત થાય ૪ જેને એ કાર્ય આપવા યોગ્ય હોય, તે ગ્રાહક પણ તેનુ સપ્રદાન કારણ છે, કેમકે તેને માટે કરાય છે, તેના વિના તે ન કરાય. ૫ પિડનો અપાય થવાથી પૃથ્વી, કાકગનો અપાય થવાથી પિડ, અને ઘટના અપાયે ચક્ર-આપાક તે પણ અપાદાન કારણ છે ૬ પૃથ્વી, આકાશ, ચક્ર, સ્વરૂપ વિગેરે સનિધાન કારણ છે, કેમકે તેમના વિના તેની (કાર્યની) સિદ્ધિ નથી થતી ૬. ૨૧૧૨ થી ૨૧૧૮.

"જે કર્તાવડે કરાય તે કર્મ" જેમકે ઘટ કરના માટે કુભકારના વ્યાપારરૂપ ઘટ પ્રત્યેની ક્રિયા, ત કર્મ. એ કર્મ અથવા ક્રિયા ઘટરૂપ કાર્યનુ બીજુ કારણ છે.

શિષ્ય—ભગવન્! કુભારજ ઘટ કરતો જણાય છે, પણ આપ કહોછો તે ક્રિયા ઘટ કરવામા કઇ જણાતી નથી. એટલે તે કેવી રીતે ઘટનુ કારણ માની શકાય?

ગુરૂ—હા, કુભારજ ઘટ કરે છે, પણ તે ચેષ્ટારહિત ઘટ કરી શકતો નથી, તેથી ઘટ કરવામા કુભારની જે ચેષ્ટા થાય છે, તે ચેષ્ટાજ ક્રિયા છે, અને તે ક્રિયા ઘટ પ્રત્યે કારણ છે. અથવા કરાતો ઘટ તેજ કર્તાને ઇષ્ટ હોવાથી કર્મ છે, અને તે કર્મ કારણ છે.

શિષ્ય—પ્રભો! આપ બીજુ કારણ ઘટ કહો છો તો ઘટ તો કાર્ય છે, એટલે એ ઘટ એ ઘટનુજ કારણ છે એમ કેવી રીતે હોઇ શકે? કારણ કે જેમ અતિતીક્ષ્ણ એવી સોય, પણ પોતાને વીંધી શકતી નથી. તેમ તે પણ પોતાનુ કારણ થઇ શકે નહિ.

ગુરૂ—વિચક્ષણ! વિચાર કર્યા વિના મનમા આ આમ છે" એ કહેવુ, એ બુદ્ધિનો દુરૂપયોગ કરના જેવુ છે તેથી હુ કહુ છુ તે બરાબર લક્ષપૂર્વક સાભળ, વિચાર કર, અને પછી જો તારી બુદ્ધિમા તે ન ઉતરે તો શકા કર. ઘટ એ ઘટરૂપ બુદ્ધિનો હેતુ હોવાથી ઘટનુ કારણ છે, કેમકે સર્વ કોઇ પ્રથમ બુદ્ધિમા નિશ્ચય કરીને પછીજ કાર્ય કરે છે, તેથી બુદ્ધિવડે નિશ્ચિત કરેલો ઘટ, કરવા ઇચ્છેના માટીમય ઘટનુ ઘટબુદ્ધિના આલબન વડે કારણ છે. અનુત્પન્ન ઘટ અવિદ્યમાન હોવાથી ઘટબુદ્ધિનુ આલબન કેવી રીતે થાય? એવી શકા પણ તારે ન કરવી, કેમકે દ્રવ્યરૂપે તો તે ઘટ સર્વકાળે વિદ્યમાન હોય છે.

શિષ્ય—આપ કહો છો, તે સત્ય છે, પરન્તુ અહી માટીમય કાર્ય સ્વરૂપ ઘટના કારણનો વિચાર કરવાનો છે, કેમકે તેજ અહી પ્રસ્તુત છે. અને આપે કહેલ બુદ્ધિમાં અધ્યવસિત ઘટ, તે તો આનાથી અન્ય છે, એટલે તેને તેનુ કારણ કહેવુ, એ પ્રસ્તુત નથી.

ગુરૂ—ભવિષ્યમા થવાના કાર્યમા, થએલા કાર્યની પેઠે ઉપચાર કરવાના ન્યાયે એ બન્નેનો એકજ અધ્યવસાય હોવાથી, તેનુ કારણપણુ કહેવામા કઇ દોષ નથી. કારણકે જેમ સ્થાસ-કોસ કરતી વખતે કુભારને પૂછવામા આવે કે તુ "શુ કરે છે?" આના ઉત્તરમા એ કહેશે કે "હુ ઘટ કરૂ છુ" આ પ્રમાણે બુદ્ધિમા નિશ્ચિત કરેલ ઘટની સાથે ઉત્પન્ન થતા ઘટની એકતા છે, તેથી બુદ્ધિમા નિશ્ચિત ઘટને ઘટનુ કારણ કહેવામા કાંઇ દોષ નથી.

અથવા સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાવવાને યોગ્ય એવી જે ક્રિયા તે ક્રિયા સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરાવતી હોવાથી તે પણ પોતાનુ કારણ છે, આથી કરીને અવશ્ય કર્મનુ કારણપણુ માનવું

લેઇએ. કેમકે સર્વ કારણ સામગ્રી સમીપ છતા પણ, ગમે તેમ નિરર્થક આકાશને માટે કાઇ પ્રારભ થતો નથી, પરન્તુ અમુક કાર્યને માટેજ આરભ થાય છે. એ સિવાય આરભ થતો નથી માટે એ આરભ અથવા ક્રિયા કાર્ય પણ પોતાનુ કારણ છે. જેમકે કુભાર-ચક્ર-ચીવર વિગેરે જે બાહ્ય નિમિત્ત છે તેને અપેક્ષીને, કાર્ય કરતી વખતે અન્તરગ બુદ્ધિએ વિચારેલુ જે કાર્ય તે પોતાનુ કારણ થાય છે, અન્યથા જો પ્રથમ બુદ્ધિવડે વિચાર્યા સિવાય કાર્ય કરાય, તો વિચાર વિના શૂન્ય મનથી કરેલા આરભમા તો કાર્યનો વિપર્યય થાય, એટલે કે ઘટરૂપ કાર્યના કારણો સમીપમા છતા, ઘટ ન બનતા, એ સિવાય બીજુ કઇ શરાવલુ વિગેરે થાય અથવા કઇપણ કાર્ય ન થાય માટે બુદ્ધિમા નિશ્ચિત કરેલુ કાર્ય પોતાનુ કારણ થાય છે. આ પ્રમાણે જે જે યુક્તિથી ઘટે, તે તે યુક્તિથી બુદ્ધિમાને કર્મનુ કારણપણુ કહેવુ

પૃથ્વી, મૃત્પિડ, ચક્ર, આપાક વિગેરે અપાદાન કારણ છે, અને પૃથ્વી, આકાશ-ચક્ર સ્વરૂપ વિગેરે ઘટના સનિધાન (આધાર) કારણો છે, કેમકે ઘટનો આધાર ચક્ર, ચક્રનો આધાર પૃથ્વી, પૃથ્વીનો આધાર આકાશ છે, અને આકાશનો આધાર સ્વરૂપ છે, કેમકે તે પોતાના સ્વરૂપમા પ્રતિષ્ઠિત છે આ પ્રમાણે પૃથ્વી વિગેરે ઘટના સનિધાન કારણ છે, તેઓના અભાવે ઘટની સિદ્ધિ ન થાય. ૨૧૧૨ થી ૨૧૧૮

હવે ભાવકારણ ને તેના પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એવા બે ભેદ કહે છે.

भावम्मि होइ दुविह अपसत्थ पसत्थयं च अपसत्थ ।
ससारस्सेगविह दुविह तिविह च नायव्वं ॥ २११९ ॥ ७३९-२०१ ॥
असजमो य एक्को अन्नाण अविरई य दुविह तु ।
मिच्छत्त अन्नाण च अविरई चेव तिविह तु ॥ २१२० ॥७४० २०२॥
होइ पसत्थ मोक्खस्स कारणं एगविह दुविह तिविह वा ।
त चेव य विवरीय अहिगार पसत्थएणेत्थ ॥ २१२१ ॥७४१-२०३॥

ભાવકારણ બે પ્રકારે છે એક અપ્રશસ્ત અને બીજુ પ્રશસ્ત, તેમા સસારનુ જે કારણ તે અપ્રશસ્ત ભાવકારણ છે, તે એક પ્રકારે, બે પ્રકારે અને ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં અવિરતિ એ એક પ્રકારે, અવિરતિ અને અજ્ઞાન એમ બે પ્રકારે, મિથ્યાત્વ અવિરતિ-ને અજ્ઞાન એમ ત્રણ પ્રકારે છે પ્રશસ્ત ભાવકારણ મોક્ષનો હેતુ છે, તે પણ એક પ્રકારે, બે પ્રકારે અને ત્રણ પ્રકારે છે, તે તેનાથી વિપરીત સ્વરૂપે જાણવા, અહી પ્રસ્તુતમા પ્રશસ્ત ભાવકારણનો અધિકાર છે. ૨૧૧૯-થી-૨૧૨૧

ઔદયિકાદિ ભાવરૂપ કારણ તે ભાવકારણ છે. તે-ભાવકારણ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એમ બે પ્રકારે છે એમાનુ અપ્રશસ્ત ભાવકારણ સસારનો હેતુ છે, તે એક પ્રકારે, બે પ્રકારે, અને ત્રણ પ્રકારે છે. અવિરતિ એ એકવિધ કારણ, અજ્ઞાન અને અવિરતિ એ દ્વિવિધ કારણ, મિથ્યાત્વ -અજ્ઞાન ને અવિરતિ એ ત્રિવિધ કારણ, તથા આદિશબ્દથી કષાય આદિયે યુક્ત-ચતુર્વિધાદિ કારણ પણ સમજવુ.

પ્રશસ્ત ભાવકારણ મોક્ષનો હેતુ છે, તેના પ્રકાર પણ કહ્યા મુજબ એકવિધાદિ છે,

આત્ર સ્વરૂપ એથી વિપરીત છે, એટલે અવિર્રતથી વિપરીત સંયમ-વિરતી એ એકવિધ કારણ; અજ્ઞાન અને અવિરતિથી વિપરીત જ્ઞાન અને વિરતી એ દ્વિવિધ કારણ, અજ્ઞાન-મિથ્યાત્વ-ને અવિરતિથી વિપરીત સમ્યગ્ જ્ઞાન-દર્શન-ને ચારિત્ર એ પ્રશસ્ત ભાવકારણ ત્રણ પ્રકારે છે એજ પ્રમાણે નામાદિ ભેદે ચાર પ્રકારે પણ ભાવકારણ છે. અહીં પ્રસ્તુતમા સામાયિકનો વિચાર કરવાનો છે, તેથી પ્રશસ્ત ભાવકારણનો અહીં અધિકાર છે, કેમકે સામાયિક અધ્યયન ક્ષાયોપશમિક ભાવરૂપ છે અને તે પ્રશસ્ત હોવાથી મોક્ષનું કારણ છે. ૨૧૧૮-થી-૨૧૨૧.

હવે શામાટે તીર્થંકરો સામાયિક કહે છે? એવો પ્રશ્ન ને તેનો ઉત્તર કહે છે

तित्थयरो किं कारण भासइ सामाइय तु अज्झयणं ? ।
तित्थयरनामकम्मं बद्धमिमं वेइअव्वं तु ॥ २१२२ ॥ ७४२-२०४॥
तं च कहं वेइज्जइ ? अगिलाए धम्मदेसणाईहिं ।
बज्झइ तं तु भगवओ तइयभवोसक्कइत्ता ण ॥ २१२३ ॥७४३-२०५॥
नियमा मणुयगईए इत्थी पुरिसेयरो व सुहलेस्सो ।
आसेवियबहुलेहिं वीसाए अन्नयरएहिं ॥ २१२४ ॥७४४ २०६॥

તીર્થંકર શામાટે સામાયિક અધ્યયન કહે છે? એના ઉત્તરમા મે પૂર્વે તીર્થંકર નામ કર્મ બાધ્યુ છે, તે મારે આ પ્રકારે વેદવુ જોઇએ. (એમ માનીને તે કહે છે.) તીર્થંકર નામકર્મ કેવી રીતે વેદાય? ઉત્તર-ગ્લાની રહિતપણે ધર્મદેશનાદિવડે (વેદાય છે) આ તીર્થંકર નામકર્મ ભગવાનને તે ભવથી પૂર્વના ત્રીજા ભવમા બધાય (નિકાચિત કરાય) છે.

તીર્થંકર કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી કૃતકૃત્ય થયા હોય છે, છતાં તે શામાટે સામાયિકાદિ અધ્યયનો કહે છે? આવી કોઇને શંકા થાય, તો તેના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે-મે તીર્થંકર નામકર્મ બાધેલુ છે, તે મારે આ પ્રમાણે ગ્લાનીરહિતપણે ધર્મદેશનાદિ આપીને વેદવુ (ભોગવવુ) જોઇએ, એમ માનીને તીર્થંકર ભગવન્ત સામાયિકાદિ અધ્યયનો કહે છે તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ થયા પછી ત્રણ ભવ સુધી સંસારમા રહીને જીવ સિદ્ધિ પામે છે, એટલેકે જે ભવમા તીર્થંકર નામકર્મ બાધ્યુ હોય, તે એક મનુષ્યભવ, બીજો દેવ અથવા નારકીનો ભવ અને ત્રીજા ભવે તીર્થંકર થઇને મોક્ષ પામે.

આરંભમા તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ અવશ્ય મનુષ્ય ગતિમાજ થાય, અન્ય ગતિમા નહિ. તીર્થંકર નામકર્મ બાધનાર સમ્યગ્દૃષ્ટિ-શુભલેશ્યાવાળો જીવ સ્ત્રી-પુરૂષ અથવા મંત્રાદિકારણથી કૃત્રિમનપુંસક હોય છે, પણ કુદરતી નપુંસક ન હોય અને તેપણ અરિહંત સિદ્ધ-પ્રવચન આદિ વીસ સ્થાનોમાથી એક-બે-ત્રણ અથવા સર્વ સ્થાનકો આરાધી તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ નિકાચિત કરે છે ૨૧૨૨-૨૧૨૩-૨૧૨૪.

ગણધરાદિ સામાયિક અધ્યયન વિગેરે શામાટે શ્રવણ કરે છે? તે શંકા અને તેનો ઉત્તર કહે છે—

गोयममाई सामाइयं तु किं कारण निसामेंति ।
नाणस्स तं तु सुन्दर-मङ्गुलभावाण उवलद्धी ॥२१२५॥७४५-२०७॥

જોઇએ. કેમકે સર્વ કારણ સામગ્રી સમીપ છતા પણ, ગમે તેમ નિરર્થક આકાશને માટે કાઇ પ્રારભ થતો નથી, પરન્તુ અમુક કાર્યને માટેજ આરભ થાય છે. એ સિવાય આરભ થતો નથી માટે એ આરભ અથવા ક્રિયા કાર્ય પણ પોતાનુ કારણ છે જેમકે કુભાર-ચક ચીવર વિગેરે જે બાહ્ય નિમિત્ત છે તેને અપેક્ષીને, કાર્ય કરતી વખતે અન્તરગ બુદ્ધિએ વિચારેલુ જે કાર્ય તે પોતાનુ કારણ થાય છે, અન્યથા જો પ્રથમ બુદ્ધિવડે વિચાર્યા સિવાય કાર્ય કરાય, તો વિચાર વિના શૂન્ય મનથી કરેલા આરભમા તો કાર્યનો વિપર્યય થાય, એટલે કે ઘટરૂપ કાર્યના કારણો સમીપમા છતા, ઘટ ન બનતા, એ સિવાય બીજુ કઇ શરાવળુ વિગેરે થાય અથવા કઇપણ કાર્ય ન થાય માટે બુદ્ધિમા નિશ્ચિત કરેલુ કાર્ય પોતાનુ કારણ થાય છે. આ પ્રમાણે જે જે યુક્તિથી ઘટે, તે તે યુક્તિથી બુદ્ધિમાને કર્મનુ કારણપણુ કહેવુ

પૃથ્વી, મૃત્પિડ, ચક્ર, આપાક વિગેરે અપાદાન કારણ છે, અને પૃથ્વી, આકાશ-ચક્ર સ્વરૂપ વિગેરે ઘટના સનિધાન (આધાર) કારણો છે, કેમકે ઘટનો આધાર ચક્ર, ચક્રનો આધાર પૃથ્વી, પૃથ્વીનો આધાર આકાશ છે, અને આકાશનો આધાર સ્વરૂપ છે, કેમકે તે પોતાના સ્વરૂપમા પ્રતિષ્ઠિત છે આ પ્રમાણે પૃથ્વી વિગેરે ઘટના સનિધાન કારણ છે, તેઓના અભાવે ઘટની સિદ્ધિ ન થાય ૨૧૧૨ થી ૨૧૧૮

હવે ભાવકારણ ને તેના પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એના બે ભેદ કહે છે.

भावम्मि होइ दुविह अपसत्थ पसत्थयं च अपसत्थ ।
ससारस्सेगविह दुविह तिविह च नायव्व ॥ २११९ ॥ ७३९-२०१ ॥
असजमो य एक्को अन्नाण अविरई य दुविह तु ।
मिच्छत्तं अन्नाण च अविरई चेव तिविह तु ॥ २१२० ॥७४० २०२॥
होइ पसत्थ मोक्खस्स कारणं एगविह दुविह तिविह वा ।
त चेव य विवरीय अहिगार पसत्थएणेत्थ ॥ २१२१ ॥७४१-२०३॥

ભાવકારણ બે પ્રકારે છે એક અપ્રશસ્ત અને બીજુ પ્રશસ્ત, તેમા સસારનુ જે કારણ તે અપ્રશસ્ત ભાવકારણ છે, તે એક પ્રકારે, બે પ્રકારે અને ત્રણ પ્રકારે છે. તેમા અવિરતિ એ એક પ્રકારે, અવિરતિ અને અજ્ઞાન એમ બે પ્રકારે, મિથ્યાત્વ અવિરતિ-ને અજ્ઞાન એમ ત્રણ પ્રકારે છે. પ્રશસ્ત ભાવકારણ મોક્ષનો હેતુ છે, તે પણ એક પ્રકારે, બે પ્રકારે અને ત્રણ પ્રકારે છે, તે તેનાથી વિપરીત સ્વરૂપે જાણવા, અહી પ્રસ્તુતમા પ્રશસ્ત ભાવકારણનો અધિકાર છે. ૨૧૧૯-થી-૨૧૨૧.

ઓદયિકાદિ ભાવરૂપ કારણ તે ભાવકારણ છે. તે-ભાવકારણ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એમ બે પ્રકારે છે એમાનુ અપ્રશસ્ત ભાવકારણ સસારનો હેતુ છે, તે એક પ્રકારે, બે પ્રકારે, અને ત્રણ પ્રકારે છે અવિરતિ એ એકવિધ કારણ, અજ્ઞાન અને અવિરતિ એ દ્વિવિધ કારણ, મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાન ને અવિરતિ એ ત્રિવિધ કારણ, તથા આદિશબ્દથી કષાય આદિયે યુક્ત-ચતુર્વિધાદિ કારણ પણ સમજવુ.

પ્રશસ્ત ભાવકારણ મોક્ષનો હેતુ છે, તેના પ્રકાર પણ કહ્યા મુજબ એકવિધાદિ છે,

આત્ર સ્વરૂપ એથી વિપરીત છે, એટલે અવિરતિથી વિપરીત સંયમ-વિરતી એ એકવિધ કારણ, અજ્ઞાન અને અવિરતિથી વિપરીત જ્ઞાન અને વિરતી એ દ્વિવિધ કારણ, અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ-ને અવિરતિથી વિપરીત સમ્યગ્ જ્ઞાન-દર્શન-ને ચારિત્ર એ પ્રશસ્ત ભાવકારણ ત્રણ પ્રકારે છે એજ પ્રમાણે નામાદિ ભેદે ચાર પ્રકારે પણ ભાવકારણ છે. અહીં પ્રસ્તુતમા સામાયિકનો વિચાર કરવાનો છે, તેથી પ્રશસ્ત ભાવકારણનો અહીં અધિકાર છે, કેમકે સામાયિક અધ્યયન ક્ષાયોપશમિક ભાવરૂપ છે અને તે પ્રશસ્ત હોવાથી મોક્ષનું કારણ છે. ૨૧૧--થી ૨૧૨૧.

હવે શામાટે તીર્થંકરો સામાયિક કહે છે.? એવો પ્રશ્ન ને તેનો ઉત્તર કહે છે

तित्थयरो किं कारण भासइ सामाइयं तु अज्झयणं ? ।
तित्थयरनामकम्मं वद्धमिमं वेइअव्वं तु ॥ २१२२ ॥ ७४२-२०४॥
तं च कहं वेइज्जइ ? अगिलाए धम्मदेसणाईहिं ।
वज्झइ तं तु भगवओ तइयभवोसक्कइत्ता ण ॥ २१२३ ॥७४३-२०५॥
नियमा मणुयगईए इत्थी पुरिसेयरो व सुहलेस्सो ।
आसेवियबहुलेहिं वीसाए अन्नयरएहिं ॥ २१२४ ॥७४४ २०६॥

તીર્થંકર શામાટે સામાયિક અધ્યયન કહે છે? એના ઉત્તરમા મે પૂર્વે તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધ્યું છે, તે મારે આ પ્રકારે વેદવું જોઇએ. (એમ માનીને તે કહે છે.) તીર્થંકર નામકર્મ કેવી રીતે વેદાય? ઉત્તર-ગ્લાની રહિતપણે ધર્મદેશનાદિવડે (વેદાય છે) આ તીર્થંકર નામકર્મ ભગવાનને તે ભવથી પૂર્વના ત્રીજા ભવમા બંધાય (નિકાચિત કરાય) છે.

તીર્થંકર કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી કૃતકૃત્ય થયા હોય છે, છતા તે શામાટે સામાયિકાદિ અધ્યયનો કહે છે? આવી કોઇને શંકા થાય, તો તેના ઉત્તરમા કહેવાનું કે મે તીર્થંકર નામકર્મ બાંધેલું છે, તે મારે આ પ્રમાણે ગ્લાનીરહિતપણે ધર્મદેશનાદિ આપીને વેદવું (ભોગવવું) જોઇએ, એમ માનીને તીર્થંકર ભગવન્ત સામાયિકાદિ અધ્યયનો કહે છે તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ થયા પછી ત્રણ ભવ સુધી સંસારમા રહીને જીવ સિદ્ધિ પામે છે, એટલેકે જે ભવમા તીર્થંકર નામકર્મ બાંધ્યું હોય, તે એક મનુષ્યભવ, બીજો દેવ અથવા નારકીનો ભવ અને ત્રીજા ભવે તીર્થંકર થઇને મોક્ષ પામે.

આરંભમા તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ અવશ્ય મનુષ્ય ગતિમાજ થાય, અન્ય ગતિમા નહિ. તીર્થંકર નામકર્મ બાંધનાર સમ્યગ્દૃષ્ટિ-શુભલેશ્યાવાળો જીવ સ્ત્રી-પુરૂષ અથવા મંત્રાદિકારણથી કૃત્રિમનપુંસક હોય છે, પણ કુદરતી નપુંસક ન હોય અને તેપણ અરિહંત સિદ્ધ-પ્રવચન આદિ વીસ સ્થાનોમાથી એક બે-ત્રણ અથવા સર્વ સ્થાનકો આરાધી તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ નિકાચિત કરે છે ૨૧૨૨-૨૧૨૩ ૨૧૨૪.

ગણધરાદિ સામાયિક અધ્યયન વિગેરે શામાટે શ્રવણ કરે છે? તે શંકા અને તેનો ઉત્તર કહે છે—

गोयममाई सामाइयं तु किं कारणं निसामेंति ।
नाणस्स तं तु सुन्दर-मङ्गुलभावाण उवलद्धी ॥२१२५॥७४५-२०७॥

होइ पवित्ति निवित्ती संजमतव पावकम्मअग्गहणं ।
कम्मविवेगो य तहा कारणमसरीरया चेव ॥ २१२६ ॥७४६-२०८॥
कम्मविवेगो असरीरया य असरीरया अणाबाह ।
होअणवाहनिमित्त अवेयणोऽणाउलो निरुओ ॥२१२७ ॥७४७ २०९॥
निरुयत्ताए अयलो अयलत्ताए य सासओ होइ ।
सासयभावमुवगओ अव्वाबाह सुह लहइ ॥ २१२८ ॥७४८-२१०॥

ગૌતમાદિ ગણધરો શામાટે સામાયિકાદિ અધ્યયનનું શ્રવણ કરે છે?

ઉત્તર-સામાયિકાધ્યયન શ્રવણ કરવાથી તેમને તેના અર્થ સંબંધી જ્ઞાન થાય છે, એ જ્ઞાન શુભાશુભ પદાર્થની ઉપલબ્ધિનું કારણ થાય છે, ને એ ઉપલબ્ધિથી શુભમાં પ્રવૃત્તિ અને અશુભથી નિવૃત્તિ થાય છે. એ પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ, સંયમ અને તપનું કારણ થાય છે, સંયમ અને તપથી પાપકર્મનું અગ્રહણ તથા કર્મની નિર્જરા થાય છે, કર્મ-નિર્જરા અશરીરતાનું કારણ થાય છે, સર્વથા અશરીરતાથી નિરાબાધપણું થાય છે, નિરાબાધપણાથી વેદના રહિત થવાય છે, વેદના રહિત થવાથી અનાકુલ થવાય છે, અનાકુલ-પણાથી સર્વ ભાવરોગ રહિત થવાય છે, ભાવરોગ રહિત થવાથી અચલતા પ્રાપ્ત થાય છે, અચલતાથી મુક્તિક્ષેત્રમાં શાશ્વતપણું થાય છે અને શાશ્વતભાવ પામીને જીવ અવ્યાબાધ સુખ ભોગવે છે. આ પ્રમાણે પરંપરાએ સામાયિક અધ્યયન મોક્ષ સુખનું કારણ હોવાથી ગણધરો તે શ્રવણ કરે છે ૨૧૨૫-થી-૨૧૨૬.

એજ હકીકત ભાષ્યકાર સંક્ષેપથી કહે છે

तित्थयरनामकम्मक्खयस्स कारणमिद जिणिंदस्स ।
सामाइयाभिहाण नाणस्स उ गोयमाईणं ॥ २१२९ ॥
तपि सुभेयरभावोवलद्धिए सा पवित्ति-नियमाण ।
एव नेय कमसो पुव्व पुव्व परनिमित्त ॥ दारं ॥ २१३० ॥

સામાયિક અધ્યયનનો ઉપદેશ, જિનેશ્વરને તીર્થંકર નામકર્મના ક્ષયનું કારણ છે, અને એને શ્રવણ કરવું એ ગૌતમાદિકને જ્ઞાનનું કારણ છે, તે જ્ઞાન શુભાશુભ ભાવોની ઉપલબ્ધિનું કારણ છે, તે ઉપલબ્ધિ પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિનું કારણ છે, ઇત્યાદિ પૂર્વે કહ્યા મુજબ પૂર્વ પૂર્વ વસ્તુ તે ઉત્તર-ઉત્તરનું કારણ છે. ૨૧૨૯-૨૧૩૦

હવે પ્રત્યયદ્વાર કહે છે

पच्चयनिक्खेवो खलु दव्वम्मी तत्तमासगाईओ ।
भावम्मि ओहिमाई तिविहो पगय तु भावेणं ॥ २१३१ ॥७४९-२११॥
केवलनाणित्ति अह अरहा सामाइय परिकहेइ ।
तेसिंपि पच्चओ खलु सव्वण्णुत्ती निसामेंति ॥ २१३२ ॥७५०-२१२॥

પ્રત્યય નિક્ષેપ પણ નામાદિચાર પ્રકારે છે. તેમા તસેમાપક વિગેરે દ્રવ્ય પ્રત્યયમા ગણાય છે. અહી ભાવપ્રત્યયનો અધિકાર છે. કેમકે "હુ કેવળજ્ઞાની છુ" એવા પ્રત્યયથી અરિહ તો સામાયિક કહે છે, તથા ગૌતમાદિ ગણધરો "આ સર્વજ્ઞ છે" એવો પ્રત્યય થવાથી સાભળે છે. ૨૧૩૧-૨૧૩૨

જેથી પ્રતીતિ થાય તે, અથવા પ્રતીતિ તેજ પ્રત્યય કહેવાય છે એ પ્રત્યયનો નિક્ષેપ પણ કારણના નિક્ષેપ મુજબ નામાદિ ચાર પ્રકારે છે, નામપ્રત્યય સ્થાપનાપ્રત્યય, દ્રવ્યપ્રત્યય, અને ભાવપ્રત્યય. નામ અને સ્થાપના પ્રત્યય સુગમ છે, અને દ્રવ્ય પ્રત્યયના ત્રણ ભેદમાના જ્ઞશરીર તથા ભવ્યશરીરપ્રત્યય પણ સુગમ હોવાથી એ સબધમાં કઇ વિશેષ કહેવાનુ નથી, ત્રીજો ભેદ જે તદ્વ્યતિરિક્ત પ્રત્યય છે તે ૧ તપાવેલા લોઢાના ચણા હાથ વડે ઉપાડવા, ૨ સર્પવાળા ઘડામા હાથ નાખવો, ૩ મત્રિત ચોખા ચાવવા, એમ કરવાથી જો કાઇ પણ હાનિ ન થાય તો તેને જે દોષથી આરોપિત કરવામા આવ્યો હોય તે તે દોષ વિનાનો સિદ્ધ થયેલ ગણવામા આવે છે. કેમકે એ દ્રવ્યો નીતિના હેતુભૂત હોવાથી તે દ્રવ્યપ્રત્યય કહેવાય.

ભાવપ્રત્યયમા અવધિ, મનપર્યવ અને કેવળજ્ઞાન એ ત્રણનો સમાવેશ થાય છે. કેમકે એ ત્રણથી બાહ્યલિગની અપેક્ષા વિના આત્માને પ્રતીતિ થાય છે, આ કારણથી એ ત્રણે તાત્ત્વિકપ્રત્યયરૂપ હોવાથી ભાવપ્રત્યય ત્રણ પ્રકારે છે. મતિ અને શ્રુત બાહ્યલિગની અપેક્ષાએ આત્માને પ્રત્યય ઉપજાવે છે, તેથી તેની વિવક્ષા અહી કરી નથી. અહી પ્રસ્તુતમા ઉપયોગી તો ભાવપ્રત્યય છે, કેમકે "હુ કેવળજ્ઞાની છુ" એ પ્રમાણેના પોતાના ભાવપ્રત્યયથી અરિહતો સામાયિકનો અર્થ જાણીને તેનો ઉપદેશ કરે છે, તથા ગણધરો પોતાના હૃદયના સશયનો છેદ થવાથી-"આ સર્વજ્ઞ છે" એવા પ્રત્યયથી તેઓ આ તીર્થંકર પાસેથી તે સામાયિક સાભળે છે. ૨૧૩૧-૨૧૩૨.

હવે ઉપરોક્ત વિષય વધારે સ્ફુટ કરવાને ભાષ્યકાર મહારાજ દ્રવ્ય અને ભાવપ્રત્યયનું સ્વરૂપ કહે છે.

दव्वस्स दव्वओ वा दव्वेण व दव्वपच्चओ नेओ ।
तव्विवरीओ भावे सोऽवहिनाणाइओ तिविहो ॥ २१३३ ॥

केवलनाणित्तणओ अप्पच्चिय पच्चओ जिणिंदस्स ।
तप्पच्चक्खत्तणओ तत्तो च्चिय गोयमाईण ॥ २१३४ ॥

जेणाइंदियमिट्ठ सामइयं तोऽवहाइविसय त ।
न उ मइ-सुयपच्चक्ख ज ताई परोक्खविसयाइ ॥ २१३५ ॥

દ્રવ્યનો, દ્રવ્યથી અથવા દ્રવ્યવડે જે પ્રત્યય તે દ્રવ્યપ્રત્યય જાણવો તેથી વિપરીત પ્રત્યય તે ભાવપ્રત્યય, એ પણ અવધિજ્ઞાનાદિ ત્રણ પ્રકારે છે. કેવળજ્ઞાનીપણાથી જિનેશ્વરને આત્મિક પ્રત્યય છે, (તેથી તે સામાયિક પ્રરૂપે છે) અને આ કેવળી છે, એવા પ્રત્યક્ષપણાના પ્રત્યયથી ગૌતમાદિ તે સામાયિકને સાભળે છે તથા સામાયિકને અતીદ્રિય વિષયવાળુ માનેલ હોવાથી તેને અવધિ આદિ જ્ઞાનોના વિષયવાળુ કહ્યુ છે, કેમકે મતિ શ્રુત પ્રત્યક્ષ વિષયવાળા નથી, પણ તે પરોક્ષાથ વિષયવાળા છે. ૨૧૩૩-૨૧૩૪ ૨૧૩૫.

પ્રત્યયવાન્ પુરૂષરૂપ દ્રવ્યની જે પ્રતીતિ તે તથા તસમાપકાદિ દ્રવ્યથી થએલ પ્રતીતિ અથવા ઘટાદિ દ્રવ્યવડે થએલ પ્રતીતિ તે દ્રવ્યપ્રત્યય કહેવાય છે, અને જે પ્રતીતિ બાહ્ય દ્રવ્યથી ન થાય, પરન્તુ એથી વિપરીત બાહ્યદ્રવ્યની અપેક્ષા વિના સાક્ષાત્ ઉપશમથી થાય, તે ભાવપ્રત્યય કહેવાય છે. એ ભાવપ્રત્યય, અવધિ-મન પર્યવ, અને કેવળ જ્ઞાન એમ ત્રણ પ્રકારે છે. આ ભાવપ્રત્યયનો અહીં અધિકાર છે.

તીર્થંકર ભગવાન કેવળજ્ઞાની હોવાથી સામાયિકનો અર્થ સાક્ષાત્પણે જાણીને 'હું કેવળી છું" એવા કેવળજ્ઞાનાત્મક ભાવપ્રત્યયથી સામાયિક પ્રરૂપે છે અને ગૌતમાદિ ગણધરો, જગદ્પ્રભુ ભગવાન સર્વ સંશયનો છેદ કરે છે, તેથી તે ' કેવળ જ્ઞાની છે." એમ પ્રત્યક્ષ અનુભવદ્વારાએ જાણીને ભાવપ્રત્યયથી ભગવદુક્ત સામાયિક શ્રવણ કરે છે.

અહીં કોઇને એવી શંકા થાય, કે મતિ-શ્રુત જ્ઞાન પણ પ્રતીતિ કરાવનાર છે, તો પછી તેને ભાવપ્રત્યય શા માટે ન કહેવાય? અને અવધિઆદિ ત્રણ જ્ઞાનોજ ભાવપ્રત્યય કેમ કહેવાય? આ શંકાના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે-સામાયિક એ જીવનો પર્યાય છે, અને જીવ અમૂર્ત છે તેથી સામાયિક ઇન્દ્રિયનો વિષય નથી એમ તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોએ માનેલ છે, આ કારણથી અવધિઆદિ જ્ઞાનોનોજ તે વિષય છે, મતિ-શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય નથી, કેમકે તે બે જ્ઞાન બાહ્ય-પરોક્ષાર્થ વિષયવાળા હોવાથી ઇન્દ્રિયદ્વારાએ બાહ્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન કરાવનાર થાય છે. ૨૧૩૩ થી ૨૧૩૫.

સામાયિક એ જીવનો પર્યાય હોવાથી માત્ર કેવળજ્ઞાનનોજ વિષય થઈ શકે, અવધિ અને મન પર્યવ જ્ઞાન પુદ્ગળ વિષયી હોવાથી તેનો વિષય સામાયિક કેવી રીતે થાય? તેનો ઉત્તર કહે છે.

जुत्तमिह केवल चेव पच्चओ नोहि-माणस नाण ।
पोग्गलमेत्तविसयओ सामइयारूवया ज च ॥ २१३६ ॥
ज लेसापरिणामो पाय सामाइय भवत्थस्स ।
तप्पच्चक्खत्तणओ तेसिं तो तपि पच्चक्ख ॥ २१३७ ॥
ओहाइपच्चयंचिय जइ त न सुयंमि पच्चओ पत्तो ।
पच्चक्खनाणिवज्जस्स तेण वयण न सद्धेयं ॥ २१३८॥
सुयमिह मामइय चिय पच्चइय त जओ य तव्वयण ।
पच्चक्खनाणिणो च्चिय पच्चायणमेत्तवावार ॥ २१३९ ॥
ओहाइपच्चओत्ति य भणिए तो तपि पच्चओऽभिहियं ।
ओहाइगि च कह तदभावे पच्चओ होज्जा ?॥ २१४० ॥

સામાયિક જીવનો પર્યાય હોવાને લીધે અરૂપી છે ને તેથી તે અરૂપીને જણાવનાર કેવળજ્ઞાનનેજ ભાવપ્રત્યય તરીકે કહેવું યોગ્ય છે, પણ અવધિ-મન પર્યવજ્ઞાનને ભાવપ્રત્યય તરીકે કહેવા યોગ્ય નથી, કેમકે તે પુદ્ગળમાત્રનેજ વિષય કરનાર છે. ઉત્તરમાં જે લેશ્યાજનિત પરિણામ તેજ ઘણું કરીને ભવસ્થજીવનું સામાયિક કહેવાય છે, ને તે પરિણામ અવધિ તથા મનપર્યવ જ્ઞાનીને પ્રત્યક્ષ થતા હોવાથી તે સામાયિક પણ તેમને પ્રત્યક્ષ થાય છે. શંકા-જો અવધિઆદિ ત્રણ જ્ઞાનોજ પ્રત્યય કહેવાય, તો પછી શ્રુતજ્ઞાનને પ્રત્યય નહીં

કહેવાય, અને તેથી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન વિનાનું વચન માનવું નહિ. (એમ એ ઉપરથી સિદ્ધ થયું) ઉત્તર-એમ નહીં. ગણધરાદિ રચિત શ્રુત અહીં (સામાયિકનો હેતુ હોવાથી) સામાયિક છે. અને તે પ્રત્યય કરાવનાર છે. માત્ર વચનરૂપ દ્રવ્યશ્રુતને પ્રત્યય કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનવાળાનું વચન પણ પ્રત્યય કરવાના વ્યાપારરૂપ છે. અવધિ આદિ ત્રણ જ્ઞાન પ્રત્યય છે. એમ કહેવાથી શ્રુત પણ અર્થાપત્તિથી પ્રત્યય છે, એમ કહ્યું, કેમકે શ્રુતના અભાવે અવધિ આદિ ત્રણ જ્ઞાનો પણ કેની રીતે પ્રત્યય થઈ શકે? ૨૧૩૬ થી ૨૧૪૦

શિષ્ય —જો સામાયિક જીવનો પર્યાય હોવાથી અરૂપી હોય, તો તે માત્ર કેવળજ્ઞાનનોજ વિષય થઇ શકે, અને એથી કરીને એક કેવળજ્ઞાનજ પ્રત્યય કહેવાય, પણ અવધિ-મન પર્યવજ્ઞાન પ્રત્યય ન કહેવાય, કેમકે તે બન્ને રૂપી દ્રવ્યનોજ વિષય કરનારા છે. જો કદી સામાયિક પૌદ્ગલિક હોય, તો તે બન્ને જ્ઞાન તેનો વિષય કરે, અને પ્રત્યય કહેવાય, પરન્તુ એવું નથી, સામાયિક તો જીવનો પર્યાય હોવાથી અરૂપી છે, એટલે તે સામાયિક તેનો વિષય કેવી રીતે કરી શકે? એથી એ બન્નેને પણ ભાવપ્રત્યય ન કહેવાય.

આચાર્ય -સિદ્ધાત્માને સમ્યક્ત્વ સામાયિક હોય છે, તે લેશ્યાના પરિણામ રૂપ નથી, તથા અયોગી કેવળીને સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને ચારિત્ર-સામાયિક હોય છે, તે પણ લેશ્યાના પરિણામ રૂપ નથી, આ બે સિવાયના ભવસ્થ જીવોને જે સામાયિક હોય છે, તે પ્રાય દ્રવ્યલેશ્યાજનિત પરિણામરૂપ હોય છે એવું સામાયિક અવધિ-મન પર્યવ જ્ઞાનવાળાને પણ પ્રત્યક્ષ થાય છે, કેમકે સામાયિકના પરિણામ ઉત્પન્ન કરનાર લેશ્યાદ્રવ્યને તે જ્ઞાનવાળાઓ સાક્ષાત્ જુએ છે, તેથી તે દ્વારાએ થએલું સામાયિક પણ તેમને પ્રત્યક્ષ છે, અને મતિ-શ્રુત જ્ઞાનવાળાઓ એ પ્રમાણે કદપણ સાક્ષાત્ નથી જોતા, એથી કરીને તે બન્નેને ભાવપ્રત્યય પણે કહેલ નથી

શિષ્ય —જો આપ કહો છો એ પ્રમાણે અવધિ-મન પર્યવ ને-કેવળજ્ઞાન, એ ત્રણ જ્ઞાનના પ્રત્યયરૂપજ સામાયિક હોય, તો શ્રુતજ્ઞાનને પ્રત્યય રૂપપણું જ નહીં કહેવાય. કેમકે ઉપરોક્ત ન્યાયે અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન રહિત જે મનુષ્ય હોય, તેનું વચન માનવા યોગ્ય નથી, એમ થયું. પરન્તુ સિદ્ધાન્ત એ ન્યાયની વિરૂદ્ધ છે, કેમકે ચૌદ પૂર્વધર આદિનું વચન પ્રમાણરૂપે માનેલ છે તેવી શ્રુત પણ પ્રત્યયરૂપ માનવું જોઇએ.

આચાર્ય —ગણધરાદિકે રચેલા શ્રુતને તુ પ્રત્યય રૂપે કહે છે, પણ તે સામાયિકનો હેતુ હોવાથી શ્રુત સામાયિક છે, અને તે સર્વ અભિલાપ્ય અર્થગોચર એટલે સર્વ દ્રવ્ય અને તેના કેટલાક પર્યાયને ગ્રહણ કરનાર શ્રુતજ્ઞાન છે, ઇત્યાદિ રૂપે કેવળાદિ જ્ઞાનત્રયની પ્રતીતિ કરાવનાર પ્રત્યયિક છે, પણ કેવળાદિ જ્ઞાનત્રયની પેઠે સ્વય પ્રત્યયરૂપ નથી. તેથી તેને ભાવપ્રત્યયપણે નથી કહ્યું. વચનરૂપ દ્રવ્યશ્રુતને પ્રત્યયરૂપ કહેવામા આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનવાળાનું વચન પણ બીજાને બોધ કરવાના હેતુરૂપ છે પણ બોધરૂપ નથી, તેથી કેવળ પ્રતીતિ કરાવવાના વ્યાપારરૂપજ છે. એટલે આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થયું કે કેવળીએ કહેલું વચન માનવા યોગ્ય છે, તેથી તે વચન પણ ઉપચારથી પ્રત્યય કહેવાય, પરન્તુ કેવળજ્ઞાનાદિની પેઠે સ્વય પ્રત્યયરૂપ કહેવાય નહિ.

એ પ્રમાણે અવધિ આદિ જ્ઞાનત્રયને પ્રત્યય કહેવાથી તેને જણાવનાર શ્રુતજ્ઞાન પણ પ્રત્યય છે, એમ સામર્થ્યથી સમજાય છે કેમકે શ્રુતજ્ઞાનના અભાવે અવધિ આદિ જ્ઞાનત્રય પણ કેવી રીતે પ્રત્યય કહેવાય? નજ કહેવાય. "અવધિ આદિજ્ઞાનત્રય પ્રત્યય

છે" એ પ્રમાણે વચનરૂપ દ્રવ્યશ્રુતવડે બીજાને પ્રતીતિ કરાવી શકાય છે તેના અભાવે અવધિ-આદિ જ્ઞાનો પોતાનુ પ્રત્યયપણુ બીજાને જણાવી શકતા નથી, અને બીજાને જણાવ્યા સિવાય પ્રત્યયપણુ સિદ્ધ ન થાય, માટે દ્રવ્યશ્રુત શ્રુતજ્ઞાન અને તેના કારણ પણુ પ્રત્યયપણાને પામે છે, તે શ્રુત પણ અવધિ આદિ જ્ઞાનોનુ પ્રત્યય પણુ સાધે છે, તેથી તેનુ એટલે શ્રુત-જ્ઞાનનુ પ્રત્યયપણુ અહીં ઉપચારથી સમજવુ. ૨૧૩૬-થી-૨૧૪૦

હવે પ્રકારાન્તરે આત્મા-ગુરૂ અને શાસ્ત્ર એ ત્રણ પ્રત્યય કહે છે.

आया गुरवो सत्थंति पच्चया वाऽऽदिमो च्चिय जिणस्स ।
सप्पच्चक्खत्तणओ सीसाण उ तिप्पयारोवि ॥ २१४१ ॥
एस गुरू सद्दण्णू पच्चक्खं सव्वसंसयच्छेया ।
भय राग दोसरहिओ तल्लिंगाभावओ ज च ॥ २१४२ ॥
अणुवकयपराणुग्गहपरो पमाण च ज तिहुयणस्स ।
सामाइयत्थवएसे तम्हा सद्धेयवयणोत्ति ॥ २१४३ ॥
सत्थ च सहसत्तोवगारि पुव्वावराविरोहीद ।
सद्दगुणादाणफल सव्व सामाइय-ज्झयण ॥ २१४४ ॥
बुज्झामो ण निजमिव विण्णाण ससयादभावाओ ।
कम्मक्खओवसमओ य होइ सप्पच्चओ सेसिं ॥ २१४५ ॥

અથવા આત્મપ્રત્યય ગુરૂપ્રત્યય અને શાસ્ત્રપ્રત્યય, એમ ત્રણ પ્રકારે પ્રત્યય છે. તેમા પહેલો આત્મપ્રત્યય જિનેશ્વરને સ્વ પ્રત્યક્ષપણાથી હોય છે, અને ગણધરાદિ શિષ્યોને એ ત્રણે પ્રકારના પ્રત્યયો હોય છે. આ અમારા ગુરૂ સર્વ સંશયનો છેદ કરનારા હોવાથી સર્વજ્ઞ છે, એ અનુભવ સિદ્ધ છે વળી ભય રાગ-અને દ્વેષ રહિત છે, કેમકે તેના કાઇપણ ચિન્હ તેમનામા નથી કોઇએ ઉપકાર કર્યા વિના પણ બીજા પર ઉપકાર કરવાને તત્પર અને ત્રિભુવનના જનને પ્રમાણભૂત હોવાથી સામાયિકના ઉપદેશના તેમના વચનો શ્રદ્ધાયોગ્ય છે. (આ પ્રમાણે ગુરૂપ્રત્યય હોય છે.) સર્વ જીવોને ઉપકારી, પૂર્વાપરવિરોધ રહિત, સર્વ ગુણોને ગ્રહણ કરવાના ફળ રૂપ આ શાસ્ત્ર છે. એ શાસ્ત્ર પ્રત્યય કહેવાય, અને એવાજ સર્વ સ્વરૂપવાળુ આ સામાયિક અધ્યયન છે (આ પ્રમાણે શાસ્ત્રપ્રત્યય હોય છે.) સંશયાદિના અભાવે અથવા કર્મના ક્ષયોપશમથી સ્વ વિજ્ઞાનની પેઠે (સામાયિક અધ્યયન) અમે જાણીએ છીએ આ પ્રમાણે શિષ્યોને પણ સ્વપ્રત્યય-આત્મપ્રત્યય થાય છે. ૨૧૪૧-થી-૨૧૪૫

પ્રકારાન્તરે આત્મપ્રત્યય-ગુરૂપ્રત્યય-અને શાસ્ત્રપ્રત્યય એમ ત્રિવિધ પ્રત્યય છે તેમા પહેલો આત્મપ્રત્યય જિનેશ્વરને હોય છે કેમકે તેઓ કેવળી હોવાથી તેમને સર્વ વસ્તુ આત્મ પ્રત્યક્ષ છે, અને તેથી તેઓ આત્માધારેજ સામાયિક ઊપદિશે છે તથા ગણધરોને અને તેમના શિષ્ય-પ્રશિષ્યોને ત્રણે પ્રકારના પ્રત્યયો હોય છે. તેમા શિષ્યોના આત્મપ્રત્યય સંબંધી પછી કહીશુ, પહેલા ગુરૂપ્રત્યય અને શાસ્ત્રપ્રત્યય તેમને છે તેનુ સ્વરૂપ કહીએ છીએ.

ગણધરોના ગુરૂ તીર્થંકર હોય છે, તેથી ગણધર મહારાજા એમ વિચારે છે કે આ અમારા જગત્બંધુ ગુરૂ સર્વ સંશયનો છેદ કરનારા હોવાથી સર્વજ્ઞ છે, એમ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે, વળી તેઓ ભય-રાગ-દ્વેષરહિત છે, કેમકે તેઓમા ભયાદિના ચિન્હરૂપ શસ્ત્ર-

ગ્રહણ-શ્રી સંનિધિ-મુખમલિનતા વિગેરે જણાતા નથી તેમજ બીજાએ પોતાપર ઉપકાર ન કર્યો હોય, તે છતાં કરૂણાસિન્ધુ ભગવાન્ પરોપકારમા તત્પર છે, અને તેથી ત્રણે ભુવનમા તે પ્રમાણભૂત છે. આ પ્રમાણે તીર્થંકર મહારાજ સર્વજ્ઞ અને ભયાદિ રહિત હોવાથી તેઓ કદીપણ અસત્ય બોલે નહિ, માટે સામાયિકોપદેશમા તેમનુ વચન અમારે શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય છે. આજ પ્રમાણે જંબૂ-પ્રભવાદિને તેમના શિષ્ય-પ્રશિષ્યોને પણ પોતપોતાના ગુરૂને વિષે ગુણોદ્ભાવન પૂર્વક સામાયિક શ્રવણ કરવાનો પ્રત્યય થાય છે. તેથી તેઓને ગુરૂપ્રત્યય કહેવાય છે.

હવે શાસ્ત્રપ્રત્યયનુ સ્વરૂપ કહીએ છીએ-આ શાસ્ત્ર સર્વ જીવોને ઉપકારી છે, પૂર્વાપર વિરોધ રહિત છે અને સર્વ ગુણગ્રહણ કરનાના કારણરૂપ છે આથી આ શાસ્ત્ર અમારે પ્રમાણભૂત છે આ સામાયિક અધ્યયન પણ એવાજ સ્વરૂપવાળુ છે માટે તે અમારે શ્રવણ કરવુ જોઇએ. આ પ્રમાણે શાસ્ત્ર ઉપરના પ્રત્યયથી શિષ્યો તે શ્રવણ કરવાને પ્રવર્તે છે, તેથી તેઓને તે શાસ્ત્રપ્રત્યય કહેવાય છે

શિષ્ય -શાસ્ત્રને બરાબર જાણ્યા સિવાય, તે સર્વસત્ત્વોપકારકાદિ ગુણવાળુ છે છે, એમ પ્રથમજ શિષ્યો કેવી રીતે જાણી શકે ? અને સર્વ શાસ્ત્ર જાણીને તેના ગુણો શિષ્ય જાણે છે, એમ આપ કહેતા હો, તો તે અયુક્ત છે, કેમકે એથી શાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિમાં તે શાસ્ત્રના પ્રત્યયનો અધ્યવસાય નિષ્ફળ ગણાશે, કારણકે પ્રથમ પ્રત્યય વિના પણ શાસ્ત્રમાં શિષ્યની પ્રવૃત્તિ થઇ, એમ સ્વીકારવુ પડશે.

ગુરૂ —તારૂ કથન યોગ્ય નથી, કેમકે સર્વ શાસ્ત્ર સાભળ્યા વિના માત્ર અલ્પાશે શાસ્ત્ર શ્રવણ કરીને પણ શિષ્યો તેના તે ગુણો જાણે છે, અને તેથી શેષ સર્વ શાસ્ત્ર સાભળે છે. અથવા ગુરૂ પાસેથી શાસ્ત્રનો સમુદાયાર્થ સામાન્યપણે જાણીને પછી વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાએ ઉપરોક્ત ગુણો જાણીને સમગ્રશાસ્ત્ર શ્રવણ કરવાને પ્રવર્તે છે. એથી તેઓને શાસ્ત્રપ્રત્યય કહેવામા કાઇ દોષ નથી.

વળી શિષ્યોને આત્મપ્રત્યય પણ હોય છે, જેમકે-ઘટ પટાદિકના વિજ્ઞાનની પેઠે અમે સામાયિક અધ્યયન વિજ્ઞાનરૂપે જાણીએ છીએ. જેમ અમારા ઘટ-પટાદિના જ્ઞાનમાં અમને સંશયાદિ નથી, તેમ સામાયિક અધ્યયનના વિજ્ઞાનમા પણ અમને સંશય-વિપર્યય કે અનધ્યવસાય નથી આ પ્રમાણે તેઓને આત્મપ્રત્યય થાય છે, અથવા કર્મના ક્ષયોપશમથી તેઓને એવો આત્મપ્રત્યય થાય છે. ૨૨૪૧ થી ૨૨૪૫

હવે લક્ષણદ્વાર કહે છે.

नाम ठवणा दविए सरिसय सामन्नलक्खणा-ऽऽगारे ।
गइरागइ-नाणत्ती निमित्त उप्पाय-विगमे य ॥ २२४६ ॥७५१-२१३ ॥
वीरियभावे य तहा लक्खणमेयं समासओ भणियं ।
अहवावि भावलक्खण चउविहं सद्दहणमाई ॥२२४७॥७५२-२१४॥
सद्दहण जाणणा खलु विरई मीसं च लक्खणं कहए ।
तेवि निसामिंति तहा चउलक्खणसंजुअं चेव ॥२२४८॥७५३-२१५॥

नाम-स्थापना-द्रव्य-सादृश्य-सामान्य लक्षण-आकार-गत्यागति-नानात्व-निमित्त-उत्पादविगम-वीर्य अने भाव. एम संक्षेपथी बार प्रकारे लक्षण कह्युं छे. अथवा भाव लक्षण पण श्रद्धानादि चार प्रकारे छे. श्रद्धान जाणवुं विरति अने मिश्र. एम चार प्रकारे लक्षण कहे छे, तेथी ते पण चार लक्षणयुक्त सम्यक्त्व श्रुत सर्व ने देशविरति, चार पदार्थो सांभले छे. २१४६ थी २१४८

हवे नाम-स्थापना-द्रव्य ने सादृश्य सामान्यादि लक्षणनुं स्वरूप कहे छे.

लक्खणमिह जं नाम जस्स व लक्खिज्जए व जो जेण । दार ।
ठवणाऽऽगारविसेसो विण्णासो लक्खणाण वा ॥ २१४९ ॥
लक्खिज्जइ जं जेण दव्वं तं तस्स लक्खणं तं च ।
गच्चुवगाराईयं बहुहा धम्मत्थियाईणं ॥ २१५० ॥
किंचिम्मित्तविसिट्ठ च्चय चिय सेसलक्खणविसेसा ।
जं दव्वलक्खणं चिय भावोवि स दव्वधम्मोत्ति ॥ २१५१ ॥

जे "लक्षण" एवुं लकारादि त्रण अक्षरनुं नाम, ते नामलक्षण. अथवा जीवादि कोइ वस्तुनुं "लक्षण" एवुं नाम कराय ते नामलक्षण अथवा नाम अने नामवानना अभेदपणाथी नाम अने तेनुं लक्षण ते नामलक्षण. अथवा स्तंभ-कुंभादि पदार्थ जे पोताना स्तंभ-कुंभादि नामथी विवक्षित कराय ते नामलक्षण १ तथा "लक्षण" रूप त्रण अक्षरनो आकार विशेष, अथवा स्वस्तिक शंख-चक्र ध्वजी विगेरे लक्षणोनी मंगळपट्ट आदिमां अक्षतादिवडे रचना कराय, ते स्थापनालक्षण. २ जे वडे धर्मास्तिकायादि द्रव्य जणाय, ते द्रव्यलक्षण जाणवुं ते धर्मास्तिकायादिकनुं गतिउपकारादि लक्षण अनेक प्रकारे जाणवुं आ त्रण सिवाय शेष नव लक्षणो, किंचितमात्र विशिष्ट द्रव्यलक्षण रूपज छे, केमके जे भाव छे, ते पण द्रव्यनो धर्म होवाथी द्रव्यलक्षणज छे (तो पछी सादृश्य-सामान्यादि तो ते रूप होय एमां शुं आश्चर्य ?) २१४९ थी २१५१.

एज प्रमाणे सामान्यथी सादृश्यलक्षण सामान्यलक्षण-आकारलक्षण अने गतिआगतिलक्षण कहे छे.

तुल्लागारदरिसणं सरिसं दव्वस्स लक्खणं तंपि ।
जह घडतुल्लागारो घडोत्ति तह सव्वमुत्तीसु ॥ २१५२ ॥
सामण्णमप्पियमणप्पियं च तत्थतिमं जहा सिद्धो ।
सिद्धस्स होइ तुल्लो सव्वो सामण्णधम्मेहिं ॥ २१५३ ॥
एगसमयाइसिद्धत्तणेण पुणरप्पिओ स तस्सेव ।
तुल्लो सेसाऽतुल्लो सामण्ण-विसेसधम्मोत्ति ॥ २१५४ ॥
बाहिरचिह्नागारो लक्खिज्जइ जेण माणसं गूढं ।
आहारादिच्छा हत्थ वयणं नेत्ताइसण्णाहिं ॥ २१५५ ॥
अवरोप्परं पयाणं विसेसस्सविसेसणिज्जया जत्थ ।
गच्चागई य दोण्ह गच्चागइलक्खणं तं तु ॥ २१५६ ॥

તુલ્ય આકારનુ દર્શન તે "સાદૃશ્ય" કહેવાય. આ પણ દ્રવ્યનુ જ લક્ષણ છે. જેમ એક ઘટના જેવો બીજા ઘટનો પણ તુલ્ય આકાર છે, તેમ સર્વ મૂર્તિમાન્ પદાર્થોમા "સાદૃશ્ય" જાણવુ. અર્પિત અને અનર્પિત એમ સામાન્ય બે પ્રકારે છે. તેમાં અનર્પિત (અવિશેષિત) સામાન્ય તે સામાન્યધર્મોવડે એક સિદ્ધ સર્વસિદ્ધ સમાન છે અને એક-સમયાદિસિદ્ધ એક સમયાદિ સિદ્ધપણાની સાથે સમાન છે, તથા શેષ-અસમાન સમયાદિ સિદ્ધપણાની સાથે અસમાન છે, કેમકે તે સામાન્ય-વિશેષ ધર્મવાળા છે. હસ્ત-વચન અને નેત્રાદિની સંજ્ઞાવડે જેમ આહારાદિકની ઈચ્છા જણાય છે, તેમ જે વડે મનમાં ચિંતવેલુ જણાય, તે બાહ્ય ચેષ્ટારૂપ "આકાર" લક્ષણ જાણવુ. જ્યા બે પદની પરસ્પર વિશેષણ-વિશેષ્યરૂપે, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળપણે પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિ થાય, તે "ગતિ-આગતિ" લક્ષણ છે. ૨૧૫૨ થી ૨૧૫૬.

બે વિગેરે વસ્તુઓના સમાન આકારનુ દર્શન તે "સાદૃશ્ય" કહેવાય છે. આવુ સાદૃશ્ય પણ દ્રવ્યનુ લક્ષણ છે, કેમકે એવુ સાદૃશ્ય હોવાથી "આ વસ્તુ આના જેવી છે" એવો વ્યવહાર તો થાય છે ને તેથી દ્રવ્ય જણાય છે, માટે સામાન્યથી એ પણ દ્રવ્યનુ જ લક્ષણ છે, અને વિશેષથી તેને સાદૃશ્યલક્ષણ કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે આગળ પણ સર્વ-લક્ષણોમા સામાન્યથી દ્રવ્યલક્ષણતા અને વિશેષથી તે તે વિશેષલક્ષણતા જાણવી, જે-મકે -એક જણાતો ઘટ જેવા આકારવાળો છે બીજા ઘટ પણ તેવાજ આકારવાળા છે. આ પ્રમાણે સર્વ મૂર્તિમાન પદાર્થોમા જેનુ જ્યા "સાદૃશ્ય" ઘટે, ત્યા તે સર્વ સાદૃશ્યલક્ષણ છે.

સામાન્ય બે પ્રકારનુ છે, એક અર્પિત સામાન્ય અને બીજુ અનર્પિત સામાન્ય, અર્પિત એટલે વિશિષ્ટ અને અનર્પિત અવિશિષ્ટ. તેમા અવિશિષ્ટ સામાન્યલક્ષણ આ પ્રમાણે છે. એક સિદ્ધાત્મા, બીજા સર્વ સિદ્ધાત્માઓના સત્ત્વ-જ્ઞેયત્વ-દ્રવ્યત્વ-પ્રમેયત્વ-અમૂર્તત્વ-ક્ષીણકર્મત્વ અનાબાધત્વ વિગેરે સામાન્ય ધર્મોની સમાન છે. આ અવિશિષ્ટ સામાન્ય લક્ષણનુ ઉદાહરણ છે. તથા એક-બે-ત્રણ આદિ સમયસિદ્ધ સમાન સમયે સિદ્ધ થયેલા સિદ્ધોની તુલ્ય છે, અને એથી વિપરીત અસમાન સમયે સિદ્ધ થએલ બીજા સિદ્ધો તેમનાથી અસમાન છે. અહી એકજ સિદ્ધાત્માની બીજા સિદ્ધાત્માઓ સાથે સમાનતા અને અસમાનતા કહી છે, તે તેઓના સામાન્ય-વિશેષ ધર્મની અપેક્ષાએ કહી છે, પણ એજ પ્રકારના ધર્મથી સમાનતા અસમાનતા નથી કહી કે જેથી વિરોધ આવે. અહી એક સિદ્ધની બીજા સિદ્ધની સાથે જે સમાનતા તે સામાન્યલક્ષણ જાણવુ.

હવે આકારલક્ષણ કહે છે-જેથી મનોવિકલ્પિત વસ્તુ જાણી શકાય, તે બાહ્યચેષ્ટા-આકારલક્ષણ કહેવાય છે, જેમ હાથ-મુખ અને નેત્ર વિગેરેની સંજ્ઞાવડે રાજાદિકની આહારાદિ ઇચ્છા જણાય છે, તે સર્વ આકારલક્ષણ કહેવાય છે. અથવા ગતિ-ચેષ્ટા-ભાષણ-નેત્ર-મુખવિકાર અને ઇંગિતાકારવડે મનોભિપ્રેત વસ્તુ જણાય છે, તેથી તે આકાર-લક્ષણ કહેવાય

પરસ્પર બે પદનો જ્યા વિશેષણ-વિશેષ્યરૂપે સંબંધ થાય, તે ગત્યાગતિ કહેવાય છે. જેમકે "હે ભગવન્ જીવ દેવ છે?" આ પ્રશ્નમા જીવનુ ઉદાહરણ આપીને દેવપણુ પૂછાય છે, અને જીવપદથી દેવપદમા અનુકૂળપણે ગતિ થાય છે, તેથી તે ગતિ કહેવાય છે. તથા "હે ભગવન્ દેવ જીવ છે?" આ પ્રશ્નમા દેવનુ ઉદાહરણ આપીને જીવપણુ પૂછાય છે, અને દેવપદથી જીવપદમા પ્રતિકૂળપણે આગતિ થાય છે તેથી આગતિ કહેવાય છે. આ ગતિ અને આગતિવડે જે લક્ષણ થાય તે ગત્યાગતિ લક્ષણ છે. ૨૧૫૨ થી ૨૧૫૬.

ઉપરોક્ત જે ગત્યાગતી લક્ષણ તે ચાર પ્રકારે છે, તે ઉદાહરણપૂર્વક કહે છે.

पुव्वा-वरो-हयसुं वाहयमव्वाहय च त तत्थ ।
जीवो देवो देवो जीवोत्ति विगप्पनियमोऽयं ॥ २१५७ ॥
जीवइ जीवो जीवो जीवइ नियमो मओ विगप्पोऽय ।
देवो भव्वो भव्वो देवोत्ति विगप्पसो दोवि ॥ २१५८ ॥
जीवो जीवो जीवो जीवोत्ति दुगे विगप्पणे नियमो ।
जीवो जहोवओगो तहोवओगो य जीवोत्ति ॥ २१५९ ॥
रूवी घडोत्ति चूओ दुमोत्ति नीलुप्पल च लोयम्मि ।
जीवो सचेयणोत्ति य विगप्पनियमादओ सिद्धा ॥ २१६० ॥

પૂર્વપદ વ્યાહત, ઉત્તરવ્યાહતપદ વ્યાહત, અને ઉભયપદ વ્યાહત અને ઉભયપદ અ-વ્યાહત (એમ ચાર પ્રકારે ગત્યાગતિ લક્ષણ છે) તેમા "જીવ દેવ છે, અને દેવ જીવ છે" આ વિકલ્પ નિયમ નામે પહેલો ભેદ. "જીવે છે તે જીવ, અને જીવ જીવે છે" આ નિયમ નામે બીજો ભેદ છે. "દેવ ભવ્ય, અને ભવ્ય દેવ" આ બન્ને વિકલ્પ નામે ત્રીજો ભે. છે "જીવ જીવે છે અને જીવે છે જીવ" આ બન્ને નિયમ નામે ચોથો ભે છે કેમકે જેમ જીવ ઉપયોગવાળો છે, તેમ ઉપયોગવાળો જીવ છે. અથવા રૂપી ઘટ છે આમ્ર વૃક્ષ છે, નીલકમળ છે, અને જીવ સચેતન છે. આ પ્રમાણે લોકમાં પણ વિકલ્પ નિયમ આદિ ચાર પ્રકારે ગત્યાગતિલક્ષણથી વ્યવહારવૃત્તિ સિદ્ધ છે. ૨૧૫૭ થી ૨૧૬૦

પૂર્વપદ વ્યાહત (પ્રથમપદ વ્યભિચારી હોય), ઉત્તરપદ વ્યાહત (બીજુ પદ વ્યભિચારી હોય , ઉભયપ. વ્યાહત (બન્ને પદ વ્યભિચારી હોય), અને ઉભયપદ અ-વ્યાહત (બન્ને પદ અવ્યભિચારી હોય) એમ ચાર પ્રકારે ગત્યાગતિ લક્ષણ છે. તેમા પ્રથમ ભેદનુ ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે. "હે ભગવન્ ! જીવ દેવ છે કે દેવ 'જીવ છે ?" આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા જગદ્ગુરૂ કહે છે કે જીવ દેવ હોય છે અને નથી પણ હોતો, પરન્તુ દેવ અવશ્ય જીવ હોય છે. આ પ્રમાણે ભગવન્તના ઉત્તરમા "જીવ દેવ છે." એ વિશેષણ વિશેષ્યભૂત બે પદમા પહેલુ પદ જીવ, ઉત્તર પદ દેવત્વની સાથે વ્યભિચારી છે, કેમકે દેવ અને અદેવ જે નારકાદિ તેમા પણ જીવ હોય છે. અને "દેવ જીવ છે ?" આ બે પદમાનુ પહેલુ પદ દેવ, ઉત્તર પદ જીવની સાથે વ્યભિચારી નથી, કેમકે દેવ અવશ્ય જીવ હોય છે. આ પૂર્વપદ વ્યાહત વિકલ્પ નિયમ નામે પહેલો ભે. સમજવો. વિકલ્પ એટલે વ્યાહત-ભજના અથવા વ્યભિચાર. અને નિયમ એટલે નિશ્ચય અથવા અવ્યભિ-ચાર આ ઉપરથી પ્રથમ ભાગાનો અર્થ એવો થયો કે, જ્યા ભજનાવાળા પૂર્વપદયુક્ત ઉત્તર પદમા નિશ્ચિતપણુ હોય તે વિકલ્પ નિયમ નામે પહેલો પ્રકાર છે

जीवइ भंते ! जीवे जीवे जीवइ ?, गोयमा ! जीवइ ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय जीवइ सिय नो जीवइ ' इति ॥ બીજો ભાગો પ્રતિપાદન કરનાર ભગવતી સૂત્રમાનુ આ વાક્ય છે, તેનો અર્થ એ છે કે હે ભગવન્ત ! જીવે છે તે જીવ, (કે) જીવ જીવે છે ? આના ઉત્તરમા, હે ગૌતમ ! જીવે છે તે અવશ્ય જીવ છે, પણ જીવ છે તે જીવે છે, અને નથી પણ જીવતો. આ વાક્યમા "જીવે છે" એ શબ્દથી દશ પ્રકારના પ્રાણરૂપ જીવન આ પ્રાણરૂપ જી[illegible] જીવમા હોય છે, અ[illegible] સર્વથા નથી હોતુ ,

પરન્તુ જીવ એ જીવનરૂપ વાલો હોય છે, અને નથી પણ હોતો, કેમકે સિદ્ધ જીવોમા એ દસવિધ પ્રાણરૂપ જીવન નથી, સસારી જીવોમા હોય છે. આ વાક્યમા ઉત્તરપદ વ્યભિચારી છે, અને પૂર્વપદ વ્યભિચારી નથી, કેમકે જીવ સિવાય જીવન નથી હોતુ, પણ પણ દશપ્રકારના પ્રાણરૂપ જીવન સિવાય જીવ હોય છે. આથી પૂર્વપદમા વ્યભિચાર ન હોવાથી તે નિશ્ચિત કહેવાય, અને ઉત્તરપદમા વ્યભિચાર હોવાથી વિકલ્પ કહેવાય, તેથી કરીને નિશ્ચયયુક્ત વિકલ્પવાલો જે વાક્યમા વિશેષણ-વિશેષ્યનો સબધ હોય તે ઉત્તરપદવ્યાહત નિયમ વિકલ્પ નામો બીજો ભાગો જાણવો.

देवे ण भते ! भवसिद्धिए, भवसिद्धिए देवे ?, गोयमा ! देवे सिय भवसिद्धिए, सिय अभवसिद्धिए, भवसिद्धिएवि सिय देवे सिय नो देवेत्ति " આવી રીતે પ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમા કહેલા આ વાક્યથી ગત્યાગતિલક્ષણનો ત્રીજો ભાગો સમજાવ્યો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે હે ભગવન્ત ! દેવ ભવસિદ્ધિક છે ? અને ભવસિદ્ધિક દેવ છે ? ગૌતમ ! દેવ ભવસિદ્ધિક છે, અને અભવસિદ્ધિક પણ છે, તેમજ ભવસિદ્ધિક પણ દેવપણે પણ છે, અને અદેવ એટલે નારકાદિપણે પણ હોય છે. આ ઉપરના વાક્યમા પૂર્વપદવર્તી દેવ શબ્દ, ભવ્યત્વની સાથે વ્યભિચારી છે, કેમકે અભવ્ય પણ દેવ હોય છે, ઉત્તરપદવર્તી ભવ્ય શબ્દ પણ દેવત્વની સાથે વ્યભિચારી છે, કેમકે ભવ્યત્વ, દેવ સિવાય નારકાદિમા પણ હોય છે. આથી આ વાક્ય ઉભયપદવ્યભિચારી કહેવાય, અને તેથી કરીને વિકલ્પયુક્ત વિકલ્પ છે, જે વાક્યમા બન્ને પદના વ્યભિચારવાળો વિશેષણ-વિશેષ્યનો સબધ હોય, તે વિકલ્પ વિકલ્પ નામે ઉભયપદ વ્યભિચારી એવો ત્રીજો ભાગો જાણવો.

" जीवे भते ! जीवे, जीवे जीवे ?, गोयमा ! जीवे ताव नियमा जीवे, जीवेवि नियमा जीवेत्ति " ॥ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમા કહેલા આ વાક્યથી ચોથો ભાગો સમજાવ્યો છે એ પદમા એક "જીવ" શબ્દનો અર્થ ઉપયોગ સમજવો એટલે આખા વાક્યનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય-હે ભગવન્ત ! જીવ ઉપયોગ છે, કે ઉપયોગ જીવ છે ? ગૌતમ ! જીવ અવશ્ય ઉપયોગમય છે, અને ઉપયોગ પણ અવશ્ય જીવસ્વરૂપ છે. કેમકે જીવ અને ઉપયોગ બન્ને પરસ્પર ગુણ-ગુણીભાવે અભિન્ન છે આથી કરીને એ વાક્ય ઉભયપદ અવ્યાહત છે, કારણ કે બન્ને પ્રશ્નમા નિશ્ચય છે, તેથી કરીને નિયમયુક્ત નિયમવાળો જે વાક્યમા વિશેષણ-વિશેષ્યનો સબધ હોય, તે નિયમનિયમ નામે ઉભયપદ અવ્યભિચારી ચોથો ભાગો જાણવો.

લોકવ્યવહારમા પણ આ ગત્યાગતી લક્ષણ ચાર પ્રકારે પ્રસિદ્ધજ છે જેમકે રૂપી ઘટ " આ વાક્યમાનુ પ્રથમપદ "રૂપ" ઘટમા અને તેથી અધિક પટાદિકમા પણ છે. તેથી પૂર્વપદ વ્યભિચારી છે. પણ ઉત્તરપદ વ્યભિચારી નથી-કેમકે ઘટ તો રૂપીજ હોય છે. તેથી વિકલ્પ નિયમ નામે આ પહેલો ભાંગો જાણવો. " આમ્ર વૃક્ષ છે " આ વાક્યમા પૂર્વપદવર્તી વૃક્ષ તો આમ્રપણ છે અને એ સિવાય બીજા પણ છે. તેથી ઉત્તરપદ વ્યભિચારી નિયમવિકલ્પ નામે આ બીજો ભાગો જાણવો " નીલકમળ " આ વાક્યમાનુ પ્રથમપદ "નીલ" તે કમળમા હોય છે, અને તે સિવાય મરકતાદિમા પણ હોય છે વળી ઉત્તરપદવર્તી ' કમળ " તે પણ નીલુ હોય છે, અને શ્વેત પણ હોય છે, તેથી ઉભયપદ વ્યભિચારી વિકલ્પ નામે ત્રીજો ભાગો જાણવો. " જીવ સચેતન છે " આ વાક્યમાનુ પહેલુ પદ જીવ તે સચેતનજ હોય છે, અને ચેતના પણ જીવનેજ હોય છે, તેથી ઉભયપદ અવ્યભિચારી નિયમનિયમ નામે આ ચોથો ભાગો જાણવો. ૨૧૬૦

હવે નાનાત્વ, નિમિત્ત, અને ઉત્પાદ વ્યય લક્ષણનું સ્વરૂપ કહે છે.

णाणत्तित्ति विसेसो सो दव्व क्खेत्त काल-भावेहिं ।
असमाणाण णेओ समाणसंखाणमविसेसो ॥ २१६१ ॥

परमाणु दुयणुयाण जह नाणत्त तहावसेसाण ।
असमाणाण तह खेत्त-काल-भावप्पभेयाण ॥ २१६२ ॥

लक्खिज्जई सुभासुभमणेण तो लक्खणं निमित्तंति ।
भोमाइ तदट्ठविह तिकालविसय जिणाभिहिय ॥ २१६३ ॥

नाणुप्पन्नं लक्खिज्जए जओ वत्थु लक्खण तेण ।
उप्पाओ संभवओ तह चेव विगच्छओ विगमो ॥ २१६४ ॥

નાનાત્વ એટલે વિશેષ (તફાવત), તે વિશેષ, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર કાળ-અને ભાવવડે અસમાન સંખ્યાવાળાનો જાણવો, પણ સમાનસંખ્યાવાળાનો નહિ, જેમ દ્રવ્યપ્રાપ્ત પરમાણુ અને દ્વ્યણુકનો વિશેષ છે, તેમ અવશેષ અસમાન-સંખ્યાવાળાનો પણ ક્ષેત્ર-કાળ-અને ભાવના ભેદે તફાવત જાણવો. જે વડે શુભાશુભ જણાય, તે નિમિત્ત લક્ષણ ને તે નિમિત્ત શ્રી જિનેશ્વર મહારાજે ભૌમાદિ આઠપ્રકારનું ત્રિકાળ વિષયી કહ્યું છે. અનુત્પન્ન વસ્તુ જણાતી નથી, તેથી ઉત્પન્ન થતી વસ્તુનું લક્ષણ ઉત્પાદ છે, અને તેજ પ્રમાણે નાશ પામતી વસ્તુનું લક્ષણ વિગમ-(નાશ) છે. ૨૧૬૧-થી-૨૧૬૪.

નાનાત્વ એટલે પદાર્થોનો પરસ્પર તફાવત, એ તફાવત દ્રવ્ય ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવ વડે અસમાન સંખ્યાવાળા પદાર્થોનો જાણવો, પણ દ્રવ્યાદિવડે સમાન-સંખ્યાવાળા પદાર્થોમા એ તફાવત નથી હોતો. જેમકે-દ્રવ્યમા સંખ્યાવડે પરમાણુનો અને દ્વ્યણુકાદિકનો, દ્વ્યણુકનો અને ત્ર્યણુકાદિકનો ત્ર્યણુકનો અને ચતુરણુકનો, ચતુરણુકનો ને પંચાણુકનો ઇત્યાદિ દ્રવ્ય સંખ્યાવડે અસમાન સંખ્યાવાળાનો પરસ્પર તફાવત જાણવો એજ પ્રમાણે ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવના ભેદોનો પણ તફાવત જાણવો. જેમકે-એકપ્રદેશાવગાહી પદાર્થનો અને બેઆદિપ્રદેશાવગાહી પદાર્થનો તફાવત બેપ્રદેશાવગાહીનો અને ત્રણપ્રદેશાવગાહી પદાર્થનો તફાવત તથા એકસમયસ્થિતિવાળા પદાર્થનો અને બેઆદિસમયસ્થિતિવાળા પદાર્થનો તફાવત. તેમજ કૃષ્ણાદિ એક ગુણવાળાનો અને કૃષ્ણાદિ બે વિગેરે ગુણવાળા પદાર્થનો તફાવત વળી ઉપલક્ષણથી આ પણ વિશેષ જાણવું કે દ્રવ્યથી સમાનસંખ્યાવાળા પરમાણુ આદિકનો પણ ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવની સાથે તફાવત છે, એજ પ્રમાણે સમાન સંખ્યાવાળા એકાદિપ્રદેશાવગાહીના અન્યક્ષેત્રાવગાહી પ્રદેશોની સાથે દ્રવ્ય-કાળ અને ભાવવડે તફાવત છે, સમાનસંખ્યાવાળા છતા એક સમયાદિ સ્થિતિવાળાનો અન્યસમયસ્થિતિવાળાની સાથે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર અને ભાવવડે તફાવત છે, સમાન સ્થિતિવાળા કૃષ્ણાદિ એક ગુણવાળાનો વર્ણ-ગન્ધાદિ ગુણોની સાથે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર અને કાળવડે તફાવત છે

જે વડે શુભાશુભ જણાય, તે નિમિત્તલક્ષણ કહેવાય. એ નિમિત્તલક્ષણ ભૂમિજન્મ આદિ આઠ પ્રકારનું છે, એમ જગત્બંધુ જિનેશ્વરોએ કહ્યું છે. એ આઠ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે, ભૂમિ સંબંધી, સ્વપ્ન સંબંધી, અંતરિક્ષ સંબંધી, દેવ સંબંધી, અંગ સંબંધી, સ્વર સંબંધી, લક્ષણ સંબંધી અને વ્યંજન સંબંધી. આ આઠે પ્રકારનું નિમિત્ત અતીત

–અનાગત અને વર્તમાન એમ ત્રણે કાળ સબંધી છે, તેનુ વિશેષ સ્વરૂપ અન્ય ગ્રન્થોથી જાણી લેવુ.

અનુત્પન્ન વસ્તુ જણાતી નથી, તેથી ઉત્પન્ન થતી વસ્તુઓનો ઉત્પાદ એ તે પદાર્થનુ લક્ષણ છે, તેવીજ રીતે વિગમ એટલે નાશ તે પણ નાશ પામતી વસ્તુઓનુ લક્ષણ છે.

હવે વિનાશ વસ્તુનુ લક્ષણ કેવી રીતે હોઇ શકે? તેનો તથા જેઓ વિનાશને સર્વથા વસ્તુજ નથી માનતા, તેનો ખુલાસો કરે છે

लक्खिज्जइ ज विगयं विगमेण विणा व ज न सभूई ।
विगमोवि लक्खणमओ विगच्छओ वत्थुणोऽणण्णो ॥ २१६५ ॥

अङ्गुलिरिजुता निययप्पसूइ-वक्कत्तणासओ समयं ।
लक्खिज्जइ नेयरहा तह सव्वे दव्वपज्जाया ॥ २१६६ ॥

उप्पायस्स हि जुत्ता लक्खणया नासओ विणासस्स ।
नासोवलक्खियं वा वत्थुमभावो खपुप्फ व ॥ २१६७ ॥

नासो भावो सभूइहेउओ वत्थुणो धुवत्त व ।
अहव समुप्पाओ इव वत्थुप्पभवाइभावाओ ॥ २१६८ ॥

જે નાશ પામેલુ જણાય છે, તે વિનાશવડે જણાય છે. વળી વિનાશ વિના વસ્તુની ઉત્પત્તિ નથી, તેથી વિનાશ પણ નાશ પામતી વસ્તુનુ લક્ષણ માનેલ છે, કેમકે તે નાશ તે વસ્તુથી અનન્ય છે જેમ રૂજુતાની ઉત્પત્તિ અને વક્રતાનો નાશ થવાની સાથેજ અ-ગુલીની સરળતા જણાય છે, તેમ સર્વ દ્રવ્યપર્યાયો પોતાનો ઉત્પાદ થતા સ્વવિપક્ષભૂત-પર્યાયનો નાશ થતાજ જણાય છે, (અહીં શકા થાય કે) ઉત્પાદને વસ્તુનુ લક્ષણ કહેવુ યોગ્ય છે, પણ અવિદ્યમાન એવા વિનાશને વસ્તુનુ લક્ષણ કહેવુ યોગ્ય નથી. અથવા નાશ-યુક્ત પદાર્થ અવિદ્યમાન હોવાથી આકાશપુષ્પની પેઠે અભાવરૂપ હોવો જોઇએ. (ના એમ નહિ.) વિનાશ એ વસ્તુની ઉત્પત્તિનો હેતુ હોવાથી ધ્રુવપણાની પેઠે ભાવરૂપ છે, અથવા વસ્તુની પ્રકૃષ્ટતા થવામા હેતુભૂત હોવાથા ઉત્પાદની પેઠે ભાવરૂપ છે. ૨૧૬૫-૨૧૬૮.

જેમ ઉત્પાદવડે ઉત્પન્ન થએલ વસ્તુ જણાય છે, તેમ નાશ પામેલ વસ્તુ વિનાશ વડે જણાય છે. વળી જેમ ઉત્પાદ સિવાય વસ્તુની ઉત્પત્તિ નથી, તેમ વિનાશ વિનાપણ વસ્તુની ઉત્પત્તિ નથી, કારણકે માટીનુ પૂર્વ સ્વરૂપ નાશ પામ્યા વિના ઘટની ઉત્પત્તિ નથી થતી, તેવીજ રીતે સર્વ વસ્તુમા સમજવુ, માટે વિનાશ પણ ઉત્પાદની પેઠે ઉત્પ-ત્તિનો હેતુ હોવાથી વસ્તુનુ લક્ષણ છે, વળી જેમ ઉત્પાદ, ઉત્પન્ન થતી વસ્તુથી અભિન્ન છે, તેમ વિનાશ પણ નાશ પામતી વસ્તુથી અભિન્ન છે, માટે વિનાશ વસ્તુનુ લક્ષણ છે.

આજ વાત વધારે સ્પષ્ટપણે સમજવાને એક ઉદાહરણ લઇએ. જેમ અગુલીરૂપ દ્રવ્યનો સરળતારૂપ પર્યાય, પોતાના ઉત્પાદવડે અને વક્રતાના નાશવડે જણાય છે, અન્યથા નથી જણાતો, કેમકે ગધેડાના શીંગડાની પેઠે અનુત્પન્નપદાર્થને લક્ષણ ન હોય, વળી સ્વપ્રતિપક્ષભૂત પર્યાયનો વિનાશ થયા વિના ઉત્પાદ પણ ન થાય, માટે જેમ અગુલીનો સરળતારૂપ પર્યાય પોતાના ઉત્પાદ અને વક્રતાના વિનાશવડે જણાય છે, તેમ બીજાપણ સર્વ દ્રવ્યના પર્યાયો પોતાનો ઉત્પાદ તથા સ્વવિપક્ષભૂત્ પર્યાયનો નાશ થવાથીજ જણાય

उदए सइ जो तेण व निव्वत्तो उदय एव वोदइओ।
उदयविघाय उवसमो उवसम एवोवसमिउत्ति ॥ २१७४ ॥

खय इह कम्मअभावो तब्भावे खाइओ स एवहवा।
उभयसहावो मीसो खओवसमिओ तहेवाय ॥ २१७५ ॥

सव्वत्तो किर नामो परिणामोऽभिमुहया स एवेह।
परिणामिउत्ति सुद्धो जो जीवा-जीवपरिणामो ॥ २१७६ ॥

વીર્ય એટલે બળ, એ બળ જીવનુ લક્ષણ છે. અથવા જે મણિ-મ ત્ર-ઔષધી વિગેરેનુ અચિન્ત્ય સામર્થ્ય છે, તેમ જે સચેતન અથવા અચેતન દ્રવ્યનુ વિચિત્ર પ્રકારનુ સામર્થ્ય તે પણ વીર્ય કહેવાય છે, (વીર્યથી આ બળવાન અથવા સામર્થ્યવાન્ છે, એમ જણાય છે, માટે વીર્ય જીવ અજીવનુ લક્ષણ છે) જે ઔદયિકાદિ ભાવોના કર્મ પુદ્ગળો-દયાદિરૂપ લક્ષણ તે ભાવલક્ષણ. અથવા તે ભાવોજ ભાવ-ક્ષણ છે. તેમા ઉદય એટલે પુદ્ગળનો વિપાક જાણવો. કર્મ પુદ્ગળોના ઉદય થવાથી અથવા તે વડે થએલ ભાવ તે ઔદયિક ભાવ કર્મ પુદ્ગળના ઉદયનો અભાવ તે ઉપશમ, અને તેજ ઔપશમિક રૂપ ભાવ લક્ષણ છે કર્મ પુદ્ગળોનો સર્વથા અભાવ તે ક્ષાયિક, તે અથવા તેથી થનારને ક્ષાયિક ભાવલ ક્ષણ. ક્ષયોપશમરૂપ મિશ્રતા તે ક્ષયોપશમ ભાવ લક્ષણ સર્વથા સામાન્યરૂપ પુદ્ગળ અને જીવની પરિણતિ તે પારિણામિક ભાવ તેનાથી જીવ અથવા અજીવનો જે શુદ્ધ પરિણામ તે પારિણામિક ભાવ લક્ષણ, એ વિગેરે ભાવોનો સંયોગ તે સાંનિપાતિક ભાવ છે. (આ ભાવોથી નારકાદિ જીવ જાણી શકાય છે માટે તે ભાવો લક્ષણ છે) આ પ્રમાણે અહીં સક્ષેપથી બાર પ્રકારના લક્ષણનુ સ્વરૂપ કહ્યુ. ૨૧૬૨ થી ૨૧૭૬

અહી પ્રસ્તુતમા ભાવલક્ષણનો અધિકાર હોવાથી ભાષ્યકાર મહારાજ એ ભાવ-લક્ષણનો અધિ ાર સ્પષ્ટ કરે છે

सम्मत्त-चरित्ताइ मीसो वसम-क्खयस्सभावाइ।
सुय देसोवरईओ खओवसमभावरुवाओ ॥ २१७७ ॥

सामाइएसु एव समवओ सेसलक्खणाइंपि।
जोएज्ज भावओ वा वइसेसियलक्खण चउहा ॥ २१७८ ॥

सद्दहणाइसहाव जह सामइय जिणो परिकहेइ।
तल्लक्खण चिय तय परिणमए गोयमाईण ॥ २१७९ ॥

સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને ચારિત્ર સામાયિક, મિશ્ર-ઉપશમ-અને ક્ષાયિક ભાવવાળા છે, શ્રુત સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક ક્ષયોપશમભાવરૂપ છે એ પ્રમાણે સર્વ સામાયિકોમા યથાસભવ સર્વ લક્ષણોની યોજના કરવી. અથવા પ્રકારાન્તરે વિશેષ લક્ષણ ભાવથી ચાર પ્રકારે છે. એ શ્રદ્ધાનાદિ સ્વભાવવાળુ સામાયિક જેવી રીતે જિનેશ્વર કહે છે, ને તેવાજ લક્ષણવાળુ તે ગૌતમાદિકને પરિણામે છે. ૨૧૭૭-થી-૨૧૭૯

સમ્યક્ત્વ સામાયિક-શ્રુત સામાયિક-દેશવિરતિ સામાયિક-અને સર્વ-વિરતિ સામા-

યિક. આ ચાર પ્રકારના સામાયિકમાંથી સમ્યક્ત્વ સામાયક અને ચારિત્ર સામાયિક એ બન્ને મિશ્ર-ઉપશમ-અને ક્ષાયિક સ્વભાવવાળા છે. એટલે કે એ ત્રણે ભાવમા ઉપરોક્ત બે સામા યિક હોય છે. અને શ્રુતસામયિક તથા દેશવિરતિસામાયિક એ બે એક ક્ષાયોપશમિક ભાવમાજ વર્તે છે. આ ચારે પ્રકારના સામાયિક યથોક્ત ભાવવાળા છે, અને જીવ પણ એ ભાવોવડે સામાયિકવાન્ કહેવાય છે, તેથી તે ચારે સામાયિક ભાવલક્ષણરૂપ છે આ પ્રમાણે સામાયિકોમાં યથાસંભવ બીજા નામાદિ લક્ષણોની પણ યોજના કરવી જેમકે એનાવડે જીવદ્રવ્ય જણાય છે, માટે તે દ્રવ્યલક્ષણ છે, આ રીતે બીજા લક્ષણો પણ વિચારીને યોજી દેવા.

ઉપરોક્ત ભાવલક્ષણ, જીવ અને અજીવ સર્વને જણાવનારૂ હોવાથી સામાન્ય ભાવલક્ષણ છે, પણ એ સિવાય શ્રદ્ધાનાદિક જે લક્ષણ છે, તે સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકો-માજ હોવાથી વિશેષ ભાવલક્ષણ છે. જેમકે-જીવ-જીવાદિ પદાર્થોની શ્રદ્ધા તે સમ્યક્ત્વ સામાયિકનુ લક્ષણ છે, જીવાદિ પદાર્થનુ જ્ઞાન તે શ્રુતસામાયિકનુ લક્ષણ છે, સર્વસાવદ્ય-યોગનો ત્યાગ તે ચારિત્રસામાયિકનુ લક્ષણ છે, અને વિરતાવિરતિ તે દેશવિરતિ સામા-યિકનુ લક્ષણ છે. આ પ્રમાણે શ્રદ્ધાનાદિ ચાર લક્ષણવાળુ સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિક જિનેશ્વર ઉપદેશે છે, અને તેવાજ લક્ષણવાળુ તે ગૌતમાદિ શ્રોતાઓને પરિણમે છે. ૨૧૭૭-થી-૨૧૭૯.

॥ સમાપ્તમિદં લક્ષણદ્વારમ્ ॥

॥ નય દ્વાર ॥ હવે નય એટલે શુ ? અને તેનો કેટલા ભેદ છે ? તે કહે છે.

एगेण वत्थुणोऽणेगधम्मुणो जमवधारणेणेव ।
नयणं धम्मेण तओ होइ नओ सत्तहा सो य ॥ २१८० ॥

नेगम संगह ववहारुज्जुसुए चेव होइ बोद्धव्वे ।
सद्दे य समभिरूढे एवंभूए य मूलनया ॥ २१८१ ॥ ७५४ २१६
णेगेहिं माणेहिं मिणइत्ती णेगमस्स नेरुत्ती ।
सेसाणपि नयाणं लक्खणमिणमो सुणह, वोच्छं ॥२१८२॥७५५ २१७
संगहियपिंडियत्थं संगहवयण समासओ विंति ।
वच्चइ विणिच्छयत्थं ववहारो सव्वदव्वेसु ॥ २१८३ ॥ ७५६ २१८
पच्चुप्पन्नग्गाही उज्जुसुओ नयविही मुणेअव्वो ।
इच्छइ विसेसियतरं पच्चुप्पन्न नओ सद्दो ॥ २१८४ ॥ ७५७-२१९
वत्थूओ संकमणं होइ अवत्थु नए समभिरूढे ।
वजण मत्थ तदुभए एवंभूओ विसेसेइ ॥ २१८५ ॥ ७५८-२२०

અનન્તધર્માત્મક વસ્તુને બીજાને નિષેધ કર્યા વિના એક ધર્મવડે પ્રરૂપવી, તે નય કહેવાય છે. એ નય સાત પ્રકારે છે. નૈગમ-સંગ્રહ-વ્યવહાર-ઋજુસૂત્ર-શબ્દ-સમભિરૂઢ

અને એવભૂત, એ મૂળ સાત નયો છે તેના જે અનેક મતોવડે વસ્તુને કહે, તે નૈગમ કહેવાય, એ નયની વ્યુત્પત્તિ છે આ પ્રમાણે શેષ બીજા નયોનુ લક્ષણ પણ હુ કહુ છુ, તે હે શિષ્ય ! તુ સાભળ, સગૃહીત અને પિડિતાર્થવાળુ સગ્રહનયનુ વચન સક્ષેપથી કહે છે, સર્વ દ્રવ્યોમા વિનિશ્ચિતાર્થને વ્યવહારનય પામે છે, પ્રત્યુત્પન્ન-વર્તમાનકાળ ભાવી વસ્તુને ગ્રહણ કરનાર તે ઋજુસૂત્ર નયની વિધિ જાણવી, એથી વધારે વિશેષિત પ્રત્યુત્પન્ન ભાવી વસ્તુને શબ્દનય ઇચ્છે છે, સમભિરૂઢનયના મતમા વસ્તુનુ સક્રમણ માનતા અવસ્તુ થાય છે, અને એવભૂતનય વ્યઞ્જન અર્થ તથા એ ઉભયને વિશેષિત કરે છે. ૨૧૮૦-થી-૨૧૮૬

અનન્ત ધર્માત્મક વસ્તુને નિત્ય અથવા અનિત્ય આદિ કોઈ પણ એક અશવડે પ્રરૂપવી તે નય કહેવાય છે અહી કદાચ કોઇ એમ કહેવા માગે, કે એક વસ્તુ એકીસાથે અનન્તધર્માત્મક કેવી રીતે હોઈ શકે? આના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે દરેક વસ્તુ પર્યાય સહિત છે, અને તે પર્યાય બે પ્રકારના છે, એક યુગપદ્ભાવી અને બીજા ક્રમભાવી, તેમા જે રસ રૂપ વિગેરે પર્યાયો છે, તે યુગપદ્ભાવી છે, અને નવા પુરાણાદિ પર્યાયો ક્રમભાવી છે. પુન એ શબ્દપર્યાય અને અર્થપર્યાય એમ બે પ્રકારે છે, તેમા "ઇન્દ્ર હુશ્ચ્યવન હરિ" ઈત્યાદિ એક અર્થવાળા શબ્દો જે બોલાય છે, તે બધા શબ્દપર્યાય છે, અને જે પર્યાયો શ્રુતજ્ઞાનના વિષય રહિત હોવાથી બોલી શકાતા નથી, માત્ર કેવળાદિ જ્ઞાનનાજ વિષયભૂત છે, તે અર્થપર્યાયો છે. પુન એ સર્વ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય એમ બે પ્રકારે છે, તે પર્યાયોના પણ કેટલાક સ્વાભાવિક છે, અને કેટલાક પૂર્વાપર શબ્દની પેઠે આપેક્ષિક છે, એ પર્યાયો પણ અતીત અનાગત ને વર્તમાનકાળના ભેદે ત્રણ પ્રકારે છે, ઇત્યાદિ પ્રકારે શાસ્ત્રાનુસારે પોતાની બુદ્ધિથી વસ્તુનુ એકીસાથે અનન્તધર્માત્મકપણુ સમજી લેવુ, આવી અનન્તધર્માત્મક વસ્તુને કોઈ પણ એક અશવડે પ્રરૂપે તે નય કહેવાય, એ નય મૂળ સાત પ્રકારે છે, તે દરેકનુ સ્વરૂપ ભાષ્યકાર મહારાજ હવે સવિસ્તર કહે છે, તેમા પ્રથમ નૈગમ-નયનો શબ્દાર્થ વ્યુત્પત્તિ અને માન્યતા કહે છે

णेगाइ माणाइ सामन्नो-भय-विसेसनाणाइ ।
ज तेहिं मिणइ तो णेगमो णओ णेगमाणोत्ति ॥ २१८६ ॥
लोगत्थनिवोहा वा निगमा तेसु कुसलो भवो वाऽय ।
अहवा ज नेगगमोऽणेगपहा णेगमो तेण ॥ २१८७ ॥
सो कमविसुद्धभेओ लोगपसिद्धिवसओऽणुगतव्वो ।
निहिणा निलयण पत्थय गामोवम्माइससिद्धो ॥ २१८८ ॥

સામાન્ય અને વિશેષ ઉભય જ્ઞાનરૂપ અનેક પ્રમાણોવડે જે વસ્તુને માને છે, તે નૈગમનય છે ને તે અનેક પ્રમાણવાળો કહેવાય છે લોકાર્થના બોધક એવા જીવાદિ પદાર્થો, તે નિગમો કહેવાય, તેમા જે કુશળ તે નૈગમનય, અથવા જેના અનેક ગમ છે એટલે જાણવાના માર્ગ અનેક છે, તે નૈગમ કહેવાય છે, અનુક્રમે વિશુદ્ધ ભેદવાળો આ નય, લોકપ્રસિદ્ધિવશાત્ શાસ્ત્રોક્ત વિધિવડે નિલયન પ્રસ્થક અને ગ્રામોપમ્યાદિવડે સિદ્ધ કરીને જાણવો ૨૧૮૬-૨૧૮૭-૨૧૮૮

સત્તારૂપ સામાન્ય, વૃક્ષત્વ-ગોત્વ ગજત્વાદિ સામાન્યવિશેષ ઉભયરૂપ અપાન્તરાલ સામાન્ય, અને નિત્યદ્રવ્યમા રહેલ અન્ત્ય સ્વરૂપવાળા વ્યાવૃત્તિ (ભિન્નતા) આકાર

બુદ્ધિના હેતુરૂપ વિશેષો એ સામાન્યાદિને ગ્રહણ કરનારા અનેક જ્ઞાનોવડે જે વસ્તુને માને છે, તે નૈગમનય, આથીજ આ નયને એક જ્ઞાન ગ્રાહી નથી કહેતા, પણ વિચિત્ર જ્ઞાન ગ્રાહી કહે છે. અથવા લોકમા રહેલા જીવાદિ પદાર્થને જાણવાના અનેક પ્રકારમા જે કુશળ હોય, તે નૈગમ અથવા વસ્તુ જાણવાનો જેનો એક પ્રકાર નથી, પરન્તુ અનેક પ્રકાર છે, તે નૈગમ કહેવાય.

આ નૈગમનય અનુક્રમે વિશુદ્ધ ભેદવાળો છે. જેમકે આનો પ્રથમ ભેદ નિર્વિકલ્પ મહાસત્તા નામનો છે, તે માત્ર સામાન્યવાદી હોવાથી અશુદ્ધ છે, ગોત્વ-ગજત્વાદિ સામાન્ય વિશેષવાદી બીજો ભેદ શુદ્ધાશુદ્ધ છે. અને વિશેષવાદી ત્રીજો ભેદ સર્વથા વિશુદ્ધ છે. આ ક્રમવિશુદ્ધ નિલયન (વસતિ) પ્રસ્થકાદિના ઉદાહરણથી નચારે સ્પષ્ટ સમજાશે જેમકે અરે ભાઇ! તમે કયા રહો છો? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા જવાબ આપે કે હુ લોકમા રહુ છુ. લોકમા કયા? તિર્છાલોકમા, તિર્છાલોકમા કયા? મનુષ્યક્ષેત્રમા, મનુષ્યક્ષેત્રમા કયા? જમ્બૂદ્વીપમા, જમ્બૂદ્વીપમા કયા? ભરતક્ષેત્રમા, ભરતક્ષેત્રના કયા ખડમા? મધ્યખડમા, મધ્યખડના કયા નગરે અથવા કયા ગ્રામે? પાટલિપુત્ર નગરમા, પાટલીપુત્રમા કયા? ઉપાશ્રયમા, ઉપાશ્રયમા કયે સ્થળે? સથારા ઉપર, સથારા ઉપર કયા? આકાશ પ્રદેશોમા કયા આકાશ પ્રદેશોમા? જ્યા આત્મા છે ત્યા. આ બધા નિલયનની ઉપમાએ કહેલ સઘળા પ્રકાર નૈગમનય માને છે

બીજુ પ્રસ્થકનુ ઉદાહરણ --કાષ્ઠનુ બનાવેલુ ધાન્ય માપવાનુ માન વિશેષ તે પ્રસ્થક કહેવાય છે. આવા પ્રસ્થક માટે કોઇ માણસ જગલમા લાકડ કાપતો હોય, તેને કોઇ પૂછે કે ભાઇ તમે શુ કરોછો? આના ઉત્તરમા કાષ્ઠ કાપનાર કહેકે પ્રસ્થક કાપુ છુ. ફેરી માર્ગમા જતા કોઈ પૂછે કે તમોએ શુ સ્કધે ચડાવ્યુ છે? ઉત્તરમા કહેકે પ્રસ્થક, આ પ્રમાણે લાકડુ ચીરતા-ઘડતા-છોલતા, સુવાળુ કરતા અને માન તૈયાર થએ ધાન્ય માપતા કોઇ પૂછે તો તે સર્વનો ઉત્તર આપતા કહે કે આ પ્રસ્થક છે. તાત્પર્ય એછે કે કાષ્ઠની એ સઘળી અવસ્થામા નૈગમનય તેને પ્રસ્થક માને છે

સીમા પર્યન્ત જેની જમીન હોય તે ગ્રામ, અથવા પ્રજાયુક્ત ગૃહ-બગીચા-વાપી -દેવમદિરાદિરૂપ જે કિલ્લા સુધીનો ભાગ હોય તે ગ્રામ, અથવા માત્ર પ્રજાનો સમૂહ તે ગ્રામ, અથવા કોઈ મુખ્ય પુરૂષ હોય તે ગ્રામ. આ સર્વ પ્રકારોને નૈગમનય ગ્રામ (ગામ) માને છે આ ઉદાહરણોના અનુસારે બીજા ઘટાદિ પદાર્થોમા પણ અશુદ્ધ-મધ્યમ ને વિશુદ્ધ પક્ષ અગીકાર કરવાના ભેદથી ઉદાહરણો સમજી લેવા. ૨૧૮૬-થી-૨૧૮૮

सामन्नमन्नदेव हि हेऊ सामन्नबुद्धि वयणाण ।
तस्स विसेसो अन्नो विसेसमइ वयणहेउत्ति ॥ २१८९ ॥
सदिति भणिएऽभिमन्नइ दव्वादत्थतरं तु सामन्न ।
अविसेसओ मईए सव्वत्थाणुप्पवित्तीओ ॥ २१९० ॥
गोत्तादओ गवाइसु निययाधाराणुवित्तिबुद्धीओ ।
परओ य निवित्तीओ सामन्नविसेसनामाणो ॥ २१९१ ॥

નૈગમનય સામાન્ય વિશેષને પોતાના આશ્રયથી પણ પરસ્પર ભિન્ન માને છે.

છે, કેમકે સ્વસ્વ વિષયને પ્રધાનપણે અગીકાર કરતા તેઓ, દ્રવ્યાસ્તિક અને પર્યાયાસ્તિકને અન્યોઅન્ય નિરપેક્ષ માને છે, (જૈનો એ બન્નેને પરસ્પર સાપેક્ષ માને છે.) જો સામાન્યને સામાન્યબુદ્ધિનો હેતુ માનવામા આવે, તો વિશેષને પણ સામાન્યબુદ્ધિનો હેતુ માનવો જોઇએ, તો પછી સામાન્ય અને વિશેષનો ભેદ શો? વળી જે જેનાવડે વિશેષ કરાય તે વિશેષ કહેવાય, તો જે સામાન્ય છે, તે પણ સત્તાદિના વિશેષપણાથી અવશ્ય-વિશેષ કહેવાય. ૨૧૯૩-થી-૨૧૯૭

આ પાચ ગાથામાની પહેલી ત્રણ ગાથાઓના અર્થ માટે કઇ વિશેષ-કહેવાની જરૂર નથી, પણ પાછળની બે ગાથાઓ માટે સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર છે. ઉપર કહ્યા મુજબ આ નૈગમનય સામાન્ય તથા વિશેષને પરસ્પર અત્યન્ત નિરપેક્ષ માને છે, તેથી કરીને સામાન્યને વિશેષપણુ પ્રાપ્ત થાય છે અને વિશેષને સામાન્યપણુ પ્રાપ્ત થાય છે આથી કરીનેજ આ નયની આવી માન્યતા મિથ્યાત્વ સયુક્ત છે "આ ગાય છે, આ ગાય છે" ઇત્યાદિ (કથન) સામાન્યબુદ્ધિ અને સામાન્યવચનનો હેતુ હોવાથી તે "સામાન્ય" કહેવાય છે, જો આ પ્રમાણે હોય, તો પરમાણુઓમા રહેલ અન્ત્ય વિશેષ પણ સામાન્ય કહેવાશે" જેમકે "આ વિશેષ છે, આ વિશેષ છે." ઇત્યાદિ (કથન) પણ અન્યની સાથે સામાન્યબુદ્ધિ અને સામાન્યવચનનો હેતુ છે, એથી કરીને વિશેષ પણ સામાન્ય કહેવાશે. પરન્તુ તે અયોગ્ય છે, કેમકે વિશેષમા સામાન્ય નથી હોતુ, દ્રવ્ય-ગુણ અને કર્મ માજ તેની વૃત્તિ માનેલ છે. અથવા ગોત્વ ગજત્વાદિ વિશેષ, તે પણ સામાન્ય કહેવાશે, એટલે કે ગોત્વ-ગજત્વાદિ સામાન્યમા પણ સામાન્ય પ્રાપ્ત થશે કેમકે "આ સામાન્ય આ સામાન્ય" એવી બુદ્ધિ અને વચનની પ્રવૃત્તિ તેમા પણ થાય છે પરન્તુ એમ માનવુ તે પણ ઉચિત નથી, કારણકે સામાન્યમા સામાન્ય નથી હોતુ "नि सामान्यानि सामान्यानि" એટલે સામાન્ય, સામાન્ય રહિત છે આ પ્રમાણે ઉપર કહેલ યુક્તિથી વિશેષ અને સામાન્ય ઉભયને સામાન્યપણુ પ્રાપ્ત થતુ હોવાથી સામાન્ય અને વિશેષમા કઈ તફાવત્ નહિ રહે.

વળી જે વસ્તુવડે બુદ્ધિ અને વચનનો ભેદ પડાય તે વિશેષ કહેવાય, આ વ્યાખ્યા વિશેષની હોય, તો પરાપર સામાન્ય (સત્તા અને ગોત્વાદિક) ને પણ વિશેષપણુ પ્રાપ્ત થાય, કેમકે સત્તા વિગેરે પણ વિશેષક (ભેદ પાડનાર) છે, એટલે કે સત્તા સામાન્ય પણ ગોત્વાદિ થકી બુદ્ધિ અને વચનમા ભેદ પાડે છે, અને ગોત્વાદિક પણ સત્તાદિકથી ભેદ પાડે છે, આથી ફલિતાર્થ એ થયો કે સામાન્ય પણ અન્ત્ય વિશેષની પેઠે બુદ્ધિ અને વચનમા ભેદ પાડનાર હોવાથી વિશેષજ છે અને એજ પ્રમાણે વિશેષ પણ સામાન્ય છે, આ પ્રમાણે થશે. ૨૧૯૩-થી-૨૧૯૭

વળી "त्रिपदार्थसत्करी सत्ता" એટલે દ્રવ્ય ગુણ ને કર્મ, એ ત્રણ પદાર્થમા વિદ્યમાનતા કરનાર હોય તે સત્તા. એ વચનવડે સત્તા સમવાયથી "सद्" એટલે વિદ્યમાનતા માનવામા આવે છે, તે પણ અયોગ્ય છે, કારણકે—

सत्ताजोगादसओ सओ व सत्त हवेज्ज दव्वस्स ।
असओ न खपुप्फस्स व सओ व किं सत्तया कज्ज ? २१९८ ॥
पइवत्थु सामन्न जइ तो णेग न यावि सामन्नं ।
अह दव्वेसु तदेग तहवि सदेस न सामन्नं ॥ २१९९ ॥

अह पइवत्थुमिहेग च तदवि त नत्थि खरविसाणं व ।
न य तदुवलक्खण त सव्वगयणणत्तओ खं व ॥ २२०० ॥

सामन्नविसेसकय जइ नाण तेसु किंनिमित्त तो ? ।
अह तत्तो चिय तम्हा तं परहेउत्ति णेगतो ॥ २२०१ ॥
तम्हा वत्थूण चिय जो सरिसो पज्जओ स सामन्न ।
जो विसरिसो विसेसो स मओऽणत्थंतर तत्तो ॥ २२०२ ॥

સત્તાના યોગથી વસ્તુનુ સત્પણુ માનવામા આવે છે, તે સત્પણુ સ્વરૂપ વિદ્યમાનનુ છે, કે અવિદ્યમાનનુ છે? સ્વરૂપે અવિદ્યમાનનુ તો નહિ કહી શકાય, કેમકે આકાશપુષ્પ જેવી અવિદ્યમાન વસ્તુનુ સત્પણુ ઘટી શકે નહિ, અને જો સ્વરૂપે વિદ્યમાન વસ્તુનુ સત્પણુ માનવામા આવતુ હોય, તોપછી સત્તાવડે શુ કાર્ય છે? કેમકે સત્તા વિના પણ વસ્તુનુ સત્પણુ માનેલજ છે, વળી જો એ સત્તારૂપ સામાન્ય દરેક વસ્તુમા હોય, તો તે સત્તા દરેક વસ્તુસ્વરૂપ હોવાથી એક નહિ કહેવાય, અથવા દરેક વસ્તુસ્વરૂપની પેઠે દરેક વસ્તુમા રહેલ હોવાથી તે સામાન્ય નહિ કહેવાય, અને જો ઘણા દ્રવ્યોમાં રહેલુ છતા તે એક છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે સામાન્ય સાવયવી થશે, કેમકે પરમાણુની પેઠે અનવયવિની વૃત્તિ ઘણા દ્રવ્યોમા હોઇ શકે નહિ, અને જો તેને સાવયવી માનવામા આવે તો તે સામાન્ય નહિ કહેવાય, કેમકે અવયવનો ભેદ થતા તેનાથી અભિન્ન એવા અવયવીનો પણ ભેદ થાય છે સામાન્ય દરેક વસ્તુમા વર્તે છે, છતા એક છે, એમ કહેવામા આવે, તો ગધેડાના શીગડાની પેઠે તે જણાતુ ન હોવાથી અવિદ્યમાન છે વળી આકાશની પેઠે તે સર્વગત અને વ્યક્તિથી અન્ય હોવાને લીધે તે કોઇનુ ઉપલક્ષણ નથી. વળી જો સામાન્ય વિશેષ કૃત જ્ઞાન હોય તો તે પદાર્થોમા તે જ્ઞાન કયા નિમિત્તે થાય છે? જો તે પદાર્થોથી થતુ હોય, તો તે પરહેતુક થયુ, એકાન્તિક ન થયુ. માટે વસ્તુનોજ જે સદૃશ પર્યાય તે સામાન્ય અને વિસદૃશ પર્યાય તે વિશેષ છે, એ બન્ને તો વસ્તુથી અભિન્ન છે ૨૧૯૯-થી-૨૨૦૨

પરસ્પર નિરપેક્ષ સામાન્ય-વિશેષ માનવાથી જે દોષ આવે છે તે આ ગાથાઓમાં જણાવ્યા છે, તેમાની પહેલી ત્રણ ગાથાઓનો અર્થ સમજી શકાય એવો છે, પાછળની બે ગાથાઓના સમજવમા કઇક વિશેષ કહેવાની જરૂર છે, તે કહીએ છીએ. "આ ગાય છે, આ ગાય છે" ઇત્યાદિ સામાન્ય જ્ઞાન અને સામાન્ય વચન તે સામાન્ય હેતુથી પ્રવર્તે છે, અને પરમાણુઓમા "આ પરમાણુ આનાથી વિશિષ્ટ-જુદો છે" એવુ વિશેષ જ્ઞાન અને વચન તે વિશેષહેતુક છે, એવી જો માન્યતા હોય, તો ગોત્વ-ગજત્વાદિ સામાન્ય પદાર્થોમા "આ સામાન્ય છે, આ સામાન્ય છે" ઇત્યાદિ જ્ઞાન અને વચન, તથા વિશેષ પદાર્થોમા "આ વિશેષ છે, આ વિશેષ છે" એવુ જ્ઞાન અને વચન પ્રવર્તે છે, તે કયા નિમત્તથી પ્રવર્તે છે? સામાન્ય વિશેષથી પ્રવર્તે છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે સામાન્યમા બીજુ સામાન્ય ન હોય, અને વિશેષમા બીજા વિશેષ ન હોય. તથા જો એમ કહેવામા આવે, કે બીજા સામાન્ય સિવાય વિષયભૂત જે ગોત્વાદિ સામાન્ય પદાર્થ તેનાથી તે સામાન્ય જ્ઞાન અને વચન પ્રવર્તે છે, અને અન્ય વિશેષની અપેક્ષા વિના તે વિશેષથીજ વિશેષ જ્ઞાન અને વચન પ્રવર્તે છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે સા-

માન્ય વિશેષ જ્ઞાન અને વચન પરનિમિત્તક થયા ગણાય, પણ એકાન્ત સામાન્ય-વિશેષ નિમિત્તક ન ગણાય. કેમકે તે સામાન્યવિષય અને વિશેષવિષયથી થયું ગણાય.

આ પ્રમાણે એકાન્ત નિરપેક્ષ સામાન્ય-વિશેષ માનવાથી આવા દૂષણો આવે છે. તત્ત્વથી વસ્તુસ્વરૂપ તો એવું છે કે ગાય આદિ પદાર્થના ખરી, સ્કંધ, પુંછ, શીંગડા, ડાળક બળાદિ રૂપ જે સદૃશપર્યાય, તેજ સામાન્ય છે, પણ એક નિત્ય-નિરવયવ-અક્રિય-સર્વગતાદિ ધર્મયુક્તજ હોય તે સામાન્ય, એવું જે બીજાઓ માને છે, તે નહિ અને એજ ગાય વિગેરે પદાર્થના શ્યામતા શ્વેતતાદિ અન્ય વિસદૃશપર્યાય તે વિશેષ છે, આ જે સામાન્ય-વિશેષ રૂપ પર્યાય તે ગાય આદિ પદાર્થથી અભિન્ન છે, અને પરરૂપાદિવડે કથંચિત્ ભિન્ન છે, એકાંતે ભિન્ન કે અભિન્ન નથી, ૨૧૯૮ થી ૨૨૦૨.

હવે સંગ્રહનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા કહે છે

सगहण सगिण्हइ सगिज्झते व तेण ज भेया ।
तो सगहोत्ति सगहियपिंडियत्थ वओ जस्स ॥ २२०३ ॥
सगहियमागहिय सपिंडियमेगजाइमाणीय ।
सगहियमणुगमो वा वइरेगो पिंडिय भणिय ॥ २२०४ ॥
अहव महासामन्न सगहियपिंडियत्थमियरति ।
सव्वविसेसानन्न सामन्न सव्वहा भणिय ॥ २२०५ ॥
एग निच निरवयमक्किय सव्वगं च सामन्न ।
निस्सामन्नत्ताओ नत्थि विसेसो खपुप्फं व ॥ २२०६ ॥
सदिति भणियम्मि जम्हा सव्वत्थाणुप्पवत्तए बुद्धी ।
तो सव्व तम्मत्त नत्थि तदत्थतर किंचि ॥ २२०७ ॥

સામાન્યરૂપે સર્વવસ્તુઓને એકઠી કરવી તે સંગ્રહ, અથવા સામાન્યરૂપે સર્વ વસ્તુ જે એકઠી કરે છે તે સંગ્રહ, અથવા જેથી સર્વ ભેદો સામાન્યરૂપે સંગ્રહાય તે સંગ્રહ, અથવા સંગૃહીત પિંડિતાર્થવાળુ વચન જેનુ હોય, તે સંગ્રહ. સામાન્યાભિમુખે ગ્રહણ કરેલ હોય, તે સંગૃહીત કહેવાય, અને એક જાતિને પમાડેલ હોય તે પિંડિત કહેવાય આવા પ્રકારનું સંગૃહીતપિંડિતાર્થવાળુ વચન સંગ્રહનયનુ છે. અથવા સર્વ વ્યક્તિઓમાં અનુગત સામાન્યનું પ્રતિપાદન કરવુ તે સંગ્રહીત, અને એથી વિપરીત-પરપણાનો નિરાસ કરનાર એવા વિશેષનુ પ્રતિપાદન કરવુ તે પિંડિત કહેવાય. (આ વ્યાખ્યાથી જે સંગ્રહીત પિંડિતાર્થ એટલે અન્વગમ-વ્યતિરેકાર્થવાળુ વચન તે સંગ્રહનયનુ છે.) અથવા સત્તારૂપ મહાસામાન્ય તે સંગૃહીત, અને ગોત્વ-ગજત્વાદિ અવાન્તરસામાન્ય તે પિંડિત કહેવાય. (આ વ્યાખ્યાથી પરસામાન્ય અને અપરસામાન્ય અર્થવાળુ વચન તે સંગૃહીત નયનુ છે.) અથવા સર્વ વિશેષો જેનાથી ભિન્ન નથી એવુ સર્વ પ્રકારે સામાન્ય વચન અભિધેયપણે સંગ્રહનયનુ કહેલ છે. સામાન્ય એક છે, કેમકે સર્વત્ર તેનોજ સદ્ભાવ છે અને વિશેષનો અભાવ છે, વળી તે અવિનાશી હોવાથી નિત્ય છે, દેશરહિત હોવાથી અનવયવી છે, દેશાન્તરમાં ગતિના અભાવે અક્રિય છે, અને અક્રિય હોવાથી સર્વગત છે. તથા સામાન્યરહિત વિશેષોનો અભાવ છે, કેમકે જે સામાન્યથી અતિરિક્ત છે, તેનો અકાશ-

પુષ્પની પેઠે અભાવ છે. કારણ કે "सत्-છે" એમ કહેવાથી સર્વત્ર ત્રિભુવનાંતર્ગત વસ્તુમા અનુસરે છે, કેમકે વિશ્વમા એવી કોઇ વસ્તુ નથી કે જે "सत्" એમ કહેવાથી બુદ્ધિમાં પ્રતિભાસમાન ન થાય, માટે સર્વત્ર સત્તામાત્રજ છે, તેનાથી અતિરિક્ત બીજુ કઈ નથી કે જેને વિશેષપણે માની શકાય ૨૨૦૩ થી ૨૨૦૭.

પદાર્થ માત્ર સત્તારૂપજ છે, એમ પ્રતિપાદન કરવાને હવે કહે છે કે--

कुंभो भावाणन्नो जइ तो भावो अहऽन्नहाऽभावो ।
एवं पडादओवि हु भावाणन्नत्ति तम्मत्त ॥ २२०८ ॥

सम्मत्तमिह विसेसा सामन्नपिव पमेयभावाओ ।
सव्वत्थ सम्मईओ वभिचाराभावओ वावि ॥ २२०९ ॥

चूओ वणस्सइ चिय मूलाइगुणोत्ति तस्समूहो व ।
गुम्मादओवि एवं सवे न वणस्सइविसिट्ठा ॥ २२१० ॥

सामन्नाओ विसेसो अन्नोऽणन्नो व नत्थि जइ अन्नो ।
निस्सामन्नत्ताओऽणन्नो सामन्नमेत्त सो ॥ २२११ ॥

ભાવથી એટલે સત્તાથી ઘટ અન્ય છે કે અનન્ય છે? જો અનન્ય-અભિન્ન હોય, તો તે સત્તારૂપજ છે, અને જો ભાવથી-સત્તાથી અન્ય-ભિન્ન હોય તો તે ખરશૃંગવત્ અભાવ રૂપ થશે, એજ પ્રમાણે પટાદિ સર્વ વસ્તુઓ ભાવથી અનન્ય હોવાને લીધે સત્તારૂપજ અથવા સર્વ વિશેષો સામાન્યની પેઠે પ્રમેય હોવાથી સત્તારૂપ છે, અથવા સર્વત્ર સત્ એવી મતિ પ્રવર્તે છે, માટે તે સત્તારૂપજ છે જેમકે-આમ્ર વૃક્ષ છે મૂલાદિ ગુણવાન્ હોવાથી, આમ્રાદિ સામાન્યથી માત્રક વૃક્ષસમૂહ પણ વનસ્પતિ સામાન્યરૂપજ છે, એજ પ્રમાણે સર્વ લતાસમૂહ વિગેરે પણ સામાન્ય વનસ્પતિથી વિશિષ્ટ-જુદા નથી, એટલે કે સર્વત્ર સામાન્ય છે, વિશેષ નથી. કારણ કે સામાન્યથી વિશેષ ભિન્ન છે, કે અભિન્ન છે? જો ભિન્ન હોય તો તે સામાન્યથી બહિર્ભૂત હોવાથી ખરશૃંગની પેઠે નથીજ, અને જો અભિન્ન હોય, તો તે સામાન્યના સ્વરૂપની પેઠે સામાન્યમાત્રજ છે. ૨૨૦૮ થી ૨૨૧૧.

હવે વ્યવહારનયની વ્યાખ્યા અને તેની માન્યતા કહે છે.

ववहरण ववहरए स तेण वऽवहीरए व सामन्न ।
ववहारपरो व जओ विसेसओ तेण ववहारो ॥ २२१२ ॥

सदिमि भणियम्मि गच्छइ विणिच्छय सदिति किं तदन्नंति ।
होज्ज विसेसेहिंतो सववहारादवेतं ज ? ॥ २२१३ ॥

उवलभववहाराभावाओ निव्विसेसभावाओ ।
तं नत्थि खपुप्फंपिव संति विसेसा सपच्चक्खं ॥ २२१४ ॥

जं च विसेसेहिं चिय संववहारोवि कीरए सव्वं ।
जम्हा तम्मत्तं चिय फुडं तदत्थतरमभावो ॥ २२१५ ॥

માન્ય વિશેષ જ્ઞાન અને વચન પરનિમિત્તક થયા ગણાય, પણ એકાન્ત સામાન્ય-વિશેષ નિમિત્તક ન ગણાય. કેમકે તે સામાન્યવિષય અને વિશેષવિષયથી થયુ ગણાય.

આ પ્રમાણે એકાન્ત નિરપેક્ષ સામા ય-વિશેષ માનવાથી આવા દૂષણો આવે છે. તત્ત્વથી વસ્તુસ્વરૂપ તો એવુ છે કે ગાય આદિ પદાર્થના ખરી, સ્કંધ, પુછ, શીંગડા, ડાળકબળાદિ રૂપ જે સદૃશપર્યાય, તેજ સામાન્ય છે, પણ એક નિત્ય-નિરવયવ-અક્રિય-સર્વગતાદિ ધર્મયુક્તજ હોય તે સામાન્ય, એવુ જે બીજાઓ માને છે, તે નહિ અને એજ ગાય વિગેરે પદાર્થના શ્યામતા શ્વેતતાદિ અ ય વિસદૃશપર્યાય તે વિશેષ છે, આ જે સામાન્ય વિશેષ રૂપ પર્યાય તે ગાય આદિ પદાર્થથી અભિન્ન છે, અને પરરૂપાદિવડે કથચિત્ ભિન્ન છે, એકા તે ભિન્ન કે અભિન્ન નથી, ૨૧૯૮ થા ૨૨૦૨.

હવે સગ્રહનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા કહે છે

सगहण सगिण्हइ सगिज्झते व तेण ज भेया ।
तो सगहोत्ति सगहियपिंडियत्थ वओ जस्स ॥ २२०३ ॥
सर्गाहियमागहिय सपिंडियमेगजाइमाणीय ।
सर्गाहियमणुगमो वा वइरेगो पिंडिय भणिय ॥ २२०४ ॥
अहव महासामन्न सगहियपिंडियत्थमियरति ।
सव्वविसेसानन्न सामन्नं सव्वहा भणिय ॥ २२०५ ॥
एग निच्च निरवयमक्रिय सव्वग च सामन्न ।
निस्सामन्नत्ताओ नत्थि विसेसो खपुप्फ व ॥ २२०६ ॥
सदिति भणियम्मि जम्हा सव्वत्थाणुप्पवत्तए बुद्धी ।
तो सव्व तम्मत्त नत्थि तदत्थतर किंचि ॥ २२०७ ॥

સામાન્યરૂપે સર્વવસ્તુઓને એકઠી કરવી તે સગ્રહ, અથવા સામાન્યરૂપે સર્વ વસ્તુ જે એકઠી કરે છે તે સગ્રહ, અથવા જેથી સવ ભેદો સામાન્યરૂપે સગ્રહાય તે સગ્રહ, અથવા સગૃહીત પિડિતાર્થવાળુ વચન જેનુ હોય, તે સગ્રહ. સામા યાભિમુખે ગ્રહણ કરેલ હોય, તે સગૃહીત કહેવાય, અને એક જાતિને પમાડેલ હોય તે પિડિત કહેવાય. આવા પ્રકારનુ સગૃહીતપિડિતાર્થવાળુ વચન સગ્રહનયનુ છે. અથવા સર્વ વ્યક્તિયોમા અનુગત સામા યનુ પ્રતિપાદન કરવુ તે સગ્રહીત, અને એથી વિપરીત-પરપણાનો નિગમ કરનાર એવા વિશેષનુ પ્રતિપાદન કરવુ તે પિડિત કહેવાય. (આ વ્યાખ્યાથી જે સગ્રહીત પિડિતાર્થ એટલે અનુગમ-વ્યતિરેકાર્થવાળુ વચન તે સગ્રહનયનુ છે.) અથવા સત્તારૂપ મહાસામા ય તે સગૃહીત, અને ગોત્વ-ગજત્વાદિ અવાન્તરસામાન્ય તે પિડિત કહેવાય. (આ વ્યાખ્યાથી પરસામા ય અને અપરસામાન્ય અર્થવાળુ વચન તે સગૃહીત નયનુ છે.) અથવા સર્વ વિશેષો જેનાથી ભિન્ન નથી એવુ સર્વ પ્રકારે સામાન્ય વચન અભિધેયપણે સગ્રહનયનુ કહેલ છે સામાન્ય એક છે, કેમકે સર્વત્ર તેનોજ સદ્ભાવ છે અને વિશેષનો અભાવ છે, વળી તે અવિનાશી હોવાથી નિત્ય છે, દેશરહિત હોવાથી અનવયવી છે, દેશાન્તરમા ગતિના અભાવે અક્રિય છે, અને અક્રિય હોવાથી સર્વગત છે. તથા સામા યરહિત વિશેષોનો અભાવ છે, કેમકે જે સામાન્યથી અતિરિક્ત છે, તેનો આકાશ-

પુષ્પની પેઠે અભાવ છે. કારણ કે "સત્-છે" એમ કહેવાથી સર્વત્ર ત્રિભુવનાતર્ગત વસ્તુમા અનુસરે છે, કેમકે વિશ્વમા એવી કોઇ વસ્તુ નથી કે જે "સત્" એમ કહેવાથી બુદ્ધિમા પ્રતિભાસમાન ન થાય, માટે સર્વત્ર સત્તામાત્રજ છે, તેનાથી અતિરિક્ત બીજુ કંઈ નથી કે જેને વિશેષપણે માની શકાય ૨૨૦૩ થી ૨૨૦૭.

પદાર્થ માત્ર સત્તારૂપજ છે, એમ પ્રતિપાદન કરવાને હવે કહે છે કે--

कुंभो भावाणन्नो जइ तो भावो अहऽन्नहाऽभावो ।
एव पडादओवि हु भावाणन्नत्ति तम्मत्त ॥ २२०८ ॥

सम्मत्तमिह विसेसा सामन्नपिव पमेयभावाओ ।
सवत्थ सम्मईओ वभिचाराभावओ वावि ॥ २२०९ ॥

चूओ वणस्सइ चिय मूलाइगुणोत्ति तस्समूहो व ।
गुम्मादओवि एवं सवे न वणस्सइविसिट्टा ॥ २२१० ॥

सामन्नाओ विसेसो अन्नोऽणन्नो व नत्थि जइ अन्नो ।
निस्सामन्नत्ताओऽणन्नो सामन्नमेत्त सो ॥ २२११ ॥

ભાવથી એટલે સત્તાથી ઘટ અન્ય છે કે અનન્ય છે? જો અનન્ય-અભિન્ન હોય, તો તે સત્તારૂપજ છે, અને જો ભાવથી-સત્તાથી અન્ય-ભિન્ન હોય તો તે ખરશૃંગવત્ અભાવ રૂપ થશે, એજ પ્રમાણે પટાદિ સર્વ વસ્તુઓ ભાવથી અનન્ય હોવાને લીધે સત્તારૂપજ અથવા સર્વ વિશેષો સામાન્યની પેઠે પ્રમેય હોવાથી સત્તારૂપ છે, અથવા સર્વત્ર સત્ એવી મતિ પ્રવર્તે છે, માટે તે સત્તારૂપજ છે જેમકે-આમ્ર વૃક્ષ છે મૂલાદિ ગુણવાન્ હોવાથી, આમ્રાદિ સામાન્યથી માફક વૃક્ષસમૂહ પણ વનસ્પતિ સામાન્યરૂપજ છે, એજ પ્રમાણે સર્વ લતાસમૂહ વિગેરે પણ સામાન્ય વનસ્પતિથી વિશિષ્ટ-જુદા નથી, એટલે કે સર્વત્ર સામાન્ય છે, વિશેષ નથી. કારણ કે સામાન્યથી વિશેષ ભિન્ન છે, કે અભિન્ન છે? જો ભિન્ન હોય તો તે સામાન્યથી બહિર્ભૂત હોવાથી ખરશૃંગની પેઠે નથીજ, અને જો અભિન્ન હોય, તો તે સામાન્યના સ્વરૂપની પેઠે સામાન્યમાત્રજ છે. ૨૨૦૮ થી ૨૨૧૧.

હવે વ્યવહારનયની વ્યાખ્યા અને તેની મા યતા કહે છે.

ववहरण ववहरए स तेण वऽवहीरए व सामन्न ।
ववहारपरो व जओ विसेसओ तेण ववहारो ॥ २२१२ ॥

सदिभि भणियम्मि गच्छइ विणिच्छय सदिति किं तदन्नति ।
होज्ज विसेसेहिंतो सववहारादवेतं ज ? ॥ २२१३ ॥

उवलभववहाराभावाओ निविसेसभावाओ ।
व नत्थि खपुप्फंपिव सति विसेसा सपच्चक्खं ॥ २२१४ ॥

जं च विसेसेहिं चिय सववहारोवि कीरए सक्ख ।
जम्हा तम्मत्तं चिय फुड तदत्थवरमभावो ॥ २२१५ ॥

अन्नाणन्न व मय सामन्न जइ विसेसओऽणन्न ।
तम्मत्तमन्नमहवा नत्थि तय निव्विसेसति ॥ २२१६ ॥
तह चूयाइविरहिओ अन्नो को सो वणस्सई नाम ।
अवणस्सइ चिय तओ घडो व चूयाइभावाओ ॥ २२१७ ॥
तो ववहारो गच्छइ विणिन्छय को वणस्सई चूओ ? ।
होज्ज व वउलाइस्वो तह सव्वद्दव्वभेएसु ॥ २२१८ ॥
अहिगो चउत्ति वा निच्छओत्ति सामन्नमस्स ववहारो ।
वच्चइ निणिन्छयत्थ जाइ विसामन्नभावत्ति ॥ २२१९ ॥
भमराइ पचवण्णाइ निच्छए जत्थ वा जणवयस्स ।
अत्थे विणिच्छओ सो विणिच्छयत्थोत्ति सो गेज्झो ॥ २२२० ॥
बहुतरउत्ति य त चिय गमेइ सतेवि सेसए मुयति ।
सव्ववहारपरतया ववहारो लोगमिच्छतो ॥ २२२१ ॥

વ્યવહાર કરવો તે વ્યવહાર, અથવા જે વ્યવહાર કરે છે તે વ્યવહાર અથવા જે સામાન્યનો તિરસ્કાર કરે છે તે વ્યવહાર અથવા જે માટે વિશેષથી લોક વ્યવહારમા તત્પર છે, તેથી તે વ્યવહાર નય કહેવાય છે આ વ્યવહાર કહેલી સારી ઉક્તિને અંગીકાર કરતો નથી માટે ૨૧૮૩ મી ગાથાનુ પદ वच्चइ विणिच्छियपयत्थयववहारो सव्वद्दव्वेसु સમજાવે છે (જેમકે) સત્ એમ કહેવાથી આ નય વ્યવહાર કરવા લાયક વિશેષોનેજ વસ્તુપણે વ્યવસ્થાપન કરે છે જેમકે સત્ એમ જે કહેવાય છે, તે ઘટ-પટ આદિ વિશેષોથી જુદુ કયા છે ? કે જે સવ્યવહાર વિના જણાતુ હોય, ? એ સામાન્ય તો કહેવાનુ માત્ર છે, કોઇ સ્થળે જુદુ જણાતુ નથી. કેમકે એ સામાન્યની ઉપલબ્ધિ વ્યવહાર નથી, તેથી તથા વિશેષથી વ્યતિરિક્ત માનેલ હોવાથી આકાશપુષ્પની પેઠે તે નથી, અને વિશેષો તો ઘટ-પટાદિકની પેઠે સ્વપ્રત્યક્ષ હોવાથી વિદ્યમાન છે કારણકે પાણી લાવવુ, વ્રણઆદિપર પોટીસ કરવી વિગેરે જે લોક વ્યવહાર છે, તે સાક્ષાત્ ઘટ-લીમડાના પત્ર આદિ વિશેષો વડેજ કરાતો જણાય છે, (નહિ કે સામાન્યવડે) કેમકે તે વિશેષરૂપજ પ્રગટ જણાય છે, માટે સામાન્ય તેનાથી જુદુ છેજ નહિ વળી જે સામાન્ય કહો છો, તે વિશેષોથી અન્ય માનો છો, કે અનન્ય માનો છો ? જો અનન્ય માનો તો તે વિશેષરૂપજ છે, અને અન્ય હોય, તો તે વિશેષ રહિત હોવાથી આકાશપુષ્પની પેઠે અભાવરૂપજ છે. તથા જે વનસ્પતિ સામાન્યપણે કહેવાય છે, તે આમ્ર-નિબ-કદબ-જાબુ વિગેરે વિશેષોથી ભિન્ન છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે આમ્રાદિના અભાવરૂપ હોવાથી ઘટાદિકની પેઠે અવનસ્પતિજ છે. માટે ઉપરોક્ત ન્યાયથી આ નય સામાન્યરહિત વિશેષોનોજ સ્વીકાર કરે છે, તે એમ વિચારે છે કે વનસ્પતિ એ શુ છે ? આમ્ર છે ? કે બકુલાદિ છે ? કેમકે એ સિવાય વૃક્ષત્વરૂપ સામાન્ય તો જણાતુ નથી આ પ્રમાણે સર્વ દ્રવ્ય ભેદોમા આ વ્યવહારનય નિશ્ચય કરે છે અથવા અધિક ચય તે નિશ્ચય, એ નિશ્ચય અહી સામાન્ય છે, તે સામાન્યના વિનિશ્ચય માટે એટલે સામાન્યના અભાવ માટે વ્યવહારનય યત્ન કરે છે. જેમકે નિશ્ચયનયથી વિચારતા ભ્રમરાદિક પાચ વર્ણ-બે ગધ-પાચ રસ-અને આઠ સ્પર્શવાળા છે છતા, જે શ્યામવર્ણાદિક અર્થના લોકનો નિશ્ચય થાય છે, તે નિશ્ચયાર્થને વ્યવહારનય અનુસરે છે તાત્પર્ય એ છે કે વર્ણ-ગધ-

રસ-અને સ્પર્શ છતા પણ એમાથી લોકને જે બહુ સ્પષ્ટ ગ્રાહ્ય હોય, તેનેજ વ્યવહારનય અનુસરે છે. માને છે, ને પ્રરૂપે છે, કેમકે આ નય સવ્યવહારમા તત્પર હોવાથી લોકવ્યવહારને ઇચ્છે છે, તેથી વિદ્યમાન એવા પણ બીજા વર્ણાદિકને મૂકી દે છે. ૨૧૧૨-થી-૨૨૨૧.

હવે ઋજુસૂત્રનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા જણાવે છે.

उज्जुं रजुं सुय नाणमुज्जुसुयस्स सोऽयमुज्जुसुओ ।
सुत्तयइ वा जमुज्जुं वत्थुं तेणुज्जुसुत्तोत्ति ॥ २२२२ ॥
पच्चुप्पन्नं संपयमुप्पन्नं जं च जस्स पत्तेयं ।
तं रिजुतयेव तस्सत्थि उ वक्कमन्नंति जमसंतं ॥ २२२३ ॥
न विगयमणागयं वा भावोऽणुवलंभओ खपुप्फं व ।
न य निप्पओयणाओ परकीयं परघणमिवऽत्थि ॥ २२२४ ॥
जइ न मयं सामन्नं सववहारोवलद्धिरहियंति ।
नणु गयमेस्सं च तहा परक्कमपि निप्फलत्तणओ ॥ २२२५ ॥
तम्हा नियय संपयकालीयं लिंग-वयणभिन्नंपि ।
नामाइभेयविहियं पडिवज्जइ वत्थुमुज्जुसुओ ॥ २२२६ ॥

ઋજુ એટલે અવક્ર અને શ્રુત એટલે બોધ, આથી કરીને જેનો અવક્ર બોધ તે ઋજુશ્રુત. અથવા જે વસ્તુને અવક્રપણે-સરળતાથી કહે તે ઋજુસૂત્ર. વર્તમાનકાલીન તથા સ્વકીય વસ્તુ તે પ્રત્યુત્પન્ન કહેવાય છે, તેવી વસ્તુને આ નય અવક્ર કહે છે, એથી અન્ય જે વિપરીત વસ્તુ હોય, તે અવિદ્યમાન હોવાથી તેને વક્ર કહે છે, કેમકે અતીત વસ્તુ નાશ પામેલ છે, અને અનાગત વસ્તુ ઉત્પન્ન થયેલ નથી, આથી એ ઉભય સ્વરૂપી વસ્તુ આકાશપુષ્પની પેઠે ઉપલબ્ધ નથી થતી, માટે તે વસ્તુ નથી, વળી પરકીય વસ્તુ પણ પરધનની પેઠે નિષ્પ્રયોજન હોવાથી વસ્તુ નથી. સવ્યવહારોપલબ્ધિરહિત હોવાથી સામાન્યને ન માનવામા આવે તો અતીત અને અનાગત વસ્તુ, તથા પરકીય વસ્તુ પણ નિષ્ફળ હોવાથી માનવી ન જોઈએ એ પ્રમાણે સાપ્રતકાલીન લિંગ અને વચનથી ભિન્ન છતા, નામ-સ્થાપનાદિયુક્ત સ્વકીય વસ્તુને આ ઋજુસૂત્રનય અંગીકાર કરે છે (તાત્પર્ય એ છે કે-અતીત-અનાગત નહિ પણ વર્તમાનકાલીન સ્વકીય વસ્તુ લિંગ અને વચનથી ભિન્ન છતા પણ એક તરીકેજ માને છે,) ૨૨૨૨-થી ૨૨૨૬

હવે શબ્દનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા કહે છે.

सवणं सपइ स तेण व सप्पए वत्थु ज तओ सद्दो ।
तस्सत्यपरिग्गहओ नओवि सद्दोत्ति हेउ व्व ॥ २२२७ ॥
तं चिय रिउसुत्तमयं पच्चुप्पन्नं विसेसिययरं सो ।
इच्छइ भावघडं चिय जं न उ नामादओ तिन्नि ॥ २२२८ ॥
नामादओ न कुंभा तक्कज्जाकरणओ पडाइ व ।
पच्चक्खविरोहाओ तल्लिंगाभावओ वावि ॥ २२२९ ॥

जइ विगया-णुप्पन्ना पओयणाभावओ न ते कुभा ।
नामादओ किमिट्ठा पओयणाभावओ कुभा ? ॥ २२३० ॥

બોલાવવું તે શબ્દ, અથવા જે બોલાવે છે, યા જે વડે વસ્તુ બોલાવાય, તે શબ્દ કહેવાય, તે શબ્દનો વાચ્યાર્થ ગ્રહણ કરવાથી આ નયપણ હેતુની પેઠે શબ્દનય કહેવાય છે ઋજુસૂત્ર નયે અભિમત એવી પ્રત્યુત્પન્ન વસ્તુને વિશેષપણે આ નય માને છે, એટલે કે પૃથુબુધ્નોદરાદિ આકારયુક્ત ભાવઘટનેજ આ નય ઘટરૂપે માને છે, પણ નામાદિ ત્રણને નથી માનતો. કારણ કે નામાદિ ઘટ જળધારણાદિ કાર્ય કરતા નથી, ને તેથી તે પટાદિની પેઠે ઘટ નથી, વળી આ નય શબ્દને તેથી પ્રધાન માને છે એટલે ઘટ શબ્દનો અર્થ ભાવઘટમા ઘટ છે. વળી ઘટના ચિન્હોનો પણ અભાવ હોવાથી (નામાદિ ઘટને ઘટ કહેવામા) પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે. અતીત અને અનુત્પન્ન ઘડાઓ પ્રયોજનના અભાવે ઘટરૂપ ન મનાય, તોપછી નામાદિ ઘડાઓ પ્રયોજનના અભાવે ઘટરૂપ કેમ મનાય? ૨૨૨૭-થી-૨૨૩૦

જે બોલાવવું તે શબ્દ, અથવા જે બોલાવે તે, અથવા જે વડે વસ્તુ બોલાવાય તે શબ્દ કહેવાય એ શબ્દના વાચ્યાર્થની પ્રધાનતાથી નય પણ શબ્દ કહેવાય છે જેમ પંચમી વિભક્તિવાળો શબ્દ ઉપચારથી હેતુ કહેવાય છે, તેમ અહીં પણ ઉપચારથી શબ્દને શબ્દનય કહેવાય છે.

પ્રત્યુત્પન્ન-વર્તમાન કાલીન વસ્તુને ઋજુસૂત્રનય માને છે, તેજ વસ્તુને શબ્દનય વિશેષતર માને છે. એટલે કે પહોળા તળીયા પેટાદિ આકારવાળા, માટી આદિથી બનેલા જળધારણાદિ ક્રિયામા સમર્થ એવા પ્રસિદ્ધ ઘટરૂપ અર્થને શબ્દનય ભાવઘટ કહે છે, પણ તે સિવાયના નામ-સ્થાપના અને દ્રવ્યરૂપ ઘટને આ નય ઘટરૂપ કહેતો નથી. કેમકે શબ્દ પ્રધાન આ નય છે, તેથી શબ્દાનુસાર વાચ્ય અર્થ હોય તેનેજ તે વસ્તુપણે માને છે, એટલે કે જે જળધારણાદિ ક્રિયામા સમર્થ હોય, તે ઘટ કહેવાય, બીજા નામાદિ ઘટ જળ-ધારણાદિ ક્રિયામા સમર્થ થતા નથી માટે તે ઘટ ન કહેવાય એમ આ રીતે ઋજુસૂત્રની વિશેષતર વસ્તુને આ શબ્દનય માને છે કારણ કે નામ સ્થાપના-અને દ્રવ્યરૂપ ઘટ, પટની પેઠે જળધારણાદિ કાર્ય કરવાને સમર્થ નથી, માટે તે ઘટરૂપ નથી, વળી ઘટનુ લિંગ-ચિન્હ પણ તેમા જણાતુ નથી, તેથી પ્રત્યક્ષ વિરોધ જણાય છે, એટલે તે અઘટરૂપ છે.

જે અતીત એટલે નાશ પામેલ અને અનુત્પન્ન એટલે નહિ ઉત્પન્ન થએલ ઘટ, સ્વપ્રયોજનના અભાવે ઘટરૂપ ન મનાય, તો પછી નામ-સ્થાપનાદિ ઘડાઓ પણ સ્વપ્રયોજનના અભાવે, ઘટરૂપ કેમ મનાય? તેઓ પણ જળધારણાદિ સ્વકાર્ય કરવામા અસમર્થ છે માટે તે પણ ઘટરૂપ ન કહેવાય. ૨૨૨૬-થી-૨૨૩૦.

હવે ઋજુસૂત્રથી શબ્દનયની વિશેષતા જણાવે છે

अहवा पच्चुप्पन्नो रिउसुत्तस्साविसेसिओ चेव ।
कुभो विसेसिययरो सब्भावाईहिं सद्दस्स ॥ २२३१ ॥
सब्भावा-सब्भावो-भयप्पिओ स परपज्जवो-भयओ ।
कुभा ऽकुभा-ऽवत्तवोभयरूवाइभेओ सो ॥ २२३२ ॥
वत्थुमविसेसओ वा ज भिन्नाभिन्नलिंग-वयणंपि ।
इच्छइ रिउसुत्तनओ विसेसिययरं तयं सद्दो ॥ २२३३ ॥

घणिभेयाओ भेओ थो पुलिङ्गाभिहाणवयाण ।
पड-कुंभाणं व जओ तेणाभिन्नत्थमिट्ठ त ॥ २२३४ ॥

तो भावो चिय वत्थु विसेसियमभिन्नलिंग-वयणं च ।
बहुपज्जायंपि मय सद्दत्थवसेण सद्दस्स ॥ २२३५ ॥

અથવા ઋજુસૂત્ર નયને સામાન્યથી પ્રત્યુત્પન્ન ઘટ માન્ય છે, અને શબ્દ-નયને તેજ પ્રત્યુત્પન્ન ઘટ સદ્‌ભાવિકત્વવડે વિશેષતર માન્ય છે, એટલે કે સદ્‌ભાવ-અસદ્‌ભાવ-અને ઉભયરૂપવી, સ્વપર્યાય-પરપર્યાય અને ઉભયપર્યાયથી, ઘટ અઘટ અવક્તવ્ય અને ઉભય રૂપ આદિથી તે નય ઘટને માને છે અથવા ઋજુસૂત્રનય, જે ભિન્ન ભિન્ન લિંગ અને વચનવાળી વસ્તુને સામાન્યથી માને છે, તેજ વસ્તુને શબ્દનય વચન અને લિંગવડે વિશેષતર માને છે (કારણકે) સ્ત્રી-પુરૂષ અને નપુંસકલિંગવાળા નામોના વાચ્ય અર્થનો પટ અને ઘટની પેઠે ધ્વનીના ભેદથી ભેદ છે, માટે આ નય લિંગ અને વચનથી અર્થને અભિન્ન માને છે. વળી વિશેષિત અભિન્ન લિંગ અને વચનવાળી ભાવવસ્તુનેજ વસ્તુ-પણે માને છે, તેમજ શબ્દાર્થ વશાત્ બહુ પર્યાયવાળી વસ્તુ પણ શબ્દનયને માન્ય છે. ૨૨૩૧-થી-૨૨૩૫

ઋજુસૂત્રનય પ્રત્યુત્પન્ન અવિશેષિતઘટ સામાન્યથી માને છે, પણ શબ્દનય તો તેજ પ્રત્યુત્પન્ન ઘટને વિશેષિત માને છે, આટલો આ બે નયની માન્યતામા તફાવત છે. સ્વપર્યાયવડે-પરપર્યાયવડે-અને ઉભયપર્યાયવડે, સદ્‌ભાવવડે-અસદ્‌ભાવવડે અને ભાવાભાવ-વડે વિશેષિત ઘટ-અઘટ-અવક્તવ્ય ઉભયરૂપાદિ ભેદે માને છે, અર્થાત્ સપ્તભંગી આ નયમાને છે, જેમકે-ઉર્ધ્વગ્રીવા કપાલ કુક્ષિ-બુધ્નાદિ સદ્‌ભૂત સ્વપર્યાયોવડે વિશેષિત ઘટને ઘટ કહેવાય છે, આ વ્યાખ્યાથી "ઘટ છે" એવો પ્રથમ ભાગો થાય છે. તથા પટાદિ-ગત જે ત્વચાનુ રક્ષણ કરવાદિરૂપ પરપર્યાયો તે ઘટમા નથી, તેથી અસદ્‌ભૂત એવા પર-પર્યાયોવડે વિવક્ષા કરતા ઘટ ન કહેવાય એટલે કે પરપર્યાયોવડે ઘટની અસત્ વિવક્ષા કરતા "ઘટ નથી" એવો બીજો ભાગો થાય છે. વળી સ્વ-પર ઉભય પર્યાયોવડે અને સદ્‌ભાવ અસદ્‌ભાવથી વિશેષિતપણે એકી સાથે કહેવા ઇચ્છીએ તો અસ્તિ કે નાસ્તિપણે કહી શકાય નહિ, તેથી "અવક્તવ્ય" નામનો આ ત્રીજો થાય, કેમકે સદ્‌ભૂત અસદ્‌ભૂત સ્વપર પર્યાયથી સત્ અસત્ એવા તેને કોઇપણ એક અસાંકેતિક શબ્દવડે એકી સાથે કહી શકાય નહિ. આ ત્રણ ભાગા સકલાદેશ કહેવાય છે અને બાકીના ચાર ભાગા વિકલાદેશ કહે-વાય છે, તે આ પ્રમાણે એક દેશમા સ્વપર્યાયની વિદ્યમાનતા વડે અને અન્યત્ર પરપર્યા-યની અવિદ્યમાનતા વડે કહેવાતો ઘટ, સત્ અસત્ એટલે ઘટાઘટ થાય છે તથા એક દેશમાં સ્વપર્યાયો વડે સદ્‌ભાવે વિશેષિત, અને અન્યત્ર દેશમા સ્વ પર ઉભય પર્યાયોવડે સદ-સદ્‌ભાવે એકી સાથે અસાંકેતિક એક શબ્દવડે કહેવાને ઇચ્છેલો ઘટ, સત્ અને અવક્તવ્ય થાય છે, કેમકે એક દેશમા ઘટ છે, અને અન્યદેશમા અવક્તવ્ય છે. તથા એક દેશમા પર-પર્યાયોવડે અસદ્‌ભાવે વિશેષિત, અને અન્યદેશમા સ્વ-પર પર્યાયોવડે ભાવાભાવથી એકી સાથે અસાંકેતિક એક શબ્દવડે કહેવા ઇચ્છેલો ઘટ, અસત્ અને અવક્તવ્ય થાય છે, એટલે અઘટ અને અવક્તવ્ય થાય છે, કેમકે એક દેશમા અઘટ છે અને એક દેશમા અવક્તવ્ય છે તથા એક દેશમા સ્વપર્યાયવડે સદ્‌ભાવે વિશેષિત, અને અન્યદેશમા પરપર્યાયોવડે અસદ્‌ભાવે વિશેષિત, અન્યત્ર દેશમા સ્વ-પરપર્યાયોવડે ભાવાભાવે વિશેષિત ઘટ, એકીસાથે કહેવા

ઇચ્છેલ હોય, તો તે સદ્-અસદ્-અને અવ્યક્ત થાય છે, કેમકે એક દેશમા ઘટ છે, એક દેશમા અઘટ છે, અને એક દેશમા અવક્તવ્ય છે આ પ્રમાણે ગાથામા સ્પષ્ટ કહેલા છ ભેદ અને સાતમો ભાગો "સદસદવક્તવ્ય" આદિ શબ્દથી જાણવો, સ્યાદ્વાદ દૃષ્ટિએ આ સાત ભાગા યુકત ઘટાદિક પદાર્થ છે, તે છતા આ શબ્દનય સાતભાગામાના કોઇ પણ એક ભાગાવડે વિશેષતર પદાર્થ તે માને છે, કેમકે કોઇ પણ એક વિદ્યમાન્ ધર્મને અગીકાર કરીને સપૂર્ણ વસ્તુ માને તે નય કહેવાય છે, પરન્તુ સ્યાદ્વાદદર્શની તો સપૂર્ણ સપ્ત-ભગ્યાત્મક વસ્તુ માને છે

અહી ઋજુસૂત્ર અને શબ્દનયનો તફાવત જણાવવો જોઇએ. ઋજુસૂત્ર નય ભિન્ન ભિન્ન લિગ અને વચનવાળી વસ્તુને પણ વિશેષતા રહિત માને છે, શબ્દનય તેમ નથી માનતો, તે તો તેવી વસ્તુમા પણ વિશેષતા માને છે, કેમકે સ્ત્રીલિગ-પુલિગ-અને-નપુસકલિગવાળા નામોથી વાચ્ય તટ તટી આદિ પદાર્થોમા ભેદ છે એકતા નથી "તટી" એ નામનો અર્થ જુદો છે, "તટ" એ નામનો અર્થ જુદો છે, અને "તટમ્" એ નામનો પણ અર્થ પણ જુદો છે, વળી "ગુરૂ-અને ગુરૂઓ" ઇત્યાદિ એકવચન તથા બહુવચનથી વાચ્ય પદાર્થોમા પણ ભેદ છે, કારણકે ધ્વનિના ભેદથી ઘટ-પટાદિ પદાર્થોની પેઠે તે શબ્દોમા પણ ભેદ છે માટે તે લિગ અને વચનનો ભેદ હોય તો ભિન્ન અર્થ માનવો, એટલે કે જેવો ધ્વનિ તેવો તેનો અર્થ જાણવો અન્યલિગ વાચી શબ્દનો અન્યલિગવાળો અર્થ થઈ શકે નહિ, તેમજ એક વચનવાચી શબ્દનો અર્થ દ્વિવચન કે બહુવચનવાચી પણ થઈ શકે નહિ.

વળી ઋજુસૂત્રનય નામાદિ ચાર નિક્ષેપયુક્ત વસ્તુ માને છે અને શબ્દનય તો માત્ર ભાવનિક્ષેપનેજ માને છે, તે પણ પૂર્વોક્ત નીતિએ સદ્ભાવાદિવડે વિશેષિત અને લિગ-તથા વચનથી અભિન્ન અર્થવાળી વસ્તુ માને છે, પણ એક અર્થને ત્રિલિગ વૃત્તિ શબ્દથી વાચ્ય નથી માનતો, તેમ એકવચન બહુવચન વૃત્તિ શબ્દથી વાચ્ય પણ નથી માનતો એ પ્રમાણે ઋજુસૂત્ર અને શબ્દનયનો પરસ્પર ભેદ છે

હવે અનતર કહેવાશે તે સમભિરૂઢ નયની સાથે આ શબ્દનયનો તફાવત જણાવે છે. "ઇન્દ્ર-શક્ર-પુરન્દર" ઇત્યાદિ બહુ પર્યાયો ઇન્દ્રાદિક વસ્તુના જે છે તે શબ્દનયના મતે એક છે, કેમકે ઇન્દ્રાદિક શબ્દના ઇન્દનાદિ જે અર્થ છે, તેવડે ઇન્દ્રાદિક એક વસ્તુમા ઇન્દન-શક્ન-પુરિદારણાદિ બધા અર્થ ઘટે છે, તેથી ઇન્દ્ર-શક્ર આદિ બહુ પર્યાયવાળો છતા પણ તે વસ્તુ એકજ છે, એમ શબ્દનયનુ મન્તવ્ય છે, પરન્તુ સમભિરૂઢનય એમ નથી માનતો, તે તો પર્યાયના ભેદે વસ્તુનો પણ ભેદ માને છે, એ સબધી હકીકત આગળ કહેવાશે. ૨૨૩૧-થી-૨૨૩૫

હવે સમભિરૂઢનયની માન્યતા જણાવે છે અને તેની વ્યાખ્યા કહે છે.

जं जं सण्णं भासइ तं तं चिय समभिरोहए जम्हा ।
सण्णंतरत्थविमुहो तओ नओ समभिरूढो त्ति ॥ २२३६ ॥
दव्वं पज्जाओ वा वत्थु वयणंतराभिधेयं जं ।
न तदन्नवत्थुभावं संकमए संकरो मा हू ॥ २२३७ ॥
न हि सद्दतरवच्चं वत्थु सद्दतरत्थतामेइ ।
संसय-विवज्जए-गत्त-संकराइप्पसगाओ ॥ २२३८ ॥

घड-कुडसद्दत्थाणं जुत्तो भेओऽभिहाणभेआओ ।
घड-पडसद्दत्थाण व तओ न पज्जायवयणंति ॥ २२३९ ॥
धणिभेयाणं भेओऽणुमओ जइ लिंग-वयणभिन्नाणं ।
घड-पडवचाण पिव घड-कुडवचाण किमणिट्ठो ? ॥ २२४० ॥

આ નય જે જે સજ્ઞા-નામ કહે છે તે તે સજ્ઞાનેજ માન સજ્ઞાન્તર વિમુખ હોવાથી અનુસરે છે, તેથી આને સમભિરૂઢનય કહે છે. દ્રવ્ય અથવા પર્યાયરૂપ વસ્તુ જે વચનાન્તરથી અભિધેય હોય છે, તે સંકરાદિ દોષ ન થાય માટે અન્ય શબ્દના વાચ્યમા સક્રમતુ નથી, કેમકે અન્યશબ્દથી વાચ્ય વસ્તુ અન્યશબ્દના અર્થને નથી પામતી. કારણ કે સંકરપણા આદિદોષના પ્રસગથી સશય-વિપર્યય-અને એકત્વાદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય. માટે ઘટપટાદિ શબ્દના અર્થની પેઠે, ઘટ અને કુટાદિ શબ્દોના અર્થનો પણ અભિધાનના ભેદથી ભેદ યોગ્ય છે, અર્થાત્ તેથી પર્યાય વચનનો અભાવ છે, યદિ લિગ અને વચનથી ભિન્ન એવા ઘટ તથા પટાદિ શબ્દથી વાચ્ય અર્થનો ધ્વનિના ભેદથી ભેદ માનવામા આવે છે, તો પછી ઘટ અને કુટાદિ શબ્દથી વાચ્ય અર્થનો ધ્વનિના ભેદથી વાચ્ય અર્થનો ભેદ શા માટે માનવામા ન આવે ? ૨૨૩૯-થી-૨૨૪૦.

જે જે ઘટાદિ સજ્ઞા છે, તે તે સજ્ઞાને યથાર્થ વાળીજ આ નય માને છે, કારણ કે તે ઘટાદિ સજ્ઞા કુટાદિરૂપ નામાન્તરના અર્થમા વિમુખ હોવાથી ઘટશબ્દથી વાચ્ય જે અર્થ છે, તે અર્થ કુટ-કુભાદિ શબ્દથી વાચ્ય હોતો નથી. એટલે કે જે દ્રવ્ય અથવા પર્યાયાત્મ ઘટાદિ વસ્તુ ઘટાદિ વચનની વાચ્ય છે, તે કુટાદિ રૂપ વચનાન્તરથી વાચ્ય ભાવને નથી પામતી. જો એક ઘટાદિ વસ્તુનો અન્ય કુટાદિ વસ્તુમા સક્રમ થાય તો સકરાદિ દોષોની પ્રાપ્તિ થાય, એમ થવાથી ઘટાદિ અર્થમા પટાદિ અર્થનો પણ સક્રમ થતા શુ આ ઘટ છે ? કે પટાદિ વસ્તુ છે ? એવો સશય થાય, અથવા ઘટાદિમા પટાદિનો નિશ્ચય થવાથી વિપર્યય થાય, અથવા પટાદિમા પણ ઘટાદિકનો નિશ્ચય થવાથી ઘટ-પટાદિ અર્થની એકતા થઈ જાય, અથવા મેચકમણિની પેઠે ઘટ-પટાદિ અર્થની સકીર્ણ રૂપતા થાય

આ સર્વ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઘટ-કુટ-કુભ ઇત્યાદિ શબ્દો, પટ-સ્તભાદિ શબ્દોની પેઠે ભિન્ન ભિન્ન પ્રવૃત્તિ નિમિત્તવાળા હોવાથી, ભિન્ન ભિન્ન અર્થના વાચક છે, એમ સમભિરૂઢનય માને છે. જેમકે-વિશિષ્ટ ચેષ્ટાવાન પદાર્થ તે ઘટ, કુટિલતાના યોગે કુટ, કુત્સિતપણે પૂર્ણ હોવાથી કુભ. આ પ્રમાણે ઘટ-કુટ આદિ શબ્દો ભિન્ન ભિન્ન અર્થવાળા છે, તેથી ફરીને જ્યારે ઘટાદિ અર્થમા કુટાદિ અર્થનો પ્રયોગ કરવામા આવે, ત્યારે કુટાદિ વસ્તુનો તેમા સક્રમ કર્યો ગણાય, અને એમ થવાથી ઉપરોક્ત સશયાદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય.

તાત્પર્યાર્થ એ છે કે ઘટ-કુટ કુભ આદિ શબ્દોથી વાચ્ય પદાર્થનો પરસ્પર ભેદ યોગ્ય છે, કેમકે જેમ વાચક શબ્દના ભેદથી ઘટ-પટ-સ્તભ આદિ શબ્દોથી વાચ્ય જે ઘટાદિ પદાર્થો ભિન્ન છે તેમ ઘટ-કુટ-કુભ આદિમા પણ વાચક શબ્દોનો ભેદ છે, માટે કુટ કુભ-કળશ આદિ શબ્દો ઘટના પર્યાયવચન નથી. પણ દરેક ભિન્ન ભિન્ન છે. કારણકે એક અર્થમા અનેક શબ્દની પ્રવૃત્તિ હોઇ શકે નહિ. યદિ લિગ અને વચનથી ભિન્ન એવા ઘટ પટ-સ્તભ આદિ શબ્દોથી વાચ્ય અર્થોનો જેમ શબ્દના ભેદથી ભેદ માનવામા આવે છે, તો પછી ઘટ-કુટ-કુભ-કળશ આદિ 'શબ્દોથી વાચ્ય અર્થોનો ભેદ શામાટે ન માનવો જોઇએ ? તેમા એ ધ્વનિનો ભેદ તો સમાન છે. ૨૨૩૯-થી-૨૨૪૦.

અને હિમવાન આદિનો જેમ સબધ ન ઘટે, તેમ તે દેશ તથા દેશીનો સબધ પણ ન ઘટે, તે દેશીનો આ દેશ છે, એમ માની શકાય, તો ઘટાદિકના સ્વસ્વરૂપની પેઠે તે દેશ તે દેશીથી ભિન્ન નહિ, પણ તદાત્મકજ ગણાય. આજ કારણથી નીલકમળાદિકની પેઠે વિશેષણ-વિશેષ્યભૂત સર્વ પદોનો કર્મધારય સમાસજ ઘટે છે, કોઇકનો દ્વદ્વ સમાસ પણ ઘટે છે, પરતુ રાજાનો પુરૂષ તે રાજપુરૂષ. એવો જે પછી સમાસ તે આ નયને માન્ય નથી, કેમકે ભિન્ન વસ્તુનો અન્યોન્ય સબવ થઇ શકે નહિ. જેમકે બે જોડાએલ વસ્તુનો જે સબધ છે, તે સમધ તે વસ્તુથી ભિન્ન છે, કે અભિન્ન છે? જો ભિન્ન હોય, તો તે જોડાએલ બે વસ્તુથી સબધ એ ત્રીજી સ્વતત્ર વસ્તુ હોવી જોઇએ, પણ તે રૂપ સબધ ન થાય, એટલે પછી સમાસાદિ કેવી રીતે થઇ શકે? જેમ વિન્ધ્ય અને હિમવાન આદિથી ભિન્ન એવા ઘટાદિકનો સબધ કહેવાતો નથી, તેમ તેનો પણ સબધ કહેવાય નહિ. એટલે તેમને પણ પછીવિભક્તિ આદિ ઘટે નહિ અને જો બે સબદ્ધ વસ્તુથી સબધ અભિન્ન હોય, તો તે પષ્ઠયાદિ વિભક્તિનો હેતુ ન થાય, કેમકે તે સબદ્ધ વસ્તુથી સ્વરૂપની પેઠે અવ્યતિરિક્ત છે. ઇત્યાદિ અહી ઘણુ કહી શકાય એમ છે, પણ ગ્રથ વિસ્તારના ભયથી અહી નથી કહેતા, તે જાણવાના જીજ્ઞાસુએ અન્ય ગ્રથોમાથી જોઈ લેવુ

વળી ઘટ કરે તે ઘટકાર, (કુભાર) એવી પ્રરૂપણા કરતા, તે તે ઘટકારની ઘટ કરવાની ક્રિયા તેનાથી અવ્યતિરિક્ત છે, એટલે કે કર્તાને વિષેજ ક્રિયાનો સબધ છે, પણ કર્તાથી વ્યતિરિક્ત ઘટને વિષે તે ક્રિયાનો સબધ નથી, એમ આ નય માને છે, કારણ કે જો કર્તા સબધી ક્રિયાનો સબધ ઘટરૂપ કર્મમા પણ માનવામા આવે, તો વસ્તુના પર્યાયની પરસ્પર એકતાદિ દોષોની પ્રાપ્ત થાય અને તેથી કરીને જે કુભકારાદિ જે ક્રિયા વિશેષ વડે જે કુભ આદિને કરે છે, તે ક્રિયાવિશેષવડે તે ક્રિયારૂપે સર્વ કર્તા-કર્મ વિગેરે અભિન્ન થઇ જાય માટે કર્તા સબધી ક્રિયાનો સબધ કર્મમા ન માનવો એમ આ સમભિરૂઢનય માને છે ૨૨૪૫-થી-૨૨૫૦.

હવે એવભૂતનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા કહે છે.

एव जह सद्दत्थो सतो भूओ तदन्नहाऽभूओ ।
तेणेवभूयनओ सद्दत्यपरो विसेसेण ॥ २२५१ ॥

वजणमत्थेणत्थ च वजणेणोभय विसेसेइ ।
जह घडसद्द चेट्ठावया तहा तपि तेणेव ॥ २२५२ ॥

सद्दवसादभिधेय तप्पच्चयओ पईव कुम्भो व्व ।
ससय विवज्जए-गत्त सकराइप्पसगो वा ॥ २२५३ ॥

જે પ્રમાણે શબ્દાર્થ હોય, તે પ્રમાણેજ નામ હોય, તો તે અર્થ વિદ્યમાન છે, પણ તેથી અન્યથા અર્થ હોય, તો તે અવિદ્યમાન છે. આ કારણથી એવભૂતનય વિશેષે કરીને શબ્દાર્થમા તત્પર છે. વ્યઞ્જનને (શબ્દને) અર્થવડે અને અર્થને વ્યઞ્જનવડે એમ ઉભયને આ નય વિશેષિત (નિયત) કરે છે, ઘટ શબ્દને ચેષ્ટાવાન્ અર્થવડે, અને અને તે ચેષ્ટારૂપ અર્થને તે શબ્દવડે નિયત કરે છે. પ્રદીપ અને કુભની પેઠે શબ્દના વશથી અભિધેયનો પ્રત્યય થાય છે, અન્યથા સશય-વિપર્યય-એકત્વ-અને સકરાદિ દોષોની પ્રાપ્તિ થાય. ૨૨૫૧-થી-૨૨૫૩.

ઘટ એટલે ચેષ્ટાવાન્ પદાર્થ, ઇત્યાદિરૂપે જેમ શબ્દાર્થ વ્યવસ્થિત છે, તે પ્રમાણે જે ઘટાદિ પદાર્થ હોય, તેજ વિદ્યમાન અર્થ છે, તેથી અન્યથા પ્રકારે શબ્દના અર્થનુ ઉલ્લઘન કરીને જે પદાર્થ હોય, તે તત્ત્વથી ઘટાદિ અર્થ પણ ન કહેવાય, આ પ્રમાણે આ નયની માન્યતા હોવાથી શબ્દ તથા સમભિરૂઢ નય કરતા એવભૂતનય શબ્દના અર્થમાં વિશેષ તત્પર છે. તાત્પર્ય એ છે કે જળધારણાદિ ક્રિયાયુક્ત, સ્ત્રીના મસ્તકપર રહેલો જે ઘટ હોય, તેનેજ આ નય ઘટરૂપે માને છે, પણ જળધારણાદિ ક્રિયારહિત ગૃહના ખુણામાં પડી રહેલા ઘટને આ નય ઘટરૂપે નથી માનતો.

જે વડે પદાર્થ પ્રગટ કરાય તે વ્યજ્જન, એટલે પદાર્થવાચક ઘટાદિ શબ્દ, એ શબ્દવડે તદ્વાચ્ય અર્થને, અને અર્થવડે તદ્વાચક શબ્દને આ નય નિયત કરે છે. જેમકે તેજ ઘટ શબ્દ કહી શકાય, કે જે ચેષ્ટાવાન અર્થનુ પ્રતિપાદન કરતો હોય, અન્ય પદાર્થનું નહિ, આ પ્રમાણે શબ્દને અર્થવડે નિયત કરે તથા ચેષ્ટાવાન (ઘટ) અર્થ-પદાર્થ પણ તેજ કહેવાય, કે જે સ્ત્રીના મસ્તકપર રહેલ, જળધારણાદિ ક્રિયારૂપે પ્રસિદ્ધ હોય, પણ એક સ્થાને પડી રહેલ અથવા બીજી ક્રિયારૂપે હોય, તે નહિ, આ પ્રમાણે અર્થને શબ્દ વડે નિયત કરે છે. આમ ઉભય પ્રકારે શબ્દને અર્થવડે અને અર્થને શબ્દવડે આ નય નિયત કરે છે, કેમકે સ્ત્રીના મસ્તકપર રહેલ જળધારણાદિ ક્રિયાવાન્ જે પદાર્થ હોય, તેજ ઘટ શબ્દથી વાચ્ય છે, અને તે ઘટ શબ્દથી વાચ્ય અર્થ પણ તેજ ચેષ્ટાવાન્ પદાર્થ છે, આથી કરીને ઉભય વિશેષક એવભૂત નય છે. એજ વાત વધારે દૃઢ કરવાને હવે પ્રમાણથી તેની સિદ્ધિ કરે છે. જેમકે-જેવો અભિધાયક-શબ્દ હોય, તેવાજ અભિધેય-પદાર્થની પ્રતિપત્તિ થાય છે, કેમકે તેવા શબ્દથી તેવાજ અર્થની પ્રતીતિ થાય છે. જેમ પ્રદીપ-શબ્દથી પ્રકાશમાન્ અર્થની અને ઘટશબ્દથી ચેષ્ટાવાન્ અર્થની પ્રતીતિ થાય છે, તેમ અહી સામાન્ય શબ્દોમા પણ જાણવુ, અન્યથા જો શબ્દ પ્રમાણે અર્થબોધ ન થતો હોય તો સશયાદિ પ્રાપ્ત થાય. જેમકે જો દીપન-પ્રકાશન ક્રિયારહિત પદાર્થ પણ દીપક હોય, તો કોઇએ દીપશબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો હોય, તે સાભળીને એવો સશય થાય કે શુ આણે પ્રકાશમાન પદાર્થ કહ્યો, કે કોઇ અપ્રકાશમાન અધ જે પત્થરાદિ પદાર્થ તે કહ્યો ? અથવા એ શબ્દથી એણે અધ પત્થરજ કહ્યો, આવો વિપર્યય થાય. વળી દીપશબ્દ કહેવાથી અધપત્થરાદિની પ્રતીતિ થાય, અને અધપત્થર કહેવાથી દીપકની પ્રતીતિ થાય, એમ થતા પદાર્થની એકતા અથવા સકરતા થાય. માટે વસ્તુત શબ્દના વશથી અભિધેય છે, અને અભિધેયના વશથી શબ્દ છે. ૨૨૫૨-થી-૨૨૫૩.

હવે સમભિરૂઢ નયની માન્યતામા દૂષણ આપે છે.

सद्दपरिणामओ जइ घड-कुडसद्दत्थभेयपडिवत्ती ।
तो निच्चेट्ठोवि कह घडसद्दत्थो घडोऽभिमओ ? ॥ २२५४ ॥
जइ वत्थुसंकमो वा निट्ठो चिट्ठावओ य सकन्ती ।
तो नहि निच्चिट्ठतया जुत्ता हाणी व समयस्स ॥ २२५५ ॥
एव जीवं जीवो संसारी पाणधारणाणुभवो ।
सिद्धो पुणरज्जीवो जीवणपरिणामरहिउत्ति ॥ २२५६ ॥

શબ્દના ભેદથી ઘટ-કુટ-કુભ આદિ પર્યાય શબ્દોનો જો અર્થ ભેદ માન્ય હોય, તો પછી ઘટ શબ્દથી વાચ્ય એવા અર્થને ચેષ્ટા રહિત છતા પણ ઘટ રૂપે કેમ માની શકાય?

નજ માની શકાય વળી જો વસ્તુ અક્રમ ઇષ્ટ ન હોય, તો પછી ચેષ્ટાવાન્ છતા પણ ભાવ-ઘટની નિશ્ચેષ્ટતા વડે શુ ? ચેષ્ટારહિત દ્રવ્યઘટમા ઘટ શબ્દની પ્રવૃત્તિથી સંક્રાન્તિ થાય છે ને તે યોગ્ય નથી, અને જો ચેષ્ટાવાન્ છતા પણ નિશ્ચેષ્ટ અર્થમા સંક્રાન્તિ માનવામા આવે તો સ્વપક્ષની હાની થશે તથા આજ પ્રમાણે જીવે તે જીવ, એ શબ્દાર્થવશાત્ દશ-વિધ પ્રાણોને ધારણ કરે તે જીવ. એમ આ નયની માન્યતા છે આવુ પ્રાણધારણ રૂપ જીવન નારકાદિ સંસારી જીવોનેજ છે, આથી કરીને સિદ્ધના જીવોને આ નય જીવ-આયુષ્માન્-પ્રાણી ઇત્યાદિ શબ્દોથી નથી બોલાવતો, પણ સત્તાના યોગથી સત્વ, જ્ઞાન-દર્શન સુખ આદિ પર્યાયોને પામતો હોવાથી આત્મા, ઇત્યાદિ શબ્દો વડે બોલાવે છે. ૨૨૫૪ ૨૨૫૫-૨૨૫૬

દેશ અને દેશીની એકતા માનવામા દૂષણ આપે છે.

जइ देसि चिय देसो पत्ता पज्जायवयणपडिवत्ती ।
पुणरुत्तमणत्थ वत्थुसंकमो वा ण 'पेट्ठ ते ॥ २२५७ ॥
अह भिण्णो तस्स तओ न होइ न य वत्थुसंकमभयाओ ।
देसी चेव य देसो न वा पएसी पएसोत्ति ॥ २२५८ ॥
नोसद्दोऽवि समत्थ देस व भणेज्ज जइ समत्थ तो ।
तस्स पओगोऽणत्थो अह देसो नो न सो वत्थु २२५९ ॥

જો દેશી તેજ દેશ હોય, તો તેને પર્યાયવચનની પ્રાપ્તિ થશે, અને તેથી કરીને પુનરૂક્તિ, આનર્થ્ય તથા વસ્તુનો સંક્રમ થશે, તે સંક્રમ (સમભિરૂઢ નયને) ઇષ્ટ નથી. અને જો દેશીથી દેશ ભિન્ન માનવામા આવે, તો તે દેશ તેનો નહી થાય, વસ્તુસંક્રમના ભયથી દેશી તેજ દેશ છે એમ પણ નહિ કહેવાય, એજ પ્રમાણે પ્રદેશી તેજ પ્રદેશ એમ પણ નહિ કહેવાય (દેશનુ પ્રતિપાદન કરવા માટે નોશબ્દનો પ્રયોગ કરવામા આવે તો તે) નોશબ્દ પણ સમસ્ત દેશીનુ પ્રતિપાદન કરે છે, કે તે દેશનુજ પ્રતિપાદન કરે છે ? જો સમસ્ત દેશીનુ (સંપૂર્ણ વસ્તુનુ) પ્રતિપાદન કરતો હોય, તો તેનો પ્રયોગ નકામો છે, અને દેશનુ પ્રતિપાદન કરતો હોય તો તે વસ્તુજ નથી ૨૨૫૭-થી ૨૨૫૯

દેશ અને દેશીની એકતા માનનાર સમભિરૂઢનય દેશી એજ દેશ છે, એમ જે કહે છે, તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે જો દેશી તેજ દેશ હોય, તો જેમ વૃક્ષ-પાદપ ઇત્યાદિ શબ્દો પર્યાયવચનરૂપ છે, તેમ દેશ અને દેશી એ બન્ને શબ્દ પણ પર્યાય વચનજ થાય. આથી કરીને જેમ વૃક્ષ પાદપ ઇત્યાદિ એક અર્થવાળા શબ્દોનો પ્રયોગ કરતા પુનરૂક્તિ થાય છે, તેમ દેશી-દેશ શબ્દનો પ્રયોગ કરતા પણ થાય. વળી એક શબ્દ વડે બીજા શબ્દના અર્થનુ પ્રતિપાદન થતુ હોવાથી, બીજા શબ્દનો પ્રયોગ નિરર્થક થાય તેમજ ઉપરોક્ત માન્યતાથી દેશીનો દેશમા અને દેશનો દેશીમા અન્તર્ભાવ થતો હોવાથી વસ્તુ-સંક્રમ પણ થાય, અને એવો વસ્તુસંક્રમ સમભિરૂઢને માન્ય નથી, માટે દેશ અને દેશીની એકતા માનવી યોગ્ય નથી, અને એ બન્નેનો ભેદ તો એ નય પણ માને છેજ.

કદાચ દેશ અને દેશીન' એકતામા કહેલા દોષોના ભયથી બન્નને જુદા માનવામા આવે, કે દેશીથી દેશ ભિન્ન છે તો પૂર્વે કહેલ યુક્તિથી તે દેશીનો તે દેશ નહી થાય, અને વસ્તુસંક્રમાદિ દોષના ભયથી દે[illegible] એજ દેશ એમ પણ નહિ માની શકાય, એજ પ્રદેશી તે પ્રદેશ એમ પ[illegible] શકાય, કેમકે તે માન્યતામા પણ ઉપરનાજ

દોષો આવે છે માટે દરેક દેશી અને દરેક પ્રદેશી સર્વ અખંડ સંપૂર્ણ વસ્તુજ છે, એમ માનવું પડશે, પણ દેશ-પ્રદેશની કલ્પના નહિ કરી શકાય, કેમકે તેમનો ભેદાભેદ માનતાં ઉપરોક્ત દોષોની પ્રાપ્તિ થશે આ કારણથી આ નયના મતે સર્વવસ્તુઓ અખંડ સ્વરૂપ-વાળી હોવાથી પદોનો કર્મધારય સમાસ પણ નહિ થાય

જો દેશનું પ્રતિપાદન કરવાને "નોદેશી" એવો શબ્દ પ્રયોગ કરવામા આવે, કેમકે નોશબ્દ એકદેશ વાચી છે, અને દેશ પણ દેશીનો એક દેશભૂતજ છે, ને તે તેનાથી ભિન્ન નથી. એમ કહેવામા આવે તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે "નોદેશી" એ પ્રયોગમા જે નોશબ્દ છે, તે સંપૂર્ણ-અખંડ દશી વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે છે, કે તે દેશ-નુજ પ્રતિપાદન કરે છે? જો સંપૂર્ણ દેશીનું પ્રતિપાદન કરતો હોય, તો નોશબ્દનો પ્રયોગ નકામો છે, કેમકે માત્ર દેશીશબ્દથીજ સમસ્ત વસ્તુની પ્રતીતિ થાય છે, અને જો નોશબ્દ વડે દેશનું પ્રતિપાદન થતું હોય, તે દેશ રૂપ વસ્તુજ નથી, કેમકે દેશીથી દેશ ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે? એ બન્ને પણ યુક્તિથી ઘટી શકતા નથી. ૨૨૫૭-૨૨૫૮-૨૨૫૯.

બે પદનું એક અધિકરણ ન હોઈ શકે, તેથી કર્મધારય સમાસ ન થાય એમ જણાવે છે

नीलुप्पलाइसद्दाहिगरणमेग च ज मय तत्थ ।
नणु पुणरुत्ता-ऽणत्थय-समयविघाया पुहुत्त वा ॥ २२६० ॥
तो वत्थुसकराइप्पसगओ सव्वमेव पडिपुन्न ।
वत्थु सेसमवत्थु विलक्खण खरविसाण व ॥ २२६१ ॥
अत्थप्पहाणसद्दोवसज्जण वत्थुमुज्जुसुत्तता ।
सद्दप्पहाणमत्थोवसज्जण सेसया विंति ॥ २२६२ ॥
इय नेगमाइसतेरलक्खण मूलनाइभेएण ।
एव चिय वित्थरओ विण्णेयं तब्भेएण ॥ २२६३ ।

નીલોત્પલાદિ શબ્દોનું જે એક અધિકરણ (કર્મધારય સમાસ સમભિરૂઢનયે) માનેલ છે, તેમા પુનરૂક્તિ, અનર્થતા, અને સ્વપક્ષનો વિઘાત આદિ દોષો આવે છે. જો તે દોષો માનવામા ન આવે, તો નીલોત્પલાદિ શબ્દથી વાચ્ય અર્થનો ભેદ નહિ થાય, (માટે કર્મધારય સમાસ માનવો યોગ્ય નથી) આ કારણથી વસ્તુ સાંકર્ય આદિ દોષને લીધે ધર્માસ્તિકાયાદિ સર્વ વસ્તુને દેશી-દેશની કલ્પના રહિત અખંડ-સંપૂર્ણ માનવી જોઇએ એથી વિપરીતપણે દેશી-દેશની કલ્પનાવાળી વસ્તુ તો યુક્તિ રહિત હોવાથી ગધેડાના શીંગડા જેવી અવસ્તુ છે. ઋજુસૂત્ર પર્યન્તના ચાર નયો, અર્થને મુખ્ય માનીને શબ્દને ગૌણ માની વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે છે, બાકીના શબ્દાદિ ત્રણ નયો, શબ્દને મુખ્ય માની અર્થને ગૌણ માનીને વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે છે. એ પ્રમાણે નૈગમાદિ નયોનું સંક્ષેપ લક્ષણ મૂળનીતિભેદે કહ્યું, અને વિસ્તારથી પણ એજ પ્રમાણે તેના ઉત્તર ભેદ જાણવું. ૨૨૬૦-થી ૨૨૬૩

હવે એ નયોના ઉત્તર ભેદ જણાવે છે.

एक्केक्को य सयविहो सत्त नयसया हवंति एमेव ।
अन्नोवि य आएसो पंचसया होंति ? नयाणं ॥२२६४॥७५९-२२१

जावन्तो वयणपहा तावन्तो वा नयाविसद्दाओ ।
ते चेव य परसमया सम्मत्त समुदिया सव्वे ॥ २२६५ ॥

न समेन्ति न य समेया सम्मत्त नविय वत्थुणो गमया ।
वत्थुविघायाय नया विरोहओ वेरिणो चेव ॥ २२६६

सव्वे समेंति सम्म चेगवसाओ नया विरुद्धावि ।
भिच्च-ववहारिणो इव राओदासीणवसवत्ती ॥२२६७॥

નૈગમાદિ એકેક નયોના સો સો ભેદ ગણતા સાત નયોના સાતસો ભેદ થાય, એજ પ્રમાણે બીજા આદેશથી પાચ નયોના પાચસો આદિ ભેદો થાય છે. અપિશબ્દથી જેટલા વચનના માર્ગ છે, તેટલા નયો છે, અને તે દરેક પરસિદ્ધાન્ત રૂપ છે, પણ તે સઘળા સમુદિત હોય તો તે જિનશાસન રૂપ છે (કદાચ કહેવામા આવે કે) તે નયો સમુદિત થતા નથી, અને સમુદિત થાય, તોપણ તે સમ્યક્ત્વભાવ પામતા નથી, તેમજ વસ્તુને જણાવનારા પણ થતા નથી, પરન્તુ પરસ્પર વિરોધને લીધે વૈરીની પેઠે ઉલટા વસ્તુ વિઘાતક થાય છે. (આમ કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે) જેમ રાજાને નોકરો અને ઉદાસીન વૃત્તિવાળાને આધીન વ્યવહારી, તેઓની પેઠે સર્વ નયો પરસ્પર વિરૂદ્ધ છતા પણ તે એક જૈન સાધુના વશવર્તિ હોવાથી સમ્યક્ત્વ ભાવ પામે છે ૨૨૬૪-થી-૨૨૬૭.

એ નૈગમાદિ સાતે નયોના દરેકના સો સો ઉત્તર ભે૦ ગણીએ, ત્યારે બધા મળી સાતસો ઉત્તર ભે૦ થાય અને શબ્દાદિ ત્રણ એટલે શબ્૦-સમભિરૂઢ અને એવભૂત એ ત્રણને એકજ શબ્દનય કહીએ ત્યારે મૂળ પાચ નયો થાય, અને તે દરેકના ઉત્તર ભેદ સો સો ગણીએ તો સર્વ મળી પાચસો ભેદ થાય વળી અપિશબ્દથી બીજા પ્રકારે મૂળ નયો છ-ચાર અને બે પણ થાય. જેમકે સામાન્યગ્રાહી નૈગમનો સગ્રહ નયમા, અને વિશેષગ્રાહી નૈગમનો વ્યવહાર નયમા અન્તર્ભાવ કરવામા આવે, ત્યારે મૂળ છ નયો થાય, અને તેના ઉત્તર ભે૦ છસો થાય. સગ્રહ-વ્યવહાર ને ઋજુસૂત્ર એ ત્રણ નયો અને શબ્દાદિ ત્રણ શબ્દનયને એકજ પર્યાયાસ્તિક કહેવામા આવે, ત્યારે ચાર નયો થાય, અને તેના ઉત્તર ભે ચારસો થાય. તથા નૈગમાદિ ચાર નયોને એક દ્રવ્યાસ્તિક નય કહેવામા આવે, અને શબ્દાદિ ત્રણ નયોને એક પર્યાયાસ્તિક નય કહેવામા આવે, ત્યારે મૂળ બે નયો અને તેના ઉત્તર ભે૦ બસો થાય.

અથવા ઉપરોક્ત સખ્યા યુક્તજ નય પ્રકારો છે એમ નહિ, પણ જેટલા વચનના પ્રકાર છે, તેટલાજ નયના પ્રકાર છે, જે જે નયો છે, તે દરેક એકાન્ત નિશ્ચયવાળા હોવાથી અન્ય દર્શનીના સિદ્ધાન્ત રૂપ છે, પરન્તુ જો તે બધા સમુદિત હોય તો એકાન્ત નિશ્ચય રહિત થતા સ્યાત્શબ્૦ યુક્ત થવાથી સમ્યક્ત્વભાવ પામે છે. આ સબધમા સ્તુતિકાર મહારાજ કહે છે કે-" હે નાથ ! જેમ સમુદ્રમા સર્વ નદીઓ મળે છે, તેમ આપને વિષે સર્વ દર્શનો મળે છે, પરન્તુ નદીઓમા સમુદ્ર નથી જણાતો, તેમ તે વિભક્ત દર્શનોમા આપ નથી જણાતા."

અહીં કદાચ કોઇ એમ કહેવા માગે કે-એ સઘળા નયો કદી પણ સમુદિત થાય નહિ, અને જો કદાચ થાય, તો તે સમ્યક્ત્વભાવ પામે નહિ, કારણ કે તે દરેક પ્રત્યેક અવસ્થામા મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી સમુદિત અવસ્થામા તો તે વિશેષે કરીને મહામિથ્યાત્વી

થાય વળી તે સમુદિત થયા હોય, તો વસ્તુને જણાવનારા પણ ન થાય, કેમકે તે પ્રત્યેક અવસ્થામાં પણ વસ્તુને સંપૂર્ણ જણાવનારા નથી, તેથી કરીને સમુદિત થએલા નયો પરસ્પર વિરોધી હોવાથી શત્રુની પેઠે માહેમાહી વિવાદ કરતા વસ્તુને જણાવનારા નથી થતા, પણ ઉલટા વસ્તુનો વિઘાત કરનારા થાય છે, એટલે તે સમ્યક્ત્વ-અથવા જિન-શાસનભાવ પણ પામતા નથી.

ઉપરનું કથન યુક્તિ સંગત નથી, કેમકે પરસ્પર વિરૂદ્ધ છતા પણ તે સઘળા નયો સમુદિત થાય છે, અને સમ્યક્ત્વભાવ પામે છે. જેમ પરસ્પર વિરોધભાવ પામેલા નોકર-વર્ગને ન્યાયદર્શી રાજા યોગ્ય ઉપાયથી તેમનો વિરોધ દૂર કરીને એકત્ર કરે છે, અને તેમની પાસે સત્પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. અથવા ધન ધાન્ય ભૂમિ આદિને માટે પરસ્પર વિવાદ કરતા લોકોને, સમ્યગ્ ન્યાયદર્શી કોઈ મધ્યસ્થ પુરૂષ તેમના વિવાદનું કારણ યુક્તિવડે દૂર કરવા પૂર્વક, સમાધાન કરીને સન્માર્ગ ગ્રહણ કરાવે છે, તેમ અહીં પણ પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવા ઘણા નયોને સમ્યગ્ જ્ઞાની જૈન સાધુ તેમનું એકાન્તનિશ્ચયરૂપ વિરોધનું કારણ દૂર કરીને એકઠા કરે છે, જ્યારે એકાન્ત નિશ્ચયરૂપ તેમના વિરોધનું કારણ દૂર થાય છે, ત્યારે તેઓ સમ્યક્ત્વ પામે છે-જૈનાગમભાવ પામે છે. જેમ પુષ્કળ વિષના અંશો છતા પણ તેને પ્રૌઢ-મંત્રવાદી વિષરહિત કરીને કોઢ આદિ રોગવાળાને આપે છે, તો તે અમૃતભાવ પામે છે, તેમ અહીં પણ જાણવું ૨૨૬૪ થી ૨૨૬૭.

દરેક નયો એકેક અંશગ્રાહી હોવાથી સમુદિત થએલા તે વસ્તુને જણાવનારા કેવી રીતે થાય? જો વસ્તુ જણાવનારા હોય, તો તે દરેક મિથ્યાદૃષ્ટિ કેમ કહેવાય? અને મિથ્યા-દૃષ્ટિ હોવાથી સમુદિત થતા સમ્યગ્દૃષ્ટિ કેવી રીતે થાય? એ માટે કહે છે કે—

देसगमगत्तणाओ गमगच्चिय वत्थुणो सुयाइ व्व ।
सव्वे समत्तगमगा केवलमिव सम्मभावम्मि ॥ २२६८ ॥

जमणेगधम्मणो वत्थुणो तदंसेवि सव्वपडिवत्ती ।
अन्ध व्व गयावयवे तो मिच्छद्दिट्ठिणो वीसुं ॥ २२६९ ॥

जं पुण समत्तपज्जायवत्थुगमगत्ति समुदिया तेण ।
सम्मत्तं चक्खुमओ सव्वगयावयवगहणे व्व ॥ २२७० ॥

દરેક નય વસ્તુને દેશથી જણાવનારા હોવાથી શ્રુતાદિકની પેઠે તે વસ્તુને જણા-વનારાજ છે, તેથી સર્વ નયો સમ્યક્ત્વભાવ થએલી કેવળજ્ઞાનની પેઠે સમસ્ત વસ્તુને જણાવનારા છે. હસ્તીના અવયવમાં હસ્તિની પ્રતિપત્તિ માનનાર આંધળાઓની પેઠે અનન્તધર્માત્મક વસ્તુના એકાદ અંશ-ધર્મમાં સંપૂર્ણ વસ્તુ માનનાર જુદા જુદા નયો મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. હસ્તીના સર્વ અવયવ સમુદાયને હસ્તી કહેનાર દેખતા મનુષ્યના પેઠે, સમુદિત થયેલા નયો સમસ્ત પર્યાયાત્મક વસ્તુને જણાવનારા છે, તેથી તે સમ્યગ્વાદી છે. ૨૨૬૮-૭૦.

ઘટ-પટાદિનું રૂપ માત્રજ ચક્ષુ ગ્રહણ કરે છે, પણ રસાદિ નહિ, અને પર્વતાદિકનો માત્ર આગળ આગળનોજ ભાગ જણાય છે, પાછળનો નથી જણાતો, આ પ્રમાણે વસ્તુનો એક દેશ જણાય છે, તે છતા ચક્ષુ તે તે સંપૂર્ણ વસ્તુને જણાવનાર છે, એમ કહેવાય છે, એજ પ્રમાણે દરેક નયો પણ વસ્તુનો એક દેશ જણાવનારા હોવાથી સામાન્યપણે તેઓ

વસ્તુને જણાવનારાં છે, એમ કહેવાય છે મિથ્યાત્વ દૂર થતા સમ્યક્ત્વરૂપ થવાથી સર્વે નયો અનુક્રમે વિશુદ્ધ થતાં સર્વ આવરણના-પ્રતિબ ધના અભાવે જેમ કેવળજ્ઞાન જણાવે છે તેમ નયો પણ સમસ્ત વસ્તુને જણાવનારા થાય છે.

અનન્તધર્માત્મક વસ્તુના કોઇ એક અનિત્યતાદિરૂપ ધર્મને ગ્રહણ કરીને બૌદ્ધાદિ-નયવાદીઓને એવી પ્રતીતિ થાય છે, કે મે "સ પૂર્ણ વસ્તુ જાણી" આવી રીતે જુદા જુદા દરેક નયો વિપરીતબુદ્ધિવાળા હોવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, જેમ અનેક અવયવવાળા હસ્તીના પુચ્છાદિમાથી કોઇ એક અવયવને ગ્રહણ કરીને હસ્તીની કલ્પના કરનાર અ ધ મનુષ્યોની પ્રતીતિ છે તેમ જુ । જુદા નયોની પણ માન્યતા એક અ શમાહી છે.

પરતુ સમુદિત થએલા સર્વ નયો સમસ્તપર્યાય યુક્ત વસ્તુને જણાવનારા થાય છે, તેથી તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવાય છે. જેમ સર્વ અવયવના સમુદાયાત્મક હસ્તિને દેખતો પુરૂષ હસ્તિને સાચારૂપે કહે છે, તેમ સમુદિત નયોનુ પણ સર્વ અવયવમય વસ્તુ કહેવા પણુ જાણવુ એકાન્ત નિશ્ચયરહિત અન્ય નયની અપેક્ષાવાળો સ્યાત્ શબ્દયુક્ત એક નય હોય, તો પણ તે સમ્યગ્વાદી છે, પરન્તુ જે એકાન્ત નિશ્ચયવાળા અન્ય નયની અપેક્ષા-રહિત સ્યાત્શબ્દ વિનાના સમુદિત ઘણા નયો હોય, તેને સમુદિત નય નથી કહેવાતા, કેમકે ખરી રીતે તેઓ સમુદિત નથી, એકાન્ત નિશ્ચય વિનાના પૃથગ્ પૃથગ્ નયો હોય, તો પણ તેમને પ રસ્પરની અપેક્ષાએ સમુદિત કહેવાય છે. ૨૨૬૮ થી ૨૨૭૦

સમુદિત નયો વસ્તુને સમસ્ત પ્રકારે જણાવે છે, તે વાત બીજા ઉદાહરણથી કહે છે-

न समत्तवत्थुगमगा वीसु रयणावलीए मणउ व्व ।
सहिया समत्तगमगा मणओ रयणावलीए व्व ॥ २२७१ ॥
एव सविसयसच्चे परविसयपरम्मुहे णये नाउ ।
नेएसु न सम्मुज्झइ न य समयासायण कुणइ ॥ २२७२ ॥
जत्थ जो न समिक्खइ निक्खेव नय-प्पमाणओ विहिणा ।
तस्स अजुत्त जुत्त जुत्तमजुत्त व पडिहाइ ॥ २२७३ ॥
परसमयएगनयमय तप्पडिवक्खनयओ नियत्तेज्ज ।
समए व परिग्गहिय परेण ज दोसबुद्धीए ॥ २२७४ ॥

જેમ જુદા જુદા મણીઓ રત્નમાળા ન કહેવાય, તેમ જુદા જુદા નયો પણ સમસ્ત વસ્તુના દીપક ન કહેવાય, પરન્તુ સમુદિતમણીઓ જેમ રત્નમાળા કહેવાય છે, તેમ સમુદિત નયો પણ સમસ્ત વસ્તુના જ્ઞાપક થાય છે ઉપર કહ્યા મુજબ સ્વવિષયને સત્યપણે તથા પરવિષયને પરાઙ્મુખપણે જાણીને નયવિધિજ્ઞ સાધુ જ્ઞેયવસ્તુમા સ મોહ પામતો નથી અને સિદ્ધાન્તની આશાતના કરતો નથી જે વ્યક્તિ વિધિપૂર્વક નિક્ષેપ નય અને પ્રમાણથી વસ્તુને જાણતો નથી, તે વ્યક્તિને અયુક્ત હોય, તે યુક્ત જણાય છે, અને યુક્ત હોય તે અયુક્ત જણાય છે. અન્ય દર્શનવાળાઓનો મત એકનયાનુસારી છે, તેને તેના પ્રતિપક્ષી નયથી દૂર કરવો, અને સ્વસિદ્ધાન્તમા બીજાઓએ જે દોષ બુદ્ધિથી ગ્રહણ કર્યુ હોય, તેને પણ નયની યુક્તિવડે ગુણરૂપે સ્થાપવુ ૨૨૭૧ થી ૨૨૭૪

જેમ જુદા જુદા મણિઓ રત્નમાળા કહેવાય નહી તેમ જુદા જુદા નયો પણ પર સ્પર નિરપેક્ષ હોવાથી સમસ્ત વસ્તુના જ્ઞાપક નથી થતા, પરન્તુ જેમ એકત્રિત કરીને

સૂત્રમા પરોવેલા મણિઓ રત્નમાળા કહેવાય છે, તેમ સમુદિત નયો પણ પરસ્પર સાપેક્ષ હોવાથી સમસ્ત વસ્તુના જ્ઞાપક થાય છે.

પૂર્વે કહ્યા મુજબ પરસ્પર વિવાદ કરતા નયોને જોઇને કોઇ મુગ્ધને એમ કહે કે "આમા તો પરસ્પર કંઈ મેળ ખાતો નથી" આ પ્રમાણે બોલીને જેઓ સિદ્ધાન્તની આશાતના કરે છે, તે તેઓનુ મહા અજ્ઞાન છે કેમકે જે જે દ્રવ્યાસ્તિકાદિ નય છે, તે પોતાનો નિત્યત્વાદિ વિષય માત્ર પ્રતિપાદન કરવામા તત્પર છે, અને બીજા પર્યાયાસ્તિકાદિ નયના અનિત્યત્વાદિ વિષયનો તિરસ્કાર કરતા નથી, તેમ તેનુ પ્રતિપાદન પણ કરતા નથી, કારણ કે દરેક નય એકાંશગ્રાહી હોવાથી માત્ર સ્વવિષયનુજ પ્રતિપાદન કરે છે, તેથી તે સમ્યગ્ નય છે. આ પ્રમાણે સર્વ નયો જાણીને અન્યોન્યરૂપે તેઓના સ્વસ્વ-વિષયના પ્રતિપાદનમા પણ નયવિભાગ જાણનાર પંડિત જ્ઞેય વસ્તુમા સમ્મોહ પામતો નથી, તેમજ નિંદા કરવાદિવડે સિદ્ધાન્તની આશાતના કરીને મિથ્યાત્વ પણ પામતો નથી, પરન્તુ "અમુક અપેક્ષાએ એમ પણ છે, અને અમુક અપેક્ષાએ આમ પણ ઘટે છે," ઇત્યાદિ પ્રકારે નયોને વિષયવિભાગે સ્થાપીને વસ્તુ જાણે છે.

સંમોહ ઉત્પન્ન કરનાર આવા નય વિચારનુજ શુ પ્રયોજન છે? એવી કોઇ શંકા કરે તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે જે મનુષ્ય નામ-સ્થાપનાદિ નિક્ષેપ, નૈગમાદિ નય, અને પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણવડે સૂક્ષ્મબુદ્ધિપૂર્વક વસ્તુ તત્ત્વનો વિચાર નથી કરતો, તેને અજ્ઞાનને લીધે યોગ્ય હોય તે અયોગ્ય ભાસે છે, અને અયોગ્ય હોય તે યોગ્ય ભાસે છે, આ કારણથી યથાર્થ વસ્તુ જાણવા માટે નય વિચાર કરવો જોઇએ. વળી બૌદ્ધાદિ અન્ય દર્શનીના અનિત્યતાદિનુ પ્રતિપાદન કરનાર ઋજુસૂત્રાદિ નયના મતનુ, તેના પ્રતિપક્ષી નિત્યત્વાદિકનુ પ્રતિપાદન કરનાર દ્રવ્યાસ્તિકાદિ નયના મતથી નિરાકરણ કરવુ અથવા જૈનાગમમાથી પણ અજ્ઞાન અને દ્વેષાદિયુક્ત અન્યદર્શનીએ દોષબુદ્ધિથી જે જીવાદિ વસ્તુ ગ્રહણ કરી હોય-માની હોય, તેનુ પણ નયવિજ્ઞ પંડિતે નયની યુક્તિઓ વડે નિરાકરણ કરવુ. આ કારણથી પણ નયનો વિચાર કરવો સપ્રયોજન છે. ૨૨૭૧ થી ૨૨૭૪.

નયનો વિચાર ક્યા કરવો અને ક્યા ન કરવો તે કહે છે

एएहिं दिट्ठिवाए परूवणा सुत्त-अत्थकहणा य
इह पुण अणब्भुवगमो अहिगारो तीहि ओसन्न ॥२२७५॥७६०–२२२

पाय संववहारो ववहारतेहिं तिहि य ज लोए ।
तेण परिकम्मणत्थ कालियसुत्ते तदहिगारो ॥ २२७६ ॥

नत्थि नएहिं विहूण सुत्तं अत्थो य जिणमए किंचि ।
आसज्ज उ सोयार नए नयविसारओ बूया ॥२२७७॥ ७६१–२२३॥

भासिज्ज वित्थरेणवि नयमयपरिणामणासमत्थम्मि ।
तदसत्ते परिकम्मणमेगनएणवि ना कुज्जा ॥ २२७८ ॥

એ નૈગમાદિ નયોવડે દૃષ્ટિવાદમા સર્વ વસ્તુની પ્રરૂપણા તથા સૂત્રાર્થનુ કથન કરાય છે, પરન્તુ અહીં કાલિકશ્રુતની નયોવડે વ્યાખ્યા નથી કરાતી, યદિ શ્રોતાની અપેક્ષાએ

નય વિચાર કરાય, તો ઘણુ કરીને પ્રથમના ત્રણ નયોવડે અધિકાર છે. કેમકે ઘણુ કરીને લોકમા નૈગમ-સંગ્રહ ને વ્યવહાર એ ત્રણ નયોવડે સ્થૂલ વ્યવહાર પ્રતિપાદન થાય છે, તેથી કરીને શિષ્યની મતિની પરિકર્મણા માટે કાલિક શ્રુતમા તેનો અધિકાર છે જિન-મતમા એવુ કોઇ સૂત્ર કે અર્થ નથી, કે જે નયે કરીને રહિત હોય, પરંતુ મતિમન્દ આચાર્ય અને શિષ્યની અપેક્ષાએ સર્વ નયનો વિચાર નિષેધ્યો છે, જો કોઇ બુદ્ધિમાન શ્રોતા મળે તો તેને નય વિશાર આચાર્ય વિસ્તારથી પણ સર્વ નયનો વિચાર કહે, પરન્તુ તેવો શ્રોતા ન હોય (મતિમન્દ હોય) તો એક નયનો વિચાર પણ ન કહે ૨૨૭૫થી૨૨૭૮.

॥ સમાસેમ નયદ્વારમ્ ॥

એ પ્રમાણે નયદ્વાર કહીને, હવે સમવતારદ્વાર કહે છે, એટલે કે એ નયોનો સમવતાર કયા થાય? અને કયા ન થાય? તે કહે છે.

मूढनइय सुयं कालिय तु न नया समोयरंति इह ।
अपुहुत्ते समोयारो नत्थि पुहुत्ते समोयारो ॥ २२७९ ॥ ७६२ २२४ ॥

अविभागत्था मूढा नयत्ति मूढनइय सुय तेण ।
न समोयरंति सता पइपय ज न भण्णन्ति ॥ २२८० ॥

अपुहुत्तमेगभावो सुत्ते सुत्ते सवित्थर जत्थ ।
भण्णतऽणुओगा चरण-धम्म-सखाण दव्वाणं ॥ २२८१ ॥

तत्थेत्र नयाणपि हु पइवत्थु वित्थरेण सव्वेसिं ।
देसिंति समोयार गुरवो, भयणा पुहुत्तम्मि ॥ २२८२ ॥

एगो च्चिय देसिज्जइ जत्थणुओगो न सेसआ तिण्णि ।
सन्तावि त पुहुत्त तत्थ नया पुरिसमासज्ज ॥ २२८३ ॥

હાલમા મૂઢનયિક એવુ કાલિકશ્રુત હોવાથી તેમા નયોનો સમવતાર નથી થતો પણ જ્યાસુધી ચારે અનુયોગોનો એકીભાવ હતો ત્યા સુધી સમવતાર થતો હતો, પૃથગ્-ભાવમા નથી થતો. અવિભાગસ્થ નયો જ્યા હોય તે તે મૂઢનયો કહેવાય, અને તે વડે શ્રુત પણ મૂઢનયિક કહેવાય એવા મૂઢનયિક કાલિક શ્રુત (જે શ્રુત પહેલી અને છેલ્લી પોરિસીમા ભણાય તે) મા નયનો સમવતાર નથી થતો જો કે હાલ પણ નયો છે તો પણ તે દરેક પદે નથી કહેવાતા આ અપૃથગ્ભાવ એટલે જ્યાસુધી દરેક સૂત્રના ચરણ-કરણાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ અને દ્રવ્યાનુયોગ એ ચાર સવિસ્તાર વર્ણવાતા હતા ત્યા સુધી સર્વ નયોનો સમવતાર દરેક વસ્તુપર ગુરૂ મહારાજ બતાવાતા હતા, પણ પૃથગ્-ભાવમા સમવતારની ભજના છે, કેમકે પૃથગ્ભાવમા એકેક સૂત્રે એકેક અનુયોગજ બતાવાય છે, શેષ ત્રણ અનુયોગ બતાવતા નથી પરન્તુ કોઇ યોગ્ય પુરૂષની અપેક્ષાએ ત્યા પણ સમવતાર બતાવે છે ૨૨૭૯ થી ૨૨૮૩.

કયા પુરૂષ વિશેષથી આરભીને એ પૃથગ્ભાવ થયો? તે જણાવવાને નિર્યુક્તિકાર તથા ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે કે—

जावंति अज्जवइरा अपुहुत्तं कालियाणुओगस्स ।
तेणारेण पुहुत्त कालियसुय दिट्ठिवाए य ॥ २२८४-७६३-२२५ ॥

अपुहुत्तमासि वइरा जावंति पुहुत्तमारओऽभिहिए ।
के ते आसि कया वा ? पसंगओ तेसिमुप्पत्ती ॥ २२८५ ॥ [२६६७]

મહાબુદ્ધિમાન ગુરૂશ્રી આર્યવૈર પર્યન્ત કાલિક શ્રુતનો અનુયોગ પૃથક્ ન હતો. ત્યાં સુધી શ્રોતા અને વક્તા તીવ્ર બુદ્ધિવાળા હતા. (અહીંઆ જે કાલિક શ્રુત કહ્યું છે, તે તેની મુખ્યતા જણાવવાને માટેજ કહ્યું છે અ યથા ઉત્કાલિક શ્રુતમાં પણ દરેક સૂત્રમાં ચારે અનુયોગ તે વખતે હતા) તે પછી આર્યરક્ષિતાચાર્યથી કાલિકશ્રુત અને દૃષ્ટિવાદમાં અનુયોગનું પૃથક્પણું થયું. આર્યવૈરાચાર્ય સુધી અનુયોગનું પૃથક્પણું ન હતું, તે પછી પૃથક્પણું થયું, એમ કહ્યા પછી તે આર્યવૈરાચાર્ય કોણ હતા? અને તે ક્યારે થયા? એ શંકાના સમાધાન માટે પ્રસંગથી તેમની ઉત્પત્તિ કહેવી જોઇએ. ૨૨૮૪ થી ૨૨૮૫

અસાધારણ ગુણવાળા આર્યવૈરાચાર્ય મહારાજની ઉત્પત્તિ કહેવાને ગ્રન્થકાર તુંબવણ" ઇત્યાદિ ગાથાઓ વડે તેમની સ્તુતિ કરે છે, તે ગાથાઓ સુગમ હોવાથી ભાષ્યકારે તેની વ્યાખ્યા નથી કરી, તે જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ, મૂળઆવશ્યકની ટીકામાંથી તે જાણી લેવી અહીં તે સબંધની નિર્યુક્તિ ગાથાની વ્યાખ્યા ન કરતા ભાષ્યકાર તે અનુયોગના પૃથક્પણાની ઉત્પત્તિ કહે છે.*

---

*तुंववणसन्निवेसाउ निग्गय पिउसगासमल्लीण ।
छम्मासिअ छसु जय माऊइ समन्निअ वंदे ॥ ७६४ ॥
जो गुज्जगेहि वालो निमंतिओ भोअणेण वासंते ।
निच्छसु विणीअविणओ तं वयररिसिं नमसामि ॥ ७६५ ॥
उज्जेणीए जो जंभगेहि आलविखऊण थुअमहिओ ।
अक्खीणमहाणसिअं सीहगिरिपससिअ वंदे ॥ ७६६ ॥
जस्स अणुन्नाए वायगत्तणेण दसपुरम्मि नयरम्मि ।
देवेहि कया महिमा पयाणुसरि नमसामि ॥ ७६७ ॥

તુંબવન ગામમાંથી નીકળી પિતા (ધનગીરિ મુનિ) પાસે રહેલા, ૭ મહિનાના, છજીવનિકાયમાં પ્રયત્નવાન્, માતાસહિત શ્રીવજ્રસ્વામીજીને હું વંદન કરૂં છું. ૭૬૪

જેને વરસાદ વરસતે છતે દેવોએ ભોજનની નિમંત્રણ કરી તેનો જે અનાદર કરનાર વિનયયુક્ત શ્રીવજ્રસ્વામીજીને હું નમસ્કાર કરૂં છું ૭૬૫

ઉજ્જયિની નગરીમાં તિર્યગ્જૃંભકદેવોએ પરીક્ષા કરીને જેની સ્તુતિપૂજા કરી એવા અક્ષીણ મહાનસી લબ્ધિવાન્ અને આર્યસીહગીરિજીથી પ્રશંસાને પામેલા તેમને હું વંદના કરૂં છું. ૭૬૬

જેના આચાર્યપદની અનુજ્ઞાનો મહિમા દશપુર નગરમાં દેવોએ કર્યો તે પદાનુસારિ લબ્ધિવાન્ શ્રીવજ્રસ્વામીજીને હું નમસ્કાર કરૂં છું. ૭૬૭

अपुहुत्ते अणिओगो चत्तारि दुवार भासए एगो ।
पुहुताणुओगकरणे ते अत्थ तओवि वोच्छिन्ना ॥२२८६ ७७३ २२६॥

किं वइरहिं पुहुत्त कयमह तदणतरेहिं भणियम्मि ।
तदणतरहिं तदभिहियगहियसुत्तत्थसारेहिं ॥ २२८७ ॥

આર્યવૈરાચાર્ય પર્યન્ત અપૃથગ્ ભાવમા સૂત્રવ્યાખ્યારૂપ અનુયોગ કરતા દરેક સૂત્રે ચરણકરણાદિ ચારે અનુયોગ કરાતા હતા પણ અનુયોગ પૃથક્ કરવામા આવે, તો તે ચારે અનુયોગ તેમનાથી પણ વ્યવચ્છિન્ન થાય, તેથી ફરીને તે પછી ચાર અનુયોગમાથી કોઈ પણ એક અનુયોગ દરેક સૂત્રે કરવાનો નિયમ છે, પણ ચારે નથી કરાતા. એ પૃથક્ પણ આર્ય વૈરાચાર્યે કર્યું કે તેમના પછી આર્યરક્ષિત સૂરિએ કર્યું? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે આર્ય વૈરાચાર્યે કહેલ સૂત્રાર્થ ગ્રહણ કરનાર એવા આર્યરક્ષિત સૂરિએ તેમના પછી અનુયોગ પૃથક્ કર્યા. ૨૨૮૬-૨૨૮૭

जो कन्नाइ धणेण य निमंतिओ जुव्वणम्मि गिहवइणा ।
नयरम्मि कुसुमनामे त वइररिसिं नमसामि ॥ ७६८ ॥
जेणुद्धरिआ विज्जा आगासगमा महापरिन्नाओ ।
वंदामि अज्जवइर अपच्छिमो जो सुअधराणं ॥ ७६९ ॥
भणइ य आहिंडिज्जा जंबुद्दीव इमाइ विज्जाए ।
गंतु च माणुसनग विज्जाए एस मे विसओ ॥ ७७० ॥
भणइ अ धारेअव्वा न हु दायव्वा इमा मए विज्जा ।
अप्पिड्ढिआ उ मणुआ होहिन्ति अओ पर अन्ने ॥ ७७१ ॥
माहेसरीओ सेसापुरिअं नीआ हुआसणगिहाओ ।
गयणयलमइवइत्ता वइरेण महाणुभागेण ॥ ७७२ ॥

જેને કુસુમપુર નગરમા ધનાવહ શેઠે કન્યા અને ધનની નિમત્રણા કરી તે શ્રીવજ્રસ્વામીજીને હુ નમસ્કાર કરૂ છુ. ૭૬૮

જેણે મહાપરિજ્ઞા અધ્યયનમાથી આકાશગામિની વિદ્યાનો ઉદ્ધાર કર્યો તે છેલ્લા શ્રુતધર (દશપૂર્વી) આર્ય વૈરસ્વામીને હુ નમસ્કાર કરૂ છુ. ૭૬૯

એ વિદ્યાના પ્રભાવથી જબૂદ્વીપનુ ભ્રમણ કરી માનુષોત્તર પર્વત સુધી જઈ શકે છે. ૭૭૦

તેઓ બોલ્યા જે આ વિદ્યા શાસનના ઉપકાર માટે મારે ધારી રાખવી પરતુ હવે પછી મનુષ્યો અલ્પઋદ્ધિવાળા થશે માટે કોઈને આપવી નહિ ૭૭૧

જે મહાનુભાવ વજ્રસ્વામીજી હુતાશન વનથી પુષ્પસમૂહ ગગનમાર્ગે માહેશ્વરપુરીમા લાવ્યા ૭૭૨

અનુયોગ પૃથક્ કરવાનુ કારણ કહે છે.

देविंदवंदिएहिं महाणुभावेहिं रक्खियज्जेहिं ।
जुगमासज्ज विभत्तो अणुओगो तो कओ चउहा ॥ २२८८॥७७४-२२७॥

દેવેન્દ્રોથી વંદિત, મહાનુભાવ આર્ય રક્ષિતાચાર્યે દુષ્પમકાળ જાણીને પ્રવચન હિતાર્થે અનુયોગનો વિભાગ કરીને તે ચાર પ્રકારે જુદા જુદા સ્થાપિત કર્યા. ૨૨૮૮.

(અહીં આ સંબંધમાં "माया य रुद्दसोमा" વિગેરે ગાથાઓ છે, તે મૂળ આવશ્યકની ટીકાથી જાણી લેવી.)*

ઉપરોક્ત ગાથાનો વિશેષાર્થ કહેવાને ભાષ્યકાર કહે છે

नाऊण रक्खियज्जो मइ-मेहा-धारणासमग्गंपि ।
किच्छेण धरेमाणं सुयण्णवं पूसमित्तंति ॥ २२८९ ॥
अइसयकओवओगो मइ मेहा धारणाइपरिहीणे ।
नाऊणमेस्सपुरिसे खेत्तं कालाणुभावं च ॥ २२९० ॥
साणुग्गहोऽणुओगे वीसुं कासी य सुयविभागेण ।
सुहगहणाइनिमित्तं नए य सुनिगूहियविभागे ॥ २२९१ ॥
सविसयमसद्दहंता नयाण तम्मत्तयं च गिण्हंता ।
मण्णंता य विरोहं अपरीणामातिपरिणामा ॥ २२९२ ॥
गच्छेज्ज मा हु मिच्छं परिणामा य सुहुमाइबहुभेए ।
होज्जासत्ता घेत्तुं न कालिए तो नयविभागो ॥ २२९३ ॥

તે આર્યરક્ષિતાચાર્યે, મતિ-મેધા અને ધારણાદિ સમગ્ર ગુણવાળા પોતાના શિષ્ય પુષ્પમિત્રને પણ મુશીબતે શ્રુતાર્ણવ ધારણ કરતા જાણીને તથા અતિશય જ્ઞાનોપયોગથી ભવિષ્યના પુરૂષો ક્ષેત્ર કાળાનુરૂપ મતિ-મેધાદિ ગુણ રહિત થશે એમ જાણીને, તેઓ પર અનુગ્રહ કરવાને કાલિકાદિ શ્રુત વિભાગવડે અનુયોગો કર્યા તથા સુખે ગ્રહણ કરી શકાય, તેટલા માટે અતિગૂઢાર્થવાળા નયો જુદા કર્યા, કારણકે નયોના સ્વવિષયને નહિ સદ્દહ-

---

*माया य रुद्दसोमा पिआ य नामेण सोमदत्तुत्ति ।
माया य फग्गुरक्खिअ तोसलिपुत्ता य आयरिआ ॥ ७७५ ॥
निज्जवण भद्दगुत्ते वीसुं पढणं च तस्स पुव्वगयं ।
पव्वाविओ अ भाया रक्खिअखमणेहिं जणओ अ ॥ ७७६ ॥

શ્રી આર્યરક્ષિતસૂરિજીની માતા રૂદ્રસોમા, પિતા સોમદેવ, ભ્રાતા ફલ્ગુરક્ષિત અને આચાર્ય તોસલીપુત્ર હતા. ૭૭૫

એમણે આર્ય ભદ્રગુપ્તસૂરિજીને નિર્યામણા કરાવી, આર્ય વજ્રસ્વામી મહારાજ પાસે ભિન્ન ઉપાશ્રયે રહી પૂર્વગત શ્રુતનો અભ્યાસ કર્યો અને પોતાના ભાઈ તથા પિતાને દીક્ષા આપી. ૭૭૬

નારા, તેમજ નયના એકજ વિષયને ગ્રહણ કરીને તેમા વિરોધ માનનારા અપરિણામી અને અતિપરિણામી શિષ્યો, મિથ્યાત્વ ન પામે, તથા પરિણામી શિષ્યો પણ સૂક્ષ્માદિ બહુ ભેદવાળા નયોને ગ્રહણ કરી શકે નહી, તે કારણથી કાલિકશ્રુતમા નય વિભાગ રાખ્યો નથી-૨૨૮૯-થી-૨૨૯૨

શ્રીમાન્ આર્યરક્ષિતાચાર્યે, મતિ (અવબોધ શક્તિ), મેધા (પાઠ શક્તિ), અને ધારણા (અવધારણ શક્તિ) આદિમા સમર્થ અને બુદ્ધિમાન્ એવા પોતાના શિષ્ય દુર્બલિકા પુષ્પમિત્રને અતિમુશીબતે શ્રુત ધારણ કરતા જોઇને તેમજ ભવિષ્યમા મતિ-મેધા આદિ ગુણ હીન પુરૂષો થશે, એમ જ્ઞાનોપયોગથી જાણીને, તેઓના ઉપર ઉપકાર કરવાને માટે શ્રીમાન્ આચાર્યે કાલિકાદિ શ્રુતના વિભાગે અનુયોગ જુદા કર્યા. માત્ર અનુયોગ જુદા કર્યા એટલુજ નહી, પણ તે સાથે ક્ષેત્ર અને કાળનુ સ્વરૂપ જાણીને નૈગમાદિ નયો પણ જુદા કર્યા, કારણકે નયોની વ્યાખ્યા અતિગૂઢ અર્થવાળી છે, તે સુખપૂર્વક ગ્રહણ કરી શકાય, તે માટે તે જુદા કર્યા.

નયો જુદા કરવાનુ બીજુ પણ વિશેષ કારણ છે અપરિણામી –અતિપરિણામી, અને પરિણામી એમ ત્રણ પ્રકારના શિષ્યો હોય છે તેમા અવિપુલ મતિ, અગીતાર્થ એવા અને જિનવચનનુ રહસ્ય જેને સમજાયુ ન હોય, તે અપરિણામી કહેવાય છે જે અતિવ્યાપ્તિ આદિ વડે જિનવચનમા અપવાદ દૃષ્ટવાળા હોય, તે અતિપરિણામી કહેવાય છે, અને જે સમ્યક્ પ્રકારે જિનવચનનુ રહસ્ય જાણીને મધ્યસ્થવૃત્તિવાળા હોય, તે પરિણામી કહેવાય છે એમાના જે અપરિણામિ શિષ્યો હોય તે "માત્ર જ્ઞાનજ શ્રેય છે, અથવા ક્રિયાજ શ્રેય છે" ઇત્યાદિ નયોના સ્વ સ્વ વિષયને નહિ માનતા, મિથ્યાત્વને ન પામો, તથા જે અતિપરિણામી શિષ્યો હોય તે અમુક એક નયે ક્રિયા વિગેરે કહેલ હોય, તેનેજ પ્રમાણ તરીકે ગ્રહણ કરીને, એકાન્ત નિત્યાદિ વસ્તુનુ પ્રતિપાદન કરનારા નયોનો પરસ્પર વિરોધ માનતા મિથ્યાત્વ ન પામો, તેમજ જે પરિણામી શિષ્યો હોય, તે જો કે મિથ્યાત્વ ન પામે, તો પણ નયો વડે વિસ્તારથી વ્યાખ્યા કરતા, તેના સૂક્ષ્મ અતિસૂક્ષ્મ ભેદો ગ્રહણ કરી શકે નહિ તેથી તેઓ પર અનુગ્રહ કરવાની બુદ્ધિવાળા આર્યરક્ષિતાચાર્યે કાલિકશ્રુતમા તેમજ બીજા સર્વ શ્રુતમા વિસ્તારથી વ્યાખ્યા કરવા રૂપ નય વિભાગ કર્યો. ૨૨૮૯-થી-૨૨૯૩.

હવે ચરણકરણાદિ કયા કયા અનુયોગ શ્રુતવિભાગમા છે તે કહે છે.

कालियसुय च इसिभासियाइ तइआ य सूरपन्नत्ती ।
सव्वो य दिट्ठिवाओ चउत्थओ होइ अणुओगो ॥२२९४॥ मू. भा० १२४

ज च महाकप्पसुय जाणि अ सेसाणि छेयसुत्ताणि ।
चरणकरणाणुओगोत्ति कालियत्थे उवगयाणि ॥२२९५॥७७७ १२८॥

કાલિકશ્રુતમા પહેલો, ઋષિભાષિત શ્રુતમા બીજો, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ આદિમા ત્રીજો અને સમગ્ર દૃષ્ટિવાદમા ચોથો એમ અનુક્રમે ચાર અનુયોગ છે. તથા જે મહાકલ્પશ્રુત અને એ સિવાયના શેષ જે છેદ સૂત્રો, તેમા પણ ચરણ-કરણાનુયોગ છે. કેમકે તે સર્વ કાલિકશ્રુતમા અન્તર્ભૂત થાય છે. ૨૨૯૪-૨૨૯૫.

કાળમહણાદિ વિધિ વડે ભણાતુ અગીઆર અગ રૂપ સર્વ શ્રુત કાલિકશ્રુત કહેવાય છે, તેમા ઘણે ભાગે ચરણસિત્તરી અને કરણસિત્તરીનુ જ પ્રતિપાદન કરેલુ છે, આથી કરીને આર્ય રક્ષિતાચાર્યે તેમા ચરણકરણાનુયોગજ વ્યાખ્યામા કર્તવ્યપણે કહેલ છે, તેમા શેષ ત્રણ અનુયોગો છે, પણ તેને વ્યાખ્યા કર્તવ્યપણે નથી કહી. અહી અનુયોગ અને અનુયોગવાનનો અભેદ ઉપચાર કરીને કાલિકશ્રુતને પ્રથમ ચરણ કરણાનુયોગ તરીકે કહ્યુ છે. જેમા નમિ કપિલ વિગેરે મહર્ષિઓના ધર્મકથાનકોજ ઘણે ભાગે કહેલા છે, એવા ઋષિભાષિત ઉત્તરાધ્યયન વિગેરેમા ધર્મકથાનુયોગની વ્યવસ્થા કરી છે, તેથી તેને બીજો ધર્મકથાનુયોગ કહેવાય છે સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ વિગેરેમા ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર વિગેરેની ગતિ સબધી ગણિતજ ઘણે ભાગે કહેલ છે, તેથી તેમા ગણિતાનુયોગની વ્યવસ્થા કરી છે. અને સમસ્ત દ્રષ્ટિવાદમા પૂર્વપક્ષ ઉત્તરપક્ષાદિ વડે જીવાદિ દ્રવ્યનુ પ્રતિપાદન કર્યુ છે, તથા સુવર્ણ-રજત-મણિ-મોતી વિગેરે દ્રવ્યની સિદ્ધિઓ કહેલ છે, તેથી તેમા દ્રવ્યાનુયોગજ સ્થાપન કર્યો છે. આ પ્રમાણે શ્રુતના વિભાગથી ચારે અનુયોગની વ્યવસ્થા કરી છે, અને દરેક સૂત્રે ચારે અનુયોગ કરવાનુ નિષેધ્યુ છે.

ઉપર જણાવેલા ગ્રથો સિવાય, મહર્ષિઓએ દ્રષ્ટિવાદમાથી ઉદ્ધરીને મહાકલ્પ શ્રુત છેદ સૂત્રો વિગેરે ગ્રથો, ધર્મકથાનુયોગના પ્રસગે ચરણકરણાનુયોગનુ પ્રતિપાદન કરવાને કહેલા હોય, તે પણ સર્વ ચરણ-કરણાનુયોગ સમજવા. કારણ કે તે સૂત્રો પણ કાલિકશ્રુતના અન્તર્ભૂત થાય છે. ૨૨૯૫.

હવે बहुरय पएस ઇત્યાદિ ૨૩૦૧ મી ગાથાની પ્રસ્તાવના કહે છે.

एव विहियपुहुत्तेहिं रक्खियपज्जेहिं पुसमित्तम्मि ।
गणिम्मि किर गोट्ठमाहिलो पडिनिवेसेण॥२२९६ ॥

सो मिच्छत्तोदयओ सत्तमओ निण्हओ समुप्पण्णो ।
के अन्ने छ त्थ भणिए पसगओ निण्हउप्पत्ती ॥ २२९७ ॥

अहवा चोएइ नयाणुओगनिग्हवणओ कह गुरवो ।
न हि निण्हवत्ति, भण्णइ जओ न जयति नत्थित्ति ॥ २२९८ ॥

न य मिच्छभावणाए वयति जो पुण पयवि निण्हवइ ।
मिच्छाभिनिवेसाओ स निण्हओ बहुरयाइ व ॥ २२९९ ॥

बहुरय पएस अव्वत्त समुच्छ दुग तिग अबद्धिआण च ।
एएसि निग्गमण वोच्छामि जहाणुपुव्वीए ॥ २३०० ॥७७८ २२९॥

એ પ્રમાણે અનુયોગનો વિભાગ કરનાર આર્યરક્ષિતાચાર્ય મહારાજે દુર્બલિકા પુષ્પમિત્રને આચાર્ય પદ પર સ્થાપ્યા પછી ગોષ્ઠામાહિલ ગાઢ અનુશયવડે મિથ્યાત્વના ઉદયથી સાતમો નિન્હવ થયો ગોષ્ઠામાહિલનિન્હવ સાતમો થયો તો એ સિવાય બીજા નિન્હવ કયા? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા) બીજા નિન્હવોની ઉત્પત્તિ પણ પ્રસગથી કહેવાશે અથવા અહીં કોઇ એવી શકા કરે કે (એ પ્રમાણે) નય અને અનુયોગને ગોપવવાથી આર્યરક્ષિતાચાર્ય કેમ નિન્હવ ન કહેવાય? તેના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે તેઓ નય અને અનુયોગને

અભાવ નથી કહેતા, તેમજ મિથ્યાત્વ ભાવનાથી પણ તેમ નથી કહેતા (પ્રવચનના હિતાર્થેજ તેમણે તેમ કહ્યું છે) જો મિથ્યાઅભિનિવેશથી જિનેશ્વરે કહેલ એક પણ પદનો અપલાપ કરે, તો તે બહુરત જમાલિઆદિની પેઠે નિન્હવ કહેવાય (તે નિન્હવો આ પ્રમાણે છે) (પ્રથમ) દીર્ઘકાળે વસ્તુની ઉત્પત્તિ પ્રરૂપનાર, (બીજો) છેલ્લા પ્રદેશમા જીવત્વ માનનાર, (ત્રીજો) અવ્યક્ત મતવાળા (સંદિગ્ધ બુદ્ધિવાળા) (ચોથો) ક્ષણક્ષયિભાવ પ્રરૂપક, (પાચમો) એક સમયે બે ક્રિયા પ્રરૂપનાર, (છઠ્ઠો) ત્રિરાશિની પ્રરૂપણા કરનાર, અને (સાતમો) અબદ્ધ-સ્પૃષ્ટ કર્મનો વિપાક પ્રરૂપનાર એ સાત નિન્હવોની અનુક્રમે ઉત્પત્તિ કહેવાશે. ૨૨૯૬-થી-૨૩૦૦

પૂર્વે કહ્યા મુજબ નય અને અનુયોગનો વિભાગ કરનાર શ્રીમાન્ આર્ય રક્ષિતાચાર્યે પોતાનુ આયુષ્ય અલ્પઅવશેષ છે, એમ જાણીને સકલ-ગચ્છની સમક્ષ ઘી-તેલ ને વાલના ઘટ એ ત્રણ પ્રકારના ઘટની પ્રરૂપણા કરીને દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર વગેરે મુનિને સૂત્રાર્થ લેનારો જણાવી વાલઘટની માફક બધા સૂત્રાર્થ લેનાર શ્રી દુર્બલિકા પુષ્પ પોતાના પદપર સ્થાપિત કર્યા, તે વખતે મથુરા નગરીમા અન્ય દર્શનીઓની સાથે વાદ કરવાને મોકલેલા ગોષ્ઠામાહિલમુનિ કે જે સસારી અવસ્થામા આર્ય રક્ષિતાચાર્યના મામા થતા હતા, તે ત્યા વાદીનો પરાજય કરીને આવ્યા હતા તેમણે તે વખતે વિચાર્યું કે દરેક વાદીને જીતનાર મારા જેવા વચસ્વીને મૂકીને ગુરૂમહારાજે મૂક જેવા આ દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર મુનિને આચાર્ય પદપર સ્થાપિત કર્યા, એ કેવુ અયોગ્ય કર્યું છે? આવા અભિપ્રાયથી તેમજ ઘી-તેલ વિગેરેની પ્રરૂપણા સાભળીને ગાઢ અનુશયથી તેમને મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાથી તે સાતમો નિન્હવ થયો. આ પ્રસગે તેમની ને પહેલાના બીજા પણ છ નિન્હવોની ઉત્પત્તિ વિગેરે કહેવાશે.

શિષ્ય -પૂર્વે કહ્યા મુજબ નય અને અનુયોગનું ગોપન કરનાથી શ્રીમાન્ આચાર્ય-રક્ષિતાચાર્ય પણ નિન્હવ કેમ ન કહેવાય?

ગુરૂ તેઓશ્રી નય અને અનુયોગનો અભાવ છે, એમ નથી કહેતા, તેમજ મિથ્યાત્વ-ભાવનાથી પણ એ પ્રમાણે નથી કર્યું, કેવળ પ્રવચનના હિત માટેજ તેમણે તે પ્રમાણે નય અને અનુયોગનુ ગોપન કર્યું છે, પરન્તુ જો તેમણે મિથ્યાઅભિનિવેશથી જિનેશ્વરે કહેલ એક પણ પદનો અપલાપ કર્યો હોય, તો તે બહુરત, જમાલિ વિગેરેની પેઠે નિન્હવ કહેવાય, પણ તેમણે તેવુ કઇ કર્યું નથી

શિષ્ય -બહુરત જમાલિઆદિ આપ કહોછો તો તે બહુરત કોણ કહેવાય? તેમજ આદિ શબ્દથી બીજા પણ કોણ છે? તે આપ કૃપા કરીને જણાવો.

वहुरय जमालिपभवा जीवपएसा य तीसगुत्ताओ ।
अव्वत्ताऽऽसाढाओ सामुच्छे मित्ताओ ॥ २३०१ ॥ ७७९ २३० ॥
गगाओ दोकिरिया छलुगा तेरासिआण उप्पत्ती ।
थेरा य गोट्ठमाहिल पुट्ठमवद्ध परूविंति ॥ २३०२ ॥७८० २३१॥
सावत्थी उसभपुर सेअम्बिआ मिहिल उल्लुगातीर ।
पुरिमतरजि द रहवीरपुर च नयराइ ॥२३०३॥७८१–२३२

ગુરૂ વત્સ! સાભળ, જેઓ એમ માને છે કે ક્રિયાસમયમા વસ્તુ ઉત્પન્ન નથી થતી, પણ ઘણા સમયે ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે માનીને બહુસમયવાદમા આસક્ત થઇ દીર્ઘ કાળે વસ્તુની ઉત્પત્તિ પ્રરૂપે, તે 'બહુરત' નિન્હવ કહેવાય છે. એક જીવના અસખ્યાતા પ્રદેશોમાથી છેલ્લા એકજ પ્રદેશમા જીવત્વ છે, એમ માનીને બાકીના પ્રદેશોના જીવત્વનો અપલાપ કરનાર 'જીવપ્રદેશ' નિન્હવ કહેવાય છે. કોણ જાણે અહી કોણ સયમી છે? અને કોણ અસયમી છે? એ પ્રમાણે માનીને સયત અથવા અસયતની પ્રતીતિમા સદિગ્ધ બુદ્ધિવાળા હોય, તે 'અવ્યક્ત મતિ' નિન્હવ કહેવાય છે વસ્તુ સમુદાયનો અમુક એક ભાગજ જણાય છે, અને તે ઉત્પત્તિ બાદ તરતજ નાશ પામે છે, એ પ્રમાણે માનીને ક્ષણ ક્ષયિભાવની પ્રરૂપણા કરનાર 'સામુચ્છેદિક' નિન્હવ કહેવાય છે એકસમયમા ઉપયોગવાળી બે ક્રિયાની પ્રરૂપણા કરનાર 'દ્વિક્રિય' નિન્હવ કહેવાય છે. જીવ-અજીવ-અને નોજીવ એમ ત્રણ રાશિની પ્રરૂપણા કરનાર 'ત્રૈરાશિક' નિન્હવ કહેવાય છે જીવ સાથે કર્મનો સબધ સ્કધના અવયવોની પેઠે બદ્ધ નથી, પણ અબદ્ધ છે એમ માનીને માત્ર સ્પૃષ્ટ કર્મનો વિપાક પ્રરૂપનાર 'અબદ્ધિક' નિન્હવ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે મિથ્યાભિનિવેશથી જુદી રીતે વસ્તુસ્વરૂપ માનનાર સાત નિન્હવો અનુક્રમે થયા છે

હવે નિન્હવોની ઉત્પત્તિ, ઉત્પત્તિસ્થાન અને ભગવન્ત પછી કેટલા વર્ષે ઉત્પત્તિ થઈ, તે અનુક્રમે કહે છે.

चोद्दस सोलस वासा चोद्दा-वीसुत्तरा य दोन्नि सया ।
अट्ठावीसा य दुवे पंचेव सया य चोआला ॥ २३०४ ॥७८२-२३३॥
पच सया चुलसीओ छच्चेव सया नवुत्तरा हुंति ।
नाणुप्पत्तीएँ दुवे उप्पन्ना निव्वुए सेसा ॥ २३०५॥७८३-२३४॥

ભગવાન્ મહાવીરને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી ચૌદ વર્ષે શ્રાવસ્તી નગરીમા જમાલિ આચાર્યથી બહુરત નિન્હવ થયા ૧ ભગવાનની જ્ઞાનોત્પત્તિ પછી સોળ વર્ષે ઋષભપુરનગરમા તિષ્યગુપ્તાચાર્યથી છેલ્લા પ્રદેશમા જીવત્વ માનનાર નિન્હવ થયા ૨ ભગવન્તના નિર્વાણ કાળ પછી બસો ને ચૌદ વર્ષે શ્વેતવિકાનગરીમા આષાઢાચાર્યથી અવ્યક્તવાદી નિન્હવ થયા ૩ ભગવાનના નિર્વાણ પછી બસો ને વીસ વર્ષે મિથિલાનગરીમા અશ્વમિત્રાચાર્યથી સામુચ્છેદિક નિન્હવ થયા છે ૪ બસોઅઠ્ઠાવીસ વર્ષે ઉલ્લુકાતીર નગરમા ગગાચાર્યથી દ્વિક્રિય નિન્હવ થયા ૫ પાચસો ને ચુમાલીસ વર્ષે અતરજીકા નગરીમા ષડુલુકાચાર્યથી ત્રિરાશિક નિન્હવ થયા ૬ પાચસો ને ચોરાશી વર્ષે દશપુર નગરમા સ્પૃષ્ટ કર્મ પ્રરૂપનાર સ્થવિર ગોષ્ઠામાહિલથી અબદ્ધિક થયા. ૭ અને આઠમા બોટિક (દિગમ્બર) નિન્હવ રથવીરપુર નગરમા ભગવન્તના નિર્વાણ પછી છસો ને નવ વર્ષે થયા. એવી રીતે ભગવાનને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી બે અને નિર્વાણ પછી ૭ એમ આઠ નિન્હવ થયા. ૨૩૦૨-થી-૨૩૦૫

હવે પહેલા બહુરત નિન્હવનુ દર્શન ક્યા? અને કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયુ? તે કહે છે

चोद्दस वासाणि तया जिणेण उप्पाडियस्स नाणस्स ।
तो बहुरयाण दिट्ठी सावत्थीए समुप्पन्ना ॥ २३०६ ॥ मू० भा० १२५
जिट्ठा सुदंसण जमालिणोज्ज सावत्थितिंदुगुज्जाणे ।
पंच सयाय सहस्सं ढंकेण जमालि मोत्तूण ॥ २३०७ ॥ मू० भा० १२६

શ્રીમાન્ મહાવીરદેવને કેવળજ્ઞાન થયા પછી ચૌદ વર્ષે શ્રાવસ્તી નગરીમાં બહુરત નિન્હવોનું મત ઉત્પન્ન થયું. જેષ્ઠા અથવા અનવદ્યાગી જે જમાલિની ભાર્યા તેણીએ સહિત જમાલિ શ્રાવસ્તી નગરીમાં તિન્દુક ઉદ્યાનમાં નિહ્નવ પ્રગટ થયો. ત્યાં જમાલિ શિવાય, પાંચસો સાધુ મોર પામેલા અને એક હજાર સાધ્વીઓને કુંભકાર ઢંકશ્રાવકે પ્રતિબોધ પમાડયો. ૨૩૦૬-૨૩૦૭.

આ ભારતક્ષેત્રના કુંડપુર નગરનો રાજકુમાર ભગવન્ત મહાવીરનો ભાણેજ જમાલિ હતો. તેની સાથે ભગવન્તે પોતાની પુત્રી સુદર્શનાને પરણાવી હતી. (જેષ્ઠા અને અનવદ્યાગી એવા બીજા પણ બે નામ પણ તેના હતા.) એક વખતે ભગવન્તના ઉપદેશથી રાજકુમાર જમાલિએ પાંચસો પુરૂષોસહિત ભગવન્ત પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી. તે વખતે ભગવન્તની પુત્રી સુદર્શનાએ પણ એક હજાર સ્ત્રીઓના પરિવારયુક્ત તેની પાછળ દીક્ષા લીધી. તે પછી અગીઆર અંગ ભણ્યા બાદ જમાલિએ અન્યત્ર વિહાર કરવા માટે ભગવન્ત પાસે આજ્ઞા માગી. ભવિષ્ય જાણીને ભગવન્તે કંઇપણ ઉત્તર ન આપ્યો. રજા નહી આપ્યા છતાં જમાલિ પાંચસો સાધુ સહિત ભગવન્ત પાસેથી અન્યત્ર વિહાર કરવા નીકળ્યો. જુદા જુદા ગામ-નગરે વિહાર કરતા શ્રાવસ્તી નગરીમાં સર્વે આવ્યા. ત્યાં તિન્દુકઉદ્યાનમાં કોષ્ઠક નામના ચૈત્યની અંદર ઉતર્યા. તે પછી ત્યાં કેટલાક દિવસે અન્તપ્રાન્ત આહારવડે જમાલિને દાહજ્વર થયો. તેથી તે બેસવાને પણ અશક્ત થયો, એટલે તેણે બીજા મુનિઓને કહ્યું કે મારા માટે શીઘ્ર સંથારો કરો, હું બેસી શકતો નથી. મુનિઓએ સંથારો કરવા માંડયો. દાહજ્વરથી પરાભૂત થએલા જમાલિએ પુનઃ પૂછયું "અરે! સંથારો પાથર્યો કે નહિ?" એ વખતે સંથારો કેટલોક પથરાયો હતો અને કેટલોક બાકી હતો, એટલે સાધુઓએ કહ્યું "સંથારો પાથર્યો." આ ઉપરથી વેદના વડે વ્યાકુળ ચિત્તવાળો જમાલી ઉઠીને સંથારામાં સુવાની ઈચ્છાથી ત્યાં ગયો. જઇને જુવે છે તો સંથારો અરધો પથરાએલો અને અરધો બાકી હતો. તે જોઇને ક્રોધાયમાન થઈ મિથ્યાત્વના ઉદયથી વિભાગ ન થઇ શકે તેવા સમયની અપેક્ષાએ કહેલ "ક્રિયમાણ કૃત" એટલે "કરાતું હોય તે કર્યું" એ સિદ્ધાન્તનું વચન અસત્ય છે એમ વિચારવા લાગ્યો. બીજા સ્થવિરોએ અનેક યુક્તિઓથી સમજાવવા માંડયો છતાં તે પ્રતિબોધ ન પામ્યો, એટલે તેઓ તેને તજીને ભગવન્ત પાસે ગયા, અને કેટલાક બીજા સાધુઓ તેની પાસે રહ્યા. તે વખતે સુદર્શના સાધ્વી પણ કુંભકાર ઢંક શ્રાવકને ઘેર હતી. તેણે જમાલિઉપરના અનુરાગને લઇને તેનો મત સ્વીકાર્યો, અને ઢંક નામના શ્રાવકને પણ તે મતગ્રહણ કરવા ઉપદેશ આપવા લાગી. આથી ઢંક શ્રાવકે જાણ્યું કે આ સાધ્વી મિથ્યાત્વ પામી છે, તેથી તે આમ વિપરીત ઉપદેશ આપે છે, અવસર આવે આને કોઈ પણ રીતે ભગવન્તના માર્ગમાં સ્થિર કરી જોઇએ એમ વિચારીને તેણે કહ્યું, 'મારા જેવા એવું કંઇ ઝીણું ઝીણું સમજી શકે નહી.'

એક વખત ઢંક શ્રાવકે નિભાડામાં આગીના વાસણ પકવવા મૂકેલાં, ને ઊંચા-નીચા કરતા તેમાંનો એક અંગારો જાણી જોઇને ત્યાં નજીકમાં સ્વાધ્યાય કરતી સુદર્શના સાધ્વીના વસ્ત્રપર નાખ્યો, તેથી તેની સંઘાટીનો-વસ્ત્રનો છેડો સળગ્યો. આથી સાધ્વીએ કહ્યું, અરે! શ્રાવક! તેં આ મારી સંઘાટી કેમ બાળી? તેના ઉત્તરમાં ઢંકે કહ્યું-કયાં બાળી છે? હજી તો બળે છે. બળતું હોય તે બળ્યું કેમ કહેવાય? તમારા સિદ્ધાન્ત તો એવો છે કે "બળતું હોય તે બળ્યું ન કહેવાય" એટલે તમારૂં વસ્ત્ર કયાં બળ્યું છે? ઇત્યાદિ યુક્તિ

વાળા વચનોથી સાધ્વી પ્રતિબોધ પામીને કહેવા લાગી, ખરેખર શ્રાવક ! તે મને યોગ્ય માર્ગે પ્રેરી છે, મારી માન્યતા કેવળ અસત્ય છે એમ કહીને મિથ્યાદુષ્કૃત આપીને જમાલી પાસે ગઈ. તેને પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો સમ્યગ્ માર્ગમાં લાવવાને ઘણો મન કર્યો, પણ તે સમજ્યો નહિ, એટલે તે સાધ્વી પોતાના પરિવાર સહિત જમાલીને ત્યાં મૂકી ભગવન્ત પાસે ગઈ ને બાકી રહેલા સાધુઓએ પણ જમાલિને છોડી શ્રીમહાવીર ભટ્ટારકનો મત પાછો અંગીકાર કર્યો. જમાલિએ ઘણા લોકોને પોતાનો મત ગ્રહણ કરાવ્યો, તે પાપની આલોચના કર્યા સિવાય કાળધર્મ પામીને તેજમીલિ કિલ્બિષિક દેવપણે ઉત્પન્ન થયો આ ચરિત્ર વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિમાં વિસ્તારથી કહ્યું છે, માટે તે જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ ત્યાંથી જોઈ લેવું. જયેષ્ઠા-સુદર્શના અને અનવદ્યાંગી એ ત્રણ નામ જમાલીની સ્ત્રીના જાણવા, બીજા કહે છે કે ભગવાનની મોટી બેન સુદર્શના હતી તેનો પુત્ર જમાલી અને ભગવાનની પુત્રી અનવદ્યાંગી-જમાલીની સ્ત્રી. ૨૩૦૬-૨૩૦૭

सक्खं चिय संथारो न कज्जमाणो कउत्ति मे जम्हा ।
बेइ जमाली सव्व न कज्जमाण कय तम्हा ॥ २३०८ ॥

जस्सेह कज्जमाण कयति तेणेह विज्जमाणस्स ।
करणकिरिया पवन्ना तहा य बहुदोसपडिवत्ती ॥ २३०९ ॥
कयमिह न कज्जमाणं सब्भावाओ चिरंतनघडो व्व ।
अहवा कयंपि कीरउ कीरउ निच्चं न य समत्ती ॥ २३१० ॥
किरियावेफल्लंपि य पुव्वमहूयं च दीसए होंत ।
दीसइ दीहो य जओ किरियाकालो घडाईणं ॥ २३११ ॥
नारंभे चिय दीसइ न सिवादद्धाए दीसइ तदंते ।
तो नहि किरियाकाले जुत्तं कज्जं तदंतम्मि ॥ २३१२ ॥

સાક્ષાત્ આ મ્હારો સંથારો કરાતો હોવાથી કર્યો નથી, તેથી સર્વ વસ્તુ કરાતી હોય તે કરી ન કહેવાય, એમ જમાલિ કહે છે. જેઓ કરાતી વસ્તુ કરી, એમ માનતા હોય, તેઓએ વિદ્યમાન કાર્યની કરણ ક્રિયા અંગીકાર કરી ગણાય, અને તેથી ઘણા દોષો પ્રાપ્ત થાય જેમકે જે કરેલું હોય, તે કરાતું નથી, કારણકે કરેલું કાર્ય ચિરંતન ઘટની પેઠે વિદ્યમાન હોય, જો કરેલું કાર્ય પણ કરાય, તો હમ્મેશાં તે કરાઓ, (કરાઓ એટલે આજ્ઞાર્થ સૂચવનારો કાળ જાણવો) કદિ પણ તેની સમાપ્તિ નહિ થાય. (વળી કરાતું હોય તે કર્યું, એમ માનવામાં આવે તો) ક્રિયા નિષ્ફળ થાય. તેમજ પૂર્વે ન હોય, તે થતું જણાય છે, અને ઘટાદિ કાર્યનો ક્રિયાકાળ દીર્ઘ જણાય છે આરંભ ક્રિયા સમયે કાર્ય નથી જણાતું, શિવકાદિ ક્રિયાકાળે પણ નથી જણાતું, પરન્તુ દીર્ઘ ક્રિયાકાળના અન્તે જણાય છે, માટે ક્રિયાકાળે કાર્ય માનવું યોગ્ય નથી, પણ અન્તે માનવું યોગ્ય છે. ૨૩૦૮-૨૩૦૯-૨૩૧૦-૨૩૧૧-૨૩૧૨.

દાહજ્વરની વેદનાથી વ્યાકુળ થએલ જમાલિ મિથ્યાત્વના ઉદયથી વિચારવા લાગ્યો કે આ કામળીઓથી કરાતો મારો સંથારો કર્યો નથી એમ પ્રત્યક્ષથી જણાય છે, એટલે જે કંઇ સર્વ કરાતું હોય, તે કર્યું છે, એમ ન કહેવાય, પરન્તુ જે કરેલું હોય, તેજ કર્યું કહેવાય. આથી ભગવતી વિગેરેમાં चलमाणे चलिए, उदरिज्जमाणे उदरिए वेइज्जमाणे वेइए"

પ્રાપ્ત થાય છે. વિદ્યમાન વસ્તુમા તો પર્યાય વિગેરે વારણ ક્રિયા દ્વારાએ કોઇ અપેક્ષાએ ક્રિયા ઘટી પણ શકે છે, જેનકે "અવકાશ કરો પગ કરો પીઠ કરો," ઇત્યાદિ. પરન્તુ અવિદ્યમાન પદાર્થમા તો સર્વથા એવું સંભવતું જ નથી. કારણકે ગધેડાના શીંગડાની માફક તે સર્વથા અવિદ્યમાન છે વળી જો પૂર્વે કારણાદિ અવસ્થામા અવિદ્યમાન કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, તો પછી જેમ માટીના પિંડથી ઘડો થાય છે, તેમ તેથી ગધેડાના શીંગડા પણ કેમ ન થાય? કારણ કે અવિદ્યમાનતા ઉભયત્ર સમાન છે. અને તેથી કરીને જેમ ખરવિષાણ થતું નથી જણાતું, તેમ ઘટ પણ થતો ન જણાવો જોઇએ. અથવા ખરવિષાણ જણાય, અને ઘટ ન જણાય, એમ વિપર્યય પણ કેમ ન થાય? ૨૩૧૩-થી-૨૩૧૪.

હવે "દીસઇ દીહો ય જઓ" એ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર કહે છે

पइसमउप्पन्नाणं परोप्परविलक्खणाण सुबहूण ।
दीहो किरियाकालो जइ दीसइ किं त्थ कुम्भस्स ? ॥ २३१५ ॥
अन्नारंभे अन्नं किह दीसउ ? जह घडो पडारंभे ।
सिवकादओ न कुम्भो किह दीसउ सो तदद्धाए ? ॥ २३१६ ॥

દરેક સમયે ઉત્પન્ન થતા પરસ્પર વિલક્ષણ એવા ઘણા કાર્યોનો દીર્ઘ ક્રિયાકાળ જણાય, તો એમા ઘટને શું ? જેમ પટના આરંભમા ઘટ ન જણાય, તેમ અન્ય કાર્યના આરંભમા અન્ય કાર્ય ક્યાથી જણાય? શિવક વિગેરે કંઇ ઘટરૂપ નથી, એટલે તે વખતે ઘટ ક્યાથી જણાય ? ૨૩૧૫-થી-૨૩૧૬.

દરેક સમયે ઉત્પન્ન થતા પરસ્પર વિલક્ષણ સ્વરૂપવાળા શિવક-સ્થાસ-કોશ-કુશૂલ વિગેરે પ્રતિસમય આરંભ થતા અને સમાપ્ત પામતા એવાં ઘણા કાર્યોનો દીર્ઘ ક્રિયાકાળ જણાય, તો એમા ઘટરૂપ કાર્યનો દીર્ઘ ક્રિયાકાળ ક્યાથી થયો ? ત્હારૂ એમ માનવું છે, કે માટી લાવવી-તેને મસળવી-પિંડ કરવો વિગેરે સર્વ ઘટ ઉત્પન્ન થવાનો ક્રિયાકાળ છે. એ ત્હારી માન્યતા અયોગ્ય છે, કારણકે કાર્યનો ક્રિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળ એક હોવાથી ત્યા દરેક સમયે જુદા જુદા કાર્યો આરંભાય છે અને ઉત્પન્ન થાય છે, ઘટ તો છેલ્લા સમયે આરંભાય છે ને છેલ્લા સમયેજ ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે ઘટરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન થવાનો દીર્ઘ ક્રિયાકાળ ક્યાથી આવ્યો ? કારણ કે જેમ પટરૂપ કાર્યના આરંભમા ઘટરૂપ કાર્ય નથી જણાતું, તેમ શિવકાદિ અન્યકાર્યના આરંભમા ઘટાદિરૂપ અન્ય કાર્ય ક્યાંથી જણાય ? વળી શિવકાદિ કાર્યો કંઇ ઘટરૂપ નથી, પણ એથી જુદાજ છે, એટલે શિવકાદિ કાર્યકાળમા ઘટાદિ કાર્ય ક્યાથી જણાય? નજ જણાય. ૨૩૧૫-૨૩૧૬.

"दीसइ तदन्ते" એ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર કહે છે.

अंते चिय आरद्धो जइ दीसइ तम्मि चेव को दोसो ? ।
अकय व सपइ गए कह कीरउ कह व एस्सम्मि ? ॥ २३१७ ॥

છેલ્લે સમયે આરંભેલું કાર્ય, જો છેલ્લા સમયમા જણાય, તો એમા શું દોષ છે? વર્તમાન સમયે નહિ થએલું કાર્ય, અતીતકાળ અને અનાગતકાળમા, કેવી રીતે થાય ? નજ થાય ૨૩૧૭.

અન્ત્યક્રિયા સમયે આરંભેલો ઘટ, જો અન્ત્ય સમયેજ જણાય, એમા શું દોષ છે? કંઇજ નહિ. વળી વર્તમાનક્રિયાસમયે કાર્ય નથી કરાતું, એમ માનવામા આવે, તો

"ચલના માંડ્યુ તે ચલ્યુ કહીએ ઉદીરવા માંડ્યુ તે ઉદીર્યું કહીએ અને વેદવા માંડ્યુ તે વેદ્યુ કહીએ. ઈત્યાદિ જે કહ્યુ છે, તે સર્વ અસત્ય છે

વળી જેઓ કરાતુ હોય, તે કર્યું એમ માનતા હોય, તેઓના મતે વિદ્યમાન કાર્યની કરણરૂપ ક્રિયા અંગીકાર કરી કહેવાય, અને તેથી કરીને અનેક દોષોની પ્રાપ્તિ થાય. જેમકે–જે કરાતુ હોય, તે કરેલુ છે, એમ ન કહેવાય, કારણકે પૂર્વ કરેલા ઘટની પેઠે કરેલુ કાર્ય વિદ્યમાન હોય છે. જો કરેલુ કાર્ય, પણ કરાય છે, એમ માનવામા આવે, તો હમ્મેશા–નિરન્તર તે કરવુ જોઈએ, અને એથી કદિપણ કાર્યની ક્રિયા સમાપ્ત થાય નહી. તેમજ કરાતુ કાર્ય કર્યું છે, એમ જો માનીએ, તો ઘટાદિ કાર્ય માટે કરાની ચક્રભ્રમણાદિ ક્રિયા નિષ્ફળ ગણાય, કેમકે તે ક્રિયાકાળે પણ કાર્ય કરેલુ છે એમ માનેલ છે.

વળી "કરાતુ હોય, તે કર્યું" એમ કહેનારાઓ ક્રિયા વખતે પણ વિદ્યમાન-કાર્ય-પ્રતિપાદન કરે છે, અને એથી તો પ્રત્યક્ષ વિરોધ જણાય છે, કારણકે ઉત્પત્તિકાળની પહેલા અવિદ્યમાન એવુ કાર્ય, ઉત્પત્તિ કાળે થતુ જણાય છે. આથી જે કરાતુ હોય, તે કર્યું, એમ ન કહેવાય. વળી "કરાતુ હોય તે કર્યું" એમ માનનારાઓ ક્રિયાના આરંભ સમયેજ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, એમ માને છે, અને એ માન્યતા સર્વથા અયોગ્ય છે, કારણકે ઉત્પન્ન થતા ઘટાદિ કાર્યોનો ઉત્પત્તિ કાળ તો ઘણો લાંબો જણાય છે. વળી ક્રિયાના આરંભ સમયે ઘટાદિ કાર્ય થતુ જણાતુ નથી, તેમજ શિવક સ્થાસ-કોશ કુશૂલાદિ ક્રિયાસમયમા પણ થતુ જણાતુ નથી પરન્તુ એ દીર્ઘ એવા ક્રિયા કાળના અન્તેજ ઘટાદિ કાર્ય થતુ જણાય છે, માટે ક્રિયાકાળે કાર્ય માનવુ યોગ્ય નથી, કારણકે તે વખતે તે નથી જણાતુ, ને એ વાત સર્વ લોકને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે ૨૩૦૮-થી ૨૩૧૨.

હવે ઉપર કહેલા જમાલિના સર્વ પૂર્વપક્ષનો સ્થવિરો અનુક્રમે ઉત્તર આપે છે તેમા પ્રથમ "कीरउ निच्च" એ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર આપે છે.

थेराण मय नाकयमभावओ कीरए खपुप्फं व ।
अह व अकयंपि कीरइ कीरउ तो खरविसाणंपि ॥ २३१३ ॥
निच्चकिरियाइदोसा नणु तुल्ला असइ कट्ठतरगा वा ।
पुव्वमभूयं च न ते दीसइ किं खरविसाणंपि ? ॥ २३१४ ॥

સ્થવિરોનો એવો મત છે કે અકૃત કાર્ય આકાશપુષ્પની પેઠે અવિદ્યમાન હોવાથી કરાતુ નથી. અને જો અકૃત કાર્ય પણ કરાય, તો ગધેડાના શીંગડા પણ કરાવા જોઈએ.

વળી જે નિત્યક્રિયાદિ દોષો કહ્યા, તે અવિદ્યમાન કાર્યમા પણ તુલ્ય છે, અથવા એથી પણ વધારે કષ્ટતર છે કારણ કે પૂર્વે નહિ થએલુ કાર્ય તને જણાય છે, તો પછી ગધેડાના શીંગડા પણ શુ જણાય છે? ૨૩૧૩-થી-૨૩૧૪

મિથ્યાત્વના ઉદયથી નિન્હવપણા પામેલ જમાલિને પૂર્વોક્તરીતે અયોગ્ય પ્રરૂપણા કરતો જાણીને, ગીતાર્થ સાધુઓ તેને કહેવા લાગ્યા કે (ક્રિયાના સમયે પણ સર્વથા) અકૃત કાર્ય, આકાશપુષ્પની પેઠે અવિદ્યમાન હોવાથી કરાતુ નથી, અને જો અકૃત કાર્ય પણ કરાતુ હોય, તો ગધેડાના શીંગડા પણ કરાવા જોઈએ કારણ કે અકૃતપણુ ઉભયે સ્થળે સમાન છે વળી જે નિત્યક્રિયાદિ દોષો કૃતપક્ષમા તમે કહ્યા, તે નિત્યક્રિયા–ક્રિયાની અસમાપ્તિ-ક્રિયાની નિષ્ફળતા આદિ દોષો, અકૃતપક્ષમા–અવિદ્યમાન વસ્તુ કરવાનુ માનવાથી વિશેષ

પ્રાપ્ત થાય છે. વિદ્યમાન વસ્તુમાં તો પર્યાય વિગેરે ધારણ કરવા દ્વારાએ કોઇક અપેક્ષાએ ક્રિયા ઘટી પણ શકે છે, જેમકે "અલંકૃત કરો પગ કરો પીડ કરો," ઇત્યાદિ. પરન્તુ અવિદ્યમાન પદાર્થના તો માથા એવું સમજવું જ નથી. કારણકે ગધેડાના શીંગડાની માફક તે સર્વથા અવિદ્યમાન છે વળી જો પૂર્વે કારણાદિ અવસ્થામાં અવિદ્યમાન્ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, તો પછી જેમ માટીના પિંડથી ઘટ થાય છે, તેમ તેથી ગધેડાના શીંગડા પણ કેમ ન થાય? કારણ કે અવિદ્યમાનતા ઉભયત્ર સમાન છે. અને તેથી કરીને જેમ ખરવિષાણ થતું નથી જણાતું, તેમ ઘટ પણ થતો ન જણાવો જોઇએ. અથવા ખરવિષાણ જણાય, અને ઘટ ન જણાય, એમ વિપર્યય પણ કેમ ન થાય? ૨૩૧૩-થી-૨૩૧૪.

હવે "દીસઈ દીહો ય જઓ" એ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર કહે છે

पइसमउप्पन्नाणं परोप्परविलक्खणाण सुबहूण ।
दीहो किरियाकालो जइ दीसइ किं त्थ कुंभस्स ? ॥ २३१५ ॥
अन्नारंभे अन्नं किह दीसउ ? जह घडो पडारंभे ।
सिवकादओ न कुंभो किह दीसउ सो तदद्धाए ? ॥ २३१६ ॥

દરેક સમયે ઉત્પન્ન થતા પરસ્પર વિલક્ષણ એવા ઘણા કાર્યોનો દીર્ઘ ક્રિયાકાળ જણાય, તો એમાં ઘટને શું? જેમ પટના આરંભમાં ઘટ ન જણાય, તેમ અન્ય કાર્યના આરંભમાં અન્ય કાર્ય ક્યાંથી જણાય? શિવક વિગેરે કંઇ ઘટરૂપ નથી, એટલે તે વખતે ઘટ ક્યાંથી જણાય? ૨૩૧૫-થી-૨૩૧૬.

દરેક સમયે ઉત્પન્ન થતા પરસ્પર વિલક્ષણ સ્વરૂપવાળા શિવક-સ્થાસ-કોશ-કુશુલ વિગેરે પ્રતિસમય આરંભ થતા અને સમાપ્ત પામતા એવાં ઘણા કાર્યોનો દીર્ઘ ક્રિયાકાળ જણાય, તો એમાં ઘટરૂપ કાર્યનો દીર્ઘ ક્રિયાકાળ ક્યાંથી થયો? ત્હારૂં એમ માનવું છે, કે માટી લાવવી-તેને મસળવી-પિંડ કરવો વિગેરે સર્વ ઘટ ઉત્પન્ન થવાનો ક્રિયાકાળ છે. એ ત્હારી માન્યતા અયોગ્ય છે, કારણકે કાર્યનો ક્રિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળ એક હોવાથી ત્યાં દરેક સમયે જુદાં જુદાં કાર્યો આરંભાય છે અને ઉત્પન્ન થાય છે, ઘટ તો છેલ્લા સમયે આરંભાય છે ને છેલ્લા સમયેજ ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે ઘટરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન થવાનો દીર્ઘ ક્રિયાકાળ ક્યાંથી આવ્યો? કારણ કે જેમ પટરૂપ કાર્યના આરંભમાં ઘટરૂપ કાર્ય નથી જણાતું, તેમ શિવકાદિ અન્યકાર્યના આરંભમાં ઘટાદિરૂપ અન્ય કાર્ય ક્યાંથી જણાય? વળી શિવકાદિ કાર્યો કંઇ ઘટરૂપ નથી, પણ એથી જુદાંજ છે, એટલે શિવકાદિ કાર્યકાળમાં ઘટાદિ કાર્ય ક્યાંથી જણાય? નજ જણાય. ૨૩૧૫-૨૩૧૬.

"दीसइ तदन्ते" એ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર કહે છે.

अंते चिय आरद्धो जइ दीसइ तम्मि चेव को दोसो ? ।
अकयं व सपइ गए कह कीरउ कह व एस्सम्मि ? ॥ २३१७ ॥

છેલ્લે સમયે આરંભેલું કાર્ય, જો છેલ્લા સમયમાં જણાય, તો એમાં શું દોષ છે? વર્તમાન્ સમયે નહિ થએલું કાર્ય, અતીતકાળ અને અનાગતકાળમાં, કેવી રીતે થાય? નજ થાય ૨૩૧૭.

અન્ત્યક્રિયા સમયે આરંભેલો ઘટ, જો અન્ત્ય સમયેજ જણાય, એમાં શું દોષ છે? કંઇજ નહિ. વળી વર્તમાનક્રિયાસમયે કાર્ય નથી કરાતું, એમ માનવામાં આવે, તો

અતીત અને અનાગત ક્રિયાકાળે પણ તે કેવી રીતે કરાય ? કારણકે અતીત-અનાગત ક્રિયાકાળ વિનષ્ટ અને અનુત્પન્ન હોવાથી, ગધેડાના શીગડાની પેઠે અવિદ્યમાન છે એટલે તેમા કાર્ય કેવી રીતે થઈ શકે ? નજ થઈ શકે. માટે જે કરાતુ હોય, તેજ કર્યું કહેવાય." અને જો કરતુ હોય, તે કર્યુ ન કહેવાય, તો પછી તે કયા કરાય છે? ક્રિયા વીત્યા પછી કાર્ય થાય છે, એમ કહેવુ થાય તો તે અયોગ્ય છે. કેમકે તે વખતે ક્રિયાને અભાવ હોય છે. અને ક્રિયાના અભાવે પણ કાર્યની ઉત્પત્તિ માનવામા આવે, તો ક્રિયાના આરભની પૂર્વે પણ કાર્યોત્પત્તિ થવી જોઈએ, કારણ કે ક્રિયાનો અભાવ ઉભય-સ્થળે સમાન હોય છે

વર્તમાન સમય ક્રિયમાણ (કાર્ય કરવાનો) કાળ છે અને તે પછીને કૃતકાળ છે (કાર્યકાળ છે.) ક્રિયમાણકાળમા કાર્ય હોતુ નથી, એટલે નહિ કરાએલુ કાર્ય કરાય છે, પણ કરાએલુ નથી કરાતુ. એમ તુ કહેતો હોય, તો અમે તને પૂછીએ છીએ કે ક્રિયાવડે કાર્ય થાય છે ? કે ક્રિયા વિના થાય છે ? જો ક્રિયાવડે થતુ હોય, તો અન્ય સમયમા ક્રિયા અને અન્ય સમયમા કાર્ય, એમ કેમ થાય ? કારણકે ખેરના લાકડામા છેદ ક્રિયા કરતા ખાખરાના લાકડામા કઈ છેદ ન થાય વળી ક્રિયા ઉપરમ થયા પછી કાર્ય થાય છે, પણ ક્રિયા હોય, ત્યારે નથી થતુ, એમ કહેવાથી તો કાર્યોત્પત્તિમા ક્રિયા વિઘ્નહેતુ થઈ કહેવાય, અને એથી કારણ તે અકારણરૂપ થવાથી પ્રત્યક્ષાદિ અનેક વિરોધ પ્રાપ્ત થાય

જો ક્રિયા સિવાય કાર્ય થાય છે, એમ કહેવામા આવે, તો ઘટાદિ કાર્યના અર્થી જનો માટી લાવીને તેને મસળે, તેનો પિડ કરે, ચક્રપર મૂકે, તેને ભમાવે, વિગેરે જે ક્રિયા કરે છે, તે નિરર્થક થાય અને એથી મોક્ષની ઇચ્છાવાળાએ તપ-સયમાદિ ક્રિયાનુષ્ઠાન પણ ન કરવુ જોઈએ, કેમકે ત્હારે મતે ક્રિયા સિવાય પણ મોક્ષપ્રાપ્તિ થવી જોઈએ પરન્તુ એમ થતુ નથી, ક્રિયાકાળેજ કાર્ય થાય છે, ક્રિયા ઉપરમ થયા પછી નથી થતુ. ૨૩૧૭

ઉપર પ્રમાણે સ્થવિરોએ યુક્તિપૂર્વક ક્રિયાકાળમા કાર્યની ઉત્પત્તિ સિદ્ધ કરી, એટલે પુન જમાલિએ કહ્યુ, કે માટી લાવવાથી આરભીને છેક ચક્ર ઉપરથી ઘડો ઉતારવા પર્યન્તનો બધોએ કાળ ઘટરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન થવાનો જ હોવાથી હુ તો ઘડાનો દીર્ઘ ક્રિયાકાળજ અનુભવુ છુ, પરન્તુ તમારા કહેવા મુજબ જે સમયે કાર્ય આરભાય છે, તેજ સમયે તે ઉત્પન્ન થાય છે, એવુ કઇ જણાતુ નથી એ પ્રમાણે જમાલિનુ કથન સાભળીને સ્થવિરોએ તેના ઉત્તરમા કહ્યુ કે—

पइसमयकज्जकोडीनिरवेक्खो घडगयाहिलासोऽसि ।
पइसमयकज्जकाल थूलमइ ! घडम्मि लाएसि ॥ २३१८ ॥
को चरमसमयनियमो ? पढमे चिय तो न कीरई कज्ज ।
नाकारणंति कज्ज त चेवतम्मि से समए ॥ २३१९ ॥
तेणेह कज्जमाण नियमेण कय कय तु भयणिज्ज ।
किंचिदिह कज्जमाण उवरयकिरिय व होज्जाहि ॥ २३२० ॥

તુ ઘટસબધી અભિલાષાવાળો હોવાથી, દરેક સમયે પડની કાર્યપરપરામા પક્ષા રહિત છે, તેથી રે સ્થૂલમતિ ! દરેક સમયને કાર્યકાળ તુ ઘટમા યોજે છે જો

એમ હોય, તો છેલ્લા સમયે કાર્ય થાય, એવો નિયમ કેમ ? પહેલાજ સમયમા કાર્ય કેમ ન કરાય ? તે માટે કારણ વિના કાર્ય થતુ નથી, એથી તે કાર્યનુ કારણ અન્ત્ય સમયમાજ છે. ને તેથી કરીને અહી છેલ્લા સમયે જે કરાતુ હોય, તે અવશ્ય કર્યું કહેવાય, પણ જે કરેલુ હોય, તે માટે તો ભજના છે, કોઈક કરાતુ કહેવાય અને કોઈક કરાતુ ન કહેવાય. ૨૩૨૦

સ્થવિરો —દરેક સમયે ભિન્ન કાર્યોની પરપરા ઉત્પન્ન થાય છે, પરન્તુ તુ તેમા નિરપેક્ષ હોવાથી એ ઉત્પન્ન થતી કાર્યપરપરાને ગણતો નથી કારણ કે તુ ઘટ સબધી અભિલાષવાળો છે. એટલે કે "અહી ઘટ ઉત્પન્ન થશે" એવા અભિલાષવાળો તુ છે, આથી કરીને દરેક સમયે ઉત્પન્ન થતી કાર્યની પરપરા તુ જોતો નથી, એટલે દરેક જુદા જુદા કાર્ય સબધી જે સર્વ કાળ છે તેને ઘટમા યોજે છે, એટલે કે "આ સર્વ ઘટોત્પત્તિ કાળ છે." એમ તુ માને છે. પણ તારો એ અનુભવ મિથ્યા છે. કેમકે ઘટોત્પત્તિકાળ તો માત્ર એકજ સમયનો છે, અને તુ તો ઉપર કહ્યા મુજબ સર્વ કાળને ઘટોત્પત્તિનોજ માને છે.

જમાલિ —દરેક સમયે ઉત્પન્ન થતી કાર્યની પરપરા તો કઈ નથી જણાતી, પણ શિવક-સ્થાસ વિગેરે માત્ર કેટલાએક કાર્યોજ જણાય છે.

સ્થવિરો —શિવકાદિ જે કાર્યો જણાય છે, તે તો સ્થૂલ કાર્યો છે, પરન્તુ જે દરેક સમયે ઉત્પન્ન થનારા સૂક્ષ્મ કાર્યો છે તે કાર્યો છદ્મસ્થ વ્યક્તિ પ્રગટપણે જાણી શકે એમ નથી. તેવા સૂક્ષ્મ પર્યાયોને ગ્રહણ કરનાર તો અનન્ત સિદ્ધ અને કેવળી ભગવન્તના જ્ઞાનો જ છે. અને એ જ્ઞાનો પણ દરેક સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તે પણ કાર્યો જ છે. એટલે દરેક સમયે કાર્યની પરપરા ઉત્પન્ન થાય છે, એમ જે કહ્યુ છે, તે યોગ્યજ છે.

જમાલિ —કાર્યોત્પત્તિમા દીર્ઘ ક્રિયાકાળ ન માનતા, માત્ર એકજ સમય માનવામા આવે છે, તો પછી છેલ્લા સમયેજ ઘટાદિ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, એવો નિયમ શામાટે હોવો જોઈએ ? પહેલા સમયેજ કાર્ય કેમ ન કરાય ?

સ્થવિરો —કારણ સિવાય કાર્ય થઈ શકે નહિ. ઘટાદિ કાર્યનુ કારણ અન્ત્ય સમયે જ હોય છે, પણ પ્રથમ સમયે નથી હોતુ, એટલે ત્યા પ્રથમ સમયાદિમા કાર્ય પણ નથી થતુ. જ્યા કાર્ય હોય ત્યાજ કારણ હોય, જ્યા કાર્ય ન હોય, ત્યા કારણ પણ ન હોય એમ અન્વય વ્યતિરેકથી ઘટાદિ કાર્યનુ કારણ અન્ત્ય સમયેજ જણાય છે, તેથી તેનુ કાર્ય પણ ત્યાજ ઉત્પન્ન થાય છે. આથી "અન્ત્ય સમયે કાર્યોત્પત્તિ થાય" એ નિયમ યુક્તિપૂર્વક યોગ્યજ છે.

વળી એજ કારણથી વર્તમાનક્રિયાસમયે કરાતુ કાર્ય, અવશ્ય કરેલુજ કહેવાય, અને જે કાર્ય કરેલુ હોય, તેની ભજના જાણવી, કારણ કે કેટલુક કરેલુ કાર્ય ક્રિયા થતી વખતે કરાતુ કહેવાય છે, અને બીજુ ક્રિયા ઉપરમ થયા પછી ચક્રાદિ પરથી ઉતરેલુ ઘટાદિ કાર્ય, કરાતુ ન કહેવાય, કેમકે તેની ક્રિયાનો ઉપરમ થઈ ગયો છે-ક્રિયા બધ પડેલ છે. ૨૩૧૮-૨૩૧૯-૨૩૨૦.

સ્થવિરોએ કહેલ યુક્તિયો પ્રસ્તુત સથારામા યોજીને જમાલિ પુન પૂર્વપક્ષ કરે છે, અને સ્થવિરો તેનો ઉત્તર આપે છે.

ज जत्थ नभोदेसे अत्थुरइ जत्थ जत्थ समयम्मि ।
त तत्थ तत्थम थुयमत्थुय तपि त चेव ॥ २३२१ ॥

वहुरत्थत्थुरणविभिण्णदेसकिरियाइकज्जकोडीण ।
माणसि दीह कालं जइ सथारस्स कि तत्थ ? ॥ २३२२ ॥

पइसमयकज्जकोडीनिग्गुहो सथारयाहिकयकज्जो ।
पइसमयकज्जकाल किह सथारम्मि लाएसि ? ॥ २३२३ ॥

જે સથારો જે આકાશ પ્રદેશમા જે જે સમયમા પથરાય છે તે સથારો તે તે સમયમા પથરાયલો છે, અને તેજ પથરાય છે પણ ખરો. વળી ઘણા વસ્ત્ર પાથરવાની વિભિન્ન દેશ ક્રિયા વિગેરે કાર્યની પરંપરાનો દીર્ઘકાળ તુ માને છે, તો એમા સથારાનો દીર્ઘકાળ કયા છે ? તુ સથારા રૂપ કાર્યમાજ બુદ્ધિવાળો હોવાથી, દરેક સમયની કાર્યપરપરાથી વિમુખ છે, ને દરેક સમયના કાય કાળને સથારામા યોજે છે ? ૨૩૨૧-૨૩૨૨-૨૩૨૩.

જમાલિ-જે સથારો જે આકાશ પ્રદેશમા જે જે સમયે પથરાય છે, તે સથારો તેટલા પ્રમાણમા તે આકાશ પ્રદેશમા તે તે સમયે પથરાએલો છે, અને પથરાય છે પણ ખરો. મતલબ કે કેટલોક સથારો પથરાય છે, ને કેટલોક પથરાયો છે, પણ સર્વ સથારો પથરાએલો ન કહેવાય, અને એથી કરીને "જે કરાતુ હોય તે કર્યું કહેવાય" ઇત્યાદિ જે મહાવીરદેવનુ વચન તે અસત્ય જણાય છે.

સ્થવિરો-જમાલિ ! તમે ભગવન્તના વચનનો અભિપ્રાય નથી જાણ્યો, માટે જ એમ અયુક્ત કહો છો, કારણ કે ભગવન્તનુ વચન સર્વનયાત્મક હોય છે, એથી કરીને "કરાતુ હોય તે કર્યું નથી" એવુ પણ કોઇક વખત વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ માની શકાય છે પરતુ "चलमाणे चलिए उईरिज्जमाणे उईरिए" ઇત્યાદિ જે સૂત્રો છે, તે તો નિશ્ચયનયના મતે કહેલા છે, તેથી એ નયના અભિપ્રાયે "કરાતુ હોય તે કર્યું, પથરાતુ હોય તે પાથર્યું" ઇત્યાદિ સર્વ ઘટી શકે છે, કેમકે નિશ્ચયનય એમ માને છે, કે પ્રથમસમયથીજ ઘટ કરવાનો આરભ નથી કર્યો, પરતુ માટી લાવવી તેને મસળવી વિગેરે જુદા જુદા કાર્યો દરેક સમયે આરભાય છે એમાનુ જે કાર્ય જે સમયે આરભાય છે, તે કાર્ય તેજ સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, કેમકે કાર્યકાળ અને નિષ્ઠાકાળ એકજ હોય છે, અન્યથા પૂર્વે કહેલ દોષો પ્રાપ્ત થાય. માટે "જે કરાતુ હોય તે કરેલુ જ છે" એજ પ્રમાણે પ્રસ્તુત વિવાદગ્રસ્ત એવો સથારો પણ, પ્રથમ સમયથીજ સઘળો પાથરવા માડયો નથી, પરન્તુ દરેક સમયે, તેના જુદા જુદા અવયવો પથરાય છે, એમાનો જે અવયવ જે સમયે પાથરવા માડયો હોય, તે અવયવ તેજ સમયે પથરાય છે. પણ સપૂર્ણ સથારો તો છેલ્લાસમયેજ પથરાય છે, અને ત્યાજ સપૂર્ણ પથરાઇ રહે છે એટલે "પથરાતુ હોય તે પથરાએલુ છે" વળી જે કાર્યનો તમે દીર્ઘકાળ માનો છો, તે તો જુદા જુદા દેશકાળે વસ્ત્ર-કબળ વિગેરે જુદી જુદી વસ્તુઓ પાથરવા સબધી ક્રિયારૂપ કાર્યની પરપરાનો છે, એમા સથારો કરવામા દીર્ઘકાળ કયાથી આવ્યો ?

જમાલિ —જો પહેલા જુદા જુદા કાર્યો થતા હોય, અને સથારો તો છેલ્લા સમયેજ આરભાતો હોય, ને ત્યાજ પૂરો થતો હોય, એમ ક્રિયાનો કાર્યકાળ અને નિષ્ઠાકાળ

(કાર્યની સમાપ્તિનો કાળ) એકજ હોય, તો પછી મને પ્રથાગનોજ દીર્ઘ ક્રિયાકાળ કેમ અનુભવાય છે ?

સ્થવિરો—દરેક સમયે થતી કાર્યની પરંપરાથી તમે વિમુખ છો, અને માત્ર ઘટરૂપ કાર્યમાંજ બુદ્ધિવાળા છો, તેથી દરેક સમયે થતા કાર્યની પરંપરાનો કાળ પ્રથાગમા યોજો છો. અટલે એ બધો કાળ તમને સથારાનો જ અનુભવાય છે. ૨૩૨૧-૨૩૨૨-૨૩૨૩

सो उज्जुसुयनयमय अमुणतो न पडिवज्जए जाहे ।
ताहे समणा केई उवसंपण्णा जिण चेव ॥ २३२४ ॥

पियदंमणावि पइणोऽणुरागओ तम्मय चिय पवण्णा ।
ढंकोवहियागणिदड्ढवत्थदेसा तय भणइ ॥ २३२५ ॥

सावय ! संघाडी मे तुमए दड्ढत्ति सोवि य तमाह ।
नणु तुज्झ डज्झमाणं दड्ढंति मओ न सिद्धंतो ॥ २३२६ ॥

दड्ड न डज्झमाणं जइ विगएऽणागए व का सका ।
काले तयभावाओ संघाडो कम्मि ते दड्ढा ? ॥ २३२७ ॥

તે જમાલિ ઋજુસૂત્રનય (નિશ્ચયનયવિશેષ) ના અભિપ્રાયને નહિ જાણતો હોવાથી (સ્થવિરોનુ કથન) જ્યારે તેણે અંગીકાર ન કર્યું, ત્યારે કેટલાએક સાધુઓ ભગવન્ત પાસે ગયા, પણ પ્રિયદર્શના અથવા સુદર્શના સાધ્વીએ પતિના અનુરાગથી તેનોજ મત અંગીકાર કર્યો. તે પછી ઢંક શ્રાવકે નાખેલા અંગારે તેના વસ્ત્રનો અમુક ભાગ બળ્યો, એટલે તેને તેણીએ કહ્યુ—શ્રાવક ! તે મારી સંઘાટી (કેમ ?) બાળી ? ઢંક શ્રાવકે તેને કહ્યુ. આર્યે ! "બળતું હોય તે બળ્યુ " એવા અભિપ્રાયવાળો તમારો સિદ્ધાન્ત નથી. અને એ પ્રમાણે જો બળતુ હોય તે બળ્યુ ન કહેવાય, તો પછી અતીત ને અનાગત કાળમાં દાહક્રિયાના અભાવે તમારી સંઘાટી મે કયા બાળી ? ૨૩૨૪-થી-૨૩૨૭

अहवा न डज्झमाणं दड्ढं दाहकिरियासमत्तीय ।
किरियाऽभावे दड्ढं जइ दड्ढ किं न तेलोकं ? ॥ २३२८ ॥
उज्जुसुयनयमयाओ वीरजिणिंदवयणावलंबीणं ।
जुज्जेज्ज डज्झमाण दड्ढं वोत्तुं न तुज्झपि ॥ २३२९ ॥
समए समए जो जो देसोऽगणिमावमेइ डज्झस्स ।
त तम्मि डज्झमाणं दड्ढंपि तमेव तम्हेव ॥ २३३० ॥
नियमेण डज्झमाण दड्ढं दड्ढ तु होइ भयणिज्जं ।
किंचिदिह डज्झमाण उवरयदाहं व होज्जाहि ॥ २३३१ ॥
इच्छामो सवोडणमज्जो ! पियदंसणादओ ढकं ।
वोत्तु जमालिमेग मोत्तूण गया जिणसगासं । २३३२ ॥

અથવા (જો તમે એમ કહેતા હો કે) બળતુ હોય ને બળ્યુ ન કહેવાય, પણ દાહક્રિયા સમાપ્ત થયા પછી બળ્યુ કહેવાય. જો એમ હોય તો દાહક્રિયાના અભાવે બળ્યું,

એમ થયુ. અને એમ હોય તો પછી આખુ વિશ્વ પણ બળ્યુ, એમ કેમ ન કહેવાય? (કારણ કે) ત્યા પણ દાહક્રિયાનો અભાવ છે બળતુ હોય તે બળ્યુ, એમ ઋજુસૂત્રનયના અભિપ્રાયે વીર જિનેશ્વરના વચનનુ અવલબન કરનાર કહી શકે, પણ તમારાથી તેમ ન કહી શકાય. (કારણ કે બળતુ હોય તેને તમે બળ્યુ છે એમ નથી કહેતા અને ઋજુસૂત્રનયના અભિપ્રાયે તો) સમયે સમયે બળતી વસ્તુનો જે ભાગ અગ્નિ પણાને પામે છે તે બળ્યુ કહેવાય. તેથી તેને વિષે જે બળતુ હોય તે અવશ્ય બળ્યુ હોય છે, અને બળ્યુ છે તેની ભજના છે, કેમકે એમા કેટલુ ક દાહક્રિયારહિત હોય છે ને કેટલુ ક દાહક્રિયાવાળુ હોય છે, પછી (એ પ્રમાણે ઢકની યોગ્ય યુક્તિઓ વડે બોધ પામેલ પ્રિયદર્શના અને બીજા સાધુઓએ કહ્યુ) હે આર્ય ઢક! અમે તમારૂ કથન અગીકાર કરીએ છીએ. એમ કહીને પ્રિયદર્શના વિગેરે જમાલિને એકલોજ મુકીને સઘળા જિનેશ્વર પાસે ગયા. ૨૩૨૮-થી-૨૩૩૨

ઇતિ બહુરતવાદી જમાલિ નામના નિન્હવનો વાદ સમાપ્ત થયો.

હવે બીજા નિન્હવની વક્તવ્યતા સબધી કહે છે.

सोलस वासाणि तया जिणेण उप्पाडियस्स नाणस्स ।
जीवपएसियदिट्ठी तो उसभपुरे समुप्पण्णा ॥ २३३३ ॥ मू. भा १२७

रायगीहे गुणसिलए वसु चोद्दसपुवि तीसगुत्तो य ।
आमलकप्पा नवरी मित्तसिरी कूर पिउडाई ॥ २३३४ ॥ मू. भा. १२८

ભગવન્ત મહાવીરદેવને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી સોળવર્ષે રાજગૃહ અથવા ઋષભપુર નગરમા જીવ પ્રદેશીક દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ, રાજગૃહનગરના ગુણશીલ ચૈત્યમા આવેલા ચૌદ પૂર્વધર વસુ નામના આચાર્યના તિષ્યગુપ્ત નામના શિષ્યને આગલ કહેવાશે તેવો પૂર્વગત આલાપક ભણતા મિથ્યાત્વના ઉદયથી વિપ્રતિપત્તિ થઇ તેને આમલકલ્પા નગરીમા મિત્રશ્રી નામના શ્રાવકે કુર-સિક્થ આદિના દાનવડે (અનાજના દાણા આપના વડે) પ્રતિબોધ પમાડ્યો. ૨૩૩૩-૨૩૩૪.

ઉપરોક્ત અર્થને વિશેષ પ્રતિપાદન કરવાને જે રીતે તિષ્યગુપ્ત નિન્હવ થયો તે સ્પષ્ટ કરવાને ભાષ્યકાર કહે છે

आयप्पवायपुव्व अहिज्जमाणस्स तीसगुत्तस्स ।
नयमयमयाणमाणस्स दिट्ठिमोहो समुप्पण्णो ॥ २३३५ ॥

एगादओ पएसा नो जीवो न य पएसहीणोवि ।
जं तो स जेण पुण्णो स एव जीवोऽतिमपएसो ॥ २३३६ ॥

આત્મપ્રવાદ પૂર્વ ભણતા તિષ્યગુપ્તને નયનો અભિપ્રાય નહિ જાણવાથી દૃષ્ટિમોહ ઉત્પન્ન થયો. (તે આ પ્રમાણે) એકાદિ પ્રદેશ જીવ નહિ, (સર્વ પ્રદેશમાથી) એક પ્રદેશહીન હોય તે પણ જીવ નહિ, તો પછી જે પ્રદેશવડે જીવ પૂર્ણ કરાય છે તે પ્રદેશજ જીવ કહેવાય. ૨૩૩૫-૨૩૩૬

આત્મપ્રવા૰ નામનુ પૂર્વ ભણતા તિષ્યગુપ્તને તેમા આ પ્રમાણે એક આલાપક આવ્યો "एगे भंते! जीवपएसे जीवत्ति वत्तव्वं सिया?। नो इणट्ठे समट्ठे। एव दो,

तिन्नि, जाव दस, सखेज्जा, असखेज्जा भते ! जीवपपसा जीवत्ति वत्तव्व सिया ? । नो इणट्ठे समट्ठे, पगपपसूणेवि जीवेण जीवेत्ति वत्तव्व सिया । से वेण अट्ठेण ? । जम्हा ण कसिणे पडिपुन्ने लोगागासपपसतुल्ले जीवे जीवेत्ति वत्तव्व सिया, से तेण अट्ठेण० " इति । હે ભગવન્ત ! જીવના એક પ્રદેશને જીવ કહેવાય ? ના, એ અર્થ યોગ્ય નથી, ત્યારે શુ જીવના બે, ત્રણ, દશ, સખ્યાતા, અસખ્યાતા પ્રદેશને જીવ કહેવાય ? ના, એ અર્થ પણ યોગ્ય નથી, જીવના સર્વ પ્રદેશોમાથી એક પ્રદેશ ન્યૂન હોય, તો પણ જીવ ન કહેવાય, કેમ કે સપૂર્ણ લોકાકાશના પ્રદેશ જેટલા જીવના પ્રદેશ હોય, તોજ જીવ કહેવાય આ આલાપક કોઇ એક નયની અપેક્ષાવાળો છે, પણ સર્વનયાત્મક નથી " આ પ્રમાણે આલાપકનો તાત્પર્યાર્થ ન જાણવાથી તિષ્યગુપ્તને મિથ્યાત્વના ઉદયથી દૃષ્ટિમોહ થયો. તે ઉપરોક્ત આલાપકથી એમ સમજવા લાગ્યો કે એક, બે આદિથી આરભીને યાવત્ એક પ્રદેશ ન્યૂન હોય તોપણ જીવ ન કહેવાય, કેમકે તે આલાપકમા તેનો નિષેધ કર્યો છે, માટે જે કોઈ છેલ્લા પ્રદેશવડે જીવ પૂર્ણ કરાય છે, તે પ્રદેશજ જીવ છે, તે સિવાયના સર્વ પ્રદેશ જીવ નથી, એમ એ આલાપકથીજ સિદ્ધ થાય છે એ પ્રમાણે વિરૂદ્ધ સ્વીકારવા લાગ્યા. ૨૩૩૫-૨૩૩૬.

એ પ્રમાણે એ વિપ્રતિપત્તિ પામ્યો, એટલે તેને બોધ પમાડવાને કૃપાળુ આચાર્ય કહેવા લાગ્યા કે-

गुरुणाऽभिहिओ जइ ते पढमपपसो न समओ जीवो ।
तो तप्परिणामो च्चिय जीवो कहमतिमपएसो ? ॥ २३३७ ॥

अहव स जीवो किह नाइमोत्ति ? को वा विसेसहऊ ते ? ।
अह पूरणोत्ति बुद्धी एक्केको पूरणो तस्स ॥ २३३८ ॥

एवं जीवबहुत्तं पइजीव सव्वहा व तदभावो ।
इच्छा विवज्जओ वा विसमत्त सव्वसिद्धी वा ॥ २३३९ ॥

ज सव्वहा न वीसुं सव्वेसुवि त न रेणुतेल्ल व ।
सेसेसु असभूओ जीवो कहमंतिमपएसे ? ॥ २३४० ॥

શ્રીગુરૂએ કહ્યુ કે, જો પ્રથમપ્રદેશને તુ જીવ નથી માનતો, તો પછી અન્ત્ય પ્રદેશ પણ જીવ કેમ કહેવાય ? તે પણ બીજા પ્રદેશોના જેવાજ પરિણામ વાળો છે, અથવા એ અન્ત્યપ્રદેશને તુ જીવરૂપ માને છે, તો પ્રથમ પ્રદેશને કેમ નથી માનતો ? અથવા એમ માનવામા કયો વિશેષ હેતુ છે ? અન્ત્યપ્રદેશથી જીવ પૂર્ણ થાય છે, એ એમા વિશેષ હેતુ છે, એમ માનતો હોય તો બીજા દરેક પ્રદેશથી પણ જીવની પૂર્તિ થાય છે, અને એમ માનવાથી તો દરેક જીવમાં અનેક જીવની પ્રાપ્તિ થાય, અથવા સર્વથા જીવનો અભાવ થાય, આમ છતા આગ્રહથી ઇચ્છા મુજબ એમ કહેતો હોય, તો એથી વિપરીત કેમ નથી કહેતો ? અથવા વિષમતાએ કેમ નથી કહેતો ? કેમકે સ્વેચ્છા મુજબ બોલવાથી સર્વપક્ષની સિદ્ધિ કરી શકાય છે. વળી રેતીના કણીયામા તેલની પેઠે જે દરેક જુદા જુદા અવયવોમા નથી હોતુ, તે સર્વ અવયવોમા પણ નથી હોતુ, તેવી રીતે શેષપ્રદેશોમા જીવ ન હોય, તો અન્ત્યપ્રદેશમા કેવી રીતે હોય ? ૨૩૩૭-૨૩૩૮-૨૩૩૯-૨૩૪૦.

તિષ્યગુપ્ત ! જો જીવના પ્રથમ પ્રદેશને તુ જીવ નથી માનતો તો તેના અન્ત્ય

પ્રદેશને જીવ કેવી રીતે કહે છે? કારણ કે એ અન્ત્યપ્રદેશ પણ બીજા પ્રથમાદિ પ્રદેશોના જેવાજ પરિણામવાળો છે, એ ને તે પણ જીવ નહિ કહેવાય, વળી જેમ તુ અન્ત્ય પ્રદેશને જીવ માને છે, તેમ પ્રથમ પ્રદેશને પણ જીવરૂપ કેમ નથી માનતો? કારણ કે એ આદ્યપ્રદેશ પણ અન્ત્યપ્રદેશની પેઠે બીજા પ્રદેશોના જેવાજ પરિણામવાળો છે અથવા એ ઉભયમા પ્રદેશપણુ સમાન છતા, અન્ત્યપ્રદેશ જીવ કહેવાય અને આદ્યપ્રદેશ જીવ ન કહેવાય, એમ માનવામા કયો વિશેષ હેતુ છે? અસખ્યાત પ્રદેશ રાશિની સખ્યાને એ અન્ત્યપ્રદેશ પૂર્ણ કરે છે, તેથી તે જીવ કહેવાય છે, અને આદ્ય પ્રદેશ નથી કહેવાતો. એવો વિશેષ હેતુ તુ જણાવતો હોય, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે જેમ એ અન્ત્યપ્રદેશ સખ્યાને પૂર્ણ કરે છે, તેવી રીતે પ્રથમાદિ દરેક પ્રદેશો પણ તે સખ્યાની પૂર્તિ કરે છે. એટલે તે દરેકને અન્ત્યપ્રદેશની પેઠે જીવત્વ પ્રાપ્ત થશે, અને એથી દરેક જીવને અસખ્યેય જીવાત્મક માનવો પડશે, અથવા તો પ્રથમાદિ પ્રદેશોની પેઠે અન્ત્યપ્રદેશમા પણ જીવત્વના અભાવે સર્વથા જીવનોજ અભાવ થશે

દરેક પ્રદેશો વિવક્ષિત સખ્યાની પૂર્તિ કરે છે, છતા પણ અન્ત્યપ્રદેશજ જીવ કહેવાય અને બાકીના ન કહેવાય, એવો આગ્રહ રાખતો હોય, તો પછી રાજા વિગેરેની પેઠે ઇચ્છા મુજબ જેમ તને ગમે તેમ બોલ, એ પ્રમાણે ઇચ્છા મુજબ બોલતા આદ્ય પ્રદેશને જીવ અને અન્ત્ય પ્રદેશને અજીવ એમ વિપરીત પણ કેમ નથી કહેતો? અથવા કેટલાક પ્રદેશો જીવ છે, અને કેટલાક તેમાના અજીવ છે, એ રીતે વિભાગથી પણ કેમ નથી કહેતો? કારણ કે ઇચ્છા મુજબ બોલનાર સર્વ પક્ષો ગમે તેમ કહી શકે છે વળી રેતીના કણીયામા તેલની પેઠે જુદા જુદા એકેક અવયવમા જે સર્વથા નથી હોતુ, તે સર્વ અવયવોના સમુદાયમા પણ નથી હોતુ, તેવીજ રીતે પ્રથમાદિ દરેક પ્રદેશમા તુ જીવત્વ નથી માનતો, એટલે બીજા પ્રદેશોમા જીવત્વ નહી છતા પરિણામ વિડે સમાન છતા પણ અકસ્માત્ અન્ત્યપ્રદેશમાજ એ જીવત્વ કયાથી આવ્યુ? ૨૩૩૭-૨૩૩૮-૨૩૩૯-૨૩૪૦.

अह देसओऽवसेसेसु सोवि किह सव्वहतिमे जुत्तो ? ।
अह तम्मि व जो हेऊ स एव सेसेसुवि समाणो ॥ २३४१ ॥

नेह पएसत्तणओ अन्तो जीवो जहाइमपएसो ।
अह सुयम्मि निसिद्धा सेसा न उ अन्तिमपएसो ॥ २३४२ ॥

नणु एगोत्ति निसिद्धो सोवि सुए जइ सुय पमाण ते ।
सुत्ते सव्वपएसा भणिया जीवो न चरिमोत्ति ॥ २३४३ ॥

तत् पडोवयारो न समत्तपडो य समुदिया ते उ ।
सव्व समत्तपडओ सव्वपएसा तहा जीवो ॥ २३४४ ॥

અન્ત્ય સિવાયના અવશેષ પ્રદેશોમા દેશથી જીવ છે, અને અન્ત્યપ્રદેશમા સપૂર્ણ જીવ છે (એમ કહેવામા આવે,) તો પણ અન્ત્યપ્રદેશમા સપૂર્ણ જીવ કેમ ઘટી શકે? (એ પણ પ્રથમાદિ પ્રદેશોના જેવોજ હોવાથી તેમા એ દેશથી જીવ ઘટી શકશે.) અને (જો) તે અન્ત્યપ્રદેશમા સપૂર્ણ જીવ માનવામા જે હેતુ છે, તે હેતુ શેષપ્રદેશોમા પણ સમાન છે (તો પછી અન્ત્યપ્રદેશની પેઠે શેષ દરેક પ્રદેશોમા પણ સપૂર્ણ જીવ કેમ

નથી માનતો?) વળી જેમ પ્રથમાદિ પ્રદેશો પ્રદેશરૂપ હોવાથી જીવ નથી, તેમ અન્ત્યપ્રદેશ પણ પ્રદેશરૂપ હોવાથી જીવ નથી, આગમની અંદર (પૂર્વોક્ત આલાપકમા) શેષ પ્રદેશોમા જીવનો નિષેધ કર્યો છે, પણ અન્ત્ય પ્રદેશમા નથી નિષેધ કર્યો, (એમ કહેવામા આવે તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે) એ અન્ત્યપ્રદેશ પણ એક હોવાથી શ્રુતમા તેનોએ નિષેધ કર્યો છે. પણ મતે ' जीवपपसे जावेत्ति वत्तव्वं सिया ' नो इणट्ठे समट्ठे, વળી જો તને શ્રુત પ્રમાણ હોય, તો સર્વે સપૂર્ણ જીવના પ્રદેશોનેજ જીવપણે ત્યા કહેલા છે (जम्हा ण कसिणे पडिपुन्ने लोगागासपपसतुल्ले जीवे जावेत्ति वत्तव्वं सिया") પણ એક અન્ત્યપ્રદેશને નથી કહેલ, જેમ એક તતુ પટનો ઉપકારી છે, (તેના વિના પટ સપૂર્ણ ન કહેવાય) પણ તે એક તન્તુ સપૂર્ણ પટ ન કહેવાય, (સઘળા સમુદિત તતુઓ હોય, ત્યારે સપૂર્ણ પટ કહેવાય.) તેવીજ રીતે જીવનો એક પ્રદેશ તે જીવ ન કહેવાય, પણ સર્વ પ્રદેશો સમુદિત હોય તોજ જીવ કહેવાય ૨૪૪૨-થી-૨૪૪૪.

एवभूयनयमय देस-पएसा न वत्थुणो भिन्ना ।
तेणावत्थुत्ति मया कसिण चिय वत्थुमिट्ठ से ॥ २३४५ ॥

जइ त पमाणमेव कसिणो जीवो अहोवयाराओ ।
देसेवि सव्वबुद्धी पवज्ज सेसेवि तो जीव ॥ २३४६ ॥

जत्तो व तदुवयारी देसूणे न उ पएसमेत्तम्मि ।
जह तंतूणम्मि पडे पडोवयारो न ततुम्मि ॥ २३४७ ॥

એવભૂત નયના મતે દેશ-પ્રદેશ વસ્તુથી ભિન્ન નથી, તેથી તે દેશ-પ્રદેશ વસ્તુરૂપજ નથી આવી કરીને દેશ-પ્રદેશની કલ્પના સિવાય સપૂર્ણ વસ્તુનેજ એવભૂતનય વસ્તુરૂપે માને છે. તે માટે જો તુ એવભૂતનયના મતને પ્રમાણ માનતો હોય, તો એ પ્રમાણે સપૂર્ણ પ્રદેશાત્મક જીવ માન. (વળી "ગામ બળ્યુ, વસ્ત્ર બળ્યુ" ઇત્યાદિ ન્યાયે) એક દેશમા પણ સમસ્ત વસ્તુના ઉપચારથી સપૂર્ણ વસ્તુ માનતો હોય તો એ પ્રમાણે શેષપ્રદેશોમાં પણ ઉપચારથી જીવ અગીકાર કર. અથવા એવો ઉપચાર પણ કઇંક ન્યૂન પ્રદેશોમા થાય, પણ માત્ર અન્ત્યપ્રદેશમા જીવ છે, એમ ઉપચાર ન થાય. જેમ થોડાએક તન્તુઓથી ન્યૂન પટમા પટનો ઉપચાર કરાય છે, પણ એકજ તન્તુમાં નથી કરાતો, તેમ અહી પણ સમજવુ. ૨૪૪૫-થી-૨૪૪૭

ઉપરોક્ત યુક્તિઓ વડે ગુરુએ સમજાવ્યો છતા તે વખત બોધ ન પામ્યો અને પછી આગલ પામ્યો તે વાત કહે છે.

इय पण्णविओ जाहे न पवज्जइ सो तओ कओ वज्झो ।
तत्तो आमलकप्पाए मित्तसिरिणा सुहोवाय ॥ २३४८ ॥

भक्खण पायण-वजण-वत्थतावयवलाभिओ भणइ ।
सावय ! विगम्मियाऽम्हे कीसत्ति ? तओ भणइ सड्ढो ॥ २३४९ ॥

नणु तुज्झ सिद्धन्तो पज्जतावयवमित्तयोऽवयवी ।
जइ सच्चमिण तो का विहम्मणा मिच्छमिहरा मे ॥ २३५० ॥

એ પ્રમાણે ગુરુએ સમજાવ્યા છતા જ્યારે તેણે તે પ્રમાણે અંગીકાર ન કર્યું, ત્યારે તે તિષ્યગુપ્તને ગચ્છથી બહાર કર્યો, એટલે તે વિહાર કરતો આમલકલ્પાનગરીએ આમ્રસાલ વનમા રહ્યો, ત્યા મિત્રશ્રી નામના શ્રાવકે (આ નિન્હવ છે એમ જાણીને તને પ્રતિબોધ કરવાને) ભિક્ષા માટે આમંત્રણ કર્યું. તે ત્યા ગયો એટલે શ્રાવકે ઘણા આદરપૂર્વક તેની આગળ ભક્ષ્ય-પાન-વ્યંજન-વસ્ત્ર વિગેરેનો સમૂહ ધરીને તે દરેકમાથી એકેક અવયવ લઇને તેને આપ્યો, આથી તિષ્યગુપ્તે કહ્યું-શ્રાવક! આ પ્રમાણે કરીને, શુ તે અમારી મશ્કરી કરી? ત્યારે શ્રાવકે કહ્યુ, (મહારાજ!) અન્તનો અવયવમાત્ર અવયવી છે, એમ તમારો સિદ્ધાન્ત છે, જો એ સત્ય હોય, તો મે આમા મશ્કરી કરી-કર્યા? અને એમ ન હોય, તો તમારો સિદ્ધાન્ત અસત્ય છે ૨૩૪૮-થી-૨૩૫૦

अंताऽवयवो न कुणइ समत्तकज्जंति जइ न सोऽभिमओ ।
संववहाराईए तो तम्मि कओऽवयविग्गाहो ? ॥ २३५१ ॥

अंतिमतंतू न पडो तव्वज्जाकरणओ जहा कुंभो ।
अह तयभावेवि पडो सो किं न घडो खपुप्फं व ? ॥ २३५२ ॥

उवलंभव्ववहाराभावाओ नत्थि मे खपुप्फं व ।
अंतावयवेऽवयवी दिट्ठताभावओ वावि ॥ २३५३ ॥

पच्चक्खओऽणुमाणा आगमओ वा पसिद्धिरत्थाण ।
सव्वप्पमाणविसयाईय मिच्छत्तमेव मे ॥ २३५४ ॥

इय चोइय संबुद्धो खामियपडिलाभिओ पुणो विहिणा ।
गंतुं गुरुपायमूलं ससीसपरिसो पडिक्कंतो ॥ २३५५ ॥

જો અન્ત્ય અવયવ સંપૂર્ણ અવયવીનું કાર્ય ન કરતો હોય, અને તેથી તમને તે ઇષ્ટ ન હોય (એજ પ્રમાણે જો પક્વાનના તથા વસ્ત્રના અન્ત્ય અવયવો તમને સંતોષ ન પમાડતા હોય) તો સંવ્યવહાર રહિત એ અન્ત્ય અવયવમા સમસ્ત અવયવીનો તમને ક્યાથી આગ્રહ થયો? જેમ ઘડો પટનું કાર્ય નથી કરતો, તેમ અન્ત્ય તન્તુ પણ ઠંડીથી રક્ષણ કરવાદિરૂપ પટનું કાર્ય નથી કરતો, તેથી તે પટ નથી અને જો તેમા પટના કાર્યનો અભાવ છતા પણ પટ કહેવામા આવે, તો ઘટ અથવા આકાશપુષ્પને પણ પટ કેમ ન કહેવાય? (તે પણ પટનું કાર્ય નથી કરતા) વળી અન્ત્ય અવયવમા તમે માનેલ અવયવી જણાતો નથી, અને તેના વ્યવહારનો પણ અભાવ છે, તેથી આકાશપુષ્પની પેઠે તેમા તેનો અભાવ છે, અથવા તમારી માન્યતામા કોઇ દૃષ્ટાન્ત નથી, તેથી તમારા સાધ્યની સિદ્ધિ પણ નથી. પ્રત્યક્ષ અનુમાન અને આગમથી પદાર્થોની સિદ્ધિ થાય છે, અને એ પ્રમાણો તો તમારૂં સાધ્ય સિદ્ધ કરતા નથી, તેથી તમારો માનેલ પક્ષ સર્વ પ્રમાણના વિષયરહિત હોવાથી અસત્ય છે. આ પ્રમાણે મિત્રશ્રી શ્રાવકે તેને પ્રતિબોધ પમાડયો એટલે તેણે તેને ખમાવ્યો, તેથી શ્રાવકે પુનઃ સંપૂર્ણ અન્ન-વસ્ત્રાદિ વિધિપૂર્વક આપ્યા, પછી તે પોતાના શિષ્યોસહિત ગુરૂ પાસે ગયો અને સમ્યગ્ માર્ગ પામીને ગુરૂ સાથે વિચરવા લાગ્યો. ૨૩૫૧-૨૩૫૫

એ પ્રમાણે અન્ત્યપ્રદેશમા જીવનાર તિષ્યગુપ્તનામા દ્વિતીય નિન્હવનો વાદ સમાપ્ત થયો.

હવે ત્રીજા નિન્હવ સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે.

चोद्दा दो वाससया तइआ सिद्धिं गयस्स वीरस्स ।
तो अव्वत्तयदिट्ठी सेयविआए समुप्पण्णा ॥ २३५६ ॥ मू. भा. १२९
सेयविपोलासाढे जोगे तद्दिवसहियसूले य ।
सोहम्मनलिणिगुम्मे रायगिहे मुरियबलभद्दे ॥ २३५७ ॥ मू. भा. १३०

ભગવન્ત મહાવીરદેવ મોક્ષે ગયા પછી બસે ચૌદ વર્ષે શ્વેતવિકા નગરીમાં અવ્યક્તવાદીનું દર્શન ઉત્પન્ન થયું. શ્વેતવિકા નગરીના પોલાષાઢ ચૈત્યમાં રહેલા આચાર્ય પોતાના શિષ્યોને યોગવહન કરાવતા હતા. તેઓ તે દિવસે હૃદયમાં શૂળ ઉત્પન્ન થવાથી કાળધર્મ પામીને સૌધર્મ દેવલોકના નલિની ગુલ્મ વિમાનમાં દેવ થયા. સાધુપરની અનુકંપાથી તે દેવે આચાર્યના મૃત દેહમાં દાખલ થઇને સાધુના યોગ પૂર્ણ કરાવ્યા, પછી પ્રગટ થઇને તે પોતાને સ્થાને ગયો, એટલે સાધુઓ અવ્યક્ત દૃષ્ટિ પામ્યા, તેમને રાજગૃહિ નગરીમાં મૌર્યવંશી બળભદ્ર રાજાએ બોધ પમાડયો. ૨૩૫૬-૨૩૫૭

શ્રી મહાવીર દેવ નિર્વાણ પામ્યા પછી બસો ને ચૌદ વર્ષે અવ્યક્ત વાદીનું દર્શન ઉત્પન્ન થયું. તેની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે. શ્વેતવિકા નગરીના પોલાષાઢ ચૈત્યમાં આર્ય આષાઢ નામના આચાર્ય પોતાના ઘણા શિષ્યો સહિત આવીને રહ્યા, અને શિષ્યોને આગાઢ યોગ વહન કરાવવા લાગ્યા, તે અવસરે બીજા કોઇ વાચનાચાર્ય ન હોવાથી, આચાર્ય પોતેજ તેમના વાચનાચાર્ય થયા, તથાવિધ કર્મવિપાકથી આચાર્યશ્રી તેજ દિવસે રાત્રિએ હૃદયમાં શૂળના વ્યાધિથી કાળધર્મ પામીને સૌધર્મ દેવલોકના નલિની ગુલ્મ વિમાનમાં દેવ થયા. આચાર્ય કાળધર્મ પામ્યા છે,-તે વાત ગચ્છમાં કોઈપણ જાણતું નહતું, આથી પૂર્વોક્તદેવે અવધિજ્ઞાનથી સાધુઓનો યોગોદ્વહનાદિ પૂર્વભવનો બનાવ જાણીને, સાધુઓપરની અનુકંપાથી આચાર્યના મૃત શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો, પછી ઊઠીને સાધુઓને કહ્યું અરે ! મુનિઓ ! વૈરાત્રિકકાળ (રાત્રિના બીજા પ્હોરે લેવાનો)ગ્રહણ કરો, તેથી સાધુઓએ તે પ્રમાણે કર્યું, અને શ્રુતના ઉદ્દેશ-સમુદ્દેશ અનુજ્ઞા વિગેરે સર્વ તેમની આગળ આચાર્યરૂપધારી દેવ કર્યા આ પ્રમાણે દેવપ્રભાવથી તે દેવે સાધુઓના કાળભંગાદિ વિઘ્નથી બચાવીનેયોગ પૂર્ણ કરાવ્યા. પછી તે શરીર તજીને દેવલોકમાં જતા તે દેવે મુનિઓને કહ્યું, હે મુનિઓ ! મે અવિરતીએ ચારિત્રવાળા એવા તમારી પાસે વંદનાદિ કરાવ્યું તેની ક્ષમા કરશે, હું આચાર્યનોજ જીવ છું, તે દિવસે હું મરણ પામીને દેવ થયો છું, અવધિજ્ઞાનવડે તમારો વૃત્તાંત જાણીને તમારાપરની અનુકમ્પાથી અહીં આવ્યો, અને તમને સર્વને આગાઢયોગ પૂર્ણ કરાવ્યા. આપની પાસે વંદનાદિ અનુચિત મે કરાવ્યું, તે મારો અપરાધ ક્ષમા કરશે, ઇત્યાદિ કહીને તે દેવ પોતાના સ્થાનકે ગયો

દેવના ગયા પછી સાધુઓ આચાર્યના શરીરને પરઠવીને વિચારવા લાગ્યા કે અરે ! આપણે સઘળાએ ઘણા કાળસુધી અવિરતિને વંદન કર્યું, આ પ્રમાણે કપટયુક્ત અન્યત્ર પણ હોય, તો શી ખબર ! કોણ જાણે ? કોણ વિરતિવાળો હશે ? ને કોણ અવિરતિ દેવ હશે ? માટે કોઇ એ કોઇને વંદનજ ન કરવું, એ વધારે લાભદાયી છે, અન્યથા અવિરતિને વંદન કરતાં મૃષાવાદ દોષ થાય આ પ્રમાણે તેવા પ્રકારના ભારે કર્મના ઉદયથી અપરિપક્વ બુદ્ધિવાળા તે સાધુઓ અવ્યક્તદૃષ્ટિ થયા, અને પરસ્પર એક બીજાને પણ વંદન કરવું છોડી દીધું. આથી તેમને બીજા વૃદ્ધ મુનિઓએ-કહ્યું, જો તમને સર્વત્ર એવોજ

સંદેહ હોય, તે જેણે તમને "હું દેવ છું" એમ કહ્યું, તેના તમને એ દેવ છે, કે નહિ, એવો કેમ સંદેહ નથી થતો ? તેણે પોતે જ "હું દેવ છું" એમ કહ્યું, વળી પ્રત્યક્ષથી પણ એમ તે દેવસ્વરૂપ જોયું, તેથી તેમાં આપને સંદેહ નથી, એમ કહેતા હો, તો જેઓ "અમે સાધુ છીએ" એમ કહે છે, અને પ્રત્યક્ષથી સાધુસ્વરૂપ જણાય છે, તેઓમાં તમને સાધુપણાનો સંદેહ શાથી થાય છે ? કે જેથી પરસ્પર પણ વંદન નથી કરતા ? વળી સાધુના વચન કરતાં દેવનું વચન સત્ય છે, એમ ન કહી શકાય, દેવો ક્રીડા માટે અસત્યવચન પણ બોલે, પરન્તુ સાધુઓ મૃષાવાદથી વિરત થએલા હોવાથી કદીપણ અસત્ય બોલતા નથી.

ઇત્યાદિ યુક્તિયોથી સમજાવ્યા છતાં પણ, તેઓ સમજ્યા નહિ, એટલે તે સઘળા અવ્યક્તવાદી સાધુઓને સંઘ બહાર કર્યા, તેઓ વિહાર કરતા અનુક્રમે રાજગૃહનગરે આવ્યા, અને ગુણશિલ ચૈત્યમાં રહ્યા. તે વખતે તે નગરનો મૌર્યવંશી બળભદ્ર નામે રાજા શ્રાવક હતો, તેણે જાણ્યું કે તે અવ્યક્તવાદી નિન્હવો છે, આથી તેઓને યોગ્ય માર્ગે લાવવા માટે રાજાએ પોતાના માણસો મોકલીને તે સાધુઓને રાજમહેલમાં બોલાવ્યા, અને તેઓને હાથીના પગ નીચે ચગદાવા વડે વધ કરવાને લશ્કરના માણસોને આજ્ઞા કરી. તેનાર પછી તેમને ચગદવા માટે હાથીનું લશ્કર મગાવ્યા છતે તે સાધુઓ બોલ્યા રાજન્ ! અમે જાણીએ છીએ કે તું શ્રાવક છે, તો અમારા જેવા સાધુઓને આમ શા માટે મારે છે ? તે સાભળીને રાજાએ કહ્યું, તમારા સિદ્ધાન્તાનુસાર હું શ્રાવક છું કે નહિ, તેની શી ખાતરી ? વળી તમે પણ ચોર-ડાકુ ગુપ્તચર યા સાધુ હશો, તે કોણ જાણે છે ? સાધુઓ બોલ્યા રાજન્ ! અમે નિશ્ચય સાધુઓજ છીએ, અન્ય કોઇ નથી. રાજાએ કહ્યું જો તમને એમ નિશ્ચય હોય, તો જે જ્યેષ્ઠ મુનિઓ હોય, તેમને પણ તમે પરસ્પર વંદનાદિ કેમ નથી કરતા ? આ પ્રમાણે રાજાના નિષ્ઠુર અને કોમળ વચનો સાભળી તે મુનિઓ બોધ પામ્યા, લજ્જીત થયા અને નિઃશંકીત થવાથી સન્માર્ગ પામ્યા. પછી રાજાએ વિનયથી કહ્યું, મહારાજ ! તમને-યોગ્ય માર્ગે લાવવા માટેજ મે આ પ્રમાણે કર્યું છે, તેમાં મારાથી જે અવિનય કે અપરાધ થયો હોય, તે ક્ષમા કરશો. ૨૩૫૬-૨૩૫૭

એજ અર્થ વિસ્તારથી હવે ભાષ્યકાર કહે છે

गुरुणा देवीभूएण समणरूवेण वाइया सीसा ।
सब्भावे परिकहिए अव्वत्तयदिट्ठिणो जाया ॥ २३५८ ॥
को जाणइ किं साहू देवो वा तो न वंदणिज्जोत्ति ।
होज्ज असंजयनमणं होज्ज मुसावायममुओत्ति ॥ २३५९ ॥
थेरवयणं जइ परं संदेहो किं सुरो त्ति साहुत्ति ? ।
देवे कह न संका किं सो देवो न देवो त्ति ? ॥ २३६० ॥
तेण कहियत्ति व मई देवोऽहं रूवदरिसणाओ य ।
साहुत्ति अह कहिए समाणरूवम्मि का संका ? ॥ २३६१ ॥
देवस्स व किं वयणं सच्चं ति न साहुरूवधारिस्स ।
न परोप्परंपि वन्दह जं जाणन्तावि जयउ त्ति ॥ २३६२ ॥

દેવ થએલા ગુરૂએ સાધુરૂપે શિષ્યો પાસે વંદનાદિ કરાવ્યું, જ્યારે તેમણે દેવગુરૂએ

સત્ય વાત કહી, ત્યારે તે શિષ્યો અવ્યક્ત દૃષ્ટિ થયા તેઓ એમ માનવા લાગ્યા કે કોણ જાણે આ સત્ય સાધુ હશે ? કે સાધુવેશધારી દેવ હશે ? એમા કઇ નિશ્ચય નથી થતો. માટે કોઇને પણ કોઇએ વન્દનાદિ ન કરવુ, કેમ કે આષાઢદેવની પેઠે અસયતિને વદન થઇ જાય, ને " આ વ્રતી છે, " એમ બોલવામા મૃષાવાદ દોષ લાગે. (આ પ્રમાણે તેઓને અવ્યક્તદૃષ્ટિ થએલા જાણીને) વૃદ્ધ સાધુઓએ કહ્યુ, જો તમને બીજાઓમા " આ સાધુ છે, કે દેવ છે ? " એવો સદેહ થતો હોય, તો જેણે તમને " હુ દેવ છુ " એમ કહ્યુ, તે દેવમા " એ દેવ છે કે દેવ નથી " એવો સદેહ કેમ નથી થતો ? તેણે પોતેજ કહ્યુ કે હુ દેવ છુ, અને અમે પણ દેવસ્વરૂપ જોયુ, તેથી તેમા સદેહ નથી થતો, એમ કહેતા હો, તો જ એમ કહે કે હુ સાધુ છુ, અને સાધુનુ સ્વરૂપ પણ જોવામા આવે છે, તો તેમા તમને કેમ સદેહ થાય છે ? અથવા શુ સત્ય સાધુનુ વચન અસત્ય હોય છે, અને દેવનુ વચન સત્ય હોય છે ? કે જેથી " આ સાધુ છે " એમ જાણ્યા છતા પણ પરસ્પર વન્દનાદિ નથી કરતા ? ૨૩૬૨

जीवाइपयत्थेसुवि सुहुम व्ववहिय-विगिट्ठरूवेसु ।
अच्चतपरोक्खेसु य कह न जिणाईसु भे सका ? ॥ २३६३ ॥
तव्वयणाओ व मई नणु तव्वयण सुसाहुवित्तोत्ति ।
आलयविहारसमिओ समणोऽय वंदणिज्जोत्ति ॥ २३६४ ॥
जह वा जिणिंदपडिम जिणगुणरहियत्ति जाणमाणावि ।
परिणामविसुद्धत्थ वंदह तह किं न साहुपि ? ॥ २३६५ ॥
होज्ज नवा साहुत्तं जइरूवे नत्थि चेव पडिमाए ।
सा कीस वदणिज्जा ? जइरूवे कीस पडिसेहो ? २३६६ ॥
अस्संजयपडिरूवे पावाणुमई मई न पडिमाए ।
नणु देवाणुगयाए पडिमाअवि होज्ज सो दोसो ॥ २३६७ ॥

(જો એ પ્રમાણે તમને યતિઓમા સદેહ હોય) તો સૂક્ષ્મ-વ્યવહિત-અને વિપ્રકૃષ્ટ જીવાદિ પદાર્થોમા, તેમજ અત્યન્ત પરોક્ષ એવા જિનેશ્વરાદિમા પણ તમને શકા કેમ ન હોય ? જિનેશ્વરમા શકા નથી, અને તેમના વચનથી જીવાદિ પદાર્થમા પણ શકા નથી, એમ કહેતા હો, તો " સારા આચરણવાળા હોય તે સાધુ " એવા જિનવચનથી આલય-વિહાર યુક્ત આ સાધુ છે, અવશ્ય વદન કરવા યોગ્ય છે. (એમ કેમ નથી માનતા ?) અથવા જેમ જિનેશ્વરની પ્રતિમા જિનેશ્વરના ગુણ રહિત છે, એમ જાણવા છતા પણ પરિણામની વિશુદ્ધિ માટે, તમે તેને વદન કરો છો, તેવી રીતે સાધુને પણ કેમ નથી કરતા ? વળી યતિરૂપમા સાધુપણુ હોય, અથવા ન પણ હોય, અને પ્રતિમામા તો જિનપણુ નથીજ હોતુ. તે છતા તે પ્રતિમાને શા માટે વદન કરો છો ? અને યતિરૂપમા શા માટે નિષેધો છો ? દેવાધિષ્ઠિત અસંયત યતિરૂપધારી મુનિને વદન કરવાથી અસયતના પાપની અનુમતિ થાય છે, તેની પાપાનુમતિ પ્રતિમાને વદન કરવાથી નથી થતી, એમ કહેતા હો, તો દેવાધિષ્ઠિત જે પ્રતિમાને વદન કરતા પણ, તે અનુમતિરૂપ દોષ આવે છેજ. ૨૩૬૩ થી ૨૩૬૭

સદેહ હોય, તે જેણે તમા "હુ દેવ છુ" એમ કહ્યુ, તેના તમને એ દેવ છે, કે નહિ, એવો કેમ સદેહ નથી થતો ? તેણે પોતે જ "હુ દેવ છુ" એમ કહ્યુ, વળી પ્રત્યક્ષથી પણ એમ તે દેવસ્વરૂપ જોયુ, તેથી તેમા અમને સદેહ નથી, એમ કહેતા હો, તો જેઓ "અમે સાધુ છીએ" એમ કહે છે, અને પ્રત્યક્ષથી સાધુસ્વરૂપ જણાય છે, તેઓમા તમને સાધુપણાનો સદેહ શાથી થાય છે ? કે જેથી પરસ્પર વદન નથી કરતા ? વળી સાધુના વચન કરતા દેવનુ વચન સત્ય છે, એમ ન કહી શકાય, દેવો ક્રીડા માટે અસત્યવચન પણ બોલે, પરન્તુ સાધુઓ મૃષાવાદથી વિરત્ થએલા હોવાથી કદીપણ અસત્ય બોલતા નથી.

ઇત્યાદિ યુક્તિયોથી સમજાવ્યા છતા પણ, તેઓ સમજ્યા નહિ, એટલે તે સઘળા અવ્યક્તવાદી સાધુઓને સઘથી બહાર કર્યા, તેઓ વિહાર કરતા અનુક્રમે રાજગૃહનગરે આવ્યા, અને ગુણશિલ ચૈત્યમા રહ્યા તે વખતે તે નગરનો મૌર્યવંશી બળભદ્ર નામે રાજા શ્રાવક હતો, તેણે જાણ્યુ કે તે અવ્યક્તવાદી નિન્હવો છે, આથી તેઓને યોગ્ય માર્ગે લાવવા માટે રાજાએ પોતાના માણસો મોકલીને તે સાધુઓને રાજમહેલમા બોલાવ્યા, અને તેઓને હાથીના પગ નીચે ચગદાવવા વડે વધ કરવાને લશ્કરના માણસોને આજ્ઞા કરી તેવાર પછી તેમને ચગદવા માટે હાથીનુ લશ્કર મગાવ્યા છતે તે સાધુઓ બોલ્યા રાજન્ ! અમે જાણીએ છીએ કે તુ શ્રાવક છો, તો અમારા જેવા સાધુઓને આમ શા માટે મારે છે ? તે સાભળીને રાજાએ કહ્યુ, તમારા સિદ્ધાન્તાનુસાર હુ શ્રાવક છુ કે નહિ, તેની શી ખાતરી ? વળી તમે પણ ચોર-ડાકુ ગુપ્તચર યા સાધુ હશો, તે કોણ જાણે છે ? સાધુઓ બોલ્યા રાજન્ ! અમે નિશ્ચય સાધુઓજ છીએ, અન્ય કોઇ નથી. રાજાએ કહ્યું જો તમને એમ નિશ્ચય હોય, તો જે જ્યેષ્ઠ મુનિઓ હોય, તેમને પણ તમે પરસ્પર વદનાદિ કેમ નથી કરતા ? આ પ્રમાણે રાજાના નિષ્ઠુર અને કોમળ વચનો સાભળી તે મુનિઓ બોધ પામ્યા, લજ્જીત થયા અને નિ શકીત થવાથી સન્માર્ગ પામ્યા પછી રાજાએ વિનયથી કહ્યુ, મહારાજ ! તમને-યોગ્ય માર્ગે લાવવા માટેજ મે આ પ્રમાણે કર્યુ છે, તેમા મારાથી જે અવિનય કે અપરાધ થયો હોય, તે ક્ષમા કરજો. ૨૩૫૬-૨૩૫૭

એજ અર્થ વિસ્તારથી હવે ભાષ્યકાર કહે છે

गुरुणा देवीभूएण समणरूवेण वाइया सीसा ।
सब्भावे परिकहिए अव्वत्तयदिट्ठिणो जाया ॥ २३५८ ॥
को जाणइ किं साहू देवो वा तो न वंदणिज्जोत्ति ।
होज्ज असंजयनमणं होज्ज मुसावायममुओत्ति ॥ २३५९ ॥
थेरवयणं जइ परे संदेहो किं सुरो त्ति साहुत्ति ? ।
देवे कह न संका किं सो देवो न देवो त्ति ? ॥ २३६० ॥
तेण कहिए त्ति व मई देवोऽहं रूवदरिसणाओ य ।
साहुत्ति अहं कहिए समाणरूवम्मि का संका ? ॥ २३६१ ॥
देवस्स व किं वयणं सच्चं ति न साहुरूवधारिस्स ।
न परोप्परंपि वन्दह जं जाणन्तावि जयउ त्ति ॥ २३६२ ॥

દેવ થએલા ગુરૂએ સાધુરૂપે શિષ્યો પાસે વદનાદિ કરાવ્યુ, જ્યારે તેમણે દેવગુરૂએ

સત્ય વાત કહી, ત્યારે તે શિષ્યો અવ્યક્ત દૃષ્ટિ થયા તેઓ એમ માનવા લાગ્યા કે કોણ જાણે આ સત્ય સાધુ હશે ? કે સાધુવેશધારી દેવ હશે ? એમા કઇ નિશ્ચય નથી થતો. માટે કોઇને પણ કોઇએ વદનાદિ ન કરવુ, કેમ કે આષાઢદેવની પેઠે અસયતિને વદન થઇ જાય, ને " આ વ્રતી છે, " એમ બોલવામા મૃષાવાદ દોષ લાગે. (આ પ્રમાણે તેઓને અવ્યક્તદૃષ્ટિ થએલા જાણીને) વૃદ્ધ મધુઓએ કહ્યુ, જો તમને બીજાઓમા " આ સાધુ છે, કે દેવ છે ? " એવો સદેહ થતો હોય, તો જેણે તમને " હુ દેવ છુ " એમ કહ્યુ, તે દેવમા " એ દેવ છે કે દેવ નથી " એવો સદેહ કેમ નથી થતો ? તેણે પોતેજ કહ્યુ કે હુ દેવ છુ, અને અમે પણ દેવસ્વરૂપ જોયુ, તેથી તેમાં સદેહ નથી થતો, એમ કહેતા હો, તો જ એમ કહે કે હુ સાધુ છું, અને સાધુનુ સ્વરૂપ પણ જોવામા આવે છે, તો તેમા તમને કેમ સદેહ થાય છે ? અથવા શુ સત્ય સાધુનુ વચન અસત્ય હોય છે, અને દેવનુ વચન સત્ય હોય છે ? કે જેથી " આ સાધુ છે " એમ જાણ્યા છતા પણ પરસ્પર વન્દનાદિ નથી કરતા ? ૨૩૬૨

जीवाइपयत्थेसुवि सुहुम व्ववहिग-विगिट्ठरूवेसुं ।
अच्चतपरोक्खेसु य कह न जिणाईसु मे सका ? ॥ २३६३ ॥
तव्वयणाओ व मई नणु तव्वयण सुसाहुवित्तोत्ति ।
आलयविहारसमिओं समणोऽय वंदणिज्जोत्ति ॥ २३६४ ॥
जह वा जिणिंदपडिमं जिणगुणरहियंति जाणमाणावि ।
परिणामविसुद्धत्थ वदह तह किं न साहुंपि ? ॥ २३६५ ॥
होज्ज नवा साहुत्तं जइरूवे नत्थि चेव पडिमाए ।
सा कीस वंदणिज्जा ? जइरूवे कीस पडिसेहो ? २३६६ ॥
अस्संजयपडिरूवे पावाणुमई मई न पडिमाए ।
नणु देवाणुगयाए पडिमाअवि होज्ज सो दोसो ॥ २३६७ ॥

(જો એ પ્રમાણે તમને યતિઓમા સદેહ હોય) તો સૂક્ષ્મ-વ્યવહિત-અને વિપ્રકૃષ્ટ જીવાદિ પદાર્થોમા, તેમજ અત્યન્ત પરોક્ષ એવા જિનેશ્વરાદિમા પણ તમને શકા કેમ ન હોય ? જિનેશ્વરમા શકા નથી, અને તેમના વચનથી જીવાદિ પદાર્થમાં પણ શકા નથી, એમ કહેતા હો, તો " સારા આચરણવાળા હોય તે સાધુ " એવા જિનવચનથી આલય-વિહાર યુક્ત આ સાધુ છે, અવશ્ય વદન કરવા યોગ્ય છે. (એમ કેમ નથી માનતા ?) અથવા જેમ જિનેશ્વરની પ્રતિમા જિનેશ્વરના ગુણ રહિત છે, એમ જાણવા છતા પણ પરિણામની વિશુદ્ધિ માટે, તમે તેને વદન કરો છો, તેવી રીતે સાધુને પણ કેમ નથી કરતા ? વળી યતિરૂપમા સાધુપણુ હોય, અથવા ન પણ હોય, અને પ્રતિમામા તો જિનપણુ નથીજ હોતુ. તે છતા તે પ્રતિમાને શા માટે વદન કરો છો ? અને યતિરૂપમા શા માટે નિષેધો છો ? દેવાધિષ્ઠિત અસંયત યતિરૂપધારી મુનિને વદન કરવાથી અસયતના પાપની અનુમતિ થાય છે, તેવી પાપાનુમતિ પ્રતિમાને વદન કરવાથી નથી થતી, એમ કહેતા હો, તો દેવાધિષ્ઠિત દેવ પ્રતિમાને વદન કરતા પણ, તે અનુમતિરૂપ દોષ આવે છેજ. ૨૩૬૩ થી ૨૩૬૭

अह पडिमाए न दोसो जिणबुद्धीए नमओ विसुद्धस्स ।
तो जइरूव नमओ जइबुद्धीए कह दोसो ? ॥ २३६८ ॥
अह पडिमंपि न वदइ देवासकाए तो न घेत्तव्वा ।
आहारो-वहि-सेज्जा मा देवकया भवेज्ज ण्हु ॥ २३६९ ॥
को जाणइ किं भत्तं किमओ किं पाणयं जलं मज्ज ।
किमलाबु माणिक्क किं सप्पो चीवर दोरो ? ॥ २३७० ॥
को जाणइ किमसुद्ध किं सुद्ध किं सजीवनिज्जीव ।
किं भक्ख किमभक्ख ? पत्तमभक्खं तओ सव्व ॥ २३७१ ॥

જિનપ્રતિમામા જિનબુદ્ધિએ નમસ્કાર કરતા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળાને અનુમતિરૂપ દોષ નથી લાગતો, (એમ કહેતા હો) તો યતિરૂપને યતિબુદ્ધિએ નમસ્કાર કરતા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળાને કેવી રીતે દોષ લાગે ? નજ લાગે (અહીં કોઇ એમ કહે કે એ પ્રમાણે સાધુબુદ્ધિએ લિંગમાત્ર ધારણ કરનાર પાસત્થા વિગેરેને નમસ્કાર કરતા પણ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળાને દોષ ન લાગવો જોઇએ. આ કથન અયોગ્ય છે, કારણ કે તેવાઓને પ્રત્યક્ષ સમ્યક્ યતિરૂપજ નથી હોતું (એટલે પાસત્થાદિને નમસ્કાર કરતા સાવદ્યઅનુજ્ઞારૂપ દોષ લાગે છે.) અને જો દેવશંકાથી પ્રતિમાને પણ વન્દન નહિ કરો તો પછી આહાર-ઉપધિ-શય્યા વિગેરે દેવકૃત હોય, એમ ધારીને તે પણ ગ્રહણ ન કરવા જોઇએ વળી (એવી શંકાથી સર્વથા વ્યવહારનોજ ઉચ્છેદ થશે, જેમકે-) કોણ જાણે આ ભાત છે ? કે કીડા છે ? આ પીવાના પદાર્થ જલ છે ? કે મદિરા છે ? આ અલાબુ (તુંબડું) છે ? કે માણિક્ય છે ? આ સર્પ છે ? વસ્ત્ર છે ? કે દોરો છે ? કોણ જાણે આ વસ્તુ શુદ્ધ છે ? કે અશુદ્ધ છે ? આ સજીવ હશે ? કે નિર્જીવ હશે ? આ ભક્ષ્ય હશે કે અભક્ષ્ય હશે ? આ પ્રમાણેની ભ્રાન્તિથી સર્વ વસ્તુ તમારે અભોગ્ય અને અભક્ષ્ય થશે. ૨૩૬૮-૨૩૬૯-૨૩૭૦-૨૩૭૧

जइणावि न सहवासो सेओ पमया कुसीलसंकाए ।
होज्ज गिहीवि जइत्ति य तस्सासीसा न दायव्वा ॥ २३७२ ॥
न य सो दिक्खेयव्वो भव्वोऽभव्वोत्ति जेण को मुणइ ? ।
चोरुत्ति चारिउत्ति व होज्ज व परदारगामित्ति ? ॥ २३७३ ॥
को जाणइ को सीसो को व गुरू ? तो न तव्विसेसोवि ।
गज्झो न योव्वएसो को जाणइ सच्चमलियं ? ॥ २३७४ ॥
किं बहुणा सव्व चिय संदिद्ध जिणमय जिणिंदा य ।
परलोय सग्ग मोक्खा दिक्खाए किंपत्थमारंभो ? ॥ २३७५ ॥
अह संति जिणवरिंदा तव्वयणाओ य सव्वपडिवत्ती ।
तो तव्वयणाउ च्चिय जइवंदणयं कह न मयं ? ॥ २३७६ ॥
जइ जिणमय पमाणं मुणित्ति तो बज्झकरणपरिसुद्ध ।
देवंपि वन्दमाणो विसुद्धभावो विसुद्धो उ ॥ २३७७ ॥

તથા સ્ત્રી અને કુશીલીઆની શંકાથી તમારે યતિ સાથેનો સવાસ પણ શ્રેય નથી, વળી ગૃહસ્થ પણ કદાચ યતિ હોય, એવી ભ્રાન્તિથી, તેને આશીર્વાદ (ધર્મ-લાભ) ન આપવો જોઇએ. કોઇને દીક્ષા પણ ન આપવી જોઈએ, કેમકે કોણ જાણે-તે ભવ્ય છે, કે અભવ્ય છે ? ચોર હશે ? ગુપ્ત ચર હશે ? કે પરસ્ત્રીગામી હશે ? તેમજ કોણ શિષ્ય છે ? અને કોણ ગુરૂ છે ? એનો તફાવત પણ કોણ જાણે છે ? તેમ વળી ઉપદેશ પણ ન ગ્રહણ કરવો, કારણ કે એ ઉપદેશ પણ સત્ય હશે કે અસત્ય હશે ? વિશેષ શુ કહેવુ, ? એવા પ્રકારની ભ્રાન્તિથી તમારા અભિપ્રાયે જિનમત અને જિનેશ્વર પરલોક-સ્વર્ગ-મોક્ષ વિગેરે સર્વ કઇ સંદેહ વાળુ જ છે. તો પછી દીક્ષાનો આરંભ શા માટે કરો છો ? જિનેશ્વર છે, અને તેમના વચનથી સ્વર્ગ-મોક્ષાદિ-પણ છે એવી પ્રતીતિ થાય છે, એમ કહેતા હો, તો જિનવચનથી યતિવન્દન કરવાનુ કેમ નથી માન્ય કરતા ? વળી જો તમને જિનમત પ્રમાણ છે, તો આ " મુનિ " એવી બુદ્ધિથી આલય-વિહારાદિ બાહ્ય કરણથી શુદ્ધ એવા દેવને પણ વિશુદ્ધભાવથી વન્દન કરતા કઇ દોષ નથી ૨૩૭૩થી-૨૩૭૭

जइ वा सो जइवेसो दिट्ठो तह केत्तिया सुरा अन्ने ।
तुब्भेहिं दिट्ठपुव्वा ? सव्वत्थापच्चओ जं मे ॥२३७८॥
छउमत्थसमयचज्जा ववहारनयाणुसारिणी सव्वा ।
त तह समायरंतो सुज्झइ सव्वो विसुद्धमणो ॥ २३७९ ॥
संववहारोवि बली जमसुद्धंपि गहिय सुयविहीए ।
कोवेइ न सव्वण्णू वंदइ य कयाइ छउमत्थं ॥ २३८० ॥
निच्छयववहारनओवणीयमिह सासणं जिणिंदाण ।
एगयरपरिच्चाओ मिच्छं सकादओ जे य ॥ २३८१ ॥
जइ जिणमयं पवज्जह तो मा ववहारनयमयं मुयह ।
ववहारपरिच्चाए तित्थुच्छेओ जओऽवस्सं ॥ २३८२ ॥

અથવા તમે જેમ તે આર્યઆષાઢ દેવને યતિ રૂપધારી જોયા, તેમ બીજા કેટલા દેવને તમે તે પ્રમાણે પૂર્વે જોયા ? કે જેથી સર્વત્ર એવી અપ્રતીતિ તમને થાય છે ? (માટે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ તમારે પરસ્પર વન્દનાદિ કરવુ જોઇએ) કારણ કે છદ્મસ્થ સમયની સર્વ ચર્યા વ્યવહાર નયને અનુસારે હોય છે, તેથી-વિશુદ્ધ મનવાળો તે પ્રમાણે આચરતો વિશુદ્ધ થાય છે. સંવ્યવહારથી બલવત્તા છે શ્રુતવિધિ વડે જે અશુદ્ધ આહાર ગ્રહણ કરેલ હોય, તેનો પણ સર્વજ્ઞ નિષેધ નથી કરતા, તેમજ કોઇ વખત તેઓ છદ્મસ્થને પણ વન્દન કરે છે, જિનેશ્વરનુ શાસન નિશ્ચય અને વ્યવહાર નય યુક્ત છે, તેમાના એકનો ત્યાગ કરવાથી તેમજ શંકાદિ દોષે કરવાથી મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે જો તમે જિનમત અંગીકાર કરતા હો, તો વ્યવહારનયના મતનો ત્યાગ ન કરો, કેમકે વ્યવહારનો ત્યાગ કરવાથી અવશ્ય તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે ૨૩૭૮-થી-૨૩૮૨

इय ते नासगाहं मुयंति जाहे बहुंपि भण्णंता ।
तो संघपरिबत्ता रायगिहे निवतिणा नाउं ॥ ॥ २३८३ ॥

अह पडिमाए न दोसो जिणबुद्धीए नमओ विसुद्धस्स ।
तो जइरूव नमओ जइबुद्धीए कह दोसो ? ॥ २३६८ ॥
अह पडिमपि न वदह देवासंकाए तो न घेत्तव्वा ।
आहारो-वहि सेज्जा मा देवकया भवेज्ज ण्हु ॥ २३६९ ॥
को जाणइ किं भत्त किमओ किं पाणयं जलं मज्ज ।
किमलावु माणिक्क किं सप्पो चीवर दोरो ? ॥ २३७० ॥
को जाणइ किमसुद्ध किं सुद्ध किं सजीवनिज्जीवं ।
किं भक्ख किमभक्ख ? पत्तमभक्खं तओ सव्व ॥ २३७१ ॥

જિનપ્રતિમામા જિનબુદ્ધિએ નમસ્કાર કરતા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળાને અનુમતિરૂપ દોષ નથી લાગતો, (એમ કહેતા હો) તો યતિરૂપને યતિબુદ્ધિએ નમસ્કાર કરતા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળાને કેવી રીતે દોષ લાગે ? નજ લાગે (અહીં કોઇ એમ કહે કે એ પ્રમાણે સાધુબુદ્ધિએ લિંગમાત્ર ધારણ કરનાર પાસત્થા વિગેરેને નમસ્કાર કરતા પણ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળાને દોષ ન લાગવો જોઇએ. આ કથન અયોગ્ય છે, કારણ કે તેવાઓને પ્રત્યક્ષ સમ્યગ્ યતિરૂપજ નથી હોતુ (એટલે પાસત્થાદિને નમસ્કાર કરતા સાવદ્યઅનુજ્ઞારૂપ દોષ લાગે છે.) અને જો દેવશંકાથી પ્રતિમાને પણ વન્દન નહિ કરો તો પછી આહાર-ઉપધિ-શય્યા વિગેરે દેવકૃત હોય, એમ ધારીને તે પણ ગ્રહણ ન કરવા જોઇએ. વળી (એવી શંકાથી સર્વથા વ્યવહારનોજ ઉચ્છેદ થશે, જેમકે-) કોણ જાણે આ ભાત છે ? કે કીડા છે ? આ પીવાના પદાર્થ જળ છે ? કે મદિરા છે ? આ અલાબુ (તુંબડુ) છે ? કે માણિક્ય છે ? આ સર્પ છે ? વસ્ત્ર છે ? કે દોરો છે ? કોણ જાણે આ વસ્તુ શુદ્ધ છે ? કે અશુદ્ધ છે ? આ સજીવ હશે ? કે નિર્જીવ હશે ? આ ભક્ષ્ય હશે કે અભક્ષ્ય હશે ? આ પ્રમાણેની ભ્રાન્તિથી સર્વ વસ્તુ તમારે અયોગ્ય અને અભક્ષ્ય થશે. ૨૩૬૮-૨૩૬૯-૨૩૭૦-૨૩૭૧

जइणावि न सहवासो सेओ पमया कुसीलसकाए ।
होज्ज गिहोवि जइत्ति य तस्सासीसा न दायव्वा ॥ २३७२ ॥
न य सो दिक्खेयव्वो भव्वोऽभव्वोत्ति जेण को मुणइ ? ।
चोरुत्ति चारिउत्ति व होज्ज व परदारगामित्ति ? ॥ २३७३ ॥
को जाणइ को सीसो को व गुरू ? तो न ववित्तेसोवि ।
गज्झो न योवएसो को जाणइ सच्चमलियं ? ॥ २३७४ ॥
किं बहुणा सव्व चिय सदिद्ध जिणमय जिणिंदा य ।
परलोय सग्ग मोक्खा दिक्खाएँ किमत्थमारभो ? ॥ २३७५ ॥
अह संति जिणवरिंदा तव्वयणाओ य सव्वपडिवत्ती ।
तो तव्वयणाउ च्चिय जइवंदणय कह न मय ? ॥ २३७६ ॥
जइ जिणमय पमाण मुणित्ति तो बज्झकरणपरिसुद्धं ।
देवपि वन्दमाणो विसुद्धमावो विसुद्धो उ ॥ २३७७ ॥

પૂર્વની નૈપુણિક નામે વસ્તુનું અધ્યયન કરતો (મિથ્યાત્વોદયથી સામુચ્છેદિક દૃષ્ટિ થયો.) તેને રાજગૃહનગરમાં ખંડરક્ષક શ્રાવકોએ બોધ પમાડયો. ૨૩૮૯-થી-૨૩૯૦.

મિથિલાનગરીના લક્ષ્મીગૃહ ચૈત્યમા શ્રીમાન્ મહાગિરિ આચાર્યના કૌડિન્ય નામના શિષ્ય આવીને રહ્યા, તેમને અશ્વમિત્ર નામનો એક શિષ્ય હતો, તે એક વખત અનુપ્રવાદ પૂર્વમાના નૈપુણિક નામની વસ્તુનુ અધ્યયન કરતો હતો, તે વખતે તેમા છિન્નછેદનક નયની વક્તવ્યતામા આ પ્રકારના આલાપક આવ્યા. "पडुप्पन्नसमयनेरइया सव्वे वोच्छिज्जिस्संति एवं जाव वेमाणियत्ति, एवं बीयाइसमएसु वि वत्तव्वं" અહીં તેને વિચાર થયો કે પ્રત્યુત્પન્ન સમયના સર્વ નારકીઓ નાશ પામશે. અને એજ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનીક દેવો પણ નાશ પામશે, જો આ પ્રમાણે ઉત્પત્તિ અનન્તર સર્વ જીવો નાશ પામે, તો પછી તેઓને સુકૃત-દુષ્કૃત કર્મના ફળનો અનુભવ કયાથી થાય? નજ થાય આ પ્રમાણે તેણે સ્વમતિ-કલ્પનાએ પ્રરૂપણા કરવા માડી, ત્યારે ગુરૂશ્રીએ તેને આગળ કહેલી રીતે અનેક યુક્તિઓથી સમજાવવા માડયો, છતા તે મિથ્યાત્વના ઉદયથી ન સમજ્યો, ત્યારે તેને સઘબહાર કર્યો, સઘ બહાર થયા પછી અશ્વમિત્ર સમુચ્છેદવાદની પ્રરૂપણા કરતો પોતાના પરિવાર સાથે કામ્પિલ્યપુર જેનુ બીજુ નામ રાજગૃહનગર હતુ, ત્યા આવ્યો, તે નગરમા ખડરક્ષ નામના શ્રાવકો હતા, તેમણે આ નિન્હવો આવ્યા જાણીને તેમને બોધ કરવા માટે મારવા માડયા, આથી ભય પામેલા અશ્વમિત્ર વિગેરે સાધુઓએ કહ્યુ, અરે! અમે જાણીએ છીએ કે તમે શ્રાવકો છો, તે છતા અમને સાધુઓને શા માટે મારો છો? તેના ઉત્તરમા શ્રાવકોએ કહ્યુ, તમારા સિદ્ધાન્તના અનુસારે જે સાધુઓ હતા તે તો નાશ પામ્યા, તમે તો કોઈ ચોર વિગેરે હશો, માટે તમને અમે સારી રીતે માર મારીને શિક્ષા કરીશુ. આથી ભય પામેલા તેઓએ પોતાનો કદાગ્રહ તજી દીધો અને બોધ પામ્યા, પછી મિથ્યાદુષ્કૃત આપીને તેઓ ગુરૂ સમીપે ગયા. ૨૩૮૯-૨૩૯૦.

એ નિર્યુક્તિકારે કહેલ અર્થ વધારે સ્ફુટ કરવાને હવે ભાષ્યકાર કહે છે.

नेउणमणुप्पवाए अहिज्जओ वत्थुमासमित्तस्स ।
एगसमयाइवोच्छेयसुत्ताओ नासपडिवत्ती ॥ २३९१ ॥
उप्पायाणंतरओ सव्वं चिय सव्वहा विणासित्ति ।
गुरुवयणमेगनयमयमेयं मिच्छं न सव्वमयं ॥ २३९२ ॥
न हि सव्वहा विणासो अद्धापज्जायमेत्तनासम्मि ।
सपरपज्जायाणंतधम्मणो वत्थुणो जुत्तो ॥ २३९३ ॥

અનુપ્રવાદ પૂર્વમાની નૈપુણિક વસ્તુનુ અધ્યયન કરતા અશ્વમિત્રને એકસમયાદિ વ્યવચ્છેદ સૂત્રથી "ઉત્પત્તિ અનન્તર સર્વ વસ્તુ સર્વથા પ્રકારે નાશ પામે છે" એ પ્રમાણે વિનશ્વરરૂપ બોધ થયો. અહી શ્રી ગુરૂ કહે છે કે એ વચન એકનયાનુસારી છે, પણ સર્વ-નયાત્મક નથી, માટે તે મિથ્યાત્વ છે, કારણ કે અદ્ધા (એટલે કાળ) પર્યાય માત્રનો નાશ થાય તો પણ સ્વ-પર પર્યાયથી અનન્ત ધર્માત્મક વસ્તુનો સર્વથા નાશ થાય નહિ ૨૩૯૧-૨૩૯૨-૨૩૯૩.

અનુપ્રવાદ પૂર્વમાની નૈપુણિક વસ્તુનુ અધ્યયન કરતા અશ્વમિત્રને પૂર્વોક્ત સૂત્રથી "ઉત્પત્તિ અનન્તર સર્વ વસ્તુ સર્વથા પ્રકારે નાશ પામે છે" એ પ્રમાણે સર્વ નાશનો બોધ થયો. આથી શ્રીગુરૂએ તેને કહ્યુ કે "વસ્તુઓનુ પ્રતિસમય વિનાશીપણું" જે કહ્યુ

बलभद्देणग्घाया भणंति सावय ! वय तवस्सिचि ।
मा कुरु सकमसकारुहेसु भणिए भणइ राया ॥ २३८४ ॥

को जाणइ के तुब्भे ? किं चोरा चारिआ अभिमरत्ति ? ।
सजयरूवच्छण्णा अज्जमहं भे विवाएमि ॥ २३८५ ॥

नाणचरियाहिं नज्जइ समणोऽसमणो व कीस जाणतो ।
त सावय ! सद्देह करेसि ? भणिओ निवो भणइ ॥ २३८६ ॥

तुब्भ चिय न परोप्पर वीसभो साहवोचि किह मज्झ ।
ना॰ चरियाहिं जायउ ? चोराण व किं न ता सति ? ॥ २३८७ ॥

उववत्तीओ भयओ य पवण्णा सम्मसयमसग्गाहो ।
निवखामियाभिगतु गुरुमूल ते पडिक्कता ॥ २३८८ ॥

એ પ્રમાણે વૃદ્ધોએ તેમને ઘણે પ્રકારે કહ્યુ, તે છતા જ્યારે તેમણે પોતાનો કદાગ્રહ ન મૂક્યો, ત્યારે તેમને સઘે (ગચ્છથી) દૂર કર્યા, તેથી તે નિન્હવ મુનિઓ વિહાર કરતા રાજગૃહ નગરીએ આવ્યા, તેમને આવેલા જાણીને ત્યાના બલભદ્ર રાજાએ તેમને બોલાવ્યા ને પૂછયુ, (અરે ! તમે કોણ છો ? મુનિઓએ કહ્યુ,) શ્રાવક ! અમે તપસ્વી છીએ, અશકાના સ્થાનમા શકા ન કર, તેઓ એમ બોલ્યા, એટલે રાજાએ કહ્યુ, કોણ જાણે તમે કોણ છો ? જરૂર તમે સાધુવેષમા છુપાએલા કોઇ ચોર-ગુપ્તચર કે ધાડપાડુ હશો, આજે અવશ્ય હુ તમારો નાશ કરીશ. (આથી ભય પામેલા મુનિઓ બોલ્યા) જ્ઞાન અને ચારિત્રવડે આ મુનિ છે કે મુનિ નથી, એમ જાણી શકાય છે, એ પ્રમાણે તુ જાણે છે, છતા હે શ્રાવક ! (અમારામા) શા માટે સદેહ કરે છે ? રાજાએ કહ્યુ, "આ સાધુ છે." એવો તમનેજ પરસ્પર વિશ્વાસ નથી, તો પછી તે જ્ઞાન-ચારિત્રવડે મને કયાથી વિશ્વાસ હોય ? શુ ચોરોને પણ કૃત્રિમ ચારિત્ર નથી હોતુ ? હોય છેજ. એ પ્રમાણે રાજાની યુક્તિ અને ભયથી તેઓએ પોતાના અસદ્‌આગ્રહનો ત્યાગ કર્યો, એટલે રાજાએ પોતે કરેલા (મિથ્યા અપરાધ માટે) માફી માગી, મુનિઓએ ગુરૂ પાસે જઇને તેની આલોચના કરી

તૃતીય નિન્હવવાદ સમાપ્ત થયો.

હવે ચોથા નિન્હવ સબધી વક્તવ્યતા કહે છે.

वीसा दो वाससया तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स ।
सामुच्छेइयदिट्टी मिहिलपुरीए समुप्पन्ना ॥ २३८९ ॥भा० १३१॥

मिहिलाए लच्छिघरे महागिरि कोडिन्न आसमित्ते य ।
नेउणियणुप्पवाए रायगिहे खडरक्खा य ॥ २३९० ॥भा०-१३२॥

ભગવન્ મહાવીર દેવ મોક્ષે ગયા પછી, બસેને વીસ વર્ષે મિથિલા નગરીમાં સામુચ્છેદીક દર્શન ઉત્પન્ન થયુ, તે આ પ્રમાણે, મિથિલા નગરીમા લક્ષ્મીગૃહચૈત્યમા મહાગિરિ આચાર્યના શિષ્ય કોડિન્ય મુનિનો અશ્વમિત્ર નામે શિષ્ય હતો, તે અનુપ્રવાદ

પૂર્વની નૈપુણિક નામે વસ્તુનું અ ધ્યયન કરતો (મિથ્યાત્વોદયથી સામુ ચ્છેદીક દૃષ્ટિ થયો.) તેને રાજગૃહનગરમા ખંડરક્ષ શ્રાવકોએ બોધ પમાડયો ૨૩૮૯-થી-૨૩૯૦.

મિથિલાનગરીના લક્ષ્મીગૃહ ચૈત્યમા શ્રીમાન્ મહાગિરિ આચાર્યના કૌડિન્ય નામના શિષ્ય આવીને રહ્યા, તેમને અશ્વ મિત્ર નામનો એક શિષ્ય હતો, તે એક વખત અનુપ્રવાદ પૂર્વમાના નૈપુણિક નામની વસ્તુનુ અધ્યયન કરતો હતો, તે વખતે તેમા છિન્નછેદનક નયની વક્તવ્યતામાં આ પ્રકારના આલાપક આવ્યા. पडुप्पन्नसमयनेरइया सव्वे वोच्छिज्जिस्संति एवं जाववेमाणियत्ति, एवं बीयाइसमएसुवि वत्तव्वं ' અહી તેને વિચાર થયો કે પ્રત્યુત્પન્ન સમયના સર્વ નારકીઓ નાશ પામશે. અને એજ પ્રમાણે સર્વ વૈમાનીક દેવો પણ નાશ પામશે, જો આ પ્રમાણે ઉત્પત્તિ અનન્તર સર્વ જીવો નાશ પામે, તો પછી તેઓને સુકૃત-દુષ્કૃત કર્મના દળનો અનુભવ કયાથી થાય? નજ થાય આ પ્રમાણે તેણે સ્વમતિકલ્પનાએ પ્રરૂપણા કરવા માંડી, ત્યારે ગુરુઓએ તેને આગળ કહેવાશે તેવી અનેક યુક્તિઓથી સમજાવવા માંડયો, છતા તે મિથ્યાત્વના ઉદયથી ન સમજ્યો, ત્યારે તેને સંઘ બહાર કર્યો, સંઘ બહાર થયા પછી અશ્વમિત્ર સમુચ્છેદવાદની પ્રરૂપણા કરતો પોતાના પરિવાર સાથે કામ્પિલ્યપુર જેનુ બીજુ નામ રાજગૃહનગર હતુ, ત્યા આવ્યો, તે નગરમા ખંડરક્ષ નામના શ્રાવકો હતા, તેમણે આ નિન્હવો આવ્યા જાણીને તેમને બોધ કરવા માટે મારવા માંડયા, આથી ભય પામેલા અશ્વમિત્ર વિગેરે સાધુઓએ કહ્યુ, અરે! અમે જાણીએ છીએ કે તમે શ્રાવકો છો, તે છતા અમને સાધુઓને શા માટે મારો છો? તેના ઉત્તરમા શ્રાવકોએ કહ્યુ, તમારા સિદ્ધાન્તના અનુસારે જે સાધુઓ હતા તે તો નાશ પામ્યા, તમે તો કોઈ ચોર વિગેરે હશો, માટે તમને અમે સારી રીતે માર મારીને શિક્ષા કરીશુ. આથી ભય પામેલા તેઓએ પોતાનો કદાગ્રહ તજી દીધો અને બોધ પામ્યા, પછી મિથ્યાદુષ્કૃત આપીને તેઓ ગુરુ સમીપે ગયા. ૨૩૮૯-૨૩૯૦.

એ નિર્યુક્તિકારે કહેલ અર્થ વધારે સ્ફુટ કરવાને હવે ભાષ્યકાર કહે છે.

> नेउणमणुप्पवाए अहिज्जओ वत्थुमाममित्तस्स ।
> एगसमयाइवोच्छेयसुत्ताओ नासपडिवत्ती ॥ २३९१ ॥
> उप्पायाणंतरओ सव्वं चिय सव्वहा विणासित्ति ।
> गुरुवयणमेगनयमयमेयं मिच्छं न सव्वमयं ॥ २३९२ ॥
> न हि सव्वहा विणासो अद्धापज्जायमेत्तनासम्मि ।
> सपरपज्जायाणंतधम्मणो वत्थुणो जुत्तो ॥ २३९३ ॥

અનુપ્રવાદ પૂર્વમાની નૈપુણિક વસ્તુનુ અધ્યયન કરતા અશ્વમિત્રને એકસમયાદિ વ્યવચ્છેદ સૂત્રથી "ઉત્પત્તિ અનન્તર સર્વ વસ્તુ સર્વથા પ્રકારે નાશ પામે છે" એ પ્રમાણે વિનશ્વરરૂપ બોધ થયો. અહીં શ્રી ગુરુ કહે છે કે એ વચન એકનયાનુસારી છે, પણ સર્વનયાત્મક નથી, માટે તે મિથ્યાત્વ છે, કારણ કે અદ્ધા (એટલે કાળ) પર્યાય માત્રનો નાશ થાય તો પણ સ્વ-પર પર્યાયથી અનન્ત ધર્માત્મક વસ્તુનો સર્વથા નાશ થાય નહિ ૨૩૯૧-૨૩૯૨-૨૩૯૩.

અનુપ્રવાદ પૂર્વમાની નૈપુણિક વસ્તુનુ અધ્યયન કરતા અશ્વમિત્રને પૂર્વોક્ત સૂત્રથી "ઉત્પત્તિ અનન્તર સર્વ વસ્તુ સર્વથા પ્રકારે નાશ પામે છે" એ પ્રમાણે સર્વ નાશનો બોધ થયો. આથી શ્રીગુરુએ તેને કહ્યુ કે "વસ્તુઓનુ પ્રતિસમય વિનાશીપણુ" જે કહ્યુ

છે, તે ક્ષણક્ષયવાદિ એક ઋજુસૂત્રનયના અભિપ્રાયનુ વચન છે, પણ એ વચન સર્વનયાત્મક નથી, માટે તે મિથ્યાત્વ છે, કારણ કે અદ્ધાપર્યાય માત્રનોજ નાશ થવાથી વસ્તુનો સર્વથા પ્રકારે નાશ માનવો યોગ્ય નથી દરેક વસ્તુ સ્વપર પર્યાયોથી અનન્ત ધર્માત્મક છે, આથી કરીને જે સમયમા તે નારકાદિ પ્રથમસમયનારકાદિ રૂપે નાશ પામે છે, તેજ સમયે દ્વિતીયસમય નારકાદિરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, અને જીવદ્રવ્યપણે અવસ્થિત રહે છે. આમ કેવળ અદ્ધા (કાળ) પર્યાય માત્રનોજ નાશ થાય છે, એથી સર્વ વસ્તુનો નાશ સર્વથા પ્રકારે કયાથી થાય? ન જ થાય કારણ કે વસ્તુ અનન્ત પર્યાયાત્મક હોવાથી તેમના એક પર્યાયનો નાશ થવાથી વસ્તુનો સર્વથા નાશ નજ થાય. ૨૩૮૧-૨૩૯૨-૨૩૯૩.

પૂર્વોક્ત સૂત્રની શંકાનુ બીજા સૂત્રથી સમાધાન કહે છે

अह सुत्ताउत्ति मई सुत्ते नणु सासयंपि निद्दिट्ठ ।
वत्थु दव्वट्ठाए असासयं पज्जयट्ठाए ॥ २३९४ ॥
एत्थवि न सव्वनासो समयाइविसेसण जओऽभिहिय ।
इहरा न सव्वनासे समयाइविसेसण जुत्त ॥ २३९५ ॥
को पढमसमयनारगनासे वितिसमयनारगो नाम ? ।
न सुरो घडो अभावो व होइ जइ सव्वहा नासो ? ॥ २३९६ ॥

જો પૂર્વોક્ત સૂત્ર પ્રમાણથી સર્વથા વસ્તુ વિચ્છેદ તુ કહે તે હોય, તો અન્યત્ર સૂત્રમા દ્રવ્યાર્થપણે વસ્તુને શાશ્વત પણ કહેલ છે, અને પર્યાયાર્થપણે અશાશ્વત પણ કહેલ છે. વળી એ સૂત્રમા પણ સર્વથા પ્રકારે નાશ નથી કહ્યો, કારણ કે સમયાદિ વિશેષણ વડે તે કહેલ છે, એમ ન જ હોય તો સમયાદિ વિશેષણ ત્યા ઘટે નહિ, કેમકે પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન થયેલા નારકીઓ સર્વથા પ્રકારે નાશ થયેલ તે બીજા-ત્રીજાદિ સમયે ઉત્પન્ન એમ કેમ કહી શકાય? વળી સર્વથા નાશ થતો હોય, તો દેવ ઘટ-અભાવ-એવો વ્યવહાર ન થાય ૨૩૯૪-૨૩૯૫-૨૩૯૬.

અગ્નિમિત્ર! પૂર્વોક્ત આલાપક રૂપ સૂત્રથી પ્રતિ સમય સર્વથા વસ્તુનો વિચ્છેદ માનીને સૂત્રની પ્રમાણતા માનતો હો, તો અન્યત્ર સૂત્રમા દ્રવ્યાર્થપણે વસ્તુને શાશ્વત પણ કહેલ છે અને પર્યાયાર્થપણે અશાશ્વત પણ કહેલ છે જેમકે —

" नेरइया ण भंते ! किं सासया, असासया ? । गोयमा ! सिय सासया सिय असासया । से केणट्ठेण ? गोयमा, ! दव्वट्ठयाए सासया, भावट्ठयाए असासया.

એટલે હે ભગવન્ત! નારકીઓ શાશ્વતા છે, કે અશાશ્વતા છે? ગૌતમ! કોઇ અપેક્ષાએ શાશ્વતા છે, અને કોઇ અપેક્ષાએ અશાશ્વતા છે. તે કેવી રીતે ભગવન્ત,? ગૌતમ! દ્રવ્યાર્થપણે શાશ્વતા- નિત્ય છે, અને ભાવાર્થ-પર્યાયાર્થ પણ અશાશ્વતા-અનિત્ય છે."

વળી "પ્રથમ સમયના નારકીઓ વિચ્છેદ પામશે" એમ જે ત્યા આલાપકમા કહ્યુ છે, તેથી વસ્તુનો કંઇ સર્વથા પ્રકારે નાશ નથી, કારણ કે ત્યા સમયાદિવિશેષણ આપેલુ છે, એટલે નારકીઓ સર્વથા પ્રકારે નાશ પામશે એમ ન સમજવુ, પણ પ્રથમ સમયના નારકીપણે વિચ્છેદ પામશે એજ પ્રમાણે બીજા સમયના નારકીઓ દ્વિતીય સમયાદિ નારકપણે વિનાશ પામશે, પણ સર્વથા વિનાશ પામશે, એમ ન સમજવુ, દ્રવ્યપણે તો તે શાશ્વતા-નિત્ય છે. અન્યથા જો એમ ન હોય, અને વસ્તુનો સર્વથા પ્રકારે નાશ માનીએ, તો તેમને પ્રથમ-દ્વિતીયાદિ સમયનુ વિશેષણ ન ઘટે. કારણ કે જો પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન થએલા નારકીઓનો સર્વથા નાશ થતો હોય, તો દ્વિતીયસમય અભાવ

તૃતીયસમયનો નારકી, એવો વ્યવહાર કેવી રીતે કરી શકાય ? જો કોઇ અવસ્થિત હોય, તેને જ દ્વિતીય-તૃતીયાદિ સમયે ઉત્પન્ન થવાદિ રૂપ વિશેષણ ઘટે. વળી જો સર્વથા નાશ માનવામાં આવે, તો પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન થએલા નારકીનો નિરન્વયપણે નાશ થવાથી દ્વિતીયસમયે ઉત્પન્ન થયેલો નારકી એમ કેવી રીતે કહેવાય ? તથા નારકીથી સર્વથા વિલક્ષણ હોવાથી આ દેવ ઘટ કે અભાવ છે, એવો વ્યવહાર કેમ રીતે * થાય ? અને જો દેવ ઘટ-વિગેરે વ્યવહાર કરાય તો દ્વિતીયાદિસમયના નારકી એવો વ્યવહાર ન થાય માટે પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન-દ્વિતીય સમયે ઉત્પન્ન એવું વિશેષણ જો કથંચિત્ અવસ્થિત હોય એવા નારકી વિગેરેને જ ઘટે, અન્યને ન ઘટે. એ પ્રમાણે એ સૂત્રમાં પણ નારકાદિનો સર્વથા વિચ્છેદના ન કહ્યો. માત્ર તને પોતાના અશુભકર્મના વિપાકોદયથી જ આવો વ્યામોહ થયો છે, તેથી તું આ પ્રમાણે વિપરીત પ્રરૂપે છે અને માને છે ૨૩ ૪-૨૩૯૫-૨૩૯ .

अहव समाणुप्पत्ती समाणसंताणओ मई होज्जा ।
को सव्वहा विणासे सताणो किं व सामण्णं ? ॥ २३९७ ॥

सताणिणो न भिण्णो जइ सताणो न नाम सताणो ।
अह भिण्णो न खणिओ खणिओ वा जइ न सताणो ॥ २३९८ ॥

पुव्वाणुगमे समया होज्ज न सा सव्वहा विणासम्मि ।
अह सा न सव्वनासे तेण समं वा नणु खपुप्फ ॥ २३९९ ॥

अण्णविणासे अण्णं जइ सरिसं होइ होउ तेलोक्क ।
तदसवधति व मई सोवि कओ सव्वनासम्मि ? ॥ २४०० ॥

અથવા સમાન સંતાનથી દ્વિતીયાદિ સમાન નારકાદિની ઉત્પત્તિ થાય, એમ કહેવામાં આવે, તો સર્વથા નિરન્વય નાશમાં સંતાન કોનો ? અને સમાનતા કોની ? વળી જો એ સંતાન સંતાનીથી ભિન્ન ન હોય, તો તે સંતાન ન કહેવાય, અને ભિન્ન હોય, તો તે ક્ષણિક ન કહેવાય, જો ક્ષણિક હોય, તો સંતાન ન કહેવાય તથા જો પૂર્વનો અન્વય હોય, તો પૂર્વોત્તર ક્ષણની સમાનતા થાય, પણ સર્વથા વિનાશમાં તે સમાનતા ન થાય અને જો સમાનતા થાય, તો સર્વથા નાશ ન સંભવે, સર્વથા નાશમાં પણ સમાનતા માનવી હોય, તો આકાશપુષ્પ સાથે પણ સમાનતા માનવી જોઇએ. વળી નિરન્વય નાશમાં અન્યના વિનાશમાં જો અન્યની સમાનતા થતી હોય, તો ત્રૈલોક્યની પણ સમાનતા થવી જોઇએ, એ સર્વ અસમ્બદ્ધ હોવાથી સમાનતા થાય એમ કહેવામાં આવે, તો તે સંબંધ પણ સર્વથા વિનાશમાં ક્યાંથી સંભવે ? ૨૩૯૭ ૨૩૯૮-૨૩૯૯-૨૪૦૦.

નારક વિગેરેની ઉત્તરોત્તર સમાન ક્ષણોત્પત્તિ થાય છે, તેથી કરીને તે સમાન ક્ષણોત્પત્તિ વડે તે સમાન ક્ષણ સંતતિ રૂપ સંતાન થાય છે, તે સંતાનની અપેક્ષાએ કથંચિત્ ધ્રૌવ્ય સિવાય પણ નારકાદિની પ્રથમ-દ્વિતીયઆદિ સમય ઉત્પત્તિરૂપ વિશેષણ ઘટે છે એમ જો તું કહેતો હો, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે વસ્તુનો જ્યાં સર્વથા વિનાશ માનવામાં આવે છે, ત્યાં કયો સંતાન કોનો છે ? અને સમાનતા પણ કોની છે? એ કથન સંબંધ વિનાનું છે. કારણ કે નિરન્વયનાશમાં નારકાદિનો કોઇ પણ ક્ષણ અવસ્થિત નથી રહેતા કે જેની અપેક્ષાએ આ એનો સંતાન છે, અને આ એની સમાન છે. એમ કહી શકાય.

વળી જો સંતાન સંતાની થકી ભિન્ન ન હોય, પણ અભિન્ન હોય, તો તેને સંતાન ન કહી શકાય, કારણ કે સંતાનીથી અભિન્ન હોવાને લીધે તે પણ ક્ષણિક સ્વરૂપ વાળોજ થશે અને જો સંતાનીથી સંતાન ભિન્ન હોય, તો તેને ક્ષણિક ન માનવો, કારણ કે તેને ભિન્ન માનવાથી અવસ્થિતપણું અંગીકાર કર્યું ગણાય છે. અને સંતાન ક્ષણિક માનવો હોય, તો સંતાનીની પેઠે તે સંતાન નહિ કહેવાય અને એથી કરીને સંતાનના અભાવમા કહેલા દોષો ત્યા પણ આવશે આ પ્રમાણે વસ્તુનો સર્વથા વિનાશ માનવામા સંતાન ઘટી શકતો નથી.

વળી સમાનતા કયારે થાય ? જો પૂર્વ ક્ષણનો ઉત્તર ક્ષણની સાથે કોઈ પણ રૂપે અન્વય હોય, તો તે અન્વયમા પૂર્વોત્તર ક્ષણની સમાનતા થાય, પરન્તુ પૂર્વક્ષણના સર્વથા નિરન્વય વિનાશમા ઉત્તર ક્ષણની સાથે સમાનતા ન થાય, અને જો એ ઉભયક્ષણની સમાનતા હોય, તો પૂર્વક્ષણ અવસ્થિત હોવથી સર્વથા તેનો વિનાશ ન હોવો જોઈએ. સર્વથા વિનાશમા પણ તેની સમાનતા માનવામા આવે, તો પછી સર્વથા અભાવરૂપ પૂર્વક્ષણની સાથે સર્વથા અભાવરૂપ આકાશપુષ્પની પણ સમાનતા કેમ ન થાય ? કારણ કે સર્વથા અભાવ રૂપતા ઉભયમા સમાન છે

વળી સર્વથા નિરન્વય વિનાશ માનવામા આ પણ એક દોષ આવે છે. જેમ ઘટથી પટ સર્વથા ભિન્ન છે, તેમ ઉત્તરક્ષણથી પૂર્વક્ષણ, અને પૂર્વક્ષણથી ઉત્તરક્ષણ સર્વથા ભિન્ન છે. હવે એ પ્રમાણે સર્વથા ભિન્ન એવા પૂર્વક્ષણનો વિનાશ થએ, તેનાથી સર્વથા ભિન્ન એવા ઉત્તરક્ષણની જો સમાનતા થતી હોય, તો પછી તેનાથી ત્રૈલોક્યની પણ સમાનતા તેની સાથે થવી જોઇએ કારણ કે અન્વય રહિત ભિન્નતા સર્વત્ર સમાન હોય છે.

પ્રસ્તુત પૂર્વક્ષણની સાથે ત્રૈલોકય, દેશકાળાદિ વડે વ્યવહિત હોવાથી તેની સાથે અસંબદ્ધ હોવાને લીધે સમાનતા ન થાય, પરન્તુ ઉત્તરક્ષણ તો પૂર્વક્ષણની સાથે સંબદ્ધ છે, એટલે તેની સમાનતા થઈ શકે. આમ કહેવામા આવે, તો સર્વથા વિનાશમા પૂર્વોત્તર ક્ષણનો સંબંધ પણ કેવી રીતે હોઇ શકે ? નજ હોઇ શકે. કેમકે અન્વય સંબંધ સિવાય તેનો સંબંધ માનવામા આવે, તો અન્વય માનવો પડે, અને તેથી કથંચિત્ ધ્રૌવ્યતા પ્રાપ્ત થાય. ૨૩૯૭-૨૩૯૮-૨૩૯૯-૨૪૦૦.

ક્ષણિકવાદમા જ્ઞાન, તૃપ્તિ વિગેરે સંભવે નહિ તે જણાવવા કહે છે

किह वा सव्व खणिय विण्णाय ? जइ मइ सुयाउत्ति ।
तदत्थसमयसुत्तत्थगहणपरिणामओ जुत्तं ॥ २४०१ ॥
न उ पइसमयविणासे जेणेकेक्खर चिय पयस्स ।
संखाईयसमइयं संखिज्जाइ पयं ताइ ॥ २४०२ ॥
संखिज्जंपय वक्क तदत्थगहणपरिणामओ हुज्जा ।
सव्वखणभंगनाणं तदजुत्तं समयनट्ठस्स ॥ २४०३ ॥
तित्ती समो किलामो सारिक्ख विवक्ख-पच्चयाईणि ।
अज्झयणं झाणं भावणा य का सव्वनासम्मि ? २४०४ ॥

अण्णण्णो पइगासं भोत्ता अंते न सोवि को तित्तो ?।
गतादओऽवि एव इय सववहारवोच्छित्ती ॥ २४०५ ॥

ક્ષણિકવાદમા "સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે." એવુ જ્ઞાન શાથી થાય? એવુ જ્ઞાન શ્રુતથી થાય છે, એમ કહેવામા આવે, તો તેવુ શ્રુતજ્ઞાન અસખ્યાતા સમયે સૂત્રાર્થના ગ્રહણ પરિણામથી થવુ યોગ્ય છે, પણ પ્રતિસમયે વિનાશમા થવુ યોગ્ય નથી, કારણ કે એક અક્ષર અસખ્યાત સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, સખ્યાતા અક્ષરોએ પદ થાય છે અને સખ્યાતાપદોએ વાક્ય થાય છે, તે પછી 'સર્વ ક્ષણિક છે" એવુ તે પદના અર્થનુ જ્ઞાન થાય છે. આવુ જ્ઞાન સમયાનન્તર નાશ પામનાર મનવાળાને ન થઈ શકે. વળી તૃપ્તિ, શ્રમ, ગ્લાનિ, સાત્રર્મ્ય, વિપક્ષ,પ્રત્યયાદિ, અધ્યયન, ધ્યાન અને ભાવના એ સઘળુ પદાર્થની ક્ષણભગુરતામા કયાથી ઘટી શકે? નજ ઘટી શકે. તેમજ ભોજન કરતી વખતે ભોજન કરનાર ક્ષણિક હોવાથી દરેક કોળીઓ લેતા ત ભોજન કરનાર જુદો જુદો થશે, અને ભોજન ક્રિયાના અન્તે તે ભોક્તા પણ નહિ રહે, (કેમકે ભોજનક્રિયાના અભાવે તદ્દયુક્ત ભોજન કરનારનો પણ સર્વથા વિનાશ થાય છે) એટલે તૃપ્તિ કોને થશે? અને એજ પ્રમાણે ગમન કરનારાને શ્રમ વિગેરે પણ નહિ થાય. એ રીતે માનવાથી સર્વથા લોક વ્યવહારનો ઉચ્છેદ થશે. ૨૪૦૧-થી-૨૪૦૫

जेण चिय पइगास भिन्ना तित्ती तओ चिय विणासो ।
तित्तीए तित्तस्स य एवं चिय सव्वसंसिद्धी ॥ २४०६ ॥

पुव्विल्लसवनासे वड्ढी तत्तो य किंनिमित्ता मे ? ।
अह सावि तेऽणुवत्तइ सबविणासो कह जुत्तो ? ॥ २४०७ ॥

જે કારણથી દરેક ગ્રાસનો ભોક્તા અને તૃપ્તિ ભિન્ન છે, તેજ કારણથી તૃપ્તિ અને તૃપ્તિ થનાર ક્ષણ વિનાશી છે, અને એજ પ્રમાણે શ્રમ આદિ-સર્વ વ્યવહારની સિદ્ધિ થાય છે, (એમ જો કહેવામા આવે) તો પૂર્વક્ષણનો સર્વથા વિનાશ થએ, તૃપ્તિની વૃદ્ધિ થાય છે, તે શાથી થાય છે? પૂર્વક્ષણની વાસનાથી તે તેમા અનુસરે છે, તો પછી પૂર્વક્ષણનો સર્વથા વિનાશ કેમ કહી શકાય? ૨૪૦૬-૨૪૦૭

જે કારણથી દરેક ગ્રાસનો ભોક્તા જુદો જુદો છે, અને તૃપ્તિના અશ પણ જુદા જુદા છે, તેજ કારણથી તૃપ્તિનો અને તૃપ્ત થનારનો અમે પ્રતિક્ષણે વિનાશ માનીએ છીએ, કારણ કે વિશેષણના ભેદે વિશેષ્યનો પણ અવશ્ય ભેદ હોય છે, એમ ન હોય તો વિશેષણનો પણ ભેદ ન સભવે, પદાર્થની ક્ષણ વિનાશીતામા તૃપ્તિ વિગેરે ન સભવે, એમ પૂર્વે કહ્યુ છે, એ કથન અહી કહેતા હો, તો તે અયોગ્ય છે, કારણકે તૃપ્તિ આદિ વાસનાથી વાસિત ઉત્તરોત્તર ક્ષણ, પૂર્વ પૂર્વ ક્ષણથી, છેક ઉત્કૃષ્ટ તૃપ્તિ આદિ થાય ત્યાસુધી ઉત્પન્ન થાય છે, આ પ્રમાણે જો પદાર્થની ક્ષણિકતા હોય, તોજ તૃપ્તિ વિગેરે સવ લોક વ્યવહારની સિદ્ધિ થાય, પદાર્થની નિત્યતામા ન થાય, કેમકે જે નિત્ય હોય, તે ઉત્પન્ન ન થાય, નાશ ન પામે અને સર્વદા એક સ્થિર સ્વભાવવાળુજ રહે. અને પદાર્થ જો એવા સ્વભાવવાળા હોય, તો તૃપ્તિ વિગેરેનો હમ્મેશા સદ્દભાવ અથવા હમ્મેશા અભાવ થાય

જો એ પ્રમાણે ક્ષણવાદિ તરફથી કહેવામા આવે, તો તેઓને પુછવુ જોઇએ કે- પૂર્વક્ષણનો સર્વથા વિનાશ થએ ઉત્તરોત્તર ક્ષણોમા તૃપ્તિ વિગેરેની જે વૃદ્ધિ અનુક્રમે જ-

પ્રાતા છેવટે અપૂર્ણ તૃપ્તિ આદિ થાય છે, તે કયા કારણથી થાય છે? પૂર્વ પૂર્વ ક્ષણવડે ઉત્તરોત્તર ક્ષણની તૃપ્તિ આદિ જે વાસના ઉત્પન્ન થાય છે, તે વડે તેની તૃપ્તિઆદિ થાય છે. આવો બચાવ કરવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે તે વાસના પૂર્વક્ષણથી અભિન્ન હોવાને લીધે પૂર્વ પૂર્વ ક્ષણનો નાશ થતા સાથે તે વાસનાનો પણ નાશ થાય છે. ઉત્તરોત્તર ક્ષણોમા તે વાસનાની અનુવૃત્તિ છે, તેથી તેની તૃપ્તિ થાય છે, એમ કહેવામા આવે, તો પૂર્વ પૂર્વ ક્ષણનો સર્વથા વિનાશ ન કહી શકાય, કેમકે તેનાથી અભિન્ન એવી તૃપ્તિ આદિ વાસનાની અનુવૃત્તિ માનેલ છે. ૨૪૦૬ થી-૨૪૦૭.

ક્ષણિકવાદમા બીજા પણ દૂષણો કહે છે.

दिक्खा व सवनासे किमत्थमहवा मई विमोक्खत्थ ।
सो जइ नासो सवस्स तो सओ किं त्थ दिक्खाए ? ॥ २४०८ ॥

अह निचो, न क्खणिय तो सव, अह मई समताणो ।
ण इतोंत्ति तओ दिक्खा निस्सताणस्स मोक्खोत्ति ॥ २४०९ ॥

छिण्णेण अच्छिण्णेण व किं सताणेण सवनट्ठस्स ? ।
किं व अभावीभूयस्स स-परसताणचिंताए ? ॥ २४१० ॥

વળી ક્ષણોના સર્વથા નાશની અંદર દીક્ષા શા માટે લેવી જોઈએ? મોક્ષાર્થે દીક્ષા લેવી જોઇએ, એમ કહેવામા આવે, તો એ મોક્ષ નાશરૂપ છે? કે અનાશરૂપ છે? જો મોક્ષ નાશસ્વરૂપ હોય, તો તે મોક્ષ સૌ કોઇને પ્રયત્ન સિવાય પ્રાપ્ત થવો જોઇએ, દીક્ષાવડે શુ પ્રયોજન છે? અને જો મોક્ષ અનાશરૂપ-નિત્ય હોય તો "સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે" એમ નહી કહેવાય, વિજ્ઞાન-વેદના-સજ્ઞા સસ્કાર-રૂપસ્કધની ક્ષણ પરપરારૂપ સતાનનો નાશ, તે મોક્ષ કહેવાય. તેથી કરીને નિ સતાન થવા માટે દીક્ષા લેવી જોઇએ એમ કહેવામા આવે તો સર્વથા નાશરૂપ પ્રાપ્ત થનારને કેટલાક છેદાએલા અને કેટલાક નહિ છેદાએલા એવા સતાન વડે શુ પ્રયોજન છે? કે જેથી સતાનના નાશ માટે દીક્ષા લેવી જોઇએ વળી સર્વથા અભાવરૂપ અને ક્ષણભગુરપણે સર્વથા વિનાશ પામેલા એવા સતાન માટે "આ સ્વસતાન છે, આ પર સતાન છે, તથા આ સતાન નાશ પામેલ છે, આ સતાન નાશ પામેલ નથી" એવી ચિન્તા શા માટે કરવી જોઇએ ૨૪૦૮-૨૪૦૯-૨૪૧૦.

ક્ષણિકવાદિના હેતુથીજ ક્ષણિકવાદનો નિરાસ કરે છે

सव पय व खणिय पज्जंते नासदरिसणाउ त्ति ।
णणु इत्तो चिय न खणियमते नासोवलद्धीओ ॥ २४११ ॥

इहराइउ चिय तओ दीसेज्जते व कोस व समागे ।
सवविणासे नासो दीसइ अंते न सोऽन्नत्थ ? ॥ २४१२ ॥

अते व सव्वनासो पडिवण्णो केण जदुवलद्धीओ ।
कप्पेमि खणविणास णणु पज्जयतर तवि ॥ २४१३ ॥

પર્યન્તે નાશ જણાતો હોવાથી દૂધની પેઠે સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે. (એમ કહેવામા આવે તો) એ હેતુથીજ પર્યંતે નાશ જણાતો હોવાથી વસ્તુક્ષણિક નથી, એમ સિદ્ધ થાય

છે, અન્યથા જો વસ્તુ ક્ષણવિનાશી હોય, તો જેમ અન્તે નાશ જણાય છે, તેમ આદિમા પણ જણાવો જોઇએ, અથવા વસ્તુના સર્વથા વિનાશમા જે નાશ સર્વત્ર સમાન છે, તે પર્યન્તે જણાય છે અને અન્યત્ર કેમ નથી જણાતો ? વળી પર્યન્તે સર્વ નાશ, કોણે માનેલ છે, કે જેનીઉપલબ્ધિથી તુ પદાર્થની ક્ષણવિનાશિતા માને છે ? વસ્તુત તે પણ પર્યાયાન્તરજ છે. ૨૪ ૧-૨૪૧૨-૨૪૧૩.

અશ્વમિત્ર —દૂધની પેઠે પર્યન્તે નાશ જણાય છે, તેથી "સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે"

આચાર્ય —પદાર્થનો પર્યન્તે નાશ જણાતો હોય, તો પછી વસ્તુને ક્ષણવિનાશી કેમ કહેવાય ?

અશ્વમિત્ર —મારા કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઘટાદિ પદાર્થનો જે પર્યન્તે નાશ જણાય છે તે નાશ કેવળ નિર્હેતુક થાય છે, એમા મુદ્ગરાદિ વિનાશના હેતુનો સબધજ નથી હોતો. કારણ કે જો ત્યા તે મુદ્ગરાદિ હેતુ હોય, તો તે મુદ્ગરાદિવડે વિનાશ કરાતા શુ ઘટજ કરાય છે ? કપાલ (ઠીકરા) કરાય છે ? કે તુચ્છરૂપ અભાવ કરાય છે ? ઇત્યાદિ યુક્તિથી વિનાશની નિર્હેતુકતા પૂર્વે કહેલ છે એ પ્રમાણે નિર્હેતુક નાશ થતો હોવાથી શરૂઆતમાજ નાશ થાય છે, અને એવી પર્યન્તે પણ નાશ જણાય છે, આથી પર્યન્તે નાશ જણાવારૂપ હેતુ સત્ય હોવાથી પદાર્થની ક્ષણિકતા સિદ્ધ થાય છે.

આચાર્ય —જે હેતુથી તુ ક્ષણિકતા સિદ્ધ કરે છે તેજ હેતુથી અમે અક્ષણિકતા સિદ્ધ કરીએ છીએ. જેમ કે પર્યન્તે નાશ જણાતો હોવાથી ઘટાદિની પેઠે વસ્તુ ક્ષણ વિનાશી નથી. યુક્તિવડે બાધિત હોવાથી ઉપલબ્ધિ ભ્રાન્તિવાળી છે, એમ નહી કહી શકાય, કારણ કે સર્વ પદાર્થની સ્થિતિ એજ પ્રમાણે સર્વત્ર પ્રવર્તે છે.

વળી જો પદાર્થ પ્રતિક્ષણ વિનાશી હોય, તો જેમ પર્યન્તે સર્વથા નાશ થતો જણાય છે, તેમ આદિ અને મધ્યમા પણ તે સર્વથા નાશ જણાવો જોઇએ. આદિ અને મધ્યમા નથી જણાતો, પણ ગમે તેમ તે અન્તેજ જણાય છે. એમ ભુલો બચાવ કરતા હો, તો પુન અમે પુછીએ છીએ કે એ વિનાશ વસ્તુ અભાવરૂપે આદિ-મધ્યમા સર્વત્ર સમાન માન્યા છતા પણ મુદ્ગરાદિવડે સર્વ વિનાશ કરાતા તે પર્યન્તે જણાય છે, અને અન્યત્ર આદિ-મધ્યમા થતો જણાતો નથી તેનુ શુ કારણ ?

તથા પર્યન્તે પણ મુદ્ગરાદિના સન્નિધાનમાં ઘટાદિ વસ્તુનો સર્વ નાશ કોણે માનેલ છે ? કે જેથી તુ પર્યન્તે નાશ જોઇને ઘટાદિ વસ્તુની ક્ષણભગુરતા સિદ્ધ કરે છે.

અશ્વમિત્ર —જો મુદ્ગરાદિના સન્નિધાનમા ઘટાદિનો સર્વ નાશ તમે ન માનતા હો, તો તે વખતે ઘટાદિ નથી જણાતા, પણ કપાલાદિ જણાય છે, તેનુ શુ કારણ ?

આચાર્ય —માટીરૂપે અવસ્થિત એવા ઘટ દ્રવ્યના ભૂત-ભવિષ્ય સબધી જે અનન્ત પર્યાય છે. તેની અપેક્ષાએ, એ કપાલ પણ પર્યાયવિશેષરૂપેજ જણાય છે, પરન્તુ તે વખતે ઘટનો સર્વથા વિનાશ નથી થતો, જો સર્વથા વિનાશ થતો હોય, તો માટીરૂપે પણ તેનો અભાવ થવો જોઇએ. અને એથી જે કપાલ (ઠીકરા) થાય છે, તેને પણ મૃદ્રૂપતાનોઅભાવ થાય. માટે પર્યન્તે સર્વથા નાશ જણાય છે. એ હેતુ અસિદ્ધ છે. ૨૩૧૧-૨૩૧૨-૨૩૧૩.

ક્ષણભગુરતા સર્વ વ્યાપિ નથી, પણ તે પર્યાયનયનો મત છે એમ જણાવે છે.—

जेसिं च न पज्जते विणासदरिसणमिहंबराईण ।
तन्निच्चमभुवगमओ सव्वक्खणविणासमपहाणो ॥ २४१४ ॥

पज्जायनयमयमिण ज सव्व पइसमयविगमसभवसहाव ।
दव्वट्टियस्स निच्च एगयरमय च मिच्छत्त ॥ २४१५ ॥
जमणतपज्जयमय वत्थु भुवण व चित्तपरिणाम ।
ठिइ विभव-भगरूव निच्चानिच्चाइ तोऽभिमय ॥ २४१६ ॥

(ઘટાદિ પદાર્થનો નાશ જોઇને કદાચ ક્ષણભગુરતા તુ સિદ્ધ કરે, જો કે તેમ થાય તેમ નથી તોપણ) જે આકાશ-કાળ વિગેરેનો પર્યન્તે કદી પણ નાશ નથી જણાતો, તેમા ક્ષણભગુરતા કેવી રીતે સિદ્ધ કરીશ? તેમને નિત્ય માનવાથી "સર્વ ક્ષણવિનાશી છે" એ મતની હાનિ થશે, સર્વ વસ્તુ દરેક સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, એ પ્રમાણે જે તુ કહે છે, તે તો પર્યાયવાદી નયનો મત છે, દ્રવ્યાર્થિકનયના મતે તો સર્વ વસ્તુ નિત્ય છે. એ બેમાથી એકનોજ મત માનવામા આવે તો તે મિથ્યાત્વ છે, કારણ કે દરેક વસ્તુ અનન્ત પર્યાયવાળી હોવાથી ત્રિભુવનની પેઠે ઉત્પાદ-સ્થિતિ-અને નાશરૂપ નિત્યાનિત્યાદિ અનેક વિચિત્ર પરિણામવાળી માનેલ છે. (પણ એકાન્ત પર્યાયમય કે એકાન્ત દ્રવ્યમય નથી માનેલ.) ૨૪૧૪-થી-૨૪૧૬.

એકાન્ત પર્યાયાર્થિક નયે ક્ષણિકવાદ માનવાથી સર્વ વ્યવહારનો ઉચ્છેદ થાય તે જણાવે છે.

सुह दुक्ख वध मोक्खा उभयनयमयाणुवत्तिओ जुत्ता ।
एगयरपरिच्चाए सव्ववहारवोच्छित्ती ॥ २ १० ॥ २४१७ ॥
न सुहाइ पज्जयमए नासाओ सव्वहा मयस्सेव ।
न य दव्वट्ठियपक्खे निच्चत्तणओ नभस्सेव ॥ २४१८ ॥
जइ जिणमय पमाण तो मा दव्वट्ठिय परिच्चयसु ।
सक्कस्स व होइ जओ तन्नासे सव्वनासोत्ति ॥ २४१९ ॥

દ્રવ્ય-પર્યાય ઉભય નયના મતને અનુસરનારાનેજ સુખ-દુખ-બધ-મોક્ષ વિગેરે ઘટી શકે છે, બેમાથી એકનો ત્યાગ કરતા સર્વ વ્યવહારનો વિચ્છેદ થાય છે. કેમકે પર્યાય નયના મતે સર્વથા નાશ થતો હોવાથી મૃતની પેઠે સુખ-દુખાદિ ન સભવે, અને દ્રવ્યાર્થિક-નયના મતે આકાશની પેઠે સર્વ નિત્ય હોવાથી સુખાદિ ન ઘટે, માટે ઉભય નયની અપેક્ષા માનવી જોઇએ. વળી જો પૂર્વોક્ત આનાપકના અનુસારે તને જિનમત પ્રમાણ હોય, તો દ્રવ્યાર્થિક નયનો ત્યાગ ન કર કારણકે દ્રવ્યનો નાશ માનવાથી મૌદ્ધોની પેઠે તારે પણ સર્વથા ત્રાસ આદિ વ્યવહારનો નાશ પ્રાપ્ત થશે. ૨૪૧૭-થી-૨૪૧૯

इय पण्णविओवि जओ न पवज्जइ सो कओ तओ बज्झो ।
विहरतो रायगिहे नाओ तो खडरक्खेहिं ॥ २४२० ॥
गहिओ सीसेहिं सम एएऽहिमरत्ति जंपमाणेहिं ।
सजयवेसच्छण्णा, सज्झ सव्वे समाणेह ॥ २४२१ ॥
अम्हे सावय ! जयओ कत्थुप्पण्णा कहिं च पव्वइया ? ।
अमुग'प वेंति सड्ढा ते वोच्छिण्णा तया चेव ॥ २४२२ ॥

तुम्मे तवेस ररा भणिए भयओ सकारणं च त्ति ।
पडिवण्णा गुरुमूलं गतूण तओ पडिक्कन्ता ॥ २४२३ ॥

એ પ્રમાણે આચાર્ય મહારાજે સમજાવ્યા છતા તે ન સમજ્યો, ત્યારે તેને સઘ બહાર કર્યો, વિહાર કરતા તે રાજગૃહ નગરે આવ્યો, ત્યા તેને આનેવ જાણીને ખડરક્ષક શ્રાવકોએ "આ કોઇ સાધુના વેશમા છુપાએલા ધાડપાડુઓ છે તેમને જલદી અહી લાવો." એમ કહીને શિષ્યોસહિત અશ્વમિત્રને પકડ્યો તેણે કહ્યુ-શ્રાવક! અમે સાધુઓ છીએ, અમને શા માટે પકડો છો? તેઓએ પૂછ્યુ તમે કયા ઉત્પન્ન થયા? કયા દીક્ષા લીધી? અશ્વમિત્રે કહ્યુ-અમુક વખતે અમુક આચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી. શ્રાવકોએ કહ્યુ-તે તો તે વખતેજ નાશ પામ્યા, તમે તો કોઇ તેમનો વેશ ધારણ કરનાર (લુચ્ચાઓ) છો તેથી તમને શિક્ષા કરવામા આવશે. આ પ્રમાણે તેઓએ કહ્યુ એટલે ભયથી અને યુક્તિથી શ્રાવકોનુ વચન અગીકાર કરીને અશ્વમિત્ર વિગેરે નિન્હવ સાધુઓ પુન ગુરૂ પાસે ગયા અને પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ શુદ્ધ થયા. ૨૪૨૦-થી-૨૪૨૩.

॥ ઇતિ અશ્વમિત્રનામા ચતુર્થ સામુચ્છેદિક નિન્હવનોવાદ સમાપ્ત થયો ॥

હવે પાચમા નિન્હવ સબધી વક્તવ્યતા કહે છે.

अट्ठावीसा दो वाससया तइआ सिद्धिं गयस्स वीरस्स
दोकिरियाण दिट्ठी उल्लुगतीरे समुप्पण्णा ॥ १३३-२४२४ ॥
नइखेडजणवउल्लुग महगिरि धणगुत्त अज्जगंगे य ।
किरिया दो रायगिहे महातवोतीरमणिणागे ॥ १३४-२४२५ ॥

શ્રીમાન્ મહાવીર દેવ મોક્ષે પછી બસોને અઠ્ઠાવીસ વર્ષે ઉલ્લુકા નદીના તીર ઉપર ઉલ્લુકાતીર નગરમા એક સમયે બે ક્રિયાના ઉપયોગને કહેનાર નિન્હવોની દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ. ઉલ્લુકાનદીના કાંઠે આવેલા નગરમા મહાગિરિ આચાર્યના શિષ્ય ધનગુપ્તસૂરિના શિષ્ય આર્યગગાચાર્યને નદી ઉતરતા દ્વિક્રિય દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ, તેને રાજગૃહનગરમા મણિનાગે બોધ પમાડ્યો. ૨૪૨૪-૨૪૨૫.

ભગવન્ મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા પછી બસેને અઠ્યાવીસ વર્ષે બે (ક્રિયાવાદી) નિન્હવો થયા ઉલ્લુકા નદીના કાઠા ઉપર આવેલા ઉલ્લુકાતીર નામા નગર હતુ, આ નગર ધુળના કિલ્લાથી વીટાએલ હોવાથી તેને ખેડ સ્થાન પણ કહેતા. તે નગરમા મહાગિરિના પ્રશિષ્ય અને ધનગુપ્તસૂરિના શિષ્ય આર્યગગાચાર્ય આવ્યા હતા. તે આચાર્ય નદીના એક કાઠે હતા અને તેમના ગુરૂ બીજે કાઠે હતા એક વખત શરદ ઋતુના સમયે ગુરૂને વદન કરવાને ગગાચાર્ય નદી ઉતરીને જવા લાગ્યા. નદી ઉતરતાં પોતાના મસ્તક પર તાલ હોવાથી સૂર્યના તાપને લીધે મસ્તક બળવા લાગ્યુ, અને નીચે નદીના ઠડા જળને લીધે પગે શીતળતા લાગવા માડી. આ વખતે મિથ્યાત્વના ઉદયથી તે વિચારવા લાગ્યા કે—સિદ્ધાન્તમા એકીસાથે બે ક્રિયાનો અનુભવ ન થાય એમ કહ્યુ છે, પરન્તુ હુ તો અહી એકજ સમયે ઠડી અને ગરમી બન્નેનો અનુભવ કરૂ છુ, માટે આગમોક્ત કથન અનુભવ વિરૂદ્ધ હોવાથી યોગ્ય નથી લાગતુ. પોતાનો આ વિચાર તેણે જઇને ગુરૂને જણાવ્યો. ગુરૂ મહારાજે અનેક યુક્તિઓથી સમજાવવા માડ્યો, છતા તે ન સમજ્યો એટલે ગુરૂએ તેને

सघ बहार कर्यो, सघ बाह्य थया पछी ते विहार करतो राजगृहनगरे आव्यो त्यां आवीने मणिनाग नामे नागना चैत्य पासे सभा समक्ष एकीसाथे बे क्रियाना वेदननी प्ररूपणा करवा माडी ते साभळीने कोपायमान थएल नाग तेने कहेवा लाग्यो, के-ओ दुष्ट उपदेशक! आवी असत्य प्ररूपणा शा माटे करे छे? आज स्थळे पूर्वे समवसरेला सर्वज्ञ प्रभु वर्धमान स्वामिए एक समये एकज क्रियानो अनुभव थाय, एम उपदेशता मे जाते साभळेल छे. तो शु तेमनाथी पण वधारे सारो तु उपदेशक छे? के जेथी एक समये बे क्रियानो अनुभव प्ररूपे छे? आवी मिथ्या प्ररूपणानो त्याग कर, नहि तो हु तारो नाश करीश आ प्रमाणे तेना कथनथी भय पामेल तेणे पोतानो आग्रह तजी दइने मिथ्यादुष्कृत आपी गुरु पासे जइने प्रायश्चित्त लीधु. २४२५

हवे उपरोक्त हकीकत भाष्यकार महाराज विस्तारथी कहे छे.

नइमुल्लुगमुत्तरओ सरए सीयजलमज्जगगस्स।
सूराभितत्तसिरसो सीओसिणवेयणोभयओ ॥ २४२६ ॥

लग्गोऽयमसग्गाहो जुगवं उभयकिरिओवओगोत्ति ।
ज दोवि समयमेव य सीओसिणवेयणाओ मे ॥ २९२० ॥ २४२७ ॥

तरतमजोगेणाय गुरुणाऽभिहिओ तुम न लक्खेसि ।
समयाइसुहुमयाओ मणोऽतिचलसुहुमयाओ य ॥ २४२८ ॥

शरद् ऋतुमा शीतळ जळवाळी उल्लुका नदी उतरता आर्यगगाचार्यने सूर्यना तापवडे मस्तक तपवाथी ठडी अने गरमी बन्नेनो अनुभव थयो, तेथी तेओने "एक समये बन्ने क्रियानो उपयोग होय छे" एवो असद्ग्रह लाग्यो, केमके ठडी अने गरमी बन्नेनो अनुभव मने एकीसाथे थाय छे, एम तेने लाग्यु. आथी श्रीगुरुए कह्यु के जे बे क्रियानो अनुभव तु एकीसाथे कहे छे, ते अनुभव वस्तुत अनुक्रमेज थाय छे, परतु समयादि काळ सूक्ष्म छे अने मन अतिचपळ तथा सूक्ष्म होवाथी तने ते अनुभव अनुक्रमे नथी जणातो. २४२६-थी-२४२८.

सुहुमासुचर चित्त इदियदेसेण जेण ज काल ।
सबज्झइ त तम्मत्तन्नाणहेउत्ति नो तेण ॥ २४२९ ॥

उवलभए किरियाओ जुगव दो दूरभिण्णदेसाओ ।
पाय सिरोगयसीउण्हवेयणाणुभवरूवाओ ॥ २४३० ॥

उवओगमओ जीवो उवउज्जइ जेण जम्मि ज काल ।
सो तम्मओवओगो होइ जहिंदोवओगम्मि ॥ २४३१ ॥

सो तदुवओगमेत्तोवउत्तसत्तित्ति तस्सम चेव ।
अत्यतरोवओगं जाउ कह केण वसेण ? ॥ २४३२ ॥

समयाइसुहुमयाओ मन्नसि जुगव च भिन्नकालपि ।
उप्पलदलसयवेह व जह व तमलायचक्कति ॥ २४३३ ॥

સૂક્ષ્મ અને શીઘ્ર સંચરણ શીલ મન, જે વખતે જે ઇન્દ્રિય દેશ સાથે સંબંધ પામે છે, તે વખતે તે મન તે ઇન્દ્રિયજન્યજ્ઞાનનોજ હેતુ થાય છે, તેથી કરીને અતિભિન્ન દેશમાં થતી પગે અને મસ્તકે શીતોષ્ણ વેદનાનુભવરૂપ બે ક્રિયાઓ એકીસાથે કોઈને પણ અનુભવાતી નથી. વળી ઉપયોગમય આત્મા, જે ઇન્દ્રિયવડે જે વિષયમાં જે વખતે યોજાય છે, તે વખતે તે આત્મા તેના ઉપયોગવાળોજ થાય છે, જેમ ઇન્દ્રોપયોગમાં યોજાએલ વ્યક્તિ ઇન્દ્રોપયોગમય હોય છે, તેમ અમુક અર્થના ઉપયોગમાજ ઉપયુક્ત હોવાથી તે આત્મા તે વખતે કયા અંશવડે કેવી રીતે અર્થાન્તર ઉપયોગ પામે? નજ પામે તથા કમળપત્રનો વેધ અને ઊંબાડીઆનુ ભ્રમણ જેમ ભિન્ન ભિન્ન કાળે થાય છે, તો પણ તે ક્રિયા એકીસાથે થતી જણાય છે, તેમ બે ક્રિયાનો અનુભવ પણ ભિન્ન ભિન્ન કાળે થાય છે, પરન્તુ સમયાદિ ઘણા સૂક્ષ્મ હોવાથી તે એકીસાથે થાય છે, એમ તુ માને છે ૨૪૨૯-૨૪૩૦-૨૪૩૧-૨૪૩૨-૨૪૩૩.

અતીન્દ્રિય સૂક્ષ્મ પુદ્ગલસ્કંધથી બનેલુ મન શીઘ્ર સંચરણ શીલ હોવાથી, જે વખતે જે સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયની સાથે સંબંધ પામે છે, તે વખતે તે મન તે સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિય જન્ય શીતોષ્ણાદિ વિષયના જ્ઞાનનો હેતુ થાય છે, પણ જે વખતે મન જે ઇન્દ્રિય સાથે સંબંધ નથી પામેલ, તે ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનનો હેતુ નથી થતુ. એજ કારણથી પગ અને મસ્તક સબંધી ભિન્ન દેશમા અનુભવાતી શીતોષ્ણ વેદનારૂપ બે ક્રિયા એકીસાથે કોઈને પણ અનુભવાતી નથી.

વળી ઉપયોગ સ્વરૂપ આત્મા જે વખતે સ્પર્શઆદિ દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયવડે જે શીતોષ્ણાદિ વિષયમા યોજાય છે, તે વખતે તે આત્મા, તે વિષયના ઉપયોગમયજ થાય છે, પણ અન્ય ઉપયોગવાળો નથી થતો. જેમ કોઈ વ્યક્તિ ઇન્દ્રના ઉપયોગમા વર્તતો હોય, તો તે વ્યક્તિ તે વખતે તન્મયજ હોય છે, પણ અન્ય ઉપયોગમય નથી હોતો, તેમ અહીં પણ સમજવુ. આથી કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે આત્મા એક પળે એકજ અર્થમા ઉપયોગવાળો હોઇ શકે, અન્ય અર્થમા તે વખતે ઉપયોગવાળો ન હોય, જો અન્ય અર્થમા ઉપયોગવાળો થાય, તો સાંકર્ય વિગેરે દોષો પ્રાપ્ત થાય. ઉપયોગમય આત્મા જે સમયે અમુક અર્થમાં ઉપયોગ શક્તિવાળો હોય છે, તે વખતે તે પોતાના સર્વ પ્રદેશોવડે તે અર્થમા ઉપયોગવાન હોવાથી અન્ય અર્થમા ઉપયોગવાળો કેવી રીતે થઈ શકે? કારણ કે તે વખતે કોઈપણ પ્રદેશ તે ઉપયોગ વિનાના નથી હોતા. એટલે અન્ય અર્થમા તે ઉપયુક્ત થઈ શકે નહિ.

એકીસાથે બે ક્રિયાનો ઉપયોગ ન હોય, તો મને એકીસાથે બે ક્રિયાનો અનુભવ કેમ થાય છે? આ પ્રમાણે તુ જો કહેતો હો, તો તેના ઉત્તરમા અમે કહીએ છીએ કે જેમ કમળના સેંકડો પત્રને ઉપર નીચે ગોઠવીને અતિ તીક્ષ્ણ સોયવડે બળવાન પુરૂષ તેનો છેદ કરે છે, તે વખતે તે સર્વ પત્રનો છેદ એકીસાથે થયો એમ છેદ કરનાર પુરૂષને જણાય છે, વસ્તુત ઉપરના પત્રનો ભેદ થયા વિના નીચેના પત્રનો ભેદ નથી થતો, એટલે દરેકપત્રનો ભેદ જુદા જુદા કાળે થાય છે, પણ તે ભેદ સમયાદિ કાળ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાને લીધે જાણી શકાતો નથી ને તેથી કરીને ભેદ કરનાર પુરૂષ એકીસાથે સર્વનો વેધ થએલ માને છે અથવા જેમ દિશાઓમા ભમાવાતુ ઊંબાડીયુ જુદા જુદા સમયે જુદી જુદી દિશાઓમા ભ્રમણ કરે છે, પરન્તુ તે ભેદ ઉપર કહ્યા મુજબ સમયાદિકાળ સૂક્ષ્મ હોવાથી જાણી શકાતો નથી, એટલે તે ઊંબાડીયુ નિરંતર ભમતુ જણાય છે. તેવીજ રીતે શીતોષ્ણ વેદનાનુભવરૂપ ક્રિયા જુદા જુદા સમયે અનુભવાય છે, પરન્તુ સમય વિગેરે કાળ અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી જણાતો નથી, તેથી ભિન્ન ભિન્ન કાળે થએલી ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયા એકજ વખતે થઇ એમ તને જણાય છે. પણ તે સત્ય નથી.

સઘળી ઇન્દ્રિયો સાથે મન એકીવખતે સબધ નથી પામતુ તે વાત જણાવવા કહે છે કે—

चित्तंपि नेंदियाइ समेइ सममह य खिप्पचारित्ति ।
समय व सुक्कसक्कुलिदसणे सव्वोवलद्धित्ति ॥ २४३३ ॥
सव्विंदिओवलमे जइ सचारो मणस्स दुल्लक्खो ।
एगेंदिओवओगतरमि किह होउ सुल्लक्खो ? ॥ २४३५ ॥

સર્વ ઇન્દ્રિયો સાથે મન એકીસાથે સબધ નથી પામતુ, છતા પણ શીઘ્ર સચારી હોવાથી સર્વત્ર સાથેજ સબધીત લાગે છે. સુકી તલસાકળી કરડતા જેમ સર્વ ઇન્દ્રિયના જ્ઞાનની ઉપલબ્ધિ થાય છે એ તેમ ન હોવા છતા લાગે છે. જુદી જુદી ઇન્દ્રિયની જ્ઞાનોપલબ્ધિમા જો મનનો સચાર એકીસાથે નથી જણાતો તો પછી એકજ ઇન્દ્રિયના એક ઉપયોગથી બીજા ઉપયોગમા સચાર પામતુ મન કેવી રીતે જણાય ? નજ જણાય ૨૪૩૪-૨૪૩૫

વળી સઘળી ઇન્દ્રિયોની સાથે મન એકીસાથે સબધ પામતુ નથી, તેમજ પગ-મસ્તકાદિ એક સ્પર્શનેન્દ્રિય વિગેરેના સર્વ દેશની સાથે પણ મન એકીસાથે સબધ પામતુ નથી, પરન્તુ શીઘ્ર સચારી હોવાથી સર્વની સાથે એકીવખતે સબધ પામતુ હોય, તેમ જણાય છે ઉદાહરણ તરીકે જેમ કોઇ વ્યક્તિ લાંબી તલસાકળી ખાતો હોય, તે વખતે તેને ચક્ષુઇન્દ્રિયવડે જોવાથી રૂપ જ્ઞાન થાય છે, તેનો ગધ આવવાથી ઘ્રાણેન્દ્રિય વડે ગધ જ્ઞાન થાય છે, તે ખાવાથી રસનેન્દ્રિયવડે રસ જ્ઞાન થાય છે, તેનો સ્પર્શ થવાથી સ્પર્શનેન્દ્રિય વડે સ્પર્શ જ્ઞાન થાય છે, અને તેને ચાવતા શબ્દ સભળાવાથી શબ્દજ્ઞાન થાય છે. આ પાચે પ્રકારના જ્ઞાન, પાચે ઇન્દ્રિયો સાથે મનનો અનુક્રમે સબધ થવાથી થાય છે, પણ મન શીઘ્ર સચારી હોવાથી તે સર્વની સાથે તેનો એકીસાથે સબધ થયો હોય તેમ જણાય છે વસ્તુત તેમ નથી, કેમકે જો એમ હોય, તો સાકર્ય આદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય, તેમજ મતિ વિગેરેના જ્ઞાનોપયોગ કાળે અવધિ આદિ જ્ઞાનનો ઉપયોગ પણ પ્રાપ્ત થાય, વળી ઘટાદિ એક અર્થનો વિચાર કરતા, અનન્તા ઘટાદિ અર્થના વિકલ્પો પ્રાપ્ત થાય. આ પ્રમાણે કદિ થતુ નથી, તેથી કરીને અનુક્રમે ઉત્પન્ન થતા છતા પણ પૂર્વોક્ત જ્ઞાનોનો સમયાદિ કાળ સૂક્ષ્મ હોવાથી જ્ઞાતા એકીસાથે તે ઉત્પન્ન થાય છે એમ માને છે. એજ પ્રમાણે મસ્તક અને પગ વિગેરે સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિભાગોમા મન અનુક્રમે યોજાય છે, તે છતા સમયાદિ કાળની સૂક્ષ્મતાને લીધે તે સર્વની સાથે મનનો એકીવખતે સબધ થાય છે, એમ અનુભવ કરનારને જણાય છે વસ્તુત મનનો સ્વભાવજ એવો છે કે "युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसो लिंगम्" એકીસાથે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતા નથી તેજ મનનો સ્વભાવ છતા જ્ઞાનમા અનુક્રમે સચાર કરતા મનની ગતિ નથી જાણી શકાતી, તો પછી એક સ્પર્શનેન્દ્રિયના શીત જ્ઞાનોપયોગથી ઉષ્ણજ્ઞાનોપયોગાન્તરે મનની ગતિ કેવી રીતે જાણી શકાય ? નજ જાણી શકાય. આ પ્રમાણે મનની ગતિનો સચાર ન જાણી શકાતો હોવાથી શીતોષ્ણ ક્રિયાના વેદનરૂપ બે ઉપયોગ તને એકીસાથે અનુભવાય છે, પણ વસ્તુત તેમ નથી

એક ઉપયોગથી બીજા ઉપયોગમા મન એકીવખતે જાય, તો જે અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય તે કહે છે કે—

अन्नविणिउत्तमण्णं विणिओग लहइ जइ मणो तेण ।
हत्थिंपि ठियं पुरओ किमण्णचित्तो न लक्खेइ ? ॥ २४३६ ॥

विणिओगन्तरलामे व किं त्य नियमेण तो समं चेव ।
पइवत्थुमसंखेज्जाऽणंता वा जं न विणिओगा ? ॥ २४३७ ॥

वहु-वहुविहाइगहणे नवणूआगनहुया सुएऽभिहिआ ।
तमणेगग्गहण चिय उवओगाणेगया नत्थि ॥ २४३८ ॥

समयमणेगग्गहणं जइ सीओसिणदुगम्मि को दोसो ? ।
केण व भणियं दोसो उवओगदुगे वियारोऽयं ॥ २४३९ ॥

અન્ય અર્થમા ઉપયુક્ત મન, જો અન્ય અર્થમા ઉપયોગ પામે,તો પછી અન્યમનસ્ક એવી વ્યક્તિ આગળ ઉભેલા હસ્તિને પણ કેમ જાણી શકતી નથી? વળી એક અર્થના ઉપયોગ કાળે, બીજો ઉપયોગ પણ જો પ્રાપ્ત થતો હોય, તો બે ક્રિયાના ઉપયોગનોજ નિયમ શા માટે? પ્રતિવસ્તુગત અસખ્યાતા વા અનન્તા ઉપયોગ પણ એકીવખતે કેમ ન પ્રાપ્ત થાય? પૂર્વે સૂત્રમા અવગ્રહાદિના બહુ-બહુવિધાદિ ગ્રહણમા ઉપયોગની બહુલતા કહેલ છે, (એમ કહેવામા આવે, તો) તે અનેકપર્યાયોનુ સામાન્યરૂપે ગ્રહણ છે પણ ઉપયોગો અનેક નથી, કહેવામા આવે કે અનેક વિષયો ગ્રહણ કરવામા જો દોષ નથી, તો પછી શીત અને ઉષ્ણ એ બે અર્થ ગ્રહણ કરવામા શો દોષ છે? ઉત્તર-એ પ્રમાણે ગ્રહણ કરવામા કોણ દોષ કહે છે? અહી બે ઉપયોગનો વિચાર પ્રસ્તુત છે, (એટલે એક સમયે બે ઉપયોગ ન હોય એમ નિષેધીયે છીયે.) ૨૪૩૬-થી-૨૪૩૯.

એક સમયે શીતવેદનાદિ એક અર્થમા ઉપયોગવાળુ ચિત્ત, જો ઉષ્ણવેદનાદિ બીજા અર્થમા ઉપયુક્ત થતુ હોય, તો કોઈ વ્યક્તિ જ્યારે કોઇ અન્ય અર્થમા ઉપયોગવાળો હોય, ત્યારે તે પોતાની સન્મુખ રહેલા હસ્તિ આદિને પણ કેમ નથી જોઈ શકતો? તેનુ કારણ એજ છે, કે તે વ્યક્તિ તે વખતે અન્ય અર્થમા ઉપયોગવાળો હોવાથી તેનુ મન તે વખતે સન્મુખ રહેલા પદાર્થને પણ ગ્રહણ કરી શકતુ નથી

વળી જો એક અર્થના ઉપયોગ કાળે અન્ય અર્થનો ઉપયોગ માનવામા આવે, તો પછી ત્યા બે ક્રિયારૂપ ઉપયોગનોજ નિયમ શા માટે હોવો જોઇએ? દરેક વસ્તુગત અસખ્યાતા વા અનન્તા ઉપયોગ પણ કેમ ન પ્રાપ્ત થાય? કહ્યુ છે કે-" દ્રવ્યથી અસખ્યાતા અથવા સખ્યાતાગુણા પર્યાય ગ્રહણ કરે " અવધિજ્ઞાની એક પદાર્થમા વધારેમાં વધારે એકીસાથે અસખ્યાતા પર્યાય પામે છે, કેવલજ્ઞાનવાળાઓ અનન્તા પર્યાયને પણ પામે છે.

પૂર્વે અવગ્રહાદિ સ્વરૂપ કથન કરતા, એકેકની અદર બહુ-બહુવિધાદિ અનેક ગ્રહણ કહેલા છે, તદનુસારે પ્રતિવસ્તુગત અસખ્યાતા વા અનતા ઉપયોગ માનવામાં શી હરકત છે? આમ કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે ત્યા બહુ-બહુવિધાદિરૂપ વસ્તુના પર્યાયોની સામાન્યરૂપે જ્ઞાનમા ઉપયોગની યોગ્યતા માત્ર કહેલ છે, પણ એક વસ્તુમા એક કાળે અનેક ઉપયોગ છે, એવુ કદી પણ કહ્યુ નથી, ઉપયોગ તો અનુક્રમેજ થાય છે

જો એકીસાથે અનેક અર્થ ગ્રહણ કરવામા કઇ દોષ નથી, તો પછી એકીસાથે શીત અને ઉષ્ણતા ગ્રહણ કરવામા શો દોષ છે? કે જેથી તમે તેનો નિષેધ કરો છો? એમ કહેવામા આવે, તો તે અમારા કથનનો ભાવાર્થ સમજ્યા વિનાનુ છે એકીસાથે અનેક

અર્થગ્રહણ કરવામાં કંઇ દોષ નથી, કેમકે સામાન્યપણે એકીસાથે સેના-વન-ગામ-નગર આદિ ગ્રહણ થાય છે, એમાં અમે કોઇ પ્રકારનો નિષેધ નથી કરતા. અમે તો એકીવખતે અનેક ઉપયોગનો નિષેધ કરીએ છીએ, કેમકે એક વખતે એક ઉપયોગ કરતાં વધારે ઉપયોગ હોઇ શકે નહિ. ૨૪૩૬-થી ૨૪૩૯.

એકીસાથે અનેક અર્થનું ગ્રહણ માનવા છતાં એક-અનેક ઉપયોગનો શો ભેદ છે? તેનો ખુલાસો.

समयमणेगग्गहणे एगाणेगोवओगमेओ को ? ।
सामण्णमेगजोगो खधावारोवओगो व्व ॥ २४४० ॥

खधारोऽयं सामण्णमेत्तमेगोवओगया समय ।
पइवत्थुविभागो पुण जो सोऽणेगोवओगत्ति ॥ २४४१ ॥

ते चिय न संति समयं सामण्णाणेगगहणमविरुद्ध ।
एगमणेगपि तय तम्हा सामण्णभावेणं ॥ २४४२ ॥
उसिणेय सीयेय न विभागे नोवओगदुगमित्थ ।
होज्ज सम दुगगहण सामण्ण वेयणा मेत्ति ॥ २४४३ ॥
जं सामण्णविसेसा विलक्खणा तन्निबंधण ज च ।
नाण ज च विभिन्ना सुदूरओवग्गहा-ऽवाया ॥ २४४५ ॥

એકીસાથે અનેક અર્થ ગ્રહણ કરવામાં અને અનેક ઉપયોગમાં શો ભેદ છે? લશ્કરની છાવણીના ઉપયોગની પેઠે સામાન્ય ઉપયોગ એક ઉપયોગ કહેવાય. જેમકે આ લશ્કરની છાવણી છે, એ પ્રમાણે એક કાળે જે સામાન્ય માત્ર ગ્રાહી ઉપયોગ, તે એક ઉપયોગ કહેવાય અને તેમાંની દરેક વસ્તુનો વિભાગગ્રાહી જે ઉપયોગ, તે અનેક ઉપયોગ કહેવાય, એ અનેક ઉપયોગ એક કાળે ન હોય, સામાન્યપણે અનેક અર્થનું ગ્રહણ થવામાં કંઇ વિરોધ નથી. કેમકે જે અનેક અર્થનું ગ્રહણ થાય છે, તે પણ સામાન્ય ભાવે તો એકાર્થરૂપજ છે. આજ પ્રમાણે આ શીત વેદના છે, અને આ ઉષ્ણ વેદના છે, એવા વિભાગરૂપે ઉપયોગદ્વયનો નિષેધ છે, પણ સામાન્યથી મને બે વેદના થાય છે, એમ એકીસાથે બન્નેનું ગ્રહણ થઇ શકે છે. સામાન્ય-વિશેષ પરસ્પર વિલક્ષણ છે, અને તેના કારણભૂત જે અવગ્રહ-તથા અપાય-રૂપ જ્ઞાન તે પણ પરસ્પર ભિન્ન છે, માટે સામાન્ય-વિશેષ જ્ઞાન એક સમયે ન હોય, કેમકે અવશ્ય સામાન્યજ્ઞાનપૂર્વક વિશેષજ્ઞાન હોય છે. ૨૪૪૦-થી-૨૪૪૫

ગગ —એક સાથે અનેક અર્થનું ગ્રહણ થાય, એમ તમે કહો છો, તો પછી એ અને અનેક ઉપયોગમાં તફાવત શો રહ્યો? કે જેથી એકીસાથે અનેક ઉપયોગ નથી માનતા.

આચાર્ય જે સામાન્ય ઉપયોગ તે એક ઉપયોગ કહેવાય છે. જેમકે "આ લશ્કરની છાવણી છે." આ પ્રમાણે એકીસાથે સામાન્યમાત્રગ્રાહી ઉપયોગ તે એક ઉપયોગ કહેવાય. અને આ હસ્તિઓ છે, આ અશ્વો છે, આ રથો છે, આ પદાતિ છે, આ તરવારો છે, આ ભાલાઓ છે, આ શિરસ્ત્રાણ (ટોપ) છે, આ કવચ છે, આ તબુઓ છે, આ ધજાઓ છે, આ પતાકાઓ, શંખ, આ કાહલ, આ ઊંટ, આ ગધેડા, ઇત્યાદિ

પ્રકારે દરેક વસ્તુગત ભેદનો અધ્યવસાય, તે અનેક ઉપયોગ કહેવાય, આ અનેક ઉપયોગ એકીસાથે ન હોય, તેથીજ અમે તેનો નિષેધ કરીએ છીએ. પણ સામાન્યથી એકી સાથે અનેક અર્થ ગ્રહણ કરવારૂપ એક ઉપયોગનો નિષેધ નથી કરતા, કારણ કે "આ લશ્કરની છાવણી છે" ઇત્યાદિ ઉપયોગમા જે એકીસાથે અનેક અર્થનુ ગ્રહણ થવાનુ અમે કહીયે છીએ, તે અનેકાર્થનુ ગ્રહણ છતા પણ સામાન્યપણે તો એકાર્થ ગ્રહણરૂપજ છે. મતલબ કે અમે એકીસાથે અનેક અથ ગ્રહણ કહીએ છીએ, તે સામાન્ય રૂપની અપેક્ષાએ છે વિશેષરૂપની અપેક્ષાએ ત્યા અનેક અર્થનુ ગ્રહણ નથીજ થતુ. કારણ કે એક કાળે એકજ વિશેષ ઉપયોગ હોઇ શકે છે.

એજ પ્રમાણે "આ ઉષ્ણવેદના છે, અને આ શીતવેદના છે" એમ વિશેષરૂપે બે અર્થનુ એકીસાથે ગ્રહણ નથી થતુ, અને એજ કારણથી તત્સબધી ઉપયોગદ્વય પણ એકી સાથે નથી થતા, પરન્તુ "મને બે વેદના થાય છે" એમ સામાન્યપણે બે અર્થનુ ગ્રહણ થાય છે, પણ શીત અને ઉષ્ણવેદના છે એમ વિશેષપણે એકે કાલે ગ્રહણ ન થાય

આજ કારણથી સામાન્યગ્રાહી જ્ઞાન અને વિશેષગ્રાહી જ્ઞાન એક કાળે નથી થતા, કારણ કે સામાન્ય-વિશેષ પરસ્પર અત્યન્ત ભિન્નજાતિવાળા છે, એટલે એ ઉભય એકી સાથે કેવી રીતે ભાસમાન થાય? નજ થાય અહી કદાચ એમ કહેવામા આવે, કે સામાન્ય અને વિશેષજ્ઞાન બન્ને જ્ઞાનરૂપ હોવાથી એક કાળે થાય, તો શુ દોષ છે.? આ કથન અયોગ્ય છે, કેમકે સામાન્યજ્ઞાન અવગ્રહ રૂપ છે, અને વિશેષજ્ઞાન અપાયરૂપ છે આ પ્રમાણે એ બન્ને જ્ઞાન અત્યન્ત ભિન્ન હોવાથી એક કાળે ન થાય. વળી સામાન્યગ્રાહી જ્ઞાન પૂર્વકજ વિશેષગ્રાહી જ્ઞાન થાય છે, પૂર્વે કહેલ છે કે સામાન્યપણે ગ્રહણ કર્યા સિવાય, ઇહા-વિચારણા ન થાય, અને ઇહા વિના નિશ્ચય ન થાય માટે એજ કારણથી એ ઊભય જ્ઞાનનો ઉદ્ભવ એક કાળે ન થાય. ૨૪૪૦ થી ૨૪૪૫

પુન સામાન્ય-વિશેષ જ્ઞાન સબધી શકા અને સમાધાન કહે છે.

होज्ज न विलक्खणाइं समय सामण्ण-भेयनाणाइं ।
वहुयाण को विरोहो समयम्मि विसेसनाणाण ? ॥ २४४६ ॥

लक्खणभेयाउ च्चिय सामण्णं च जमणेगविसयंति ।
तमवेत्तु न विसेसन्नाणाइं ते ण समयम्मि ॥ २४४७ ॥

तो सामन्नगहणाणंतरमीहियमवेइ तब्भेय ।
इय सामन्नविसेसावेक्खो जावंतिमो भेओ ॥ २४४८ ॥

इय पण्णविओवि जओ न पवज्जइ तो तओ कओ वज्झो ।
तो रायगिहे समय किरियाओ दो परूवंतो ॥ २४४९ ॥

मणिनागेणारद्धो भओववत्तिओ पडिवोहिओ वोत्तु ।
इच्छामो गुरुमूलं गंतूण तओ पडिक्कंतो ॥ २४५० ॥

સામાન્ય અને વિશેષજ્ઞાન અતિવિલક્ષણ હોવાથી, ભલે એકીસાથે ઉપયોગ ન થાય, પણ ઘણા વિશેષોનો એકીસાથે એક સમયે ઉપયોગ થવામા શો વિરોધ છે? લક્ષણનો

ભેદ હોવાથી તે ન બને કેમકે સામાન્યજ્ઞાન અનેકવિષયવાળુ છે, તેથી તે સામાન્ય જ્ઞાન ગ્રહણ કર્યા વિના એક સમયે ન થાય. વળી સામાન્ય ગ્રહણાનતર ઇહા થયા પછી તેના ભેદનો નિશ્ચય થાય, વળી આગલના વિશેષની અપેક્ષાએ અવગ્રહ ગણાય એમ સામાન્ય વિશેષની અપેક્ષાએ છેક છેલ્લા ભેદ સુધી સમજવુ એ પ્રમાણે ગુરૂએ સમજાવ્યા છતા જ્યારે તે ન સમજ્યો એટલે તેને સઘ બહાર કર્યો, તે પછી તે વિહાર કરતો રાજગૃહે આવીને એકે સમયે બે ક્રિયાના ઉપયોગની પ્રરૂપણા કરવા માંડયો, તે સાભળીને ત્યા રહેલા મણિનાગે ભય અને યુક્તિથી તેને કહ્યું, એટલે બોધ પામ્યો. ને તે પ્રમાણે અગીકાર કરીને પુન ગુરૂ પાસે ગયો અને પ્રાયશ્ચિત લઇ શુદ્ધ થયો. २४४६ થી २५१०.

ગગ —સામાન્યથી "વેદના થાય છે" એમ સામાન્ય માત્ર ગ્રાહી જ્ઞાન, તે સામાન્ય જ્ઞાન, અને "શીતવેદના અથવા ઉષ્ણવેદના" એમ ભેદગ્રાહીજ્ઞાન તે વિશેષજ્ઞાન. એ બન્ને જ્ઞાન અતિવિલક્ષણ હોવાથી, ભલે એકીસાથે ન થાય, પરન્તુ શીતોષ્ણાદિ ઘણા વિશેષજ્ઞાન એક સમયે થાય, તો શો વિરોધ છે? કારણ કે વિશેષજ્ઞાન રૂપે તો તે બધા સમાન હોવાથી તેમા કઈ વિલક્ષણતા નથી

આચાર્ય —શીત-ઉષ્ણ આદિ વિશેષણયુક્ત વિષયોમા પરસ્પર ભેદ હોવાથી ભિન્નતા છે, તેથી તદ્ગ્રાહક જ્ઞાનો એકીસાથે નથી થતા. કારણ કે અનેક વિષયના આધારવાળુ સામાન્ય જ્ઞાન છે, તે સામાન્યજ્ઞાન થયા સિવાય વિશેષ જ્ઞાન ન થાય, એથી પણ ઘણા વિશેષ જ્ઞાન એકીસાથે ન થાય મતલબ કે "વેદના થાય છે" એમ પ્રથમ સામાન્ય ગ્રહણ કરીને, ઇહામા પ્રવેશ કર્યા પછી "પગે શીતવેદના થાય છે' એમ વિશેષપણે વેદનાનો નિશ્ચય થાય છે. એજ પ્રમાણે મસ્તકે પણ પ્રથમ સામાન્યથી "વેદના થાય છે" એમ અવગ્રહરૂપ સામાન્ય ગ્રહણ કર્યા પછી, ઈહામા પ્રવેશ કરીને "ઉષ્ણવેદના થાય છે" એમ વિશેષપણે વેદનાનો નિશ્ચય થાય છે

વળી ઘટરૂપ વિશેષજ્ઞાન થયા પછી તરતજ, પટાશ્રય સામાન્યરૂપ ગ્રહણ કર્યા વિના પટરૂપ વિશેષજ્ઞાન પણ નથી થતુ, કેમકે પ્રથમ અવગ્રહ, તે પછી ઇહા, અને તે પછી અપાય એવા અનુક્રમેજ ઘટાદિ વિશેષજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે. વસ્તુ સ્વરૂપ આમ હોવાથી વિશેષ જ્ઞાન પછી પણ તરતજ વિશેષજ્ઞાન નથી થતુ, તો પછી એકીસાથે તેવા ઘણા જ્ઞાનો તો કયાથીજ થાય?

એ પ્રમાણે સામાન્ય ગ્રહણ થયા સિવાય વિશેષજ્ઞાન નથી થતુ, તેથી સામાન્ય ગ્રહણ થયા બાદ ઇહા થયા પછી ઘટત્વાદિ સામાન્યાશ્રિત ઘટ વિશેષરૂપ "આ ઘડો વિગેરેજ છે' એવો નિશ્ચય થાય છે. તે પછી ઉત્તર ભેદની અપેક્ષાએ, એ ઘટાદિ વિશેષજ્ઞાન સામાન્ય થાય છે, તે ઘટરૂપ સામાન્યનુ ગ્રહણ કર્યા પછી ઇહા કરીને આ ઘટ ધાતુનો છે, પણ માટીનો નથી એવો વિશેષ નિશ્ચય થાય છે. એ ધાતુનો ઘટ પણ તેના ઉત્તર ભેદની અપેક્ષાએ સામાન્ય છે તેવા સામાન્યને ગ્રહણ કર્યા પછી ઇહા થયા બાદ આ તાંબાનો ઘટ છે, ચાદીનો નથી, એવો વિશેષ નિશ્ચય થાય છે આ પ્રમાણે સામાન્ય વિશેષની અપેક્ષાએ છેક અન્તિમભેદ પર્યન્ત સમજવુ કે જે ભેદ પછી પુન ઇહાની પ્રવૃત્તિ ન થાય. વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવાથી કદીપણ ઘણા વિશેષ જ્ઞાનોની પ્રવૃત્તિ એકીસાથે ન થાય. પણ સામાન્યરૂપે ઘણા વિશેષોનુ એકીસાથે પૂર્વે કહ્યા મુજબ ગ્રહણ થઇ શકે જેમકે- "સેના-વન" ઇત્યાદિ- પરતુ એકીસાથે તેના અનેક ઉપયોગ ન સભવે. માટે શીતોષ્ણ

રૂપ વિશેષ જ્ઞાન વિશેષ જ્ઞાન ભિન્નભિન્ન કાળેજ થાય છે. અને તેથી તને જે શીતોષ્ણરૂપ ક્રિયાદ્વયનો એકીસાથે અનુભવ થાય છે, તે ભ્રાન્તિ છે.

ઇત્યાદિ અનેક યુક્તિઓથી આચાર્યશ્રીએ ગંગને સમજાવ્યો, છતા તે ન સમજ્યો એટલે તેને સંઘ બહાર કર્યો, તેથી તે વિહાર કરતો રાજગૃહ નગરે આવ્યો, અને એકીસાથે બે ક્રિયાનો ઉપયોગ થાય, એમ પ્રરૂપવા લાગ્યો. તે વખતે ત્યા નજીકમા રહેલા મણિનાગે તેને ભય બતાવીને કહ્યુ કે અરે ! અનાડી ! એવી મિથ્યા પ્રરૂપણા કેમ કરે છે? આજ સ્થળે ભગવન્ત મહાવીરે પૂર્વે એક સમયે એકજ ઉપયોગ હોય, એમ કહ્યુ છે, તુ શુ તેમનાથી વિશેષજ્ઞ છે કે જેથી એવી પ્રરૂપણા કરે છે. ઇત્યાદિ પ્રકારે ભય બતાવીને ગંગને કહ્યુ એટલે તેણે પોતાનો કદાગ્રહ તજીને મિથ્યા દુષ્કૃત માગ્યુ. પછી ગુરૂ પાસે જઇને પ્રાયશ્ચિત્ત લઇને શુદ્ધ થયો. ૨૪૪૬ થી ૨૪૫૦.

એ પ્રકારે એક સમયે બે ક્રિયાવેદનાનો વાદ સમાપ્ત થયો

હવે છઠ્ઠા ત્રૈરાશિક નિન્હવ સંબંધી કહે છે.

पंच सया चोयाला तइआ सिद्धिं गयस्स वीरस्स ।
पुरिमंतरंजियाए तेरासियदिट्ठी उप्पन्ना ॥ २४५१ ॥

पुरिमतरंजि भूयगिह बलसिरि सिरिगुत्त रोहगुत्ते य ।
परिवायपोट्टसाले घोसणपडिसेहणा वाए ॥ २४५२ ॥

विच्छू य सप्पे मूसग मिगी वराही य काग पोयाई ।
एयाहिं विज्जाहिं सो य परिवायगो कुसलो ॥ २४५३ ॥

मोरी नउलि बिराली वग्घी सिही य उलुगि ओवाइ ।
एआओ विज्जाओ गिण्ह परिव्वायमहणीओ ॥ २४५४ ॥

મહાવીર દેવ મોક્ષે ગયા પછી, પાચસો ચુમ્માલીસ વર્ષે અન્તરજીકા નગરીમાં ત્રૈરાશિક દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ. અંતરજીકા નગરીનો બલશ્રી નામે રાજા હતો, અને તે નગરીમા ભૂતગૃહ નામે ચૈત્ય હતુ, ત્યા શ્રીગુપ્ત આચાર્યના શિષ્ય રોહગુપ્તે પોટ્ટશાલ પરિવ્રાજકની ઘોષણાનો પ્રતિષેધ કર્યો, અને વાદમા જીત્યો, તે પરિવ્રાજક વૃશ્ચિક-સર્પ મૃગ-વરાહ-મૂષક-કાક અને પોતાકી વિદ્યાઓમા કુશળ હતો, પરિવ્રાજકની એ વિદ્યાઓનો પરાભવ કરવાને મોરી-નકુલી-બિડાલી-વ્યાઘ્રી-સિંહી-ઉલૂકી અને ઉલાવકી વિદ્યાઓ રોહગુપ્તને ગ્રહણ કરાવી. (અને તેણે પરિવ્રાજકનો પરાભવ કર્યો) ૨૪૫૧ થી ૨૪૫૪

જગત્ બંધુ મહાવીર દેવ મોક્ષે ગયા પછી પાચસોને ચુમ્માલીસ વર્ષે ત્રૈરાશિક નિન્હવ અન્તરજીકા નગરીમા થયો. એ નગરીનો રાજા બલશ્રી નામે હતો, અને તે નગરીમા ભૂતગૃહ નામનુ એક ચૈત્ય હતુ, એ ચૈત્યમાં ગુપ્ત નામે એક આચાર્ય આવીને રહ્યા હતા તેમને વાદવાને માટે રોહગુપ્ત અંતરજીકા નગરીમા આવ્યો, એ અરસામા એક પરિવ્રાજક પેટે લોઢાનો પાટો બાધી, હાથમા જંબૂવૃક્ષની ડાળી ગ્રહણ કરીને તે નગરીમા ભમણુ

કરવા લાગ્યો. તેને એવી વિચિત્ર ચેષ્ટાવાળો જોઇને લોકોએ એમ કરવાનુ કારણ પૂછ્યુ, એટલે તેણે કહ્યુ કે મારૂ પેટ અતિશય જ્ઞાનથી પૂર્ણ ભરેલુ છે તે ફૂટી ન જાય એટલા માટે તેને લોઢાના પાટાથી બાધ્યુ છે વળી આ જબૂદ્વીપમા મારો કોઇ પ્રતિવાદી નથી એમ જણાવવાને માટે હાથમા જબૂવૃક્ષની ડાળી રાખી છે. આવી ગર્વિષ્ટ ઉક્તિએ લોકોએ તેનુ "પોટ્ટશાલ" નામ પાડ્યુ તે પછી એ પરિવ્રાજકે આખી નગરીમા એવી ઉદ્‌ઘોષણા કરાવી કે 'આ પૃથ્વી સર્વ પરપ્રવાદથી શૂન્ય છે, કોઇપણ મારો પ્રતિવાદી નથી." નગરીમા આવી ઉદ્‌ઘોષણા થતી હતી, તે દરમીઆન શ્રીગુપ્ત આચાર્યના શિષ્ય રોહગુપ્ત અન્ય ગામમા હતો, તે ત્યા ગુરૂને વદન કરવા અન્તરજીકા નગરીએ આવ્યો, નગરી પ્રવેશ કરતા જ ઉપરોક્ત ઘોષણા સાભળી, તે સાભળીને ગુરૂને પૂછ્યા સિવાય ઘોષણા કરનારને કહ્યુ કે "હુ એ પરિવ્રાજક સાથે વાદ કરીશ" એમ કહીને તેના પટહનો નિષેધ કર્યો. તે પછી રોહગુપ્તે ગુરૂ મહારાજ પાસે આવીને સર્વ હકીકત કહી, તે સાભળીને ગુરૂ મહારાજે કહ્યુ, રે ! ભદ્ર ! તે આ ઠીક ન કર્યુ, કેમકે તુ તારા જ્ઞાનવડે કદાચ તેને વાદમા જીતીશ, પણ તે વિદ્યા-મત્રમા ઘણો કુશળ છે, તેથી તે વિદ્યાએ વડે તને હેરાન કરશે. એની અધળી વિદ્યાઓમા આ સાત વિદ્યાએ બહુ સ્ફુરાયમાન છે. વૃશ્ચિક વિદ્યાથી અનેક વિછીઓ ઉત્પન્ન કરે છે, સર્પવિદ્યાથી અનેક સર્પ ઉત્પન્ન કરે છે, મૂષક વિદ્યાથી અનેક ઉદર ઉત્પન્ન કરે છે અને તે સર્વ પોતાના પ્રતિસ્પર્ધિ ઉપર છોડે છે. વળી મૃગી વરાહી કાક અને પોતાકીની વિદ્યાઓવડે અનુક્રમે ભયકર મૃગી-વરાહી-કાક અને પોતાકી પેદા કરીને પોતના શત્રુનો ઘાત કરે છે. એ સાભળીને રોહગુપ્તે કહ્યુ, ભગવન્ જો એમ હોય, તો પણ શુ હવે ક્યાઈ ભાગી છુટાય એમ છે ? મે તેના પટહનો નિષેધ કર્યો છે, હવે તો જે થવાનુ હો તે થાઓ તેનુ આવુ ધૈર્ય જાણીને ગુરૂશ્રીએ કહ્યુ, ભદ્ર ! જો તારો એવો નિશ્ચયજ છે, કે વાદમા તેનો પરાભવ કરવો, તો વિદ્યાઓનો પરાભવ કરનારી આ સાત વિદ્યાઓ હુ આપુ તે ગ્રહણ કર એ વિદ્યાઓ પાઠમાત્રથી સિદ્ધ થાય એવી છે. વિછીનો પરાભવ કરનારી મોર વિદ્યા, સર્પનો નાશ કરનાર નકુલ વિદ્યા, ઉદરનો નાશ કર બિડાલી વિદ્યા, મૃગીનો નાશ કરનાર વ્યાઘ્રી વિદ્યા, વરાહીનો નાશ કરનાર સિહી વિદ્યા, કાકનો નાશ કરનાર ઉલૂકી વિદ્યા, અને પોતાકીનો ઘાત કરનાર ઉલાવકી વિદ્યા. આ સાત વિદ્યાએ ગુરૂ મહારાજે શિષ્યને આપી, તે ઉપરાત એક રજોહરણ મત્રીને આપ્યો, અને કહ્યુ કે જો એ ઉપસર્ગ સિવાય, બીજો કોઇ ક્ષુદ્ર વિદ્યા કૃત ઉપસર્ગ પામવાનો તને પ્રસગ આવે, તો તે ઉપસર્ગનુ નિવારણ કરવાને મસ્તક પર આ રજોહરણને ભમાવજે, એથી તુ ઇદ્રથી પણ અજેય થઇશ, તો પછી મનુષ્ય તો તને ક્યાથી જ જીતી શકે. આ પ્રમાણે ગુરૂ પાસેથી શિક્ષા અને સત્વ ગ્રહણ કરીને રોહગુપ્ત રાજસભામા ગયો. ત્યા જઇને તેણે ગર્વપૂર્વક પ્રતિજ્ઞાયુક્ત કહ્યુ, કોણ આ ભિક્ષુક પરિવ્રાજક વાદ કરવા માગે છે ? ભલે, એ ગમે તેવો હો, એને પોતાનેજ પોતાની ઇચ્છા મુજબ પૂર્વ પક્ષ કરવા દો, હુ તેનુ ખડન કરીશ તેના આવા વચન સાભળીને પરિવ્રાજકે વિચાર્યુ કે આ લોકો ઘણા નિપુણ હોય છે, માટે તેમને જે માન્ય હોય, તેજ પક્ષ અગીકાર કરીને હુ બોલુ, કે જેથી તેનુ તે ખડન કરી શકે નહી આ પ્રમાણે વિચારીને પરિવ્રાજકે પૂર્વપક્ષનો આરભ કરતા કહ્યુ કે જેમ શુભ અને અશુભ વિગેરે બેજ રાશી છે, તેમ આ વિશ્વમા જીવ અને અજીવ એ બેજ રાશી છે, અને તેજ પ્રમાણે જણાય છે. આ પક્ષ જૈનોને સમ્મત છે, તે છતા પરિવ્રાજકનો પરાભવ કરવાને રોહગુપ્તે તે પક્ષનુ ખડન કરતા કહ્યુ કે તારૂ કથન અયોગ્ય છે, કારણ કે જીવ, અજીવ, અને નોજીવ એવા ત્રણ રાશી આ વિશ્વમા છે તેમા નારકી-તિર્યંચ વિગેરે જીવો છે, પરમાણુ-ઘટ-પટ વિગેરે અજીવો છે, અને ગિરોળી વિગેરેના છેદાએલ આદિ

અવયવો તે નોજીવો છે. આ પ્રમાણે ઉત્તમ-મધ્યમ અને અધમની પેઠે, જીવ-અજીવ અને નોજીવ એમ ત્રણ રાશી છે, અને તેજ પ્રમાણે જણાય છે. ઇત્યાદિ યુક્તિઓ વડે પરિવ્રાજકને બોલતો બંધ કરીને પરાજય પમાડયો, આથી ક્રોધાયમાન થએલા તેણે રોહગુપ્તનો વિનાશ કરવાને વૃશ્ચિક વિદ્યા વડે તેના પર વિંછીઓ મૂકયા. તે જોઇને રોહગુપ્ત મયૂરી વિદ્યાથી વિંછીનો નાશ કરનાર મયૂરો છોડયા. આ પ્રમાણે એક બીજાએ એક બીજાની વિદ્યાનો પરાભવ કરવાને સર્પ ઉપર નોળીઆ, ઊંદરો ઉપર બિલાડા, મૃગીઓ ઉપર વ્યાઘ્રો, વરાહો ઉપર સિંહો, કાગડા ઉપર ઘુવડો, પોતાકી ઉપર સિંચાણા અનુક્રમે મૂકયા. આખરે પરિવ્રાજકે ગર્દભી મૂકી, એટલે રોહગુપ્તે તેને આવતી જોઇને મસ્તક પર ગુરૂએ આપેલો રજોહરણ ભમાવ્યો, પછી તેજ રજોહરણ વડે તે ગર્દભીને મારી, એટલે તે ગર્દભી -પરિવ્રાજક ઉપર લઘુનીતિ વડી નીતિ કરીને ચાલી ગઇ. આથી સભાપતિએ, સભ્યોએ અને બીજા લોકોએ તેની ઘણીજ નિન્દા કરીને નગર બહાર કાઢી મૂકયો. ૨૪૫૧ થી ૨૪૫૪.

આ બનાવ પછી જે થયુ, તે ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે.

जेऊण पोट्टसाल छलुओ भणइ गुरुमूलमागतुं ।
वायम्मि मए विजिओ सुणह जहा सो सहामज्झे ॥ २४५५ ॥

रासिदुगगहियपक्खो तइयं नोजीवरासिमादाय ।
गिहकोकिलाइपुच्छच्छओदाहरणओऽभिहिए ॥ २४५६ ॥

भणइ गुरू सुट्ठु कयं किं पुण जेऊण कीस नाभिहियं ।
अयमवसिद्धतो णे तइओ नोजीवरासित्ति ॥ २४५७ ॥

एव गएवि गंतुं परिसामज्झम्मि भणसु नाय णे ।
सिद्धतो किंतु मए बुद्धिं परिभूय सो समिओ ॥ २४५८ ॥

बहुसो स भण्णमाणो गुरुणा, पडिभणइ किमवसिद्धतो ? ।
जइ नाम जीवदेसो नोजीवो हुज्ज को दोसो ? ॥ २४५९ ॥

પોટ્ટસાલ પરિવ્રાજકને જીતીને ષડ્લૂકે (રોહગુપ્તે) ગુરૂ પાસે આવી ને કહ્યુ, (હે ભગવન્) સભાની મધ્યે તે પરિવ્રાજકને મે વાદમા જે રીતે જીત્યો, તે (હકીકત) આપ સાભળો પ્રથમ તેણે જીવ અને અજીવ એ બે રાશી ગ્રહણ કરીને પક્ષ કર્યો, તે પક્ષનુ મે ત્રીજી નોજીવરાશી ગ્રહણ કરીને ગિરોલી આદિના છેદાએલા પુચ્છ આદિના ઉદાહરણથી ખંડન કર્યુ, એ સાભળીને શ્રીગુરૂએ કહ્યુ, તેને જીત્યો એ બહુ સારૂ કર્યું, પણ તેને જીત્યા પછી તે એમ કેમ કહ્યુ ? કે આ ત્રીજો નોજીવરાશી તે અમારો અપસિદ્ધાન્ત છે ? અસ્તુ જે થયુ તે ખરૂ, હજી પણ તુ સભામા જઇને કહે કે (નોજીવ રાશી) એ અમારો સિદ્ધાન્ત નથી, પરન્તુ મે તેની બુદ્ધિનો પરાભવ કરીને તેનો ગર્વ સમાવવાને માટે એમ કહ્યુ છે, ઈત્યાદિ બહુ પ્રકારે ગુરૂએ કહ્યુ, એટલે રોહગુપ્તે ઉત્તર આપ્યો, કે એમા અપસિદ્ધાન્ત શુ છે ? જીવનો એક દેશ તે નોજીવ હોય, તો શો દોષ છે ? (કંઇજ નહી) કે જેને દૂર કરવાને ફરીને મને ત્યા મોકલો છો. ૨૪૫૫-૨૪૫૬ ૨૪૫૭-૨૪૫૮-૨૪૫૯.

નોજીવરાશિનુ પ્રતિપાદન સિદ્ધાન્ત વિરૂદ્ધ નથી, પરંતુ સિદ્ધાન્તના અનુસારે છે. એમ કહે છે.

जं देसनिसेहपरो नोसद्दो जीवदव्वदेसो य ।
गिहकोइलाइपुच्छं विलक्खणं तेण नोजीवो ॥ २४६० ॥

धम्माइदसविहादेसओ य देसोवि जं पिहुं वत्थु ।
अपिहब्भूओ किं पुण छिन्न गिहकोलिया पुच्छं ? ॥ २४६१ ॥

इच्छइ जीवपएसं नोजीवं जं च समभिरूढोऽवि ।
तेणत्थि तओ समए घडदेसो नोघडो जह वा ॥ २४६२ ॥

નોશબ્દ દેશનિષેધ પરત્વે હોવાથી ગિરોલી વિગેરેનુ પુચ્છ (જીવાજીવથી) વિલક્ષણ હોવાને લીધે તે જીવ દ્રવ્યનો એક દેશ છે, તેથી તેને નોજીવ કહેવાય. વળી ધર્માસ્તિકાય વિગેરેના દશ ભેદ કહ્યા છે, તે દેશ અપૃથક્ભૂત છતા પણ પૃથક્ વસ્તુપણે ગણીને કહેલ છે, તો પછી કપાઇને જુદુ થએલ ગિરોલીનુ પુચ્છ નોજીવ કેમ ન કહેવાય? કારણ કે સમભિરૂઢનય પણ જીવપ્રદેશને નોજીવ માને છે, માટે સિદ્ધાન્તમા જેમ ઘટનો એક દેશ તે નોઘટ કહેલ છે, તેમ આ જીવનો એક દેશ તે નોજીવ છે. ૨૪૬૦-૨૪૬૧-૨૪૬૨.

રોહગુપ્ત—અહી નોશબ્દનો પ્રયોગ દેશનિષેધાર્થમા છે, પણ સર્વનિષેધાર્થમા નથી, તેથી નોજીવ એટલે જીવનો એક દેશ, એવો અર્થ સમજવો, પણ જીવનો અભાવ એવો અર્થ ન કરવો. તદનુસારે ગિરોલીનુ પુચ્છ, પુરૂષના છેદાએલા હસ્તાદિ અવયવો વિગેરે જીવાજીવથી વિલક્ષણ છે, એટલે કે એ અવયવો જીવના એક વિભાગ રૂપ છે તે તેમને જીવ નહી કહી શકાય, તેમ અજીવ પણ નહિ કહી શકાય, કારણ કે તે છુટા પડયા છતા પણ ઉછળે છે. આ પ્રમાણે એ જીવ-અજીવથી વિલક્ષણ હોવાને લીધે તેને નોજીવજ કહી શકાશે.

વળી સિદ્ધાન્તમા કહ્યુ છે કે "अजीवा दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-रूविअजीवा य अरूवि अजीवा य । रूविअजीवा चउव्विहा पन्नत्ता, तंजहा-खंधा-देसा पएसा-परमाणुपोग्गल, अरूविअजीवा दसविहा पन्नत्ता, तंजहा-धम्मत्थिकाए, धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पएसे, एवमधम्मत्थिकायंवि, आगासत्थिकायंवि, अद्धासमए । અજીવ બે પ્રકારે કહ્યા છે, રૂપીઅજીવ અને અરૂપીઅજીવ. રૂપીઅજીવ ચાર પ્રકારે કહ્યા છે, ખંધ દેશ-પ્રદેશ અને પરમાણુપુદ્ગળ. અરૂપી અજીવ દસ પ્રકારે કહ્યા છે, ધર્માસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાયનો દેશ, અને ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ. એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયના પણ ત્રણ ત્રણ ભેદ મળીને નવ, તથા દસમો અધ્વાસમય આ પ્રમાણે અજીવની પ્રરૂપણા કરતા પરમમુનિયોએ ધર્માસ્તિકાયાદિના દસ ભેદ કહ્યા છે, તેમા દરેકના દેશને પૃથક્-વસ્તુપણેજ કહેલ છે, એ પૃથક્વસ્તુપણે ન કહેલ હોય, તો તેના દશ ભેદ ન ઘટી શકે. આમા ધર્માસ્તિકાયાદિના દેશ તેઓથી અભિન્ન છતા પણ ભિન્ન વસ્તુપણે કહ્યા છે, તો પછી ગિરોલી આદિના પુચ્છ વિગેરે છેદાઇને જુદા પડેલા હોય તેને તો પૃથક્ વસ્તુ કહેવીજ જોઇએ. અને તે જીવ અજીવથી વિલક્ષણ હોવાથી તેને નોજીવ કહેવી વધારે યોગ્ય છે. સમભિરૂઢનય પણ જીવના પ્રદેશને નોજીવ કહે છે, તેથી સિદ્ધાન્તમા પણ નો

જીવનું પ્રતિપાદન કરેલું જ છે, કેવળ હું જ એમ કહું છું એમ નહિ. અનુયોગદ્વારમાં પ્રમાણ-દ્વારાન્તર્ગત નયપ્રમાણનો વિચાર કરતા સમભિરૂઢનય શબ્દનયને કહે છે કે "जइ कम्म-धारयण भणसि तो पत्र भणाहि-जीवे य से पयसे य से से पयसे नोजीवे"। આ પદથી જેમ ઘરનો એક દેશ નોઘર કહે છે, તેમ પ્રદેશલક્ષણ જીવનો એક દેશ તેને નોજીવ કહ્યો છે. માટે જીવ-અજીવ તત્ત્વની પેઠે આ ત્રીજો નોજીવ પણ યુક્તિવડે આગમથી સિદ્ધ છે. ૨૪૬૦-૨૪૬૧-૨૪૬૨.

ઉપરોક્ત કથન આગમથી અને યુક્તિથી અસિદ્ધ કરે છે.

जइ ते सुय पमाण तो रासी तेसु तेसु सुत्तेसु ।
दो जीवाजोवाणं न सुए नोजीवरासित्ति ॥ २४६३ ॥
गिहकोलियाइपुच्छे छिन्नम्मि तदतरालसंबंधो ।
सुत्तेऽभिहिओ सुहुमामुत्तत्तणओ तदग्गहण ॥ २४६४ ॥

જો તને સૂત્ર પ્રમાણ હોય, તો તે તે સૂત્રોમા જીવ અને અજીવ એવા બે રાશિજ કહેલા છે, પણ ત્રીજો નોજીવરાશિ નથી કહેલો. વળી ગિરોલી આદિનું પુચ્છ છેદાયા છતા પણ (શરીર અને પુચ્છ) તેની વચ્ચે જીવ પ્રદેશોનો સબંધ સૂત્રમા કહેલો છે, પરન્તુ તે સૂક્ષ્મ અને અમૂર્ત હોવાથી જણાતા નથી. ૨૪૬૩ ૨૪૬૪.

આચાર્ય —રોહગુપ્ત! धम्माइ दसविहा વિગેરે સૂત્રોક્ત પદોનું તુ પ્રમાણ આપે છે, એ ઉપરથી તને સૂત્ર પ્રમાણ હોય એમ જણાય છે, જો તને ખરેખર સૂત્રની પ્રમાણતા માન્ય હોય, તો જુદા જુદા સૂત્રોમા-આગમોમા જીવ અને અજીવ એવા બે રાશિજ કહેલા છે. સ્થાનાંગ સૂત્રમા કહ્યું છે કે "दुवे रासी पन्नत्ता, तंजहा-जीवा चेव अजीवा चेव" એટલે બેજ રાશિ કહેલા છે, જીવરાશી અને અજીવરાશી, તથા અનુયોગ દ્વારમા कइवि-हा ण भंते ! दव्वा पन्नत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तजहा-जीवदव्वा य अजीवदव्वा य"। એટલે હે ભગવન્ત! દ્રવ્ય કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? ગૌતમ ! દ્રવ્યો બે પ્રકારના કહ્યા છે, જીવ દ્રવ્યો અને અજીવદ્રવ્યો. વળી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમા પણ એમજ કહ્યું છે કે-"जीवा चेव अजीवा य एस लोए वियाहिए"। આજ પ્રમાણે બીજા સૂત્રોમા પણ જીવરાશિ અને અજીવરાશિ એ બેજ રાશિ કહેલ છે. પણ ત્રીજો નોજીવરાશિ તો કોઈ પણ સૂત્રમા નથી કહ્યો, એટલું તું જે નોજીવની પ્રરૂપણા કરીને તેની સત્તા સિદ્ધ કરે છે, તેથી કેવળ શ્રુતની આશાતનાજ થાય છે. અને ધર્માસ્તિકાય વિગેરેના જે દેશ કહેલા છે, તે દેશ તેમનાથી ભિન્ન નથી, કેવળ વિવક્ષામાત્રથી જ તે દેશને ભિન્નવસ્તુરૂપે કલ્પેલ છે.

તથા ગિરોળી વિગેરેના પુચ્છાદિ અવયવો, છરી આદિ શસ્ત્રથી છેદતા જુદા પડયા પછી એ શરીર અને અવયવની વચ્ચે જીવના પ્રદેશોનો સબંધ હોય છે, એમ સૂત્રમા કહ્યું છે, એટલે તે પણ જીવજ છે, નોજીવ નથી. શ્રીભગવતીજી સૂત્રમા કહ્યું છે કે—" अह भंते ! कुम्मा कुम्मावलिया, गोहा गोहावलिया, गोणे गोणावलिया, मणुस्से मणुस्सावलिया, महिसे महिसावलिया, एएसि णं दुहा वा, तिहा वा, असंखेज्जहा वा छिन्नाणं जे अंतरा तेवि णं तेहि जीवपएसेहिं फुडा ? । हंता फुडा,। पुरिसेण भंते ! अन्तरे हत्थेण वा, पाएण वा, अंगुलियाए वा, सलागाए वा, कट्ठेण वा, किलिंचेण वा, आमुसमाणे वा, सपुसमाणे वा, आलिहमाणे वा, विलिहमाणे वा, अन्नयरेण वा, तिक्खेणं सत्थजाएण आच्छिंदमाणे वा, अगणिकाएणं समादहमाणे तेसिं जीव पएसाणं किंचि आबाहं वा विबाहं वा उप्पायइ विच्छेयं वा क-

देह ? । नो इणट्ठे समट्ठे । नो खलु तत्थ सत्थ सकमइ" । આ પ્રમાણે શરીરના આત્મ પ્રદેશો અને અવયવોની વચ્ચે જીવના પ્રદેશોનો સબંધ સૂત્રમા કહ્યો, છે, પરન્તુ કાર્મણ શરીર સૂક્ષ્મ છે, અને જીવના પ્રદેશ અમૂર્ત છે, એટલે અન્તરાલમા જીવના પ્રદેશ વિદ્યમાન છે, તો પણ તે જણાતા નથી. ૨૪૬૩-૨૪૬૪.

જેમ શરીર અને પુચ્છાદિમા સ્ફુરણાદિવડે જીવ પ્રદેશો જણાય છે, તેમ અન્તરાલમા પણ તે કેમ નથી જણાતા ? તે માટે આચાર્યશ્રી કહે છે કે—

गेज्झा मुत्तिगयाओ नागासे जह पईवरस्सीओ ।
तह जीवलक्खणाइ देहे न तदंतराल्म्मि ॥ २४६५ ॥
देहरहियं न गिण्हइ निरतिसओ नातिसुहुमदेह व ।
न य से होइ विबाहा जीवस्स भवन्तरालेव ॥ २४६६ ॥
दव्वामुत्तत्ताक्यभावाद विकारदरिसणाओ य ।
अविणासकारणाहि य नभसो व्व न खडसो नासो ॥ २४६७ ॥

જેમ પ્રદીપરશ્મિઓ ભીત આદિ મૂર્તિમાન વસ્તુના સયોગથી ગ્રાહ્ય થાય છે, પણ આકાશમા ફેલાએલી હોય, તો ગ્રાહ્ય નથી થતી, તેમ ભાષા-ઉચ્છ્વાસ આદિ જીવના લક્ષણો વડે જીવ શરીરમા જ જણાય છે, પણ અન્તરાલમા નથી જણાતો, વળી દેહ વિનાના મુક્તાત્માને, સૂક્ષ્મ નિગોદના જીવને તથા કાર્મણકાય યોગવાળા જીવને જ્ઞાનાતિશય વિનાનો આત્મા જોઈ શકતો નથી, તેમજ ભવાન્તરાલ વર્તિ જીવની પેઠે અન્તરાલવર્તિ જીવપ્રદેશોમા અગ્નિ શસ્ત્રઆદિના પ્રવેશના અભાવે તેને કોઇ બાધા પણ નથી થતી તથા આત્મા, અમૂત દ્રવ્ય, અકૃત (નહી કરેલો, અને ઘડાદિના ઠીકરાની પેઠે) વિકાર રહિત અને વિનાશના કારણો રહિત જણાતો હોવાથી, આકાશની પેઠે જીવનો ટુકડે ટુકડા થઇ વિનાશ નથી થતો. ૨૪૬૫-થી-૨૪૬૭

જીવનો ખડશ નાશ માનવામા અનેક દોષો થાય છે

नासे य सव्वनासो जीवनासे य जिणमयच्चाओ ।
तत्तो य अणिम्मुक्खो दिक्खावेफल्लदोसा य ॥ २४६८ ॥
अह खधो इव सघायभेयधम्मा स तोविसव्वेसिं ।
अवरोप्परसकरओ सुहाइगुणसकरो पत्तो ॥ २४६९ ॥
अह अविमुक्कोऽवि तओ नोजीवो तो पइप्पएम ते ।
जीवम्मि असखेज्जा नो जीवा नत्यि जीवो ते ॥ २४७० ॥
एवमजीवावि पइप्पएसमेएण नोअजीवत्ति ।
नत्यि अजीवा केई कयरे ते तिन्नि रासित्ति ? ॥ २४७१ ॥

જો જીવના પ્રદેશનો નાશ માનવામા આવે, તો સર્વથા તેનો નાશ પ્રાપ્ત થાય, ને એ પ્રમાણે જીવનો નાશ માનવાથી જિન મતનો ત્યાગ થાય છે, અને એથી મોક્ષનો અભાવ, દીક્ષાની નિષ્ફળતા વિગેરે દોષો પ્રાપ્ત થશે. તથા સ્કધની પેઠે જીવને સઘાતભેદ ધર્મવાળો માનવામા આવે, તો પણ સર્વ જીવોને પરસ્પર માહ્યથી સુખાદિ ગુણની સા-

કર્ષતા પ્રાપ્ત થશે. અને જો અવિછિન્ન જીવના દેશને પણ નોજીવ કહેવામાં આવે, તો દરેક પ્રદેશ નોજીવ થવાથી જીવમા અસખ્યાતા નોજીવજ થશે, અને જીવનો સર્વથા અભાવ પ્રાપ્ત થશે. એજ પ્રમાણે દરેક પ્રદેશના ભેદ સર્વ અજીવો નોઅજીવો થશે અને અજીવનો સર્વથા અભાવ થશે, અને જીવ તથા અજીવનો સર્વથા અભાવ થશે, એટલે તુ જે ત્રણ રાશિ કહે છે, તે ક્યાથી થશે? ૨૪૬૮-૨૪૬૯-૨૪૭૦-૨૪૭૧.

રોહગુપ્ત! વળી જો જીવ પ્રદેશનો શસ્ત્રના છેદાદિવડે નાશ માનવામા આવે, તો અનુક્રમે કોઇ વખત જીવનો પણ સર્વથા નાશ થાય, કારણ કે જેનો એક અશ નાશ પામે છે, તે ઘટાદિની પેઠે અનુક્રમે સર્વથા પણ નાશ પામે છે, માટે એ પ્રમાણે માનવાથી જીવનો સર્વથા નાશ માનવો પડે, તેથી એ માન્યતા સવથા અયોગ્ય છે, કેમકે વિદ્યમાન જીવનો સર્વથા વિનાશ અને અવિદ્યમાન જીવનો સર્વથા ઉત્પાદ, એવી માન્યતાનો જિન-મતમા સર્વત્ર નિષેધ છે. આ સબધમા કહ્યુ છે-जीवा ण भते! किं वड्ढति, हायति, अवट्ठिया? गोयमा!-नो वड्ढति, नो हायति, अवट्ठिया"। એટલે હે ભગવન્ત! જીવો વધે છે? ઘટે છે? કે જેટલા છે, તેટલાજ અવસ્થિત રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવન્ત કહે છે કે-હે ગૌતમ! જીવો વધતા નથી, અને ઘટતાએ નથી, પરન્તુ જેટલા છે, તેટ-લાજ અવસ્થિત રહે છે આ પ્રમાણે જિનેશ્વરનુ કથન છે, તેથી જો જીવનો સર્વથા નાશ માનવામા આવે, તો જિનમતનો ત્યાગ કર્યો ગણાય. વળી જીવનો સર્વથા નાશ માનવાથી મોક્ષનોજ અભાવ થાય, કેમકે મોક્ષ પામનાર જીવનોજ અભાવ હોય, તો પછી મોક્ષ કોનો થાય? તેમજ મોક્ષના અભાવે દીક્ષા વિગેરે કષ્ટાનુષ્ઠાન સર્વ નિરર્થક થાય, અને અનુક્રમે સર્વ જીવોનો વિનાશ થવાથી આખા સસારની શૂન્યતા થાય, તથા જીવનો સર્વથા નાશ થએથી કરેલા શુભાશુભ કર્મો પણ ફળ આપ્યા સિવાય નાશ પામ્યાથી કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થાય, માટે જીવનો ખડશ નાશ માનવો એ સર્વથા અયોગ્ય છે

રોહગુપ્ત —ગિરોલી વિગેરેના શરીરથી જુદા પડેલા પુચ્છાદિખડ-વિભાગનો પ્રત્યક્ષ-થી નાશ જણાય છે. તો પછી તમે તેનો નિષેધ કેમ કરો છો?

આચાર્ય —જે છુટો પડેલો વિભાગ નાશ પામતો જણાય છે, તે વિભાગ તો ઔ-દારિક શરીરનો છે, જીવનો નથી, કેમકે જીવ તો અમૂર્ત હોવાથી કોઇ પણ રીતે તેનો વિભાગ થઈ શકે નહિ.

રોહગુપ્ત —જીવ પુદ્ગળસ્કધની પેઠે અવયવવાળો હોવાથી, તેને સઘાત ભેદ ધર્મ-વાળો માનવામા આવે તો શુ દોષ છે? જેમ કોઇ પુદ્ગળ સ્કધમા અન્યપુદ્ગળ સ્કધનો ખડ-અશ આવીને મળે છે, અને તેમાનો કોઇક ખડ છુટો પડીને અન્યત્ર પણ જાય છે, તેવી રીતે એક જીવમા બીજા જીવનો અશ આવીને મળે, અને તેનો કોઇ અશ છુટો પડી જાય, એ પ્રમાણે સઘાત-ભેદ ધર્મવાળો જીવ માનવાથી તેના અશનો નાશ થવા છતા પણ અન્ય અશનો સઘાત-સબધ થવાથી તેનો સર્વથા નાશ નહિ થાય.

આચાર્ય —એમ માનવાથી વિશ્વાન્તરવર્તિ સર્વ જીવોને પરસ્પર સુખાદિ ગુણની સકરતા થાય. કારણ કે જ્યારે એક જીવનો શુભાશુભ કર્મયુક્ત અશ અન્ય જીવની સાથે સબધ પામે, ત્યારે તેના સુખાદિગુણ અન્યને પ્રાપ્ત થાય, અને અન્ય જીવનો અશ તેની સાથે સબધ પામે, ત્યારે તે અન્યના સુખાદિ તેને પ્રાપ્ત થાય. આ પ્રમાણે સર્વ જીવોને પરસ્પર સુખાદિનુ સાકર્ય થાય, અને તેથી એકને કરેલા કર્મનો નાશ અને બીજાને નહિ કરેલા કર્મનુ આગમન થાય. એટલે જીવને સઘાત-ભેદ ધર્મવાળો માનવો એ સર્વથા અયોગ્ય છે.

રોહગુપ્ત—અસ્તુ, ઉપરોક્ત દોષથી જીવથી ભિન્ન જીવદેશ ને નોજીવ ન માનો, પરન્તુ જેમ ધર્માસ્તિકાયાદિથી અભિન્ન એવો તેનો દેશ, તે નોધર્માસ્તિકાયાદિ કહેવાય છે, તેમ જીવથી અભિન્ન એવો જીવદેશ તેને નોજીવ કહીએ તો શું દોષ છે ?

આચાર્ય —એમ માનવાથી આત્માના દરેક પ્રદેશને નોજીવ માનવા પડશે, અને એથી એકજ આત્મામા અસખ્યાતા નોજીવ થશે, અને જીવનો તો સર્વથા અભાવ થશે. આજ પ્રમાણે અજીવમા પણ થશે, ધર્માસ્તિકાયાદિ, દ્વયણુક સ્કધ અને ઘટાદિ અજીવોમા દરેક પ્રદેશે અજીવનો એક દેશ હોવાથી તે સર્વને અજીવ કહેવા પડશે, તેમજ પરમાણુઓ પણ પુ.ગલાસ્તિકાયરૂપ અજીવના દેશ હોવાથી તે પણ નોઅજીવ કહેવાશે, આથી સર્વત્ર અજીવના અભાવે નોઅજીવજ પ્રાપ્ત થશે, અને એમ થવાથી રાજસભામા જે તે ત્રણ રાશિ કહ્યા છે, તેની સિદ્ધિ ન થતા, નોજીવ અને નોઅજીવ એવા બે રાશિનીજ સિદ્ધિ થશે. આ પ્રમાણે અનેક દોષો આવવાથી જીવનો છે. થતો નથી અને નોજીવની સિદ્ધિ પણ થતી નથી. ૨૪૬૮–થી–૨૪૭૧.

પુચ્છાદિ અવયવોથી જીવપ્રદેશ છેદાયા છતા પણ તે જીવ છે, નોજીવ નથી. એમ જણાવે છે

छिन्नो व होउ जीवो कह सो तल्लक्खणोऽवि नोजीवो ? ।
अह एवमजीवस्सवि देसो तो नोअजीवोत्ति ॥ २४७२ ॥

एवपि रासओ ते न तिन्नि चत्तारि संपसज्जति ।
जोवा तहा अजीवा नोजोवा नोअजीवा य ॥ २४७३ ॥

अह ते अजोवदेसो अजीवसामण्णजाइ-लिङ्गो त्ति ।
भिन्नोऽवि अजीवो चिय न जीवदेसोवि किं जीवो ? ॥ २४७४ ॥

छिन्नगिहकोलियाऽवि हु जीवो तल्लक्खणेहिं सयलो व्व ।
अह देसोत्ति न जीवो अजीवदेसोत्ति नोऽजीवो ॥ २४७५ ॥

પુચ્છાદિ અવયવ છેદાયા છતા પણ તેમા જીવના સ્ફુરણાદિ લક્ષણ છે તેથી તે જીવ છે, નોજીવ નથી, તે છતા આગ્રહથી તે અવયવોને નોજીવ કહેતો હો, તો એજ પ્રમાણે અજીવના દેશને પણ નોઅજીવ તારે માનવો જોઇએ, અને એથી તારા અભિપ્રાયે ત્રણ રાશિ નહિ, પણ જીવ, અજીવ, નોજીવ અને નોઅજીવ એવા ચાર રાશિ થશે. અને જો અજીવસ્કધથી જુદો પડેલો દેશ, અજીવની સમાન જાતિ અને લિંગવાળો છે, તેથી તે અજીવજ છે, (નોઅજીવ નથી, એમ કહેતો હો) તો જીવના દેશને પણ જીવ કેમ નથી માનતો ? કારણ કે ગિરોલીના છુદાએલ પુચ્છાદિ અવયવરૂપ દેશમા પણ લક્ષણો જીવના જેવાજ છે. એ અવયવ એક દેશ હોવાથી જીવ નથી, (એમ કહેતો હો, (તો ઘટાદિ અજીવનો એક દેશ પણ અજીવ નહિ કહેવાય ૨૪૭૨–થી–૨૪૭૫.

આચાર્ય —રોહગુપ્ત ! ગિરોલી આદિના પુચ્છાદિ અવયવ છેદાયા છતા પણ તે જીવજ છે, નોજીવ નથી, કારણ કે સપૂર્ણ ગિરોલી વિગેરે જીવને સ્ફુરણાદિ લક્ષણો વડે જીવ કહેવાય છે, તે સ્ફુરણાદિ લક્ષણો છેદાએલ અવયવમા પણ હોય છે, તેથી તેને પણ જીવજ કહેવો જોઇએ નોજીવ કહેવો એ સર્વથા અયોગ્ય છે.

રોહગુપ્ત—ભલે એવા લક્ષણો જણાતા હોય, પણ તે અવયવને તો નોજીવ કહેવો એજ ઠીક લાગે છે.

આચાર્ય—જો તને એવો આગ્રહ હોય, તો પછી એજ ન્યાયથી ઘટાદિ અજીવના એક દેશને પણ તારે નોઅજીવ માનવો જોઇએ. અને જો એમ માનીશ તો તુ જે ત્રણ રાશિ કહે છે તે ન રહેતા, જીવ, અજીવ, નોજીવ, અને નોઅજીવ એવા ચાર રાશિ થશે

રોહગુપ્ત—સંપૂર્ણ પ્રદેશાત્મક હોય, તેનેજ જીવ કહેવાય છે, અને આ ગિરોલી-આદિનાં છુદાએલ અવયવ તો એક દેશ હોવાથી તેને જીવ ન કહેવાય, પણ નોજીવજ કહેવાય.

આચાર્ય—એ ન્યાયે તો ઘટાદિ અજીવના એક દેશને પણ અજીવ ન કહેવો જોઇએ, કેમકે સંપૂર્ણ અજીવ પ્રદેશાત્મક હોય, તેનેજ અજીવ કહેવાય. અને તદનુસારે અજીવનો એક દેશ નોઅજીવ કહેવાય, પણ અજીવ ન કહેવાય, અને એમ થવાથી પુન ઉપર કહેલ ચાર રાશજ થાય, પણ ત્રણ રાશિ ન થાય. ૨૪૭૫

હવે "સમભિરુઢનય જીવ પ્રદેશને નોજીવ માને છે" એ પ્રશ્નનો ખુલાસો કરે છે

नोजीवंति न जीवादण्ण देसमिह समभिरूढोऽवि ।
इच्छइ बेइ समास जेण समाणाहिगरणं सो ॥ २४७६ ॥

जीवे य से पएसे जीवपएसे स एव नोजीवो ।
इच्छइ न य जीवदलं तुम व गिहकोलियापुच्छ ॥ २४७७ ॥

न य रासिभेयमिच्छइ तुमं व नोजीवमिच्छमाणोऽवि ।
अन्नोऽवि नओ नेच्छइ जीवाजीवाहिय किंपि ॥ २४७८ ॥

इच्छउ व समभिरूढो देसं नोजीवमेगनइयं तु ।
मिच्छत्त सम्मत्तं सव्वनयमयोवरोहेण ॥ २४७९ ॥

त जइ सव्वनयमयं जिणमयमिच्छसि पवज्ज दो रासी ।
पयविप्पडिवत्तीएऽवि मिच्छत्त किं नु रासीसु ? ॥ २४८० ॥

("जीवे य से पपसे य से सेपपसे नोजीवे" આ અનુયોગદ્વારોક્ત આલાવાથી) સમભિરૂઢ નય પણ જીવથી ભિન્ન જીવદેશને નોજીવ માને છે એમ નહિ પરન્તુ (પૂર્વોક્ત આ આલાવાથી) તે સમાનાધિકરણ સમાસ કહે છે એટલે કાળા કમળની પેઠે જીવ પ્રદેશ પદ વિશેષણ અને વિશેષ્યના અભેદે છે. અને તે જીવથી જુદો નહી તેજ જીવ પ્રદેશ તે નોજીવ, એમ માને છે, પણ તુ કહે છે તેમ છુટા પડેલા ગિરોલીના પુછડાની પેઠે જીવથી ભિન્ન જીવ પ્રદેશને નોજીવ નથી ઇચ્છતો, વળી તે નોજીવ માનવા છતા પણ તારી પેઠે બે સિવાય ત્રીજી રાશિ નથી ઇચ્છતો, એ સિવાય બીજા નૈગમાદિ નયો પણ જીવ અને અજીવ સિવાય બીજુ કઇ અધિક નથી માનતા. અથવા અસ્તુ, સમભિરૂઢનય જીવના દેશને નોજીવ તરીકે ભલે માને, પરન્તુ તે માન્યતા એકજ નયની હોવાથી મિથ્યાત્વ છે, પણ જે સર્વનયાત્મક વચન હોય તેજ સમ્યક્ત્વ છે. તેથી જો તુ તે સર્વનયાત્મક જિનમતને ઇચ્છતો હો, તો જીવ અને અજીવ એવા બે રાશિ અગીકાર કર, કેમ કે (જિન મત વિરૂદ્ધ) એક પદની પણ વિપ્રતિપત્તિ તે મિથ્યાત્વ છે, તો પછી રાશિમા વિપ્રતિપત્તિ

હોય, તો તેમા મિથ્યાત્વ થાય, એમા શુ નવાઇ? કહેલુ છે કે સૂત્રમાના એક પદમાનો એક અક્ષર પણ ન રૂચતો હોય અને શેષ આખુ પદ રૂચતુ હોય તો પણ મિથ્યાત્વ જાણવુ. ૨૪૭૬-૨૪૭૭-૨૪૭૮-૨૪૭૯ -૨૪૮૦

ઇત્યાદિ યુક્તિઓ વડે સમજાવ્યા છતા રોહગુપ્ત ન સમજ્યો, એટલે ગુરૂએ તેનો પરાભવ કરવાને રાજસભામા વાદ શરૂ કર્યો. ને તેને જીત્યો એ વાત જણાવે છે.

एवपि भण्णमाणो न पवज्जइ सो जओ तओ गुरुणा ।
चिंतियमय पणट्ठो नासिहई मा वहुं लोग ॥ २४८१ ॥
तो णं रायसभाए निग्गिण्हामि वहुलोगपच्चक्ख ।
वहुजणनाओऽवसिओ होही अग्गेज्झपवल्लोत्ति ॥ २४८२ ॥
तो वलसिरिनिवपुरओ वाय नाओवणीयमग्गाण ।
कुणमाणाणमईया सीसाऽऽयरियाण छम्मासा ॥ २४८३ ॥
एक्कोऽवि नावसिज्जइ जाहे तो भणइ नरवई नाह ।
सत्तो सोउ सीयति रज्जकज्जाणि मे भगवं ? ॥ २४८४ ॥
गुरुणाऽभिहिओ भवओ सुणावणत्थमियमेत्तिय भणिय ।
जइ सि न सत्तो सोउ तो निग्गिण्हामि ण कल्लं ॥२४८५ ॥
वीयदिणे वेइ गुरू नरिंद ! ज मेइणीए सब्भूय ।
त कुत्तियावणे सवमत्थि सवप्पतीयमिय ॥ २४८६ ॥
त कुत्तियावणसुरो नोजीव देहि जइ न सो नत्थि ।
अह भणइ नत्थि तो नत्थि किंव हेउप्पवयेण ॥ २४८७ ॥
त मग्गिज्जउ मुल्लेण सववत्थूणि किंत्थ कालेण ।
इय होउत्ति पवण्णे नरिंद–पइवाइ–परिसाहिं ॥ २४८८ ॥

सिरिगुत्तेण छलुगो छम्मास विकड्ढिऊण वाए जिओ ।
आहरण कुत्तिआवण चोयालसएण पुच्छाण ॥२४८९॥ मू. भा. १३९

એ પ્રમાણે અનેક યુક્તિયોથી ગુરૂએ કહ્યા છતા, રોહગુપ્તે તે અંગીકાર ન કર્યું તેથી ગુરૂએ વિચાર્યું કે આ સમ્યગ્ માર્ગથી નાશ પામ્યો છે, તે ઘણા લોકોને નાશ ન પમાડે, તે માટે રાજસભામા ઘણા લોકોની સમક્ષ (વાદ કરીને) તેનો નિગ્રહ કરૂ કેમકે એથી "આ પરાજય પામ્યો છે" એમ ઘણા લોકો જાણે, તો તેનુ વચન કોઇ માન્ય ન કરે. એમ વિચારીને તે પછી બલશ્રી રાજાની આગળ ન્યાયોપનીત માર્ગનુ સ્થાપન કરતા શિષ્ય અને ગુરૂને વાદ કરતા છ માસ વ્યતીત થયા તો પણ બેમાથી એકે પરાજય ન પામ્યા, ત્યારે રાજાએ કહ્યુ, ભગવાન્! મારા રાજકાર્યોમા વિઘ્ન પડે છે, તેથી હવે હુ આ વાદ સાભળવાને સમર્થ નથી આથી ગુરૂએ કહ્યુ, તમને શ્રવણ કરાવવાને માટે, અત્યારસુધી આ બધુ કહ્યુ, પણ જો હવે તે સાભળવાને તમે સમર્થ નથી, તો આવતી કાલેજ તેનો પરાભવ કરીશ. તે પછી બીજે દિવસે ગુરૂએ કહ્યુ, રાજન્! ત્રિભુવનમા જે કોઇ વિદ્યમાન વસ્તુ છે, તે સર્વ કુત્રિકાપણમા હોય છે, એ વાત સર્વને પ્રતીત છે,

તેથી કુત્રિકાપણમાં નોજીવની યાચના કરતા, તેનો અધિષ્ઠાયક દેવ, નોજીવને આપે તો તે નથી એમ નહિ, પણ તે નથી એમ કહે, તો તે નોજીવ નથી એમ સિદ્ધ થાય, પછી આવા હેતુ-ઉદાહરણથી કાળક્ષેપ કરવાનુ શુ પ્રયોજન છે? માટે ત્યા જઇને મૂલ્યવડે સર્વ વસ્તુઓ માગો, અહીં નિરર્થક કાળવ્યય શા માટે કરવો? અસ્તુ એમ થાઓ. એ કથન રાજાએ-પ્રતિવાદીએ-અને સભ્યોએ કબુલ કર્યું તે પછી કુત્રિકાપણમા એક સો ચુમ્માલીસ પ્રશ્નોના ઉદાહરણોથી શ્રીગુપ્ત આચાર્યે રોહગુપ્ત સાથે છ માસ પર્યન્ત વિવાદ કરીને તેને વાદમા જિત્યો. ૨૪૮૨-થી-૨૪૮૯

કુત્રિકાપણની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે. કુ એટલે પૃથ્વી, ત્રિક એ ત્રણ, અને આપણ એટલે હાટ-દુકાન. અર્થાત્ સ્વર્ગ-મૃત્યુ અને પાતાળગત સર્વ વિદ્યમાન વસ્તુઓ જ્યા વેચાતી મળે, તે કુત્રિકાપણ. અથવા કુત્રિજાપણ એવુ બીજુ નામ પણ એનુ છે, ત્યા એવો અર્થ થાય છે કે ત્રિભુવનમાના ધાતુ-જીવ અને મૂળ એ ત્રણથી ઉત્પન્ન થએલ વસ્તુ જ્યા વેચાતી મળે, તે કુત્રિજાપણ કહેવાય. આવા કુત્રિકાપણ અથવા કુત્રિજાપણ ઉજ્જયિની-ભરૂચ વિગેરે કેટલાક પ્રતિનિયત નગરોમાજ હતા, એમ આગમમા કહ્યુ છે. એ કુત્રિકાપણમા કોઇક વણિકને મ ત્રારાધનથી વશ થએલ વ્યન્તરદેવ ત્રિભુવનગત સર્વ વસ્તુઓ લાવીને પૂરી પાડતો, તેથી ગ્રાહકને જે કઇ જોઇએ તે સર્વ ત્યાથી મળતુ, અને તે વેચેલ વસ્તુનુ મૂલ્ય તે વણિક લેતો બીજા આચાર્યો એમ કહે છે કે એવા કુત્રિકાપણ વણિક વિના કેવળ દેવાધિષ્ઠિત-દેવોની માલેકીની હોય છે, અને તેથી તેમાની વેચેલી વસ્તુનુ મૂલ્ય પણ એ દેવોજ ગ્રહણ કરે છે.

એવા કુત્રિકાપણમા વાદી પ્રતિવાદી-રાજા-અને સભ્યો ગયા, ત્યા જઇને એકસો ચુમ્માળીસ ઉદાહરણોના પ્રશ્નોથી જુદી જુદી વસ્તુઓ માગી, તેમા જીવ અને અજીવથી વ્યતિરિક્ત નોજીવ માગતા તે ન મળ્યો, ને તેથી રોહગુપ્ત પરાજય પામ્યો.

ઉપરોક્ત એકસો ચુમ્માળીસ પ્રશ્નના ઉદાહરણો કહે છે.

भू-जल-जलणा-निल-नह-काल-दिसाऽऽया मणो य दवाइं ।
भण्णंति नवेयाइं सत्तरस गुणा इमे अण्णे ॥ २४९० ॥
रुव-रस गंध-फासा संखा परिमाणमह-पुहुत्तं च ।
संजोग-विभाग-परा-ऽपरत्तबुद्धी सुहं दुक्खं ॥ २४९१ ॥
इच्छा दोस-पयत्ता एत्तो कम्मं तयं च पंचविहं ।
उक्खेवण-वक्खेवण-पसारणाऽऽकुंचणं गमणं ॥ २४९२ ॥
सत्ता सामण्णंपिय सामण्णविसेसया विसेसो य ।
समवाओ य पयत्था छच्छत्तीसप्पभेया य ॥ २४९३ ॥
पगईए अगारेण य नोगारोभयनिसेहओ सव्वे ।
गुणिआ ओयालसयं पुच्छाणं पुच्छिओ देवो ॥ २४९४ ॥

પૃથ્વી-જળ-અગ્નિ વાયુ-આકાશ-કાળ-દિશા-આત્મા-ને મન એ નવ દ્રવ્યો કહેવાય છે એ સિવાય બીજા સત્તર ગુણો છે, તે આ પ્રમાણે રૂપ-રસ-ગ ધ-સ્પર્શ-સ ખ્યા-પરિમાણ-પૃથક્ત્વ-સ યોગ-વિભાગ-પરત્વ-અપરત્વ-બુદ્ધિ-સુખ-દુ:ખ-ઇચ્છા-દ્વેષ-અને-પ્રયત્ન. તથા કર્મ પાચ પ્રકારે છે, ઉત્ક્ષેપન-અપક્ષેપણ-પ્રસારણ-આકુ ચન અને

ગમન સામાન્ય-સત્તા અને સામાન્ય વિશેષ, અને વિશેષ એ ત્રિવિધ સામાન્ય વિશેષ, અને સમવાય. એ છ (મૂળ) પદાર્થ, તેના ઉત્તર ભેદ છત્રીસ, એ સર્વને પ્રકૃતિથી, અકારથી, નોકારથી, અને ઉભય નિષેધથી ગુણતા એકસો છુમ્માલીસ પ્રશ્ન થાય, એ પ્રશ્નોથી (કુત્રિકાપણના) દેવને પૂછયુ. ૨૪ ૦ થી ૨૪૯૪.

પત્થર માટી વિગેરે પૃથ્વી, વરસાદ વિગેરેનુ પાણી તે અપ્, અગ્નિ-વિદ્યુત્ વિગેરે તેજ, વાયુ, આકાશ તે સર્વનો આધાર, સમયાદિ સ્વરૂપ કાળ, પૂર્વાદિ દિશા, આત્મા અને મન, એ નવ દ્રવ્યો. શ્વેત-રક્તાદિ વર્ણ તે રૂપ, મધુરાદિ રસ, સુરભિ આદિ ગન્ધ, કોમળાદિ સ્પર્શ, એ ત્રણ વિગેરે સખ્યા, ગોળ-ચોરસ વિગેરે પરિમાણ, જુદા પાડવામાં હેતુ ભૂત તે પૃથક્ત્વ, એકઠા કરવામા હેતુ તે સયોગ, ચીરવુ વિગેરે વિભાગ, પરત્વ-અપરત્વ, બુદ્ધિ, સુખ, દુખ, ઇચ્છા દ્વેષ, અને પ્રયત્ન, એ સત્તર ગુણ. ઉત્ક્ષેપણ એટલે ઊચે ફેકવુ, અવક્ષેપણ એટલે નીચે ફેકવુ, આકુચન એટલે સકોચવુ, પ્રસારણ એટલે ફેલાવવુ, ગમન એટલે ગતિમાન થવુ, એ પાચ કર્મ. સત્તા-સામાન્ય-સામાન્ય વિશેષ અને વિશેષ એ ત્રણ પ્રકારનુ સામાન્ય, તેમા દ્રવ્ય-ગુણ-અને કર્મ એ ત્રણમા સદ્બુદ્ધિનો હેતુ તે સત્તા દ્રવ્યત્વ-ગુણત્વ વિગેરે સામાન્ય, અને પૃથિવીત્વ-જલત્વ કૃષ્ણત્વ વિગેરે અવાન્તર સામાન્ય તે સામાન્યવિશેષ. આ ત્રિવિધ સામાન્યનો અર્થ બીજા આચાર્યો વળી આ પ્રમાણે કરે છે.-કોઇ પણ વિકલ્પરહિત તે મહાસામાન્ય, દ્રવ્યાદિ ત્રણમા સદ્બુદ્ધિનો હેતુ તે સત્તા, દ્રવ્યત્વ-ગુણત્વ વિગેરે સામાન્ય વિશેષ આથી વિપરીતપણે પણ બીજાઓ આ ત્રણનો અર્થ કરે છે, કોઈ પણ વિકલ્પ રહિત તે સત્તા, દ્રવ્યાદિ ત્રણમા સદ્બુદ્ધિનો હેતુ તે સામાન્ય, અને દ્રવ્યત્વાદિ રૂપ તે સામાન્ય વિશેષ. વિશેષ એટલે અન્ત્ય અને ગુણ-ગુણીનો સબધ તે સમવાય.

એ પ્રમાણે નવ દ્રવ્યો, સત્તર ગુણો, પાચ કર્મ, ત્રણ સામાન્ય, સમવાય અને વિશેષ એ છત્રીસ ભેદ મૂળ છ પદાર્થના થાય. એ છત્રીસને પ્રકૃતિથી એટલે મૂળ શબ્દથી, અકારથી, નોકારથી અને અકાર નોકાર ઉભયથી, એમ ચાર પ્રકારે ગુણતા એકસો છુમ્માળીસ ભેદ થાય, એ સર્વ ભેદોથી કુત્રિકાપણના દેવ પાસે તે તે વસ્તુઓ માગીને પ્રશ્ન કરવા. તેથી જો તે વસ્તુ ત્રિભુવનમા હશે, તો તે વસ્તુ દેવ આપશે, અને નહિ હોય, તો ના પાડશે. એથી તે વસ્તુની વિદ્યમાનતા કે અવિદ્યમાનતા માટે વિવાદ કરીને કાળ ક્ષેપ કરવાની જરૂર નહિ રહે. ૨૪૯૦ થી ૨૪૯૪

એ પ્રશ્નો કેવી રીતે કર્યા? તેના ઉદાહરણ બતાવે છે, તેમા પ્રથમ પ્રકૃતિ, અકાર અને નોકાર યુક્ત પ્રશ્નના ઉદાહરણ આપે છે.

पुढविति देइ लेट्टु देसोवि समाणजाइ-लिंगोत्ति ।
पुढविति सोअपुढवीं देहि त्ति य देइ तोयाइ ॥ २४९५ ॥

देसपडिसेहपक्खे नोपुढवीं देइ लेट्टुदेस सो ।
लेट्टुद्दवावेक्खो कीरइ देसोवयारो से ॥ २४९६ ॥

इहरा पुढवि चिय सो लेट्टु व समाणजाइलक्खणओ ।
लेट्टुदलंति व देसो जइ तो लेट्टुवि भूदेसो ॥ २४९७ ॥

પૃથ્વી આપો. એમ (પ્રકૃતિથી-મૂળ શબ્દથી) યાચના કરતાં, દેવ ઢેફુ આપે છે, કેમ કે તેનો તે દેશ પણ સમાન જાતિ લિંગવાળો હોવાથી પૃથ્વીજ છે. તથા અપૃથ્વી આપો, એમ યાચના કરતાં દેવ (પૃથ્વી સિવાય) જળાદિ આપે છે. દેશપ્રતિષેધ પક્ષમા નોપૃથ્વી માગતા તે ઢેફાનો એ- દેશ આપે છે, કેમકે ઢેફારૂપ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે વિભાગમા દેશનો ઉપચાર કરાય છે, અન્યથા પરમાર્થથી તો તે ઢેફાનો વિભાગ, ઢેફાની પેઠે સમાનજાતિ-લિંગવાળો હોવાથી પૃથ્વીજ છે. ઢેફાનો વિભાગ દેશ હોવાથી પૃથ્વી ન કહેવાય, એમ જો કહેવામા આવે તો ઢેફુ પણ પૃથ્વીનો દેશ હોવાથી પૃથ્વી ન કહેવાય ૨૪૯૫ થી ૨૪૯૭

સઘળાઓએ કુત્રિકાપણમા જઇને પ્રકૃતિથી એટલે કેવળ મૂળ શબ્દથી "પૃથ્વી" આપો, એમ યાચના કરીને પ્રશ્ન કર્યો, એટલે તેના અધિષ્ઠાયક દેવે ઢેફુ આપ્યુ. પૃથ્વીત્વ અને સ્રીલિંગ, એ ઉભય જાતિ અને લિંગથી ઢેફુ પૃથ્વીની સમાન હોવાથી ઢેફુ પણ પૃથ્વીજ કહેવાય. પછી "અપૃથ્વી આપો" એમ યાચના કરી એટલે દેવે જળ વિગેરે આપ્યુ. કેમકે અપૃથ્વી એટલે જે પૃથ્વી નહિ તે. એથી કરીને પૃથ્વી સિવાયના સર્વ પદાર્થ અપૃથ્વીજ કહેવાય.

તે પછી 'નોપૃથ્વી' માગી એટલે દેવે નોશબ્દનો અર્થ દેશનિષેધાર્થમા ગ્રહણ કરીને પૂર્વે સમસ્ત પૃથ્વીપણે ઉપચાર કરેલ જે ઢેફુ તેનો એક દેશ આપ્યો. દેશનિષેધાર્થમા "નોપૃથ્વી" કહેવાથી પૃથ્વીનો એક દેશ સમજાય, પરન્તુ ઢેફાનો એક દેશ તો, પૃથ્વીના દેશનો પણ દેશ છે, એટલે તેને "નોપૃથ્વી" કેમ કહેવાય? એવી શંકા કરવામા આવે, તો તેના ઉત્તરમા એમ સમજવુ કે તેમા દેશનો ઉપચાર કર્યો છે, કારણકે ઢેફામા પૂર્વોક્ત યુક્તિવી સંપૂર્ણ પૃથ્વીદ્રવ્યનો આરોપ કર્યો છે. તેથી ઢેફારૂપ પૃથ્વી, દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, ઢેફાના દેશને-વિભાગને પણ પૃથ્વીના દેશનો આરોપ કરેલો છે, અન્યથા ખરી રીતે તો ઢેફાનો વિભાગ પણ ઢેફાની પેઠે જાતિ આદિ સમાન લક્ષણવાળો હોવાથી પૃથ્વીજ છે. ઢેફાનો દેશ તે ઢેફાનો ખંડ માત્રજ છે, તેથી જાતિ આદિ લક્ષણ સમાન છતા પણ તે પૃથ્વી ન કહેવાય, એમ શંકા કરવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે એ ન્યાયે તો પૂર્વે ઢેફાને પૃથ્વીપણે કહેલ છે, તે ઢેફુ પણ પૃથ્વીનો દેશ હોવાથી પૃથ્વી નહિ કહેવાય. ૨૪૯૫-થી-૨૪૯૭

ઢેફાનો વિભાગ પણ પૃથ્વી છે. એ બાબત દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ કરે છે.

देहि भुव त्ति भणिए सव्वाणेया न यावि सा सव्वा।
सक्का सक्केण वि याणेउ किमुयावसेसेणं ? ॥ २४९८ ॥
जइ पडमाणए भणिए न हि सव्वाणयणसंभवो किंचु ।
देसाइविसिट्ठ चिय तमत्थवसओ समप्पेइ २४९९ ॥
पुढवि त्ति तहा भणिए तदेगदेसेऽवि पगरणवसाओ ।
लेट्ठुम्मि जायइ मई जहा तहा लेट्ठुदेसेऽवि ॥ २५०० ॥
लेट्ठुदव्वायेरत्ताए तह वि तद्देसमावओ तम्मि ।
ववयारो नोपुढवि पुढवि च्चिय आइलक्खणओ ॥ २५०१ ॥

(જો ઢેફાને પૃથ્વી ન કહેવાય)તો "પૃથ્વી આપો" એમ કહેવાથી તેણે સર્વ-સંપૂર્ણ પૃથ્વી આપવી જોઇએ ને તે તો ઇન્દ્રથી પણ લાવી શકાય નહિ, તો પછી બીજા સામાન્ય દેવથી તો ક્યાથીજ લવાય ? ન લવાય. માટે જેમ "ઘડો લાવો" એમ કહેવાથી સામાન્યપણે સર્વ ઘટ લાવવાનો સંભવ નથી (કેમકે સર્વનું પ્રયોજન નથી) પરન્તુ તે અર્થવશાત્ દેશ-કાળાદિ વિશિષ્ટ કોઇ અમુકજ ઘટ લાવીને આપે છે, તેવીજ રીતે "પૃથ્વી આપો" એમ કહેવાથી (સર્વ પૃથ્વી આપવી અશક્ય, તથા તેનુ પ્રયોજન પણ નથી એટલે) પ્રયોજનવશાત્ પૃથ્વીના એક દેશ રૂપ ઢેફામા પૃથ્વીપણાની બુદ્ધિ થાય છે તેમ ઢેફાના દેશમા પણ "નોપૃથ્વી આપો" એમ કહેવાથી પૃથ્વીપણાની બુદ્ધિ થાય છે. (આ પ્રમાણે ઢેફાનો એક દેશ પૃથ્વીજ છે) તો પણ ઢેફા રૂપ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દેશભાવથી ઢેફાના એક દેશમા (પૂર્વોક્તન્યાયે) પૃથ્વીત્વ જાતિ ને લક્ષણથી નોપૃથ્વીપણાનો ઉપચાર કરાય છે. (તેથી ઢેફાનો એક દેશ "નોપૃથ્વી છે." ૨૪૯૮-થી-૨૫૦૧.

ઉભય નિષેધપક્ષની અપેક્ષાએ યાચવાનુ ઉદાહરણ, તથા પ્રસ્તુત અર્થમા સર્વ યાચનારૂપ પ્રશ્નોનુ અવતરણ કરે છે—

पडिसेहदुग पगईं गमेइ ज तेण नोअपुढविति ।
भणिए पुढवि त्ति गई देसनिसेहेऽवि तद्देसो ॥ २५०२ ॥
उवयाराओ तिविह सुवमसुव नोसुव च सो देइ ।
निच्छयओ सुवमसुव तह सावयराइ सवाइ ॥ २५०३ ॥
जीवमजीव दाउ नोजीव जाइओ पुणरजीवं ।
देइ चरिमम्मि जीव न उ नोजीव स जीवदल ॥ २५०४ ॥

બે નિષેધ મૂળ અર્થને જણાવે છે, તેથી કરીને 'નોઅપૃથ્વી આપો" એમ કહેવાથી (નોશબ્દ સર્વ નિષેધાર્થક માનીને) દેવ પૃથ્વી આપે છે તથા (નોશબ્દ દેશ નિષેધાર્થિમા માનીને) અપૃથ્વીનો એક દેશ આપે છે (એ પ્રમાણે) સર્વ સાવયવવાળી વસ્તુઓ (વ્યવહારથી) પૃથ્વી-અપૃથ્વી અને નોપૃથ્વી એ ત્રણ પ્રકારે ઉપચારથી દેવ આપે છે. તથા (નિશ્ચયથી તો) પૃથ્વી અને અપૃથ્વી એમ બે પ્રકારેજ આપે છે. ૨૫૦૨-થી-૨૫૦૪

નોકાર તથા અકારરૂપ બે નિષેધથી પ્રકૃત અર્થનુ પ્રતિપાદન થાયછે તેથી કરીને "નોઅપૃથ્વી" આપો એમ કહેવાથી નોશબ્દને સર્વ નિષેધાર્થમા માનીને દેવ પૃથ્વી-ઢેફુ આપે છે તથા નોશબ્દને દેશનિષેધાર્થમા માનીને જળાદિરૂપ અપૃથ્વીનો એક દેશ આપે છે

આ પ્રમાણે યાચના કરવાથી કુત્રિમપણનો દેવ ઉપચારથી વસ્તુ ત્રણ પ્રકારે આપેછે. પૃથ્વીની યાચના કરતા ઉપચારથી ઢેફુ આપે છે. અપૃથ્વી માગતા પાણી આદિ આપે છે અને નોપૃથ્વી માગતા પૃથ્વીનો એક દેશ આપે છે. નોઅપૃથ્વીની યાચનાનો પ્રશ્ન પહેલા અને બીજા પ્રકારમા અન્તર્ભૂતથાય છે, એટલે ચોથી વસ્તુ મગાતી નથી. આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારે વસ્તુની યાચના વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ ઘટે છે, કેમકે એ નય દેશ તથા દેશીનો વ્યવહાર માને છે નિશ્ચય નય એ પ્રમાણે નથી માનતો. એ નયની અપેક્ષાએ તો પૃથ્વી અને અપૃથ્વી એ બે પ્રકારે જ વસ્તુ માગી શકાય. નોપૃથ્વીરૂપ ત્રીજો પ્રકાર તો દેશ-દેશીના વ્યવહારમાજ ઘટી શકે તેવા વ્યવહારને નિશ્ચય નય માનતો નથી.

એજ પ્રમાણે પૃથ્વી સિવાય બીજી જળાદિ વસ્તુઓની યાચના કરતા પણ કુત્રિકાપણના દેવ વ્યવહારથી ત્રણ પ્રકારે જ વસ્તુ આપે છે કારણ કે એ જળ વિગેરે સર્વ વસ્તુઓ અવયવવાળી હોવાથી તેમાં દેશ દેશીના વ્યવહાર ઘટી શકે. પરન્તુ નિશ્ચય નયના મતે એવો દેશદેશી વ્યવહાર માન્ય નથી, તેથી તેની અપેક્ષાએ અવયવવાળી વસ્તુઓનુ દાન પણ બેજ પ્રકારે થઇ શકે. તાત્પર્ય એ છે કે અવયવવાળી વસ્તુનુ દાન બે અથવા ત્રણ પ્રકારે થઇ શકે, પરન્તુ નિરવયવ વસ્તુનુ તો દાન બેજ પ્રકારે થઇ શકે. ૨૫૦૨-૦૪

અવયવ રહિત વસ્તુ બેજ પ્રકારે આપી શકાય તે કહે છે.

तो निग्गहिओ छलुओ गुरु वि सक्कारमुत्तमं पत्तो।
धिद्धिक्कारोवहओ छलुओऽवि सभाहिं निच्छूढो ॥ २५०५ ॥
वाए पराजिओ सो निव्विसओ कारिओ नरिंदेण।
घोसावियं च नयरे जयइ जिणो वद्धमाणो त्ति ॥२५०६॥ मू. भा. १४०

જીવ માગવાથી જીવ આપે છે, અજીવ માગવાથી અજીવ આપે છે, નોજીવ માગવાથી પુન અજીવ આપે છે, અને નોઅજીવ માગવાથી જીવ આપે છે, પરન્તુ જીવના વિભાગ રૂપ નોજીવ નથી આપતો. (આ પ્રમાણે બેજ રાશિ હોવાથી) રોહગુપ્ત પરાભવ પામ્યો, અને ગુરૂ ઉત્તમ સત્કાર પામ્યા. આથી ધિક્કાર પામેલા રોહગુપ્તને સભામાથી બહાર કાઢયો. ૨૫૦૫-૨૫૦૬

પૂર્વે કહ્યા મુજબ સાવયવી વસ્તુનુ દાન વ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી ત્રણ પ્રકારે અને બે પ્રકારે થઇ શકે, પરન્તુ નિરવયવી વસ્તુનુ દાન તો બન્ને અપેક્ષાથી બેજ પ્રકારે થઇ શકે છે. "જીવ આપો" એમ યાચના કરી એટલે દેવે શુક-સારિકાદિ જીવ આપ્યા "અજીવ આપો" એમ યાચના કરી એટલે માટી અથવા પત્થરનો ટુકડો આપ્યો "નોજીવ આપો" એમ યાચના કરી એટલે દેવે નોશબ્દને સર્વ નિષેધાર્થમા માનીને પુન પત્થરનો ટુકડા રૂપ અજીવ આપ્યો. "નોઅજીવ આપો" એમ યાચના કરી, એટલે બે નિષેધ મૂળ અર્થને જણાવતા હોવાથી દેવે શુક-સારિકાદિ જીવ આપ્યો, આ પ્રમાણે ચાર વિકલ્પથી યાચના કરતા જીવ અને અજીવ એવા બેજ પદાર્થની પ્રાપ્તિ થઇ, પણ તે સિવાય ગધેડાના શીગડા જેવા અસત્ ત્રીજા નોજીવની પ્રાપ્તિ ન થઇ. આથી રાજા અને સર્વ સભાસદોની ખાતરી થઇ કે જીવ અને અજીવ એવા બેજ રાશી છે, પણ રોહગુપ્ત કહે છે તેવો ત્રીજો નોજીવ રાશિ નામનો પદાર્થ નથી. આ પ્રમાણે સર્વને દૃઢ પ્રતીતિ થઇ એટલે રોહગુપ્ત પરાભવ પામ્યો, તેથી તેનો તિરસ્કાર કરીને સભાથી બહાર કાઢયો, અને આ ગુરૂને અતિશય સન્માન આપ્યુ. રોહગુપ્ત વાદમા પરાભવ પામ્યો, એટલે રાજાએ તેને નિર્વિષય કર્યો, અને નગરમા ઘોષણા કરાવી કે શ્રી વર્ધમાનજિન જયવન્ત વર્તે છે. (પછી ઉદ્વેગ પામેલા ગુરૂએ પરાજય પામેલા રોહગુપ્તના મસ્તક પર બળખાવાળુ રાખથી ભરેલુ ચપ્પણીયુ ફોડયુ.) ૨૫૦૫-૨૫૦૬

રોહગુપ્તનો પરાભવ, અને તેનું બીજુ નામ ષડૂલુક કહેવાનુ કારણ.

तेणाभिनिवेसाओ समईविगप्पियपयत्थमादाय।
वइसेसिय पणीय फाईकयमण्णमण्णेहिं ॥ २५०७ ॥

नामेण रोहगुत्तो गुत्तेण लप्पए स चोलूओ ।
दव्वाइछप्पयत्थोवएसणाओ छलूउ त्ति ॥ २५०८ ॥

આથી અભિનિવેશીત થએલા રોહગુપ્તે પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પેલા (દ્રવ્ય-ગુણ-કર્મ આદિ) છ પદાર્થો પ્રતિપાદન કરનારૂ વૈશેષિક દર્શન રચ્યુ, તે દર્શનને તેના બીજા શિષ્યોએ વિસ્તૃત કરીને આટલા કાળ પર્યન્ત પ્રસિદ્ધ રાખ્યુ. આનુ રોહગુપ્ત નામ હતુ, ઉલૂકગોત્ર હતુ, અને દ્રવ્ય-ગુણ-કર્મ-સામાન્ય-વિશેષ-ને સમવાય એ છ પદાર્થની પ્રરૂપણા કરતો હતો, તેથી કરીને એનુ બીજુ નામ ષડુલૂક પણ કહેવાતુ. ૨૫૦૭-૨૫૦૮.

અહીં રોહગુપ્ત નામના છઠ્ઠા નિન્હવનો વાદ સમાપ્ત થયો.

હવે ગોષ્ઠામાહીલ નામના સાતમા નિન્હવની વિપ્રતિપત્તી કહે છે.

पंच सया चुलसीया तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स ।
तो अबद्धियदिट्ठी दसउरनयरे समुप्पन्ना ॥ २५०९ ॥ मू. भा. १४१

दसउरनगरुच्छुघरे अज्जरक्खिय पूसमित्ततियग च ।
गोट्ठामाहिल नवम-ट्ठमेसु पुच्छा य विंझस्स ॥ २५१० ॥ मू भा. १४२

सोऊण कालधम्मं गुरुणो गच्छम्मि पूसमित्त च ।
ठविय गुरुणा किल गोट्ठमाहिलो मच्छरियभावो ॥ २५११ ॥

ભગવન્ત મહાવીરદેવ મોક્ષે ગયા પછી પાચસોને ચોરાશી વર્ષે દશપુરનગરમા અબદ્ધિક નિન્હવદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ. દશપુરનગરમા ઇક્ષુગૃહની અદર આર્યરક્ષિતસૂરિ રહેતા હતા, તેમને ધૃતપુષ્પમિત્ર-વસ્ત્રપુષ્પમિત્ર-અને દુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર એ નામના ત્રણ શિષ્યો થયા ગોષ્ઠામાહિલ નામના ચોથા શિષ્યને આઠમા તથા નવમા પૂર્વમા કર્મ અને પ્રત્યાખ્યાન સબધી વિપ્રતિપત્તી થઇ તે માટે તે વિન્ધ્યની સાથે પ્રશ્નોત્તર કરવા લાગ્યો. એ વાતનો ક્રમ જણાવે છે ગુરુનો કાળધર્મ સાભળીને તથા ગચ્છમા પુષ્પમિત્રને ગુરુએ પદપ્રતિષ્ઠિત કર્યા, એમ જાણીને ગોષ્ઠામાહિલ મત્સરભાવવાળો થયો. ૨૫૦૯-થી-૨૫૧૧.

આ નિન્હવ દર્શનની ઉત્પત્તિ આર્યરક્ષિતાચાર્યના કથાનકથી સારી રીતે જાણી શકાય એમ છે એ કથા મૂળ આવશ્યકમા વિસ્તારથી છે, પણ અહીં તેનો અધિકાર હોવાથી સક્ષેપથી કહેવામા આવે છે

દશપુર નગરમા સોમદેવ નામે બ્રાહ્મણ હતો, તેને રૂદ્રસોમા નામે ભાર્યા હતી, તે જિનવચનમા અનુરાગવાળી પરમ શ્રાવિકા હતી તેનાથી સોમદેવને રક્ષિત નામનો પુત્ર પ્રાપ્ત થયો, તે ચૌદ વિદ્યામા પારગત હતો. તેણે પોતાની માતાની પ્રેરણાથી તોસલીપુત્ર આચાર્ય પાસે દીક્ષા અગીકાર કરી ગુરૂ પાસે રહીને તેણે સપૂર્ણ અગીઆર અગ, અને બારમા અગ દૃષ્ટિવાદમાથી પણ જેટલુ ગુરૂ પાસે હતુ તેટલુ ગ્રહણ કર્યું તે સિવાય નવ પૂર્વ અને ચોવીસ યવિક, એટલુ શ્રુત આર્યવૈરસ્વામિ પાસેથી ગ્રહણ કર્યું તે પછી ફલ્ગુરક્ષિત નામે પોતાના ભાઇ, માતાની આજ્ઞાથી પોતાને બોલાવવા આવ્યા હતા, તેમને

દીક્ષા આપી. પછી બન્ને ભાઇઓ માતપિતા પાસે આવ્યા, ત્યા આવીને ઉત્તમબોધ આપી પોતાના માતા પિતા તથા મામા ગોષ્ઠામાહિલ વિગેરે સર્વ સ્વજનવર્ગને કલ્યાણકારિણી દીક્ષા અંગીકાર કરાવી. એ પ્રમાણે જુદા જુદા અનેક ભવ્યાત્માઓને દીક્ષા આપવાથી આર્યરક્ષિતસૂરિના સાધુઓનો ગચ્છ બહુ મોટો થયો. એમા દુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર ધૃતપુષ્પમિત્ર અને વસ્ત્રપુષ્પમિત્ર એવા નામના ત્રણ પુષ્પમિત્ર થયા. એમાના દુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર નવ પૂર્વ ભણ્યા હતા. વળી આ ગચ્છમા ચાર મુખ્ય સાધુઓ હતા. દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર, વિન્ધ્ય, ફલ્ગુરક્ષિત, અને ગોષ્ઠામાહિલ. આ ચારમાથી દુર્બલિકાપુષ્પમિત્રને આચાર્યશ્રીએ વિન્ધ્ય નામના શિષ્યને વાચના આપવા માટે આજ્ઞા કરી, તદનુસારે વાચના આપતાં નવમા પૂર્વની અંદર સ્ખલના થવા લાગી આથી આચાર્ય મહારાજે વિચાર્યું કે આવા બુદ્ધિશાળીને પણ આ પ્રમાણે જો સૂત્રાર્થની વિસ્મૃતિ થાય, તો પછી બીજા સૂત્રો પણ યાદ રાખવા મુશ્કેલ થશે એમ વિચારીને પૂર્વે કહ્યા મુજબ જુદા જુદા અનુયોગની વ્યવસ્થા કરી, અને નયો ઘણુ કરીને ગુપ્ત મૂઢ રાખ્યા એટલે નયની વ્યાખ્યાનો વિભાગ બંધ કર્યો. અન્યદા આર્યરક્ષિતસૂરિ વિહાર કરતા અનુક્રમે મથુરા નગરીએ આવ્યા ત્યાં આવીને ભૂત ગુફામા વ્યન્તર ગૃહની અંદર રહ્યા.

એ દરમીઆન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા સીમધરસ્વામિ પાસે નિગોદનુ સ્વરૂપ સાભળીને વિસ્મય થયેલા ઇન્દ્રે ભગવન્તને પૂછ્યુ. પ્રભો! જેવુ સૂક્ષ્મ નિગોદનુ સ્વરૂપ આપે કહ્યુ, તેવુ સ્વરૂપ બરાબર જાણીને પ્રરૂપનાર કોઈ વ્યક્તિ વર્તમાન સમયે ભરત ક્ષેત્રમા છે? ભગવન્તે ઉત્તરમા કહ્યુ કે દેવેન્દ્ર! એજ પ્રમાણે જાણીને પ્રરૂપનાર અત્યારે આર્યરક્ષિતસૂરિ છે. એ સાભળીને વિસ્મય-કૌતુક અને ભક્તિથી પૂર્ણ થએલ ચિત્તવાળા ઇન્દ્રે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનુ રૂપ ધારણ કરીને, જ્યારે બીજા સર્વ સાધુઓ ભિક્ષા માટે ગયા, ત્યારે આર્યરક્ષિતસૂરિ પાસે આવીને પૂછ્યુ. ભગવન્! મને મહાન્ વ્યાધિ થયો છે, તેથી હવે અનશન કરવાની ઇચ્છા રાખુ છુ, તો કૃપા કરીને જણાવશો કે મારૂ આયુષ્ય કેટલુ અવશેષ છે? આથી યતિકોમા આયુશ્રેણિમા ઉપયોગ આપીને આચાર્યશ્રીએ જાણ્યુ કે આ મનુષ્ય નથી, તેમ કોઈ વ્યન્તરાદિ પણ નથી, પરન્તુ બે સાગરોપમની આયુસ્થિતિવાળો સૌધર્માધિપતિ ઇન્દ્ર છે, તે પછી આચાર્યશ્રીએ વૃદ્ધાવસ્થાથી નીચે પડતી તેની ભ્રકુટીને ઊંચી કરીને વેશધારી બ્રાહ્મણ તરફ નજર કરીને કહ્યુ, અરે! તમે તો ઇન્દ્ર છો. આથી પ્રસન્ન થએલા ઇન્દ્રે તીર્થંકર પાસે બનેલી સર્વ હકીકત જણાવી, અને નિગોદના જીવોનુ સ્વરૂપ પૂછ્યુ એટલે આચાર્યશ્રીએ પણ વિસ્તારથી નિગોદનુ સ્વરૂપ યથાર્થ કહ્યુ, આથી અતિ પ્રસન્ન થએલા ઇન્દ્રે નમસ્કાર કરીને કહ્યુ, પ્રભો! આપે કહ્યુ તેવુજ સ્વરૂપ સીમધર સ્વામિએ કહ્યુ હતુ હવે હુ જાઉ છુ. આચાર્યશ્રીએ કહ્યુ-દેવેન્દ્ર! જ્યાસુધી સાધુઓ આવે ત્યાસુધી થોડીવાર ઉભા રહો, કારણ કે તેઓ તમને જોઇને "ઇન્દ્રનુ આગમન આવા કાળમા પણ થાય છે." એમ જાણીને સ્થિરતા પામશે. ઇન્દ્રે કહ્યુ-ભગવન્ત! અસ્તુ એમ કરીશ, પરન્તુ મારૂ સ્વાભાવિક સ્વરૂપ જોઇને હીનસત્વવાળા જીવો નિયાણુ કરશે તો? સૂરિએ કહ્યુ, તમારૂ તે કહેવુ સત્ય છે, તો હવે તમે જાઓ અહા 'ન રહેતા તમારા આગમનનુ કોઇ ચિન્હ કરી જાઓ. આથી ઇન્દ્રે તે ઉપાશ્રયનુ બારણુ જે દીશામા હતુ, ત્યાથી ફેરવીને બીજી દીશા તરફ કર્યું, અને પછી પોતાના સ્થાનકે ગયો. ઇન્દ્રના ગયા પછી ગોચરી ગએલા સાધુઓ આવ્યા, તેઓ ઉપાશ્રયનુ બારણુ ફરી ગએલુ જોઇને વિસ્મય પામ્યા, તે સબધી ગુરૂશ્રીને પૂછતા ગુરૂએ સર્વ વ્યતિકર તેઓને કહી સભળાવ્યો

તે પછી ત્યાથી નીકળીને કેટલાક દિવસ વિહાર કરી પરિવાર સહિત આચાર્યશ્રી દશપુરનગરમા પાછા આવ્યા.

આચાર્યશ્રીના ગયા પછી મથુરાનગરીમા "માતા-પિતાદિ પણ નથી" ઇત્યાદિ પ્રરૂપણા કરનાર મહાનાસ્તિક ઉત્પન્ન થયો, તે વખતે ત્યા તેનો કોઈ પ્રતિવાદી ન હતો, એથી ત્યાના શ્રીસઘે તે વખતના યુગપ્રધાન આર્યરક્ષિતસુરિ પાસે કેટલાક સાધુ સમુદાયને તે બનાવ જણાવવાને મોકલ્યા સાધુઓએ દશપુરનગરમા આવીને આચાર્યશ્રીને સર્વ હકીકત જણાવી, એટલે પોતે અતિવૃદ્ધાવસ્થાને લીધે જવાને અશક્ત હોવાથી, વાદ લબ્ધીવાળા ગોષ્ઠામાહિલને મથુરા નગરીએ મોકલ્યા, તેમણે ત્યા જઇને તે નાસ્તિકવાદીને પરાભવ કર્યો, એટલે ત્યાના શ્રાવકોએ તેમને ત્યાજ ચાતુર્માસ કરાવ્યુ

એ દરમીઆન દશપુરનગરમા આર્યરક્ષિતસુરિએ પોતાની પાટે દુર્બલિકા પુષ્પમિત્રને સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો પરન્તુ બીજા સાધુઓનો વિચાર પોતાના સબધી ગોષ્ઠામાહિલ અથવા ફલ્ગુરક્ષિતને પાટે સ્થાપવાનો હતો. આ પ્રમાણે મતભેદ પડવાથી આચાર્યશ્રીએ ગચ્છના સર્વ સાધુ સમુદાયને બોલાવીને કહ્યુ કે-ત્રણ ઘડા ભરેલા છે, તેમા એક વાલથી ભરેલો છે, બીજો તેલથી ભરેલો છે, અને ત્રીજો ઘીથી ભરેલો છે એ ઘડાઓ ઉધા વાળવાથી વાલ સઘળા નીકળી જાય છે, તેલ અલ્પ માત્ર ચોટી રહે છે અને ઘીતો ઘણુજ વળગી રહે છે, એજ પ્રમાણે દુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર પાસે, હુ વાલના ઘડા જેવો થયો છુ, એટલે કે મારી પાસે જેટલુ સુત્રાર્થમય શ્રુત હતુ, તે સર્વ તેણે ગ્રહણ કર્યું છે. ફલ્ગુરક્ષિત પાસે હુ તેલના ઘડા જેવો થયો છુ, એટલે કે સર્વ શ્રુત તેણે મારી પાસેથી ગ્રહણ નથી કર્યું, અને ગોષ્ઠામાહિલ પાસે હુ ઘીના ઘડા જેવો થયો છુ, એટલે કે ઘણુજ શ્રુત હજી તેને આપ્યા સિવાયનુ મારી પાસે અવશેષ છે આ પ્રમાણે દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર મારા જેટલાજ શ્રુતજ્ઞ હોવાથી તેજ તમારા આચાર્ય થવાને યોગ્ય છે. એ પ્રમાણે ગુરૂશ્રીના ઉપદેશથી સર્વ સાધુઓએ દુર્બલિકાપુષ્પમિત્રને આચાર્ય તરીકે કબુલ રાખ્યા, પછી આચાર્યશ્રીએ તેમને પોતાના પટ્ટે નિયત કરીને કહ્યુ કે જેવી રીતે ગોષ્ઠામાહિલ અને ફલ્ગુરક્ષિત તરફ હુ વર્તુ છુ, તેવીજ રીતે તમે પણ વર્તજો, જરા પણ તેમને ખેદ પામવાનુ કારણ આપશો નહિ. તે પછી ગચ્છને કહ્યુ, કે જે રીતે તમે સર્વ મારી સાથે વિનયથી વર્ત્યા છો, તેવી રીતે આમની સાથે પણ વર્તજો, વળી મારે માટે તમે કાઇ કર્યું હશે અથવા નહિ કર્યું હોય, તે વખતે હુ રોષ ન કરતો, પરન્તુ આસુરિ તેમ કરશે નહિ, માટે તમે તેમનો વિનય બહુ સારી રીતે કરજો. ઇત્યાદિ બન્ને પક્ષને શિખામણ આપીને આચાર્ય શ્રી "ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન" કરીને કાળ ધર્મ પામી દેવલોક ગયા.

તે પછી ગોષ્ઠામાહિલે સાભળ્યુ કે "ગુરૂશ્રી પરલોક ગયા." તેથી તે ચાતુર્માસ વિત્યા પછી મથુરાનગરીથી દશપુરનગરે આવ્યા, અને પૂછતા લોકોથી માલુમ પડયુ કે ગુરૂએ પોતાના પદપર દુર્બલિકાપુષ્પમિત્રને સ્થાપન કર્યા છે, આથી રોષ પામીને ગોષ્ઠામાહિલ બીજી અલગ વસતિમા ઉતર્યા, પછી તે દુર્બલિકાપુષ્પમિત્રના ઉપાશ્રયે, તેમને સર્વને મળવા ગયા, તે ત્યા ગયા, એટલે બીજા સાધુઓએ ઉભા થઇને માન પૂર્વક કહ્યુ કે તમે જુદા શામાટે રહ્યા, ? અહીં સર્વની ભેગાજ આવો તો શુ હરકત છે ? ગોષ્ઠામાહિલે તે માન્યુ નહિ અને જુદા રહ્યા, તે વખતે દુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર બીજા સાધુઓને આઠમા પ્રત્યાખ્યાનપૂર્વનુ વ્યાખ્યાન આપતા હતા, ગોષ્ઠામાહિલ તે વ્યાખ્યાન અભિમાનથી સાભળતા નહિ, પરન્તુ વ્યાખ્યાન મડળીમા બેસીને લક્ષપૂર્વક શ્રવણ કરતા વિન્ધ્યનામના મુનિ પાસે-

થી તે સર્વ સાભળતા કેટલાક દિવસ એમ ચાલ્યા પછી એક દિવસે આઠમા કર્મપ્રવાદ અને નવમા પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વમા, કર્મ તથા પ્રત્યાખ્યાનના વિચારમા ગોષ્ઠામાહિલને વિપ્રતિપત્તિ થઈ, અને તે અભિનિવેશથી તે નિન્હવ થયો. ૨૫૦૯-૨૫૧૦-૨૫૧૧.

મત્સર અધ્યવસાય નિચે મુજબ કર્યો.

> चीसु वसहीए ठिओ छिद्दन्नेसणपरो य स कयाए ।
> विंझस्स सुणइ पासेऽणुभासमाणस्स वक्खाण ॥ ॥ २५१२ ॥
> कम्मप्पवायपुव्वे वद्धं पुट्ठं निकाइयं कम्म ।
> जीवपएसेहिं सम सूईकलावोवमाणाओ ॥ ॥ २५१३ ॥
> उव्वट्टणमुक्केरो संथोभो खवणमणुभवो वावि ।
> अणिकाइयम्मि कम्मे निकाइय पायमणुभवणं ॥ ॥ २५१४ ॥
> सोउ भणइ सदोसं वक्खाणमिण ति पावइ जओ भे ।
> मोक्खाभावो जीवप्पएसकम्माविभागाओ ॥ ॥ २५१५ ॥

છિદ્ર જોવામા તત્પર એવો ગોષ્ઠામાહિલ જુદા ઉપાશ્રયમા આવી રહ્યા, અને સાભળીને વ્યાખ્યાન કરતા વિન્ધ્યની પાસે તે વ્યાખ્યાન સાભળવા લાગ્યો. સોયોના સમૂહના ઉદાહરણની પેઠે બદ્ધ-સ્પૃષ્ટ-અને નિકાચિત કર્મ જીવના પ્રદેશની સાથેજ હોય છે, અનિકાચિત કર્મમા, ઉદ્વર્તના-અપવર્તના-સંક્રમ-ક્ષપણા-અને વિપાકાનુભવ થાય છે, અને નિકાચિત કર્મમા તો પ્રાય વિપાકાનુભવજ થાય છે ઇત્યાદિ કર્મપ્રવાદ પૂર્વમાનુ વ્યાખ્યાન સાભળીને ગોષ્ઠામાહિલે કહ્યુ કે એ વ્યાખ્યાન દોષવાળુ છે, કેમકે એ પ્રમાણે જીવપ્રદેશ અને કર્મનો વિભાગ ન થવાથી તમારે મોક્ષનો અભાવ પ્રાપ્ત થશે. ૨૫૧૨-૨૫૧૫.

પૂર્વે કહ્યા મુજબ દુર્બલિકાપુષ્પમિત્રને આચાર્ય પદપર સ્થાપિત થએલા જાણીને ગોષ્ઠામાહિલ મત્સરભાવે તેમની સાથે ન રહેતા જુદા ઉપાશ્રયમા રહ્યા. તે દરમિઆન આચાર્ય શ્રીપુષ્પમિત્ર સાધુ સમુદાયને આઠમા કર્મપ્રવાદ અને નવમા પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વની વાચના આપતા હતા. અભિમાનથી અન્ધ થએલ ગોષ્ઠામાહિલ વાચના લેવાને આચાર્ય પાસે જતા નહિ, પરન્તુ વાચના લઇને આવેલા બીજા વિન્ધ્ય નામના મુનિ પાસે તે જ વ્યાખ્યાન સાભળતા, એક દિવસે કર્મપ્રવાદ પૂર્વની વાચના સાભળીને વિન્ધ્યમુનિ ગોષ્ઠામાહીલને તેજ વાચના કહેવા લાગ્યા કે-કષાયરહિત ઇર્યાપથહેતુક જે કર્મ હોય છે, તે જીવપ્રદેશોની સાથે બદ્ધ માત્ર હોય છે, અને તે સૂકી ભીત ઉપર પડેલી ચૂર્ણની મુઠીની પેઠે પ્રથમ સમયે બધાઇને બીજા સમયેજ ભોગમા આવી અલ્પ કાળાન્તરની સ્થિતિ પામીને તરતજ જીવપ્રદેશથી છુટી જાય છે. કેટલાક કર્મ બદ્ધ-સ્પૃષ્ટ હોય છે, બદ્ધ એટલે જીવપ્રદેશની સાથે જેનો સંયોગ માત્ર થયો હોય તે, અને સ્પૃષ્ટ તે જીવપ્રદેશની સાથે તદ્રુપ થઇ ગએલ હોય એવા બદ્ધ-સ્પૃષ્ટ કર્મ ભીની ભીતપર પડેલી ભીના રજની પેઠે કંઈક વધારે કાળાન્તરે છુટે છે. વળી કેટલાક કર્મ બદ્ધ-સ્પૃષ્ટ-નિકાચિત હોય છે, એટલે કે ઉપર કહેલ સ્વરૂપવાળુ બદ્ધ સ્પૃષ્ટ કર્મ ગાઢ અધ્યવસાયથી બાધીને અપવર્તનાદિ કરણને અયોગ્ય કર્યુ હોય, તે નિકાચિત કહેવાય છે આવુ કર્મ કાળાન્તરે પણ વિપાકથી અનુભવ્યા સિવાય ઘણુ કરીને દૂર નથી થતુ. આ ત્રિવિધ કર્મનો બધ સોયોના સમૂહના ઉદાહરણથી વધારે સ્પષ્ટ સમજી શકાશે. માત્ર દોરીવડે વીંટાઇને એકત્રિત થએલ સોયોના સમૂહની પેઠે બદ્ધકર્મ હોય છે. લોઢાના પટાથી સખત બધાએલ સોયોના સમૂહની પેઠે બદ્ધસ્પૃષ્ટ કર્મ હોય છે, અને

અગ્નિથી તપાવી, હથોડાથી ટીપીને સર્વથા એકત્રિત કરેલ સોયોના સમૂહની પેઠે બદ્ધ-સ્પૃષ્ટ નિકાચિત કર્મ હોય છે

નિકાચિત અને અનિકાચિત કર્મમા એટલો તફાવત છે કે-બંધન-સંક્રમણ-અપવર્તના-ઉદ્વર્તના-ઉદીરણા ઉપશમના નિધત્તિ-અને નિકાચના કર્મસંબંધી કરણોછે એમાના જે અપવર્તનાદિ કરણો છે, તે અનિકાચિત કર્મમા પ્રવર્તે છે, એટલે કે અનિકાચિત કર્મની સ્થિતિના હાની વૃદ્ધિ-અન્ય પ્રકૃતિમા સંક્રમ-પ્રકૃત્યન્તરમા સંક્રમાવીને પ્રદેશોદયવડે તેનો ક્ષય, તેમજ સ્વસ્વરૂપે પ્રકૃતિનો વિપાકથી અનુભવ એ સઘળુ થાય છે, પરન્તુ નિકાચિત કર્મમા એવુ કંઇ પણ નથી થતુ તેનો તો ઘણા ભાગે વિપાકથીજ અનુભવ થાય છે, પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ તપના અધ્યવસાયના બળથી નિકાચિત કર્મમા પણ અપવર્તનાદિ કરણો થાય છે આ પ્રમાણે નિકાચિત અને અનિકાચિત કર્મમા તફાવત છે

કર્મ સંબંધી આટલા વ્યાખ્યાનમા ક્ષીરનીરવત્ અથવા અગ્નિ અને લોહવત્ જીવ પ્રદેશની સાથે કર્મનો સંબંધ છે એવા તાત્પર્યવાળુ વ્યાખ્યાન વિન્ધ્ય મુનિ પાસેથી સાભળીને તથાવિધકર્મના ઉદયથી અભિનિવેશવડે ગોષ્ઠામાહિલને વિપ્રતિપત્તિ થઇ, અને તેથી તે કહેવા લાગ્યો કે આ વ્યાખ્યાન દોષવાળુ છે, કારણ કે જીવ પ્રદેશની સાથે કર્મનો અભિન્નપણે સંબંધ હોવાથી મોક્ષનો અભાવ પ્રાપ્ત થશે. ૨૫૧૨-થી-૨૫૧૫

જીવકર્મનો સંબંધ ક્ષીરનીરની પેઠે માનવો યોગ્ય નથી, પણ સર્પ કંચુકની પેઠે માનવો યોગ્ય છે

न हि कम्म जीवाओ अवेइ अविभागओ पएसो व्व ।
तदणवगमादमुक्खो जुत्तमिणं तेण वक्खाण ॥ २५१६ ॥
पुट्टो जहा अबद्धो कचुइणं कचुओ समन्नेइ ।
एव पुट्ठमबद्धं जीव कम्म समन्नेइ ॥ ॥ २५१७ ॥ मू. भा. १४३

ગાથાર્થ --ઉપરોક્ત કથનાનુસાર જીવ કર્મનો સંબંધ (અગ્નિ અને લોહપિંડની પેઠે) તાદાત્મ્ય સંબંધ હોવાથી, જીવના પ્રદેશોની પેઠે, કર્મ, જીવથી (કદિ પણ) જુદા ન થાય,-જો જીવથી કર્મ જુદા ન થાય, તો મોક્ષ ન થાય, તેથી આ હુ કહુ છુ તે વ્યાખ્યાન કહેવુ યોગ્ય છે. જેમ સ્પર્શ માત્રથીજ સંયુક્ત એવો અબદ્ધ કંચુક સર્પ સાથે સંબંધવાળો હોય છે, તેમ સ્પર્શન માત્રથીજ સંયુક્ત એવુ અબદ્ધ કર્મ, જીવની સાથે સંબંધવાળુ હોય છે, (એમ માનવાથીજ મોક્ષનો સંભવ થાય છે) ૨૫૧૬-૨૫૧૭.

હવે નવમા પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વમા જે વિપ્રતિપત્તિ થઈ તે કહે છે.

सोऊण भन्नमाणं पचक्खाण पुणो नवमपुव्वे ।
सो जावज्जीवविहिय तिविहं तिविहेण साहूणं ॥ २५१८ ॥
जंपइ पचक्खाण अपरिमाणाए होइ सेयं तु ।
जेसि तु परिमाणं त दुट्ठं आससा होइ ॥ २५१९ ॥ मू. भा. १४४
आससा जा पुण्णे सेविस्सामि त्ति दूसिय तीए ।
जेण सुयम्मि वि भणियं परिणामाओ असुद्धं तु ॥ २५२० ॥

विंझपरिपुच्छियगुरुवएसकहियंपि न पडिवन्नो सो ।
जाहे ताहे गुरुणा सयमुत्तो पूसमित्तेणं ॥ २५२१ ॥

"(करेमि भंते ! मामाइयं सव्वं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि") ઇત્યાદિરૂપ સાધુઓએ યાવજ્જીવ પર્યન્ત ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન કરવુ, ઇત્યાદિ નવમા પૂર્વગત વ્યાખ્યાન વિન્ધ્ય મુનિ પાસેથી સાભળીને ગોષ્ઠામાહિલે કહ્યુ કે, સર્વ પ્રત્યાખ્યાન અવધિ-મર્યાદા-રહિત કર્યું હોય, તોજ કલ્યાણકારી થાય, જેઓ યાવજ્જીવિતાદિ મર્યાદાથી પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, તે પ્રત્યાખ્યાન આશસા દોષવડે દૂષિત છે. પ્રત્યાખ્યાન પૂર્ણ થયે દેવાગનાઓના ભોગાદિ હુ સેવીશ, એવા પરિણામ રૂપ જે આશસા, તેવી આશસાવડે પ્રત્યાખ્યાન દૂષિત થાય છે, શ્રુતમા પણ કહ્યુ છે કે सोही सद्दहणा जाणणा य विणयेऽणुभासणा चेव । अणुपालणा विसोही भावविसोही भवे छट्ठी । પરિણામની અશુદ્ધિથી પ્રત્યાખ્યાન પણ અશુદ્ધ-દૂષિત થાય છે. (રાગ અથવા દ્વેષના પરિણામથી જે દૂષિત ન હોય, તેજ પ્રત્યાખ્યાન ભાવ વિશુદ્ધ જાણવુ.) આ પ્રમાણે વિપ્રતિપત્તિ પામેલા ગોષ્ઠામાહિલે કહ્યુ. એટલે વિન્ધ્ય મુનિએ ગુરૂને પૂછીને તેનો ઉત્તર કહ્યો, તો પણ જ્યારે તેણે તે માન્યુ નહિ, ત્યારે સ્વય ગુરૂશ્રી આચાર્ય મહારાજ પુષ્પમિત્રે તેની પાસે આવીને કહ્યુ કે-૨૫૧૮-થી-૨૫૨૧.

જીવકર્મનો સબધ સર્પકચુકવત્ માનવાથી અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય તે જણાવે છે

किं कंचुओ व कम्मं पइप्पएसमह जीवपज्जंते ।
पइदेसं सव्वगयं तदंतरालाणवत्थाओ ॥ २५२२ ॥
अह जीववहिं तो नाणुवत्तए त भवन्तरालम्मि ।
तदणुगमाभावाओ वज्झगमलो व मुच्चत्त ॥ २५२३ ॥
एव सव्वविमुक्खो निक्कारणउ व्व सव्वससारो ।
भवमुक्काणं च पुणो संसरणमओ अणासासो ॥ २५२४ ॥
देहन्तो जा वियणा कम्माभावम्मि किंनिमित्ता सा ? ।
निक्कारणा या जइ तो सिद्धोऽवि न वेयणारहिओ ॥ २५२५॥
जइ वज्झनिमित्ता सा तदभावे सा न हुज्ज तो अन्तो ।
दिट्ठा य सा सुबहुसो वाहिं निव्वेयणस्सावि ॥ २५२६ ॥
जइ वा निभिण्णदेसपि वेयणं कुणइ कम्ममेवं तो ।
कहमण्णसरीरगयं न वेयणं कुणइ अण्णस्स ? ॥ २५२७ ॥

(સર્પકચુકવત્ કર્મનો સબધ જીવ સાથે છે, એમ તુ માનતો હો તો તો કર્મ જીવના દરેક પ્રદેશો સ્પર્શીને રહેલ છે કે જીવના પર્યન્તે સ્પર્શીને રહેલ છે? જો દરેક પ્રદેશે સ્પર્શીને રહેલ હોય, તો જીવના મધ્યગત પ્રદેશો પણ કર્મથી વ્યાપ્ત હોવાને લીધે, જીવમા કર્મ સર્વગત થશે, અને જો જીવનો બાહ્યનો ભાગ ત્વચાને સ્પર્શીને રહેલ હોય, તો બાહ્ય અગના મેલની પેઠે અનુગમના અભાવે ભવાન્તરાલમા કર્મ તેની સાથે નહિ જાય, એ સ્પષ્ટ છે. અને એમ થવાથી સર્વનો મોક્ષ થશે, અથવા કારણ સિવાય સર્વને સસાર પ્રાપ્ત થશે, અને ભવથી મુકાએલા સિદ્ધાત્માઓને પણ પુન સસરણ થવાથી

મોક્ષમાં અનાશ્વાસ થશે. વળી જો (જીવની અંતરગત) કર્મ ન હોય તો શરીરની અંદર જે વેદના થાય છે, તે વેદના કયા નિમિત્તે થાય છે? જો તે કારણ વિના થતી હોય, તો સિદ્ધ પણ વેદનારહિત નહિ રહે. અને જો તે અન્તર વેદના બાહ્ય નિમિત્તથી થતી હોય તો બાહ્ય નિમિત્તના અભાવે, તે અન્તરવેદના ન થવી જોઇએ, પરન્તુ બાહ્યવેદના વિનાનાને પણ અન્તરવેદના ઘણીવાર જણાય છે. અથવા જો કંચુકવત્ બાહ્ય ભિન્ન દેશમાં રહેલું કર્મ પણ વેદના કરતું હોય, તો એ પ્રમાણે અન્ય શરીરગત કર્મ અન્યને વેદના કેમ ન કરે? ૨૫૨૨-થી ૨૫૨૭.

આચાર્ય —સર્પકંચુકની પેઠે જીવના ઉપર કર્મ સ્પર્શીનેજ રહેલું છે, પણ ક્ષીરનીરની પેઠે સંબદ્ધ નથી, એમ તારી માન્યતા હોય, તો હું તને એ સંબંધમાં પૂછું છું કે જીવના દરેક પ્રદેશો કર્મ સ્પર્શીને રહ્યું છે, કે જીવના પર્યન્તે ત્વચાનેજ માત્ર સ્પર્શીને રહ્યું છે? જો જીવના દરેક પ્રદેશે તે સ્પર્શીને રહેલું હોય, તો જીવની અંદર કર્મને આકાશની પેઠે સર્વગત માનવું પડશે, કેમકે જીવના દરેક પ્રદેશે કર્મ વ્યાપ્ત હોવાથી કોઈપણ પ્રદેશ કર્મ વિનાનો નથી, કે જેથી કર્મ અસર્વગત કહી શકાય, એ પ્રમાણે કર્મનું સર્વગતપણું સિદ્ધ થવાથી કર્મનો સંબંધ જીવ સાથે સર્પકંચુકવત્ છે, એ દૃષ્ટાન્ત અસંબદ્ધ ઠરે છે.

દ્વિતીય વિકલ્પાનુસાર જેમ સર્પની ત્વચાએ કંચુક સ્પર્શીને રહેલ છે, તેમ કર્મ પણ જીવની બહાર શરીરની ત્વચાને સ્પર્શીને રહેલ છે, એમ જો કહેતો હો, તો જીવને એક ભવથી બીજા ભવે જતાં કર્મ તેની સાથે નહીં જાય, કેમકે બાહ્ય શરીરના મેલની પેઠે કર્મ ત્વચાનેજ સ્પર્શીને રહેલ માનેલું હોવાથી સાથે ન જાય. એમ નાનું બાળક પણ પ્રગટપણે જાણી શકે છે, અને જો એ પ્રમાણે કર્મ જીવ સાથે ન જાય, તો કર્મના અભાવે સર્વ જીવોનો મોક્ષ થઇ જાય. અને સંસારનો અભાવ થાય. કર્મના અભાવે પણ જો કારણ સિવાય સંસાર માનવામાં આવે, તો જે લોકો બ્રહ્મચર્ય-તપ-નિયમ-વ્રત-અનુષ્ઠાનાદિ કરે છે, તે લોકોને પણ સંસાર પ્રાપ્તિજ થાય, વળી જો સંસારની પ્રાપ્તિ કારણ સિવાય થતી હોય, તો મુક્તાત્માઓને પણ સંસાર પ્રાપ્તિ થાય, અને મોક્ષમાં અનાશ્વાસતા થાય.

વળી જો કંચુકવત્ શરીરની બહાર કર્મ હોય, અને જીવની અંદર ન હોય, તો શરીરની અંદર શૂળ-ચૂંક આદિ જે વેદના થાય છે, તે કયા નિમિત્તથી થાય છે? વેદનાના કારણભૂત, શરીરની અંદર કર્મના અભાવે પણ કારણ સિવાય અન્તરવેદના થાય છે, એમ માનવામાં આવે, તો સિદ્ધાત્માઓ પણ વેદનારહિત નહિ ગણાય, કેમકે નિષ્કારણતા ત્યાં પણ સમાન છે.

ગોષ્ઠામાહિલ —બાહ્ય વેદનાના નિમિત્તે અન્તરવેદના થાય છે, એટલે કે દંડપ્રહારાદિજન્ય બાહ્યવેદના શરીરની અંદર વેદના કરે છે.

આચાર્ય —જો એમ હોય, તો દંડપ્રહારાદિ જન્ય બાહ્યવેદનાના અભાવે અન્તરવેદના પણ ન થવી જોઇએ, પરંતુ એમ થતું નથી, બાહ્ય વેદનાનો અભાવ છતાં પણ શૂળાદિજન્ય અન્તરવેદના ઘણીવાર જણાય છે. જો કદી દંડપ્રહારાદિ જન્ય બાહ્ય વેદના હોય, તોજ અન્તરવેદના થાય, એવો નિયમજ હોય, તો તારા કહેવા મુજબ થાય, પરન્તુ એમ થતું નથી. એટલે અન્તરવેદનાના કારણભૂત કર્મનો પણ અંદર સદ્ભાવ છે એમ માનવું જોઇએ કર્મ શરીરની અંદર નથી એ માનવું યોગ્ય નથી.

ગોષ્ઠામાહિલ —શરીરની બહાર ત્વચાને સ્પર્શીને રહેલું કર્મ શરીરની અંદર વેદનાને ઉત્પન્ન કરે છે, ને તેથી તે પણ તેના કારણભૂત છે.

આચાર્ય —તમારૂં એ કથન યુક્તિ સંગત નથી, કેમકે શરીર બાહ્યવર્તી ભિન્ન દેશમા રહેલુ કર્મ, અન્ય દેશમા-શરીરની અંદર વેદના કરે છે, એમ માનવામા આવે, તો અન્ય વ્યક્તિના શરીરે રહેલુ કર્મ અન્ય વ્યક્તિને પણ વેદના ઉત્પન્ન કરે. કેમકે દેશાન્તર-પણુ ઉભયમા સમાન છે ૨૫૨૨-થી-૨૫૨૭

શરીરની બહાર અને અંદર કર્મ સંચરણ શીલ છે, એમ માનવામા અનેક દોષ જણાવે છે.

अह तं संचरइ मई न बहिं तो कंचुगो व निच्चत्थं।
ज च जुगवपि वियणा सव्वम्मिवि दीसए देहे ॥ २५२८ ॥
न भवतरमन्नेइ य सरीरसचारओ तदनिलो व।
चलिय निज्जरिय चिय भणियमकम्मं च ज समए ॥ २५२९ ॥
अन्तोऽवि अन्थि कम्म वियणासब्भावओ तयाए व्व।
मिच्छत्ताईपच्चयसब्भावाओ य सव्वत्थ ॥ २५३० ॥

એકજ શરીરમા અંદર અને બહાર કર્મ સંચરે છે, એમ કહેવામા આવે, તો શરીરની બહાર કંચુકની પેઠે નિત્ય કર્મ રહે છે, એમ નહી કહી શકાય. (તથા કર્મ સંચરણશીલ માનવાથી અનુક્રમે વેદના થાય) પણ એમ ન થતા એકી સાથે સર્વ શરીરમા-વેદના થતી જણાય છે. વળી કર્મને શરીરાન્ત સંચારી માનવાથી વાયુની પેઠે તે ભવાન્તરમા સાથે નહિ જાય. તથા આગમમા જે કર્મ ચલિત હોય છે, તે નિર્જરીત એટલે અકર્મ છે, એમ કહ્યુ છે. ૨૫૨૮-૨૫૨૯-૨૫૩૦

ગોષ્ઠા૦—દેવદત્તાદિ એકજ વ્યક્તિના શરીરની બહાર રહેલુ કર્મ, શરીરની-અંદર અને બહાર સંચરે છે, તેથી તે શરીરની અંદર અને બહાર વેદના કરે છે, પણ અન્ય વ્યક્તિના શરીરગત કર્મ અન્યવ્યક્તિમા સંચરતુ નથી, એટલે તમે કહો છો, તે દોષ આવતો નથી.

આચાર્ય —જો એમ હોય, તો જીવની બહારજ સર્પકંચુકવત્ કર્મ નિત્ય રહે છે, એમ જે તમારી માન્યતા છે, તે નહી રહે. કેમકે ઉપરોક્ત કથનથી કોઇક વખત કર્મ અંદર અને કોઇક વખત બહાર સંચરતુ હોવાથી "કંચુકવત્ કર્મ બહારજ રહે છે." એ નિયમ નહિ ઘટે વળી કર્મને સંચરણશીલ માનવાથી વેદના પણ અનુક્રમે થવી જોઇએ, પરન્તુ એમ થતુ નથી, દંડાદિનો પ્રહાર થતા શરીરની અંદર અને બહાર, એમ એકી સાથે વેદના થાય છે. માટે કર્મને બહાર રહેવાનુ જે સંચરણશીલ માનવુ તે યોગ્ય નથી.

વળી જો કર્મને સંચરણશીલ માનીએ, તો મૃતપ્રાણીની સાથે ભવાન્તરમા કર્મ ન જાય. કેમકે જે શરીરની અંદર અને બહાર સંચરણ શીલ છે, તે ઉશ્વાસનિ શ્વાસની પેઠે ભવાન્તરમાં સાથે નથી જતુ.

ગોષ્ઠામાહિલ —"चलमाणे चलिए" એ વચનથી આગમમા કર્મનુ સંચરણશીલપણુ કહ્યુ છે, છતા તમે તેનો નિષેધ કેમ કરો છો ?

આચાર્ય —એ વચનનો અભિપ્રાય તમે સમજ્યા નથી. તેથી એમ કહો છો चलमाणे चलिए ઇત્યાદિ તથા नेरइए जाव वैमाणिए जीवाओ चलिय कम्म निज्जरइ એટલે નારકીથી વૈમાનિક પર્યન્તના જીવો ચલિત કર્મની નિર્જરા કરે છે. અને निर्जीयमाण निर्जीर्णम्

એટલે નિર્જરા કરાતુ હોય, તે નિર્જર્યું કહેવાય. એ વચનથી આગમમા ચલિત કર્મને નિર્જીર્ણ કર્મ કહ્યુ છે, અને એ નિર્જીર્ણ કર્મ તે અકર્મ સમજવુ. એવુ કર્મ મધ્યમા હોય, તો પણ આકાશ અને પરમાણુ આદિની પેઠે વેદના કરવાના સામર્થ્યના અભાવે, તે વેદના કરી શકતુ નથી. એ પ્રમાણે કર્મને સચરણશીલ માનવાથી અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય છે, ખરી રીતે અતર વેદનાના સદ્ભાવથી મધ્યે પણ કર્મ છે, મિથ્યાત્વાદિહેતુએ કરીને કર્મબધ જીવને થાય છે તે જેમ બાહ્ય પ્રદેશે તેમ મધ્યપ્રદેશે અને જેમ મધ્ય પ્રદેશે તેમ બાહ્ય પ્રદેશે છે, તેમને બાધવામા અધ્યવસાય રૂપ હેતુ છે અને તે સમસ્ત જીવોમા રહેલા છે. તેથી કર્મને મધ્યમા રહેલુ માનવુ એજ યોગ્ય અને શાસ્ત્ર સમ્મત છે. ૨૫૨૯-૨૫૩૦

જીવ—કર્મના સબધ ક્ષીર-નીરવત્ છતા પણ તેના વિયોગ થવાથી મોક્ષ થાય તે જણાવે છે.

अविभागत्थस्सवि से विमोयण कचणो-वलाण व ।
नाण किरियार्हि कीरइ मिच्छत्ताईर्हि च आयाण ॥ २५३१ ॥
किह वारा दाणे किरियासाफल्ल नेह तव्विवायम्मि ।
किं पुरिसक्कारसज्झ तस्सेवासज्झमेक्कं ते ॥ २५३२ ॥
असुभो तिव्वाईओ जह परिणामो तदज्जणेऽभिमओ ।
तह तव्विहो च्चिय सुभो किं नेट्ठो तव्विओगेवि ? ॥ २५३३ ॥

સુવર્ણ અને પત્થરની પેઠે જીવની સાથે અવિભાગપણે કર્મ રહ્યા છતા પણ, તેનો જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે વિયોગ થાય છે, અને મિથ્યાત્વાદિવડે પુનસયોગ થાય છે. વળી કર્મ ગ્રહણ કરવામા હિસાદિ ક્રિયાનુ સાફલ્ય છે, અને કર્મના વિઘાત કરવામા દયા વિગેરે ક્રિયાનુ સાફલ્ય નથી એમ માનો, એનુ શુ કારણ? શુ એક પ્રયત્નથી એક કર્મબધ-રૂપ કાર્ય સાધ્ય થાય, અને તેવાજ એક શુભ પ્રયત્નથી નિર્જરારૂપ કાય સાધ્ય ન થાય? માટે જેમ તીવ્રાદિ અશુભ પરિણામ, કર્મ ગ્રહણ કરવામા હેતુરૂપ માનો છો, તેમ તેના વિયોગ કરવામા પણ તીવ્રાદિ શુભ પરિણામ કેમ નથી-માનતા? ૨૫ ૧-૨૫૩૨-૨૫૩૩.

જીવની સાથે કર્મના સુવર્ણ અને પત્થરની પેઠે અવિભાગપણે સબધ છે, તે છતા જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે તેનો વિયોગ થાય છે, તથા મિથ્યાત્વાદિવડે જીવ સાથે કર્મના સબધ થાય છે. અહી કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે-જીવોના અવિભાગ સબધ બે પ્રકારે છે, એ આકાશની સાથે અને બીજો કર્મની સાથે, તેમા જે આકાશની સાથે સબધ છે, તેનો કદી પણ વિયોગ નથી થતો, અને જે કર્મની સાથે જીવોના અવિભાગ સબધ છે, તેમા અભવ્ય જીવોની સાથે જે સબધ છે, તે તો કદિ પણ વિયોગ પામતો નથી, પરન્તુ જે ભવ્ય જીવોની સાથે કર્મના સબધ છે, તેનો તથાવિધ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર અને તપાદિ સામગ્રીના સદ્ભાવે વિયોગ થાય છે પણ જો તથાવિધ જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રાદિ સામગ્રીનો અભાવ હોય, તો ભવ્યજીવોને પણ કર્મના વિયોગ ન થાય.

ગોષ્ઠા૦—તો પછી તેઓને ભવ્ય કેમ કહી શકાય?

આચાર્ય—મોક્ષ પ્રાપ્તિની યોગ્યતા માત્રથીજ તે ભવ્ય કહેવાય છે પણ યોગ્યતા-માત્રથીજ સર્વ કોઇ અમુક પર્યાયરૂપે થઇ જાય છે, એમ ન સમજવુ, કારણકે જેમ પ્રતિ-માદિ પર્યાયને યોગ્ય એવા કાષ્ઠ-પાષાણાદિ તથાવિધ સામગ્રીના અભાવે કેટલાક પ્રતિ-

માદિરૂપે નથી થતાં, અને કેટલાક તથાવિધ સામગ્રીના સદ્ભાવે પ્રતિમાદિરૂપે થાય છે, તેમ અહીં ભવ્યોના સબંધમા પણ સમજવુ.

આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થયુ કે " જીવ અને કર્મ અન્યોઅન્ય અવિભાગપણે અવસ્થિત્ હોવાથી, તેનો વિયોગ નથી થતો." એ કથન અનેકાન્તિક છે. કેમકે ક્ષીર અને નીરનો, કચન અને ઉપલનો, તથાવિધ ઉપાય કરવાથી વિયોગ થાય છે, તેમ જીવ અને કર્મનો પણ તથાવિધ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રાદિ રૂપ ઉપાયથી વિયોગ થાય છે

ગોષ્ઠામાહિલ —કુદેવાદિને દેવાદિની બુદ્ધિથી વદનાદિ કરવુ, તથા હિસાદિ ક્રિયાવડે જીવનો કર્મ સાથે સબધ થાય છે, પણ દયા-દાન-સમિતિ-ગુપ્તિ આદિવડે તેનો વિયોગ નથી થતો.

આચાર્ય —મહાનુભાવ ! કર્મ ગ્રહણ કરવામા હિસાદિ ક્રિયાની સફળતા-માનો છો, અને કર્મનો વિઘાત કરવામા દયા-દાનાદિ ક્રિયાની સફળતા નથી ઇચ્છતા, એમા કઇ સમર્થ યુક્તિ છે ? અર્થાત્ પાપસ્થાનકમાં કરેલો પ્રયત્ન, કર્મ ગ્રહણ કરવા રૂપ એકકાર્ય સિદ્ધ કરે છે, અને સયમાદિ સ્થાનમા કરેલો પ્રયત્ન કર્મની નિર્જરારૂપ કાર્ય સિદ્ધ નથી કરતો, આવી માન્યતામા તમારી સ્વચ્છદ વૃત્તિ સિવાય બીજુ શુ કારણ છે ? વસ્તુત તમારી કર્મ સબધીની બધી માન્યતા કદાગ્રહવાળી છે ખરી રીતે તો જેમ તીવ્ર-મદાદિ અશુભ પરિણામ કર્મ ગ્રહણ કરવામા હેતુભૂત છે, તેમ તીવ્ર મદાદિ-શુભ પરિણામ કર્મનો વિયોગ કરવામા પણ હેતુભૂત છે. આજ માન્યતા યુક્તિ સગત છે, અને આ ઉપરથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે જીવની સાથે કર્મ અવિભાગપણે રહેલ છે, તે છતા પણ તેનો વિયોગ થાય છે. ૨૫૩૧-થી-૨૫૩૩

હવે પ્રત્યાખ્યાનના સબધમા વિપ્રતિપત્તિ દૂર કરવાને કહે છે.

> किमपरिमाण सत्ती अणागयद्धा अहापरिच्छेओ ? ।
> जइ जावदत्थि सत्ती तो णणु सच्चेव परिमाण ॥ २५३४ ॥
> सत्ति किरियाणुमेओ कालो सूरकिरियाणुमेओ व्व ।
> णणु अपरिमाणहाणी आससा चेव तदवत्था ॥ २५३५ ॥

અપરિમાણ એટલે શુ ? શક્તિ હોય ત્યા સુધી કરવુ તે ? અનાગત બધો અદ્ધા ? કે અપરિચ્છે. તે અપરિમાણ ? જો શક્તિ પર્યન્ત કરવુ તે અપરિમાણ હોય, તો તેજ પરિમાણ કરે છે. કેમકે સૂર્યાદિની ગતિક્રિયા વડે જેમ સમયાદિ કાળ અનુમિત છે, તેમ શક્તિ ક્રિયા વડે પણ કાળ અનુમિત છે. તેથી કરીને અપરિમાણની હાની થાય છે અને આશસા દોષ કાયમ રહે છે. ૨૫૩૪-૨૫૩૫.

આચાર્ય —" જે પ્રત્યાખ્યાન પરિમાણ વિનાજ કર્યું હોય તે કલ્યાણકારી છે." એમ જે તમે કહો છો, તેમા અમે પૂછીએ છીએ કે તમે અપરિમાણ કોને કહો છો ? જ્યા સુધી શક્તિ હોય ત્યા સુધી કરવુ, તે અપરિમાણ છે ? અથવા સર્વ અનાગત કાળ, તે અપરિમાણ છે ? કે અપરિચ્છેદને અપરિમાણ કહો છો ? જ્યા સુધી શક્તિ હોય, ત્યા સુધી હુ અમુક નહિ સેવુ, એ પ્રમાણેની શક્તિને જો અપરિમાણ કહેતા હો, તો તે શક્તિજ પરિમાણ થાય છે કારણ કે " જ્યા સુધી શક્તિ હોય, ત્યા સુધી હુ અમુક નહિ સેવુ." એ પ્રકારની શક્તિરૂપ ક્રિયા વડે પ્રત્યાખ્યાનની મર્યાદાનુ પરિમાણ થાય છે. જેમ સૂર્યા

એટલે નિર્જરા કરાતુ હોય, તે નિર્જર્યું કહેવાય. એ વચનથી અ
નિર્જીર્ણ કર્મ કહ્યુ છે, અને એ નિર્જીર્ણ કર્મ તે અકર્મ સમજવુ.
તે પણ આકાશ અને પરમાણુ આદિની પેઠે વેદના કરનાના ગામ
કરી શકતુ નથી. એ પ્રમાણે કર્મને સચરણશીલ માનવાથી અને
રીતે અતર વેદનાના સદ્ભાવથી મધ્યે પણ કર્મ છે,મિથ્યાત્વાદિ
થાય છે, તે જેમ બાહ્ય પ્રદેશો તેમ મધ્યપ્રદેશો અને જેમ મધ્ય
તેમને બાધવામા અધ્યવસાય રૂપ હેતુ છે અને તે સમસ્ત જી
મધ્યમા રહેલુ માનવુ એજ યોગ્ય અને શાસ્ત્ર સમ્મત છે. ૨

જીવ—કર્મનો સબધ ક્ષીર-નીરવત્ છતા પણ તેને
તે જણાવે છે.

> अविभागत्थस्सवि से विमोयण कचणो-वलाण
> नाण किरियाहिं कीरइ मिच्छत्ताईहिं च आ
> किह वारा दाणे किरियासाफल्ल नेह तव्विह
> किं पुरिसकारसज्झ तस्सेवासज्झमेक्क ते ॥
> असुभो विव्वाईओ जह परिणामो तदज्ज
> तह तव्विहो च्चिय सुभो किं नेट्ठो तहि

સુવર્ણ અને પત્થરની પેઠે જીવની
પણ, તેનો જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે વિયોગ થાય છે
છે. વળી કર્મ ગ્રહણ કરવામા હિસાદિ ક્રિયાનુ
વિગેરે ક્રિયાનુ સાફલ્ય નથી એમ માનો, એ
રૂપ કાર્ય સાધ્ય થાય, અને તેવાજ એક શુભ
માટે જેમ તીવ્રાદિ અશુભ પરિણામ, કર્મ
વિયોગ કરવામા પણ તીવ્રાદિ શુભ પ

જીવની સાથે કર્મનો સુવર્ણ અને
જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે તેનો વિયોગ થાય છે
છે. અહી કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે-
સાથે અને બીજો કર્મની સાથે, તેમા
નથી થતો, અને જે કર્મની સાથે
જીવોની સાથે જે સબધ છે, તે
જીવોની સાથે કર્મનો સબધ છે,
ત્રીના સદ્ભાવે વિયોગ થાય
અભાવ હોય, તો ભવ્યજીવોને

ગોષ્ઠા૦—તો પછી તે

આચાર્ય—મોક્ષ પ્રા
માત્રથીજ સર્વ કોઇ અમુક
માદિ પર્યાયને યોગ્ય એવા

सिद्धोऽवि सजओ च्चिय सव्वाणागयद्धसंवरधरोत्ति ।
उत्तरगुण–संवरणाभावो च्चिय सव्वहा चेव ॥ २५३९ ॥
अपरिच्छेएऽवि समाण एस दोसो जओ सुए तेणं ।
वयभंगभयाउ च्चिय जावज्जीवत्ति निद्दिट्ठ ॥ २५४० ॥

અથવા સર્વ અનાગત કાળનુ ગ્રહણ કરવુ, તેને તમે અપરિમાણ માનતા હો, તો તેથી અપૂર્ણ પ્રતિજ્ઞાવાળો થવાથી, મરણ પામીને પણ તે ભગ્નવ્રતી કહેવાશે. અને સિદ્ધ પણ સર્વ અનાગત કાળ પર્યન્ત સંવર ધારી હોવાથી સંયમી કહેવાશે, વળી એ પ્રમાણે માનવાથી ઉત્તર ગુણ સંવરણનો સર્વથા અભાવજ થશે. તથા અપરિચ્છેદરૂપ અપરિમાણ માનવામા પણ એજ દોષ સમાન છે તે માટે વ્રત ભંગના ભયથી શ્રુતમા પ્રત્યાખ્યાનનુ પરિમાણ યાવજ્જીવ પર્યન્તનુ કહ્યુ છે.

સર્વ અનાગત કાળનુ પ્રત્યાખ્યાન તે અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય, એમ જો અપરિમાણની વ્યાખ્યા કરતા હો, તો મરણ પામીને દેવલોકાદિમા ગએલ મુનિ ભોગોનું સેવન કરતા અપૂર્ણ પ્રતિજ્ઞાવાળો થવાથી ભગ્નવ્રતી કહેવાશે, કેમકે સર્વ અનાગત કાળ સુધી પ્રત્યાખ્યાનનુ પાલન તેણે નથી કર્યું વળી અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનની ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાથી મુક્તાત્મા પણ સંયમી કહેવાશે, કેમકે તેઓ સર્વ અનાગત કાળ પર્યન્ત સંવર ધારી છે, પરન્તુ મુક્તાત્માને સંયમી કહેવા એ આગમ વિરૂદ્ધ છે, કેમકે–" सिद्धे नो सजए नो असजए, नो सजयासजए " એટલે સિદ્ધના જીવો સંયમી નથી, અસંયમી નથી, અને સંયમાસંયમી-દેશવિરતિ પણ નથી.

વળી એ સિવાય બીજા દોષો પણ એ માન્યતામા આવે છે પોરિસી–પુરિમાર્ધ, એકાસણ–ઉપવાસાદિ તપરૂપ ઉત્તરગુણ, અને ઘણા આગારોથી ગ્રહણ કરેલ એ એકાસણાદિના પ્રત્યાખ્યાનને ભોજનાનંતર આગારો વડે સંક્ષેપવા રૂપ સંવરણ, એ બંને ઉત્તર ગુણ અને સંવરણનો સર્વ અનાગત કાળ પર્યન્તના પ્રત્યાખ્યાનમા સર્વથા અભાવ થાય છે, કેમકે તમારા મતે પોરિસી આદિમા સર્વ અનાગત કાળનુ પ્રત્યાખ્યાન ઘટતુ જ નથી, અને એકાસણાદિમા સંવરણ પણ કદાપિ ઘટતુ નથી એ સ્પષ્ટ જાણી શકાય એમ છે.

તથા ત્રીજા વિકલ્પાનુસાર અપરિચ્છેદરૂપ અપરિમાણ માનવામા આવે, તોપણ તેમા ઉપર કહેલા દોષ આવે છે જેમકે-કાળના પરિચ્છેદ (નિયમ) વિના પ્રત્યાખ્યાન કરનાર વ્યક્તિ, ઘટિકાદિરૂપ કિંચિત્ કાળ વીત્યા પછી પ્રતિસેવા કરે, કે સર્વ અનાગતકાળ પર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાનનુ પાલન કરે? જો ઘટિકાદિરૂપ કિંચિત્ કાળ વીત્યા પછી પ્રતિસેવા કરે, એમ કહેવામા આવે, તો અનવસ્થા થશે, કારણ કે જો એક ઘટિકા વીત્યા પછી પ્રતિસેવા કરે, તો પછી બે અથવા ત્રણ ઘટિકા પછી શામાટે એમ ન કરે? તેમજ એથી વધારે પણ કાળ વીત્યા પછી શામાટે એમ ન કરે? એ પ્રમાણે વારંવાર પ્રશ્ન થતા અનવસ્થા પ્રાપ્ત થશે. અને બીજા વિકલ્પાનુસાર સર્વ અનાગત કાળ પર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાનનુ પાલન કરે, એમ કહેવામા આવે, તો મરણ પામ્યા પછી પરલોકમા ભોગ ભોગવનારાને વ્રત ભંગ થાય, મુક્તાત્માને સંયમી કહેવા પડે, અને ઉત્તર ગુણ-સંવરણનો સર્વથા અભાવ થાય. આ પ્રમાણે અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનમા અનેક દોષો આવતા હોવાથી વ્રત ભંગના ભયને લીધે ઉપરોક્ત ત્રણે વિકલ્પનો પરિહાર કરીને આગમમા "सर्वं सावज्ज जोग पच्चक्खामि जावज्जीवाए" એટલે સર્વ સાવદ્ય યોગનો (વ્યાપારનો) જીવનપર્યન્ત ત્યાગ કરૂ છુ,

દિની ગતિ વડે સમય આવળી વિગેરે કાળનુ પરિમાણ થાય છે, તેમ ઉપરોક્ત શક્તિરૂપ ક્રિયા વડે પણ પ્રત્યાખ્યાનની મર્યાદાનુ પરિમાણ થાય છે. અને એ પ્રમાણે માનવાથી "અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરવુ જોઈએ" એ તમારા પક્ષની હાની થાય છે, તેમજ આશસા દોષ કાયમ રહે છે કેમકે "શક્તિ પૂરી થયા પછી હુ એ સેવીશ." એવી આશસા અવસ્થિત રહે છે ૨૫૩૪-૨૫૩૫

શક્તિરૂપ અપરિમાણ માનવામા બીજા પણ અનેક દોષો છે.

जइ न वयभङ्गदोसो मयस्स तह जीवओवि सेवाए ।
वयभङ्गनिब्भयाओ पचक्खाणाणवत्था य ॥ २५३६ ॥
इत्तियमेत्ती सत्तीत्ति नाइयारो न यावि पच्छित्त ।
न य सव्ववयनियमो एगेणवि संजयत्तत्ति ॥ २५३७ ॥

અમારા મતે જેમ મરેલાને પરલોકમા વ્રત ભગનો દોષ નથી, તેમ તમારા મતે (શક્તિરૂપ અપરિમાણથી) જીવતાને ભોગ ભોગવતા પણ દોષ નહી લાગે, અને એ પ્રમાણે વ્રત ભગના ભયના અભાવથી પ્રત્યાખ્યાનની અનવસ્થા થશે. વળી "આટલી જ મારી શક્તિ છે, એથી અધિક નથી" એવા અધ્યવસાયથી વિપરીત સેવન કરતા તમારા અભિપ્રાયે અતિચાર નહિ લાગે, વ્રત ભગ નહિ થાય. પ્રાયશ્ચિત્ત પણ નહિ લાગે, સર્વ વ્રત પાળવાનો નિયમ પણ નહિ રહે, અને એકજ વ્રતથી સયમી કહેવાશે.

જેમ મરણ પામેલાને દેવગતિ આદિ પરલોકમા દેવાગનાદિ સાથે ભોગ ભોગવતા અમારા મતાનુસારે દોષ નથી લાગતો, તેમ તમારા મતાનુસાર શક્તિરૂપ અપરિમાણ માનવાથી જીવતા છતા પણ ભોગ ભોગવતા દોષ નહિ લાગે, કેમકે "આટલીજ મારી શક્તિ છે, તે પછી મારૂ પ્રત્યાખ્યાન પૂર્ણ થવાથી જીવતા છતા પણ હુ ભોગો ભોગવુ. આવા અભિપ્રાયે પ્રત્યાખ્યાન લેનાથી ભોગો ભોગવતા છતા પણ દોષાનુષગ નહિ લાગે, પરન્તુ આવી માન્યતા જિન શાસનમા ઈષ્ટ નથી વળી "આટલીજ મારી શક્તિ છે" એવા અવલબનથી વ્રત ભગનો ભય નહિ રહે, અને પ્રત્યાખ્યાનની અનવસ્થા થશે કેમકે "આટલીજ મારી શક્તિ છે." એમ માનીને ભોગો ભોગવે, ફરી પાછુ પ્રત્યાખ્યાન લે, ફરી એજ પ્રમાણે ભોગ ભોગવે અને પુનઃ પ્રત્યાખ્યાન કરે, એ પ્રમાણે વારવાર કરવાથી પ્રત્યાખ્યાનની અનવસ્થા પ્રાપ્ત થશે. તેમ "આટલીજ મારી શક્તિ છે, તેથી અધિક નથી" એવા અધ્યવસાયથી પ્રતિસેવના કરનાર સાધુને તમારા અભિપ્રાયાનુસાર અતિચાર નહિ લાગે, વ્રત ભગ નહી થાય, પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ આવે અને સર્વ વ્રત પાળવા જોઈએ એવો નિયમ પણ નહિ રહે, કેમકે શક્તિના બ્હાનાથી તમારા મતાનુસાર એક વ્રત પાળવાથી પણ સયમી કહેવાય પણ આ સઘળુ શાસન વિરૂદ્ધ અને યુક્તિ રહિત છે, તેથી તેમ માનવુ યોગ્ય નથી. ૨૫૩૬-૨૫૩૭.

અપરિમાણ એટલે સર્વ અનાગત કાળ, અથવા અપરિચ્છેદ કહો તો તે પણ અયોગ્ય છે

अहवा सव्वाणागयकालग्गहण मय अपरिमाण ।
तेणापुण्णपइण्णोमओऽवि भगवओ नाम ॥ २५३८ ॥

सिद्धोऽवि संजओ च्चिय सव्वाणागयद्धसंवरधरोत्ति ।
उत्तरगुण-संवरणाभावो च्चिय सव्वहा चेव ॥ २५३९ ॥
अपरिच्छेएऽवि समाण एस दोसो जओ सुए तेणं ।
वयभंगभयाउ च्चिय जावज्जीवंति निद्दिट्ठ ॥ २५४० ॥

અથવા સર્વ અનાગત કાળનુ ગ્રહણ કરવુ, તેને તમે અપરિમાણ માનતા હો, તો તેથી અપૂર્ણ પ્રતિજ્ઞાવાળો થવાથી, મરણ પામીને પણ તે ભગ્નવ્રતી કહેવાશે. અને સિદ્ધ પણ સર્વ અનાગત કાળ પર્યન્ત સવર ધારી હોવાથી સયમી કહેવાશે, વળી એ પ્રમાણે માનવાથી ઉત્તર ગુણ સવરણનો સર્વથા અભાવજ થશે. તથા અપરિચ્છેદરૂપ અપરિમાણ માનવામા પણ એજ દોષ સમાન છે તે માટે વ્રત ભગના ભયથી શ્રુતમા પ્રત્યાખ્યાનનુ પરિમાણ યાવજ્જીવ પર્યન્તનુ કહ્યુ છે.

સર્વ અનાગત કાળનુ પ્રત્યાખ્યાન તે અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય, એમ જો અપરિમાણની વ્યાખ્યા કરતા હો, તો મરણ પામીને દેવલોકાદિમા ગએલ મુનિ ભોગોનું સેવન કરતા અપૂર્ણ પ્રતિજ્ઞાવાળો થવાથી ભગ્નવ્રતી કહેવાશે, કેમકે સર્વ અનાગત કાળ સુધી પ્રત્યાખ્યાનનુ પાલન તેણે નથી કર્યું વળી અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનની ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાથી મુક્તાત્મા પણ સયમી કહેવાશે, કેમકે તેઓ સર્વ અનાગત કાળ પર્યન્ત સવર ધારી છે, પરન્તુ મુક્તાત્માને સયમી કહેવા એ આગમ વિરૂદ્ધ છે, કેમકે-" सिद्धे नो संजए नो असंजए, नो संजयासंजए " એટલે સિદ્ધના જીવો સયમી નથી, અસયમી નથી, અને સયમાસયમી-દેશવિરતિ પણ નથી.

વળી એ સિવાય બીજા દોષો પણ એ માન્યતામા આવે છે પોરિષી-પુરિમાર્ધ, એકાસણુ-ઉપવાસાદિ તપરૂપ ઉત્તરગુણ, અને ઘણા આગારોથી ગ્રહણ કરેલ એ એકાસણાદિના પ્રત્યાખ્યાનને ભોજનાનતર આગારો વડે સક્ષેપવા રૂપ સવરણ, એ બને ઉત્તર ગુણ અને સવરણનો સર્વ અનાગત કાળ પર્યન્તના પ્રત્યાખ્યાનમા સર્વથા અભાવ થાય છે, કેમકે તમારા મતે પોરિષી આદિમા સર્વ અનાગત કાળનુ પ્રત્યાખ્યાન ઘટતુ જ નથી અને એકાસણાદિમાં સવરણ પણ કદાપિ ઘટતુ નથી એ સ્પષ્ટ જાણી શકાય એમ છે

તથા ત્રીજા વિકલ્પાનુસાર અપરિચ્છેદરૂપ અપરિમાણ માનવામા આવે, તોપણ તેમા ઉપર કહેલા દોષ આવે છે જેમકે-કાળના પરિચ્છેદ (નિયમ) વિના પ્રત્યાખ્યાન કરનાર વ્યક્તિ, ઘટિકાદિરૂપ કિંચિત્ કાળ વીત્યા પછી પ્રતિસેવા કરે, કે સર્વ અનાગતકાળ પર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાનનુ પાલન કરે? જો ઘટિકાદિરૂપ કિંચિત્ કાળ વીત્યા પછી પ્રતિસેવા કરે, એમ કહેવામા આવે, તો અનવસ્થા થશે, કારણ કે જો એક ઘટિકા વીત્યા પછી પ્રતિસેવા કરે, તો પછી બે અથવા ત્રણ ઘટિકા પછી શામાટે એમ ન કરે? તેમજ એથી વધારે પણ કાળ વીત્યા પછી શામાટે એમ ન કરે? એ પ્રમાણે વારવાર પ્રશ્ન થતાં અનવસ્થા પ્રાપ્ત થશે. અને બીજા વિકલ્પાનુસાર સર્વ અનાગત કાળ પર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાનનુ પાલન કરે, એમ કહેવામા આવે, તો મરણ પામ્યા પછી પરલોકમા ભોગ ભોગવનારાને વ્રત ભગ થાય, મુક્તાત્માને સયમી કહેવા પડે, અને ઉત્તર ગુણ-સવરણનો સર્વથા અભાવ થાય આ પ્રમાણે અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનમા અનેક દોષો આવતા હોવાથી વ્રત ભગના ભયને લીધે ઉપરોક્ત ત્રણે વિકલ્પનો પરિહાર કરીને આગમમા "सव्वं सावज्जं जोग पच्चक्खामि जावज्जीवाए" એટલે સર્વ સાવદ્ય યોગનો (વ્યાપારનો) જીવનપર્યન્ત ત્યાગ કરૂ છુ,

આ પાઠમા "यावज्जीवम्" એ પદથી સાધુના પ્રત્યાખ્યાનનુ જીવન પર્યન્તનુ પરિમાણુ કહ્યુ છે, માટે "અપરિમાણુ પ્રત્યાખ્યાન કરવુ જોઇએ" એવો આગ્રહ તજી ઘો, અને આગમોક્ત કથન અંગીકાર કરો. ૨૫૩૮-થી-૨૫૪૦

સપરિમાણુ પ્રત્યાખ્યાનમા આશંસા દોષ નથી.

नाससा सेविस्सामि किंतु मा मे मयस्स वयभङ्गो ।
होहि सुरेसु को वा वयावगासो विमुक्कस्स ? ॥ २५४१ ॥

(જીવન પર્યન્તનુ પ્રત્યાખ્યાન કરતા, મરણ પામ્યા પછી) હુ ભોગો સેવીશ એવી આશંસા નથી હોતી, પરન્તુ મરણ પામ્યા પછી દેવલોકમા મારે વ્રત ભંગ ન થાઓ, એવા પરિણામ હોય છે. અને મુક્તાત્માને તો વ્રતનો અવકાશજ કયા છે? ૨૫૪૧

યાવજ્જીવત પર્યન્તની મર્યાદાએ પ્રત્યાખ્યાન કરનારાને, "મરણાનન્તર હુ ભોગો ભોગવીશ" એવી આશંસા કદી પણ નથી હોતી, એટલે કે એવા પ્રકારના પરિણામથી મર્યાદાવાળુ પ્રત્યાખ્યાન તે નથી કરતો, પરન્તુ "મરણ પામ્યા પછી દેવલોકમા ઉત્પન્ન થવાથી મારે ભોગો ભોગવતા વ્રત ભંગ ન થાય" એવા શુભ પરિણામથી તે મર્યાદાવાળુ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, એટલે તેમા આશંસા દોષ કયાથી આવે? નજ આવે? કારણ કે પ્રત્યાખ્યાન કરનાર વિરતિને આવરનાર કર્મનો ક્ષયોપશમ થવાથી અહીંઆ તો સ્વાધીન છે, પરન્તુ દેવલોકમા વિરતિને આવરનાર કર્મનો ઉદય થવાથી તે વ્યક્તિ પરાધીન થાય છે, તેથી જીવન પર્યન્તની મર્યાદાએ પ્રત્યાખ્યાન કરવુ શકય છે, પણ તે પછીનુ અપરિમાણુ પ્રત્યાખ્યાન કરવુ શકય નથી.

ગોષ્ઠામહિલ—અપરિમાણુ પ્રત્યાખ્યાન લેતા પરલોકમા વ્રતભંગના ભયથી શા માટે ડરવુ જોઇએ? ધારો કે એ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન લેનાર મરણ પામ્યા પછી મોક્ષે જશે, ત્યા ભોગ ભોગવવાના અભાવે, વ્રત ભંગનો ભય નહિ રહે.

આચાર્ય—તમારી એ દલીલ યોગ્ય નથી, કેમકે આ કાળે અહીંથી કોઇને મુક્તિ ગમનનો સંભવ નથી, અને મહાવિદેહમા પણ સર્વ જીવો મોક્ષે જાય એવો નિયમ નથી એટલે તમારી દલીલ યુક્તિસંગત નથી.

ગોષ્ઠામહિલ—ગમે તે કોઈ મોક્ષે જાય, તેને અને મુકતાત્માને મારા કહ્યા મુજબ અપરિમાણુ પ્રત્યાખ્યાન કરતા કંઇ દોષ નહિ આવે, કેમકે મુક્તિમા પણ મહા વ્રતો સાથે જવાથી અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનની સફળતા થશે

આચાર્ય—તમારૂ એ કથન પણ યોગ્ય નથી, કેમકે જે મુક્તિમા જાય છે, તેવા નિષ્ઠિતાર્થ વાળા મુક્તાત્માને વ્રતનો અવકાશજ કયા છે? કે જેથી વ્રતોની સફળતા થાય? તેમને તો સર્વ અર્થ સિદ્ધ થઇ ગએલા હોવાથી વ્રતોની અપેક્ષાજ નથી. એટલે મોક્ષગામી જીવોની અપેક્ષાએ પણ અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરવુ તે યોગ્ય નથી. ૨૫૪૧

અપરિમાણુ પ્રત્યાખ્યાન કરનાર મૃષાવાદી છે.

जो पुणरवयभाव मुणमाणोऽवस्सभाविन भणइ ।
वयमपरिमाणमेव पच्चक्खसो मुसावाई ॥ २५४२ ॥
भावो पच्चक्खाण सो जइ मरणपरओ वि तो भग्ग ।
अह नत्थि न निव्विसइ जावज्जीवंति वो कीस ? ॥ २५४३ ॥

जइ अन्नहेव भावो चेययओ वयणमन्नहा माया ।
किं वाऽभिहिई दोसो भावाओ किं वओ गुरुय ? ॥ २५४४ ॥
अन्नत्य निवडिए वजणम्मि जो खलु मणोगओ भावो ।
तं खलु पच्चक्खाणं, न पमाणं वंजण छलणा ॥ २५४५ ॥

ભવિષ્યમા દેવગતિ આદિમા અવિરતીભાવ અવશ્ય થનાર છે, એમ જાણવા છતાં પણ જે અપ્રરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનનો ઉચ્ચાર કરે છે, તે પ્રત્યક્ષ મૃષાવાદી છે. તથા વિરતિ પરિણામ રૂપ ભાવ તે પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય, એવો ભાવ જો મરણ પછી પણ હોય, તો વ્રતનો ભંગ ન થાય. અને એવો ભાવ ન હોય, તો યાવજ્જીવનની મર્યાદાએ પ્રત્યાખ્યાન શા માટે નથી કહેતા ? વિરતિ પરિણામરૂપ ભાવ અન્ય પ્રકારના છે, એમ જાણવા છતા પણ પરિમાણ રહિત-અન્યથા પ્રકારે વચન કહેવુ, એ કેવળ માયાજ છે. અથવા યાવજ્જીવન પર્યન્તનુ પ્રત્યાખ્યાન કહેવામા શો દોષ છે (કે જેથી એમ નથી કહેતા) અથવા શુ ભાવથી વચન વધારે મુખ્ય છે ? (કે જેથી અન્યથા વચનોચ્ચાર કરો છો ? આગમમા તો ભાવનીજ મુખ્યતા છે) અન્ય પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાનના ભાવ હોય, અને અન્ય પ્રત્યાખ્યાનના વ્યજનનો ઉચ્ચાર થાય, એમા મનોગત જે ભાવ હોય, તે ભાવજ નિશ્ચય પ્રત્યાખ્યાન છે, પણ વ્યજનની સ્ખલના (અન્ય પાઠનો ઉચાર) પ્રમાણ નથી. ૨૫૪૨-૨૫૪૩-૨૫૪૪-૨૫૪૫

કોઈ વ્યક્તિ શાસ્ત્રથી પરિચિત મતિ હોવાથી વિશેષજ્ઞ હોયને તેથી "દોષ રહિત સંપૂર્ણ વ્રત પાળનાર દેવલોકમા જાય છે ત્યા ભવિષ્યમા તેને અવિરતિભાવ અવશ્ય થવાનો છે" એ પ્રમાણે જાણવા છતા પણ જો યાવજ્જીવિતના પરિમાણ રહિત પ્રત્યાખ્યાનનો ઉચ્ચાર કરે, તો તે પ્રત્યક્ષ મૃષાવાદી છે કેમકે અન્યથા કહીને અન્યથા પ્રરૂપે તે કરે છે,

ચિત્તનો વિરતિ પરિણામરૂપ ભાવ તે પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે એવો ભાવ પ્રત્યાખ્યાન કરનારને જીવન પર્યન્તજ હોય છે, કે મરણ પછી પણ હોય છે ? જો મરણ પછી પણ એવો ભાવ રહેતો હોય, તો તેનુ પ્રત્યાખ્યાન ભંગ થશે કેમકે દેવલોકાદિમા અવશ્ય ભોગો સેવનાના હોય છેજ અને જો જીવન પર્યન્તજ એવો ભાવ રહેતો હોય, તો જીવન પર્યન્તની મર્યાદાવાળુ પ્રત્યાખ્યાન શા માટે ન કરવુ ? અને મનમાં અન્ય છતા વચનથી અન્ય કહેવુ ?

ચિત્તમા જીવન પર્યન્તની મર્યાદાવાળા પ્રત્યાખ્યાનના પરિણામ છે, એમ જાણવા છતા પણ પરિણામરહિત પ્રત્યાખ્યાનનો ઉચ્ચાર કરવો, એ ઉચ્ચારનુ ફળ માયા સિવાય બીજુ કંઇ નથી. વળી આ સબંધમા હુ તમને પૂછુ છુ કે ચિત્તમા પ્રત્યાખ્યાનના પરિણામ જીવન પર્યન્તની મર્યાદાવાળા છે, તે છતા જીવન પર્યન્તની મર્યાદાવાળા પ્રત્યાખ્યાનનો ઉચ્ચાર કરવામા તમે શુ કોઇ દોષ જુઓ છો ? કે જેથી અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન વચનથી પણ નથી કહેતા ? અથવા ભાવથી વચનની વધારે મુખ્યતા છે ? કે જેથી ભાવ અન્ય પ્રકારનો છતા વચનોચ્ચાર અન્યથા પ્રકારે કરો છો ? આગમમા તો ભાવનેજ પ્રમાણ કહેલ છે, વચનને પ્રમાણ નથી કહ્યુ.

ધારો કે કોઈ ત્રિવિધ આહારાદિનુ પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો મનમા નિશ્ચય કર્યો, અને પછી "ચતુર્વિધ આહારનો ત્યાગ કરૂ છુ" આવા પ્રકારનો પાઠોચ્ચાર કરે, તેમા તેને મનના

ભાવની અનુવૃત્તિ સિવાય અન્ય પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાનના પાઠનો ઉચ્ચાર થવાથી, તે પ્રત્યાખ્યાન કરનારનો મનોગત ભાવ એજ પ્રમાણભૂત છે, પણ અન્યથા રીતે થએલો શબ્દોચ્ચાર પ્રમાણભૂત નથી. કેમકે એ શબ્દોચ્ચાર ભાવના અનુરોધ સિવાય થએલ હોનાથી છળ માત્ર છે એ પ્રમાણે આગમમા વચનની પ્રમાણિકતા નથી કહી. "जावज्जीवाए" એવી મર્યાદાથી સપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરવુ જોઇએ એમ અંગીકાર કરીને મિથ્યા આગ્રહનો ત્યાગ કરો. ૨૫૪૫.

ઈત્યાદિ અનેક યુક્તિઓથી સમજાવ્યા છતા તે ન સમજ્યા, એટલે શ્રીસંઘે તેમને સંઘ બાહ્ય કર્યા.

इय पण्णविओऽवि न सो जाहे सद्दहइ पूसमित्तेण ।
अन्नगणत्थेरेहि य काउ तो संघसमवाय ॥ २५४६ ॥

आहूय देवय वेइ जाणमाणोऽऽवि पच्चयनिमित्त ।
वच्च जिणिंद पुच्छसु गयाऽऽगया सा परिकहेइ ॥ २५४७ ॥

संघो सम्मावाई गुरुपुरोगोत्ति जिणवरो भणइ ।
इयरो मिच्छावाई सत्तमओ निण्हवोऽय ति ॥ २५४८ ॥

एईए सामत्थ कत्तो गंतु जिणिंद मूलमि ।
वेई कडपूयणाए, संघेण तओ कओ बज्झो ॥ २५४९ ॥

એ પ્રમાણે પુષ્પમિત્ર આચાર્યે, અનેક યુક્તિઓથી સમજાવ્યા છતા ગોષ્ઠામાહિલે તે કશુ ન કર્યું, ત્યારે તેને બીજા ગચ્છના બહુ શ્રુતસ્થવિરોની પાસે લઇ ગયા, (સ્થવિરોએ આચાર્યનુ કથન સત્ય કહ્યુ અને ગોષ્ઠામાહિલનુ અસત્ય કહ્યુ, ગોષ્ઠામાહિલે સ્થવિરોને કહ્યુ કે હુ પ્રરૂપણા કરૂ છુ તેવુ જ તીર્થંકરોએ પ્રરૂપેલુ છે હે રૂવિરો તમો શુ જાણો છો? ત્યારે તેમણે કહ્યુ તમો મિથ્યાભીમાની છો ભગવાનની (તીર્થંકરોની) આશાતના કરો નહીં તમે કાંઇપણ જાણતા નથી. ગોષ્ઠામાહિલે તે પણ ન માન્યુ એટલે તેમણે શ્રીસંઘને બોલાવ્યો, શ્રીસંઘે કાયોત્સર્ગ કરીને દેવીને બોલાવી, તેમના પ્રસાદથી દેવીએ પ્રગટ થઇને કાર્ય માટે સંઘની આજ્ઞા માગી શ્રીસંઘે પ્રસ્તુત અર્થ ને જાણવા છતા સર્વ લોકોની પ્રતીતિ માટે કહ્યુ કે-મહાવિદેહમા જિનેશ્વર પાસે જઇને પૂછો, (કે દુર્બલિકાપુષ્પમિત્રાદિ સર્વ સંઘ કહે છે, તે સત્ય છે, કે ગોષ્ઠામાહિલ કહે છે તે સત્ય છે?) દેવીએ કહ્યુ કે મને મહાવિદેહમા જતા વિઘ્નના દૂર થવા માટે કાયોત્સર્ગ કરો. સંઘે તેમ કરવાથી દેવીએ તદનુસાર જિનેશ્વરને પુછીને કહ્યુ કે આચાર્યાદિ શ્રીસંઘ કહે છે તે સત્ય છે, અને ગોષ્ઠામાહિલ તો મિથ્યાવાદી તેમજ સાતમો નિન્હવ છે, એમ જિનેશ્વરે કહ્યુ છે. (આ સાભળીને ગોષ્ઠામાહિલે કહ્યુ કે,) આ બિચારી અલ્પ ઋદ્ધિવાળી કટપૂતનાનુ એવુ સામર્થ્ય ક્યાથી હોય, કે તે જિનેશ્વર પાસે જઇ શકે? આથી શ્રીસંઘે નિન્હવ જાણીને ગોષ્ઠામાહિલને સંઘ બહાર કર્યા. ૨૫૪૬-૨૫૪૯.

॥ ઇતિ સાતમો નિન્હવ ॥

દેશ વિસંવાદી સાત નિન્હવોની માન્યતા કહી, હવે બહુરય પયસ ઇત્યાદિ ૨૩૦૦ મી ગાથામાના 'ચ' શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ આઠમા બોટિક (દિગમ્બર) નિન્હવાની માન્યતા કહે છે.

छ वाससयाइं नवुत्तराइं तइआ सिद्धिं गयस्स वीरस्स ।
तो वोडियाण दिट्ठी रहवीरपुरे समुप्पण्णा ॥ २५५० ॥ मू० भा० ॥१४५॥

रहवीरपुरं नगर दीवगमुज्जाणमज्जकण्हे य ।
सिवभूइस्सुवहिम्मि पुच्छा थेराण कहणा य ॥ २५५१ ॥ ,, ॥ १४६ ॥

बोडियसिवभूईओ बोडियलिंगस्स होइ उप्पत्ती ।
कोडिन्नकोट्टवीरा परंपराफासमुप्पन्ना ॥ २५५२ ॥ ॥ १४७ ॥

મહાવીરદેવ મોક્ષે ગયા પછી છસે ને નવ વર્ષે રથવીરપુરનગરમા બોટિક દૃષ્ટિ (દિગમ્બરમત) ઉત્પન્ન થઇ રથવીરપુરનગરના દીપકઉદ્યાનમા આર્ય કૃષ્ણસૂરિ આવ્યા, તેમની પાસે શિવભૂતિએ દીક્ષા લીધી. અને ઉપધિ સબધી સ્થવિરોને પૃચ્છા કરી, તેમણે યોગ્ય ઉત્તર આપ્યો, તે તેને રુચ્યો નહિ, તેથી શિવભૂતિ બોટિક થયો, તેનાથી બોટિક લિંગની ઉત્પત્તિ થઇ, તે પછી તેના કૌડિન્ય અને કોટ્ટવીર નામના શિષ્યોની પર પરાએ તે વૃદ્ધિ પામી ૨૫૫૦-૨૫૫૧-૨૫૫૨.

મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણ પછી છસો ને નવ વર્ષે, બોટિક (દિગમ્બર) નિન્હવો થયા, તેની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ આ પ્રમાણે છે એક વખત રથવીરપુરનગરની બહારના દીપક નામના ઉદ્યાનમા આર્યકૃષ્ણ નામે આચાર્ય આવ્યા. તે વખતે તે નગરમા શિવભૂતિ નામનો રાજસેવક રહેતો હતો, તેનું બીજું નામ સહસ્રમલ્લ હતુ. તે રાજાની મહેરબાનીથી અનેક વિલાસ-ભોગ ભોગવતો નગરમા ફરતો, અને બે પ્રહર રાત્રિ વીત્યા પછી ઘેર આવતો. તેના હમ્મેશના આવા આચરણથી દુખી થએલી તેની સ્ત્રીએ એક દિવસ પોતાની સ્નેહાળ સાસુને કહ્યુ કે તમારા પુત્ર કદિ પણ રાત્રિએ વેળાસર આવતા નથી, તેથી હુ હમ્મેશા ઉજાગરાથી અને ભૂખથી પીડા પામુ છુ આ સાંભળી સાસુએ સ્નેહ પૂર્વક કહ્યુ-બેટી! હમ્મેશા જો એજ પ્રમાણે થાય છે, તો તે વાત તે મને આજ સુધી કેમ ન કહી? પણ ફીકર નહિ, આજે તુ સૂઈ જા, તારા બદલે હુ જાગીશ અને એ અવિનીત છોકરાને શિક્ષા આપીશ. સાસુના કહેવાથી વહુ તે દિવસે સૂઈ ગઇ, અને ડોશી જાગતી બેઠી, રાત્રિના બે પ્રહર વીત્યા એટલે શિવભૂતિએ આવીને દ્વાર ઉઘાડવાનુ કહ્યુ. તે વખતે ક્રુદ્ધ થએલી માતાએ રોષ પૂર્વક કહ્યુ, અરે? ઉન્માર્ગગામી! ઉદ્ધત છોકરા! આટલી બધી રાત્રિ વીત્યા પછી નગરમા રખડીને આવ્યો છે, તો જ્યા અત્યારે દ્વાર ખુલ્લા હોય, ત્યાં જા, તારી પાછળ અમે તને તેડવા આવીશુ નહિ, તેમ તારા વિના મરી જઇશુ પણ નહિ. માતાના આવા ક્રોધ અને અહકારવાળા વચનો સાભળીને શિવભૂતિને ઘણુ માઠુ લાગ્યુ, તેથી તે રિસાઇને ત્યાથી પાછો ફરીને નગરમા ફરવા લાગ્યો, ફરતા ફરતા તે વખતે સાધુનો ઉપાશ્રય ઉઘાડો જોયો, તે અવસરે ઉપાશ્રયમા સાધુઓ કાળગ્રહણ કરતા હતા, તેમની પાસે જઇને શિવભૂતિએ વન્દના કરીને વ્રત માટે યાચના કરી સાધુઓએ તેની સર્વ હકીકત સાભળ્યા પછી તેને રાજવલ્લભ તેમજ માતા વિગેરે સગાઓએ મુક્ત નથી કર્યો, એમ જાણીને દીક્ષા ન આપી, આથી સહસ્રમલ્લ શિવભૂતિએ

કર નાખનાના ચપ્પણિઆમાથી રાખ લઇને સ્વય-પોતાની મેળેજ લોચ કરી નાખ્યો, તેથી મુનિઓએ સાધુવેશ આપ્યો અને સઘળા બીજે દિવસ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા. તે પછી કાળાન્તરે પુન તેજ નગરમા આવ્યા, તેમને સર્વને આવ્યા જાણીને તે નગરના રાજાએ અપૂર્વ સ્નેહથી શિવભૂતિમુનિને બહુમૂલ્યવાળુ કબળરત્ન આપ્યુ. આથી આચાર્ય મહારાજે શિવભૂતિને કહ્યુ, મુનિ ! આવુ બહુમૂલ્યવાળુ વસ્ત્ર આપણ સાધુને કલ્પે નહિ, તેમજ માર્ગાદિમા પણ આથી અનેક અનર્થ થવા સભવ છે માટે તમારે તે રાખવુ ન જોઇએ. શિવભૂતિએ તે કબલ ઉપરની મૂર્ચ્છાને લીધે તેને ગુરૂને કહ્યા સિવાય ગોપવી રાખી, અને દરરોજ તેને ગોચરીથી આવીને સભાળતો, પણ કદી તેનો વાપરવામા ઉપયોગ કરતો નહિ તેનો આવો વ્યવસાય જોઇને ગુરૂએ જાણ્યુ કે આને આ કબલરત્ન ઉપર ઘણી મૂર્ચ્છા છે, તેથી તેનો નાશ કરવો જોઇએ. એમ વિચારીને ગુરૂશ્રીએ એક દિવસ તે મુનિ બહાર ગયા એટલે તે કબલરત્નના નાના નાના ટુકડા કરીને દરેક સાધુને પગ સાફ કરવાને આપી દીધા. આ બનાવ શિવભૂતિએ જાણ્યો, એટલે તે અત્યન્ત કુપાયિત ચિત્તવાળો થઇને મૌન રહ્યો એક દિવસ આચાર્ય મહારાજ જિનકલ્પિનુ વર્ણન કરતા હતા તેમા તેમણે એમ કહ્યુ કે " "જિનકલ્પિ બે પ્રકારના હોય છે, એક હસ્તએજ પાત્રવાળા અને બીજા પાત્ર ધારણ કરનારા, પુન તે દરેક વસ્ત્રધારી અને વસ્ત્ર રહિત એમ બબ્બે પ્રકારના હોય છે. વળી બે, ત્રણ, ચાર, પાચ, નવ, દસ, અગીઆર ને બાર પ્રકાર ઉપધિના જિન કલ્પમા હોય છે, એટલે કે કેટલાક જિનકલ્પિને રજોહરણ અને મુખવસ્ત્રિકા, એ બે પ્રકારની ઉપધિ હોય છે, કેટલાકને એક કલ્પ સહિત ત્રણ પ્રકારની ઉપધિ હોય છે, કેટલાકને બે કલ્પ સહિત ચાર પ્રકારની, કેટલાકને ત્રણ કલ્પ સહિત પાચ પ્રકારની, કેટલાકને રજોહરણ,-મુહપત્તિ, પાત્ર, પાત્રબન્ધન, પાત્રસ્થાપન, પાત્રકેસરિકા, પડલાદિ રજસ્રાણ, ગુચ્છક એ પાત્ર નિર્યોગ એમ નવ પ્રકારે ઉપધિ હોય છે. કેટલાકને એ નવ સાથે એક કલ્પ સહિત દસ પ્રકારે, બે કલ્પ સહિત અગીઆર પ્રકારે અને ત્રણ કલ્પ સહિત બાર પ્રકારે ઉપધિ હોય છે.

એ પ્રમાણે સાભળીને શિવભૂતિએ કહ્યુ, જો એમ હોય, તો હમણા ઔપાધિક જે વિના સ્થાવિર કલ્પિપણુજ ન રહે અને ઔપગ્રહિક કારણગર લેવાય ને વપરાય આટલી બધી ઉપાધિ શા માટે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, અને એ જિનકલ્પ કેમ નથી આદરાતો ? એના ઉત્તરમા આચાર્યશ્રીએ કહ્યુ કે જબુ સ્વામીના નિર્વાણ વખતમાજ જિનકલ્પનો વિચ્છેદ થયો છે વળી એવા સઘયણ આદિના અભાવે હમણા આપણા જેવાથી તે કરી શકાય તેમ નથી તે વખત શિવભૂતિએ અભિમાન પૂર્વક કહ્યુ કે "હુ જીવતા છતા શુ જિનકલ્પ વિચ્છેદ પામશે ? હુ પોતે એ જિનકલ્પ આદરીશ. પરલોકના અર્થિ મુનિએ, તેજ નિષ્પરિગ્રહ જિનકલ્પ આદરવો જોઇએ, કષાય, ભય, મૂર્ચ્છા વિગેરે દોષો ઉત્પન્ન કરનાર અનર્થકારી આવા પરિગ્રહનુ શુ પ્રયોજન છે ? આજ કારણોથી આગમમા પરિગ્રહરહિત થવાને કહ્યુ છે, વળી જિનેશ્વરો પણ અચેલક હતા, માટે અચેલકપણુ જ સુદર છે. અને તેજ ધારણ કરવુ જોઇએ.

તેનુ એ કથન સાભળીને ગુરૂશ્રીએ કહ્યુ, જો એ પ્રમાણે હોય, તો શરીરમા પણ કષાય-ભય મૂર્ચ્છા વિગેરે દોષો હોય છે, તેથી વ્રત ગ્રહણ કર્યા પછી તરત શરીર પણ તજી દેવુ જોઇએ અને શ્રુતમા જે નિષ્પરિગ્રહપણુ કહ્યુ છે, તે એ પ્રમાણે કહ્યુ છે કે ધર્મોપકરણમા પણ મૂર્ચ્છા ન કરવી, મૂર્ચ્છાનો અભાવ એજ પરિગ્રહ રહિતપણુ છે, પરન્તુ સર્વથા ધર્મોપકરણનો પણ ત્યાગ કરવો, તેનુ નામ પરિગ્રહરહિતપણુ નથી વળી જિનેશ્વરો પણ સર્વથા અચેલક

(વસ્ત્રરહિત) નથી. "सव्वेऽवि एगदूसेण निग्गया जिणवरा चउव्वीस" એ વચનથી સર્વે ચોવીસે જિનવરો એક દેવદૂષ્ય (વસ્ત્ર) સહિત નીકળેલા છે. આ પ્રમાણે ગુરૂએ તેમજ બીજા વૃદ્ધ સાધુઓએ અનેક યુક્તિઓથી શિવભૂતિને સમજાવ્યા છતા, તેણે તથાવિધ કષાય મોહનીયાદિ કર્મના ઉદયથી પોતાનો કદાગ્રહ ન તજ્યો, અને વસ્ત્રો તજી દઈ બહાર ઉદ્યાનમાં જઇને રહ્યો, તે પછી તે ઠેકાણે ઉત્તરાનામની તેની બ્હેન તેને વંદન કરવાને ગઇ, તેણે પોતાના ભાઇને વસ્ત્રરહિત જોઇને પોતે પણ વસ્ત્ર ત્યજી દીધા, પછી વંદન કરીને તે ભિક્ષા માટે નગરમા ગઈ, તેને વસ્ત્રરહિત બીભત્સસ્વરૂપા જોઇને એક ગણિકાએ વિચાર્યું કે આ પ્રમાણે આને વસ્ત્ર વિનાની બીભત્સરૂપવાળી જોઇને લોકો અમારા પર વિરાગ પામશે, માટે હું તેને વસ્ત્ર ઓઢાડું, એમ વિચારીને ગણિકાએ તે સાધ્વીની ઇચ્છા વિના પણ વસ્ત્ર ઓઢાડયું. નગરમાથી પાછા ફરીને તેણે આ સર્વ બનાવ શિવભૂતિને જણાવ્યો. શિવભૂતિએ તેને કહ્યું કે વસ્ત્ર વિના સ્ત્રી વણીજ ખરાબ અને અતિલજ્જા પામવાયોગ્ય થાય છે, માટે તારે વસ્ત્રનો ત્યાગ ન કરવો, કેમકે દેવતાએ તને એ વસ્ત્ર આપ્યુ છે. તે પછી કેટલાક દિવસે શિવભૂતિએ કૌડિન્ય અને કોટ્ટવીર નામના બે શિષ્યોને દીક્ષા આપી. તેમના શિષ્ય-પ્રશિષ્યની પરંપરાએ ઉત્પન્ન થએલી આ બોટિક દૃષ્ટિ (દિગમ્બર સંપ્રદાય) વૃદ્ધિ પામી. ૨૫૫૦-૨૫૫૨.

હવે ભાષ્યકાર મહારાજ શિવભૂતિને જે પ્રકારે વિપ્રતિપત્તિ થઇ. તે સવિસ્તર જણાવેછે.

उवहिविभाग सोउ सिवभूई अज्जकण्हगुरुमूले ।
जिणकप्पियाइयाणं भणइ गुरु कीस नेयाणिं ? ॥ २५५३ ॥
जिणकप्पोऽणुचरिज्जइ वोच्छिन्नोत्ति भणिए पुणो भणइ ।
तदसत्तस्सोच्छिज्जउ वोच्छिज्जइ किं समत्थस्स ? ॥ २५५४ ॥
पुवमणापुच्छट्ठिण्णकंबलकसायकलुसिओ चेव ।
सो वेइ परिग्गहओ कसाय मुच्छा-भयाईया ॥ २५५५ ॥
दोसा जओ सुबहुया सुए य भणियमपरिग्गहत्तंति ।
जमचेला य जिणिंदा तदभिहिओ ज च जिणकप्पो ॥ २५५६ ॥
जं च जियाचेलपरीसहो मुणी जं च तोहिं ठाणेहिं ।
वत्थं धरेज्ज नेगतओ तओऽचेलया सेया ॥ २५५७ ॥
गुरुणाऽभिहिओ जइ ज कसायहेऊ परिग्गहो स्रो ते ॥
तो सो देहो च्चिय ते कसाउयप्पत्तिहेउत्ति ॥ २५५८ ॥
अत्थि व किं किंचि जए जस्स व तस्स व कसायबीयं जं ।
वत्थु न होज्ज एव धम्मोऽवि तुमे न घेतवो ॥ २५५९ ॥
जेण कसायनिमित्तं जिणोऽवि गोसाल सगमाईणं ।
धम्मो धम्मपराऽवि य पडिणीयाणं जिणमय च ॥ २५६० ॥
अह ते न मोक्खसाहणमईए गयो कसायहेऊवि ।
वत्थाइ मोक्खसाहणमईए सुद्ध कहं गयो ? ॥ २५६१ ॥

આર્યકૃષ્ણ સૂરિ પાસે જિનકલ્પિક વિગેરેના ઉપધિનો વિભાગ સાભળીને શિવભૂતિએ ગુરૂને કહ્યુ, કે હમણા શામાટે જિનકલ્પ કોઇ આચરતુ નથી ? તથા વિધ સઘયણના અભાવે જ જબુસ્વામિના નિર્વાણના વખતમા તેનો વિચ્છેદ થયો છે. એમ ગુરૂએ કહ્યુ, એટલે શિવભૂતિએ કહ્યુ કે અશક્તને માટે તેનો ભલે વિચ્છેદ થાઓ, પણ સમર્થને તેનો વિચ્છેદ શામાટે થાય ? (આ પ્રમાણે પૂર્વે રત્ન કબળમાટે પુચ્છાએલ, તે પછી) તેને પૂછયા સિવાય કબળના ટુકડા કરી નાખવાથી કષાયવડે કલુષિત થએલ એવા તેણે પુન કહ્યુ કે-પરિગ્રહથી કષાય, મૂર્છા, ભય વિગેરે ઘણા દોષો પ્રાપ્ત થાય છે, અને શ્રુતમા પણ અપરિગ્રહપણુ (ધારણ કરવાને) કહ્યુ છે, કેમકે જિનેશ્વરો અચેલક છે, અને તેમણે જ જિનકલ્પ કહેલો છે. વળી જેણે અચેલ પરિસહ જિત્યો હોય, તેજ મુનિ છે, અને તેમને (લજ્જા-જુગુપ્સા-અને અને શીતોષ્ણાદિ પરિસહના હેતુથી) ત્રણ સ્થાનકે વસ્ત્ર ધારણ કરવાનુ કહ્યુ છે, પણએકાન્તે (વસ્ત્ર ધારણ કરવાજ જોઇએ એમ) નથી કહ્યુ. માટે અચેલકપણુજ કલ્યાણકારી છે (આથી) ગુરૂએ કહ્યુ, જો એ પ્રમાણે જે કષાયનો હેતુ હોય, તે પરિગ્રહ હોય તો પોતાનુ શરીર પણ કષાયોત્પત્તિનો હેતુ હોવાથી પરિગ્રહ કહેવાય. અને તેથી તેનો પણ મુમુક્ષુએ ત્યાગ કરવો જોઇએ. વળી (શિવભૂતે !) જગતમા એવી કઇ વસ્તુ છે, કે જે ગમે તેવાને પણ કષાયના હેતુભૂત ન થાય ? અને એ પ્રમાણે હોય, તો તમારે શ્રુત-ચારિત્રાત્મક ધર્મ પણ ગ્રહણ કરવો ન જોઇએ કેમકે જિનેશ્વર પણ કિલષ્ટકર્મિ ગોશાલક અને સગમક વિગેરેને કષાયના નિમિત્ત થયા, એજ પ્રમાણે જિનશાસનથી વિપરીત વર્તનારાને, જિનેશ્વરે કહેલો ધર્મ, તે ધર્મમા નિષ્ઠાવાળા સાધુઓ, અને દ્વાદશાગીરૂપ જિનમત કષાયનુ નિમિત્ત થાય છે. (એટલે તેઓનો પણ ત્યાગ કરવો જોઇએ, પરન્તુ તેમ થતુ નથી.) જિનેશ્વરે કહેલ શરીરાદિપદાર્થો કષાયના હેતુભૂત હોવા છતા પણ તે મોક્ષના સાધનભૂત હોવાથી પરિગ્રહ ન કહેવાય. (એમ કહેવામા આવે છે) તો શુદ્ધ વસ્ત્રાદિ પણ મોક્ષસાધનની બુદ્ધિએ લેવામા આવે, તો કેવી રીતે પરિગ્રહ કહેવાય ? ન જ કહેવાય. ૨૫૫૩-થી-૨૫૬૧.

વસ્ત્રાદિ, મૂર્છાનો હેતુ તથા ભયહેતુ હોવાથી, ત્યજી દેવા જોઇએ, એનો ઉત્તર આપેછે.

मुच्छाहेऊ गयो जइ तो देहाइओ कहमगयो ।
मुच्छावओ ? कह वा गयो वत्थादसगस्स ? ॥ २५६२ ॥
अह देहा ऽऽहाराइसु न मोक्खसाहणमईय ते मुच्छा ।
का मोक्खसाहणेसु मुच्छा वत्थाइएसु तो ? ॥ २५६३ ॥
अह मुणसि थुल्लवत्थाइएसु मुच्छ धुव सरीरेऽवि ।
अक्केज्जदुल्लभयरे काहिसि मुच्छं विसेसेण ॥ २५६४ ॥
वत्थाइगयरहिया देहा ऽऽहाराइमेत्तमुच्छाए ।
तिरिय मवरादओ नणु हवति निरओवगा वहुगा ॥ २५६५ ॥
अपरिग्गहाऽवि परसतिएसु मुच्छा कसाय-दोसेहिं ।
अविणिग्गहियप्पाणो कम्ममलमणंतमज्जेन्ति ॥ २५६६ ॥
देहत्थवत्थ-मल्ला-ऽणुलेवणा ऽऽभरणधारिणो केई ।
उवसग्गाऽसु मुणओ निम्सगा केवलमुवेंति ॥ २५६७ ॥

जइ भयहेऊ गंथो तो नाणाईण तदुवघायाहिं ।
भयमिह ताइ गंथो, देहस्स य सावयाईहिं ॥ २५६८ ॥
अह मोक्खसाहणमईए न भयहेऊवि ताणि ते गंथो ।
वत्थाइं मोक्खसाहणमईए सुद्धं कह गंथो ? ॥ २५६९ ॥

જો મૂર્છાનો હેતુ હોય તે પરિગ્રહ કહેવાય, જો એમ હોય તો મૂર્છાવાળાને શરીરાદિ પણ પરિગ્રહ કેમ ન કહેવાય? (તે પણ મૂર્છાનો હેતુ છે.) અને સંગરહિત એવા મુનિને વસ્ત્રાદિક પરિગ્રહ શાથી કહેવાય? શરીર-આહારાદિને મોક્ષસાધનની બુદ્ધિએ ગ્રહણ કરવામા આવે છે, તેથી તેમા મૂર્છા નથી, (એમ કહેતા હો) તો મોક્ષ સાધનપણુ વસ્ત્રોમા પણ સમાન છતા, તેમા મૂર્છા શામાટે માને છે? વળી (શરીરથી અત્યન્ત નિસાર, ક્ષણ માત્રમા અગ્નિ-ચોરાદિકથી ઉપદ્રવવાલા સુલભ, કેટલાક કાળ પછી અવશ્ય નાશ પામનાર) સ્થૂલ વસ્ત્રાદિકમા તુ મૂર્છા કરે છે, તો પછી શરીરમા તો અવશ્ય વિશેષે કરીને મૂર્છા કરીશ, કેમકે શરીર, વસ્ત્રાદિની પેઠે વેચાતુ મળતુ નથી, પ્રાપ્ત થવુ દુર્લભ છે, ઘણા દિવસ રહેવા વાળુ છે અને વસ્ત્રાદિ કરતા-વધારે કાર્ય સાધક છે. (શરીરાદિ માત્રમા જે મૂર્છા છે, તે અલ્પ છે, અને વસ્ત્રાદિ પરિગ્રહની મૂર્છા તેઘણી છે, તેથી શરીરાદિ માત્રની મૂર્છા હોવા છતા પણ નગ્નસાધુઓ મોક્ષ પામશે,અને તમારા જેવા વસ્ત્રવાળા મોક્ષ નહી પામે, એમ કહેવામા આવે તો) વસ્ત્રાદિ પરિગ્રહ વિનાના, અને શરીર-આહારાદિ માત્રમાજ મૂર્છાવાળા તિર્યંચ-ભિક્ષુ વિગેરે અનેકવાર નરકગામી થાય છે દારિદ્રથી પરાભૂત થએલા અને તથાપ્રકારનો પરિગ્રહ ન હોવા છતા પણ પરવિભવમા મૂર્છા કષાયાદિ દોષવડે અનિગૃહીત આત્માવાળા મનુષ્યો અનન્ત કર્મ ઉપાર્જે છે, અને બીજા મહામુનિઓ કોઇએ ઉપસર્ગ કરવાની બુદ્ધિથી શરીરે મહામૂલ્યવાળા વસ્ત્ર-આભરણ-માળા-વિલેપનાદિ ધારણ કરાવ્યા છતા, તે નિર્મમ મુનિઓ કેવળજ્ઞાન યુક્ત મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. વળી જે ભયનો હેતુ હોય તે પરિગ્રહ કહેવાય, તો જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રવાળાને તેના ઉપઘાત કરનારાથી ભય છે, અને શરીરને હિંસ્ર પશુઓથી ભય છે, (તેથી તે પણ ભય હેતુ હોવાથી પરિગ્રહ કહેવા જોઇએ.) ભય હેતુ હોવા છતા પણ તેને મોક્ષ સાધનની બુદ્ધિએ ગ્રહણ કરવાથી પરિગ્રહપણુ નથી (એમ કહેવામા આવે તો) દોષ રહિત વસ્ત્રાદિને પણ મોક્ષ સાધનની બુદ્ધિએ ગ્રહણ કરવામા આવે, તો શાથી પરિગ્રહ કહેવાય? ૨૫૬૨-થી-૨૫૬૯.

વસ્ત્ર વિગેરે રૌદ્ર ધ્યાનનો હેતુ હોવાથી ત્યાગ કરવા જોઇએ, એમ કહે એનો ઉત્તર કહેછે.

सारक्खणाणुबंधो रोद्दज्झाणंति ते मई होज्जा ।
तुल्लमिय देहाइसु पसत्थमिह त वहेहावि ॥ २५७० ॥
जे जत्तियापगारा लोए भयहेअवो अविरयाणं ।
ते चेव य विरयाणं पसत्थभावाण मोक्खाय ॥ २५७१ ॥

(વસ્ત્રાદિ) સંરક્ષણાનુબંધી રૌદ્રધ્યાનનો હેતુ છે. (માટે તે તજી દેવા યોગ્ય છે.) એમ તારી માન્યતા હોય, તો શરીરાદિમા પણ એ સમાન છે. (યતનાથી શરીરાદિનુ સંરક્ષણ મોક્ષ હેતુ હોવાથી) પ્રશસ્ત છે. તો તેવી રીતે વસ્ત્રાદિ પણ પ્રશસ્ત છે.

વસ્તુત આ લોકમા અસયતિને જે આસન-શયનાદિ જેટલા પ્રકાર ભયના હેતુ છે, તે બધા પ્રશસ્તભાવવાળા સયતને મોક્ષ માટે છે. ૨૫૭૦-૨૫૭૧

શિન -હિસાનુબધી રૌદ્રધ્યાન,મૃષાનુબધી રૌદ્રધ્યાન,સ્તેયાનુબધી રૌદ્રધ્યાન-અને સરક્ષણાનુબધી રૌદ્રધ્યાન એમ ચાર પ્રકારે રૌદ્રધ્યાન આગમમા કહ્યુ છે. તેમા પ્રથમ પ્રાણીવધાદિરૂપ હિસાનુ જેમા નિરતર ચિન્તવન થાય તે હિસાનુબધી રૌદ્રધ્યાન, જેમા નિરન્તર અસત્યનુ ચિન્તવન થાય તે મૃષાનુબધી રૌદ્રધ્યાન. જેમા નિરન્તર-ચોરીનુ ચિન્તવન થાય તે સ્તેયાનુબધી રૌદ્રધ્યાન. અને જેમા અનેક મારણાદિ ઉપાયોથી ચોરાદિ થકી પોતાના દ્રવ્યને રક્ષણ કરવાનુ ચિન્તવાય તે સરક્ષણાનુબધી રૌદ્રધ્યાન, આ સરક્ષણાનુબધી રૌદ્રધ્યાન જો વસ્ત્રાદિ ગ્રહણ કરવામા આવે તો અવશ્ય થાય આ પ્રમાણે રૌદ્રધ્યાનનો હેતુ હોવાથી વસ્ત્રાદિક શસ્ત્રાદિકની પેઠે દુર્ગતિના હેતુ છે, તેથી તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

આચાર્ય —એ પ્રમાણે સરક્ષણાનુબધી રૌદ્રધ્યાન તો શરીરાદિમા પણ સમાન છે. કારણકે જળ-અગ્નિ-ચોર, સર્પ-હિસપશુ-વિષ-કટક આદિથી શરીરનુ પણ સરક્ષણ નિરતર ચિન્તવાય છે. એટલે તેનો પણ ત્યાગ કરવો જોઇએ.

શિવભૂતિ —શરીર વિગેરે મોક્ષ સાધનનુ અગ હોવાથી યતના વડે તેના સરક્ષણનુ ચિન્તવન કરવુ તે પ્રશસ્ત છે.

આચાર્ય —જો એમ હોય તો, આગમમા કહ્યા મુજબ યતનાના પ્રકારથી વસ્ત્રાદિમા પણ સરક્ષણાનુબધ કરવામા શુ દોષ છે ? તે પણ પ્રશસ્ત છે એટલે તેનો ત્યાગ શા માટે કરવો જોઇએ ?

શિવભૂતિ —વસ્ત્ર વિગેરે મૂર્ચ્છાદિ દોષના હેતુ હોવાથી પરિગ્રહજ છે, અને તે લોકને ભવભ્રમણનુ કારણ છે, એ સર્વ કોઇને પ્રતીત છે. જ્યારે એ પરિગ્રહ લોકોને ભવભ્રમણનુ કારણ છે, તો પછી વસ્ત્રાદિ પરિગ્રહવાળા સાધુને પણ તે ભવભ્રમણનુ કારણ કેમ ન થાય ? થાયજ, માટે તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

આચાર્ય —તારી એ એકાન્ત માન્યતા યોગ્ય નથી, કેમકે આસન શયન પાન ભોજન-ગમન-અવસ્થાન-મન-વચન-અને કાયાની ચેષ્ટા વિગેરે જેટલા પ્રકાર છે, તે બધા અપ્રશસ્ત અધ્યવસાયવાળા અસયતને આ લોકમા ભયના હેતુ થાય છે, અને એજ બધા પ્રકારો પ્રશસ્ત અધ્યવસાયવાળા સયતને મોક્ષના હેતુ થાય છે એટલે જેણે લોભાદિ કષાયનો મૂળથીજ નાશ કરેલ છે એવા સાધુઓને વસ્ત્રાદિ ગ્રહણ કરવા છતા પણ કોઇ દોષ નથી લાગતો. વળી જો વસ્ત્રાદિ મૂર્ચ્છા વિગેરે હેતુ હોવાથી સુવર્ણાદિકની પેઠે પરિગ્રહ છે, ઇત્યાદિ હેતુ અને દૃષ્ટાન્તના કથન માત્રથીજ વસ્ત્રાદિકનુ પરિગ્રહપણુ તુ સિદ્ધ કરે છે, તો અમે પણ એવાજ હેતુ અને ઉદાહરણથી સુવર્ણનુ અપરિગ્રહપણુ સિદ્ધ કરીએ છીએ. ૨૫૭૦-૨૫૭૧

आहारो व न गथो देहत्यति विसघायणत्थाए ।
पणगपि तहा जुवई धम्मतेवासिणी मेत्ति ॥ २५७२ ॥
तम्हा किमत्थि वत्थु गथोऽगथो व सव्वहा लोए ? ।
गथोऽगयो य भओ मुच्छामुच्छाहि निच्छयओ ॥ २५७३ ॥
वत्थाइ तेण ज जं सजमसाहणमराग दोसस्स ।
तं तमपरिग्गहो च्चिय परिग्गहो ज तदुवघाई ॥ २५७४ ॥

યુવતિ, મારી ધર્માન્તેવાસિની છે, તથા સુવર્ણ વિષઘાતક છે, (વિષઘાત રસાયન મગળ-રુવિ-નય-પ્રદક્ષિણાવર્ત-ગુરુતા-અને અદાહ્યકુ થતા આ આઠ ગુણો સુવર્ણમા છે.) એવી બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરતા, (તે બન્ને) આહારની પેઠે શરીરોપકારી હોવાથી પરિગ્રહ નથી (આ કહેલ સર્વ કુયુક્તિઓ છે પણ પ્રતિબદી માટે કરી છે.) તે માટે લોકમા એવી કઈ વસ્તુ છે કે જે સર્વથા પરિગ્રહ અથવા અપરિગ્રહ કહેવાય ? (કોઇ નહિ) (मुच्छा परिग्गहो वुत्ता) એ વચનથી દ્રવ્ય-દેહ-આહાર કનકાદિને વિષે મૂર્છા અને અમૂર્છા વડેજ પરિગ્રહ અને અપરિગ્રહપણુ નિશ્ચયથી માનેલ છે. એ કારણથી રાગ-દ્વેષ રહિત વ્યક્તિને વસ્રાદિ જે જે સયમના સાધન થાય તે અપરિગ્રહ-છે, અને જે જે સયમનો ઘાત કરનાર થાય તે પરિગ્રહ છે. ૨૫૭૨-૨૫૭૩-૨૫૭૪.

વસ્રાદિ શુ સયમોપકાર કરે છે ?

कं संजमोवयारं करेइ वत्थाइ जइ मई सुणसु ।
सीयत्ताण ताण जलणतणगयाण सत्ताण ॥ २५७५ ॥
तह निसि चाउकालं सज्झायऽझाणसाहणमिसीण ।
महि-महिया-वासो सा रयाइरक्खानिमित्त च ॥ २५७६ ॥
मयसवरज्झणत्थं गिलाणपाणोवगारि याभिमयं ।
मुहपुत्तियाइ चेव पव्वणिज्झ जहाजोगं ॥ २५७७ ॥
ससत्तसत्त-गोरस-पाणयपाणीयपाणरक्खत्थ ।
परिगलण-पाणघायण-पच्छाकम्माइयाणं च ॥ २५७८ ॥
परिहारत्थ पत्त गिलाण बालादुवग्गहत्थ च ।
दाणमयधम्मसाहण समया चेव परुप्परओ ॥ २५७९ ॥

વસ્ર વિગેરે શુ સયમોપકાર કરે છે ? એમ પૂછતો હો, તો સાભળ ઠડીથી સાધુનુ રક્ષણ, અગ્નિ અને તૃણગત જીવોનુ રક્ષણ, તથા રાત્રિના ચારે કાળમા મુનિઓને સ્વાધ્યાય અને ધ્યાન કરવાનુ સાધન, સચિત્ત પૃથ્વી, મહિકા, વર્ષા, હિમ અને રજથી રક્ષણ કરવાનુ નિમિત્ત થાય છે. વળી મરેલાને ઢાકવાને તથા બહાર લઇ જવાને તેમજ રોગીને વસ્ર પ્રાણોપકારી માન્યુ છે એ પ્રમાણે મુહપત્તિ વિગેરે પણ યથાયોગ્ય સયમોપકારી છે, એમ કહેવુ તથા સસક્ત સાધુઓ-ગોરસ-પાનક-અને પેયગત પ્રાણિની રક્ષા માટે, હાથમા ગ્રહણ કરેલ ગોરસાદિ ઝરી જવાથી થતા પ્રાણિઘાત અને પશ્ચાત્કર્માદિદોષોનો ત્યાગ કરવાને, રોગી અને બાળ વિગેરેનો ઉપકાર કરવાને દાનમય ધર્મનુ સાધન એવુ પાત્ર રાખવુ જોઇએ. એ પ્રમાણે રાખવાથી સર્વને પરસ્પર સમતા થાય. ૨૫૭૫-૨૫૭૯

શિવભૂતિ -વસ્ર-પાત્રાદિ સયમમા શો ઉપકાર કરે છે, કે જેથી તે ગ્રહણ કરવુ જોઇએ?

આચાર્ય —સુતર અથવા ઊનનુ વસ્ર, ઠડીથી પીડાએલા સાધુનુ રક્ષણ કરે છે અને આર્તધ્યાનનુ હરણ કરે છે, તથા અગ્નિ-ઘાસ-ઈન્ધનાદિગત જીવોનુ પણ રક્ષણ કરે છે. કેમકે સાધુ પાસે જો વસ્ર ન હોય, તો ઠડીથી પીડાતા ઘાસ-ઈન્ધનાદિવડે અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરે, અને તેથી તદ્ગત જીવોનો વધ થાય, પરન્તુ જો વસ્ર હોય તો એ પ્રમાણે ન થાય, અને અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યા વિના પણ ઠડીથી રક્ષણ થાય. વળી જો પાસે વસ્ર હોય,

તો જેમા હિમકણની વર્ષા થતી એવી શીતયુક્ત રાત્રિમા આખી રાત્રિ જાગરણ કરતા મુનિઓને વિઘ્નરહિત સ્વાધ્યાય-ધ્યાન થઈ શકે. તેમજ મહારાત્રિમા ઊડીને પડતી સચિત્ત પૃથ્વી, મહિકા, વૃષ્ટિ, ઝાકળ, કોઇક રાતે આકાશમાથી પડતી સચિત્તરજ અને પ્રદીપ તેજ વિગેરેના જીવોનુ પણ વસ્ત્રથી રક્ષણ થાય. તથા મૃતવ્યક્તિને ઢાકવાને અથવા તેને બહાર લઇ જવાને માટે પણ શ્વેત-ઉજ્વલ વસ્ત્ર હોવુ જોઇએ. અને રોગી જનોને એવુ વસ્ત્ર પ્રાણોપકારી છે, એમ પરમગુરૂએ કહ્યુ છે. આજ પ્રમાણે મુહપત્તિ-રજોહરણાદિ ઉપકરણો પણ સિદ્ધાન્તાનુસારે સયમોપકારી છે, તે યથાયોગ્ય-જ્યા ઘટે ત્યા કહેવા

કલ્પભાષ્યાદિમા કહ્યુ છે કે તૃણ ગ્રહણ કરીને અગ્નિસેવનનુ નિવારણ કરવાને, ધર્મધ્યાનાર્થે અને રોગી તથા મરણ પામેલાના ઉપકાર માટે વસ્ત્ર રાખવુ જોઇએ, તે વસ્ત્ર આત્મ પ્રમાણ લાબુ અને અઢી હાથ પહોળુ હોવુ જોઈએ. તેમા બે વસ્ત્ર સુતરનાં અને મુખ બાધવાને મુખવસ્ત્રિકા રાખવી વસતિ (ઉપાશ્રય) નુ પ્રમાર્જન કરવા, કોઇ સ્થાનમા કઇ લેતા મુકતા, રાત્રિમા પાથરેલુ વસ્ત્ર સકોચાઇ જતા પ્રથમ પ્રમાર્જન કરવાને તથા ચિહ્ન જણાવવાને માટે રજોહરણ રાખવુ. અનાવૃત વિકૃત પુરૂષ ચિન્હ (અથવા સ્ત્રી ચિન્હ)ને લજ્જાથી આચ્છાદન કરવાને તથા સ્ત્રી દર્શનથી લિગોદયનુ રક્ષણ કરવાને ચોળપટ્ટ રાખવો જોઇએ." આ પ્રમાણે વસ્ત્રો સયમમા ઉપકારી છે.

હવે પાત્ર—અને માત્રક પણ સયમમા જે રીતે ઉપકારી છે તે સાભળ, જો મુનિ પાસે પાત્ર હોય, તો ગોરસ દ્રાક્ષાદિ પાનકગત પ્રાણિના પ્રાણની રક્ષા થાય, અને પાત્રના અભાવે એ ગોરસાદિ અનાભોગાદિ કારણથી હાથમાજ ગ્રહણ કર્યા હોય, તો તદ્ગત જીવોના પ્રાણની હાનિજ થાય, પરન્તુ જો પાત્રમા લીધેલ હોય, તો તેનુ પરિસ્થાપન થાય, તેમ કરવાથી જીવોની રક્ષા થાય. વળી પાત્રના અભાવે હાથમાજ ગ્રહણ કરેલા ગોરસાદિ ઝરીને ભૂમિપર પડવાથી કુથુઆ કીડિકાદિ જીવો ત્યા એકઠા થવાથી તેમના પ્રાણનો ઘાત થાય, પણ જો પાત્ર હોય તો તેમ ન થાય, અને ભાજન ધોવા વિગેરેથી થતા પશ્ચાત્કર્માદિ દોષો પણ ન થાય. તથા પાત્રવડે રોગી-દુર્બળ વૃદ્ધાદિ ઉપર ઉપકાર કરી શકાય, જેમ કે ગૃહસ્થ પાસેથી પથ્ય વસ્તુ લાવીને રોગીને આપવાથી તેઓપર ઉપકાર થાય, પરન્તુ જો પાત્ર નહોય તો તેમ થઇ શકે નહિ વળી પાત્રવડે આહાર પાણી લાવીને બીજા સાધુઓને આપતા તે પાત્ર દાનધર્મનુ સાધન થાય પાત્રના અભાવે આહાર પાણી લાવીને કોઇને પણ આપી શકાય નહિ, વળી પાત્ર હોય, તો લબ્ધિવાળાને તથા લબ્ધિ વિનાનાને, શક્તિવન્તને તથા શક્તિ રહિતને, વસતિમા રહેનાને તથા પ્રાહુણાને, એમ સર્વ સાધુઓને પરસ્પર સુગમતા થાય એટલે કે જો પાત્ર હોય તો, લબ્ધિમાન્ સાધુ તેમા આહાર-પાણી લાવીને બીજા લબ્ધિ વિનાના મુનિને આપે, એજ પ્રમાણે શક્તિમાન્ અશક્તને, વસતિ (ઉપાશ્રય)મા રહેલ મુનિ પ્રાહુણાને (બહારથી આવેલાને) આપી શકે. પરન્તુ જો પાત્ર નહોય તો એમાનુ કઇ પણ ન બની શકે. આજ પ્રમાણે માત્રક પણ સયમોપકારી છે. ૨૫૭૯

હવે સુએ भणियमपरिग्गहत्त તથા 'जमचेला य जिणिंदा ' એ કથનનો આચાર્યશ્રી ઉત્તર આપે છે.

अपरिग्गहया सुत्तेत्ति जा य मुच्छा परिग्गहोऽभिमओ ।
सवद्दव्वेसु न सा कायवा सुत्तसब्भावो ॥ २५८० ॥

निरुवमधिइसंघयणा चउनाणाइसयसत्तसंपण्णा ।
अच्छिद्दपाणिपत्ता जिणा जियपरीसहा सव्वे ॥ २५८१ ॥

जम्हा जहुत्तदोसे पावंति न वत्थ-पत्तरहियावि ।
तदसाहणंति तेसिं तो तग्गहणं न कुव्वंति ॥ २५८२ ॥
तहवि गहिएगवत्था सवत्थतित्थोवएसणत्थंति ।
अभिनिक्खमंति सव्वे तम्मि चुएऽचेलया होंति ॥२५८३ ॥
जिणकप्पियादओ पुण सोवहओ सव्वकालमेगंतो ।
उवगरणमाणमेसिं पुरिसावेक्खाए बहुभेयं ॥ २५८४ ॥

સૂત્રમા જે અપરિગ્રહતા કહી છે તેમા મૂર્ચ્છાનેજ પરિગ્રહ માનેલ છે, તે-મૂર્ચ્છા સર્વ દ્રવ્યોમા ન કરવી, એવો સૂત્રનો પરમાર્થ છે જિનેશ્વરો અનુપમ ધીરજ-સઘયણ ચાર જ્ઞાન અને અતિશય શક્તિમાન છે, તેમજ છિદ્ર રહિત હસ્તરૂપ પાત્રવાળા અને સર્વ-પરિષહને જીતેલા હોવાથી, વસ્ત્ર-પાત્ર રહિત હોવા છતા પણ સયમ વિરાધનાદિ યથોક્ત દોષ પ્રાપ્ત નથી થતા. તેથી વસ્ત્રાદિ તેમને સયમોપકારી ન થતા હોવાથી તેનુ ગ્રહણ કરતા નથી, તે છતા "તીર્થમા ઘણા કાળ સુધી સાધુઓ વસ્ત્ર યુક્ત થશે" એમ જણાવવાને સર્વ જિનેશ્વરો એક વસ્ત્ર ગ્રહણ કરીને નીકળે છે, તે વસ્ત્ર પડી જાય, તો અચેલક (વસ્ત્ર રહિત) થાય છે. વળી જિનકલ્પિક વિગેરે પણ સર્વકાળ એકાન્તે ઉપધિવાળાજ હોય છે, તેમના ઉપકરણનુ પ્રમાણ પુરૂષની અપેક્ષાએ ઘણા પ્રકારે કહ્યુ છે. ૨૫૮૦ થી ૨૫૮૪

"सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं" ઈત્યાદિ વચનથી સૂત્રમા કહેલી અપરિગ્રહતા જે તુ કહે છે, તે મૂર્ચ્છાનો ત્યાગ કરવાથીજ થાય છે એટલે કે મૂર્ચ્છા, સિવાય અન્ય કોઈ પરિગ્રહ નથી, જેવી મૂર્ચ્છા વસ્ત્રમા થાય છે, તેવી મૂર્ચ્છા અન્ય સર્વ શરીર આહારાદિ દ્રવ્યોમા થાય છે, એ મૂર્ચ્છા સર્વથા ન કરવી, એવો ઉપરોક્ત સૂત્રનો પરમાર્થ છે, પરન્તુ "વસ્ત્રનો સર્વથા ત્યાગ કરવો તે અપરિગ્રહતા," એવો સૂત્રનો અર્થ નથી

વળી જિનેશ્વરોને તુ અચેલક (સર્વથા વસ્ત્ર રહિત) કહે છે, તે પણ એકાન્ત સત્ય નથી, કેમકે જિનેશ્વરો છદ્મસ્થ અવસ્થામા પણ અનુપમ ધીરજ, અનુપમ સઘયણ, અને ચાર જ્ઞાન યુક્ત હોય છે, તેમજ અતિશય શક્તિ સપન્ન, છિદ્ર રહિત હસ્તરૂપ પાત્રવાળા અને સર્વ પરિષહોને જિતેલ હોવાથી વસ્ત્ર-પાત્રના અભાવે પૂર્વે કહેલા સયમ વિરાધનાદિ દોષો તેમને પ્રાપ્ત નથી થતા, અને એથી કરીને વસ્ત્રાદિક તેમને સયમના સાધક પણ નથી થતા, આ કારણથી આત્મગત સયમને અનુપકારી વસ્ત્રાદિ નિરર્થક હોવાથી તીર્થંકરો તે નથી ગ્રહણ કરતા, અહીં કદાચ તુ એમ કહીશ, કે જો તે વસ્ત્રાદિ નથી ગ્રહણ કરતા તો "सव्वेवि एगदूसेण निग्गया" સર્વ તીર્થંકરો એક વસ્ત્રથી નીકળ્યા છે એમ શાથી કહ્યુ છે? આ કથનના ઉત્તરમા અમે એમ કહીએ છીએ, કે વસ્ત્ર તેમને સયમોપકારી નથી, તો પણ "તીર્થમા સર્વ સાધુઓ વસ્ત્રવાળાજ દીર્ઘકાળ સુધી થશે" એમ જણાવવાને સર્વ જીનેશ્વરો એક વસ્ત્ર લઇને દીક્ષા માટે નીકળ્યા છે. કોઇ વખત કોઈ સ્થળે તે વસ્ત્ર પડી જાય, તો તે વસ્ત્ર રહિત થાય છે, પરન્તુ સર્વકાળ વસ્ત્ર રહિત નથી હોતા, માટે "જીનેશ્વરો વસ્ત્ર રહિત છે" એમ જે તુ એકાન્તે કહે છે, તે કેવળ તારી અજ્ઞાનતાજ પ્રગટ કરે છે.

વળી તીર્થંકર અને જીનકલ્પિકના, દૃષ્ટાન્તથી તુ અચેલકપણુ અગીકાર કરે છે, તે પણ તારી અજ્ઞાનતાજ છે, કેમકે જીનેશ્વરો પણ ઉપર કહ્યા મુજબ એકાન્તે વસ્ત્ર રહિત

નથી, અને જીનકલ્પિક સ્વયબુદ્ધ વિગેરે તો સર્વકાળ પયન્ત-એકાન્તે ઉપધિવાળાજ હોય છે એ સબધમા તેઓના ઉપકરણનુ પ્રમાણ પુરૂષની અપેક્ષાએ અનેક પ્રકારે પૂર્વે કહ્યુ છે, પણ સર્વથા ઉપકરણનો અભાવ નથી કહ્યો. તેથી તે જેના ઉદાહરણથી સર્વ ઉપકરણને ત્યાગ કર્યો છે, તેઓને પણ સર્વથા ઉપકરણનો અભાવ નથી, કેવળ તારો પોતાનોજ આ કોઇ નવીન માર્ગ છે. ૨૫૮૦-થી-૨૫૮૪

હવે 'जमचेला य जिणिंदा" એ કથનનો પ્રકારાન્તરે ઉત્તર આપે છે.

अरहता जमचेला तेणाचेलत्तण जइ मय ते ।
तो तव्वयणाउ च्चिय निरतिसओ होहि माऽचेलो ॥ २५८५ ॥
रोगी जहोवएस करेइ वेज्जस्स होअरोगो य ।
न य वेस चरियं वा करेइ न य पउणइ करेंतो ॥ २५८६ ॥
तह जिणवेज्जाएस कुणमाणोऽवेइ कम्मरोगाओ।
न उ तन्नेवत्थधरो तेसिमाएसमकरंतो ॥ २५८७ ॥
न परोवएसवसया न य छउमत्था परोवएसपि ।
देंति, न य सीसवग्ग दिक्खेंति जहा जिणा सव्वे ॥ २५८८ ॥
तह सेसेहिवि सव्व कज्ज जइ तेहिं सव्वसाहम्म ।
एव च कओ तित्थ न चेदचेलोत्ति को गाहो ? ॥ २५८९ ॥
जइ न जिणिंदेहिं सम सेसाइसएहिं सव्वसाहम्म ।
तह लिंगेणाभिमय चरिएणवि किंचि साहम्म ॥ २५९० ॥

જે કારણથી અરિહન્તો અચેલક છે, તે કારણથી તને અચેલકપણુ માન્ય હોય, તો તેમના વચનથી તુ અતિશય રહિત અચેલક ન થા. (કારણકે) જેમ વૈદ્યના ઉપદેશાનુસારે રોગી કરે છે તેથી રોગ રહિત થાય છે, પરન્તુ વૈદ્યનો વેશ કે આચરણ નથી કરતો, (કેમકે) તે તેને નિરોગી નથી કરતો. તેવી રીતે જિન વૈદ્યની આજ્ઞાનુસાર કરનાર કર્મ રોગથી રહિત થાય છે, પરન્તુ તેમનો વેશ ધરનાર અને તેમના આદેશાનુસાર-નહિ કરનાર કર્મ રોગથી રહિત નથી થતો. વળી જો તુ સર્વથા રીતે તીર્થંકરના વેશ અને ચારિત્રાનુષ્ઠાન વર્તિ હો, તો જેમ સર્વ જીનેશ્વરો પરોપદેશાધીન નથી હોતા અને બીજાને છદ્મસ્થ અવસ્થામા ઉપદેશ નથી આપતા તથા શિષ્ય વર્ગને દીક્ષા પણ નથી આપતા તેમ તેમના શિષ્યોએ પણ કરવુ જોઇએ (પરન્તુ) એ પ્રમાણે કરવામા આવે તો તીર્થ કયાથી પ્રવર્તે? અને જો તીર્થંકરોની સાથે સર્વથા સમાનપણુ ન હોય, તો અચેલકપણાનો આગ્રહ શા માટે રાખે છે? જીનેશ્વરોની સાથે શેષ અતિશયો વડે સર્વથા સમાનતા નથી માની, પણ તમે વેશ અને ચારિત્ર વડે કિંચિત્ સમાનતા માનેલ છે. ૨૫૮૫-થી-૨૫૯૦

શિવભૂતિ! અરિહન્તો વસ્ત્રરહિત છે, તેથી આપણે પણ વસ્ત્રરહિત-નગ્ન થવુ જોઇએ, એમ તારી માન્યતા હોય, તથા જેવુ ગુરૂનુ ચિન્હ તેવુ શિષ્યનુ પણ હોવુ જોઇએ, કેમકે બુદ્ધશિષ્ય શ્વેત વસ્ત્ર ધારી કે નગ્ન નથી હોતો તે તો બુદ્ધના જેવો જ વેશ ધરનાર હોય છે, તેમ તારે પણ અરિહન્તોના જેવુ જ થવુ જોઇએ. પરન્તુ જિનેશ્વરના ઉપદેશથી જ તુ નિરૂપમ ધીરજ અને સઘયણના અભાવે વસ્ત્ર રહિત-નગ્ન થતો

હોય તો ન થા. તુ તીર્થંકરનો શિષ્ય હોવાથી તને તેમનો વેશ પ્રમાણ હોય, તો તેમનો ઉપદેશ પણ તને પ્રમાણ હોવો જોઇએ. કારણ કે ગુરૂનો ઉપદેશ ઉલ્લંઘીને વર્તન કરનાર શિષ્ય કદિ પણ ઇષ્ટ અર્થનો સાધક નથી થતો. પરમગુરૂ જિનેશ્વરોએ એ સબધમા તો એમ કહ્યુ છે, કે અનુપમ ધીરજ અને સઘયણ આદિ અતિશયના અભાવે (સાધુએ) કદિ પણ અચેલક (વસ્ત્રરહિત) ન થવુ. આ પ્રમાણે પરમ ગુરૂએ કહ્યા છતા તુ એમના ઉપદેશની વિરૂદ્ધ વર્તન શા માટે કરે છે?

શિવભૂતિ —જેમ ગુરૂના ઉપદેશાનુસાર વર્તવુ યોગ્ય છે, તેમ તેમના વેશ અને ચારિત્રનુ પણ અવશ્ય અનુકરણ કરવુ જોઇએ

આચાર્ય —તારૂ એ મન્તવ્ય અયોગ્ય છે, કેમકે તેમના ઉપદેશાનુસાર વર્તનજ કાર્યસાધક છે. જેમ રોગી મનુષ્ય વૈદ્યના ઉપદેશાનુસાર વર્તન કરવાથીજ રોગથી મુક્ત થાય છે, પરતુ તેના વેશનુ કે આચરણનુ અનુકરણ નથી કરતો, જો તે પ્રમાણે કરે, તો ઉલટો સન્નિપાતનો ભાગી થાય. તેજ પ્રમાણે અહીં પ્રસ્તુતમા પણ જિનેશ્વર રૂપ વૈદ્યના ઉપદેશાનુસાર વર્તનાર તેમના વેષ અને ચારિત્રનુ આચરણ કર્યાવિના પણ કર્મરૂપ રોગથી મૂકાય છે. પરન્તુ તેમના ઉપદેશાનુસાર વર્તન સિવાય તેમના વેશ અને ચારિત્રનુ આચરણ કરનાર કર્મરોગથી મુક્ત થતો નથી, કેમકે તેવી યોગ્યતા સિવાય તેમનો વેશ અને ચારિત્ર ધારણ કરનાર કેવળ ઉન્માદાદિનુ જ ભાજન થાય છે.

વળી જો તુ તીર્થંકરના વેષ અને ચારિત્રાનુવર્તિ હો, તો તારૂ એ અનુવર્તિપણુ તીર્થંકરોની સાથે સર્વથા પ્રકારે સમાન છે? કે દેશથી સમાન છે? જો સર્વથા પ્રકારે સમાનતા હોય, તો જે પ્રમાણે તેઓ કરે છે, તે પ્રમાણે તારે પણ સર્વ કરવુ જોઇએ કારણ કે જેમ તીર્થંકરો સ્વયબુદ્ધ હોવાથી બીજાના ઉપદેશાનુસાર વર્તતા નથી, છદ્મસ્થ અવસ્થામા બીજાને પ્રતિબોધવા ઉપદેશ આપતા નથી અને કેવળજ્ઞાન સિવાય શિષ્યવર્ગને દીક્ષા પણ આપતા નથી, તેવી રીતે એમના શિષ્યોએ અને પ્રશિષ્યોએ પણ સર્વ કરવુ જોઇએ. અને જો એ પ્રમાણે થાય, તો પછી કોઇને પણ ઉપદેશ દેવાના અભાવે દીક્ષાદિ અપાય નહિ, અને છેવટે તીર્થનો વિચ્છેદ થાય. પરન્તુ જો તેઓની સાથે સર્વ સાધર્મ્ય ન હોય, તો પછી "હુ અચેલક થાઉં" એવો મિથ્યા આગ્રહ શા માટે રાખે છે?

હવે જો ઉપર્યુક્ત કારણથી સર્વથા પ્રકારે તીર્થંકરોની સાથે સાધર્મ્ય ન હોય, અને કિંચિત્ સાધર્મ્ય હોય, તો તે અમારે માન્ય છે જેમકે લોચ કરવાદિ માત્રથી તેમની સાથે કિંચિત્ લિંગથી-વેશથી સાધર્મ્ય છે, પણ અચેલકપણાથી નથી. એષણીય આહાર-અનિયત વાસ આદિવડે ચારિત્રથી કિંચિત્ સાધર્મ્ય છે, પણ દુસ્ત્ય લોકોપકારિત્વ સાધર્મ્ય નથી; કેમકે અતિશય રહિત હોવાથી આપણે તેમ કરવાને યોગ્ય નથી. આ પ્રમાણે તીર્થંકરની સાથે કિંચિત્ સાધર્મ્ય ઉક્ત ન્યાયે અમ બધા પણ સિદ્ધ થાય છે, તો પછી અચેલકપણાદિનો તને મિથ્યા આગ્રહ શા માટે છે? ૨૫૮૫-થી-૨૫૯૦.

હવે "तदभिहिओ ज य जिणकप्पो" એ કથનનો ઉત્તર આપે છે.

તીર્થંકરોએ જિનકલ્પ કહેલો છે એ કથન કોણ નથી માનતુ? સર્વ કોઇ તે માને છે, પરન્તુ જેવા પુરૂષોને માટે જે વિધિએ તે કહેલ છે, તે સાભળ

उत्तमधिइसंघयणा पुव्वविदोऽतिसइणो सया कालं ।
जिणकप्पियावि कप्पं कयपरिकम्मा पवज्जंति ॥ २५९१ ॥

त जइ जिणवयणाओ पवज्जसि, पवज्ज तो स छिन्नो त्ति ।
अत्थित्ति किह पमाण किह वोच्छिन्नोत्ति न पमाण ? ॥ २५९२ ॥
मण परमोहि-पुलाए आहारग खवग उवसमे कप्पे ।
सजमतिय-केवलि-सिज्झणा य जंबूम्मि वोच्छिण्णा ॥ २५९३ ॥

ઉત્તમ ધીરજ અને સઘયણવાળા, જઘન્યથી પણ કિંચિત્ ન્યૂન નવ પૂર્વ જાણનારા, નિરતર અનુપમશક્તિ આદિ અતિશય સંપન્ન જિનકલ્પિકો (પૂર્વોક્ત વિધિએ એટલે તપ-શ્રુત અને સત્વ આદિ) પરિકર્મ કરીનેજ જિનકલ્પ અંગીકાર કરે છે (એવા પુરૂષો માટે જિનકલ્પની આજ્ઞા જિનેશ્વરોએ આપી છે, પણ તારા જેવા માટે નહિ.) માટે જો જિન વચનથી "જિનકલ્પ" તુ માને છે, તો "તે જિનકલ્પ વિચ્છેદ થયો છે" એમ પણ કેમ નથી માનતો ? અને જો એ કથન ન માનતો હો, તો "જિનકલ્પ છે" એ કથન કેવી રીતે માને છે, અને "જિનકલ્પ વિચ્છેદ પામ્યો" એ કથન શાથી નથી માનતો ? મન પર્યવજ્ઞાન-પરમાવધિજ્ઞાન-પુલાકલબ્ધિ-આહારકશરીર, ક્ષપકશ્રેણિ, ઉપશમ શ્રેણિ, જિનકલ્પ-પરિહારવિશુદ્ધિ-સૂક્ષ્મસપરાય ને યથાખ્યાત એ ત્રણ ચારિત્ર, કેવળી અને મોક્ષ એ સર્વ પદાર્થો જ બૂસ્વામિ પછી વિચ્છેદ થયા છે. ૨૫૯૧-થી-૨૫૯૩.

અચેલક પરીષહનો જવાબ આપતા કહે છે કે—

जइ चेलभोगमेत्तादजिआचेलयपरीसहो तेण ।
अजियदिगिंछाइपरीसहोवि भत्ताइभोगाओ ॥ २५९४ ॥
एव तुह न जियपरीसहा जिणिदावि सव्वहावन्नं ।
अहवा जो भत्ताइसु स विही चेलेवि किं नेट्ठो ? ॥ २५९५ ॥
जह भत्ताइ विसुद्ध राग-द्दोसरहिओ निसेवंतो ।
विजियदिगिंछाइपरीसहो मुणी सपडियारोवि ॥ २५९६ ॥
तह चेलं परिसुद्ध रागद्दोसरहिओ सुयविहीए ।
होइ जियाचेलपरीसहो मुणी सेवमाणोऽवि ॥ २५९७ ॥

જો વસ્ત્રના પરિભોગ માત્રથીજ અચેલક પરિષહનો જય નથી કર્યો, એમ કહેવાય, તો પછી આહાર-પાણીના ભોગથી પણ ક્ષુધાદિ પરિષહનો જય નથી કર્યો એમ કહેવાય. અને જો એ પ્રમાણે હોય, તો જિનેશ્વરો પણ પરિષહનો જય કરનારા નથી એમ તારા કથનાનુસાર સર્વથા પ્રકારે થશે. અથવા (એષણીય) આહાર-પાણી આદિ ગ્રહણ કરવામા જે વિધિ છે, તે વિધિ (એષણીય) વસ્ત્રગ્રહણ કરવામા શુ નાશ પામ્યો છે ? વિશુદ્ધ આહાર-પાણી રાગ-દ્વેષરહિત ભોગવતા છતા જેમ સપ્રતિકાર મુનિ ક્ષુધાદિ પરિષહ જીતનાર કહેવાયછે, તેમ વિશુદ્ધ એષણીય એવા રાગ-દ્વેષ રહિત મુનિ શ્રુતવિધિએ વસ્ત્રને ગ્રહણ કરીને સેવના છતા પણ અચેલક પરિષહનો જય કરનાર કહેવાય છે. ૨૫૯૪-થી-૨૫૯૭.

' જેણે અચેલક પરિષહનો જય કર્યો હોય, તે મુનિ કહેવાય." તારૂ આ કથન યોગ્ય છે, અને અમે તે માન્ય કરીએ છીએ, પરન્તુ એ સબધમા પૂછીએ છીએ, કે વસ્ત્રના ભોગ માત્રથીજ અચેલક પરિષહનો જય નથી થતો, એમ માનીને તુ વસ્ત્રનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે ? કે અનેષણીયાદિ દોષથી દુષ્ટ એવા વસ્ત્રના ભોગથી વસ્ત્રનો ત્યાગ કરે છે ? જો આદ્ય પક્ષાનુસાર એટલે વસ્ત્રના ભોગ માત્રથીજ મુનિવરે અચેલક પરિષહનો જય

નથી થતો, એમ માનીને તુ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરતો હો, તો તેમા તારી મોટી ભૂલ છે. કેમકે-એ પ્રમાણે તો આહાર-પાણી આદિના ભોગમાત્રથી પણ મુનિ ક્ષુધાદિ પરિષહનો જીતનાર નહિ કહેવાય, અને તદનુસાર તારા અભિપ્રાયે નિરૂપમ ધીરજ અને સઘયણવાળા મહાન સત્ત્વના ભડાર જિનેશ્વર ભગવન્તો પણ પરિષહ જીતનાર ન કહેવાય કદાચ તુ એમ કહીશ કે ઉદ્ગમાદિ દોષ રહિત વિશુદ્ધ-એષણીય આહાર-પાણી, રાગ દ્વેષ રહિત ભોગવનાર મુનિ ક્ષુધાદિ પરિષહનો જય કરનાર કહેવાય છે. તો પછી તદનુસાર એષણીય વસ્ત્રનો રાગ-દ્વેષ રહિત ઉપભોગ કરનાર મુનિ પણ અચેલક પરિષહનો જય કરનાર કેમ ન કહેવાય? કહેવાયજ. તાત્પર્ય એ છે કે ક્ષુધા-તૃષા-શીત-ઉષ્ણતાદિકનો, આહાર-પાણી-વસ્ત્રાદિકવડે સૂત્રોક્ત વિધિ પૂર્વક યતનાએ પ્રતિકાર કરનાર મુનિ પરિષહનો જય કરનાર કહેવાય છે. આ સર્વ કથનથી એ ફલિતાર્થ થાય છે કે અનેષણીયાદિ દોષ યુકત વસ્ત્રાદિના પરિભોગથીજ અચેલક પરિષહથી પરાભવ થાય છે, પણ સૂત્રોક્ત વિધિએ તેનો ઉપભોગ કરવાથી નથી થતો ૨૫૯૪-થી-૨૫૯૭

શિવભૂતિ —જો સાધુ વસ્ત્રનો ઉપભોગ કરે, તો તેણે અચેલક પરિષહ સહન કર્યો છે, એમ કેવી રીતે કહી શકાય? વસ્ત્રનો અભાવ હોય, તોજ અચેલક પરિષહ સહન કર્યો કહેવાય.

આચાર્ય —તારી એ માન્યતા અયોગ્ય છે, કેમકે—

> सदसतचेलओऽचेलगो य ज लोग-समयससिद्धो ।
> तेणाचेला मुणओ संतेहिं जिणा असतेहिं ॥ २५९८ ॥
> परिसुद्ध-जुण्ण-कुच्छिय-थोवाऽनिययन्नभोगभोगेहिं ।
> मुणओ मुच्छारहिया संतेहिं अचेलया होंति ॥ २५९९ ॥
> जइ जलमवगाहंतो बहुचेलोऽवि सिरवेढियकडिल्लो ।
> भण्णइ नरो अचेलो तह मुणओ सतचेलावि ॥ २६०० ॥
> तह थोव-जुन्न-कुच्छियचेलेहिवि भन्नए अचेलोत्ति ।
> जह तुर सालिय! लहुं पोत्तिं नगिगया मित्ति ॥ २६०१ ॥

વસ્ત્રના સદ્‌ભાવે અને વસ્ત્રના અભાવે અચેલકપણુ લોકમા અને આગમમા પ્રસિદ્ધ છે, તેથી વસ્ત્રના સદ્‌ભાવે મુનિઓ અને વસ્ત્રના અભાવે જિનેશ્વરો અચેલક કહેવાય છે પરિશુદ્ધ, જીર્ણ અને અસાર એવા વસ્ત્રને અનિયતપણે મૂર્છા રહિત ભોગવવાથી મુનિઓ વસ્ત્રો છતા પણ અચેલક છે. જેમ કટીવસ્ત્રને મસ્તકે વીટીને જળમા પેસનાર પુરુષ, ઘણા વસ્ત્રવાળો છતા પણ વસ્ત્ર રહિત કહેવાય છે, તેમ મુનિઓ પણ વસ્ત્ર હોવા છતા અચેલક કહેવાય છે અથવા અલ્પ-જીર્ણ અને કુત્સિતવસ્ત્ર વડે પણ લોકમા અચેલક (વસ્ત્ર રહિત) કહેવાય છે જેમકે-અરે? વણકર! ત્વરા કર, મને જલ્દીથી સાડલો આપ, હુ નગ્ન છુ. ૨૫૯૮-થી-૨૬૦૧

મુખ્ય વૃત્તિથી અને ઉપચારથી એમ બે પ્રકારે અચેલકપણુ છે તેમા મુખ્ય-અચેલકપણુ આ સમયમા સયમોપકારી નથી, એ કારણથી વસ્ત્રો છતા પણ સામાન્ય સાધુઓ ઉપચારથી અચેલક કહેવાય છે, અને જિનેશ્વરો વસ્ત્રના અભાવે મુખ્યવૃત્તિએ અચેલક કહેવાય છે. શુદ્ધ-એષણીય, ઘણા દિવસના જીર્ણ, નિસાર, અલ્પ સખ્યોપેત

અને કોઇક વખતેજ ગૃહસ્થથી જુદી રીતે ઉપયોગમાં લેવાતા, એવા વસ્ત્રોને મૂર્છા રહિત ભોગવતા-મુનિઓ ઉપચારથી અચેલક કહેવાય છે.

અથવા જેમ કોઈ પુરૂષ કટીવસ્ત્રથી મસ્તક વીંટીને જળમાં પેઠેલો હોય, લોકમાં તે પુરૂષ વસ્ત્ર રહિત કહેવાય છે, તેમ મુનિ પણ ઢીંચણથી ઉપરના ભાગમાં ચોળપટ્ટક ધારણ કરે છે, કચ્છ બાંધતા નથી, અને મસ્તક ઉપર પણ કોઇ વસ્ત્રાદિ ધારણ કરતા નથી, એ પ્રમાણે લોક પ્રસિદ્ધ રીતિથી અન્યથા પ્રકારે વસ્ત્રનો ઉપભોગ કરતા હોવાથી, વસ્ત્રો છતાં પણ તે અચેલક કહેવાય છે.

ઉપચારથી લોક પ્રસિદ્ધ અચેલકપણું એક બીજા દૃષ્ટાન્તથી સમજીએ. જેમ કોઇ સ્ત્રી જીર્ણ અને ઘણા છિદ્રવાળું વસ્ત્ર પહેરીને વસ્ત્ર વણનારને કહે, કે અરે વણકર? જલ્દીથી મારૂં વસ્ત્ર તૈયાર કરી આપ, કેમકે હું તે વિના નગ્ન છું, અહીં સ્ત્રી વસ્ત્ર યુક્ત છે, છતાં ઘણા જીર્ણ વસ્ત્રને લીધે નગ્નતા શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. એજ પ્રમાણે મુનિઓ પણ પૂર્વોક્ત વસ્ત્ર ભોગથી અચેલક કહેવાય છે ૨૫૯૮-થી-૨૬૦૧.

"जं च तीहिं ठाणेहिं वत्थ धरेज्ज" એ કથનનો ઉત્તર આપીને ઉપસંહાર કરે છે.

> विहिय सुए चिय जओ धरेज्ज तिहिं कारणेहिं वत्थंति ।
> तेणं चिय तदवस्स निरतिसएणं धरेयव्वं ॥ २६०२ ॥
> जिणकप्पाजोग्गाण ही-कुच्छ-परीसहा जओऽवस्स ।
> ही लज्जत्ति व सो संजमो तदत्थं विसेसेण ॥ २६०३ ॥
> जइ जिणमय पमाणं तुह तो मा मुयसु वत्थ-पत्ताइं ।
> पुव्वुत्तदोसजालं लभिमसि मा समिइघाय च ॥ २६०४ ॥
> अणुपालेउमसत्तोऽसत्तो न समत्तमेसणासमिइं ।
> वत्थरहिओ न समिओ निक्खेवादाणवोसग्गे ॥ २६०५ ॥

શ્રુતમાં કહ્યું છે, કે ત્રણ કારણોએ વસ્ત્ર ધારણ કરવું, તેથી નિરતિશયી અને જિનકલ્પને અયોગ્ય એવા મુનિઓએ (પૂર્વે કહેલ કારણેજ) લજ્જા કુત્સા અને પરિષહને લીધે અવશ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરવાં, (કુત્સા અને પરિષહ માટે કદાચ વસ્ત્ર ન ધરે,) પણ લજ્જા એટલે સંયમને અર્થે તો વસ્ત્ર વિશેષે કરીને ધરવાં જોઇએ, (અન્યથા અગ્નિ સળગાવવાદિ વડે મહાન અસંયમ પ્રાપ્ત થાય) વળી જો તને જિનમત પ્રમાણ હોય, તો વસ્ત્ર-પાત્રાદિકનો તું ત્યાગ ન કર કેમકે એથી પૂર્વોક્ત દોષનો સમૂહ પ્રાપ્ત થશે અને સમિતિનો ઘાત થશે. પાત્ર વિના સંપૂર્ણ એષણા સમિતિ પાળવાને તું સમર્થ નહિ થાય, અને વસ્ત્ર વિના નિક્ષેપાદાન તથા ઉત્સર્ગ સમિતિ તેમજ ભાષા સમિતિવાળો નહીં થાય (આ પ્રમાણે સર્વથા તું સમિતિ રહિત થશે.) ૨૬૦૨-થી ૨૬૦૫.

પૂર્વોક્ત રીત્યા સમજાવ્યા છતાં શિવભૂતિ સમજ્યો નહિ, અને વસ્ત્ર તજી દઇ ઉપાશ્રયથી બહાર નીકળી ગયો.

> इय पण्णविओऽवि बहु सा मिच्छत्तोदयाकुलियभावो ।
> जिणमयमसद्दहंतो छड्डियवत्थो समुज्झाओ ॥ २६०६ ॥

तस्स भगिणी समुज्झियवत्था तह चेव तदणुरागेणं।
सपत्थिया नियत्था ता गणियाए पुणो मुयइ ॥ २६०७ ॥
तीए पुणोऽवि वद्धोरसेगवत्था पुणो विछड्डेंतो।
अच्छउ ते तेणं चिय समणुण्णाया धरेसी य ॥ २६०८ ॥
कोडिन्न-कोट्टवीरे पव्वावेसी य दोण्णि सो सीसे।
तत्तो परंपराफासओऽवसेसा समुप्पन्ना ॥ २६०९ ॥

આચાર્યશ્રીએ એમ બહુ પ્રકારે સમજાવ્યા છતા તે શિવભૂતિ મિથ્યાત્વના ઉદ-યથી વ્યાકુળ પરિણામવાળો થઇ, જિનમતને નહિ સદ્દહતો, વસ્ત્ર તજી દઇને ઉપાશ્રયથી બ્હાર નીકળ્યો, તેની ભગિની પણ તેના અનુરાગથી તેજ પ્રમાણે વસ્ત્ર તજી દઇ ચાલી નીકળી. આથી ગણિકાએ તેને વસ્ત્ર પહેરાવ્યુ, પુન તેણે તે તજી દીધુ, ફરી ગણિકાએ હૃદયપર એક વસ્ત્ર પહેરાવ્યુ, તેને તે તજતી હતી, (પણ શિવભૂતિએ કહ્યુ, ભલે તારે એક વસ્ત્ર હો.) એમ તેની આજ્ઞાથી તેણે વસ્ત્ર ધારણ કર્યુ. પછી કૌડીન્ય અને કોટ્ટવીર નામના બે શિષ્યોને શિવભૂતિએ દીક્ષા આપી, તેમની પરપરાએ બોટીકદૃષ્ટીઓ (દીગબરો) પ્રવર્ત્યા. ૨૬૦૬-થી-૨૬૦૯

અહી આઠમા નિન્હવનો વાદ સમાપ્ત થયો, હવે સર્વ નિન્હવો પરસ્પર એક બીજાને બબ્બે દોષો આપે છે, તે સબધી વક્તવ્યતા કહે છે

एवं एए भणिया ओसप्पिणिए उ निण्हगा सत्त।
वीरवरस्स पवयणे सेसाणं पवयणे नत्थि ॥२६१०॥७८४॥२३५॥
मोत्तूणेत्तो एक्क सेसाण जावजीविया दिट्ठी।
एक्केक्कस्स य एत्तो दो दो दोसा मुणेयव्वा ॥२६११॥७८५॥२३६॥

એ પ્રમાણે એ સાત નિન્હવો (ચશબ્દથી આઠમો બોટિક નિન્હવ) આ અવ-સર્પિણી કાળમા શ્રીવીર જિનેશ્વરના તીર્થની અદર થયા, એ સિવાય બીજા નિન્હવો (ની સત્તા) નથી એક ગોષ્ઠામાહિલ સિવાય બીજા સર્વ જમાલી વિગેરે નિન્હવો. યાવજ્જીવીક દૃષ્ટિવાળા થયા અને એ દરેકને બેબે દોષો જાણવા. ૨૬૧૦-૨૬૧૧

ભગવત્ મહાવીરદેવના તીર્થમા જમાલી વિગેરે સાત નિન્હવો થયા છે, એમ નિર્યુક્તિકાર કહે છે, અને એ નિન્હવોના નામ જણાવનારી ગાથામાના ચશબ્દથી ભાષ્ય-કાર તથા વૃત્તિકાર બોટિક (દિગમ્બર) નિન્હવ સહિત આઠ નિન્હવો આ અવસર્પિ-ણીમા થયા છે એમ કહે છે એ સિવાય બીજા નિન્હવોની સત્તા નથી માની.

સર્વ નિન્હવોમા ગોષ્ઠામાહિલ સિવાય જમાલી વિગેરે બધા નિન્હવો યાવજ જીવનપર્યન્તનુ પરિમાણ યુક્ત પ્રત્યાખ્યાન અગીકાર કરતા અને તેમજ માનતા, પણ ગોષ્ઠામાહિલ તેમ માનતો નહિ, તે તો અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન માનતો આ વાત જો કે મૂળ ગ્રથ ઉપરથી સમજી શકાય એમ છે, તે છતા પુન કહેવાનુ પ્રયોજન એ છે કે પ્રત્યાખ્યાન અવશ્ય કરવા યોગ્ય હોવાથી બહુ ઉપયોગી છે, તેથી કોઇ ગોષ્ઠામાહિલની પેઠે ન માને, એટલા માટે ફરી જણાવી છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે નિન્હવો પણ જીવન પર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાન-પરિમાણ યુક્ત કરનારા હતા, માટે પરિમાણ રહિત કોઇ પ્રત્યા ખ્યાન ન કરવુ.

વળી આ સવ નિન્હવો એક બીજાને-પરસ્પર બબ્બે દોષો આપે છે. એક તો પોતાનો દોષવાળો મત અગીકાર કરે છે, અને બીજો પરનો મત અગીકાર નથી કરતો. આ પ્રમાણે દરેક નિન્હવને બબ્બે દોષ લાગે છે, તે ભાષ્યકાર મહારાજ પોતેજ વિસ્તારથી કહે છે. ૨૬૧૦-૨૬૧૧.

मोत्तूण गोट्ठमाहिलमन्नेसिं जावजीवसवरण ।
कम्म च बद्धपुट्ठ खीरोद व अत्तणा समयं　　॥ २६१२ ॥
मोत्तुं जमालिमन्ने वेंति कड कज्जमाणमेवं तु ।
एक्केक्को एक्केक नेच्छइ अब्बद्धिओ दोन्नि　　॥ २६१३ ॥
अवरोप्पर समेया दो दोसे देंति एक्कमेक्कस्स ।
परमयसपडिवत्तिं विप्पडिवत्तिं च समयम्मि　　॥ २६१४ ॥
अबद्धियस्स दोसे दिंति तओ मोऽवि तिन्नि अन्नस्स ।
तिप्पभिइ तु समेया दोसे तिप्पभिइए दिंति　　॥ २६१५ ॥

ગોષ્ઠામાહિલ સિવાયના બીજા નિન્હવો યાવજ્જીવન પર્યન્તનું સપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન, અને ક્ષીર-નીરની પેઠે આત્મા સાથે કર્મ બદ્ધ-સ્પૃષ્ટ છે એમ માને છે અને જમાલિ સિવાયના બીજા નિન્હવો "કરાતુ હોય તે કર્યું" એમ માનતા. એ પ્રમાણે એકેક નિન્હવ એકેક પદાર્થ નથી માનતા, અને અબદ્ધિક (ગોષ્ઠામાહિલ) બે પદાર્થ નથી માનતો (આમ હોવાથી) તેઓ એકઠા થયા હોય તો પરસ્પર એક બીજાને દરેક જણ બે બે દોષ આપે છે, એક પરમતની સપ્રતિપત્તિ અને બીજુ સ્વમતમા વિપ્રતિપત્તી. અબદ્ધિકને નિન્હવો ત્રણ ત્રણ દોષ આપે છે, અને તેથી તે પણ બીજાઓને ત્રણ ત્રણ દોષ આપે છે. જ્યારે ત્રણ આદિ નિન્હવો એકઠા થાય, ત્યારે તેઓ એક બીજાને ત્રણ ત્રણ આદિ દોષો આપે છે ૨૬૧૨-થી-૨૬૧૫.

ગોષ્ઠામાહિલ સિવાયના સર્વ નિન્હવો, યાવજ્જીવન પર્યન્ત સપરિમાણ-પ્રત્યાખ્યાન અને ક્ષીરનીરવત્ આત્મા સાથે કર્મનો સબધ માને છે, ગોષ્ઠામાહિલ એ બેમાથી એક પણ નથી માનતો. જમાલિ સિવાયના તિષ્યગુપ્ત વિગેરે નિન્હવો-" કરાતુ હોય તે કર્યું " એમ માને છે, અને જમાલિ " કરેલુ હોય તેજ કર્યું " માને છે. તિષ્યગુપ્ત સિવાયના નિન્હવો સપૂર્ણ જીવ પ્રદેશોને જીવ માને છે, અને તિષ્યગુપ્ત એક અન્તિમ પ્રદેશને જ જીવ માને છે. એ પ્રમાણે દરેક નિન્હવો જીનેશ્વરોક્ત પદાર્થોમાથી એકેક પદાર્થ નથી માનતા, પણ ગોષ્ઠામાહિલ બે પદાર્થ નથી માનતા, એ સિવાય સર્વ નિન્હવો જિનોક્ત સર્વ પદાર્થોને માને છે.

એ પ્રમાણે દરેકની માન્યતા હોવાથી જ્યારે તેઓ એકઠા થાય, ત્યારે તેઓ એક બીજાને બબ્બે દોષો આપે છે, જેમકે બહુરત નિન્હવ જમાલિ, પ્રદેશીક નિન્હવ તિષ્યગુપ્તને કહે છે કે " કરેલુ હોય તેજ કર્યું " આનો મારો મત નિર્દોષ છતા તુ નથી માનતો એ પહેલો દોષ અને " અન્તિમજ પ્રદેશ જીવ છે " એ તારો મત સદોષ છતા માને છે, એ બીજો દોષ-એ સાભળીને પ્રાદેશિક નિન્હવ પણ બહુરત નિન્હવને વિપરીતપણે એજ બે દોષ આપે છે. તથા એજ પ્રમાણે અવ્યક્ત વાદીને પણ દોષવાળો -તેનો મત માનવારૂપ અને નિર્દોષ છતા પોતાનો મત નહી મનવારૂપ એમ બે દોષો

આપે છે. અવ્યક્તવાદી પણ પ્રાદેશિકને વિપરીતપણે એજ બે દોષ આપે છે. એજ પ્રમાણે યાવત્ ત્રૈરાશિક નિન્હવ અબદ્ધિક નિન્હવને બે દોષ આપે છે, અને અબદ્ધિક ત્રૈરાશિકને બે દોષો આપે છે.

અહીં એક બીજી વિશેષવાત જણાવવાની જરૂર છે, કે વ્યક્તિ વિવક્ષાએ અબદ્ધિક નિન્હવ સ્પૃષ્ટાબદ્ધ કર્મ અને પરિમાણ રહિત પ્રત્યાખ્યાન માનતો હોવાથી તેના બે ભેદો બે મત જુદા માનીએ તો તે અબદ્ધિક તેના પ્રતિયોગી નિન્હવોને ત્રણ દોષ આપે છે, અને તેઓ પણ તેને ત્રણ દોષ આપે છે, પણ જ્યારે તેની બે પદાર્થની માન્યતા ભિન્ન છતા એકજ માનીએ તો ઉપર કહ્યા મુજબ પરસ્પર બબ્બે દોષોજ લાગે છે. ભાષ્યકાર મહારાજ પણ એ વાત કથન કરે છે અને કહે છે કે તેની બે પદાર્થની ભિન્ન ભિન્ન માન્યતાના બે દોષ અને ત્રીજો તેના પ્રતિયોગીની માન્યતાનો, એમ અબદ્ધિક નિન્હવ તેના પ્રતિયોગી નિન્હવને ત્રણ ત્રણ દોષ આપે છે, અને તેઓ પણ તેને ત્રણ ત્રણ દોષ આપે છે, જ્યારે ત્રણ આદિ નિન્હવો એકઠા થાય ત્યારે તેઓ પરસ્પર એક બીજાને ત્રણ ત્રણ આદિ દોષો આપે છે જેમ કે બહુરતાદિ ત્રણ નિન્હવો એકઠા થયા હોય, ત્યારે બહુરત નિન્હવ બીજાઓને કહે છે કે તમે પોતપોતાનો શેષિતમત પ્રરૂપતા હોવાથી બે દોષ અને મારો નિર્દોષ મત ન માનતા હોવાથી એક દોષ એમ ત્રણ ત્રણ દોષ તમને લાગે છે આ પ્રમાણે અબદ્ધિક સિવાયના બધા નિન્હવો ત્રણ ત્રણના સંયોગે ત્રણ ત્રણ દોષો આપે છે. પણ અબદ્ધિકની સાથે બીજા બેનો સંયોગ થતા એ ત્રિકમા એક દોષ વધારીને ચાર દોષ આપે છે. એજ પ્રમાણે ચાર-પાચ-છ અને સાત નિન્હવોના સમુદાયમા દરેક નિન્હવ એક બીજા અનુક્રમે ચાર-પાચ-છ ને સાત દોષો આપે છે માત્ર અબદ્ધિકના સંયોગે એક દોષ વધારીને કહેવુ એટલે કે અબદ્ધિકસહિત ચારના સંયોગમા પાચ દોષ, પાંચના સંયોગમા છ દોષ, છ સંયોગમા સાત દોષ અને સાતના સંયોગમા આઠ દોષ, કેમકે અબદ્ધિક નિન્હવ બે પદાર્થ વિપરીત માને છે. ૨૬૧૨-થી-૨૬૧૫

હવે નિન્હવોની માન્યતા સંસારનો હેતુ છે, કે મોક્ષનો હેતુ છે? તે કહે છે?

सत्तेया दिट्ठिओ जाइ जरा-मरणगब्भवसहीण ।
मूल संसारस्स उ हवंति निग्गथरूवेण ॥२६१६॥७८६॥२३७॥
पवयणनीहूयाण जं तेसिं कारिय जहिं जत्थ ।
भज्जं परिहरणाए मूले तह उत्तरगुणे य ॥२६१७॥७८७॥२३८॥
जत्थ विसेस जाणइ लोगो तेसिं च कुणइ भत्ताइं ।
तं कप्पइ साहूण सामन्नकय पुण अकप्प ॥ २६१८॥

નિર્ગ્રન્થરૂપે એ સાતે નિન્હવ દૃષ્ટિઓ, જન્મ-જરા-મરણ અને ગર્ભના વાસરૂપ સંસારનું મૂળ (કારણ) છે, પ્રવચન તરફ બેદરકાર તે નિન્હવોના માટે આહારાદિ જે કાળે જે ક્ષેત્રમા કરાવ્યા હોય, તે મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણમા પરિભોગવડે ભાજ્ય છે. એટલે કે જ્યારે લોક "આ નિન્હવ છે" એમ તેમનો તફાવત જાણે છે, અને તે માટે આહારાદિ કરે છે, ત્યારે તે સાધુઓને કલ્પે છે, પણ સામાન્ય રીતે તે માટે કરેલ આહારાદિ નથી કલ્પતા. ૨૬૧૬-થી ૨૬૧૮

શિષ્ય —પ્રભો! એ નિન્હવોની દૃષ્ટિ સંસારનો હેતુ છે, કે મોક્ષનો હેતુ છે?

ગુરૂ —એ સાતે નિન્હવ દર્શનો મોક્ષ હેતુ નથી, પણ જન્મ-જરા-મરણ અને ગર્ભના

એવી રીતે નયદ્વાર પછી હવે કયા નયને કયુ સામાયિક મોક્ષમાર્ગપણે ઇષ્ટ છે, તેનુ સ્વરૂપ જણાવવાને અનુમતદ્વાર કહે છે તેમા સામાન્ય જણાવી પ્રથમના ત્રણ નયને જે ઇષ્ટ છે, તે કહે છે.

तवसंजमो अणुमओ नेग्गथं पवयण च ववहारो ।
सद्दुज्जुसुयाण पुण निव्वाणं संजमो चेव ॥२६२१॥७८९॥२४०॥
कस्स नयस्साणुमय किं सामाइयमिह मोक्खमग्गोत्ति ।
भन्नइ नेगम-संगह-ववहाराण तु सव्वाइ ॥ २६२२ ॥
तवसंजमो चरित्तं निग्गंथ पवयणंति सुयनाणं ।
तग्गहणे सम्मत्तं चग्गहणाओ य बोद्धव्वं ॥ २६२३ ॥
तिन्निवि सामइयाइं इच्छंता मोक्खमग्गमाइल्ला ।
किं मिच्छद्दिट्ठीया, वयति जं समुइयाइंपि ॥ २६२४ ॥

તપપ્રધાનસંયમ (ચારિત્રસામાયિક), નિર્ગ્રંથપણુ, અને પ્રવચન (શ્રુત સામાયિક તથા ચશબ્દથી સમ્યક્ત્વ સામાયિક) આ ત્રણ સામાયિક વ્યવહારપર્યન્તના ત્રણ નયને મોક્ષમાર્ગપણે ઇષ્ટ છે. પણ શબ્દ-ઋજુસૂત્ર નયને તો સંયમજ (ચારિત્ર સામાયિકજ) મોક્ષમાર્ગપણે ઇષ્ટ છે. (બીજા બે નહિ, કેમકે સર્વ સંવરરૂપ ચારિત્ર પછી તરતજ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.) ૨૬૨૧.

કયા નયને કયુ સામાયિક અહીં મોક્ષ માર્ગપણે ઇષ્ટ છે? (તેના ઉત્તરમા) કહે છે કે-નૈગમ સંગ્રહ તથા વ્યવહાર નયને સર્વ (ત્રણે) સામાયિક મોક્ષ માર્ગપણે ઇષ્ટ છે. તપસંયમ એટલે ચારિત્ર (જૈની દીક્ષા), પ્રવચન એટલે શ્રુત જ્ઞાન, આ બે ગ્રહણ કરવાથી ચશબ્દવડે સમ્યક્ત્વ સામાયિક જાણવુ. નૈગમાદિ પ્રથમના ત્રણ નયો ત્રણે સામાયિકને મોક્ષમાર્ગપણે માને છે, તો પછી તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ કેમ કહેવાય? (જૈનો પણ એજ ત્રણને મોક્ષમાર્ગપણે માને છે.) એ ત્રણે સામાયિકને ત્રણે નયો મોક્ષરૂપ કહે છે, પરન્તુ તે નયો હોવાથી સર્વને સમુદિત ભાવે નથી કહેતા "જ્ઞાનાદિકથી મોક્ષ નથી." એમ નિયમ કરે છે (જૈનો તો ત્રણેને સમુદિતભાવે મોક્ષમાર્ગરૂપે કહે છે.) આથી તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. ૨૬૨૨-૨૬૨૪.

હવે ઋજુસૂત્ર તથા તે પછીના ત્રણ નયોને જે સામાયિક મોક્ષમાર્ગપણે ઇષ્ટ છે, તે જણાવે છે.

उज्जुसुयाइमय पुण नेवाणपहो चरित्तमेवेग ।
न हि नाण-दंसणाइं, भावेऽवि न तेसिं ज मोक्खो ॥ २६२५ ॥
ज सव्वनाण-दसणलाभेऽवि न तक्खण चिय विमोक्खो ।
मोक्खो य सव्वसंवरलाभे मग्गो स एवाओ ॥ २६२६ ॥
आह नणु नाण-दसणरहियस्स न सव्वसवरो दिट्ठो ।
तस्सहियस्सेव तओ तम्हा तितयपि मोक्खपहो ॥ २६२७ ॥
जइ तेहिं विणा णत्थित्ति संवरो तेण ताइ तस्सेव ।
जुत्त कारणमिह न उ संवरसज्झस्स मोक्खस्स ॥ २६२८ ॥

સ્થાનરૂપ કેવળ સમારનાજ મૂળ હેતુ છે. માત્ર તેઓ નિર્ગ્રન્થ વેશધારીજ છે. યથાર્થ નિર્ગ્રંથ નથી.

શિષ્ય --ત્યારે પ્રભો ! એ નિન્હવો સાધુઓ ગણાય ? અન્યદર્શની ગણાય ? કે ગૃહસ્થ ગણાય ?

ગુરૂ --હમણાજ અમે કહ્યુ છે, કે તેઓ કેવળ નિર્ગ્રંથનો વેશ ધરનારા છે. યથાર્થ નિર્ગ્રંથ સાધુ નથી, કેમકે એ સાધુને માટે કરેલ આહારાદિ શેષ સાધુઓને કલ્પે નહિ. પરન્તુ નિન્હવોને માટે કરલમા એમ નથી. કારણ કે જે ક્ષેત્રમા જે કાળે નિન્હવોનાને માટે કરેલા આહારાદિ હોય, તેનો ઉપભોગ વિકલ્પે થાય, એટલે કે કોઈ વખતે એ આહારાદિનો ત્યાગ કરાય અને કોઇ વખત ન પણ કરાય " આ નિન્હવો સાધુઓથી ભિન્ન છે " એમ લોકો જ્યારે ન જાણતા હોય, ત્યારે તે આહારાદિ ત્યાજ્ય છે, પરન્તુ જ્યારે એમ જાણવામા આવે કે આ નિન્હવો ખરા સાધુ નથી, ત્યારે તેમના માટે કરેલા આહારાદિ ત્યાજ્ય નથી. આ પ્રમાણે મૂળ ગુણ સબધી આધાકર્માદિ અને ઉત્તર ગુણ સબધી ક્રીત-કૃતાદિ આહાર વિગેરે વિકલ્પે ભોગ્ય છે માટે આ નિન્હવો સાધુ ન કહેવાય, કેમકે તેમને માટે કરેલ આહારાદિ એકાન્તે અકલ્પ્ય નથી, વળી તે ગૃહસ્થો નથી, તેમ અન્ય તીર્થીઓ પણ નથી, કેમકે તેમને માટે કરેલ આહારાદિ સાધુને કથંચિત્ કલ્પ્ય પણ છે, આથી કરીને તેઓ અવ્યક્ત કહેવાય.

બોટીક સબધી કરાવેલા આહારાદિ માટે કહે છે.

मिच्छद्दिट्ठीयाण जं तेसिं कारिय जहिं जत्थ ।
सव्वपि तय सुद्ध मूले तह उत्तरगुणे य ॥२६१९॥७८८॥२३९॥
भिन्नमय लिंग चरिया मिच्छद्दिट्ठित्ति बोडियाऽभिमया ।
ज त कयमुद्दिसिउ त कप्पइ ज च जइजोग्गं ॥ २६२० ॥

જે કાળે જે ક્ષેત્રમા મિથ્યાદૃષ્ટિઓના માટે કરેલ જે આહારાદિ તે મૂળગુણમા અને ઉત્તરગુણમા સર્વ શુદ્ધ છે. મત-લિંગ-અને ચર્યા જેના ભિન્ન હોય, તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. તેવા મિથ્યાદૃષ્ટિ અહી બોટીક (દિગમ્બરો) ને માનેલા છે, તેમને ઉદ્દેશીને કરેલ જે આહારાદિ તે સર્વ જે યતિને યોગ્ય હોય તેને કલ્પ્ય છે ૨૬૧૯--૨૬૨૦.

જેની મા યતા-વેશ અને ભિક્ષાગ્રહણ સબધી આચરણ ભિન્ન હોય તે વ્યક્તપણે મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવાય. તેવા મિથ્યાદૃષ્ટિ અહી બોટીકને માનેલા છે તેઓને ઉદ્દેશીને જે કાળે જે સ્થળે આહારાદિ કરેલુ હોય, તે સર્વ સાધુઓને મૂળગુણ સબધી અને ઉત્તરગુણ સબધી શુદ્ધ છે, અહીં એટલુ વિશેષ જાણવુ કે તેઓને ઉદ્દેશીને કાકડી-દાડીમ વિગેરે સચિત્ત આહાર, અને અનન્તકાય-વેંતાક વિગેરે વઘારીને અચિત કરેલ આહાર તે મુનિઓને કલ્પે નહિ, પણ જે મુનિઓને યોગ્ય શાસ્ત્રમાં કહેલ છે તેવો પ્રાશુક આહાર હોય તેજ કલ્પે છે, બીજો નહિ ૨૬૨૮-થી-૨૬૨૦

આ સ્થળે એક વાત વિશેષ જણાવવી ઊચિત છે, કે-" सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्राणि मोक्षमार्ग " આ મુખ્ય સામાન્ય માન્યતામા શ્વેતામ્બરોનો મતભેદ નથી, પણ બીજી વિશેષ માન્યતાઓમા મતભેદ છે, જેમકે કેવળીને કવળાહાર, સ્ત્રીને મુક્તિ વિગેરે દિગમ્બરો નથી માનતા, અને શ્વેતામ્બરો તે માને છે. આ સબધી ઘણુ લખી શકાય એમ છે, પણ ગ્રથ વિસ્તારના ભયથી તે અહી નથી લખતા. તે સબધી વિશેષ જાણવાની ઈચ્છાવાળાએ સ્યાદ્વાદ રત્નાકર-ઉત્તરાધ્યયનાદિ ગ્રથોમા જોઇ લેવુ.

એવી રીતે નયદ્વાર પછી હવે કયા નયને કયુ સામાયિક મોક્ષમાર્ગપણે ઇષ્ટ છે, તેનુ સ્વરૂપ જણાવવાને અનુમતદ્વાર કહે છે તેમા સામાન્ય જણાવી પ્રથમના ત્રણ નયને જે ઇષ્ટ છે, તે કહે છે.

तवसजमो अणुमओ नेग्गथं पवयणं च ववहारो ।
सद्दु ज्जुसुयाणं पुण निव्वाणं संजमो चेव ॥२६२१॥७८९॥२४०॥
कस्स नयस्साणुमय किं सामाइयमिह मोक्खमग्गोत्ति ।
भन्नइ नेगम-सगह-ववहाराणं तु सव्वाइ ॥ २६२२ ॥
तवसजमो चरित्तं निग्गंथ पवयणंति सुयनाणं ।
तग्गहणे सम्मत्तं चगहणाओ य नोद्धव्वं ॥ २६२३ ॥
तिन्निवि सामइयाइं इच्छंता मोक्खमग्गवाइल्ला ।
किं मिच्छद्दिट्ठीया, वयंति जं समुइयाइंवि । २६२४ ॥

તપપ્રધાનસયમ (ચારિત્રસામાયિક), નિર્ગ્રંથપણુ, અને પ્રવચન (શ્રુત સામાયિક તથા ચશબ્દથી સમ્યક્ત્વ સામાયિક) આ ત્રણ સામાયિક વ્યવહારપર્યન્તના ત્રણ નયને મોક્ષમાર્ગપણે ઇષ્ટ છે. પણ શબ્દ-ઋજુસૂત્ર નયને તો સયમજ (ચારિત્ર સામાયિકજ) મોક્ષમાર્ગપણે ઇષ્ટ છે. (બીજા બે નહિ, કેમકે સર્વ સવરરૂપ ચારિત્ર પછી તરતજ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.) ૨૬૨૧.

કયા નયને કયુ સામાયિક અહીં મોક્ષ માર્ગપણે ઇષ્ટ છે? (તેના ઉત્તરમા) કહે છે કે-નૈગમ સગ્રહ તથા વ્યવહાર નયને સર્વ (ત્રણે) સામાયિક મોક્ષ માર્ગપણે ઇષ્ટ છે. તપસયમ એટલે ચારિત્ર (જૈની દીક્ષા), પ્રવચન એટલે શ્રુત જ્ઞાન, આ બે ગ્રહણ કરવાથી ચશબ્દવડે સમ્યક્ત્વ સામાયિક જાણવુ. નૈગમાદિ પ્રથમના ત્રણ નયો ત્રણે સામાયિકને મોક્ષમાર્ગપણે માને છે, તો પછી તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ કેમ કહેવાય? (જૈનો પણ એજ ત્રણને મોક્ષમાર્ગપણે માને છે.) એ ત્રણે સામાયિકને ત્રણે નયો મોક્ષરૂપ કહે છે, પરન્તુ તે નયો હોવાથી સર્વને સમુદિત ભાવે નથી કહેતા "જ્ઞાનાદિકથી મોક્ષ નથી." એમ નિયમ કરે છે (જૈનો તો ત્રણેને સમુદિતભાવે મોક્ષમાર્ગરૂપે કહે છે.) આથી તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે ૨૬૨૨-૨૬૨૪.

હવે ઋજુસૂત્ર તથા તે પછીના ત્રણ નયોને જે સામાયિક મોક્ષમાર્ગપણે ઇષ્ટ છે, તે જણાવે છે.

उज्जुसुयाइमयं पुण नेव्वाणपहो चरित्तमेवेग ।
न हि नाण-दसणाइं, भावेऽवि न तेसिं जं मोक्खो ॥ २६२५ ॥
ज सव्वनाण-दसणलामेऽवि न तक्खण चिय विमोक्खो ।
मोक्खो य मव्वसंवरलाभे मग्गो स एवाओ ॥ २६२६ ॥
आह नणु नाण-दसणरहियस्स न सव्वसंवरो दिट्ठो ।
तस्सहियस्सेव तओ तम्हा तितयंपि मोक्खपहो ॥ २६२७ ॥
जइ तेहिं विणा णत्थित्ति सवरो तेण ताइ तस्सेव ।
जुत्त कारणमिह न उ संवरसज्झस्स मोक्खस्स ॥ २६२८ ॥

अह कारणोवगारित्ति कारण तेण कारण सव्व ।
भुवण नाणाईणं जइणो नेयाइभावेणं ॥ २६२९ ॥
तह साहणभावेणवि देहाइपरपराइबहुभेय ।
निव्वाणकारण तं नाणाइतियम्मि को नियमो ? ॥ २६३० ॥
अह पच्चासण्णतर हेऊ नेयरमिहोवगारिंपि ।
तो सव्वसवरमय चारित्त चेव मोक्खपहो ॥ २६३१ ॥
इट्ठत्थसाहणाइ सद्दहणाइगुणओ समेयाइ ।
सम्मकिरियाउरस्स व इह पुण निव्वाणमिट्ठत्थो ॥ २६३२ ॥

ઋજુસૂત્ર અને તે પછીના ત્રણ શબ્દ નયોને એક ચારિત્રસામાયિકજ મોક્ષ માર્ગ-રૂપે સમ્મત છે, શ્રુતસામાયિક અને સમ્યક્ત્વસામાયિક માન્ય નથી, કેમકે તે બે હોય, તો પણ ચારિત્ર સામાયિક વિના મોક્ષ નથી થતો કારણ કે સપૂર્ણજ્ઞાન દર્શન પ્રાપ્ત થવા છતા પણ તે વખતે તરતજ મોક્ષ નથી થતો, પરન્તુ સર્વસવરરૂપ ચારિત્ર સામાયિકનો લાભ થાય ત્યારેજ મોક્ષ થાય છે, તેથી તે ચારિત્ર સામાયિકજ મોક્ષ માર્ગપણે ઇષ્ટ છે. સર્વ સવરરૂપચારિત્રનો લાભ જ્ઞાન-દર્શનસહિત હોય, તેને અકસ્માત્ ઉત્પન્ન થએલો જણાતો નથી, પણ જે જ્ઞાન-દર્શનયુક્ત હોય તેનેજ તે પ્રાપ્ત થાય છે, માટે એ ત્રણે (સમ્યક્ત્વ-શ્રુત-અને ચારિત્રસામાયિક) મોક્ષ માર્ગ છે (નૈગમાદિ નયોનુ એ કથન યોગ્ય નથી-કેમકે) જો તે જ્ઞાન-દર્શન વિના સવરરૂપચારિત્રની પ્રાપ્તિ ન થતી હોય, તો તે બન્નેને સર્વ સવરરૂપ ચારિત્રના કારણ કહેવા યોગ્ય છે, પણ સર્વસવરરૂપ ચારિત્રથી સાધ્ય એવા મોક્ષના કારણ કહેવાય નહિ (કારણ કે સર્વસવર પછી તરતજ મોક્ષ થાય છે, જ્ઞાનદર્શન પછી તરત નથી થતુ.) (નૈગમાદિ નયોનુ આ કથન યોગ્ય નથી, કારણકે) જો જ્ઞાન-દર્શન વિના સર્વ સવરરૂપ ચારિત્ર લાભ ન થતો હોય, તો તે તેના કારણ છે, એમ કહેવુ યોગ્ય છે, પરતુ સર્વ સવરરૂપ ચારિત્રથી સાધ્ય એવા મોક્ષનુ કારણ છે, એમ કહેવુ યોગ્ય નથી (કેમકે જ્ઞાન-દર્શનાનન્તર મોક્ષ નથી થતો, પણ સર્વસવરરૂપ ચારિત્રાનન્તર થાય છે) મોક્ષના કારણરૂપ સર્વ સવર ચારિત્રાત્મકના જ્ઞાન-દર્શન ઉપકારી છે, તેથી તે પણ મોક્ષનુ કારણ છે, એમ કહેવામા આવે, તો જ્ઞેય-શ્રદ્ધેય-પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ ભાવે સર્વભુવન, યતિના જ્ઞાનાદિકના ઉપકારી હોવાથી તે પણ તેના કારણ થાય તથા સાધનભાવે પણ શરીર વિગેરે (માતા-પિતા-વસ્ત્ર-પાત્ર-આહાર-ઔષધ વિગેરે) પરપરાથી બહુ પ્રકારે મોક્ષનુ કારણ થાય એટલે જ્ઞાનાદિ ત્રણમાજ મોક્ષના કારણનો કયા નિયમ રહ્યો ? (બહુ પ્રકારના કારણ હોય તે છતા) જે વધારે નજીકનુ કારણ હોય, તેજ મોક્ષનો હેતુ કહેવાય, બીજા શરીર વિગેરે પરપરાથી ઉપકારી હોય, તો પણ તે તેના હેતુ ન કહેવાય (માટે જ્ઞાનાદિ ત્રણજ મોક્ષના હેતુ છે) એમ કહેવામા આવે, તો તો સર્વસવરાત્મક ચારિત્રજ મોક્ષ માર્ગ થયો, કેમકે તેજ તેનુ નજીકનુ કારણ છે (એ પ્રમાણે જુદા જુદા નયોના મત છે, પણ ખરી રીતે તો) રોગી મનુષ્યને સમ્યક્ ક્રિયાની પેઠે જ્ઞાનાદિ ત્રણ સમુદિત હોય તોજ તે શ્રદ્ધાનાદિ ગુણથી ઇષ્ટ અર્થના સાધક છે. અહીં મોક્ષ એ ઇષ્ટ અર્થ છે. ૨૬૨૫-થી-૨૬૩૨

ઉપર કહ્યા મુજબ જુદા જુદા નયોના મત છે, એટલે કે નૈગમાદિ ત્રણ નયો જ્ઞાનાદિ ત્રણે સામાયિકને ભિન્ન ભિન્નપણે મોક્ષના કારણ માને છે, અને ઋજુસૂત્ર વિગેરે

નયે। એક ચારિત્રનેજ મોક્ષના હેતુપણે માને છે. પરન્તુ વસ્તુત જ્ઞાનાદિ ત્રણે સામાયિક સમુદિત હોય, તોજ તે ઇષ્ટ અર્થના સાધક છે, એમાનુ એક અથવા જુદા જુદા ત્રણ ઇષ્ટાર્થ સાધક નથી જેમ રોગથી પીડાતા મનુષ્યને વૈદ્ય-ઔષધ વિગેરે સમુદિત સમ્યક્ ક્રિયા, નીરોગી થવામાં ઉપકારી છે, પણ એમાની એક અથવા સઘળી જુદી જુદી ક્રિયા ઉપકારક નથી, તેમ અહી સસારરૂપ રોગથી પીડાતા જન્તુને એ જ્ઞાનાદિ ત્રણે અવ્યાબાધ સુખ પ્રાપ્ત કરવામા ઉપકારી છે શ્રદ્ધાનાદિ ગુણયુક્ત થવાથી તે આત્મા સમ્યક્ત્વવડે શ્રદ્ધા કરે છે, જ્ઞાનવડે જાણે છે, અને ચારિત્રવડે સર્વસાવદ્ય વ્યાપારથી વિરમે છે. આથી એ ફલિતાર્થ થાય છે કે-" સામગ્રીજ ઇષ્ટાર્થની સાધક છે પણ એકાદ વસ્તુ નથી " અહીં પ્રસ્તુતમા મોક્ષ પ્રાપ્તિ ઇષ્ટાર્થ છે, તેને સાધનાર જ્ઞાનાદિ ત્રણનો સમુદાય છે, એમાનુ એક અથવા જુદા જુદા સર્વ સાધનાર નથી ૨૬૨૫-થી-૨૬૩૨

અહી અનુમતદ્વાર સમાપ્ત થયુ, તે સમાપ્ત થવાથી "ઉદ્દેસે નિદ્દેસે" ઇત્યાદિ ઉપોદ્ઘાતના પ્રથમ દ્વારમા (૯૭૩) ગાથાની વ્યાખ્યા પૂરી થઇ.

હવે "કિ કઇવિહ" ઇત્યાદિ ૯૭૪ બીજા દ્વાર ગાથામાના "કિ દ્વારની વ્યાખ્યાનો આરભ કરે છે.

किं सामइय जीवो अहजीवो दव्वमह गुणो होज्जा ।
किं जीवाजीवमय होज्ज तदत्थंतर वत्ति ? ॥ २६३३ ॥
आया खलु सामाइयं पच्चक्खायतओहवइ आया ।
तं खलु पच्चक्खाणं आवाए सव्वदव्वाण ॥ २६३४ ॥७९०॥२४१ ॥
सद्दहइ जाणइ जओ पच्चक्खायतओ जओ जीवो ।
नाजीवो नाभावो सो च्चिय सामाइय तेण ॥ २६३५ ॥
सामाइयभावपरिणइभावाओ जीव एव सामाइयं ।
सद्धेय-नेय-किरिओवओगओ सव्वदव्वाइ ॥ २६३६ ॥

સામાયિક જીવ છે, કે અજીવ છે? તેમા એ સામાયિક દ્રવ્ય છે, કે ગુણ છે? અથવા જીવાજીવાત્મક ઉભય સ્વરૂપ સામાયિક છે? કે તેથી કોઇ અર્થાન્તર છે? પ્રત્યાખ્યાન કરનાર આત્માજ સામાયિક છે, અને તેથીજ તે આત્મા સામાયિક થાય છે, કેમકે તે પ્રત્યાખ્યાન જીવપરિણતિરૂપ હોવાથી વિષયની અપેક્ષાએ સર્વ દ્રવ્યોના આપાતમા (સબધમા) તે ઉત્પન્ન થાય છે જીવજ શ્રદ્ધા કરે છે, જાણે છે, અને પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, અજીવ અથવા અભાવ એમાનુ કઇ નથી કરતો, તેથી જીવજ સામાયિક છે સામાયિકના ભાવની પરિણતિરૂપ જીવજ સામાયિક છે, કેમકે શ્રદ્ધેય-જ્ઞેય-અને ક્રિયાના ઉપયોગથી સર્વ દ્રવ્યો તેના વિષય છે ૨૬૩૩-થી-૨૬૩૬.

શિષ્ય —ગુરૂદેવ! સામાયિક શુ વસ્તુ છે? જીવ સામાયિક છે? અજીવ સામાયિક છે? જીવ જીવાત્મક ઉભયરૂપ સામાયિક છે? કે વન્ધ્યાપુત્રની પેઠે અભાવ સ્વરૂપ સામાયિક છે?

આચાર્ય —આત્માજ સામાયિક છે, પણ અજીવાદિ સામાયિક નથી. કારણ કે સમ્યક્ત્વસામાયિક શ્રુતસામાયિકવડે આત્મા સર્વદ્રવ્યોની શ્રદ્ધા કરે છે અને જાણે છે, તેવી રીતે અજીવાદિ નથી જાણતા. વળી ચારિત્ર સામાયિકથી સાવદ્યયોગનુ પ્રત્યાખ્યાન કરનાર આત્મા તે પ્રત્યાખ્યાનની ક્રિયા વખતે સામાયિકરૂપ થાય છે, કારણ કે ' કર્તાનુ હોય તે

કર્યું" એ ન્યાયે ક્રિયાકાળ અને સમાપ્તિકાળમા નિશ્ચયનયના મતે ભેદ નથી. આ સાથે એ પણ સમજી લેવુ કે જેણે પૂર્વે પ્રત્યાખ્યાન કરેલુ હોય, તે આત્મા પણ સામાયિક રૂપ થાય છે શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-અને સાવદ્ય નિવૃત્તિરૂપ સ્વભાવમા અવસ્થિત હોવાથી પ્રત્યાખ્યાનયુક્ત જે હોય, તેજ પરમાર્થથી આત્મા છે, તે સિવાયના શેષ સ સારીજીવો પ્રચુર ઘાતિકર્મ વડે સ્વાભાવિક ગુણથી આવૃત્ત હોવાને લીધે આત્મા નથી. પ્રત્યાખ્યાન એ જીવની પરિણતિરૂપ હોવાને લીધે જીવાદિ સર્વ દ્રવ્યો સામાયિકવન્તને શ્રદ્ધેય-જ્ઞેય-અને પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ ભાવે ઉપયોગમા આવે છે, તેથી સર્વ દ્રવ્યો તેના વિષયભૂત છે. સમકૃત્વ અને શ્રુત સામાયિક વડે જીવ શ્રદ્ધા કરે છે અને જાણે છે. અને પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. અજીવાદિ તેમ નથી કરતા. ૨૬૩૬.

હવે એક મહાવ્રતાત્મક ચારિત્ર સામાયિકમા સર્વ દ્રવ્યોનો ઉપયોગ બતાવે છે.

पढमम्मि सव्वजीवा वितिए चरिमे य सव्वदव्वाइं ।
सेसा महव्वया खलु तदेक्कदेसेण दव्वाण ॥ २६३७ ॥ ७९१॥२४२॥

ज सव्वजीवपालणविसय पाणाइवायवेरमण ।
मिच्छा मुन्छोवरमा सव्वदव्वेसु विणिउत्ता ॥ २६३८ ॥

रूवेसु सहगएसु वंभवय गहण-धारणिज्जेसु ।
तइय, छट्ठवय पुण भोयणविणिवित्तिवावार ॥ २६३९ ॥

एव चारित्तमय सव्वदव्वविसय तह सुयपि ।
देसे देसोवरई सम्मत्त सव्वभावेसु ॥ २६४० ॥

किं तति पत्थुए किं थ विसयचिंताए, भण्णइ तओवि ।
सामाइयगभाव जाइ जओ तेण तग्गहणं ॥ २६४१ ॥

दव्व गुणोत्ति भइय सामइय सव्वनयमयाधार ।
त दव्वपज्जवट्ठियनयमयमगीकरेऊण ॥ २६४२ ॥

પહેલા મહાવ્રતમા સર્વ જીવો વિષયપણે છે, બીજામા અને છેલ્લામા સર્વ દ્રવ્યો, અને શેષ વ્રતોમા દ્રવ્યોનો એક દેશજ વિષયપણે છે. કારણકે સર્વ જીવોનુ પાલન કરવા માટે પ્રાણાતિપાત વિરમણ છે, મૃષાવાદ અને મૂર્ચ્છાનો ઉપરમ સર્વ દ્રવ્યોના સ બ ધમા છે, સચેતન સ્ત્રી કે સ્ત્રીનુ રૂપ અથવા આભરણ વિનાની સ્ત્રી અથવા આભરણવાળી સ્ત્રીના સ બ ધમા બ્રહ્મચર્ય વ્રત છે, ગ્રહણ અને ધારણ કરવા યોગ્ય વસ્તુના સ બ ધમા ત્રીજુ વ્રત છે, તથા છઠ્ઠુ વ્રત રાત્રિભોજનના વ્યાપારની નિવૃત્તિ માટે છે એ પ્રમાણે ચારિત્ર સામાયિક સર્વ દ્રવ્ય વિષયી છે, શ્રુત સામાયિક પણ તેવુ જ છે, દેશવિરતિ ચારિત્ર સર્વ દ્રવ્યમાથી એક દેશના વિષયવાળુ છે, અને સમ્યકત્વ સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળુ છે સામાયિક શુ છે? એ જાણવાનુ અહીં પ્રસ્તુત છે, તેમા તેના વિષયનો વિચાર કરવાનુ શુ પ્રયોજન છે? ઉત્તર-એ વિષય પણ સામાયિકના હેતુભાવને પામે છે, તેથી તેના વિષયનું અહી ગ્રહણ કર્યુ છે, સામાયિક સર્વ નયમતનો આધાર છે, તેથી દ્રવ્યાસ્તિક અને પર્યાયાસ્તિક નયનો મત અગીકાર કરીને સામાયિક દ્રવ્ય છે, કે ગુણ છે? તેનો વિચાર કરાય છે. ૨૬૩૭-થી-૨૬૪૨

પહેલા પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રતમા વિષય દ્વારાએ વિચાર કરતા સૂક્ષ્મ-બાદરના ભેદે સર્વ ત્રસ-સ્થાવર જીવો આવે છે, કેમકે તે વ્રતમા તે સર્વ જીવોનું સર્વથા પ્રકારે રક્ષણ કરવાનું કહ્યુ છે. બીજા મૃષાવાદ વિરમણ વ્રતમા અને છેલ્લા પરિગ્રહ વિરમણ વ્રતમા સર્વ દ્રવ્યો વિષયપણે છે. "આ લોક પચાસ્તિકાયાત્મક નથી" આ પ્રમાણેના મૃષાવાદમા સર્વ દ્રવ્યો વિષયભૂત છે, તેની નિવૃત્તિરૂપ બીજુ વ્રત છે, મૂર્ચ્છાદ્વારાએ વિચાર કરતાં પરિગ્રહ સર્વ દ્રવ્ય વિષયી છે, અને એ છેલ્લુ વ્રત પરિગ્રહની નિવૃત્તિરૂપ હોવાથી તે વ્રતના પણ સર્વ દ્રવ્યો વિષયભૂત છે. એ સિવાયના શેષવ્રતો દ્રવ્યના એક દેશનો વિષય કરનારા છે, તેમા ત્રીજુ વ્રત ગ્રહણ કરવા યોગ્ય અને ધારણ કરવા યોગ્ય દ્રવ્યમા અત્તા દાનની વિરતિરૂપ છે, અને ચોથુ વ્રતરૂપ અથવા રૂપના સહચારી સ્ત્રી મધ્ય ઇ અબ્રહ્મ-ચર્યની વિરતિરૂપ છે, અને છઠ્ઠું વ્રત રાત્રિ ભોજનની વિરતિ સ્વરૂપ છે. આ પ્રમાણે આ ત્રણ વ્રતો દ્રવ્યના એક દેશને વિષય કરનાવાળા છે.

ઉપરોક્ત નિર્યુક્તિકારે કહેલી વાત વધારે સ્પષ્ટ કરવાને ભાષ્યકાર મહારાજ તેનુ સ્પષ્ટીકરણ કરે છે. ત્રસ-સ્થાવર-સૂક્ષ્મ-બાદર વિગેરે સર્વ જીવોનુ પાલન કરનારૂપ પહેલુ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રત છે તેથી પહેલા વ્રતમા સર્વ જીવોને વિષયપણે ગ્રહણ કરેલા છે મિથ્યા-અનૃત-મૃષા-ઇત્યાદિ અસત્યના પર્યાયો છે, અને મૂર્ચ્છા-ગૃદ્ધિ વિગેરે પરિગ્રહના પર્યાયો છે, તથા ઉપરમ-નિયમ-વિરમણ વિગેરે વિરતિના પર્યાયો છે આથી કરીને મિથ્યા-ઉપરમ એટલે મૃષાવાદ વિરમણ, અને મૂર્ચ્છાઉપરમ એટલે પરિગ્રહ વિરમણ આ બન્ને વ્રતના સર્વ દ્રવ્યો વિષય છે. કારણ શૂન્યવાદમા સર્વ દ્રવ્યનો અપલાપ કરવા વડે અથવા વિપરીત પ્રરૂપણા કરવા વડે સર્વ દ્રવ્યો મૃષાવાદનો વિષય થાય છે, અને બીજુ વ્રત તો તેની નિવૃત્તિરૂપ છે, તેથી સર્વ દ્રવ્યો બીજા વ્રતના વિષય છે હુ "ત્રિભુવનનો સ્વામિ છુ, સર્વ કંઈ મારૂ છે" આવા પ્રકારની મૂર્ચ્છાથી નિવૃત્ત થવારૂપ પાચમુ વ્રત છે, તેથી તેના પણ સર્વ દ્રવ્યો વિષય છે, તિર્યંચ-મનુષ્ય અને દેવની સ્રી તથા નપુંસકાદિ રૂપવાળા મૂર્ત પદાર્થો તેમજ સ્તન-નયન-જઘન આદિ રૂપના સહગત અથવા સચેતનાચેતન કે આભ-રણતિરાભરણ સ્રીરૂપ પદાર્થોની ભોગની નિવૃત્તિ રૂપ ચોથુ બ્રહ્મચર્યવ્રત છે, તેથી આ વ્રતના રૂપ અને રૂપના સહગત મૂર્ત પદાર્થોજ વિષય છે, પણ સર્વ દ્રવ્યો વિષય નથી ગ્રહણ-ધારણ કરવા યોગ્ય સુવર્ણ આદિ મૂર્ત પદાર્થોના અપહરણની નિવૃત્તિરૂપ ત્રીજુ વ્રત છે, તેથી ગ્રહણ-ધારણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોજ આ વ્રતના વિષયભૂત છે. બીજા નથી. રાત્રિ ભોજનથી નિવૃત્ત થવા રૂપ છઠ્ઠુ રાત્રિ ભોજન વિરમણવ્રત છે, તેથી તે પણ સર્વ દ્રવ્ય વિષયી નથી. આથી કરીને ત્રીજુ-ચોથુ-ને છઠ્ઠુ આ ત્રણે વ્રતનો વિષયભૂતનો સર્વ દ્રવ્યનો એક દેશજ છે

એ પ્રમાણે સામાયથી ચારિત્ર સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળુ છે, અને જુદા જુદા વ્રત વિભાગથી વિશેષપણે તેમનો ઉપર કહ્યા મુજબ વિષય છે "सर्वद्रव्येष्वसर्व-पर्यायेषु श्रुतम्" એટલે સર્વ દ્રવ્યના કેટલાક પર્યાયો શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય છે આ વચનથી શ્રુત સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળુ છે અને દેશવિરતિ સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના એક દેશના વિષયવાળુ છે, કેમકે તે સામાયિકજ દેશ સ્વરૂપવાળુ છે પરતુ સમ્યક્ત્વ સામા-યિક તો યથાવસ્થિત સર્વ વસ્તુ સમૂહના શ્રદ્ધાન રૂપ હોવાથી સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળુ છે. આથી એ સિદ્ધ થયુ કે જુદા જુદા ત્રણે સામાયિક, અને ત્રણે સમુદિત સામાયિ-સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળા છે.

કર્યું" એ ન્યાયે ક્રિયાકાળ અને સમાપ્તિકાળમા નિશ્ચયનયના મતે ભેદ નથી. આ સાથે એ પણ સમજી લેવુ કે જેણે પૂર્વે પ્રત્યાખ્યાન કરેલુ હોય, તે આત્મા પણ સામાયિક રૂપ થાય છે શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-અને સાવદ્ય નિવૃત્તિરૂપ સ્વભાવમા અવસ્થિત હોવાથી પ્રત્યાખ્યાનયુક્ત જે હોય, તેજ પરમાર્થથી આત્મા છે, તે સિવાયના શેષ સસારીજીવો પ્રચુર ઘાતિકર્મ વડે સ્વાભાવિક ગુણથી આવૃત્ત હોવાને લીધે આત્મા નથી. પ્રત્યાખ્યાન એ જીવની પરિણતિરૂપ હોવાને લીધે જીવાદિ સર્વ દ્રવ્યો સામાયિકવન્તને શ્રદ્ધેય-જ્ઞેય-અને પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ ભાવે ઉપયોગમા આવે છે, તેથી સર્વ દ્રવ્યો તેના વિષયભૂત છે. સમકૃત્વ અને શ્રુત સામાયિક વડે જીવ શ્રદ્ધા કરે છે અને જાણે છે. અને પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. અજીવાદિ તેમ નથી કરતા. ૨૬૩૬.

હવે એક મહાવ્રતાત્મક ચારિત્ર સામાયિકમા સર્વ દ્રવ્યોનો ઉપયોગ બતાવે છે.

पढमम्मि सव्वजीवा बितिए चरिमे य सव्वदव्वाइं ।
सेसा महव्वया खलु तदेक्कदेसेण दव्वाण ॥ २६३७ ॥ ७९१॥२४२॥

जं सव्वजीवपालणविसय पाणाइवायवेरमण ।
मिच्छा मुच्छोवरमा सव्वदव्वेसु विणिउत्ता ॥ २६३८ ॥

रूवेसु सहगएसु वभवय गहण--धारणिज्जेसु ।
तइय, छट्ठवय पुण भोयणविणिवित्तिवावार ॥ २६३९ ॥

एव चारित्तमय सव्वदव्वविसय तह सुयंपि ।
देसे देसोवरई सम्मत्त सव्वभावेसु ॥ २६४० ॥

किं तति पत्थुए किं य विसयचिंताए, भण्णइ तओवि ।
सामाइयगभाव जाइ जओ तेण तग्गहणं ॥ २६४१ ॥

दव्व गुणोत्ति भइय सामइय सव्वनयमयाधार ।
त दव्वपज्जवट्ठियनयमयमगीकरेऊण ॥ २६४२ ॥

પહેલા મહાવ્રતમા સર્વ જીવો વિષયપણે છે, બીજામા અને છેલ્લામા સર્વ દ્રવ્યો, અને શેષ વ્રતોમા દ્રવ્યોનો એક દેશજ વિષયપણે છે. કારણકે સર્વ જીવોનુ પાલન કરવા માટે પ્રાણાતિપાત વિરમણ છે, મૃષાવાદ અને મૂર્ચ્છાનો ઉપરમ સર્વ દ્રવ્યોના સબધમા છે, સચેતન સ્રી કે સ્રીનુ રૂપ અથવા આભરણ વિનાની સ્રી અથવા આભરણવાળી સ્રીના સબધમા બ્રહ્મચર્ય વ્રત છે, ગ્રહણ અને ધારણ કરવા યોગ્ય વસ્તુના સબધમા ત્રીજુ વ્રત છે, તથા છઠુ વ્રત રાત્રિભોજનના વ્યાપારની નિવૃત્તિ માટે છે એ પ્રમાણે ચારિત્ર સામાયિક સર્વ દ્રવ્ય વિષયી છે, શ્રુત સામાયિક પણ તેવુ જ છે, દેશવિરતિ ચારિત્ર સર્વ દ્રવ્યમાથી એક દેશના વિષયવાળુ છે, અને સમ્યકત્વ સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળુ છે સામાયિક શુ છે? એ જાણવાનુ અહી પ્રસ્તુત છે, તેમા તેના વિષયનો વિચાર કરવાનુ શુ પ્રયોજન છે? ઉત્તર-એ વિષય પણ સામાયિકના હેતુભાવને પામે છે, તેથી તેના વિષયનું અહી ગ્રહણ કર્યુ છે. સામાયિક સર્વ નયમતનો આધાર છે, તેથી દ્રવ્યાસ્તિક અને પર્યાયાસ્તિક નયનો મત અગીકાર કરીને સામાયિક દ્રવ્ય છે, કે ગુણ છે? તેનો વિચાર કરાય છે. ૨૬૩૭-થી-૨૬૪૨

પહેલા પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રતમા વિષય દ્વારાએ વિચાર કરતા સૂક્ષ્મ-બાદરના ભેદે સર્વ ત્રસ-સ્થાવર જીવો આવે છે, કેમકે તે વ્રતમા તે સર્વ જીવોનું સર્વથા પ્રકારે રક્ષણ કરવાનુ કહ્યુ છે બીજા મૃષાવાદ વિરમણ વ્રતમા અને છેલ્લા પરિગ્રહ વિરમણ વ્રતમા સર્વ દ્રવ્યો વિષયપણે છે. "આ લોક પચાસ્તિકાયાત્મક નથી" આ પ્રમાણેના મૃષાવાદમા સર્વ દ્રવ્યો વિષયભૂત છે, તેની નિવૃત્તિરૂપ બીજુ વ્રત છે, મૂર્ચ્છાદ્વારાએ વિચાર કરતા પરિગ્રહ સર્વ દ્રવ્ય વિષયી છે, અને એ છેલ્લુ વ્રત પરિગ્રહની નિવૃત્તિરૂપ હોવાથી તે વ્રતના પણ સર્વ દ્રવ્યો વિષયભૂત છે. એ સિવાયના શેષવ્રતો દ્રવ્યના એક દેશનો વિષય કરનારા છે, તેમા ત્રીજુ વ્રત ગ્રહણ કરવા યોગ્ય અને ધારણ કરવા યોગ્ય દ્રવ્યમા અદત્તાદાનની વિરતિરૂપ છે, અને ચોથુ વ્રતરૂપ અથવા રૂપના સહચારી સ્ત્રી સબધી અબ્રહ્મચર્યની વિરતિરૂપ છે, અને છઠું વ્રત રાત્રિ ભોજનની વિરતિ સ્વરૂપ છે. આ પ્રમાણે આ ત્રણ વ્રતો દ્રવ્યના એક દેશને વિષય કરવાવાળા છે.

ઉપરોક્ત નિર્યુક્તિકારે કહેલી વાત વધારે સ્પષ્ટ કરવાને ભાષ્યકાર મહારાજ તેનુ સ્પષ્ટીકરણ કરે છે. ત્રસ-સ્થાવર-સૂક્ષ્મ-બાદર વિગેરે સર્વ જીવોનુ પાલન કરવારૂપ પહેલુ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રત છે તેથી પહેલા વ્રતમા સર્વ જીવોને વિષયપણે ગ્રહણ કરેલા છે મિથ્યા-અનૃત-મૃષા-ઇત્યાદિ અસત્યના પર્યાયો છે, અને મૂર્ચ્છા-ગૃદ્ધિ વિગેર પરિગ્રહના પર્યાયો છે, તથા ઉપરમ-નિયમ-વિરમણ વિગેરે વિરતિના પર્યાયો છે આથી કરીને મિથ્યા-ઉપરમ એટલે મૃષાવાદ વિરમણ, અને મૂર્ચ્છાઉપરમ એટલે પરિગ્રહ વિરમણ આ બન્ને વ્રતના સર્વ દ્રવ્યો વિષય છે. કારણ શૂન્યવાદમા સર્વ દ્રવ્યનો અપલાપ કરવા વડે અથવા વિપરીત પ્રરૂપણા કરવા વડે સર્વ દ્રવ્યો મૃષાવાદનો વિષય થાય છે, અને બીજુ વ્રત તો તેની નિવૃત્તિરૂપ છે, તેથી સર્વ દ્રવ્યો બીજા વ્રતના વિષય છે. હુ "ત્રિભુવનનો સ્વામિ છુ, સર્વ કઈ મારૂ છે ' આવા પ્રકારની મૂર્ચ્છાથી નિવૃત્ત થવારૂપ પાચમુ વ્રત છે, તેથી તેના પણ સર્વ દ્રવ્યો વિષય છે. તિર્યંચ-મનુષ્ય અને દેવની સ્ત્રી તથા નપુસકાદિ રૂપવાળા મૂર્ત પદાર્થો તેમજ સ્તન-નયન-જઘન આદિ રૂપના સહગત અથવા સચેતનાચેતન કે સાભરણનિરાભરણ સ્ત્રીરૂપ પદાર્થોની ભોગની નિવૃત્તિ રૂપ ચોથુ બ્રહ્મચર્યવ્રત છે, તેથી આ વ્રતના રૂપ અને રૂપના સહગત મૂર્ત પદાર્થોજ વિષય છે, પણ સર્વ દ્રવ્યો વિષય નથી ગ્રહણ-ધારણ કરવા યોગ્ય સુવર્ણ આદિ મૂર્ત પદાર્થોના અપહરણની નિવૃત્તિરૂપ ત્રીજુ વ્રત છે, તેથી ગ્રહણ-ધારણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોજ આ વ્રતના વિષયભૂત છે. બીજા નથી. રાત્રિ ભોજનથી નિવૃત્ત થવા રૂપ છઠુ રાત્રિ ભોજન વિરમણવ્રત છે, તેથી તે પણ સર્વ દ્રવ્ય વિષયી નથી. આથી કરીને ત્રીજુ-ચોથુ-ને છઠુ આ ત્રણે વ્રતનો વિષયભૂતનો સર્વ દ્રવ્યનો એક દેશજ છે

એ પ્રમાણે સામાન્યથી ચારિત્ર સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળુ છે, અને જુદા જુદા વ્રત વિભાગથી વિશેષપણે તેમનો ઉપર કહ્યા મુજબ વિષય છે. "सर्वद्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु श्रुतम्" એટલે સર્વ દ્રવ્યના કેટલાક પર્યાયો શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય છે આ વચનથી શ્રુત સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળુ છે અને દેશવિરતિ સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના એક દેશના વિષયવાળુ છે, કેમકે તે સામાયિકજ દેશ સ્વરૂપવાળુ છે પરતુ સમ્યક્ત્વ સામાયિક તો યથાવસ્થિત સર્વ વસ્તુ સમૂહના શ્રદ્ધાન રૂપ હોવાથી સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળુ છે. આથી એ સિદ્ધ થયુ કે જુદા જુદા ત્રણે સામાયિક, અને ત્રણે સમુદિત સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળા છે.

શિષ્ય—અહીં 'સામાયિક શુ છે' એ જાણવાનુ પ્રસ્તુત છે, તેમા તેના વિષયનો વિચાર કરવાનુ શુ પ્રયોજન છે?

આચાર્ય—એ વિષય સામાયિકના અગભૂત છે, તેથી તેના વિષયનુ અહીં કથન કર્યું છે. એટલે અપ્રસ્તુત કઈ નથી.

અહી સામાયિક સર્વ નયોના વિચારનો વિષય છે, તેથી કરીને દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્યાયાર્થિક નયનો મત અગીકાર કરીને સામાયિક દ્રવ્ય છે કે ગુણ છે? તેનો વિચાર કરીએ છીએ. ૨૬૩૭-થી-૨૬૪૨.

હવે દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્યાયાર્થિક નયના મતે સામાયિકનો વિચાર કરે છે.

जीवो गुणपडिवन्नो नयस्स दव्वट्ठियस्स सामइय ।
सो चेव पज्जवट्ठियनयस्स जीवस्स एस गुणो ॥ २६४३ ॥ २७९॥२४३॥
इच्छइ ज दव्वनओ दव्व तच्चमुवयारओ य गुणे ।
सामइयगुणविसिट्ठो तो जीवो तस्स सामइय   ॥ २६४४ ॥
पज्जाओ च्चिय वत्थु तच्च दव्वति तदुवयाराओ ।
पज्जवनयस्स जम्हा सामइय तेण पज्जाओ   ॥ २६४५ ॥
पज्जायनयमयमिण पज्जायत्थतर कओ दव्व ।
उवलभ–व्ववहाराभावाओ खरविसाणं व ?   ॥ २६४६ ॥
जह रूवाइविसिट्ठो न घडो सव्वप्पमाणविरहाओ ।
तह नाणाइविसिट्ठो को जीवो नामऽणत्थंतरओ ?   ॥ २६४७ ॥

ગુણાશ્રિત જીવ દ્રવ્યજ દ્રવ્યાસ્તિકનયના અભિપ્રાયે સામાયિક છે અને પર્યાયાર્થિકનયના મતે તે જીવનો ગુણજ સામાયિક છે દ્રવ્યનેજ સત્યરૂપે દ્રવ્યનય ઇચ્છે છે, ગુણોને તો ઉપચારથી માને છે, તેથી સામાયિક ગુણવિશિષ્ટ જીવદ્રવ્યજ દ્રવ્યનયના મતે સામાયિક છે પર્યાય નયના મતે પર્યાયજ સત્ય વસ્તુ છે, દ્રવ્ય તો ઉપચારથી છે, તે માટે તે નયના મતે પર્યાયજ સામાયિક છે. પર્યાયનો મત એવો છે, કે ગધેડાના શીગડાની પેઠે ઉપલબ્ધિ અને વ્યવહારના અભાવે પર્યાયથી ભિન્ન દ્રવ્યજ નથી જેમ રૂપાદિથી ભિન્ન ઘટ, કોઈપણ પ્રમાણથી નથી, તેમ જ્ઞાનાદિથી ભિન્ન એવો જીવ પણ નથી ૨૬૪૩-થી-૨૬૪૭

દ્રવ્યાર્થિક નયના મતે ગુણાશ્રિત આત્મદ્રવ્યજ સામાયિક છે, કારણકે ગુણો તો ઓપચારિક છે, અને દ્રવ્યથી ભિન્ન જણાતા નથી, તેથી તે અસત્ છે. માટે ગૌણભૂત ગુણગ્રામવાળો જીવજ મુખ્ય વૃત્તિએ સામાયિક છે, પણ પર્યાયો નથી, એમ દ્રવ્યનયનુ માનવુ છે જો રૂપાદિ ગુણો નજ હોય, તો લોકને દ્રવ્યની અદર તેની પ્રતીતિ કયાથી થાય છે? એવી શકા થાય, તો તેના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે જેમ ચિત્રની અદર ઉચા-નીચા ભાગની પ્રતીતિ તો થાય છે, પણ તે ભ્રાન્તિરૂપ છે, તેમ દ્રવ્યમા પણ જે ગુણની પ્રતીતિ થાયછે, તે ભ્રાન્તિ સ્વરૂપજ છે

પર્યાયનયના મતે સામાયિકાદિ ગુણજ પરમાર્થથી સામાયિક છે, પણ જીવ દ્રવ્ય સામાયિક નથી, કારણ કે તે જીવનો ગુણ છે, અહી જીવ ગુણ શબ્દમા ઉત્તરપદ પ્રધાન તત્પુરૂષસમાસ છે જેમ તેલની ધારા તે તેલધારા, એમા ધારાથી ભિન્ન તેલ નથી, તેવીજ રીતે

જ્ઞાનાદિ ગુણથી ભિન્ન જીવ દ્રવ્ય નથી માટે ગુણ-પર્યાયજ આ નયના મતે સામાયિક છે, પણ દ્રવ્ય સામાયિક નથી.

ઉપરોક્ત હકીકત વધારે સ્પષ્ટ કરવાને ભાષ્યકાર મહારાજ એજ વાત કાંઇક વિસ્તારથી કહે છે દ્રવ્યનય દ્રવ્યનેજ સત્ય માને છે, ગુણોને તો ઉપચારથી માને છે, સત્યપણે નથી માનતો તેથી ગૌણીભૂત સામાયિકાદિ ગુણવાળો જીવ દ્રવ્યજ મુખ્યપણે દ્રવ્યજ સામાયિક છે, એમ દ્રવ્ય નયનુ મન્તવ્ય છે

પર્યાયનયના મતે પર્યાયજ ઉપચાર રહિત સત્ય વસ્તુ છે, દ્રવ્યનો તો પૂર્વાપર પર્યાયોમા ઉપચારથી માત્ર વ્યવહાર કરાય છે, વસ્તુત દ્રવ્ય નથી. આ કારણથી આ નયના મતે મુખ્યપણે પર્યાયજ સામાયિક છે કારણકે પૂર્વાપર ભાવથી નિરન્તર પ્રવર્તતા પર્યાયોમા ભ્રાન્તિથીજ દ્રવ્યનો ઉપચાર કરાય છે, ખરી રીતે તો પર્યાયથી ભિન્ન ખરવિષાણ જેવુ કોઇ દ્રવ્યજ નથી, અથવા પર્યાયથી ભિન્ન દ્રવ્ય જણાતુ નથી અને વ્યવહારમા-ઉપયોગમા પણ આવતુ નથી, તેથી ખરવિષાણ જેવુ દ્રવ્ય નથી અથવા જેમ રૂપ-રસ-ગન્ધ-સ્પર્શાદિ ભિન્ન એવો ઘટ ગધેડાના શીગડાની પેઠે કોઇપણ પ્રમાણોથી જણાતો નથી, તેમ જ્ઞાનાદિગુણ-પર્યાયથી વ્યતિરિક્ત એવો જીવ પણ જણાતો નથી માટે પર્યાયજ સત્ય વસ્તુ છે, અને તે પર્યાય અથવા ગુણજ સામાયિક છે. પણ દ્રવ્ય નથી. ૨૬૪૩-થી-૨૬૪૭

પર્યાયાર્થિક નયનુ કઇંક વિશેષ સ્વરૂપ કહે છે.

उप्पज्जंति वियंति य परिणमंति य गुणा न दव्वाइं ।
दव्वप्पभवा य गुणा न गुणप्पभवाइ दव्वाइ ॥ २६४८ ॥ ७९४॥२४४॥
उप्पाय-विगमपरिणामओ गुणा पत्तनीलयाइ व्व ।
संति न उ दव्वमिह तव्विरहाओ खपुप्फ व ॥ २६४९ ॥
ते जप्पभवा ज वा तप्पभवं होज्ज होज्ज तो दव्व ।
न य त ते चेय जओ परोप्परपच्चयप्पभवा ॥ २६५० ॥

ગુણોજ ઉત્પાદ-વ્યયરૂપે પરિણામે છે, દ્રવ્યો નહિ, વળી દ્રવ્યથી ગુણો ઉત્પન્ન થતા નથી, અને ગુણોથી દ્રવ્યો ઉત્પન્ન થતા નથી. પત્રના નીલત્વાદિ ગુણોની પેઠે ઉત્પાદ-વ્યયના પરિણામથી ગુણોજ વસ્તુરૂપે છે, પરન્તુ ઉત્પાદ-વ્યયના પરિણામના અભાવથી આકાશપુષ્પની પેઠે દ્રવ્ય (વસ્તુ) નથી. જો ગુણો દ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થતા હોય, અથવા ગુણોથી દ્રવ્ય ઉત્પન્ન થતુ હોય, તો દ્રવ્ય પરમાર્થિક વસ્તુ થાય, પરન્તુ તેમ નથી, કારણ કે ગુણોજ પરસ્પર પ્રત્યય જન્ય છે. ૨૬૪૮-થી-૨૬૫૦.

ઉત્પાદ-વ્યય પરિણામવાળા પત્રના નીલ-રક્તાદિ ગુણોની પેઠે, ગુણોજ ઉત્પાદ-વ્યયરૂપે પરિણામ પામે છે, પણ આકાશપુષ્પની પેઠે તેવા પરિણામરહિત દ્રવ્ય પરિણામ નથી પામતુ. કારણ કે જો દ્રવ્યથી ગુણો અથવા ગુણોથી દ્રવ્ય ઉત્પન્ન થતુ હોય, તો ગુણોથી વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય પારમાર્થિક વસ્તુ છે, એમ માની શકાય પરન્તુ એ પ્રમાણે ગુણોનુ કારણભૂત અથવા કાર્યભૂત ગુણથી ભિન્ન દ્રવ્ય સત્ય વસ્તુ નથી, વસ્તુત પરસ્પર ઉત્પાદવડે ઉત્પન્ન થએલા નીલ-રક્ત આદિ ગુણોજ પૂર્વાપરભાવથી નિરન્તર પ્રવર્તતા જણાય છે, તેથી અતિરિક્ત દ્રવ્ય કઇ જણાતુ નથી. માટે ગુણો-પર્યાયોજ

સત્ય વસ્તુ છે, દ્રવ્ય નથી. તેથી કરીને ગુણજ સામાયિક છે. આ પ્રમાણે પર્યાર્થિકનયનુ માનવુ છે. ૨૬૪૮-થી-૨૬૫૦.

બીજા વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયે દ્રવ્ય અને પર્યાય નયનો ભેદ જણાવે છે.

> आहावक्खाणमिय इच्छइ दव्वमिह पज्जवनओऽवि ।
> कितच्चतविभिन्नं मन्नइ सो दव्व–पज्जाए ॥ २६५१ ॥
> उप्पायाइसहावा पज्जाया जं च सासयं दव्वं ।
> ते तप्पभवा न तयं तप्पभवं तेण ते भिन्ना ॥ २६५२ ॥
> जीवस्स य सामइय पज्जाओ ज च सासयं दव्वं ।
> ते तप्पभवा न तयं तप्पभवं तेण ते भिन्ना ॥ २६५३ ॥
> जइ पज्जायनउ च्चिय समन्नइ दोवि दव्व–पज्जाए ।
> दव्वट्ठिओ किमत्थं जइ व मई दोऽवि जमभिन्ने ॥ २६५४ ॥
> इच्छइ सो तेणोभयमुभयग्गाहेऽवि संति पिहब्भूय ।
> मिच्छत्तमिहेगतादेगत्तन्नत्तगाहाओ ॥ २६५५ ॥

ઉપરનુ વ્યાખ્યાન અયોગ્ય છે, કેમકે પર્યાય નય પણ દ્રવ્યને ઇચ્છે છે. પરન્તુ તે, દ્રવ્ય પર્યાય બંનેને માહોમાહે અત્યન્ત ભિન્ન માને છે. પર્યાયો ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળા છે, અને જે દ્રવ્ય છે તે શાશ્વતસ્વભાવવાળુ છે પર્યાયો દ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થાય, પણ દ્રવ્ય પર્યાયોથી ઉત્પન્ન નથી થતુ, તેથી તે (પરસ્પર) ભિન્ન છે આ કારણથી સામાયિક તે જીવનો પર્યાય છે અને તે તેનાથી ભિન્ન છે આ વ્યાખ્યાન બરાબર છે, અને તે પર્યાયનય માને છે (એ પ્રમાણે) જો પર્યાયનય, દ્રવ્ય-પર્યાય બન્નેને માને છે, તો પછી દ્રવ્યાર્થિકનય શા માટે માનવો જોઇએ.? ઉત્તર-દ્રવ્ય-પર્યાય બંને અભિન્ન છે, તેથી તે માનવો જોઇએ, વળી તે ઉભય માનવા છતા બન્ને પૃથગ્ભૂત છે, અને એકાન્તે એકત્વ અને અન્યત્વ ગ્રહણ કરવાથી મિથ્યાત્વ થાય છે ૨૬૫૨ થી ૨૬૫૫

કેટલાક અબહુશ્રુત, પર્યાયનય અને દ્રવ્યનયની વ્યાખ્યા કરતા કહે છે કે-જેઓ પર્યાય નયના મતે દ્રવ્યનો સર્વથા અભાવ કહે છે, તે અયોગ્ય છે કારણ કે પર્યાયનય પણ દ્રવ્યને ઇચ્છે છે, પરન્તુ તે નય દ્રવ્ય-પર્યાય બન્નેને અત્યન્ત ભિન્ન માને છે કેમકે પર્યાયો ઉત્પાદવ્યયસ્વભાવવાળા છે, અને દ્રવ્ય શાશ્વત છે વળી તે ગુણો દ્રવ્યથી આત્મસ્વરૂપ પામે છે, પણ દ્રવ્ય ગુણોથી આત્મસ્વરૂપ નથી પામતુ એ પ્રમાણે દ્રવ્ય-પર્યાય બન્ને ભિન્ન સ્વભાવવાળા હોવાથી પરસ્પર અત્યન્ત ભિન્ન છે, આ કારણથી શાશ્વત જીવ દ્રવ્યના પર્યાયભૂત સામાયિક પણ જીવથી અત્યન્ત ભિન્ન છે, એમ પર્યાયનય માને છે.

ઉપર મુજબ વ્યાખ્યા કરનારાઓની માન્યતા અયોગ્ય છે. કારણકે જો પર્યાયનય દ્રવ્ય તથા પર્યાય બન્નેને માને છે, તો પછી દ્રવ્યાર્થિક નયની કલ્પના શા માટે કરવી જોઇએ? પર્યાયનયની માન્યતાનુસાર દ્રવ્યની પણ સિદ્ધિ થઇ જશે.

દ્રવ્યાર્થિકનય દ્રવ્ય-પર્યાય બન્નેને પરસ્પર અભિન્ન માને છે, એટલે કે દ્રવ્યથી પર્યાયને અવ્યતિરિક્ત માને છે આ તફાવત જણાવવા માટે દ્રવ્યાર્થિકનય પર્યાયાર્થિક નયથી જુદો માનેલ છે, અને પર્યાયાર્થિકનય દ્રવ્ય-પર્યાય બન્નેને પરસ્પર ભિન્નજ માને છે, આથી

તે દ્રવ્યાર્થિકથી ભિન્ન છે. એ રીતે દ્રવ્યાર્થિકનય દ્રવ્ય-પર્યાય ઉભયને અભિન્ન માને છે અને પર્યાયનય ઉભયને અત્યન્ત ભિન્ન માને છે એ પ્રમાણે માન્યતામા ભેદ હોવાથી બ ને નય મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. કેમકે એક નય, બન્નેને અભિન્ન માને છે અને બીજો બન્નેને અત્યન્ત ભિન્ન માને છે ૨૬૫૨-થી-૨૬૫૫.

एगत्ते नणु दव्वं गुणो त्ति परियायवयणमित्तमिदं ।
तम्हा तं दव्वं वा गुणो व दव्वट्ठियग्गाहो ॥ २६५६ ॥
जइ भिन्नोभयगाही पज्जायनओ तदेगपक्खम्मि ।
अविरुद्धं चेव तय किमओ दव्वट्ठियनएण ? ॥ २६५७ ॥
तम्हा किं सामइय हवेज्ज दव्वं गुणो त्ति चिंतेयं ।
दव्वट्ठियस्स दव्वं गुणो तयं पज्जवनयस्स ॥ २६५८ ॥
इहरा जीवाणन्नं दव्वनयस्सेयरस्स भिन्नं ति ।
उभयनओभयगाहे घडेज्ज नेक्केक्कगाहम्मि ॥ २६५९ ॥

દ્રવ્ય-પર્યાયની એકતામા, "દ્રવ્ય-ગુણ" એ માત્ર પર્યાય વચન થાય, અને તેથી તે સામયિક દ્રવ્ય અથવા ગુણરૂપ છે, એમ દ્રવ્યાર્થિક નયની માન્યતા થાય તથા જો (અત્યન્ત) ભિન્ન દ્રવ્ય-પર્યાય ઉભયગ્રાહી પર્યાયનય છે, તો તેના એક પક્ષમા તે સામાયિક અવિરૂદ્ધ દ્રવ્યરૂપજ છે. તો પછી દ્રવ્યાર્થિકનય માનવા વડે શુ ? અને તેથી કરીને સામાયિક દ્રવ્યરૂપ છે, કે ગુણરૂપ છે, એવી ચિન્તા કરવાનુ શુ પ્રયોજન છે? દ્રવ્યાર્થિકનયના અભિપ્રાયે સામાયિક દ્રવ્યરૂપ છે, અને પર્યાયાર્થિકનયના અભિપ્રાયે ગુણરૂપ છે અન્યથા દ્રવ્યાર્થિકનયના અભિપ્રાયે સામાયિક જીવથી અભિન્ન, અને પર્યાયાર્થિક નયના અભિપ્રાયે ભિન્ન એમ ઉભય નયની ઉભય માન્યતામા સર્વ ઘટે છે, પણ એકેકની માન્યતામા નથી ઘટતુ ૨૬૫૬-થી-૨૬૫૯

દ્રવ્ય-પર્યાયની એકતામા દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ 'દ્રવ્ય અને ગુણ' એ બન્ને શબ્દ ઈન્દ્ર અને પુરન્દરાદિ શબ્દોની પેઠે એકાર્થ વાચી થવાથી પર્યાયવચનરૂપજ થાય, અને તેથી કરીને સામાયિક દ્રવ્યરૂપ અથવા ગુણરૂપ છે, એમ દ્રવ્યનયની માન્યતા ગણાય, પણ સામાયિક દ્રવ્યરૂપજ છે, એવી માન્યતા ન થાય, પરન્તુ એમ નથી, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ સામાયિક દ્રવ્યરૂપજ પ્રસિદ્ધ છે, તથા દ્રવ્ય-પર્યાયને પરસ્પર અત્યન્ત ભિન્નરૂપે ગ્રહણ કરનાર પર્યાયનય છે, એમ જો માનવામા આવે, તો તેના એક પક્ષમા (દ્રવ્ય પક્ષમા) સામાયિક દ્રવ્યરૂપજ છે એમ કઇપણ વિરોધ સિવાય માની શકાય એમ છે, આ રીતે પર્યાયનયથી ચાલી શકે એમ હોવાથી દ્રવ્યનયનો ઉપન્યાસ કરવાનુ શુ પ્રયોજન છે

આ સ્થળે સામાયિક દ્રવ્યરૂપ છે કે ગુણરૂપ છે? એવો વિચાર કરવાનુ પ્રસ્તુત છે, તેમા દ્રવ્યાર્થિકના અભિપ્રાયે સામાયિક દ્રવ્યરૂપ છે અને પર્યાયાર્થિકનયના અભિપ્રાયે ગુણરૂપ છે, અન્યથા તો દ્રવ્યાર્થિકનયના અભિપ્રાયે સામાયિક જીવથી અભિન્ન છે, અને પર્યાયાર્થિકનયના અભિપ્રાયે જીવથી ભિન્ન છે, એ પ્રમાણે એકેક નયની માન્યતા માનવાથી પૂર્વે ૨૬૫૪ મી ગાથામા કહેલી યુક્તિઓ વડે કઇ પણ ઘટતુ નથી, પરન્તુ હમણા ઉપર કહ્યા મુજબ જો દ્રવ્યનય સામાયિકને દ્રવ્યરૂપ અને પર્યાયનય પર્યાયરૂપ અથવા ગુણરૂપ માને છે, એમ સમુદિત ઉભયનયની ઉભય પ્રકારની માન્યતા છે, એમ

કહેવામા આવે તો કંઇ દોષ નથી, પરન્તુ એકેક નયની ઉભય પ્રકારની માન્યતામાં તો પૂર્વે કહેલા દોષ આવે છે ૨૬૫૬ ૨૬૫૯

હવે " सो चेव पज्जयट्ठियस्स नयस्स ' (૨૬૪૩) ઇત્યાદિ ઉત્તરાર્ધનું વ્યાખ્યાન ભાષ્યકાર મહારાજ કરે છે.

> नणु भणिय पज्जायट्ठियस्स जीवस्स एस हि गुणोत्ति ।
> छट्ठीए तओ दव्व सो त च गुणो तओ भिन्नो ॥ २६६० ॥
> उप्पाय–भगुराण पइक्खण जो गुणाण सताणो ।
> दव्वोवयारमेत्त जइ कीरइ तम्मि तन्नाम ॥ २६६१ ॥
> तब्भेयकप्पणाओ त तस्स गुणोत्ति होउ सामइय ।
> पण्णस्स नीलया जह तस्सताणोदियत्थमिया ॥ २६६२ ॥
> उप्पाय–भंगुरा ज गुणा य न य सोत्ति ते य तप्पभवा ।
> न य सो तप्पभवोत्ति य जुज्जइ त तदुवयाराओ ॥ २६६३ ॥
> अहवोदासीणमय दव्वनय पइ न जीवओ भिन्न ।
> भिन्नमियर पइ जओ नत्थि तदत्थतर जीवो ॥ २६६४ ॥

પર્યાયાર્થિક નયના અભિપ્રાયે ષષ્ઠીનિર્દેશથી સામાયિક જીવનો ગુણ છે, એમ કહ્યુ છે. તેથી જીવ દ્રવ્ય છે તથા સામાયિક ગુણ છે, અને તે ગુણ તેનાથી ભિન્ન છે. (આ કથન યોગ્ય નથી, કેમકે) પ્રતિક્ષણ ઉત્પાદ-વ્યય સ્વભાવવાળા ગુણોનો જે સતાન છે, તેમા જો દ્રવ્યનો ઉપચાર માત્ર કરાતો હોય, તો તે માનવા યોગ્ય છે. અને તેથી પત્રના સતાનના ઉત્પન્ન થઈને નાશ પામતા નીલતાદિ ગુણોની પેઠે તેના ભેદની કલ્પનાથી તે સામાયિક તે જીવદ્રવ્યનો ગુણ થાય તો કઇ દોષ નથી. ગુણો ઉત્પાદ-વ્યય સ્વભાવવાળા છે, સતાન નથી, ગુણો સતાનથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, સતાન ગુણથી ઉત્પન્ન થએલ નથી. માટે ઉપચારથી તે જીવ દ્રવ્ય ઘટે છે અથવા આ ઉદાસીન મત કહ્યો છે. દ્રવ્ય નયની અપેક્ષાએ સામાયિક જીવથી ભિન્ન નથી. (જીવજ સામાયિક છે) અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ ભિન્ન છે, કેમકે સામાયિક ગુણથી જીવ જુદો નથી. ૨૬૬૦–થી–૨૬૬૪

" सो चेव पज्जयट्ठियस्स " ઇત્યાદિ નિર્યુક્તિના કથનાનુસારે (૨૬૪૩ ગાથાનુ ઉત્તરાર્ધ) પર્યાય નયના અભિપ્રાયે સામાયિક જીવનો ગુણ છે. આ કથનમા "સામાયિક જીવનો ગુણ છે" એવા ષષ્ઠીનિર્દેશથી એવો નિશ્ચય થાય છે કે, જીવ દ્રવ્ય છે, અને સામાયિક ગુણ છે, તે ગુણ જીવથી ભિન્ન છે. જો એ પ્રમાણે ન હોય તો ષષ્ઠીનિર્દેશ થઇ શકે નહિ, માટે પર્યાય નયના અભિપ્રાયે ભિન્ન ભિન્ન દ્રવ્ય-પર્યાય ઉભયનો સદ્ભાવ છે. આ પ્રમાણે બીજી રીતે વ્યાખ્યા કરનારાઓ કહેવા માગે, તો તેઓને તે સબધમા પૂછવુ જોઇએ કે પર્યાય નયના અભિપ્રાયે દ્રવ્યને પારમાર્થિક રૂપે મનાય છે, કે માત્ર કલ્પના સ્વરૂપજ મનાય છે? જો પારમાર્થિક (સત્ય) રૂપે મનાતુ હોય, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે તે સબધી પૂર્વે ૨૬૫૪ મી ગાથામા દોષ બતાવેલ છે.

હવે બીજા પક્ષાનુસાર પર્યાયનયના અભિપ્રાયે દ્રવ્ય માત્ર કલ્પના રૂપજ મનાતુ હોય, તો તેમ માનવામા કંઈ દોષ નથી, કારણ કે પ્રતિસમય ઉત્પાદ-વ્યય સ્વભાવવાળા

ગુણોના સંતાનમાં સમાન બુદ્ધિ અને કથનના હેતુપણે દ્રવ્યનો ઉપચાર માત્ર કરાય તો કંઇ હરકત નથી, કારણ કે કલ્પિત સદ્‌ભાવ માનવામાં કોઈપણ પ્રકારની હાની નથી અને તેથી કરીને કલ્પિત દ્રવ્યની સાથે ગુણનો ભેદ માનતાં સામાયિક કલ્પિત જીવ દ્રવ્યનો ગુણ છે, એમ માનવામાં કોણ અટકાયત કરી શકે એમ છે? જેમ ગુણ સમુદાયથી વ્યતિરિક્ત કલ્પિત પત્રાદિ દ્રવ્યના નીલતાદિ ગુણો પત્રસંતાનમાં ઉત્પન્ન થઇ નાશ પામે છે. તેથી તે ગુણો તેનાથી ભિન્ન કહેવાય છે, તેમ અહીં પણ કલ્પિત જીવ દ્રવ્યનો સામાયિક ગુણ તેનાથી ભિન્ન છે, એમ માનવામાં કંઇ દોષ નથી. આ સ્થળે એમ ન કહેવું કે "દેવદત્તની ગાયો" ઇત્યાદિ વાસ્તવિક સંબંધવાળી બે વસ્તુની પેઠે દ્રવ્ય-ગુણના વાસ્તવિક સંબંધમાંજ પષ્ઠીનિર્દેશ ઘટે છે, અન્યત્ર દ્રવ્યના કલ્પિત સંબંધમાં નથી ઘટતો, કેમકે "રાહુનું મસ્તક. શિલાપુત્રનું શરીર." ઇત્યાદિ કલ્પિત પણ પષ્ઠીનિર્દેશ થાય છે. તદનુસાર દ્રવ્ય-પર્યાયના સંબંધમાં પણ ષષ્ઠીનિર્દેશ થાય છે.

ગુણ-સંતાનનો ભેદ જણાવનાર ધર્મભેદના અભાવે સ્વસ્વરૂપની પેઠે ગુણ અને દ્રવ્ય રૂપ સંતાનની અભેદતા માનવીજ યોગ્ય છે, તો પછી ગુણથી વ્યતિરિક્ત કલ્પિત દ્રવ્યનો સદ્‌ભાવ શામાટે માનવો જોઇએ? એવી શંકા થાય, તે તે અયોગ્ય છે, કારણ કે ભેદ જણાવનાર ધર્મભેદનો અભાવ છે, એ માન્યતા અસત્ય છે. ઉત્પાદ-વ્યય-સ્વભાવવાળા ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે, પણ દ્રવ્ય રૂપ સંતાન તે પ્રમાણે ઉત્પાદ-વ્યય નથી પામતો. આ એક રીતે ગુણ-સંતાનને ધર્મભેદ છે. તથા સામાયિકાદિ ગુણો અથવા નીલતાદિ ગુણો તે સંતાનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, પણ સંતાન ગુણોથી ઉત્પન્ન નથી થતો. આથી કરીને સંતાન કારણ છે, પણ કાર્ય નથી, અને ગુણો કાર્ય છે, પણ કારણ નથી. આ બીજી રીતે પણ ગુણ-સંતાનનો ધર્મભેદ છે. માટે જીવાદિ દ્રવ્યનો અભાવ નથી પણ સદ્‌ભાવ છે.

અથવા "સામાયિક શું દ્રવ્ય છે કે ગુણ છે" એ ચિન્તામાં દ્રવ્યનયના અભિપ્રાયે સામાયિક દ્રવ્ય છે, અને પર્યાયનયના અભિપ્રાયે ગુણ છે એમ ૨૬૫૮ મી ગાથામાં પૂર્વે કહ્યું છે. અહીં દ્રવ્ય-ગુણની વિચારણામાં એ નથી કહ્યું પરન્તુ "સામાયિક શું છે?" એ પ્રસ્તુત દ્વારની અંદર દ્રવ્ય-પર્યાયાસ્તિક નયમાંના કોઇપણ એક નયના મતે ઉદાસીન વૃત્તિવાળા આચાર્યશ્રીએ યુક્તિ વડે આ પ્રમાણે કહ્યું કે-દ્રવ્ય નયના અભિપ્રાયે સામાયિક જીવથી ભિન્ન નથી, પણ જીવરૂપજ છે આથી કરીને આ નયના અભિપ્રાયે હવે પછી કહેવાશે તે યુક્તિઓ વડે જીવાદિ દ્રવ્યજ વિદ્યમાન છે અને તેથી વ્યતિરિક્ત ગુણો પરમાર્થથી અસત્ છે. તથા પર્યાય નયના અભિપ્રાયે સામાયિક જીવ દ્રવ્યથી અભિન્ન છે, કેમકે પૂર્વોક્ત યુક્તિઓ વડે સામાયિકાદિગુણથી જીવ ભિન્ન નથી. આથી કરીને આ નયના અભિપ્રાએ ગુણોજ પરમાર્થથી વિદ્યમાન છે. જીવાદિ દ્રવ્ય તો કલ્પનામાત્રથીજ વિદ્યમાન છે પરમાર્થથી નહિ. ૨૬૬૦-થી-૨૬૬૪.

હવે બીજા દ્રવ્યાર્થિક નયનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહે છે.

वितियस्स दव्वमेत्त नत्थि तदत्थंतरं गुणो नाम।
सामन्नारत्थाणाभावाओ खरविसाण व ॥ २६६५ ॥
आविब्भाव-तिरोभावमेत्तपरिणामि दव्वमेवेय ।
निच्च बहुरूवंपि नडो व्व वेसंतरावन्नो ॥ २६६६ ॥
जं जं जे जे भावे परिणमइ पओग-वीससा दव्व ।
तं तह जाणाइ जिणो अपज्जवे जाणणा नत्थि॥ २६६७ ॥७९४॥२४१॥

બીજા દ્રવ્યાર્થિક નયના અભિપ્રાયે દ્રવ્યજ (સત્ય વસ્તુ) છે. સામાન્ય અવસ્થાનના અભાવે ખરશૃંગ જેવા ગુણ તેનાથી જુદા નથી. જુદા જુદા વેશ ધારણ કરનાર નટની પેઠે નિત્ય અને બહુ રૂપવાળુ કેવળ દ્રવ્યજ આવિર્ભાવ-તિરોભાવ માત્ર પરિણામવાળુ છે. (કારણ કે) જે જે પ્રયોગ-વિસ્રસા દ્રવ્ય જે જે ભાવે પરિણામ પામે છે, તે તે દ્રવ્યને તે તે રૂપે પરિણામ પામતુ જિનેશ્વર જાણે છે, કેમકે પર્યાય રહિત વસ્તુમાં પરિજ્ઞા નથી. ૨૬૬૫-થી-૨૬૬૭.

બીજા દ્રવ્યાર્થિક નયના અભિપ્રાયે સુવર્ણ-રજતાદિ સર્વ દ્રવ્યજ છે, શ્વેતરક્તાદિ ગુણો ખરશૃંગની પેઠે સામાન્યરૂપે અવસ્થિત ન હોવાથી દ્રવ્યથી જુદા નથી કુંડળાદિરૂપે આવિર્ભાવ અને મુદ્રિકાદિરૂપે તિરોભાવ પામવાના સ્વભાવવાળુ સુવર્ણાદિ કેવળ દ્રવ્યજ છે ઉદાહરણ તરીકે જેમ કોઇ નટ રામ-રાવણાદિના અનેક વેષ ધારણ કરવા છતા પણ સર્વઅવસ્થાઓમા પોતાના મૂળરૂપ દેવદત્તાદિ સ્વભાવને નથી તજી દેતો, તેમ દ્રવ્ય પણ નિત્ય-અવિચલિત સ્વભાવવાળુ હોવાથી કંકણ-બાજુબંધ-કુંડળ-મુદ્રિકા વિગેરે અનેક પ્રકારના પરિણામને પામવા છતા પણ પોતાના સુવર્ણ રૂપતાદિ દ્રવ્યસ્વભાવને નથી તજી દેતુ. માટે તેથી વ્યતિરિક્ત ગુણો કોઇ છેજ નહિ.

નિર્યુક્તિકાર પણ આજ હકીકત બીજી રીતે કહે છે. ચેતનવાળાનો વ્યાપાર અથવા પ્રયત્ન તે પ્રયોગ કહેવાય, અને સ્વભાવ તે વિસ્રસા કહેવાય. આ પ્રયોગ-વિસ્રસા વડે ઉત્પન્ન થએલુ દ્રવ્ય તે પ્રયોગ-વિસ્રસાદ્રવ્ય કહેવાય છે. તેમા ઘટ-પટાદિ દ્રવ્ય પ્રયોગ નિષ્પન્ન છે, અને ઇન્દ્રધનુષાદિ વિસ્રસાદ્રવ્ય, જે જે શ્વેત-રક્ત-શ્યામ-પીત આદિ પર્યાયરૂપે પરિણામ પામે, તે તે દ્રવ્ય, તે તે રૂપે પરિણામ પામતુ કેવળ દ્રવ્યજ છે પણ ભિન્ન એવા કોઇ પર્યાયો નથી, તેની વિદ્યમાનતા તો માત્ર ઉત્પ્રેક્ષાથીજ છે એમ કરૂણાનિધિ શ્રીમાન્ જિનેશ્વર દેવ કહે છે ઉદાહરણ તરીકે જેમ સર્પાદિ દ્રવ્ય ઉત્ફણ-વિફણ-કુંડલિતા આકારવાળુ થતા છતા, તે ઉત્ફણાદિ આકારરૂપ પર્યાય સર્પરૂપ પર્યાયથી વ્યતિરિક્ત નથી જણાતા, પણ તેવી સર્વ અવસ્થામા માત્ર સર્પાદિ રૂપ દ્રવ્યજ જણાય છે. માટે પર્યાયો તેથી ભિન્ન નથી.

શિષ્ય —જો પર્યાયો ન હોય, તો એમ કેમ કહી શકાય કે-" જે જે ભાવે પરિણામ પામે છે !"

આચાર્ય —પર્યાયરહિત વસ્તુમા કેવળી વિગેરેની પરિજ્ઞા નથી એ વાત જણાવવા માટે એમ કહેવાય છે બાકી પર્યાયોની વિદ્યમાનતા તો માત્ર ઉત્પ્રેક્ષાથીજ વાસ્તવિકરીતે દ્રવ્યથી વ્યતિરિક્ત કોઇ પણ પર્યાય નથી. કેવળ દ્રવ્યજ પરમાર્થથી વિદ્યમાન છે ૨૬૬૫-થી-૨૬૬૭

એજ વાત વધારે સ્પષ્ટ કરવાને હવે ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે

ज जाइ ज भाव परिमणइ तय तया तओऽणन्नं ।
परिणइमेत्तविसिट्ठ दव्व चिय जाणइ जिणिंदो ॥ २६६८ ॥
न सुवण्णादन्न कुडलाइ त चेय त तमागार ।
पत्त तव्ववएस लभइ सरूवादभिन्न ति ॥ २६६९ ॥
जइ वा दव्वादन्ने गुणादओ नूण सप्पएसत्त ।
होज्ज व रूवाइणं विभिन्नदेसोवलंभो वि ॥ २६७० ॥

जइ पज्जवोवयारो लय-प्पयासपरिणाममेत्तस्स ।
कीरइ तन्नाम न सो दव्वाद्दत्थन्तरब्भूओ ॥ २६७१ ॥
दव्वपरिणाममेत्त पज्जाओ सो य न खरसिंगस्स ।
तदपज्जवं न नज्जइ जं नाणं नेयविसयंति ॥ २६७२ ॥

જે દ્રવ્ય જે કાળે જે ભાવે પરિણામ પામે છે, તે દ્રવ્ય તે કાળે તે પર્યાયથી અભિન્ન હોવાથી પરિણતિમાત્ર વિશિષ્ટ દ્રવ્ય છે, એમ જિનેશ્વર જાણે છે. કુંડળાદિ સુવર્ણથી ભિન્ન નથી, પણ તે દ્રવ્યજ તે તે આકારને પ્રાપ્ત થવાથી સ્વરૂપથી અભિન્ન એવા તે તે વ્યપદેશને પામે છે, જો ગુણ વિગેરે દ્રવ્યથી અન્ય હોય, તો અવશ્ય તેમને સપ્રદેશપણુ પ્રાપ્ત થાય, અને રૂપાદિ પણ ભિન્ન દેશમા જણાય. જો આવિર્ભાવ-તિરોભાવરૂપ પરિણામવાળા દ્રવ્યનો પર્યાયરૂપે ઉપચાર કરાતો હોય, તો તે પ્રમાણે માનવામા કંઇ દોષ નથી, કેમકે તે પર્યાય દ્રવ્યથી જુદો નથી. દ્રવ્ય પરિણામમાત્ર પર્યાય છે, તેનો પર્યાય ખરશૃંગને નથી, માટે પર્યાયરહિત હોવાથી તે જણાતુ નથી, કેમકે જ્ઞાન જ્ઞેય વિષયવાળુ હોય છે. ૨૬૬૮-થી૨૬૭૨.

ઘટ-પટ-ઇન્દ્રધનુષાદિ દ્રવ્ય, જે કાળે શ્વેત-રક્તાદિ પર્યાયરૂપે પરિણામ પામે છે, તે વખતે પર્યાયથી અભિન્ન પરિણતિ માત્ર વિશિષ્ટ અવિચલિત સ્વરૂપવાળુ તે દ્રવ્યજ છે. એમ જિનેશ્વર જાણે છે.

પર્યાયો વસ્તુરૂપ છતા પણ જો નથી, તો અવિશિષ્ટ સુવર્ણાદિ દ્રવ્યની અંદર કુંડળ-વીંટી-નૂપુર વિગેરે વ્યવહાર કેવી રીતે થઇ શકે? આવી શંકા કરવામા આવે, તો તેના ઉત્તરમા સમજવુ કે કુંડળાદિ પર્યાય સુવર્ણથી ભિન્ન નથી, કે જે વડે કુંડળાદિ પર્યાયો સુવર્ણાદિ દ્રવ્યથી જુદા હોઇ શકે, પરન્તુ તે સુવર્ણાદિ દ્રવ્ય, કુંડળ-કંકણ આદિ આકારને પામવાથી તે તે આકારરૂપે કહેવાય છે. કારણકે એ કુંડળ-કંકણાદિ આકાર દ્રવ્યથી ભિન્ન નથી, જો ભિન્ન હોય, તો દ્રવ્યને નિરાકારપણુ પ્રાપ્ત થાય માટે ગુણ-પર્યાયો દ્રવ્યથી જુદા નથી. વળી જો રૂપાદિ ગુણો અને નવા પુરાણાદિ પર્યાયો દ્રવ્યથી જુદા માનવામા આવે, તો અવશ્ય તેમને સપ્રદેશપણુ પ્રાપ્ત થાય. કારણ કે "ગુણ વિગેરે દ્રવ્યના પ્રદેશો છે એ પ્રમાણે રૂઢ છે. તે છતા જ્યારે ગુણ વિગેરેને દ્રવ્યથી જુદા માનવામા આવે, ત્યારે તે અવયવો પ્રદેશોને બીજુ સ્થાન ન રહેવાથી ગુણોજ પોતાના પ્રદેશો થશે પરન્તુ ગુણ વિગેરે તો હમ્મેશા પરાધીનપણે અન્યના પ્રદેશરૂપેજ રૂઢ છે કોઇ પણ વસ્તુ પોતે પોતાનો અવયવ થાય છે, એવુ ક્યાંઇ જણાતુ નથી, અને ઘટતુ પણ નથી. વળી જો ગુણ વિગેરે દ્રવ્યથી જુદા હોય તો રૂપ-રસ-ગન્ધ આદિ ઘટાદિ દ્રવ્યથી ભિન્ન સ્થળે જણાવા જોઇએ જેમ ઘટથી પટ ભિન્ન સ્થળે જણાય છે, તેમ જે જેનાથી ભિન્ન હોય, તે તેનાથી ભિન્ન સ્થળે જણાવુ જોઇએ. રૂપાદિ તે પ્રમાણે જણાતા નથી, તેથી તે ઘટથી જુદા નથી માટે પર્યાય કેવળ દ્રવ્યરૂપજ છે, જુદા પર્યાય નથી. પરંતુ આવિર્ભાવ તિરોભાવરૂપ પરિણામ માત્રને જો પર્યાયરૂપે ઉપચાર કરાતો હોય, તો તે પ્રમાણે માનવામા કંઇ હરકત નથી કેમકે દ્રવ્યથી જુદા એવો કોઈ વાસ્તવિક પર્યાયજ નથી

જો પર્યાયો વાસ્તવિક નથી અને કલ્પિત છે, તો પછી ખરશૃંગનો પણ એવો કલ્પિત પર્યાય કેમ નથી માનતા, ત્યા પણ કલ્પના કરતા કોઇ રોકી શકે એમ નથી એ પ્રમાણે પૂછવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે દ્રવ્યનો વિશિષ્ટ પરિણામ તેજ પર્યાય

છે, બીજુ કંઇ નથી, અને તે પર્યાય દ્રવ્યથી જુદો જણાતો નથી, માટે કલ્પિત છે તેની રીતે ખરશૃંગનો પરિણામ થતો નથી કે જેથી તેના પર્યાયની કલ્પના કરી શકાય, કેમકે ખરશૃંગ દ્રવ્યજ નથી આજ કારણથી-ખરશૃંગ દ્રવ્ય ન હોવાથી પર્યાયરહિત છે. તેથી કેવળીવડે જાણી શકાતુ નથી. (તેમના જ્ઞાનનો વિષય થતુ નથી) કેમકે તે અભાવરૂપ છે. ૨૬૬૮-થી-૨૬૭૨

હવે સામાયિકના પ્રકારનુ દ્વાર કહે છે

सामाइयपि तिविहं सम्मत्त सुय तहा चरित्त च ।
दुविह चेव चरित्त अगारमणगारियं चेव ॥ २६७३ ॥ ७९६ २४६

अज्झयणपि य तिविह सुत्ते अत्थे अ तदुभए चेव ।
सेसेसुवि अज्झयणेसु होइ एसेव निज्जुत्ती ॥ २६७४ ॥ मू. भा० १५०

સમ્યક્ત્વ સામાયિક-શ્રુત સામાયિક અને ચારિત્ર સામાયિક એમ સામાયિક ત્રણ પ્રકારે છે તેમા ચારિત્રસામાયિક દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ એમ બે પ્રકારે છે. તથા શ્રુત સામાયિક પણ સૂત્રથી-અર્થ થી-ને સૂત્રાર્થથી એમ ત્રણ પ્રકારે છે (અપિશબ્દથી સમ્યક્ત્વ સામાયિક પણ ઔપશમિક ક્ષાયિક-ને ક્ષાયોપશમિક એમ ત્રણ પ્રકારે છે) આ સામાયિક-અધ્યયન સિવાય શેષ ચતુર્વિંશતિસ્તવ આદિ અધ્યયનનોમા પણ (ઉદ્દેશ-નિર્દેશાદિ ઉપોદ્ઘાતરૂપ આજ નિર્યુક્તિ હોય છે ૨૬૭૩-થી-૨૬૭૪

હવે ભાષ્યકાર મહારાજ સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકના ભેદ જણાવે છે

सम्म निसग्गओऽहिगमओ य दसहा तप्पभेयाओ ।
कारय-रोयग दीवगमहवा खइयाइय तिविह ॥ २६७५ ॥
सुत्त-त्थ-तदुभयाइ बहुहा वा सुत्तमक्खरसुयाई ।
खइयाइ तिहा सामाइयाइ वा पंचहा चरण ॥ २६७६ ॥
दुविह-तिविहाइणाणुव्वयाइ बहुहंगदेसचारित्त ।
वीसु सवाइ पुण पज्जयओऽणतभेयाइ ॥ २६७७ ॥
चउवीसयत्थयाइसु सव्वज्झयणेसु याणुओगम्मि ।
एस चिय निज्जुत्ती उद्देसाइ निरुत्तता ॥ २६७८ ॥

નિસર્ગથી અને અધિગમથી એમ સમ્યક્ત્વ બે પ્રકારે છે અને તેના ઉત્તરભેદથી દશ પ્રકારે છે, અથવા કારક-રોચક-ને દીપક એમ ત્રણ પ્રકારે, અથવા ક્ષાયિકાદિ ત્રણ પ્રકારે સમ્યક્ત્વ સામાયિક છે સૂત્ર અર્થ અને સૂત્રાર્થ એમ ત્રણ પ્રકારે અથવા અક્ષર શ્રુતાદિ ત્રણ પ્રકારે શ્રુત સામાયિક છે, અને ક્ષાયિકાદિ ત્રણ પ્રકારે અથવા સામાયિકાદિ પાંચ પ્રકારે ચારિત્ર સામાયિક છે તથા દ્વિવિધ ત્રિવિધાદિ વડે અણુવ્રતાદિ સંબંધી દેશ-વિરતિ ચારિત્ર બહુ ભેદે છે અને પૃથક્ પૃથક્ એ સમ્યક્ત્વાદિ પર્યાયથી અનન્ત ભેદવાળા છે તથા ચતુર્વિંશતિસ્તવાદિ સર્વ અધ્યયનોના અનુયોગમા પણ ઉદ્દેશાદિથી આરંભીને નિરુક્તિ પર્યન્ત જે કહી તેજ નિર્યુક્તિ જાણવાની છે ૨૬૭૫-થી-૨૬૭૮

નિસર્ગથી અને અધિગમથી એમ બે પ્રકારે સમ્યકત્વ થાય છે, તેમા નારકી વિગેરે-ને જે સ્વભાવથીજ કોઈના ઉપદેશ વિના સમ્યકત્વ થાય છે, તે નિસર્ગ સમ્યકત્વ, અને તીર્થંકરાદિકની સમીપે ધર્મશ્રવણથી સ્કંદમુનિ વિગેરેની પેઠે તત્ત્વશ્રદ્ધાન રૂપ સમ્યકત્વ થાય, તે અધિગમ સમ્યકત્વ, આ બન્ને પ્રકારના સમ્યકત્વના ઉત્તર ભેદ વિચારતા દશ ભેદ થાય છે, તેમા ઔપશમિક-સાસ્વાદન-ક્ષાયોપશમિક-વેદક અને ક્ષાયિક, એ પાચ પ્રકારે નિસર્ગ સમ્યકત્વ, અને એવાજ બીજા પાચ પ્રકારે અધિગમ સમ્યકત્વ છે. બન્ને મળીને દસ પ્રકાર. તથા કારક-રોચક-ને દીપક, અથવા ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક ને ઔપશમિકના ભેદે ત્રણ પ્રકારે પણ સમ્યકત્વ થાય છે. અનન્તાનુબન્ધી ચતુષ્ક તથા દર્શનમોહનીયની ત્રણ, એ સાત પ્રકૃતિનો સર્વથા નાશ થવાથી જે તત્ત્વશ્રદ્ધાન થાય, તે ક્ષાયિક સમ્યકત્વ. એ સાત પ્રકૃતિમાથી જે ઉદય પામેલી હોય તેનો ક્ષય, અને અનુદિત પ્રકૃતિનો ઉપશમ થવાથી સમ્યકત્વ મોહનીયના રસોદયવન્તને જે તત્ત્વશ્રદ્ધાન થાય, તે ક્ષાયોપશમ સમ્યકત્વ છે. અને એ સાતે પ્રકૃતિ સત્તામા છતા સર્વથા ઉપશાન્ત હોય, તેથી જે તત્ત્વશ્રદ્ધાન ઉત્પન્ન થાય, તે ઔપશમિક સમ્યકત્વ છે. જે સમ્યકત્વ થવાથી જીવ સદનુષ્ઠાનની શ્રદ્ધા કરે અને તે પ્રમાણે સારી રીતે આચરે, અનશન કે તે અનુષ્ઠાન કરાવે માટે તે કારક સમ્યકત્વ કહેવાય છે. આ સમ્યકત્વ સાધુ વિગેરેને હોય છે જે સમ્યકત્વથી શ્રેણિકાદિકની પેઠે સદનુષ્ઠાનમા રૂચિ થાય, પણ તે પ્રમાણે આચરણ ન થાય, તે રોચક-સમ્યકત્વ. અગાર મર્દકાચાર્યની પેઠે સ્વય તત્ત્વશ્રદ્ધાનરહિત મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છતાં બીજાને ધર્મોપદેશાદિ વડે તત્ત્વશ્રદ્ધાન ઉત્પન્ન કરે, તે દીપક સમ્યકત્વ કહેવાય છે.

સૂત્ર-અર્થ-અને સૂત્રાર્થ, એમ ત્રણ પ્રકારે શ્રુત સામાયિક છે. અથવા અક્ષરશ્રુત અનક્ષર શ્રુતાદિના ભેદે બહુ પ્રકારે પણ શ્રુતસામાયિક છે આ અક્ષરશ્રુતાદિનો વિચાર આગળ શ્રુતજ્ઞાનના અધિકારમા બહુ વિસ્તારથી કહેલો છે તેથી તે સમ્બન્ધી અહીં કંઈપણ નથી કહેતા

ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક-અને ઔપશમિક એમ ત્રણ પ્રકારે ચારિત્રસામાયિક છે. અથવા સામાયિક-છેદોપસ્થાપનીય-પરિહારવિશુદ્ધિ-સૂક્ષ્મસપરાય-અને યથાખ્યાત ચારિત્ર એમ પાચ પ્રકારે પણ ચારિત્ર સામાયિક છે. તથા દ્વિવિધ-ત્રિવિધાદિ ભગજાળ વડે પ્રતિપાદિત અણુવ્રતાદિ સબન્ધી દેશવિરતિ સામાયિકચારિત્ર અનેક પ્રકારે છે.

ઉપરોક્ત સર્વ સામાયિકના જુદા જુદા ભેદો વિચારતા, બધા સમુદિત ભેદો પર્યાયની અપેક્ષાએ અનન્તા છે, કેમકે સયમ શ્રેણિમા અસખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાય સ્થાનો છે, તે દરેક અધ્યવસાય સ્થાનો અનન્તા પર્યાયવાળા છે.

એ પ્રમાણે શેષ ચતુર્વિંશતિસ્તવાદિ અધ્યયનોમા અને ચશબ્દથી બીજા શસ્ત્ર પરિજ્ઞાદિ અધ્યયનોમા પણ અનુયોગ કરતા (વ્યાખ્યાન કરતા) આજ પ્રમાણે પ્રથમ ઉપદેશાદિકથી આરભીને નિરૂક્તિ પર્યન્તના દ્વારો રૂપ ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિ જાણવી. ૨૬૭૫-થી-૨૬૭૮.

હવે "સામાયિક કોને હોય છે?" તેનુ દ્વાર કહે છે,

जस्स सामाणिओ अप्पा सजमे नियमे तवे ।
तस्स सामाइय होइ इइ केवलिभासिअं ॥ २६७९ ॥ ७९७-७४७ ॥
जो समो सव्वभूएसु तसेसु थावरेसु य ।
तस्स सामाइयं होइ इइ केवलिभासियं ॥ २६८० ॥ ७९८-७४८ ॥

सावज्जोगपरिरक्खणट्ठा सामाइयं केवलियं पसत्थ ।
गिहत्थधम्मा परमंति नचा कुज्जा बुहो आयहियं परत्था ॥२६८१॥७९९-२४९॥

केवलिय पडिपुन्न परमं जट्ठ गिहत्थधम्माओ ।
त हियमिओ परत्था सिवं पर वा तदत्थ वा ॥ २६८२ ॥
गिहिणावि सव्ववज्ज दुविह तिविहेण छिन्नकालं त ।
कायव्वमाह सव्वे को दोसो भण्णएऽणुमई ॥ २६८३ ॥

જેનો આત્મા મૂળગુણરૂપ સયમમા, ઉત્તરગુણાત્મક નિયમમા અને અનશનાદિ તપમા સ્થિત હોય તેને તથા જે ત્રસ-અને સ્થાવર એવા સર્વ જીવો ઉપર સમાનભાવે વર્તતો હોય (જીવમાત્રને આત્મવત્ ગણતો હોય) તેને સામાયિક હોય છે, એમ શ્રીમાન્ કેવળી ભગવન્તે કહ્યુ છે. સાવદ્ય યોગથી (આત્માનુ) રક્ષણ કરનાને સપૂર્ણ અને પવિત્ર સામાયિક ગૃહસ્થધર્મથી શ્રેષ્ઠ છે, એમ જાણીને વિદ્વાન પુરૂષે મોક્ષ માટે આત્મોપકારક એવુ સામાયિક કરવુ જોઈએ. કેવલિક એટલે પરિપૂર્ણ, પરમ એટલે ગૃહસ્થ ધર્મથી શ્રેષ્ટ, તે આત્મહિતકારક સામાયિક, આલોક-પરલોક માટે, અથવા મોક્ષ તે પર અને તેને માટે કરવુ જોઈએ. (સપૂર્ણ સામાયિક ન કરી શકે એવા) ગૃહસ્થોએ પણ બેઘટિકાદિ કાળ-પ્રમાણ સર્વશબ્દ વર્જીને દ્વિવિધ-ત્રિવિધે સામાયિક કરવુ જોઈએ. સર્વશબ્દમા શો દોષ છે, કે જેથી તેમા તેનો નિષેધ કરાય છે ? (-એમ પૂછવામા આવે તો) કહેવાનુ કે (સામા-યિકમા સર્વ સાવદ્ય યોગનો નિષેધ કરતા ગૃહસ્થને વ્રત ભગ થાય, કેમકે ગૃહાદિકમા પૂર્વે અનેક આરભ પ્રવર્તાવેલા હોય છે, તેથી સામાયિકમા રહેલા ગૃહસ્થને તેની) અનુમતિ-રૂપ દોષ લાગે છે. ૨૬૭૯-થી-૨૬૮૩

સર્વ સાવદ્યયોગની વિરતિ કરતા, ગૃહસ્થને કેવી રીતે અનુમતિ દોષ લાગે છે ? તે નિર્યુક્તિકાર અને ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે

सव्वति भाणिऊण विरइ खलु जस्स सव्विया नत्थि ।
सो सव्वविरइवाइ चुकइ देस च सव्व च ॥ २६८४ ॥ ८००-२५०

सव्व ति भाणिऊण विरइ खलु जस्स सव्विया नत्थि ।
पुव्वपउत्तसावज्जकम्मसाइज्जण मोत्तु ॥ २६८५ ॥
नणु तिविह तिविहेण पच्चक्खाणं सुयम्मि गिहिणोऽवि ।
त थूलवहाईणं न सव्वसावज्जजोगाणं ॥ २६८६ ॥
जइ किंचिदप्पओयणमप्पप्प वा विसेसिय वत्थु ।
पच्चक्खेज्ज न दोसो सयभूरमणाइमच्छु व्व ॥ २६८७ ॥
जो वा निक्खमिउमणो पडिमं पुत्ताइसतइनिमित्तं ।
पडिवज्जेज्ज तओ वा करेज्ज तिविहंपि तिविहेण ॥ २६८८ ॥
जो पुण पुव्वारद्धाणुज्झियसावज्जकम्मसताणो ।
तदणुमइपरिणइ सो न तरइ सहसा नियत्तेउ ॥ २६८९ ॥

सामाइयम्मि उ कए समणो इव सावओ हवइ जम्हा ।
एएण कारणेणं बहुसो सामाइयं कुज्जा ॥ २६९०॥ ८०१–२५१
जो नवि वट्टइ रागे नवि दोसे दोण्ह मज्झयारम्मि ।
सो होइ उ मज्झत्थो सेसा सव्वे अमज्झत्था ॥ २५९१ ॥ ८०३–२५२

કર્મારભની અનુમતિના સદ્ભાવથી જેને સર્વ વિરતિ નથી (એવા ગૃહસ્થ) સર્વસાવદ્ય યોગનો ત્રિવિધ ત્રિવિધે ત્યાગ કરૂ છુ એમ કહીને (વિરતિ કરે છે) તે સર્વ વિરતિ કહેનાર દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ઉભયનો નાશ કરે છે (જેમ સાવદ્યયોગ કરવા કરાવવાનુ ગૃહસ્થ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે) તેમ અનુમતિનુ પણ પ્રત્યાખ્યાન કેમ નથી કરતો? એ (પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે) પૂર્વે ગૃહાદિમા પ્રવર્તાવેલા સાવદ્યકર્મ ઉપરનો અભિષ્વગ તજવાને ગૃહસ્થ શક્તિમાન નથી (તેથી સાવદ્યયોગની અનુમતિનુ તે પ્રત્યાખ્યાન નથી કરતો.) ગૃહસ્થને પણ ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન સિદ્ધાન્તમા કહ્યુ-છે. (ભગવતી સૂત્રમા કહ્યુ છે કે-" समणोवासगस्स ण भते ! पुव्वमेव थूले पाणाइवाए अपच्चक्खाए भवइ, सेण भते ! पच्छा पच्चाइक्खमाणे किं करेइ ? गोयमा ! तीय पडिक्कमइ, पडुप्पन्न सवरेइ, अणागयं पच्चक्खाइ । तीय पडिक्कममाणे किं तिविह तिविहेण पडिक्कमइ, तिविह दुविहेण पडिक्कमइ, तिविह एगविहेण पडिक्कमइ, जाव एगविह एगविहेण पडिक्कमइ ? गोयमा ! तिविहतिविहेण पडिक्कमइ जाव एकविह एकविहेण पडिक्कमइ " તો પછી તેનો નિષેધ કેમ કરો છો ? એમ કહેવામા આવે,) તો તે ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતાદિકનુ સમજવુ, પણ સર્વસાવદ્યયોગનુ નહિ. સ્વયભૂરમણ સમુદ્રાદિના મત્સ્ય સબધી ત્રિવિધ ત્રિવિધે જેમ કોઇ પ્રત્યાખ્યાન કરે તો તે દોષને માટે નથી, તેમ જો (કાકમાસાદિ) કિંચિત્ નિષ્પ્રયોજન, અથવા (મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહારના હસ્તિદન્તાદિ) અપ્રાપ્ય વસ્તુ વિશેષનુ ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન કરે, તો તે દોષને માટે નથી, અથવા કોઇ ચારિત્ર લેવાની ઇચ્છાવાળો, પુત્ર-પરિવારાદિના નિમિત્તે (વિલબ કરતો), અગીઆર પ્રતિમા અગીકાર કરે, અને તે ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન કરે, (તો દોષ નથી.) પણ જે પૂર્વે આરભેલ અને નહિ તજેલ સાવદ્યકર્મસતાનવાળો હોય, તે તેની અનુમતિના પરિણામને એકદમ નિવર્તવાને શક્તિમાન નથી થતો, તેથી તે ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન ન કરે. સામાયિક કરતી વખતે ગૃહસ્થ શ્રાવક પણ સાધુ જેવો થાય છે. કારણ કે ઘણુ કરીને અશુભયોગ રહીતપણા થકી ઘણી નિર્જરા કરે છે. (મધ્યસ્થ થઇને) ઘણીવાર સામાયિક કરવા જોઇએ જે રાગ અથવા દ્વેષમા ન વર્તતો હોય પણ બન્નેના મધ્યમા હોય, તે મધ્યસ્થ કહેવાય છે, તે શિવાયના સર્વ અમધ્યસ્થ છે. ૨૬૯૦-૨૬૯૧

હવે " કયુ સામાયિક કયા હોય ? " તે જણાવવાને ત્રણ દ્વાર ગાથાઓ કહેછે.

खेत दिसि-काल-गइ-भविय-सन्नि-ऊसास-दिट्ठिमाहारे ।
पज्जत्त-सुत्त-जम्म-ठिई वेय-सण्णा-कसाया-ऽऽउ ॥ २६९२ ॥ ८०४–२५३

जीवो पमायबहुलो बहुसोऽवि अ बहुविहेसु अत्थेसु
एएण कारणेण बहुसो सामाइयं कुज्जा ॥ ८०२ ॥

જીવ ઘણા પ્રકારના શબ્દાદિ અર્થોમા વારવાર પ્રમાદી બને છે. તે કારણથી વારવાર સામાયિક કરવુ.

नाणे जोगु वओगे सरीर-सठाण सघयण माणे ।
लेसापरिणाम वेयणा य समुग्घायकम्मे य ॥ २६९३ ॥ ८०५–२५४
निव्वेढ्ढणमुव्वट्टे आसवकरण तहा अलकारं ।
सयणासणठाणट्टे चकमते य कि कहिय ॥ २६९४ ॥ ८०६–२५५

ક્ષેત્ર-દિશા-કાળ-ગતિ-ભવિક-સંજ્ઞિ-ઉશ્વાસ-દષ્ટિ-આહારક-પર્યાપ્ત--સુપ્ત--જન્મ-સ્થિતિ-વે૦ સંજ્ઞા-કષાય-આયુષ-જ્ઞાન-યોગ-ઉપયોગ-શરીર-સંસ્થાન-સંઘયણનું પ્રમાણ, તથા લેશ્યાના પરિણામ-વેદના-સમુદ્ઘાત કર્મ-નિર્વેષ્ટન-ઉદ્વર્તન-આશ્રવકરણ-અલંકાર-શયન-આશન અને એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જતા, કયા કયુ સામાયિક કહ્યુ છે ? (તે કહીશું) ૨૬૯૨-થી-૨૬૯૪

પ્રથમ ક્ષેત્રદ્વારની અપેક્ષાએ ઉર્ધ્વલોકાદિમા કયુ સામાયિક કયા હોય ? તે કહે છે

सम्मसुयाण लाभो उड्ढे य अहे य तिरियलोए य ।
विरई मणुस्सलोए विरयाविरई य तिरिएसु ॥ २६९५ ॥ ८०७–२५६
पुव्वपडिवण्णया पुण तीसुवि लोएसु नियमओ तिण्ह ।
चरणस्स दोसु नियमा भयणिज्जा उड्ढलोगम्मि ॥ २६९६ ॥ ८०८-२५७

સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુતસામાયિકનો લાભ ઉર્ધ્વ-અધો-અને તિર્છા લોકમાં થાય છે. (ચારિત્ર સામાયિકમાથી) સર્વ વિરતિ મનુષ્ય લોકમાજ પ્રાપ્ત થાય છે, અને દેશવિરતિ તિર્યંચોમા પણ થાય છે ત્રણે સામાયિક પૂર્વ પ્રાપ્ત થયા હોય એવા જીવો તો ત્રણે લોકમા અવશ્ય હોય છે. ચારિત્ર સામાયિકવાળા અધોલોક અને તિર્છાલોકમા અવશ્ય હોય છે, ઉર્ધ્વલોકમા તો હોએ ખરા ને ન પણ હોય ૨૬૯૫-૨૬૯૬

સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુતસામાયિક, અધો-ઉર્ધ્વ-અને તિર્છાલોકમા પ્રાપ્ત થાય છે તેમા મેરૂપર્વત તથા દેવલોકાદિ ઉર્ધ્વલોકમા નિસર્ગથી અથવા અધિગમથી સમ્યકત્વ સામાયિકનો લાભ થાય છે અને તેજ વખતે શ્રુતઅજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનરૂપે પરિણમતુ હોવાથી શ્રુતજ્ઞાનનો લાભ થાય છે અધોલોકની અંદર અધોગામમા તથા નરકોમા જેઓ સમ્યક્ત્વ પામે છે, તેમને પણ યથોક્ત બે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે એ પ્રમાણે તીર્છા લોકમા પણ ઉપરોક્ત બે સામાયિકનો લાભ થાય છે એ ત્રણે લોકમા ઉપરોક્ત બે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છેજ, પણ એમ ન સમજવુ કે એ બે સામાયિકનીજ પ્રાપ્તી થાય છે, કેમકે તિર્છાલોકમા અઢી-દ્વીપ અને બે સમુદ્ર પ્રમાણ મનુષ્યલોકની અંદર ત્રીજુ ચારિત્ર સામાયિક પણ પ્રાપ્ત થાય છે આ ચારિત્ર સામાયિક તિર્છાલોકમાજ પ્રાપ્ત થાય છે. અન્યત્ર નથી થતુ, કેમકે તેના અધિકારી મનુષ્યોજ છે, બીજા નથી એ સબંધી ક્ષેત્રનો નિયમ તો વિશેષજ્ઞ જાણે અને દેશવિરતિ સામાયિકનો લાભ તિર્યંચ તથા મનુષ્યોને થાય છે.

ઉપરોક્ત ત્રણે સામાયિક પૂર્વ પ્રતિપન્ન (પૂર્વે પામેલા) જીવો તો અવશ્ય ત્રણે લોકમા હોય છે, પણ ચારિત્ર સામાયિકવાળા પૂર્વપ્રતિપન્ન જીવો અધોલોક-અને તિર્છા-લોકમા અવશ્ય હોય છે, ઉર્ધ્વલોકમા ભજના હોય છે, એટલે કે કોઇ વખત હોય, અને કોઈ વખત ન પણ હોય. ૨૬૯૫-૨૬૯૬

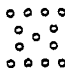
હવે દિગ્દ્વાર કહેવાને માટે સાત પ્રકારની દિશાઓ જણાવીને, નામ-સ્થાપના-દિશાનુ સ્વરૂપ સુગમ હોવાથી તે કહ્યા સિવાય પ્રથમ દ્રવ્યદિશાનુ અને ક્ષેત્રદિશાનુ સ્વરૂપ કહે છે.

नामं ठवणा दविए खेत्त दिसा तावखेत्त पणणवए ।
सत्तमिया भावदिसा परूवणा तस्स कायव्वा ॥ २६९७ ॥ ८०९-२५८

तेरसपएसियं जं जहण्णओ दसदिसागिइं दव्वं ।
उक्कोसमणंतपएसिय च सा होइ दव्वदिसा ॥ २६९८ ॥
एक्केक्को विदिसासु मज्झे य दिसासुमायया दो दो ।
चिंति दसाणुगमणे दसदिसमेक्केक्कयं काउ ॥ २६९९ ॥
त न दसदिसागारं जं चउरस्समति तन्न दवदिसा ।
खेत्तदिसट्ठपएसियरुयगाओ मेरुमज्झमि ॥ २७०० ॥

નામદિક્-સ્થાપનાદિક્-દ્રવ્યદિક્-ક્ષેત્રદિક્-તાપક્ષેત્રદિક્-પ્રજ્ઞાપકદિક્-અને સાતમી ભાવદિગ્ એ સાત દિશા છે તેની પ્રરૂપણા કરવી, જઘન્યથી તેર પ્રદેશના અવગાહવાળુ ને તેરપ્રદેશવાળુ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસખ્યાત પ્રદેશાવગાહવાળુ અનન્તપ્રદેશવાળુ, દસદિશાની આકૃતિવાળુ જે દ્રવ્ય, તે (દશદિશાની ઉત્પત્તિનુ કારણ હોવાથી) દ્રવ્યદિગ્ કહેવાય છે. વિદિશાઓમા એકેક અને મધ્યમાં એક તથા દિશાઓમા બે બે દીર્ઘ (એમ જઘન્ય તેર પ્રદેશિક, દ્રવ્યદિક્ થાય છે.) બીજાઓ વળી એમ કહે છે કે દસદિશામા એકેક પરમાણુ સ્થાપીને દસદિશાકારવાળુ જે દ્રવ્ય થાય, તે દ્રવ્યદિગ્. પણ તે દશ પ્રદેશવાળુ દ્રવ્ય દસદિશાકારવાળુ નથી, કેમકે તે ચોખડુ થાય છે. તેથી તે દ્રવ્યદિગ્ ન કહેવાય, મેરુમધ્યે આઠરૂચક પ્રદેશથી ક્ષેત્રદિક્ કહેવાય છે, ૨૬૯૭-થી-૨૭૦૦

નામદિક્-સ્થાપનાદિક્-દ્રવ્યદિક્-ક્ષેત્રદિક્-પ્રજ્ઞાપકદિક્-તાપક્ષેત્રદિક્--અને સાતમી ભાવદિગ્ આ સાત પ્રકારમાથી પ્રથમના બે પ્રકાર સુગમ હોવાથી, તેનો વિસ્તાર કર્યા સિવાય પ્રથમ દ્રવ્યદિશાનુ સ્વરૂપ કહીએ છીએ, દ્રવ્યજ દસ દિશાઓના ઉત્થાનનો હેતુ હોવાથી તેને દ્રવ્યદિક્ કહેવાય છે. અથવા દ્રવ્યપ્રધાન-દ્રવ્યસબધી દિશા તે દ્રવ્યદિક્ કહેવાય છે તેમા જઘન્યથી તેર પ્રદેશી અને ઉત્કૃષ્ટથી અનન્તપ્રદેશી એવુ દસદિશાની આકૃતિવાળુ દ્રવ્ય, સપૂર્ણ દસદિશાઓના ઉત્થાનનુ કારણ હોવાથી તે દ્રવ્યદિગ કહેવાય છે ઉદાહરણ તરીકે એક પરમાણુ મધ્યમા અને ચાર પરમાણુ ચાર વિદિશામા સ્થાપવા, તથા ચાર દિશાઓમા બેબે દીર્ઘપણે સ્થાપવા એમ તેર પ્રદેશાવગાહી સ્કધરૂપે એક પરિણામ પામેલુ દ્રવ્ય, તેને જઘન્યથી દ્રવ્યદિગ્ કહેવાય છે તેની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે—

એક પરમાણુને સ્થાને જો બેથી માડીને અનન્ત પરમાણુ સુધીની અવગાહના કરવામા આવે, તો પણ તે દશ દિશાઓના ઉત્થાનનો હેતુ હોવાથી દ્રવ્યદિક્ થાય છે આ કારણથી ઉત્કૃષ્ટ અનન્ત પ્રદેશી દ્રવ્ય કહ્યુ છે. તેના પણ જઘન્યથી તેર પ્રદેશમા અને ઉત્કૃષ્ટથી અસખ્યાત પ્રદેશમા અવગાહ હોય છે.

શિષ્ય —જે દ્રવ્યથી દસ દિશાઓનુ ઉત્થાન થાય છે, તે દ્રવ્યને આપ દ્રવ્યદિશા કહો છો તેમા જઘન્યથી તેર પ્રદેશો વડેજ તે થાય છે, ન્યનાધિક પ્રદેશો વડે નથી થતુ એમ કહેવામા કઇ યુક્તિ છે ?

આચાર્ય —મધ્યમા એક પરમાણુ સ્થાપવો જોઇએ. તે સિવાય દિશાઓની વ્યવસ્થા કરી શકાય નહિ. તે પછી મધ્ય પરમાણુની ચારે દિશામા એકેક પરમાણુની સ્થાપના કરીએ, એટલે છ દિશાઓનુ ઉત્થાન થાય, પણ ચાર વિદિશાઓનુ ઉત્થાન ન થાય. કેમકે એક પરમાણુથી વિદિશા ન ઉત્પન્ન થાય. ‘एगपएसो गाढं सत्तपएसा य से फुसणा’ એકપ્રદેશાવગાહી પરમાણુને સાત આકાશ પ્રદેશની સ્પર્શના હોય છે. એ વચનથી એક પરમાણુનો છ દિશાઓ સાથેજ સબધ હોય છે. જો પરમાણુનો વિદિશાઓની સાથે સબધ હોય, તો તેને અગીઆર આકાશ પ્રદેશની સ્પર્શના થાય, પણ સાત પ્રદેશની ન થાય. એ કારણથી બીજા પણ ચાર પરમાણુ ચાર દિશાઓમા સ્થાપવા એટલે બધા મળીને નવ થાય. આ નવ પરમાણુની પણ વિદિશાઓનુ ઉત્થાન ન થાય, કેમકે દિશાઓમાં જે બીજા ચાર પરમાણુઓ સ્થાપ્યા છે, તેથી પણ દિશાઓનુજ ઉત્થાન થાય છે તે કારણથી વિદિશાઓના ઉત્થાન માટે બીજા પણ ચાર પરમાણુ ચાર ખુણામા સ્થાપીએ એટલે દશ દિશાઓના ઉત્થાનનુ ક્ષેત્ર જઘન્યથી તેર પ્રદેશવાળુ થાય, ન્યૂનાધિક ન થાય. આની સ્થાપના જે બતાવી છે, તે મુગ્ધ શિષ્યજનને સમજાવવા માટે માત્ર કહી છે યથાર્થ પણે તો તે બતાવી શકાય નહિ.

બીજા કેટલાક વ્યાખ્યાતાઓ દસે દિશાઓમા એકેક પરમાણુ સ્થાપીને જઘન્યથી દસ પરમાણુવાળા દ્રવ્યને દ્રવ્યદિક કહે છે, તે યોગ્ય નથી કેમકે દસદિસાના આકારવાળા દ્રવ્યને વિશેષજ્ઞ પુરૂષોએ ચતુષ્કોણ રૂપે જોયુ છે તે પૂર્વે બતાવેલ સ્થાપનાના અનુસારે જોવાથી જણાશે, તથા જે તે દશદિશામા સ્થાપેલુ દશપરમાણુવાળુ દ્રવ્ય વૃત્તાકારજ થાય છે. આથી અચતુષ્કોણ હોવાથી તે દ્રવ્યદિગ્ ન થાય. વળી મધ્યમા એક પરમાણુ ન મુકવામા આવે, તો તેની અપેક્ષા સિવાય દિશાઓની કલ્પનાજ ન કરી શકાય, અને જો તે પરમાણુ મધ્યમા મૂકવામા આવે તો અગીઆર પરમાણુ થવાથી દશની સખ્યાની હાનિ થાય, માટે આ માન્યતા ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય છે

મેરૂના મધ્યમા અષ્ટપ્રદેશી રૂચકથી બીજી ક્ષેત્રદિગ્ થાય છે તિર્ચ્છાલોકના મધ્ય ભાગમા લબાઇ-પહોળાઇવડે એક રાજ પ્રમાણ, સર્વ પ્રતરોમાના બે ક્ષુલ્લક આકાશ પ્રદેશના પ્રતર છે. તે બન્ને પ્રતરો મેરૂના મધ્ય પ્રદેશમા મધ્ય ભાગ પામે છે. તે મધ્ય ભાગમા ઉપરના પ્રતરના ચાર આકાશ પ્રદેશ અને નીચેના પ્રતરના ચાર આકાશ પ્રદેશ એ આઠે પ્રદેશને સિદ્ધાન્ત પરિભાષાથી રૂચક કહેવામા આવે છે સમસ્ત તિર્ચ્છાલોકના મધ્ય ભાગમા રહેલ આ અષ્ટ પ્રદેશીરૂચક છે, તે ક્ષેત્રથી છએ દિશા અને ચાર વિદિશાઓનુ ઉત્પત્તિ સ્થાન છે જેમકે યથોક્તરૂચકથી બહાર ચારે દિશાઓમા પ્રથમ બબ્બે આકાશ પ્રદેશ હોય છે તેની આગળ ચાર ચાર પ્રદેશો હોય છે, તેની આગળ છ છ પ્રદેશો હોય છે, અને તેની આગળ આઠ આઠ પ્રદેશો હોય છે, એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર બેબેવડે ચારે

દિશાઓમાં પૃથક પૃથક સમજવુ. એ પ્રમાણે કરવાથી ગાડાની ઉધીના આકારે પૂર્વાદિ ચાર મહાદિશાઓ થાય છે, અને એ ચાર દિશાઓના ચાર અન્તરાલ ખુણાઓમા ઉપર કહેલ વૃદ્ધિ રહિત છેદાએલી મુકતાવળીના આકારે ચાર વિદિશિઓ થાય છે. તથા ઉપરની દિશા તરફ ચાર આકાશ પ્રદેશોથી આરભીને, ઉપરોકત વૃદ્ધિ રહિત હોવાથી માત્ર ચાર પ્રદેશી અને રૂચક જેવી, ચાર ખુણાવાળી દડાકાર એક ઉર્ધ્વ દિશા થાય છે એજ પ્રમાણે નીચેની તરફ પણ અધો દિશા થાય છે. એ પૂર્વાદિ દસ દિશાઓના નામ આ પ્રમાણે છે इदग्गेइ जम्मा य नेरइ वारुणीय वायव्वा। सोमाईसाणा चिय विमलाय तवायबोधव्वा ॥ १ ॥ इदा विजयद्दाराणुसारओ सेसिया पइखणओ। अट्ठवि तिरिय दिसाओ उड्ढ विमचा तवाचाहो॥२॥

હવે તાપક્ષેત્રદિશા-પ્રજ્ઞાપકદિશા-અને ભાવદિશાનુ સ્વરૂપ કહે છે--

जेसिं जत्तो सूरो उएइ तेसिं तई हवइ पुव्वा ।
तावक्खित्तदिसाओ पयाहिण सेसियाओ सिं ॥ २७०१ ॥

पण्णवओ जदभिमुहो सा पुव्वा सेसिया पयाहिणओ ।
अट्ठारस भावदिसा जीवस्स गमागमो जेसु ॥ २७०२ ॥

पुढवि-जल-जलण-वाया मूल-खध ग्ग-पोरवीया य ।
बि-ति-चउ-पचिंदिय-तिरिय-नारगा-देवसघाया ॥ २७०३ ॥

समुच्छिम-कम्मा-ऽकम्मभूमगनरा तहतरद्दीवा ।
भावदिसा दिस्सइ ज ससारी निययमेयाहिं ॥ २७०४ ॥

ભરતાદિ ક્ષેત્રમા રહેનારા જે મનુષ્યોને જે દિશામાથી સૂર્ય ઉદય પામે છે, તે તેમની પૂર્વ દિશા કહેવાય છે. (સૂર્યોદયની અપેક્ષાએ પૂર્વદિશાનો વ્યવહાર પ્રવર્તે છે, તેથી તેને તાપક્ષેત્ર દિશા કહેવાય છે) શેષ દક્ષિણાદિ દિશાઓ એ તાપક્ષેત્ર દિશાની પ્રદક્ષિણાથી જાણવી (સૂર્ય સન્મુખ ઉભા રહેતા જમણિ બાજુએ દક્ષિણ દિશા, પાછળ પશ્ચિમદિશા, અને ડાબી તરફ ઉત્તર દિશા છે) જે દિશાની સન્મુખ રહીને વ્યાખ્યાતા સૂત્રાર્થનુ કથન કરે, તે પ્રજ્ઞાપક પૂર્વદિશા કહેવાય, અને શેષ દક્ષિણાદિ (ઉપર મુજબ) તેની પ્રદક્ષિણાએ જાણવી. જે પૃથ્વી આદિસ્થાનોમા કર્મની પરાધીનતાથી જીવની ગત્યાગતિ થાય, તે ભાવદિશા કહેવાય છે. તેના અઢાર ભે૦ છે પૃથ્વી-જળ-અગ્નિ-વાયુ-વનસ્પતિ (કમળકન્દ વિગેરે) મૂળબીજ, સ્કધબીજ (શલ્લકી વિગેરે), અગ્રબીજ (કોરટક વિગેરે), પર્વબીજ (શેરડી વિગેરે) તથા (કૃમિ વિગેરે) બે ઇન્દ્રિય, (કીડી વિગેરે) તેઇન્દ્રિય, (ભ્રમરાદિ) ચૌરિદ્રિય, પચેન્દ્રિયમા (જળચર-થલચર-ખેચર આદિ) તિર્યંચ, નારકી, દેવમમૂહ, તેમજ કર્મભૂમિ-અકર્મભૂમિ-અને અન્તરદ્વિપના સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો આ અઢાર પ્રકારે ભાવદિશા છે. કેમકે એ પૃથ્વી આદિ પર્યાયોવડે સસારી જીવ નિયતપણે જણાય છે. (તેથી તે પરમાર્થથી ભાવદિશા કહેવાય છે.) ૨૭૦૧-૨૭૦૪.

અહી પ્રસ્તુતમા કઇ દિશાનુ પ્રયોજન છે ? તે જણાવીને ક્ષેત્રદિશાનુ જે પ્રયોજન છે તે કહે છે.

खेत्तदिसासु पगय सेसदिसाओ पसगओऽभिहिया ।
संभवओ वा वच्चं सामइयं जत्थ ज हुज्जा ॥ २७०५ ॥

पुव्वाइयासु महादिसासु पडिवज्जमाणओ होइ ।
पुव्वपडिवण्णओ पुण अण्णयरीए दिसाए ये उ ॥ २७०६ ॥ ८१०-२५१

छिण्णावलि-रुयगाग्इिदिसासु सामाइय न ज तासु ।
सुद्धासु नावगाहइ जीवो ताओ पुण फुसिज्जा ॥ ૨૭૦૭ ॥

(અહીં દિગ્દ્વારમા) ક્ષેત્રદિશાથી પ્રયોજન છે, શેષદિશાઓ (નામસ્થાપનાદિ) તે પ્રસંગથી કહી છે અથવા શેષદિશાઓની અંદર જ્યાં જે સામાયિક સંભવે, તે વિચારીને કહેવું, (અથવા મૂળ આવશ્યકથી જાણી લેવું) પૂર્વાદિ ચારે મહાદિશાઓમાં (વિવક્ષિત કાળે, ચારે સામાયિક) પ્રતિપદ્યમાન હોય છે, (એકાન્તે હોય જ એવો નિશ્ચય નહિ, કદાચિત્ હોય, અને કદાચિત્ ન પણ હોય) પરન્તુ પૂર્વ પ્રતિપન્નતો ગમે તે દિશામાં અવશ્ય હોયજ. છિન્ન મુક્તાવળી જેવી ચાર વિદિશાઓમાં અને ચતુષ્પ્રદેશી રૂચકાકારવાળી ઉર્ધ્વ તથા અધોદિશામાં કોઇપણ સામાયિક નથી હોતું, કેમકે તે છએ શુદ્ધ દિશાઓમાં જીવ સંપૂર્ણ અવગાહતો નથી. (જઘન્યથી પણ જીવ અસંખ્યાત પ્રદેશમાં અવગાહે અને એ દિશાઓ તો એક પ્રદેશી તથા ચારપ્રદેશી હોવાથી તેટલા પ્રમાણમાં તેનો અવગાહ થઇ શકે નહિ.) પરન્તુ આમ તેમ ફરતાં સામાયિકવાન જીવ છએ દિશાને સ્પર્શે છે. ૨૭૦૭

હવે કાળદ્વાર કહે છે.

सम्मत्तस्स सुयस्स य पडिवत्ती छव्विहेवि कालम्मि ।
विरइ विरयाविरइ पडिवज्जइ दोसु तिसु वावि ॥ ૨૭૦૮ ॥ ૮૧૧-૨૬૦

तइयाइसु तिसु ओसप्पिणीए उस्सप्पिणीए दोसु तु ।
नोउस्सप्पुवसप्पिणिकाले तिसु सम्म सुत्ताइ ॥ ૨૭૦૯ ॥

पलिभागम्मि चउत्थे चउव्विह चरणवज्जियमकाले ।
चरणपि हुज्ज गमणे स न सव्वत्थ साहरणे ॥ ૨૭૧૦ ॥

છએ પ્રકારના કાળમાં સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકની પ્રતિપત્તિ સંભવે છે. તથા સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ (ઉત્સર્પિણીના) બે આરામાં, અને (અવસર્પિણીના) ત્રણ આરામાં પ્રાપ્ત થાય છે. અવસર્પિણીના ત્રીજા આદિ ત્રણ આરામાં અને ઉત્સર્પિણીના બે આરામાં (દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પામનારા હોય છે.) તથા નોઉત્સર્પિણીઅવસર્પિણી કાળમાં ત્રણ આરાની અંદર સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિક (જીવ પામે છે) ચોથા આરાના પ્રતિભાગમાં ચારે પ્રકારના સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, અકાળે (બાહ્ય દ્વીપ સમુદ્રમાં) ચારિત્ર વિના (પ્રથમના ત્રણ સામાયિક) પ્રાપ્ત થાય છે, (નંદીશ્વરદ્વીપમાં) જતા વિદ્યાચારણ મુનિઓને ચારિત્રસામાયિક પણ હોય છે અને (દેવાદિના) સંહરણથી સર્વ કાળે સર્વ સામાયક હોય છે ૨૭૦૮-થી-૨૭૧૦

સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકની પ્રાપ્તિ સુષમસુષમાદિક છએ પ્રકારના કાળમાં સંભવે છે તેમાં પૂર્વ પ્રતિપન્નતો હોય છેજ. તથા અવસર્પિણી કાળના સુષમ-દુષ્પમાદિ ત્રણ આરામાં સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ સામાયિકને પ્રાપ્ત કરનારા હોય છે, અને પૂર્વ પ્રતિપન્ન તો ચાર સામાયિકવાળા હોય છે આજ પ્રમાણે આગળ પણ પૂર્વ પ્રતિપન્નના સંબંધમાં સમજવું ઉત્સર્પિણી કાળના દુષમસુષમા અને સુષમ દુષમા નામના બે આરામાં સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ સામાયિકને પ્રાપ્ત કરનારા હોય છે, અને પૂર્વ પ્રતિપન્નતો હોય છે જ. પ્રતિભાગની અપેક્ષાએ દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂમાં સુષમ સુષમાઆરો વર્તે છે, હરિવર્ષ અને રમ્યકમાં સુષમા આરો વર્તે છે, હૈમવત અને ઐરણ્યવત માં સુષમ દુષમા આરોવર્તે છે, તથા પાંચ મહાવિદેહમાં દુષમ સુષમા આરો વર્તે છે આ ચારે સ્થળે ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળનો અભાવ હોવાથી ત્યાં નોઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ કહેવાય છે. સુષમસુષમાદિકાળ

વિશેષની સાથે ત્યાના કાળની સમાનતા હોવાથી એ ચારે સુષમસુષમાદિ આરા કહેવાય છે, એવા સ્વરૂપવાળા નોઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળની અંદર પ્રથમના ત્રણ આગામા એટલે દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂમા, હરિવર્ષ અને રમ્યક મા, હૈમવત અને ઐરણ્યવતમા સમ્યકત્વસામાયિક તથા શ્રુતસામાયિક જીવ પ્રાપ્ત કરે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો હોય છેજ જ્યા દુષમ સુષમાના જેવો કાળ વર્તે છે એવા મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અંદર ચારે પ્રકારના સામાયક પ્રાપ્ત થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો હોયછે જ.

જ્યા ઉપરોક્ત સ્વરૂપવાળા કાળનો અભાવ છે એવા બહારના દ્વીપ-સમુદ્રોમા ચારિત્ર સામાયિક સિવાય પ્રથમના ત્રણ સામાયિક મત્સ્યાદિ જીવો પ્રાપ્ત કરે છે, અને નદીશ્વરાદિદ્વીપમા વિદ્યાચરણાદિ મુનિઓના ગમનથી પૂર્વપ્રતિપન્ન ચારિત્ર સામાયિકપણ હોય છે તથા દેવ વિગેરેના સંહરણની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે, તો સર્વ-ચારે પ્રકારના સામાયિક સર્વ કાળની અંદર હોય છે. ૨૭૦૮-થી-૨૭૧૦

હવે ગતિ દ્વાર-અને સંજ્ઞિદ્વારથી સામાયિકનો વિચાર કરે છે

चउसुवि गईसु नियमा सम्मत्तसुयस्स होइ पडिवत्ती ।
मणुएसु होइ विरई विरयाविरई य तिरिएसु ॥ २७११ ॥ ८१२ २६१
भवसिद्धीउण जीवो पडिवज्जइ सो चउण्हमण्णयर ।
पडिसेहो पुण असण्णि-मीसए सण्णि पडिवज्जे ॥ २७१२ ॥ ८१३-२६२
पुणसद्दादस्सण्णी सम्म सुए होज्ज पुव्वपडिवन्नो ।
मीसो भवत्थकाले सम्मत्त-चरित्तपडिवन्नो ॥ २७१३ ॥

ચારે ગતિમા શ્રુતસામાયિક અને સમ્યક્ત્વસામાયિકની પ્રતિપત્તિ અવશ્ય હોય છે, મનુષ્યોમા સર્વવિરતિ અને તિર્યંચોમા દેશવિરતિ સામાયિકની પ્રતિપત્તિ થાય છે. જે ભવ્ય સિદ્ધિ જીવ છે, તે ચાર સામાયિકમાથી કોઈ પણ એક સામાયિક પામે છે, પણ અસંજ્ઞિ અને મિશ્રક (સિદ્ધ) કોઈપણ સામાયિક પામતા નથી (પરન્તુ) સંજ્ઞી જીવ તો (ચારમાથી કોઇપણ એક સામાયિક) પામે છે. પુન શબ્દથી અસંજ્ઞીજીવ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતસામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, તથા મિશ્રકોમા (ભવસ્થકેવળી) ભવસ્થ કાળમા સમ્યકત્વ અને ચારિત્ર સામાયિકના પૂર્વ પ્રતિપન્ન હોય છે ૨૭૧૧-થી-૨૭૧૩

નારકી-તિર્યંચ-મનુષ્ય-અને દેવ, એ ચારે ગતિમા સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુત સામાયિકની પ્રતિપત્તિ અવશ્ય થાય છે. પરન્તુ તેની પ્રતિપ્રત્તિ સદૈવ થાય છે એમ ન સમજવુ, કોઇવખત તેનુ અન્તર પણ પડે છે. એ વાત આગળ કહેવાશે. આ બે સામાયિકના પૂર્વ પ્રતિપન્ન હોય એવા જીવો તો સદૈવ હોય છે. સર્વ વિરતિ સામાયિકની પ્રતિપત્તિ મનુષ્યોમાજ થાય છે, અન્યગતિમા નથી થતી આ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોયએવા જીવો તો આ ગતિમા સર્વ હોય છે તથા તિર્યંચોમા દેશવિરતિ સામાયિકની પ્રતિપત્તિ ગર્ભજથી હોય છે, અવશ્ય સર્વને હોય એવો નિયમ નથી, કોઇ વખત કોઇને હોય અને કોઇને ન પણ હોય પૂર્વ પ્રતિપન્ન તો તેમા સદૈવ હોય છે

જેને ભવિષ્યમા મોક્ષ પ્રાપ્ત થનાર હોય, તે ભવ્ય સિદ્ધિક કહેવાય છે. તેવો જીવ ચારમાંથી કોઇપણ એક સામાયિક પામે છે એટલે કે કોઈ વખત સમ્યક્ત્વ અને કોઈ વખત શ્રુતસામાયિક પામે છે, કોઇ વખત દેશવિરતિ પામે છે તથા કોઇ વખત સર્વ વિરતિ પણ પામે છે અનેક ભવ્ય જીવોની અપેક્ષાએ પૂર્વ પ્રતિપન્ન ચારે સામાયિકવાળા જીવો સદૈવ હોય છે.

छिण्णावलि-रुयगागिइदिसासु सामाइय न ज तासु ।
सुद्धासु नावगाहइ जीवो ताओ पुण फुसिज्जा   ॥ २७०७ ॥

(અહીં દિગ્દ્વારમા) ક્ષેત્રદિશાથી પ્રયોજન છે, શેષદિશાઓ (નામસ્થાપનાદિ) તો પ્રસગથી કહી છે અથવા શેષદિશાઓની અદર જ્યા જે સામાયિક સભવે, તે વિચારીને કહેવુ, (અથવા મૂળ આવશ્યકથી જાણી લેવુ) પૂર્વાદિ ચારે મહાદિશાઓમા (વિવક્ષિત કાળે, ચારે સામાયિક) પ્રતિપદ્યમાન હોય છે, (એકાન્તે હોય જ એવો નિશ્ચય નહિ, કદાચિત્ હોય, અને કદાચિત્ ન પણ હોય) પરન્તુ પૂર્વ પ્રતિપન્નતો ગમે તે દિશામા અવશ્ય હોયજ. છિન્ન મુક્તાવળી જેવી ચાર વિદિશાઓમા અને ચતુષ્પ્રદેશી રૂચકાકારવાળી ઉર્ધ્વ તથા અધોદિશામા કોઇપણ સામાયિક નથી હોતુ, કેમકે તે છએ શુદ્ધ દિશાઓમા જીવ સપૂર્ણ અવગાહતો નથી (જઘન્યથી પણ જીવ અસખ્યાત પ્રદેશમા અવગાહે અને એ દિશાઓ તો એક પ્રદેશી તથા ચારપ્રદેશી હોવાથી તેટલા પ્રમાણમા તેનો અવગાહ થઇ શકે નહિ.) પરન્તુ આમ તેમ વ્યવ્રામા સામાયિકવાન જીવ છએ દિશાને સ્પર્શે છે. ૨૭૦૭

હવે કાળદ્વાર કહે છે

सम्मत्तस्स सुयस्स य पडिवत्ती छव्विहेवि कालम्मि ।
विरइ विरयाविरइ पडिवज्जइ दोसु तिसु वावि ॥ २७०८ ॥ ८११-२६०

तइयाइसु तिसु ओसप्पिणीए उस्सप्पिणीए दोसु तु ।
नोउस्सप्पुवसप्पिणिकाले तिसु सम्म सुत्ताइ   ॥ २७०९ ॥

पलिभागम्मि चउत्थे चउव्विह चरणवज्जियमकाले ।
चरणपि हुज्ज गमणे स व सवत्थ साहरणे   ॥ २७१० ॥

છએ પ્રકારના કાળમા સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકની પ્રતિપત્તિ સભવે છે તથા સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ (ઉત્સર્પિણીના) બે આરામા, અને (અવસર્પિણીના) ત્રણ આરામા પ્રાપ્ત થાય છે અવસર્પિણીના ત્રીજા આદિ ત્રણ આરામા અને ઉત્સર્પિણીના બે આરામા (દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પામનારા હોય છે) તથા નોઉત્સર્પિણીઅવસર્પિણી કાળમા ત્રણ આરાની અદર સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિક (જીવ પામે છે) ચોથા આરાના પ્રતિભાગમા ચારે પ્રકારના સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, અકાળે (બાહ્ય દ્વીપ સમુદ્રમા) ચારિત્ર વિના (પ્રથમના ત્રણ સામાયિક) પ્રાપ્ત થાય છે, (નદીશ્વરદ્વીપમા) જતા વિદ્યાચારણ મુનિઓને ચારિત્રસામાયિક પણ હોય છે અને (દેવાદિના) સહરણથી સર્વ કાળે સર્વ સામાયક હોય છે ૨૭૦૮-થી-૨૭૧૦

સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકની પ્રાપ્તિ સુષમદુષમાદિક છએ પ્રકારના કાળમા સભવે છે તેમા પૂર્વ પ્રતિપન્નતો હોય જ. તથા અવસર્પિણી કાળના સુષમ-દુષમાદિ ત્રણ આરામા સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ સામાયિકને પ્રાપ્ત કરનારા હોય છે, અને પૂર્વ પ્રતિપન્ન તો ચારે સામાયિકવાળા હોય છે આજ પ્રમાણે આગળ પણ પૂર્વ પ્રતિપન્નના સબધમા સમજવુ. ઉત્સર્પિણી કાળના દુષમસુષમા અને સુષમદુષમા નામના બે આરામા સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ સામાયિકને પ્રાપ્ત કરનારા હોય છે, અને પૂર્વ પ્રતિપન્નો હોય છે જ. પ્રતિભાગની અપેક્ષાએ દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂમા સુષમ સુષમાઆરો વર્તે છે, હરિવર્ષ અને રમ્યકમા સુષમાઆરો વર્તે છે, હૈમવત અને ઐરણ્યવત મા સુષમ દુષમા આરોવર્તે છે, તથા પાચ મહાવિદેહમા દુષમ સુષમા આરો વર્તે છે આ ચારે સ્થળે ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળનો અભાવ હોવાથી ત્યા નોઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ કહેવાય છે. સુષમસુષમાદિકાળ

વિશેષની સાથે ત્યાંના કાળની સમાનતા હોવાથી એ ચારે સુષમસુષમાદિ આરા કહેવાય છે, એવા સ્વરૂપવાળા નોઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળની અંદર પ્રથમના ત્રણ આરામાં એટલે દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂમાં, હરિવર્ષ અને રમ્યક્-માં, હૈમવત અને ઐરણ્યવતમાં સમ્યક્ત્વસામાયિક તથા શ્રુતસામાયિક જીવ પ્રાપ્ત કરે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો હોય છેજ જ્યાં દુષમ સુષમાના જેવો કાળ વર્તે છે એવા મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અંદર ચારે પ્રકારના સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો હોયછે જ.

જ્યાં ઉપરોક્ત સ્વરૂપવાળા કાળનો અભાવ છે એવા બહારના દ્વીપ-સમુદ્રોમાં ચારિત્ર સામાયિક સિવાય પ્રથમના ત્રણ સામાયિક મત્સ્યાદિ જીવો પ્રાપ્ત કરે છે, અને નંદીશ્વરાદિદ્વીપમાં વિદ્યાચરણાદિ મુનિઓના ગમનથી પૂર્વપ્રતિપન્ન ચારિત્ર સામાયિકપણ હોય છે તથા દેવ વિગેરેના સંહરણની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે, તો સર્વ-ચારે પ્રકારના સામાયિક સર્વ કાળની અંદર હોય છે. ૨૭૦૮-થી-૨૭૧૦

હવે ગતિ દ્વાર-અને સંજ્ઞિદ્વારથી સામાયિકનો વિચાર કરે છે

चउसुवि गईसु नियमा सम्मत्तसुयस्स होइ पडिवत्ती ।
मणुएसु होइ विरई विरयाविरई य तिरिएसु ॥ २७११ ॥ ८१२ २६१

भवसिद्धीउण जीवो पडिवज्जइ सो चउण्हमण्णयरं ।
पडिसेहो पुण असण्णि-मीसए सण्णि पडिवज्जे ॥ २७१२ ॥ ८१३-२६२

पुणसद्दादस्सण्णी सम्म सुए होज्ज पुव्वपडिवन्नो ।
मीसो भवत्थकाले सम्मत्त-चरित्तपडिवन्नो ॥ २७१३ ॥

ચારે ગતિમાં શ્રુતસામાયિક અને સમ્યક્ત્વસામાયિકની પ્રતિપત્તિ અવશ્ય હોય છે, મનુષ્યોમાં સર્વવિરતિ અને તિર્યંચોમાં દેશવિરતિ સામાયિકની પ્રતિપત્તિ થાય છે. જે ભવ્ય સિદ્ધ જીવ છે, તે ચાર સામાયિકમાંથી કોઈ પણ એક સામાયિક પામે છે, પણ અસંજ્ઞિ અને મિશ્રક (સિદ્ધ) કોઈપણ સામાયિક પામતા નથી (પરન્તુ) સંજ્ઞી જીવ તો (ચારમાંથી કોઇપણ એક સામાયિક) પામે છે. પુન શબ્દથી અસંજ્ઞીજીવ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતસામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, તથા મિશ્રકાત્મા (ભવસ્થકેવળી) ભવસ્થ કાળમાં સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર સામાયિકના પૂર્વ પ્રતિપન્ન હોય છે ૨૭૧૧-થી-૨૭૧૩

નારકી-તિર્યંચ-મનુષ્ય-અને દેવ, એ ચારે ગતિમાં સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુત સામાયિકની પ્રતિપત્તિ અવશ્ય થાય છે. પરન્તુ તેની પ્રતિપત્તિ સદૈવ થાય છે એમ ન સમજવું, કોઈવખત તેનું અન્તર પણ પડે છે. એ વાત આગળ કહેવાશે. આ બે સામાયિકના પૂર્વ પ્રતિપન્ન હોય એવા જીવો તો સદૈવ હોય છે. સર્વ વિરતિ સામાયિકની પ્રતિપત્તિ મનુષ્યોમાજ થાય છે, અન્યગતિમાં નથી થતી આ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોયએવા જીવો તો આ ગતિમાં સર્વ હોય છે તથા તિર્યંચોમાં દેશવિરતિ સામાયિકની પ્રતિપત્તિ સંભવથી હોય છે, અવશ્ય સર્વને હોય એવો નિયમ નથી, કોઇ વખત કોઇને હોય અને કોઇને ન પણ હોય પૂર્વ પ્રતિપન્ન તો તેમાં સદૈવ હોય છે

જેને ભવિષ્યમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત થનાર હોય, તે ભવ્ય સિદ્ધિક કહેવાય છે. તેવો જીવ ચારમાંથી કોઇપણ એક સામાયિક પામે છે એટલે કે કોઈ વખત સમ્યક્ત્વ અને કોઈ વખત શ્રુતસામાયિક પામે છે, કોઇ વખત દેશવિરતિ પામે છે તથા કોઇ વખત સર્વવિરતિ પણ પામે છે અનેક ભવ્ય જીવોની અપેક્ષાએ પૂર્વ પ્રતિપન્ન ચારે સામાયિકવાળા જીવો સદૈવ હોય છે.

એજ પ્રમાણે સંજ્ઞી પણ ચાર સામાયિકમાંથી કોઇ પણ એક સામાયિક કોઇ વખત પામે છે. પૂર્વપ્રતિપન્ન સંજ્ઞી જીવો ભવ્યની પેઠે સદૈવ હોય છે, તથા અસંજ્ઞિ-સિદ્ધ અને અભવ્ય જીવોની અંદર ચારમાંથી કોઇ પણ સામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન નથી તેમજ પ્રતિપદ્યમાન પણ નથી હોતા. પુનઃ શબ્દથી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનવર્તી અસંજ્ઞિ જીવ સમ્યકત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે તથા ભવસ્થ કેવળી સમ્યકત્વસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે.

શિષ્ય —એ પ્રમાણે તો સિદ્ધના જીવો પણ સમ્યકત્વસામાયિકના પૂર્વ પ્રતિપન્ન કહી શકાય શા માટે તેમને સર્વસામાયિકનો નિષેધ કર્યો ?

આચાર્ય —સમ્યકત્વસામાયિક સિવાય બાકીના ત્રણ સામાયિક સંસારી જીવોનેજ સંભવે છે, તેના સાહચર્યથી સમ્યકત્વ સામાયિક સંસારી જીવોના સંબંધમાં વિચારાય છે. તેવો પ્રકાર સિદ્ધમાં નથી હોતો, તેથી તેમને તેનો નિષેધ કર્યો છે. ૨૭૧૧-૨૭૧૩

હવે ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસકદ્વાર અને દૃષ્ટિદ્વાર કહે છે.

ऊसासय नीसासय मीसे पडिसेह दुविहपडिवण्णो ।
दिट्ठीय दो नया खलु ववहारो निच्छओ चेव ॥ २७१४ ॥ ८१४ २६३

मीसो नोउस्सासयनीसासो तेहिं जो अपज्जत्तो ।
दुज्ज पवण्णो दोन्नि उ सेलेसिगओ चरित्त च ॥ २७१५ ॥
पढमस्ससामइगो एडिवज्जइ बिइयगस्स सामइगो ।
ववहार-निच्छयमय नेय मइनाणलाभो व्व ॥ २७१६ ॥

ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસક જીવ (ચારે સામાયિક પ્રતિપદ્યમાન હોય છે) મિશ્ર (શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિરહિત) ચાર સામાયિકના પ્રતિપદ્યમાન નથી, પણ (બે સામાયિક) પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે અહીં બે દૃષ્ટિએ વિચાર કરવાનો છે, વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનય. મિશ્ર એટલે ઉશ્વાસ નિઃશ્વાસરહિત અયોગી કેવળી, અથવા શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિરહિત જીવ તે અપર્યાપ્તજીવ સમ્યકત્વ અને શ્રુતસામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે. તથા શૈલેશીગત (અયોગી કેવળી) સમ્યકત્વસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે. પ્રથમ વ્યવહાર નયની દૃષ્ટિએ સામાયિકરહિત જીવ સામાયિક પામે છે, અને બીજા નિશ્ચય નયની દૃષ્ટિએ સામાયિકવાન્ જીવ સામાયિક પામે છે, એ પ્રમાણે મતિજ્ઞાનના લાભની પેઠે વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયનો મત જાણવો. ૨૭૧૪-થી-૨૭૧૬

ઉશ્વાસ નિશ્વાસક એટલે શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિવાળો જીવ, તેને ચારે સામાયિકની પ્રતિપત્તિ સંભવે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો હોય છેજ. તથા મિશ્ર એટલે શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ રહિત જીવ, તેને ચારે પ્રકારના સામાયિકની પ્રતિપત્તિ નથી સંભવતી, પણ સમ્યકત્વ અને શ્રુતસામાયિક દેવાદિના જન્મકાળે પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે. અથવા મિશ્ર એટલે સિદ્ધાત્મા કે શૈલેશીગત અયોગી કેવળી તેમાં સિદ્ધાત્માને પૂર્વોક્ત યુક્તિથી ચારે પ્રકારના સામાયિકની પ્રતિપત્તિ ઉભય પ્રકારે પણ નથી, એટલે પ્રતિપદ્યમાન નથી, તેમ પૂર્વ પ્રતિપન્ન પણ નથી અહીં ઉશ્વાસનિઃશ્વાસ રહિતપણાવડે શરીર રહિત હોવાથી મિશ્ર એટલે શૈલેશીગત અયોગી કેવળી ગ્રહણ કરેલ છે, તે અયોગી કેવળી સમ્યકત્વસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે. પણ પ્રતિપદ્યમાન નથી હોતા.

આ પ્રતિપત્તિના સબંધમાં વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો જેમ મતિજ્ઞાનના વિચારમા વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ અજ્ઞાની જ્ઞાન પામેછે, તેમ અહિં પણ સામયિક રહિત જીવ સામાયિક પામે છે, તથા અસામાયિકી (દીર્વકાલિકી) તેની પ્રતિપત્તિ હોય છે. બીજા નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ જેમ જ્ઞાની જ્ઞાન પામે છે, તેમ અહીં પણ સામાયિકવાન જીવ સામાયિક પામે છે, અને સામાયિકી તેની પ્રતિપત્તિ હોય છે. કેમ કે ક્રિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળનો ભેદ નથી ૨૭૧૪ થી ૨૭૧૬.

હવે આહારક દ્વાર અને પર્યાપ્તક દ્વાર કહે છે.

आहारगो उ जीवो पडिवज्जइ सो चउण्हमण्णयरं।
एमेव य पज्जत्तो सम्मत्त-सुए सिया इयरो ॥ २७१७ ॥ ८१५-२६४

पुव्वपवण्णोऽणाहारगो दुग सो भवतरालम्मि ।
चरणं सेलेसाइसु इयरोवि दुग अपज्जत्तो ॥ २७१८ ॥

આહારક જીવ ચારમાથી કોઇ પણ એક સામાયિક પામે છે, (પૂર્વપ્રતિપન્ન તો હોય છેજ. એજ પ્રમાણે (છ પર્યાપ્તિએ) પર્યાપ્ત જીવ પણ (પ્રતિપદ્યમાન અને પૂર્વપ્રતિપન્ન) હોય છે. એથી ઇતર (એટલે અનાહારી અને અપર્યાપ્ત જીવ) તેમા અપાન્તરાલગતિમા રહેલ અનાહારી જીવ સમ્યકત્વ અને શ્રુતસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, (પણ પ્રતિપદ્યમાન નથી હોતા) તથા સમુદ્ઘાતઅવસ્થામા અને શૈલેશીઅવસ્થામાં અયોગીકેવળી અનાહારક હોય, તે સમ્યકત્વસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિક પૂર્વના પ્રતિપન્ન હોય છે. (પ્રતિપદ્યમાન નથી હોતા.) અપર્યાપ્ત જીવ (દેવાદિ-દેના જન્મકાળે) સમ્યકત્વ તથા શ્રુતસામાયિકના પૂર્વ પ્રતિપન્ન હોય છે, (પણ પ્રતિપદ્યમાન નથી હોતા.) ૨૭૧૭ ૨૭૧૮.

હવે સુપ્તદ્વાર અને જન્મદ્વાર કહે છે.

निद्दाए भावओऽवि य जागरमाणो चउण्हमण्णयरं ।
अडयं तह पोय-जरो-ववाइ दो तिण्णि चउरो वा ॥२७१९॥८१६ २६५

सम्मद्दिट्ठी किर भावजागरो दुण्णि पुव्वपडिवन्नो ।
होज्ज पडिवज्जमाणो चरण सो देसविरइं च ॥ २७२० ॥
मिच्छो उ भावसुत्तो न पवज्जइ सोऽहवा नयमयाओ ।
सम्मो वा मिच्छो वा निच्छय-ववहारओऽभिहिओ ॥ २७२१ ॥
चउसे जराउजम्मे हुज्ज पवण्णो पवज्जमाणो वा ।
सेसे तिन्नि पवण्णो दोण्णि तओ वा पवज्जेज्ज ॥ २७२२ ॥

નિદ્રાથી અને ભાવથી જાગૃત જીવ, ચારમાથી કોઇપણ એક સામાયિક પામે છે અંડજ-પોતજ-જરાયુજ-તથા ઔપપાતિક જન્મવાળાને યથાસંભવ બે-ત્રણ-અથવા ચાર સામાયિક હોય છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ ભાવજાગૃત કહેવાય છે, તે બે સામાયિકનો પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, અને સર્વવિરતિ તથા દેશવિરતિ પ્રતિપદ્યમાન હોય છે. મિથ્યા દૃષ્ટિ ભાવસુપ્ત કહેવાય છે, તે કોઇ સામાયિક પામતો નથી, અથવા વ્યવહાર અને નિશ્ચય નયના અભિપ્રાયથી તેને સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેલ છે. જરાયુજ

જન્મમા ચારે સામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન અથવા પ્રતિપદ્યમાન હોય છે. ગેયજન્મમા ત્રણ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, અને ઔપપાતિક જન્મવાળા બે સામાયિકના પૂર્વ પ્રતિપન્ન અને પ્રતિપદ્યમાન હોય છે- ૨૭૧૯-થી-૨૭૨૨

સુસ બે પ્રકારે હોય છે, દ્રવ્યસુસ અને ભાવસુસ. એજ પ્રમાણે જાગૃત પણ બે પ્રકારે-હોય છે, દ્રવ્યજાગૃત અને ભાવજાગૃત. તેમા જે નિદ્રાસ્થ હોય તે દ્રવ્યસુસ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ તે ભાવસુસ કહેવાય છે તથા નિદ્રા રહિત હોય તે દ્રવ્યજાગૃત અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય તે ભાવજાગૃત કહેવાય છે એ ભાવજાગૃત-સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ, વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે પ્રથમના બે સામાયિકનો પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, અને નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે પ્રતિપદ્યમાન હોય છે, સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ સામાયિકનો તો પૂર્વપ્રતિપન્ન તથા પ્રતિપદ્યમાન પણ હોય છે

નિદ્રાસુસ જીવ ચારે સામાયિકનો પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, પણ પ્રતિપદ્યમાન નથી હોતા કેમકે નિદ્રસ્થજીવને તથાવિધ વિશુદ્ધિ આદિ સામગ્રીનો અભાવ હોય છે ભાવ સુસ જીવ-મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી (કોઇ પણ સામાયિકનો) પૂર્વપ્રતિપન્ન નથી, તેમ પ્રતિ પદ્યમાન પણ નથી, અથવા ભાવસુસ-મિથ્યાદૃષ્ટિજીવ વ્યવહાર તથા નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે, સમ્યક્ત્વ-સામાયિક અને શ્રુતસામાયિક પામતી વખતે સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવાય છે એટલે કે નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે, અને વ્યવહારનયના અભિપ્રાએ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે આ ઉપરથી-વ્યવહાર નયના અભિપ્રાયે ભાવસુસ-મિથ્યાદૃષ્ટિ, પ્રથમના બે સામાયિકના પામે છે, એમ સિદ્ધ થયુ

જન્મ ચાર પ્રકારે છે, અંડજ-પોતજ-જરાયુજ-અને ઔપપાતિક, તેમા હંસ વિગેરે અંડજ જાણવા, હસ્તિ વિગેરે પોતજ જાણવા, મનુષ્ય વિગેરે જરાયુ જન્મવાળા અને દેવ-નારકી ઔપપાત જન્મવાળા છે, તેઓને યથાસંભવ બે-ત્રણ-અથવા ચાર સામાયિક હોય છે હંસ વિગેરે પ્રથમના બે અથવા ત્રણ સામાયિક કોઇ વખત પામે છે, પણ પૂર્વપ્રતિપન્ન તો તેઓ હોય છેજ, એજ પ્રમાણે હસ્તિ વિગેરેમા પણ સમજવુ. જરાયુ જન્મવાળા મનુષ્યાદિ ચારે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો અવશ્ય હોય છે દેવ-નારકી પ્રથમના બે સામાયિક પામે છે, અને તે બે સામાયિકના પૂર્વ પ્રતિપન્ન પણ અવશ્ય હોય છે.

મૂળ આવશ્યક નિર્યુક્તિમા “अंड-पोयज-जरायुय तिग तिग चउरो भवे कमसो” એવો પાઠ છે, તેની ટીકામા એજ અનુસારે વ્યાખ્યાન કર્યું છે કે-અંડજ-પોતજ-અને જરાયુજ એમ ત્રણ પ્રકારે જન્મ છે, તેઓને અનુક્રમે ત્રણ-ત્રણ-અને ચાર સામાયિક હોય છે. એ પ્રમાણે અંડજાદિ ત્રણ જન્મ વાળાનુ વ્યાખ્યાન કર્યા પછી “ ઔપપાતિક જન્મ વાળાને પ્રથમના બને સામાયિક હોય છે ” એમ કહ્યુ છે ભાષ્યમા પણ પ્રાય એ સર્વ મૂળ આવશ્યકની ટીકા ગતજ લખ્યુ છે, પરન્તુ મૂળ ભાષ્યમા ઔપપાતિક જન્મનુ ગ્રહણ કર્યું છે એ બન્ને પ્રકારનુ કથન ગંભીર છે, તેનુ સમાધાન બહુશ્રુત હોય તેજ જાણે ટીકાકારે તો જે પ્રમાણે ભાષ્યમા જોયુ તે પ્રમાણે વ્યાખ્યાન કર્યું છે, અમે પણ તદનુસારેજ લખ્યુ છે. એ સંગત છે કે અસંગત છે તે બહુશ્રુત વિદ્વાનો જાણે. ૨૭૧૯-થી-૨૭૨૨

હવે સ્થિતિદ્વાર કહે છે.

उक्कोसयट्ठिईए पडिवज्जंते य नत्थि पडिवण्णो ।
अजहण्णमणुक्कोसे पडिवज्जे यावि पडिवण्णे ॥२७२३॥ ८१७-२६६

उक्कोसट्ठिइकम्मो न पवज्जतो न यावि पडिवण्णो ।
आउक्कोसे दुण्णि उ पवज्जमाणो पवण्णो वा ॥ २७२४ ॥

न जहण्णाउट्ठिईए पडिवज्जइ नेय पुव्वपडिवण्णो ।
सेसे पुव्वपवण्णो देसविरइवज्जिए होज्जा ॥ २७२५ ॥

ઉત્કૃષ્ટ કર્મસ્થિતિવાળા જીવ કોઇ પણ સામાયિક પામતા નથી અને પામેલા હોતા નથી, પરન્તુ અજઘન્ય-અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સામાયિક પામે છે અને પામેલા પણ હોય છે, ઉત્કૃષ્ટ કર્મસ્થિતિવાળા જીવ સમાયિક પામતા નથી અને પામેલા પણ નથી, પરન્તુ આયુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા જીવ બે સામાયિક પામે છે અને પામેલા પણ હોય છે જઘન્ય આયુષ્યની સ્થિતિવાળા સામાયિક પામતા નથી અને પામેલા પણ નથી, શેષ સ્થિતિમા દેશવિરતિ વર્જીને બાકીના ત્રણ સામાયિક પૂર્વ પ્રતિપન્ન હોય છે. ૨૭૨૩-થી-૨૭૨૫

આયુ રહિત જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની ત્રીસ કોડા કોડી આદિ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમા વર્તનાર જીવ, ચારમાથી કોઈ પણ સામાયિક પામતા નથી અને પૂર્વપ્રતિપન્ન (પામેલ) પણ નથી કેમકે અતિસંક્લિષ્ટપણાને લઇને તેને તે સામાયિકોનો અસંભવ છે. આયુષ્યની તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમા વર્તનાર અનુત્તરવિમાનવાસી દેવ, પ્રથમના બે સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, અને સાતમી નારક પૃથ્વીના અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસનો જીવ, છમાસ આયુ અવશેષ રહે ત્યારે તથાવિધ વિશુદ્ધિયુક્ત થવાથી તે બે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વ પ્રતિપન્ન પણ હોય છે. ક્ષુલ્લકભવપ્રમાણ જઘન્ય આયુષ્યની સ્થિતિમા વર્તનાર નિગોદાદિ જીવો કોઈ પણ સામાયિક પામતા નથી અને પૂર્વપ્રતિપન્ન પણ નથી હોતા, કેમકે અવિશુદ્ધપણાથી તે તેને યોગ્ય નથી બાકીના જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાતકર્મની અન્તમુહૂર્ત પ્રમાણ-જઘન્ય સ્થિતિ આદિક બાંધનાર, દર્શન સપ્તક અતિક્રમેલ, અન્તકૃત્કેવળીપણું પામનાર ક્ષપક આત્મા, દેશવિરતિ સિવાય શેષ સમ્યક્ત્વ-શ્રુત-અને સર્વવિરતિ સામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે આ જીવને અતિવિશુદ્ધિપણા વડે અતિજઘન્ય સ્થિતિ બંધાય છે, વળી તે ક્ષપકને દેશવિરતિ નથી હોતી, સમ્યક્ત્વાદિકની પ્રાપ્તિ તો તેને પૂર્વેજ થએલી હોય છે

આઠે કર્મની અજઘન્યોત્કૃષ્ટ મધ્યમ સ્થિતિમા વર્તનાર જીવ ચારે સામાયિકનો પ્રતિપદ્યમાન (પામનાર છે) હોય છે અને પૂર્વપ્રતિપન્ન (પામેલ) પણ હોય છે ૨૭૨૩ થી ૨૭૨૫.

હવે વેદદ્વાર-સંજ્ઞાદ્વાર-અને કષાયદ્વાર કહે છે

चउरो वि तिविहवेए चउसुवि सण्णासु होइ पडिवत्ती ।
हेट्ठा जहा कसाएसु भणिय तह चेव इहइं पि ॥ २७२६॥ ८१८-२६७

ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ ત્રિવિધ વેદમા થાય છે, ચાર સંજ્ઞાઓમા પણ ચાર સામા-

યિકની પ્રતિપત્તિ થાય છે, અને કષાયોમા પણ જેમ પૂર્વે કહ્યુ છે, તેમ અહી પણ સમજવુ. ૨૭૨૬

સ્ત્રીવેદ-પુરુષવેદ-અને નપુસકવેદ, એ ત્રિવિધ વેદમા વિવક્ષિત કાળે ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો હોય છેજ. અવેદી આત્માઓ દેશવિરતિ સિવાય ત્રણ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, પણ પ્રતિપદ્યમાન નથી હોતા.

આહારસંજ્ઞા ભયસંજ્ઞા-મૈથુનસંજ્ઞા-અને પરિગ્રહસંજ્ઞા આ ચારે પ્રકારની સંજ્ઞાઓમા ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન પણ હોય છેજ

સામાન્યથી સકષાયી આત્મા ચારે સામાયિક પામે છે અને પૂર્વ પ્રતિપન્ન પણ હોય છે. અકષાયી-છદ્મસ્થવીતરાગ દેશવિરતિ સિવાય બાકીના ત્રણ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, પણ પ્રતિપદ્યમાન નથી હોતા.

હવે આયુદ્વાર અને જ્ઞાન દ્વાર કહે છે.

सखेज्जाऊ चउरो भयणा सम्म सुयऽसखवासम्मि ।
ओहेण विभागेण नाणी पडिवज्जए चउरो ॥ २७२७ ॥ ८१९-२६८

दोसु जुगवं चिय दुग भयणा देसविरइए य चरणे य ।
ओहिम्मि न देसवय पडिवज्जइ होइ पडिवन्नो ॥ २७२८ ॥
देसव्वयवज्ज माणसे पवन्नो समपि च चरित्त ।
भवकेवले पवन्नो पुव्व सम्मत्त चारित्त ॥ २७२९ ॥

સખ્યાત વર્ષાયુવાળા ચારે સામાયિક પામે છે, અને અસખ્યાતવર્ષાયુવાળાને સમ્યક્ત્વ તથા શ્રુતસામાયિક ભજનાએ પ્રાપ્ત થાય છે. ઓઘે ચાર સામાયિક જ્ઞાની પામે છે. અને વિભાગથી બે સામાયિક પામે છે. મતિ અને શ્રુત જ્ઞાનમા સમ્યકત્વ સામાયિક તથા શ્રુતસામાયિક યુગપદ્ પ્રાપ્ત થાય છે, અને દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિ ભજનાએ પ્રાપ્ત થાય છે, અવધિજ્ઞાનમા દેશવિરતિ સામાયિક પ્રાપ્ત થતુ નથી (પણ) પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, મન પર્યવ જ્ઞાનમા દેશવિરતિ સિવાય (ત્રણ સામાયિક) પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, સમ્યકત્વસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિક પણ પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે ભવસ્થ કેવળી સમ્યકત્વ સામાયિક અને ચારિત્ર સામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે. ૨૭૨૭ થી ૨૭૨૯

સખ્યાતા વર્ષના આયુષવાળો જીવ ચારે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વ પ્રતિપન્ન પણ હોય છે. તથા અસખ્યાત વર્ષના આયુષવાળા જીવને સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુત સામાયિકની પ્રાપ્તિ ભજનાએ હોય છે મતલબ કે અસખ્યાતવર્ષના આયુષવાળાને અમુક કાળે સમ્યકત્વ અને શ્રુતસામાયિકની પ્રાપ્તિનો સભવ છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો હોય છે જ.

જ્ઞાનદ્વારમા સામાયિકની પ્રતિપત્તિનો વિચાર કરતા સામાન્યથી નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે જ્ઞાની જીવ ચારે સામાયિક પામે છે, અને વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે અજ્ઞાની જીવને સમ્યકત્વ તથા શ્રુતસામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે, બન્નેના અભિપ્રાયે પૂર્વપ્રતિપન્ન તો ચારેના સામાયિક હોય છે

વિભાગથી એટલે જુદા જુદા ભેદથી જ્ઞાની જીવનો વિચાર કરવામા આવે, ત્યારે મતિ-શ્રુત જ્ઞાની યુગપત્ સમ્યકત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિક પામે છે, દેશવિરતિ

અને સર્વવિરતિ સામાયિક ભજનાએ પામે છે. પૂર્વપ્રતિપન્ન તો ચારે સામાયિકના આ જ્ઞાનવાલા હોય છે. અવધિજ્ઞાની સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, પણ પ્રતિપદ્યમાન નથી હોતા, દેશવિરતિસામાયિક પણ અવધિજ્ઞાની ન પામે, કારણ કે-દેવ-નારક-યતિ અને શ્રાવક એ ચાર અવધિજ્ઞાનના સ્વામી છે, તેમા પ્રથમના ત્રણને તો દેશવિરતિનો સંભવજ નથી, અને શ્રાવક પણ અવધિજ્ઞાન પામ્યા પછી દેશવિરતિ ન પામે, પરન્તુ પ્રથમ દેશવિરતિ ગુણ અનુભવેલ હોય, તો પછી અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય, કેમકે દેશવિરતિ આદિ ગુણની પ્રાપ્તિ પૂર્વક અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, એમ ગુરુજન પાસેથી અમે જાણ્યુ છે. તત્ત્વ તો કેવળી જાણે. અવધિજ્ઞાની સર્વવિરતિ સામાયિક પામે, અને પૂર્વપ્રતિપન્નમા તો સર્વ સામાયિક હોય મન પર્યવજ્ઞાની દેશ વિરતિ શિવાય પ્રથમના ત્રણ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, પણ પ્રતિપદ્યમાન નથી હોતા. અથવા 'पडिवज्जम्मि चरित्ते चउनाणी जाव छउमत्था' એ વચનથી તીર્થંકરની અપેક્ષાએ મન પર્યવજ્ઞાનની સાથે સર્વવિરતિ ચારિત્રસામાયિક પણ પામે છે ભવસ્થ કેવળી સમ્યક્ત્વસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, પણ પ્રતિપદ્યમાન નથી હોતા. ૨૭૨૭ થી ૨૭૨૯.

હવે યોગદ્વાર-ઉપયોગદ્વાર-અને શરીરદ્વાર કહે છે

चउरोवि तिविहजोए उवओगदुगम्मि चउर पडिवज्जे ।
ओरालिए चउक्क सम्म सुय विउव्विए भयणा ॥ २७३० ॥ ८७० २६९

सव्वाओ लद्धीओ जइ सागरोवओगभावम्मि ।
इह कहमुवओगदुगे लब्भइ सामाइयचउक्क ? ॥ २७३१ ॥
सो किर निअमो परिवड्ढमाणपरिणामय पइ, इह तु ।
जोऽवट्ठियपरिणामी लभेज्ज स लभिज्ज बीएवि ॥ २७३२ ॥
पाय पवड्ढमाणो लभए सागारगहणया तेण ।
इयरो उ जइच्छाए उवसमसम्माइलाभम्मि ॥ २७३३ ॥
ऊसरदेस दड्ढिल्लयं व विज्झाइ वणदवो पप्प ।
इय मिच्छस्स अणुदए उवसमसम्म लभेयव्वं ॥ २७३४ ॥
उवसामगसेढिगयस्स होइ उवसामग तु सम्मत्तं ।
जो वा अकयतिपुंजो अखवियमिच्छो लहइ सम्म ॥ २७३५ ॥
जं मिच्छस्साणुदओ न हायए तेण तस्स परिणामो ।
ज पुण सयमुवसत न वड्ढए तेण परिणामो ॥ २७३६ ॥
दुगपडिवत्ती वेउव्वियम्मि सव्वाइ पुव्वपडिवन्नो ।
देसव्वयवज्जाइ आहाराईसु तीसुं तु ॥ २७३७ ॥

ત્રિવિધ યોગમા ચારે સામાયિક હોય છે, (સાકાર-અનાકાર રૂપ) બે ઉપયોગમાં (પણ) ચાર સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, ઔદારિક શરીરમા ચારે સામાયિક હોય છે અને વૈક્રિય શરીરમા સમ્યક્ત્વસામાયિક તથા શ્રુતસામાયિક ભજનાએ હોય છે. સર્વ લબ્ધિઓ

જો સાકાર ઉપયોગમા થાય છે, તો બન્ને ઉપયોગમા ચારે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, એમ અહી શાથી કહો છો ? ઉત્તર-એ નિયમ તો પરિવર્ધમાનપરિણામ વાળા જીવની અપેક્ષાએ છે અને અહી તો જે અવસ્થિતપરિણામવાળો જીવની અપેક્ષાએ (એક ઉપયોગમા સામાયિક પામે) તે બીજામા પણ પામે છે. પ્રાય વૃદ્ધિ પામતા પરિણામવાળો જીવ લબ્ધિઓ પામે છે. તેથી સાકાર ઉપયોગ કહ્યો છે, અને ઇતર (અવસ્થિતપરિણામવાળો જીવ) તો યદૃચ્છાએ-ઉપશમ સમ્યક્ત્વાદિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પામે છે. ઉખર દેશ પામીને જેમ દાવાનળ ઓલવાઇ જાય છે, તેમ (અ તરકરણ પામીને) મિથ્યાત્વનો અનુદય થવાથી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ થાય છે એમ જાણવુ ઉપશમશ્રેણિ પામેલાને આ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ થાય છે, અથવા જેણે ત્રણ પુ જ ન કર્યા હોય અને મિથ્યાત્વનો નાશ પણ ન કર્યો હોય તેને તે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે મિથ્યાત્વના અનુદયથી તેના પરિણામની હાનિ નથી થતી, અને સત્તામા રહેલુ મિથ્યાત્વ ઉપશાન્ત હોવાથી પરિણામની વૃદ્ધિ નથી થતી, (તેથી તે અવસ્થિત પરિણામવાળો થાય છે) વૈક્રિયશરીરમા બે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો સર્વ સામાયિકના હોય છે તથા દેશવિરતિ શિવાય ત્રણ સામાયિક આહારકાદિ ત્રણ શરીરમા હોય છે. ૨૭૩૦ થી ૨૭૩૭

મનોયોગ-વચનયોગ અને કાયયોગમા સામાન્યથી વિચાર કરતા વિવક્ષિતકાળે ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ સભવે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો તેઓ હોય છેજ, પણ વિશેષ પ્રકારે વિચાર કરતા ઔદારિકશરીરવાળાને ત્રિવિધ યોગમા ચારે સામાયિક ઉભયપ્રકારે હોય છે, વૈક્રિય શરીરવાળાને ત્રિવિધ યોગમા સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકની પ્રાપ્તિ બને પ્રકારે હોય છે અને દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિ માત્ર પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે આહારક શરીરવાળાને ત્રિવિધયોગમા દેશવિરતિ શિવાય ત્રણ સામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે તૈજસ-કાર્મણ કાયયોગ અન્તરાલ ગતિમા હોય છે, ત્યા પ્રથમના બે સામાયિક (સમ્યક્ત્વ-શ્રુત સામાયિક ફક્ત) પૂર્વ પ્રતિપન્ન હોય છે, પ્રતિપદ્યમાન નથી હોતા અને કેવળીસમુદ્ઘાત વખતે સમ્યક્ત્વ સામાયિકના અને ચારિત્ર સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે. એકલા વચનયોગ કે એકલા મનોયોગમા કોઇ સામાયિકની પ્રાપ્તિ યા પૂર્વપ્રાપ્તિ નથી હોતી, પણ કાયયોગ અને વચનયોગ એ બે યોગવાળા બે ઇન્દ્રિયાદિમા ઉત્પન્ન થએલા સાસ્વાદનગુણસ્થાનવર્તિ જીવને સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે.

સાકાર અને અનાકાર એ બન્ને પ્રકારના ઉપયોગમા ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પૂર્વ પ્રતિપન્ન પણ હોય છે

ઔદારિક શરીરમા ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ બને પ્રકારે હોય છે વૈક્રિય શરીરમા સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકની ભજના હોય છે, એટલે કે દેવાદિક કોઇ વખત તે સામાયિક પામે છે અને કોઇ વખત નથી પામતા, તથા વૈક્રિય શરીરવાળા તિર્યંચ, મનુષ્યો દેશવિરતિ અને સર્વ વિરતિ પણ નથી પામતા, કારણ કે તેઓ પ્રમત્ત હોય છે, એ શરીરમા પૂર્વપ્રતિપન્ન તો ચારે સામાયિક હોય છે બાકીના શરીરોમા સામાયિક પ્રાપ્તિનો વિચાર ઉપર કહી ગએલા યોગાનુસારે સમજી લેવો

શિષ્ય —"सव्वाओ लद्धीओ सागारोवओगोवउत्तस्स भवति" એ આગમોક્ત વચનથી સર્વ લબ્ધિઓ સાકાર ઉપયોગવન્તનેજ થાય છે, તો પછી અહી બન્ને ઉપયોગમા ચારે સામાયિક હોય છે, એમ કેવી રીતે કહો છો ?

આચાર્ય—એ આગમોક્ત નિયમ, વૃદ્ધિ પામતા પરિણામવાળા જીવની અપેક્ષાએ છે, પણ જે અવસ્થિત પરિણામવાળો જીવ સાકાર ઉપયોગમા સામાયિક પામે છે, તે બીજા અનાકાર ઉપયોગમા પણ પામે છે

શિષ્ય —જો એ પ્રમાણે અનાકાર ઉપયોગમા પણ લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તો આગમમા "સાકાર ઉપયોગવન્તને લબ્ધિઓ થાય છે" એમ શાથી કહ્યુ હશે?

આચાર્ય —ઘણા ભાગે વર્ધમાન પરિણામવાલો જ લબ્ધિઓ પામે છે, તેથી આગમમા "સાકાર ઉપયોગવન્તને લબ્ધિઓ થાય છે" એમ કહ્યુ છે, અને અવસ્થિત પરિણામવાળો જીવ તો યદૃચ્છાએ કોઇ વખત ઔપશમિક સમ્યક્ત્વાદિ પામે ત્યારેજ લબ્ધિ પામે છે. એ રીતે અનાકાર ઉપયોગવન્તને ભાગ્યેજ લબ્ધિ પ્રાપ્ત થતી હોવાથી આગમમા અનાકાર ઉપયોગવન્તને લબ્ધિઓ નથી કહી જેમ—સવ્વાઓ લદ્ધીઓ સાગારોવઓગોવઉત્તસ્સ સર્વ લબ્ધિઓ સાકાર ઉપયોગવન્તને થાય છે," ઇત્યાદિ આગમમા કહ્યુ છે, તેમ "उवओगदुगम्मि चउरो पडिवज्जे" બન્ને પ્રકારના ઉપયોગમા ચારે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે" ઇત્યાદિ પણ આગમમા કહ્યુ છે, આ પરસ્પરવિરૂદ્ધ આગમવચનની વ્યવસ્થા કરવી જોઇએ, તે આ પ્રમાણે-સમ્યક્ત્વ પામીને મિથ્યાત્વે ગએલા હોય અને ફરીથી કોઇ શુભ કર્મના ઉદયથી દરેક સમયે વૃદ્ધિ પામતા અધ્યવસાયવાળા જીવોને જે સમ્યક્ત્વ-ચારિત્રાદિ લબ્ધિઓ થાય છે, અને અવધિજ્ઞાનાદિ લબ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તે સવ લબ્ધિઓ-સાકાર ઉપયોગવન્તને જાણવી, અને પ્રથમ સમ્યક્ત્વ પામતી વખતે અન્તરકરણમા પેહેલા અવસ્થિત અધ્યવસાયવાળા જીવને જે સમ્યક્ત્વાદિ લબ્ધિઓ થાય છે, તે અનાકાર ઉપયોગવન્તને પણ હોય છે, એમ જાણવુ અન્તરકરણમા વર્તનાર જીવ સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુતસામાયિકનો લાભ થતાની સાથેજ કોઇક અતિ વિશુદ્ધપણાથી દેશવિરતિ પામે છે, કોઇ વળી તેથી પણ અતિવિશુદ્ધિથી સર્વવિરતિ પણ પામે છે, કોઇ એ પ્રમાણે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ વખતે અવસ્થિત પરિણામવાળા અનાકાર ઉપયોગમા વર્તનારા જીવને ચારે સામાયિક હોય છે. પરન્તુ અલ્પપણાથી કોઇ વખતજ થાય છે, તેથી આગમમા અનાકાર ઉપયોગનુ ગ્રહણ નથી કર્યું

શિષ્ય —એ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ કયારે અને કેવી રીતે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે?

આચાર્ય —ઊખર (ઘાસાદિરહિત ભૂમિ) પામીને વનનો અગ્નિ જેમ સ્વયં ઓલવાઇ જાય છે, તેવી રીતે અન્તરકરણ પ્રાપ્ત કરીને મિથ્યાત્વનો અનુદય થએથી મિથ્યાત્વરૂપ અગ્નિ શાન્ત થાય છે એટલે જીવ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે છે એ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ-ઉપશમશ્રેણિગત જીવને, અથવા જેણે મિથ્યાત્વના ત્રણ પુંજ ન કર્યા હોય, અને તેનો ક્ષય પણ ન કર્યો હોય, તેને પ્રાપ્ત થાય છે.

શિષ્ય —ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમા અવસ્થિત પરિણામ કેવી રીતે હોય?

આચાર્ય —જેમ કાષ્ઠાદિ દાહ્ય પદાર્થના અભાવે દાવાનળ વધતો નથી પણ ઓલવાઇ જાય છે, તેવી રીતે અન્તરકરણમા મિથ્યાત્વના અનુદયથી જીવના પરિણામ હાનિ પામતા નથી, અને સત્તામા રહેલ મિથ્યાત્વ ઉપશાન્ત હોવાથી તેના પરિણામ વૃદ્ધિ પણ પામતા નથી આ કારણથી ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં જીવના અવસ્થિત પરિણામ હોય છે, આહારક શરીરે દેશવિરતિ વર્જીને ત્રણે સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે અને તેજસકાર્મણમા કેવલીસમુદ્ઘાતના ત્રીજે, ચોથે ને પાચમે એ સમયોમા સમકીત અને ચારિત્રસામાયિક અને વિગ્રહગતિમા સમકીત અને શ્રુતસામાયિક પમાય છે, અને તેના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે. ૨૭૩૪-થી-૨૭૩૭.

હવે સંસ્થાન-સંઘયણ-અને માનદ્વાર કહે છે —

सव्वेसुवि संठाणेसु लहइ एमेव सव्वसंघयणे ।
उक्कोसजहन्न वज्जिऊण माणं लभे मणुओ ॥ २७३८ ॥ ८२१-२७०

न जहन्नोगाहणओ पवज्जए, दोण्णि होज्ज पडिवन्नो ।
उक्कोसोगाहणगो दुहावि दो तिन्नि उ तिरिक्खो ॥ २७३९ ॥

સર્વસંસ્થાનોમાં સર્વ સામાયિક બન્ને પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય છે. એજ પ્રમાણે સર્વ સંઘયણમાં થાય છે ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય શરીર પ્રમાણ વર્જીને (મધ્યમ પ્રમાણવાળા) મનુષ્યને સર્વ સામાયિક બંને પ્રકારે હોય છે જઘન્ય અવગાહનાવાળાને કોઇ સામાયિક પ્રાપ્ત થતું નથી, (પણ) પહેલા બે સામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળો બે સામાયિક બન્ને પ્રકારે પામે છે અને તિર્યંચો બે અને ત્રણ સામાયિક બન્ને પ્રકારે પામે છે. ૨૭૩૮-થી-૨૭૩૯

આકાર વિશેષ તે સંસ્થાન કહેવાય. તે સંસ્થાન સમચતુરસ્ર, ન્યગ્રોધપરિમંડળ, સાદિ, વામન, કુબ્જ અને હુંડક એમ છ પ્રકારે છે તે સર્વ સંસ્થાનોના ચારે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન પણ હોય છે.

હાડકાંનો સંચય વિશેષ તે સંહનન કહેવાય એ સંહનન વજ્રઋષભનારાચ, ઋષભનારાચ, અર્ધનારાચ, કીલિકા, અને સેવાર્ત એમ છ પ્રકારે છે તે છએ ભેદમાં સંસ્થાનની પેઠે ચારે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન પણ હોય છે

શરીરનું પ્રમાણ તે અવગાહના કહેવાય મનુષ્યના શરીરની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગાઉની અને જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય અવગાહના વર્જીને શેષ મધ્યમ અવગાહનાવાળો મનુષ્ય ચારે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન પણ હોય છે, જઘન્ય અવગાહનાવાળો મનુષ્ય સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિક કદાચ પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય પણ પ્રતિપદ્યમાન ન હોય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળો મનુષ્ય એ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુત એ બન્ને સામાયિકનો પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય અને પ્રતિપદ્યમાન પણ હોય

જઘન્ય અવગાહનાવાળા નારકી અને દેવો સમ્યક્ત્વ તથા શ્રુત સામાયિક કદાચ પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય પણ પ્રતિપદ્યમાન ન હોય, મધ્યમ તથા ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા દેવ-નારકીઓ એ બે સામાયિક પ્રતિપદ્યમાન પણ કદાચ હોય પૂર્વપ્રતિપન્ન તો હોયજ

જઘન્ય અવગાહનાવાળા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય સમ્યક્ત્વ-શ્રુતસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન કદાચિત્ હોય, પરન્તુ પ્રતિપદ્યમાન્ ન હોય. છગાઉની-ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા તિર્યંચો એ બન્ને સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન અને પ્રતિપદ્યમાન પણ હોય મધ્યમ અવગાહનાવાળા તિર્યંચ સર્વવિરતિ શિવાય બે-અથવા ત્રણ સામાયિક પ્રતિપદ્યમાન કદાચિત્ હોય, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો હોયજ ૨૭૩૮-૨૭૩૯.

હવે લેશ્યાદ્વાર કહે છે -

सम्मत्त सुय सव्वासु लहइ सुद्धासु तिसु य चरित्तं ।
पुव्वपडिवन्नओ पुण अन्नयरीए उ लेसाए ॥ २७४० ॥ ८२२ २७१

णणु मइ-सुयाइलाभोऽभिहिओ सुद्धासु तीसु लेसासु।
सुद्धासु असुद्धासु य कहमिह सम्मत्त-सुयलाभो ? ॥ २७४१ ॥
सुर-नेरइएसु दुग लब्भइ य, दव्वलेसया सव्वे।
नाणेसु भावलेसाऽधिगया इह दव्वलेसाओ ॥ २७४२ ॥

સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિક સર્વ લેશ્યાઓમા પ્રાપ્ત થાય છે, અને ચારિત્ર સામાયિક છેલ્લી ત્રણ શુદ્ધ લેશ્યાઓમાજ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ પૂર્વ-પ્રતિપન્ન તો છમાથી કોઈ પણ એક લેશ્યામા હોય છે પૂર્વે મતિ-શ્રુત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ત્રણ શુદ્ધ લેશ્યાઓમાજ કહી છે, અને અહી શુદ્ધ તથા અશુદ્ધ લેશ્યામા પણ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતનો લાભ કહો છો, તેનુ શુ કારણ ? દેવ-નારકીના સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતસામાયિકનો લાભ કહ્યો છે, કેમકે તે સર્વ અવસ્થિત દ્રવ્ય લેશ્યાવાળા છે જ્ઞાનપ્રાપ્તિમા ભાવલેશ્યા અધિકૃત છે, અને અહી દ્રવ્ય લેશ્યા અધિકૃત છે ૨૭૪૦-થી-૨૭૪૨.

કૃષ્ણ-નીલ-કાપોત-તેજો-પદ્મ-અને શુક્લ એ છએ લેશ્યાઓમા નારકાદિ જીવો સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિક પામે છે. દેશવિરતિ-અને સર્વવિરતિ (ચારિત્ર) સામાયિક ઉપરની ત્રણ તેજો-પદ્મ-ને શુક્લ એ શુદ્ધ-લેશ્યાઓમાજ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા પૂર્વપ્રતિપન્ન તો છમાથી કોઈ પણ લેશ્યામા હોય છે

શિષ્ય —મહારાજ ! પૂર્વે પાચ જ્ઞાનના વિચારમા મતિ-શ્રુતાદિ જ્ઞાનનો લાભ તેજો આદિ ત્રણ શુદ્ધ લેશ્યાઓમાજ કહ્યો છે, અને અહી તો આપ શુદ્ધ તથા અશુદ્ધ છએ લેશ્યાઓમા સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતનો લાભ કહો છો, તેનુ શુ કારણ ?

આચાર્ય —દેવ-નારકીને વિષે સમ્યક્ત્વ તથા શ્રુતસામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને તે દેવ-નારકીઓ સઘળા અવસ્થિત દ્રવ્ય લેશ્યાવાળા હોય છે એટલે કે યથાસભવ કૃષ્ણાદિ છએ દ્રવ્ય લેશ્યાઓ તેઓમા અવસ્થિત હોય છે, ભાવલેશ્યા તો તેમને પરાવૃત્તિએ હોય છે તિર્યંચ તથા મનુષ્યોને દ્રવ્યલેશ્યા અવસ્થિત નથી હોતી, તેમને તો દ્રવ્યલેશ્યા અને ભાવલેશ્યા બન્ને પરાવૃત્તિએ હોય છે, તેથી દેવ-નારકીઓ જ્યારે સમ્યક્ત્વાદિ પામે છે, ત્યારે તેમને તેજસાદિ ત્રણ શુદ્ધ લેશ્યામા કોઇ પણ એક હોય છે, અશુદ્ધલેશ્યા તો તેઓને અવસ્થિત હોવાથી તેઓ દ્રવ્યલેશ્યાવાળાજ કહેવાય છે આથી ફરીને પૂર્વે જ્ઞાનના વિચારમા મતિ આદિ જ્ઞાનોની પ્રાપ્તિમા ભાવલેશ્યાને અપેક્ષીને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો વિચાર કહ્યો છે, અને અહી સમ્યક્ત્વ તથા શ્રુત સામાયિકની પ્રાપ્તિના વિચારમા દેવ નારકીને અપેક્ષીને દ્રવ્યલેશ્યા અધિકૃત છે, તેથી શુદ્ધ અને અશુદ્ધ સર્વ લેશ્યાઓમા તેનો લાભ કહેલ છે. ભાવલેશ્યાની અપેક્ષાએ તો અહી પણ તૈજસાદિ ત્રણ શુદ્ધલેશ્યાઓમાજ તેની પ્રાપ્તિ જાણવી.

શિષ્ય —ભગવન્ ! જો દેવ-નારકીઓને કૃષ્ણાદિ અશુભ દ્રવ્યલેશ્યાઓ હંમેશા અવસ્થિત છે, તો પછી તેઓને સમ્યક્ત્વાદિ પ્રાપ્ત થતી વખતે શુભ ભાવલેશ્યાઓ કેવી રીતે થઈ શકે ? દ્રવ્યલેશ્યાઓ ભાવલેશ્યાઓને ઉત્પન્ન કરે છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે યોગ્ય નથી, કેમકે કૃષ્ણાદિ લેશ્યાના અશુભ દ્રવ્યો શુભભાવ લેશ્યાને કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરી શકે ? અશુભ કારણથી શુભ કાર્ય થવુ સભવિત નથી.

આચાર્ય —તારૂ કહેવુ સત્ય છે, કે અશુભ કારણથી શુભ કાર્ય થઇ શકે નહિ પરન્તુ અહી તો એમ છે કે-નારકી વિગેરેને સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ વખતે ... યથાપ્રવૃત્તિકરણવડે તેજસાદિ દ્રવ્યલેશ્યાના શુભ દ્રવ્યો, અશુભ

નખાય છે, તેથી કરીને જેમ દર્પણ શ્વેત છતા પણ વિવિધ રંગની પુષ્પાદિ વસ્તુના પ્રતિબિંબથી તે દર્પણ રક્તાદિ વર્ણવાળો જણાય છે, તેમ કૃષ્ણાદિ અશુભ દ્રવ્યો પણ તેજઆદિ શુભ દ્રવ્યના પ્રતિબિંબથી સ્વસ્વરૂપની ઉત્કટતા-તજી દઇને તત્સ્વરૂપે ભાસે છે. તેમા તેજસાદિ શુભ દ્રવ્યો, કૃષ્ણાદિ અશુભ દ્રવ્યના સ્વભાવને મંદ કરીને શુભ ભાવલેશ્યાને ઉત્પન્ન કરે છે. આથી કરીને દેવ-નારકીઓને કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યલેશ્યા અવસ્થિત છતા પણ, સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ વખતે, શુભ ભાવ લેશ્યાનો સંભવ વિરૂદ્ધ નથી આ સંબંધમા વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ " से नुण भंते ! क्रिण्हलेसा नील लेसं " ઇત્યાદિ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર તથા મૂળ આવશ્યકની ટીકાથી જાણી લેવુ, ૨૭૪૦-૨૭૪૨

હવે પરિણામ-વેદના-અને સમુદ્‌ઘાત દ્વાર કહે છે.

वड्ढते परिणामे पडिवज्जइ सो चउण्हमण्णयर ।

एमेव वड्ढियम्मि वि हायते न किंचि पडिवज्जे ॥२७४३॥ ८२३ २७२

दुविहाए वेयणाए पडिवज्जइ सो चउण्हमण्णयर ।

असमोहओ वि एमेव पुव्वपडिवण्णए भयणा ॥ २७४४ ॥ ८२४ २७३

વર્ધમાન પરિણામવાળો જીવ પરિણામની વૃદ્ધિમા ચારમાથી કોઇ પણ એક સામાયિક પામે છે, પણ હીયમાન શુભ પરિણામમા કોઇ પણ સામાયિક નથી પામતો. બન્ને પ્રકારની વેદનામા તે જીવ ચારમાથી કોઇ પણ એક-સામાયિક પામે છે. અસમવહત જીવ પણ એજ પ્રમાણે ચારમાથી કોઇ એક સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો ભજનાએ હોય છે. ૨૭૪૩-૨૭૪૪

અધ્યવસાય વિશેષ તે પરિણામ કહેવાય. તે પરિણામ શુભ-શુભતરરૂપે વૃદ્ધિ પામતા હોય એવો જીવ સમ્યક્ત્વાદિ ચાર સામાયિકમાથી કોઇ પણ એક સામાયિક પામે છે એજ પ્રમાણે અન્તઃકરણાદિમા અવસ્થિત શુભ પરિણામમા પણ તે જીવ ચારમાથી કોઇ એક સામાયિક પામે છે, પરન્તુ શુભ પરિણામ હીયમાન-ઘટતા હોય, ત્યારે તે જીવ સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળો થતો હોવાથી કોઇ પણ સામાયિક પામતો નથી પૂર્વપ્રતિપન્ન તો એ ત્રણે પ્રકારના પરિણામમા હોય છે.

શાતા તથા અશાતા એમ બન્ને પ્રકારની વેદના હોય, ત્યારે જીવ, ચારમાથી કોઇ પણ એક સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો હોય છેજ.

વેદન-કષાય આદિ અનુભવના પરિણામની સાથે એકીભાવ પામેલા જીવના વેદનીય આદિ કર્મ પુદ્‌ગળોનો સમ્યક્ પ્રકારે અત્યન્ત નાશ થયો, તે સમુદ્‌ઘાત કહેવાય છે એવી સમુદ્‌ઘાત સાત પ્રકારે છે કેવળી સમુદ્‌ઘાત, કષાય સમુદ્‌ઘાત, મરણસમુદ્‌ઘાત, વેદનાસમુદ્‌ઘાત, વૈક્રિય સમુદ્‌ઘાત, તૈજસ સમુદ્‌ઘાત, અને આહાર સમુદ્‌ઘાત, આ કેવળી આદિ સમુદ્‌ઘાતવડે અસમવહત (નહિ સમુદ્‌ઘાત કરતો) જીવ, ચારે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન પણ હોય છે તથા જે કેવળી આદિ સાત સમુદ્‌ઘાતવડે સમવહત હોય, તે કોઇ પણ સામાયિક પામતો નથી, પરન્તુ પૂર્વપ્રતિપન્નની અપેક્ષાએ ભજના છે, એટલે કે સમવહત (સમુદ્‌ઘાતને કરતા) જીવને બે અથવા ત્રણ સામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, તેમા કેવળી સમુદ્‌ઘાતમા સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને ચારિત્રસામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, બાકીના સમુદ્‌ઘાતમા દેશવિરતિ સિવાય ત્રણ, અથવા સર્વવિરતિ સિવાય ત્રણ, સામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે ૨૭૪૩-૨૭૪૪.

હવે નિર્વેષ્ટન તથા ઉદ્વર્તનદ્વાર કહે છે.

दव्वेण य भावेण य निव्वेढंतो लहेज्ज अण्णयरं ।
नरएसु अणुव्वट्टे दुग तिग चउरो य उव्वट्टे ॥ २७४५ ॥ ८२५-२७४

कम्मं निव्वेढंतो पवज्जइ विसेसओ तदावरण ।
दव्व कम्मपएसे भावे कोहाइ हाविंतो ॥ २७४६ ॥

तिरिएसु अणुवट्टे तिगं चउक्कं सिया उ उव्वट्टे ।
मणुएसु अणुव्वट्टे चउरो वि तियं सिया उव्वट्टे ॥२७४७ ॥ ८२६-२७५
देवेसु अणुव्वट्टे दुग तिग चउरं सिया उ उव्वट्टे ।
उव्वट्टमाणओ पुण सव्वो वि न किंचि पडिवज्जे ॥ २७४८ ॥ ८२७ २७६

દ્રવ્યથી અને ભાવથી નિર્જરા કરનાર જીવ ચારમાંથી કોઇ પણ એક સામાયિક પામે છે. નરકમાંથી નહિ નીકળેલો બે સામાયિક પામે છે, અને તેમાંથી નીકળેલો ત્રણ અથવા ચાર સામાયિક પામે છે. દ્રવ્યને સામાન્યથી સર્વ કર્મ અને વિશેષથી તદાવરણીય કર્મની નિર્જરા કરનાર, તથા ભાવથી ક્રોધાદિનો ત્યાગ કરનાર, (ચારે સામાયિક) પામે છે. તિર્યંચમાંથી નહિ નીકળેલાને ત્રણ સામાયિક હોય, અને નીકળેલાને કદાચિત્ ચાર સામાયિક પણ હોય. મનુષ્યમાંથી નહી નીકળેલાને ચાર સામાયિક હોય, અને નીકળેલાને કદાચિત બે અથવા ત્રણ સામાયિક પણ હોય. દેવોમાંથી નહી નીકળેલાને બે સામાયિક હોય, અને નીકળેલાને કદાચિત્ ત્રણ અથવા ચાર સામાયિક હોય. પણ ચારે ગતિમાંથી નીકળતા (અપાન્તરાલગતિમા) કોઈ પણ જીવ એકે સામાયિક પામે નહિ. ૨૭૪૫-થી-૨૭૪૮

દ્રવ્યથી સામાન્યપણે સર્વ કર્મપ્રદેશોની તથા વિશેષથી ચતુર્વિધ સામાયિકને આવરનાર જ્ઞાનાવરણ-મોહનીય રૂપ કર્મપ્રદેશોની નિર્જરા કરનાર, તેમજ ભાવથી ક્રોધાદિ અધ્યવસાયોને દૂર કરનાર, ચારમાંથી કોઇ પણ એક સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો હોય છે જ અનન્તાનુબંધી કર્મના ઉદયે કોઇ પણ સામાયિક પ્રાપ્ત થતુ નથી, શેષકર્મની અપેક્ષાએ તો ઉભય પ્રકારે સામાયિક હોય છે.

નરકમા રહેલો જીવ પ્રથમના બે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન પણ હોય છે. નારકીમાંથી નીકળીને તિર્યંચમા ઉત્પન્ન થએલો જીવ સર્વવિરતિ સિવાય ત્રણ સામાયિક પામે છે, અને મનુષ્યમા ઉત્પન્ન થયો હોય, તો ચારે સામાયિક પામે છે પૂર્વપ્રતિપન્ન તો હોય છે જ

નારકી તિર્યંચ ગતિમા રહેલો જીવ, સર્વવિરતિ વિના, શેષ ત્રણ સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન પણ હોય છે. તિર્યંચમાંથી નીકળીને મનુષ્યમા આવેલો જીવ કદાચિત્ ચાર-ત્રણ-અથવા બે સામાયિક પણ પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો હોય છેજ.

મનુષ્ય ગતિમા રહેલો જીવ ચારે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન પણ હોય છે. મનુષ્યમાંથી નીકળીને દેવ-નારકીમા ઉત્પન્ન થએલો જીવ પ્રથમના બે સામાયિક ઉભય પ્રકારે પામે છે તિર્યંચમા ઉત્પન્ન થયો હોય તો સર્વવિરતિ વિના બન્ને પ્રકારે ત્રણ સામાયિક પામે છે.

દેવગતિમા રહેલો જીવ પ્રથમના બે સામાયિક પામે છે, દેવમાથી નીકળી-ને તિર્યંચમા આવેલો સર્વવિરતિ શિવાય ત્રણ સામાયિક બન્ને પ્રકારે પામે છે, અને મનુષ્યમા આવેલો ચાર સામાયિક બન્ને પ્રકાર પામે છે. પરન્તુ ચારે ગતિમાથી નીકળતા અપાન્તરાલ ગતિની અપેક્ષા, કોઈ પણ જીવ, કોઇ સામાયિક પામતો નથી પણ પૂર્વપ્રતિપન્ન બે સામાયિક તો હોય છે. ૨૭૪૫-થી ૨૭૪૮.

હવે આશ્રવ-કરણ-અલંકાર-શયન-આસન-સ્થાન-અને ચંક્રમણ દ્વારો કહે છે.

नीसवमाणो जीवो पडिवज्जइ सो चउण्हमण्णयरं ।
पुव्वपडिवन्नओ पुण सिय आसवओ व नीसवओ ॥ २७४९ ॥ ८२८ २७७

उम्मुक्कमणुम्मुक्के उम्मुचंते य केसलंकारे ।
पडिवज्जेज्जन्नयरं सयणाईसु वि एमेव ॥ २७५० ॥ ८२९ २७८

(સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકને આવરનાર મિથ્યાત્વાદિ કર્મોની) નિર્જરા કરતા, અને શેષકર્મ બાધતા જીવ, ચારમાથી કોઈ પણ એક સામાયિક પામે છે અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો કર્મ બાધનાર અથવા નિર્જરા કરનાર પણ હોય છે. (ઉપરના નિર્વેષ્ટનદ્વારમા કહેલી વાત જ અહી બીજી રીતે કહી છે, વસ્તુત કઇ ભેદ નથી.) કેશ-કેયૂરાદિ અલંકાર ત્યાગ કર્યા પછી, નહિ ત્યાગ કર્યાથી, અને ત્યાગ કરતા, ચારમાથી કોઈ પણ એક સામાયિક પામે છે. (અહી ભરત ચક્રિ આદિના દૃષ્ટાન્ત જાણવા) એજ પ્રમાણે શયન-આસન-સ્થાન-અને ચંક્રમણનો ત્યાગ કરવાથી, નહિ કરવાથી, અને કરતા ચારમાથી એક સામાયિક પામે છે. અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો સર્વત્ર હોય છે. ૨૭૪૯-૨૭૫૦

હવે કયા દ્રવ્ય-પર્યાયમા સામાયિક હોય ? તે દ્વાર કહે છે

सव्वगय सम्मत्त सुत्ते चरित्ते न पज्जवा सव्वे ।
देसविरइ पडुच्चा दोण्ह वि पडिसेहण कुज्जा ॥ २७५१ ॥ ८३० २७९

एग पि असद्दहओ ज दव्व पज्जव च मिच्छत्त
विणिउत्त सम्मत्त तो सव्वदव्व-भावेसु ॥ २७५२ ॥
नाणभिलप्पेसु सुय जम्हा न य दव्वमणभिलप्प ति ।
सव्वद्दव्वेसु तय तम्हा न उ सव्वभावेसु ॥ २७५३ ॥
पढम-चरिमव्वयाइ पइ चारित्तमिह सव्वदव्वेसु ।
न उ सव्वपज्जवेसु सव्वाणुवओगभावाओ ॥ २७५४ ॥

સમ્યક્ત્વ સામાયિક સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાયગત છે, શ્રુત સામાયિક અને ચારિત્ર સામાયિકમા (સર્વ દ્રવ્યો છે, પણ) સર્વ પર્યાયો નથી દેશવિરતિની અપેક્ષાએ તો બન્નેનો (દ્રવ્ય-પર્યાયનો) નિષેધ કરવો એક પણ દ્રવ્ય અથવા પર્યાયને નહિ સદ્દહતા મિથ્યાત્વ કહ્યુ છે, તેથી સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયમા સમ્યક્ત્વ વિનિયુક્ત છે અનભિલાપ્ય ભાવોમા શ્રુત નથી, કેમકે દ્રવ્ય અનભિલાપ્ય નથી, તેથી તે સર્વ દ્રવ્યોમા છે, પણ સર્વ ભાવોમા-પર્યાયોમા નથી. અહી બીજા અને છેલ્લા વ્રતોની અપેક્ષાએ ચારિત્ર સર્વ દ્રવ્યોમા પણ સર્વ પર્યાયોમા નથી, કેમકે ચારિત્રમા સર્વ પર્યાયોનો ઉપયોગ નથી. ૨૭૫૧-થી-૨૭૫૪.

એક પણ દ્રવ્ય અથવા પર્યાયની શ્રદ્ધા નહિ કરવાથી મિથ્યાત્વ થાય છે એમ સિદ્ધાન્તમા કહ્યુ છે તેથી શ્રદ્ધાનભાવે સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાયોમા સમ્યક્ત્વ વિનિયુક્ત છે, શ્રુતજ્ઞાન અનભિલાપ્ય ભાવોમા નથી પ્રવર્તતુ, કેમકે તે તેનો વિષય નથી, પરન્તુ અભિલાપ્ય ભાવોમાજ તે પ્રવર્તે છે. ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્ય અનભિલાપ્ય નથી, પણ અભિલાપ્યજ છે, તેથી શ્રુતજ્ઞાન સર્વ દ્રવ્યોમા પ્રવર્તે છે, સર્વ પર્યાયોમા નથી પ્રવર્તતુ, કેમકે પર્યાયો તો અભિલાપ્ય અને અનભિલાપ્ય છે, શ્રુતજ્ઞાન તો કેવળ અભિલાપ્ય વિષયવાળુંજ છે, અભિલાપ્ય ભાવો અનભિલાપ્ય ભાવોના અનન્તમે ભાગે છે.

બીજા મૃષાવાદ વ્રત અને છેલ્લા પરિગ્રહ વ્રતની અપેક્ષાએ ચારિત્ર સામાયિક, સર્વ દ્રવ્યોમા પ્રવર્તે છે પણ સર્વ પર્યાયોમા નથી, કેમકે મૃષાવાદ વચનરૂપ છે અને પરિગ્રહ મૂર્છાત્મક છે, તેથી તે સર્વ દ્રવ્યોમા પ્રવર્તે છે, કેમકે તે અભિલાપ્ય વિષયવાળા છે અને પર્યાયો તો અનભિલાપ્ય વિષયવાળા છે. આથીજ ચારિત્રમા સર્વ પર્યાયોનો ઉપયોગ નથી એમ કહ્યુ છે. આ બે શિવાયના બાકીના ત્રણ વ્રતો સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળા નથી, તો પછી સર્વ પર્યાયના વિષયવાળા તો કયાંથીજ હોય ? એ કારણથીજ બીજા અને છેલ્લા વ્રતની અપેક્ષાએ ચારિત્રના સર્વ દ્રવ્યો અસર્વ પર્યાયોયુક્ત વિષયરૂપ કહ્યા છે, અને દેશવિરતિ સામાયિક તો સર્વ દ્રવ્ય તેમજ સર્વ પર્યાયવાળુ નથી. ૨૭૫૨-થી-૨૭૫૪.

સર્વ પર્યાયોનો ચારિત્રમા ઉપયોગ નથી, એમ કહ્યુ છે, તે માટે હવે કહે છે

नणु सव्वनहप्पएसाणतगुण पढमसजमट्ठाण ।
छव्विहपरिवुड्ढिए छट्ठाणा सखेया सेढी ॥ २७५५ ॥
अण्णे के पज्जाया जेऽणुवउत्ता चरित्तविसयम्मि ।
जे तत्तोऽणतगुणा जेसिं तमणंतभागम्मि ॥ २७५६ ॥
अन्ने केवलिगम्म त्ति ते मई, ते व के तदब्भहिया ।
एव पि होज्ज तुल्ला नाणतगुणत्तणं जुत्त ॥ २७५७ ॥
सेढी सनाण-दसणपज्जाया तेण तप्पमाणा सा ।
इह पुण चरित्तमेत्तोवओगिणो तेण ते थोवा ॥ २७५८ ॥
नणु सामाइयविसओ किंदारम्मि वि परूविओ पुव्व ।
किं न पुणरुत्तदोसो होज्ज इहं को विसेसो वा? ॥ २७५९ ॥
किं त ति जाइभावेण तत्थ इह नेयभावओऽभिहितो ।
इह विसय-विसइभेओ तत्थाभेओवयारो त्ति ॥ २७६० ॥

સર્વ આકાશ પ્રદેશથી અનન્ત ગુણ પ્રથમ સયમ સ્થાનક છે, તે છ પ્રકારની વૃદ્ધિ વડે છ સ્થાનવાળી સખ્યાતી શ્રેણિ છે. તે શિવાય બીજા ક્યા પર્યાયો છે, કે જે ચારિત્ર વિષયમા અનુપયોગી છે ? અને ચારિત્રથી અનન્તગુણા, તથા તે ચારિત્ર પર્યાયોના અનન્તમા ભાગે છે, એમ શાથી કહેવાય છે ? કેવળજ્ઞાનથી ગમ્ય બીજા (અનભિલાપ્ય) પર્યાયો છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે પણ તેનાથી અધિક કેવી રીતે થાય ? એથી પણ તે પર્યાયો તુલ્યજ થાય, પણ અનન્તગુણા કહેવા યુક્ત નથી. શ્રેણિમા જ્ઞાન-દર્શનના પર્યાયો કહ્યા છે, તેથી તે શ્રેણિ તેટલા પ્રમાણવાળી કહી છે. અહી માત્ર ચારિત્રોપયોગી પર્યાયોજ કહ્યા છે, તેથી તે થોડા છે. પૂર્વે કિંદ્વારમા સામાયિકનો વિષય કહ્યો હતો, અને અહી પણ (સ

મ્યકૃત્વ સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયગત છે) એમ કહેવાથી પુનરૂક્તિ દોષ કેમ ન થાય ? અથવા એ એમા શો તફાવત છે ? ત્યા (કિદ્વારમા) તે સામાયિક શુ છે ? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા) સામાયિક જાતિભાવે કહ્યુ છે અને અહી જ્ઞેયભાવે કહ્યુ છે ત્યા વિષય-વિષયીનો અભેદ ઉપચાર છે, અહી ભેદ છે (એટલે એમા ને આમા તફાવત છે.) ૨૭૫૫-થી-૨૭૬૦.

શિષ્ય —સયમશ્રેણિમા સર્વ જઘન્યથી પ્રથમ સયમસ્થાનક સર્વ આકાશ પ્રદેશથી એટલે લોકાલોકના અનતા પ્રદેશથી અનન્તગુણા પર્યાય રાશિયુક્ત છે, એમ આગમમા કહ્યુ છે, તેનાથી વિશુદ્ધ બીજુ સયમસ્થાનક ૧ અનતમા ભાગે વધારે છે. વલી તેથી બીજુ ૨ અસખ્યાતમા ભાગે વધારે છે, વળી તેથી બીજુ ૩ સખ્યાત ભાગે વધારે છે, વલી તેથી બીજુ ૪ સખ્યાત ગુણ વધારે છે, ૫ વળી તેથી બીજુ અસખ્યાત ગુણ વધારે છે અને તેથી બીજુ ૬ અનત ગુણ વધારે છે. એ પ્રમાણે વારવાર કરાતી ૭ પ્રકારની વૃદ્ધિવડે અસખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ ૭ સ્થાનકવડે નિષ્પન્ન સયમશ્રેણિ છે તેથી કરીને હવે આ સિવાય બીજા કયા અધિક પર્યાયો છે, કે જેને આપ ચારિત્રના વિષયમા અનુપયોગી કહો છો ? અને એ ચારિત્રથી પર્યાયો અનન્તગુણા તથા તે પર્યાયોના અનન્તમા ભાગે ચારિત્ર છે, એમ પણ શાથી કહો છો ? અભિલાપ્ય પર્યાયના વિષયવાળુ ચારિત્ર છે. અને તે પર્યાયો અનભિલાપ્ય પર્યાયોના અનન્તમા ભાગેજ છે, તેથી અનુપયોગી પર્યાયો ચારિત્રથી અનન્તગુણા છે, અને ચારિત્ર તેમના અનન્તમા ભાગે છે. આ પ્રમાણે કદાચ આપ કહો તો તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે સર્વથી જઘન્ય સયમસ્થાન પણ સર્વ આકાશપ્રદેશથી અનન્તગુણા પર્યાયના વિષયવાળુ છે અને પર્યાયો પણ જગતની અદર તેટલાજ છે, તેથી ચારિત્રમા અનુપયોગી પર્યાયો તો છેજ નહિ. એટલે અનુપયોગી પર્યાયો અનન્તગુણા અને ચારિત્ર તેનાથી અનન્તમા ભાગે છે, એમ કયાથી બને ?

હવે આપ કદાચ એમ કહેશો, કે કેવળજ્ઞાનથી ગમ્ય અનન્તા અનભિલાપ્ય પર્યાયો છે, તે ચરિત્રથી અનન્તગુણા છે, અને ચારિત્ર તેના અનન્તમા ભાગે છે આ કથન પણ ઠીક નથી, કેમકે સર્વ જગતના પર્યાયરાશિનો સયમસ્થાનના પર્યાયમા સગ્રહ કરી લીધો છે, એટલે ચારિત્રોપયોગી પર્યાયોથી બીજા અતિરિક્ત અધિકપર્યાયો છેજ નહિ. વળી એ પ્રમાણે પણ ચારિત્રના પર્યાયો, કેવળજ્ઞાનગમ્યજ્ઞેયગત પર્યાયોના જેટલાજ થશે પણ તે અનન્તગુણા નહી થાય કારણ જેટલા જ્ઞેયના પર્યાયો તેટલાજ તેને જણાવનારા જ્ઞાનના પર્યાયો માનવા જોએ, અન્યથા તેનુ જ્ઞાનત્વ ઘટે નહિ. માટે જ્ઞાન-દર્શન-ચરિત્રના અધ્યવસાયાત્મક સયમશ્રેણિની અન્તર્ગત કેવળજ્ઞાન હોવાથી, સયમશ્રેણ્યાત્મક ચારિત્ર પર્યાયો કેવળજ્ઞાનથી ગમ્ય જ્ઞેયગત પર્યાયોની તુલ્યજ છે, પણ તેથી હીન નથી

આચાર્ય --જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના અધ્યવસાયાત્મક સયમશ્રેણિમા જ્ઞાન-દર્શનના પર્યાયો મધ્યમા કહ્યા છે, તેથી સર્વ આકાશ પ્રદેશથી અનન્તગુણા પર્યાયરાશિ પ્રમાણ સયમશ્રેણિ કહેલ છે પરન્તુ અહીં તો મહણ-ધા રણાદિના વિષયભૂત જે ચારિત્રમા ઉપયોગી પર્યાયો હોય, તેજ કહ્યા છે, તેથી [illegible] પર્યાયો થોડા છે

વિષય તેનાથી અભિન્ન હોવાને લીધે ગૌણવૃત્તિથી કહેલ છે અને અહી કેંદ્વારમા મુખ્ય-પણે સામાયિકનો વિષયજ જાણવાની ઈચ્છાવાળાને જ્ઞેયભાવે તેના વિષયનુ સ્વરૂપજ કહ્યુ છે અથવા अभिहियं ના બદલે अभिहित પાઠ ભણવામા આવે, તો તેના અર્થમા કેંદ્વારની અદર વિષય તથા વિષયિનો ભેદ માનીને મુખ્યપણે જ્ઞેયભાવે સામાયિકનો વિષયજ કહ્યો છે, અને કિંદ્વારમા વિષય તથા વિષયિનો અભેદ માનીને મુખ્યપણે જ્ઞેય-ભાવથી વિષયિભૂત સામાયિકનુ સ્વરૂપજ કહ્યુ છે એટલે किंद्वारમા અને કેંદ્વારના વ્યા-ખ્યાનમા તફાવત છે. ૨૭૫૫-થી-૨૭૬૦

હવે "સામાયિક કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ?" એ દ્વાર કહેવુ જોઇએ. તેની પ્રાપ્તિનો ક્રમ બતાવનાર माणुस्स ઇત્યાદિ ગાથાથી આરભીને अब्भुट्ठाणे विणए એ ગાથા પર્યન્ત અઢાર ગાથાઓ છે, તેનો અર્થ સુગમ હોવાથી અહી તેની વ્યાખ્યા નથી કરી, કોઇ સ્થળે કઇક વિષમતા હોય તો તે મૂળ આવશ્યકની ટીકાથી જાણી લેવુ.

माणुस्स खेत्त जाई कुलरूवारोग्गमाउय बुद्धी ।
सवणोग्गह सद्धा संजमो य लोगंमि दुलहाइं ॥ ८३१ ॥

મનુષ્યપણુ, આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમ જાતિ, ઉત્તમ કુલ, ઉત્તમ રૂપ, પચેન્દ્રિય સમ્પૂર્ણપણુ, રોગરહિતપણુ, આયુષ્ય, બુદ્ધિ, સમજણ, શ્રદ્ધા, અને સજમ એ વસ્તુ લોકમા મલવી દુર્લભ છે. ॥ ૮૩૧ ॥

[ઇન્દ્રિયોની શક્તિ, ઇન્દ્રિયોનુ બનવુ, ઇન્દ્રિયની વિષય ગ્રહણ કરવાની તાકાત, ઇન્દ્રિયોને ઉપઘાતરહિતપણુ, વિષયગ્રહણનુ નિરૂપદ્રવપણુ, સુકાળ, રોગરહિતપણુ, ભક્તિ, ગુરૂ ઉપયોગ, અને ધર્મનુ અર્થીપણુ મલવા મુશ્કિલ છે. ॥ (પ્રક્ષિપ્ત) ॥]

चोल्लग पासग धण्णे जूए रयणे य सुमिण चक्के य ।
चम्मजुगे परमाणू दस दिट्ठन्ता मणुयलंभे ॥ ८३२ ॥

એ બધી વસ્તુની દુર્લભતા જણાવતા મનુષ્યપણુ પામવાની દુર્લભતામા દશ દૃષ્ટાન્તો જણાવે છે ?—

ચક્રવર્તીના રાજમા વારાફરતી ભોજન કરતા વારો આવવો જેમ મુશ્કેલ છે, તેમ આવુ પ્રાપ્ત થએલુ મનુષ્યપણુ વ્યર્થ જાય તો ફેર પ્રાપ્ત થવુ મુશ્કેલ છે એવી રીતે આગ-લના દૃષ્ટાન્તોમા પણ ઘટના કરવી (૧) જેમ દેવતાઈ પાશાવાલાને જીતવો મુશ્કેલ છે (૨) જગતના બધા ધાન્યને એકઠા કરી તેમા એક પ્રસ્થ જેટલુ અનાજ જુદી નિશાનીવાલુ ભેળવીને, તે બધા ધાનને હલાવી નાખવામા આવે, પછી એક ડોશી કે જેના હાથ કપતા હોય, દૃષ્ટિની નિર્મલતા ન હોય, તેવીને પેલા ઢગલામાથી નિશાનીવાલુ બધુ અનાજ જુદુ પાડવુ મુશ્કેલ છે (૩) જેમ રાજસભાના ૧૦૮ થાભલાના એક એક થાભલાના ૧૦૮ ખુણામાથી એક ખુણાને ૧૦૮ વખત વગર હાર્યે રાજપુત્ર રાજાથી જીતે એ મુશ્કિલ છે (૪) જેમ કોટિધ્વજના છોકરાએ બાપના પરદેશ જવાથી કરોડોના હીરા વેચ્યા, પછી કાલાન્તરે બાપના આવવાથી તે હીરા પાછા મેલવવા મુશ્કિલ છે (૫) જેમ ચન્દ્રપીવાનુ આવેલુ સ્વપ્ન, વિધિરહિતપણાને લીધે, નિષ્ફલ ગયુ, પછી બીજાને તેવા સ્વપ્નથી રાજ્ય મલ્યુ હતુ તેમ સાભલીને ફેરતે ચદનુ સ્વપ્ન મલવુ મુશ્કિલ છે (૬) જેમ તેલમા દૃષ્ટિ રાખી થભા ઉપર રહેલી પુતલીની ડાબી આખની કીકી જેના વચમા આઠ આડા અવળા ચક્ર ફરતા હોય તેને વિધવી મુશ્કીલ છે. (૭) જેમ હજાર યોજનના સરોવરમા રહેલો કાચબો વાય-

મ્યક્ત્વ સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયગત છે) એમ કહેવાથી પુનરૂક્તિ દોષ કેમ ન થાય ? અથવા એ એમાં શો તફાવત છે ? ત્યા (કિં દ્વારમા) તે સામાયિક શુ છે ? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા) સામાયિક જાતિભાવે કહ્યુ છે અને અહી જ્ઞેયભાવે કહ્યુ છે ત્યા વિષય વિષયીનો અભેદ ઉપચાર છે, અહી ભેદ છે (એટલે એમા ને આમા તફાવત છે) ૨૭૫૫-થી-૨૭૬૦.

શિષ્ય —સ યમશ્રેણિમા સર્વ જઘન્યથી પ્રથમ સ યમસ્થાનક સર્વ આકાશ પ્રદેશથી એટલે લોકાલોકના અન ત પ્રદેશથી અનન્તગુણા પર્યાય રાશિયુક્ત છે, એમ આગમમા કહ્યુ છે. તેનાથી વિશુદ્ધ બીજુ સ યમસ્થાનક ૧ અન તમા ભાગે વધારે છે. વળી તેથી બીજુ ૨ અસ ખ્યાતમા ભાગે વધારે છે, વળી તેથી બીજુ ૩ સ ખ્યાત ભાગે વધારે છે, વલી તેથી બીજુ ૪ સ ખ્યાત ગુણ વધારે છે, ૫ વળી તેથી બીજુ અસ ખ્યાત ગુણ વધારે છે અને તેથી બીજુ ૬ અન ત ગુણ વધારે છે. એ પ્રમાણે વારવાર કરાતી છ પ્રકારની વૃદ્ધિવડે અસ ખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છ સ્થાનકવડે નિષ્પન્ન સ યમશ્રેણિ છે. તેથી કરીને હવે આ સિવાય બીજા કયા અધિક પર્યાયો છે, કે જેને આપ ચારિત્રના વિષયમા અનુપયોગી કહો છો ? અને એ ચારિત્રથી પર્યાયો અનન્તગુણા તથા તે પર્યાયોના અનન્તમા ભાગે ચારિત્ર છે, એમ પણ શાથી કહો છો ? અભિલાપ્ય પર્યાયના વિષયવાળુ ચારિત્ર છે. અને તે પર્યાયો અનભિલાપ્ય પર્યાયોના અનન્તમા ભાગેજ છે, તેથી અનુપયોગી પર્યાયો ચારિત્રથી અનન્તગુણા છે, અને ચારિત્ર તેમના અનન્તમા ભાગે છે. આ પ્રમાણે કદાચ આપ કહો તો તે પણ યોગ્ય નથી કારણ કે સર્વથી જઘન્ય સ યમસ્થાન પણ સર્વ આકાશપ્રદેશથી અનન્તગુણા પર્યાયના વિષયવાળુ છે અને પર્યાયો પણ જગતની અદર તેટલાજ છે, તેથી ચારિત્રમા અનુપયોગી પર્યાયો તો છેજ નહિ. એવે અનુપયોગી પર્યાયો અનન્તગુણા અને ચારિત્ર તેનાથી અનન્તમા ભાગે છે, એમ કયાથી બને ?

હવે આપ કદાચ એમ કહેશો, કે કેવળજ્ઞાનથી ગમ્ય અનન્તા અનભિલાપ્ય પર્યાયો છે, તે ચારિત્રથી અનન્તગુણા છે, અને ચારિત્ર તેના અનન્તમા ભાગે છે આ કથન પણ ઠીક નથી, કેમકે સર્વ જગતના પર્યાયરાશિનો સ યમસ્થાનના પર્યાયમા સગ્રહ કરી લીધો છે, એટલે ચારિત્રોપયોગી પર્યાયોથી બીજા અતિરિક્ત અધિકપર્યાયો છેજ નહિ. વળી એ પ્રમાણે પણ ચારિત્રના પર્યાયો, કેવળજ્ઞાનગમ્યજ્ઞેયગત પર્યાયોના જેટલાજ થશે પણ તે અનન્ત ગુણા નહી થાય. કારણ જેટલા જ્ઞેયના પર્યાયો તેટલાજ તેને જણાવનારા જ્ઞાનના પર્યાયો માનવા જોએ, અન્યથા તેનુ જ્ઞાનત્વ ઘટે નહિ માટે જ્ઞાન-દર્શન-ચરિત્રના અ ધ્યવસાયાત્મક સ યમશ્રેણિની અન્તર્ગત કેવળજ્ઞાન હોવાથી, સ યમશ્રેણ્યાત્મક ચારિત્ર પર્યાયો કેવળજ્ઞાનથી ગમ્ય જ્ઞેયગત પર્યાયોની તુલ્યજ છે, પણ તેથી હીન નથી

આચાર્ય —જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના અધ્યવસાયાત્મક સ યમશ્રેણિમા જ્ઞાન-દર્શનના પર્યાયો મ ધ્યમા કહ્યા છે, તેથી સર્વ આકાશ પ્રદેશથી અનન્તગુણા પર્યાયરાશિ પ્રમાણ સ યમશ્રેણિ કહેલ છે પરન્તુ અહીં તો ગ્રહણ-ધારણાદિના વિષયભૂત જે ચારિત્રમા ઉપયોગી પર્યાયો હોય, તેજ કહ્યા છે, તેથી તે ચારિત્રપર્યાયો થોડા છે

શિષ્ય —પૂર્વે કિં દ્વારમા બધા સામાયિકનો વિષય પ્રરૂપ્યો છે, અને અહીં કેષુદ્વારમા પણ " સમ્યક્ત્વ સર્વગત છે " ઇત્યાદિ કહેવાથી શુ પુનરૂક્તિ દોષ નથી થતો ? અથવા એમા અને આ દ્વારમા શો તફાવત છે ?

આચાર્ય —પૂર્વે કિં દ્વારમા વિષય અને વિષયીનો અભેદ માનીને " સામાયિક શુ છે ? " એમ સામાયિકની જાતિ માત્ર જાણવાની ઇચ્છાવાળાને ઉત્તરમા ' આવા ખલુ સામાઇય ' " આત્માજ સામાયિક છે." એ કથનથી મુખ્યપણે તે વિષયિ-સામાયિકજ કહ્યુ છે. તેનો

વિષય તેનાથી અભિન્ન હોવાને લીધે ગૌણવૃત્તિથી કહેલ છે અને અહી કેપુદ્વારમા મુખ્યપણે સામાયિકનો વિષયજ જાણવાની ઇચ્છાવાળાને જ્ઞેયભાવે તેના વિષયનુ સ્વરૂપજ કહ્યુ છે અથવા અભિદ્દિય ના બદલે અભિહિત પાઠ ભણવામા આવે, તો તેના અર્થમા કેપુદ્વારની અદર વિષય તથા વિષયિનો ભેદ માનીને મુખ્યપણે જ્ઞેયભાવે સામાયિકનો વિષયજ કહ્યો છે, અને કિંદ્વારમા વિષય તથા વિષયિનો અભેદ માનીને મુખ્યપણે જ્ઞેયભાવથી વિષયિભૂત સામાયિકનુ સ્વરૂપજ કહ્યુ છે એટલે કિંદ્વારમા અને કેપુ દ્વારના વ્યાખ્યાનમા તફાવત છે. ૨૭૫૫-થી-૨૭૬૦

હવે "સામાયિક કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ?" એ દ્વાર કહેવુ જોઇએ. તેની પ્રાપ્તિનો ક્રમ બતાવનાર માણુસ્સ ઇત્યાદિ ગાથાથી આરભીને અબ્ભુટ્ઠાણે વિણए એ ગાથા પર્યન્ત અઢાર ગાથાઓ છે, તેનો અર્થ સુગમ હોવાથી અહી તેની વ્યાખ્યા નથી કરી, કોઇ સ્થળે કઇક વિષમતા હોય તો તે મૂળ આવશ્યકની ટીકાથી જાણી લેવુ.

माणुस्स खेत्त जाई कुलरूवारोगमाउय बुद्धी ।
सवणोग्गह सद्धा सजमो य लोगमि दुलहाइं ॥ ८३१ ॥

મનુષ્યપણુ, આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમ જાતિ, ઉત્તમ કુલ, ઉત્તમ રૂપ, પચેન્દ્રિય સમ્પૂર્ણપણુ, રોગરહિતપણુ, આયુષ્ય, બુદ્ધિ, સમજણ, શ્રદ્ધા, અને સજમ એ વસ્તુ લોકમા મલવી દુર્લભ છે. ॥ ૮૩૧ ॥

[ઇન્દ્રિયોની શક્તિ, ઇન્દ્રિયોનુ બનવુ, ઇન્દ્રિયની વિષય ગ્રહણ કરવાની તાકાત, ઇન્દ્રિયોને ઉપઘાતરહિતપણુ, વિષયગ્રહણનુ નિરૂપદ્રવપણુ, સુકાળ, રોગરહિતપણુ, ભક્તિ, ગુરૂ ઉપયોગ, અને ધર્મનુ અર્થીપણુ મલવા મુશ્કિલ છે. ॥ (પ્રક્ષિપ્ત) ॥]

चोल्लग पासग धण्णे जूए रयणे य सुमिण चक्के य ।
चम्मजुगे परमाणू दस दिट्ठन्ता मणुयलम्भे ॥ ८३२ ॥

એ બધી વસ્તુની દુર્લભતા જણાવતા મનુષ્યપણુ પામવાની દુર્લભતામા દશ દૃષ્ટાન્તો જણાવે છે ?—

ચક્રવર્તીના રાજમા વારાફરતી ભોજન કરતા વારો આવવો જેમ મુશકેલ છે, તેમ આવુ પ્રાપ્ત થએલુ મનુષ્યપણુ વ્યર્થ જાય તો ફેર પ્રાપ્ત થવુ મુશકેલ છે એવી રીતે આગલના દૃષ્ટાન્તોમા પણ ઘટના કરવી (૧) જેમ દેવતાઈ પાશાવાલાને જીતવો મુશકેલ છે (૨) જગતના બધા ધાન્યને એકઠા કરી તેમા એક પ્રસ્થ જેટલુ અનાજ જુદી નિશાનીવાલુ ભેળવીને, તે બધા ધાનને હલાવી નાખવામા આવે, પછી એક ડોશી કે જેના હાથ કપતા હોય, દૃષ્ટિની નિર્મલતા ન હોય, તેવીને પેલા ઢગલામાથી નિશાનીવાલુ બધુ અનાજ જુદુ પાડવુ મુશકેલ છે (૩) જેમ રાજસભાના ૧૦૮ થાભનાના એક એક થાભલાના ૧૦૮ ખુણામાથી એક ખુણાને ૧૦૮ વખત વગર હાર્યે રાજપુત્ર રાજાથી જીતે એ મુશ્કિલ છે (૪) જેમ કોટિધ્વજના છોકરાએ બાપના પરદેશ જવાથી કરોડોના હીરા વેચ્યા, પછી કાલાન્તરે બાપના આવવાથી તે હીરા પાછા મેળવવા મુશ્કિલ છે (૫) જેમ ચન્દ્રપીવાનુ આવેલુ સ્વપ્ન, વિધિરહિતપણાને લીધે, નિષ્ફલ ગયુ, પછી બીજાને તેના સ્વપ્નથી રાજ્ય મલ્યુ હતુ તેમ સાભલીને ફેરતે ચદનુ સ્વપ્ન મળવુ મુશ્કિલ છે (૬) જેમ તેલમા દૃષ્ટિ રાખી થભા ઉપર રહેલી પુતળીની ડાબી આખની કીકી જેના વચમાં આઠ આડા અવળા ચક્ર ફરતા હોય તેને વિંધવી મુશ્કીલ છે. (૭) જેમ હજાર યોજનના સરોવરમા રહેલો કાચબો વાય-

હવે ઉપર મુજબ ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલુ સામાયિક કેટલો કાળ રહે છે? એ પ્રશ્ન-રૂપ કાળદ્વારમા સામાયિકનો જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ કાળ કહે છે—

सम्मत्तस्स सुयस्स य छावट्ठी सागरोवमाइ ठिइ ।
सेसाण पुव्वकोडी देसूणा होइ नायव्वा ॥ २७६१ ॥ ८४९-२८०

રાના જોગે ઉપરથી ચારે તરફ છવાયેલી સેવાલના બાકામાથી અશ્વિન પૂર્ણિમાએ, મધ્ય રાત્રીએ ચદ્ર દેખી પોતાના કુટુબને દેખાડવા અદર ડુબકી મારે, પછી તેવીજ રીતે તે બાકુ, તે કાલ, ને તેનો ચદ્ર દેખાડવો મુશ્કેલ છે (૮) સ્વયભૂરમણ સમુદ્રના એક કાઠે ધુસરૂ અને બીજે કાઠે સમોલ હોય અને તે સમોલ પાણીના જોરે ધુસરાના છિદ્રમા સજ્જડ થાય તે મુશ્કેલ છે (૯) જેમ દેવતા એક થાભલાને ચુરીને તેના પરમાણુઓ મેરૂ ઉપર ચઢીને ચારે તરફ ફુકી દે, પછી તેજ રજકણોથી તેનોજ સ્તમ્ભ બનવો મુશ્કેલ છે (૧૦) એ દશ દૃષ્ટાન્તો પ્રમાણે મનુષ્યપણુ પણ આવીને જાય તો ફેર પામવુ મુશ્કેલ છે ॥૮૩૨॥

पुव्वते होज्ज जुग अवरते तस्स होज्ज समिला उ ।
जुगछिड्डमि पवेसो इय ससइओ मणुयलभो ॥ ८३३ ॥
जह समिला पब्भट्ठा सागरसलिले अणोरपारमि ।
पविसेज्ज जुगछिड्ड कहवि भमति भमतमि ॥ ८३४ ॥
सा चडवायवीचीपणुल्लिया अवि लभेज्ज युगछिड्ड ।
ण य माणुसाए भट्ठो जीवो पडिमाणुसं लहइ ॥ ८३५ ॥

સમુદ્રના પૂર્વ છેડે યુગ (ધુસરૂ) હોય અને તેના પશ્ચિમ છેડે સમોલ હોય તે સમોલનો યુગના છિદ્રમા જેમ પ્રવેશ દુર્લભ છે એવી રીતે મનુષ્યપણાની પ્રાપ્તિ પણ શકાસ્પદ છે ॥ ૮૩૩ ॥ જેમ છુટી પડેલી સમોલ અપાર સમુદ્રના પાણીમા ભમતી ભમતા એવા યુગના છિદ્રમા પેસે તે દુર્લભ છે તેમ મનુષ્યપણુ દુર્લભ છે ॥ ૮૩૪॥ તે (સમોલ) પ્રચણ્ડ વાયરાના કલ્લોલોથી પ્રેરાયલી કદાચિત યુગ (ધુસરા) નુ છિદ્ર પામે એ સમ્ભવ છે તો પણ મનુષ્યપણાથી ભ્રષ્ટ થયેલો જીવ બીજી વખત મનુષ્યપણુ પામે (એ સભવે નહી) ॥ ૮૩૫ ॥

इय दुल्लहलभ माणुसत्तण पाविऊण जो जीवो ।
ण कुणइ पारत्तहिय सो सोयइ सकमणकाले ॥ ८३६ ॥
जह वारिमज्झछूढोव्व गयवरो मच्छउव्व गलगहिओ ।
वग्गुरपडिउव्वमओ सवट्टइओ जह व पक्खी ॥ ८३७ ॥
सो सोयइ मच्चुजरासमोच्छुओ तुरियणिद्दपक्खित्तो ।
तायारमविदतो कम्मभरपणोल्लिओ जीवो ॥ ८३८ ॥
काऊणमणेगाइ जम्ममरणपरियट्टणसयाइं ।
दुक्खेण माणुसत्तं जइ लहइ जहिच्छया जीवो ॥ ८३९ ॥
त तह दुल्लहलभ विज्जुलयाचचल माणुसत्त ।
लद्धूण जो पमायइ सो कापुरिसो न सप्पुरिसो ॥ ८४० ॥

विजयाइसु दो वारे गयस्स तिण्णच्चुए व छावट्ठी ।
नरजम्मपुव्वकोडीपुहुत्तमुक्कोसओ अहिअं ॥ २७६२ ॥
अंतोमुहुत्तमित्त जहन्नय चरणमेगसमय तु ।
उवओगतमुहुत्तं नानाजीवाण सव्वद्ध ॥ २७६३ ॥

સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકની (લબ્ધિથી) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છાસઠ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક છે તથા શેષ દેશવિરતિ અને સર્વ-

---

એવી રીતે જેની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે એવા મનુષ્યપણાને પામીને જે જીવ પરભવના હિતને કરનારા ધર્મને કરતો નથી, તે મરણની વખતે અફસોસ કરે છે ॥ ૮૩૬ ॥ જેમ બંધનમાં પડેલો હાથી, જાલમાં આવેલો માછલો, ફાસામાં આવેલો મૃગલો, અને છટકામાં સપડાઈ ગયેલ પક્ષી. (પાછલથી પશ્ચાત્તાપ કરે તેમ) મૃત્યુ અને વૃદ્ધપણાથી વ્યાપ્ત અને મરણ રૂપી નિદ્રાથી ઘેરાયલો, રક્ષણ કરનારને નહી પામતો, એવો પુણ્ય રહિત કર્મના ભારવાલો જીવ અફસોસ કરે ॥ ૮૩૮ ॥ તે જીવ અનેક જન્મ મરણના સેંકડો પરાવર્તો કરીને કદાચિત્ ભવિતવ્યતાએ દુઃખે મનુષ્યપણું પામે તો પામે (ધર્મ કરનાર આરાધના થી મરે તે મનુષ્યપણું પામે છે) ॥ ૮૩૯ ॥ તેવી રીતે દુર્લભ મળવાવાલા, અને વિજલીના જેવા ચંચલ, મનુષ્યપણાને પામીને જે મનુષ્ય પ્રમાદ કરે, તે કાપુરૂષ કહેવાય પણ સત્પુરૂષ કહેવાય નહી ॥ ૮૪૦ ॥

आलस्स मोहऽवण्णा थंभा कोहा पमाय किवणत्ता ।
भयसोगा अण्णाणा वक्खेव कुतूहला रमणा ॥ ८४१ ॥

एतेहिं कारणेहिं लद्धूण सुदुल्लहंपि माणुस्सं ।
ण लहइ सुतिं हियकरिं संसारुत्तारणिं जीवो ॥ ८४२ ॥

जाणावरणपहरणे जुद्धे कुसलत्तण च णीती य ।
दक्खत्त ववसाओ सरीरमारोग्गया चेव ॥ ८४३ ॥

दिट्ठे सुएऽणुभूए कम्माण खए कए उवसमे अ ।
मणवयणकायजोगे अ पमत्थे लब्भए बोही ॥ ८४४ ॥

अणुकंपऽकामणिज्जर बालतवे दाणविणयविब्भंगे ।
संयोगविप्पओगे वसणूसवइड्ढिसक्कारे ॥ ८४५ ॥

वेज्जे मेंठे तह इंदणाग कयउण्ण पुप्फसालसुए ।
सिवदुमहुरवणिभाउय आहीरदसण्णिलापुत्ते ॥ ८४६ ॥

सो वाणरजूहवती कतारे सुविहियाणुकपाए ।
भासुरवरबोंदिधरो देवो वेमाणिओ जाओ ॥ ८४७ ॥

अब्भुट्ठाणे विणए परक्कमे साहुसेवणाए य ।
समद्दसणलंभो विरयाविरईइ विरईए ॥ ८४८ ॥

વિરતિ સામાયિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશે ઉણી પૂર્વકોડ વર્ષની છે બેવાર વિજયાદિ વિમાનોમા ગએલાને અથવા ત્રણવાર અચ્યુત દેવલોકમા ગએલાને મનુષ્ય જન્મના પૂર્વકોડ પૃથક્ત્વ વર્ષ અધિક છાસઠ સાગરોપમનો (ઉત્કૃષ્ટ) કાળ પૂર્ણ થાય છે (લબ્ધિથી) પ્રથમના ત્રણ સામાયિકની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત માત્રની છે, અને ચારિત્રની એક સમય માત્ર છે (કારણ કે સર્વવિરતિના પરિણામના આરભની પછીના સમયે પણ આયુ ક્ષય થવાનો સભવ છે, દેશવિરતિમા તેવુ નથી, તેથી તેની અન્તર્મુહૂર્ત્ત સ્થિતિ છે) ઉપયોગથી બધા સામાયિકની સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે, અને સર્વ જીવોની અપેક્ષાએ તો સર્વ કાળ છે. ૨૭૬૧-થી ૨૭૬૩

આવુ દુર્લભ મનુષ્યપણુ મળ્યા છતા પણ નીચેના કારણોથી સામાયિકની પ્રાપ્તિ થવી મુશ્કેલ છે.

આલસથી સાધુ પાસે જાય નહી કે સાભલે નહી. (૧) ઘરના કામમા મુઝાઇ રહે (૨) સાધુઓની અવજ્ઞા કરે (૩) ગર્વવાળો હોય (૪) સાધુદર્શનથી ક્રોધ કરનારો હોય (૫) વ્યસનાદિકમા ચકચુર હોય ( ) કજુસ પણાને લીધે કઇ દેવુ પડશે એવો ડર લાગતો હોય (૭) નરકાદિના દુખો સાભળીને ભય પામતો હોય (૮) કુટુમ્બના શોકને આગલ કરતો હોય (૯) દૃષ્ટિરાગથી મુઝાયો હોય (૧૦) ઘણા કામોમા રોકાયો હોય (૧૧) નટ વિગેરે દેખવાના કુતુહલવાલો હોય (૧૨) કુકડા વિગેરેની ક્રીડાવાલો હોય (૧૩) ॥ ૮૪૧ ॥ એ પૂર્વ જણાવેલ આલસ્યાદિ કારણોથી અત્યન્ત દુર્લભ એવા મનુષ્યપણાને પામીને હિત કરનાર અને સસારથી પાર ઉતારનાર એવા સામાયિકના શ્રવણને જીવ પામતો નથી ॥ ૮૪૨ ॥

હાથી આદિ યાન, કવચ આદિ આવરણ, ખડ્ગ વગેરે પ્રહરણ, યુદ્ધની અદર કુશલપણુ, નિર્ગમ પ્રવેશ રૂપ નીતિ, દક્ષત્વ, શૌર્ય (વ્યવસાય), શરીર આરોગ્યતા આ ગુણો સહિત હોય તેજ યોધો જયશ્રી પામે છે, તેમ વ્રતરૂપ યાન, ઉત્તમ ક્ષાન્તિ રૂપ આવરણ, ધ્યાનરૂપ પ્રહરણ, ગીતાર્થત્વ રૂપ કુશલતા, દ્રવ્યાદિ યથોપાય અનુરૂપ પ્રતિપત્તિરૂપ નીતિ, સર્વ કાલ ક્રિયાઓ કરવામા દક્ષપણુ, તપ કરવા વગેરેમા શૌર્ય, આ સર્વને લીધે નિરોગી જીવરૂપ યોદ્ધો કર્મરૂપ દુશ્મનને જીતે છે ૮૪૩ ભગવાન વગેરેની પ્રતિમા દેખવાથી, શ્રુતજ્ઞાનથી, અનુભૂત ક્રિયાકલાપથી, કર્મના ક્ષય કરવાથી, કર્મના ઉપશમ કરવાથી, અને પ્રશસ્ત મન વચન અને કાયાના યોગથી સામાયિક પમાય છે. ૮૪૪

વૈદ્યની પેઠે અનુકમ્પાથી ભિ જાએલા ચિત્તવાલો, મિણ્ઠની પેઠે અકામ નિર્જરાવાલો, ઇન્દ્રનાગની પેઠે બાલ તપસ્વી, કૃતપુણ્યકની પેઠે સુપાત્રને યથાશક્તિ શ્રદ્ધાથી દાન દેનાર, પુષ્પશાલસુતની પેઠે વિનયનો આરાધક, તાપસ શિવરાજ ઋષિના પેઠે વિભગજ્ઞાની, મથુરાવાસી બે વાણીયાની પેઠે જોયેલ દ્રવ્ય મેળવી ખોનાર, પ્રિય દ્વેષ્યના બે પુત્રની પેઠે વ્યસન અનુભવેલ, આભીરની પેઠે ઉત્સવ અનુભવેલ, દશાર્ણભદ્ર રાજાની પેઠે મહર્દ્ધિ જોએલ, ઇલા પુત્રની પેઠે સતકારની કાક્ષા રાખનાર, જીવ, સામાયિક પામે છે. ૮૪૫-૮૪૬

વાનર યૂથપતિ અરણ્યમા સાધુનુ શલ્ય કાઢવા રૂપ અનુકંપા કરીને ભાસ્વર વૈમાનિક દેવ થયો ૮૪૭.

અભ્યુત્થાનથી, વિનયથી, પરાક્રમ એટલે કષાયના જયથી, અને સાધુસેવનાથી સમ્યગ્દર્શનની, દેશવિરતિની, અને સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૮૪૮.

હવે સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિક અમુક સમયે કેટલા પામતા હોય, કેટલા પૂર્વે પામેલા હોય, અને કેટલા તેથી પડેલા હોય, તે જણાવવાને કતિદ્વાર કહે છે --

सम्मत्त-देसविरया पलियस्स असंखभागमेत्ताओ ।
सेढीअसंखभागो सुए सहस्सग्गसो विरई ॥ २७६४ ॥ ८५० २८१
सम्मत्त देसविरया पडिवण्णा संपई असंखेज्जा ।
संखेज्जा य चरित्ते तीसु वि पडिया अणंतगुणा ॥ २७६५ ॥ ८५१-२८२
सुयपडिवण्णा संपइ पयरस्सासखभागमेत्ताओ ।
सेसा संसारत्था सुअपडिवडिया हु ते सव्वे ॥ २७६६ ॥ ८५२ २८३

સમ્યક્ત્વ સામાયિક તથા દેશવિરતિ સામાયિક પામનારા એક સમયે ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલા માત્ર હોય, શ્રુત સામાયિક પામનારા શ્રેણિના અસખ્યાતમા ભાગે હોય, અને સર્વવિરતિ પામનારા હજાર પૃથક્ત્વ હોય છે સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ પામેલા વતમાન સમયે ઉત્કૃષ્ટથી અસખ્યાતા હોય, સર્વવિરતિ પામેલા સખ્યાતા હોય, અને એ ત્રણે સામાયિકથી પડેલા (એકેકથી) અનન્તગુણા હોય છે. સામાન્ય શ્રુત પામેલા વર્તમાન સમયે પ્રતરના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલા માત્ર હોય, અને તે શિવાયના શેષ પૃથ્વીઆદિ સસારી જીવો તે સર્વ શ્રુતથી પડેલા છે ૨૭૬૪થી૨૭૬૬

ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગની અદર જેટલા પ્રદેશો હોય તેટલા જીવો ઉત્કૃષ્ટથી એક સમયમા સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક પામનારા હોય છે, પરન્તુ તેમા દેશવિરતિ કરતા સમ્યક્ત્વ સામાયિક પામનારા અસખ્યાત ગુણા હોય છે અને જઘન્યથી તો એક અથવા બે પામનાર હોય છે.

સમચતુરસ્ર ઘનીકૃત લોકની એક પ્રદેશી માતરાજ પ્રમાણ શ્રેણિના અસખ્યાતમા ભાગે જેટલા આકાશ પ્રદેશ હોય તેટલા જીવો ઉત્કૃષ્ટથી એક સમયે શ્રુતસામાયિક પામનારા હોય છે. અહીં તે શ્રુત સમ્યક્શ્રુત યા મિથ્યાશ્રુતના ભેદરહિત સામાન્યથી અક્ષરાત્મક શ્રુત સમજવુ તથા જઘન્યથી એવુ શ્રુતસામાયિક પામનારા એક અથવા બે હોય છે.

સર્વવિરતિ સામાયિક પામનારા એક સમયે ઉત્કૃષ્ટથી હજાર પૃથક્ત્વ, (એટલે બે હજારથી નવહજાર પર્યન્ત) હોય છે. અને જઘન્યથી એક અથવા બે હોય છે.

સમ્યક્ત્વ સામાયિક તથા દેશવિરતિ સામાયિક પૂર્વે પામેલા હોય એવા જીવો વર્તમાન સમયે જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસખ્યાતા હોય છે, પરન્તુ જઘન્ય કરતા ઉત્કૃષ્ટ વિશેષાધિક હોય છે. આ બન્ને પૂર્વે પામેલા, પામનારા કરતા અસખ્યાતગુણા હોય છે સર્વવિરતિ સામાયિક પૂર્વે પામેલા જીવો સખ્યાતા હોય છે, તે પણ પામનારા કરતાં સખ્યાત ગુણા હોય છે.

એ ત્રણેથી તે ગુણો પામીને પડેલા જીવો અનન્તગુણા છે તેમા સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ પામનારા જીવો અને પામેલા જીવો કરતા ચારિત્રથી પડેલા જીવો અનન્તગુણા છે, તે કરતા દેશવિરતિથી પડેલા અસખ્યાતગુણા છે, અને તે કરતા સમ્યક્ત્વથી પડેલા જીવો અસખ્યાતગુણા છે.

સામાન્ય-અક્ષરાત્મક શ્રુત પૂર્વે પામેલા જીવો વર્તમાન સમયે સમચતુરસ્ર ઘનીકૃત લોકના પ્રતરની અદર અસખ્યાતી શ્રેણિઓને વિષે જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય, તેટલા

હોય છે, શ્રુત પામેલા અને પામનારા જીવો શિવાય, જે ભાષાલબ્ધિ વિનાના પૃથ્વીકાયાદિ સંસારી જીવો છે, તે સર્વ ભાષાલબ્ધિ પામીને તેથી પડેલા હોવાથી સામાન્ય શ્રુતથી પણ પડેલા જાણવા કારણ કે તે પૃથ્વીકાયાદિ જીવોએ અનાદિ અનન્ત સંસારમા ભ્રમણ કરતા પૂર્વે ભાષાલબ્ધિ પ્રાપ્ત નથી કરી એમ નહિ, કિંતુ કરી છે, માટે તે જીવો સમ્યક્ત્વાદિથી પડેલા જીવો કરતા અનન્તગુણા જાણવા. ૨૭૬૪-થી-૨૭૬૬

હવે 'सेढी असखभागो सुपत्ति" એ પદની વ્યાખ્યા કરે છે —

सवट्टियचउरसीकयस्स लोगस्स सत्त रज्जूओ ।
सेढी, तदसखेज्जइभागो समए सुय लहइ ॥ २७६७ ॥
सा सेढी सेढिगुणा पयर तदसखभागसेढीण ।
सखाईयाण पएसरासिमाणा सुयपवन्ना ॥ २७६८ ॥
सई सखाईयत्ते थोवा देसविरया दुविण्हमि ।
तदसखगुणा सम्मद्दिट्ठी तत्तो य सुयसद्दिया ॥ २७६९ ॥
मीसे पवज्जमाणा सुयस्स सेसपडिवन्नएहिंतो ।
सखाईयगुण च्चिय तदसखगुणा सुयपवन्ना ॥ २७७० ॥
सट्ठाणे सट्ठाणे पुव्वपवण्णा पवज्जमाणेहिं ।
हुति असखिज्जगुणा सखिज्जगुणा चरित्तस्स ॥ २७७१ ॥
चरणपडिया अणंता तदसखगुणा य देसविरईओ ।
सम्मादसखगुणिया तओ सुयाओ अणतगुणा ॥ २७७२ ॥
सामण्ण सुयगहण ति तेण सव्वत्थ बहुतरा तम्मि ।
इहरा पइ सम्मसुय सम्मत्तसमा मुणेयव्वा ॥ २७७३ ॥
पडिय-पडिवन्नयाण सट्ठाणे समहिअ जहन्नाओ ।
सव्वत्थुक्कोसपय पवज्जइ जहण्णओ चेगो ॥ २७७४ ॥

ઘનીકૃત સમચોરસ લોકની સાતરાજ પ્રમાણ શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગે જેટલા આકાશ પ્રદેશ હોય તેટલા જીવો એક સમયમા શ્રુતસામાયિક (ઉત્કૃષ્ટથી) પામે છે તે શ્રેણિ ને શ્રેણિએ ગુણવાથી પ્રતર થાય, તેના અસંખ્યાતમા ભાગે તેવી અસંખ્યાત શ્રેણિના પ્રદેશરાશિપ્રમાણ શ્રુતસામાયિક પૂર્વે પામેલા હોય સમ્યક્ત્વ સામાયિક તથા શ્રુત સામાયિક પ્રતિપદ્યમાન જીવો અસંખ્યાતા છે, તો પણ દેશવિરતિ થોડા છે, પ્રતિપદ્યમાન સમ્યગ્દૃષ્ટિ તેનાથી અસંખ્યાતા છે અને તે કરતા સામાન્ય શ્રુત પ્રતિપદ્યમાન અસંખ્યાતગુણા છે મિશ્રમા-શેષ સમ્યગ્દૃષ્ટિ-દેશવિરતિ પૂર્વ પ્રતિપન્ન થકી સામાન્યશ્રુત પ્રતિપદ્યમાન અસંખ્યાતગુણા-તેથી પણ અસંખ્યાતગુણા શ્રુત પૂર્વપ્રતિપન્ન છે. સમ્યક્ત્વ સામાયિક-શ્રુત સામાયિક-અને દેશવિરતિ સામાયિક પ્રતિપદ્યમાન જીવો કરતા સ્વસ્વસ્થાનમા પૂર્વપ્રતિપન્ન-સામાયિકવાળા જીવો અસંખ્યાત ગુણા છે, અને સર્વવિરતિ પ્રતિપદ્યમાન જીવો કરતા પૂર્વપ્રતિપન્ન જીવો સંખ્યાતગુણા છે સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિક પામતા અને પામેલા સર્વ જીવો કરતા, ચારિત્રથી પડેલા જીવો અનન્ત ગુણા છે, તેથી દેશવિરતિથી પડેલા જીવો

અસખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી અસખ્યાત ગુણા સમ્યક્ત્વથી પડેલા જીવો છે, અને તેનાથી અનન્તગુણા શ્રુતથી પડેલા જીવો છે. સામાન્ય-અક્ષરાત્મક શ્રુતગ્રહણ કર્યું છે, તેથી તેમા ઘણા જીવો છે અન્યથા સમ્યક્ શ્રુતની અપેક્ષાએ તો સમ્યક્ત્વસમાન જીવો જાણવા સમ્યક્ત્વાદિથી પડેલા જીવોની જઘન્ય સખ્યાથી ઉત્કૃષ્ટ સખ્યા સર્વત્ર સ્વસ્થાનમા વિશેષાધિક જાણવી. એજ પૂર્વપ્રતિપન્ન સામાયિકવાળા જીવોમા પણ જઘન્ય પદથી ઉત્કૃષ્ટ પદ વિશેષાધિક જાણવુ સમ્યક્ત્વાદિ પ્રતિપદ્યમાન જીવો જઘન્યથી એક અથવા બે હોય, (અને ઉત્કૃષ્ટથી પ્રથમના ત્રણ સામાયિક પ્રતિપદ્યમાન અસખ્યાતા હોય, તથા ચારિત્ર પામનારા સખ્યાતા હોય.) તેથી સ્વસ્થાનમા પ્રતિપદ્યમાનની અપેક્ષાએ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અસખ્યાતગુણા અથવા સખ્યાતગુણા જાણવા. ૨૭૬૯-થી-૨૭૭૪.

હવે સાન્તરદ્વાર-અવિરહદ્વાર-અને વિરહદ્વાર કહે છે —

कालमणत च सुए अद्धापरियट्टओ य देसूणो ।
आसायणवहुलाणं उक्कोसं अन्तरं होइ ॥ २७७५ ॥ ८५३-२८४

मिच्छसुयस्स वणस्सइकालो सेमस्स सेससामण्णो ।
हीण भिण्णमुहुत्तं सव्वेसिमिहेगजीवस्स ॥ २७७६ ॥

सुयसम्मागारीणं आवलियअसंखभागमेत्ताओ ।
अट्ठ समया चरित्ते सव्वेसि जहण्ण दो समया ॥ २७७७ ८५४ २८५ ॥

सुय सम्म सत्तय खलु विरयाविरईय होइ वारसगं ।
विरईए पण्णरसग विरहियकालो अहोरत्ता ॥ २७७८-८५५-२८६ ॥

શ્રુતસામાયિકનુ જઘન્ય અતર અન્તર્મુહૂર્ત. અને ઉત્કૃષ્ટથી અનન્ત કાળ સુધીનુ છે. શેષ ત્રણ સામાયિકનુ જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્તનુ અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનમા કંઇક ઓછુ છે તે અન્તર અતિશય આશાતનાવાળા જીવોને હોય છે મિથ્યા શ્રુતનો કાળ વનસ્પતિના કાળ જેટલો જાણવો શેષ સમ્યક્શ્રુતનો અન્તરકાળ સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકના કાળ જેટલો છે. એ સર્વનો જઘન્ય અન્તર કાળ અન્તર્મુહૂર્તનો છે, તે એક જીવની અપેક્ષાએ જાણવો. સમ્યક્ત્વ-શ્રુત અને દેશવિરતિ સામાયિક નિરન્તર પામનારા ઉત્કૃષ્ટથી આવળીના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સમય સુધી હોય, અને ચારિત્ર પામનારા આઠ સમય સુધી હોય, તથા જઘન્યથી બે સમય સુધી હોય, (તે પછી વિરહકાળ થાય) સમ્યક્ત્વ અને શ્રુત સામાયિક પ્રાપ્તિનો વિરહકાળ ઉત્કૃષ્ટથી સાત અહોરાત્રિનો છે, દેશવિરતિનો બાર અહોરાત્રિનો, અને સર્વવિરતિનો પદર અહોરાત્રિનો વિરહકાળ છે ૨૭૭૫-થી-૨૭૭૮

કોઇ જીવ એકવાર સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિક પામીને તેથી ભ્રષ્ટ થયા પછી ફરી જેટલા કાળ પછી તે સામાયિક પામે, તેની વચ્ચેનો કાળ તે અન્તર કહેવાય એવુ અન્તર સામાન્ય અક્ષરાત્મક શ્રુતમા જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્તનુ છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અનન્ત કાળ પર્યન્તનુ છે. કારણ કે કોઇ બેઇન્દ્રિયાદિ જીવ શ્રુત પામીને મરી ગયો હોય, તે પૃથ્વીકાયાદિ ઉત્પન્ન થઈ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહીને, ફરી પાછો બેઇન્દ્રિયાદિમા આવીને શ્રુત પામે, ત્યારે તેને જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્તનુ અન્તર થાય. તથા જે બેઇન્દ્રિયાદિ જીવ મરણ

પામીને પૃથ્વીકાયાદિ પાંચેમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થઈને અનન્ત કાળ સુધી તેમાં રહે, ફરી ત્યાંથી નીકળીને બે ઇન્દ્રિયાદિમાં આવીને શ્રુત પામે, ત્યારે તેને તે ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળ સુધીનું અન્તર થાય આ અનન્તકાળ અસંખ્યાતા પુદ્ગલપરાવર્ત પ્રમાણ જાણવો.

શ્રુતસામાયિક શિવાયના શેષ સમ્યક્ત્વસામાયિક-દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વવિરતિ સામાયિક, એ ત્રણ સામાયિકનું જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્તનું છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અર્દ્ધ પુદ્ગલપરાવર્તમાં કંઈક ઓછું છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અંતર અતિશય આશાતના વાળા જીવની અપેક્ષાએ જાણવું કેમકે-"તીર્થંકર-પ્રવચન-શ્રુત આચાર્ય-ગણધર-અને મહર્દ્ધિકની ઘણીવાર આશાતના કરનાર અનન્ત સંસારી થાય છે "

અહીં જે વનસ્પતિના કાળ એટલે એકેન્દ્રિયના કાળ જેટલો અસંખ્યાત પુદ્ગળપરાવર્તાત્મકકાળ શ્રુતના ઉત્કૃષ્ટ અન્તરપણે કહ્યો છે, તે મિથ્યા શ્રુતની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. તે શિવાય શેષ સમ્યક્શ્રુતનો ઉત્કૃષ્ટ અન્તર કાળ સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકના કાળ જેટલો અર્દ્ધ પુદ્ગળપરાવર્તમાં કંઈક ઓછો જાણવો તથા એ સર્વ સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકનો જઘન્ય અન્તરકાળ અન્તર્મુહૂર્તનો જાણવો ઉપરોક્ત જઘન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ અન્તર એક જીવની અપેક્ષાએ જાણવું નાનાવિધ જીવોની અપેક્ષાએ તો એ સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકનું અન્તરજ નથી

સમ્યક્ત્વ સામાયિક-શ્રુત સામાયિક-અને દેશવિરતિ સામાયિક પામનારા જીવો ઉત્કૃષ્ટથી આખા વિશ્વમાં આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સમય સુધી નિરન્તર તે તે સામાયિક પામનારા એક અથવા બે વિગેરે હોય છે, ને પછી તેની પ્રાપ્તિનો ઉપરમ થવાથી અવશ્ય વિરહકાળ થાય છે અને ચારિત્ર પામનારા જીવો આઠ સમય સુધી નિરન્તર એક બે આદિ ચારિત્ર પામે છે, તે પછી તેનો વિરહકાળ થાય છે. જઘન્યથી સર્વ સમાયિકની બે સમય સુધી પ્રાપ્તિ થાય છે, તે પછી વિરહકાળ થાય છે.

સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકની પ્રાપ્તિ આખા વિશ્વમાં જો ન થાય, તો ઉત્કૃષ્ટથી સાત અહોરાત્રિ પર્યન્ત ન થાય તે પછી કોઇ પણ જીવ તે સામાયિક અવશ્ય પામે દેશવિરતિ સામાયિક વધારેમાં વધારે બાર અહોરાત્રિ પર્યન્ત ન પામે, તે પછી અવશ્ય કોઇ જીવ દેશવિરતિ પામેજ સર્વવિરતિ સામાયિક ન પામે તો ઉત્કૃષ્ટ પંદર અહોરાત્રિ સુધી ન પામે, તે પછી અવશ્ય પામે એ પ્રમાણે તે તે સામાયિકની પ્રાપ્તિનો વિરહકાળ છે ૨૭૭૫-થી-૨૭૭૮.

હવે ભવદ્વાર અને આકર્ષદ્વાર કહે છે -

सम्मत्त देसविरया पलियस्स असंखभाग मेत्ता ओ।
अट्ठ भवा उ चरित्ते अणंतकालं च सुअसमए ॥ २७७९ ८५६ २८७ ॥
तिण्ह सहस्सपुहत्तं सयपुहत्तं च होई विरईए।
एगभवे आगरिसा एवइया हुंति नायव्वा ॥ २७८० ८५७ २८८ ॥
दोण्ह पुहत्तमसंखा सहस्सपुहत्तं च होई विरईए।
नाणभवे आगरिसा सुए अणंता उ नायव्वा ॥ २७८१ ८५८ २८९ ॥

ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા પ્રદેશો હોય તેટલા ભવ

સુધી સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક પામે છે. (જઘન્યથી એકભવ સુધી તે પછી મોક્ષ પામે. અહીં સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના અસખ્યાતા ભવ કરતા દેશવિરતિના અસખ્યાતા ભવ ઓછા જાણવા) ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવ સુધી સર્વવિરતિ સામાયિક પામે (જઘન્યથી એક ભવ સુધી તે પછી મોક્ષ પામે) સામાન્ય અક્ષરાત્મક શ્રુત અનન્તા ભવ સુધી પામે છે, (અને જઘન્યથી મરુદેવી માતાની પેઠે એક ભવ સુધી પામે છે, તે પછી મોક્ષ પામે) આકર્ષણ એટલે ખેચી લેવુ તેનુ નામ આકર્ષ એટલે પ્રથમપણાએ અથવા મુકેલાનુ ગ્રહણ તે સમ્યક્ત્વ સામાયિક–શ્રુત સામાયિક–અને દેશવિરતિ સામાયિક મુકેલાનુ ગ્રહણ કરનારા એવા આકર્ષ એક ભવમા વધારેમા વધારે હજાર પૃથક્ત્વ–હોય છે. (બે હજારથી નવ હજાર) સર્વવિરતિ મુકેલાનુ ગ્રહણ કરનારા એવા આકર્ષ એક ભવમા વધારેમા વધાર શતપૃથક્ત્વ (બસોથી નવસો) હોય છે. (અને જઘન્ય સઘળા એક ભવમા એક જ હોય છે.) નાનાવિધ ભવોની અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક મુકેલાનુ ગ્રહણ કરનારા આકર્ષ અસખ્યાતા હજાર પૃથક્ત્વ હોય છે. ચારિત્ર મુકેલાનુ ગ્રહણ કરનારા આકર્ષ હજાર પૃથક્ત્વ હોય છે, અક્ષરાત્મ- શ્રુત પામનારા અનન્તા ભવોમા અનન્તા આકર્ષ હોય છે. ૨૭૭_-થી-૨૭૮૧.

હવે સ્પર્શનાદ્વાર કહે છે

सम्मत्त चरणसहिया सव्वं लोग फुसे निरवसेस ।
सत्त य चोद्दसभागा पच य सुय देसविरईए ॥ २७८२ ८५९ २०० ॥
सव्वजीवेहि सुय सम्म चरित्ताई सव्वसिद्धेहि ।
भागेहि असखिज्जेहि फासिया देसविरई उ ॥ २७८३ ८६० २९१ ॥

સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રસહિત જીવ સમગ્ર લોકને નિરવશેષપણે સ્પર્શે છે શ્રુત અને દેશવિરતિવાળા જીવો અનુક્રમે ચૌદ થા સાત અને પાચ ભાગ સ્પર્શે છે. સર્વ જીવોએ શ્રુત સ્પર્શેલુ છે, સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર સર્વ સિદ્ધોએ સ્પર્શેલુ છે. અને દેશવિરતિ (સર્વ સિદ્ધોના) અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જીવોએ સ્પર્શેલ છે. ૨૭૮૨–૨૭૮૩.

સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રયુક્ત જીવો ઉત્કૃષ્ટથી દરેક પ્રદેશની વ્યાપ્તિવડે અસખ્ય પ્રદેશાત્મક સમગ્ર લોક સ્પર્શે છે. આ સ્પર્શના કેવળીસમુદ્ઘાત અવસ્થામા કેવળીની અપેક્ષાએ જાણવી. તથા જઘન્યથી તે જીવો લોકના અસખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શે છે

કોઇક તપસ્વી શ્રુતજ્ઞાની અનુત્તર વિમાનમા ઇલિકા ગતિએ ઉત્પન્ન થઇને સાત રાજલોકને સ્પર્શે છે, અને કોઇક સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રુતજ્ઞાની પૂર્વે નરકાયુષ બાધ્યુ હોય, તે પછીથી સમ્યક્ત્વ વિરાધીને ઇલિકાગતિએ છઠ્ઠી નરક પૃથ્વીમા ઉત્પન્ન થાય, તે પાચ રાજલોકને પણ સ્પર્શે છે

દેશવિરતિવાળો જીવ અચ્યુત દેવલોકમા ઇલિકાગતિએ ઉત્પન્ન થઇને પાચ રાજલોકને સ્પર્શે છે, અને ચ શબ્દથી બીજા દેવલોકોને વિષે ઇલિકા ગતિએ ઉત્પન્ન થતો એ આદિ રાજલોકને સ્પર્શે છે.

શિષ્ય —અચ્યુત દેવલોક સુધીમાં છરાજ કહેવાય છે, તો પછી આપ અચ્યુતમા ઉત્પન્ન થનારાને પાચ રાજની સ્પર્શના કેમ કહો છો ?

પામીને પૃથ્વીકાયાદિ પાંચેમાં વારવાર ઉત્પન્ન થઈને અનન્ત કાળ સુધી તેમાં રહે, ફરી ત્યાંથી નીકળીને બે ઇન્દ્રિયાદિમાં આવીને શ્રુત પામે, ત્યારે તેને તે ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળ સુધીનું અન્તર થાય આ અનન્તકાળ અસંખ્યાતા પુદ્ગલપરાવર્ત પ્રમાણ જાણવો.

શ્રુતસામાયિક શિવાયના શેષ સમ્યક્ત્વસામાયિક-દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વવિરતિ સામાયિક, એ ત્રણ સામાયિકનું જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્તનું છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અર્દ્ધ પુદ્ગલપરાવર્તમાં કંઇક ઓછું છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અંતર અતિશય આશાતના વાળા જીવની અપેક્ષાએ જાણવું. કેમકે-"તીર્થંકર-પ્રવચન-શ્રુત આચાર્ય-ગણધર-અને મહર્દ્ધિકની ઘણીવાર આશાતના કરનાર અનન્ત સંસારી થાય છે"

અહીં જે વનસ્પતિના કાળ એટલે એકેંદ્રિયના કાળ જેટલો અસંખ્યાત પુદ્ગળપરાવર્તાત્મકકાળ શ્રુતના ઉત્કૃષ્ટ અન્તરપણે કહ્યો છે, તે મિથ્યા શ્રુતની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. તે શિવાય શેષ સમ્યક્શ્રુતનો ઉત્કૃષ્ટ અન્તર કાળ સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકના કાળ જેટલો અર્દ્ધ પુદ્ગળપરાવર્તમાં કંઇક ઓછો જાણવો. તથા એ સર્વ સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકનો જઘન્ય અન્તરકાળ અન્તર્મુહૂર્તનો જાણવો ઉપરોક્ત જઘન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ અન્તર એક જીવની અપેક્ષાએ જાણવું નાનાવિધ જીવોની અપેક્ષાએ તો એ સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકનું અન્તરજ નથી

સમ્યક્ત્વ સામાયિક-શ્રુત સામાયિક-અને દેશવિરતિ સામાયિક પામનારા જીવો ઉત્કૃષ્ટથી આખા વિશ્વમાં આવલિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સમય સુધી નિરન્તર તે તે સામાયિક પામનારા એક અથવા બે વિગેરે હોય છે, ને પછી તેની પ્રાપ્તિનો ઉપરમ થવાથી અવશ્ય વિરહકાળ થાય છે અને ચારિત્ર પામનારા જીવો આઠ સમય સુધી નિરન્તર એક બે આદિ ચારિત્ર પામે છે, તે પછી તેનો વિરહકાળ થાય છે. જઘન્યથી સર્વ સામાયિકની બે સમય સુધી પ્રાપ્તિ થાય છે, તે પછી વિરહકાળ થાય છે.

સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકની પ્રાપ્તિ આખા વિશ્વમાં જો ન થાય, તો ઉત્કૃષ્ટથી સાત અહોરાત્રિ પર્યન્ત ન થાય તે પછી કોઇ પણ જીવ તે સામાયિક અવશ્ય પામે દેશવિરતિ સામાયિક વધારેમાં વધારે બાર અહોરાત્રિ પર્યન્ત ન પામે, તે પછી અવશ્ય કોઇ જીવ દેશવિરતિ પામેજ. સર્વવિરતિ સામાયિક ન પામે તો ઉત્કૃષ્ટ પંદર અહોરાત્રિ સુધી ન પામે, તે પછી અવશ્ય પામે. એ પ્રમાણે તે તે સામાયિકની પ્રાપ્તિનો વિરહકાળ છે ૨૭૭૫-થી-૨૭૭૮.

હવે ભવદ્વાર અને આકર્ષદ્વાર કહે છે –

समत्त देसविरया पलियस्स असंखभाग मेत्ता ओ।

अट्ठ भवा उ चरित्ते अणंतकालं च सुअसमए ॥ २७७९ ८५६ २८७ ॥

तिण्ह सहस्सपुहत्तं सयपुहत्तं च होई विरईए।

एगभवे आगरिसा एवइया हुंति नायव्वा ॥ २७८० ८५७ २८८ ॥

दोण्ह पुहत्तमसंखा सहस्सपुहत्तं च होई विरईए।

नाणभवे आगरिसा सुए अणंता उ नायव्वा ॥ २७८१ ८५८ २८९ ॥

ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા પ્રદેશો હોય તેટલા ભવ

સુધી સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક પામે છે. (જઘન્યથી એક ભવ સુધી તે પછી મોક્ષ પામે. અહીં સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના અસખ્યાતા ભવ કરતા દેશવિરતિના અસખ્યાતા ભવ ઓછા જાણવા) ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવ સુધી સર્વવિરતિ સામાયિક પામે (જઘન્યથી એક ભવ સુધી તે પછી મોક્ષ પામે) સામાન્ય અક્ષરાત્મક શ્રુત અનન્તા ભવ સુધી પામે છે, (અને જઘન્યથી મરુદેવી માતાની પેઠે એક ભવ સુધી પામે છે, તે પછી મોક્ષ પામે) આકર્ષણ એટલે ખેચી લેવુ તેનુ નામ આકર્ષ એટલે પ્રથમપણાએ અથવા મુકેલાનુ ગ્રહણ તે સમ્યક્ત્વ સામાયિક-શ્રુત સામાયિક-અને દેશવિરતિ સામાયિક મુકેલાનુ ગ્રહણ કરનારા એવા આકર્ષ એક ભવમા વધારેમા વધારે હજાર પૃથક્ત્વ-હોય છે. (બે હજારથી નવ હજાર) સર્વવિરતિ મુકેલાનુ ગ્રહણ કરનારા એવા આકર્ષ એક ભવમા વધારેમા વધારે શતપૃથક્ત્વ (બસોથી નવસો) હોય છે. (અને જઘન્ય સઘળા એક ભવમા એક જ હોય છે.) નાનાવિધ ભવોની અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક મુકેલાનુ ગ્રહણ કરનારા આકર્ષ અસખ્યાતા હજાર પૃથક્ત્વ હોય છે. ચારિત્ર મુકેલાનુ ગ્રહણ કરનારા આકર્ષ હજાર પૃથક્ત્વ હોય છે, અક્ષરાત્મ- શ્રુત પામનારા અનન્તા ભવોમા અનન્તા આકર્ષ હોય છે. ૨૭૭_-થી-૨૭૮૧.

હવે સ્પર્શનાદ્વાર કહે છે.

सम्मत्त चरणसहिया सव्वं लोगं फुसे निरवसेस ।
सत्त य चोद्दसभागा पच य सुय-देसविरईए ॥ २७८२ ८५९ २९० ॥
सव्वजीवेहि सुय सम्म-चरित्ताई सव्वसिद्धेहि ।
भागेहि असखिज्जेहि फासिया देसविरई उ ॥ २७८३ ८६० २९१ ॥

સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રસહિત જીવ સમગ્ર લોકને નિરવશેષપણે સ્પર્શે છે શ્રુત અને દેશવિરતિવાળા જીવો અનુક્રમે ચૌદ થા સાત અને પાચ ભાગ સ્પર્શે છે. સર્વ જીવોએ શ્રુત સ્પર્શેલુ છે, સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર સર્વ સિદ્ધોએ સ્પર્શેલુ છે. અને દેશવિરતિ (સર્વ સિદ્ધોના) અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જીવોએ સ્પર્શેલ છે. ૨૭૮૨-૨૭૮૩.

સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રયુક્ત જીવો ઉત્કૃષ્ટથી દરેક પ્રદેશની વ્યાપ્તિવડે અસખ્ય પ્રદેશાત્મક સમગ્ર લોક સ્પર્શે છે. આ સ્પર્શના કેવળીસમુદ્ધાત અવસ્થામા કેવળીની અપેક્ષાએ જાણવી. તથા જઘન્યથી તે જીવો લોકના અસખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શે છે

કોઇક તપસ્વી શ્રુતજ્ઞાની અનુત્તર વિમાનમા ઇલિકા ગતિએ ઉત્પન્ન થઇને સાત રાજલોકને સ્પર્શે છે, અને કોઈક સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રુતજ્ઞાની પૂર્વે નરકાયુષ બાધ્યુ હોય, તે પછીથી સમ્યક્ત્વ વિરાધીને ઇલિકાગતિએ છઠ્ઠી નરક પૃથ્વીમા ઉત્પન્ન થાય, તે પાચ રાજલોકને પણ સ્પર્શે છે

દેશવિરતોવાળો જીવ અચ્યુત દેવલોકમા ઇલિકાગતિએ ઉત્પન્ન થઇને પાચ રાજલોકને સ્પર્શે છે, અને ચ શબ્દથી બીજા દેવલોકોને વિષે ઇલિકા ગતિએ ઉત્પન્ન થતો બે આદિ રાજલોકને સ્પર્શે છે.

શિષ્ય —અચ્યુત દેવલોક સુધીમા છરાજ કહેવાય છે, તો પછી આપ અચ્યુતમા ઉત્પન્ન થનારાને પાચ રાજની સ્પર્શના કેમ કહો છો?

આચાર્ય —અચ્યુત અને ગ્રૈવેયકની અપેક્ષાએ અન્યત્ર છરાજ કહ્યા છે, પરંતુ અહીં તો અચ્યુત દેવલોકની અપેક્ષાએ પાચ રાજ છે એમ વૃદ્ધ પુરૂષોનો સંપ્રદાય છે, તેથી પાચ રાજની સ્પર્શના કહી છે વળી દેશવિરતિવાળા જીવો, તે પરિણામ તજીને નીચે નરકાદિમા નથી જતા, તેથી ઉર્ધ્વ લોકમાજ તેની સ્પર્શના કહી છે, પણ અધોલોકમા નથી કહી.

એ પ્રમાણે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સ્પર્શના કહી, હવે ભાવની અપેક્ષાએ સ્પર્શના કહેછે.

સંસારી અને મોક્ષના એમ બે પ્રકારે જીવો છે. તેમા સંસારી જીવો સંવ્યવહાર રાશિના અને અસંવ્યવહાર એમ બે પ્રકારે છે આમાના સંવ્યવહાર રાશિના સર્વ જીવોએ સામાન્ય-અક્ષરાત્મક શ્રુત સ્પર્શેલુ છે કેમકે વ્યવહાર સર્વ જીવોએ બેઇંદ્રિયાદિ ભાવ પ્રાપ્ત કરેલ હોય છે, તેથી તેઓને સામાન્ય શ્રુતનો સદ્ભાવ હોય છે. અહીં સંવ્યવહારરાશિગત વિશેષણ પૂર્વના ટીકાકારોએ કરેલુ છે, એમા અમારી બુદ્ધિની સંભાવના નથી.

સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર સર્વ સિદ્ધાત્માઓએ પૂર્વે સ્પર્શેલ છે, કેમકે તેમને સ્પર્શ્યા વિના સિદ્ધપણુંજ ઘટે નહિ સર્વ સિદ્ધોના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જીવોએ પૂર્વે દેશવિરતિ સ્પર્શેલ છે માત્ર એક મરૂદેવી માતાએ તેની સ્પર્શના નથી કરી સમ્યક્ત્વ વિગેરે જીવના પર્યાયો હોવાથી તે ભાવો કહેવાય છે, તેથી તેઓની સ્પર્શના તે ભાવસ્પર્શના કહેવાય છે. ૨૭૮૨-૨૭૮૩.

હવે નિરૂક્તિદ્વાર કહે છે

सम्मद्दिट्ठि अमोहो सोही सब्भावदंसण बोही ।
अविवज्ज उ सुदिट्ठि त्ति एवमाईनिरुत्ताइ ॥ २७८४ ॥ ८६१ ॥ २९२

अक्खर सन्नी सम्म साईयं खलु सपज्जवसिय च ।
गमिय अगपविट्ठ सत्त वि एए सपडिवक्खा ॥२७८५॥ ८६२ ॥ २९३

विरयाविरई सपुडमसपुड बालपडिय चेव ।
देसेक्कदेसविरई अणुधम्मोअगारधम्मो त्ति ॥ २७८६ ॥ ८६३ ॥ २९४

सामाइय समइय सम्मावाओ समास सखेवो ।
अणवज्ज च परिन्ना पच्चक्खाणेय ते अट्ठा ॥ २७८७ ॥ ८६४ ॥ २९५

સમ્યગ્દ્રષ્ટિ, અમોહિ-શુદ્ધિ-સદ્ભાવદર્શન-બોધિ-અવિપર્યય અને સુદૃષ્ટિ એ વિગેરે સમ્યગ્દર્શનના શબ્દાર્થ છે. અક્ષરશ્રુત-સંજ્ઞીશ્રુત-સમ્યક્શ્રુત સાદિશ્રુત સપર્યવસિતશ્રુત ગમિકશ્રુત-અંગપ્રવિષ્ટશ્રુત એ સાતના બીજા સાત પ્રતિપક્ષી(મળીને ચૌ. ભે. શ્રુતના) વિરતાવિરતિ (કિંચત્ ત્યાગ) વિરતિ-સંવ્રતાસંવ્રત (સાવદ્યના જોગનો કંઇ ત્યાગ અને કંઇ નહિ ત્યાગ.) બાલપંડિતપણુ-દેશ અને એક દેશની વિરતિ (પ્રાણાતિપાતાદિક અને એક દેશ તે વૃક્ષનુ છેદનાદિ-એ બેનુ વિરમણ તે) અણુધર્મ-(મહાવ્રતની અપેક્ષાએ અણુ.) અને ગૃહસ્થ ધર્મ. (એ દેશવિરતિના શબ્દાર્થ છે) સામાયિક-સામાયિક-સમ્યગ્વાદ-સમાસ-સંક્ષેપ-અનવદ્ય-પરિજ્ઞા અને પ્રત્યાખ્યાન એ આઠ (સર્વ વિરતિ) સામાયિકના પર્યાયો છે. ૨૭૮૪-થી-૨૭૮૭

ક્રિયા—કારકભેદ-અને પર્યાયોવડે શબ્દોના અર્થનુ કથન કરવુ, તે નિરૂક્તિ-કહેવાય. તેમા પ્રથમ સમ્યક્ત્વસામાયિકની નિરૂક્તિ કહે છે -

तद्या सम्म दिट्ठि त्ति दसण त्ति तेण सम्मदिट्ठित्ति ।
मोहो वितहग्गाहो तदन्नहा दसणममोहो ॥ २७८८ ॥
मिच्छत्तमलावगमो सोही सब्भावया जिणाभिहिय ।
दसणमिह तग्गाहो बोही तच्चत्थसबोहो ॥ २७८९ ॥
अविवरीय अवितज्जओ सुदिट्ठि त्ति सो दणा दिट्ठी ।
सम्मत्तनिरुत्ताइं वयाणीहेवमाईणि ॥ २७९० ॥
एमेव सेससामाइयाण सव्वपरियायवयणाइ ।
वयाइ निरुत्ताइ निरुत्तसद्दत्थमग्गेणं ॥ २७९१ ॥

સમ્યક્ એટલે અવિપરીત, દૃષ્ટિ એટલે દર્શન, (અવિપરીત દર્શન) તે સમ્યગ્દર્શન. મોહ એટલે વિતથગ્રાહ, તેથી અન્યથા દર્શન (સત્ય દર્શન) તે અમોહ઼ી મિથ્યાત્વમળનો અપગમ તે શુદ્ધિ. જિનોક્તપ્રવચનની પ્રાપ્તિ તે સદ્ભાવ દર્શન, સત્ય અર્થનો બોધ તે બોધિ. અવિપરીત બોધ તે અવિપર્યય સારી દૃષ્ટિ તે સુદૃષ્ટિ, ઈ યાદિ સમ્યક્ત્વના નિરૂક્ત-પર્યાયો કહેવા એ પ્રમાણે શેષ સામાયિકના પર્યાય વચનોની નિરૂક્તિયો-વ્યુત્પત્તિયો નિરૂક્ત શબ્દાર્થના માર્ગે કહેવી. (અક્ષરશ્રુત-સંજ્ઞીશ્રુત-સમ્યક્શ્રુત-આદિશ્રુત-સપર્યવસિતશ્રુત-ગમિકશ્રુત-અંગપ્રવિષ્ટશ્રુત, એ સાતના પ્રતિપક્ષી સાત, મળી ચૌદ પ્રકાર. શ્રુતના પર્યાય જાણવા વિરતાવિરતિ-સંવૃતાસંવૃત-બાલપંડિતપણુ-દેશ, એક દેશની વિરતિ-અણુધર્મ અને ગૃહસ્થ ધર્મ. એ દેશવિરતિ સામાયિકના પર્યાયો છે.) ૨૭૮૮-૨૭૯૧

હવે સર્વવિરતિ ચારિત્રની નિરૂક્તિ-વ્યુત્પત્તિ અથવા પર્યાય કહે છે

राग दोसविरहिओ समो त्ति, अयण आउ त्ति गमण ति ।
समयागमो समाओ स एव सामाइय होइ ॥ २७९२ ॥
सम्ममओ समओत्तिय सम्म गमण ति सव्वभुएसु ।
सो जस्स त समइय जम्मि व भेओवयारेण ॥ २७९३ ॥
रागाइरहो सम्म वयण वाओऽभिहाणमुत्ति त्ति ।
रागाइरहिनवाओ सम्मावाओ त्ति सामइय ॥ २७९४ ॥
अप्पक्खर समासो अहवाऽऽसोऽमण महासणं सदा ।
सम्म समस्स नासो हीइ समासो त्ति सामइय ॥ २७९५ ॥
सखिवण सखेवो सो ज थोवक्खर महत्थ च ।
सामाइय सखेवो चोद्दसपूवत्थपिंडो त्ति ॥ २७९६ ॥
पावमवज्ज सामाइय अपाव ति तो तदणवज्ज ।
पावमण ति च जम्हा वज्जिज्जइ तेण तदसेस ॥ २७९७ ॥

पावपरिचायतथ परितो नाण मपा परिण्ण त्ति ।
पइवन्धुमिहस्खाण पच्चस्खाण निविचि त्ति ॥ २७९८ ॥

दमदते मेयज्जे कालगपुच्छा चिलाय अत्तेय ।
धम्मरुइ इला तयालि सामइऐ अट्ठुदाहरणा ॥२७९९॥

સમ એટલે રાગદ્વેષનો અભાવ, આય એટલે અયન અથવા ગમન, સમતા પ્રત્યે ગમન તે સમાય (એકાન્તે પ્રશાન્ત ગમન) તેજ સામાયિક છે સમ્યક્ અય તે એટલે સર્વે જીવો ઉપર દયાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ જેને હોય અથવા જેને વિષે હોય, તે ભેદોપચારવડે સામાયિક છે. સમ્યગ એટલે રાગ-દ્વેષરહિત, વા૦ એટલે વચન-અભિધાન-અથવા-ઉક્તિ, અર્થાત્ રાગદ્વેષરહિતવાદ તે સમ્યગ્વાદ-સામાયિક છે (મહાઅર્થવાળુ છતા "સામાયિક") અલ્પ અક્ષરવાળુ હોવાથી સમાસ કહેવાય છે અથવા જીવથી કર્મને દૂર ફેકવા તે સમાસ અથવા સમનો એટલે રાગદ્વેષરહિત જીવનો કર્મક્ષેપ, તે સમાસસામાયિક છે સક્ષેપ કરવો તે સક્ષેપ. કેમકે તે થોડા અક્ષરવાળુ અને મહા અર્થવાળુ હોવાથી તેમા ચૌદ પૂર્વના અર્થનો સગ્રહ છે, તેથી તે સામાયિકને સક્ષેપ કહેવાય છે. અવદ્ય એટલે પાપ જેમા નથી તે, પાપરહિત સામાયિક હોવાથી તે અનવદ્ય કહેવાય છે. અથવા અવ એટલે પાપ, જેનાથી સર્વથા વર્જ્ય, તે અનવદ્ય કહેવાય છે. પાપનો પરિત્યાગ કરવાને મન હેયો-પાદેયવસ્તુનુ સમસ્ત પ્રકારે જ્ઞાન તે પરિજ્ઞા. દરેક વસ્તુનુ ગુરુસમીપે નિવૃત્તિ કથન તે પ્રત્યાખ્યાન. (સામાયિક અર્થના અનુષ્ઠાન ઉપર) દમદાન્ત ઋષિનુ દૃષ્ટાન્ત, (સામાયિકના અર્થાનુષ્ઠાન ઉપર મેતાર્ય મુનિનુ દૃષ્ટાન્ત (સામાયિક ઉપર) સામ્યવાદ ઉપર કાલિકાચાર્યની પૃચ્છાનુ દૃષ્ટાન્ત (સમાસ ઉપર) ચિલાતિપુત્રનુ, (સક્ષેપ ઉપર) આત્રેય (તથા કપિલાદિ)નુ, (અનવદ્ય ઉપર) ધર્મરૂચિનુ, (પરિજ્ઞા ઉપર) ઈલાપુત્રનુ, (પ્રત્યાખ્યાન ઉપર) તેતલી પુત્રનુ ઉદાહરણ જાણુ ૨૭૯૨-થી-૨૭૯૯.

અહીં उद्देसे निद्देसे ઇત્યાદિ બે ગાથામા કહેલા દ્વારોના સમુદાયરૂપ ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિ પૂરી થઈ

निक्खनो हत्थिसीसा दमदंतो कामभोगमवहाय ।
णवि रज्जइ तेसु दुट्ठेसु ण दोसमावज्ज ॥ २९२ ॥ मू. भा

મુનિયો કેવા હોય તે જણાવે છે –

वंदिज्जमाणा न समुक्कसति, हीलिज्जमाणा न समुज्जलति ।
दंतेण चित्तेण चरंति धीरा, मुणि समुग्घाइयरागदोसा ॥ ८६६ ॥

(ચક્રવર્તિ આદિથી) જેઓને વન્દના મળતી હોય તો પણ અભિમાન ન કરે, (અધમ મનુષ્યો) નિન્દા કરતા હોય તો પણ ક્રોધ ન કરે, શાન્ત ચિત્તથી રહે, રાગ દ્વેષને વર્જે અને ધૈર્યવાળા હોય, તે મુનિઓ કહેવાય છે ૮૬૬.

तो समणो जइ सुमणो भावेण य जइ ण होइ पावमणो ।
सयणे य जणे य समो समो य माणावमाणेसुं ॥ ८६७ ॥
णत्थि य सि कोइ वेसो पिओ व सव्वसु चेव जीवेसु ।
एएण होइ समणो एसो अण्णोवि पज्जाओ ॥ ८६८ ॥

હવે સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્યુક્તિ કહે છે.

इइ एस उवग्घाओऽभिहिओ सामाइयस्स तस्सेव ।
अहुणा सुत्तप्फासिय निज्जुत्ती सुत्तवक्खाण ॥ २८०० ॥

જો અન્ત કરણથી સારા મનવાલો હોય અને પાપ મનવાલો ન હોય તો (સત્) મન કહેવાય (તેવીજ રીતે) પોતાના કુટુમ્બી અને ઇતર જનમા (સમ્મન) હોય (તેમજ વલી જે) માન અને અપમાનમા (સમ્મન) હોય ॥ ૮૬૭ ॥ તે સાધુને સર્વ જીવોમા કોઈપણ શત્રુ ન હોય અને મિત્ર પણ ન હોય તેથી તે શ્રમણ કહેવાય, એ સામાયિકનો બીજો પર્યાય કહ્યો. ॥ ૮૬૮ ॥

આ જગો પર દીવો ઓલાય ત્યાસુધી કાયોત્સર્ગમા રહેનાર ચન્દ્રાવતસકનુ દૃષ્ટાન્ત છે. વલી મેતાર્યનુ દૃષ્ટાન્ત જણાવનાર ગાથા કહે છે —

जो कोंचगावराहे पाणिदया कोंचग तु णाइक्खे ।
जीवियमणपेहत मेयज्जरिसिं णमसामि ॥ ८६९ ॥
णिप्फेडियाणि दोण्णिवि सीसावेढेण जस्स अच्छीणि ।
ण य सजमाउ चलिओ मेयज्जो मदरगिरिव्व ॥ ८७० ॥

જે મેતાર્ય મુનિએ ક્રૌચનો અપરાધ છતા જીવદયાથી ક્રૌચને ન જણાવ્યો, તે જીવિતની અપેક્ષા ન રાખનાર મેતાર્ય મુનિને નમસ્કાર કરૂ છુ ॥ ૮૬૯ ॥ વલી જે મેતાર્ય મુનિને માથે વાધરને વીટવાથી બન્ને આખો નિકલી ગઇ તોપણ સજમથી ચલાયમાન થયા નહી એવા મેતાર્ય મુનિ મેરૂ પર્વતની પેઠે નિશ્ચલ રહ્યા ॥ ૮૭૦ ॥

दत्तेण पुच्छिओ जो जण्णफल कालओ तुरुमिणीए ।
समयाए आहिएण सम्म वुइय भदतेण ॥ ८७१ ॥

દત્ત નામના ભાણેજ એવા બ્રાહ્મણ રાજાએ તુરમી નગરીમા જે કાલકાચાર્યને યજ્ઞનુ ફલ પૂછ્યુ ત્યારે મ ધ્યસ્થપણાથી જે ભગવાને સાચુ કહ્યુ તે કાલકાચાર્ય (સમ્યગ્વાદમા દૃષ્ટાન્ત છે) ॥ ૮૭૧ ॥

जो तिहि पएहि सम्म समभिगओ सजम समारूढो ।
उवसमविवेयसंवरचिलायपुत्त णमसामि ॥ ८७२ ॥
अहिसरिया पाएहिं सोणियगधेण जस्स कीडीओ ।
खायति उत्तमग त दुक्करकारय वदे ॥ ८७३ ॥

જે ચિલાતિપુત્ર ઉપશમ, વિવેક અને સવર એવા ત્રણ પદોથી સમ્યક્ત્વને પામીને સજમમા લીન થયા તે ચિલાતીપુત્રને હુ નમસ્કાર કરૂ છુ ॥ ૮૭૨ ॥ જેના લોહીના ગધથી આવેલી કીડીઓ પગથી પેસીને માથા સુધી ખાય છે (છતા સ્થિર રહેલા એવા) તે દુષ્કરકારક ચિલાતીપુત્રને હુ વદના કરૂ છુ. ॥ ૮૭૩ ॥

धीरो चिलायपुत्तो मूयइगलियाहिं चालिणिव्व कओ ।
सो तहवि खज्जमाणो पडिवण्णो उत्तम अट्ठं ॥ ८७४ ॥

सुत्तं सुत्ताणुगमो तं च नमोकारपूव्वयं जेण ।
सो सव्वसुयक्खधभतरन्भुओ त्ति निद्दिट्ठो ॥ २८०१ ॥

સત્ત્વવાલા તે ચિલાતીપુત્ર કીડિયોએ ચાળણી જેવા કર્યા તોપણ કીડિયોથી ખવાતા એવા તે મુનિ ઉત્તમ અર્થ (આરાધના) પામ્યા ॥ ૮૭૪ ॥

अड्ढाइज्जेहिं राइदिएहिं पत्त चिलाइपुत्तेण ।
देविंदामरभवणं अच्छरगणसकुलं रम्मं ॥ ८७५ ॥

ચિલાતીપુત્રે અઢી દિવસ (આરાધના કરવા) થી દેવીઓના સમુદાયવાળુ, દેવેન્દ્રના જેવુ, મનોહર સુરવિમાન પ્રાપ્ત કર્યું. ॥ ૮૭૫ ॥

सयसहस्सा गथा सहस्स पंच य दिवड्ढमेगं च ।
ठविया एगसिलोए संखेवो एस णायव्वो ॥ ८७६ ॥

सोऊण अणाउट्टिं अणभीओ वज्जिऊण अणगं तु
अणवज्जयं उवगओ धम्मरुई णाम अणगारो ॥ ८७७ ॥

જેવી રીતે લાખ લાખ શ્લોકના ગ્રન્થોનો સક્ષેપ હજારમા, પાચસોમા, દોઢસોમા, યાવત્ ચારે ઋષિએ એક શ્લોકમા કર્યો (એવી રીતે સામાયિક ચૌદ પૂર્વનો સક્ષેપ સાર છે.)

જે ધર્મરુચિ સાધુ પેલા તાપસપણામા અમાવસ્યાના દિવસે અનાકુટ્ટિ (હિંસારહિતપણુ) કરતો, સાધુને હમેશા અનાકુટ્ટિપણુ સાભળીને પાપથી ડરેલો સાવદ્ય છોડીને નિરવદ્યપણાને પામ્યો તેથી સામાયિકનુ નામ અનાકુટ્ટિપણો છે. ॥ ૮૭૭ ॥

परिजाणिऊण जीवे अज्जीवे जाणणापरिण्णाए ।
सावज्जजोगकरणं परिजाणइ सो इलापुत्तो ॥ ८७८ ॥

જ્ઞાનથી જીવ અને અજીવનુ સ્વરૂપ જાણીને સાવદ્યયોગ ક્રિયાનો ત્યાગ કરનારો એલાચીપુત્ર થયો તેથી પરિજ્ઞા કહેવાય છે. ॥ ૮૭૮ ॥

पच्चक्खे दट्ठुण जीवाजीवे य पुण्णपावं च ।
पच्चक्खाया जोगा सावज्जा तेतलिसुएण ॥ ८७९ ॥

પ્રત્યક્ષ પોટ્ટિલ દેવતાને દેખવાથી જીવ, અજીવ અને પુણ્ય પાપને પ્રત્યક્ષ માફક જાણીને ૨૩ સ્વપ્નાનો કણક ધ્વજ રાજાના પ્રધાને સર્વ સાવદ્યયોગના પચ્ચખાણ કર્યા તેથી સામાયિક પચ્ચક્ખાણ તરીકે પણ કહેવાય, એવી રીતે નિરૂક્તિનુ દ્વાર સમાપ્ત થયુ અને ઉપોદ્ઘાતનિર્યુક્તિ પણ સમાપ્ત થઈ ॥ ૮૭૯ ॥

સૂત્રના લક્ષણો જણાવે છે.

જેમા શબ્દો થોડા હોય, વળી જેમા અર્થ ઘણો હોય, તથા અલીક વગેરે જેમા ૩૨ દૂષણો ન હોય, એવુ લક્ષણયુક્ત અને ૮ ગુણવાળુ હોય તે સૂત્ર કહેવાય.

ઉપર વર્જવાને જણાવેલા ૩૨ દોષો નીચે પ્રમાણે —

अप्पग्गयमहत्थं बत्तीसादोसविरहियं जं च ।
लक्खणजुत्तं सुत्तं अट्ठहि य गुणेहि उववेयं ॥ ८८० ॥

अलियमुवघायजणयं निरत्थयमवत्थयं छलं दुहिलं ।
निस्सारमधियमूणं पुणरुत्तं वाहयमजुत्तं ॥ ८८१ ॥

त चावसाणमगलमन्न मन्नंति त च सत्थस्स।
सवस्स भणियमते इयमाईए कइ जुत्त ? ॥ २८०२ ॥

कमभिण्णवयणभिण्ण विभत्तिभिन्न च लिंगभिन्न च।
अणभिहियमपयमेव य सभावहीण ववहियं च ॥ ८८२ ॥
कालजतिच्छविदोसा समयविरुद्ध च वयणमित्त च।
अत्थावत्तीदोसो य होइ असमासदोसो य ॥ ८८३ ॥
उवमारूवगदोसाऽनिद्देस पदत्थसंधिदोसो य।
एए उ सुत्तदोसा वत्तीस होंति णायव्व ॥ ८८४ ॥

અછતી વાત કહેવી અગર છતી વાત ઓલવવી તે કૂટ (૧) હિંસા ધર્મને માટે થાય તે કહેવું તે ઉપઘાતજનક. (૨) હિત્થાદિ જેવા નકામા શબ્દ કહેવાથી નિરર્થક (૩) સબન્ધ-વગરનું બોલવું એ અનર્થ. (૪) નવ (૯ નવ) કમ્મલવાલો દેવદત્ત એમ કહેવું તે છલ વાક્ય (૫) હિંસા છતા પાપ નથી અથવા પુણ્ય પાપને ઓલવવું તે દ્રોહ નામ દોષ (૬) વેદના વચનો માફક બોલવુ તે અસાર (૭) જેમા વર્ણઆદિ વધારે હોય તો અધિક દોષ અને ઓછા હોય તો હીન દોષ અથવા હેતુ ઉદાહરણ વધારે ઓછા કહેના તે અધિક અને હીન દોષ (૮-૯) શબ્દ અથવા અર્થની સમજાતી વાત ફેર કહેવી તે પુનરૂક્ત દોષ (૧૦) કર્મ છે અને કર્તા નથી એવુ બોલવુ તે વ્યાહત દોષ (૧૧) અયુક્ત બોલવુ તે દોષ. (૧૨) પ્રક્રમ, વચન, લિંગ, અને વિભક્તિનો વ્યત્યય કરી બોલવુ તે દોષ (૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬,) પોતાના સિદ્ધાન્તવિરૂદ્ધ બોલવુ તે અનભિહિત દોષ (૧૫) છેદ ભેદ કરવુ તે અપદ દોષ (૧૮) ઉલટો સ્વભાવ કહેવો તે સ્વભાવહીન દોષ (૧૯) ચાલુ વાત છોડીને વચમા બીજી વાતો વિસ્તારથી કહેવી તે વ્યવહિત દોષ (૨૦) અતીતાદિ કાલનો વ્યત્યય કરવો તે કાલ દોષ (૨૧) અસ્થાને વિરતિ કરવી અગર તે મુદ્દલ ન કરવી તે યતિ દોષ (૨૨) અલંકારરહિત બોલવુ તે છબી દોષ (૨૩) જે વાત પોતાને ખંડન કરવાની હોય તે વાત સ્થાપવી તે સમયવિરૂદ્ધ દોષ (૨૪) વિના પ્રમાણ બોલવુ તે વચન માત્ર દોષ (૨૫) જ્યા ભાવાર્થથી અનિષ્ટ થાય તે અર્થાપત્તિ દોષ (૨૬) સમાસમા માસ ન કરે અથવા ઉલટો કરે તે અસમાસ દોષ (૨૭) હીણાધિક ઉપમા દેવી તે ઉપમા દોષ (૨૮) અન્યોન્ય અવયવનો વ્યત્યય કરે તે રૂપક દોષ (૨૯) એકવાક્યતા ન થાય તે અનિર્દેશ દોષ (૩૦) છતો પદાર્થ કહેવો તે પદાર્થ દોષ (૩૧) સન્ધિનો વ્યત્યય કરવો તે સંધિ દોષ(૩૨) ૮૮૧-૮૨-૮૩-૮૪

સૂત્રના આઠ ગુણ નીચે પ્રમાણે —

निद्दोस सारवन्त च हेउजुत्तमलंकिय।
उवणीय सोवयार च मिय महुरमेव य ॥ ८८५ ॥
अप्पक्खरमसदिद्ध सारव विस्सओमुह।
अत्थोभमणवज्ज च सुत्त सव्वण्णुभासिय ॥ ८८६ ॥

દોષરહિત હોય (૧) સામાયકનીમાફક ઘણા પર્યાય વાલો હોય (૨) હેતુવાલો હોય (૩) ઉપમાદિ અલંકાર વાલો હોય તે (૪) ઉપસંહાર વાલો હોય તે (૫) ગામડીયા ભાષા વાલો ન હોય તે સોપચાર (૬) વર્ણાદિ નિયત પ્રમાણવાલો હોય તે (૭) અને સાંભળતા

होज्जाइ मंगल सो त कयमाईए किं पुणो तेण ।
अहवा कय पि कीरइ कत्थाऽवत्थाणमेव ति ? ॥ २८०३ ॥
तम्हा सो सुत्त चिय तदाइभावादओ तय चेव ।
पुव्व वक्खाणेउ पच्छा वोच्छामि सामाइयं ॥ २८०४ ॥

એ પ્રમાણે આ સામાયિકનો ઉપોદ્ઘાત કહ્યો, હવે તેજ સામાયિકની સૂત્રસ્પર્શિક નિર્યુક્તિ-સુવ્યાખ્યાન કહેવાશે. ('करेमि भंते। सामाइय" ઇત્યાદિ) સૂત્ર તે સૂત્રાગમ છે, તે નમસ્કારપૂર્વક કહેવાય છે, કારણ કે એ નમસ્કાર સર્વ શ્રુતસ્કંધની અભ્યન્તર છે, એમ પ્રથમજ કહ્યુ છે આ નમસ્કારને બીજાઓ (ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિનુ) અન્ત્ય મંગળ માને છે, (તે યોગ્ય નથી.) કારણ કે તે અન્ત્યમંગળ (પડધ્યયનાત્મક) સમગ્ર શાસ્ત્રના અન્તે (પ્રત્યાખ્યાન કહેવા રૂપે) કહેવુ છે, એટલે તે (સામાયિકની) આદિમાં કહેવુ કેવી રીતે યોગ્ય કહેવાય ? તે નમસ્કાર (સામાયિકનુ) આદિ મંગળ થાય, (તો તે યોગ્ય નથી, કેમકે) આદિમાં મંગળ કર્યા છતા ફરીથી કરવાનું શુ કારણ, કર્યા છતા પણ ફરી કરાય, તો એ પ્રમાણે તેનુ અવસ્થાન ક્યા થાય ? માટે તે નમસ્કાર સૂત્રની આદિમાં હોવાથી સૂત્રરૂપજ છે, તેથી પ્રથમ તેનુ વ્યાખ્યાન કરીને પછી સામાયિકનુ વ્યાખ્યાન કરીશુ. ૨૮૦૦ થી ૨૮૦૪

એ રીતે-પૂર્વે કહ્યા મુજબ સામાયિકનો આ ઉપોદ્ઘાત કહ્યો, હવે તેજ સામાયિકની સૂત્રસ્પર્શિક નિર્યુક્તિ-સૂત્રવ્યાખ્યાન કહેવાશે. "करेमि भंते ! सामाइय" ઇત્યાદિ સૂત્ર છે, તે સૂત્રાનુગમરૂપ વ્યાખ્યાન છે, અને તે સૂત્રાનુગમ નમસ્કારપૂર્વકજ કહેવાય છે, કારણ કે નમસ્કાર સર્વ શ્રુતસ્કંધની અભ્યન્તર છે, એમ પ્રથમજ કહેવુ છે, તેથી પ્રથમ નમસ્કારનુ વ્યાખ્યાન કરીને પછીથી સામાયિક સૂત્રનુ વ્યાખ્યાન કરાશે

અહીં સામાયિક સૂત્રની આદિમાં જે નમસ્કાર કહ્યો છે, તે નમસ્કારને ઉપોદ્ઘાત-નિર્યુક્તિરૂપ શાસ્ત્રનુ અન્ત્ય મંગળ કહે છે, પણ સૂત્રની આદિમાં નમસ્કાર છે, એમ નથી માનતા કારણ કે શાસ્ત્રની આદિમાં-મધ્યમાં અને અન્તમાં એમ ત્રણ મંગળ કરવા જોઇએ. તેમાં પ્રથમ ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિની આદિમાં નન્દિરૂપ મંગળ છે, મધ્યમાં જિનેશ્વર તથા ગણધરની ઉત્પત્તિ આદિ ગુણોત્કીર્તનરૂપ મંગળ છે, અને અન્તમાં આ નમસ્કારરૂપ મંગળ છે.

એ પ્રમાણે કહેનારાઓની માન્યતા યોગ્ય નથી, કારણ કે શાસ્ત્રનુ જે અન્ત્ય મંગળ તેઓ કહે છે, તે અન્ત્ય મંગળ તો ભગવાન્ ભદ્રબાહુસ્વામીએ પડધ્યયનાત્મક સમગ્ર આવશ્યક શાસ્ત્રના અન્તે પ્રત્યાખ્યાન રૂપે કહેલ છે પ્રત્યાખ્યાન તે તપ છે, તપ એ ધર્મ છે, અને "ધર્મ તે ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે" માટે આ નમસ્કાર રૂપ મંગળ, તે સામાયિકની આદિમાં આ પ્રસ્તુત હોવાની કહી શકાય નહિ

શિષ્ય—નમસ્કાર સામાયિકની આદિમાં કહેલ છે, તેથી તેને આદિ મંગળ કહેવામાં શુ હરકત છે ?

મનોહર લાગે (૮) એ આઠ ગુણવાલા સૂત્ર હોય છે ॥ ૮૮૫ ॥ અથવા સૂત્રના બીજા ગુણો કહે છે—

સામાયિક માફક અલ્પાક્ષર વાલો હોય, (૧) સંદેહરહિત હોય (૨) ઘણા પર્યાય વાલો હોય (૩) દરેક સૂત્રમાં ચાર અનુયોગ હોવાથી અથવા અનેક અર્થવાલો હોવાથી સારવત્ હોય, વૈયાદિ નકામા નિપાતો ન હોય તે અસ્તોભ પથ હિંસાને જણાવનાર ન હોવાથી અનવદ્ય એવુ સૂત્ર સર્વજ્ઞોનુ કહેલુ છે ॥ ૮૮૬ ॥

આચાર્ય—પ્રથમ નન્દિનુ સ્વરૂપ કહેવાથી આદિ મગળ તો કરેલુ જ, તો પછી પુન કરવાનુ શુ કારણ? કરેલુ આદિ મગળ પુન પણ કરાય, તો પછી તેનુ અનવસ્થાન ક્યા થાય? વારવાર કરવાથી કેવળ અનવસ્થાજ પ્રાપ્ત થાય.

શિષ્ય—જો એમ હોય તો અહી પ્રથમ નમસ્કાર કહેવાનુ શુ કારણ છે.

આચાર્ય—"करेमिमते सामाइय" ઇત્યાદિ સૂત્રાવયવની પેઠે, નમસ્કાર સામાયિકની આદિમા કહેલ હોવાથી પરમાર્થથી સામાયિક સૂત્રજ છે, પણ મગળ માટે નથી. આ કારણથી પ્રથમ નમસ્કારનુ વ્યાખ્યાન કરીને પછી સામાયિકના અર્થનુ વ્યાખ્યાન કરાશે. ૨૮૦૦–થી–૨૮૦૪.

હવે નમસ્કારનુ વ્યાખ્યાન કહેવાને અનુયોગદ્વારો કહે છે –

उप्पत्ती निक्खेवो पय पयत्थो परूवणा वत्थु ।
अक्खेव पसिद्धि कमो पओयण फल नमोक्कारो ॥२८०५॥ ८८७–२९७

उप्पण्णाणुप्पण्णो एत्थ नया (भाइ) णेगमस्सणुप्पण्णो ।
सेसाण उप्पण्णो जइ कत्तो तिविहसामित्ता ॥ २८०६ ॥ ८८८–२९८

समुट्ठाण-वायणा लद्धिओ य पढमे नयत्तिए तिविह ।
उज्जुसुय-पढमवज्ज सेसनया लद्धिमिच्छंति ॥ २८०७ ॥ ८८९–२९९

ઉત્પત્તિ-નિક્ષેપ-પદ-પદાર્થ-પ્રરૂપણા-વસ્તુ-આક્ષેપ-પ્રસિદ્ધિ-ક્રમ-પ્રયોજન અને ફળ. એટલા દ્વારોથી નમસ્કારનો વિચાર કરાશે. ઉત્પન્નાનુત્પન્ન નમસ્કાર છે. તેમા નૈગમ નયાનુસારે અનુત્પન્ન છે, અને શેષ નયાનુસારે ઉત્પન્ન છે. જો ઉત્પન્ન છે, તો તે કેવી રીતે? સમુત્થાન-વાચના અને લબ્ધિ એ ત્રિવિધ સ્વામિત્વ રૂપ કારણથી નૈગમાદિ ત્રણ નયોમા એ ત્રિવિધ કારણ છે, ઋજુસૂત્રમા પ્રથમ શિવાયના બે કારણ છે, અને શેષ નયો એક લબ્ધિ કારણજ માને છે. ૨૮૦૫–થી–૨૮૦૭.

નૈગમાદિ નયોની અપેક્ષાએ નમસ્કારને ઉત્પન્ન અને અનુત્પન્ન માનવો. સર્વસગ્રાહી અને દેશસગ્રાહી એમ બે પ્રકારે નૈગમ નય છે. તેમા સર્વસગ્રાહી નૈગમ સામાન્ય માત્રનુજ અવલબન કરતો હોવાથી તેના અભિપ્રાયે સર્વ કઇ ઉત્પાદ-વ્યય રહિત છે. તેથી નમસ્કાર પણ ઉત્પાદ-વ્યય રહિત હોવાને લીધે અનુત્પન્ન છે શેષ વિશેષગ્રાહી નૈગમ તથા બીજા નયો વિશેષગ્રાહી હોવાથી વસ્તુને ઉત્પાદ વ્યય સ્વરૂપ માને છે, ઉત્પાદ-વ્યય શૂન્ય વસ્તુ વધ્યાપુત્રની પેઠે અવસ્તુ રૂપ છે. તેથી કરીને નમસ્કાર રૂપ વસ્તુ ઉત્પાદ-વ્યય સ્વરૂપ હોવાથી બીજા વિશેષગ્રાહી નયોની અપેક્ષાએ તે ઉત્પન્ન છે. કારણ કે સમુત્થાન (જેનાથી સમ્યક્ ઉત્પત્તિ થાય તે) એટલે નમસ્કારના આધાર રૂપ દેહ, વચના એટલે ગુરૂ સમીપે શ્રવણ કરવાથી અને લબ્ધિ એટલે તદાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી એમ ત્રણ પ્રકારના કારણથી વિશેષગ્રાહી નૈગમ-સગ્રહ અને વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ નમસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે. ઋજુસૂત્ર નયના અભિપ્રાયે દેહરૂપ સમુત્થાન સિવાય વાચના અને લબ્ધિથી નમસ્કાર થાય છે, કારણ કે એ બે કારણરહિત જીવને શરીર માત્રના સદ્ભાવથી નમસ્કારાત્મક કાર્યનો વ્યભિચાર જણાય છે શબ્દાદિ નયો એક લબ્ધિનેજ નમસ્કારનુ કારણ માને છે, કેમકે લબ્ધિરહિત અભવ્ય જીવોને વાચનાથી પણ નમસ્કારની ઉત્પત્તિ નથી થતી, અને લબ્ધિયુક્ત પ્રત્યેક બુદ્ધાદિને વાચનાના અભાવે પણ નમસ્કારની ઉત્પત્તિ થાય છે. માટે તે નયોના અભિપ્રાયે એક લબ્ધિજ નમસ્કારોત્પત્તિનુ કારણ છે. ૨૮૦૫–થી–૨૮૦૭.

હવે "उप्पन्नाणुप्पन्नो तथा सेसाणं उप्पन्नो" એ વિગેરે પદોની ભાષ્યકાર મહારાજ વ્યાખ્યા કરે છે

सत्तामेत्तग्गाही जेणाइमनेगमो तओ तस्स ।
उप्पज्जइ नाभूय भूय न य नासए वत्थुं ॥ २८०८ ॥

तो तस्स नमोक्कारो वत्थुत्तणओ तह व सो निच्चो ।
सत पि न त सव्वो मुणइ सरूव वावरणाओ ॥ २८०९ ॥

सेसमय नत्थि तओऽणुप्पाय-विणासओ खपुप्फं व ।
जदिहत्थि तदुप्पाय-व्वय-धुवधम्म जहा कुंभो ॥ २८१० ॥

आवरणादग्गहण नाभावाउ त्ति तत्थ को हेऊ ? ।
भत्ती य नमोक्कारो कहमत्थि य सा न तग्गहणं ॥ २८११ ॥

આદ્ય નૈગમ, સત્તા માત્ર ગ્રાહી હોવાથી, તેના અભિપ્રાયે કોઇ વસ્તુ અવિદ્યમાન નથી અને કોઇ ઉત્પન્ન નથી થતી, જે વિદ્યમાન છે, તેનો નાશ નથી. તેથી તેના અભિપ્રાયે નમસ્કાર વસ્તુ સ્વરૂપ હોવાથી, તે પ્રમાણે તે નિત્ય છે. તે વિદ્યમાન છે, તોપણુ આવરણથી આત્મસ્વરૂપની પેઠે તેને સર્વ કોઈ જાણતુ નથી શેષ નયોના મતે તે નમસ્કાર ઉત્પાદ-વ્યય રહિત હોવાથી આકાશ પુષ્પની પેઠે વસ્તુ નથી, જે વિદ્યમાન છે, તે ઘટની પેઠે ઉત્પાદ-વ્યય-એને ધ્રુવ સ્વરૂપ ધર્મવાળુ છે. અભાવથી નમસ્કાર નથી જણાતો એમ નહિ, પણ આવરણથી નથી જણાતો. (એમ કહેવામા આવે તો) તેમા હેતુ શો છે? (તીર્થંકર પ્રત્યે) ભક્તિ, તે નમસ્કાર છે (તે ભક્તિ સર્વદા છે) તો તે (મિથ્યાત્વ અવસ્થામા) કેમ નથી જણાતો? ૨૮૦૮-થી-૨૮૧૧.

આદ્યનૈગમનય સત્તા માત્રગ્રાહી હોવાથી તેના મતે સર્વદા સત્ છે-વિદ્યમાન છે જે સર્વદા સત્ છે, તે આકાશની પેઠે કદી ઉત્પન્ન નથી થતુ. જો તેના પણ ઉત્પાદ માનવામા આવે, પણ ઉત્પાદ થવાના પ્રસગથી અનવસ્થા પ્રાપ્ત થાય. વળી જે નિત્ય વિદ્યમાન છે, તે કદીપણ નાશ પામતુ નથી. તેથી આદ્યનૈગમનયના અભિપ્રાયે નમસ્કાર વસ્તુ સ્વરૂપ હોવાથી આકાશની પેઠે (ઉત્પન્ન થતો નથી અને નાશ પણ પામતો નથી) નિત્ય વિદ્યમાન છે. માટે આ નયના મતે નમસ્કાર અનુત્પન્ન સ્વરૂપ કહેવાય છે.

અહીં કોઈ એમ કહેવા માગે કે જો નમસ્કાર સર્વદા વિદ્યમાન છે, તો તે મિથ્યાત્વ-દશામા કેમ નથી જણાતો? એના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે નમસ્કાર સર્વ અવસ્થાઓમા વિદ્યમાન છે. પરન્તુ અતિશય જ્ઞાની વિના બીજાઓ આવારક કર્મના સદ્ભાવથી આત્મ-સ્વરૂપની પેઠે તેને જાણી શકતા નથી. મતલબ કે-જેમ આત્મસ્વરૂપ અમૂર્ત હોવાથી, તે સર્વદા વિદ્યમાન છતા પણ કેવળી સિવાય બીજા કોઇ તેને જોઇ કે જાણી શકતા નથી, તેવી રીતે નમસ્કાર દ્રવ્યરૂપે મિથ્યાત્વ અવસ્થામા પણ વિદ્યમાન છે, જો સર્વથા અવિદ્યમાન હોય, તો ગધેડાના શીંગડાની પેઠે પાછળથી તેની ઉત્પત્તિ ન થાય, માત્ર કેવળજ્ઞાના-વરણથી આવૃત હોવાથી છદ્મસ્થ જીવો, તે નમસ્કારને તે રૂપે જોઇ શકતા નથી માટે આદ્યનૈગમનયના અભિપ્રાયે સર્વ વસ્તુ સર્વદા વિદ્યમાન હોવાથી નમસ્કારને અનુત્પન્ન કહેવાય છે

આ સિવાયના બીજા વિશેષવાદી નયો એથી વિપરીત માને છે, તેઓનો અભિપ્રાય એવો છે કે-ઉત્પાદ વ્યય રહિત વસ્તુ આકાશપુષ્પની પેઠે અસત્-અવિદ્યમાન છે, અને જે વસ્તુ વિદ્યમાન છે, તે સર્વ ઘટની પેઠે ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રુવસ્વભાવવાળી છે. તેથી ઉત્પાદ-વ્યયરહિત-અનુત્પન્ન નમસ્કાર જેઓ માને છે તે અયોગ્ય છે.

અનુત્પન્ન નમસ્કાર નથી, માટે તે જણાતો નથી એમ નહિ, પણ જ્ઞાનાવરણના ઉદયથી તે વિદ્યમાન છતા પણ સર્વથી જણાતો નથી. એ પ્રમાણે કહેવામા આવે તો તે કથનમા પ્રમાણ શુ છે? કઇજ નહિ. વસ્તુત તેના નમસ્કારનો અભાવ હોવાથીજ, તેથી સર્વ જનોથી સર્વદા નથી જણાતો, આવરણના ઉદયથી નથી જણાતો એમ નહિ.

તીર્થંકરાદિકમા ભક્તિ, તે નમસ્કાર કહેવાય છે, તે ભક્તિ સદૈવ હોય છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે મિથ્યાત્વ અવસ્થામા તે ભક્તિ જણાતી નથી, એટલે એ કથન પણ નિત્ય વિદ્યમાનતામા વિરોધી છે. માટે ઉત્પન્ન નમસ્કાર છે, અનુત્પન્ન નમસ્કાર નથી, એમ માનવુ એજ વધારે સારૂ છે, આવરણાદિની કલ્પના કરવાથી શુ ફલ? ૨૮૦૮–૨૮૧૧.

પુન આદ્યનૈગમનયના મતની શંકા કરીને વિશેષવાદીનયો પોતાનો પક્ષ સિદ્ધ કરવાને કહે છે કે–

अह परसंतो त्ति तओ संतो, किं नाम कस्स नासंतं ? ।
अहणाइव्वपसो नेव न य परधणाफलता ॥ २८१२ ॥
सव्वधण सामण्ण पावइ भत्तिफलं च सेस च ।
किरियाफलमेव चाऽकयागमो कयविणासो य ॥ २८१३ ॥
अह भत्तिमतसताणओ स निच्चो त्ति कहमणुप्पण्णो ? ।
णणु सताणित्तणओ स होइ बीयकुराइ व्व ॥ २८१४ ॥
होज्जाहि नमोक्कारो णाणं सद्दो व कायकिरिया वा ।
अहवा तस्संजोगो न सव्वहा सो अणुप्पादी ॥ २८१५ ॥

પરસતાનમા તે છે, એમ કહેવામા આવે, તો કોને કઇ વસ્તુનો અભાવ થાય? વળી એ પ્રમાણે નિર્ધનનાનો વ્યપદેશ નહિ થાય અને પરધનની નિષ્ફળતા પણ નહિ થાય તેથી સર્વ ધન, ભક્તિનુ ફળ, અને શેષ ક્રિયાનુ ફળ સર્વ સામાન્ય થશે, તેમજ અકૃત આગમ અને કૃત નાશ પ્રાપ્ત થશે ભક્તિમાનના સતાનથી તે નિત્ય છે, એમ કહેવામા આવે, તો એ રીતે પણ તે અનુત્પન્ન કેમ કહેવાય? સતાનીપણાને લીધે બીજાકુરાદિની પેઠે તે પણ ઉત્પન્ન થાય છે. વળી નમસ્કાર એ જ્ઞાન–શબ્દ–કાયક્રિયા–અથવા તે બે આદિનો સયોગ થાય, તો પણ તે (ઉત્પાદાદિ ધર્મવાળા હોવાથી) સર્વથા અનુત્પન્ન નથી. ૨૮૧૫

આદ્યનૈગમ નયવાદી અહીં એમ કહેવા માગે કે નાનાવિધ જીવોમા નમસ્કારનો સર્વ કાળ અવ્યવચ્છેદ હોવાથી અહી નથી જણાતો તે છતા પણ ત્યા પર સતાપમા તે સદૈવ વિદ્યમાન છે. જો આ પ્રમાણે અન્ય સતાનવર્તિ વસ્તુ અન્યની વિદ્યમાન છે એમ કહેવાય, તો પછી ધનાદિક એવી કઇ વસ્તુ છે, કે જે કોઇને અવિદ્યમાન ન હોય? અર્થાત્ સર્વને અભાવ પ્રાપ્ત થાય, તેમજ ઉપલક્ષણથી સર્વ વસ્તુ સર્વને વિદ્યમાન થાય, અને તેથી કરીને ધનવાનના ધનવડે નિર્ધન પણ ધનવાળો કહેવાય, કોઇપણ નિર્ધન ન કહેવાય અને આ પ્રમાણે માનવાથી તેનુ ફળ પણ ત્યા વિદ્યમાન હોય છે

આ પ્રમાણે થવાથી એક ધનવાનનુ ધન, તે સર્વ દરિદ્રિઓને પણ સામાન્યપણે પ્રાપ્ત થાય, અથવા એક નમસ્કારવાળાનુ અર્હદાદિની ભક્તિનુ ફળ, તે નમસ્કારરહિત મિથ્યાત્વીઓને પણ સાધારણપણે પ્રાપ્ત થાય, તથા બીજુ જે દાન–ધ્યાન–હિંસા–મૃષાવાદ વિગેરે ક્રિયાનુ ફળ તે સર્વને સાધારણ પ્રાપ્ત થાય, અને તેમ થવાથી સુખ–દુઃખ, પુન્ય–પાપ, વિગેરે નહિ કરેલાનુ આગમન થાય, અને કરેલા પુન્ય–પાપાદિનો વિનાશ થાય.

વળી કદાચ એમ કહેવામા આવે, કે ભક્તિમાન્ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોનો જે સન્તાન-પ્રવાહ છે, તેની અપેક્ષાએ નમસ્કાર નિત્ય છે. કારણ કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોનો સતાન કદી પણ વિચ્છેદ પામતો નથી, તેથી તે નિત્ય છે. "જે નિત્ય છે તે આકાશની પેઠે ઉત્પન્ન નથી થતુ." માટે નમસ્કાર અનુત્પન્ન છે આ કથન પણ ઠીક નથી, કેમકે એ રીતે પણ નમસ્કાર અનુત્પન્ન થતો નથી, જો કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો તો અનિત્યજ છે, મનુષ્યાદિ ભાવે તેમનો ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે. તેથી કરીને સમ્યગ્દૃષ્ટિ અભિન્ન એવો નમસ્કાર પણ સતાની હોવાથી ઉત્પન્ન થાય છે જે સતાની છે, તે બીજાકુરાદિની પેઠે ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી રીતે અહી પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ સતાનીથી અભિન્ન એવો નમસ્કાર પણ સતાની હોવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, માટે નમસ્કાર અનુત્પન્ન નથી પણ ઉત્પન્ન છે.

અથવા નમસ્કાર એ જ્ઞાનરૂપ હોય, "नमो अरिहंताण" ઇત્યાદિ શબ્દરૂપ હોય, શિરોનમન-હાથ જોડવા-અમુક અવયવો સકોચવાદિ કાયિક ક્રિયારૂપ હોય, કે એ જ્ઞાનાદિ સયોગરૂપ હોય તોપણ તે નમસ્કાર અનુત્પન્ન કહી શકાય, કારણ કે જ્ઞાનાદિ ચારે વિકલ્પો ઉત્પાદાદિ ધર્મવાળા છે. માટે તે ઉત્પન્ન થાય છે એમ માનવુ તેજ વધારે લાભદાયિ છે. ૨૮૧૨-થી-૨૮૧૫.

હવે ઉપરોક્ત જ્ઞાનાદિ ચારે વિકલ્પોને આદ્યનૈગમ નિત્યરૂપે સિદ્ધ કરવાને કહે છે.

> णु जीवाओऽणण्ण नाण, णिच्चो य सो तओ त पि ।
> निच्चुग्घाडो य सुए जमक्खरावखराणंतभागो त्ति ॥ २८१६ ॥
> अहवा अरूवगुणओ नाण निच नहावगाहो व्व ।
> लयण-प्पयासपरिणामओ व्व सव्व जहा अणवो ॥ २८१७ ॥
> दरिसणपरत्थयाओ अइंदियत्थत्तओऽणवत्थाओ ।
> सबन्निचयाओ सद्दावत्थाणमणुमेज ॥ २८१८ ॥

જ્ઞાન જીવથી અનન્ય છે, અને જીવ નિત્ય છે, તેથી તે જ્ઞાન પણ નિત્ય છે. વળી સૂત્રમા અક્ષરનો અનન્તમો ભાગ નિત્ય અનાવૃત કહ્યો છે. અથવા જ્ઞાન અરૂપી ગુણ હોવાથી આકાશના અવગાહની પેઠે નિત્ય છે, અથવા જ્ઞાનાદિ સર્વ તિરોભાવ અને આવિર્ભાવ રૂપ સ્વભાવવાળા હોવાથી પરમાણુની પેઠે નિત્ય છે શબ્દોચ્ચાર પર પ્રત્યાયક હોવાથી, અનીન્દ્રિય અર્થનો અભિધાયક હોવાથી, અનવસ્થાથી અને નિત્ય સબધથી શબ્દનુ અવસ્થાન-નિત્યપણુ સાધ્ય છે. ૨૮૧૬-થી-૨૮૧૮.

નિત્ય જીવથી જ્ઞાન અભિન્ન છે તેથી જ્ઞાન પણ નિત્ય છે જ્ઞાન આકાશની પેઠે નિત્ય હોવાથી ઉત્પાદાદિ ધર્મવાળુ નથી. વળી "सव्वजीवाणं पि य ण अक्खरस्स अणन्तभागो निच्चुग्घाडियओ" સર્વ જીવોને અક્ષરનો-કેવળજ્ઞાનનો અનન્તમો ભાગ હમ્મેશા અનાવૃત છે" એમ શ્રુતમા કહ્યુ છે, તેથી પણ આકાશની પેઠે તે અનાવૃત હોવાથી નિત્ય છે અથવા આકાશ દ્રવ્યના અવગાહ ગુણની પેઠે જ્ઞાન અરૂપી દ્રવ્યનો ગુણ હોવાથી નિત્ય છે અથવા જ્ઞાન-શબ્દ વિગેરે સર્વ કઇ પરમાણુઓની પેઠે આવિર્ભાવ-તિરોભાવ રૂપ ધર્મવાળુ હોવાથી નિત્ય છે.

એ પ્રમાણે પૂર્વે વિશેષવાદીનયોએ જ્ઞાનાદિ ચાર વિકલ્પોને ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળા માનીને નમસ્કારને ઉત્પન્ન કહ્યો હતો, તેમાના પહેલા પક્ષને જ્ઞાનને ઉપર મુજબ નિત્યપણે સિદ્ધ કરીને હવે આદ્યનૈગમ નયવાદી શબ્દને નિત્યપણે સિદ્ધ કરે છે.

શબ્દનો ઉચ્ચાર બીજાને પ્રતીતિ કરાવનાર હોવાથી શબ્દ સદા અવસ્થિત છે-નિત્ય છે. મતલબ એ છે કે વક્તા જે શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે, તે કેવળ શબ્દને ઉત્પન્ન કરવામાટે જ કરે છે એમ નહિ, પરન્તુ બીજાને પ્રતીતિ કરાવવા માટે શબ્દ પ્રયોગ કરે છે. એ ઉપરથી એવો ન્યાય સિદ્ધ થાય છે કે-જે બીજાને માટે વ્યાપારાય છે, તે તે વ્યાપારકાળની પૂર્વે પણ હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે જેમ વૃક્ષ છેદવા માટે વ્યાપારાતો કુહાડો, વૃક્ષ છેદન ક્રિયા કાળની પૂર્વે પણ હોય છે, તેમ અહીં પણ સમજવું. માટે શબ્દ સદા અવસ્થિત હોવાથી નિત્ય છે.

અથવા મેરૂ સ્વર્ગ વિગેરે અર્થો શબ્દના અભિધેયપણે હોવાથી કેવળજ્ઞાનની પેઠે શબ્દ નિત્ય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ઘટ-પટાદિ ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય જે અર્થો છે, તેઓમાં સંકેતના વશથી વાચકપણાનો સંભવ કરાએલો છે, તેથી શબ્દનું નિત્યપણું સિદ્ધ નહિ થાય, પરન્તુ જે મેરૂ વિગેરે અતીન્દ્રિય અર્થો છે, તેઓનો અતીન્દ્રિયપણાને લીધે સંકેત નહિ કરી શકાય, તેઓમાં તો અનાદિ કાળથી સંસિદ્ધ, શબ્દનો વાચ્ય-વાચકપણાનો સંબંધ અકૃતક છે. આથી કરીને અતીન્દ્રિય અર્થોની સાથે અકૃતકપણાવડે અનાદિકાળથી સિદ્ધ એવા વાચ્ય વાચકભાવ રૂપ શબ્દના નિત્ય સંબંધથી શબ્દનું નિત્યપણું સિદ્ધ થાય છે, પણ સ્વયં અનિત્ય એવા શબ્દનો અનાદિ સિદ્ધ નિત્ય મેરૂ આદિ અર્થોની સાથે વાચ્ય-વાચક ભાવનો સંબંધ સિદ્ધ નથી થતો.

જો એ પ્રમાણે હોય, તો ઘટાદિ અર્થના વાચક શબ્દોનું નિત્યપણું કેવીરીતે સિદ્ધ થશે? એમ પૂછવામાં આવે, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે-મેરૂ આદિ અર્થના વાચક શબ્દોનું નિત્યપણું સિદ્ધ થવાથી ઘટાદિ વાચક શબ્દોનું પણ નિત્યપણું સિદ્ધ થાય છે. જેમકે-ઘટાદિ અર્થ વાચક શબ્દો, મેરૂ આદિ અર્થવાચક શબ્દોની પેઠે નિત્ય છે, કેમકે તેમાં પણ શબ્દપણું છે.

અથવા બધાએ ઘટાદિ વાચક શબ્દો અનાદિ કાળથી તદ્વાચકપણે સિદ્ધ હોવાથી નિત્ય છે જે અનાદિકાળથી સિદ્ધ છે, તે ચંદ્ર-સૂર્ય-વિમાન-આદિની પેઠે નિત્ય હોય છે, ઘટાદિ વાચક શબ્દો અનાદિકાળથી સિદ્ધ છે, તેથી તે નિત્ય છે.

ઘટાદિ વાચક શબ્દો સાંકેતિક હોવાથી અનાદિ કાળથી સિદ્ધ નથી, એમ કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કારણ સંકેત કરી શકાતોજ નથી. જે શબ્દવડે સંકેત કરાય તેમાં બીજા સંકેતકારક શબ્દની અપેક્ષા રાખવી પડે, તેમાં ત્રીજા શબ્દની, પુનઃ તેમાં ચોથા શબ્દની અપેક્ષા રાખવી પડે, એમ વારંવાર અન્યની અપેક્ષાથી અનવસ્થા પ્રાપ્ત થાય, તેથી સંકેત કરી શકાય નહિ કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે છેવટે ગમે તે કોઇ એક અકૃત સંકેતવાળો શબ્દ માની લઇશું, તો પૂર્વના પણ બધા શબ્દો, અન્ત્ય શબ્દની પેઠે શબ્દપણાથી અકૃત સંકેતવાળાજ છે. માટે ઘટાદિવાચક શબ્દો પણ અસાંકેતિક હોવાથી અનાદિ કાળથી સિદ્ધ છે.

એ ઉપરોક્ત ન્યાયે ઘટાદિ પદાર્થો સાથે શબ્દનો વાચ્ય-વાચકભાવ સંબંધ નિત્ય છે, જો શબ્દ અનિત્ય હોય, તો વાચ્ય-વાચક ભાવનો સંબંધ નિત્ય ઘટી શકે નહિ આ પ્રમાણે જ્ઞાનાદિનું નિત્યપણું સિદ્ધ થવાથી જ્ઞાનાત્મક નમસ્કાર પણ આદ્ય નૈગમનયના અભિપ્રાયે અનુત્પન્ન-નિત્ય છે, એમ સિદ્ધ થયું ૨૮૧૬-થી-૨૮૧૮

હવે બીજા નયો, એજ ઉપરોક્ત હેતુથી જ્ઞાનાદિનું અનિત્યપણું સાધે છે —

जेण चिय जीवाओऽणन्नं तेणेय नाणमुप्पाइ ।
उप्पज्जइ जं जीवो बहुहा देवाइभावेण ॥ २८१९ ॥

अविसिट्ठक्खरभागो सुत्तेऽभिहिओ न सम्मनाण वि ।
कोऽवसरो तस्स इह सम्मंनाणाहिगारम्मि ? ॥ २८२० ॥

अवगाहणादओ नणु गुणत्तओ चेव पत्तधम्म व्व ।
उप्पायाइसहावा तह जीवगुणा वि को दोसो ? ॥ २८२१ ॥

अवगाढारं च विणा कुओऽवगाहो त्ति तेण संजोगो ।
उप्पाई सोऽवस्सं गच्चुवगारादओ चेव ॥ २८२२ ॥

न य पज्जवओ भिन्नं दव्वमिहेगंतओ जओ तेणं ।
तन्नासम्मि कहं वा नहादओ सव्वहा निच्चा ? ॥ २८२३ ॥

निच्चत्तसाहणाणि य सद्दस्सासिद्धयाइदुट्ठाइं ।
समवओ पच्चाइं पक्खो-ऽऽहरणदोसा य ॥ २८२४ ॥

घणिरुप्पाई इंदियगज्झत्ताओ पयत्तजत्ताओ ।
पुग्गलसभूईओ पच्चयमेए य भेयाओ ॥ २८२५ ॥

उप्पाइ नाणमिह निमित्तसब्भावओ जहा कुंभो ।
तह सद्द-कायकिरिया तस्संजोगो व जोऽभिमओ ॥ २८२६ ॥

જે કારણથી જ્ઞાન જીવથી અભિન્ન છે, તે કારણથી તે ઉત્પન્ન થાય છે કેમકે જીવ બહુધા દેવાદિ ભાવે ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી જ્ઞાન પણ ઉત્પન્ન થાય છે. (અક્ષરનો અનન્તમો ભાગ નિત્ય અનાવૃત્ત) સૂત્રમા કહ્યો છે, તે અવિશિષ્ટ ભાગ કહ્યો છે સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ કહ્યો, તેથી અહીં સમ્યગ્જ્ઞાનના અધિકારમા તેનો શો અધિકાર છે ? વળી અવગાહનાદિ ગુણો હોવાથી પત્રના નીલ-રક્તાદિ ગુણોની પેઠે ઉત્પાદાદિ ધર્મવાળા છે, તેવી રીતે નમસ્કારાદિ જીવના ગુણો પણ ઉત્પાદાદિ ધર્મવાળા છે, એમ કહેવામા શો દોષ છે ? (તથા જીવ અને પરમાણુ આદિ) અવગાહક વિના અવગાહ કયાથી હોય ? (આકાશની સાથે જીવાદિનો) સંયોગ તે અવગાહ, (એમ કહેવામા આવે,) તો તે સંયોગ (બે આંગળીના સંયોગની પેઠે) અવશ્ય ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળો છે. એજ પ્રમાણે ગતિ ઉપકારાદિ ધર્માસ્તિકાયાદિના ગુણો પણ ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળા જાણવા વળી (ઘટાદિના સંયોગ વર્ણ-ગન્ધ વિગેરે) પર્યાયોથી (આકાશ-પરમાણુ આદિ) દ્રવ્ય, એકાન્તે ભિન્ન નથી (પરન્તુ અભિન્ન પણ છે) કેમકે પર્યાયનો નાશ થવાથી (તે દ્રવ્યનો પણ નાશ થાય છે) એટલે આકાશાદિ સર્વથા નિત્ય કેમ કહી શકાય ? નજ કહી શકાય. તથા શબ્દનું નિત્યપણું સાધનારા દર્શન પરાર્થતાદિ હેતુઓ અસિદ્ધતાદિ દોષોથી દુષ્ટ છે, વળી સંભવથી પક્ષ અને ઉદાહરણાદિ દોષો પણ કહેવા. માટે શબ્દ (નિત્ય નથી પણ) ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે (ઘટની પેઠે) તે ઇન્દ્રિયથી ગ્રાહ્ય થાય છે, પ્રયત્નથી ઉત્પન્ન થાય છે, પુદ્ગલોથી ઉત્પત્તિ છે, અને તાલુઆદિ પ્રત્યયના ભેદથી ભેદવાળો છે, તેવીજ રીતે જ્ઞાન પણ ઘટની પેઠે નિમિત્તના સદ્ભાવથી ઉત્પન્ન થાય છે. તથા શબ્દ-શિરોનમન આદિ કાયિક ક્રિયા, અને તેનો દ્વિકાદિકસંયોગ (જે નિત્યપણે કહેલ છે) તે પણ સ્વસ્વનિમિત્તથી થાય છે, તેથી તે પણ ઘટની પેઠે ઉત્પન્ન થાય છે. (માટે જ્ઞાનાદ્યાત્મક નમસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે, એ સિદ્ધ થયું,) ૨૮૧૯-થી-૨૮૨૬

હવે " जइ कत्तो तिविहसामित्ता " ૨૮૦૬ ઇત્યાદિ ગાથાનુ વ્યાખ્યાન કરે છે.

उप्पत्तिमओऽवस्स निमित्तमस्स उ नयत्तियं तिविहं ।
इच्छइ निमित्तमेत्तो जमण्णहा नत्थि सभूई ॥ २८२७ ॥
देहसमुत्थाण चिय हेऊ भवपच्चयावहिस्सेव ।
पुव्वुप्पण्णस्स वि से इहभवभावो समुत्थाणं ॥ २८२८ ॥
अण्णे सयमुत्थाणं सविरियमन्नोवगारविमुह त्ति ।
तदजुत्तं तदवत्थे चुयलद्धे लद्धिओ णण्णं ॥ २८२९ ॥
परओ सवणमहिगमो परोवएसो त्ति वायणाऽभमिया ।
लद्धी य तदावरणक्खओवसमओ सय लाहो ॥ २८३० ॥
उज्जुसुयणयमयमिण पुव्वुप्पन्नस्स किं समुत्थाणं ।
अह संपयमुप्पज्जइ न वायणा लद्धिभिन्न त ॥ २८३१ ॥
परओ सयं व लाभो जइ परओ वायणा, सय लद्धी ।
ज न परओ सयं वा तओ किमन्न समुत्थाण ? ॥ २८३२ ॥
उप्पज्जइ नाईय तक्किरिओवरमओ कयघडो व ।
अहवा कयं पि कीरइ कीरउ निच्च कओ णिट्ठा ? ॥ २८३३ ॥
होउ व पुव्वुप्पाओ तह वि न सो लद्धि-वायणाभिन्नो ।
जेण पुरा वि सयं वा परओ वा होज्ज से लाहो ॥ २८३४ ॥

ઉત્પત્તિમાન વસ્તુનુ અવશ્ય નિમિત્ત હોય છે, આ નમસ્કારના ત્રિવિધ નિમિત્ત ત્રણ નયો ઇચ્છે છે, કેમકે તે નિમિત્ત વિના અન્યથા તેની ઉત્પત્તિ નથી થતી ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાનને જેમ દેહસમુત્થાનજ હેતુ છે, તેમ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છતા પણ તે નમસ્કારને આ ભવનુ શરીર કારણરૂપ છે. બીજા આચાર્યો અન્ય ઉપકારથી વિમુખ સ્વવીર્યને પોતાનું ઉત્થાન માને છે, તે યોગ્ય નથી, કેમકે વીર્ય છતા (કોઇને નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે) અને કોઇને પુન પણ ચ્યુત થયા છતા પ્રાપ્ત થાય છે, માટે લબ્ધિ વિના બીજુ કારણ નથી બીજા પાસેથી સાભળવુ, બોધ લેવો, અથવા પરોપદેશ તે વાચના કહેવાય છે, અને તદાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે સ્વય લાભ થાય તે લબ્ધિ કહેવાય છે. ઋજુસૂત્રનયનો મત એવો છે કે પૂર્વોત્પન્ન નમસ્કારને (દેહરૂપ) સમુત્થાન શુ કરે છે ? (કઇજ નહિ) અને જો હમણા આ ભવમા તે ઉત્પન્ન થાય છે, તો વાચન અને લબ્ધિ સિવાય બીજુ કોઇ કારણ નથી કેમકે નમસ્કારનો લાભ પરથી અથવા સ્વય થાયછે, જો પરથી થાય તો તે વાચના છે, અને સ્વય થાય તો તે લબ્ધિ છે. પરથી અથવા સ્વય જો ન થાય, તો બીજુ સમુત્થાન એ શુ છે ? અતીત ક્રિયાવાળી વસ્તુ કરેલા ઘડાની પેઠે તેને ક્રિયા ઉપરમ થવાથી પુન ઉત્પન્ન થતી નથી અને જો કરેલી વસ્તુ પણ કરાતી હોય, તો નિત્ય કરાઓ, (પણ) તેને નિષ્ઠા કયાથી થશે ? અથવા ભલે નમસ્કારનો પૂર્વોત્પાદ હો, તો પણ તે લબ્ધિ અને વાચનાથી ભિન્ન નથી કારણ કે પૂર્વે પણ સ્વય અથવા બીજાથી નમસ્કારનો લાભ થાય છે. ૨૮૨૭-થી-૨૮૩૪.

આ ભવમાં અથવા પરભવમા ઉત્પન્ન થએલા નમસ્કારની ઉત્પત્તિનુ કારણ (દેહરૂપ) સમુત્થાન છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે જેની ઉત્પાદક ક્રિયા થઈ ગઈ હોય, તે અતીત વસ્તુ કહેવાય. તદનુસાર પૂર્વ ભવમા થએલ નમસ્કારરૂપ વસ્તુ પુન આ ભવમા ઉત્પન્ન થતી નથી. જેમ ઉત્પન્ન થએલા ઘડાની ક્રિયાનો ઉપરમ થવાથી પુન ઘડો ઉત્પન્ન નથી થતો, તેવી રીતે પૂર્વ ભવમા ઉત્પન્ન થએલા નમસ્કારની ઉત્પાદક ક્રિયાનો ઉપરમ થવાથી, પુન આ ભવમા તે ઉત્પન્ન નથી થતો. કરાએલ વસ્તુ પણ પુન કરાતી હોય, તો પુન પુન: નિરન્તર કરે જાઓ, પણ તેમ કરવાથી કરણક્રિયાની સમાપ્તિ ક્યા થશે? કેવળ અનવસ્થાજ થશે

અથવા ભલે કદાચ પૂર્વ જન્મમા નમસ્કાર ઉત્પન્ન થયો હોય, તો પણ તે ઉત્પાદ વાચના અને લબ્ધિ સિવાય સમુત્થાનરૂપ કારણથી નથી થયો. કારણ કે પૂર્વ ભવમા જે નમસ્કારનો લાભ થએલ છે, તે સ્વય થએલ છે, કે પરથી થએલ છે? જો સ્વય થએલ હોય, તો તેમા લબ્ધિજ કારણ છે, અને પરથી થએલ હોય, તો તેમા વાચના હેતુભૂત છે એ બે સિવાય ત્રીજુ સમુત્થાનરૂપ કારણ એમા ક્યાઈ જણાતુ નથી માટે વાચના અને લબ્ધિ એ બેજ નમસ્કાર ના કારણ છે. એમ ઋજુસૂત્ર નયનો અભિપ્રાય છે ૨૮૨-થી-૨૮૩૪

હવે "सेसनया लद्धिमिच्छन्ति" ૨૮૦૭ એ પદની વ્યાખ્યા કરતા આચાર્ય શ્રી શબ્દાદિ ત્રણ નયોના અભિપ્રાયે નમસ્કારની ઉત્પત્તિનુ કારણ કહે છે

सद्दाइमय न लहइ ज गुरुकम्मा पवायणाए वि ।
पावइ य तयावरणक्खओवसमओ जओऽवस्सं ॥ २८३५ ॥
तो हेऊ लद्धि चिय न वायणा जइ मईक्खओवसमो ।
तक्कारणो त्ति तम्मि त्ति ननु साऽणेगंतिगी दिट्ठा ॥ २८३६ ॥
जस्स वि स तन्निमित्तो तस्स वि तम्मत्तकारणं होज्जा ।
न नमोकारस्स तई कम्मक्खओवसमलभस्स ॥ २८३७ ॥
अह कारणोवगारि त्ति कारण तेण कारणं सव्व ।
पाएण वज्झवत्थु को नियमो सद्दमेत्तम्मि ? ॥ २८३८ ॥
अह पच्चासण्णवरं कारणमेग तिय च तो (तओ) लद्धिं ।
पडिवज्ज, न चेदेत्र, न वायणामित्तनियमो ते ॥ २८ ० ॥

શબ્દાદિ નયોનો એવો મત છે, કે ભારે કર્મી જીવ વાચના છતા પણ નમસ્કાર નથી પામતો, પરન્તુ લઘુકર્મી જીવ વાચના વિના પણ તદાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી તે અવશ્ય પામે છે, માટે લબ્ધિજ તેનો હેતુ છે, વાચના નથી. (વાચના જન્ય) મતિજ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ હોવાથી, (પરપરાએ) વાચના (નમસ્કારનું કારણ છે, એમ જો કહેવામા આવે, તો (તે અયોગ્ય છે, કારણ કે) તેવા ક્ષયોપશમમા પણ તે વાચના (ગુરુ કર્મીને યથોક્ત ક્ષયોપશમ કરતી નથી, તેથી) અનૈકાન્તિક જણાય છે. (વાચનાથી કોઈકને કર્મનો ક્ષયોપશમ થતો જણાય છે, તેથી તેની અપેક્ષાએ વાચના નમસ્કારનુ કારણ છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે) જેને વાચનાથી મતિજ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ થાય છે, તેને તે વાચના, માત્ર તે ક્ષયોપશમનુ જ કારણ છે, પણ તદાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નમસ્કારનુ કારણ નથી. ક્ષયોપશમરૂપ

જે વસ્તુ ઉત્પત્તિમાન હોય છે, તે અવશ્ય નિમિત્તવાળી હોય છે, એ નિયમાનુસાર અશુદ્ધ નૈગમ-સંગ્રહ-અને વ્યવહાર, એ ત્રણ નયો નમસ્કારને ઉત્પત્તિમાન માનતા હોવાથી, તેના સમુત્થાન-વાચના-અને લબ્ધિ એ ત્રણ નિમિત્ત માને છે, કારણ કે એ ત્રિવિધ નિમિત્ત-કારણ વિના બીજી રીતે નમસ્કારની ઉત્પત્તિ નથી થતી

ઉપરોક્ત નમસ્કારના ત્રણ નિમિત્તોમાનુ પહેલુ નિમિત્ત સમુત્થાન (શરીર) છે, કેમકે શરીરથી નમસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે. અહી એવી શંકા કરવામા આવે કે સ્વઆવરણના ક્ષયથી અન્ય ભવમા નમસ્કાર ઉત્પન્ન થયો હોય, તો તેને આ ભવનુ શરીર કેવી રીતે હેતુભૂત થઇ શકે ? આનાં ઉત્તરમા કહેવાનુ કે જેમ તીર્થંકરાદિ સંબંધી ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન પૂર્વે ઉત્પન્ન થવા છતા પણ આ ભવના શરીર સિવાય તે નથી હોતુ, તેવી રીતે આ ભવનુ શરીર પણ તે નમસ્કારનુ કારણ થાય છે અથવા જેમ ઘટાદિક પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા હોય છે, છતા તે દીપકવડે પ્રગટ કરાય છે, તેવી રીતે નમસ્કાર પણ પૂર્વે ઉત્પન્ન થએલ હોય, છતા પણ તે આ ભવના શરીરથી પ્રગટ થાય છે, તેથી સમુત્થાન-દેહ નમસ્કારનુ નિમિત્ત કહેવાય છે

બીજા આચાર્યો અન્ય ઉપકારની અપેક્ષાથી વિમુખ એવા સ્વવીર્યને નમસ્કારનુ સમુત્થાનકારણ કહે છે, તે અયોગ્ય છે, કેમકે નમસ્કારના અનન્તર કારણપણે તે વ્યભિચારી છે વીર્ય વિદ્યમાન છતા કોઇકને નમસ્કાર પ્રાપ્ત થયો હોય, તે સ્વઆવરણના ઉદયથી પુનભ્રષ્ટ થાય છે, અને ભ્રષ્ટ થયા છતા પણ પુન તદાવરણના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત પણ થાય છે. એ પ્રમાણે વીર્ય છતા નમસ્કારનો લાભાલાભ થાય છે, તેથી જણાય છે કે લબ્ધિ સિવાય નમસ્કારનુ કારણ વીર્ય નથી કેમકે નમસ્કારના લાભાલાભમા વીર્ય અન્વય-વ્યતિરેકાનુસારી નથી, તેથી તે વ્યભિચારી છે, અને લબ્ધિ તો અન્વય-વ્યતિરેકાનુસારી હોવાથી અવ્યભિચારી કારણ છે.

હવે બીજુ નિમિત્ત વાચના અને ત્રીજુ નિમિત્ત લબ્ધિ, તેનુ સ્વરૂપ કહીએ છીએ. પરથી શ્રવણ એટલે ગુરૂ પાસેથી સાંભળીને બોધ લેવો, અથવા પરોપદેશ, તે વાચના કહેવાય છે. અને એ વાચના સિવાય તદાવરણના ક્ષયોપશમથી જે નમસ્કારનો લાભ થાય તે લબ્ધિ કહેવાય છે વસ્તુત તો તદાવરણ એટલે નમસ્કારાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ તે જ લબ્ધિ છે, અને નમસ્કારનો લાભ તે તેનુ કાર્ય છે, પરન્તુ અહી જે નમસ્કારના લાભને લબ્ધિ કહી છે, તે કાર્યમા કારણનો ઉપચાર કરીને કહી છે. એ પ્રમાણે અશુદ્ધ નૈગમ-સંગ્રહ-અને વ્યવહાર નયના અભિપ્રાયે નમસ્કારના ત્રણ કારણ છે ઋજુસૂત્ર નય તો વાચના અને લબ્ધિ એ બેજ કારણ માને છે.

ઋજુસૂત્ર નયની એવી માન્યતા છે કે જો નમસ્કાર પૂર્વ ભવમા ઉત્પન્ન થયો હોય, તો તેને આ ભવનુ શરીરરૂપ સમુત્થાન કારણ શુ ઉપકાર કરે છે ? કે જેથી તેને કારણરૂપે માનો છો ? તે કઇ જ કરતુ નથી કેમકે ઉત્પન્ન થએલાને કારણની અપેક્ષા નથી હોતી હવે જો આ ભવમા નમસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે, એમ માનવામા આવે, તો તેમા વાચના અને લબ્ધિ સિવાય બીજુ કઇ કારણ જણાતુ નથી કારણ કે નમસ્કારનો લાભ પરથી થાય, અથવા સ્વયં થાય. જો પરથી થાય, તો ગુરૂપદેશરૂપ વાચનાજ તેમા કારણ છે, અને સ્વયં પ્રાપ્ત થાય, તો તદાવરણ ક્ષયોપશમરૂપ લબ્ધિ સિવાય બીજુ કોઇ તેમા કારણ નથી જે પરથી અથવા સ્વયં ઉત્પન્ન નથી થતુ, તે ગધેડાના શીંગડાની પેઠે અવસ્તુરૂપજ છે. જે વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમા વાચના અને લબ્ધિ વિના બીજુ કોઈ કારણ નથી

આ ભવમા અથવા પરભવમા ઉત્પન્ન થએલા નમસ્કારની ઉત્પત્તિનુ કારણ (દેહરૂપ) સમુત્થાન છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે જેની ઉત્પાદક ક્રિયા થઈ ગઈ હોય, તે અતીત વસ્તુ કહેવાય. તદનુસાર પૂર્વ ભવમા થએલ નમસ્કાર રૂપ વસ્તુ પુનઃ આ ભવમાં ઉત્પન્ન થતી નથી. જેમ ઉત્પન્ન થએલા ઘડાની ક્રિયાનો ઉપરમ થવાથી પુનઃ ઘડો ઉત્પન્ન નથી થતો, તેવી રીતે પૂર્વ ભવમા ઉત્પન્ન થએલા નમસ્કારની ઉત્પાદક ક્રિયાનો ઉપરમ થવાથી, પુન આ ભવમાં તે ઉત્પન્ન નથી થતો. કરાએલ વસ્તુ પણ પુન કરાતી હોય, તો પુન પુનઃ નિરન્તર કરે જાઓ, પણ તેમ કરવાથી કરણક્રિયાની સમાપ્તિ કયા થશે ? કેવળ અનવસ્થાજ થશે

અથવા ભલે કદાચ પૂર્વ જન્મમા નમસ્કાર ઉત્પન્ન થયો હોય, તો પણ તે ઉત્પાદ વાચના અને લબ્ધિ સિવાય સમુત્થાનરૂપ કારણથી નથી થયો. કારણ કે પૂર્વ ભવમા જે નમસ્કારનો લાભ થએલ છે, તે સ્વયં થએલ છે, કે પરથી થએલ છે ? જો સ્વયં થએલ હોય, તો તેમા લબ્ધિજ કારણ છે, અને પરથી થએલ હોય, તો તેમા વાચના હેતુભૂત છે એ બે સિવાય ત્રીજુ સમુત્થાનરૂપ કારણ એમા કયાઈ જણાતુ નથી માટે વાચના અને લબ્ધિ એ બેજ નમસ્કાર ના કારણ છે. એમ ઋજુસૂત્ર નયનો અભિપ્રાય છે ૨૮૨૦થી ૨૮૩૪

હવે "सेसनया लद्धिमिच्छन्ति" ૨૮૦૭ એ પદની વ્યાખ્યા કરતા આચાર્ય શ્રી શબ્દાદિ ત્રણ નયોના અભિપ્રાયે નમસ્કારની ઉત્પત્તિનુ કારણ કહે છે

सद्दाइमयं न लहइ ज गुरुकम्मा पन्नापणाए वि ।
पावइ य तयावरणक्खओवसमओ जओऽवस्सं ॥ २८३५ ॥
तो हेऊ लद्धि च्चिय न वायणा जइ मईक्खओवसमो ।
तक्कारणो त्ति तम्मि वि ननु साऽणेगंतिगी दिट्ठा ॥ २८३६ ॥
जस्स वि स तन्निमित्तो तस्स वि तम्मत्तकारणं होज्जा ।
न नमोक्कारस्स तई कम्मक्खओवसमलभस्स ॥ २८३७ ॥
अह कारणोवगारि त्ति कारणं तेण कारण सव्वं ।
पाएण पच्चवत्थुं को नियमो सद्दमेत्तम्मि ? ॥ २८३८ ॥
अह पच्चासण्णतर कारणमेग च्चिय च तो (तओ) लद्धि ।
पडिवज्ज, न चेदेव, न वायणामित्तनियमो ते ॥ २८३९ ॥

શબ્દાદિ નયોનો એવો મત છે, કે ભારે કર્મી જીવ વાચના છતા પણ નમસ્કાર નથી પામતો, પરન્તુ લઘુકર્મી જીવ વાચના વિના પણ તદાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી તે અવશ્ય પામે છે, માટે લબ્ધિજ તેનો હેતુ છે, વાચના નથી. (વાચના જન્ય) મતિજ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ હોવાથી, (પરમ્પરાએ) વાચના (નમસ્કારનુ કારણ છે, એમ એ કહેવામા આવે, તો (તે અયોગ્ય છે, કારણ કે) તેવા ક્ષયોપશમમા પણ તે વાચના (ગુરૂ કર્મીને યથાર્થ ક્ષયોપશમ કરતી નથી, તેથી) અનૈકાન્તિક જણાય છે. (વાચનાથી કોઈકને કર્મનો ક્ષયોપશમ થતો જણાય છે, તેથી તેની અપેક્ષાએ વાચના નમસ્કારનુ કારણ છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે) જેને વાચનાથી મતિજ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ થાય છે, તેને તે વાચના, માત્ર તે ક્ષયોપશમનુજ કારણ છે, પણ તદાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નમસ્કારનુ કારણ નથી. ક્ષયોપશમરૂપ

કારણને તે વાચના ઉપકારી હોવાથી (કારણનું કારણ હોવાથી) નમસ્કારનું કારણ છે, એમ કહેવામા આવે, તો (પૃથ્વી-આસન-શયન-આહાર-વસ્ત્ર-પાન આદિ) સર્વ બાહ્ય વસ્તુ (ક્ષયોપગમને ઉપકારી હોવાથી પરંપરાએ નમસ્કારનું) કારણ થશે, વાચનારૂપ શબ્દ માત્રમાજ કારણનો નિયમ શામાટે કહો છો ? (પરંપરાએ સર્વ બાહ્ય વસ્તુ નમસ્કારના કારણને ઉપકારી છે, તોપણ વાચના) અનન્તર-નજીકનું ઉપકારી હોવાથી તેને તેનુ કારણ કહીએ છીએ, એમ કહેવામા આવે, તો લબ્ધિજ તેનુ (નમસ્કારનુ) એકાન્તિક કારણ માની લ્યો (કેમકે તેજ નમસ્કારનુ અનન્તર કારણ છે.) જો એમ નહિ માનવામા આવે, તો તે વાચના માત્રનો નિયમ સિદ્ધિ નહિ થાય (પૂર્વોક્ત-પૃથ્વી-આસન શયનાદિ પણ તેના કારણ થશે) એ પ્રમાણે પ્રથમ કહી ગયા મુજબ પહેલા ત્રણ નયોનુ ત્રણ પ્રકારનુ કારણ, ઋજુસૂત્રને બે પ્રકારનુ, શબ્દાદિ નયોનુ એકજ લબ્ધિ કારણ છે. ૨૮૩૫-થી-૨૮૩૯.

એ પ્રમાણે પ્રથમના ત્રણ નય, સમુત્થાન-વાચના અને લબ્ધિ એ ત્રણ કારણ માને છે, ઋજુસૂત્ર નય સમુત્થાન સિવાય બેજ નમસ્કાર કારણ માને છે, અને શબ્દાદિ ત્રણ નય એક લબ્ધિનેજ નમસ્કારનુ કારણ માને છે

અહી ઉત્પત્તિદ્વાર સમાપ્ત થયુ. હવે નિક્ષેપદ્વાર કહે છે.

નમસ્કારનો નિક્ષેપ ચાર પ્રકારે છે. નામ નમસ્કાર-સ્થાપના નમસ્કાર-દ્રવ્ય નમસ્કાર અને ભાવ નમસ્કાર આમાના નામ અને સ્થાપના નમસ્કારનુ સ્વરૂપ સમજી શકાય એવુ હોવાથી, તેનુ વિવેચન નથી કરતા, પણ શરીર-ભવ્ય શરીરથી વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય નમસ્કારનુ સ્વરૂપ કહે છે

निहणाइ दव्व भावोवउत्त जं कुज्ज सम्मदिट्ठी उ ।
नेवाइय पयं दव्व-भावसंकोयण पयत्थो ॥ २८४० ८९०–३०० ॥

નિન્હવાદિ દ્રવ્ય નમસ્કાર છે, અને ઉપયોગવન્ત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જે અરીહંતાદિકને નમસ્કાર કરે તે ભાવ નમસ્કાર છે. નૈપાતિક પદ છે, અને દ્રવ્ય ભાવરૂપ સંકોચ, તે પદાર્થ છે. ૨૮૪૦

નમસ્કાર અને નમસ્કારવાનના અભેદ ઉપચારથી નિન્હવાદિ દ્રવ્ય નમસ્કાર કહેવાય છે આદિ શબ્દથી દ્રવ્યને માટે જે કોઇ વિદ્યા-મંત્ર દેવતા વિગેરેને નમસ્કાર કરે, તે પણ દ્રવ્ય નમસ્કાર કહેવાય છે. તથા જે ઉપયોગવાન્ સમ્યગ્દૃષ્ટિ અર્હદાદિને નમસ્કાર કરે છે, તે ભાવ નમસ્કાર કહેવાય છે.

હવે પદદ્વાર કહે છે જેવડે અર્થ જણાય, તે પદ કહેવાય છે. તે પદ નામિક-નૈપાતિક-ઔપસર્ગિક-આખ્યાતિક-અને મિશ્ર એમ પાચ પ્રકારે છે તેમા 'અશ્વ' એ એ નામિક પદ છે, 'ખલુ' એ નૈપાતિક (અવ્યય) પદ છે, 'પરિ' એ ઔપસર્ગિક પદ છે, 'ધાવતિ' એ આખ્યાતિક પદ છે, અને 'સંયત' એ મિશ્ર પદ છે આ પાચ પ્રકારના પદોમાથી અહી નૈપાતિકનો અધિકાર છે જે પદ અર્હદાદિની આદિમા કે અન્તમા આવેલુ હોય તે નૈપાતિક પદ છે. નમ એ પદ અહી નૈપાતિક છે.

હવે પદાર્થદ્વાર કહે છે—नमोऽर्हद्भ्य ઇત્યાદિ પદોમા જે નમ પદ છે, તેનો દ્રવ્ય સંકોચ અને ભાવસંકોચ રૂપ અર્થ, તે પદાર્થ કહેવાય છે તેમા હાથ-મસ્તક-પગ વિગેરેનો સંકોચ તે દ્રવ્ય સંકોચ કહેવાય, અને અર્હદાદિના ગુણોમા વિશુદ્ધ મનનો પ્રવેશ

તે ભાવ સંકોચ કહેવાય છે. અહીં ચાર ભાગા થાય તેમા પ્રથમ પાલકાદિની પેઠે દ્રવ્ય સંકોચ હોય, પણ ભાવસંકોચ ન હોય. બીજો ભાગો અનુત્તર વિમાનવાસી દેવાદિકની પેઠે ભાવસંકોચ હોય, પણ દ્રવ્યસંકોચ ન હોય. ત્રીજો ભાગો શાબકુમારાદિની પેઠે દ્રવ્યસંકોચ હોય અને ભાવસંકોચ પણ હોય ચોથો ભાગો દ્રવ્યસંકોચ ન હોય, અને ભાવસંકોચ પણ ન હોય એ ભાંગો શૂન્ય છે. ૨૮૪૦

હવે નામ-સ્થાપનાદિ ચારે પ્રકારના નમસ્કારનુ સ્વરૂપ ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે.

नामाइचउब्भेओ निक्खेवो मगलं व सो नेओ ।
नाम नमोभिहाणं ठवणा नासोऽहवागारो ॥ २८४१ ॥
आगमओऽणुवउत्तो अज्झेया दवओ नमोकारो ।
नोआगमओ जाणय-भवसरीराइरित्तोऽय ॥ २८४२ ॥
मिच्छोवहया जं भावओ वि कुवन्ति निण्हयाईया ।
सो दवनमोकारो सम्माणुवउत्तकरण च ॥ २८४३ ॥
सदसदविसेसणाओ भवहेऊ जहिच्छओवलंभाओ ।
नाणफलाभावाओ मिच्छद्दिट्ठिस्स अन्नाण ॥ २८४४ ॥
जो वा दवत्थमसंजयस्स व भयाइणाऽहवा सो वि ।
दवनमोकारो चिय कीरइ दमएण रण्णो व ॥ २८४५ ॥
आगमओ विन्नाया तच्चित्तो भावओ नमोकारो ।
नोआगमओ सो चिय सेमयकरणोवउत्तो त्ति ॥ २८४६ ॥

નામાદિ ચાર પ્રકારે નમસ્કારનો નિક્ષેપ છે, તે પૂર્વોક્ત મંગળની પેઠે જાણવો. નમ એવું નામ તે નામ નમસ્કાર છે, અને નમ એવા બે અક્ષરો લખવા તે, અથવા નમસ્કાર કરવાને પ્રવર્તેલા સાધુ આદિના સંકોચિત કર-ચરણાદિયુક્ત ચિત્રકર્માદિગત આકાર તે સ્થાપના નમસ્કાર છે. આગમથી અને નોઆગમથી એમ બે પ્રકારે દ્રવ્ય નમસ્કાર છે, તેમા ઉપયોગરહિત નમસ્કાર ભણનાર તે આગમથી દ્રવ્ય નમસ્કાર છે. અને નોઆગમથી દ્રવ્ય નમસ્કાર જ્ઞશરીર-ભવ્ય શરીર અને તદ્વ્યતિરિક્ત, એમ ત્રણ પ્રકારે છે મિથ્યાત્વથી ઉપહત નિન્હવાદિ ભાવથી જે નમસ્કાર કરે છે તે, અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપયોગ રહિત જે નમસ્કાર કરે છે તે તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય નમસ્કાર છે. સદ્ અને અસદ્‌ના વિશેષ રહિત, ભવહેતુક, યદૃચ્છાથી ઉપલંભ, અને જ્ઞાનના ફળનો અભાવ હોવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિનુ (જ્ઞાન) અજ્ઞાનરૂપ છે, (તેથી ભાવથી નમસ્કાર કરનારા નિન્હવાદિને દ્રવ્ય નમસ્કાર છે.) અથવા જે દ્રવ્યને માટે દેવાદિકને નમસ્કાર કરાય તે, અથવા ભયાદિ કારણથી ભિખારી જેમ રાજાને નમસ્કાર કરે તેમ, અસંયતિને નમસ્કાર કરાય તે પણ દ્રવ્ય નમસ્કારજ છે નમસ્કાર અર્થને જાણનાર અને તેમા ઉપયોગવાન હોય તે આગમથી ભાવ નમસ્કાર છે, તથા નમસ્કાર કરવામા મનવડે ઉપયોગવન્ત, ' અરિહંતને નમસ્કાર થાઓ " એમ વચન વડે બોલે, અને હાથ સંકોચવાદિ વડે નમસ્કાર કરે, ત્યારે તેનો આગમથી ભાવ નમસ્કાર કહેવાય છે (અહીં 'નો' શબ્દ મિશ્રવાચી છે, તેથી ઉપયોગરૂપ આગમ અને વચન તથા કાયાની ક્રિયા તેમા મિશ્ર છે) ૨૮૪૧-થી-૨૮૪૬.

હવે એ નામાદિ નમસ્કારનો નયોવડે વિચાર કરે છે

भाव चिय सद्दनया सेसा इच्छंति सव्वनिक्खेवे।
ठवणावज्जे संगह ववहारा केइ इच्छंति ॥ २८४७ ॥
दव्व ठ्वणावज्जे उज्जुसुओ, तं न जुज्जए जम्हा।
इच्छइ सुयम्मि भणियं सो दव्वं किंतु न पुहुत्तं ॥ २८४८ ॥
इच्छंतो य स दव्वं तदणागारं पि भावहेउ त्ति।
नेच्छेज्ज कहं ठवणं सागारं भावहेउ त्ति? ॥ २८४९ ॥
नामं पि होज्ज सन्ना तव्वत्थु वा तदत्थपरिसुन्नं।
हेउ त्ति तदिच्छंतो दव्वं ठ्वणा कहं नेच्छे? ॥ २८५० ॥
अह नाम भावम्मि वि तो णेच्छइ तेण दव्व ठवणा वि।
भावस्सासन्नयरा हेऊ सद्दो उ वज्झयरो ॥ २८५१ ॥
संगहिओ असंगहिओ सव्वो वा नेगमो ठवणमिच्छे।
इच्छइ जइ संगहिओ तं नेच्छइ संगहो कीस? ॥ २८५२ ॥
अहव मयमसंगहिओ तो ववहारो वि किं न तद्धम्मा।
अह सव्वो तो तस्समधम्माणो दो वि ते जुत्ता ॥ २८५३ ॥
जं च पवेसो नेगमनयस्स दोसु वहुसो समक्खाओ।
तो तम्मयं पि भिण्णं मयमियरेसिं विभिन्नाणं ॥ २८५४ ॥
सामण्णाइविसिट्ठं वज्झं पि जमुज्जुसुत्तपज्जंता।
इच्छंति वत्थुधम्मं तो तेसिं सव्वनिक्खेवो ॥ २८५५ ॥

ત્રણ શબ્દનયો શુદ્ધપણાથી ભાવનમસ્કારનેજ ઇચ્છે છે, અને શેષ ઋજુસૂ
ના ચાર નયો ચારે નિક્ષેપા ઇચ્છે છે, તથા કેટલાકના મતે સંગ્રહ-વ્યવહાર -
યના સિવાયના ત્રણ નિક્ષેપા ઇચ્છે છે અને ઋજુસૂત્ર નય દ્રવ્ય અને સ્થાપના નિ
ને બે નિક્ષેપાનેજ માને છે. આ વ્યાખ્યાન યોગ્ય નથી, કેમકે તે દ્
છે, એમ શ્રુતમાં કહ્યું છે, પરન્તુ તે તેને જુદું નથી માનતો. વળી
ઋજુસૂત્ર નય ભાવ હેતુક અનાકાર દ્રવ્યને ઇચ્છે છે, તો પછી ભાવ

છે સગ્રહ તથા વ્યવહાર નયમા નૈગમનયનો અન્તર્ભાવ પૂર્વે ઘણીવાર કહ્યો છે, તેઓના મતે પણ ભિન્નપણે અને સામાન્યપણે તેઓ સ્થાપનાને ઇચ્છે છેજ સામાન્યાદિ વિશિષ્ટ જે બાહ્ય વસ્તુધર્મને ઋજુસૂત્ર સુધીના નયો ઇચ્છે છે, તેથી તેઓને પણ નામાદિ સર્વ નિક્ષેપા માન્ય છે. ૨૮૪૭-થી-૨૮૫૫

શબ્દ-સમભિરૂઢ-અને એવભૂત, એ ત્રણ નયો શુદ્ધ હોવાથી કેવલ ભાવનેજ-ભાવનમસ્કારનેજ માને છે, અને બાકીના ઋજુસૂત્ર સુધીના ચાર નયો અશુદ્ધ હોવાથી નામાદિ ચારે પ્રકારના નમસ્કારને ઇચ્છે છે. કેટલાક આચાર્યો એમ કહે છે-સદ્ભાવ સ્થાપના અને અસદ્ભાવસ્થાપના કેવળ સાકેતિક નામ માત્ર હોવાથી તેનો નામમાજ અન્તર્ભાવ થાય છે, તેથી સ્થાપના વિના બાકીના ત્રણ નિક્ષેપાજ સગ્રહ તથા વ્યવહાર નય માને છે, વળી ઋજુસૂત્ર નય દ્રવ્ય અને સ્થાપના સિવાય બાકીના બે નામ તથા ભાવ નિક્ષેપાનેજ માને છે. તેઓની આ માન્યતા અયોગ્ય છે, કેમકે ઋજુસૂત્ર નય દ્રવ્યને ઇચ્છે છે, પણ તે જુદુ નથી ઇચ્છતો, અનુયોગદ્વારમા એ માટે કહ્યુ છે કે-" उज्जुसुयस्स एगे अणुवउत्ते आगमओ एगे दव्वावस्सए पुहत्त नेच्छइ " ઋજુસૂત્ર નયના મતે અનુપયોગી એક આગમથી દ્રવ્યાવશ્યક ભિન્ન નથી માનતો "

વળી આ નય સ્થાપના નિક્ષેપને પણ માને છે કેમકે પિડાવસ્થામા તથાવિધ કડા-કેયુરાદિ આકાર રહિત સુવર્ણાદિ દ્રવ્યને, તથાવિધ કેયુરાદિપર્યાયરૂપ ભાવ હેતુક હોવાથી માને છે, તો પછી વિશિષ્ટ ઇન્દ્રાદિ આકારયુક્ત સ્થાપના, જે ઇન્દ્રાદિ અભિપ્રાયના કારણ ભૂત છે, તેને તે કેમ ન માને? મતલબ કે જે નય અનાકાર એવા દ્રવ્યને ભાવહેતુક માનીને ઇચ્છે છે, તે નય સાકાર સ્થાપના જે ઇન્દ્રાદિ ભાવના હેતુભૂત છે, તેને કેમ ન માને? માને છે જ.

અથવા નામ સજ્ઞામાત્ર હોય, કે તે નામથી વાચ્ય હોય, અથવા ઇન્દ્રાદિ અર્થ રહિત તે નામ હોય, તો પણ તે નામ ભાવનુ કારણ હોવાથી ઋજુસૂત્ર નય તે નામને માને છે, તો પછી દ્રવ્ય અને સ્થાપના પણ ભાવનુ કારણ હોવાથી તેને તે કેમ ન માને? માનેજ ઇન્દ્રાદિક સજ્ઞારૂપ નામ ભાવ ઇન્દ્રમા છે, તેથી ઋજુસૂત્ર નય નામને ઇચ્છે છે. એમ કહેવામા આવે, તો દ્રવ્ય અને સ્થાપના પણ ભાવ ઇન્દ્રમા વધારે નજીકના હેતુ છે, અને શબ્દ રૂપ નામ તો બાહ્યતર હેતુ છે મતલબ કે ઇન્દ્રમૂર્તિરૂપ દ્રવ્ય, અને તેની વિશિષ્ટ આકૃતિરૂપ સ્થાપના એ બન્ને ઇન્દ્રરૂપ પર્યાયના તાદાત્મ્ય સબધે રહેલા હોવાથી વધારે નજીકના હેતુ છે, અને નામરૂપ શબ્દ તો વાચ્ય-વાચક ભાવ માત્રના સબધરૂપે જ રહેલ હોવાથી બાહ્યતર હેતુ છે, તેથી કરીને દ્રવ્ય-સ્થાપના, નામ કરતા ભાવમા વધારે નજીકના હેતુ હોવાથી ઋજુસૂત્રનય તે બન્નેને ઇચ્છે છેજ

સગ્રહ અને વ્યવહારનય સ્થાપના સિવાય ત્રણ નિક્ષેપા માને છે. એમ જે કેટલાક કહે છે, તેના ઉત્તરમા હવે કહીએ છીએ કે-સગ્રહિક અથવા અસગ્રહિક સર્વે નૈગમનય વિકલ્પરહિત સ્થાપનાને ઇચ્છે છે તેમા સગ્રહનયના મતાનુસારી સગ્રહિક નૈગમ સામાન્યવાદી છે, અને વ્યવહારનયના મતાનુસારી અસગ્રહિક નૈગમ વિશેષવાદી છે. આ બેમા સગ્રહનયાનુસારી સગ્રહિક નૈગમ સ્થાપનાને ઇચ્છે છે, તો પછી તેના જેવી માન્યતાવાળો સગ્રહનય પણ સ્થાપનાને કેમ ન ઇચ્છે? ઇચ્છેજ. અહીં કદાચ એમ કહેવામા આવે, કે સામાન્યથી સર્વ નૈગમ સ્થાપનાને ઇચ્છે છે, પણ વિશેષ વ્યાખ્યાથી અસગ્રહિક નૈગમ સ્થાપનાને ઇચ્છે છે. સગ્રહિક નૈગમ નથી ઇચ્છતો એમ સમજવુ, તેથી કરીને સગ્રહનયને સ્થાપનાનો નિષેધ નથી. આ પ્રમાણે કહેવામા આવે, તો એક બાજુ સાધતા બીજી બાજુ તૂટશે. કેમકે

હવે એ નામાદિ નમસ્કારનો નયોવડે વિચાર કરે છે.

भाव चिय सद्दनया सेसा इच्छंति सवनिक्खेवे।
ठवणावज्जे संगह ववहारा केइ इच्छंति ॥ २८४७ ॥
दव्व ठवणावज्जे उज्जुसुओ, त न जुज्जए जम्हा।
इच्छइ सुयम्मि भणिय सो दव्वं किंतु न पुहुत्त ॥ २८४८ ॥
इच्छंतो य स दव्व तदणागारं पि भावहेउ त्ति।
नेच्छेज्ज कह ठवण सागार भावहेउ त्ति? ॥ २८४९ ॥
नाम पि होज्ज सन्ना तव्वच वा तदत्थपरिसुन्न।
हेउ त्ति तदिच्छंतो दव्व ठवणा कह नेच्छे? ॥ २८५० ॥
अह नाम भावम्मि वि तो णेच्छइ तेण दव्व ठवणा वि।
भावस्सासन्नयरा हेऊ सद्दो उ बज्झयरो ॥ २८५१ ॥
सगहिओ असगहिओ सव्वो वा नेगमो ठवणमिच्छे।
इच्छइ जइ सगहिओ त नेच्छइ सगहो कीस? ॥ २८५२ ॥
अहव मयमसगहिओ तो ववहारो त्ति किं न वद्धम्मा।
अह सव्वो तो तस्समधम्माणो दो वि ते जुत्ता ॥ २८५३ ॥
ज च पवेसो नेगमनयस्स दोसु बहुसो समक्खाओ।
तो तम्मय पि भिण्ण मयमियरेसिं विभिन्नाण ॥ २८५४ ॥
सामण्णाईविसिट्ठ बज्झ पि जमुज्जुसुयपज्जता।
इच्छंति वत्थुधम्म तो तेसिं सव्वनिक्खेवो ॥ २८५५ ॥

ત્રણ શબ્દનયો શુદ્ધપણાથી ભાવનમસ્કારનેજ ઇચ્છે છે, અને શેષ ઋજુસૂત્ર સુધીના ચાર નયો ચારે નિક્ષેપા ઇચ્છે છે, તથા કેટલાકના મતે સંગ્રહ-વ્યવહાર નય સ્થાપના સિવાયના ત્રણ નિક્ષેપા ઇચ્છે છે. અને ઋજુસૂત્ર નય દ્રવ્ય અને સ્થાપના નિક્ષેપ વર્જિને બે નિક્ષેપાનેજ માને છે. આ વ્યાખ્યાન યોગ્ય નથી, કેમકે તે દ્રવ્યને માને છે, એમ શ્રુતમાં કહ્યું છે, પરન્તુ તે તેને જુદું નથી માનતો. વળી તે ઋજુસૂત્ર નય ભાવ હેતુક અનાકાર દ્રવ્યને ઇચ્છે છે, તો પછી ભાવ હેતુક સાકાર સ્થાપનાને તે કેમ ન ઇચ્છે? નામ એ સંજ્ઞાથી વાચ્ય અર્થ અથવા તે અર્થથી શૂન્ય નામ ભાવનો હેતુ હોવાથી ઋજુસૂત્ર તેને ઇચ્છે છે, તો દ્રવ્ય અને સ્થાપનાને કેમ ન ઇચ્છે? નામ ભાવની અંદર સંનિહિત છે, તેથી તેને ઇચ્છે છે, (અને દ્રવ્ય-સ્થાપનાને નથી ઇચ્છતો) એમ કહેવામાં આવે, તો દ્રવ્ય-સ્થાપના પણ ભાવના વધારે નજીકના હેતુ છે, અને શબ્દનો બાહ્ય હેતુ છે, (તેથી તે બન્નેને તે ઇચ્છે છે જ) સંગ્રહિક-અસંગ્રહિક સર્વ નૈગમનય સ્થાપનાને ઇચ્છે છે, જો સંગ્રહિક નૈગમ સ્થાપનાને ઇચ્છે છે, તો પછી સંગ્રહનય તેને કેમ ન ઇચ્છે? (ઇચ્છેજ) અથવા અસંગ્રહિક નૈગમ સ્થાપના ઇચ્છે છે, (સંગ્રહિક નથી ઇચ્છતો, એમ કહેવામાં આવે,) તો વ્યવહાર પણ તેવાજ ધર્મવાળો છે તે પણ સ્થાપનાને કેમ નથી ઇચ્છતો? સંપૂર્ણ નૈગમ સ્થાપના ઇચ્છે છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તેના સમાન ધર્મવાળા તે બન્ને નય (સંગ્રહ-વ્યવહાર) સ્થાપનાને ઇચ્છે એ યોગ્યજ

છે સંગ્રહ તથા વ્યવહાર નયમાં નૈગમનયનો અન્તર્ભાવ પૂર્વે ઘણીવાર કહ્યો છે, તેઓના મતે પણ ભિન્નપણે અને સામાન્યપણે તેઓ સ્થાપનાને ઇચ્છે છેજ સામાન્યાદિ વિશિષ્ટ જે બાહ્ય વસ્તુધર્મને ઋજુસૂત્ર સુધીના નયો ઇચ્છે છે, તેથી તેઓને પણ નામાદિ સર્વ નિક્ષેપા માન્ય છે. ૨૮૪૭-થી-૨૮૫૫

શબ્દ-સમભિરૂઢ-અને એવંભૂત, એ ત્રણ નયો શુદ્ધ હોવાથી કેવલ ભાવનેજ-ભાવનમસ્કારનેજ માને છે, અને બાકીના ઋજુસૂત્ર સુધીના ચાર નયો અશુદ્ધ હોવાથી નામાદિ ચારે પ્રકારના નમસ્કારને ઇચ્છે છે. કેટલાક આચાર્યો એમ કહે છે-અદ્ભાવ સ્થાપના અને અસદ્ ભાવસ્થાપના કેવળ સાંકેતિક નામ માત્ર હોવાથી તેનો નામમાંજ અન્તર્ભાવ થાય છે, તેથી સ્થાપના વિના બાકીના ત્રણ નિક્ષેપાજ સંગ્રહ તથા વ્યવહાર નય માને છે, વળી ઋજુસૂત્ર નય દ્રવ્ય અને સ્થાપના સિવાય બાકીના બે નામ તથા ભાવ નિક્ષેપાનેજ માને છે. તેઓની આ માન્યતા અયોગ્ય છે, કેમકે ઋજુસૂત્ર નય દ્રવ્યને ઇચ્છે છે, પણ તે જુદું નથી ઇચ્છતો, અનુયોગદ્વારમા એ માટે કહ્યું છે કે-" उज्जुसुयस्स एगे अणुवउत्ते आगमओ एगे दव्वावस्सए पुहत्तं नेच्छइ " ઋજુસૂત્ર નયના મતે અનુપયોગી એક આગમથી દ્રવ્યાવશ્યક ભિન્ન નથી માનતો "

વળી આ નય સ્થાપના નિક્ષેપને પણ માને છે કેમકે પિંડાવસ્થામા તથાવિધ કડા-કેયુરાદિ આકાર રહિત સુવર્ણાદિ દ્રવ્યને, તથાવિધ કેયુરાદિપર્યાયરૂપ ભાવ હેતુક હોવાથી માને છે, તો પછી વિશિષ્ટ ઇન્દ્રાદિ આકારયુક્ત સ્થાપના, જે ઇન્દ્રાદિ અભિપ્રાયના કારણ ભૂત છે, તેને તે કેમ ન માને? મતલબ કે જે નય અનાકાર એવા દ્રવ્યને ભાવહેતુક માનીને ઇચ્છે છે, તે નય સાકાર સ્થાપના જે ઇન્દ્રાદિ ભાવના હેતુભૂત છે, તેને કેમ ન માને? માને છે જ.

અથવા નામ સંજ્ઞામાત્ર હોય, કે તે નામથી વાચ્ય હોય, અથવા ઇન્દ્રાદિ અર્થ રહિત તે નામ હોય, તો પણ તે નામ ભાવનું કારણ હોવાથી ઋજુસૂત્ર નય તે નામને માને છે, તો પછી દ્રવ્ય અને સ્થાપના પણ ભાવનું કારણ હોવાથી તેને તે કેમ ન માને? માનેજ ઇન્દ્રાદિક સંજ્ઞારૂપ નામ ભાવ ઇન્દ્રમાં છે, તેથી ઋજુસૂત્ર નય નામને ઇચ્છે છે. એમ કહેવામા આવે, તો દ્રવ્ય અને સ્થાપના પણ ભાવ ઇન્દ્રમા વધારે નજીકના હેતુ છે, અને શબ્દ રૂપ નામ તો બાહ્યતર હેતુ છે મતલબ કે ઇન્દ્રમૂર્તિરૂપ દ્રવ્ય, અને તેની વિશિષ્ટ આકૃતિરૂપ સ્થાપના એ બન્ને ઇન્દ્રરૂપ પર્યાયના તાદાત્મ્ય સંબંધે રહેલા હોવાથી વધારે નજીકના હેતુ છે, અને નામરૂપ શબ્દ તો વાચ્ય-વાચક ભાવ માત્રના સંબંધરૂપે જ રહેલ હોવાથી બાહ્યતર હેતુ છે, તેથી કરીને દ્રવ્ય-સ્થાપના, નામ કરતા ભાવમા વધારે નજીકના હેતુ હોવાથી ઋજુસૂત્રનય તે બન્નેને ઇચ્છે છેજ

સંગ્રહ અને વ્યવહારનય સ્થાપના સિવાય ત્રણ નિક્ષેપા માને છે. એમ જે કેટલાક કહે છે, તેના ઉત્તરમા હવે કહીએ છીએ કે-સંગ્રહિક અથવા અસંગ્રહિક સર્વે નૈગમનય વિવક્ષિત સ્થાપનાને ઇચ્છે છે તેમા સંગ્રહનયના મતાનુસારી સંગ્રહિક નૈગમ સામાન્યવાદી છે, અને વ્યવહારનયના મતાનુસારી અસંગ્રહિક નૈગમ વિશેષવાદી છે. આ બેમા સંગ્રહનયાનુસારી સંગ્રહિક નૈગમ સ્થાપનાને ઇચ્છે છે, તો પછી તેના જેવી માન્યતાવાળો સંગ્રહનય પણ સ્થાપનાને કેમ ન ઇચ્છે? ઇચ્છેજ. અહીં કદાચ એમ કહેવામા આવે, કે સામાન્યથી સર્વ નૈગમ સ્થાપનાને ઇચ્છે છે, પણ વિશેષ વ્યાખ્યાથી અસંગ્રહિક નૈગમ સ્થાપનાને ઇચ્છે છે સંગ્રહિક નૈગમ નથી ઇચ્છતો એમ સમજવું, તેથી કરીને સંગ્રહનયને સ્થાપનાનો નિષેધ નથી. આ પ્રમાણે કહેવામા આવે, તો એક બાજુ સાધતા બીજી બાજુ તૂટશે. કેમકે

એ પ્રમાણે તે વ્યવહારનય પણ અસ ગ્રહિક નૈગમ નયની સમાન વિશેષવાદી હોવાથી સ્થાપનાને માનશેજ, પરન્તુ "સ્થાપના સિવાય ત્રણ નિક્ષેપા સગ્રહ તથા વ્યવહારનય માને છે." એ કથનથી વ્યવહાર નયને સ્થાપનાનો નિષેધ જણાવ્યો છે સંપૂર્ણ નૈગમ સ્થાપનાને ઇચ્છે છે, પણ સગ્રહિક-અસ ગ્રહિકના ભેદથી તે નથી ઇચ્છતો, તથી કરીને સગ્રહ વ્યવહાર પણ સ્થાપનાને નથી માનતા એમ કહેવામા આવે, તો એ બે નયો એક બીજાની અપેક્ષા વિના ભલે સ્થાપના ન માને, પણ તે બન્ને સમુદીતનયો નૈગમનયરૂપ હોવાથી સ્થાપના માનશેજ કેમકે તે પ્રત્યેક નય નૈગમથી ભિન્ન નથી

અથવા પૂર્વે जो सामन्नग्गाहि सो नेगमो संगह गओ ઇત્યાદિ ગાથાવડે સગ્રહ તથા વ્યવહારનયમા નૈગમનયનો અન્તર્ભાવ કહેલ છે, તદનુસાર પણ સગ્રહ-વ્યવહારનય સ્થાપનાને માને છે, કારણ કે જેમ સ્થાપનાને માનનાર નૈગમનયનો એ બે નયમા અન્તર્ભાવ થાય છે, તેવી રીતે તેની સ્થાપનાની માન્યતાનો પણ તે બે નયમા અન્તર્ભાવ થાય છે. એટલે કે સ્થાપના સામાન્યને સગ્રહ ઇચ્છે છે અને સ્થાપના વિશેષને વ્યવહાર ઇચ્છે છે, એમ માનવુ યોગ્ય છે, પરંતુ સર્વથા તે બે નયો તેને નથી માનતા એમ કહેવુ તે યોગ્ય નથી કારણ કે સામાન્યાદિ વિશિષ્ટ બહુ પ્રકારના બાહ્ય વસ્તુધર્મને ઋજુસૂત્ર પર્યન્તના ચાર નયો ઇચ્છે છે, તેથી કરીને તે નયોને નામાદિ ચારે નિક્ષેપા માન્ય છે ૨૮૪૭-થી-૨૮૫૫

હવે " નેવાઇય પય " ઇત્યાદિ ૨૮૪૭ મી ગાથાનુ વ્યાખ્યાન કરે છે

निवयइ पयाइपज्जतओ जओ तो नमो निवाउ त्ति ।
सो च्चिय निययत्थपरो पयमिह नेवाइयं नाम ॥ २८५६ ॥
पूयत्थमिण सा पुण सिर कर-पायाइदव्वसंकोओ
भावस्स य संकोओ मणसा सुद्धस्स विणिवेसो ॥ २८५७ ॥
एत्थ तु भावकरणं पहाणमेगंतिय ति तस्सेव ।
बज्झं सुद्धिनिमित्तं भावावेयं तु तं विफलं ॥ २८५८ ॥
जं जुज्जंतो वि तयं न तप्फलं लहइ पालगाइ व्व ।
तव्विरहिया लहंति य फलमिह जमणुत्तराईया ॥ २८५९ ॥
तह वि विसुद्धी पाएण बज्झसहियस्स जा न सा इहरा ।
मज्जायइ तेणोभयमिह सवस्स वा नमओ ॥ २८६० ॥

નમ પદ, પદની આદિમા અથવા અન્તમા પડતુ હોવાથી તે નિપાત કહેવાય છે. એ નિપાત સ્વઅર્થમા તત્પર હોવાથી તેને નૈપાતિક પદ કહેવાય છે એમા નમ પદ પૂજાના અર્થમા છે, તે પૂજા (બે પ્રકારે છે એક) શિર-કર-પગઆદિ દ્રવ્ય સકોચરૂપ, અને બીજી શુદ્ધ મનનો વિનિવેશ તે ભાવસંકોચરૂપ, એ બેમાં ભાવ સંકોચજ એકાન્ત શ્રેષ્ઠ છે કેમકે તેજ બાહ્ય શુદ્ધિનુ કારણ છે, ભાવરહિત દ્રવ્યસકોચ નિષ્ફળ છે, (કારણ કે ભાવરહિત દ્રવ્ય સકોચથી) નમસ્કારમા યોજાએલ હોય, તેને પાલકાદિની પેઠે તેનુ ફળ મળતુ નથી. પણ દ્રવ્યરહિત ભાવ સંકોચવાળા અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોની પેઠે ફળ પામે છે તો પણ પ્રાય બાહ્ય વિશુદ્ધિસહિત જે ન હોય, તેને તેવા-પ્રકારનુ ઉત્તમ ફળ ન મળે માટે શાબકુમારની પેઠે નમસ્કાર કરનારાને ઉભય વિશુદ્ધિ ઉત્તમ ફળને માટે થાય છે. ૨૮૫૬-થી-૨૮૬૦

હવે પ્રરૂપણાદ્વાર કહે છે.

दुविहा परूवणा छप्पया य नवहा य छप्पयाइ णमो ।
किं कस्स केण व कहि केवच्चिरं कइविहो व भवे? ॥२८६१॥८९१-३०१
कि जीवो तप्परिणओ पुव्वपडिवण्णओ व जीवाण ।
जीवस्स य जीवाण य पडुच्च पडिवज्जमाणं तु ॥ २८६२ ॥८९२ ३०२

પ્રરૂપણા બે પ્રકારે છે, એક છ પ્રકારે પ્રરૂપણા અને બીજી નવ પ્રકારે પ્રરૂપણા તેમા નમસ્કાર એ શું છે?, કોનો છે?, કોના વડે થાય છે?, કયા થાય છે?, કેટલો વખત રહે છે?, અને કેટલા પ્રકારે છે?, એ છ પ્રકારે પ્રરૂપણા છે નમસ્કાર શું છે? તે જીવ છે, અથવા તે પરિણામ છે. પૂર્વપ્રતિપન્નની અપેક્ષાએ ઘણા જીવોનો અથવા એક જીવનો નમસ્કાર છે, અને પ્રતિપદ્યમાનની અપેક્ષાએ એક જીવનો અથવા ઘણા જીવનો નમસ્કાર છે ૨૮૬૧-૨૮૬૨.

હવે એ છ દ્વારમાંનું પહેલું "નમસ્કાર એ શું છે?" એ દ્વાર કહે છે

किं होज्ज नमोकारो जीवोऽजीवो गुणोऽहवा दव्वं ।
जीवो नो खंधो त्ति य तह नोगामो नमोकारो ॥ २८६३ ॥
जं जीवो नाणमओऽणन्नो नाणं च ज नमोकारो ।
तो सो जीवो दव्व गुणो त्ति सामाइएऽभिहिय ॥ २८६४ ॥
सव्वत्थिमओ खन्धो तदेगदेसो य ज नमोक्कारो ।
देसपडिसेहवयणो नोसद्दो तेण नोखन्धो ॥ २८६५ ॥
भूयग्गामो गामो तदेगदेसो तउ त्ति नोगामो ।
देसो त्ति सो किमेगोऽणेगो नेयो नयमयाओ ॥ २८६६ ॥
तप्परिणउ च्चिय जया सद्दाईण तया नमोक्कारो ।
सेसाणअणुवउत्तो वि लद्धिसहिओऽहवा जोग्गो ॥ २८६७ ॥
सगहनओ नमोकारजाइसामण्णओ सया एक्कं ।
सगहनओ नमोकारजाइसामण्णओ सया एक्क ।
इच्छइ ववहारो पुण एगमिहेग बहू बहुत्ते ॥ २८६८ ॥
उज्जुसुयाईण पुण जेण सय सपयं व वत्थु ति ।
पत्तेय पत्तेय तेण नमोक्कारमिच्छंति ॥ २८६९ ॥

નમસ્કાર એ શું વસ્તુ છે? જીવ છે, કે અજીવ છે? અથવા ગુણ છે કે, દ્રવ્ય છે? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા નૈગમાદિ અશુદ્ધનયની અપેક્ષાએ) નમસ્કાર એ જીવ છે (અજીવ નથી, અને તે જીવ સગ્રહ નયની અપેક્ષાએ અવિશિષ્ટ પચાસ્તિકાયાત્મક સ્કધરૂપ નથી, તેમજ (વિશેષ અપેક્ષાએ અવિશિષ્ટ ગ્રામરૂપ પણ નથી.) તેથી તે નમસ્કારનો સ્કધ અને નોગ્રામરૂપ છે, (કેમકે જીવરૂપ નમસ્કાર પચાસ્તિકાયાત્મક સ્કધનો એક દેશ છે, તથા

ચૌદ પ્રકારના ભૂતગ્રામનો પણ એક દેશ છે અહીં નોશબ્દ દેશવાચી છે.) જીવ જ્ઞાનમય છે, જ્ઞાન રૂપ છે, અને તે જ્ઞાન જીવથી અભિન્ન છે, તેથી જીવ નમસ્કાર છે. (અજીવ નથી, કેમકે તે જ્ઞાનરહિત છે) તે નમસ્કાર ગુણ છે કે દ્રવ્ય છે ? (એનો ઉત્તર પૂર્વે ૨૬૪૩ મી ગાથામા) સામાયિકની અંદર કહેલ છે, તે પ્રમાણે સમજવો. (પણ તેમા સામાયિકના સ્થાને નમસ્કાર સમજવો.) સર્વ પંચાસ્તિકાય સ્કંધ કહેવાય, (જીવ તે સ્કંધનો એક દેશ હોવાથી નમસ્કાર પણ તેનો એક દેશ છે, કેમકે નમસ્કારવાન્ અને નમસ્કાર એ બંનેનો અભે૦ ઉપચાર છે તેથી તેનો એક દેશ છે) અહીં 'નો શબ્દ દેશ પ્રતિષેધવાચી છે, તેથી નમસ્કારવાન્ જીવનો સ્કંધ રૂપ કહેવાય છે તથા (એકેન્દ્રિયાદિ ચૌદ જીવ ભેદરૂપ) ભૂતગ્રામ, તે ગ્રામ કહેવાય છે, તે ગ્રામનો, દેવ-મનુષ્યાદિરૂપ નમસ્કારવાન્ જીવ એકદેશ હોવાથી નમસ્કારનો ગ્રામ કહેવાય છે તે નમસ્કાર ભૂતગ્રામનો એક દેશ છતા પણ એક છે કે અનેક છે ? (આનો ઉત્તર) શેષ નયના અભિપ્રાયથી જાણવો જ્યારે નમસ્કારના પરિણામવાળો જીવ થાય, ત્યારે શબ્દાદિ ત્રણ નયોના અભિપ્રાયે જીવ નમસ્કાર કહેવાય છે, અને શેષ નૈગમાદિ નયોના અભિપ્રાયે નમસ્કારમા ઉપયોગરહિત હોય તો પણ જો લબ્ધિસહિત હોય, અથવા નમસ્કારને યોગ્ય હોય, તેવો જીવ પણ નમસ્કાર કહેવાય છે સંગ્રહનય નમસ્કાર જાતિ સામાન્યથી હમેશા એકજ નમસ્કાર ઇચ્છે છે, અને વ્યવહારનય (લોક વ્યવહારમા તત્પર હોવાથી) એક નમસ્કારવાન્ જીવને એક નમસ્કાર માને છે, તથા બહુ જીવોને બહુ નમસ્કાર માને છે તેમજ ઋજુસૂત્રાદિનયો વર્તમાન સમયવર્તિ સ્વકીય વસ્તુને વસ્તુ માને છે, તેથી તે પ્રત્યેકના જુદા જુદા નમસ્કાર માને છે. ૨૮૬૩-થી-૨૮૬૯.

હવે "નમસ્કાર કોનો છે ?" એ દ્વાર કહેવાને પુવ્વપડિવન્નઓ ઇત્યાદિ ગાથાની વ્યાખ્યા કરે છે

पडिवज्जमाणओ पुण एगोऽणेगो व सगह मो ु ।
इह्रो सेसनयाण पडिवन्ना णियमओऽणेगे ॥ २८७० ॥ दार
कस्स त्ति नमोकारो पुज्जस्स हि मपयाणभावाओ ।
नेगम-ववहारमय जह भिरखा कस्स जइणो त्ति ॥ २८७१ ॥
पुज्जस्सव पज्जाओ तप्पच्चयओ घडाइधम्म व ।
तद्धेउभावओ वा घडनिण्णाणाइमहाण व ॥ २८७२ ॥
अहवा स कर्तो चेय तस्स ज भिच्चभावमावन्नो ।
का तस्स नमोकारे चींता दामनरोवम्मे ॥ २८७३ ॥
जोवस्स सो जिणस्स व अज्जीवस्स उ जिणींदपडिमाए ।
जीवाण जईण पिव अज्जीवा ण तु पडिमाण ॥ २८७४ ॥
जीवस्साजीवस्स य जइणो पी स्स चेगओ समय ।
जीवाणमजीवाण य जईणो प माण चेगत्थ ॥ २८७५ ॥
जीवाणमजीवस्स य जईण पि स्स चेगओ समय ।
जीवाणमजीवाण य जईण पडिमाण चेगत्थ ॥ २८७६ ॥
जीवो त्ति नमोकारो नणु सव्वमय कह पुणो मेओ ।
इह जीवस्सेव सओ भण्णइ सामित्तचींतेय ॥ २८७७ ॥

નમસ્કાર પામનાર જીવ એક હોય કે અનેક હોય, એ પક્ષ સંગ્રહનય સિવાયના શેષનયોને સંમત છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો તે સર્વેને અનેક જીવો ઇષ્ટ છે. નમસ્કાર કોનો છે? પૂજ્યનો (કેમકે તે તેમને) અપાય છે. જેમકે ભિક્ષા કોની? યતિની. (તે પ્રમાણે અહીં પણ સમજવું.) આ મત નૈગમ તથા વ્યવહારનયનો છે અથવા નમસ્કાર એ પૂજ્યનો પર્યાય છે, કેમકે ઘટના આત્મીય સ્વરૂપની પેઠે તેમાં (આ પૂજ્ય છે,) એવો પ્રત્યય થાય છે. અથવા પૂજ્ય નમસ્કારનો હેતુ હોવાથી ઘટ વિજ્ઞાનના અભિધાનની પેઠે નમસ્કાર પૂજ્યનો પર્યાય છે, અથવા તે નમસ્કાર કરનાર પૂજ્યના ભૃત્યભાવને પામે છે, એટલે તે નમસ્કાર કરનારની દાસ અને ખરની ઉપમાવાળા નમસ્કારમાં શી ચિન્તા કરવી? જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરવો, તેથી તે જીવનો નમસ્કાર કહેવાય, જિનેશ્વરની પ્રતિમાને નમસ્કાર કરવાથી અજીવનો નમસ્કાર, યતિયોને નમસ્કાર કરવાથી જીવોનો નમસ્કાર, તેમની પ્રતિમાઓને નમસ્કાર કરવાથી અજીવોનો નમસ્કાર, યતિને અને પ્રતિમાને સાથે નમસ્કાર કરવાથી જીવનો તથા અજીવનો નમસ્કાર, યતિને અને પ્રતિમાઓને સાથે નમસ્કાર કરવાથી જીવનો તથા અજીવોનો નમસ્કાર, યતિયોને અને પ્રતિમાને એકીસાથે નમસ્કાર કરવાથી જીવોનો તથા અજીવનો નમસ્કાર, યતિયોને અને પ્રતિમાઓને એકીસાથે નમસ્કાર કરવાથી જીવોનો તથા અજીવોનો નમસ્કાર છે જીવ એ નમસ્કાર છે, એમ સર્વને સંમત છે, તો પછી એ ભેદ શા માટે? અહીં વિદ્યમાન જીવના અને નમસ્કારના સ્વામિત્વનો વિચાર કરાય છે, તેથી તે ભેદ છે. ૨૮૭૮-થી-૨૮૭૯.

નમસ્કાર પામતા જીવો એક અથવા અનેક હોય છે, એમ સંગ્રહનય સિવાયના બધા નયો માને છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન નમસ્કારવાળા જીવો તો અવશ્ય અનેક હોય છે, એમ તે નયો માને છે, કેમકે ચારે ગતિમાં પૂર્વપ્રતિપન્ન સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવો અસંખ્યાતા હમેશાં હોય છે. સંગ્રહનય સામાન્યવાદી હોવાથી ઉભય પક્ષમાં બહુત્વ નથી માનતો. આ ઉપરથી "નમસ્કાર કોનો છે?" એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એક જીવ અથવા અનેક જીવ નમસ્કારના સ્વામિ છે, એમ સિદ્ધ થયું.

શિષ્ય નમસ્કારનો સ્વામી જીવ છે, તો તે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય પૂજ્ય જીવ સ્વામી છે, કે નમસ્કાર કરનાર જીવ સ્વામી છે?

આચાર્ય —તારા એ પ્રશ્નનો જવાબ નય વિચારથી આપવો જોઇએ તેમાં પ્રથમ નૈગમ તથા વ્યવહારનયના અભિપ્રાય પ્રમાણે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય-પૂજ્ય આત્મા નમસ્કારનો સ્વામી છે, પણ નમસ્કાર કરનાર જીવ તેનો સ્વામી નથી, કારણ કે નમસ્કાર પૂજ્યને અપાય છે. જેમ લોકમાં પણ ભિક્ષા કોની છે? એના ઉત્તરમાં યતિની છે, પણ આપનારની નથી, એમ કહેવાય છે, તેવી રીતે અહીં પણ સમજવું.

અથવા ઘટના પોતાના રૂપાદિ ધર્મો, ઘટની અંદર ઘટની પ્રતીતિ કરાવનાર હોવાથી, ઘટના પર્યાયો છે, તેમ નમસ્કાર પણ પૂજ્યની અંદર "આ પૂજ્ય છે" એવી પ્રતીતિ કરાવનાર હોવાથી તે પૂજ્યનો પર્યાય છે અથવા ઘટ સંબંધી જ્ઞાન અને તેનું કથન ઘટના હેતુ હોવાથી ઘટના પર્યાય છે, તેવીજ રીતે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય અરિહંતાદિકને જોવાથી ભવ્ય જીવને વિશિષ્ટ ઉલ્લાસથી નમસ્કાર કરવાનો અભિપ્રાય ઉત્પન્ન થાય તેથી તે પૂજ્ય આત્મા નમસ્કારનો હેતુ હોવાથી નમસ્કાર પૂજ્યનો પર્યાય છે

વળી નમસ્કાર જીવ નમસ્કાર કરનાર તે પૂજ્ય આત્માનું દાસત્વ પામે છે, તેથી દાસ અને ખરની ઉપમાવાળા તે નમસ્કાર ઉપર નમસ્કાર કરનારનો અધિકાર નથી.

કારણ કે જેમ-" दासेय । मे खरो कीओ दासो वि मे खरो विमे " નોકરે મારા માટે ખર ખરીદ્યો, તે દાસ પણ મારો છે, અને ખર પણ મારો છે." આ સિદ્ધાન્તોક્ત ન્યાયથી દાસ જેવો નમસ્કાર, અને ખર સમાન નમસ્કાર, એ બન્ને પૂજ્ય આત્મા અર્હદાદિકનાજ છે, પણ નમસ્કાર કરનારના નથી.

અહીં એક વાત વિશેષ સમજવાની છે, તે એ છે કે-પૂજ્ય વસ્તુ બે પ્રકારની છે, એક જીવરૂપ અને બીજી અજીવરૂપ. તેમા જીવરૂપ પૂજ્ય વસ્તુ તે જિનેશ્વરાદિ, અને અજીવરૂપ પૂજ્ય વસ્તુ તે તેમની પ્રતિમા વિગેરે જાણવી. આ જીવ તથા અજીવ પ'ના એક વચન અને બહુવચનવડે આઠ ભાગ છે જેમકે જીવનો ૧ નમસ્કાર, ૨ અજીવનો નમસ્કાર, ૩ જીવોનો, ૪ અજીવોનો, ૫ જીવનો અને અજીવનો, ૬ જીવનો અને અજીવોનો, ૭ જીવોનો અને અજીવનો, ૮ જીવોનો અને અજીવોનો નમસ્કાર. આ આઠે ભાગા ભાષ્યકાર મહારાજે ઉદાહરણ પૂર્વક કહ્યા છે. તેમા પ્રથમ જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરવો ૧ તે જીવનો નમસ્કાર, ૨ જિનેશ્વરની પ્રતિમાને નમસ્કાર કરવો તે અજીવનો નમસ્કાર, ૩ મુનિઓને નમસ્કાર કરવો તે જીવોનો નમસ્કાર, ૪ અને પ્રતિમાઓને નમસ્કાર કરવો તે અજીવોનો નમસ્કાર, ૫ મુનિને તથા પ્રતિમાને સાથે નમસ્કાર કરવો તે જીવનો અને અજીવનો નમસ્કાર ૬ મુનિઓને તથા પ્રતિમાઓને સાથે નમસ્કાર કરવો તે જીવોનો અને સાથે અજીવોનો નમસ્કાર, ૭ ઘણા મુનિઓને અને એક પ્રતિમાને સાથે નમસ્કાર કરવો તે જીવોનો તથા અજીવનો નમસ્કાર, ૮ ઘણા મુનિઓ તથા ઘણી પ્રતિમાઓને સાથે નમસ્કાર કરવો તે જીવોનો અને અજીવોનો નમસ્કાર કહેવાય છે.

શિષ્ય-મહારાજ પૂર્વે ૨૮૬૨ મી ગાથામા "જીવનમસ્કાર છે," એમ સર્વ નયોને સમત સમાન અધિકરણ આપી કહ્યુ છે અને અહી જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરવો તે "જીવનો નમસ્કાર," ઇત્યાદિ છઠ્ઠી વિભક્તિનો નિર્દેશ કરીને બન્નેનો ભેદ શાથી કહો છો?

આચાર્ય —સમાન અધિકરણવાળો જીવરૂપ નમસ્કાર, એ પૂજ્ય આત્માનો છે? કે નમસ્કાર કરનારનો છે? એનો વિચાર અહી પ્રસ્તુત હોવાથી છઠ્ઠી વિભક્તિનો નિર્દેશ કર્યો છે તેથી કાઇ હરકત જેવુ નથી ૨૮૭૦ થી ૨૮૭૭

હવે સંગ્રહ નયના મતે નમસ્કારનુ સ્વામિત્વ વિચારે છે

सामण्णमेत्तगाही स परजिए परविसेसनिरवेक्खो ।
सगहनओऽभिमण्णइ नमिहेगस्साविसिट्ठस्स ॥ २८७८ ॥

जीवस्साजीवस्स व सस्स परस्स व विसेसगेऽभिण्णो ।
न य भेयमिच्छइ सया स नमो सामण्णमेत्तस्स ॥ २८७९ ॥

जीवो नमो त्ति तुल्लाऽहिगरण त बेइ न उ स जीवस्स ।
इच्छइ जाऽसुद्धयरो त जीवस्सेय नवस्स ॥ २८८० ॥

ગાથાર્થ —સ્વ-પર, જીવાજીવ આદિ વિશેષની અપેક્ષારહિત સંગ્રહનય સામાન્ય માત્રગ્રાહી હોવાથી તે નમસ્કારને એક અવિશિષ્ટ સત્તારૂપનો માને છે જીવનો કે અજીવનો અથવા સ્વ-પર નો અભેદ વિશેષણમા અભિન્ન આ નયભેદ નથી માનતો પણ નમસ્કાર સામાન્ય રૂપેજ તેને માને છે જીવ એજ નમસ્કાર છે, એ પ્રમાણે સમાન અધિકરણ આ નય કહે છે પણ જીવનો નમસ્કાર એમ ભિન્ન અધિકરણ નથી માનતો અથવા આ

અશુધ્ધતર સંગ્રહનય તે નમસ્કારને જીવનોજ માને છે, બીજા સાત ભાગે નથી માનતો. ૨૮૭૮ થી ૨૮૮૦.

સંગ્રહનય સામાન્યમાત્રગ્રાહી હોવાથી જીવનો નમસ્કાર-અજીવનો નમસ્કાર ઈત્યાદિ વિશેષણરહિત સત્તા માત્રરૂપે નમસ્કારને માને છે, કારણ કે જીવનો યા અજીવનો, સ્વનો કે પરનો નમસ્કાર ઇત્યાદિ વિશેષણોવડે આ નય નમસ્કારનો ભેદ નથી માનતો પણ સત્તા-સામાન્ય રૂપે એકજ માને છે

અહીં કદાચ એમ પૂછવામાં આવે કે નમઃ શબ્દ રૂપ નમસ્કારનો સ્વસ્વરૂપે આધારાદિ ભેદ આ નય ભેદ માને છે કે નહિ ? એના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે નમસ્કાર સામાન્ય માત્રનો આધારાદિ ભેદમા પણ આ નય સવકાળ ભેદ નથી માનતો, સામાન્યમાત્રગ્રાહિ હોવાથી સર્વત્ર એકજ માને છે અથવા જીવનો નમસ્કાર” એ પ્રમાણે છઠ્ઠી વિભક્તિવડે જે ભેદ કહ્યો છે, તેનો ભેદ આ નય મૂળથીજ સર્વથા નથી માનતો, એટલે જીવનો નમસ્કાર કે અજીવનો નમસ્કાર, એવો સ્વામિત્વનો વિચાર તો કયાથી થઇ શકે ? કારણ કે “જીવ એજ નમસ્કાર છે ” એ પ્રમાણે સમાન અધિકરણતાજ (એક વિભક્તિ) આ નય માને છે, પણ “ જીવનો નમસ્કાર ” એવુ ભિન્ન અધિકરણ (જુદી વિભક્તિ) નથી માનતો અથવા અશુદ્ધતર સંગ્રહનય, પૂર્વોક્ત આઠ ભાગામાંથી પહેલો ભાગો માને છે. એટલે કે જીવ સામાન્યનો નમસ્કાર છે, એમ આ નય માને છે, બાકીના સાત ભાગા નથી માનતો.૨૮૮૦

હવે ઋજુસૂત્રના અભિપ્રાયે નમસ્કારનુ સ્વામિત્વ વિચારે છે.

उज्जुसुयमय नाण सद्दो किरिया च ज नमोक्कारो।
होज्ज नहि सव्वहा सो जुत्तो तक्कत्तुरन्नस्स ॥ २८८१ ॥
नाण जीवाणन्न त कहमत्थन्तरस्स पुज्जस्स ।
जीवस्स होउ किह वा पडिमाए जीवरहियाए ? ॥ २८८२ ॥
एव सद्दो किरिया य सद्द-किरियाव्वओ जओ धम्मो।
न य धम्मो दव्वतरसचारी तो न पुज्जस्स ॥ २८८३ ॥
एव च कयविणासा-ऽकयागमे-गत्त-सगराईया ।
अन्नस्स नमोक्कारे दोसा बहवो पसज्जति ॥ २८८४ ॥
जइ सामिभावओ होज्ज पूअणिज्जस्स सो तो को दोसो ? ।
अत्थतरभूयस्स वि जह गावो देवदत्तस्स ॥ २८८५ ॥
असनद् ववएसो हवेज्ज दव्वम्मि न उ गुणे जुत्तो ।
पडयस्स सुक्कभावो भन्नइ न हि देवदत्तस्स ॥ २८८६ ॥

ઋજુસૂત્ર નયનો એવો મત છે કે જે નમસ્કાર છે, તે ઉપયોગાત્મક જ્ઞાન, રૂપ અરિહંતોને નમસ્કાર થાઓ ઇત્યાદિ શબ્દરૂપ, અથવા શિરોનમનાદિ ક્રિયારૂપ છે, તેથી તે નમસ્કાર તેના કર્તા સિવાય બીજાનો કોઇ પણ રીતે કહી શકાય નહિ કારણ કે જ્ઞાનરૂપ નમસ્કાર તે જીવથી અભિન્ન છે, તે અર્થાન્તર રૂપ પૂજ્યનો છે એમ કેમ કહી શકાય ? અથવા (અસંમત છતા પણ વિચારની ખાતર માની લઈએ કે) ભલે જીવનો નમસ્કાર હો, પરન્તુ જીવરહિત-અચેતન પ્રતિમાનો તે કેવી રીતે હોઈ શકે ? (નજ હોઈ શકે.)

એજ પ્રમાણે શબ્દરૂપ અને ક્રિયારૂપ નમસ્કાર પણ શબ્૦ કરનાર અને ક્રિયાવાન્ (નમસ્કાર કરનાર) ના ધર્મ છે, તે ધર્મ અ ય દ્રવ્યમા જાય નહિ માટે પૂજ્યનો નમસ્કાર નથી. જો એ પ્રમાણે (પૂજકે કરેલો નમસ્કાર પૂજ્યનો માનવામા આવે તો, કૃતનાશ-અકૃતઆગમ એકત્વ-અને સકરાદિ ઘણા દોષો પ્રાપ્ત થાય. જેમ ગાયો અન્યત્ર છતા તે દેવદત્તની છે, એમ કહેવાય છે, તેવી રીતે નમસ્કાર પૂજકને વિષે હોય, તો પણ સ્વામિભાવે અર્થાન્તરભૂત પૂજ્યનો નમસ્કાર માનવામા શો દોષ છે ? (એમ કહેવામા આવે તો) આ આનુ છે, એવો વ્યવહાર દ્રવ્યમા કરી શકાય, પણ ગુણની અદર ન કરી શકાય કારણ કે પટનો શુક્લભાવ તે દેવદત્તનો ન કહી શકાય (કેમકે એથી સાકર્ય આદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય.) ૨૮૮૬-થી-૨૮૮૬.

ववएसाभावम्मि वि नणु सामित्तमणिवारियं चेव ।
अन्नाधाराण वि हु सगुणाण व भोगभावाओ ॥ २८८७ ॥
एव पि न सो पुज्जस्स तप्फलाभावओ परधण व ।
जुत्तो फलभावाओ सधण पिव पूजयतस्स ॥ २८८८ ॥
नणु पुज्जस्सेव फल दीसइ पूजा न पूजयतस्स ।
नाणुवजीवितणओ त तस्स फल जहा नभसो ॥ २८८९ ॥
न य दिट्ठफलत्थोऽय जुत्तो पुज्जस्स वोवगाराय ।
किंतु परिणामसुद्धी फलमिह सा य पूजयओ ॥ २८९० ॥
कत्तुरहीणत्ताओ तग्गुणाओ तप्फलोवभोगाओ ।
तस्स य खओवसमओ तज्जोगाओ य सो तस्स ॥ २८९१ ॥

અન્ય આધારવાળા ગુણોનો એવા વ્યવહારનો અભાવ છતા પણ સ્વગુણોની પેઠે ભોગભાવથી તેનુ સ્વામિત્વ નિવારી નહિ શકાય (એમ કહેવામા આવે તો) એ પ્રમાણે પણ પારકા ધનની પેઠે તેના ફળના અભાવે, તે નમસ્કાર પૂજ્યનો નહિ કહેવાય, પરન્તુ સ્વધનની પેઠે ફળના સદ્ભાવથી પૂજકનો નમસ્કાર કહેવો યોગ્ય છે. પૂજારૂપ ફળ પૂજ્યને જ જણાય છે, પૂજકને નથી જણાતુ, (એમ કહેવામા આવે, તો) આકાશની પેઠે વીતરાગ અનુપજીવી હોવાથી તે ફળ તેમનુ નથી વળી નમસ્કાર દૃષ્ટ ફળરૂપ પ્રયોજનવાળો નથી, અથવા પૂજ્યના ઉપકાર માટે પણ નથી, પરન્તુ પરિણામની વિશુદ્ધિ એ નમસ્કારનુ ફળ માન્યુ છે, અને તે વિશુદ્ધિ પૂજકનેજ થાય છે નમસ્કાર કર્તાને આધીન હોવાથી, તેનો ગુણ હોવાથી, તેના ફળના ઉપભોગથી, તેના ક્ષયોપશમથી અને તેના યોગથી તે નમસ્કાર પૂજકનોજ છે, ૨૮૮૭-થી-૨૮૯૧.

અન્ય આધારવાળા-પટાદિગત શુક્લાદિગુણો દેવદત્તના એવા વ્યવહારનો અભાવ છતાપણ તેને તેનુ સ્વામિત્વ નિવારી નહિ શકાય કારણ કે જેમ પોતાના રૂપાદિ ગુણોનો ભોગવનાર દેવદત્ત પોતાના ગુણોનો સ્વામી છે, તેવી રીતે પોતાના વસ્ત્રના શુક્લાદિ ગુણો દેવદત્તવડે ભોગવાતા હોવાથી તેનો તે સ્વામી છે. એજ પ્રમાણે જો નમસ્કાર પૂજકની અદર હોય અને પૂજ્ય તેનો સ્વામી થાય, તો શુ દોષ છે ?

એ પ્રમાણે કહેવામા આવે, તો પણ તે નમસ્કાર પૂજ્યનો નહિ કહી શકાય, કારણકે પારકાના ધનની પેઠે નમસ્કારના સ્વર્ગાદિરૂપ ફળનો પૂજ્યને અભાવ છે, અને

પૂજનારને તે સ્વધનની પેઠે સ્વર્ગાદિ ફળના સદ્ભાવવાળો હોવાથી પૂજકનો તે છે એમ કહેવુ યોગ્ય છે.

પૂજ્યને પૂજારૂપ ફળ પ્રત્યક્ષ જણાય છે, અને પૂજકને તે નથી જણાતુ, માટે પૂજ્યને નમસ્કારના ફળનો અભાવ છે, એમ જે કહ્યું છે, તે અયોગ્ય છે. આ પ્રમાણે નૈગમાદિ નયવાદીઓ કહેવા માગે તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે આકાશની પેઠે અનુપજીવી હોવાથી તે પૂજારૂપ ફળ પૂજ્યનુ નથી જે જેનો અનુપજીવી હોય, તે તેનુ ફળ ન કહેવાય." જેમ દહ્યમાન અગરૂ-કર્પૂરાદિનો ધુમ પ્રસરતા પુષ્પ સુવાસાદિ ફળ આકાશનુ નથી, પરંતુ તેના ઉપજીવક દેવદત્તાદિકનુ છે, તેવી રીતે અહીં પણ વીતરાગદેવ પૂજાના અનુપજીવી હોવાથી તે તેનુ ફળ નથી, પણ પૂજકનુજ છે વળી દૃષ્ટફળવાળો નમસ્કાર પૂજકને છે એમ નહિ, તેમજ પૂજ્યના ઉપકાર માટે છે, એમ પણ નહિ, પરન્તુ પરિણામની વિશુદ્ધિ એ નમસ્કારનુ અનન્તર ફળ છે, અને સ્વર્ગ-અપવર્ગ આદિ પરંપરાએ ફળ છે. એ પરિણામની વિશુદ્ધિ તથા સ્વર્ગપ્રાપ્તિ વિગેરે ફળ પૂજકનુજ છે, પૂજ્યનુ નથી, માટે નમસ્કાર પણ પૂજકનોજ કહેવાય, પૂજ્યનો ન કહેવાય

વળી નમસ્કાર પૂજકથી કરાતો હોવાથી તે તેનેજ આધીન છે, તેથી સ્વધનની પેઠે નમસ્કાર તેના કર્તાનો છે. તથા નમસ્કાર જ્ઞાન-શબ્દ-ક્રિયારૂપ હોવાથી નમસ્કાર કરનારના ગુણરૂપ છે, તેથી તે તેનો છે, નમસ્કારના સ્વર્ગાદિ ફળનો ભોક્તા તે પૂજક હોવાથી તે સ્વધનની પેઠે તે તેનો છે, તેમજ નમસ્કારના કારણભૂત જે કર્મનો ક્ષયોપશમ તે પણ તેના કર્તામાજ હોવાથી તે તેનો છે, કેમકે કારણ વિના કાર્ય અન્યત્ર હોઈ શકે નહિ. તથા નમસ્કાર એ તેના કર્તાના પરિણામરૂપે હોવાથી પણ તે તેના કર્તાનોજ છે અન્યનો નથી ૨૮૯૧

હવે શબ્દાદિ ત્રણ નયના મતે નમસ્કારનું સ્વામિત્વ કહે છે.

> जं नाणं चेय नमो सद्दाईण न सद्द-किरियाओ ।
> तेण विसेसेण तय वज्झस्स न तेऽणुमण्णंति ॥ २८९२ ॥ दार

શબ્દાદિ ત્રણ નયોના મતે ઉપયોગરૂપ જ્ઞાનજ નમસ્કાર છે, પણ શબ્દ તથા ક્રિયા નમસ્કાર નથી. (કેમકે એ નયો શુદ્ધ હોવાથી જ્ઞાનવાદી છે) તેથી વિશેષે કરીને બાહ્ય જિનેશ્વરાદિનો અથવા તેમની પ્રતિમાનો નમસ્કાર તે નયો નથી માનતા. (પરન્તુ તદુપયોગવાન્ પૂજકનોજ નમસ્કાર માને છે) ૨૮૯૨

હવે केन દ્વાર-નમસ્કાર શા વડે થાય છે, તે કહે છે,

> नाणावरणिज्जस्स य दंसणमोहस्स तह खओवसमो ।
> जीवमजीवे अट्ठसु भंगेसुं होइ सव्वत्थ ॥ २८९३ ॥ ८९३-३०३

> केणं ति नमोक्कारो साहिज्जइ लब्भए व भणियम्मि ।
> कम्मखओवसमाओ किं कम्म को खओवसमो ? ॥ २८९४ ॥

> मइ सुयनाणावरणं दंसणमोहं च तदुवघाईणि ।
> तप्फड्डयाइं दुविहाइं सव्व देसोवघाईणि ॥ २८९५ ॥

सव्वेसु सवघाइसु हएसु देसोवघाइयाण च ।
भागेहिं मुच्चमाणो समए समए अणंतेहिं ॥ २८९६ ॥

पढमं लहइ नकारं एक्केक्कं वन्नमेवमन्नं पि ।
कमसो विसुज्झमाणो लहइ समत्तं नमोक्कारं ॥ २८९७ ॥

खीणमुइन्नं सेसयमुवसंतं भण्णए खओवसमो ।
उदय-विघाय उवसमो जा समुइन्नस्स य विसुद्धी ॥ २८९८ ॥

सो सुयनाणं मइमणुगयं च तं जं च सम्मदिट्ठिस्स ।
तो तल्लाभे जुगवं मइ-सुय सम्मत्तलाभो त्ति दारं ॥ २८९९ ॥

જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનમોહનીયનો જે ક્ષયોપશમ, (તે વડે નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે) અને જીવમા-અજીવમા ઇત્યાદિ આઠે ભાગામા સર્વત્ર નમસ્કાર-હોય છે. નમસ્કાર શાથી પ્રાપ્ત થાય ? એમ પૂછવામા આવે, તો તે કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે. કર્મ કયુ ? અને ક્ષયોપશમ કયો ? મતિ-શ્રુતજ્ઞાનાવરણ-અને દર્શનમોહનીય કર્મના નમસ્કારને ઉપઘાતક સ્પર્ધકો બે પ્રકારના છે, સર્વઘાતિ અને દેશઘાતી સ્પર્ધકો એમાના સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો સર્વ નાશ-પામવાથી અને દેશઘાતિ સ્પર્ધકોના અનન્તમા ભાગોથી સમય સમયે મુકાતા પ્રથમ નકાર અક્ષર પ્રાપ્ત થાય છે, તે પછી વિશુદ્ધ થતા અનુક્રમે બીજા પણ એકેક અક્ષર પ્રાપ્ત થવાથી સમસ્ત નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે. ઉદીત કર્મનો ક્ષય, અને શેષ અનુદીત કર્મનો ઉપશમ તે ક્ષયોપશમ કહેવાય છે. ઉદયનો વિઘાત તે ઉપશમ, અને ઉદીતની જે વિશુદ્ધિ તે ક્ષય કહેવાય છે (ક્ષયસહિત ઉપશમ તે ક્ષયોપશમ.) નમસ્કાર સ્વય શ્રુતરૂપ છે, અને તે શ્રુત મતિપૂર્વક છે એ બન્ને સમ્યગ્દૃષ્ટિને હોય છે, તેથી કરીને તે નમસ્કારનો લાભ થવાથી યુગપત્-એકી સાથે મતિજ્ઞાન-શ્રુત-જ્ઞાન અને સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે (આ કારણથી મતિ-શ્રુત જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનમોહનીયનો ક્ષયોપશમ અહીં ગ્રહણ કર્યો છે.) ૨૮૯૬-થી-૨૮૯ .

હવે कस्मिन् દ્વાર-નમસ્કાર શામા હોય છે ? તે કહે છે

कम्हि नमोकारोऽयं बाहिरवत्थुम्मि कत्तुराधारो ।
नेगम ववहारमयं जीवादावट्ठभेयम्मि ॥ २९०० ॥

ज सो जीवाणन्नो तेण तओ जत्थ सो वि तत्थेव ।
एगम्मि अणेगेसु व जीवाजीवोभएसु वा ॥ २९०१ ॥

नणु नेगमाइवयणं पुज्जस्स तओ कहं न तत्थेव ?
तस्स य न य तम्मि तओ धन्नं व नरस्स खेत्तम्मि ॥ २९०२ ॥

सामण्णमेत्तगाही स-परजिए-यरविसेसनिरवेक्खो ।
संगहनओऽभिमन्नइ आहारे वत्थुविसिट्ठम्मि ॥ २९०३ ॥

जीवम्मि अजीवम्मि व सम्मि परम्मि व विसेसणेऽभिन्नो ।
न य मेयमिच्छइ स नमो सामन्नमेत्तस्स ॥ २९०४ ॥

जीवो नमो त्ति तुल्लाहिगरणयं बेइ न उ स जीवम्मि ।
इच्छइ वाऽसुद्धयरो त जीवे चेव नन्नम्मि ॥ २९०५ ॥
उज्जुसुयमय नाणं सद्दो किरिया च जं नमोकारो ।
होज्ज न हि सव्वहा सो मओ तदत्थतरब्भूओ ॥ २९०६ ॥
सगुणिम्मि नमोकारो तग्गुणओ नीलया व पण्णम्मि ।
इहरा गुणसंकरओ सव्वेगत्तादओ दोसा ॥ २९०७ ॥
भिन्नाधार पेच्छइ नणु रिजुसुत्तो जहा वसइ खम्मि ।
दव्व तत्थाहिगय गुण-गुणिसत्रधिर्चितेयं ॥ २९०८ ॥
सो समन्नइ न गुण निययाहार तया सय इहरा ।
को दोसो जइ दव्व हवेज्ज दव्वतराहारं ? ॥ २९०९ ॥
ज नाण बेइ य नमो सदाईण न सद्द-किरिया वि ।
तेण विसेसेग तय वज्झम्पि न तेऽनुमन्नंति ॥ २९१० ॥
इच्छइ अवि उज्जुसुओ किरिय पि स तेण तस्स काए वि ।
इच्छंति न सद्दनया नियमा तो तेसिं जीवम्मि दार ॥ २९११ ॥

આ નમસ્કાર કઈ વસ્તુમા હોય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા જીવાદિ આઠે ભાગામા કર્તાના આધારભૂત જીવાદિ બાહ્ય વસ્તુની અદર તે હોય છે, એમ નૈગમ તથા વ્યવહાર નયનો મત છે. કારણ તે નમસ્કાર જીવથી અભિન્ન હોતો નથી જ્યા એક જીવ કે અજીવ હોય અથવા અથવા અનેક જીવો કે અજીવો હોય, અથવા ઉભયરૂપે હોય, ત્યા તે નમસ્કાર પણ હોય છે. (અન્યથા અભેદ ઘટી શકે નહિ.) નૈગમાદિ નયોના વચનાનુસાર નમસ્કાર પૂજ્યનો છે, તો તે તેમા (પૂજ્યમા)કેમ ન હોય ? (નૈગમાદિ નયોના મતે નમસ્કાર પૂજ્યનો છે, એ વાત સત્ય છે, પરન્તુ) તે નમસ્કાર તે પૂજ્યમાજ હોય, એવો નિયમ નથી કેમકે જે વસ્તુ જેના સબધી હોય, તે તેનોજ આધાર હોય, એવુ કઈ નથી (અન્યથા પણ જણાય છે) જેમ ધાન્ય દેવદત્તાદિ મનુષ્યનુ હોય છે, તે તેની અદરજ નથી હોતુ, પરન્તુ આધારભૂત ક્ષેત્રની અદર હોય છે. (તેમ અહી પણ સમજવુ) સ્વ-પરજીવાજીવાદિ વિશેષની અપેક્ષારહિત સગ્રહનય સામાન્યમાત્ર ગ્રાહી હોવાથી નમસ્કારને અવિશિષ્ટ-સામાન્ય આધારમા માને છે. (કેમકે જીવમા યા અજીવમા અથવા સ્વમા કે પરમા ઇત્યાદિ વિશેષણની અદર આ નય અભિન્નવાદી હોવાથી નમસ્કાર સામાન્ય માત્રનો આધારાદિ ભેદે ભેદ નથી માનતો. " જીવ-નમસ્કાર છે " એ પ્રમાણે (આ નય) તુલ્ય અધિકરણ કહે છે, પરન્તુ તે નમસ્કાર જીવમા-છે, એમ વ્યધિકરણ નથી માનતો, અથવા જો એ પ્રમાણે માને છે, તો તે અશુદ્ધતર સગ્રહ જીવમાજ નમસ્કાર માને છે, પણ અજીવમા નથી માનતો. ઋજુસૂત્રનયના મતે જે નમસ્કાર છે, તે જ્ઞાનરૂપ, શબ્દરૂપ-અથવા ક્રિયારૂપ થાય, તેથી તે નમસ્કાર કર્તાથી સર્વથા અર્થાન્તરભૂત નથી માનેલ કેમકે પત્રમા નીલત્વ ગુણની પેઠે, નમસ્કાર તેના કર્તાનો ગુણ હોવાથી તે પોતાના ગુણીની અદરજ હોય છે અન્યથા (અન્યનો ગુણ અન્યત્ર જાય તો) ગુણોની સાકર્યતા થાય, અને સર્વ ગુણીઓને સાકર્યતા-એકતા વિગેરે

કોષો પ્રાપ્ત થાય. " આકાશમા રહું છું " ઇત્યાદિની પેઠે ઋજુસૂત્રનય ભિન્ન આધાર માને છે. (તો પછી અહીં તેના મતે ભિન્ન આધારનો નિષેધ કેમ કરાય છે ? એમ કહેવામા આવે તો તે ભિન્ન આધાર) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ માને છે. (દેવાદત્તાદિ દ્રવ્ય આકાશાદિ દ્રવ્યાન્તરમા રહે છે, એમ આ નય માને છે) કેમકે ત્યા અધિકૃત છે, અને અહીં તો ગુણ-ગુણીના સબધનો વિચાર પ્રસ્તુત છે. (તેથી અન્યનો ગુણ અન્યમા હોય એમ આ નય નથી માનતો) શબ્દાદિનયો જ્ઞાનનેજ નમસ્કાર કહે છે, શબ્દ-તથા ક્રિયાને નથી કહેતા, તેથી વિશેષે કરીને નયો નમસ્કાર કરનાર જીવથી બાહ્ય વસ્તુમા નમસ્કાર નથી માનતા. ઋજુસૂત્રનય પણ એ પ્રમાણે (નમસ્કાર કરનાર જીવમાજ નમસ્કાર) માને છે (એમ કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે. કેમકે) તે નય નમસ્કારને ક્રિયારૂપ અને શબ્દરૂપ પણ માને છે, તેથી તેના મતે નમસ્કાર કરનારના શરીરમા પણ નમસ્કાર છે, અને શબ્દનયો એ પ્રમાણે (શબ્દરૂપે તથા ક્રિયારૂપે નમસ્કારને નથી માનતા, (પણ ઉપયોગ રૂપેજ માને છે તેથી તેઓના મતે નમસ્કાર અવશ્ય જીવની અદરજ છે (શરીરમા નથી) ૨૯૦૧-થી-૨૯૧૧

હવે નમસ્કાર કેટલોક કાળ હોય છે ? તે દ્વાર કહે છે.

उवओग पडुच्चतोमुहुत्त लद्धी जहण्णय चेव ।
उक्कोस छावट्ठी सागर, अरिहाइ पचविहो ॥ २९१२ ॥८९४ ३०४

सो कइविहो त्ति भणिए पचविहो भणइ ननु पुराभिहिय ।
इक्क नमोऽभिहाण केण विहाणेण पचविह ? ॥ २९१३ ॥
एग नमोऽभिहाण तदरुहयाइयसनिवायाओ ।
जायइ पचविगप्प पचविहत्थोवओगाओ ॥ २९१४ ॥
अहवऽपयाइनिवायणाहि नेवाइय ति ताइ च ।
पचाऽऽइयाईणि पयाणि त निवयए जेसु ॥ २९१५ ॥
अहवा नेवाइयपयपयत्थमेत्ताभिहाणओ पुव्व ।
इहमरिहदाइपचविधपयपयत्थोवदेसणया ॥ २९१६ ॥
नणु वत्थुम्मि पयत्थो न जओ तच्चकहण तहि जुत्त ।
तह वि पयत्थ तत्थेव लाववत्थ पवोच्छिहिइ ॥ २९१७ ॥ दार

ઉપયોગની અપેક્ષાએ નમસ્કારની સ્થિતિ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્તની છે, તથા લબ્ધિની અપેક્ષાએ જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છાસઠ સાગરોપમથી અધિક છે. અરિહતાદિ પાચ પ્રકારે નમસ્કાર છે તે નમસ્કાર કેટલા પ્રકારે છે ? એમ પૂછવામા આવે, તો તે પાચ પ્રકારે છે પૂર્વે નમ એવુ નામ એકજ કહ્યુ છે, તો કયા ભેદે તેના પાચ પ્રકાર કહો છો ? (એમ પૂછવામા આવે તો) તે નમ એવુ નામ એકજ છે, પરન્તુ તે અરિહતાદિ પાચ પદોની આદિમા આવતુ હોવાથી અરિહતાદિ પાચ પ્રકારના અર્થોપયોગી પાચ પ્રકારે થાય છે અથવા અન્ય પદોની આદિમા તે નમ પદ પડતુ હોવાથી તે નૈપાતિક પદ કહેવાય છે, જે અન્ય પદોની આદિમા તે પડે

છે તે અન્ય પદા અરિહંતાદિ પાંચ છે, (તેવી તે નમસ્કાર પાચ પ્રકારે છે) અથવા પૂર્વે (પદદ્વારમાં) નૈપાતિક પદનો પદાર્થ માત્ર કહેવાથી (પાચ પ્રકારનો નમસ્કાર કહ્યો છે, અને અહી (નમસ્કાર કેટલા પ્રકારે છે, તે દ્વારમા) અરિહંતાદિ પાચ પ્રકારના પદોનો પદાર્થ કહેવાથી નમસ્કાર પાચ પ્રકારનો કહ્યો છે આગળ વસ્તુદ્વારમા અરિહંતાદિ પદોનો અર્થ કહેવાશે, (તો પછી તે અહી કહેવાશે એમ શાથી કહ્યો છો ? એમ કહેવામા આવે તો) તે યોગ્ય નથી, (કેમકે અહી અરિહંતાદિ પદોનો અર્થ કહ્યો હોય તો) ત્યા તેમનુ સ્વરૂપ નિવેદન કરવુ યોગ્ય ગણાય. તોપણ ત્યાજ લાઘવાર્થે તે પદોનો અર્થ કહેવાશે. એ પ્રકારે છ પ્રકારની પ્રરૂપણા કહી ૨૯૧૨ થી ૨૯૧૭.

હવે નવ પ્રકારની પ્રરૂપણા કહે છે —

संतपयपरुवणया दव्वपमाणं च खेत्त फुसणा य ।
कालो य अंतर भाग-भाव अप्पाबहुं चेव ॥ २९१८ ॥८९५ ३०५
संतपयं पडिवन्ने पडिवज्जते य मग्गआ गईसु ।
इंदिय काए जोए वेयकसाए य लेस्सा य ॥ २९१९ ॥८९६-३०६
सम्मत्त-नाण-दंसण-संजय-उवओगओ य आहारे ।
भासग परित्त-पज्जत्त-सुहुम सण्णी य भवचरिमे ॥२९२०॥८९७-३०७
पलियमसंखेज्जइमो पडिवन्नो होज्ज खेत्तलोगस्स ।
सत्तसु चोद्दसभागेसु होज्ज फुसणा वि एमेव ॥ २९२१ ॥८९८-३०८
एग पडुच्च हेट्ठा जहेव नाणाजियाण सव्वद्धा ।
अंतर पडुच्चमेग जहन्नमंतोमुहुत्त तु ॥ २९२२ ॥ ८९९-३०९
उक्कोसणंतकाल अवड्ढपरियट्टगं च देसूण ।
णाणाजीवे णत्थि उ भावे य भवे खओवसमे ॥ २९२३ ॥९००-३१०
जीवाणणंतभागो पडिवन्नो सेसगा अणंतगुणा । दार ।
वत्थु तरहंताई पंच भवे तेसिमो हेऊ ॥ २९२४ ॥ ९०१-३११

अहवोसप्पु-सप्पिणिकालो नियओ य तव्विसिट्ठो य ।
कत्थत्थि नमोक्कारो नव त्ति जेय जहा सुत्त ॥ २९२५ ॥
मइ-सुयनाण नवहा नदीए जह परुविय पुव्व ।
तह चेव नमोक्कारो सोवि सुयब्भंतरो जम्हा ॥ २९२६ ॥

સત્પદપ્રરૂપણ', દ્રવ્યપ્રમાણ, ક્ષેત્ર, સ્પર્શના, કાળ, અન્તર, ભાગ, ભાવ, અને અલ્પબહુત્વ. આ નવ દ્વારોથી નમસ્કારની નવ પ્રકારે પ્રરૂપણા કરવી.) નમસ્કારરૂપ

સત્પદને પૂર્વે પામેલા અને પામતા જીવોની અપેક્ષાએ, ગતિ, ઇન્દ્રિય કાય, યોગ, વેદ, કષાય, લેશ્યા, સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન, દર્શન, સયમ, ઉપયોગ, આહારક, ભાષક, પરીત, પર્યાપ્ત સુક્ષ્મ, સજ્ઞી, ભવ્ય, અને ચરમદ્વારમા વિચારણા કરવી. ચારે ગતિમા નમસ્કાર પૂર્વપ્રતિપન્ન નિયમથી હોય છે. અને પામતાની ભજના ? (નમસ્કારપામતા જીવ દ્રવ્યો કદાચિત્ હોય અને કદાચિત્ ન હોય, જો હોય તો જઘન્યથી એક બે અથવા ત્રણ હોય, અને ઉત્કૃષ્ટથી સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસખ્યેય ભાગના પ્રદેશરાશિપ્રમાણ હોય.) નમસ્કાર પૂર્વપ્રતિપન્ન જીવદ્રવ્યો, જઘન્યથી સુક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગના પ્રદેશરાશિપ્રમાણ હોય, અને ઉત્કૃષ્ટથી તે કરતા વિશેષાધિક હોય. ૨ (નમસ્કારવાન્ જીવ ઉચે અનુત્તર વિમાનમા જતા) લોકના સાત ભાગ પ્રમાણ ક્ષેત્રમા હોય, (અને નીચે છઠ્ઠી પૃથ્વીમા જતા પાચ ભાગ પ્રમાણ ક્ષેત્રમા હોય છે.) ૩ નમસ્કારવાન્ જીવની સ્પર્શના પણ એજ પ્રમાણે સમજવી (ક્ષેત્ર અને સ્પર્શનાનો તફાવત પૂર્વે કહ્યો છે.) એક જીવની અપેક્ષાએ નમસ્કારનો કાળ પૂર્વે ૨ ૬૨મી ગાથામા કહ્યા મુજબ છે. અને નાનાવિધ જીવોની અપેક્ષાએ સર્વ કાળ છે ૫ એક જીવની અપેક્ષાએ નમસ્કારનુ અન્તર જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્તનુ અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તમા કંઇક ન્યૂન અનન્તકાળ સુધીનુ છે, નાનાવિધ જીવોની અપેક્ષાએ તો અન્તરજ નથી ૬ ભાવની અદર ક્ષયોપશમ ભાવમા ઘણુ કરીને નમસ્કાર હોય છે, (ક્ષાયિક અને ઔપશમિક ભાવમા પણ તે હોય છે, એમ કેટલાક કહે છે.) ૭. ક્ષાયિકમા શ્રેણિકાદિક અને ઉપશમમા શ્રેણિમા રહેલા ને નમસ્કાર પામેલા જીવો સર્વ જીવોના અનન્તમા ભાગે હોય છે, અને શેષ નહિ પામેલા તેથી અનન્તગુણા હોય છે ૮. (અલ્પબહુત્વદ્વાર અતિજ્ઞાનની પેઠે જાણી લેવુ, તેથી તે અહીં નથી કહ્યુ ૯) નમસ્કારને યોગ્ય અરિહતાદિ પાચ વસ્તુ દ્રવ્ય છે, તેઓની તે યોગ્યતામા (હવે કહેવાશે તે) હેતુ છે અથવા (ભરતાદિ ક્ષેત્રમા) ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણિ રૂપ નિયતકાળ છે, અને (હેમવતાદિ ક્ષેત્રમા) તેના વિશિષ્ટ ભાગાદિરૂપ કાળ છે, એ બન્ને પ્રકારના કાળમા નમસ્કાર છે, કે નહિ ? એ જાણવા માટે પૂર્વે જેમ શ્રુત સામાયિકમા કહ્યુ છે, તેમ સમજવુ. (કેમકે નમસ્કાર પણ શ્રુત વિશેષ રૂપજ છે) પૂર્વે નદીમા મતિ શ્રુતજ્ઞાન જેમ (સત્પદાદિ) નવ પ્રકારે કહ્યુ છે, તેમ નમસ્કાર પણ નવ પ્રકારે જાણવો, કેમકે તે પણ શ્રુતની અન્તર્ગત છે ૨૯૧૯ થી ૨૯૨૬.

હવે શબ્દથી સૂચવેલી પાચ પ્રકારની પ્રરૂપણા કહે છે.

आरोवणा य भयणाय पुच्छणा दायणा य निज्जवणा ।
एसा वा पचविहा परूवणा रोवणा तत्थ ॥ २९२७ ॥९०२-३१०

किं जीवो होज्ज नमो नमो व जीवो त्ति ज परोप्परओ ।
अज्झारोवणमेसो पज्जणुओगो मया रुवणा ॥ २९२८ ॥ १
जीवो नमोऽनमो वा नमो उ निअमेण जीव इइ भयणा ।
जह चूओ होइ दुमो दुमो उ चूओअचूओ वा ॥ २९२९ ॥ २
तो जइ सव्वो जीवो न नमोकारो ततो मया पुच्छा ।
सो होज्ज किंविसिट्ठो को वा जीवोऽनमोकारो ? ॥ २९३० ॥ ३

अह दायणा नमोक्कारपरिणओ जो तओ नमोक्कारो ।
निज्जवणाए सो चिय जो सो जीवो नमोक्कारो ॥ २९३१ ॥ ४
दायण-निज्जवणाण को भेओ दायणा तयत्थस्स ।
वक्खाण निज्जवणा पच्चब्भासो निगमण त्ति ॥ २९३२ ॥ ५
तप्परिणय एव जहा जीवो वहिओऽहवा तहा भुज्जो ।
तप्परिणओ स एव हि निज्जवणाए मओऽणन्नो ॥ २९३३ ॥ ६

આરોપણા-ભજના-પૃચ્છા-દાયના, દર્શના, અથવા દાપના અને નિર્યાપના એ પાચ પ્રકારની પ્રરૂપણા તેમા કરવી. જીવજ નમસ્કાર છે, કે નમસ્કારજ જીવ છે, ? એ પ્રમાણે પરસ્પર અવધારણથી જે અધ્યારોપ કરવો, અથવા પયનુયોગ કરવો તે આરોપણા માની છે. (સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ નમસ્કાર હોય, અને મિથ્યાદૃષ્ટિ ન હોય, તેથી) જીવ નમસ્કાર હોય અથવા ન હોય, પરન્તુ નમસ્કાર તો અવશ્ય જીવ હોય છે. જેમ આંબો વૃક્ષ છે, પરન્તુ વૃક્ષ તો આંબો હોય અથવા ખદીરાદિ પણ હોય, આ ભજના જાણવી જો સર્વ જીવ નમસ્કાર ન હોય, તો શું કોઇક જીવજ નમસ્કાર છે ? (જો એમ હોય,) તો તે કેવા પ્રકારનો જીવ નમસ્કાર છે ? અથવા કયો જીવ નમસ્કાર છે ? (આ પ્રમાણે કહ્યુ) તે પૃચ્છા જાણવી નમસ્કારથી પરિણત જે જીવ તે નમસ્કાર, (અને તેથી અપરિણત તે અનમસ્કાર એ પ્રમાણે અનન્તરોક્ત પ્રશ્નની નિર્વચના) તે દાપના કહેવાય, તથા નિર્યાપનામા નમસ્કારપરિણત જે જીવ તેજ નમસ્કાર, અને નમસ્કાર પણ જીવપરિણામજ છે (અજીવ પરિણામ નથી.) દાપના અને નિર્યાપનામા શો ભેદ છે ? દાપના નમસ્કારના અર્થનુ વ્યાખ્યાન કરે છે, અને નિર્યાપના એ બતાવેલા અર્થનુ વારવાર ઉચ્ચારણ કરવા રૂપ નિગમન થાય છે. (દાપના અને નિર્યાપનામા માત્ર નિગમનથી કરાએલોજ ભેદ છે, આત્યન્તિક ભેદ નથી.) અથવા (દાપનામા) જેમ નમસ્કારપરિણત જે જીવ હોય તેજ નમસ્કાર છે, (અન્ય નથી.) એમ નિયમિત છે. તેવી રીતે (નિર્યાપનામા) નમસ્કારપરિણત જે જીવ હોય તેજ નમસ્કાર માનેલ છે, અન્ય નહિ એ પ્રમાણે વારવાર અવધારણ કરાય છે. કેમકે તે બન્ને અભિન્ન છે એટલો નિર્યાપના અને દાપનામા તફાવત છે. ૨૯૨૭ થી ૨૯૩૩

હવે ચાર પ્રકારે નમસ્કારની પ્રરૂપણા કહે છે.

पयईए अगारेण य नोगारो-भयनिसेहआ वावि ।
इह चिन्तिज्जइ भुज्जो को होज्ज तओ नमोक्कारो ? ॥ २९३४ ॥ ७
पयइ त्ति नमोक्कारो जीवो तप्परिणओ स चाभिहिओ ।
अनमोक्कारो । परिणइरहिओ तल्लद्धिरहिओ वा ॥ २९३५ ॥ ८
नोपुव्वो तप्परिणयदेसो देसपडिसेहपक्खम्मि ।
पुणरनमोक्कारो चिय सो सव्वनिसेहपक्खम्मि ॥ २९३६ ॥ ९
नोअनमोक्कारो पुण दुनिसेहप्पयइगमकभावाओ ।
होइ नमोक्कारो चिय, देसनिसेहम्मि तद्देसो ॥ २९३७ ॥ १०

उवयारदेसणाओ देस पएसो त्ति नोनमोक्कारो ।
नोअनमोक्कारो वा पयइनिसेहाउ सब्भूया ॥ २९३८ ॥ ११
सव्वो वि नमोक्कारो अनमोक्कारो य वंजणनयस्स ।
होउ चउरूवो वि हु सेसाणं सव्वभेया वि । दार ॥ २९३९ ॥ १२

પ્રકૃતિ, અકાર, નોકાર, અને ઉભય નિષેધ સહિત, એ નમસ્કાર શું છે ? એવો પુન પણ અહીં વિચાર કરવો પ્રકૃતિથી (વિચાર કરતા નમસ્કાર શું છે ? તેના ઉત્તરમા) નમસ્કારપરિણામ યુક્ત જીવ તે નમસ્કાર કહેલ છે, અને અનમસ્કાર એટલે નમસ્કારના પરિણામરહિત અથવા તદ્દલબ્ધિ રહિત જીવ જાણવો. દેશ પ્રતિષેધ પક્ષમા તો નમસ્કાર તે તેના પરિણામવાળા જીવનો એક દેશ જાણવો અને સર્વ નિષેધ પક્ષમા તે પુન અનમસ્કારજ છે. તથા નોઅનમસ્કાર એ બે નિષેધ વચન વડે પ્રકૃતિ ભાવ જણાવનાર હોવાથી નમસ્કારજ થાય છે, અને દેશ નિષેધ પક્ષમા નમસ્કારનો એક દેશ સમજાય છે તો નમસ્કારથી દેશ અને નોઅનમસ્કારથી પ્રદેશ એ બે ભાગા ઉપચારથી કહ્યા છે, તથા નમસ્કાર અને અનમસ્કાર એ બે ભાગા સદ્ભૂત કહ્યા છે. વ્યજન નયના (શબ્દાદિ ત્રણ નયોના) અભિપ્રાયે સર્વ ચારે ભાગા થઇને નમસ્કાર તથા અનમસ્કાર એ બે ભાગાજ સદ્ભૂત છે, શેષનયોના અભિપ્રાયે ચારે ભાગા થાય છે. ૨૯૩૪ થી ૨૯૩૯

પ્રકૃતિથી, આકારથી, નોકારથી, અને નોકાર અકાર ઉભય નિષેધ વચનથી પુન પણ નમસ્કારનો અહીં વિચાર કરવો તેમા પ્રકૃતિથી નમસ્કાર, અકાર સહિત કરતા અનમસ્કાર નોકારસહિત નોનમસ્કાર અને ઉભય નિષેધ વચનથી નોઅનમસ્કાર આ ચાર ભાગાનો વિચાર કરવો એટલે નમસ્કાર શુ વસ્તુ છે ? અનમસ્કાર શુ વસ્તુ છે ? નોનમસ્કાર શુ વસ્તુ છે ? અને નોઅનમસ્કાર શુ વસ્તુ છે ? એ પ્રમાણે વિચાર કરવો તે ચાર પ્રકારની પ્રરૂપણા જાણવી

પ્રથમ ભાગે પ્રકૃતિથી વિચાર કરતા નમસ્કાર અને અનમસ્કાર એ શુ વસ્તુ છે ? એમ પૂછવામા આવે, તો તેના ઉત્તરમા કહ્યુ કે નમસ્કારના પરિણામવાળો સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ તે નમસ્કાર છે અને નમસ્કાર પરિણતિરહિત-અનુપયોગી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ, અથવા તદાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમરૂપ લબ્ધિ રહિત મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ તે અનમસ્કાર છે

નોનમસ્કાર અને નોઅનમસ્કાર એટલે શુ ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેવુ કે નો શબ્દનો અર્થ દેશ પ્રતિષેધ વાચી માનીએ તો નમસ્કારના પરિણામવાળા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવનો એક દેશ તે નોનમસ્કાર, અને નો શબ્દનો સર્વ પ્રતિષેધવાચી માનીએ તો પૂર્વે કહ્યા મુજબ નમસ્કારના પરિણામરહિત મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ તે નોનમસ્કાર કહેવાય. તથા નો શબ્દને સર્વનિષેધવાચી માનીએ, અને અકાર તો સર્વ નિષેધવાચી છેજ, તેથી બે નિષેધવડે મૂળ અર્થ જણાય છે એટલે ચોથા ભાગામા પૂર્વોક્ત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ તે નોઅનમસ્કાર કહેવાય, અને 'નો' શબ્દને દેશ પ્રતિષેધવાચી માનીએ તો પૂર્વોક્ત અનમસ્કારનો એક દેશ તે નોઅનમસ્કાર છે.

ઉપરોક્ત ચાર ભાગામાના નોનમસ્કાર રૂપ ત્રીજા ભાગાને નમસ્કારનો દેશ કહેલ છે. ચોથાનો અનમસ્કાર રૂપ ભાગાને અનમસ્કારનો એક દેશ કહ્યો છે, તે ઉપચારથી કહેલ છે, કેમકે નો શબ્દના દેશ પ્રતિષેધવાચી અર્થથી નોનમસ્કાર અને નોઅનમસ્કાર

રૂપ સંપૂર્ણ વસ્તુનો અભાવ છે. આ બે સિવાયના પહેલા બે ભાગા નમસ્કાર અને અનમસ્કાર એ બન્ને ઉપચારરહિત સદ્‌ભૂત છે, કેમકે નમસ્કાર અને અનમસ્કાર રૂપ સંપૂર્ણ વસ્તુનો સદ્‌ભાવ છે, તથા ઉપરના બે ભાગા એટલે ત્રીજો અને ચોથો ભાગો, તે પણ નો શબ્દને સર્વ નિષેધાર્થમાં માનીએ તો સદ્‌ભૂત છે કેમકે એ ભાગાથી વાચ્ય જે નમસ્કાર અને અનમસ્કાર રૂપ સંપૂર્ણ વસ્તુનો સદ્‌ભાવ છે.

એ ચારે ભાગાનો નયોથી વિચાર કરવામા આવે, તો ત્રણ શબ્દનયો શુદ્ધ હોવાથી વસ્તુને દેશ-પ્રદેશરહિત સંપૂર્ણ-અખંડરૂપે જ માને છે, અને બાકીના નૈગમાદિ નયો અશુદ્ધ હોવાથી વસ્તુને દેશ-પ્રદેશવાળી પણ માને છે. તેથી કરીને ત્રિવિધ શબ્દ નયના અભિપ્રાયે નમસ્કાર-અનમસ્કાર-નોનમસ્કાર અને નોઅનમસ્કાર એ ચાર પ્રકારનો નમસ્કાર વસ્તુત નમસ્કાર અને અનમસ્કાર એ બે રૂપેજ રહે છે, કેમકે નોનમસ્કાર અને નોઅનમસ્કારથી વાચ્ય દેશ-પ્રદેશનો તેમના મતે અભાવ છે, તેથી તે બે ભાગા શૂન્ય છે અને બાકીના નૈગમાદિનયોના અભિપ્રાયે તો એ ચારે પ્રકારના નમસ્કાર સદ્‌ભૂત છે, કેમકે તેમને મતે દેશ પ્રદેશ પણ વિદ્યમાન છે. ૨૯૩૪-થી ૨૯૩૯.

એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની પ્રરૂપણા કહી તે કહેવાથી પ્રરૂપણા દ્વાર પૂરું થયુ

હવે વસ્તુદ્વાર કહે છે.

वत्थु अरहा पुज्जा जोग्गा के जे नमोऽभिहाणस्स ।
सति गुणरासओ ते पचारुहयाइजाईया ॥ २९४० ॥ १३
भैओवयारओ वा वसन्ति नाणादओ गुणा जत्थ ।
त वत्थुमसाहारणगुणालओ पञ्चजाईयं ॥ २९४१ ॥ १४
ते अरहंता सिद्धा-यरिय-उवज्झाय-साहवो नेया ।
जे गुणमयभावाओ गुणा व्व पुज्जा गुणत्थीणं ॥ २९४२ ॥ १५
मोक्खत्थिणो च ज मोक्खहेअवो दसणादितियग च ।
तो तेऽवि वदणिज्जा जइ व मई हेअवो किह ते ? ॥ २९४३ ॥ १६

જે નમસ્કાર નામને લાયક-પૂજ્ય-અથવા યોગ્ય વસ્તુ છે, તે કોણ છે ? (એમ પૂછવામા આવે, તો તે) ગુણના સમૂહભૂત અરિહંતાદિ પાચ પ્રકારની વસ્તુ છે. અથવા ભેદોપચારથી (કહીએ તો) જ્યા જ્ઞાનાદિ ગુણો વસે છે, તે અસાધારણ ગુણોના સ્થાન રૂપ પાંચ પ્રકારની વસ્તુ છે. તે પાચ પ્રકારની વસ્તુ, અરિહંત-સિદ્ધ આચાર્ય-ઉપાધ્યાય અને સાધુ મહારાજ જાણવા તેઓ ગુણમય-હોવાથી મૂર્તિમાન ગુણો જેવા છે, તેથી ગુણાર્થી ભવ્ય જીવોને તેઓ પૂજવા યોગ્ય છે અથવા સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રણની પેઠે તે અર્હદાદિ મોક્ષાર્થી જીવોને મોક્ષના હેતુ છે, તેથી તેઓને તે પૂજવા યોગ્ય છે. કેવી રીતે એ અરિહંતાદિ મોક્ષના હેતુ છે ? એમ જો પૂછવામા આવે, (તો તે પણ હવે કહીએ છીએ) ૨૯૪૦-થી-૨૯૪૩.

અરિહંતાદિ પાચ મોક્ષના હેતુ છે, તેમા પ્રથમ અરિહંતને મોક્ષના હેતુ કહે છે.

मग्गो अविप्पणासो आयारे विणयया सहायत्त।
पञ्चविहनमोक्कारं करेमि एएहि हेऊहि ॥ २९४४ ॥ ९०३–२१३

मग्गोवएसणाओ अरिहंता हेअवो हि मोक्खस्स ।
तब्भावे भावाओ तदभावेऽभावओ तस्स ॥ १ ॥ २९४५ ॥
मग्गो चिय सिवहेऊ जुत्तो तद्देशवो कह जुत्ता ? ।
तदहीणत्तणओऽहव कारण कज्जोवयाराओ ॥ २९४६ ॥
मग्गोवकारिणो जइ पुज्जा गिहिणो वि तो त्तदुवगारी ।
तस्साहणदाणाओ सव्व पुज्ज परपरया ॥ २९४७ ॥
ज पच्चासन्नतर कारणमेगतिय च नाणाइ ।
मग्गो तद्दायारो सय च मग्गो त्ति ते पुज्जा ॥ २९४८ ॥
भत्तारओ बज्झयरो हेऊ न य नियमओ सिवस्सेर ।
तद्दायारो गिहिणो सय न मग्गा त्ति नो पुज्जा ॥ २९४९ ॥

મોક્ષમાર્ગ, અવિનાશીપણું, આચાર, વિનય સહાયત્વ એ હેતુઓ વડે હું પંચવિધ નમસ્કાર કરૂં છું (કેમકે એ પાંચે હેતુમાં અરિહંતાદિ પાંચ અનુક્રમે હેતુ ભૂત છે.) મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ કરવાથી અરિહંતો મોક્ષના હેતુ છે, કેમકે સમ્યગ્દર્શનાદિ માર્ગના સદ્ભાવે મોક્ષનો સદ્ભાવ હોય છે, અને તેના-અભાવે તેનો અભાવ હોય છે. (જો એમ હોય તો) સમ્યગ્દર્શનાદિ માર્ગજ મોક્ષનો હેતુ કહેવા યોગ્ય છે, પણ તે માર્ગના હેતુભૂત અરિહંતાદિ મોક્ષના હેતુ કેવી રીતે યોગ્ય ગણાય? (એમ પૂછવામાં આવે તો) ઉપદેશકપણાથી તે માર્ગ તેમને આધીન-હોવાથી તેઓ તેના હેતુ છે, અથવા કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી તેઓ મોક્ષના હેતુ છે મોક્ષમાર્ગના ઉપકારીપણાથી જો તે અરિહંતાદિ પૂજ્ય છે, તો ગૃહસ્થો પણ તેના સાધનભૂત આહારવસ્ત્રાદિ આપવાથી મોક્ષ માર્ગના ઉપકારી છે, અને એથી કરીને પરંપરાએ સર્વ કઇ પૂજ્ય ગણાય. (એમ કહેવામાં આવે તો) જે વધારે નજીકનું અને એકાંતિક કારણ જ્ઞાનાદિ ત્રણ મોક્ષ માર્ગ છે, તે આપનારા અરિહંતો છે, વળી તે પોતેજ મોક્ષમાર્ગભૂત છે, તેથી તેઓ પૂજ્ય છે. (પણ ગૃહસ્થો કે આહારાદિ સાધનો નથી) આહારાદિ વધારે દૂરવર્તિ મોક્ષના હેતુ છે, પણ જ્ઞાનાદિ ત્રણની પેઠે નિયમથી મોક્ષના એકાંતિક હેતુ નથી. તેથી તે બાહ્ય સાધન આપનારા ગૃહસ્થો મોક્ષના હેતુ નથી, વળી તેઓ સ્વયં પણ માર્ગભૂત નથી માટે તેઓ પૂજ્ય નથી ૨૯૪૮ થી ૨૯૪૯

હવે નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય સિદ્ધ ભગવાનનો અવિનાશીરૂપ હેતુ કહે છે.

मग्गेणाणेण सिव पत्ता सिद्धा जमविप्पणासेण ।
तेण कयत्यत्तणओ ते पुज्जा गुणमया ज च ॥ २९५० ॥
गुणपूयामेत्ताओ फल ति तप्पूयण पवज्जामो ।
ज पुण जिण व्व मग्गोवयारिणो ते तयं कत्तो ? ॥ २९५१ ॥
जइ तग्गुणपूयाओ फल पवन्न नणूवगारो सो ।
तेहिं तो तदभावे का पूया किं फल वा से ? ॥ २९५२ ॥
गंतुरणासाजो वा सम्मग्गोऽय जहिच्छियपुरस्स ।
सिद्धो सिद्धेहिंतो तदभावे पचओ कत्तो ? ॥ २९५३ ॥

मग्गम्मि रुई तदविप्पणासओ तप्फलोवलभाओ ।
जं जायइ तेहिंतो नेयरहा तदुवगारो सेसो ॥ २९५४ ॥
नणु जिणवयणाउ चिय तदत्थिया तप्फलोवलभो य ।
सच्चं तहावि तप्फलसब्भावाओ रुई होइ ॥ २९५५ ॥
अप्प चिय सिवमग्गो निच्छयओ तह विरुइनिमित्त ति ।
मग्गोवयारिणो जह जिणा तहा खीणससारा दार ॥ २९५६ ॥

આ માર્ગ વડે (સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ) જે સિદ્ધો અવિચ્છિન્ન સતાન ભાવે મોક્ષ પામેલા છે, તેથી તેઓ કૃતાર્થ હોવાથી પૂજ્ય છે, વળી (જિનેશ્વરાદિની જેમ) જ્ઞાનાદિ ગુણમય હોવાથી પણ તેઓ પૂજ્ય છે. સમ્યગ્ જ્ઞાનાદિ ગુણોની પૂજા માત્રથી (સ્વર્ગ-અપવર્ગાદિ રૂપ વિશિષ્ટ) ફળ થાય છે, તેથી તે ગુણવાળાનુ પૂજ્યપણુ અમે માનીએ છીએ પરન્તુ જિનેશ્વરની પેઠે તેઓ માર્ગોપકારી છે, તે કેવી રીતે ? (એમ પૂછવામા આવે તો જો એ પ્રમાણે તે ગુણવાનના ગુણોની પૂજાથી વિશિષ્ટ ફળ થાય છે, એમ માનો છો, તો એ ઉપકાર પણ તે સિધ્ધોથીજ તમે માનેલો છે, કેમકે સિદ્ધના અભાવે તેમની પુજા કઇ અને તે પૂજકનુ ફળ શુ ? (સિધ્ધોના અભાવે મોક્ષમા અવિનાશી બુદ્ધિ પણ ન થાય, તેથી એ ઉપકાર પણ સિધ્ધોથી માનવો જોઇએ.) અથવા યથેપ્સિત મોક્ષ નગરનો આ જ્ઞાનાદિ સન્માર્ગ છે, એમ સિધ્ધોથીજ નિશ્ચય થાય છે, કેમકે મોક્ષ નગરે જનારનો નાશ નથી થતો. (તેનો નાશ ન થવાથી સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષપુરીનો સન્માર્ગ છે, એવો પ્રત્યય મુમુક્ષુને થાય છે.) તેના અભાવે (સિદ્ધનો નાશ થાય તો) એવો પ્રત્યય કયાથી થાય ? (માટે સિદ્ધો ઉપરોક્ત પ્રત્યય ઉત્પન્ન કરતા હોવાથી માર્ગોપકારી છે, તેથી તેઓ પૂજ્ય છે) વળી સિદ્ધોના અવિનાશી ભાવથી તથા તેમના અનુપમ સુખરૂપ ફળને જાણવાથી સમ્યગ્ દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગમા જે પ્રીતિ થાય છે, તે સિદ્ધોથીજ થાય છે, બીજાથી નથી થતી, માટે (મોક્ષમાર્ગમા રૂચિ ઉત્પન્ન કરવારૂપ) ઉપકાર સિદ્ધોનોજ છે. મોક્ષમાર્ગમા રૂચિ, અને એ માર્ગનુ મોક્ષસુખરૂપ ફળ, તેનુ જ્ઞાન જિનેશ્વરના વચનથી થાય છે, (તોપછી સિદ્ધોનો અવિનાશી હેતુ અહી કહેવાનુ શું પ્રયોજન છે ?) એમ કહેવામા આવે, તો તે સત્ય છે, તોપણ તે માર્ગના સિદ્ધત્વ પ્રાપ્તિરૂપ ફળના સદ્ભાવથી મોક્ષમાર્ગમા વિશેષ પ્રીતિ થાય છે. (માટે સિદ્ધોનો અવિનાશી હેતુ અહી કહેવો જોઇએ.) નિશ્ચયનયના મતે આત્માજ મોક્ષમાર્ગ છે, અને રૂચિ તે સમ્યક્ત્વ છે, એ પણ આત્માજ છે, (બીજુ કઈ નથી તો પછી અવિનાશી રૂપ બાહ્ય હેતુ અહી કહે-વાથી શુ ? એમ કહેવામા આવે, તો તે સત્ય છે. પરતુ વ્યવહારનયમતે જેમ જિનેશ્વરો માર્ગોપકારી છે, તેમ ક્ષીણ સસારી સિદ્ધો પણ અવિનાશી ભાવે માર્ગોપકારી છે. ૨ ૫૦ થી ૨૯૫૬.

હવે આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુના નમસ્કારની યોગ્યતામા હેતુ કહે છે.

आयारदेसणाओ पुज्जा परमोवगारिणो गुरवो ।
विणयाइगाहणा उवज्झाया सुचया जंच ॥ दार ॥ २९५७ ॥
आयार-विणय-साहणसाहज्ज साहवो जओ देंति ।
तो पुज्जा तह पत्त वि तग्गुणपूयाफलनिमित्त ॥ २९५८ ॥

अग्गीय देसिगत्त तहेव निज्जामया समुद्दम्मि ।
छक्कायरक्खणट्ठा महगोवा तेण वुच्चति ॥ २९५९ ९०४ ३१४॥

આચારનો ઉપદેશ કરનાથી પરમોપકારી આચાર્ય મહારાજ પૂજ્ય છે, અને વિનયાદિ ગ્રહણ કરાવવાથી સૂત્ર પાઠ આપનાર ઉપાધ્યાય મહારાજ પૂજ્ય છે. આચારવાન્, વિનયવાન્ સાધુ મહારાજ મોક્ષસાધનમા સહાય આપે છે, તેથી તે પૂજ્ય છે. વળી અરિહંતાદિ પાચે જ્ઞાનાદિ ગુણોની પૂજના સ્વર્ગ અપવર્ગાદિ ફળનુ નિમિત્ત થાય છે, તેથી તેઓ પૂજ્ય છે અરિહંતાએ સંસારાટવીમા માર્ગોપદેશકપણુ કર્યું છે, ભવોદધિમા નિર્યામકપણુ કર્યું છે, અને ૭ કાય જીવોની રક્ષા માટે યત્ન કર્યો છે, તેથી તેઓ મહાગોપ કહેવાય છે ૨૯૫૭ થી ૨૯૫૯.

આ પછી " जह निव्वुइपुरमग्ग " ઇત્યાદિ સત્તર ગાથાઓ ઉપરોક્ત અર્થ પ્રતિપાદન કરનારી છે, તે સુગમ હોવાથી તેનુ વ્યાખ્યાન ભાષ્યકારે અને ટીકાકારે નથી કર્યું.

હવે પ્રકારાન્તરે નમસ્કારની યોગ્યતામા અરિહંતોના ગુણો કહે છે

राग दोस कसाए य इंदियाणि य पंच वि ।
परीसहे उवसग्गे नामयंता नमोरिहा ॥ २९६० ९१७-३१५ ॥

रज्जति तेण तम्मि व रंजणमहवा निरुविओ राओ ।
नामाइ चउब्भेओ दव्वे कम्मेयरविभिण्णो ॥ २९६१ ॥
जुग्गा बद्धा बज्झतया य पत्ता उईरणावलिय ।
अह कम्मदव्वराओ चउव्विहा पोग्गला होंति ॥ २९६२ ॥
नोकम्मदव्वरागो पओगओ सो कुसुभरागाई ।
वितिओ य वीससाए नेओ सझब्भरागाई ॥ २९६३ ॥
ज रागवेयणिज्ज समुइण्ण भावओ तओ राओ ।
सो दिट्ठि विसय नेहाणुरायरूवो अहिस्सगो ॥ २९६४ ॥
कुप्पवयणेसु पढमो विइओ सद्दाइएसु विसएसु ।
विसयादिनिमित्तो वि हु सिणेहराओ सुयाईसु ॥ दार ॥२९६५ ॥
दुस्सति तेण तम्मि व दूसणमह देसण व देसो त्ति ।
देसो व सो चउद्धा दव्वे कम्मेयरविभिन्नो ॥ २९६६ ॥
जोग्गा बद्धा बज्झतगा य पत्ता उदीरणावलिय ।
अह कम्मदव्वदोसो इयरो दुट्ठव्वणाईओ ॥ २९६७ ॥
ज दोसवेयणिज्ज समुइण्ण एस भावओ दोसो ।
वत्थुविकिइस्सहावोऽनिच्छियमपीइलिंगो वा ॥ २९६८ ॥

રાગ, દ્વેષ, કષાય, પાચ ઇંદ્રિયો, પરિષહ, અને ઉપસર્ગોને જે નમાવે તે નમસ્કારને યોગ્ય છે. તે વડે અથવા તે છતે પ્રાણીઓ સ્ત્રી આદિકમા પ્રીતિ પામે તે રાગ, અથવા

રંજન થવું તે રાગ તે રાગ નામાદિ ચાર પ્રકારે કહેલ છે (તેમાં નામ, સ્થાપના અને જ્ઞશરીર ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય રાગનો વિચાર સમજી શકાય એવો છે, પરન્તુ જ્ઞશરીર, ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત) દ્રવ્ય રાગમાં કર્મ દ્રવ્યરાગ અને નોકર્મ દ્રવ્યરાગ એવા બે ભેદ છે કર્મ દ્રવ્ય રાગના પુદ્ગળો ચાર પ્રકારના છે બંધન યોગ્ય એટલે બંધ પરિણામને સન્મુખ થયેલા બંધાતા, બંધાએલા અને ઉદીરણાવલીકાને પામેલા (ઉદય નહિ પામેલા) નોકર્મ દ્રવ્યરાગ (બે પ્રકારે છે.) પ્રયોગથી તે કસુંબાનો રંગ વિગેરે, અને બીજો વિસ્રસાથી તે સંધ્યાભ્રના રંગ વિગેરે જાણવા. જે રાગવેદનીકર્મ એટલે માયા લોભ લક્ષણ રૂપ કર્મ ઉદય પ્રાપ્ત થવાથી થએલા જીવના પરિણામ તે ભાવથી રાગ કહેવાય છે તે રાગ દ્રષ્ટિરાગ, વિષયાનુરાગ, અને સ્નેહાનુરાગ (એમ ત્રણ પ્રકારે છે.) કુપ્રવચનમાં આસક્તિ તે પહેલો દ્રષ્ટિરાગ, શબ્દાદિ વિષયોમાં બીજો વિષયાનુરાગ, અને વિષયાદિ નિમિત્ત શિવાય પુત્રાદિકમાં જે તે ત્રીજો સ્નેહાનુરાગ કહેવાય છે તે વડે અથવા તે છતે પ્રાણિઓ વિકાર પામે છે, અને દ્વેષ અથવા દોષ છે અથવા દૂષણ તે દ્વેષ યા દોષ છે તે દ્વેષ નામાદિ ચાર પ્રકારે છે. (નામ સ્થાપના અને જ્ઞશરીર, ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય દ્વેષનો વિચાર સુગમ છે) જ્ઞશરીર, ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય રાગની પેઠે દ્રવ્ય દ્વેષના કર્મ દ્રવ્ય દોષ અને નોકર્મ દ્રવ્ય દોષ એ બે ભેદ છે. બંધનયોગ્ય, બંધાતા, બંધાએલા, અને ઉદીરણાવલિકાને પામેલા (ઉદય નહિ પામેલા) કર્મ પુદ્ગળો એમ ચારે પ્રકારે કર્મ દ્રવ્ય દોષ છે અને નોકર્મ દ્રવ્ય દોષ તે ખરાબ વર્ણાદિ જાણવા તથા જે દોષ અથવા દ્વેષ વેદનીય કર્મ ઉદય પામેલું હોય, તે ભાવ દોષ અથવા ભાવદ્વેષ છે. સ્વભાવમાં રહેલી વસ્તુ જે શરીરના દેશાદિકનો વિકૃતિ સ્વભાવ અથવા અનિષ્ટિપ્રત કે અપ્રીતિ એ તેનું ચિન્હ છે. ૨૯૬૦ થી ૨૯૬૮

હવે નયાભિપ્રાયથી રાગ દ્વેષનો વિચાર કહે છે.

कोह माणं वऽप्पीइजाईओ बेइ सगहो दोस ।
माया-लोभे य स पीइजाइसामण्णओ राग ॥ २९६९ ॥
माय पि दोसमिच्छइ ववहारो ज परोवघायाय ।
नाओवाइाणे चिय मुच्छा लोभो त्ति तो राग ॥ २९७० ॥
उज्जुसुयमय कोहो दोसो सेसाणमयमणेगनो ।
रागो त्ति व दोसो त्ति व परिणामवसेण उ वसेओ ॥ २९७१ ॥
सपयगाहि त्ति तओ न उवओगदुगमेगकालम्मि ।
अप्पीइ-पीइमेत्तोवओगओ त तहा दिसइ ॥ २९७२ ॥
माणो रागो त्ति मओ साहवारोवओगकालम्मि ।
सो चेय होइ दोसो परगुणदोसोवओगम्मि ॥ २९७३ ॥
माया लोभो चेव परोवघाओवओगओ दोसो ।
मुच्छोवओगकाले रागोऽभिस्सगलिंगो त्ति ॥ २९७४ ॥
सद्दाइमय माणे मायाए चिय गुणोवगाराय ।
उवओगो लोभो चिय जओ तत्थेव अवरुद्धो ॥ २९७५ ॥

सेसंसा कोहो वि य परोवघायमइय त्ति तो दोसो ।
तल्लक्खणो य लोभो अह मुच्छा केवलो रागो ॥ २९७६ ॥

मुच्छाणुरजण वा रागोय दूसण ति नो दोसो ।
सद्दस्स व भयणेय इयरे एकेक्कट्ठियपक्खा ॥ २९७७ ॥

ગાથાર્થ-અપ્રીતિ જાતિવાળા ક્રોધ અને માનને સામાન્યથી સંગ્રહનય દોષ અથવા દ્વેષ કહે છે, અને પ્રીતિ જાતિવાળા માયા લોભને સામાન્યથી સંગ્રહનય રાગ કહે છે (ક્રોધ, માનની સાથે) માયાને પણ વ્યવહારનય દોષ યા દ્વેષ માને છે, કેમકે તે પણ બીજાને વંચના માટે કરાય છે તથા ન્યાયોપાદાન દ્રવ્યમા પણ મૂર્ચ્છા થાય છે, તેથી (વ્યવહાર નયના મતે) લોભ એ રાગ છે (પણ અન્યાયોપાદાન દ્રવ્યમા માયાદિકને લીધે તે દ્વેષ છે.) ઋજુસૂત્રનયના મતે ક્રોધ એ દ્વેષ છે, અને બાકીનામા અનેકાન્તિક મત છે, કોઇ રાગ છે અને કોઇ દોષ છે એ સર્વ પરિણામના વશથી જણાય છે આ નય સાંપ્રતગ્રાહી હોવાથી એક કાળમા બે ઉપયોગ નથી માનતો, અપ્રીતિ અને પ્રીતિ માત્રરૂપ ઉપયોગથી તે તે કષાયને તે તે નામે કહે છે. અહંકારસહિત ઉપયોગ કાળે માન રાગ છે, એમ આ નયને સંમત છે, અને એજ માન પર ગુણના દ્વેષોપયોગ કાળે દ્વેષ છે. એજ પ્રમાણે માયા અને લોભ પરોપઘાત રૂપ ઉપયોગ કાળે દ્વેષ છે, અને પોતાના શરીર ધન સગા સંબધીને વિષે મૂર્છારૂપ ઉપયોગ કાળે અભિષ્વંગ લક્ષણ રાગ છે. શબ્દાદિ નયોનો મત આ પ્રમાણે છે. સ્વગુણોપકાર માટે માન-માયાની અંદર જે ઉપયોગ છે, તે લોભજ છે, કેમકે તે તેમાજ અન્તર્ભૂત છે તેથી તે રાગ છે શેષ અંશો અને ક્રોધ પણ પરોપઘાત ઉપયોગમય હોવાથી તેઓ દ્વેષ છે, શું મૂર્છાત્મક લોભજ માત્ર રાગ છે? (એમ પૂછવામા આવે તો) મૂર્છાત્મક જે અનુરંજન તે રાગ છે, અને અપ્રીત્યાત્મક દૂષણ તે દ્વેષ છે. શબ્દ નયના અભિપ્રાયે આ પ્રમાણે ભજના છે, અને બાકીના નયો (સંગ્રહ-વ્યવહાર) એકેક પક્ષમા સ્થિત છે ૨૯૬૯ થી ૨૯૭૭

અપ્રીતિ રૂપ જાતિ સામાન્યથી ક્રોધ અને માન દ્વેષ છે, તથા માયા અને લોભ પ્રીતિરૂપ સામાન્ય જાતિથી રાગ છે, એમ સંગ્રહ નય માને છે.

ક્રોધ માન-અને માયા, એ ત્રણેને વ્યવહારનય દ્વેષરૂપ માને છે, કેમકે માયા બીજાને ઠગવા માટે કરાય છે, તેથી માયા પણ ક્રોધ-માનની પેઠે પરોપઘાતનો હેતુ હોવાથી દ્વેષજ છે, અને ન્યાયથી દ્રવ્યાદિ ઉપાર્જન કરવામા જે મૂર્છાત્મક લોભ થાય છે, તે લોભ રાગ છે, પરન્તુ અન્યાયોપાદાનમા માયાદિક કષાયનો સંભવ હોવાથી તેજ લોભ દ્વેષ રૂપ છે.

ઋજુસૂત્રનયના મતે અપ્રીત્યાત્મ ક્રોધજ દ્વેષ છે, શેષ માન-માયા-અને-લોભના સંબધમા એકાન્ત નિશ્ચય નથી. એ ત્રણમા પરિણામવશાત્ કોઇ રાગ છે અને કોઇ દ્વેષ છે. કારણ કે આ નય વર્તમાન એક ક્ષણગ્રાહી હોવાથી ક્રોધ-માન દ્વેષ છે, અને માયા-લોભ રાગ છે, એમ નથી માનતો જ્યારે પરગુણોમા અપ્રીતિ રૂપ ઉપયોગ થાય, ત્યારે માન દ્વેષ છે, અન્યથા નહિ અને ક્રોધ-માન વિગેરે સમકાળે હોય, તોપણ એક કાળે બે ઉપયોગ ન હોય, તેથી બે મિશ્ર કષાયના ઉપયોગથી રાગ અથવા દ્વેષ કેવી રીતે થાય? એમ પૂછવામા આવે, તો અપ્રીત્યાત્મક અને પ્રીત્યાત્મક ઉપયોગથી

માનાદિ કષાયને આ નય રાગ અથવા દ્વેષ કહે છે એટલે કે સ્વગુણોમા બહુમાનરૂપ અભિષ્વગાત્મક ઉપયોગ કાળે માન તે રાગ છે, અને પરગુણોમા અપ્રીત્યાત્મક ઉપયોગ વખતે દ્વેષ છે. એજ પ્રમાણે પરોપઘાત માટે કરાતી માયા અને લોભ દ્વેષ છે, અને સ્વશરીર-સ્વધન-સ્વજનાદિકની અદર મૂર્ચ્છાત્મક ઉપયોગ કાળે તેજ માયા-લોભ રાગ છે. કેમકે મૂર્ચ્છાત્મક આસક્તિ તે રાગ છે.

શબ્દાદિ ત્રણ નયોના અભિપ્રાયે માન અને માયા સ્વઉપકાર માટે વ્યાપારાતા જે ઉપયોગ થાય છે, તે લોભજ છે કેમકે સ્વગુણોપકારાત્મક ઉપયોગ પોતાની અદર મૂર્ચ્છાત્મક હોય છે, તેથી તે બન્નેનો લોભમા અન્તર્ભાવ થાય છે, તેમ થવાથી માન-માયાનો સ્વગુણોપકારાત્મક ઉપયોગ મૂર્ચ્છાત્મક હોવાથી લોભની પેઠે તે પણ રાગજ છે. સ્વગુણોપકારાત્મક સિવાયના પરોપઘાતાત્મક માન માયાના અશો, ક્રોધ, અને તે સાથે પરોપઘાતાત્મક ઉપયોગ રૂપ લોભ એ સર્વ પરોપઘાતમય હોવાથી દ્વેષરૂપ સમજના મતલબ એ છે કે ક્રોધ સિવાયના માન-માયા-અને લોભની અદર જે મૂર્ચ્છાત્મક અનુરજન, અથવા જે મૂર્ચ્છાત્મક ઉપયોગ તે રાગ છે, અને એ ત્રણેમા અપ્રીત્યાત્મક ઉપયોગ તે દ્વેષ છે આ પ્રમાણે શબ્દનય અને ઋજુસૂત્રનયની ભજના છે બાકીના સગ્રહ-વ્યવહારનય નિયમિત પક્ષવાળા છે, એટલે કે સગ્રહનય ક્રોધ તથા માનને દ્વેષ માને છે, અને માયા તથા લોભને રાગ માને છે વ્યવહારનય એક લોભનેજ રાગ માને છે, બાકીના ત્રણને દ્વેષ માને છે અને શબ્દાદિનયો ભજનાએ રાગ-દ્વેષ માને છે નૈગમનયનો અભિપ્રાય જુદો નથી કહ્યો, કેમકે સગ્રહ-વ્યવહાર નયમા તેનો અન્તર્ભાવ થાય છે. ૨૯૬૮ થી ૨૯૭૭

હવે કષાયોની વ્યાખ્યા કરે છે

कम्म कस भवो वा कसमाओ सिं जओ कसाया ता ।
कसमाययति व जओ गमयति कस कसाय त्ति ॥ २९७८ ॥
आउ व उवायाणं तेण कसाया जओ कसस्साया ।
जीवपरिणामरूवा जेण उ नामाइनियमोऽय ॥ २९७९ ॥
नामं ठवणा दविए उप्पत्ती पच्चए य आएसे ।
रस भाव-कसाए वि य परूवणा तेसिमा होइ ॥ २९८० ॥
दुविहो दव्वकसाओ कम्मदव्वे य नो व कम्मम्मि ।
कम्मदव्वकसाओ चउव्विहा पोग्गलाणुइया ॥ २९८१ ॥
सज्जकमायाइओ नोकम्मदव्वओ कसाओऽय ।
खेत्ताइ समुप्पत्ती जत्तो प्पभवो कसायाणं ॥ २९८२ ॥
होइ कसायाणं बधकारण ज स पच्चयकसाओ ।
सद्दाइउ त्ति केई न समुप्पत्तीए भिन्नो सो ॥ २९८३ ॥
आएसओ कसाओ कइयवकयभिउडिभंगुरागारो ।
केई चित्ताइगओ ठवणाणत्थतरो सोऽय ॥ २९८४ ॥

रसओ रसो कसाओ कसायकम्मोदओ य भावम्मि ।
सो कोहाइ चउद्धा नामाइ चउव्विहेक्केको ॥ २९८५ ॥
भाव सद्दाइनया अट्ठविहमसुद्धनेगमाईया ।
णाएसुप्पत्तीओ सेमा ज पच्चयविगप्पा ॥ २९८६ ॥
दुविहो य दव्वकोहो कम्मदव्वे य नोयकम्मम्मि ।
कम्मद्दव्वे कोहो तज्जोग्गा पोग्गला णुइया ॥ २९८७ ॥
नोकम्मदव्वकोवो नेओ चम्मारकोहनीलादि ।
ज कोहवेयणिज्ज समुइण्ण भावकोहो सो ॥ २९८८ ॥
माणादओ वि एव नामाई चउव्विहा जहाजोग्ग ।
नेया पिहप्पिहा वा सव्वेऽणताणुबन्धाई ॥ २९८९ ॥
जल-रेणु भूमि पव्वयराईसरिसो चउव्विहो कोहो ।
तिणिसलया-कट्ठ-ट्ठियसेलत्थभोवमो माणो ॥ २९९० ॥
मायावलेह-गोमुत्ति मेंढसिंग-घणवसिमूलसमा ।
लोहो हलिद्द-खजण-कद्दम किमिरागसामाणो ॥ २९९१ ॥
पक्ख चउमास वच्छर जावज्जीवाणुगामिणो कमसो ।
देव-नर-तिरिय नारयगइसाहणहेअवो नेया ॥ दार ॥ २९९२ ॥

જેથી જીવો પીડા પામે તે કપ-કર્મ-અથવા ભવ તેનો જેથી લાભ થાય તે 'કપાય' કહેવાય અથવા જેનાથી જીવ યથોક્ત કપ પામે તે "કપાય" અથવા પૂર્વોક્ત કપના આય એટલે ઉપાદાન હેતુ તે કપાય તે કપના ઉપાદાન હેતુઓ જીવના પરિણામ રૂપ ક્રોધાદિ જાણવા તે કપાય નામાદિ આઠ પ્રકારે છે નામ કપાય-સ્થાપના-કપાય-દ્રવ્ય કપાય-ઉત્પત્તિ કપાય-આદેશ કપાય-રસ કપાય અને ભાવ કપાય. એમની પ્રરૂપણા આ પ્રમાણે છે. (નામ સ્થાપના કપાયનો વિચાર સુગમ હોવાથી તે નથી કહેતા) જ્ઞશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યકપાય બે પ્રકારે છે, કર્મદ્રવ્યકપાય અને નોકર્મદ્રવ્યકપાય. તેમા પૂર્વે ૮૨૯૨મી ગાથામા કહ્યા મુજબ દ્રવ્યકપાય અનુદિત પુદ્ગળો ચાર પ્રકારના જાણવા. સર્જ, બીભિતક, હરીતકી વિગેરે વનસ્પતિ વિશેષ નોકર્મદ્રવ્યકપાય જાણવા જેનાથી કષાયોની ઉત્પત્તિ થાય તે ઉત્પત્તિકપાય કહેવાય (કેમકે દ્રવ્ય યા ક્ષેત્રાદિ રૂપ વસ્તુ કપાયની ઉત્પત્તિમા હેતુભૂત હોવાથી તે વસ્તુ ઉત્પત્તિકપાય કહેવાય છે.) કપાયોના (અવિરતિ આદિરૂપ અતરગ) બધનુ જે કારણ તે પ્રત્યયકપાય કહેવાય. શબ્દાદિ વિષયોને કેટલાક પ્રત્યયકપાય કહે છે, તે યોગ્ય નથી, કેમકે તેમ માનવાથી ઉત્પત્તિ કપાયનો ભેદ ન થાય (અન્તરગ કપાય સિવાય, આ કુપિત છે એમ કહેવાય તે) કૃત્રિમ ભૃકુટિભગાદિરૂપ કરેલો આકાર આદેશકપાય કહેવાય. કેટલા એક તેવા આકારવાળો ચિત્રાદિગત જીવ તે આદેશકપાય, એમ કહે છે, તે અયોગ્ય છે કેમકે તેનો આકાર સ્થાપનાથી જુદો ન ગણાય. હરીતકી વિગેરેનો રસ, તે રસ કપાય છે, અને મોહનીય કર્મનો ઉદય તે ભાવકપાય છે એ ભાવકપાય ક્રોધાદિ ચારપ્રકારે છે. (ક્રોધ માન માયા લોભ) તે દરેક પુન નામાદિ ચાર ભેદ છે. શબ્દાદિ શુદ્ધ નયો (ભાવ કપાયનેજ માને

છે, (નામાદિ કષાયને નથી માનતા.) નૈગમાદિ અશુદ્ધનયો આઠ પ્રકારના નામાદિ કષાયોને માને છે, તથા શેષ નૈગમાદિ વિશુદ્ધનયો અને ઋજુસૂત્રનય આદેશ અને ઉત્પત્તિ કષાય નથી માનતા, કેમકે તે બન્ને પ્રત્યયકષાયના વિકલ્પો છે. (એટલે પ્રત્યય કષાયથી ભિન્ન નથી) અથવા (જ્ઞશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત) દ્રવ્યક્રોધ બે પ્રકારે છે. કર્મ દ્રવ્યક્રોધ અને નોકર્મ દ્રવ્યક્રોધ તેમા (બધયોગ્ય બધાતા વિગેરે ચાર પ્રકારના) અનુદિત ક્રોધના પુદ્ગળો તે કર્મ છે, અને ચર્મકાર નીલિકોથ વિગેરે નોકર્મ દ્રવ્યક્રોધ જાણવો તથા ક્રોધ વેદનીય કર્મ ઉદય આવનાથી થએલા જે ક્રોધના પરિણામ, તે ભાવક્રોધ છે આજ પ્રમાણે માન વિગેરે પણ યથાયોગ્ય નામાદિ ચાર પ્રકારે જાણવા અથવા એ સર્વ પૃથક્ પૃથક્ (ક્રોધાદિ) અનન્તાનુબન્ધિ આદિ ચાર પ્રકારે જાણવા. પાણીની રેખા જેવો, રેતીની રેખા જેવો, ભૂમિની રેખા જેવો, અને પર્વતની રેખા જેવો, એમ ચારે પ્રકારે ક્રોધ છે. નેતરની લતા જેવો, કાષ્ટના સ્તભ જેવો, હાડકાના સ્તભ જેવો અને પત્થરના સ્તભ જેવો, એમ ચાર પ્રકારે માન છે વાસની છાલ જેવી, ગાયના મૂત્ર જેવી, ઘેટાના શીંગ જેવી, અને નક્કર વાસના મૂળ જેવી -એમ માયા ચાર પ્રકારે છે. હળદરના રગ જેવો, અજન જેવો, કાદવના રગ જેવો અને કિર્મજના રગ જેવો એમ લોભ ચાર પ્રકારે છે તેઓ પશ્ચાનુપૂર્વીક્રમથી પક્ષ, ચાર માસ, વરસ અને યાવજ્જીવન પર્યન્ત સ્થિતિવાળા છે, તથા દેવ-મનુષ્ય, તિર્યચ અને નરકગતિના હેતુભૂત છે એમ જાણવુ. ૨૯૭૮-થી-૨૯૯૨

હવે ઇન્દ્રિયોનું સ્વરૂપ કહે છે.

इदो जीवो सव्वोवलद्धिभोगपरमेसरत्तणओ ।
सोत्ताइमेयमिदियमिह तल्लिंगाइभावाओ ॥ २९९३ ॥
त नामाइ चउद्धा दव्व निव्वत्ति ओवगरणं च ।
आगारो निव्वत्ति चित्ता बज्झा इमा यऽतो ॥ २९९४ ॥
पुप्फ फलबुयाए-वन्नमसूराइमुत्तचदो य ।
होइ खुर(भ)प्पो नाणाकिती य सोइदियाईण ॥ २९९५ ॥
विसयग्गहणसमत्थं उवगरण इदियतर तपि ।
जं नेह तदुवघाए गेण्हइ निव्वत्तिभावे वि ॥ २९९६ ॥

સર્વ ઉપલબ્ધિ અને સર્વ ભોગના પરમેશ્વરપણાથી ઇન્દ્ર એટલે જીવ કહેવાય છે, તે જીવના લિગાદિ ભાવથી શ્રોત્રાદિ ભેદે ઇન્દ્રિયો છે. તે ઇન્દ્રિય નામાદિ ચાર ભેદે છે તેમા દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય નિવૃત્તિ અને ઉપકરણ એમ બે પ્રકારે છે બાહ્ય નિવૃત્તિ તે વિચિત્ર પ્રકારની આકૃતિ છે, અને અન્તર નિવૃત્તિ અનુક્રમે કદબ, પુષ્પ, મસૂર, ધાન્ય, અતિમુક્તપુષ્પના ચાન્લા અથવા ચદ્ર, ક્ષુરપ્ર (અસ્ત્રો) અને વિવિધ પ્રકારના આકારવાળી શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયો છે. વિષય ગ્રહણ કરવાને સમર્થ ઇન્દ્રિયાન્તર તે પણ ઉપકરણેન્દ્રિય છે, કેમકે તેનો ઉપઘાત થવાથી અને નિવૃત્તિના સદ્ભાવે પણ વિષય ગ્રહણ થતો નથી ૨૯૯૩-થી-૨૯૯૬

પરમૈશ્વર્યપણાના યોગથી ઇન્દ્ર જીવ કહેવાય છે કારણકે આવરણનો અભાવ થવાથી સર્વ વસ્તુ તેને જણાય[1] છે વળી નાનાવિધ ભાવોમા ભમતા સર્વ વસ્તુનો તેને ઉપભોગ થાય છે,[1] તેથી જીવ પરમૈશ્વર્યવાન્ કહેવાય છે, એ પરમૈશ્વર્યના યોગથી ઇન્દ્ર જીવ કહેવાય છે તે ઇન્દ્રનુ જીવનુ લિગ ચિન્હ તે ઇન્દ્રિય

અથવા ઇન્દ્રિયવડે દેખાએલ યા સરજાએલ તે ઇન્દ્રિય કહેવાય તે ઇન્દ્રિય શ્રોત્ર, ચક્ષુ, ઘ્રાણ, રસના અને સ્પર્શન એમ પાંચ પ્રકારે છે પુન તે ઇન્દ્રિયો નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એમ ચાર ભેદે છે. નામ અને સ્થાપના ઇન્દ્રિયનું સ્વરૂપ સુગમ હોવાથી તેનુ વ્યાખ્યાન મૂકી દઇને જ્ઞશરીર ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયનુ સ્વરૂપ કહીએ છીએ તે દ્રવ્યેન્દ્રિય નિવૃત્તિ અને ઉપકરણ એમ બે પ્રકારે છે તેમા કાનના ફાડાદિ નિવૃત્તિ એટલે આકાર. તે આકાર બાહ્ય અને અભ્યન્તર એમ બે પ્રકારે છે તેમા બાહ્ય નિવૃત્તિ મનુષ્ય, અશ્વ, શશલા, વિગેરેની અપેક્ષાએ વિવિધ આકારની છે, અને અભ્યન્તર નિવૃત્તિ સર્વની સરખી છે શ્રોત્રેન્દ્રિયની અભ્યન્તર નિવૃત્તિ કદબ પુષ્પાકારે માસના ગોળારૂપે છે, ચક્ષુની મસૂર (ધાન્ય વિશેષ) ના જેવી છે, ઘ્રાણેન્દ્રિયની અતિમુક્ત પુષ્પના ચાકલા જેવી છે, રસનેદ્રિયની ક્ષુરપ્ર (અસ્ત્રા) ના આકારે અને સ્પર્શનેન્દ્રિયની વિવિધાકારવાળી છે

ઉપરોકત આકારવાળી અભ્યન્તર નિવૃત્તિની વિષય ગ્રહણ કરવાની જે શક્તિ, તે ઉપકરણ દ્રવ્યેન્દ્રિય છે

શિષ્ય—જેને આપ ઉપકરણેન્દ્રિય કહો છો, તે અન્તર્નિર્વૃત્તિની શક્તિરૂપ હોવાથી અન્તર્નિર્વૃત્તિજ છે, તેનાથી કાઇ ભેદ જણાતો નથી.

આચાર્ય —એ ઉપકરણેન્દ્રિય પણ દ્રવ્યેન્દ્રિયનો ભેદ છે. કેમકે કદબપુષ્પાદિ આકારવાળી શ્રોત્ર આદિ ઇન્દ્રિયોની શબ્દાદિ વિષય જાણનારી જે શક્તિ છે, તે શક્તિનો વાત-પિત્તાદિવડે ઉપઘાત થવાથી યથોક્ત અન્તર્નિર્વૃત્તિનો સદ્ભાવ હોય, તો પણ જીવ શબ્દાદિ વિષય ગ્રહણ કરી શકતો નથી તેથી જણાય છે કે અન્તર્નિર્વૃતિની શક્તિરૂપ ઉપકરણેન્દ્રિય તે દ્રવ્યેન્દ્રિયનો બીજો ભેદ છે. ૨૯૯૩-થી-૨૯૯૬

लद्धु-वओगा भाविंदियं तु लद्धि त्ति जो खओवसमो ।
होइ तदावरणाणं तल्लाभे चेव सेसं ति　　॥ २९९७ ॥
जो सविसयवावारो सो उवओगो स चेगकालम्मि ।
एगेण चेय तम्हा उवओगेगिंदिओ सव्वो　　॥ २९९८ ॥
एगिंदियाइभेया पडुच्च सेसेंदियाइं जीवाणं ।
अहवा पडुच्च लद्धिंदियं पि पंचिंदिया सव्वे　　॥ २९९९ ॥
जं किर बउलाईणं दीसइ सेसेंदिओवलंभो वि ।
तेणऽत्थि तदावरणक्खओवसमसंभवो तेसिं　　॥ ३००० ॥
पचेंदिउ व्व बउलो नरो व्व सव्वविसओवलंभाओ ।
तहवि न भण्णइ पंचिंदिउ त्ति बज्झेंदियाभावा　　॥ ३००१ ॥
सुत्तो वि कुंभनिव्वत्तिसत्तिजुत्तो त्ति जह स घडकारो ।
लद्धिंदिएण पचेंदिओ तहा बज्झरहिओ वि　　॥ ३००२ ॥
लाभक्कमो उ लद्धी निव्वत्तु-वगरण तोओवओगो य ।
दव्विंदिय-भाविंदियसामण्णाओ कओ भिण्णो ॥ दार ॥ ३००३ ॥

લબ્ધિ અને ઉપયોગ એ બે ભાવેન્દ્રિય છે, તેમા ઇન્દ્રિયાવરણીય કર્મનો જે ક્ષયોપશમ તે લબ્ધિ છે, તે લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તોજ બીજી દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રાપ્ત થાય શ્રોત્રાદિ

ઇન્દ્રિયોનો જે પોતાના શબ્દાદિ સ્વવિષયમા પરિછિદ વ્યાપાર તે ઉપયોગ છે, એ ઉપયોગ એક કાળમા દેવાદિકોને પણ એકજ હોય છે, તેથી ઉપયોગને આશ્રીને સર્વ જીવ એકેન્દ્રિયવાલા કહેવાય છે, કેમકે સર્વકાલમા દેવાદિકોને પણ પાચ આવી ઇન્દ્રિયોમાંથી એક ઇન્દ્રિયના ઉપયોગનો સદ્ભાવ હોય છે, શેષ ઇન્દ્રિયો (નિવૃત્તિ, ઉપકરણ લબ્ધિ)ની અપેક્ષાએ જીવોના એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિયાદિ ભેદો છે જેને જેટલી દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયો હોય તેને તેવા વહેવાર કર્યા પછી અથવા લબ્ધિ ઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ સર્વ જીવો પચેન્દ્રિય છે કેમકે બકુલાદિ વનસ્પતિઓને શેષ બીજી ઇન્દ્રિયોનો ઉપલભ પણ જણાય છે, તેથી તેઓને તદાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમનો સભવ છે, એમ જણાય છે જો ના હોય તો બકુલને શૃગારયુક્ત સજ્જ થયેલી સ્ત્રી, સુદર મદીરાના કોગળાવડે તથા ચપકને અત્યત સુગધી જળના સીચવાવડે તથા તિલકને અવબોધથી સ્ત્રીના કટાક્ષવડે તથા વિરહકને પચમ સ્વરવડે કરીને ફુલ અકુરાદિકનો સભવ ના થાય, વલી એકલા બકુલ વૃક્ષને શૃગારવાલી સુદર સ્ત્રીએ કરેલા મદિરાના કોગળાવડે તથા શરીરના સ્પર્શ આશ્ચુબનવડે તથા ચદનાદિમા પડેલા ગધવડે સારૂરૂપ જોવાથી તથા મધુર શબ્દોના ઉચ્ચારવડે ફલવાપણુ છે તેથી તે પચેન્દ્રિય છે સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિષયના ઉપલભથી મનુષ્યની પેઠે બકુલ પચેન્દ્રિય જેવો છે, તોપણ બાહ્ય ઇન્દ્રિયે ના અભાવે તે પચેન્દ્રિય કહેવાતો નથી જેમ ઘટ બનાવવાની શક્તિયુક્ત કુભકાર સૂતેલો હોય, તો પણ તે કુભકાર કહેવાય છે, તેમ બાહ્ય ઇદ્રિય રહિત છતા પણ (બકુલાદિ) લબ્ધિ ઇન્દ્રિયવડે પચેન્દ્રિય કહેવાય છે દ્રવ્ય અને ભાવ ઇદ્રિયોના પ્રાપ્તિ ક્રમમા (પ્રથમ લબ્ધિ ભાવેન્દ્રિય પ્રાપ્ત થાય, તે પછી દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રાપ્ત થાય) જ્યારે દ્રવ્યેન્દ્રિય-ભાવેન્દ્રિના સામાન્યથી ભિન્ન કરાયેલો લાભ પૂછવામા આવે, ત્યારે પ્રથમ ઇન્દ્રિયાવરણી ક્ષયોપશમ રૂપ લબ્ધિ ઇન્દ્રિય પ્રાપ્ત થાય, તે પછી બાહ્ય અન્તર નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિય પ્રાપ્ત થાય, તે પછી અતરનિર્વૃત્તિની શક્તિરૂપ ઉપકરણેન્દ્રિય પ્રાપ્ત થાય, અને તે પછી ઇન્દ્રિયોના અર્થનો એટલે વિષયોનો ઉપયોગ થાય ૨૯૯૭ થી ૩૦૦૩

હવે પરિષહોની અને ઉપસર્ગોની વ્યાખ્યા કરે છે

परिसोढव्वा जइणा मग्गाविच्चुइ-विणिज्जराहेउ ।
जतो परीसहा ते खुहादओ होंति बावीस ॥ दार ॥ ३००४ ॥
उवसज्जणमुवसग्गो तेण तओ म उवसज्जए जम्हा ।
सो दिव्व-मणुय-तेरिच्छिआ-ऽऽयसंवेयणाभेओ ॥ ३००५ ॥
हास-प्पओस-वीमसओ विमायाए वा भवो दिव्वो ।
एव चिय माणुस्सो कुसीलपडिसेवणचउत्थो ॥ ३००६ ॥
तिरिओ भय-प्पओसा हारावच्चाइरक्खणत्था वा ।
घट्टण–थमण पवडण–लेसणओ वाऽऽसवेओ ॥ ३००७ ॥

જૈનમાર્ગથી નહિ ડગવા અને વિશેષ નિર્જરા માટે જે વિશેષે સહન કરવા યોગ્ય છે, તે પરીષહો કહેવાય છે, તે પરીષહો ક્ષુધા, પીપાસા વિગેરે બાવીસ છે પીડા પામવી તે ઉપસર્ગ અથવા જેવડે યા જે થકી જીવવડે પીડા પમાય તે ઉપસર્ગ છે તે ઉપસર્ગ દેવથી, મનુષ્યથી, તિર્યંચથી અને આત્મસવેદનથી એમ ચાર પ્રકારે થાય છે હાસ્યથી, પૂર્વભવના દ્વેષથી, (પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી આ ચલાયમાન થાય છે કે નહિ ?

એવા) વિમર્શથી અને વિમાત્રાથી (કંઈક હાસ્ય, કંઇક દ્વેષ, કંઇક વિમર્શથી) દેવો ઉપસર્ગ કરે છે એ પ્રમાણે મનુષ્ય પણ ચાર પ્રકારે ઉપસર્ગ કરે છે, એમા ચોથો પ્રકાર કુશીલપ્રતિસેવનાથી જાણવો. તિર્યંચોના ભયથી, દ્વેષથી, આહાર માટે, બચ્ચાઓનાં તથા માલવા ગુફાદિ સ્થાનના રક્ષણ માટે ઉપસર્ગ કરે છે, અને નેત્રમા પડેલા કણાદિ ખુચવાથી, અગો સ્તમ્ભ થવાથી, ખાડા વિગેરેમા પડવાથી તથા બાહુ વિગેરે અગોને પરસ્પર મસળવાથી આત્મ સવેદનીય ઉપસર્ગો, થાય છે. ૦૦૪-થી-૩૦૦૭

અહી રાગ વિગેરેના ઉદાહરણો છે, તે "रागे रहदत्ता" ઇત્યાદિ ૭ ગાથાઓનો અર્થ મૂળ આવશ્યકથી જાણી લેવો

હવે "नामयंता नमोरिहा" એ પદની વ્યાખ્યા તથા નમસ્કારનુ ફળ કહે છે

पहवीकरण नामणमहरा नासणमओ जहाजोग्ग ।
नेय रागाईण तन्नामाओ नमोरिहया ॥ ३००८ ॥

अरहतनमोक्कारो जीव मोएइ भवसहस्साओ ।
भावेण कीरमाणो होइ पुणो वोहिलाभाए ॥३००९-९२६-३१६॥

अरहतागारवई ठवणा नाम मय नमोकारो ।
भावेण ति य भावी दव्व पुण कीरमाणो त्ति । ३०१० ॥
इय नामाइचउविहवज्झब्भतरविहाणकरणाओ ।
सो मोएइ भवाओ होइ पुणो वोहिवीय च ॥ ३०११ ॥

अरहतनमोक्कारो धन्नाण भवक्खय करताणं ।
हियय अणुम्मुयतो विसोत्तियावारओ होइ ॥३०१२-९२४ ३१७॥

धन्ना नाणाइधणा परित्तससारिणो पयणुकम्मा ।
भवजीविय पुणभवो तस्सेहक्खय करेंताण ॥ ३०१३ ॥
इह विस्सोओगमण चित्तस्स विस्सोत्तिया अवज्झाण ।
अरहतनमोकारो हिययगओ त निवारेइ ॥ ३०१४ ॥

રાગાદિને વશ કરવા અથવા તેમનો સમૂળ નાશ કરવો તે નમન કહેવાય એ નમનથી અર્હન્તો નમસ્કારને યોગ્ય છે ભાવથી કરાતો અરિહતનો નમસ્કાર જીવને હજારો ભવથી મૂકાવે છે, અને પુન બોધિબીજના લાભ માટે થાય છે. અર્હદાકાર-વાળી બુદ્ધિ તે સ્થાપના, તેનો જે નમસ્કાર તે સ્થાપનાનમસ્કાર, નમસ્કાર શબ્દવડે નામ નમસ્કાર 'ભાવથી' એ શબ્દ વડે ભાવ નમસ્કાર અને અજલીપ્રગ્રહણાદિવડે કરાતો નમસ્કાર તે દ્રવ્યનમસ્કાર એ પ્રમાણે નામાદિ ચાર પ્રકારના બાહ્ય અભ્યન્તર વિધાન કરવાથી, તે નમસ્કાર જીવને સસારથી મૂકાવે છે, અને બોધિ બીજ માટે થાય છે. ભવક્ષય કરતા જ્ઞાનાદિ ધનવાળા આત્માના હૃદયને નહિ મૂકતો અર્હન્નમસ્કાર અપધ્યાનને દૂર કરે છે. ધન્ય એટલે જ્ઞાનાદિ ધનવાળા, પરીત સસારી પ તનુકર્મી જીવના ભવ એટલે જીવિત અથવા પુનર્ભવનો ક્ષય કરનાર ચિત્તનુ વિસ્રોતગમન તે વિસ્રોતિકા અથવા અપધ્યાન, તેને હૃદયમા રહેલો અર્હન્નમસ્કાર નિવારે છે ૩૦૦૮-થી-૩૦૧૪

હવે અરહંતનમસ્કારની મહાર્થતા બતાવે છે.

अरहंतनमोक्कारो एवं खलु वण्णिओ महत्थो त्ति ।
जो मरणम्मि उवग्गे अभिक्खणं कीरए बहुसो ॥३०१५--९२५-३१८॥

जलणाइभए सेसं मोत्तुं पगरणं महामोल्लं ।
जुधि वातिभए घेप्पइ अमोहमत्थं जह तहेह ॥ ३०१६ ॥
मोत्तुं पि बारसंग स एव मरणमि कीरए जम्हा ।
अरहतनमोक्कारो तम्हा सो बारसंगत्थो ॥ ३०१७ ॥
सव्वं पि बारसगं परिणामविसुद्धिहेउमित्ताग ।
तक्कारणभावाओ कहं न तयत्थो नमोकारो ? ॥ ३०१८ ॥
न हु तम्मि देसकाले सक्को बारसविहो सुयक्खंधो ।
सव्वो अणुचिंतेउं धणियं पि समत्थचित्तेणं ॥ ३०१९ ॥
एगम्मि वि जम्मि पए संवेगं कुणइ वीयरायमए ।
तं तस्स होइ नाणं जेण विरागत्तणमुवेइ ॥ ३०२० ॥
एगम्मि वि जम्मि पए संवेगं कुणइ वीयरायमए ।
सो तेण मोहजालं छिंदइ अज्झप्पओगेण ॥ ३०२१ ॥
ववहाराओ मरणे त पयमेक्क मय नमुक्कारो ।
अन्न पि निच्छयाओ त चेर य बारसंगत्थो ॥ ३०२२ ॥
ज सोऽविनिज्जरत्थो पिंडयत्थो वन्निओ महत्थो त्ति ।
कीरइ निरतरमभिक्खणं तु बहुसो बहूवारा ॥ ३०२३ ॥

अरहतनमोक्कारो सव्वपावप्पणासणो ।
मंगलाण च सव्वेसिं पढमं हवइ मंगलं ॥ ३०२४ ॥ ९२६-३१९ ॥

पंसेइ पिबइ व हियं पाइ भवे वा जियं जओ पावं ।
त सद्दमद्दसामन्नजाइभेयं पणासेइ ॥ ३०२५ ॥
नामाइमंगलाणं पढमं ति पहाणमहव पंचण्हं ।
पढमं पहाणतरय व मगलं पुव्वऽभिहियत्थं ॥ ३०२६ ॥

એ પ્રમાણે નિશ્ચય વર્ણવેલો અર્હન્નમસ્કાર મહા અર્થવાળો છે, કેમકે જે નમસ્કાર, મૃત્યુ સમિપ થયે છતે નિરંતર બહુવાર કરાય છે, અને મોટી આપત્તિમા દ્વાદશાંગીને મૂકી તેનુ સ્મરણ થાય છે અગ્નિ આદિનો ભય છતે, શેષ સર્વ મૂકીને મહામૂલ્યવાળુ મેઘરત્ન ગ્રહણ કરાય છે, અથવા યુદ્ધમા યા અતિભયમા જેમ અમોઘ શસ્ત્ર ગ્રહણ કરાય છે, તેમ અહીં પણ મરણાદિ ભયોમા દ્વાદશાંગી મૂકીને અરિહંતને નમસ્કાર કરાય છે, તેથી તે નમસ્કાર દ્વાદશાંગાર્થ છે. સર્વ દ્વાદશાંગી પરિણામની વિશુદ્ધિનો હેતુ માત્ર છે,

એવા) વિમર્શથી અને વિમાત્રાથી (કંઈક હાસ્ય, કંઇક દ્વેષ, કંઇક વિમર્શથી) દેવો ઉપસર્ગ કરે છે એ પ્રમાણે મનુષ્ય પણ ચાર પ્રકારે ઉપસર્ગ કરે છે, એમાં ચોથો પ્રકાર કુશીલપ્રતિસેવનાથી જાણવો. તિર્યંચોના ભયથી, દ્વેષથી, આહાર માટે, બચ્ચાઓના તથા માળવા ગુફાદિ સ્થાનના રક્ષણ માટે ઉપસર્ગ કરે છે, અને નેત્રમા પડેલા કણાદિ ખુચવાથી, અંગો સ્તબ્ધ થવાથી, ખાડા વિગેરેમા પડવાથી તથા બાહુ વિગેરે અંગોને પરસ્પર મસળવાથી આત્મ સંવેદનીય ઉપસર્ગો, થાય છે. ૦૦૬-થી-૩૦૦૭

અહી રાગ વિગેરેના ઉદાહરણો છે, તે "रागे रहदत्ता" ઇત્યાદિ છ ગાથાઓનો અર્થ મૂળ આવશ્યકથી જાણી લેવો.

હવે "नामयता नमोरिहा" એ પદની વ્યાખ્યા તથા નમસ્કારનુ ફળ કહે છે

पहवीकरण नामणमहवा नासणमओ जहाजोग्ग ।
नेय रागाईण तन्नामाओ नमोरिहया ॥ ३००८ ॥

अरहतनमोस्कारो जीव मोएइ भवसहस्साओ ।
भावेण कीरमाणो होइ पुणो बोहिलाभाए ॥३००९-९२६-३१६॥

अरहतागारवई ठवणा नाम मय नमोकारो ।
भावेण ति य भावो दव्व पुण कीरमाणो चि । ३०१० ॥

इय नामाइचउविहवज्झभनरविहाणकरणाओ ।
सो मोएइ भवाओ होइ पुणो बोहिबीय च ॥ ३०११ ॥

अरहतनमोक्कारो धन्नाण भवक्खय करताणं ।
हियय अणुम्मुएतो विसोत्तियावारओ होइ ॥३०१२-९२४-३१७॥

धन्ना नाणाइधणा परित्तससारिणो पवणुकम्मा ।
भवजीविय पुणभवो तस्सेहक्खय करेंताण ॥ ३०१३ ॥

इह निस्सोओगमण चित्तस्स विस्सोत्तिया अवज्झाण ।
अरहतनमोक्कारो हिययगओ त निवारेइ ॥ ३०१४ ॥

રાગાદિને વશ કરવા અથવા તેમનો સમૂળ નાશ કરવો તે નમન કહેવાય એ નમનથી અર્હન્તો નમસ્કારને યોગ્ય છે ભાવથી કરાતો અરિહતનો નમસ્કાર જીવને હજારો ભવથી મૂકાવે છે, અને પુન બોધબીજના લાભ માટે થાય છે અર્હદાકારવાળી બુદ્ધિ તે સ્થાપના, તેનો જે નમસ્કાર તે સ્થાપનાનમસ્કાર, નમસ્કાર શબ્દવડે નામ નમસ્કાર, 'ભાવથી એ શબ્દ વડે ભાવ નમસ્કાર અને અંજલીમહણાદિવડે કરાતો નમસ્કાર તે દ્રવ્યનમસ્કાર એ પ્રમાણે નામાદિ ચાર પ્રકારના બાહ્ય અભ્યન્તર વિધાન કરવાથી, તે નમસ્કાર જીવને સંસારથી મૂકાવે છે, અને બોધિ બીજ માટે થાય છે. ભવક્ષય કરતા જ્ઞાનાદિ ધનવાળા આત્માના હૃદયને નહિ મૂકતો અર્હન્નમસ્કાર અપધ્યાનને દૂર કરે છે. ધન્ય એટલે જ્ઞાનાદિ ધનવાળા, પરીત સંસારી પાતળુંકર્મી જીવના ભવ એટલે જીવિત અથવા પુનર્ભવનો ક્ષય કરનાર ચિત્તનુ વિસ્ત્રોતગમન તે વિસ્ત્રોતિકા અથવા અપધ્યાન, તેને હૃદયમા રહેલો અર્હન્નમસ્કાર નિવારે છે ૩૦૦૮-થી-૩૦૧૪

હવે અરહન્નમસ્કારની મહાર્થતા બતાવે છે.

अरहंतनमोक्कारो एवं खलु वण्णिओ महत्थो त्ति।
जो मरणम्मि उवग्गे अभिक्खणं कीरए बहुसो ॥३०१५--९२५-३१८॥

जलणाइभए सेसं मोत्तुं पगरण महामोल्ल।
जुधि वातिभए घेप्पइ अमोहमत्थ जह तहेह ॥ ३०१६ ॥
मोत्तु पि बारसंग स एव मरणमि कीरए जम्हा।
अरहतनमोक्कारो तम्हा सो बारसंगत्थो ॥ ३०१७ ॥
सव्व पि बारसगं परिणामविसुद्धिहेउमित्ताग।
तक्कारणभावाओ कहं न तयत्थो नमोक्कारो ? ॥ ३०१८ ॥
न हु तम्मि देसकाले सक्को बारसविहो सुयक्खंधो।
सव्वो अणुचिंतेउं धणिय पि समत्थचित्तेणं ॥ ३०१९ ॥
एगम्मि वि जम्मि पए संवेग कुणइ वीयरायमए।
तं तस्स होइ नाणं जेण विरागत्तणमुवेइ ॥ ३०२० ॥
एगम्मि वि जम्मि पए सवेग कुणइ वीयरायमए।
सो तेण मोहजाल छिंदइ अज्झप्पओगेण ॥ ३०२१ ॥
ववहाराओ मरणे त पयमेक्क मय नमुक्कारो।
अन्न पि निच्छयाओ त चेव य बारसगत्थो ॥ ३०२२ ॥
ज सोऽवि निज्जरत्थो पिंडयत्थो वण्णिओ महत्थो त्ति।
कीरइ निरतरमभिक्खण तु बहुसो बहूवारा ॥ ३०२३ ॥

अरहंतनमोक्कारो सव्वपावप्पणासणो।
मंगलाण च सव्वेसि पढमं हवइ मगलं ॥ ३०२४ ॥ ९२६-३१९ ॥

पंसेइ पियइ व हिय पाइ भवे वा जिय जओ पाव।
त सद्दमट्ठसामन्नजाइमेयं पणासेइ ॥ ३०२५ ॥
नामाइमगलाणं पढमं ति पहाणमहव पंचण्ह।
पढम पहाणतरय व मगल पुव्वऽभिहियत्थ ॥ ३०२६ ॥

એ પ્રમાણે નિશ્ચય વર્ણવેલો અર્હન્નમસ્કાર મહા અર્થવાળો છે, કેમકે જે નમસ્કાર, મૃત્યુ સમિપ થયે છતે નિરંતર બહુવાર કરાય છે, અને મોટી આપત્તિમા દ્વાદશાંગીને મૂકી તેનું સ્મરણ થાય છે અગ્નિ આદિનો ભય છતે, શેષ સર્વ મૂકીને મહામૂલ્યવાળુ મેઘરત્ન ગ્રહણ કરાય છે, અથવા યુધમા યા અતિભયમા જેમ અમોઘ શસ્ત્ર ગ્રહણ કરાય છે, તેમ અહી પણ મરણાદિ ભયોમા દ્વાદશાંગી મૂકીને અરિહંતને નમસ્કાર કરાય છે, તેથી તે નમસ્કાર દ્વાદશાંગાર્થ છે. સર્વ દ્વાદશાંગી પરિણામની વિશુદ્ધિનો હેતુ માત્ર છે,

તેવાજ કારણભાવથી નમસ્કાર પણ તદર્થવાળો (દ્વાદશાગાર્થવાળો) કેમ ન કહેવાય? મરણરૂપ તેવા દેશકાળમા બાર પ્રકારનો સર્વ શ્રુતસ્કન્ધ અત્યન્ત સમર્થ ચિન્તકવડે પણ ચિન્તવી શકાય નહિ. (તેથી તે નમસ્કાર દ્વાદશાગાર્થ છે) વીતરાગના મતમા જે એક પદ પણ જીવને સવેગ કરે છે, તે તેને જ્ઞાનરૂપ થાય છે, કેમકે તેવડે તેને વીતરાગપણુ પ્રાપ્ત થાય છે. વીતરાગના મતમા જે એક પણ પદ સવેગ કરે છે, અને તેથી તે અધ્યાત્મ યોગે મોહજાળને છેદે છે. મરણ વખતે કરાતો નમસ્કાર (અનેક પદાત્મક છતા પણ) વ્યવહારથી એક પદ કહેવાય છે, અને નિશ્ચયથી તે તથા બીજુ પણ (નિર્જરારૂપ ફળ વાળુ) પદ દ્વાદશાગાર્થ છે તે નમસ્કાર અતિનિર્જરા માટે છે, અને દ્વાદશાગરૂપ ગણુ પિડકાર્થ છે, એમ એની મહાર્થતા કહેલી છે, તેથી અભિક્ષ્ણ એટલે નિરન્તર, અને બહુસો એટલે ઘણીવાર (તે નમસ્કાર) કરાય છે અરિહતનો નમસ્કાર સર્વ પાપનો નાશ કરનાર છે, અને સર્વ મગળોમા પ્રથમ મગળભૂત છે. જે જીવને મલિન કરે, જીવના હિતને પીયે, અથવા જીવને સસારમા પાડે, તેથી તે પાપ કહેવાય છે, એ આઠ સામાન્ય જાતિભેદવાળા (આઠ કર્મને) સર્વ પાપને (નમસ્કાર) નાશ કરે છે. નામાદિ મગળોમા (અર્હન્નમસ્કાર) પ્રથમ છે, અથવા (મોક્ષરૂપ મુખ્ય પુરૂષાર્થને સાધનાર હોવાથી) પ્રધાન છે, અથવા (અર્હત્-સિદ્ધ આદિ પાચ ભાવ મગળોમા આને પ્રથમ કહેલ હોવાથી) પાચે મગળોમા પ્રથમ છે, અથવા પ્રધાનતર પરોપકાર સાધક હોવાથી મૂખ્ય છે એવુ એ મગળ, તેનો અર્થ પૂર્વે (૨૪ મી ગાથામા) કહેલો છે. ૩૦૧૫-થી-૩૦૨૬

॥ ઇતિ અર્હન્નમસ્કાર સમાપ્ત ॥

હવે સિદ્ધના નમસ્કારની વ્યાખ્યા કરે છે

જે ગુણવડે જે નિષ્પન્ન હોય, તે સિદ્ધ કહેવાય છે તે સિદ્ધ (સામાન્યથી) નામાદિ ચૌદ પ્રકારે જાણવા (નામ-સ્થાપના સિદ્ધ સુગમ છે) ઓદનસિદ્ધાદિ દ્રવ્ય-સિદ્ધ જાણવા (આદિ શબ્દથી પાકેલા ઘટાદિ સમજવા ઓદનાદિનિષ્પન્નત્વાદિ ગુણવડે સપૂર્ણ છે, વળી અપ્રધાનપણે તે દ્રવ્ય પણ છે) કર્મસિદ્ધ શિલ્પસિદ્ધ, વિદ્યાસિદ્ધ, મત્રસિદ્ધ, યોગસિદ્ધ, આગમસિદ્ધ, અર્થસિદ્ધ, યાત્રાસિદ્ધ, અભિપ્રાયસિદ્ધ, તપસિદ્ધ, અને કર્મક્ષયસિદ્ધ (આ અગીઆર ને પ્રથમના ત્રણ મળી સિદ્ધના ચૌદ પ્રકાર જાણવા.) ૩૦૨૭ ૨૮

આ પછી કર્મસિદ્ધાદિ સિદ્ધોનુ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરનારી कम्म जमणायरिया ઇત્યાદિ ગાથાથી આરભીને न किलम्मइ जो तवसा ઇત્યાદિ ગાથા પર્યન્ત એકતાળીસ ગાથાએ કથાનક અને ભાવાર્થસહિત છે, તે મૂળ આવશ્યકની ટીકાથી જાણી લેવી

હવે કર્મક્ષયસિદ્ધનુ સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહે છે.

सिद्धो जो निप्फन्नो जेण गुणेण सय चोदसविगप्पो ।
नेओ नामाईओ ओयणासिद्धाइओ दव्वे ॥ ३०२७ ॥
कम्मे सिप्पे य विज्जाए मते जोगे य आगमे ।
अत्थ जत्ता-अभिप्पाए तवे कम्मखए विय ॥३०२८॥ ९२७-३२०॥

दीहकालरय ज-तु-कम्मं से-सियमट्ठहा ।
सियं धतं ति सिद्धस्स सिद्धत्तमुवजायइ ॥ ३०२९ ॥ ९२८ ३२१ ॥
नाऊण वेयणिज्जं अइबहुयं आउगं च अइथोवं ।
गंतूण समुग्घायं खवेइ कम्मं निरवसेसं ॥ ३०३० ॥ ९२९-३२२ ॥
दंड कवाडे मथंतरे य साहरणया सरीरत्थे ।
भासाजोगनिरोहो सेलेसी सिज्झणा चेव ॥ ३०३१ ॥ ९३०-३२३ ॥
जह उल्ला साडीया आसुं सुक्कइ विरल्लिया संती ।
तह कम्मलहुयसमए वच्चंति जिणा समुग्घायं ॥३०३२॥९३१-३२४॥

પ્રવાહની અપેક્ષાએ દીર્ઘકાળની સ્થિતિવાળુ જે બાંધેલુ આઠ પ્રકારનું કર્મ, તે બાંધેલા કર્મને ભવ્ય જીવ ધ્યાનરૂપ અગ્નિવડે જેણે બાળી નાખ્યુ છે, એના સિદ્ધને સિદ્ધપણુ ઉત્પન્ન થાય છે. વેદનીય કર્મ અતિ વધારે અને આયુકર્મ થોડુ છે, એમ જાણીને કેવળી સમુદ્ઘાત પામીને સમગ્ર કર્મ ક્ષય કરે છે. શરીરમા રહે છતે આત્મપ્રદેશોના દંડ, કપાટ, મથાન અને અન્તરપૂર્ણ કરવા વડે ભાષાયોગનો નિરોધ કરીને શૈલેશિકરણ પામ્યા બાદ સિદ્ધ થાય છે. જેમ ભીનુ વસ્ત્ર પહોળુ કર્યું હોય, તો તે શીઘ્ર સૂકાઇ જાય છે, તેમ કર્મની લઘુતા વખતે જિનેશ્વરો સમુદ્ઘાત પામે છે. (અને કર્મનો નાશ કરે છે) ૩૦૨૯ થી ૩૦૩૨

"હવે દીહકાલરય જતુ" એ ગાથાની ભાષ્યકાર વ્યાખ્યા કરે છે.

संताणओ अणाई दीहो ठिइकाल एव वाओ ।
जीवाणुरजणाओ रय त्ति जोगो त्ति सुहुमो वा ॥ ३०३३ ॥
सो जस्स दीहकालो कम्मं तं दीहकालरयमुत्त ।
अइदीहकालरजणमहवा चेट्ठाविसेसत्थ ॥ ३०३४ ॥
ज कम्म ति तुसद्दो विसेसणो पूरणोऽहवा जीवो ।
जतु त्ति, तस्स जंतो कम्म से जं सिय बद्ध ॥ ३०३५ ॥
अहवा से सियमसिय गहियं वत्तमइससिलिट्ठं वा ।
ज ना विसेसियअट्ठह त्ति खयसेसिय व त्ति ॥ ३०३६ ॥
नेरुत्तिओ सिय धतमस्स तवसा मलो व लोहस्स ।
इय सिद्धस्सेव सओ सिद्धत्त सिज्झणा समए ॥ ३०३७ ॥
उवजायइ त्ति ववहारदेसणमभावयानिसेहो वा ।
पज्जायतरविगमे तप्पज्जयतरं सिद्धो ॥ ३०३८ ॥

બંધની અપેક્ષાએ સંતાનભાવે અનાદિ હોવાથી દીર્ઘ સ્થિતિકાળવાળુ, જીવને મલિન કરવાથી રજ, અથવા બંધયોગ્ય હોય યા સૂક્ષ્મ હોવાથી કર્મરૂપ રજ, તે દીર્ઘકાળ જે કર્મનો હોય, તે દીર્ઘવાળી રજ કહેવાય છે, અથવા દીર્ઘકાળ પર્યન્ત જીવને મલિન

કરતુ હોવાથી રજ કહેવાય અથવા દીર્ઘકાળ પર્યન્ત જેનો અનુભવ છે, તે દીર્ઘ કાળ રજ કહેવાય, જે દીર્ઘકાળની રજ એટલે કર્મનુ, શબ્દ વિશેષણાર્થે અથવા પૂરણાર્થે છે, અથવા જતુ એટલે જીવ, તેનુ જે કર્મ તે જતુ કર્મ, તેનુ સિત એટલે જીવનુ બાંધેલુ અથવા જીવનુ સર્વ કર્મ (સાસારાનુબ ધી હોનાથી) સિત એટલે અશુભ અથવા સિત એટલે જીવે ગ્રહણ કરેલુ, વ્યાપ્ત થએલ વા સ ક્લિષ્ટ થએલુ, અથવા આઠ પ્રકારે વિશેષિત કરેલુ, યા ક્ષય કરેલુ તે સેષિત કહેવાય. જેમ અગ્નિવડે લોહનો મળ ભસ્મ કરાય છે, તેમ તપવડે, બાધેલુ કર્મ જેનુ ભસ્મ થયુ છે, તે સિદ્ધ કહેવાય. એ પ્રમાણે સિદ્ધિના સમયે વિદ્યમાન સિદ્ધને સિદ્ધપણુ ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્પન્ન થાય છે એ કથન વ્યવહાર બતાવવાને અથવા અભાવરૂપ સિદ્ધનો નિષેધ કરવા માટે છે. પર્યાયા તરનો વિરામ થતા તે સિદ્ધરૂપ પર્યાયાન્તરની પ્રાપ્તિ તે સિદ્ધ કહેવાય છે ૩૦૩૩થી ૩૦૩૮.

હવે नाउण वेयणिज्ज ઇત્યાદિ ગાથાનુ ભાષ્યકાર વ્યાખ્યાન કરે છે.

कम्मचउ क्क ममसो सम ति खयमेइ तस्स भणियम्मि ।
समय ति कए भासइ यत्तो तुल्लट्ठिईनियमो ? ॥ ३०३९ ॥
किह व अपुन्नट्ठिइय खवेउ कत्तो व तस्समीकरण ।
कयनासाइभयाउ तो तरस कमवखओ जुत्तो ॥ ३०४० ॥
भण्णइ कमक्खयम्मी जयाउराईए तस्स निद्देज्जा ।
तो कइमत्थउ स भवे सिज्झउ व कइ सकम्मसो ? ॥ ३०४१ ॥
तम्हा तुल्लठितीयं कम्मचउक्क सभावओ जस्स ।
सोअकयसमुग्घाओ सिज्झइ जुगव खवेऊण ॥ ३०४२ ॥
जस्स पुण थोवमाउ हवेज्ज सेस तय च बहुतरय ।
त तेण समीकुरए गतूण जिणो समुग्घाय ॥ ३०४३ ॥
कयनासाइविघाओ कओ पुरा जह य नाण किरियाहिं ।
कम्मस्स कीरइ खओ न चेदमोक्खाइओ दोसा ॥ ३०४४ ॥
असमट्ठिईण निअमो को थोव आउय न सेस ति ।
परिणामसभावाओ अञ्झवसाओ व वत्थेव ॥ ३०४५ ॥
विसमं स करेइ सम समोहओ बधणेहिं ठिईए य ।
कम्मदव्वाइ बधणाई कालो ठिई तेसिं ॥ ३०४६ ॥
आउयसमयसमाए गुणसेढीए तदसखगुणियाए ।
पुव्वरइय खवेहिइ जह सेलेसीए पइसमय ॥ ३०४७ ॥

તે મુમુક્ષુ જીવના ભવોપગ્રાહી ચાર કર્મનો અનુક્રમે ક્ષય થાય છે, કે એકી સાથે ક્ષય થાય છે? એમ પૂછવામા આવે તો તેનો એકી સાથે ક્ષય થાય છે, પુન પૂછવામા આવે કે એવો સમાનસ્થિતિનો નિયમ કેવી રીતે છે? અથવા અપૂર્ણ સ્થિતિવાળા કર્મ કેવી રીતે ક્ષય કરે ? કેવી રીતે વેદનીયાદિ કર્મની સાથે આયુષ્યની સમાન સ્થિતિ કરે ? માટે કૃતનાશાદિ દોષના ભયથી અનુક્રમે તે કર્મનો

ક્ષય યોગ્ય છે. એનો ઉત્તર કહે છે કે કર્મ ક્ષય વખતે જો તેનુ આયુષ્ય પ્રથમ પૂર્ણ થાય. તો તે (આયુષ્યના અભાવે બીજા કર્મોનો ક્ષય કરવાને) સસારમા કેવી રીતે રહી શકે! જો મોક્ષે જાય, તો તે કર્મસહિત કેવી રીતે જાય? માટે જેના ચારે કર્મ સ્વભાવથીજ સમાનસ્થિતિવાળા હોય, તે સમુદ્ઘાત કર્યા શિવાય એકી સાથે કર્મ ક્ષય કરીને સિદ્ધ થાય છે. પરન્તુ જેનુ આયુષ્ય થોડુ હોય, અને શેષ કર્મત્રય વધારે હોય, તો જિનેશ્વર સમુદ્ઘાત પામીને કર્મત્રયને આયુષ્યની સમાન કરે છે જેમ જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે કર્મનો ક્ષય કરાય છે, ઈત્યાદિ પૂર્વે (ઉપક્રમ કાળના વિચારમા) કૃતનાશાદિ દોષોનો નિરાસ કર્યો છે. જો એમ ન માનવામા આવે, તો અમોક્ષાદિ દોષો થશે આયુષ્ય થોડુ અને શેષ કર્મત્રય થોડા નહિ, એવો નિયમ અસમાન સ્થિતિવાળા કર્મોનો શાથી છે? (એમ પૂછવામા આવે તો) બધ પરિણામના સ્વભાવથી આયુષ્યબધની પેઠે તેનો તેવો બધ થાય છે કેવળીસમુદ્ઘાત પામેલો જીવ વિષમ સ્થિતિવાળા કર્મને બધનવડે અને સ્થિતિવડે સમાન કરે છે. કર્મ દ્રવ્યમય છે અને સ્થિતિ તે તેમનો કાળ છે. આયુષ્યના અવશેષ સમય સમાન અસખ્યેયગુણી ગુણશ્રેણિવડે વેદનીયાદિ પૂર્વરચિત કર્મત્રયને, જેમ શૈલેશી અવસ્થિતિમા ખપાવે છે, તેમ તે ખપાવશે ૩૦૩૮ થી ૩૦૪૭.

શિષ્ય—વેદનીય આયુ નામ અને ગોત્રકર્મ એ ચાર ભવોપગ્રાહી કર્મ મુમુક્ષુ જીવને મોક્ષગમન વખતે અનુક્રમે ક્ષય પામે છે, કે યુગપદ્ એકીસાથે ક્ષય પામે છે?

આચાર્ય—એ ચારે કર્મ યુગપદ્ ક્ષય પામે છે, ક્રમશ નથી પામતા.

શિષ્ય—એ પ્રમાણે એ ચારે કર્મની સમાન સ્થિતિનો નિયમ શાથી હોઇ શકે? સ્થિતિજ તેઓને હોઇ શકે અથવા આયુષ્યની અપેક્ષાએ દીર્ઘ સ્થિતિવાળા વેદનીયાદિ કર્મત્રયને તે મુમુક્ષુ જીવ કેવી રીતે અલ્પ સ્થિતિવાળા કરી શકે? અધિક સ્થિતિવાળા કર્મને અનુભવ્યા શિવાય નાશ કરવાથી કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થાય આયુષ્કર્મ વધારીને વેદનીયાદિ કર્મ વધારીને વેદનીયાદિ કર્મની સમાન સ્થિતિવાળુ કરીને એકીસાથે તે સર્વ ખપાવે છે, એમ કહેવામા આવે, તો હ્રસ્વસ્થિતિવાળાને દીર્ઘ સ્થિતિવાળાની સમાન કરવાથી અકૃત આગમ દોષ પ્રાપ્ત થાય માટે મુમુક્ષુ જીવના કર્મનો ક્ષય અનુક્રમે કહેવોજ યોગ્ય છે, એટલે કે પ્રથમ આયુષ્યનો ક્ષય અને પછી બાકીના ત્રણે કર્મોનો ક્ષય થાય છે.

આચાર્ય—એમ તારા કહેવા પ્રમાણે જો પ્રથમ આયુષ્યનો ક્ષય થાય, અને પછી અનુક્રમે બીજા કર્મોનો ક્ષય થાય, તો સસારમા રહેવાના હેતુભૂત આયુષ્યના અભાવે ક્ષીણકર્મી જીવ શેષ કર્મનો ક્ષય કરવાને સસારમા કેવી રીતે રહી શકે? આયુષ્યના અભાવે તે જીવ મોક્ષ પામે, એમ કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે આયુષ્યનો ક્ષય થયા છતા પણ વેદનીયાદિ કર્મો જીવને હોય છે, એટલે કર્મસહિત જીવ મોક્ષે કેવી રીતે જાય? "સર્વ કર્મનો ક્ષય થવાથીજ મોક્ષ થાય છે"

શિષ્ય—ત્યારે એ બે પક્ષમા કયો પક્ષ સત્ય માનવા યોગ્ય છે?

આચાર્ય — જે જીવના ચારે કર્મ સ્વભાવથીજ તુલ્ય સ્થિતિવાળા હોય, તે જીવ સમુદ્ઘાત કર્યા શિવાય એકી સાથે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરીને સિદ્ધ થાય છે, પરન્તુ જે જીવને આયુષ્ય કર્મ થોડુ હોય, તથા શેષ કર્મ તેનાથી વધારે હોય, તે જીવ અપવર્તનાકરણથી કર્મ ત્રયને સમુદ્ઘાત પામીને આયુષ્યની સમાન કરે છે.

શિષ્ય—એ પ્રમાણે તે કૃતનાશાદિ દોષો પ્રાપ્ત થશે.

આચાર્ય—કૃતનાશાદિ દોષોનો પરિહાર પૂર્વે (૨૦૪૮મી ગાથામા) ઉપક્રમ

કાળના વિચારમા કર્યો છે, તે પ્રમાણે અહીં પણ સમજવો. આ સબંધમા ઉપક્રમ જો ન માનવામા આવે, તો અમોક્ષાદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય

શિષ્ય —વેદનીયાદિ કર્મ અતિ બહુ અને આયુષ થોડુ છે, એવો નિયમ શા કારણથી છે? એથી ઉલટુ આયુષ અતિ બહુ અને વેદનીય થોડુ એવો નિયમ કેમ નથી?

આચાર્ય — આયુષના બધનો પરિણામ કોઇ એવાજ પ્રકારનો છે, કે જેથી છેવટે તે આયુષ વેદનીય આદિ કર્મની અપેક્ષાએ થોડુ અથવા સમાન રહે છે, પરન્તુ અધિક નથી હોતુ કારણ કે આયુષનો બધ કાળ અન્તર્મુહુર્ત્ત માત્ર હોવાથી બધ પરિણામના સ્વભાવથી તેનો અધ્રુવ બધ થાય છે, અને વેદનીયાદિ કર્મ ધ્રુવબધી હોવાથી તેના બધનો પરિણામ તેવો નથી તેથી આયુષજ થોડી સ્થિતિવાળુ રહે છે, વેદનીયાદિ કર્મ તેવુ નથી રહેતુ.

કેવળીસમુદ્ઘાત પામેલો જીવ, આયુષથી અધિક વેદનીય આદિ કર્મોનુ અપવર્તન કરીને બધન વડે અને સ્થિતિવડે આયુષની સમાન કરે છે. અહીં બધન તે કર્મ દ્રવ્ય જાણવા અને સ્થિતિ તે કાળ સમજવો. વિશિષ્ટ દલિકના નિષેકવડે સમાન કરીને સર્વ કર્મ અન્તર્મુહુર્ત્તની સ્થિતિવાળા કરે છે, એટલે કે વેદમાન આયુષના જેટલા સમય અવશેષ હોય, તેટલા સમય પ્રમાણ ગુણશ્રેણિવડે પ્રતિ સમય અસખ્યાત ગુણદલનિષે કરીને વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મને ખપાવતા ચરમ સમયે સર્વ ખપાવે છે. વેદનીય આદિ ત્રણ કર્મને ખપાવવાની ગુણશ્રેણિની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે.

આયુષની ગુણશ્રેણિ નથી થતી, તે તો જેવુ બાધ્યુ હોય, તેવુજ વેદાય છે તેથી તેની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે. ૩૦૩૯ થી ૩૦૪૭

હવે " जहउक्कोसा साडीया " ઇત્યાદિ ગાથાના ઉત્તરાર્દ્ધની વ્યાખ્યા કહે છે.

कम्मलहुयाए समओ भिन्नमुहुत्तावसेसओ कालो ।
अन्ने जहन्नमेय छम्मासमुक्कोसमिच्छति ॥ ३०४८ ॥
त नाऽणन्तरसेलेसिवयणओ ज च पाडिहारी ।
पच्चप्पणमेव सुए इहरा गहण पि होज्जाहि ॥ ३०४९ ॥
तत्थाउयसेसाहियकम्मसमुग्घायण समुग्घाओ ।
तं गन्तुमणो पुव्व आवज्जीकरणमब्भेइ ॥ ३०५० ॥
आवज्जणमुवओगो वावारो वा तदत्थमाईय ।
अतोमुहुत्तमेत्त काऊ कुरुए समुग्घाय ॥ ३०५१ ॥

આયુકર્મની લઘુતાનો સમય અન્તમુહૂર્તકાળ અવશેષ રહે (ત્યારે કેવળી સમુદ્ઘાત કરે છે.) બીજા આચાર્યો એટલો કાળ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી છ માસ પર્યન્તનો માને છે, તે માન્યતા યોગ્ય નથી, કેમકે સમુદ્ઘાતાન્તર શૈલેશીકરણ પ્રાપ્ત થાય છે, એ વચનથી (આગમવિરોધ થાય છે.) વળી જે પ્રાતિહાર્ય વિગેરેનુ પ્રત્યર્પણ સૂત્રમા કહ્યુ છે, અન્યથા તેનુ ગ્રહણ પણ થાય આયુ સિવાયના શેષ અધિક કર્મનો સમ્યક્ પ્રકારે અત્યત ઘાત, તે સમુદ્ઘાત કહેવાય. ને સમુદ્ઘાત પામવાની ઈચ્છાવાળો જીવ પ્રથમ આવર્જિકરણ કરે છે. એટને સમુદ્ઘાત કરવા માટે પ્રથમ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી આવર્જન એટલે ઉપયોગ અથવા વ્યાપાર કરીને પછી સમુદ્ઘાત કરે છે. ૩૦૪૮ થી ૩૦૫૧

જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ પોતાનુ આયુ અવશેષ જાણીને આયુથી અધિક સ્થિતિવાળા વેદનીયાદિ કર્મોની સ્થિતિનો વિઘાત કરવાને કેવળી ભગવાન સમુદ્ઘાત આરભે છે બીજા આચાર્યો જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી છ માસ પર્યન્તનુ આયુ અવશેષ રહે ત્યારે કેવળી સમુદ્ઘાત કરે છે, એમ માને છે, તે માન્યતા આગમ વિરુદ્ધ હોવાથી અયોગ્ય છે, કારણકે સમુદ્ઘાત પછી શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે અને શૈલેશી અવસ્થા પછી મોક્ષ ગમન થાય છે, એટલે છ માસનુ આયુ ક્યાથી અવશેષ રહે? વળી સમુદ્ઘાતથી નિવર્તીને શરીરસ્થ જીવને પ્રતિહારક-પીઠક વિગેરેનુ પ્રત્યર્પણ કરવાનુ પન્નવણા સૂત્રમા કહ્યુ છે, તે કેવી રીતે ઘટે? અન્યથા છ માસ આયુ અવશેષ હોય, તો તે સર્વનુ ગ્રહણ પણ થાય, પરન્તુ એવુ કઈ ત્યા સુત્રમા કહ્યુ નથી, માટે અન્તર્મુહૂર્ત આયુ અવશેષ રહે, ત્યારે જ સમુદ્ઘાત કરે છે, એ માન્યતા આગમસમ્મત છે. આયુ કરતા અધિક સ્થિતિવાળા વેદનીયાદિ કર્મનો સમ્યક્ પ્રકારે અત્યત ઘાત કરે તે સમુદ્ઘાત કહેવાય, તે સમુદ્ઘાત પામવાની ઇચ્છાવાળો જીવ પ્રથમ આવર્જીકરણ કરે છે. એટલે કે સમુદ્ઘાત કરવા માટે પ્રથમ "મારે હવે આ કરવુ જોઈએ" એવા પ્રકારનો કેવળીનો જે ઉપયોગ તે અથવા ઉદયાવળિકામા કર્મ પ્રક્ષેપરૂપ વ્યાપાર તે આવર્જિકરણ કહેવાય. એ આવર્જિકરણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી કરીને પછી કેવળી સમુદ્ઘાત કરે છે ૩૦૪૮ થી ૩૦૫૧

હવે दड कवाडे ઇત્યાદિ ગાથાનુ વ્યાખ્યાન કરે છે

उड्ढाहायललोगंतगामिणं सो सदेहविक्खंभं ।
पढमसमयम्मि दडं करेइ बिइयम्मि य कवाडं ॥ ३०५२ ॥
तइयसमयम्मि मंथं चउत्थए लोगपूरणं कुणइ ।
पडिलोमं साहरणं काउं तो होइ देहत्थो ॥ ३०५३ ॥
न किर समुग्घायगओ मणं वईजोगप्पओयणं कुणइ ।
ओरालियजोगं पुण जुंजइ पढमट्ठमे समए ॥ ३०५४ ॥
उभयव्वावाराओ तम्मीसं बितिय-छट्ठ-सत्तमए ।
ति-चउत्थ-पंचमे कम्मयं तु तम्मत्तचेट्ठाओ ॥ ३०५५ ॥
विणिवत्तसमुग्घाओ तिन्नि वि जोए जिणो पउंजेज्ज ।
सच्चमसच्चामोसं च सो मणं तह वईजोगं ॥ ३०५६ ॥
ओरालियकाओगं गमणाई पाडिहारियाणं वा ।

पच्चप्पणं करेज्जा जोगनिरोहं तओ कुणए ॥ ३०५७ ॥
किं न सजोगो सिज्झइ स बंधहेउ त्ति ज सजोगो य ।
न समेइ परमसुक्क स निज्जराकारण झाणं ॥ ३०५८ ॥
पज्जत्तमित्तसन्निस्स जत्तियाइ जहन्न जोगिस्स ।
होंति मणोदव्वाइ तव्वावारो य जम्मत्तो ॥ ३०५९ ॥
तदसखगुणविहीण समए समए निरुभमाणो सो ।
मणसो सव्वनिरोहं कुणइ असखेज्जसमएहिं ॥ ३०६० ॥
पज्जत्तमेत्तबिंदियजहन्नवइजोगपज्जवा जे उ ।
तदसखगुणविहीणे समए समए निरुभतो ॥ ३०६१ ॥
सव्ववइजोगरोह सखाईएहिं कुणइ समएहिं ।
तत्तो य सुहुमपणयस्स पढमसमओव वन्नस्स ॥ ३०६२ ॥
जो किर जहन्नजोगो तदसखेज्जगुणहीणमेक्केके ।
समए निरुभमाणो देहतिभाग च मुचतो ॥ ३०६३ ॥
रुभइ स कायजोग संखाईएहिं चेव समएहिं ।
तो कयजोगनिरोहो सेलेसीभावयामेइ ॥ ३०६४ ॥

ઉર્ધ્વ, અધો, દીર્ઘ, લોકાન્તગામી આત્મ પ્રદેશનો દંડ પોતાના દેહપ્રમાણ પહોળો તે કેવળી પહેલા સમયમા કરે, બીજા સમયે પૂર્વ પશ્ચિમ ફેલાવીને કપાટ કરે, ત્રીજા સમયે દક્ષિણોત્તર દિશામા ફેલાવીને મથાન કરે. એ પ્રમાણે લોક કાઇ ન્યૂન પૂરાય છે અને ચોથા સમયે જીવ અને પુદ્ગલનુ સમશ્રેણી ગમન હોવાથી આતરા પૂર્યા વિનાના રહે છે. આન્તરા પૂરીને લોક પૂર્ણ કરે. તે પછી પ્રતિલોમપણે સહરણ કરીને દેહમા રહે. સમુદ્ઘાત પામેલ કેવળી પ્રયોજનના અભાવથી મનોયોગ તથા વચનયોગનો વ્યપાર ન જ કરે, પરન્તુ ઔદારિક કાયયોગ પહેલા તથા આઠમા સમયે વ્યાપારે છે બીજા છઠ્ઠા ને સાતમા સમયે ઉભય યોગના વ્યાપારથી ઔદારિકમિશ્રયોગ વ્યાપારે છે, અને ત્રીજા ચોથા તથા પાચમા સમયે માત્ર કાર્મણયોગજ વ્યાપરે છે, કેમકે ત્યા માત્ર તેજ ચેષ્ટા હોય છે. સમુદ્ઘાતથી નિવર્ત્યા બાદ કેવળી અતર્મુહૂર્ત સુધી સસારમા રહે છે ત્યા ત્રણે યોગનો વ્યાપાર કરે છે, તેમા સત્ય અને અસત્યામૃષા મનોયોગ તથા વચનયોગ વ્યાપારે છે, અને ઔદારિક કાયયોગ વડે ગમનાદિ તથા પ્રાતિહાર્ય વિગેરેનુ પ્રત્યર્પણ કરે છે, અને તે પછી એ સર્વ યોગોનો નિરોધ કરે છે. યોગસહિત જીવ કેમ ન મોક્ષ પામે? એમ પૂછવામા આવે, તો તે યોગ બન્ધનો હેતુ છે, વળી સયોગી જીવ નિર્જરાના કારણભૂત પરમ શુક્લ ધ્યાનને ન પામે, તેથી તે સયોગી સિદ્ધ ન થાય. જઘન્યયોગવાળા પર્યાપ્ત સજ્ઞી પચેન્દ્રિયના જેટલા મનો દ્રવ્ય હોય છે, અને જેટલો તેનો વ્યાપાર હોય છે, તેથી અસખ્યાતગુણહીન સમયે સમયે તે કેવળી મનનો નિરોધ કરતા અસખ્યાત સમયે સર્વથા નિરોધ કરે તે પછી પર્યાપ્તા બે ઇન્દ્રિયના જઘન્ય વચન યોગના જે પર્યાયો હોય, તેથી અસંખ્યાતગુણહીન પર્યાયો સમયે સમયે રૂધતા અસખ્યાત સમયે સર્વ વચન યોગનો નિરોધ કરે, તે પછી પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન થએલા સૂક્ષ્મ પનકનો જે જઘન્ય કાયયોગ હોય

તેથી અસખ્યાત ગુણો હીન દરેક સમયે રૂધતા અને દેહના ત્રીજા ભાગને મૂકતા અસખ્યાત સમયે તે સપૂર્ણ કાયયોગને રૂધે કાયયોગનો નિરોધ કરીને પછી શૈલેશીભાવ પામે છે ૩૦૫૨ થી ૩૦૬૪

હવે શૈલેશી શબ્દનો અર્થ, તેનું કાળમાન અને ત્યાં કયું ધ્યાન હોય, તે કહે છે.

सेलेसो किल मेरू सेलेसी होइ जा तहाऽचलया।
होउ व असेलेसी सेलेसीहोइ थिरयाए ॥ ३०६५ ॥
अहवा सेलो व इसी सेलेसी होइ सोऽतिथिरयाए।
से व अलेसी होई सेलेसीहोयऽलोवाओ ॥ ३०६६ ॥
सीलं व समाहाणं निच्छयओ सव्वसवरो सो य।
तस्सेसो सीलेसो सेलेसी होइ तदवत्था ॥ ३०६७ ॥
हस्सक्खराइं मज्झेण जेण कालेण पच भण्णति।
अच्छइ सेलेसिगओ तत्तियमेत्त तओ काल ॥ ३०६८ ॥
तणुरोहारंभाओ झायइ सुहुमकिरियानियट्टिं सो।
वोच्छिन्नकिरियमप्पडिवाइ सेलेसिकालम्मि ॥ ३०६९ ॥

શૈલેશ એટલે મેરૂ, તેની પેઠે જે અવસ્થામા સ્થિરતા હોય, તે શૈલેશી. અથવા અશૈલેશ એટલે શૈલેશની પેઠે સ્થિરપણુ થાય તે શૈલેશી. અથવા સ્થિરતા વડે શૈલની પેઠે ઋષિ, જે અવસ્થામા થાય તે શૈષિ ।। અથવા જે અવસ્થામા તે અલેશી થાય, તે અને લોપ થવાથી શૈલેશી. અથવા શીલ એટલે સમાધાન યા નિશ્ચયથી સર્વ સવર, તેના જે ઇશ તે શીલેશ તેની અવસ્થા તે શૈલેશી છે પાચ હ્રસ્વ અક્ષરો જે મધ્યમકાળે બોલાય, તેટલો કાળ માત્ર શૈલેશી ગત જીવ રહે છે, કેમકે તેનો તેટલોજ કાળ છે. કાયયોગનો નિરોધ કરવાના સમયથી માંડીને તે સૂક્ષ્મક્રિયા નિવૃત્તિરૂપ ધ્યાન કરે છે, અને (સર્વ યોગનો નિરોધ કર્યા પછી) શૈલેશી કાળમા વ્યુચ્છિન્ન ક્રિયા અપ્રતિપાતિ ધ્યાન કરે છે. ૩૦૬૫ થી ૩૦૬૯

મનના અભાવે ધ્યાન કેવી રીતે થાય? તે માટે કહે છે

झाण मणोविसेसो तदभावे तस्स सभवो कत्तो।
भण्णइ भणियं झाण समए तिविहे वि करणंमि ॥ ३०७० ॥
सुदप्पयत्तवावारण निरोहो व विज्जमाणाण।
झाण करणाण मय न उ चित्तनिरोहमेत्ताग ॥ ३०७१ ॥
होज्ज न मणोमय वाइयं व झाण जिणस्स तदभावे।
कायनिरोहपयत्तसभावमिह को निवारेइ? ॥ ३०७२ ॥
जइ छउमत्थस्स मणोनिरोहमेत्तप्पयत्तय झाण।
किह कायजोगरोहप्पयत्तयं होइ न जिणस्स? ॥ ३०७३ ॥
आहाभावे मणसो छउमत्थस्सेव त न झाण से।
अह तदभावे वि मयं झाण त किं न सुत्तस्स? ॥ ३०७४ ॥

अहव मई सुत्तस्स हि न कायरोहप्पयत्तसब्भावो ।
एव चित्ताभावे कत्तो व तओ जिणस्सावि? ॥ ३०७५ ॥
होज्ज व किंचिम्मत्त चित्त सुत्तस्स सव्वहा न जिणे ।
जइ सुत्तस्स न झाण जिणस्स त दूरएण ॥ ३०७६ ॥
जुत्त ज छउमत्थस्स करणमेत्ताणुसारिनाणस्स ।
तदभावम्मि पयत्ताभावो न जिणस्स सो जुत्तो ॥ ३०७७ ॥
छउमत्थस्स मणोमेत्तविहियजत्तस्स जइ मय झाण ।
किह त न जिणस्स मय केवलविहियप्पयत्तस्स ? ॥ ३०७८ ॥
पुव्वपओगओ चि य कम्मविणिज्जरणहेउओ आ वि ।
सद्दत्थबहुत्ताओ तह जिणचदागमाओ य ॥ ३०७९ ॥
चित्ताभावे वि सया सुहुमोवरयकिरियाई भण्णत्ति ।
जीवोवओगसब्भावओ भवत्थस्स झाणाई ॥ ३०८० ॥
जइ अमणस्स वि झाण केवलिणो कीस त न सिद्धस्स ? ।
भण्णइ ज न पयत्तो त स जओ न य निराद्धव्व ॥ ३०८१ ॥

મનની કોઇ પણ એક નિશ્ચળ અવસ્થા નિરોધ તે ધ્યાન કહેવાય છે. કેવળીને મનનો અભાવ હોય છે, તેથી તેમને ધ્યાનનો સભવ કયાથી હોય? એમ પૂછવામા આવે તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે સિદ્ધાન્તમા ત્રણે પ્રકારના યોગમા ધ્યાન કહ્યુ છે (કેવળ મન વિશેજ ધ્યાન છે એમ નહિ, વચન અને કાયાના વ્યાપારમા પણ ધ્યાન કહ્યુ છે.) કારણ કે મન વચન અને કાયારૂપ નિવમાન કારણોનો સુદૃઢ પ્રયત્ન વડે વ્યાપાર તેને ભગવન્તોએ ધ્યાન માન્યુ છે, ચિત્તના નિરોધ માત્રનેજ ધ્યાન નથી માન્યુ અને તેથી કરીને મનના અભાવે જિનેશ્વરને મન સબધી અને વચન સબધી ધ્યાન ભલે ન હોય, પરતુ કાયનિરોધ પ્રયત્ન રૂપ સ્વભાવવાળુ ધ્યાન, તેનો અહીં કોણ નિષેધ કરી શકે છે? વળી જો છદ્મસ્થને મનોનિરોધ માત્ર પ્રયત્ન રૂપ ધ્યાન છે, તો જિનેશ્વરને કાયયોગનો નિરોધ કરવારૂપ પ્રયત્નવાળુ ધ્યાન કેમ ન હોય? (હોયજ) જિનેશ્વરને મનના અભાવે છદ્મસ્થની પેઠે તે (સૂક્ષ્મ ક્રિયા નિવૃત્ત્યાદિ) ધ્યાન સભવતુ નથી, મનના અભાવે પણ જો ધ્યાન માનતા હો, તો સૂતેલા જીવને પણ તે કેમ નથી માનતા? (મનનો અભાવ ત્યા પણ સમાન છે) અથવા એમ કહેવામા આવે કે સુતેલા જીવને કાયનિરોધ કરવાના પ્રયત્નનો સદ્ભાવ નથી, (તેથી તેને ધ્યાન નથી, અને જિનેશ્વરને તેના પ્રયત્નનો સદ્ભાવ છે, તેથી તેમને તે ધ્યાન છે એમ કહેવામા આવે તો) જિનેશ્વરને પણ ચિત્તના અભાવે તે કાયનિરોધના પ્રયત્નનો સદ્ભાવ કયાથી હોય? અથવા સુતેલાને કિંચિત્ માત્ર મન હોય, જિનેશ્વરને તો તે સર્વથા નથી અને તેથી જો સુતેલાને ધ્યાન નથી, તો જિનેશ્વરને તો દૂરજ રહ્યુ આ યોગ્ય છે કે મનરૂપ કરણમાત્રાનુસારી જ્ઞાનવાળા છદ્મસ્થને સુપ્તાવસ્થામા મનકરણના અભાવે કાયનિરોધના પ્રયત્નનો અભાવ છે, પરન્તુ જિનેશ્વરને તે યોગ્ય નથી (મનના અભાવે પણ તેમને કેવળજ્ઞાન છે) વળી મનોમાત્ર વિહિત યત્નવાળા છદ્મસ્થને જો ધ્યાન માન્યુ છે, તો કેવળજ્ઞાનથી વિહિત પ્રયત્નવાળા જિનેશ્વરને તે કેમ નથી માન્યુ? ભવસ્થ કેવળી ચિત્તનો અભાવ છતા પણ હમેશા સૂક્ષ્મ ક્રિયા નિવૃત્તિ

અને ઉપરાત ક્રિયા પ્રતિપાતિ એ બે ધ્યાન કહ્યા છે, કેમકે તે અવસ્થામા તથાવિધ જીવના સ્વભાવથી પૂર્વવિહિત ધ્યાનના સસ્કારથી અને કર્મનિર્જરાના હેતુથી તથા 'ધ્યૈ' ધાતુરૂપ શબ્દના બહુ અર્થથી જિનેશ્વરના આગમમા તે બે ધ્યાન કહ્યા છે. જો અમનસ્ક કેવળીને ધ્યાન મનાય છે, તો સિદ્ધને તે કેમ નથી માનતા? એમ પૂછવામા આવે, તો તેમને કરણના અભાવે પ્રયત્ન નથી અને કોઇ યોગનો નિરોધ પણ કરવાનો નથી, તેથી તેમને ધ્યાન નથી. ૩૦૭૦ થી ૩૦૮૧

હવે શૈલેશી અવસ્થામા શુ કરે છે? તે કહે છે

तदसखेज्जगुणाए गुणसेढीए रइय पुरा कम्म ।
समए समए खवय कमसो सेलेसिकालेण ॥ ३०८२ ॥

सव्व खवेइ त पुण निल्लेवं किंचिदुवरिमे समए ।
किंचिच्च होइ चरिमे सेलेसीए तय वोच्छ ॥ ३०८३ ॥

मणुयगइ–जाइ–तस–बायर च पज्जत्त–सुभगमाएज्ज ।
अन्नयरवेयणिज्ज नराउमुच्च जसोनाम ॥ ३०८४ ॥

सभवओ जिणनाम नरअणुपुव्वी य चरिमसमयम्मि ।
सेसा जिणसंता ओ दुचरिमसमयम्मि निट्ठति ॥ ३०८५ ॥

ओरालियाहि सव्वाहिं चयइ विप्पजहणाहिं ज भणिय ।
निस्सेसतया न जहा देसच्चाएण सो पुव्व ॥ ३०८६ ॥

तस्सोदइयाईया भवत्त च विणियत्तए समय ।
सम्मत्त–नाण–दसण–सुह–सिद्धत्ताइ मोत्तुगं ॥ ३०८७ ॥

અસખ્યાત ગુણી ગુણશ્રેણિમાં પૂર્વે રચેલુ તે કર્મ શૈલેશી કાળે અનુક્રમે સમયે સમયે ખપાવેછે. તે સર્વ ખપાવેછે, અને કિચિત્ ઉપરિમ સમયે નિર્લેપ થાયછે, તથા કિચિત્ શૈલેશી અવસ્થામા ચરમ સમયે થાય છે, તે હવે કહીશુ મનુષ્યગતિ-પચેન્દ્રીય જાતિ-ત્રસનામ-બાદર નામ-પર્યાપ્ત નામ-સુભગ નામ-આદેય નામ-એમાથી એક વેદનીય-મનુષ્યાયુ-ઉચ્ચ-ગોત્ર-યશ નામ-જિનનામ હોય તો તે, અને મનુષ્યાનુપૂર્વી (એ તેર પ્રકૃતિ તીર્થંકર) ચરમ સમયે ખપાવે છે, અને સામાન્ય કેવળી તો જિનનામ શિવાય શેષ બાર પ્રકૃતિઓ ચરમ સમયે ખપાવે છે. વળી ઓદારિકાદિ શરીરત્રય સર્વથા પ્રકારે નિરવશેષપણે ત્યજે છે, પણ પૂર્વે જેમ તે દેશ ત્યાગથી (સઘાત-શાટવડે) તજતા હતા તેમ નહિ. મોક્ષે જતા તે જીવને સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-દર્શન-સુખ-અને સિદ્ધ સિવાય ઔદયિકાદિ ભાવો તથા ભવ્યત્વ યુગપત્ નિવર્તન પામે છે. (કેમકે सिद्धे नो भव्वे ना अभव्वे=સિદ્ધના જીવ ભવ્ય નથી અને અભવ્ય પણ નથી) ૩૦૮૨-થી-૩૦૮૭

આ સ્થળે, ઔદારિકાદિ શરીરોનો સર્વથા ત્યાગ કેવી રીતે થઇ શકે? કેમકે કર્મસતાન અનાદિ છે, અને અનાદિ હોય તે અનન્ત હોય છે. ઇત્યાદિ શકા સમાધાન પ્રતિપાદન કરનારી नणसताणोऽणाइ ઇત્યાદિ બાવીસ ગાથાઓ છે, તે પૂર્વે છઠ્ઠા ગણધર વાદમાં ઘણે ભાગે વિસ્તારથી કહી છે, એટલે ફરી અહી નથી કહેતા

હવે કેટલા કાળે સિદ્ધ થાય? ઇત્યાદિ કહે છે.

रिजुसेढीपडिवन्नो समयपएसतर अफुसमाणो ।
एगसमएण सिज्झइ अह सागारोवउत्तो सो ॥ ३०८८ ॥
सव्वाओ लद्धीओ ज सागारोवओगलाभाओ ।
तेणेह सिद्धलद्धी उप्पज्जइ तदुवउत्तस्स ॥ ३०८९ ॥
एव च गमइ धुवं तरतमजोगोवओगया तस्स ।
जुगवोवओगभावे सागारविसेसणमजुत्त ॥ ३०९० ॥
अहव मई सव्व चिय सागार से अओ अदोसो त्ति ।
नाण ति दसण ति व न विसेसो त च नो जम्हा ॥ ३०९१ ॥
सागारमनागार स्वखणमेय ति भणियमिह चेव ।
तह नाण-दसणाइ वीसु समए पसिद्धाइ ॥ ३०९२ ॥
पत्तेयावरण त इहरा बारसविहोवओगो य ।
नाणं पचवियप्प चउव्विह दसण कत्तो? ॥ ३०९३ ॥
भणियमिहेव य केवलनाणुवउत्ता मुणति सवं ति ।
पासति सदउ त्ति य केवलदिट्ठीहिणताहिं ॥ ३०९४ ॥

ઋજુશ્રેણિ પામેલો તે જીવ સમય પ્રદેશાતરને એટલે બીજા સમયા-અવગાહ કરેલા પ્રદેશથી બીજા પ્રદેશને સ્પર્શ્યા વિના એજ સમયમા સાકાર ઉપયોગે અચિંત્ય-શક્તિવડેકરીને સિદ્ધ પામે છે સાકાર ઉપયોગના લાભથી સર્વ લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી અહીં તે સાકાર ઉપયોગવતને સિદ્ધલબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રમાણે તેને (સિદ્ધને) અવશ્ય તરતમ યોગોપયોગતા પ્રાપ્ત થાય છે. (અન્ય કાળે સાકારોપયોગ અને અન્ય કાળે અનાકારોપયોગ થાય છે) એકી સાથે બે ઉપયોગ માનવામા આવે, તો (પ્રજ્ઞાપનામા કહેલુ) સાગાર વિશેષણ અયોગ્ય થાય. તે સિદ્ધને જ્ઞાન-દર્શન સર્વ સાકારમયજ છે, તેથી સાકાર વિશેષણ આપવામા દોષ નથી. (કેમકે તે સ્વરૂપ વિશેષણ છે.) જો કે સિદ્ધને કેવળ જ્ઞાન-કેવળદર્શન કહેવાય છે, પણ તેમા કંઈ તફાવત નથી એમ કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે સિદ્ધાંતુ સાકાર-અનાકારમય લક્ષણ કહેલુ છે અને સિદ્ધાન્તમા જ્ઞાનદર્શન જુદા જુદા પ્રસિદ્ધ છે (એટલે બન્નેમા અવિશેષતા કેમ કહેવાય?) વળી બન્નેમા અવિશેષતા માનવાથી પ્રત્યેકના-જ્ઞાન-દર્શનના આવરણ, બાર પ્રકારનો ઉપયોગ,પાચ પ્રકારે જ્ઞાન અને ચાર પ્રકારે દર્શન, એ સર્વ ક્યાથી ઘટે? (નજ ઘટે.) તથા આજ ગ્રથમા આગળ કહ્યુ છે કે સિદ્ધાત્મા અનત કેવળ દૃષ્ટિવડે કેવળ જ્ઞાનોપયોગવન્ત થઇને સર્વથા પ્રકારે સર્વ વસ્તુ જાણે છે અને જુએ છે. (માટે સિદ્ધાત્માને જ્ઞાન-દર્શનની એકતા માનવી તે અયોગ્ય છે.)

પુન બે ઉપયોગની એકતાના સબધમા શકા-સમાધાન કહે છે

आह पिहभावम्मि वि उवउत्ता दसणे य णाणे य ।
भणिय तो जुगव सो नणु भणियमिण पि त सुणसु ॥ ३०९५ ॥

णाम्मि दंसणम्मि य एत्तो एगतरगम्मि उवउत्तो ।
सव्वस्स केवलिस्सवि जुगवं दो नत्थि उवओगा ॥ ३०९६ ॥
अह सव्वस्सेव न केवलिस्स दो किंतु कस्सइ हवेज्ज ।
सो य जिणो सिद्धो वा तं च न सिद्धाहिगाराओ ॥ ३०९७ ॥
अहवा पुव्वद्धेणव सिद्धमिक्को त्ति किंच विइएण ।
एत्तो च्चिय पच्छद्धे वि गमए सव्वपडिसेहो ॥ ३०९८ ॥
तो कहमिहेव भणियं उवउत्ता दंसणे य नाणे य ? ।
समुदायवयणमेयं उभयनिसेहो य पत्तेयं ॥ ३०९९ ॥

કેવળજ્ઞાન-દર્શનનો પૃથગ્ ભાવ માનવામાં આવે, તો પણ કંઈ દોષ નથી, કેમકે દર્શનવડે અને જ્ઞાનવડે સિદ્ધાંતમાં ઉપયુક્ત કહેલ છે, અને તેથી બન્ને ઉપયોગ યુગપત્ સિદ્ધ થાય છે. (જો અન્યમતે) એ પ્રમાણે કહ્યું છે, તો આ પ્રમાણે પણ કહ્યું છે. તે સાભળો. જ્ઞાન અથવા દર્શન એ બેમાંથી એકમાં ઉપયોગવન્ત હોય છે. સર્વ કેવળીને એકીસાથે બે ઉપયોગ નથી હોતા (આ પ્રમાણે ભદ્રબાહુસ્વામિએ યુગપદ્ બે ઉપયોગનો નિષેધ કર્યો છે.) સર્વ કેવળીને યુગપદ્ બે ઉપયોગ ન હોય, પરન્તુ કોઇને બે હોય અને કોઇને એક હોય. ભવસ્થ કેવળીને એક વખતે એક હોય છે, અને સિદ્ધ કેવળીને એકીવખતે બે ઉપયોગ હોય છે. આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે સિદ્ધના અધિકારથી યુગપદ્ બે ઉપયોગનો નિષેધ કર્યો છે. અથવા *णाणम्मि दंसणम्मि य* એ ગાથાના પૂર્વાર્ધવડે એક સમયમાં એક ઉપયોગ સિદ્ધ છે, તો પછી બીજા પશ્ચાર્ધના કથનવડે શું ? અને તેથી જ પશ્ચાર્ધમાં પણ (સર્વ કેવળીને યુગપદ્ બે ઉપયોગ નથી) એમ સર્વનો પ્રતિષેધ જણાય છે. (જો એમ છે, તો) જ્ઞાન અને દર્શનમાં યુગપદ્ ઉપયોગવન્ત છે, એમ શા માટે કહ્યું છે ? (એમ પૂછવામાં આવે, તો એ કથન સમુદાય અપેક્ષાએ છે. (અનન્તા સિદ્ધોમાંથી કોઈ જ્ઞાનોપયોગી હોય, અને કોઇ દર્શનોપયોગી હોય.) પરન્તુ પ્રત્યેકની વિવક્ષામાં તો ઉભય ઉપયોગનો યુગપદ્ નિષેધ છે ૩૦૯૬-થી-૩૦૯૯.

પુન એ સબંધમાંજ શંકા-સમાધાન કહે છે

जमपज्जवाइ केवलाइ तेणोभओवओगो त्ति ।
भण्णइ नाय निअमो सव्व तेणोवओगो त्ति ॥ ३१०० ॥
ठिइकाल जह सेसदंसण-नाणाणमणुओगे वि ।
दिट्ठमवत्थाणं तह न होइ किं केवलाणं पि ? ॥ ३१०१ ॥
नणु सनिहणत्तमेव मिच्छावरणक्खओ त्ति व जिणस्स ।
इयरेयरावरणया अहवा निक्कारणावरणं ॥ ३१०२ ॥
एगयराणुवउत्ते तदसव्वन्नु-दरिसणत्तणं न तं च ।
भण्णइ छउमत्थस्स वि समाणमेगन्तरे सव्वं ॥ ३१०३ ॥
सव्वक्खीणावरणो अह मन्नसि केवली न छउमत्थो ।
उभओवओगविरहो तो छउमत्थस्स न जिणस्स ॥ ३१०४ ॥

હવે કેટલા કાળે સિદ્ધ થાય? ઇત્યાદિ કહે છે.

रिजुसेढीपडिवन्नो समयपएसंतर अफुसमाणो ।
एगसमएण सिज्झइ अह सागारोवउत्तो सो ॥ ३०८८ ॥
सव्वाओ लद्धीओ जं सागारोवओगलाभाओ ।
तेणेह सिद्धलद्धी उप्पज्जइ तदुवउत्तस्स ॥ ३०८९ ॥
एव च गमइ धुवं तरतमजोगोवओगया तस्स ।
जुगवोवओगभावे सागारविसेसणमजुत्त ॥ ३०९० ॥
अहव मई सव्व चिय सागार से अओ अदोसो त्ति ।
नाण ति दसण ति व न विसेसो त च नो जम्हा ॥ ३०९१ ॥
सागारमनागार लक्खणमेय ति भणियमिह चेव ।
तह नाण-दसणाइ वीसु समए पसिद्धाइ ॥ ३०९२ ॥
पत्तेयावरण त इहरा बारसविहोवओगो य ।
नाणं पचवियप्प चउव्विह दसण कत्तो? ॥ ३०९३ ॥
भणियमिहेव य केवलनाणुवउत्ता मुणति सव्वं ति ।
पासति सव्व त्ति य केवलदिट्ठीहिणताहिं ॥ ३०९४ ॥

ઋજુશ્રેણિ પામેલો તે જીવ સમય પ્રદેશાતરને એટલે બીજા સમયા-અવગાહ્ય કરેલા પ્રદેશથી બીજા પ્રદેશને સ્પર્શ્યા વિના એકજ સમયમા સાકાર ઉપયોગે અચિન્ત્ય-શક્તિવડેકરીને સિદ્ધિ પામે છે સાકાર ઉપયોગના લાભથી સર્વ લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી અહીં તે સાકાર ઉપયોગવતને સિદ્ધલબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રમાણે તેને (સિદ્ધને) અવશ્ય તરતમ યોગોપયોગતા પ્રાપ્ત થાય છે. (અન્ય કાળે સાકારોપયોગ અને અન્ય કાળે અનાકારોપયોગ થાય છે) એકી સાથે બે ઉપયોગ માનવામા આવે, તો (પ્રજ્ઞાપનામા કહેલુ) સાકાર વિશેષણ અયોગ્ય થાય. તે સિદ્ધને જ્ઞાન-દર્શન સર્વ સાકારમયજ છે, તેથી સાકાર વિશેષણ આપવામા દોષ નથી. (કેમકે તે સ્વરૂપ વિશેષણ છે.) જો કે સિદ્ધને કેવળ જ્ઞાન-કેવળદર્શન કહેવાય છે, પણ તેમા કંઈ તફાવત નથી એમ કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે સિદ્ધોનુ સાકાર-અનાકારમય લક્ષણ કહેલુ છે અને સિદ્ધાન્તમા જ્ઞાનદર્શન જુદા જુદા પ્રસિદ્ધ છે (એટલે બન્નેમા અવિશેષતા કેમ કહેવાય?) વળી બન્નેમા અવિશેષતા માનવાથી પ્રત્યેકના-જ્ઞાન-દર્શનના આવરણ, બાર પ્રકારનો ઉપયોગ, પાચ પ્રકારે જ્ઞાન અને ચાર પ્રકારે દર્શન, એ સર્વ કયાથી ઘટે? (નજ ઘટે.) તથા આજ ગ્રથમા આગળ કહ્યુ છે કે સિદ્ધાત્મા અનત કેવળ દ્રષ્ટિવડે કેવળ જ્ઞાનોપયોગવન્ત થઇને સર્વથા પ્રકારે સર્વ વસ્તુ જાણે છે અને જુએ છે. (માટે સિદ્ધાત્માને જ્ઞાન-દર્શનની એકતા માનવી તે અયોગ્ય છે.)

પુન બે ઉપયોગની એકતાના સબંધમા શકા-સમાધાન કહે છે

आह पिहभावम्मि वि उवउत्ता दसणे य णाणे य ।
भणिय तो जुगव सो ननु भणियमिण पि त सुणसु ॥ ३०९५ ॥

नणाम्मि दसणम्मि य एत्तो एगनरगम्मि उवउत्तो ।
सव्वस्स केवलिस्सवि जुगव दो नत्थि उवओगा ॥ ३०९६ ॥
अह सव्वस्सेव न केवलिस्स दो किंतु कस्सइ हवेज्ज ।
सो य जिणो सिद्धो वा त च न सिद्धाहिगाराओ ॥ ३०९७ ॥
अहवा पुवद्धेणव सिद्धमिक्को त्ति किंच निइपण ।
एत्तो च्चिय पच्छद्धे वि गमए सव्वपडिसेहो ॥ ३०९८ ॥
तो कहमिहेव भणियं उवउत्ता दसणे य नाणे य ? ।
समुदायवयणमेय उभयनिसेहो य पत्तेय ॥ ३०९९ ॥

કેવળજ્ઞાન-દર્શનનો પૃથગ્ ભાવ માનવામા આવે, તો પણ કઇ દોષ નથી, કેમકે દર્શનવડે અને જ્ઞાનવડે સિદ્ધાંતમા ઉપયુક્ત કહેલ છે, અને તેથી બન્ને ઉપયોગ યુગપત્ સિદ્ધ થાય છે. (જો અન્યમતે) એ પ્રમાણે કહ્યુ છે, તો આ પ્રમાણે પણ કહ્યુ છે. તે સાભળો. જ્ઞાન અથવા દર્શન એ બેમાથી એકમા ઉપયોગવન્ત હોય છે સર્વ કેવળીને એકીસાથે બે ઉપયોગ નથી હોતા (આ પ્રમાણે ભદ્રબાહુસ્વામિએ યુગપદ્ બે ઉપયોગનો નિષેધ કર્યો છે.) સર્વ કેવળીને યુગપદ્ બે ઉપયોગ ન હોય, પરન્તુ કોઇને બે હોય અને કોઇને એક હોય. ભવસ્થ કેવળીને એક વખતે એક હોય છે, અને સિદ્ધ કેવળીને એકીવખતે બે ઉપયોગ હોય છે. આ પ્રમાણે કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે સિદ્ધના અધિકારથી યુગપદ્ બે ઉપયોગનો નિષેધ કર્યો છે. અથવા નાણમ્મિ દંસણમ્મિ ય એ ગાથાના પૂર્વાર્ધવડે એક સમયમા એક ઉપયોગ સિદ્ધ છે, તો પછી બીજા પશ્ચાર્ધના કથનવડે શુ ? અને તેથી જ પશ્ચાર્ધમા પણ (સર્વ કેવળીને યુગપ. બે ઉપયોગ નથી) એમ સર્વનો પ્રતિષેધ જણાય છે. (જો એમ છે, તો) જ્ઞાન અને દર્શનમા યુગપદ્ ઉપયોગવન્ત છે, એમ શા માટે કહ્યુ છે ? (એમ પૃછવામા આવે, તો એ કથન સમુદાય અપેક્ષાએ છે. (અનન્તા સિદ્ધોમાથી કોઈ જ્ઞાનોપયોગી હોય, અને કોઇ દર્શનોપયોગી હોય) પરન્તુ પ્રત્યેકની વિવક્ષામા તો ઉભય ઉપયોગનો યુગપદ્ નિષેધ છે ૩૦૯૬-થી-૩૦૯૯.

પુન એ સબંધમાજ શકા-સમાધાન કહે છે

जमपज्जत्ताइ केवलाइ तेणोभओवओगो त्ति ।
भण्णइ नाय निअमो सव तेणोवओगो त्ति ॥ ३१०० ॥
ठिइकाल जह सेसदसण-नाणाणमणुओगे वि ।
दिट्ठमवत्थाण तह न होइ किं केवलाणं पि ? ॥ ३१०१ ॥
नणु सनिहणत्तमेव मिच्छावरणक्खओ त्ति व जिणस्स ।
इयरेयरावरणया अहवा निक्कारणावरण ॥ ३१०२ ॥
एगयराणुवउत्ते तदसव्वन्नु-दरिसणत्तण न तं च ।
भण्णइ छउमत्थस्स वि समाणमेगन्तरे सव ॥ ३१०३ ॥
सवक्खीणावरणो अह मन्नसि केवली न छउमत्थो ।
उभओवओगविग्घो तो छउमत्थस्स न जिणस्स ॥ ३१०४ ॥

देसक्खए अजुत्त जुगव कसिणोभओवओगित्त ।
देसोभओवओगो पुणाइ पडिसिज्झए किं से ? ॥ ३१०५ ॥
अह जमिह नोवउत्तो त नत्थि तओ न दसणाइतिगे ।
अत्थि जुगवोवओगो त्ति होउ साहू कह विगलो ? ॥ ३१०६ ॥
ठिइकालविसराओ नाणाण न विय ते चउन्नाणी ।
एव सइ छउमत्थो अत्थि न य तिदसणी समए ॥ ३१०७ ॥

કેવળજ્ઞાન-દર્શન અપર્યવસિત હોવાથી તે બન્નેનો યુગપદ્ ઉપયોગ છે. (એમ કહેવામા આવે, તો તેનો ઉત્તર) કહીએ છીએ કે એવો કંઇ નિયમ નથી, વિદ્યમાન હોવાથી સર્વદા ઉપયોગ છે (કારણ કે) જેમ શેષજ્ઞાન-દર્શનોનો સ્વસ્વસ્થિતિ કાળ પર્યન્ત ઉપયોગ નહિ છતા પણ તેનુ અવસ્થાન જણાય છે, તેવી રીતે કેવળ જ્ઞાન-દર્શનનુ પણ કેમ ન હોય? એ પ્રમાણે (ક્રમસર ઉપયોગ માનવાથી કેવળ જ્ઞાન-દર્શનને પ્રતિ સમય) શાન્તપણુ પ્રાપ્ત થશે, અથવા જિનેશ્વરને થએલો આવરણનો ક્ષય તે મિથ્યા થશે. પરસ્પર આવરણ રૂપ થશે, અથવા નિષ્કારણ આવરણ થશે, બેમાથી એકનો ઉપયોગ નહિ છતે અસર્વજ્ઞપણુ અને અસર્વદર્શીપણુ થશે (એમ કહેવામા આવે, તો તેનો ઉત્તર) કહીએ છીએ કે એકાન્તર ઉપયોગમા એ સર્વ (દોષજાળ) છદ્મસ્થને પણ સમાન છે. કેવળી સર્વથા ક્ષીણાવરણ છે, છદ્મસ્થ તેવો નથી, તેથી ઉભય ઉપયોગમા આવરણયુક્ત હોવાથી છદ્મસ્થને વિરોધ છે, જિનેશ્વરને નથી, 'કેમકે તે આવરણરહિત છે') અને જો તુ માનતો હોય, તો (છદ્મસ્થને) દેશથી આવરણનો ક્ષય થએ છતે સમગ્ર ઉભય ઉપયોગનો સદ્ભાવ યુગપદ્ માનવો અયોગ્ય છે, પરન્તુ દેશથી તે ઉભય ઉપયોગનો યુગપદ્ સદ્ભાવ તેને શામાટે નિષેધાય છે? જેમા ઉપયોગ ન હોય, તે ન હોય એમ કહેવામા આવે, તો દર્શનાદિ ત્રણમા યુગપદ્ ઉપયોગ ન હોવાથી, એમાના એકથી પણ રહિત હોય, તો સાધુ કેમ થાય? વળી એ પ્રમાણે તારા અભિપ્રાયે જ્ઞાન-દર્શનના સ્થિતિ કાળનો વિસંવાદ થાય, તેમજ ચાર જ્ઞાની અને ત્રણ દર્શની છદ્મસ્થ છે, એમ સિદ્ધાન્તમા કહ્યુ છે, તે પણ તેવા નહિ થાય. ૩૧૦૦-થી-૩૧૦૭

કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન અવિનાશી હોવાથી સદા અવસ્થિત છે, તેથી તેનો ઉપયોગ યુગપદ્ છે, એમ અમે માનીએ છીએ, કેમકે જે બોધસ્વરૂપ અને સદા અવસ્થિત હોય છે, તેનો ઉપયોગ પણ હમ્મેશા હોય છે, અન્યથા તેનો બોધસ્વભાવ ન ઘટે. સદા ઉપયોગ હોવાથી બન્ને ઉપયોગ પણ એકી વખતે સિદ્ધ થાય છે એમ કહેવામા આવે, તો તે યોગ્ય નથી, કેમકે એવો કંઇ નિયમ નથી કે જે લબ્ધિની અપેક્ષાએ કેવળ જ્ઞાન દર્શન સદા વિદ્યમાન છે, તેથી તે બન્નેનો ઉપયોગ પણ સદા હોવો જોઇએ કારણકે જેમ કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન સિવાયના શેષ જ્ઞાન દર્શનોનો ઉપયોગ સ્વસ્વસ્થિતિ કાળ પર્યન્ત નહિ છતા પણ તેઓની વિદ્યમાનતા જણાય છે, તેવી રીતે કેવળજ્ઞાન-દર્શનનો ઉપયોગ સ્વસ્થિતિ કાળપર્યન્ત ન હોય, તો પણ તેની વિદ્યમાનતા કેમ ન હોય? હોયજ જો એ પ્રમાણે હોય, તો પછી "વિદ્યમાન જ્ઞાન-દર્શનનો ઉપયોગ નિરન્તર હોય" એ અનેકાન્તિકજ થયુ. મતલબ એ છે કે-પ્રજ્ઞાપનામા કાયસ્થિતિની અંદર શેષ જ્ઞાન-દર્શનોનો દીર્ઘ સ્થિતિ કાળ કહ્યો છે. 'मइनाणीण भंते! मइनाणि त्ति कालओ केच्चिर होइ? गोयमा! जहन्नेण अन्तोमुहुत्तण उक्कोसेण छावट्ठि सागारोवमाइ साइरेगाइ । एवं सुयनाणीवि । आहोनाणी वि एव चेव नवरं जहन्नेण एक्क समयं । मण-

पज्जवनाणी जहन्नेण एक्कं समयं, उक्कोसेण देसूण पुव्वकोडिं। चक्खुदंसणी जहन्नेण अन्तोमुहुत्त, उक्कोसेण सागरोवमसहस्स साइरेग। अचक्खुदंसणि अणाइए वा समज्जवसिए, अणाइए अपज्जवसिए वा।ओहिदंसणी जहा ओहिनाणित्ति"। હે ભગવન્ત! મતિજ્ઞાની કાળથી કેટલે વખત હોય છે? ગૌતમ! જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી છાસઠ સાગરોપમ અધિક એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાની પણ જાણવા અવધિજ્ઞાની પણ એજ પ્રમાણે, માત્ર એટલુ વિશેષ કે જઘન્યથી એક સમય સુધી મન પર્યવજ્ઞાની જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વક્રોડ વર્ષમા કઇક ન્યૂન કાળ પર્યન્ત ચક્ષુદર્શની જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી હજાર સાગરોપમથી અધિક અચક્ષુદર્શની અનાદિ સપર્યવસિત, અથવા અનાદિ અપર્યવસિત કાળ સુધી. અવધિદર્શનીનો કાળ અવધિજ્ઞાનીના જેટલો જાણવો આ પ્રમાણે એ સર્વની સ્વસ્વ સ્થિતિ કાળ પર્યન્ત વિદ્યમાનતા કહી છે, પણ ઉપયોગ તો અન્તર્મુહૂર્તનોજ છે, આથી "વિદ્યમાન જ્ઞાન દર્શનનો ઉપયોગ નિરન્તર હોનો જોઇએ." એ અનૈકાન્તિકજ છે. લબ્ધિથી એ સર્વ એટલા કાળ સુધી હોય છે, બોધાત્મક ઉપયોગથી નથી હોતા એ પ્રમાણે કેવળ જ્ઞાન-દર્શન પણ લબ્ધિથી અનન્તકાળાવસ્થાયિ છે, પરન્તુ ઉપયોગથી તો એક સમયની જ સ્થિતિવાળા છે

એક સમયે કેવળજ્ઞાનોપયોગ અને બીજા સમયે કેવળદર્શનોપયોગ એ પ્રમાણે ક્રમસર ઉપયોગ માનવામા આવે, તો તે જ્ઞાન-દર્શનનો પ્રતિ સમય અન્ત થશે, અને તેથી સિદ્ધાન્તમા કહેલ તેમના અનન્તપણાનો પણ અભાવ થશે. વળી સેંકડો કષ્ટ કરીને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો ક્ષય કર્યો હોય, તે પણ જિનેશ્વરને નિરર્થક થાય, કેમકે દરેક સમય પછી કેવળ જ્ઞાન દર્શનનો વારવાર અભાવ થાય છે તથા આવરણરહિત થએલા બે પ્રદીપ જેમ વસ્તુને અનુક્રમે નથી પ્રકાશતા, પરન્તુ સાથેજ પ્રકાશે છે, તેવી રીતે સર્વથા આવરણ રહિત થએલ આ કેવળ જ્ઞાન-દર્શન પણ સર્વ વસ્તુને યુગપત્ એકી સાથેજ પ્રકાશે છે. અથવા કેવળ જ્ઞાન કેવળ દર્શન એક બીજાને આવરનાર થશે, કેમકે કર્માવરણનો અભાવ છતા પણ એમના સદ્ભાવે બીજાનો અભાવ થાય છે જો એક બીજાને તે આવરનાર નહિ માનો તો એકના ઉપયોગ કાળે બીજાને નિષ્કારણ આવરણ પ્રાપ્ત થશે, અને તેમ થવાથી "નિત્ય સત્તા વા અસત્તા પ્રાપ્ત થશે." તથા જ્ઞાન અથવા દર્શનમા અનુપયુક્ત કેવળીને માનવાથી તેને અસર્વજ્ઞપણુ અથવા અસર્વદર્શીપણુ પ્રાપ્ત થશે, એટલે કે જ્ઞાનના અનુપયોગ કાળે અસર્વજ્ઞપણુ અને દર્શનના અનુપયોગ કાળે અસર્વદર્શીપણુ થશે. તેવુ અસર્વજ્ઞપણુ અને અસર્વદર્શીપણુ જિનેશ્વરને માનવુ ઇષ્ટ નથી, કેમકે તેતો સર્વદા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે.

એ પ્રમાણે કોઇ કહેવા માગે, તો છદ્મસ્થને પણ જ્ઞાન-દર્શનનો એકાન્તર ઉપયોગ માનવાથી એ સર્વ દોષોનો સમૂહ સરખીજ રીતે લાગુ થશે, એટલે કે જ્ઞાનના અનુપયોગ વખતે અજ્ઞાનીપણુ, દર્શનના અનુપયોગ વખતે અદર્શીપણુ, મિથ્યા આવરણનો ક્ષય, અને નિષ્કારણ આવરણના એ દોષો છદ્મસ્થને પણ લાગુ થશે.

કેવળી સર્વથા આવરણ રહિત છે, અને છદ્મસ્થ સર્વથા આવરણરહિત નથી, તેથી જ્ઞાન-દર્શનના યુગપદ્ ઉપયોગમા છદ્મસ્થને વિઘ્ન છે, કેમકે તે આવરણયુક્ત છે. અને જિનેશ્વર સર્વથા આવરણરહિત હોવાથી યુગપદ્ ઉપયોગમા તેમને કઇ વિઘ્ન નથી. એમ કહેવામા આવે, તો છદ્મસ્થ જો કે સર્વથા આવરણરહિત નથી, તો પણ તેને દેશથી આવરણનો ક્ષય તો છે તેથી કરીને સર્વ વસ્તુ વિષયી જ્ઞાન-દર્શનનો ઉપયોગ

યુગપદ્ તેને ન કહી શકાય, પરંતુ દેશથી-અસર્વવસ્તુ વિષયી જ્ઞાન દર્શનનો ઉપયોગ તો કહી શકાય, તો પછી છદ્મસ્થને તેનો નિષેધ શા માટે કરાય છે ? જો છદ્મસ્થને યુગપદ્ ઉપયોગ ન હોય, તો કેવળીને પણ તે યોગ્ય નથી.

કેવળીને ક્રમસર ઉપયોગવાળા માનવામાં આવે, તો જે વખતે જે જ્ઞાન અથવા દર્શનમાં ઉપયુક્ત હોય, તેજ જ્ઞાન અથવા દર્શન હોય છે, અને જેમાં અનુપયુક્ત હોય છે, તે વખતે તે ખરશૃંગવત્ નહિ જણાતુ હોવાથી નથીજ. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિત્રમાં છદ્મસ્થ સાધુને યુગપદ્ ઉપયોગ નથી, કેમકે છદ્મસ્થને યુગપદ્ ઉપયોગનો અભાવ માનેલ છે, અને તેથી દર્શનાદિ ત્રણમાં જ્યાં અનુપયુક્ત તે હોય, તે પણ એ અભિપ્રાયે નથીજ એમ ઠર્યું અને જો એમ હોય તો એમના એક પણ દર્શનાદિથી રહિત હોય, તો તેને સાધુ ન કહેવાય, પરન્તુ લોકમાં અને સિદ્ધાન્તમાં તેવાને સાધુ કહેલ છે માટે ક્રમસર ઉપયોગમાં આ દૂષણ નકામું છે.

વળી સિદ્ધાન્તમાં જ્ઞાન-દર્શનનો ઉપયોગ અન્તર્મુહૂર્તનો કહ્યો છે, તે પણ "જ્યાં ઉપયોગ ન હોય તે અવિદ્યમાન છે" એ કથનાનુસાર અવિદ્યમાન ઠરશે અને એમ થવાથી જ્ઞાન દર્શનનો ઉપયોગ જે છાસઠ સાગરોપમથી અધિક કાળ પર્યન્તનો કહ્યો છે, તે પણ અયોગ્ય ગણાશે વળી ચાર જ્ઞાનવાળા અને ત્રણ-દર્શનવાળા છદ્મસ્થ ગૌતમાદિ પ્રસિદ્ધ છે, તે પણ અવિદ્યમાન ઠરશે કેમકે એક વખતે એકજ ઉપયોગ હોય છે, અને અનુપયોગવાન્ અવિદ્યમાન માનેલ છે ૩૧૦૦-થી-૩૧૦૭.

आह भणियं णणु सुए केवलिणो केवलोवओगेणं ।
पढमं चिं तेण गम्मइ सओवओगोभयं तेसिं ॥ ३१०८ ॥
ऊवओगग्गहणाओ इह केवलनाण-दसणग्गहणं ।
जइ तदणत्थतरया हवेज्ज सुतमि को दोसो ? ॥ ३१०९ ॥
तग्गहणे किमिह फलं णणु तदणत्थतरोगपएसत्थं ।
तह वत्थुविसेसत्थं सयसो सुत्ताइं समयम्मि ॥ ३११० ॥
सिद्धा काइय-नोसजयाइपज्जायओ स एवेगो ।
सुत्तेसु विसेसिज्जइ जहेह तह सव्ववत्थूणि ॥ ३१११ ॥ अवि च
भणियं पि य पन्नत्ती-पन्नवणाईसु जइ जिणो समयं ।
ज जाणइ न वि पासइ तं अणु-रयणप्पभाईणि ॥ ३११२ ॥

શ્રુતમાં કહ્યું છે કે કેવળી કેવળોપયોગ વડે પ્રથમ છે, તેથી તેઓને હમ્મેશા ઉભય ઉપયોગ જણાય છે કેવળોપયોગ ગ્રહણ કરવાથી અહીં કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન ગ્રહણ થાય છે (અને તેથી તે બેની અનર્થાન્તરતા થાય છે.) જો તે બેની અનર્થાન્તરતા થાય, તો સૂત્રમાં શો દોષ છે ? તે બેને અનર્થાન્તરપણે ગ્રહણ કરવામાં શું ફળ છે ? તે બેનું અનર્થાન્તરપણું જણાવવા માટે તથા વસ્તુના વિશેષણ માટે સિદ્ધાન્તમાં સેંકડો સૂત્રો તેવા છે. જેમ સિદ્ધ અકાયિક નોસયત વિગેરે પર્યાયથી સૂત્રોમાં તેજ એક સિદ્ધ કહેવાય છે, તેમ અહીં પણ સર્વ વસ્તુઓ (અનેક પર્યાયથી કહેવાય છે) જેમ પ્રજ્ઞપ્તિ અને પન્નવણાદિ સૂત્રમાં કહ્યું છે, કે જિનેશ્વર જે સમયે પરમાણુ, રત્નપ્રભા વિગેરે

વસ્તુઓ જાણે છે, તે સમયે તેને જોતા નથી (આમ છતાં ક્રમસર ઉપયોગ શા માટે નથી માનતા.) ૩૧૦૮ થી ૩૧૧૨

ભગવતી સૂત્રના અઢારમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામા કહ્યુ છે કે —

केवलीण भंते ! केवलोवओगेण किं पढमा अपढमा ? गोयमा ! पढमा नो अपढमा "હે ભગવન્ત ! કેવળીઓ કેવળોપયોગ વડે પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ? ગૌતમ ! પ્રથમ છે અપ્રથમ નથી." અહીં જે કોઇ જે ભાવે પ્રથમ ન હોય, અને હમણાં થયો હોય, તે તે ભાવે પ્રથમ કહેવાય છે, અને તેથી કેવળીઓ કેવળોપયોગથી પ્રથમ છે, અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનો ઉપયોગ તે કેવળોપયોગ છે, તે કેવળોપયોગ વડે કેવળી પ્રથમ છે, પણ અપ્રથમ નથી, કેમકે તેમને તે પૂર્વે પ્રાપ્ત થએલ નથી, અને પ્રાપ્ત થએલનો પુન ધ્વસ થતો નથી, તેથી જણાય છે કે તેમને હમ્મેશા ઉભય ઉપયોગ વર્તે છે. જો ક્રમવડે ઉપયોગ માનીએ તો ફરી ફરી નાશ અને ફરી ફરી ઉત્પાદ થાય અને તેથી કેવલીઓ અપ્રથમ થાય

એ પ્રમાણે સૂત્રના બહાનાથી "કેવળોપયોગવડે" કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનુ ગ્રહણ કરવામા આવે, તો તે એક ઉપયોગથી અવ્યતિરિક્ત હોવાથી પરસ્પર અનર્થાન્તરતા થશે, એટલે કે જ્ઞાન-દર્શન એકજ વસ્તુ થશે. ભલે બન્નેની એક રૂપતા થાવ, એમ થવાથી સૂત્રમા શુ દોષ આવે છે, કઇજ નહિ, અમારે તો તે અનુકૂળ છે. એમ કહેવામા આવે, તો અમે પૂછીએ છીએ કે "કેવળોપયોગવડે" કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનુ ગ્રહણ કરવાથી ફળ શુ સિદ્ધ થાય છે ? એમ કહેવામા આવે, કે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનની એકરૂપતા જણાવવા માટે એમ ગ્રહણ કર્યુ છે, અથવા એકજ કેવળ રૂપ વસ્તુ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનરૂપ પર્યાય શબ્દવડે વિશેષિત છે. સિદ્ધાન્તમા અને લોક વ્યવહારમા પણ એ પ્રમાણે એકજ વસ્તુ અનેક પર્યાય શબ્દોવડે વિશેષિત છે જેમકે સિદ્ધાન્તની અંદર એકજ મુક્તાત્માને સિદ્ધ, અકાયિક, નોસયત, નોભવ્ય, નોઆહાર, નોપર્યાપ્ત, નોપરીત, નો સંજ્ઞી, પરિનિવૃત્ત આદિ પર્યાયો વડે વિશેષિત કરાય છે, તેવીજ રીતે અહીં પણ એકજ ક્ષાયિક જ્ઞાન વસ્તુ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનરૂપ પર્યાય શબ્દવડે વિશેષિત કરાય છે. એજ પ્રમાણે લોક વ્યવહારમા પણ ઇન્દ્ર, પટ, વૃક્ષ વિગેરે વસ્તુઓ સ્વ સ્વ પર્યાયવાચી શબ્દોવડે વિશેષિત કરાય છે. તો પછી અહીં કેવળોપયોગમા પણ એના પર્યાય શબ્દવડે વિશેષિત માનવામા શુ હરકત છે ?

એ પ્રમાણે આગમવિરૂદ્ધ યુક્તિથી કહેવામા આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે ભગવતીમા અને પ્રજ્ઞાપનામા સ્ફુટ રીતે કહેલુ છે, કે જિનેશ્વર પરમાણુ અને રત્નપ્રભા વિગેરે વસ્તુઓને જે સમયે જાણે છે, તે સમયે જોતા નથી, પરન્તુ અન્ય સમયે જાણે છે, અને અન્ય સમયે જુએ છે. ભગવતી સૂત્રના અઢારમા શતકના આઠમા ઉદ્દેશામા એજ વાત સ્ફુટ રીતે કહી છે.

छउमत्थेण भंते ! मणुस्से परमाणु पोग्गलं किं जाणइ न पासइ, न जाणइ न पासइ ? गोयमा ! अत्थेगइए जाणइ, न पासइ, अत्थेगइए न जाणइ न पासइ, एवं जाव असंखिज्ज पएसिए खंधे । एवं ओहिए वि । परमोहिए णं भंते ! मणूसे परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ तं समयं पासइ, जं समयं पासइ तं समयं जाणइ ? नो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं भंते ? एवं वुच्चइ ? गोयमा ! सागारे से नाणे भवइ, अणागारे से दंसणे भवइ, तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ" ॥ હે ભગવન્ત ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય પરમાણુ પુદ્ગળ

યુગપદ્ તેને ન કહી શકાય, પરંતુ દેશથી-અસર્વવસ્તુ વિષયી જ્ઞાન દર્શનનો ઉપયોગ તો કહી શકાય, તો પછી છદ્મસ્થને તેનો નિષેધ શા માટે કરાય છે? જો છદ્મસ્થને યુગપદ્ ઉપયોગ ન હોય, તો કેવળીને પણ તે યોગ્ય નથી.

કેવળીને ક્રમસર ઉપયોગવાળા માનવામા આવે, તો જે વખતે જે જ્ઞાન અથવા દર્શનમા ઉપયુક્ત હોય, તેજ જ્ઞાન અથવા દર્શન હોય છે, અને જેમા અનુપયુક્ત હોય છે, તે વખતે તે ખરશૃંગવત્ નહિ જણાતુ હોવાથી નથીજ. એ પ્રમાણે કહેવામા આવે, તો દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિત્રમા છદ્મસ્થ સાધુને યુગપદ્ ઉપયોગ નથી, કેમકે છદ્મસ્થને યુગપદ્ ઉપયોગનો અભાવ માનેલ છે, અને તેથી દર્શનાદિ ત્રણમા જ્યા અનુપયુક્ત તે હોય, તે પણ એ અભિપ્રાયે નથીજ એમ ઠર્યું અને જો એમ હોય તો એમના એક પણ દર્શનાદિથી રહિત હોય, તો તેને સાધુ ન કહેવાય, પરન્તુ લોકમા અને સિદ્ધાન્તમા તેવાને સાધુ કહેલ છે માટે ક્રમસર ઉપયોગમા આ દૂષણ નકામુ છે.

વળી સિદ્ધાન્તમા જ્ઞાન-દર્શનનો ઉપયોગ અન્તર્મુહૂર્તનો કહ્યો છે, તે પણ "જ્યાં ઉપયોગ ન હોય તે અવિદ્યમાન છે" એ કથનાનુસાર અવિદ્યમાન ઠરશે અને એમ થવાથી જ્ઞાન દર્શનનો ઉપયોગ જે છાસઠ સાગરોપમથી અધિક કાળ પર્યન્તનો કહ્યો છે, તે પણ અયોગ્ય ગણાશે વળી ચાર જ્ઞાનવાળા અને ત્રણ-દર્શનવાળા છદ્મસ્થ ગૌતમાદિ પ્રસિદ્ધ છે, તે પણ અવિદ્યમાન ઠરશે કેમકે એક વખતે એકજ ઉપયોગ હોય છે, અને અનુપયોગવાન્ અવિદ્યમાન માનેલ છે ૩૧૦૦-થી-૩૧૦૭.

आह भणिय नणु सुए केवलिणो केवलोवओगेण ।
पढम त्ति तेण गम्मइ सओवओगोभय तेसिं ॥ ३१०८ ॥
ऊवओगग्गहणाओ इह केवलनाण-दसणग्गहण ।
जइ तदणत्थतरया हवेज्ज सुतमि को दोसो ? ॥ ३१०९ ॥
तग्गहणे किमिह फल नणु तदणत्थतरोवएसत्थ ।
तह वत्थुविसेसत्थ सयसो सुत्ताइ समयम्मि ॥ ३११० ॥
सिद्धा काइय-नोसजयाइपज्जायओ स एवेगो ।
सुत्तेसु विसेसिज्जइ जहेह तह मव्ववत्थूणि ॥ ३१११ ॥ अपि च
भणिय पि य पन्नत्ती-पन्नवणाईसु जइ जिणो समय ।
ज जाणइ न वि पासइ त अणु-रयणप्पभाईणि ॥ ३११२ ॥

શ્રુતમા કહ્યુ છે કે કેવળી કેવળોપયોગ વડે પ્રથમ છે, તેથી તેઓને હમ્મેશા ઉભય ઉપયોગ જણાય છે કેવળોપયોગ ગ્રહણ કરવાથી અહી કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન ગ્રહણ થાય છે (અને તેથી તે બેની અનર્થાન્તરતા થાય છે.) જે તે બેની અનર્થાન્તરતા થાય, તો સૂત્રમા શો દોષ છે? તે બેને અનર્થાન્તરપણે ગ્રહણ કરવામા શુ ફળ છે? તે બેનુ અનર્થાન્તરપણુ જણાવવા માટે તથા વસ્તુના વિશેષણ માટે સિદ્ધાન્તમા સેંકડો સૂત્રો તેવા છે. જેમ સિદ્ધ અકાયિક નોસયત વિગેરે પર્યાયથી સૂત્રોમા તેજ એક સિદ્ધ કહેવાય છે, તેમ અહી પણ સર્વ વસ્તુઓ (અનેક પર્યાયથી કહેવાય છે) જેમ પ્રજ્ઞપ્તિ અને પન્નવણાદિ સૂત્રમા કહ્યુ છે, કે જિનેશ્વર જે સમયે પરમાણુ, રત્નપ્રભા વિગેરે

વસ્તુઓ જાણે છે, તે સમયે તેને જોતા નથી (આમ છતાં ક્રમસર ઉપયોગ શા માટે નથી માનતા.) ૩૧૦૮ થી ૩૧૧૨

ભગવતી સૂત્રના અઢારમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામા કહ્યુ છે કે —

केवलीण भंते ! केवलोवओगेण किं पढमा अपढमा ? गोयमा ! पढमा नो अपढमा "હે ભગવન્ત ! કેવળીઓ કેવળોપયોગ વડે પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ? ગૌતમ ! પ્રથમ છે અપ્રથમ નથી." અહીં જે કોઇ જે ભાવે પ્રથમ ન હોય, અને હમણા થયો હોય, તે તે ભાવે પ્રથમ કહેવાય છે, અને તેથી કેવળીઓ કેવળોપયોગથી પ્રથમ છે, અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનો ઉપયોગ તે કેવળોપયોગ છે, તે કેવળોપયોગ વડે કેવળી પ્રથમ છે, પણ અપ્રથમ નથી, કેમકે તેમને તે પૂર્વે પ્રાપ્ત થએલ નથી, અને પ્રાપ્ત થએલનો પુન ધ્વંસ થતો નથી, તેથી જણાય છે કે તેમને હમ્મેશા ઉભય ઉપયોગ વર્તે છે. જો ક્રમવડે ઉપયોગ માનીએ તો ફરી ફરી નાશ અને ફરી ફરી ઉત્પાદ થાય અને તેથી કેવલીઓ અપ્રથમ થાય.

એ પ્રમાણે સૂત્રના બહાનાથી "કેવળોપયોગવડે" કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનુ ગ્રહણ કરવામા આવે, તો તે એક ઉપયોગથી અવ્યતિરિક્ત હોવાથી પરસ્પર અનર્થાન્તરતા થશે, એટલે કે જ્ઞાન-દર્શન એકજ વસ્તુ થશે. ભલે બન્નેની એક રૂપતા થાવ, એમ થવાથી સૂત્રમા શુ દોષ આવે છે, કંઇજ નહિ, અમારે તો તે અનુકુળ છે. એમ કહેવામા આવે, તો અમે પૂછીએ છીએ કે "કેવળોપયોગવડે" કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનુ ગ્રહણ કરવાથી ફળ શુ સિદ્ધ થાય છે ? એમ કહેવામા આવે, કે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનની એકરૂપતા જણાવવા માટે એમ ગ્રહણ કર્યું છે, અથવા એજ કેવળ રૂપ વસ્તુ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનરૂપ પર્યાય શબ્દવડે વિશેષિત છે. સિદ્ધાન્તમા અને લોક વ્યવહારમા પણ એ પ્રમાણે એકજ વસ્તુ અનેક પર્યાય શબ્દોવડે વિશેષિત છે જેમકે સિદ્ધાન્તની અંદર એકજ મુક્તાત્માને સિદ્ધ, અકાયિક, નોસંયત, નોભવ્ય, નોઆહાર, નોપર્યાપ્ત, નોપરીત, નોસંજ્ઞી, પરિનિવૃત્ત આદિ પર્યાયો વડે વિશેષિત કરાય છે, તેવીજ રીતે અહીં પણ એકજ ક્ષાયિક જ્ઞાન વસ્તુ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનરૂપ પર્યાય શબ્દવડે વિશેષિત કરાય છે. એજ પ્રમાણે લોક વ્યવહારમા પણ ઇન્દ્ર, ઘટ, વૃક્ષ વિગેરે વસ્તુઓ સ્વ સ્વ પર્યાયવાચી શબ્દોવડે વિશેષિત કરાય છે. તો પછી અહીં કેવળોપયોગમા પણ એના પર્યાય શબ્દવડે વિશેષિત માનવામા શુ હરકત છે ?

એ પ્રમાણે આગમવિરૂદ્ધ યુક્તિથી કહેવામાં આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે ભગવતીમા અને પ્રજ્ઞાપનામાં સ્ફુટ રીતે કહેલુ છે, કે જિનેશ્વર પરમાણુ અને રત્નપ્રભા વિગેરે વસ્તુઓને જે સમયે જાણે છે, તે સમયે જોતા નથી, પરન્તુ અન્ય સમયે જાણે છે, અને અન્ય સમયે જુએ છે. ભગવતી સૂત્રના અઢારમા શતકના આઠમા ઉદ્દેશામા એજ વાત સ્ફુટ રીતે કહી છે.

छउमत्थेण भंते ! मणुस्से परमाणु पोग्गल किं जाणइ न पासइ, न जाणइ न जाणइ न पासइ ? गोयमा ! अत्थेगइए जाणइ, न पासइ, अत्थेगइए न जाणइ न पासइ, एवं जाव असंखिज्ज पएसिए खंधे । एवं ओहिए वि। परमोहिए ण भंते ! मणूसे परमाणुपोग्गल जं समयं जाणइ तं समयं पासइ, जं समयं पासइ तं समयं जाणइ ? नो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेण भंते ? एवं वुच्चइ ? गोयमा ! सागारे से नाणे भवइ, अणागारे से दंसणे भवइ, तेणट्ठेण एवं वुच्चइ" ॥ હે ભગવન્ત ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય પરમાણુ પુદ્ગળ

જાણે છે અને નથી જોતા, અથવા નથી જાણતા અને નથી જોતા ? ગૌતમ ! કેટલાક જાણે છે અને જોતા નથી, અને કેટલાક જાણતા નથી તેમ જોતા પણ નથી એ પ્રમાણે યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધોમા પણ સમજવુ. (અહીં જે છદ્મસ્થ કહેલ છે, તે નિરતિશયી છદ્મસ્થ સમજવા તેમા ઉપયોગવાન શ્રુતજ્ઞાની શ્રુતજ્ઞાન વડે પરમાણુ જાણે છે, પણ જોતા નથી. કેમકે શ્રુતમા દર્શનનો અભાવ હોય છે અનુપયુક્ત શ્રુતજ્ઞાની તો જાણતા નથી, અને જોતાએ નથી) એજ પ્રમાણે અવધિ જ્ઞાનમા પણ સમજવુ. હે ભગવન્ત! પરમાવધિ જ્ઞાનવાળો મનુષ્ય જે સમયે પરમાણુ પુદ્ગલને જાણે છે, તે સમયે જુએ છે ? અને જે સમયે જુએ છે તે સમયે જાણે છે ? ગૌતમ ! એ અર્થ યોગ્ય નથી. ભગવન્ત! શા કારણથી એમ કહો છો ? ગૌતમ ! તેને સાકાર જ્ઞાન હોય છે, અને અનાકાર દર્શન હોય છે, તેથી એમ કહેવાય છે ”

એ પ્રમાણે સિદ્ધાન્તમા પણ યુગપદ્ ઉપયોગનો નિષેધ કર્યા છતા પણ જેઓ ક્રમસર ઉપયોગ નથી માનતા તે તેઓને કદાગ્રહજ છે. ૩૧૦૮-થી ૩૧૧૨.

इवसद्द-मतुप्पचयलोवा त विंति केइ छउमत्थो ।
अन्ने पुण परतित्थियवत्तव्वमिण ति जपंति　　॥ ३११३ ॥
ज छउमत्थो-होहिय-परमावहिणो विसेसिउ कमसो ।
निद्दिसइ केवली तेण तस्स छउमत्थया नत्थि　　॥ ३११४ ॥
न य पासइ अणुमन्नो छउमत्थो मोत्तुमोहिसपन्न ।
तत्थ वि जो परमावहिनाणी तत्तो य किंचूणो　　॥ ३११५ ॥
ते दो वि विसेसेऊ अन्नो छउमत्थकेवलो को सो ।
जो पासइ परमाणुगहणमिण जस्स होज्जाहि ?　　॥ ३११६ ॥
तेसिं चिय छउमत्थाइयाण मग्गिज्जए जहिं सुत्ते
केवल सजम-सवर-बभाईएहिं निव्वाण　　॥ ३११७ ॥
तिण्णि वि पडिसेहऊं तोसु वि कालेसु केवली तत्थ ।
सिज्झिसु सिज्झइ त्ति य सिज्झिस्सइ वा विनिद्दिट्ठो ॥ ३११८ ॥

ઇવ શબ્દ અથવા મતુ શબ્દનો લોપ થવાથી તેને કેટલાક છદ્મસ્થ કહે છે. વળી બીજાઓ પરતીર્થિક વક્તવ્યતા સબધી એ સૂત્ર છે એમ કહે છે (તેથી તે અમારે માન્ય નથી) (સૂત્રમા) છદ્મસ્થ, આધિવધિક અને પરમાવાધિક એ ત્રણ ક્રમશ બતાવીને પછી કેવળીનો નિર્દેશ કરે છે તેથી એને છદ્મસ્થતા નથી વળી. અવધિજ્ઞાની સિવાય અન્ય છદ્મસ્થ પરમાણુને જોતા નથી, તેમા પણ જે પરમાવધિજ્ઞાની અને તેનાથી કઇ ન્યૂન એવો અવધિ જ્ઞાની છે, (તેજ તે જુએ છે) તે બન્નેના (સૂત્રમા પ્રથમ નિર્દેશ કરેલ છે, તે સિવાય અન્ય છદ્મસ્થ કેવળી કોણ છે કે જે પરમાણુ જુએછે ? અને જેનુ આ પ્રમાણે ગ્રહણ થાય ?) તથા જે સૂત્રમા છદ્મસ્થાદિકને કેવળ સવર, સયમ અને બ્રહ્મચર્ય આદિ વડે મોક્ષ વિચારાય છે, અને તેમા પણ છદ્મસ્થાદિ ત્રણનો નિષેધ કરીને ત્રણે કાળમા કેવળી સિદ્ધ થયા છે, સિદ્ધ થાય છે, અને સિદ્ધ થશે એમ કહ્યુ છે ૩૧૧૩-થી-૩૧૧૮

ભગવતી સૂત્રમા કેવળીને યુગપદ્ ઉપયોગનો નિષેધ કર્યો છે, ત્યા કેટલાએક “ કેવળી ” શબ્દનો અર્થ “ છદ્મસ્થ ” કરે છે. केवली इव केवली કેવળી જેવા તે કેવળી

અર્થાત્ કેવળી નહિ પણ કેવળી જેવા તે કેવળી. અહી ઇવ શબ્દનો લોપ કરીને કેવળીનો એવો અર્થ કરે છે અથવા केवलो शास्ताऽस्येति केवलिमान् કેવળી જેને શિક્ષાદાતા છે, તે કેવળી એમા મતુપ્રત્યયનો લોપ કરીને એવો અર્થ કરે છે. આવા છદ્મસ્થ કેવળીને યુગપદ્ ઉપયોગનો નિષેધ છે, એમ તેઓનુ માનવુ છે, પણ નિરુપચરિત કેવળીને નથી. બીજાઓ વળી એમ કહે છે કે ભગવતીમા કેવળીને યુગપદ્ ઉપયોગ નિષેધ કરનારૂ જે સૂત્ર છે, તે અન્યદર્શનીની વક્તવ્યતા સબધી છે, તે કોઇ પ્રસગે અદર લખાએલુ છે, તેથી અમને તે માન્ય નથી. આ કારણથી કેવળીને ક્રમસર ઉપયોગ પણ અમને સમ્મત નથી.

એ પ્રમાણે સૂત્રનો અયોગ્ય અર્થ કરીને જેઓ યુગપદ્ ઉપયોગ માને છે, તે અયોગ્ય છે. કારણ કે ભગવતીના અઢારમા શતકના આઠમા ઉદ્દેશામા પ્રથમ છદ્મસ્થ-આધોવધિકનો નિર્દેશ કરીને પછી કેવળીનો નિર્દેશ કર્યો છે, તે કારણથી યુક્તિ રહિત મિથ્યા અવષ્ટભથી ઇવ અને મતુ પ્રત્યયનો લોપ કરીને કેવળી શબ્દનો અર્થ છદ્મસ્થ કરવો, એ કેવળ કદાગ્રહજ છે જો ત્યા છદ્મસ્થ ઇષ્ટ હોત તો તે સ્થળે કેવળી શબ્દનો પ્રયોગ શામાટે કરત? જે કઇ છદ્મસ્થને માટે કહેવાનુ હોત તે સઘળુ છદ્મસ્થનો નિર્દેશ કરતી વખતેજ કહી દેત

વળી ભગવતીમા "केवलीण भंते? परमाणु पोग्गल ज समय जाणइ હે ભગવન્ત! કેવળી જે સમયે પરમાણુ પુદ્ગળને જાણે છે." ઇત્યાદિ કહ્યુ છે, તે પરમાણુ અવધિજ્ઞાની સિવાય અન્ય છદ્મસ્થ નથી જોઇ શકતા. તેમા એ બધા અવધિજ્ઞાની પરમાણુ નથી જોઇ શકતા, પરન્તુ જે પરમાવધિ અને આધોવધિક જ્ઞાનવાળા હોય તેજ જોઇ શકે છે (પરમાવધિ કરતા કઇંક ન્યૂન અવધિજ્ઞાન હોય તે આધોવધિ કહેવાય.) તે બન્ને પ્રકારના અવધિજ્ઞાનીનો કેવળીની પહેલાજ નિર્દેશ કર્યો છે ત્યારે એ સિવાય બીજો કયો છદ્મસ્થ કેવળી છે, કે જે પરમાણુ પુદ્ગળ જુએ છે? અને તે છદ્મસ્થ કેવળીનુ ભગવતીમા ગ્રહણ થાય?

વળી આગમમા બીજે સ્થળે પણ છદ્મસ્થાદિ પછી કેવળીનો નિર્દેશ કર્યો છે, પરન્તુ ઇવ આદિ શબ્દનો લોપ કરવાથી કેવળી શબ્દનો અર્થ છદ્મસ્થ નથી કર્યો ભગવતી સૂત્રમા પહેલા શતકના ચોથા ઉદ્દેશામા છદ્મસ્થ-આધોવધિ-પરમાવધિ-અને કેવળીને કેવળસવર, સયમ અને બ્રહ્મચર્ય આદિવડે મોક્ષનો વિચાર કર્યો છે, તેમા પણ છદ્મસ્થ-આધોવધિક-અને પરમાવધિ જ્ઞાનવાળાનો નિષેધ કરીને તે પછી કેવળી ત્રણે કાળમા સિદ્ધ થયા, થાય છે, અને થશે એમ કહ્યુ છે. આ વાત પણ જો છદ્મસ્થ સબધી હોય, તો પ્રથમ કહેલ છદ્મસ્થની પેઠે આને પણ કેવળ સવરાદિવડે સિદ્ધિ ન થાય. આ હકીકત પ્રતિપાદન કરનાર સૂત્ર આ પ્રમાણે છે." छउमत्थेण भंते! मणूसे तीयमणत सासय समय केवलेण सवरेण, केवलेण सजमेण, केवलेण बभचेरवासेण, केवलाहि पवयणमायाहि सिज्झिसु बुज्झिसु, जाव सव्वदुक्खाणमंतकरिसु? गोयमा! नो इणट्ठे समट्ठे। सेकेणट्ठेण भंते! एव वुच्चइ त चेव जाव अन्तकरिसु? । गोयमा जे के वि अतकराया, अतिमसरीरया वा, सव्वदुक्खाणमत करेंसु वा, करेंतिवा, करिस्सति वा, सव्वेते उप्पन्ननाण-दसणधरा अरहा जिणा केवली भवित्ता तओ पच्छा सिज्झति, बुज्झंति, मुच्चति परिनिव्वायंति, सव्वदुक्खाणमतं करेंसुवा, करेंतिवा, करिस्सति वा सेतेणट्ठेण गोयमा! जाव सव्वदुक्खाणमत करिंसु। पडुप्पन्ने वि एव चेव, नवर 'सिज्झति' भाणियव्व । अणागए वि एव चेव, नवरं 'सिज्झिस्स ति' भाणियव्व। जइ छउमत्थो तहा आहोहिओ परमाहिओ

चि, त्ति तिन्नि आलावगा भाणियव्वा। केवली णं भंते ' मणूसे तीयमणतं सासयं समयं जाव अन्तं करिंसु।' हन्ता ' सिज्झिंसु जाव अन्तं करिंसु। एवं तिन्नि आलावगा भाणियव्वा छउमत्थे जहा, नवरं सिज्झिंसु, सिज्झन्ति, सिज्झिस्सन्ति " ? આ પ્રમાણે સિદ્ધાન્તમાં છદ્મસ્થાદિ પછી જે કેવળી કહ્યા છે, તે નિરૂપચરિત જ કેવળી કહ્યા છે, ઇત્યાદિ શબ્દનો લોપ કરીને કેવળી એટલે છદ્મસ્થ એમ નથી કહ્યું જો એમ ન હોય, તો સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે મોક્ષગમન ઘટે નહિ. ૩૧૧૩-થી-૩૧૧૮.

एवं विसेसियम्मि वि परमयमेगतरोवओगो त्ति।
न पुणरभओवओगो परवत्तव्वं ति का बुद्धी ? ॥ ३११९ ॥
उवओगो एगयरो पणुवीसइमे सए सिणायस्स।
भणिओ वियडत्थो चिय छट्ठुद्देसे विसेसेउं ॥ ३१२० ॥
एवं फुडवियडम्मि वि सुत्ते सव्वनुभासिए सिद्धे ।
कह तीरइ परतित्थियवत्तव्वमिणं ति वोत्तुं जे ? ॥ ३१२१ ॥
सव्वत्थ सुत्तमत्थियं फुडमेगयरोवउत्तसत्ताणं ।
उभओव उत्तसत्ता सुत्ते वुत्ता न कत्थइ वि ॥ ३१२२ ॥
कस्सइ वि नाम कत्थइ काले जइ होज्ज दो वि उवओगा ।
उभओवउत्तसत्ताण सुत्तमेक्कं पि तो होज्जा ॥ ३१२३ ॥
दुविहाण चि य जीवाण भणिअमप्पाबहुं च समयम्मि ।
सागारणगाराण य न भणियं उभओवउत्ताणं ॥ ३१२४ ॥
जइ केवलीण जुगवं उवओगा होज्ज होज्ज तो एवं ।
सागार-ऽणगाराणय-मीसाण य तिण्हअप्पबहुं ॥ ३१२५ ॥

હવે બીજાઓ " અન્યદર્શની સંબંધી વક્તવ્યતા માટે આ સૂત્ર છે, એમ કહે છે, તે માટે કહે છે.

એ પ્રમાણે (ક્રમોપયોગ સાધક સૂત્ર) પ્રગટ છતાં પણ ઉભય ઉપયોગ નિષેધક સૂત્ર અન્યદર્શની સંબંધી છે, એમ કહેવું એ કેવી વિપરીત બુદ્ધિ છે ? (ભગવતી-સૂત્રના) પચીસમા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં સ્નાતકને બેમાંથી એક ઉપયોગ પ્રગટપણે કહેલ છે. એ પ્રમાણે સર્વજ્ઞભાષિત સર્વ સૂત્રમાં સ્ફુટરીતે કહ્યા છતાં "આ સૂત્ર અન્યદર્શની સંબંધી વ્યક્તવ્યતા માટે છે" એમ કેમ કહી શકાય ? વળી સર્વ સૂત્રોમાં એકતર ઉપયોગવાળા જીવોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, પરન્તુ કોઇ પણ સૂત્રમાં ઉભય ઉપયોગવાળા જીવો નથી કહ્યા. જો કોઈ પણ કેવળીને કોઇ પણ કાળે બે ઉપયોગ હોય, તો ઉભય ઉપયોગવાળા જીવોનું પ્રતિપાદન કરનાર એક પણ સૂત્ર હોત. (પણ તેવું ક્યાંઈ જણાતું નથી.) તેમજ સાકાર અનાકાર દ્વિવિધ ઉપયોગવાળા જીવોનું અલ્પબહુત્વ સિદ્ધાન્તમાં (પ્રજ્ઞાપનામાં) કહ્યું છે પણ યુગપદ્ ઉભય ઉપયોગવાળા જીવોનું નથી કહ્યું જો કેવળીને યુગપદ્ બે ઉપયોગ હોય, તો સાકાર અનાકાર અને મીશ્ર ઉપયોગવાળા જીવોનું એમ ત્રણ પ્રકારનું અલ્પબહુત્વ કહેત ૩૧૧૯-૩૧૨૫

अहव मई छउमत्थे पडुच सुत्तमिणं तो न केवलिणो ।
तं पि न जुज्जइ जं सव्वसत्तसखाहिगारोऽय ॥ ३१२६ ॥

काऊ सिद्धगहण वहुत्तव्वयपदेसु सव्वेसु ।
इह केवलमगहण जइ तो त कारणं वच ? ॥ ३१२७ ॥
अहवा विसेसिय चिय जीवाभिगमम्मि एय मप्पवहु ।
दुविह त्ति सव्वजीवा सिद्धासिद्धाइआ जत्थ ॥ ३१२८ ॥
सिद्ध सइंदियकाए जोए वेए कसाय लेसा य ।
नाणुवओगाहारय-भासय-ससरीर-चरिमे य ॥ ३१२९ ॥
अतोमुहुत्तमेव य कालो भणिओ तहोवओगस्स ।
साई अपज्जवसिउ त्ति नत्थि कत्थइ विणिद्दिट्ठो ॥ ३१३० ॥
जइ सिद्धाइयाण भणिय साईअपज्जवसियत्त ।
तह जइ उवओगाणं हवेज्ज तो होज्ज ते जुगव ॥ ३१३१ ॥
कस्स व नाणुमयमिण जिणस्स जइ हुज्ज दो वि उवओगा ।
नूण न हुति जुगव जओ निसिद्धा सुए बहुसो ? ॥ ३१३२ ॥
नवि अभिनिवेसवुद्धी अम्हं एगतरोवओगम्मि ।
तह वि भणिमो न तीरइ ज जिणमयमन्नहा काऊ ॥ ३१३३ ॥
जइ नन्नुन्नावरण नाकारणया कहं तदावरणं ।
एगतरोवओगे जिणस्स त भण्णइ सहावो ॥ ३१३४ ॥
परिणामियभावाओ जीवत्तं पिव सहाव एवाय ।
एगतरोवओगो जीवाणमणण्णहेउ त्ति ॥ ३१३५ ॥

અથવા અહીં એવી બુદ્ધિ થાય, કે એ સૂત્ર તો છદ્મસ્થ જીવોની અપેક્ષાએ છે, કેવળી સબધી નથી, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે સર્વ જીવોની સખ્યાનો એ અધિકાર છે. (સર્વ જીવોની સખ્યા સબધી એ અધિકાર ન હોય તો) અલ્પબહુત્વ વક્તવ્યતા સબધી સર્વ પદોમા સિદ્ધને પૃથક્ ગ્રહણ કરીને અહીંજ જો માત્ર તેનુ ગ્રહણ ન કર્યું હોય, તો તેનુ કારણ કહો ? અથવા એ અલ્પબહુત્વ જીવાભિગમ સૂત્રમા કહેલુ જ છે, કે સિદ્ધ અને અસિદ્ધાદિ જીવો બે પ્રકારે છે. એમ સૂત્રમા કહેલુ છે તે સૂત્રની ગાથા બધીમા આ પ્રમાણે છે સિદ્ધ અસિદ્ધ સેન્દ્રિય અનિન્દ્રિય શકયા અગાયા ઇત્યાદિ સર્વ જીવ આશ્રી સૂત્ર કહેલુ છે. તથા (જ્ઞાન-અજ્ઞાન અને દર્શનનો) ઉપયોગ કાળ સર્વત્ર અન્તર્મુહૂર્તનોજ કહ્યો છે, કોઇ પણ સ્થળે સાદિ અપર્યવસિત નથી કહ્યો. જેમ સિદ્ધાદિ ભાવોનુ સાદિ અપર્યવસિતપણુ કહ્યુ છે, તેવી રીતે જો ઉપયોગનુ (સાદિ અપર્યવસિતપણુ ? કહ્યુ હોત, તો યુગપદ્ ઉભય ઉપયોગ હોય (પરન્તુ તેમ નથી માટે યુગપદ્ ઉપયોગ પણ નથી) જિનેશ્વરને બે ઉપયોગ હોય, એ કોને માન્ય નથી, પણ તે યુગપદ્ નથી, કેમકે સિદ્ધાન્તમા તેનો ઘણીવાર નિષેધ કર્યો છે. વળી અમને એકાન્તર ઉપયોગ માનવામા અભિનિવેશ બુદ્ધિ નથી, તો પણ કહીએ છીએ કે જે જિનેશ્વરનો મત છે, તેને અન્યથા કરવાને અમે શક્તિવાન નથી જો (૩૧૦૩ મી ગાથામા કહ્યા મુજબ) અન્યોઅન્ય આવરણ નથી અને અકારણતા પણ નથી, તો કેવી રીતે તેને આવરણ છે ?

એમ કહેવામા આવે, તો તેનો ઉત્તર) કહીએ છીએ કે-જિનેશ્વરને એકાન્તર ઉપયોગમાં સ્વભાવજ આવરણ છે (એટલે એવો સ્વભાવજ છે કે ક્રમસર ઉપયોગ પ્રવર્તે, યુગપદ્ ન પ્રવર્તે) પારિણામિક ભાવથી જીવત્વ જીવત્વ એ જેમ સ્વભાવજ છે, તેવી રીતે જીવોને એકાન્તર ઉપયોગ પણ પારિણામિક હોવાથી સ્વભાવજ છે ૩૧૨૬-થી-૩૧૩૫

હવે "लाय" ઇત્યાદિ ૩.૪૧ મી ગાથાની પ્રસ્તાવના કરે છે.

गतूण सि झइ त्ति य भणिए सुत्तम्मि वहमकम्मरस ।
आह गमण ति, भण्णइ सकम्मगमणे वि को हेऊ? ॥ ३१३६ ॥
कम्म पुग्गलमइय निज्जीव तस्स नयणसामत्थे ।
को हेऊ पडिवण्णो जइत्र सहावो इह स एव ॥ ३१३७ ॥
सकिरिय किमरुत्र भण्णइ सुवि चेयण च किमरुव ? ।
जह से विसेसधम्मो चेयण्ण तह मया किरिया ॥ ३१३८ ॥
ज वेह जेण किरियाकारणमब्भुवगय तर्हि वेसो ।
तुल्लोवालभो चिय जइ न सहावो सरणमिक्को ॥ ३१३९ ॥
अविय असगत्तणओ बधच्छेय परिणामभावाओ ।
पुव्वप्पओगउ विय तस्स गई तत्थ दिट्ठता ॥ ३१४० ॥

लाउ य एरंडफले अग्गी धूमे य उसू धणुविमुक्के ।
गई पुव्वपओगेण एव सिद्धाण वि गई ओ ॥ ३१४१-९५७ ३२५ ॥

"ત્યા જઇને સિદ્ધિ પામે છે" એમ સૂત્ર કહ્યે છતે, કર્મરહિતને કાઇક ઉણા સાતરાજ કેવી રીતે ગમન સભવે ? (એમ પૂછવામા આવે તો) કહીએ છીએ કે કર્મ સહિત જીવને ગમનક્રિયામા શો હેતુ છે ? (કર્મ હેતુ છે, એમ કહેવામા આવે તો) પુદ્ગલમય નિર્જીવ કર્મ જીવને મોક્ષમા લઇ જવાના સામર્થ્યમા કયો હેતુ માનેલો છે ? જો તેમા સ્વભાવજ હેતુ છે, તો અહીં પણ તે સ્વભાવજ હેતુ છે અરૂપી જીવ દ્રવ્ય (મોક્ષ-ગમનરૂપ) ક્રિયાવાળુ કેવી રીતે હોય ? (એમ પૂછવામા આવે, તો) અમે કહીએ છીએ કે-અરૂપી જીવ દ્રવ્ય ચેત યવાળુ શાથી છે ? જેમ ચૈતન્ય તેનો વિશેષ ધર્મ છે, તેવા રીતે મોક્ષગમન રૂપ ક્રિયા પણ તેના વિશેષ ધર્મરૂપે-માનેલ છે અથવા જેઓએ (ઇશ્વર-અદૃષ્ટ આદિ) મોક્ષગમનરૂપ ક્રિયાનુ કારણ માન્યુ છે, તેમા પણ આ ઉપાલભ સરખોજ છે. માટે સ્વભાવ માન્યા સિવાય બીજુ કોઇ શરણ નથી. અથવા માટીના સગરહિત થવાથી જેમ તુબડુ બધનચ્છેદ થવાથી એરડ ફળ, તથાવિધ પરિણામથી ધુમ અથવા અગ્નિ અને પૂર્વ-પ્રયોગથી ધનુષ્યથી છુટેલા તીરની પેઠે ઉર્ધ્વગતિ થાય છે, તેમ સિદ્ધની પણ ઉર્ધ્વ ગતિ થાય છે. ૩૧૩૬-થી-૩૧૪૧

હવે ઉપરોક્ત નિર્યુક્તિની ગાથાનુ વ્યાખ્યાન કરે છે

जह मिल्लेवावगमादलाबुणोऽवस्समेव गइभावो ।
उद्ध च नियमओ नण्णहा नवा जलतलादुद्ध ॥ ३१४२ ॥

तह कम्मलेवविगमे गइभावोऽवस्समेव सिद्धस्स ।
उद्ध च नियमओ नण्णहा नवा लोगपरउ त्ति ॥ ३१४३ ॥
एरंडाइफल जह बधच्छेएरिय दुय जाइ ।
तह कम्मबधणच्छेयणेरिओ जाइ सिद्धो वि ॥ ३१४४ ॥
उड्ढगइपरिणामो जह जलणस्स जह वेह धूमस्स ।
उड्ढगइपरिणामो सहावओ तह विमुक्कस्स ॥ ३१४५ ॥
जह ते सलाभकाले चेव तहा गइसभावयामेंति ।
परिणमइ तग्गइ वा लेवावगमे जहालाउं ॥ ३१४६ ॥
तह तग्गइपरिणाम परिणमइ सरूवलाभ एवेह ।
सिद्धो सिद्धत्त पिव सकम्मपरिणामनिरवेक्ख ॥ ३१४७ ॥
जह धणुपुरिसपयत्तेरिएहुणो भिण्णदेसगमण तु ।
गइकारणविगमम्मि वि सिद्ध पुव्वप्पओगाओ ॥ ३१४८ ॥
बधच्छेयणकिरियाविरमे वि तहा विमुच्चमाणस्स ।
तस्सा लोगनाओ गमण पुव्वप्पओगाओ ॥ ३१४९ ॥
जहवा कुलालचक्क किरियाहेउविरमे वि सकिरिय ।
पुव्वप्पओगओ चिय तह किरिया मुच्चमाणस्स ॥ ३१५० ॥

ગાથાર્થ –જેમ માટીનો લેપ દૂર થવાથી તુબડાનો અવશ્ય ઉર્ધ્વ ગતિ ભાવ થાય છે, તે નિયમથી તે અન્યથા નથી જતુ, તેમ જળના તલથી ઉપર પણ નથી જતુ, તેની રીતે કર્મ લેપ દૂર થવાથી અવશ્યમેવ નિયમથી સિદ્ધનો ઉર્ધ્વ ગતિ ભાવ થાય છે, અન્યથા ગતિ નથી થતી, તેમ લોકની ઉપર પણ ગતિ નથી થતી તથા જેમ એરડાદિકના ફળ બધ છેદ થવાથી પ્રેરાએલા એકદમ જાય છે, તેમ સિદ્ધ પણ કર્મબધનો છેદ થવાથી પ્રેરણા પામીને જાય છે, જેમ અગ્નિનો અથવા ધુમનો ઉર્ધ્વગતિપરિણામ થાય છે, તેમ વિમુક્ત આત્માનો પણ સ્વભાવથીજ ઉર્ધ્વગતિપરિણામ થાય છે જેમ અગ્નિ અને ધુમ સ્વલાભ કાળે ઉર્ધ્વગતિ ભાન પામે છે, અથવા જેમ તુબડુ લેપ દૂર થવાથી ઉર્ધ્વગતિના પરિણામને પામે છે, તેવી રીતે સિદ્ધ પણ સ્વકર્મ પરિણામની અપેક્ષા રહિત સિદ્ધત્વની પેઠે ઉર્ધ્વગતિપરિણામ પામે છે જેમ ધનુષ અને પુરૂષના પ્રયત્નથી પ્રેરાએલ તીરનુ ભિન્ન દેશમા ગમન થાય છે, તેવી રીતે કર્મરૂપ ગતિનુ કારણ દૂર થયા છતા પણ પૂર્વ પ્રયોગથી સિદ્ધની ગતિ થાય છે. અથવા બધ છેદન રૂપ ક્રિયા વિરમ્યા છતા પણ જેમ ગતિ થાય છે, તેમ તે વિમુક્ત આત્માની પૂર્વ પ્રયોગથી લોકાન્ત પર્યન્ત ગતિ થાય છે અથવા જેમ ક્રિયાનો હેતુ (કુભાર) વિરમ્યા છતા પણ પૂર્વ પ્રયોગથી કુભારનુ ચક્ર સક્રિય હોય છે, તેવી રીતે મુક્તાત્માની પણ ગતિ રૂપ ક્રિયા હોય છે ૩૧૪૨-થી-૩૧૫૦

હવે ઉપરોક્ત વિષયનુ શકા સમાધાન કહે છે.

नालाबुगादिसाहम्ममत्यि सिद्धस्स मुत्तिमचाओ ।
तत्तो तग्गइपरिणामदेससाहम्मओ तेंसिं ॥ ३१५१ ॥

जइव न देसोवणओ दिट्ठतो तो न सव्वहा जुत्तो ।
ज नत्थि वत्थुणो वत्थुणा जए सव्वसाहम्मं ॥ ३१५२ ॥
उड्ढगइहेउउ चिय नाहो तिरियगमण नवाचलया ।
सविसेसपच्चयाभावओ य सव्वन्नुमयओ य ॥ ३१५३ ॥
गइमत्तओ विणासी केसी गच्चागमी य मणुउ व्व ।
होइ गइपज्जयाओ नासी न उ सव्वहाणु व्व ॥ ३१५४ ॥
केसनिमित्त कम्म न गई तदभावओ तओ कत्तो ।
अह गइ चेव निमित्त किमजीवाण तओ नत्थि ? ॥ ३१५५ ॥
केसो त्ति जीवधम्मो होज्ज मई होउ कहमजीवस्स ।
कह वा भवत्थधम्मो होऊ भवाओ विमुक्कस्स ? ॥ ३१५६ ॥

ગાથાર્થ -તુ બદ્ધ વિશેષે મૂર્તિમાન હોવાથી સિદ્ધની સાથે તેનુ સાધર્મ્ય નથી (એમ કહેવામા આવે તો તે) અયોગ્ય છે, કેમકે (ઉર્ધ્વ ગમનરૂપ) તે ગતિ પરિણામથી તેઓનુ (સિદ્ધની સાથે) દેશથી સાધર્મ્ય છે. જો દેશોપનયથી દ્રષ્ટાન્ત ન માનવામા આવે તો સર્વથા પ્રકારે કોઇ પણ દ્રષ્ટાન્ત સિદ્ધ ન થાય, કેમકે જગતમા કોઇપણ વસ્તુનુ કોઇ પણ વસ્તુ સાથે સર્વથા સાધર્મ્ય નથી, અને તેથી કરીને સવિશેષ પ્રત્યયના અભાવે અધોગમન તિર્યગ્ગમન કે અચલતા નથી, પ્રથમ સસારમા ભમતા કર્મના સદ્ભાવે તે અન્ય હતુ અને હમણા તેના અભાવથી સર્વજ્ઞના મતથી ઉર્ધ્વગતિ રૂપ હેતુને લીધે તે ઉચેજ જાય છે. મુક્તાત્મા ગતિમાન થવાથી મનુષ્યની પેઠે વિનાશી કલેશી અને ગતિથી આવનાર થશે (એમ કહેવામા આવે તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે) ગતિરૂપ પર્યાયની અપેક્ષાએ ભલે તે વિનાશી હો, પરન્તુ પરમાણુની પેઠે સર્વથા વિનાશી નહિ થાય વળી કલેશનુ નિમિત્ત કર્મ છે, ગતિ નથી, તેથી કરીને કર્મના અભાવે કલેશ કયાથી હોય ? જો ગતિજ કલેશનુ નિમિત્ત હોય તો (ગતિમાન) પરમાણુ આદિ અજીવોને પણ તે કેમ નથી ? કલેશ એ જીવનો ધર્મ છે, તે અજીવને કેમ હોઇ શકે ? એમ કહેવામા આવે, તો એ કલેશ ભવસ્થ જીવનો ધર્મ છે, તે ભવથી મુક્ત થએલાનો ધર્મ કેવી રીતે હોઇ શકે ? (નજ હોઇ શકે.) ૩૧૫૨-થી -૩૧૫૬

હવે આગળ જે કહેવાનુ છે તેની પ્રસ્તાવના કહે છે.

ज गइमओ विघाओऽवस्स तक्कारण च जइवस्स ।
विहियस्सावत्थाण जओ य गमण तओ पुच्छा ॥ ३१५७ ॥

कहिं पडिहया सिद्धा कहिं सिद्धा पइट्ठिया ।
कहिं बोंदि चइत्ताण कत्थ गतूण सिज्झइ ? ॥ ३१५८ ॥ ९५८ ३२६ ॥
अलोगे पडिहया सिद्धा लोगग्गे य पइट्ठिया ।
इह बोंदि चइत्ताण तत्थ गतूण सिज्झइ ॥ ३१५९ ॥ ९५९-३२७ ॥

जमिहं वोंदिच्चाओ तदेव सिद्धत्तणं च ज चेह ।
तस्साहणं ति तो पुव्वभावनयओ इदं सिद्धी ॥ ३१६० ॥
जेण ऊ न वोंदिकाले सिद्धो चायसमए य जं गमण ।
पच्चुप्पण्णनयमय सिज्झइ गतूण तोणेह ॥ ३१६१ ॥
अत्थीसिपब्भारोवलक्खिय मणुयलोगपरिमाण ।
लोगग्गनभोभागो सिद्धिक्खेत्त जिणवखायं ॥ ३१६२ ॥

ગાથાર્થ –ગતિમાનની ગતિનો અવશ્ય વિઘાત થાય છે, અને તે ગતિવિઘાતનુ કારણ પણ અવશ્ય હોય છે, તથા જેથી નિષિદ્ધ ગતિવાળાનુ અવસ્થાન અને ગમન થાય છે, (તે અવશ્ય કહેવુ જોઇએ.) તેથી તે સબધી પૃચ્છા કરવી જોઇએ. સિદ્ધાત્મા કયા પ્રતિહત થાય છે? કયા પ્રતિષ્ઠિત છે? કયા શરીર તજીને કયા જઇને સિદ્ધિ પામે છે? (એ પૃચ્છાના ઉત્તરમા) સિદ્ધાત્મા અલોકમા પ્રતિહત છે, લોકાગ્રે પ્રતિષ્ઠિત છે, અહી શરીર તજીને ત્યા જઈ મોક્ષ પામે છે. અહી શરીરનો ત્યાગ તેજ સિદ્ધપણુ છે, કેમકે (સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ વિગેરે) તેનુ કારણ તે અહીજ છે. તેથી પૂર્વભાવનય (કોઈ વ્યવહારનય વિશેષ) ની અપેક્ષાએ અહીજ સિદ્ધિ છે. શરીર ત્યાગ કાળે સિદ્ધ નથી, કેમ શરીર ત્યાગ કાળે તો ગમન છે, તેથી પ્રત્યુત્પન્નનયનામતે (ઋજુસૂત્રાદિ નિશ્ચય નયનામતે) સિદ્ધિક્ષેત્રમા જઇને સિદ્ધિ પામે છે. (અહી किं सिद्धालय ઈત્યાદિથી આરભીને मयओ सिद्धो ઇત્યાદિ પર્યન્ત સત્તર ગાથાઓ છે, તે છઠ્ઠા ગણધરવાદમા વિસ્તારથી કહી છે, તેથી ફરી અહી નથી કહેતા.) ઇષત્ પ્રાગ્ભાર નામથી પ્રસિદ્ધ, મનુષ્ય લોકના પ્રમાણવાળા લોકના અગ્ર ભાગે જિનેશ્વરે કહેલુ સિદ્ધિક્ષેત્ર છે, (ત્યા મુક્તાત્મા સિદ્ધિ પામે છે) ૩૧૫૮-થી-૩૧૬૨.

આ સ્થળે ईसी ઇત્યાદિથી માડીને ओगाहणाइ ઈત્યાદિ ગાથા પર્યન્ત ૫૬૨ ગાથાઓ નિર્યુક્તિની છે, તે સુગમ હોવાથી ભાષ્યકારે તેની વ્યાખ્યા નથી કરી ત જાણવાની ઈચ્છાવાળાએ મૂળ આવશ્યકની ટીકાથી જાણી લેવી

હવે સિદ્ધ ભગવાનની અવગાહના સબધી કહે છે.

देहतिभागो सुसिर तप्पूरणओ तिभागहीणो त्ति ।
सो जोगनिरोह च्चिय जाओ सिद्धो त्ति तदवत्थो ॥ ३१६३ ॥ [२८२४]
सहारसंभवाओ पएसमेत्तम्मि किं न सठाइ ? ।
सामत्थाभावाओ सकम्मयाओ सहावाओ ॥ ३१६४ ॥
सिद्धो वि देहरहिओ सपयत्ताभावओ न सहरइ ।
अपयत्तस्स किह गई, नणु भणियाऽसगयाईहिं ॥ ३१६५ ॥
जेट्ठा य पचसयधणुतणुस्स मज्झा य सत्तहत्थस्स ।
देहत्तिभागहीणा जहन्निया जा पिहत्थस्स ॥ ३१६६ ॥
किह मरुदेवीमाण नाभीओ जेण किंचिदूणा सा ।
तो किर पच सय चिय अहवा सकोयओ सिद्धा ॥ ३१६७ ॥
सत्तूसियस्स सिद्धी जहन्नओ कहमिह पिहत्थेसु ? ।

सो किर तित्थयरेसु सेसाण सिज्झमाणाण ॥ ३१६८ ॥
ते पुण होज्ज विहत्था कुम्मापुत्तादओ जहन्नेण ।
अन्ने सवङ्गियसत्तहत्थसिद्धस्स हीण त्ति ॥ ३१६९ ॥
बाहुल्लओय सुत्तम्मि सत्त पच य जहन्नमुक्कोस ।
इहरा हीणब्भइय होज्जगुल–धणुपुहुत्तेहिं ॥ ३१७० ॥
अच्छेरयाइ किंचि व सामन्नसुए न देसिअ सव्व ।
होज्ज व अणिबद्ध चिय पचसयाएसवयण व ॥ ३१७१ ॥

ગાથાર્થ -શરીરનો ત્રીજો ભાગ પોલાણવાળો છે, તેને જીવ પ્રદેશોવડે પૂર્ણ કરવાથી ત્રીજે ભાગે હીન અવગાહના થાય છે. તે પ્રથમ યોગનિરોધકાળેજ થ ય છે, તેથી સિદ્ધ પણ તેટલીજ અવગાહનાવાળા હોય છે. એ પ્રમાણે સ્વપ્રદેશો સકોચીને જીવ એક આકાશ પ્રદેશમાજ કેમ નથી રહેતો? (એમ પૂછવામા આવે, તો) તથાવિધ સામર્થ્યના અભાવે (યોગનિરોધ કાળે) સકર્મક હોવાથી અને જીવના એવાજ સ્વભાવને લીધે (તે કરતા અધિક સકોચ નથી થતો) દેહરહિત સિદ્ધ પણ સ્વપ્રયત્નના અભાવે (તે પ્રમાણે સ્વપ્રદેશોનો) સકોચ નથી કરતા પ્રયત્ન રહિત હોય, તેને (સિદ્ધ ક્ષેત્રમા) ગતિ કેવી થાય? (એમ પૂછવામા આવે તો) પૂર્વે કહેલુ જ છે કે અસગત્વાદિ કારણોથી ગતિ થાય છે ત્રીજે ભાગે હીન પાચસે ધનુષ પ્રમાણ શરીરવાળાની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાત હાથ પ્રમાણ વાળાની મધ્યમ અવગાહના અને બે હાથવાળાની જઘન્ય અવગાહના થાય છે મરૂદેવી માતાની એ પ્રમાણે અવગાહના કેવી રીતે ઘટે? (કેમકે નાભિકુલકર અને તેમના શરીરની ઉચાઇ પાચસે ધનુષ છે એમ પૂછવામા આવે, તો) તે નાભિકુલકરથી કંઇક ન્યૂન અવગાહનાવાળા છે, તેથી પાચસો ધનુષનીજ અવગાહના કહેવાય અથવા (હાથી ઉપર ચડેલા હોવાથી) સકુચીત અગે મોક્ષ પામેલા છે. (તેથી તે અવગાહનમા કઇ વિરોધ નથી) સિદ્ધાન્તમા જઘન્યથી સાત હાથ પ્રમાણ ઉચાઇવાળાને મોક્ષ કહેલ છે અને અહી બે હાથ પ્રમાણવાળો શાથી કહો છો (એમ પુછવામા આવે તો) તે સાત હાથ પ્રમાણ તીર્થંકરોને વિષે જાણવુ, અને શેષ સામાન્ય કેવળીઓ મોક્ષ પામતા હોય, તેને બે હાથ પ્રમાણ જાણવુ . તે બે હાથ પ્રમાણવાળા કુર્માપુત્ર વિગેરે જઘન્યથી હોય છે, અને બીજાઓ કહે છે કે-યત્ર પીલનાદિ વડે સવર્તિત સાત હાથ પ્રમાણવાળા સિદ્ધની જઘન્ય અવગાહના છે. અથવા સૂત્રની અદર-જઘન્યથી સાત હાથ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી પાચસો ધનુષ પ્રમાણ મોક્ષે જનારાની અવગાહના કહી છે, તે બહુલતા છે. અન્યથા (કોઇ વખત જઘન્યપદે) અગુલ પૃથકત્વ અને (ઉત્કૃષ્ટપદે) ધનુષ પૃથકત્વ પણ ન્યૂનાધિક હોય છે સામાન્ય શ્રુતમા આશ્ચર્યાદિ કઇ બધુએ નથી કહેલુ, જેમ સિદ્ધમા જનારા બે હાથ વાલા અને સવા પાચસો ધનુષ્યના માનવાલા હોય છે આદેશ વચનની પેઠે શ્રુતમા નહિ કહેલુ પણ તે હોય છે. (માટે તે માનવુ જોઇએ.) ૩૧૬૮-થી-૩૧૭૧

सुसिरपरिपूरणाओ पुव्वागारन्नहावत्थाओ ।
सठाणमणित्थय ज भणिय अणिययागार ॥ ३१७२ ॥
एत्तो चिय पडिसेहो सिद्धाइगुणेसु दीहयाईण ।
जमणित्थथ पुव्वागारावेक्खाए नाभावो ॥ ३१७३ ॥

नामुत्तस्सागारो विन्नाणस्सव, न कुमनभसो व्व ।
दिट्ठो परिणामवओ नेयागार च विन्नाणं ॥ ३१७४ ॥
जीवाणन्न च जओ देहागारो य सो वहा तं पि ।
परिमियवत्थुत्तणओ जुत्त कुमोव्व सागार ॥ ३१७५ ॥

ગાથાર્થ -પોલાણવાળો ભાગ પૂરાઇ જવાથી, અને પૂર્વ આકારની અન્યથા પ્રકારે અવસ્થા થવાથી જે અનિત્યસ્થ સસ્થાન કહ્યું છે, તે અનિયતાકારવાળું છે. અને તેજ કારણથી સિદ્ધાદિ ગુણોમા દીર્ઘતા વિગેરેનો પ્રતિષેધ કર્યો છે જે અનિત્થસ્થ કહ્યું છે, તે પૂર્વ આકારની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. સર્વથા આકારનો અભાવ નથી કહ્યો. અમૂર્ત વિજ્ઞાનની પેઠે અમૂર્ત સિદ્ધાત્માનો આકાર સભવે નહિ. (એમ કહેવામા આવે તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે) પરિણામવાળા અમૂર્ત પદાર્થનો આકાર પણ ઘટાકાશની પેઠે જણાય છે કારણ કે વિજ્ઞાન-પણ જ્ઞેયાકારવાળું છે (અન્યથા નીલજ્ઞાનથી પીતાદિ જ્ઞાન થાય, અથવા નીલજ્ઞાનનો પણ અભાવ થાય.) વિજ્ઞાન જીવથી અભિન્ન છે, અને જીવ શરીરાકારવાળો છે, તેથી તે વિજ્ઞાન પણ દેહપરિચ્છિન્ન વસ્તુરૂપ હોવાથી ઘટની પેઠે સાકાર માનવું યોગ્ય છે ૩૧૭૨-થી-૩૧૭૫.

હવે સિદ્ધિક્ષેત્રમા સિદ્ધો કેવી રીતે રહેછે તે તથા સ્પર્શના કહે છે.

जत्थ य एगो सिद्धो तत्थ अणंता भवक्खयविमुक्का ।
अन्नोन्नसमोगाढा पुट्ठा सव्वे य लोगन्ते ॥ ३१७६ ॥ ९७५ ३२८ ॥
फुसइ अणंते सिद्धे सव्वपएसेहि नियमसा सिद्धो ।
ते वि असखेज्जगुणा देसपएसेहि जे पुट्ठा ॥ ३१७७ ॥९७६-३२९॥

न जरा-मरणविमुक्का जीवत्तणओ मई मणुस्स व्व ।
नहि जीवणविरहाओ न जीवणं कम्मविरहाओ ॥ ३१७८ ॥
वयसो हाणीह जरा पाणच्चाओ य मरणमाइट्ठं ।
सइ देहम्मि तदुभय तदभावे त न खस्सेव ॥ ३१७९ ॥
एगक्खेत्तेऽणता पएसपरिवुड्ढि-हाणिओ तत्तो ।
होंति असखेज्जगुणासखपएसो जमवगाहो ॥ ३१८० ॥
एगक्खेत्तेऽणंता किह माया, मुत्तिविरहियत्ताओ ।
नेयम्मि व नाणाइ दिट्ठीओ वेगरूवम्मि ॥ ३१८१ ॥
मुत्तिमयामवि य समाणदेसया दीसए पईवाण ।
गम्मइ परमाणूण य मुत्तिविमुकेसु का सका ? ॥ ३१८२ ॥ [३४३]

ગાથાર્થ -જ્યા એક સિદ્ધ છે, ત્યા ભવ ક્ષય થવાથી મુક્ત થએલા અનન્તા સિદ્ધો છે. તે સર્વે લોકના અંતે પરસ્પર અવગાહીને સ્પર્શી રહેલા છે નિયમથી એક સિદ્ધ સર્વપ્રદેશોવડે અનન્તા સિદ્ધોને સ્પર્શે છે, અને જે એ પ્રમાણે દેશ-પ્રદેશોથી સ્પર્શાએલા છે, તે પણ તેનાથી અસખ્યાત ગુણા છે, (કેમકે સર્વ પ્રદેશોવડે અનન્તા સિદ્ધો સ્પર્શાએલા છે, એ પ્રમાણે જીવના એકેક દેશપ્રદેશવડે અનન્તા સ્પર્શાએલા છે, એક જીવ અસખ્યેય પ્રદેશાત્મક હોવાથી

મૂળ અનન્તાને સર્વ જીવના અસખ્યેય દેશ-પ્રદેશની સાથે ગુણતા યથોક્ત પ્રમાણ થાય છે.) સિદ્ધાત્મા જીવ હોવાથી મનુષ્યની પેઠે જ । અને મ રણથી રહિત નથી (એવી બુદ્ધિ થાય, તો તે અયોગ્ય છે. કેમકે) પ્રાણ ધારણરૂપ જીવતનો તેમા અભાવ છે, જીવનનો અભાવ કર્મના વિરહથી છે વયની હાનિ તે જરા અને પ્રાણનો ત્યાગ તે મરણ કહ્યુ છે. શરીર હોય, તો એ બન્ને હોય, શરીરના અભાવે એ બન્નેનો અભાવ હોય છે, તેથી આકાશની પેઠે (સિદ્ધોને તેનો અભાવ છે.) એક ક્ષેત્રમા અનન્તા સિદ્ધો અવગાહી રહેલા છે, તેના કરતા પ્રદેશની વૃદ્ધિ-હાનિથી જે અવગાહી રહ્યા છે, તે અસખ્યેય ગુણા ન, કેમકે અસખ્યેય પ્રદેશાત્મક એક સિદ્ધ અવગાહ છે એક ક્ષે ત્રમા અન તા સિદ્ધો કેવી રીતે સમાય? (એમ પૂછવામા આવે તો) જેમ એક જ્ઞેયમા અનેક જ્ઞ ને છે, અથવા એક રૂપમા અનેક દૃષ્ટિઓ છે, તેમ મૂર્તના અભાવે (એક ક્ષેત્રમા અનન્તા સિદ્ધો સમાય છે) અથવા મૂર્તિમાન પ્રદીપાદિના પરમાણુઓની પણ સમાન દેશતા દેખાય છે અને જણાય છે, તો પછી મૂર્તિ રહિત સિદ્ધોમા એ પ્રમાણે હોય, એમા શ ક શી? ૩૧૭૬-થી-૩૧૮૨.

આ સ્થળે असरीर ઇત્યાદિ ત્રણ ગાથાઓ નિર્યુક્તિની છે, તે સુગમ છે તે પછી मुत्तोक्करणाभावे ઇત્યાદિથી આરભીને सुबहुयतर ઇત્યાદિ ગાથા પર્યન્ત નવ ગાથાઓ છે, તે પૂર્વે અગીઆરમા ગણધરવાદમા સવિસ્તર કહી છે, તેથી ફરી અહી નથી કહેતા તે પછી नविसत्थि ઇત્યાદિથી આરભીને रुपमव्वयजाल ઇત્યાદિ ગાથા પર્યન્ત સાત ગાથાઓ સુગમ છે, તે આવશ્ય ની અદર સવિસ્તર કહી છે, ત્યાથી જોઇ લેવી.

तेसिं सिद्धत्तं पिव सोक्खमसाहारण तओऽणुवम ।
देसोवणयाओ पुण पुरिसोदाहरणमक्खाय ॥ ३१८३ ॥
जइवा ससारे च्चिय होज्ज तय कित्थ मोक्खचिंताए ।
तव्विहमच्चतसुह जत्थ न सोक्खेण ससारो ? ॥ ३१८४ ॥
अतुल्लमणन्नसरिसय निव्वाण नेव्वुई पर सोक्ख ।
अन्नेसिं निव्वाणं दीवस्स व सव्वहा नासो ॥ ३१८५ ॥
ज च तणु कम्मसतइनासो बीयकुराण वा मोक्खो ।
अन्नो न य सताणी सताणाओ नओ नासो ॥ ३१८६ ॥
ज नारगाइभावो भवो व न य नारगाइओ भिन्नो ।
कोई जीवो तो नारगाइनासम्मि तन्नासो ॥ ३१८७ ॥
जह ततुमओ त्तिपडो ततुविणासम्मि सव्वहा नत्थि ।
तह नारगाइमइओ जीवो तदभावओ नत्थि ॥ ३१८८ ॥

ગાથાર્થ -તેઓને સિદ્ધત્વની પેઠે અસાધારણ સુખ છે, તેથી તે અનુપમ છે એ સબધમા દેશોપનયથી પુરૂષનુ ઉદાહરણ કહેલુ છે જો સસારમાજ મોક્ષ જેવુ સુખ હોય, તો મોક્ષની ચિતા અહી શામાટે કરવી? અથવા તેવા પ્રકારનુ આત્યન્તિક સુખ જ્યા હોય, તેને સસાર શાથી કહેવાય? (મોક્ષજ કહેવાય) અતુલ એટલે અનન્ય સદૃશ, નિર્વાણ એટલે નિર્વૃતિ, તેનુ સુખ અત્યત છે બીજા મતવાળાઓ દીપની પેઠે જીવનો સર્વથા નાશ, તેને નિર્વાણ કહે છે. કારણ કે બીજ અને અકુરની પેઠે શરીર અને કર્મ સતાનનો નાશ,

તે મોક્ષ છે. સંતાનથી સંતાની (જીવ) ભિન્ન નથી, તેથી સંતાનનો નાશ થએ જીવનો પણ નાશ ઘટે છે. વળી નારકાદિ ભાવ તેજ સંસાર છે, અને તે નારકાદિ ભાવથી કોઇ પણ જીવ જુદો નથી, તેથી નારકાદિ ભાવનો નાશ થએ, તેનો પણ નાશ થાય છે જેમ તન્તુમય પટ છે, તે પટ તન્તુનો વિનાશ થએ સર્વથા નથી હોતો, તેની રીતે નારકાદિ ભાવમય જીવ છે, તે જીવ પણ નારકાદિભાવનો અભાવ થએ સર્વથા નથી. ૩૧૮૩-થી-૩૧૮૮.

આ સ્થળે नहि नारगाइ ઇત્યાદિથી कयगाइ भावओ ઇત્યાદિ ગાથા પર્યન્ત ઓગણીસ ગાથાઓ છે, તે પૂર્વે અગીઆરમા ગણધરવાદમા કહી ગયા છીએ તે પછી सिद्धत्तिय ઇત્યાદિ છ ગાથાઓ સુગમ છે, તેથી તેની વ્યાખ્યા નથી કરી

હવે આચાર્ય ભગવાનનું સ્વરૂપ કહે છે.

नाम ठवणा दविए भावंमि चउव्विहो उ आयरिओ ।
दव्वम्मि एगभवियाइ लोईए सिप्पसत्थाई ।३१८९।९९३-३३०-[३९०४]
पचविह आयारं आयरमाणा तहा पयासेता ।
आयार दसेता आयरिया तेण वुच्चति ॥ ३१९० ॥ ९९४-३३१ ॥

आगमदव्वायरिओ आयरियवियाणओ अणाउत्तो ।
नोआगमओ जाणय-भव्वसरीराइरित्तोऽय ॥ ३१९१ ॥
भविओ बद्धाऊ अभिमुहो य मूलाईनिम्मिओ वावि ।
अहवा दव्वभूओ दव्वनिमित्तायरणओ वा ॥ ३१९२ ॥
आ मज्जायावयणो चरणं चारो त्ति तीए आयारो ।
सो होइ नाण-दसण चरित्त तव-वीरीयवियप्पो ॥ ३१९३ ॥
तस्सायरण-पभासण देसणओ देसिआ विमोक्खत्थं ।
जे ते भावायरिया भावायारोवउत्ता य ॥ ३१९४ ॥
अहवायरति ज सयमायारेंति व जमायरिज्जति ।
मज्जादयाभिगम्मति जमुत तेणवायरिआ ॥ ३१९५ ॥

ગાથાર્થ -નામ આચાર્ય-સ્થાપના આચાર્ય-દ્રવ્ય આચાર્ય-અને ભાવ આચાર્ય એમ ચાર પ્રકારના આચાર્ય છે. એક ભવિકાદિ અથવા લૌકિકમા શિલ્પ શાસ્ત્રાદિ જાણનાર દ્રવ્ય આચાર્ય છે, પાચ પ્રકારના આચારને આચરનાર તથા ઉપદેશ આપનાર અને આચારને બતાવનાર હોવાથી તે આચાર્ય કહેવાય છે પચવિધ આચારના વિજ્ઞાનથી અનુપયુક્ત તે આગમથી દ્રવ્યાચાર્ય છે, અને જ્ઞાયક-ભવ્ય શરીરથી વ્યતિરિક્ત તે એક ભવિક, આચાર્ય થવાનુ બાધેલુ આયુષ્ય, હોય તે અથવા અપ્રધાન તે નોઆગમથી દ્રવ્યાચાર્ય છે આ શબ્દ મર્યાદાવાચી છે, ચાર એટલે આચરવુ તે મર્યાદાએ આચરણ તે આચાર કહેવાય. એ આચારજ્ઞાન દર્શન-ચારિત્ર-તપ-અને વીર્ય એમ પાચ પ્રકારે છે તે પાચ પ્રકારના આચારને મ્ય ચરનારને મોક્ષ માટે જે આચરનાર,કથન કરનાર, ક્રિયા વિધિના દર્શનથી પર આત્માનો ઉપદેશ કરનાર તે ભાવાચાર ઉપયુક્ત હોવાથી ભાવાચાર્ય કહેવાય છે. અથવા

જે સ્વયં સદનુષ્ઠાન આચરે છે, અને આચરણ કરાવે છે, અથવા જે મુમુક્ષુવડે આચરાય છે, અને મર્યાદાવડે પમાય છે, તે કારણથી તે આચાર્ય કહેવાય છે ૩૧૮૮-થી-૩૧૯૫.

હવે ઉપાધ્યાય ભગવાનનું સ્વરૂપ કહે છે

नामं ठवणा दविए भावंमि चउव्विहो उवज्झाओ
दव्वे लोइयसिप्पा धम्मे तह अन्नतित्थीया ॥ ३१९६ ॥१०००-३३२॥
वारसगो जिणक्खाओ सज्झाओ कहिओ वुहे ।
जम्हा त उवइसती उवज्झाया तेण वुच्चंति ॥३१९७॥१००१-३३३॥
उत्ति उवओगकरणे झत्ति य ज्झाणस्स होइ निदेसो ।
एएण उवज्झाओ एसो अण्णो वि पज्जाओ ॥३१९८॥१००२-३३४॥

उवगम्म जओऽधीते तेज चोवगयमज्झयाविंति ।
ज चोवायज्झाया हियस्स तो ते ऊवज्झाया ॥ ३१९९ ॥
आयारदेसणाओ आयरिया विणयणादुवज्झाया ।
अत्थपदायगा वा गुरवो सुत्तस्सुवज्झाया ॥ ३२०० ॥

ગાથાર્થ -નામ ઉપાધ્યાય સ્થાપના ઉપાધ્યાય-દ્રવ્યઉપાધ્યાય અને ભાવ ઉપાધ્યાય એમ ચાર પ્રકારે ઉપાધ્યાય છે (નામ સ્થાપના ઉપાધ્યાય સુગમ છે.) લૌકિક શિલ્પાદિનો ઉપદેશ કરનાર તથા સ્વધર્મનો ઉપદેશ કરનાર અન્યદર્શનીઓ તે તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય ઉપાધ્યાય છે દ્વાદશાંગરૂપ સ્વાધ્યાય જિનેશ્વરે કહેલ છે તે ગણધરોએ પર પગાએ ઉપદેશેલો છે એ સ્વાધ્યાય શિષ્યોને (સૂત્રથી) ઉપદેશે છે, તેથી તે (ભાવ) ઉપાધ્યાય કહેવાય છે. અથવા ઉ શબ્દ ઉપયોગ કરવાના અર્થમાં છે, અને જ્ઝા શબ્દ ધ્યાનના નિર્દેશમાં છે એથી કરીને ઉજ્ઝા (ઉપયોગપૂર્વક ધ્યાન કરનાર, એવો અર્થ) થાય છે આ અને બીજા પણ ઉપાધ્યાય શબ્દના પર્યાય છે જેને પામીને જેના પાસેથી ભણાય, અથવા જે પાસે આવેલા શિષ્યોને ભણાવે, તેમજ જે હિતનો ઉપાય ચિન્તવનાર હોય, તે ઉપાધ્યાય છે આચારનો ઉપદેશ કરવાથી આચાર્ય કહેવાય, અને ભણાવવાથી ઉપાધ્યાય કહેવાય અથવા અર્થ પ્રદાયક આચાર્ય અને સૂત્ર પ્રદાયક ઉપાધ્યાય કહેવાય ૩૧૯૬-થી ૩૨૦૦

સાધુના નમસ્કારના અધિકારમાં નિર્યુક્તિની દશ ગાથાઓ છે, તે સુગમ હોવાથી અહીં નથી કહી

અહીં વસ્તુદ્વાર સમાપ્ત થયુ

હવે આક્ષેપદ્વાર અને પ્રસિદ્ધિદ્વાર કહે છે

नवि संखेवो न वित्थारो संखेवो दुविह सिद्ध–साहूण ।
वित्थरओऽणेगविहो पंचविहो न जुज्जए तम्हा ॥३२०१॥१०१८-३३५॥
अरहंताई नियमा साहू् ते(य) तेसु भइयव्वा ।
तम्हा पंचविहो खलु हेउनिमित्तं हवइ सिद्धो ॥३२०२॥१०१९-३३६॥

નમસ્કાર સંક્ષિપ્ત નથી તેમ વિસ્તૃત પણ નથી, જો સંક્ષિપ્ત હોય, તો સિદ્ધ અને સાધુનો એમ બે પ્રકારે છે, તથા વિસ્તારથી અનેક પ્રકારે છે માટે પંચવિધ નમસ્કાર યોગ્ય નથી. (એમ કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે) અરિહંતાદિક નિયમા સાધુ છે, પણ સાધુઓ તેમા ભજનાએ છે માટે પંચવિધ હેતુ નિમિત્તથી નમસ્કાર પાચ પ્રકારનો છે.

જે કોઇ સૂત્ર હોય, તે સંક્ષેપરૂપ હોય અથવા વિસ્તૃત હોય. જો સંક્ષિપ્ત હોય, તો સામાયિક સૂત્રની પેઠે હોય, અને વિસ્તૃત હોય, તો ચૌદ પૂર્વની પેઠે હોય. આ નમસ્કારરૂપ સૂત્ર સંક્ષિપ્ત નથી, તેમ વિસ્તૃત પણ નથી, જો સંક્ષિપ્ત હોય, તો નમસ્કાર પંચવિધ ન થાય, પણ દ્વિવિધજ થાય. સિદ્ધ-શબ્દવડે મોક્ષ પામેલા અર્હદાદિનો નમસ્કાર ગ્રહણ થાય, અને સાધુ શબ્દવડે સંસારીનુ ગ્રહણ થાય, કેમકે સંસારી અર્હદ્-આચાર્ય વિગેરે સાધુત્વરહિત નથી. તેથી કરીને સંક્ષિપ્તથી સિદ્ધનો અને સાધુનો એમ બે પ્રકારનોજ નમસ્કાર થાય વિસ્તારથી આ નમસ્કાર છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે અનેક પ્રકારનો થાય. રૂષભદેવ-અજીતનાથ-સંભવનાથ વિગેરે સર્વ તીર્થંકરોના નામ ગ્રહણ પૂર્વક સર્વ અરિહંતોના નમસ્કાર થાય, એક સમયે સિદ્ધ થએલા-બે સમયે સિદ્ધ થએલા ત્રણ સમયે સિદ્ધ થએલા ઈત્યાદિથી આરંભીને યાવત્ અનંત સમયે સિદ્ધ થએલા સિદ્ધોના અનન્ત નમસ્કાર થાય, તથા તીર્થલિંગ, પ્રત્યેકબુદ્ધ વિગેરે વિશેષણયુક્ત ભેદોવડે પણ વિસ્તારથી અનન્ત ભેદે નમસ્કાર થાય. આ પ્રમાણે બન્ને પક્ષની અપેક્ષાએ વિચાર કરતા પાચ પ્રકારનો નમસ્કાર યોગ્ય નથી, પણ બે પ્રકારનોજ યોગ્ય છે.

એ પ્રમાણે કોઇ કહેવા માગે, તો તે અયોગ્ય છે કેમકે નમસ્કાર સંક્ષેપરૂપ છે. કૃતાર્થ-અકૃતાર્થપણાથી સિદ્ધ અને સાધુનો એમ બે પ્રકારનોજ સંક્ષેપથી નમસ્કાર છે, એમ તો અમે કહીએ છીએ. એમ જો કહેવામા આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે કૃતાર્થ-અકૃતાર્થપણા સિવાય બીજુ પણ કારણ છે. અરિહંતાદિક અવશ્ય સાધુઓ છે, કેમકે સાધુના ગુણોનો તેઓમા સદ્ભાવ છે, પરન્તુ સાધુઓ અર્હદાદિકમા ભજનાએ હોય છે. કેમકે બધાએ સાધુઓ અર્હદાદિ નથી હોતા, જેઓને તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદય હોય, તે અરિહંતો હોય, કેટલાક સામાન્ય કેવળી હોય, કેટલાક વિશિષ્ઠ સૂત્રાદિદાયક આચાર્ય હોય, કેટલાક સૂત્રપાઠક ઉપાધ્યાય હોય, અને કેટલાક અવિશિષ્ટ-સામાન્ય સાધુઓજ હોય એ પ્રમાણે સાધુઓનો અર્હદાદિમા વ્યભિચાર હોવાથી તેમને નમસ્કાર કર્યા છતા પણ અર્હદાદિના નમસ્કારથી સાધ્ય વિશિષ્ટ ફળની સિદ્ધિ નથી, અને તેથી કરીને સંક્ષેપથી દ્વિવિધ-નમસ્કાર અવ્યાપક હોવાથી અયુક્ત છે " સાધુમાત્રનો નમસ્કાર મનુષ્યમાત્રના નમસ્કારની પેઠે અથવા જીવમાત્રના નમસ્કારની પેઠે તત્સામાન્ય અભિધાન નમસ્કારરૂપ હોવાથી વિશિષ્ટ અર્હદાદિના ગુણના નમસ્કારનુ ફળ પ્રાપ્ત કરાવવાને સમર્થ નથી " તેથી કરીને સંક્ષેપથી પણ પંચવિધજ નમસ્કાર છે, દ્વિવિધ નથી. તથા વિસ્તારથી તો નમસ્કાર કરાતોજ નથી, કેમકે તેમ થવુ અશક્ય છે. અથવા 'મગ્ગે અવિપ્પણાસો' ઇત્યાદિ પંચવિધ હેતુ જે પૂર્વે કહેલ છે, તે નિમિત્તથી પણ આ પંચવિધ નમસ્કાર સિદ્ધ થાય છે. ૩૨૦૧-૩૨૦૨

ઉપરોક્ત અર્થ હવે ભાષ્યકાર કહે છે

निव्वुअ संसारिकयाकयत्थलक्खणविहाणओ जुत्तो ।
संखेवनमोकारो दुविहोच्चिय सिद्ध-साहूण ॥ ३२०३ ॥
उसभाईणमणंतरसिद्धाईण जिणाइयाण च ।
वित्थरओ पंचविहो नवि संखेवो न वित्थारो ॥ ३२०४ ॥

जइवि जइग्गहणाओ होइ कय गहणमरुहयाईणं ।
तह वि न तग्गुणपूया जइगुणसामण्णपूयाओ ॥ ३२०५ ॥
परिणामसुद्धिहेउ व पयत्तो सा य वज्झवत्थूओ ।
पायं गुणाहिआओ जा सा न तऊणगुणलभा ॥ ३२०६ ॥
जह मणुआइग्गहणे होइ कय गहणमरुहयाईणं ।
न य तव्विसेसबुद्धी तह जइसामण्णगहणम्मि ॥ ३२०७ ॥
जइ एव वित्थरओ जुत्तो तदणतगुणविहाणाओ ।
भण्णइ तदसज्झमओ पचविहो हेउमेयाओ ॥ ३२०८ ॥
मग्गोवएसणाई सोऽभिहिओ तप्पभेअओ भेओ ।
जह लावगाइभेओ दिट्ठो लवणाइकिरिआओ ॥ पसिद्धिदार ॥ ३२०९ ॥

નિર્વૃત અને સસારી કૃતાકૃતાર્થરૂપ લક્ષણ વિધાનથી સિદ્ધ અને સાધુનો એમ બે પ્રકારે નમસ્કાર સક્ષેપથી યોગ્ય છે તથા વિસ્તારથી ઋષભાદિનો-અનતર સિદ્ધોનો અને બીજા જિનોનો નમસ્કાર કહેવાય, તેથી પચવિધ નમસ્કાર સક્ષેપથી નથી, તેમ વિસ્તારથી પણ નથી એ પ્રમાણે કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે કેમકે) જો કે યતિને ગ્રહણ કરવાથી અરિહતાદિનુ ગ્રહણ કર્યું ગણાય છે, તો પણ યતિગુણની સામાન્ય પૂજાથી તેમના ગુણની પૂજા નથી થતી અથવા તે પૂજા પરિણામની વિશુદ્ધિનો હેતુ છે અને તે વિશુદ્ધિ બાહ્ય વસ્તુના પ્રયત્નથી થાય છે. પ્રાય ગુણાધિકયથી જે શુદ્ધિ થાય છે, તે શુદ્ધિ તેનાથી ન્યૂન ગુણથી નથી પ્રાપ્ત થતી. જેમ મનુષ્યાદિનુ ગ્રહણ કરવાથી અરિહતાદિકનુ ગ્રહણ કર્યું ગણાય છે, પણ તેમા તદ્વિશેષ બુદ્ધિ નથી થતી, તેવી રીતે યતિ સામાન્ય ગ્રહણમા પણ સમજવુ. જો એમ હોય તો તેમના અનન્ત ગુણ વિધાનથી નમસ્કારને વિસ્તારથી કહેવો યોગ્ય છે. (એમ કહેવામા આવે, તો તેનો ઉત્તર) કહીએ છીએ કે વિસ્તારથી નમસ્કાર કહેવો અસાધ્ય છે, તેથી હેતુના-ભેદથી પચવિધ નમસ્કાર યોગ્ય છે. જેમ લવનાદિ ક્રિયાવડે લાવકાદિનો ભેદ જણાય છે, તેમ માર્ગોપદેશનાદિ ભેદ કહેલ છે, તેના પ્રભેદથી નમસ્કારનો ભેદ છે. ૩૨૦૩-થી-૩૨૦૯

હવે ક્રમદ્વાર કહે છે

पुव्वाणुपुव्वि न कमो नेव य पच्छाणुपुव्विए स भवे ।
सिद्धाईआ पढमा वितियाए साहुणो आई ॥ ३२१० ॥१०२०-३३७॥

जेण कयत्था सिद्धा न जिणा, सिद्धाइओ कमो जुत्तो ।
पच्छकमो व जइ सजयाइसिद्धावसाणा तो ॥ ३२११ ॥
जं च जिणाण वि पुज्जा सिद्धा जं तोऽभिऽनिक्खमणकाले ।
कयसिद्धनमोकारा करेंति सामाइय सव्व ॥ ३२१२ ॥

अरहतुवएसेण सिद्धा नज्जंति तेण अरहाई ।
न वि कोइ परिसाए पणमित्ता पणमइरन्नो ॥ ३२१३॥१०२१-३३८ ॥

जइ एवं आयरिओवएसओ जं जिणाइपडिवत्ती ।
तेणायरियाइ कमो जुत्तो नो चेदणेगतो ॥ ३२१४ ॥
जुत्तो व गणहराणं जिणाइओ जं जिणोवएसेणं ।
जाणंति ते वसेसे, सेसा उ गुरूवएसेणं ॥ ३२१५ ॥
अहवायरिउ च्चिय सो तेसिं विजओ तओ पसत्तो मे ।
आयरियाईउ च्चिय एवं सइ सव्वमाहूण ॥ ३२१६ ॥
पढमोवएसगहण त चारुहओ न सेसपहिंतो ।
गुरवो वि तदुवइट्ठस्स चेव अणुभासया नवर ॥ ३२१७ ॥
अरहंत-गुरु-वज्झायभावओ तस्स गणहराणं पि
जुत्तो तयाइउ च्चिय न गुरु त्ति तओ जिणो न भवे ॥ ३२१८ ॥
स जिणो जिणाइसयओ सो चेव गुरू गुरूवएसाओ ।
करणाइविणयणाओ मो चेव मओ उवज्झाओ ॥ ३२१९ ॥
जइ सिद्धनमोकार छउमत्थो कुणइ न य तदाईओ ।
त पइ तया न दोसो न हि सो तक्कालमरुहतो ॥ ३२२० ॥
एवमकयत्यकाले सिद्धाई होउ, भण्णइ तयावि ।
अण्णे सवरुहता तओ तयाई तओ निच्चं ॥ ३२२१ ॥

આ ક્રમ પૂર્વાનુપૂર્વીથી નથી, તેમ પશ્ચાનુપૂર્વીથી પણ નથી, કેમકે પહેલામાં સિદ્ધાદિ આવે અને બીજામા સાધુ આદિ આવે કારણકે સિધ્ધો કૃતાર્થ છે, જિનેશ્વરો નથી, તેથી સિદ્ધાદિ ક્રમ યોગ્ય છે. અથવા જો પશ્ચાનુપૂર્વીક્રમ હોય, તો સાધુ આદિથી સિદ્ધ પર્યન્ત (નમસ્કાર કહેવા "યોગ્ય છે) જિનોને પણ સિધ્ધો પૂજ્ય છે, કેમકે તેઓ સર્વે નિષ્ક્રમણ કાળે સિધ્ધોને નમસ્કાર કરીને સામાયિક કરે છે (એમ કહેવામા આવે, તો) અરિહતના ઉપદેશથી સિધ્ધો જણાય છે, તેથી અરિહત આદિમા છે કોઈ પણ પ્રથમ પર્ષદાને નમસ્કાર કરીને પછી રાજાને નમસ્કાર નથી કરતા જો એમ હોય, તો આચાર્યના ઉપદેશથી જિનેશ્વરાદિની પ્રતિપત્તી થાય છે, અને તેથી કરીને આચાર્યાદિથી ક્રમ યુકત છે, અન્યથા (કહેલો ક્રમ) અનેકાન્ત થશે અથવા ગણધરાદિનો આ ક્રમ યુકત છે, કેમકે તેઓ જિનેશ્વરના ઉપદેશથી જિનાદિકને જાણે છે, અને બાકીનાઓ સ્વ સ્વ ગુરુના ઉપદેશથી તેઓને જાણે છે અથવા તે (જિનેશ્વર) તેમના (ગણધરાદિના) આચાર્ય છે, તેથી કરીને તમારા અભિપ્રાયે આચાર્યાદિકનોજ ક્રમ થશે, અને એમ થએ છતે સર્વ સાધુઓનો ક્રમ પ્રાપ્ત થશે જે પ્રથમ ઉપદેશનુ ગ્રહણ થાય છે, તે અરિહતથી થાય છે, બીજાઓથી નથી થતુ આચાર્યો પણ જે કહે છે, તે તેમનુ જ કહેલુ ઉપદેશ છે ગણધરાદિને પણ અર્હદાદિનો ક્રમયુક્ત છે, કેમકે અરિહત, અર્હંદ આચાર્ય ઉપાધ્યાયપણાના ભાવથી, તે જિનેશ્વરજ જિનાતિશય તે જિન છે, ગુરૂના ઉપદેશથી ગુરૂ છે, અને કરણાદિ શીખવવાથી તેજ ઉપાધ્યાય માનેલ છે, તેથી કરીને તે જિનેશ્વર આચાર્ય ન થાય એમ નહિ, થાયજ. જો છદ્મસ્થ જિન પ્રથમ સિદ્ધને નમસ્કાર કરે છે, તો તેમને તે વખતે કંઇ દોષ નથી, કેમકે તે વખતે તે અરિહત નથી. (એમ કહેવામા આવે, તો)

છદ્મસ્થ જિનને પ્રથમ નમસ્કાર અમે નથી માનતા, જો એમ હોય, તો અકૃતાર્થ કાળે (છદ્મસ્થ તીર્થંકર કાળે) પ્રથમ સિદ્ધને નમસ્કાર હો, (એમ કહેવામા આવે તો) તે વખતે પણ અન્યત્ર બીજા અરિહંતો હોય છે, તેથી હમ્મેશા પ્રથમ અરિહંતનેજ નમસ્કાર યોગ્ય છે ૩૨૧૦-થી-૩૨૨૧

શિષ્ય —ભગવન્ ! પૂર્વાનુપૂર્વી અને પશ્ચાનુપૂર્વી એમ બે પ્રકારનો ક્રમ હોય છે, અનાનુપૂર્વી તો અસમજસ હોવાથી ક્રમજ નથી તેમા અહીં જે અર્હન્નમસ્કારાદિ ક્રમ કહ્યો છે, તે પૂર્વાનુપૂર્વી ક્રમ નથી, કેમકે " सिद्धाण नमोक्कार काऊणमभिग्गह तु सो गिण्हे " સિધ્ધોને નમસ્કાર કરીને તે અભિગ્રહ ગ્રહણ કરે. એવચનાનુસાર એકાન્ત કૃતકૃત્યપણાને લીધે અરિહંતોને પણ નમવાયોગ્ય એવા સિધ્ધોનુ પ્રધાનપણુ છતા તેમનો આદિમા નમસ્કાર નથી કહ્યો. તથા પશ્ચાનુપૂર્વીક્રમ પણ નથી, કેમકે અપ્રધાનપણાને લીધે સાધુઓનો નમસ્કાર પ્રથમ નથી કહ્યો, પણ અન્તેજ કહ્યો છે, જો તેઓનો નમસ્કાર પ્રથમ કહીને છેલ્લે સિધ્ધોનો નમસ્કાર કહ્યો હોત, તો પશ્ચાનુપૂર્વીક્રમ થાય, પરન્તુ તેમ નથી, તેથી કરીને પશ્ચાનુપૂર્વીક્રમ નથી, તેમ પૂર્વાનુપૂર્વીક્રમ પણ નથી. જો પૂર્વાનુપૂર્વીક્રમ-હોય, તો પ્રથમ સિદ્ધાદિકના નમસ્કારનો ક્રમ યોગ્ય છે, કેમકે સિધ્ધો કૃતાર્થ છે, જિનો નથી. વળી જિનેશ્વરોને પણ સિદ્ધો પૂજ્ય છે, કેમકે નિષ્ક્રમણ કાળે તેઓ તેમને નમસ્કાર કરીને સર્વ વિરતિ સામાયિક અગીકાર કરે છે, અને જો પશ્ચાનુપૂર્વીક્રમ હોય, તો પ્રથમ સાધુથી સિદ્ધ પર્યન્ત નમસ્કારનો ક્રમ કહેવો જોઇએ આ બેમાથી એકે પ્રકાર નથી, તેથી પશ્ચાનુપૂર્વી કે પૂર્વાનુપૂર્વીક્રમ નથી

આચાર્ય —તારી માન્યતા અયોગ્ય છે, કેમકે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી અગોચર સિદ્ધ ભગવન્તો કેવળ આગમગમ્ય હોવાથી અરિહંતના ઉપદેશથીજ જણાય છે, તેથી અર્હદાદિ નમસ્કારનો પૂર્વાનુપૂર્વીક્રમજ યોગ્ય છે કૃતકૃત્યપણુ પણ અરિહંતને પ્રાય સમાનજ છે, કેમકે સિદ્ધ થવામા તેમને બહુ કાળનુ વ્યવધાન નથી વળી અર્હન્નમસ્કાર પૂર્વકજ સિદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી વસ્તુત અર્હન્તો પણ સિદ્ધને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે.

શિષ્ય —ભગવત્! જો એમ હોય, તો આચાર્યાદિ વડે પૂર્વાનુપૂર્વીક્રમ પ્રાપ્ત થશે, કેમકે અર્હન્તો પણ આચાર્યના ઉપદેશવડેજ જણાય છે. અન્યથા જેના ઉપદેશથી જે જણાય તેનું પ્રાધાન્ય અને ઇતરનો ગૌણભાવ એ કથન અનેકાન્તિક થશે.

આચાર્ય —અહીં વસ્તુત સમાન બળવાળા અર્હન્ત અને સિદ્ધનો વિચાર કરવો એ વધારે શ્રેય છે, કેમકે તેજ આ સ્થળે મુખ્યપદવર્તી છે આચાર્યો તો અરિહંતની પર્ષદા સમાન છે, તેથી કરીને કોઇ પ્રથમ પર્ષદાને નમસ્કાર પછી રાજાને નમસ્કાર નથી કરતુ, પણ પ્રથમ રાજાનેજ નમસ્કાર કરીને પછી પર્ષદાને નમસ્કાર કરે છે માટે આચાર્યાદિથી પૂર્વાનુપૂર્વીક્રમ માનવો તે યોગ્ય નથી

શિષ્ય —આપનુ કથન પણ મને બરાબર નથી સમજાતુ કેમકે ગૌતમાદિ ગણધરો જિનેશ્વરના ઉપદેશથી સિદ્ધ-આચાર્ય વિગેરેને જાણે છે, અને શેષ ગણધર શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિ પોતપોતાના ગુરૂના ઉપદેશથી સિદ્ધાદિકને જાણે છે તેથી કેટલાકને આપના અભિપ્રાયનુસાર આચાર્યાદિ પૂર્વાનુપૂર્વીક્રમ થશે અને કેટલાકને અર્હદાદિ થશે. અથવા તે ભગવાનજ ગણધરોના આચારને પ્રવર્તાવનાર હોવાથી આચાર્ય છે, તેથી કરીને આપના મતાનુસાર સર્વ સાધુઓને આચાર્યાદિ ક્રમજ પ્રાપ્ત થશે

આચાર્ય—આચાર્ય વિગેરે અર્હદાદિનો ઉપદેશ કરે છે, તો પણ જે પ્રથમ ઉપદે-

શનુ ગ્રહણ ગણધરોને થાય છે, તે અરિહંતોથીજ થાય છે, શેષ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય આદિથી નથી થતુ, વળી આચાર્ય વિગેરે જે કંઇ ઉપદેશે છે, તે સર્વ અરિહંતોએ કહેલુજ ઉપદેશે છે, કંઇ પણ સ્વતંત્રપણે નથી ઉપદેશતા અથવા આચાર્ય વિગેરેને ઉપદેશથી અરિહંતાદિક જણાય છે, એમ માનીએ, તો પણ તેમા અર્હદાદિ ક્રમજ યોગ્ય છે, કારણકે જિનેશ્વરજ અરિહંત-આચાર્ય-અને ઉપાધ્યાય રૂપ છે અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્યાદિ અતિશયના યોગથી અર્હત્ છે, તત્ત્વોપદેશાદિ કરવાથી આચાર્ય છે, અને ઇન્દ્રિય કષાય યોગ વિગેરેને વશ કરવાથી ઉપાધ્યાય છે આ પ્રમાણે હોવાથી આચાર્યાદિના ક્રમમા પણ અર્હદાદિ ક્રમજ પ્રાપ્ત થાય છે

વળી છદ્મસ્થ તિર્થંકર દીક્ષા લેતી વખતે ગુણાધિક સિધ્ધોને નમસ્કાર કરે છે, તેથી તે વખતે તેમને કંઇ દોષ નથી, કેમકે તે વખતે તેમને કેવળજ્ઞાનોત્પત્તિ નથી.

શિષ્ય -જો એ પ્રમાણે છદ્મસ્થ તીર્થંકરની અપેક્ષાએ સિધ્ધો ગુણાધિક છે, તો પછી તેમનો આદિમા નમસ્કાર શા માટે કહે છે?

આચાર્ય -છદ્મસ્થ તીર્થંકરનો નમસ્કાર આદિમા નથી કહ્યો, પરન્તુ જેને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ હોય, એવા સર્વજ્ઞ-અર્હન્તનો નમસ્કાર આદિમા કહ્યો છે, તેવા અરિહંતજ સિદ્ધાદિ વસ્તુ સમૂહના સ્વરૂપનુ યથાર્થ કથન કરે છે, તેથી તેઓજ સિદ્ધ કરતા અધિક ગુણવાન છે.

શિષ્ય -ભગવન્! આપનુ એ કથન તો યથાર્થ છે, પરન્તુ છદ્મસ્થ જિનની અપેક્ષાએ સિધ્ધો ગુણાધિક છે, તો પછી જ્યા સુધી છદ્મસ્થ જિનને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાય, ત્યા સુધી પ્રથમ સિદ્ધાદિ નમસ્કાર માનવામા શુ હરકત છે?

આચાર્ય.-જ્યારે અહીં ભરતાદિ ક્ષેત્રમા છદ્મસ્થ તિર્થંકર હોય છે, ત્યારે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા બાજા કેવળી તીર્થંકરો હોય છે, સર્વજ્ઞ તીર્થંકર વિનાનો અવરોધ કાળ નથી તેથી નિત્યમાળ પર્યન્ત અર્હદાદિ નમસ્કારજ માનવા યોગ્ય છે. ૩૨૧૦-થી-૩૨૨૧

હવે પ્રયોજન તથા ફળ બતાવે છે

एत्थ य पओयणमिणं कम्मक्खय मंगलागमो चेव ॥ दार।
इहलोय पारलोइयदुविहफलं तत्थ दिट्ठंता ॥ ३२२२ ॥१०२२-३३९
इहलोए अत्थ-कामा आरोग्गं अभिरई य निप्फत्ती।
सिद्धी य सग्ग-सुकुलेपच्चायाई य परलोए ॥ ३२२३ ॥ १०२३ ३४०॥
इहलोगम्मि तिदंडी सा देव्वं माउलुंगवणमेव।
परलोए चंडपिंगल हुंडियजक्खो य दिट्ठंता ॥ ३२२४ ॥१०२४-३४१॥

અહી નમસ્કાર કરવામા કર્મનો ક્ષય અને મંગળનુ આગમન, એ પ્રયોજન છે. તથા આ લોકસબધી અને પરલોક સબધી એમ બે પ્રકારનુ ફળ છે, તેમા (આ પ્રમાણે) દૃષ્ટાન્તો છે (નમસ્કાર કરવાથી) આ લોકમા અર્થ-કામ-આરોગ્ય અને અભિરતિની પ્રાપ્તિ થાય છે, તથા પરલોકમા સિદ્ધિ-સ્વર્ગ-અને ઉત્તમ કુળની પ્રાપ્તિ વિગેરે પ્રાપ્ત થાય છે આ લોકમા તે ત્રિદંડી અને દિવ્ય માતુલુંગવનનાં દૃષ્ટાન્ત છે, પરલોકમા ચંડપિંગલ અને હુંડિક યક્ષના દૃષ્ટાન્ત છે ૩૨૨૨-થી-૩૨૨૪

હવે ભાષ્યકાર મહારાજ ઉપરોક્ત અર્થનું વિવરણ કરે છે

सयओवओगकिरियागुणलाभो तप्पओयणमिहेव ।
कालंतरनिप्फत्ती फलमिह-परलोग मोक्खेसु ॥ ३२२५ ॥
कम्मक्खओऽणुसमय तल्लाभे चेव तदुवओगाओ ।
सव्वत्थेसु य मगलमविग्घहेऊ नमोक्कारो ॥ ३२२६ ॥
सुयमागमो त्ति य तओ सुओवओगप्पओयणो त च ।
आयहियपरिण्णाभावसंवराई बहुविगप्पं ॥ ३२२७ ॥
पूयाफलप्पया नहि नह व कोव-प्पसायविरहाओ ।
जिण-सिद्धा दिट्ठतो वेधम्मेण निवाईया ॥ ३२२८ ॥
पूयाणुवगाराओऽपरिग्गहाओ विमुत्तिभावाओ ।
दूराइभावओ विय विफला सिद्धाइपूय त्ति ॥ ३२२९ ॥
जिण-सिद्धा देंति फल पूयाए केण वा पवण्णमिदं ।
धम्मा-ऽधम्मनिमित्त फलमिह ज सव्वजीवाण ॥ ३२३० ॥
ते य जओ जीवगुणा तओ न देया न वा समादेया ।
वयनासा-ऽकयसभोग सकरेगत्तदोसाओ ॥ ३२३१ ॥
नाणाणाबाहसुहं मोक्खो पूयाफल जओऽभिमय ।
त नायपज्जयाओ देय जीवाइभावो व्व ॥ ३२३२ ॥
भत्ताइ होज्ज देयं न तदत्थो पूयणप्पयत्तोऽयं ।
तंपि सकओदय चिय बज्झनिमित्त परो नवर ॥ ३२३३ ॥
कम्म सुहाइहेऊ बज्झ पुण कारण जओ देहो ।
सद्दाइ बज्झतरय जइ दायारं कहा का णु ? ॥ ३२३४ ॥
तम्हा सकारण चिय सुहाइ बज्झ निमित्तमेत्ताय ।
को कस्स देइ हरइ व निच्छयओ का कहा सिद्धे ? ॥ ३२३५ ॥

નમસ્કાર સંબંધી સતત ઉપયોગ અને ક્રિયાવડે કર્મક્ષયાદિ ગુણનો લાભ તે અહીં પ્રયોજન છે, કાળાન્તરે અર્થ-કામાદિની પ્રાપ્તિ તે આ લોકમાં ફળ છે, અને પરલોકમાં સ્વર્ગાદિ, તેમજ મોક્ષમાં જરા-મરણાદિના અભાવરૂપ ફળ છે. નમસ્કારનો લાભ થતી વખતેજ તેના ઉપયોગથી દરેક સમયે કર્મનો ક્ષય થાય છે, તથા સર્વ કાર્યોમાં નમસ્કાર મંગળરૂપ અને અવિઘ્નનો હેતુ થાય છે આ નમસ્કાર શ્રુત અથવા આગમરૂપ છે, તે શ્રુતોપયોગરૂપ પ્રયોજનવાળો છે, અને તે શ્રુતોપયોગરૂપ પ્રયોજન આત્મહિત-પરિજ્ઞા-ભાવસંવરાદિ બહુ પ્રકારનું છે (તેથી નમસ્કારના ઉપયોગથી કર્મ ક્ષય થાય છે) આકાશ પેઠે કોપ અને પ્રસાદરહિત જિન અને સિદ્ધાત્મા પૂજાનું ફળ આપનારા નથી. (જેઓ પૂજાનું ફળ આપનારા છે તેઓ) વૈધર્મ્ય દૃષ્ટાન્તથી રાજા વિગેરેની પેઠે (કોપ અને પ્રસાદરહિત નથી.) વળી આકાશની પેઠે સિદ્ધાદિકની પૂજા નિષ્ફળ છે, પૂજાનો ઉપકાર નથી કરતા,

તેને ગ્રહણ નથી કરતા, અમૂર્ત છે, અને દૂર છે (એમ કહેવામા આવે, તો તેના ઉત્તરમા કહીએ છીએ કે) જિનેશ્વર અને સિદ્ધો પૂજાનુ ફળ આપે છે, એમ કોણ માને છે? (અમે તો નથી માનતા.) કારણકે સર્વ જીવોને જે સ્વર્ગ-નરકાદિરૂપ ફળ થાય છે, તે સર્વ ધર્માધર્મ-નિમિત્તથીજ થાય છે તે ધર્મ અને અધર્મ (જ્ઞાનાદિ ગુણોની પેઠે) જીવના ગુણો છે, તેથી તે કોઈને આપી શકાય એવા નથી, તેમ કોઇ પાસેથી લઈ શકાય એમ પણ નથી. અન્યથા કૃતનાશ-અકૃતઆગમ-સાકર્ય અને એકત્વ આદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય. જ્ઞાન થવાથી અવ્યાબાધ સુખરૂપ જે મોક્ષ, તેને નમસ્કારરૂપ પૂજાનું ફળ માનેલ છે (સ્વર્ગાદિ ફળ તો આનુષંગિક છે) તે ફળ જીવ-ચૈતન્યાદિ ભાવની પેઠે આત્મપર્યાય હોવાથી કોઇને આપી શકાય તેમ નથી. ભક્તાદિ બીજાને આપી શકાય તેમ છે, પણ આ પૂજાનો પ્રયત્ન તે કઈ ભક્તાદિ માટે નથી. (મોક્ષ માટે છે.) વળી તે ભક્તાદિ પણ (જે પ્રાપ્ત છે તે) સ્વકર્મના ઉદયથીજ થાય છે, બીજા દાતા તો બાહ્ય નિમિત્ત માત્ર છે (નિશ્ચયથી તો કોઇને કોઈ દાતા કે અપહર્તા નથી.) સુખાદિનો (અતરંગ) હેતુ કર્મજ છે, અને શરીર જ્યારે બાહ્ય કારણ છે, શબ્દાદિ વિષય તેથી પણ વધારે બાહ્ય કારણ છે, તો પછી તેથી પણ અતિ વધારે બાહ્યતર દાતારની તો વાતજ શી કરવી? (નિશ્ચયથી કોઇનો દાતાજ નથી.) એટલે રાગ-દ્વેષરહિત સિદ્ધાત્મા નમસ્કારનુ ફળ આપનાર છે, એમ કેમ કહી શકાય? નજ કહી શકાય) ૩૨૨૫-થી-૩૨૩૫.

પુન એજ વિષયનુ શકા-સમાધાન કહે છે

जइ सव्वं सकयं चिय न दाण-हरणाइफलमिहावन्नं ।
नणु जत्तो च्चिय सकयं तत्तो च्चिय तप्फलं जुत्तं ॥ ३२३६ ॥
दाणाइपराणुग्गहपरिणामविसेसओ तओ चेव ।
पुण्णं हरणाइ-परोवघायपरिणामओ पावं ॥ ३२३७ ॥
तं पुण्णं पावं वा ठियमत्तणि बज्झपच्चयाविक्खं ।
कालंतरपागाओ देइ फलं न परओ लब्भं ॥ ३२३८ ॥
जइवा पडिलभियव्वं तत्तो चिय जेण तं परिग्गहियं ।
तो तम्मि सिवं पत्ते कुगइगए वा कुओ लब्भं ॥ ३२३९ ॥
लहइ अदेंतो व्व कओ साहू जं देज्ज पुव्वदाइस्स ? ।
कत्तोऽवहारिणो तं जं पडिहीरेज्ज से धणिणो ? ॥ ३२४० ॥
अहव मई जं तेण वि दिण्णं अण्णस्स तं तओ लद्धुं ।
पडिदेइ तहाहारी हारीओ अण्णओ लद्धुं ॥ ३२४१ ॥
एवं होउणवत्था दाण-ग्गहणाणमपरिभोगो य ।
जइ परओ लद्धव्वं देयं वा तस्स तं चेव ॥ ३२४२ ॥
तम्हा स-पराणुग्गहपरिणामाओ सुपत्तविणिओगा ।
दाया पुण्णं पावइ जं तत्तो से फलं होइ ॥ ३२४३ ॥
जह सो पत्ताणुग्गहपरिणामाओ फलं सओ लहइ ।

तह गेण्हतो वि फल तदणुग्गहओ सओ लहइ ॥ ३२४४ ॥
हारी वि हरणपरिणामदूसिओ वज्झपच्चयावेक्खं ।
पावो पाव पावइ ज तत्तो से फल होइ ॥ ३२४५ ॥
जह सायत्त दाणे परिणामाओ फल तहेहावि ।
निययपरिणामउ च्चिय सिद्ध जिण-सिद्धपूयाए ॥ ३२४६ ॥
कज्जा जिणाइपूया परिणामविसुद्धिहेउओ निच्चं ।
दाणादउ व्व मग्गप्पभावणाओ य कहणं व ॥ ३२४७ ॥

જો સર્વ (શુભાશુભ) ફળ સ્વકૃતજ છે, તો દાન-અને અપહરણાદિનુ ફળ (દાતા-હર્તાને) અહીં પ્રાપ્ત ન થયુ (એમ કહેવામા આવે તો) તે સ્વકૃત છે, તેથીજ તેનુ ફળ દાતા અને અપહર્તાને ઘટે છે, કેમકે દાનાદિ સમયે પરાનુગ્રહ પરિણામ વિશેષથી દાતા સ્વય પુન્ય બાધે છે, અને હરણાદિ કરતી વખતે પરોપઘાતના પરિણામથી અપહર્તા સ્વય પાપ બાધે છે. તે પુન્ય-પાપ માત્ર બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષા રાખીને આત્મામા રહેલુ છે, તે કાળાન્તરે વિપાકથી (શુભાશુભ) ફળ આપે છે (તેથી તે ફળ પ કૃત કહેવાય છે વસ્તુતા તે ફળ) બીજાથી પ્રાપ્ત થતુ નથી અથવા જો તે ફળ બીજાથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે, એમ માનીએ, તો જેણે તે ગ્રહણ કર્યું, તે મોક્ષ પામે અથવા કુગતિ પામે, તે ફળ કોનાથી પ્રાપ્ત થયુ? વળી (જેણે જે આપ્યુ હોય, તેને આપવુ જોઈએ, અને જેનુ હરણ કરાયુ હોય, તે તેનુ પણ હરણ કરે છે, એમ કહેવામા આવે, તો આ દોષ આવે છે) દાનાદિ નહિ આપનાર સાધુ (ભવાન્તરમા આહારાદિ) કયાથી પામે? અને પૂર્વે આપનારને કયાથી આપે? (તેમજ પૂર્વ ભવમા કોઈનુ ધનાદિ હરણ કરીને જન્માન્તરમા નિર્ધન થએલા) તે અપહરણ કરનારનુ ધન, પૂર્વભવના ધનવાનવડે કયાથી અપહરણ કરી શકાય? અથવા (અહીં એમ કહેવામા આવે કે) જો તેણે પૂર્વભવોમા બીજાને આપ્યુ હોય, તે તેઓ પાસેથી લઇને પૂર્વભવના દાતાને પાછુ આપે છે, અને (પૂર્વ-ભવમા પરધન હરણ કરીને આ ભવમા નિર્ધન થયો હોય, તેનુ ધન જુદા જુદા ભવમા બીજાઓ વડે હરણ કરાએલુ છે, તેથી તે) પોતાનુ ધન હરણ કરનારાઓ પાસેથી તે મેળવીને જેનુ તેણે પૂર્વે હરણ કર્યું હોય, તેને પાછુ આપે છે (એ પ્રમાણે કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે. કારણ કે જો દાનાદિ સબધી સ્વપરિણામવશાત્ પુન્ય-પાપ ન માનવામા આવે, પરન્તુ) જે જેને આપ્યુ હોય, તે તેનાથી લભ્ય છે, અને જે આહારાદિ તેણે પ્રાપ્ત કર્યા હોય, તે તેને કોઇવખત આપેવાજ છે (એમા દાયકે ગ્રાહકને કઇ અધિક નથી કર્યુ.) એમ માનીએ, તો દાન અને ગ્રહણની અનવસ્થા થાય તથા તેના ફળનો ભોગ પ્રાપ્ત ન થાય (કેમકે જેને આપ્યુ હોય, તેની પાસેથી ગ્રહણ થાય, પુન અન્યને દાન અને પુન તેનાથી ગ્રહણ, એમ અનવસ્થા થાય. તેમ થવાથી પરિણામે મોક્ષનો અભાવ થાય, અને અન્યોઅન્ય દાન-ગ્રહણવડે આય-વ્યય વિશુદ્ધ હોવાથી દાનના ફળનો ભોગ પ્રાપ્ત ન થાય) તે માટે સ્વ-પરાનુગ્રહના પરિણામવડે સુપાત્રને વિત્તાદિ આપવાથી દાતાને જે પુન્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તે દાતાને સ્વર્ગાદિ ફળ થાય છે. જેમ પાત્ર ઉપર અનુગ્રહના પરિણામથી તે દાતા સ્વય ફળ પામે છે, તેવી રીતે ગ્રહણ કરનાર પણ તેના અનુગ્રહથી સ્વત ફળ પામે છે. હરણકરનાર પાપી પણ હરણ કરવાના પરિણામથી દૂષિત થયો થકો બાહ્ય હેતુની અપેક્ષાએ પાપ પામે છે, તેથી તેને તે ફળ થાય છે જેમ દાનના

પરિણામથી તેનુ ફળ સ્વાયત્ત છે, તેમ અહી પણ પોતાના પરિણામથી જિન અને સિદ્ધની પૂજાનુ ફળ સ્વય સિદ્ધ છે દાનાદિકની પેઠે જિનપૂજા પરિણામની વિશુદ્ધિનો હેતુ હોવાથી હમ્મેશા કરવી જોઇએ. અથવા ધર્મકથનની પેઠે જિનાદિકની પૂજા મોક્ષમાર્ગની પ્રભાવક હોવાથી હમ્મેશા કરવી જોઈએ ૩૨૩૬-થી-૩૨૪૭.

હવે "કોપ અને પ્રસાદરહિત હોવાથી" એ હેતુની અનેકાન્તિકતા અને વિરૂદ્ધતા સિદ્ધ કરે છે

कोव प्पसायरहियं पि दीसती फलदमण्ण पाणाइं ।
कोव प्पसायरहिय ति निप्फल तो अणेगंतो ॥ ३२४८ ॥
कोवाइविरहिय चिय सव्व जमणुग्गहोवघायाय ।
दीसइ तेग निरुद्ध फलमिह कोव-प्पसायाओ ॥ ३२४९ ॥
हरण प्पयाणहेऊ हवेज्ज कोवादओ मई त पि ।
नणु सकयं चिय भणिय निमित्तमेत्तं परो नवर ॥ ३२५० ॥
जइवा न सकयहेउ त तो कोव-प्पसायवं राया ।
सो सव्वसेवयाण समाणफलदो कह न भवे ? ॥ ३२५१ ॥
दीसइ य विसमफलदो विफलो य समाणसेवयाण पि ।
भण्णइ य सुकयपुण्णो तो से रायप्पसादो त्ति ॥ ३२५२ ॥
कोवप्पसायहेउ च ज फल नहि तदत्थमारभो ।
न परप्पसायणत्थं च किन्तु निययप्पसायत्थ ॥ ३२५३ ॥
धम्मा-ऽधम्मा न परप्पसाय-कोवाणुवत्तिओ जम्हा ।
तो न परो त्ति पसण्णो धम्मो कुविउ त्ति वाऽधम्मो ॥ ३२५४ ॥

ગાથાર્થ -કોપ અને પ્રસાદરહિત અન્ન-પાનાદિ વસ્તુ પણ ફળદાયિ જણાય છે. તેથી "કોપ-પ્રસાદ રહિત વસ્તુ નિષ્ફળ છે" એ હેતુ અનેકાન્તિક છે. વળી (આકાશ-અન્નપાન-અમૃત-વિષ-ચિન્તામણિ વિગેરે) સર્વ વસ્તુ કોપાદિ રહિત છતા પણ અનુગ્રહ અને ઉપઘાત માટે જણાય છે તેથી કોપ અને પ્રસાદથી જે અહી ફળ કહ્યું છે, તે વિરૂદ્ધ છે કોપ વિગેરે હરણ અને પ્રદાનના હેતુભૂત થાય છે, એમ કહેવામા આવે, તો તે પણ સ્વકૃત પુન્ય-પાપનુ જ ફળ છે, એમ પૂર્વે કહેલુ છે, બીજા તો એમા નિમિત્ત માત્ર છે, જો તે હરણ-પ્રદાનાદિ સ્વકૃત હેતુવાળા ન માનીએ, તો તે કોપ અને પ્રસાદવાન રાજા સર્વ સેવકોને સમાન ફળ આપનારો કેમ ન થાય ? પરન્તુ સમાન સેવકોને પણ તે વિષમ ફળ આપનાર અથવા નિષ્ફળ થાય છે, તેથી એમ કહેવાય છે, કે આણે સારી રીતે પુન્ય કર્યું હોવાથી તેના પર રાજાની મહેરબાની છે કોપ-પ્રસાદ હેતુવાળુ જે કઇ ફળ છે, તેને માટે (આ અર્હદાદિ નમસ્કાર રૂપ પૂજાનો) આરભ નથી, તેમજ બીજાને પ્રસન્ન કરવા માટે પણ નથી, પરન્તુ પોતાના ચિત્તની પ્રસન્નતા માટે આ આરભ છે (પરને પ્રસન્ન કરવા માટે આ આરભ નથી, એમ શા માટે ? એમ કહેવામા આવે, તો આ આરભ ધર્મને માટે છે, અને તેથી) બીજા પ્રસન્ન થાય એટલે ધર્મ અને કુપિત થાય એટલે અધર્મ, એમ બીજાના પ્રસાદ અને કોપાનુવર્તિ ધર્મા-

ધર્મ નથી. (પરન્તુ જીવના શુભા-શુભ પરિણામાનુસારી છે. અર્હદાદિ શુભ પરિણામના આલંબનભૂત થાય છે, શુભ પરિણામથી ધર્મ થાય છે, ધર્મથી અર્થ-કામ અને સ્વર્ગ અપવર્ગાદિ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.) ૩૨૪૮ થી ૩૨૫૪

હવે ધર્મા-ધર્મ, બીજાની પ્રસન્નતા અને કોપને અનુસરનારા હોય, તો શુ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે ? તે કહે છે.

तस्साहणमुणस्स वि जइवा धम्मो परप्पसायाओ ।
तो जो जस्स स तस्स देज्जो जगद्धम्म ॥ ३२५५ ॥
कुविओ हरेज्ज सव्व देज्जा धम्म व तहय पाव वि ।
अकयागम-कयनासा मोक्खगयाण पि वा पडणं ॥ ३२५६ ॥
जइ वीयराग दोस मुणिमक्कोसेज्ज कोइ दुट्ठप्पा ।
कोव प्पसायरहिओ मुणि त्ति किं तस्स नाधम्मो ? ॥ ३२५७ ॥
सवओ तस्साधम्मो जइ वदतस्स तो धुव धम्मो ।
कोवप्पसायरहिए तह जिण-सिद्धे वि को दोसो ? ॥ ३२५८ ॥
हिसामि मुस भासे हरामि परदारमाविसामि त्ति ।
चिंतेज्ज कोइ न य चिंतियाण कोवाइसभूई ॥ ३२५९ ॥
तहवि य धम्मा-ऽधम्मोदयाइ सकप्पओ तहेहावि ।
वीयरुसाए सवओऽधम्मो धम्मो य सथुणओ ॥ ३२६० ॥
तम्हा धम्मा-ऽधम्मा जुत्ता निययप्पसाय-कोवाओ ।
धम्मत्थिणा पयत्तो कज्जो तो सप्पसायम्मि ॥ ३२६१ ॥
सो य निययप्पसाओऽवस्सं जिणप्पसाय विपूहाओ ।
जस्स फलमप्पमेय तेण तयत्थो पयत्तोऽय ॥ ३२६२ ॥

ગાથાર્થ -દયા-દાન પ્રસાદ બ્રહ્મચર્ય આદિ પૂજાદિ ધર્મના સાધન જેને ન હોય, એવાને પણ જો પર પ્રસાદથી ધર્મ માનવામા આવે, તો જે ઇશ્વરાદિ જેને પ્રસન્ન હોય, તે તેને જગતનુ સવ ધર્મ આપી દે, અને તે કોપાયમાન હોય તો તે દેવદત્તાદિનુ સર્વ ધર્મ હરી લે અને સર્વ પાપ આપે એમ થવાથી અકૃત આગમ-કૃતનાશ-અને મોક્ષે ગએલાનુ પણ પતન થાય અને તેનુ પૂર્વનુ સુકૃત બીજાને જાય અને બીજાનુ પાપ તેને વિષે સ્થપાય વળી રાગ-દ્વેષ રહિત મુનિને જો કોઈ દુષ્ટાત્મા આક્રોશ કરે, તો તે વખતે " કોપપ્રસાદ રહિત મુનિ છે ' એથી કરીને તે દુષ્ટાત્માને શુ અધર્મ નહિ થાય ? (થાયજ) મુનિને આક્રોશ કરનારને જો અધર્મ થાય, તો મુનિને વંદન કરનારને અવશ્ય ધર્મ થાયજ તેવીજ રીતે કોપ અને પ્રસાદ રહિત જિન તથા સિદ્ધને નમસ્કાર કરનારાને (શુભ પરિણામથી યથોક્ત ફળ પ્રાપ્તિ થવામા) શો દોષ છે ? તથા હિંસા કરીશ, જુઠુ બોલીશ, ધનાદિ હરણ કરીશ, પરદારા સેવીશ, ઇત્યાદિ કોઇ ચિન્તવન કરે, તે વખતે જેનુ તેનુ ચિન્તવ્યુ હોય, તેને કોપાદિ ઉત્પન્ન થતા નથી, તોપણ હિંસાદિક ચિંતવનારને અધમ અને દયાદિના સંકલ્પથી તેને ધર્મ થાય છે, તેવી રીતે અહીં પણ કષાય રહિત અરિહંતાદિકને શ્રાપ આપનારને અધર્મ, અને સ્તુતિ કરનારને ધર્મ

થાય છે. તેથી કરીને સ્વપ્રસાદ અને સ્વ કોપથીજ ધર્મા-ધર્મ યોગ્ય છે. માટે ધર્મના અર્થિએ સ્વપ્રસાદને વિષે યત્ન કરવો. તે સ્વપ્રસાદ જિન અને સિદ્ધની પૂજાથી અવશ્ય થાય છે, જેનુ ફળ અપ્રમેય (અનન્ત) છે, તેથી સ્વપ્રસન્નતા માટે આ અર્હદાદ નમસ્કારનો પ્રયત્ન છે " જ્ઞાનાદિ ત્રણની પેઠે પૂજ્ય જિન અને સિધ્ધો સ્વમન પ્રસન્નતાના હેતુ છે, કેમકે તેઓ જ્ઞાનાદ્યાત્મક છે તે કોપ અને પ્રસાદ રહિત છે. " જિન-સિદ્ધ સિવાયના શેષ આચાર્યાદિ દ્રવ્યના અર્થી દરિદ્રિની પેઠે મોક્ષને માટે પૂજવા યોગ્ય નથી. કેમકે તેઓ અકૃતાર્થપણાથી રાગ-દ્વેષ સહિત છે (એમ કહેવામા આવે, તો) એમો શુ આશ્ચર્ય છે, કે જે વીતરાગ છે, તે કપાયજનિત ચિત્તની કાલુષ્યતા સાથે નથી જોડાતા, પણ જે છતા કષાયનો નિગ્રહ કરે છે, તે આચાર્યાદિ પણ તેમના (વીતરાગના) સમાનજ છે (તેથી તે રાગ-દ્વેષ સહિત છે, એમ કેમ કહેવાય ?) ૩૨૫૫ થી ૩૨૬૫.

હવે અકૃતાર્થ રૂપ હેતુની અનેકાન્તિકતા અને પાચેની પૂજ્યતા સિદ્ધ કરે છે

नाणाइमयत्ते सइ पुज्जा कोव-प्पसायविरहाओ ।
नियपप्पसायहेउ नाणाइतिय व जिण-सिद्धा ॥ ३२६३ ॥
पुज्जा जिणाइवज्जा नहि मोक्खत्थ सराग-दोस त्ति ।
अकयत्थभावओ वि य दवत्थाए दरिद्द व ॥ ३२६४ ॥
कलुसफलेण न जुज्जइ किं चित्तं तत्थ ज विगयरागो ।
सते वि जो कसाए निगिण्हई सो वि तत्तुल्लो ॥ ३२६५ ॥
न परोवयारओ च्चिय धम्मो न परोवयारहेउ च ।
पूयारभो नणु सपरिणामसुद्धत्थमक्खाओ ॥ ३२६६ ॥
पुया परोवयाराभावे वि सिवाय जिणवराईणं ।
परिणामसुद्धिहेउं सुभकिरियाओ य बभ व । ॥ ३२६७ ॥
परहियगया मेत्ती करेइ भूयाण कमुवयार सा ।
अवयार दूरत्थो क वा हिंसाइसरूप्पो ? ॥ ३२६८ ॥
धम्माधम्मनिमित्त तहावि तह चेव निरुवगारो वि ।
पूयासुहसकप्पो धम्मनिमित्त जिणाईण ॥ ३२६९ ॥
दाणे वि पराणुग्गहलक्खणसरूप्पमेत्तओ चेव ।
फलमिह न णु पच्छा तक्कओवगारा-ऽवगाराओ ॥ ३२७० ॥
इहरोवउत्तभत्ताजिन्नाइ वहम्मि दक्खिणेयस्स ।
देन्तस्स वि पावंती तेणादाणप्पसंगोऽय ॥ दारं ॥ ३२७१ ॥

ગાથાર્થ -બીજાના ઉપકારથી (નમસ્કાર કરનારને) ધર્મ થાય છે, એમ નહિ તેમજ બીજાના ઉપકાર માટે નમસ્કાર રૂપ પૂજાનો આરંભ છે, એમ પણ નહિ. પરંતુ સ્વ પરિણામની શુદ્ધિ માટે આ પૂજાનો આરંભ કરેલો છે. (તેથી કિંચિત્ અકૃતાર્થ છતાં પણ આચાર્યાદિ પૂજ્ય છે.) પરોપકારનો અભાવ છતા પણ જિનેશ્વરાદિકની પૂજા મોક્ષને માટે છે. કેમકે બ્રહ્મચર્યની પેઠે તે શુભ ક્રિયા અને પરિણામની વિશુદ્ધિનો હેતુ છે. વળી પર હૃદયગત

ધમ નથી. (પરન્તુ જીવના શુભા-શુભ પરિણામાનુસારી છે. અર્હદાદિ શુભ પરિણામના આલબનભૂત થાય છે, શુભ પરિણામથી ધમ થાય છે ધર્મથી અર્થ-કામ અને સ્વર્ગ અપવર્ગાદિ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.) ૩૨૪૮ થી ૩૨૫૪

હવે ધર્મા-ધર્મ, બીજાની પ્રસન્નતા અને કોપને અનુસરનારા હોય, તો શુ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે ? તે કહે છે.

तस्साहणमुण्णस्स वि जइवा धम्मो परप्पसायाओ ।
तो जो जस्स स तस्स देज्जो जगद्धम्म ॥ ३२५५ ॥
कुविओ हरेज्ज सव्व देज्ज धम्म व तइय पाव ति ।
अकयागम-कयनासा मोक्खगयाण पि वा पडण ॥ ३२५६ ॥
जइ वीयराग दोस मुणिमक्कोसेज्ज कोइ दुट्ठप्पा ।
कोव प्पसायरहिओ मुणि त्ति किं तस्स नाधम्मो ? ॥ ३२५७ ॥
सवओ तस्साधम्मो जइ वदतस्स तो धुव धम्मो ।
कोवप्पसायरहिए तह जिण-सिद्धे वि को दोसो ? ॥ ३२५८ ॥
हिसामि मुस भासे हरामि परदारमाविसामि त्ति ।
चिंतेज्ज कोइ न य चिंतियाण कोवाइसभूई ॥ ३२५९ ॥
तहवि य धम्मा ऽधम्मोदयाइ सकप्पओ तहेहावि ।
वीयरुसाए सवओऽधम्मो धम्मो य सथुणओ ॥ ३२६० ॥
तम्हा धम्मा-ऽधम्मा जुत्ता निययप्पसाय-कोवाओ ।
धम्मत्थिणा पयत्तो कज्जो तो सप्पसायम्मि ॥ ३२६१ ॥
सो य नियययप्पसाओऽवस्सं जिणप्पसाय विपूहाओ ।
जस्स फलमप्पमेय तेण तयत्थो पयत्तोऽय ॥ ३२६२ ॥

ગાથાર્થ -દયા-દાન પ્રસાદ બ્રહ્મચર્ય આદિ પૂજાદિ ધર્મના સાધન જેને ન હોય, એવાને પણ જો પર પ્રસાદથી ધર્મ માનવામા આવે, તો જે ઇશ્વરાદિ જેને પ્રસન્ન હોય, તે તેને જગતનુ સવ ધર્મ આપી દે, અને તે કોપાયમાન હોય તો તે દેવદત્તાદિનુ સર્વ ધર્મ હરી લે અને સર્વ પાપ આપે એમ થવાથી અકૃત આગમ-કૃતનાશ-અને મોક્ષે ગએલાનુ પણ પતન થાય અને તેનુ પૂર્વનુ સુકૃત બીજાને જાય અને બીજાનુ પાપ તેને વિષે સ્થપાય વળી રાગ-દ્વેષ રહિત મુનિને જો કોઈ દુષ્ટાત્મા આક્રોશ કરે, તો તે વખતે " કોપપ્રસાદ રહિત મુનિ છે ' એવા કરીને તે દુષ્ટાત્માને શુ અધર્મ નહિ થાય ? (થાયજ) મુનિને આક્રોશ કરનારને જો અધર્મ થાય, તો મુનિને વદન કરનારને અવશ્ય ધર્મ થાયજ તેવીજ રીતે કોપ અને પ્રસાદ રહિત જિન તથા સિદ્ધને નમસ્કાર કરનારાને (શુભ પરિણામથી યથોકત ફળ પ્રાપ્તિ થવામા) શો દોષ છે ? તથા હિસા કરીશ, જુઠુ બોલીશ, ધનાદિ હરણ કરીશ, પરદારા સેવીશ, ઇત્યાદિ કોઇ ચિન્તવન કરે, તે વખતે જેનુ તેનુ ચિન્તવ્યુ હોય, તેને કોપાદિ ઉત્પન્ન થતા નથી, તોપણ હિસાદિક ચિતવનારને અધર્મ અને દયાદિના સકલ્પથી તેને ધર્મ થાય છે, તેવી રીતે અહી પણ કષાય રહિત અરિહતાદિકને શાપ આપનારને અધર્મ, અને સ્તુતિ કરનારને ધર્મ

થાય છે. તેથી કરીને સ્વપ્રસાદ અને સ્વ કોપથીજ ધર્મા-ધર્મ યોગ્ય છે. માટે ધર્મના અર્થિએ સ્વપ્રસાદને વિષે યત્ન કરવો. તે સ્વપ્રસાદ જિન અને સિદ્ધની પૂજાથી અવશ્ય થાય છે, જેનું ફળ અપ્રમેય (અનન્ત) છે, તેથી સ્વપ્રસન્નતા માટે આ અર્હદાદ નમસ્કારનો પ્રયત્ન છે " જ્ઞાનાદિ ત્રણની પેઠે પૂજ્ય જિન અને સિધ્ધો સ્વમન પ્રસન્નતાના હેતુ છે, કેમકે તેઓ જ્ઞાનાદ્યાત્મક છે તે કોપ અને પ્રસાદ રહિત છે. " જિન-સિદ્ધ સિવાયના શેષ આચાર્યાદિ દ્રવ્યના અર્થી દરિદ્રિની પેઠે મોક્ષને માટે પૂજવા યોગ્ય નથી. કેમકે તેઓ અકૃતાર્થપણાથી રાગ-દ્વેષ સહિત છે (એમ કહેવામા આવે, તો) એમાં શુ આશ્ચર્ય છે, કે જે વીતરાગ છે, તે કષાયજનિત ચિત્તની કાલુષ્યતા સાથે નથી જોડાતા, પણ જે છતા કષાયનો નિગ્રહ કરે છે, તે આચાર્યાદિ પણ તેમના (વીત-રાગના) સમાનજ છે (તેથી તે રાગ-દ્વેષ સહિત છે, એમ કેમ કહેવાય ?) ૩૧૫૫ થી ૩૨૬૫.

હવે અકૃતાર્થ રૂપ હેતુની અનેકાન્તિકતા અને પાચેની પૂજ્યતા સિદ્ધ કરે છે

नाणाइमयत्ते सइ पुज्जा कोव-प्पसायविरहाओ ।
निययप्पसायहेऊ नाणाइतिय व जिण-सिद्धा ॥ ३२६३ ॥
पुज्जा जिणाइवज्जा नहि मोक्खत्थ सराग-दोस त्ति ।
अकयत्थभावओ वि य दव्वत्थाए दरिद्द व ॥ ३२६४ ॥
कलुसफलेण न जुज्जइ किं चित्तं तत्थ जं विगयरागो ।
संते वि जो कसाए निगिण्हई सो वि तत्तुल्लो ॥ ३२६५ ॥
न परोवयारओ च्चिय धम्मो न परोवयारहेऊ च ।
पूयारंभो णणु सपरिणामसुद्धत्थमक्खाओ ॥ ३२६६ ॥
पुया परोवयाराभावे वि सिवाय जिणवराईणं ।
परिणामसुद्धिहेउं सुभकिरियाओ य बभ च । ॥ ३२६७ ॥
परहिययगया मेत्ती करेइ भूयाण कमुवयार सा ।
अवयार दूरत्थो क वा हिंसाइसंकप्पो ? ॥ ३२६८ ॥
धम्माधम्मनिमित्त तहावि तह चेव निरुवगारो वि ।
पूयासुहसकप्पो धम्मनिमित्त जिणाईण ॥ ३२६९ ॥
दाणे वि पराणुग्गहलक्खणसंकप्पमेत्तओ चेव ।
फलमिह न णु पच्छा तक्कओवगारा-ऽवगाराओ ॥ ३२७० ॥
इहरोवउत्तभत्ताजिन्नाइ वहम्मि दक्खिणेयस्स ।
देन्तस्स वि पावंती तेणादाणप्पसगोऽय ॥ दारं ॥ ३२७१ ॥

ગાથાર્થ -બીજાના ઉપકારથી (નમસ્કાર કરનારને) ધર્મ થાય છે, એમ નહિ તેમજ બીજાના ઉપકાર માટે નમસ્કાર રૂપ પૂજાનો આરંભ છે, એમ પણ નહિ. પરંતુ સ્વ પરિણામની શુદ્ધિ માટે આ પૂજાનો આરંભ કરેલો છે. (તેથી કિંચિત્ અકૃતાર્થ છતા પણ આચાર્યાદિ પૂજ્ય છે.) પરોપકારનો અભાવ છતા પણ જિનેશ્વરાદિકની પૂજા મોક્ષને માટે છે. કેમકે બ્રહ્મચર્યની પેઠે તે શુભ ક્રિયા અને પરિણામની વિશુદ્ધિનો હેતુ છે. વળી પર હૃદયગત

ધમ નથી. (પરન્તુ જીવના શુભા-શુભ પરિણામાનુસારી છે. અર્હદાદિ શુભ પરિણામના આલબનભૂત થાય છે, શુભ પરિણામથી ધમ થાય છે, ધર્મથી અર્થ-કામ અને સ્વર્ગ અપવર્ગાદિ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.) ૩૨૪૮ થી ૩૨૫૪

હવે ધર્મા-ધર્મ, બીજાની પ્રસન્નતા અને કોપને અનુસરનારા હોય, તો શુ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે ? તે કહે છે.

तस्साहणसुण्णस्स वि जइवा धम्मो परप्पसायाओ ।
तो जो जस्स स तस्स देज्जो जगद्धम्म ॥ ३२५५ ॥
कुविओ हरेज्ज सव्व देज्जा धम्म य तइय पाव वि ।
अकयागम-कयनासा मोक्खगयाण पि वा पडणं ॥ ३२५६ ॥
जइ वीयराग दोस मुणिमक्कोसेज्ज कोइ दुट्ठप्पा ।
कोव प्पसायरहिओ मुणि त्ति किं तस्स नाधम्मो ? ॥ ३२५७ ॥
सवओ तस्साधम्मो जइ वदतस्स तो धुव धम्मो ।
कोवप्पसायरहिए तह जिण-सिद्धे वि को दोसो ? ॥ ३२५८ ॥
हिसामि मुस भासे हरामि परदारमाविसामि त्ति ।
चिंतेज्ज कोइ न य चिंतियाण कोवाइसभूई ॥ ३२५९ ॥
तहवि य धम्मा ऽधम्मोदयाइ सकप्पओ तहेहावि ।
वीयकसाए सवओऽधम्मो धम्मो य सथुणओ ॥ ३२६० ॥
तम्हा धम्मा-ऽधम्मा जुत्ता निययप्पसाय-कोवाओ ।
धम्मत्थिणा पयत्तो कज्जो तो सप्पसायम्मि ॥ ३२६१ ॥
सो य नियय‌प्पसाओऽवस्सं जिणप्पसाय विपूहाओ ।
जस्स फलमप्पमेय तेण तयत्थो पयत्तोऽय ॥ ३२६२ ॥

ગાથાર્થ-દયા-દાન પ્રસાદ બ્રહ્મચય આદિ પૂર્જાદ ધર્મના સાધન જેને ન હોય, એવાને પણ જો પર પ્રસાદથી ધર્મ માનવામા આવે, તો જે ઇશ્વરાદિ જેને પ્રસન્ન હોય, તે તેને જગતનુ સવ ધર્મ આપી દે, અને તે કોપાયમાન હોય તો તે દેવદત્તાદિનુ સર્વ ધર્મ હરી લે અને સર્વ પાપ આપે એમ થવાથી અકૃત આગમ-કૃતનાશ-અને મોક્ષે ગએલાનુ પણ પતન થાય અને તેનુ પૂર્વનુ સુકૃત બીજાને જાય અને બીજાનુ પાપ તેને વિષે સ્થપાય વળી રાગ-દ્વેષ રહિત મુનિને જો કોઈ દુષ્ટાત્મા આક્રોશ કરે, તો તે વખતે "કોપપ્રસાદ રહિત મુનિ છે" એથી કરીને તે દુષ્ટાત્માને શુ અધર્મ નહિ થાય? (થાયજ) મુનિને આક્રેશ કરનારને જો અધર્મ થાય, તો મુનિને વદન કરનારને અવશ્ય ધર્મ થાયજ તેવીજ રીતે કોપ અને પ્રસાદ રહિત જિન તથા સિદ્ધને નમસ્કાર કરનારાને (શુભ પરિણામથી યથોક્ત ફળ પ્રાપ્તિ થવામા) શો દોષ છે ? તથા હિસા કરીશ, જુઠુ બોલીશ, ધનાદિ હરણ કરીશ, પરદારા સેવીશ, ઇત્યાદિ કોઇ ચિન્તવન કરે, તે વખતે જેનુ તેનુ ચિન્તવ્યુ હોય, તેને કોપાદિ ઉત્પન્ન થતા નથી, તોપણ હિસાદિક ચિતવનારને અધર્મ અને દયાદિના સકલ્પથી તેને ધર્મ થાય છે, તેવી રીતે અહી પણ કષાય રહિત અરિહતાદિકને શ્રાપ આપનારને અધર્મ, અને સ્તુતિ કરનારને ધર્મ

अहव मई मुत्तिमओ गुणपूया होइ मुत्तिपूयाओ ।
तग्गुणसंबंधाओ सिद्धगुणाण तु सा नत्थि ॥ ३२७९ ॥
पूया मुत्ति गुणाण सव्वे फलमिहोइ को हेऊ ? ।
अन्नो परिणामाओ तस्स य को केण संबंधो ? ॥ ३२८० ॥
नियपत्थो परिणामो वज्झज्झालंबणनिमित्तमेत्ताओ ।
देइ फलं सव्वो च्चिय सिद्धगुणालंबणो चेवं ॥ दार ॥ ३२८१ ॥

ગાથાર્થ -ગુણરાશિ મુક્તાત્મા મૂર્ત્તિ રહિત છે તેથી મોક્ષને માટે જ્ઞાનાદિ ત્રયની પેઠે તે વિશેષ કરીને પૂજ્ય છે વળી મૂર્તિમાનની મૂર્તિ નથી પૂજાતી, પરન્તુ તેના જે ગુણો હોય છે, તે પૂજય છે અને તે ગુણો મૂર્તિ રહિતજ હોય છે, સિદ્ધના ગુણો તો વિશેષ કરીને અમૂર્ત હોય છે, તેથી તે પૂજ્ય છે મૂર્તિની પૂજાથી તદ્‌ગુણ સબંધને લીધે મૂર્તિમાનના ગુણોની પૂજા થાય છે, સિદ્ધના ગુણોને તો તે મૂર્તિ નથી, એમ કહેવામા આવે, તો પૂજા-મૂર્તિ-અને ગુણોના સબંધમા જે ફળ મળે છે, તેમા સ્વગત પરિણામની વિશુદ્ધિ સિવાય બીજો ક્યો હેતુ છે ? અને તે પરિણામનો કોની સાથે ક્યો સબંધ છે ? (કોઇજ નહિ) કેવળ સ્વહૃદયગત શુભ પરિણામ બાહ્ય અર્હદાદિ આલંબનના નિમિત્ત માત્રના આલંબનવાળો છે તે સર્વ ફળ આપે છે, તેવીજ રીતે અમૂર્ત સિદ્ધના ગુણોનું આલંબન પણ સર્વ ફળ આપે છે. ૩૨૭૭-થી-૩૨૮૧

હવે इरादिभावात् એ હેતુનુ નિરાકરણ કરવાને કહે છે.

जइ दूरत्थे वि थिई न घुम्मि सरीरपुट्ठित्थहेऊ ।
तणुदोब्बलाइफलो कत्थइ सोगाइसकप्पो ॥ ३२८२ ॥
तह परिणामो सुद्धो सद्धम्मफलो त्ति दूरसंथे वि ।
अविसुद्धो पावफलो दुरासन्न त्ति को भेओ ? ॥ ३२८३ ॥
अहवा तम्भावो ज परिणामो तेग सव्वमेवेह ।
दूरमहालंबणओ तस्सासन्न तओ सव्व ॥ ३२८४ ॥
जइ सपरिणामउ च्चिय धम्मोऽधम्मो व्व किंत्थ वज्झेग ।
जं वज्झालंबणओ सो होइ तओ तदत्थ त ॥ ३२८५ ॥
परिणामो वज्झालंबणो सया चेय वितवम्मो त्ति ।
जिणगाणं पित्र तम्हा सुद्धज्झालंबणपयत्तो ॥ ३२८६ ॥
जत्तो तत्तो व सुभो होइ किमालंबणप्पभेएण ।
जह नाणालंबणओ विवरीयाओ वि सो न तहा ॥ ३२८७ ॥
किंतु सुभालंबणओ पाएण सुभो वि वम्मओ इयरो ।
ज होइ त पयत्तो सुभासुभादाणवोसग्गो ॥ ३२८८ ॥
अन्नाणिणो मुणिम्मि वि न सुभो दिट्ठो सुभो य निस्सीयले ।
जइ परिणामाउ च्चिय फलमिह किं पचचिंताए ? ॥ ३२८९ ॥

જે મૈત્રી તે જીવોને શુ ઉપકાર કરે છે ? અને દૂરસ્થ હિસાદિકનો સકલ્પ તે શુ અપકાર કરે છે ? (કઇજ નહિ) તો પણ મૈત્રી-હિસાદિ સકલ્પ ઉપકાર-અપકાર રહિત છતા ધર્મા-ધર્મનુ કારણ થાય છે, તેવી રીતે પૂજાનો સકલ્પ જિનાદિકને ઉપકાર રહિત છતા પણ ધર્મનુ કારણ થાય છે. (જેવી રીતે સાધુ આદિને દાન ઉપકાર કરે છે, તેવી રીતે નમસ્કાર પૂજા જિનેશ્વરાદિકને ઉપકાર નથી કરતી, તો પછી તે ધર્મનુ નિમિત્ત કેવી રીતે થાય ? એમ પૂછવામા આવે તો) દાનમા પણ પરાનુગ્રહરૂપ સકલ્પ માત્રથીજ (દાતાને) ફળની નિષ્પત્તિ થાય છે, પણ પછીથી દાનકૃત ઉપકાર-અપકારથી નથી થતી. અન્યથા ઉપયુક્ત સાધુ આદિએ ભોજન કર્યે છતે અજીર્ણાદિ દોષવડે સાધુ આદિનુ મૃત્યુ થવાથી દાતાને વધના દોષની પ્રાપ્તિ થાય, અને તેથી અદાનનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય ૩૨૬૬ થી ૩૨૭૧

હવે અપરિગ્રહ હેતુનુ નિરાકરણ કરે છે

न परपरिग्गहउ चिय धम्मो क्विंतु परिणामसुद्धीओ ।
पूयाअपरिग्गहम्मि वि सा य धुवा तो तदारंभो ॥ ३२७२ ॥
इह चोयगमणुमोयगमणिसेहगमेव्र सपयाण ति ।
वद्द मुणि पडिमाइ जओ न दाणमपरिग्गहं तेंग ॥ ३२७३ ॥
दाण परिग्गहणम्मि वि धम्मो नियपरिणामसुद्धीओ ।
अपरिग्गहं वि जइ सा को नाम परिग्गहग्गाहो ? ॥ ३२७४ ॥
किंच परहियय निहिया मेत्तीभूए हइसपरिग्गहिया ।
हिंसासकप्पो वा ज धम्माधम्महेउ त्ति ॥ ३२७५ ॥
एव जिणाइपूया सद्धासवेगसुद्धिहेऊओ ।
अपरिग्गहा वि धम्मा य होइ सीलव्वयाइ व ॥ ३२७६ ॥

ગાથાર્થ -પૂજ્ય વડે પૂજાનુ ગ્રહણ થવાથીજ ધર્મ નથી થતો, પરન્તુ પરિણામની વિશુદ્ધિથી થાય છે અને તે શુદ્ધિ પૂજાનુ ગ્રહણ નહિ થવા છતા પણ અવશ્ય થાય છે તેથી આ નમસ્કાર પૂજાનો આરભ છે વળી બહુ-મુનિ-અને પ્રતિમાદિની અપેક્ષાએ પ્રેરક-અનુમોદક-અને અનિષેધક એમ ત્રણ પ્રકારે સમકાલ છે તેથી દાનનુ અપરિગ્રહપણુ નથી. દાનનુ ગ્રહણ નહિ થવા છતા પણ સ્વ પરિણામની શુદ્ધિથી ધર્મ થાય છે, જો અપરિગ્રહમા પણ તે શુદ્ધિ થાય છે, તો પછી તેના પરિગ્રહનો શો આગ્રહ ? વળી પરહૃદયગત મૈત્રી અથવા હિસા સકલ્પ જીવોએ ગ્રહણ કરેલ હોય, તે ધર્મા-ધર્મના હેતુ છે, તેવીજ રીતે શ્રદ્ધા-સવેગ-અને વિશુદ્ધિના હેતુથી જિનાદિકની પૂજા અપરિગ્રહિત હોય, તોપણ શીલવ્રતાદિકની પેઠે મોક્ષને માટે થાય છે ૩૨૭૨ થી ૩૨૭૬

હવે विमूर्तिभावात् એ હેતુનો તિરસ્કાર કરે છે.

ज चिय मुत्तिविमुक्का मुत्ता गुणरासओ विसेसेण ।
तेणं चिय ते पूजा नाणाइतियं व मोक्खत्था ॥ ३२७७ ॥
मुत्तिमओ वि न मुत्ती पूइज्जइ किन्तु ज गुणा तस्स ।
ते मुत्तिविमुत्त चिय तणु सिद्धगुणा विसेसेण ॥ ३२७८ ॥

अहव मई मुत्तिमओ गुणपूया होइ मुत्तिपूयाओ ।
तग्गुणसंबन्धाओ सिद्धगुणाण तु सा नत्थि ॥ ३२७९ ॥
पूया मुत्ति-गुणाण सव्वे फलमिन्नोइ को हेऊ ? ।
अन्नो परिणामाओ तस्स य को केण संबन्धो ? ॥ ३२८० ॥
नियमत्थो परिणामो वज्झज्झालंबणनिमित्तमेत्ताओ ।
देइ फलं सव्वो चिय सिद्धगुणालंबणो चेव ॥ दार ॥ ३२८१ ॥

गाथार्थ -गुणराशि मुक्तात्मा मूर्त्ति रहित छे, तेथी मोक्षने माटे ज्ञानादि त्रयनी पेठे ते विशेषे करीने पूज्य छे वळी मूर्तिमाननी मूर्ति नथी पूजाती, परन्तु तेना जे गुणो होय छे, ते पूज्य छे अने ते गुणो मूर्ति रहितज होय छे, सिद्धना गुणो तो विशेष करीने अमूर्त होय छे, तेथी ते पूज्य छे मूर्तिनी पूजाथी तद्‌गुण संबंधने लीधे मूर्तिमानना गुणोनी पूजा थाय छे, सिद्धना गुणोने तो ते मूर्ति नथी, एम कहेवामा आवे, तो पूजा-मूर्ति-अने गुणोना संबंधमां जे फळ मळे छे, तेमा स्वगत परिणामनी विशुद्धि सिवाय बीजो कयो हेतु छे ? अने ते परिणामनो कोनी साथे कयो संबंध छे ? (कोइज नहि) केवळ स्वहृदयगत शुभ परिणाम बाह्य अर्हदादि आलंबनना निमित्त मात्रना आलंबनवाळो छे, ते सर्व फळ आपे छे, तेवीज रीते अमूर्त सिद्धना गुणोनुं आलंबन पण सर्व फळ आपे छे. ३२७७-थी-३२८१

हवे इयादिभावात् ए हेतुनुं निराकरण करवाने कहे छे.

जह दूरत्थे वि थिइं वधुम्मि सरीरपुट्ठिवलहेऊ ।
तणुदोब्बलाइफलो कत्थइ सोगाइसकप्पो ॥ ३२८२ ॥
तह परिणामो सुद्धो सद्धम्मफलो त्ति दूरसंथे वि ।
अविसुद्धो पावफलो दुरासन्न त्ति को भेओ ? ॥ ३२८३ ॥
अहवा तसभावो ज परिणामो तेग सव्वमेवेह ।
दूरमहालंबणओ तस्सासन्न तओ सव्व ॥ ३२८४ ॥
जइ सपरिणामउ चिय धम्मोऽधम्मो व्व किंत्थ वज्झेग ।
ज वज्झालंबणओ सो होइ तओ तदत्थ त ॥ ३२८५ ॥
परिणामो वज्झालंबणो सया चेय चित्तधम्मो त्ति ।
विण्णाणं पिव तम्हा सुहवज्झालंबणपयत्तो ॥ ३२८६ ॥
जत्तो तत्तो व सुभो होइ किमालंबणप्पभेएण ।
जह नाणालंबणओ विवरीयाओ वि सो न तहा ॥ ३२८७ ॥
कत्तु सुभालंबणओ पाएण सुभो वि धम्मओ इयरो ।
ज होइ त पयत्तो सुभासुभादाणवोसग्गो ॥ ३२८८ ॥
अन्नाणिणो मुणिम्मि वि न सुभो दिट्ठो सुभो य मिस्सीयले ।
जइ परिणामाउ चिय फलमिह किं पत्तचिंताए ? ॥ ३२८९ ॥

सुहपरिणामनिमित्तं होज्ज सुह जइ तओ सुहो होज्ज ।
उम्मत्तस्स वउत्तसो सुहो विवज्जासभावाओ ॥ ३२९० ॥
नणु मुणिवेसच्छन्ने निस्सीले वि मुणिवुद्धीए देंतो ।
पावइ मुणिदाणफल तह किं न कुलिंगिदाईवि ॥ ३२९१ ॥
ज याण मुणिलिंग गुणाण मुल्ल पि तेण पडिमव्व ।
पुज्ज थाणमईए न कुलिंग सव्वहाजुत्तं ॥ ३२९२ ॥
नणु केवल कुलिंगे वि होउ त भावलिंगओ न तओ ।
मुणिलिंगमगभाव जाइ जओ तेण त पुज्जं ॥ ३२९३ ॥
तेण सुहालम्बणओ परिणामविसुद्धिमिच्छया निच्चं ।
कज्जा जिणाइपूया भव्वाण बोहणत्थ च ॥ ३२९४ ॥

ભાવાર્થ જેમ દૂર રહેલા બન્ધુજનને સુખી સાભળીને ધીરજ તથા શરીરપુષ્ટિ અને બળનો હેતુ થાય છે, (તેમજ તેમને દુ ખી સાભળીને) કોઇને શોકાદિ સ કલ્પથી તનુ-દૌર્બલ્યાદિ ફળ થાય છે, તેવી રીતે દૂરસ્થ સિદ્ધાત્મા છતે વિશુદ્ધ પરિણામથી ધર્મરૂપ ફળ થાય છે, અને અશુદ્ધ પરિણામથી પાપરૂપ ફળ થાય છે. (એટલે સિદ્ધાદિ આલ બન) દૂર હોય કે નજીક હોય, એમા શો ભેદ છે ? અથવા તદ્ગુણ બહુમાનરૂપ શુભ પરિણામ તે આત્મ સ્વભાવ છે, તેનાથી (વિપરીત જે કઇ અનાત્મરૂપ વસ્તુ હોય) તે સર્વ દૂરજ છે અને આલ બનથી (વિચારવામા આવે,) તો અર્હદાદિ સર્વ તેની નજીકજ છે. (એટલે સિદ્ધોની અ દર દૂરપણુ કેવી રીતે હોઈ શકે.) જો સ્વપરિણામથીજ ધર્મા-ધર્મ થાય છે, તો પછી અહીં અર્હદાદિ બાહ્ય આલ બનથી શુ ? (એમ કહેવામા આવે તો) તે શુભ પરિણામ બ હ્ય આલ બનથીજ થાય છે, તેથી તે આલ બનની અપેક્ષા છે શુભા શુભ પરિણામ, એ ચિત્તનો ધર્મ હોવાથી વિજ્ઞાનની પેઠે હમ્મેશા બાહ્ય આલ બનથીજ પ્રવર્તે છે, તે માટે (મોક્ષાધિકારમા) બાહ્ય શુભ આલ બનનો પ્રયત્ન છે. ગમે તેવા આલ બનથી શુભ પરિણામ થાય, શુભાશુભ આલ બનનો ભેદ પાડવાનુ શુ પ્રયોજન છે ? (એમ કહેવામા આવે, તો) જેમ આલ બન રહિત શુભ પરિણામ નથી થતા, તેવી રીતે અશુભ આલ બનથી પણ તે નથી થતા. (અન્યથા નીલાદિકનુ શુકલાદિરૂપ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય,) પર તુ શુભ આલ બનથી પ્રાય શુભ પરિણામ થાય છે, અને અશુભ આલ બનથી અશુભ થાય છે, તેથી શુભ પરિણામના ગ્રહણ માટે અને અશુભના ત્યાગ માટે યત્ન કરવો જોઇએ અજ્ઞાની જીવને શુભાલ બનરૂપ મુનિપણામા પણ શુભ પરિણામ નથી જણાતા, અને નિ શીલને (અશુભાલ બનરૂપ નાસ્તિકપણામા) શુભ પરિણામ જણાય છે (તેથી ઉપર પ્રાય શબ્દ ગ્રહણ કર્યો છે.) જો શુભાશુભ પરિણામથીજ ફળ થાય છે, તો પછી પાત્રાપાત્રનો વિચાર કરવાથી શુ ? (એમ પૂછવામા આવે તો) જો શ્રાદ્ધઆતથી જ તેના શુભ પરિણામ હોય, તો શુભ પરિણામના નિમિત્તે શુભ ફળ થાય, પર તુ ઉન્મત્તની પેઠે તેના (નિ શીલપાત્રના) શુભ પરિણામ નથી, કેમકે વિપર્યાસના સદ્ભાવથી તેના તે પરિણામ શુભ નથી. મુનિવેષથી ઢકાએલા નિ શીલ મુનિને દાન આપનાર દાતા મુનિદાનનુ (સ્વર્ગાદિ) ફળ પામે છે, તેવી રીતે કુલિ ગીને આપનાર દાતા પણ મુનિદાનનુ ફળ કેમ ન પામે ? (એમ પૂછવામા આવે, તો) મુનિલિ ગ

એ ગુણોનુ સ્થાન છે, તે ગુણોથી તે રહિત હોય, તો પણ પ્રતિમાની પેઠે તે પૂજ્ય છે, પરન્તુ કુલિગી તો અયોગ્ય હોવાથી સ્થાનશુદ્ધિથી પણ પૂજવા યોગ્ય નથી કુલિગીને વિષે પણ કેવળજ્ઞાન થાય છે, (તો પછી સ્થાનશુદ્ધિથી તે કેમ પૂજ્ય ન ગણાય ? એમ કહેવામા આવે, તો) તે કેવળજ્ઞાન ભાવલિગથી થાય છે, કુલિગથી નથી થતુ. કેમકે મુનિલિગ કેવળજ્ઞાનનુ અગ થાય છે, તેથી તે પૂજ્ય છે એ કારણથી પરિણામની વિશુદ્ધિ ઇચ્છનારાએ ભવ્ય જીવોના બોધને અર્થે હમ્મેશા શુભાલ મનથી જિનાદિકની પૂજા કરવી. ૩૨૮૨-થી-૩૨૯૪

શ્રીનમસ્કાર નિર્યુક્તિ સમાસ.

॥ नमोक्कारनिज्जुत्तीभाष्यम् ॥ ॥ नमो सुयदेवयाए नमो जिनाय ॥

હવે સામાયિક સૂત્ર સબધી સૂત્ર સ્પર્શિકિ નિર્યુક્તિ કહે છે

कयपंचनमोक्कारो करेइ सामाइयं तु सोऽभिहिओ ॥
सामाइयगमेव य ज सो सेसं अओ वोच्छ ॥३२९५॥१०२६ ३४२॥

एत्थ य सुत्ताणुगमो सुत्तालावयकओ य निक्खेवो ।
सुत्तप्फासनिजुत्ती नया य पइसुत्तमायोज्जा ॥ ३२९६ ॥
अणुगतव्वं सुत्त सुत्ताणुगमाणुसारओ त च ।
सुत्तं करेमि भते ! सामाइयमेवमाईय ॥ ॥ ३२९७ ॥
तस्स कयप्पयणासो सुत्तप्फासं भणामि तत्थेव ।
सुत्तालावयणास नए य वोच्छामि सभवओ ॥ ३२९८ ॥

करणे भए य अंते सामाइय सव्वए य वज्जे य ॥
जोगे पच्चक्खाणे जावज्जीवाए तिविहेग ॥ ३२९९ ॥१०२८ ३४३॥

सुत्त करेमि भणिए धाऊ विहिओ जओ डुकृञ करणे ।
तेण करेमि वयणओ गम्मइ करण तदत्थो त्ति ॥ ३३०० ॥
करणं किरिया भावो सभवओ चेह छव्विह त च ।
नाम ठवणा दविए खेत्ते काले य भावे य ॥ ३३०१ ॥

ગાથાર્થ -પચ નમસ્કાર કરીને (શિષ્ય) સામાયિક કરે છે, કેમકે તે પચ નમસ્કારને સામાયિકનુ અગ કહેલ છે. તે પછી શેષ-સામાયિક સૂત્રની વ્યાખ્યા કરીશ. અહીં (સૂત્ર વ્યાખ્યાનમા) સૂત્રાનુગમ, સૂત્રાલાપક કૃત નિક્ષેપ, સૂત્ર સ્પર્શિક-નિર્યુક્તિ અને દરેક સૂત્રે યોજવાયોગ્ય નયો (કહેવાશે) અનુયોગ દ્વારોક્ત સૂત્રાનુગમ સારથી (અહીનાક્ષરાદિરૂપ) સૂત્રની વ્યાખ્યા કરવી, અને તે સૂત્ર (करेमि भंते सामाइयं ') હે ભગવન્ત ! હુ સામાયિક કરૂ છુ ઇત્યાદિરૂપે કહેવુ (આનો અર્થ મૂળ આવશ્યકની ટીકાથી જાણવો. અહી તેના દરેક પદનુ વ્યાખ્યાન કરાશે) તે સૂત્રનો પદન્યાસ કરીને (પદો ઉચ્ચારીને) સૂત્ર સ્પર્શ કહીશ. તથા તે સૂત્રમા સૂત્રાલાપકનો નિક્ષેપ અને નયો યથાસભવ કહીશ

હે ભગવન્ત ? હું સર્વ સાવદ્ય યોગનો ત્યાગ કરીને યાવજ્જીવાદિ પર્યન્ત ત્રિવિધે સામાયિક કરૂં છું. (करेमि એ પદ આદિમાં છે, તે કરણાર્થમાં શાથી બતાવ્યું છે ? એમ પૂછવામાં આવે, તો) करेमि એ સૂત્ર કહે છતે डुकृञ् करणे-કૃધાતુનો અર્થ કરણાર્થે છે, તેથી કરોને करोमि એ વચનથી તેનો અર્થ કરણ જણાય છે. કરણ એટલે ક્રિયા અથવા ભાવ. તેનો શબ્દાર્થ યથાસંભવ અહીં કહેવો તે કરણ નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એમ છ પ્રકારે છે ૩૨૯૫-થી-૩૩૦૧

હવે નામ-સ્થાપના-અને દ્રવ્ય કરણનું સ્વરૂપ કહે છે.

नाम नामस्स व नामओ व करणं ति नामकरणं ति ।
ठवणा करणनासो करणागारो व जो जस्स ॥ ३३०२ ॥
त तेण तस्स तम्मि व समवओ व किरिया मया करण ।
दव्वस्स व दव्वेण व दव्वम्मि व दव्वकरणं ति ॥ ३३०३ ॥
दव्वकरण ति सण्णाकरण दंतकरणाइय बहुहा ।
सण्णा नाम ति मई त नो नाम जमभिहाण ॥ ३३०४ ॥
जं वा तदत्थविगले कीरइ दव्व तु दवणपरिणामं ।
दंतकरणाइ न हि त तदत्थसुन्न नवा सद्दो ॥ ३३०५ ॥
जइ म नदत्थविहीण तो किह दव्वकरण जओ तेण ।
दव्व कीरइ सण्णाकरण ति य करणरुढीओ ॥ ३३०६ ॥
नोसण्णाकरण पिय दव्वस्साऽऽदवरणसण्ण पि ।
तक्किरियाभावाओ पओगओ वीससाओ य ॥ ३३०७ ॥
साइयमणाइय वा अजीवदव्वाण वीससाकरणं ।
धम्मा ऽधम्म नहाणं अणाइ सघायणाकरणं ॥ ३३०८ ॥

ગાથાર્થ નામ એજ કરણ તે નામકરણ, અથવા નામનું કરણ યા નામથી કરણ તે નામ કરણ કરણનો ન્યાસ અથવા જે કરણનો (દાતરડાદિકનો આકાર લાકડાદિકને વિષે સ્થપાય તે સ્થાપના કરણ તથા તે, તે વડે, તેનું, અને તે છતે જે ક્રિયા તે કરણ છે, અથવા યથાસંભવ દ્રવ્યનું, દ્રવ્ય વડે, અને દ્રવ્યને વિષે જે કરણ તે દ્રવ્યકરણ. તે આગમથી અને નોઆગમથી બે પ્રકારનું છે તેના વળી ભેદ યાવત્ જ્ઞશરીરભવ્યશરીરવ્યતિરિક્ત તે (સંજ્ઞાકરણ અને નો સંજ્ઞાકરણ એમ વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યકરણ બે પ્રકારે છે,) દ્રવ્યકરણ તે સંજ્ઞાકરણ તે પેલું કરણાદિ બહુ પ્રકારે છે. સંજ્ઞા એટલે નામ કહેવાય છે, (તો પછી સંજ્ઞાકરણ અને નામકરણમાં શો તફાવત છે ?) એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે નામ એ અભિધાન માત્ર છે, અથવા તદર્થશૂન્ય વસ્તુમાં સંકેત માત્ર નામકરણ છે, અને દ્રવ્યકરણ તો પેલું કરણાદિ દ્રવ્યકરણ તે તદર્થશૂન્ય નથી, તેમ કેવળ શબ્દરૂપ પણ નથી (એટલો એ એમાં તદર્થશૂન્ય નથી, તો તેને દ્રવ્યકરણ કેમ કહેવાય ? (ભાવકરણ કહેવું જોઇએ.) પેલું કરણાદિ દ્રવ્ય કરાય છે, તેથી કરણ રૂઢિને લીધે તેને સંજ્ઞા કરણ કહેવાય છે અરૂઢ કરણ સંજ્ઞાવાળું છતાં પણ દ્રવ્યના પ્રયોગ અને વિસસાથી તત્ક્રિયાના સદ્ભાવથી નો સંજ્ઞાકરણ કહેવાય છે. અજીવ દ્રવ્યોનું વિસસા કરણ સાદિ-અનાદિ હોય છે, અને ધર્મા-ધર્મ-આકાશનું સંઘાતનાકરણ અનાદિ રૂપ હોય છે. ૩૩૦૨ થી ૩૩૦૮

નામ એજ કરણ તે નામકરણ અથવા નામનુ કરણ, યા નામથી કરણ તે નામ કરણ કહેવાય છે. કરણ શબ્દનો ન્યાસ તે, અથવા દાતરડાદિ કરણના આકારનો કાષ્ટાદિમા વિન્યસ્ત કરેલો હોય, તે સ્થાપનાકરણ કહેવાય છે.

જે કરાય તે કરણ. અહીં કરણ શબ્દ કર્મસાધનમાં છે જે વડે કરાય તે કરણ, આમા કરણ શબ્દ કરણ સાધન છે. જે દ્રવ્યની કૃતિ તે કરણ. અહીં કરણ શબ્દ ભાવસાધનમા છે. તેમા કરાય તે કરણ. અહીં અધિકરણ સાધન છે. આ કર્મ-કરણ-અને અધિકરણ પક્ષમા દ્રવ્ય એજ કરણ સમજવુ, અથવા બીજા પણ યથાસભવ ષષ્ઠિતત્પુરૂષાદિ સમાસની અપેક્ષાએ ક્રિયા એજ કરણ માનેલ છે. જેમકે-દ્રવ્યનુ કરણ તે દ્રવ્યકરણ, અથવા દ્રવ્યવડે કરણ તે દ્રવ્યકરણ, અથવા દ્રવ્યને વિષે કરણ તે દ્રવ્યકરણ. આ દ્રવ્ય કરણ ત્રણ પ્રકારે છે, તેમા આગમથી દ્રવ્ય કરણ અને નોઆગમથી દ્રવ્યકરણનો વિચાર સુગમ હોવાથી, તે મૂકીને ત્રીજો પ્રકાર જ્ઞશરીર-ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય કરણનો વિચાર કહીએ છીએ તે સજ્ઞાકરણ અને નોસજ્ઞાકરણ એમ બે પ્રકારે છે. તેમા પહેલુ દ્રવ્યસજ્ઞાકરણ પેલુકાદિ બહુ પ્રકારે છે. લાટ દેશમા રૂની જે પુણીઓ કરાય છે, તે પુણીઓને મહારાષ્ટ્રમા પેલુ કહે છે. એ પુણીઓ બનાવવાને વાસની જે સળી તેને પેલુકરણ કહેવાય. આદ શબ્દથી સાદડી બનાવવાને વાઇલનકાદિ કઠ કરણ કહેવાય, તે સિવાય ઉપકરણ વિશેષ રૂપ કાડનુ કારણ, તે કાડકરણ કહેવાય, તેમજ વાર્તાકરણ વિગેરે બીજા પણ પ્રસિદ્ધ લોકસજ્ઞાવિશિષ્ટ કરણ તે દ્રવ્યસજ્ઞાકરણ જાણવા

શિષ્ય —ભગવન્ ! સજ્ઞા એ નામજ કહેવાય છે, અને જો એમ હોય, તો સજ્ઞા કરણ અને નામકરણમા કશો ભેદ ન રહ્યો ?

આચાર્ય —" કરણ " એ અક્ષર ત્રયાત્મક કેવળ નામ માત્ર છે, દ્રવ્ય નથી. અથવા કરણ રૂપ અર્થરહિત વસ્તુની અદર સકેત માત્રથી " કરણ " એવુ નામ કરાય છે, તે નામકરણ કહેવાય છે, અને પેલુકરણાદિ તો દ્રવ્ય છે, તે દ્રવ્ય તે તે પુણી કરણાદિ રૂપે પરિણામ પામતુ હોવાથી કરણ શબ્દાર્થથી રહિત નથી, તેમ તે કરણ શબ્દ અભિધાન માત્ર રૂપ પણ નથી, એ પ્રમાણે નામકરણ અને સજ્ઞાકરણમા તફાવત છે.

શિષ્ય —જો સજ્ઞાકરણ તદર્થશૂન્ય નથી, તો પછી તેને દ્રવ્ય કરણ શાથી કહો છો ? તેને તો ભાવકરણજ કહેવુ જોઇએ.

આચાર્ય —પેલુકરણાદિ સજ્ઞાકરણ વડે પુણિકાદિ દ્રવ્ય કરાય છે, તેથી કરીને 'દ્રવ્યનુ જે કરણ તે દ્રવ્યકરણ' એ વ્યુત્પત્તિથી દ્રવ્ય કરણ કહેવાય છે, અને સજ્ઞાકરણ તો કરણ રૂઢિથી કહેવાય છે કેમકે લોકમાં એ કરણ સજ્ઞાથી રૂઢ છે.

દ્રવ્યના પ્રયોગથી અને વિસ્રસાથી એમ બે પ્રકારે નોસજ્ઞાકરણ થાય છે. તેમા કરણ રૂપ સજ્ઞાનો અભાવ હોવાથી તેને નોસજ્ઞાકરણ કહેવાય છે

શિષ્ય —જો એમા કરણ સજ્ઞા નથી, તો તેને કરણ કેમ કહેવાય ?

આચાર્ય —શરીર-અભ્ર-ઇન્દ્રધનુષ આદિમા કરણ સજ્ઞા નથી, તોપણ તેમાં પ્રયોગ-વિસ્રસાજનિત કરણક્રિયા હોય છે, તેથી તેની અપેક્ષાએ તેઓનુ કરણપણુ વિરૂદ્ધ નથી, એમા અજીવ દ્રવ્યોનુ વિસ્રસાકરણ સાદિ-અનાદિ રૂપ છે. ધર્મા-ધર્મ આકાશાસ્તિકાયનુ સઘતનાકરણ (પ્રદેશોનુ પરસ્પર એકત્ર અવસ્થાન રૂપ કરણ) અનાદિ રૂપ જાણવુ. ૩૩૦૨ થ ૩૩૦૮

હવે ધર્માસ્તિકાયાદિનુ કરણપણુ સાદિ-અનાદિ રૂપે સિદ્ધ કરે છે.

नणु करणमणाईयं च विरुद्धं भण्णए न दोसोऽय ।
अन्नोन्नसमाहाणं जमिह करण न निव्वत्ती ॥ ३३०९ ॥
अहव परपच्चयाओ संजोगाइ करणं नभाईणं ।
सातीउवयाराओ पज्जायादेसओ वावि ॥ ३३१० ॥
चक्खुसमचक्खुस पिय साईअं रूविवीससाकरणं ।
अब्भाणुप्पभिईण बहुहा सघाय-भेयकय ॥ ३३११ ॥
होइ पओगो जीववावारो तेण ज विणिम्माणं ।
सज्जीवमजीव वा पओगकरणं तय बहुहा ॥ ३३१२ ॥
सज्जीव मूलुत्तरकरणं मूलकरणं जमाईए ।
पचण्ह देहाण उत्तरमाइत्तियस्सेव ॥ ३३१३ ॥
मूलकरण सिरो-रस-पट्ठी-बाहो-दरो-रुनिम्माण ।
उत्तरमवसेसाण करण केसाइकम्म च ॥ ३३१४ ॥
सठवणमणेगविह दोण्हं पढमस्स भेसजेहिं पि ।
वण्णाईण करण परिकम्म तइयए नत्थि ॥ ३३१५ ॥

ગાથાર્થ -અનાદિ કરણ, એ કથનવિરૂદ્ધ છે (એમ કહેવામા આવે તો તેના ઉત્તર) કહીએ છીએ કે તે દોષ નથી, કેમકે અહીં જે કરણ માન્યુ છે, તે અન્યોઅન્ય સહતિ રૂપ માન્યુ છે, પણ નવીન ઉત્પત્તિરૂપ નથી માન્યુ અથવા સયોગાદિ પર પ્રત્યયથી આકાશાદિનુ કરણ ઉપચારથી સાદિમાન જાણવુ અથવા પર્યાયની અપેક્ષાએ પણ તે સાદિમાન જાણવુ, અભ્ર-અણુ વિગેરે ચાક્ષુષ-અચાક્ષુસ રૂપી અજીવનુ વિસ્રસાકરણ સાદિમાન છે, તે અભ્ર અણુ આદી સઘાત-અને ભેદથી બહુ પ્રકારે છે. જીવનો વ્યાપાર તે પ્રયોગ છે, તેનાથી જે નિર્માણ તે પ્રયોગકરણ છે તે સજીવાજીવાદિ બહુ પ્રકારે છે સજીવ કરણ મૂલુત્તર ભે૰ બે પ્રકારે છે, પાચે શરીરોનુ જે આદ્ય સઘાત કરણ તે મૂળ કરણ છે, અને ઉત્તર કરણ તે પ્રથમના ત્રણ શરીરનુજ છે. મસ્તક-ઊર-પીઠ-બાહુ-ઉદર અને ઉરૂદ્વયનુ નિર્માણ તે મૂળ કરણ છે, અને શેષ ઉપાગાદિ તથા કેશાદિ કર્મનુ નિર્માણ તે ઉત્તર કરણ છે. પ્રથમના બે શરીરનુ અનેક પ્રકારે સસ્થાપન, ઔષધાદિ વડે વર્ણાદિ કરવુ, તે પણ તેનુ ઉત્તર કરણ છે, ત્રીજા શરીરમા તો એવુ પરિકર્મજ નથી ૩૩૧૫

શિષ્ય —ભગવન્ ! વસ્તુને ઉત્પન્ન કરવી, તે કરણ કહેવાય છે, અને તે ઘટ-કટ-શકટાદિની જેમ આદિમાનજ હોય છે. વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવાથી કરણ અનાદિ છે, એમ કહેવુ એ " મારી માતા વન્ધ્યા છે " ઇત્યાદિ કથનની પેઠે સર્વથા વિરૂદ્ધ છે.

આચાર્ય —ધર્માસ્તિકાયાદિના પ્રદેશોનુ જે પરસ્પર સમુદીત અવસ્થાન તેને અહીં કરણરૂપે માનેલ છે, પરન્તુ વસ્તુની અપૂર્વ કૃતિ તેને કરણ નથી માન્યુ. ધર્માસ્તિકાયાદિના પ્રદેશરાશિનુ જે સમુદીત અવસ્થાન છે, તે અનાદિ કાળથી હોવાથી તેનુ અનાદિપણુ કઈ વિરૂદ્ધ નથી.

અથવા એ ધર્માસ્તિકાયાદિનુ કરણ ઉપચારથી આદિમાન પણ હોય છે. જેમકે

આકાશાદિનો ઘટાદિ વિગેરેની સાથે સંયોગ, તે સાદિ-સપર્યવસાન હોય છે, તેથી કરીને તેઓનો ઘટાદિ સાથે જે સંયોગ કરવો, તે સાદિમાન હોય છે અથવા પર્યાયની અપેક્ષાએ જૈનોના મતે સર્વ વસ્તુ સાદિ-અપર્યવસિત છે તેથી કરીને આકાશ વિગેરેનું કરણ પર્યાયની અપેક્ષાએ સાદિમાન છે એ પ્રમાણે અરૂપિ અજીવ દ્રવ્યોનું વિસ્રસાકરણ સાદિ-અનાદિ રૂપે સમજવું

હવે રૂપી અજીવ દ્રવ્યોના વિસ્રસાકરણનો વિચાર કરીએ તે બે પ્રકારે છે અભ્ર ઇન્દ્ર ધનુષ વિગેરેનું વિસ્રસાકરણ ચક્ષુથી જણાય છે, તેથી તે ચાક્ષુષ વિસ્રસાકરણ કહેવાય, અને પરમાણુ દ્વયણુકાદિનું વિસ્રસાકરણ ચક્ષુને અગોચર હોવાથી, તે અચાક્ષુષ વિસ્રસાકરણ કહેવાય. આ બન્ને પ્રકારનું રૂપી અજીવનું વિસ્રસાકરણ સંઘાત-ભેદ કૃત અનેક પ્રકારે સાદિમાન છે. જેમકે અભ્રાદિનાં કેટલાંક પુદ્ગળો એકઠા થાય છે, અને કેટલાક છુટા પડે છે, તેથી તેઓના વિવિધ રૂપો થાય છે એજ પ્રમાણે દ્વયણુકાદિ સ્કંધોમા પણ સમજવું. પરમાણુનું કરણ તો સ્કંધથી ભેદ કૃતજ હોય છે કેમકે ભેદાદણુ (ત ૫-૨૭) ભેદથી પરમાણુ થાય છે અહીં જે કરણ કહ્યુ છે, તે સ્વભાવથી કૃતિરૂપ કહ્યુ છે, પણ જે કરાય તે કરણ, એમ નથી માન્યુ. એ પ્રમાણે બન્ને પ્રકારના વિસ્રસાકરણનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે પ્રયોગકરણનો વિચાર કરીએ. જીવનો વ્યાપાર તે પ્રયોગ કહેવાય. તેવા પ્રયોગવડે જે નિર્માણ કરવું, તે પ્રયોગકરણ કહેવાય આ પ્રયોગકરણ સજીવ અને અજીવ એમ ઘણા પ્રકારે છે તેના જ્યાં જીવ વિદ્યમાન હોય, તે સજીવ પ્રયોગ કરણ કહેવાય. તે ઔદારિકાદિ પાંચ શરીરોનું જાણવું. આ સજીવ પ્રયોગ કરણ પુનઃ મૂળ કરણ અને ઉત્તર કરણ એમ બે પ્રકારે છે. ઔદારિકાદિ પાંચે શરીરોના જે આદ્યપુદ્ગળ સંઘાતકરણ તે મૂળકરણ જાણવું, અને ઉત્તરકરણ તો પ્રથમના ત્રણ શરીરોનુંજ હોય છે. તૈજસ કાર્મણનું નથી હોતું.

શિષ્ય — પ્રથમના ત્રણ શરીરોને શિર, ઉર વિગેરે અંગો અને હાથ પગ અંગુલીઓ વિગેરે ઉપાંગો હોય છે, તેમા મૂળકરણ કયું ? અને ઉત્તરકરણ કયું ?

આચાર્ય.—ઔદારિકાદિ ત્રણ શરીરોમા શિર, ઉર વિગેરે આઠે અંગોનું નિર્માણ તે મૂળકરણ, અને શેષ હાથ પગ વિગેરે ઉપાંગોનું નિર્માણ તે ઉત્તરકરણ. તેમજ ઔદારિક વૈક્રિય શરીરના કેશ નખ દાંત વિગેરેના સંસ્કાર રૂપ જે કેશાદિ કર્મ તે પણ તેમનુ ઉત્તરકરણ છે વળી વિનષ્ટ કરણાદિ અવયવોને સંધાડવાદિ રૂપ, તથા લક્ષપાક તૈલાદિ ઔષધીવડે વર્ણાદિનું વિશિષ્ટ સંસ્કરણ કરવું, તે ઔદારિક શરીરનું ઉત્તરકરણ છે, અને કેશાદિના ઉપરચનરૂપ સંસ્કરણ તે વૈક્રિય શરીરનું ઉત્તરકરણ છે ત્રીજા આહારક શરીરમા કેશ નખ આદિનું પરિકર્મજ નથી, કેમકે સ્વરૂપથીજ તે વિશિષ્ટ પ્રકારના છે, તેથી તેને તેમ કરવાનું કંઇ પ્રયોજન નથી. ૩૩૦૯-થી-૩૩૧૫.

હવે બીજી રીતે જીવ પ્રયોગ કરણ ત્રણ પ્રકારે કહે છે

संघायण परिसाडणमुभय करणमहवा सरीराण ।
आदाणमुभयणसमओ तदंतराल च कालोऽसि ॥ ३३१६ ॥
खुड्डागभवग्गहणं तिसमयहीणं जहन्नमुभयस्स ।
पढ्ढतिय समओणं उक्कोसोंतरालकालोऽयं ॥ ३३१७ ॥

હવે ધર્માસ્તિકાયાદિનુ કરણપણુ સાદિ-અનાદિ રૂપે સિદ્ધ કરે છે.

नणु करणमणाईयं च विरुद्धं भण्णए न दोसोऽय ।
अन्नोन्नसमाहाण जमिह करण न निव्वत्ती ॥ ३३०९ ॥
अहव परपच्चयाओ सजोगाइ करणं नभाईणं ।
सातीउवयाराओ पज्जायादेसओ यावि ॥ ३३१० ॥
चक्खुसमचक्खुस पिय साईअं रुविवीससाकरणं ।
अब्भाणुप्पभिईणं बहुहा सघाय-भेयकय ॥ ३३११ ॥
होइ पओगो जीववावारो तेण जं विणिम्माण ।
सज्जीवमजीव वा पओगकरणं तय बहुहा ॥ ३३१२ ॥
सज्जीव मूलुत्तरकरणं मूलकरण जमाईए ।
पचण्ह देहाण उत्तरमाइत्तियस्सेव ॥ ३३१३ ॥
मूलकरण सिरो-रस-पट्ठी-बाहो-दरो-रुनिम्माण ।
उत्तरमवसेसाण करण केसाइकम्मं च ॥ ३३१४ ॥
सठवणमणेगविह दोण्हं पढमस्स भेसजेहिं पि ।
वण्णाईण करण परिकम्म तइयए नत्थि ॥ ३३१५ ॥

ગાથાર્થ -અનાદિ કરણ, એ કથનવિરૂદ્ધ છે (એમ કહેવામા આવે તો તેનો ઉત્તર) કહીએ છીએ કે તે દોષ નથી, કેમકે અહીં જે કરણ માન્યુ છે, તે અન્યોઅન્ય સહતિ રૂપ માન્યુ છે, પણ નવીન ઉત્પત્તિરૂપ નથી માન્યુ અથવા સયોગાદિ પર પ્રત્યયથી આકાશાદિનુ કરણ ઉપચારથી સાદિમાન જાણવુ અથવા પર્યાયની અપેક્ષાએ પણ તે સાદિમાન જાણવુ, અભ્ર-અણુ વિગેરે ચાક્ષુષ-અચાક્ષુસ રૂપી અજીવનુ વિસ્રસાકરણ સાદિમાન છે, તે અભ્ર અણુ આદી સઘાત-અને ભેદથી બહુ પ્રકારે છે જીવનો વ્યાપાર તે પ્રયોગ છે, તેનાથી જે નિર્માણ તે પ્રયોગકરણ છે તે સજીવાજીવાદિ બહુ પ્રકારે છે સજીવ કરણ મૂલુત્તર ભે૦ બે પ્રકારે છે, પાચે શરીરોનુ જે આદ્ય સઘાત કરણ તે મૂળ કરણ છે, અને ઉત્તર કરણ તે પ્રથમના ત્રણ શરીરનુજ છે. મસ્તક-ઉર-પીઠ-બાહુ-ઉદર અને ઉરૂદ્વયનુ નિર્માણ તે મૂળ કરણ છે, અને શેષ ઉપાગાદિ તથા કેશાદિ કર્મનુ નિર્માણ તે ઉત્તર કરણ છે. પ્રથમના બે શરીરનુ અનેક પ્રકારે સસ્થાપન, ઓષધાદિ વડે વર્ણાદિ કરવુ, તે પણ તેનુ ઉત્તર કરણ છે, ત્રીજા શરીરમા તો એવુ પરિકર્મજ નથી ૩૩૧૫

શિષ્ય —ભગવન્ ! વસ્તુને ઉત્પન્ન કરવી, તે કરણ કહેવાય છે, અને તે ઘટ-કટ-શકટાદિની જેમ આદિમાનજ હોય છે. વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવાથી કરણ અનાદિ છે, એમ કહેવુ એ “ મારી માતા વન્ધ્યા છે ” ઈત્યાદિ કથનની પેઠે સર્વથા વિરૂદ્ધ છે.

આચાર્ય --ધર્માસ્તિકાયાદિના પ્રદેશોનુ જે પરસ્પર સમુદીત અવસ્થાન તેને અહી કરણરૂપે માનેલ છે, પરન્તુ વસ્તુની અપૂર્વ કૃતિ તેને કરણ નથી માન્યુ . ધર્માસ્તિકાયાદિના પ્રદેશરાશિનુ જે સમુદીત અવસ્થાન છે, તે અનાદિ કાળથી હોવાથી તેનુ અનાદિપણુ કઈ વિરૂદ્ધ નથી.

અથવા એ ધર્માસ્તિકાયાદિનુ કરણ ઉપચારથી આદિમાન પણ હોય છે, જેમકે

આકાશાદિનો ઘટાદિ વિગેરેની સાથે સંયોગ, તે સાદિ-સપર્યવસાન હોય છે, તેથી કરીને તેઓનો ઘટાદિ સાથે જે સંયોગ કરવો, તે સાદિમાન હોય છે અથવા પર્યાયની અપેક્ષાએ જૈનોના મતે સર્વ વસ્તુ સાદિ-સપર્યવસિત છે તેથી કરીને આકાશ વિગેરેનું કરણ પર્યાયની અપેક્ષાએ સાદિમાન છે એ પ્રમાણે અરૂપિ અજીવ દ્રવ્યોનુ વિસ્રસાકરણ સાદિ-અનાદિ રૂપે સમજવુ

હવે રૂપી અજીવ દ્રવ્યોના વિસ્રસાકરણનો વિચાર કરીએ તે બે પ્રકારે છે અભ્ર ઇન્દ્ર ધનુષ વિગેરેનુ વિસ્રસાકરણ ચક્ષુથી જણાય છે, તેથી તે ચાક્ષુષ વિસ્રસાકરણ કહેવાય, અને પરમાણુ દ્વયણુકાદિનુ વિસ્રસાકરણ ચક્ષુને અગોચર હોવાથી, તે અચાક્ષુષ વિસ્રસાકરણ કહેવાય. આ બન્ને પ્રકારનુ રૂપી અજીવનુ વિસ્રસાકરણ સંઘાત-ભેદ કૃત અનેક પ્રકારે સાદિમાન છે. જેમકે અભ્રાદિના કેટલાક પુદ્ગળો એકઠા થાય છે, અને કેટલાક છુટાં પડે છે, તેથી તેઓનાં વિવિધ રૂપો થાય છે એજ પ્રમાણે દ્વયણુકાદિ સ્કંધોમાં પણ સમજવુ. પરમાણુનુ કરણ તો સ્કંધથી ભેદ કૃતજ હોય છે કેમકે ભેદાદણુ (ત ૫-૨૭) ભેદથી પરમાણુ થાય છે અહીં જે કરણ કહ્યુ છે, તે સ્વભાવથી કૃતિરૂપ કહ્યુ છે, પણ જે કરાય તે કરણ, એમ નથી માન્યુ. એ પ્રમાણે બન્ને પ્રકારના વિસ્રસાકરણનુ સ્વરૂપ કહ્યુ.

હવે પ્રયોગકરણનો વિચાર કરીએ. જીવનો વ્યાપાર તે પ્રયોગ કહેવાય. તેવા પ્રયોગવડે જે નિર્માણ કરવુ, તે પ્રયોગકરણ કહેવાય આ પ્રયોગકરણ સજીવ અને અજીવ એમ ઘણા પ્રકારે છે તેના જ્યા જીવ વિદ્યમાન હોય, તે સજીવ પ્રયોગ કરણ કહેવાય. તે ઔદારિકાદિ પાચ શરીરોનુ જાણવુ. આ સજીવ પ્રયોગ કરણ પુન મૂળ કરણ અને ઉત્તર કરણ એમ બે પ્રકારે છે. ઔદારિકાદિ પાચે શરીરોના જે આદ્યપુદ્ગળ સંઘાતકરણ તે મૂળકરણ જાણવુ, અને ઉત્તરકરણ તો પ્રથમના ત્રણ શરીરોનુજ હોય છે. તૈજસ કાર્મણનુ નથી હોતુ.

શિષ્ય — પ્રથમના ત્રણ શરીરોને શિર, ઉર વિગેરે અંગો અને હાથ પગ અંગુલીઓ વિગેરે ઉપાંગો હોય છે, તેમા મૂળકરણ કયુ ? અને ઉત્તરકરણ કયુ ?

આચાર્ય —ઔદારિકાદિ ત્રણ શરીરોમા શિર, ઉર વિગેરે આઠ અંગોનુ નિર્માણ તે મૂળકરણ, અને શેષ હાથ પગ વિગેરે ઉપાંગોનુ નિર્માણ તે ઉત્તરકરણ. તેમજ ઔદારિક વૈક્રિય શરીરના કેશ નખ દાંત વિગેરેના સંસ્કાર રૂપ જે કેશાદિ કર્મ તે પણ તેમનુ ઉત્તરકરણ છે વળી વિનષ્ટ કરણાદિ અવયવોને સંધાડવાદિ રૂપ, તથા લક્ષપાક તૈલાદિ ઔષધોવડે વર્ણાદિનુ વિશિષ્ટ સંસ્કરણ કરવુ, તે ઔદારિક શરીરનુ ઉત્તરકરણ છે, અને કેશાદિના ઉપરચનરૂપ સંસ્કરણ તે વૈક્રિય શરીરનુ ઉત્તરકરણ છે ત્રીજા આહારક શરીરમા કેશ નખ આદિનુ પરિકર્મજ નથી, કેમકે સ્વરૂપથીજ તે વિશિષ્ટ પ્રકારના છે, તેથી તેને તેમ કરવાનુ કંઇ પ્રયોજન નથી. ૩૦૯-થી-૩૩૧૫.

હવે બીજી રીતે જીવ પ્રયોગ કરણ ત્રણ પ્રકારે કહે છે

> संघायण परिसाडणमुभयं करणमहवा सरीराण ।
> आदाणमुयणसमओ तदंतराल च कालोऽसिं ॥ ३३१६ ॥
> खुड्डागभवग्गहणं तिसमयहीणं जहन्नमुभयस्स ।
> पल्लतिय समओणं उक्कोसोंऽतरालकालोऽयं ॥ ३३१७ ॥

दो विग्गहम्मि समया समओ सघायणाइ तेहूण ।
खुड्डागभवग्गहण सव्वजहण्णठिईकालो ॥ ३३१८ ॥
उक्कोसो समऊणो जो सो सघायणासमयहीणो
किह न दुसमयविहीणो साडणसमएऽवणीयम्मि ॥ ३३१९ ॥

ગાથાર્થ -અથવા શરીરોનુ સઘાતન, પરિશાટન, અને સઘાતપરિશાટન રૂપ એમ ત્રણ પ્રકારે કરણ છે સઘાતનનો અને પરિશાટનનો કાળ એક સમયનો છે, તથા સઘાતપરિશાટનો કાળ હવે કહેવાશે સઘાતપરિશાટન ઉભયનો જઘન્યકાળ ત્રણ સમયહીન ક્ષુલ્લક ભવ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક સમય ન્યૂન ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ છે આ એનો અતરાલ કાળ છે વિગ્રહ ગતિમા બે સમય અને એક સમય સઘાતાદિનો, એ ત્રણ સમયે હીન ક્ષુલ્લક ભવ પ્રમાણ સર્વથી જઘન્ય સ્થિતિકાળ છે. એક સમય ન્યૂન ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ જે ઉત્કૃષ્ટ કાળ કહ્યો છે, તે સઘાતના સમયથી હીન જાણવો. પરિશાટનનો એક સમય દૂર કરતા બે સમયહીન ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ કાળ કેમ ન કહેવાય? ૩૩૧૬-થી-૩૩૧૯

આદારિકાદિ શરીરોનુ સઘાતન, પરિશાટન, અને સઘાતપરિશાટ ઉભય રૂપ એમ ત્રણ પ્રકારનુ કરણ બીજી રીતે પણ છે. પૂર્વભવમા ઔદારિકાદિ શરીરને ત્યજીને આગળના ભવમા પુન પણ તે ગતિમા જે પુદ્ગળોનો સગ્રહ કરવો તે સઘાતન કહેવાય અને તે ઔદારિકાદિ શરીરોને તજતા છેલ્લા સમયે તે પુદ્ગળોનો જે સર્વથા ત્યાગ કરવો, તે પરિશાટન કહેવાય તથા સઘાતન સમય અને પરિશાટન સમયની વચ્ચેના સર્વ સમયોમા સઘાત પરિશાટ રૂપ ઉભય જાણવુ, કેમકે એ સર્વ સમયોમા પૂર્વગૃહિત પુદ્ગળોનો ત્યાગ અને બીજાનુ ગ્રહણ થાય છે પ્રથમના ત્રણ શરીરને સઘાત પરિશાટ અને એ ઉભયરૂપ ત્રણે પ્રકારનુ કરણ હોય છે, તૈજસ કાર્મણ શરીરને સઘાત કરણ નથી હોતુ, કેમકે તે પુદ્ગળોનો ત્યાગ કર્યા પછી પુન તેનુ ગ્રહણ થતુ નથી. માત્ર સઘાત, પરિશાટ ઉભયરૂપ એકજ કરણ તેને હોય છે એ ઔદારિકાદિ શરીરોના સઘાતનનો અને પરિશાટનનો કાળ એક એક સમયનો છે. તે બન્નેની વચમા સઘાત પરિશાટ ઉભયની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેનો જઘન્ય કાળ ત્રણ સમયહીન ક્ષુલ્લક ભવ પ્રમાણ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ ત્રણ પલ્યોપમમા એક સમય ન્યૂન પ્રમાણ છે

બે સમય વિગ્રહ ગતિમા અને એક સમય સઘાતનનો, એમ ત્રણ સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લકભવ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિકાળ સઘાતન પરિશાટન ઉભય રૂપનો છે

શિષ્ય -વિદિશામા રહેલો જીવ મરણ પામીને પહેલા સમયે દિશામા જાય, બીજા સમયે લોકની મધ્યમા પેસે, ત્રીજા સમયે ઉપર ઉચે જાય, અને ચોથા સમયે નાડી બહાર જાય, જયારે આ પ્રમાણે અવ ત્રસનાડીની બહારથી ઉર્ધ્વ લોકમા ત્રસ નાડીની બહાર નિગોદાદિ જીવ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે વિગ્રહ ગતિમા પ્રથમના ત્રણ સમય જાય, અને ચોથો સમય સઘાતમા જાય. એ પ્રમાણે ચાર સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ કાળ સઘાત, પરિશાટનો થાય. અને આપ તો ત્રણ સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવ પ્રમાણ જઘન્યકાળ કહો છો તેનુ શુ કારણ?

આચાર્ય —ચાર સમયવાળી વિગ્રહગતિમા જે આદ્ય સમય છે, તે પરભવ સબધી નથી ગણ્યો, પણ પૂર્વભવ સબધી ગણ્યો છે, કેમકે તે સમયે પૂર્વભવનુ શરીર મૂકાય

છે, વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ જે મુકાતુ હોય તે અમુક્ત છે, તેથી કરીને વિગ્રહ ગતિમાં ત્રણ સમય નહિ, પણ બે સમય સમજવા, અને ત્રીજો સમય સઘાતનો, એમ ત્રણ સમય ન્યૂન્ય જાણવા અથવા અહી જે વિગ્રહગતિ કહી છે, તે ત્રસ જીવ સબધી જાણવી. ત્રસ જીવો વધારેમા વધારે ત્રીજા સમયે ઉત્પત્તિ સ્થાન પામે છેજ. એટને ત્રણ સમય ન્યૂન ગણવામા કઇ દોષ નથી એ પ્રમાણે અમારૂ માનવુ છે, તત્ત્વ તો બહુ શ્રુત જાણે. ક્ષુલ્લક-ભવનુ પ્રમાણ બસો છપ્પન આવળીનુ છે. એક શ્વાસોશ્વાસમા સત્તર અધિક ક્ષુલ્લક ભવ થાય છે.

સઘાત-પરિશાટ ઉભયરૂપનો ઉત્કૃષ્ટકાળ ત્રણ પલ્યોપમમા એક સમય ન્યૂન છે, તે આ પ્રમાણે. જ્યારે કોઇ જીવ દેવગુરૂ આદિમા મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થયો હોય, તે ઉત્પન્ન થવાના પહેલા સમયે આહારિક શરીરનુ સઘાતન કરી, ત્રણ પલ્યોપમનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ ભોગવીને મરણ પામે, તેને સઘાતનનો એક સમય બાદ કરતા ત્રણ પલ્યોપમમા એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટકાળ સઘાત-પરિશાટ ઉભયરૂપનો થાય

શિષ્ય —મહારાજ! ત્રણ પલ્યોપમમા એક સમય ન્યૂન કેમ? બે સમય ન્યૂન થવો જોઇએ. કારણ કે જેમ શરીર ગ્રહણના પ્રથમ સમયે સવ સઘાત છે, તેમ શરીરનો ત્યાગ કરતા છેલ્લા સમયે સર્વ પરિશાટ છે, તેથી સઘાતનો એક સમય અને પરિશાટનો એક સમય, એમ બે સમય બાદ કરતા, ત્રણ પલ્યોપમમા બે સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટકાળ સઘાત-પરિશાટ ઉભયરૂપનો થાય. ૩૩૧૬ થી ૩૩૧૯

હવે ઉપરના કથનનુ વ્યવહાર-નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ સમાધાન કરે છે.

भण्णइ भवचरिमम्मि वि समए सघायसाडणे चेव ।
परभवपढमे साडणमओ तदूणो न कालो त्ति ॥ ३३२० ॥
जइ परपढमे साडो निव्विग्गहओ य तम्मि संघाओ ।
नणु सव्वसाड-सघायणाओ समए विरुद्धाओ ॥ ३३२१ ॥
जम्हा विगच्छमाण विगय उप्पज्जमाणमुप्पण्ण ।
तो परभवाइसमए मोक्खा-दाणाण न विरोहो ॥ ३३२२ ॥
चुइसमए नेहभवो इहदेहविमोक्खओ जहाऽतीए ।
जइ न परभवो वि नहिं ता सो को होउ ससारी ? ॥ ३३२३ ॥
नणु जह विग्गहकाले देहाभावे वि परभवग्गहण ।
तह देहाभावम्मि वि होज्जेह भवो त्ति को दोसो ? ॥ ३३२४ ॥
ज चिय विग्गहकालो देहाभावे वि तो परभवो सो ।
चुइसमए उ न देहो न विग्गहो जइ स को होउ ? ॥ ३३२५ ॥

(ઉપરના પ્રશ્નોના ઉત્તર) કહે છે કે ભવના છેલ્લા સમયે પણ સઘાત પરિશાટ ઉભય છે, કેવળ પરિશાટ તો પરભવના પહેલા સમયે છે, તેથી પરિશાટ ન્યૂન્યકાળ તેનો ન સમજવો જો પરભવના પ્રથમ સમયે પરિશાટ હોય, તો વિગ્રહરહિત ઉત્પન્ન થનારા-ને તેજ સમયે સઘાત થાય, અને તેથી એકજ સમયમા વિરૂદ્ધ એવા સવ પરિશાટ અને સઘાતન પ્રાપ્ત થશે (એમ કહેનામા આવે તો નિશ્ચયનયના મતે) નાશ પામતુ હોય, તે નાશ પામ્યુ, અને ઉત્પન્ન થતુ હોય, તે ઉત્પન્ન થયુ ગણાય, તેથી પરભવના આદ્ય-

સમયે ત્યાગ અને ગ્રહણનો વિરોધ નથી વળી જેમ અતીત જન્મમા આ ભવનુ શરીર નથી, તેમ ચ્યવન સમયે પણ આ ભવના શરીરના અભાવે આ ભવ નથી જો એ પ્રમાણે તે સમયે પરભવ નથી, તો તે સસારી જીવ કેવી રીતે કહેવાય? જેમ વિગ્રહકાળે શરીરના અભાવે પણ પરભવનુ ગ્રહણ થાય છે, તેમ શરીરના અભાવે પણ આ ભવનુ ગ્રહણ થાય, તો શુ દોષ છે? દેહના અભાવે (અપાન્તરાલ ગતિમા) વિગ્રહકાળ છે, તો તે પરભવ છે, પરન્તુ ચ્યવન સમયે જો શરીર નથી અને વિગ્રહ પણ નથી, તો તે શુ છે? ૩૩૨૦-થી-૩૩૨૫

આચાર્ય —ભવના છેલ્લા સમયે પણ સઘાત-પરિશાટ ઉભય હોય છે, શરીર પુદ્‌ગળોનુ જે કેવળ પરિશાટનજ થાય છે, તે તો પરભવનો પ્રથમ સમય જાણવો કેમકે નિશ્ચયનયના મતે परभव पढमे साडण-પરભવના પ્રથમ સમયે પરિશાટન થાય છે. તેથી સઘાત-પરિશાટ ઉભયનો કાળ સઘાત સમય અને પરિશાટ સમય, એમ બે સમયથી હીન નહિ, પણ સઘાતસમયથીજ હીન સમજવો.

વ્યવહારવાદી —જો એ પ્રમાણે પરભવના પ્રથમ સમયે સર્વ પરિશાટ માનવામા આવે, તો વિગ્રહરહિત ઋજુગતિએ ઉત્પન્ન થનારા જીવને તેજ સમયે સઘાત માનવો પડશે અને તેથી સર્વ પરિશાટ અને સઘાત એક સમયે સાથે પ્રાપ્ત થશે, સર્વ પરિશાટ એ પૂર્વ ભવ સબધી છે, અને સર્વ સઘાત એ ભવાતર સબધી છે, બન્ને ભવના શરીરની યુગપદ્ વિદ્યમાનતા અત્યન્ત વિરૂદ્ધ છે, તેથી ઉપરોક્ત કથન અયોગ્ય છે

નિશ્ચયવાદી —ક્રિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળનો ભેદ નથી, તેથી કરીને પૂર્વ ભવનુ શરીર પરભવના આદ્યસમયે મૂકાતુ હોવાથી મૂકાએલુજ છે, અને આગળના ભવનુ શરીર ઉત્પન્ન થતુ હોવાથી ઉત્પન્ન થએલુજ છે આમ હોવાથી તદ્‌ભવ યોગ્ય શરીર પુદ્‌ગળોનો ત્યાગ અને ગ્રહણ એક સમયે માનવામા કઇ વિરોધ નથી

વળી મરણ સમય તે પરભવનો આદ્યસમયજ માનવો જોઇએ, એમ ન માનવામા આવે તો દોષ પ્રાપ્ત થાય મરણ સમયે એટલે આ ભવનુ શરીર અને આયુપુદ્‌ગળનો સર્વ પરિશાટ થતી વખતે આ ભવ નથી હોતો, કેમકે તે વખતે આ ભવનુ શરીર અને આયુ મુકાય છે, પૂર્વે કહ્યા મુજબ ક્રિયા કાળ અને નિષ્ઠાકાળ અભિન્ન હોવાથી જે મૂકાતુ હોય, તે સર્વથા મૂકાએલુજ છે જેમ અતીત જન્મની અદર આ શરીરના અભાવે આ ભવ નથી, તેમ મરણ સમયે પણ તે નથી કેમકે આ ભવના શરીરનો અભાવ ત્યા પણ છેજ. આમ હોવાથી તે મરણ સમયે જો પરભવ ન માનવામા આવે, તો સસારી જીવને શુ કહેવાશે? કેમકે તે વખતે આ ભવનો યુક્તિથી નિષેધ કર્યો છે, અને પરભવ માનતા નથી, વળી સસરી હોવાથી મુક્તાત્મા પણ નહિ કહેવાય, કેવળ વ્યપદેશ રહિતજ થશે.

વ્યવહારવાદી —જેમ વિગ્રહકાળે-વિગ્રહગતિથી પરભવમા જતી વખતે પરભવના શરીરનો અભાવ છતા પણ જીવને નારકાદિ પરભવનો વ્યપદેશ થાય છે, તેમ મરણ સમયે આ ભવના શરીરનો અભાવ છતા પણ જો આ ભવનો વ્યપદેશ થાય, તો શુ દોષ છે? કઇજ નહિ, કેમકે ન્યાય ઉભયત્ર સમાન છે.

નિશ્ચયવાદી —અપાન્તરાલ ગતિમા જીવનો વિગ્રહકાળ છે, પણ પૂર્વભવકાળ નથી, તેથીજ દેહના અભાવે પણ પરભવનુ આયુ ઉદીર્ણ થવાથી પરભવનો વ્યદેશ કરાય છે, પૂર્વ ભવનુ આયુ પૂર્વે નિર્જીર્ણ થવાથી આયુરહિત જીવ સસારમા રહે નહિ. મરણ સમયે પૂર્વભવનો દેહ નથી, કેમકે તે તજી દીધેલ છે, વિગ્રહકાળ પણ નથી, કેમકે વક્રગતિનો

ત્યાં અભાવ છે. વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી મરણ સમય તે આ ભવ અને પરભવના સમયોમાંથી કયો સમય ગણાય?

વ્યવહારવાદી --જેમ વિગ્રહકાળે પરભવના શરીરના અભાવે પરભવ કહેવાય છે, તેમ મરણ સમયે પણ આ ભવના શરીરના અભાવે આ ભવ કહેવામાં શું હરકત છે?

નિશ્ચયવાદિ —તે યોગ્ય નથી, કેમકે દૃષ્ટાન્ત અને દાર્ષ્ટાન્તિકની વિષમતા છે. મરણ સમયે જેમ આ ભવના શરીરનો અભાવ છે, તેમ આ ભવના આયુષનો પણ અભાવ છે, તેથી કરીને આયુષ્ય ઉદયના અભાવે મરણ સમય તે આ ભવ કેવી રીતે થઇ શકે? વિગ્રહકાળે તો પરભવના આયુનો ઉદય હોવાથી તે વખતે પરભવ કહી શકાય. માટે વિગ્રહકાળની પેઠે પરભવાયુના ઉદયથી મરણ સમય તે પરભવ છે, એમ માનવું યોગ્ય છે, અન્યથા મરણ સમયે જીવ સંસારી અથવા મુકત બેમાંથી એક પણ નહિ કહી શકાય. એ પ્રમાણે ઔદારિક સંઘાત-પરિશાટ-અને ઉભયનો કાળ કહ્યો. ૩૩૨૦-થી-૩૩૨૫

હવે ઔદારિક સંઘાત-પરિશાટ-અને ઉભયનો અન્તરકાળ કહે છે

सघायनरकालो जहन्नओ खुड्डय तिसमऊण ।
दो विग्गहम्मि समया तइओ सघायणासमओ ॥ ३३२६ ॥
तेहूण खुड्डभव धरिउ परभवमविग्गहेणेव ।
गतूण पढमसमए सघायओ स विन्नेओ ॥ ३३२७ ॥
उक्कोस तेत्तीस समयाहियपुव्वकोडिअहियाइ ।
सो सागारोवमाइ अविग्गहेणेह सघाय ॥ ३३२८ ॥
काऊण पुव्वकोडिं धरिउ सुरजेट्ठमाउय तत्तो ।
भोत्तूण इह तइए समए सघायय नरस्स ॥ ३३२९ ॥
उभयंतर जहण्णं समओ निव्विग्गहेण सघाए ।
परमं सतिसमयाइ तेत्तीसं उयहिनामाइ ॥ ३३३० ॥
अणुभविउ देवाइसु तेत्तीसमिहागयस्स तइयम्मि ।
समए संघायाओ दुविह साडतर वोच्छ ॥ ३३३१ ॥
खुड्डागभवग्गहणं जहन्नमुक्कोसय च तेत्तीस ।
त सागरोवमाइ सपुण्णा पुव्वकोडी य ॥ ३३३२ ॥

ગાથાર્થ -સંઘાતનો અન્તરકાળ જઘન્યથી એક ક્ષુલ્લક ભવમાં ત્રણ સમય ન્યૂન પ્રમાણ છે. તેમાં બે સમય વિગ્રહ ગતિમાં અને ત્રીજો સમય સંઘાતનનો એ ત્રણ સમયે ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવ ધારણ કરીને પરભવમાં વિગ્રહ રહિત જઇને પહેલા સમયે સંઘાતન કરવાથી તે અન્તરકાળ જાણવો. તથા ઉત્કૃષ્ટ અન્તરકાળ તેત્રીસ સાગરોપમ ઉપર પૂર્વ કોડી અધિક એક સમય પ્રમાણ છે, અવિગ્રહ ગતિએ સંઘાતન કરીને પૂર્વ કોડી પ્રમાણ આયુ ભોગવીને, તે પછી તેત્રીસ સાગરોપમનું ઉત્કૃષ્ટ દેવાયુ ભોગવીને અહીં ત્રીજા સમયે સંઘાતન કરનારા તેને તેટલો અંતરકાળ જાણવો. વિગ્રહરહિત સંઘાતન કરનારાને સંઘાત-પરિ-

શાટ ઉભયનુ જઘન્ય અન્તર એક સમયનુ, અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર ત્રણ સમય અધિક તેત્રીસ સાગરોપમનુ છે. તે દેવાદિકમા તેત્રીસ સાગરોપમ આયુ અનુભવીને અહી આવીને ત્રીજા સમયે સઘાતન કરનારાને એ થાય છે હવે બે પ્રકારે પરિશાટનુ અન્તર કહીશુ. જઘન્યથી ક્ષુલ્લક ભવ પ્રમાણુ અને ઉત્કૃષ્ટથી તેત્રીસ સાગરોપમ અધિક સંપૂર્ણ પૂર્વ-કોડી પ્રમાણુ છે. ૩૩૨૯-થી-૩૩૩૨

એક વખત ઔદારિક શરીરનો સઘાત કરીને ફરી તેનો સંઘાત કરતા ઔદારિક સઘાતનો જઘન્ય અન્તરકાળ ત્રણુ સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવ પ્રમાણુ થાય તેટલો કાળ જ્યારે કોઇ એકેન્દ્રિયાદિ જીવ મરણ પામીને બે સમયનો વિગ્રહ કરી ક્ષુલ્લક ભવ પ્રમાણુ આયુવાળા પૃથ્વ્યાદિમા ઉત્પન્ન થયો હોય, ત્યા ત્રીજા સમયે ઔદારિક શરીરનો સઘાત કરીને ઉપરોક્ત ત્રણ સમય ન્યૂન્ય ક્ષુલ્લક ભવ પ્રમાણુ કાળ સુધી સઘાત-પરિશાટ ઉભય કરીને મૃત્યુ પામી વિગ્રહ રહિત ઋજુગતિએ પુનર્ભવમા પૃથ્વી આદિકમા ઉત્પન્ન થઇને ઔદારિક શરીરનો સઘાત કરે, ત્યારે તે જીવને ઔદારિક શરીરના સઘાતનો જઘન્ય અન્તર કાળ ત્રણ સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવ પ્રમણુ થાય.

તેત્રીસ સાગરોપમ ઉપર સમયાધિક પૂર્વ કોટિ વર્ષ પ્રમાણુ ઔદારિક શરીર સ-ઘાતનો ઉત્કૃષ્ટ અન્તરકાળ હોય છે, તે આ પ્રમાણે, જ્યારે કોઇ જીવ પૂર્વભવમાથી વિગ્રહ રહિત અહી મનુષ્યભવમા આવી, પ્રથમ સમયે સઘાત કરી, પૂર્વકોટિ વર્ષ પ્રમાણ આયુ પાળીને, તે પછી ઉત્કૃષ્ઠ આયુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ અનુત્તર દેવલોકમા અનુભવી, ત્યાથી ચ્યવીને બે સમયનો વિગ્રહ કરે. અહી વિગ્રહના બે સમયમાથી એક સમય પ્રથ-મના પૂર્વકોટીમા નાખવો, એમ થવાથી તેત્રીસ સાગરોપમ ઉપર સમયાધિક પૂર્વકોટી પ્રમાણુ ઔદારિક શરીરના સઘાતનો ઉત્કૃષ્ટ અન્તરકાળ થાય, ઉપલક્ષણથી પૂર્વકોટી પ્રમાણુ આયુવાળા મત્સ્યને અપ્રતિષ્ઠાન નરકમા ઉત્પન્ન થવાવડે આજ પ્રમાણે પુન મત્સ્યમા ઉત્પન્ન થવાથી આટલુ ઉત્કૃષ્ટ અતર જાણુવુ

સઘાત પરિશાટન ઉભયનુ અન્તર જઘન્યથી એક સમય પ્રમાણુ હોય છે. તે આ પ્રમાણે, ઔદારિક શરીરી જીવ સ્વ આયુ પયત સઘાત પરિશાટન ઉભય કરીને આગળના ભવમા અવિગ્રહ ગતિએ ઉત્પન્ન થઇ ઔદારિક સઘાત કરીને પુન પણુ સઘાત પરિશાટન ઉભય કરે તેને તે એક સઘાત સમય જઘન્ય અન્તર હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર ત્રણ સમય સહિત તેત્રીશ સાગરોપમનુ છે, તે આ પ્રમાણે. કોઇ મનુષ્યાદિ જીવ સ્વભવના છેલ્લા સમય સુધી સઘાતન પરિશાટન ઉભય કરીને અનુત્તર વિમાને અથવા અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવા-સામા તેત્રીસ સાગરોપમનુ આયુ અનુભવીને પુન ત્યાથી બે સમયની વિગ્રહ ગતિએ અહી આવીને ત્રીજા સમયે ઔદારિક સઘાતન કરીને તે પછી સઘાતન પરિશાટન ઉભય કરે, ત્યારે બે સમય વિગ્રહના એક સમય સઘાતનો અને તેત્રીસ સાગરોપમ દેવાદિ સબધી એમ તેત્રીસ સાગરોપમ અધિક ત્રણ સમય પ્રમાણુ સઘાતન પરિશાટન ઉભયનુ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર થાય છે

ઔદારિક પરિશાટનુ જઘન્ય અન્તર ક્ષુલ્લક ભવ પ્રમાણુ છે, અને ઉત્કૃષ્ઠ અન્તર તેત્રીસ સાગરોપમ અધિક પૂર્વ કોટિનુ છે

શિષ્ય.—જઘન્ય અન્તર ક્ષુલ્લક ભવમા એક સમય ન્યૂન અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર પણુ તેત્રીશ સાગરોપમ અધિક પૂર્વ કોટિમા એક સમય ન્યૂન પ્રમાણુ થાય, કેમકે જે જીવ ક્ષુલ્લક ભવ પ્રમાણુ આયુવાળા વનસ્પાત આદિમા ઉત્પન્ન થાય છે, "परभव पढमे

સાઽણ પરભવના પ્રથમ સમયે પરિશાટ થાય." એ વચનથી ક્ષુલ્લક ભવના પ્રથમ સમયે ઔદારિક શરીરનો સર્વ પરિશાટ કરે તે પછી ક્ષુલ્લક ભવના અન્તે મરીને પુનઃ પણ પરભવના આદ્ય સમયે ઔદારિક શરીરનો સર્વ પરિશાટ કરે એ પ્રમાણે ઔદારિક પરિશાટનું જઘન્ય અન્તર ક્ષુલ્લક ભવમાં એક સમય ન્યૂન પ્રમાણ થાય. એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ અન્તરમાં પણ એક સમય ન્યૂન પ્રમાણ થાય કેમકે જ્યારે કોઈ સંયતિ મનુષ્ય મરીને દેવભવમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં ઉપર કહ્યા મુજબ આદ્ય સમયે ઔદારિક શરીરનો સર્વ પરિશાટ કરીને તેત્રીસ સાગરોપમનું આયુ અનુભવી પૂર્વકોટિ વર્ષ આયુવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થઇ, મરીને પુનઃ પણ પરભવના આદ્યસમયે સર્વ પરિશાટ કરે, ત્યારે તેને પૂર્વકોટિમાંથી એક સમય દેવભવાયુમાં નાખતા ઉત્કૃષ્ટ અન્તર તેત્રીસ સાગરોપમ ઉપર પૂર્વકોટિમાં એક સમય ન્યૂન પ્રમાણ થાય, અને આપ તો બન્ને પક્ષમાં સંપૂર્ણ કહો છો તેનું શું કારણ ?

આચાર્ય —અહીં ક્ષુલ્લક ભવના આદ્ય સમયે પરિશાટ નથી માન્યો, પરન્તુ વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ પૂર્વ ભવના છેલ્લા સમયે માન્યો છે, એજ પ્રમાણે દેવભવના આદ્ય સમયે પરિશાટ નથી, પણ સંયતિ મનુષ્યના ચરમ સમયે થાય છે. એ પ્રમાણે જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ પદમાં આદિમાં વ્યવહાર નયની અપેક્ષા અને અન્તે નિશ્ચય નયની અપેક્ષા માનતા ભાષ્યકારના વચનમાં કંઇ વિરોધ નથી. આ પ્રમાણે પૂર્વાચાર્યો કહે છે, કે ગંભીરભાવી તેમનું તત્ત્વ તો કેવળી ભગવાન્ જાણે. એ પ્રમાણે ઔદારિક સંઘાત-પરિશાટ-અને ઉભયનો અન્તર કાળ કહ્યો. ૩૩૨૬ થી-૩૩૩૨

હવે વૈક્રિય શરીરના સંઘાત-પરિશાટ-અને ઉભયનું કાળ માન કહે છે.

वेउव्वियसंघाओ समओ सो पुण विउव्वणाईए।
ओरालियाणमहवा देवाईणाइगहणम्मि जहण्णओ गओ ॥३३३३॥
उक्कोसो समयदुगं जो समयं विउव्विउं मओ बिइए ।
समए सुरेसु वच्चई निव्विग्गहओ तयं तस्स ॥ ३३३४ ॥
उभयं जहन्नं समओ सो पुण दुसमयविउव्वियमयस्स ।
परमयराइं संघायसमयहीणाइं तेत्तीसं ॥ दारं ॥ ३३३५ ॥
संघायंतरसमओ समयविउव्वियस्स तइयम्मि ।
सो दिवि संघायसयो तइए व मयस्स नइयम्मि ॥दारं ॥ ३३३६ ॥
उभयस्स चिरं विउव्विय मयस्स देवेसविग्गहगयस्स ॥दारं ।
साडस्संतमुहुत्तं तिण्ह वि तरुकालमुक्कोसं ॥ ३३३७॥

ગાથાર્થ —વૈક્રિય શરીરનો સંઘાતકાળ જઘન્યથી એક સમયનો છે, તે ઔદારિક શરીરને વિકુર્વણા કરતા થાય, અથવા દેવાદિકને આદિ ગ્રહણમાં થાય વૈક્રિય શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ સંઘાતકાળ બે સમયનો છે, જે કોઇ ઔદારિક શરીરી એક સમય વિકુર્વીને મરણ પામી બીજા સમયે વિગ્રહરહિત દેવગતિમાં જાય તેને તે હોય વૈક્રિય શરીરના સંઘાત-પરિશાટ ઉભયનો જઘન્યકાળ એક સમયનો છે, તે બે સમય વિકુર્વીને મરણ પામેલાને હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટકાળ સંઘાતન સમયહીન તેત્રીસ સાગરોપમનો હોય છે. વૈક્રિય સંઘાતનું જઘન્ય અન્તર એક સમયનું છે, તે એક સમય-ઉત્તર વૈક્રિય કરીને મરણ પામ્યા પછી

ત્રીજા સમયે દેવલોકમા સઘાત કરતા થાય, અથવા ત્રીજા સમયે મરનારને વિગ્રહરહિત ઉત્પન્ન થતા થાય. વૈક્રિય સઘાત પરિશાટ ઉભયનુ અન્તર (જઘન્યથી એક સમયનુ છે.) તે અન્તર્મુહૂર્ત્ત વિકુર્વીને મરણ પછી વિગ્રહ રહિત દેવગતિમા ગએલાને હોય છે, વૈક્રિય પરિશાટનુ જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્ત્તનુ છે, અને (સઘાતાદિ) ત્રણેનુ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર વનસ્પતિના કાળ જેટલુ છે. ૩૩૩૩-થી-૩૩૩૭

વૈક્રિય શરીરનો જઘન્ય સઘાતકાળ એક સમયનો છે, તે ઉત્તર વૈક્રિય લબ્ધિવાળા ઔદારિક શરીરી તિર્યંચ અથવા મનુષ્યને ઉત્તરવૈક્રિય કરતા પ્રથમ એક સમયે સઘાત થાય છે તેની અપેક્ષાએ, અથવા દેવ-નારકીને વૈક્રિય શરીર ગ્રહણ કરતા પહેલા સમયે સઘાત થાય છે, તેની અપેક્ષાએ વૈક્રિય સઘાતનો જઘન્યકાળ એક સમયનો છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ સઘાતકાળ બે સમયનો છે, તે આ પ્રમાણે. કોઇ ઔદારિક શરીરી છેલ્લા એક સમયે ઉત્તર વૈક્રિય કરીને મૃત્યુ પામી ઋજુગતિએ દેવલોકમા જાય, ત્યા પણ પહેલા સમયે વૈક્રિયસઘાત કરે, તેવા જીવને એક સમય આ ભવનો અને બીજો સમય દેવભવનો એમ ઉત્કૃષ્ટથી બે સમયનો વૈક્રિયસઘાત કાળ થાય.

વૈક્રિયસઘાત-પરિશાટ ઉભયનો જઘન્યકાળ એક સમયનો, અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ તેત્રીસ સાગરોપમમા એક સમય ન્યૂન પ્રમાણ છે જ્યારે કોઇ ઔદારિક શરીરીએ ઉત્તર વૈક્રિય આરભ્યુ હોય, તે પ્રથમ સમયે સઘાત કરે અને બીજા સમયે સઘાત પરિશાટ ઉભય કરીને મૃત્યુ પામે, ત્યારે તેને સઘાત પરિશાટ ઉભયનો જઘન્ય કાળ એક સમયનો થાય તથા ઉત્કૃષ્ટ તેનો કાળ તેત્રીસ સાગરોપમ એક સમય ન્યૂન્ય પ્રમાણ અનુત્તર દેવ અથવા અપ્રતિષ્ઠાન નરકને વિષે જાણવો વૈક્રિય પરિશાટનો જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ કાળ એકજ સમયનો છે એ પ્રમાણે વૈક્રિય સઘાત, પરિશાટ અને ઉભયનો કાળ છે

હવે એ ત્રણેના અન્તરકાળનો વિચાર કરીએ વૈક્રિય સઘાતનો જઘન્ય અન્તરકાળ એક સમયનો છે તે આ પ્રમાણે. કોઇ ઔદારિક શરીરી એક સમય ઉત્તર વૈક્રિય કરીને મૃત્યુ પામી, બીજે સમય વિગ્રહ ગતિમા કરી ત્રીજા સમયે દેવલોકમા વૈક્રિય શરીરનો સઘાત કરતા થાય. અહી પૂર્વના ઉત્તર વૈક્રિય સઘાતનો અને દેવ સબન્ધી વૈક્રિય સઘાતનો અન્તર એક વિગ્રહ સમય છે. અથવા ઔદારિક શરીરી બે સમય ઉત્તર વૈક્રિય કરીને ત્રીજા સમયે મૃત્યુ પામી વિગ્રહ રહિત દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય, તેને તેજ ત્રીજા સમયે દેવસમ્બધી વૈક્રિય સઘાત કરતા વચ્ચે સઘાત-પરિશાટ ઉભયનો એક સમય અન્તર કાળ થાય.

વૈક્રિય સઘાત-પરિશાટ ઉભયનો જઘન્ય અન્તરકાળ એક સમયનો છે જે કોઇ વૈક્રિય લબ્ધિવન્ત ઔદારિક શરીરવાળો તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય હોય, તે અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી વૈક્રિય શરીરમા રહી, તત્સમ્બધી સઘાત-પરિશાટ કરીને મૃત્યુ પામી અવિગ્રહ ગતિએ દેવલોકમા ઉત્પન્ન થઇને પ્રથમ સમયે વૈક્રિય સઘાત કરે, પછી બીજા આદિ સમયોમા સઘાત પરિશાટ ઉભય કરે તેવા જીવની અપેક્ષાએ સઘાત પરિશાટ ઉભયનુ અન્તર તે એક સઘાત સમયનુ છે

શિષ્ય —જો એમ હોય, તો મૂળમા ચિર શબ્દરૂપ વિશેષણ નિરર્થક છે, કેમકે અહી મનુષ્યાદિકમા દીર્ઘ અથવા સ્તોક કાળ પર્યન્ત વૈક્રિય સઘાત-પરિશાટ ઉભય કરીને વિગ્રહ રહિત દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય, એટલુજ અહી પ્રયોજન છે, તેમા ચિર વિશેષણની શી જરૂર છે ?

આચાર્ય —અહી એ વિશેષણ પ્રથમ સમયે મરણ તો કરવાને કહ્યુ છે બીજા આદિ સમયોમા અકસ્માત્ વૈક્રિયશરીર સમાસ કર્યા વિના પણ મરણ કહેલુ છે, અહીં એવા અસમાસે વૈક્રિય શરીરવાળાનુ મરણ બતાવવામા ઉપ પ્રયોજન નથી એમ જણાવવાને ચિર શબ્દ ગ્રહણ કરીને સપૂર્ણ અન્તર્મુહૂર્ત મનુષ્યાદિ સબધી વૈક્રિય સ્થિતિકાળ કહેલ છે.

એક વખત વૈક્રિય પરિશાટ કરીને પુન તેનો સર્વ પરિશાટ કરતા જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્તનુ છે કોઇ વૈક્રિય લબ્ધિવાન ઔદારિક શરીરી જીવ કોઇ પ્રસગે વૈક્રિય શરીર કરીને, કાર્ય સિદ્ધ થયા પછી પર્યન્તે તેનો સર્વ પરિશાટ કરીને પુન ઔદારિક શરીરનો આશ્રય કરે, ત્યા અન્તર્મુહૂર્ત્ત રહીને પુન કારણવશાત્ વૈક્રિય શરીર કરે, ત્યા અન્તર્મુહૂર્ત્ત રહીને ફરી પાછો ઔદારિક શરીરમા આવતા વૈક્રિયનો સર્વ શાટ કરે, એ પ્રમાણે થવાથી વૈક્રિય શરીર સબધી પરિશાટનુ અન્તર ઔદારિક વૈક્રિયશરીરગત બે અન્તર્મુહૂર્ત્ત થાય, આ બે અન્તર્મુહૂર્ત્તનુ અહીં એક મોટુ અન્તર્મુહૂર્ત્ત કહ્યુ છે તેથી વૈક્રિયપરિશાટનુ જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્ત્ત કહેવામા કઇ દોષ નથી.

એ પ્રમાણે વૈક્રિયસઘાત, સઘાત-પરિશાટ ઉભય, અને પારશાટનુ જઘન્ય અન્તર કહ્યુ. તથા એ ત્રણેનો ઉત્કૃષ્ટ અન્તરકાળ વનસ્પતિના કાળ જેટલો છે જ્યારે કોઈ જીવ વૈક્રિય શરીરના સઘાતાદિ ત્રણે કરીને વનસ્પતિમા ઉત્પન્ન થાય, ત્યા અનન્તો કાળ ગુમાવીને, તેમાથી નીકળ્યા પછી, પુન પણ કોઇ વખત વૈક્રિય શરીર પામીને તેના સઘાતાદિ ત્રણે કરે, ત્યારે તે અપેક્ષાએ એ સઘાતાદિ ત્રણેનો ઉત્કૃષ્ટ અન્તર કાળ અનન્ત ઉત્સર્પિણિ અવસર્પિણિરૂપ વનસ્પતિકાળ પ્રમાણ થાય છે. ૩૩૩૩-થી-૩૩૩૭.

હવે આહારક-તૈજસ-અને કાર્મણ સબધી સઘાતાદિનો વિચાર કરે છે

आहारोभयकालो दुविहो अन्तरतियं जहन्न च ।
अतोमुहुत्तमुक्कोसमद्धपरियट्टमूण च ॥ ३३३८ ॥

तेया—कम्माण पुण संताणअणाइओ न सघाओ ।
भव्वाण होज्ज साडो सेलेसीचरिमसमयम्मि ॥३३३९॥भा० १७२ ॥
उभय अणाइ—निहणं संत भव्वाण होज्ज केसिंचि ।
अंतरमणाइभावादच्चंतविओगओ य णेसिं ॥३३४०॥भा० १७३ ॥

ગાથાર્થ —આહારક સઘાત-પરિશાટ ઉભયનો કાળ બે પ્રકારે છે, આહારક સઘાતાદિ ત્રણેનુ જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્ત્તનુ, અને ઉત્કૃષ્ટ અર્ધપુદ્ગળ પરાવર્તમા કઇક ન્યૂન છે. તૈજસ-કાર્મણ સતાનથી અનાદિકાલીન હોવાથી તેનો સઘાત નથી, ભવ્યજીવોને શૈલેશીના ચરમ સમયે પરિશાટ થાય છે, (સઘાત-પરિશાટ) ઉભય અભવ્યોને અનાદિ-અનન્ત છે, કેટલાક ભવ્યોને અનાદિ-સાન્ત છે. અભવ્યોને તે અનાદિ-નિધન હોવાથી અને ભવ્યોને અત્યન્ત વિયોગ થવાથી તેમનુ અન્તર નથી. ૩૩૩૮-થી-૩૩૪૦

આહારક શરીરનો સઘાત અને પરિશાટ દરેક એકેક સમયના છે, તથા તેના સઘાત-પરિશાટ ઉભયનો કાળ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારે છે. તે અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ જાણવુ, પણ જઘન્યપક્ષે નાનુ અને ઉત્કૃષ્ટપક્ષે મોટુ અન્તર્મુહૂર્ત્ત સમજવુ. કેમકે આહારક શરીરની સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્તનીજ છે

એક વખત કરેલુ આહારક શરીર કાર્ય પૂર્ણ થએ ચૌદ પૂર્વધર તજી દે, પછી પુન. પ્રયોજનવશાત્ અન્તર્મુહૂર્ત પછી ફરી આહારક શરીર કરે, ત્યારે તે સઘાત, પરિશાટ અને ઉભયનુ જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્તનુ થાય. અને એ ત્રણેનુ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તમા કઇક ન્યૂન હોય છે તે જ્યારે કોઇ ચૌદ પૂર્વધર આહારક શરીર કરીને પ્રમાદથી પતિત થઇ વનસ્પતિ આદિમા યથોક્તકાળ રહીને પુન ચૌદ પૂર્વધર થઇ આહારક શરીર કરે, ત્યારે તે અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ એટલો કાળ અન્તર થાય.

તૈજસ-કાર્મણનો સઘાત નથી થતો, કેમકે સતાન ભાવે તે અનાદિ કાળથી પ્રવર્તે છે, અને સઘાત તો ગૃહ્યમાણ શરીરના પ્રથમ સમયે થાય છે વળી સર્વ પરિશાટ પણ તેનો અભવ્યોને નથી, કેમકે તે તો ત્યજ્યમાન શરીર વિષયિ છે, પરન્તુ કેટલાક ભવ્ય જીવોને શૈલેશીના છેલ્લા સમયે તેનો સર્વ પરિશાટ થય છે તેનો કાળ એક સમયનો છે. તથા તેજસ-કાર્મણના સઘાત-પરિશાટ ઉભયનો અભવ્યોને અનાદિ-અનન્ત હોવાથી તેનો ત્યાગ નથી થતો, અને કેટલાક ભવ્યોને મોક્ષગમન વખતે તેનો સર્વથા ત્યાગ થાય છે, તેથી તેમને તે અનાદિ-સાત છે. પણ પુન તેમનુ ગ્રહણ ન થવાથી અન્તર નથી કેમકે તજેલાનુ પુન ગ્રહણ થાય, ત્યારે અન્તર થાય, તેનુ તેમને નથી ૩૩૩૮-થી-૩૩૪૦,

એ પ્રમાણે મજીવ પ્રયોગ કરણ કહ્યુ, હવે અજીવ પ્રયોગકરણ કહે છે,

अज्जीवाण करण नेय पड-सख-सगड-थूणाणं ।
सघायण-पडिसाडणउभय तह् नोभय चेव ॥ ३३४१ ॥
ज ज निज्जीवाण कीरइ जीवप्पओगओ तं त ।
वन्नाइ रूर-कम्माइ वावि तदजीवकरण वि ॥ ३३४२ ॥

ગાથાર્થ -પટનુ સઘાતન, શખનુ પરિશાટન, અને શકટનુ સઘત-પરિશાટ ઉભયરૂપ એ સર્વ અજીવકરણ જાણવુ. સ્થુણાનુ સઘાત-પરિશાટ ઉભય નથી થતુ. એ પ્રમાણે જીવના વ્યાપારથી જે જે અજીવોના વર્ણાદિ કરાય, અથવા રૂપ કર્માદિ કરાય, તે તે સર્વ અજીવકરણ છે ૩૩૪૧-થી-૩૩૪૨.

॥ દ્રવ્યકરણ સમાપ્ત ॥

હવે ક્ષેત્રકરણનુ સ્વરૂપ કહે છે

इह दव्व चेव निवासमेत्तपज्जायभावओ खेत्तम् ।
मन्नइ नभ न तस्स य करण निव्वत्तिओऽभिहिय् ॥ ३३४३ ॥
होज्ज व पज्जायाओ पज्जाओ जेण दव्वओऽणन्नो ।
उवयारमेत्तओ वा जह लोए सालिकरणाई ॥ ३३४४ ॥
खेत्ते व जत्थ करण ति खेत्तकरण तयं जहा सिद्ध ।
खेत्त पुण्णमिणं पुण्णकरणसबंधमेत्तेणं ॥ ३३४५ ॥

ગાથાર્થ -અહીં આકાશ દ્રવ્યનેજ નિવાસ માત્રરૂપ પર્યાય ભાવથી ક્ષેત્ર કહેવાય છે, પણ તેનુ નિષ્પાદનભાવવડે કરણ નથી કહ્યુ. અથવા (ધાન્યાદિના સયોગ-વિયોગાદિરૂપ) પર્યાયોની અપેક્ષાએ (ક્ષેત્રનુ કરણ થાય, કેમકે સર્વ વસ્તુના પર્યાયો અનિત્ય છે, તેથી

તેઓનું કરણ સમજે) કારણ કે પર્યાય દ્રવ્યથી અનન્ય છે અથવા ઉપચાર માત્રથી પણ ક્ષેત્રકરણ કહેવાય. જેમ લોકમા શાલિક્ષેત્રાદિ કરવાનુ કહેવાય છે, તેમ અથવા (ક્ષેત્રનું કરણ તે ક્ષેત્રકરણ, એમ ન માનતા, ક્ષેત્રમા જે કરણ તે ક્ષેત્રકરણ એમ સમજીને) જે ક્ષેત્રમા પુન્યાદિનુ કરવુ, તે ક્ષેત્રકરણ, એ વાત સિદ્ધ છે, જેમકે આ શત્રુંજયાદિ ક્ષેત્ર પવિત્ર છે. અહીં પુન્ય કરવાના સબંધ માત્રથી તે પુન્યકરણ ક્ષેત્ર કહેવાય છે ૩૩૪૩-થી-૩૩૪૫.

હવે કાળકરણ કહે છે.

जं वत्तणाइरूवो कालो दव्वस्स चेव पज्जाओ ।
तो तेण तस्स तम्मि व न विरुद्धं सव्वहा करणं ॥ ३३४६ ॥
अहवेहं कालकरणं बवाइ जोइसियगइविसेसेणं ।
सत्तविह तत्थ चरं चउव्विहं थिरमक्खायं ॥ ३३४७ ॥
बवं च बालवं चेव कोलव तीइलो य णं ।
गरोहि वणियं चेव विट्ठी हवइ सत्तमा ॥ ३३४८ ॥
पक्खतिहओ दुगुणिया दुरूवरहिया य सुक्कपक्खम्मि ।
सत्तहिए देवसियं तं चिय रूवाहियं रत्तिं ॥ ३३४९ ॥
सउणि चउप्पय नागं किंत्थुग्घं च करणं थिरं चउहा ।
बहुलचउद्दसिरत्तिं सउणी सेस तियं कमसो ॥ ३३५० ॥ दारं

ગાથાર્થ —જે વર્તનાદિ રૂપ કાળ છે, દ્રવ્યનોજ પર્યાય છે તેથી (જેમ દ્રવ્યનુ તેમ કાળનું પણ) કરણ સર્વથા વિરૂદ્ધ નથી. કાળ વડે કરણ, કાળનુ કરણ અથવા કાળને વિષે કરણ તે કાળકરણ કહેવાય અથવા બવાદિ રૂપ જ્યોતિષ્ક ગતિ વિશેષ વડે કાળકરણ છે, તેમાં સાત પ્રકારે ચર અને ચાર પ્રકારે સ્થિર કરણ છે તે નિયમિત તીથિમા રાત અને દિવસ હોય છે તે બવ, બાલવ, કૌલવ, તૈતિલ, ગર, વણિજ, અને સાતમુ વિષ્ટિ એ સાત ચર કરણ છે. પક્ષની તિથિઓને બમણી કરીને સાત ભાગે વહેંચતા જે આવે તે કૃષ્ણ પક્ષમા દેવસિકકરણ જાણવુ, અને તેમા એક રૂપ અધિક કરવાથી રાત્રિકરણ જાણવુ, શુકલપક્ષમા તીથિઓને બમણી કરીને બે બાદ કરવાથી દેવસિકકરણ થાય અને તેમા એક રૂપ અધિક કરવાથી રાત્રિકરણ જાણવુ શકુનિ, ચતુષ્પદ, નાગ, અને કિંસ્તુઘ્ન એમ ચાર પ્રકારનું સ્થિરકરણ છે. કૃષ્ણ ચતુર્દશીની રાત્રિએ (સદા અવસ્થિત) શકુનિ કરણ હોય છે, બાકીના ત્રણ અનુક્રમે (અમાવાસ્યાના દિવસે ચતુષ્પદ, રાત્રિએ નાગ, અને પ્રતિપદાના દિવસે કિંસ્તુઘ્ન કરણ) જાણવા. ૩૩૪૬-થી-૩૩૫૦

હવે ભાવકરણનું સ્વરૂપ કહે છે.

भावस्स व भावेण व भावे करण च भावकरण ति ।
तं जीवाजीवाण पज्जायविसेसओ बहुहा ॥ ३३५१ ॥

अपरप्पओगज ज अजीवरूवाइपज्जयावत्थ ।
तमजीवभावकरण तप्पज्जायप्पणाविक्ख ॥ ३३५२ ॥

को दव्ववीससाकरणओ विसेसो इमस्स नणु भणिय।
इह पज्जायावेक्खा दव्वट्ठियनयमय त च ॥ ३३५३ ॥

इह जीवभावकरण सुयकरण नो सुयाभिहाणं च ।
सुयकरण दुवियप्प लोइय लोउत्तर चेव ॥ ३३५४ ॥

बद्धाबद्धं च पुणो सत्थासत्थोवएसमेयाओ ।
एक्केक्क सद्दनिसीहकरणमेय मुणेयव्व ॥ ३३५५ ॥

ગાથાર્થ -ભાવનુ કરણ, ભાવવડે કરણ, અથવા ભાવને વિષે કરણ તે ભાવકરણ છે. એ ભાવકરણ જીવ-અજીવના પર્યાય વિશેષથી બહુ પ્રકારનુ છે જે પરપ્રયોગ સિવાય થએલ ઇન્દ્રધનુષાદિ અજીવના રૂપાદિ પર્યાયોની અવસ્થા તે તત્પર્યાય મુખ્યાતાની અપેક્ષાએ અજીવ ભાવકરણ છે દ્રવ્ય વિસ્રસાકરણથી આનો શો ભેદ છે ? (એમ પૂછવામા આવે, તો) કહેલુ જ છે કે અહી પર્યાયની અપેક્ષાએ (ભાવકરણ કહ્યુ છે,) અને તથા દ્રવ્યાસ્તિક-નયની અપેક્ષાએ તે માન્યુ છે. જીવ ભાવકરણ બે પ્રકારે છે શ્રુત જ્ઞાન ભાવકરણ અને નોશ્રુતજ્ઞાનભાવ કરણ (શ્રુતજ્ઞાન સિવાયના બીજા જ્ઞાનો, ગુરૂપદેશાદિવડે કરાતા નથી, પણ તે સ્વત થાય છે તેથી તેઓ જીવભાવ છતા પણ અહી કરણરૂપે નથી કહ્યા એજ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વાદિ જીવ ભાવો પણ એકાન્તે પરાધીન નથી, તેથી તેને પણ કરણરૂપે નથી કહેલ.) શ્રુતજ્ઞાન કરણ બે પ્રકારે છે, લૌકિક અને લોકોત્તર પુન તેદરેક શાસ્ત્ર અને અશાસ્ત્રના ઉપદેશથી બદ્ધ તથા અબદ્ધ એમ બે પ્રકારે છે. વળી એ બદ્ધાબદ્ધ શબ્દકરણ અને નિશીથકરણ એમ પણ બે પ્રકારે જાણવુ. ૩૩૫૨ થી ૩૩૫૫

હવે શબ્દકરણાદિ તથા નોશ્રુતકરણનુ સ્વરૂપ કહે છે.

उत्ती ओ सद्दकरण पगासपाढोव सरविसेसो वा।
गूढत्थ तु निसीह रहस्ससुत्तत्थमहवा ज ॥ ३३५६ ॥

लोए अणिवद्धाइ अट्ठिय-पचट्ठियाइ करणाइ ।
पचादेससयाइ मरुदेवाईणि उत्तरिए ॥ दार ॥ ३३५७ ॥

भावकरणाहिगारे किमिह सद्दाइदव्वकरणेण।
भण्णइ तत्थवि भावो विवक्खिओ तव्विसिट्ठो उ ॥ ३३५८ ॥

नोसुयकरण दुविह गुणकरण जुंजणाभिहाण च।
गुणकरण तव-सजमकरण मूलुत्तरगुणा वा ॥३३५९ १०३६-३४४॥

मण- वयण-कायकिरिया पन्नरसविहा उ जुंजणाकरण।
सामाइयकरणमिद किं नामाईण होज्जाहि ? ॥ ३३६० ॥

सव्वं पि जहाजोगं नेयं भावकरणं विसेसेण ।
सुय-बद्ध-सद्दकरणं सुयसामाइयं न चारित्तं ॥ ३३६१ ॥
गुणकरणं चारित्तं तव संजमगुणमयं ति काऊण।
समवओ सुयकरणं सुयसत्थं जुंजणाकरणं ॥ ३३६२ ॥

ગાથાર્થ -ઉક્તિવિશેષ, પ્રગટ પાઠ અથવા ઉદાત્તાદિ સ્વર વિશેષ તે શબ્દકરણ કહેવાય, અને જેનો અર્થ ગૂઢ હોય, અથવા (નિશીથ અધ્યયનની પેઠે) જેના સૂત્ર અને અર્થ અપ્રગટ હોય તે નિશીથકરણ કહેવાય મરુદેવાના આહિક પ્રત્યેકાદિ કરણો, તે ઉપદેશ માત્ર રૂપનૈશિક અબદ્ધ શ્રુતકરણ જાણવા, અને મરુદેવી માતા, વનસ્પતિમાંથી નીકળીને સિદ્ધ થયા ઇત્યાદિ પાયસે આદેશો, તે લોકોત્તર અબદ્ધ શ્રુતકરણ જાણવા. અહીં ભાવકરણના અધિકારમાં શબ્દાદિ દ્રવ્યકરણ કહેવાનું શું પ્રયોજન છે? (એમ કહેવામાં આવે તો તેનો ઉત્તર) કહીએ છીએ કે ત્યાં શબ્દાદિ દ્રવ્યકરણમાં પણ શબ્દ વિશિષ્ટ ભાવશ્રુતજ કહેલ છે. (તેથી કંઇ દોષ નથી.) નોશ્રુતભાવકરણ બે પ્રકારે છે, ગુણકરણ અને યોજનાકરણ. તપ સંયમાદિનું કરવું, અથવા મૂલોત્તર ગુણનું કરવું તે ગુણકરણ કહેવાય તથા સત્યાદિ ચાર પ્રકારે મન, ચાર પ્રકારે વચન, અને ઔદારિક મિશ્રાદિ સાત પ્રકારે કાયાની ક્રિયા એમ ૫૬૨ પ્રકારે યોજનાકરણ છે નામાદિ ૭ પ્રકારના કરણમાંથી આ સામાયિકકરણ કયું કરણ છે? (એમ પૂછવામાં આવે તો) તે યથાસંભવ છએ પ્રકારનું કરણ જાણવું, વિશેષે કરીને ભાવકરણ જાણવું તેમાં એ શ્રુતકરણ, બદ્ધશ્રુતકરણ, અને શબ્દકરણ રૂપ શ્રુતસામાયિક છે, ચારિત્રસામાયિક નથી, ચારિત્રસામાયિક તો તપ સંયમ ગુણાત્મક હોવાથી ગુણકરણ રૂપ નોશ્રુતભાવકરણ (નો પ્રથમ ભેદ) કહેવાય, અથવા યથાસંભવ પ્રશસ્ત મન, વચન, કાયરૂપ હોવાથી તે યોજનાકરણ (નોશ્રુતભાવકરણનો બીજો ભેદ) કહેવાય. ૩૩૫૬ થી ૩૩૬૨

હવે કૃતાકૃતાદિ સાત અનુયોગદ્વારો વડે સામાયિક કરણનો વિચાર કરે છે.

कयाकयं केण कयं केसु व दव्वेसु कीरई वावि ।
काहे व कारओ नयओ करणं कइविहं कहं (व) ? ॥३३६३ १०३९-३४५॥

किं कयमकयं कीरइ किंवाऽतो भगइ सव्वहा दोसो ।
कयमिह सब्भावाओ न कीरए चिरकयघडो व ॥ ३३६४ ॥
निच्चकिरियापसंगो किरियानेफल्लपरिगिहा वा ।
अकय-कय-कज्जमाणवत्थसाभावया निच्चे ॥ ३३६५ ॥
अकयं पि नेय कीरइ अवत्थाभावओ खपुप्फं व ।
निच्चकिरियाइदोसा सत्तिमेसयरा य सुणम्मि ॥ ३३६६ ॥
सदसदुभयदोसाओ सव्वं कीरइ न कज्जमाणं पि ।
इह सव्वहा न कीरइ सामाइयमओ कओ करणं ? ॥ ३३६७ ॥
नणु सव्वहा न कीरइ पडिसेहम्मि वि समाणमेवेदं ।
पडिसेहसभावे पडिसिद्धं केण सामाइयं ? ॥ ३३६८ ॥

अह कयमकय न कय न कज्जमाण कय तहावि कयं।
पडिसेहवयणमेय तह सामईय पि को दोसो ? ॥ ३३६९ ॥
अकयमसुद्धनयाणं निव्वत्तणओ नभं व सामाइयं।
सुद्धाण कय घड इव कयाकय समयसब्भावो ॥ ३३७० ॥
कीरइ कयमकयं वा कयाकय वेह कज्जमाणं वा ।
कज्जमिह विवक्खाए न कीरए सव्वहा किंचि ॥ ३३७१ ॥
रूवि त्ति कीरइ कओ कुंभो सठाणसत्तिओ अकओ ।
दोहि वि कयाकओ सो तस्समय कज्जमाणो त्ति ॥ ३३७२ ॥
पुव्वकओ उ घडतया परपज्जाएहिं तदुभएहिं च ।
कज्जतो य पडतया न कीरए सव्वहा कुंभो ॥ ३३७३ ॥
वोमाइ निच्चयाओ न कीरई दव्वयाइ वा सव्व ।
कीरइ य कज्जमाण समए सव्व सपज्जयओ ॥ ३३७४ ॥
उप्पाय-ट्ठिई-भंगस्सभावओ इय कयाकय सव्व ।
सामाइय पि एव उप्पायाईसहाव ति ॥ ३३७५ ॥
(नणु) दव्वमणत्थतरपज्जायतरविसेसणाहिं जुज्जेज्ज ।
उप्पायाइसहावं न उ सामा इयं गुणो जम्हा ॥ ३३७६ ॥
सो उप्पण्णो उप्पण्ण एव विगओ य विगय एवेह ।
किं सेसमरस जेणिह कयाकयादेसया होज्जा ? ॥ ३३७७ ॥
ज चिय दव्वाव्वन्नो पज्जाओ त च तिविहसब्भाव ।
तो सो वि तिरूवो चिय तत्तो य कयाकयसहावो ॥ ३३७८ ॥
जहवा रूवतरओ विगमुप्पाए वि रूवसामण्ण ।
निच्च कयाकयमओ रूवं परपज्जयाओ वा ॥ ३३७९ ॥
तह परिणामतरओ वय-विभवे वि परिणामसामण्ण ।
निच्चं कयाऽयमओ सामइय परगुणाओ वा । ॥ ३३८० ॥
दव्वाइचउक्क वा पडुच्च कयमकयमहव सामइय ।
एगपुरिसाइओ कयमकय नाणानराईहिं ॥ ३३८१ ॥

ગાથાર્થ-સામાયિક કૃતાકૃત કરાય છે? શાથી કરાયુ છે? કયા દ્રવ્યોમા કરાય છે? અથવા એનો કરનાર કયારે હોય છે? નયમતે એનો ઉત્તર, તથા કયા પ્રકારે આ સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે? અને કરણ કેટલા પ્રકારે છે? (આ સાતદ્વારોથી સામાયિક કરણનો વિચાર હવે કરાશે) કરેલુ સામાયિક કરાય છે, કે નહિ કરેલુ કરાય છે? આવા પ્રશ્નથી શુ પ્રયોજન છે? એમ કહેવામા આવે, તો સર્વથા તે બન્ને પક્ષમા દોષ છે. કેમકે ચિરકૃત ઘટની પેઠે સદ્ભાવથી કરેલુ નથી કરાતુ. વળી જો કરેલુ પણ કરાય, તો નિત્ય ક્રિયાનો પ્રસગ થાય, ક્રિયા નિષ્ફળ થાય, અને કરણ સમાપ્તિ પણ ન થાય. તેમજ (કરેલુ કરાય છે,

એમ કહેવામા આવે, તો વસ્તુની મર્યાદા સત્તા માની ગણાય, અને તેથી જે સર્વદા સત્ હોય, તે આકાશની પેઠે નિત્ય હોય છે.) (નિત્ય વસ્તુમા આ અકૃત છે, આ કરાએલ છે, અને આ કરાતુ છે ઈત્યાદિ વ્યવહાર ન થાય. આકાશપુષ્પની પેઠે અત્યન્ત અભાવને લીધે નહિ કરેલુ પણ કરાતુ નથી, કેમકે એથી વિશેષતર નિત્ય ક્રિયાદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય છે. (ક્રિયમાણ કરાય છે, એમ ત્રીજો પક્ષ કહેવામા આવે, તો તે ક્રિયમાણ વસ્તુ સત્ છે? અસત્ છે? કે સદસત્ છે? જો સત્ હોય, તો કૃતપક્ષમા કહેલા દોષો પ્રાપ્ત થશે, અસત્ હોય તો અકૃતપક્ષના દોષો પ્રાપ્ત થશે, અને સદસત્ હોય તો ઉભયપક્ષના દોષો પ્રાપ્ત થશે.) એમ સદ્-અસદ્-અને ઉભયના દોષથી ક્રિયમાણ પણ કરાતુ નથી. માટે સામાયિક કોઇપણ પ્રકારે સર્વથા કરાતુ નથી, એટલે તેનુ કરણ કયાથી હોઇ શકે? (એ પ્રમાણે જો કોઇ કહેવા માગે, તો તેના ઉત્તરમા કહેવાનુ કે) જો સર્વથા પ્રકારે સામાયિક નથી કરાતુ, તો પ્રતિષેધમા પણ એ દોષો સમાન છે, પ્રતિષેધના અભાવે શા વડે સામાયિકનો પ્રતિષેધ કર્યો? આ પ્રતિષેધ વચન છે, તે કરેલુ કરાતુ નથી, અકૃત કરાતુ નથી, તેમ ક્રિયમાણ પણ કરાતુ નથી, તો પણ કોઇ ઉચ્ચારણાદિ પ્રકારે આ પ્રતિષેધ વચન કરાય છે. (એમ કહેવામા આવે તો) જેમ કોઇ પણ પ્રકારે એ પ્રતિષેધ કરાય છે, તેમ આ સામાયિક પણ ગમે તે પ્રકારે કરાય છે, એમ માનવામા શો દોષ છે? નૈગમાદિ અશુદ્ધ નયોના અને આકાશની પેઠે સામાયિક નિત્ય હોવાથી અકૃત છે, અને ઋજુસૂત્રાદિ શુદ્ધ નયોના અભિપ્રાયે ઘટની પેઠે સામાયિક કરાએલુ છે, પરતુ સમય સદ્ભાવથી તો કૃતાકૃત સામાયિક કરાય છે. અહી લોકમા વિવક્ષાવશાત્ કોઈ કાર્ય કરેલુ કરાય છે, કોઇ કાર્ય નહિ કરેલુ કરાય છે, કોઈ કૃતાકૃત કરાય છે, કોઇ ક્રિયમાણ કરાય છે અને કોઇ કાર્ય વિવક્ષાવશાત્ સર્વથા પ્રકારે નથીજ કરાતુ. ઘટ રૂપી હોવાથી તદ્રૂપપણે કરેલો કરાય છે, (કેમકે મૃત્પિડાદિ અવસ્થામા પણ રૂપાદિ હોય છે) આકાર અને જળધારણાદિ શક્તિવડે નહિ કરાએલો ઘટ કરાય છે. રૂપવડે અને સસ્થાન શક્તિવડે કૃતાકૃત ઘટ કરાય છે, અને તે સમયે (ઉત્પત્તિ સમયે) ક્રિયમાણ કરાય છે. તથા પૂર્વકૃત ઘટ ઘટપણે નથી કરાતો, પટાદિ પરપર્યાયોવડે નહિ કરાએલો ઘટ નથી કરાતો, (પરપર્યાયોવડે વસ્તુને ન કરી શકાય.) સ્વ-પર પર્યાયોવડે ઘટ કૃતાકૃત પણ કરાતો નથી (સ્વપર્યાયો પૂર્વે કરેલા છે, અને પરપર્યાયો પૂર્વે નહિ કરાએલા હોવાથી કરી શકાયજ નહિ.) ક્રિયમાણ ઘટ (ઉત્પત્તિ સમયે) ઘટપણે નથી કરાતો (એ પ્રમાણે કૃતાદિ ચાર પ્રકારે વસ્તુનુ ક્રિયમાણ અક્રિયમાણપણુ જાણવુ) અથવા આકાશ આત્મા આદિ વસ્તુઓ નિત્ય હોવાથી કરાતી નથી, અથવા આકાશાદિ સર્વ વસ્તુ દ્રવ્યપણે સદા અવસ્થિત હોવાથી નથી કરાતી, અને સર્વ વસ્તુ સ્વપર્યાયથી ક્રિયમાણ કરાય છે, કેમકે દરેક સમયે જુદા જુદા સ્વપર્યાયો ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વ વસ્તુ ઉત્પાદ-સ્થિતિ-અને વ્યયસ્વરૂપવાળી હોવાથી કૃતાકૃત સ્વભાવવાળી છે, એજ પ્રમાણે સામાયિક પણ ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળુ હોવાથી કૃતાકૃત કરાય છે (અહી કદાચ એમ પૂછવામા આવે, કે) દ્રવ્યથી અભિન્ન પર્યાયાન્તર વિશેષણોવડે દ્રવ્યને ઉત્પાદાદિ સ્વભાવ ઘટી શકે, પણ સામાયિકને ન ઘટે, કેમકે તે ગુણ છે. તે ગુણ ઉત્પન્ન થયો હોય તો ઉત્પન્નજ કહેવાય (પણ વિગત કે અવસ્થિત ન કહેવાય.) અને વિગત હોય તો વિગતજ કહેવાય. (પણ ઉત્પન્ન કે અવસ્થિત ન કહેવાય) અહી એવુ શુ વધે છે, કે જેથી કૃતાકૃત આદેશ થાય? (કૃતાકૃત સ્વરૂપ કહેવાય) એ પ્રમાણે પૂછવામા આવે તો પર્યાય દ્રવ્યથી અભિન્ન છે, અને તે દ્રવ્ય ઉત્પાદાદિ ત્રણ સ્વભાવવાળુ છે, તેથી તે પર્યાય પણ ત્રણ સ્વભાવવાળોજ છે અને તેથી કરીને તે કૃતાકૃતસ્વભાવવાળો છે અથવા જેમ ઘટાદિકમા રક્તાદિ રૂપથી શ્વેતાદિ રૂપાન્તરનો નાશ અને ઉત્પાદાદિ ત્રિરૂપતા થાય છે અને

તેથી કૃતાકૃતરૂપતા ઘટે છે) તેવી રીતે પરિણામાન્તરથી (ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધિવડે પરિણામ પામતા સામાયિક ગુણના) પૂર્વ પરિણામનો નાશ અને ઉત્તર પરિણામનો ઉત્પાદ થયા છતા પણ પરિણામ સામાન્ય નિત્ય હોય છે, (આથી સામાયિક ગુણની ત્રિરૂપતા થાય છે, તેથી તે કૃતાકૃત સ્વરૂપવાળુ છે, અથવા પરગુણની અપેક્ષાએ તેનુ કૃતાકૃતપણુ છે, અથવા દ્રવ્યાદિ ચારની અપેક્ષાએ (દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવ એ ચારની અપેક્ષાએ) સામાયિક કૃત અને અકૃત છે. એક પુરૂષ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સામાયિક કૃત છે, કેમકે સાદિ સપર્યવસિત છે,) અને અનેક પુરૂષ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ (અનાદિ અપર્યવસિત હોવાથી) અકૃત છે અને ભરત ઐરવત ક્ષેત્રને આશ્રીને સામાયિક કૃત છે મહાવિદેહ ક્ષેત્રને આશ્રીને અકૃત છે અને ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલને આશ્રીને અકૃત છે અને ભાવથી તો એક પુરૂષના ઉપયોગને આશ્રીને કૃત છે અને અનેક પુરૂષના ઉપયોગ આશ્રીને અકૃત છે. ૩૩૬૩ થી ૩૩૮૧.

હવે સામાયિક "કોણે કર્યુ" એ દ્વાર કહે છે

केण कय वि य ववहारओ जिणिंदेहिं गणहरेहिं च ।
तस्सामिणा उ निच्छयनयस्स तत्तो जओऽणन्न ॥ ३३८२ ॥
नणु निग्गमे कय चिय केण कय त ति का पुणो पुच्छा ?
भण्णइ, स बज्झकत्ता इहतरगो विसेसोय ॥ ३३८३ ॥
अहवा सततकत्ता तत्थेह पयोज्जकारगोऽभिमओ ।
अहवेह सव्वकारगपरिणामाणन्नरूवो त्ति ॥ ३३८४ ॥

ગાથાર્થ —સામાયિક કોણે કર્યું છે ? (એમ પૂછવામા આવે તો) વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે જિનેશ્વરોએ અને ગણધરોએ કરેલુ છે, પરન્તુ નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે તેના સ્વામિથી કરાએલુ છે, કેમકે તે તેનાથી અનન્ય છે. (પૂર્વે) નિર્ગમદ્વારમા સામાયિક કોણે કર્યું " એમ પ્રશ્ન કરેલો છે, છતા પુન તે પૃચ્છા અહી શા માટે કરાય છે ? એમ (કહેવામા આવે તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે ત્યા બાહ્ય કર્તા કહ્યા છે, અને અહી વિશેષે કરીને અ તર ગ કર્તા કહ્યા છે અથવા ત્યા સ્વત ત્ર કહ્યા છે, અને અહી પ્રયોજ્યકારી કર્તા માનેલ છે, અથવા સર્વકારકના પરિણામથી અનન્યરૂપ કર્તા કહેલ છે. ૩૩૮૨ થી ૩૩૮૪

શિષ્ય —" સામાયિક કોણે કર્યું ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા વ્યવહારથી જિનેશ્વર અને ગણધરોએ કર્યું છે, તથા નિશ્ચયથી તેના સ્વામીથી કરાયેલુ છે કેમકે તે તેનાથી અન ય છે. આવાજ પ્રશ્નોત્તર પૂર્વે સામાયિકનો નિર્ગમ કહેતી વખતે થયા હતા, ત્યા કહ્યુ હતુ કે " મહાવીર સ્વામીથી તે નિકળ્યુ " ઈત્યાદિ કહેવાથી "સામાયિક કોણે કર્યું " એ કથન ગતાર્થજ છે તે છતા ફરી અહી એવોજ પ્રશ્ન શા માટે પૂછવામા આવે છે ?

આચાર્ય —ત્યા તીર્થંકરાદિ સામાયિકના બાહ્ય કર્તા કહ્યા હતા અને અહી તો વિશેષે કરીને અ તર ગ કર્તા જાણવાને પ્રશ્ન કરેલ છે. નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે અહી સામાયિકના કર્તા સાધુ આદિ જાણવા કેમકે તે સામાયિકના પરિણામથી અનન્ય છે

અથવા નિર્ગમ દ્વારની અ દર ભગવાન તીર્થંકર સ્વયબુદ્ધ હોવાથી સ્વતત્ર કર્ત્તા તરીકે કહેલ છે અને અહી સવ કારક પરિણામ નથી કર્ત્તાને અનન્ય રૂપ માનેલ છે, અને તે કર્ત્તા સામાયિક કરનાર સાધુ આદિ જાણવા. જેમકે સામાયિક કરનાર સાધુ આદિ

કર્ત્તા છે, ક્રિયમાણપણાને લીધે કર્મરૂપ સામાયિકથી અનન્ય હોવાથી કર્મ છે, કરણભૂત જે અધ્યવસાય વડે તે સામાયિક કરે છે, તે અધ્યવસાયથી તે અભિન્ન હોવાથી કરણ છે. ગુરૂવડે તેને સામાયિક અપાય છે, તેથી તે સંપ્રદાન છે એનાથી શિષ્ય પરંપરાએ સામાયિક પ્રવર્તશે તેથી તે અપાદાનરૂપ છે, પોતાના પરિણામમા સામાયિક ધારી રાખી છે, તેથી તે અધિકરણ છે એ પ્રમાણે સર્વકારક પરિણામથી સામાયિક કર્તા અનન્યરૂપ છે

શિષ્ય —ભગવન્! જો અન્તરંગ પ્રયોજ્ય, સર્વકારક પરિણામથી અનન્યરૂપ સાધુ આદિને અહી કર્તા તરીકે કહેલ છે, તો "જિનેશ્વર અને ગણધરોએ તે કરેલુ છે." એમ અહી શા માટે કહ્યુ છે?

આચાર્ય —જિનેશ્વર પણ સામાયિકના અન્તરંગ કર્ત્તા છે, સર્વકારક પરિણામથી અનન્યપણુ તેમને પણ પ્રાય વિરૂદ્ધ નથી, કેમકે તેમણે પણ સામાયિક કરેલુ છે અને ગણધરો તો પ્રયોજ્ય કર્ત્તા છે, કેમકે તેઓ જિનેશ્વરથી બોધ પામેલા છે તેથી જિનેશ્વર અને ગણધરોનો અહી ઉપન્યાસ કર્યો છે, તે કંઇ વિરૂદ્ધ નથી ૩૩૮૨-થી-૩૩૮૪

હવે "કયા દ્રવ્યોમા તે સામાયિક કરાય છે?" તે દ્વાર કહે છે.

दव्वेसु केसु कीरइ सामइय नेगमो मणुण्णेसु ।
सयणाइएसु भासइ मणुण्णपरिणामकारणओ ॥ ३३८५ ॥
नेगतेण मणुन्नं मणुन्नपरिणामकारण दव्व ।
वभिचाराओ, सेसा विंति तओ सव्वदव्वेसु ॥ ३३८६ ॥
नणु भणियमुवग्घाए केसु त्ति इह कओ पुणो पुच्छा? ।
केसु त्ति तत्थ विसओ इह केसु ठियस्स तल्लाभो ॥ ३३८७ ॥
तो किह सव्वदव्वावत्थाण जाइमित्तवयणाओ ।
धम्माइसव्वदव्वाधारो सव्वो जओऽवस्सं ॥ ३३८८ ॥
विसओ व उवग्घाए केसु त्ति इह स एव हेउ त्ति ।
सद्धेय-नेय-किरियानिबंधण जेण सामइय ॥ ३३८९ ॥
अहवा कयाकयाइसु कज्जं केण कय व कत्तत्ति ।
केसु त्ति करणभावो तइयत्थे सत्तमि काउ ॥ दार ॥ ३३९० ॥

ગાથાથ -કયા દ્રવ્યોમાં સામાયિક કરાય છે? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા) નૈગમનય કહે છે કે આસન-શયનાદિ મનોજ્ઞ દ્રવ્યોમા રહેલાને કરાય છે, કેમકે તે મનોજ્ઞપરિણામના કારણભૂત છે શેષ સંગ્રહાદિનયો કહે છે કે એકાન્તે મનોજ્ઞ દ્રવ્ય જ મનોજ્ઞ પરિણામનુ કારણ છે એમ નહિ, (કેમકે મનોજ્ઞ દ્રવ્યમા છતા પણ કોઇકને અમનોજ્ઞ પરિણામ થાય છે, અને કોઇકને અમનોજ્ઞ દ્રવ્યમા પણ મનોજ્ઞ પરિણામ થાય છે) એ પ્રમાણે વ્યભિચાર દોષ આવે છે, તેથી સર્વ દ્રવ્યોમા રહેલાને સામાયિક કરાય છે-થાય છે પૂર્વે ઉપોદ્ઘાતમાં "શામાં સામાયિક થાયછે?" એમ કહેલુ જ છે, તે છતા પુન અહી એ પ્રશ્ન શામાટે કરવામાં આવે છે? (એમ કહેવામા આવે, તો) ત્યા કયા દ્રવ્ય-પર્યાયો સામાયિકના વિષય છે, એમ કહ્યુ છે, અને અહી કયા દ્રવ્યોમા રહેલાને સામાયિકનો લાભ થાય? એમ કહ્યુ છે.

(એટલો તેમા અને આ પ્રશ્નમા તફાવત છે. (શેષ સંગ્રહાદિનયો કહે છે કે સર્વ દ્રવ્યોમા રહેવાને સામાયિક થાય છે, એ કથનથી) સર્વ દ્રવ્યોમા સમાયિકનુ અવસ્થાન કેવી રીતે હોઇ શકે? (કોઇ પણ વસ્તુ આકાશાદિ સર્વ દ્રવ્યે મા નથી રહેતી.) એ પ્રમાણે પૂછવામા આવે, તો જાતિ માત્ર વચનથી અહી સર્વ દ્રવ્ય કહેલ છે, (સર્વ દ્રવ્યના એક દેશમા પણ દ્રવ્યત્વ જાતિ માત્ર હોય છે.) (શુ દેશથી પણ સર્વ દ્રવ્યનો આધાર કોઇ હોય છે? હા) કેમકે ધર્માસ્તિકાયાદિ સર્વ દ્રવ્યનો આધાર અવશ્ય સર્વ જીવલોક છે. અથવા ઉપોદ્ઘાતની અંદર (કેષુએ પ્રશ્નમા) સામાયિકના સર્વ દ્રવ્યો વિષયપણે કહેલા છે, અને અહી હેતુભૂત સર્વ દ્રવ્યોમા સામાયિકનો લાભ થાય છે, એમ કહ્યુ છે કેમકે શ્રદ્ધેય-જ્ઞેય-અને ક્રિયારૂપ હેતુવાળુ સામાયિક છે. (અને સર્વ દ્રવ્યો પણ શ્રદ્ધેયાદિ રૂપજ છે) અથવા કૃતાકૃતાદિ દ્વારોમા (પ્રથમ કર્તાવડે જે કરાય તે સામાયિક કાર્ય કહ્યુ "કોણે કર્યું?" એ બીજા દ્વારમા (સામાયિકના કર્તા કહ્યા, અને "શામા સામાયિક કરાય છે?" એ ત્રીજા દ્વારમા ત્રીજીના અર્થે સાતમી વિભક્તિ કરીને (કરણભૂત કયા દ્રવ્યોવડે સામાયિક કરાય છે? એમ જણાવીને) કરણ ભાવ કહ્યો છે તેથી ઉપોદ્ઘાતની સાથે પુનરૂક્તિ દોષ નથી. ૩૩૮૫-થી-૩૩૯૦.

હવે કયારે સામાયિકનો કરનાર થાય છે? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જુદા જુદા નયોના અભિપ્રાયાનુસાર આપે છે,

उद्दिट्ठ चिय नेगमनयस्स कत्ताऽणहिज्जमाणो वि ।
ज कारणमुद्देसो तम्मि य कज्जोवयारो त्ति ॥ ३३९१ ॥
सगह-ववहाराण पच्चासन्नयरकारणत्तणओ ।
उद्दिट्ठम्मि तदत्थ गुरुपामूले समासीणो ॥ ३३९२ ॥
उज्जुसुयस्स पढतो त कुणमाणो व्व निरुवओगो वि ।
आसन्नासाहारणकारणओ सद्द-किरियाण ॥ ३३९३ ॥
सामाइओवउत्तो कत्ता सद्द किरियाविउत्तो वि ।
सद्दाईण मणुन्नो परिणामो जेण सामइय ॥ ३३९४ ॥
कत्ता नयओऽभिहिओ अहवा नयओ त्ति नोइओ नेओ ।
सामाइयहेउपाउज्जकारओ सो नओ य इमो ॥ ३३९५ ॥

ગાથાર્થ -અનધીયાન એવો પણ શિષ્ય સામાયિકનો કર્તા છે એમ નૈગમનયના અભિપ્રાયે કહેલુ છે કેમકે સામાયિકનુ કારણ ઉદ્દેશ છે, અને તે ઉદ્દેશરૂપ કારણમા સામાયિક રૂપ કાર્યનો ઉપચાર કરાય છે (તેથી તે તેનો કર્તા છે.) ઉદ્દિષ્ટ સામાયિકમા સંગ્રહ વ્યવહારનયના મતે સામાયિક ભણવા માટે ગુરુ સમીપે બેઠેલો શિષ્ય સામાયિકનુ નજીકનુ કારણ હોવાથી તે કર્તા છે. ઋજુસૂત્રનયના મતે સામાયિક ભણનાર અને તે કરનાર ઉપયોગરહિત હોય તો પણ તે સામાયિકનો કર્તા છે, કેમકે તે સામાયિકનુ વધારે નજીકનુ કારણ છે, તેનો વિષય શબ્દ અને ક્રિયા છે શબ્દાદિ નયોના મતે સામાયિકમા ઉપયોગવંત હોય અને શબ્દ ક્રિયા રહિત હોય તો પણ તે સામાયિકનો કર્તા છે, કેમકે આ નયોના મતે મનોજ્ઞ પરિણામ તેજ સામાયિક છે આ પ્રમાણે નયોથી સામાયિકનો કર્તા કહ્યો અથવા નયથી એટલે નીતિથી સામાયિકનો હેતુ તે સામાયિકનો પ્રયોજ્યકારક કર્તા જાણવો અને તે નય આ છે ૩૩૯૧-થી-૩૩૯૫.

અહીં "उप्पणाणुप्पन्नं" ઈત્યાદિ કેટલીક ગાથાઓ મૂકી દીધી છે.

હવે નયનો આઠમો પ્રકાર અથવા આલોચના દ્વાર કહે છે.

आलोयणा य विणए खेत्त दिसाभिग्गहे य काले य ।
रिक्ख गुणसंपदा विय अभित्राहारे य अट्ठमए ॥३३९६ ॥भा० १७८॥

सामाइयत्थमुवसपया गिहत्थस्स होज्ज जइणो वा ।
उभयस्स पउत्तालोइयस्स सामाइय देज्जा ॥ ३३९७ ॥
आलोइयम्मि दिक्खारुहस्स गिहिणो चरित्तसामइय ।
बालाइदोसरहियस्स देज्ज नियमा न सेसाण ॥ ३३९८ ॥
सामाइयत्थसवणोवसंपया साहुणो हवेज्जाहि ।
वाघायमेसकाल व पइ सुयत्थ वि होज्जाहि ॥ ३३९९ ॥
सव्व व बारसग सुयसामइय ति तदुभयत्थं वि ।
होज्जा लोइयभावस्स देज्ज सुत्तं तदत्थ वा ॥ ३४०० ॥

ગાથાર્થ -(ગુરૂ સમીપે પોતાના દોષ પ્રગટ કરવા તે) આલોચના (આસન દાનાદિ તથા બહુમાનાદિ એમ બે પ્રકારનો) વિનય, (ઇક્ષુક્ષેત્રાદિ) ક્ષેત્ર, દિશાઓના અભિગ્રહ, (દિવસાદિ) કાળ, નક્ષત્ર સંપત્ અને પ્રિયધર્મત્વાદિ ગુણ સંપત્ની પ્રાપ્તિ તથા કાલિકાદિ શ્રુત સબંધી ઉદ્દેશ સમુદ્દેશાદિનું કથન આ આઠમો નય છે. સામાયિક અર્થની ઉપસંપદા (પ્રાપ્તિ) ગૃહસ્થને હોય કે યતિને હોય ? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા) પ્રયુક્ત આલોચનાવાળા તે ઉભયને સામાયિક આપે છે બાલાદિ દોષરહિત અને દિક્ષાને યોગ્ય એવા ગૃહસ્થને (દ્રવ્યાદિ ચાર પ્રકારે) જાણ્યા પછી અવશ્ય ચારિત્ર સામાયિક આપે છે, બીજાને નથી આપતા (દ્રવ્યથી નપુંસકાદિ ન હોવો જોઇએ, ક્ષેત્રથી અનાર્ય ન હોવો જોઇએ, કાળથી શીતોષ્ણ ઋતુમા ખેદ ન પામવો જોઇએ, અને ભાવથી નિરોગી અપ્રમાદિ હોવો જોઇએ. ઇત્યાદિ બરાબર જાણ્યા પછી તેવા ગૃહસ્થને દીક્ષા આપે) તથા (જ્યારે ગુરૂ કેવળ સૂત્રનેજ જાણનાર હોય અથવા સૂત્ર માત્ર આપીને પરલોક પામ્યા હોય ત્યારે) સાધુને અન્યત્ર સામાયિક અર્થશ્રવણની ઉપસંપદા હોય અથવા કોઇ વ્યાઘાતથી કે ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ સૂત્રાર્થ પણ અન્યત્ર પ્રાપ્ત થાય અથવા સર્વ દ્વાદશાંગ શ્રુત સામાયિક છે, તે દ્વાદશાંગ સૂત્રાર્થ ઉભય નિમિત્તે ઉપસંપદા હોય, તેથી વિશુદ્ધ આલોચનાવાળાને સૂત્ર અથવા અર્થ આપે છે. ૩૩૯૬-થી-૩૪૦૦

હવે વિનયદ્વાર, ક્ષેત્રદ્વાર-દિગભિગ્રહદ્વાર અને કાળદ્વાર કહે છે.

आलोयणसुद्धस्स वि देज्ज विणीयस्स नाविणीयस्स ।
न हि दिज्जइ आहवण पलियत्तियकन्नहत्थस्स ॥ ३४०१ ॥

अणुरत्तो भत्तिगओ अमुई अणुअत्तओ विसेसन्नू ।
उज्जुत्तो परितंतो इच्छियमत्थं लहइ साहू ॥दार॥३४०२॥भा० १८१॥

विणयत्रओ विय कयमंगलस्स तदविग्घपारगमणाए ।
देज्ज सुकओवओगो खित्ताइसु सुप्पसत्येसु ॥ ३४०३ ॥

उच्छुवणे सालिवणे पउमसरे कुसुमिए व वणसडे ।
गंभीर साणुणाए पयाहिणजले जिणघरे वा ॥ ३४०४ ॥भा० १०२ ॥
देज्ज न उ भग्ग-भामिय मसाण-सुन्नामणुन्नगेहेसु ।
छारंगारक्खयारामेज्झाइदव्वदुट्टेसु ॥ ३४०५ ॥
पुव्वाभिमुहो उत्तरमुहो व दिज्जाहवा पडिच्छेज्जा ।
जाए जिणादओ वा दिसाइ जिणचेइयाइ वा ॥ ३४०६ ॥
चाउद्दसिं पण्णरसिं वज्जेज्ज अट्ठमिं च नवमिं च ।
छट्ठि च चउत्थिं बारसिं च सेसासु देज्जाहि ॥३४०७॥ दारं

ગાથાર્થ —આલોચના લઈને શુદ્ધ થએલા વિનીત શિષ્યને સામાયિક આપે પણ અવિનીતને ન આપે

અનુરક્ત, ભક્તિમાન, અમોચક, અનુવર્તક, વિશેષજ્ઞ, ઉદ્યમવાન, અને ખેદરહિત એવો વિનિત સાધુ ઇચ્છિત અર્થને પામે છે વિનયવાન હોય તોપણ વિઘ્નરહિત પાર પામવાને જેણે મગળ કર્યું હોય એવાને સારી રીતે ઉપયોગ કરીને સુપ્રશસ્ત ક્ષેત્રાદિકમા સામાયિક આપે. ઇક્ષુવનમા, શાલિવનમા, પદ્મસરમા, પુષ્પવાળા વનખડમા, ગભીર પ્રદેશમા, જ્યા પ્રતિધ્વનિ ઉત્પન્ન થાય એવા સ્થળમા જ્યા ફરતુ પાણી હોય એવી ભૂમિમા અથવા જિનગૃહમા (ઇત્યાદિ શુભ ક્ષેત્રમા) સામાયિક આપવુ, પણ ભાગેલુ, ભ્રાન્ત, સ્મશાન, શૂન્ય, ખરાબ ઘર, ક્ષાર અને અગારાના ઢગ હોય એના તથા અમેધ્ય દ્રવ્યાદિથી દુષ્ટ હોય એવા સ્થળમા સામાયિક ન આપવુ, પૂર્વાભિમુખ યા ઉત્તરાભિમુખ રહીને સામાયિક આપવુ અથવા ગ્રહણ કરવુ, અથવા જે દિશામા જિનાદિક યા જિનચૈત્ય હોય તે દિશા તરફ રહીને સામાયિક લેવુ યા આપવુ ચૌદશ, પૂર્ણિમા, આઠમ, નોમ, છઠ, ચોથ અને બારશ એ દિવસોએ સામાયિક ન આપવુ, શેષ દિવસોએ આપવુ. ૩૪૦૭

હવે નક્ષત્રદ્વાર, ગુણસપદદ્વાર અને અભિવ્યવહાર દ્વાર કહે છે.

मियसिर अद्दा पुस्सो तिन्नि य पुव्वाइ मूलमस्सेसा ।
हत्थो चित्ता य तहा दस विड्ढिकराइ नाणस्स ॥ ३४०८ ॥
सझागय रविगय विड्डेरं सेग्गह वा विलंब वा ॥
राहुहय गहभिण्ण च वज्जए सत्त नक्खत्ते ॥ ३४०९ ॥
पियधम्मो दढधम्मो संविग्गोऽवज्जभीरु असढो य ।
खंतो दंतो गुत्तो थिरव्वय जिइंदिओ उज्जू ॥ ३४१० ॥

असढो तुला समाणो समिओ तह साहुसंगहरओ य ।
गुणसंपओववेओ जुग्गा सेसा अजोगो ॥ दारं ॥ ३४११ ॥

नेओऽभिव्वाहारोऽभिव्वाहरणमहमस्स साहुस्स ।
इयमुद्दिस्सामि सुत्तत्थोभयओ कालियसुयम्मि ॥ ३४१२ ॥

दव्व-गुण-पज्जवेहिं य भूयावायम्मि गुरुसमाइट्ठे ।
वेउद्दिट्ठमिय मे इच्छामणुसासणं सिस्सो ॥ दार ॥ ३४१३ ॥

ગાથાર્થ -મૃગશિર, આર્દ્રા, પુષ્ય, ત્રણ પૂર્વનક્ષત્ર, મૂળ, અશ્લેષા, હસ્ત, તથા ચિત્રા નક્ષત્રોમા સામાયિક આપવુ કેમકે એ દસ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરનારા છે પણ સંધ્યાગત, (જ્યા સૂર્ય રહે તે, અથવા જે નક્ષત્રમા સૂર્ય હોય તેનાથી ચૌદમુ યા પંદરમુ નક્ષત્ર તે સંધ્યાગત કહેવાય) રવિગત, (જેમા સૂર્ય રહે તે) વિડેર, (પૂર્વ દિશામા જવાનુ હોય છતા પશ્ચિમ તરફ જતુ હોય તે) સગ્રહ, (ક્રૂર ગ્રહથી અધિષ્ઠિત) વિલબી (સૂર્ય ભોગવીને મૂકી દીધુ હોય તે) રાહુહત (જ્યા ગ્રહણ થયુ હોય) અને ગ્રહભિન્ન (ગ્રહથી ભેદાએલુ હોય.) એ સાત પ્રકારના નક્ષત્ર વર્જવા (તેમા સામાયિક ન આપવુ.) પ્રિયધર્મી, દૃઢધર્મી, સવિગ્ન, પાપથી ભીરૂ, અશઠ, ક્ષમાવાન, દાન્ત, ગુપ્તિવાન, સ્થિરવ્રતી, જિતેન્દ્રિય, સરળ, અશઠ એટલે તુલા સમાન મધ્યસ્થ, સમિતિવાળો અને સાધુ સંગતિમા આસક્ત ઈત્યાદિ ગુણસંપન્નયુક્ત શિષ્ય સામાયિકને યોગ્ય છે અને શેષ અયોગ્ય છે. કાલિક શ્રુતમા હુ આ સાધુને આ અંગ અધ્યયન આદિ સૂત્ર, અર્થ અને સૂત્રાર્થથી વચાવુ. ઈત્યાદિ (ગુરૂ-શિષ્યની ઉક્તિ-પ્રત્યુક્તિ તે) અભિવ્યાહાર નય જાણવો એજ પ્રમાણે દૃષ્ટિવાદમા પણ ગુણ, દ્રવ્ય, અને પર્યાયવડે ગુરૂએ કહ્યે છતે, શિષ્ય કહે-આપે મને એ કહ્યું હવે અનુશાસ્તિ ઇચ્છુ છુ. ૩૪૦૮-થી-૩૪૧૩

હવે "કરણ કેટલા પ્રકારનુ છે ?" તે કહે છે.

करणं तव्वावारो गुरु सिस्साण चउव्विह तं च ।
उद्देसो वायणया तहा समुद्देसणमणुन्ना ॥ ३४१४ ॥

नणु भणियमणेगविह पुव्वं करणमिह किं पुणो गहणं ।
तं पुव्वगहियकरणं इदमिह दाणग्गहणकाले ॥ ३४१५ ॥

पुव्वमविसेसियं वा इह गुरु-सीसकिरियाविसेसाओ ।
करणावसरो वाऽयं णेगंततयं तु वच्चासो ॥ ३४१६ ॥

ગાથાર્થ -ગુરૂ-શિષ્યનો સામાયિક સબંધી વ્યાપાર તે કરણ છે, તે કરણ ઉદ્દેશ-વાચના-સમુદ્દેશ અને અનુજ્ઞા એમ ચાર પ્રકારે છે. પૂર્વે નામાદિ અનેક પ્રકારે કરણ કહ્યુ છે, છતા અહી પુન શા માટે તેના ભેદ કહો છો ? (એમ પૂછવામા આવે તો) પૂર્વે પ્રથમ ગ્રહણ કરેલ સામાયિકનુ કરણ કહ્યુ છે, અને અહી ગુરૂ-શિષ્યના દાન-ગ્રહણકાળે ઉદ્દેશાદિ વિધિવડે સાધ્ય કરણ કહ્યુ છે. અથવા પૂર્વે અવિશેષ કરણ કહ્યુ છે, અને અહી ગુરૂ-શિષ્યોક્ત ક્રિયાવિશેષથી વિશેષ કરણ કહ્યુ છે અથવા (ગુરૂ-શિષ્યની ઉક્તિ-પ્રત્યુક્તિ વખતેજ) સામાયિકનુ કરણ કહેવાનો આ અવસર છે. (તો પૂર્વે શા માટે કહ્યુ ? એમ કહેવામા આવે તો) એવો કંઈ નિયમ નથી, કે જે અન્યત્ર કહેવાનુ હોય તે અહી ન કહેવાય કેમકે સૂત્રની ગતિ વિચિત્ર હોવાથી વ્યત્યાસ પણ થાય. (અસ્થાને પણ કહી શકાય.) ૩૪૧૪ થી ૩૪૧૬.

હવે સામાયિક કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય? તે દ્વાર કહે છે.

लब्भइ कह ति भणिए सुयसामइय जहा नमोक्कारो ।
सेसाइ तदावरणक्खयोव समओऽहवोमयओ ॥ ३४१७ ॥

नणु भणियमुवक्कमया खओवसमओ पुणो उवग्घाए ।
लब्भइ कह ति भणिय इह कह का पुणो पुच्छा ? ॥ ३४१८ ॥

भणिए खओवसमओ स एव लब्भइ कह उवग्घाए ।
सो चेव खओवसमो इह केसिं होज्ज कम्माण ? ॥ ३४१९ ॥

ગાથાર્થ -કેવી રીતે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય? (એમ પૂછવામા આવે તે નમસ્કારની પેઠે શ્રુત સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, અને શેષ સામાયિક તદાવરણ કર્મના ક્ષયથી ઉપશમથી અથવા ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે પૂર્વ ઉપક્રમદ્વારમા ક્ષયોપશમથી સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, તે પછી ઉપોદ્ઘાતદ્વારમા પણ "કેવી રીતે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય?" એમ કહ્યુ હતુ, તે છતા ફરી અહી એજ પૃચ્છા શા માટે કરવામા આવે છે? (એમ કહેવામા આવે, તો ઉપક્રમમા સામાયિક) ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે, ઉપોદ્ઘાતમા તેજ ક્ષયોપશમ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે? (એ જણાવ્યુ છે,) અને તે ક્ષયોપશમ કયા કર્મોનો થાય છે? (એ જણાવ્યુ છે.) ૩૪૧૭ થી ૩૪૧૯

સામાયિક કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય? એમ પૂછવામા આવે, તો જેમ मइ सुयनाणावरण ઇત્યાદિ ગાથાત્રય વડે નમસ્કારની પ્રાપ્તિ કહી છે, તેમ શ્રુત સામાયિકની પણ પ્રાપ્તિ સમજવી, કેમકે નમસ્કાર શ્રુત અન્તર્ગત છે

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે, એટલા કારણ ઉપરથી ત્યા દર્શન મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કહેલ છે, મુખ્યવૃત્તિએ તો નમસ્કાર શ્રુતરૂપ હોવાને લીધે શ્રુતાવરણકર્મના ક્ષયોપશમથીજ પ્રાપ્ત થાય છે એજ પ્રમાણે શ્રુત સામાયિક પણ મતિ-શ્રુતાવરણના ક્ષયોપશમથીજ પ્રાપ્ત થાય છે બાકીના સમ્યક્ત્વ સામાયિક-દેશવિરતિ સામાયિક-અને સર્વવિરતિ સામાયિક યથાસભવ તદાવરણીય કર્મના ક્ષયથી-ઉપશમથી અથવા ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે.

શિષ્ય —ભગવન્! પૂર્વે ઉપક્રમદ્વારમા "भावे खओवसमिए"- बीयकसायाणुदये तइय कसायाणुदये-बारसविहे कसाये" ઇત્યાદિ ગાથાઓમા તદાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી અને ક્ષયાદિથી સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિક લાભ થાય છે, એમ કહ્યુ હતુ. તે પછી ઉપોદ્ઘાતદ્વારમા किं कइविह ઇત્યાદિ ગાથામા "કેવી રીતે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય? મનુષ્યાદિથી" એમ કહ્યુ હતુ તે પછી પુન અહી "કેવી રીતે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય? એમ ફરી પૃચ્છા કરવામા આવે છે, તેનુ કારણ?

આચાર્ય —भावे खओवसमिए ઇત્યાદિ ગાથાઓ છે. ઉપક્રમદ્વારમા ક્ષયોપશમાદિ હેતુવડે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, એમ કહેલુ છે. તે પછી ઉપોદ્ઘાતદ્વારમા "એ ક્ષયોપશમાદિ હેતુ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય? મનુષ્યાદિ સામગ્રીથી પ્રાપ્ત થાય." એમ કહેલુ છે, અને અહી એ ક્ષયોપશમાદિ કયા કર્મના થાય? તેનો વિચાર કર્યો છે. આ પ્રમાણે વિષય વિભાગથી જુદા જુદા ત્રણ સ્થળે ઉલ્લેખ કર્યો છે ૩૪૧૭ થી ૩૪૧૯

હવે 'करोमि भदन्त! सामायिकम्' એ સંબંધમાં શિષ્યની શંકા અને સમાધાન કહે છે.

को कारओ करेंतो किं कम्मं जं तु कीरए तेणं ।
किं कारओ य करणं च होइ अन्नं अणन्नं ते ? ॥३४२०॥१०४६-३४६॥

को कारउ त्ति भणिए होइ करेंतो त्ति भण्णए गुरुणा ।
किं कम्मं ति य भणिए भण्णइ ज कीरए तेणं ॥ ३४२१ ॥
केण कय ति य कत्ता भणिओ तत्थ का पुणो पुच्छा ? ।
तव्विवरणं चिय इम केणं ति व होज्ज मा करण ॥ ३४२२ ॥
अहवा कयाकयाइसु कत्तार कम्म करणभाव च ।
सामाइयस्स सोउं कुलाल घड-दण्डगाण व ॥ ३४२३ ॥
परिभागमपेच्छंतो पुच्छइ को कारओ करेंतोऽयं ।
किं कम्म जं कीरइ वो तेण तु सद्देण करणं च ॥ ३४२४ ॥
किं कारओ य करणं च होइ कम्म च ते चसद्दाओ ।
अन्नमणन्न, भण्णइ किंचाह न सव्वहा जुत्तं ॥ ३४२५ ॥
अन्नत्ते समभावाभावाओ तप्पओयणाभावो ।
पावइ मिच्छस्स व से सम्मा-मिच्छाऽविसेसो य ॥ ३४२६ ॥
अहव मई भिन्नेण वि धणेण सधणो धणो त्ति ववएसो ।
सधणो य धणाभागी जइ तह सामाइयस्सामी ॥ ३४२७ ॥
तं न जओ जीवगुणो सामाइयं तेण विफलया तस्स ।
अन्नत्तणओ जुत्ता परसामाइयस्य वाऽफलया ॥ ३४२८ ॥
जइ भिन्न तब्भावे वि तओ तस्सभावरहिउ चि ।
अन्नाणि चिय निच्चं अंधो व सम पईवेण ॥ ३४२९ ॥
एकत्ते तन्नासे नासो जीवस्स सभवे भवण ।
कारगसंकरदोसो तदेगया कप्पणा वावि ॥ ॥ ३४३० ॥

ગાથાર્થ -સામાયિકનો કર્તા કોણ? સામાયિક કરનાર તેનો કર્તા છે કર્મ શું (અને કરણ શું?) જે કર્તા વડે કરાય તે કર્મ, (અને મન વિગેરે કરણ છે.) જો એમ હોય તો ભગવન્! એ ત્રણે પરસ્પર ભિન્ન છે, કે અભિન્ન છે? કોણ કર્તા છે? એમ પૂછવાથી સામાયિક કરનાર તેનો કર્તા છે, એમ ગુરૂએ કહ્યું કર્મ શું? એમ પૂછવાથી, જે તેનાવડે કરાય તે કર્મ એમ કહ્યું. સામાયિક કોણે કર્યું? એ દ્વારમાં તેનો કર્તા કહેલ છે, છતાં ફરીથી એ પ્રશ્ન શામાટે કરવામાં આવેછે? (એમ પૂછવામાં આવે, તો) અહીં તેનું વિવરણ છે, "केन એ કરણ નથી અથવા કૃતાકૃતાદિ દ્વારોમાં કુંભાર-ઘટ-અને દંડાદિની પેઠે અહીં પ્રસ્તુતમાં સામાયિકનાં કર્તા-કર્મ-અને કરણ સાંભળીને તેનો વિભાગ

ન જોવાથી પૂછે છે કે કર્તા કોણુ? (ઉત્તરમા) સામાયિક કરનાર કર્તા છે. કર્મ શુ? (ઉત્તરમા) જે તેનાવડે કરાય તે કર્મ અને તુ શબ્દથી કરણ કયુ? (ઉત્તરમા) મન વિગેરે કરણ છે એમ કહ્યુ છે. કર્તા-કરણ અને च શબ્દથી કર્મ, તે તમારે પરસ્પર અન્ય છે, કે અનન્ય છે? (આવો-પ્રશ્ન કરવાનુ શુ કારણ? એમ કહેવામા આવે, તો) તે બેમાથી એકપણ સર્વથા યોગ્ય નથી. કેમકે કર્તાથી કર્મભૂત સામાયિક ભિન્ન હોય, તો મિથ્યાદ્રષ્ટિની પેઠે તેને (સામાયિકજન્ય) સમભાવનો અભાવ થશે, અને તેના પ્રયોજનભૂત મોક્ષનો પણ અભાવ પ્રાપ્ત થશે વળી (સામાયિક કરનાર) સમ્યદ્રષ્ટિ છે, અને બીજા મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે, એવો ત ફાવત પણ નહિ રહે. (કેમકે બન્નેને સામાયિક ભિન્ન છે) અથવા એમ કહેવામા આવે કે ધન ભિન્ન છતા પણ 'ધનવાન' એવો વ્યવહાર કરાય છે, અને ધનવાન જેમ ધનના ફળનો ભોક્તા જણાય છે, તેવી રીતે સામાયિકનો સ્વામી પણ તેના ફળનો ભોક્તા થશે (કેમકે ન્યાય સમાન છે.) આ કથન યોગ્ય નથી, કારણ કે સામાયિક જીવનો ગુણ છે, તેથી તે તેનાથી ભિન્ન હોય, તો જેમ બીજાનુ સામાયિક બીજાને ભિન્ન હોવાથી નિષ્ફળ છે, તેમ તેને પણ તેની નિષ્ફળતા થાય. (ધન એ ધનવાનનો ગુણ નથી, તેથી તે તેનાથી ભિન્ન હોય, તો પણ તેનુ ફળ થાય, અહીં તેમ નથી, માટે તેમ ન બને) વળી જો કર્તાથી સામાયિક ભિન્ન હોય, તો સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકનો સદ્ભાવ છતા પણ, જેમ પ્રદીપ સાથે રહ્યા છતા સ્વભાવભૂત ચક્ષુ વિનાના અન્ધની પેઠે સમ્યક્ત્વાદિ સ્વભાવરહિત હોવાથી તે હમ્મેશા અજ્ઞાની જ રહેશે. તથા (સામાયિક અને સામાયિકવાન જીવની) એકતા માનવામા આવે, તો સામાયિકનો નાશ થતા સામાયિકવાન જીવનો પણ નાશ થાય, અને સામાયિકની ઉત્પત્તિ થતા જીવની પણ ઉત્પત્તિ થાય (એમ માનવુ એ ઇષ્ટ નથી, કેમકે જીવ નિત્ય છે.) અથવા કર્તા-કર્મ-અને કરણને સંકર દોષ પ્રાપ્ત થાય, તેઓની એકતા થાય, અથવા એ સર્વ કર્તા વિગેરે કલ્પનારૂપજ બને ૩૪૨૦-થી-૩૪૩૦.

ઉપરોક્ત પ્રશ્નનો હવે આચાર્યશ્રી ઉત્તર આપે છે

आया हु कारओ मे सामाइयकम्म करणमाया य।
तम्हा आया सामाइय च परिणामओ एक्क ॥ ३४३१ ॥
ज नाणाइसभावं सामाइय जोगमाह करण च ।
उभय च सपरिणामो परिणामाणन्नया जं च ॥ ३४३२ ॥
तेणाया सामइय करण व चसद्दओ न भिन्नाइं ।
नणु भणियमणण्णत्ते तन्नासे जीवनासो त्ति ॥ ३४३३ ॥
जइ तप्पज्जयनासो को दोसो होइ सव्वहा नत्थि ।
ज सो उप्पाय-व्वय-धुवधम्माणतपज्जाओ ॥ ३४३४ ॥
सव्व चिय पइसमय उप्पज्जइ नासए य निच्च च ।
एव चेव य सुह-दुक्ख बध-मोक्खाइसब्भावो ॥ ३४३५ ॥
एग चेव य वत्थु परिमामवसेण कारगतरय ।
पावइ तेणादोसो विवक्खया कारग ज च ॥ ३४३६ ॥
कुभो विसिज्जमाणो कत्ता कम्म स एव करणं च ।
नाणाकारयभाव लहइ जहेगो विवक्खाए ॥ ३४३७ ॥

जह वा नाणाणन्नो नाणी नियओवओगकालम्मि ।
एगो वि तिसहावो सामाइयकारओ एव ॥ ३४३८ ॥

ગાથાર્થ -અમારા મતે આત્માજ સામાયિકનો કર્તા છે, સામાયિક કરાતુ હોવાથી કર્મ છે, તે પણ આત્માજ છે, અને મન વિગેરે કરણ તે પણ આત્માજ છે. માટે કર્તા-કર્મ-અને કરણ (એ ત્રણે) આત્મપરિણામ રૂપ હોવાથી એકજ છે કારણ કે સામાયિક જ્ઞાનાદિ સ્વભાવરૂપ છે, અને મન વિગેરે કરણને યોગ કહેલ છે, એ ઉભય આત્માના પરિણામ છે, પરિણામ તે પરિણામવાનથી અનન્યરૂપે હોય છે તેથી કરીને આત્મા-સામાયિક અને च શબ્દથી મન વિગેરે કરણ (એ ત્રણ) પરસ્પર ભિન્ન નથી જો ભિન્ન નથી, તો તેનો નાશ થતા જીવનો પણ નાશ થાય, એમ હમણાજ કહ્યુ છે (આ પ્રમાણે કહેવામા આવે, તો) જો સામાયિકાદિરૂપ પર્યાયનો નાશ થતા, તે પર્યાયરૂપે નાશ, ન પામે તો શો દોષ છે? (કંઇજ નહિ) સર્વથા જીવનો વિનાશ નથી થતો, કેમકે તે ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રૌવ્ય સ્વભાવ રૂપ અનન્ત પર્યાયવાળો છે (એટલે એક સામાયિકાદિ પર્યાયનો નાશ થતા સર્વથા તેનો નાશ કેવી રીતે થાય? બાકીના અનન્ત પર્યાયોથી તો સદા અવસ્થિતજ છે) એજ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુ પ્રતિ સમય ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ પામે છે, અને સદા અવસ્થિત રહે છે એમ માનવાથીજ સુખ-દુખ-બધ-મોક્ષ આદિનો સદ્ભાવ ઘટે છે. તથા એકજ વસ્તુ-પરિણામના વશાથી જુદા જુદા કારકપણાને પામે છે કેમકે વિવક્ષાથી કારક બને છે, તેથી કારકભ્રમ કરાદિ દોષ પણ નથી લાગતા જેમ વિશીર્યમાણ ઘટ (વિશરણ ક્રિયાના કર્તાપણાને લીધે) કર્તા થાય છે, તેજ ઘટ વિશરણ ક્રિયાના વ્યાપ્યપણાવડે કર્મ થાય છે, ઘટપર્યાયવડે લીરી થાય છે, તેથી તેજ ઘટકરણ થાય છે, એ પ્રમાણે એકજ પદાર્થ વિવક્ષાવડે વિવિધ કારકભાવ પામે છે. અથવા જેમ જ્ઞાનથી અનન્ય એવો જ્ઞાની-આત્મા સ્વ-ઉપયોગ કાળમા એક છતા પણ ત્રણ સ્વભાવવાળો છે (સ્વઉપયોગમા ઉપયોગવન્ત હોવાથી કર્તા છે, સ વેદ્યમાનપણાથી કર્મ છે, અને કરણભૂત જ્ઞાનથી અનન્ય હોવાને લીધે કરણ છે) એજ પ્રમાણે સામાયિકનો કારક પણ (કર્તા-કર્મ-અને કરણરૂપ) જાણવો. ૩૪૩૧-થી-૩૪૩૮.

હવે भदन्त ! એ બીજા અવયવની વ્યાખ્યા કરે છે.

भदि कल्लाण-सुहत्थो धाऊ तस्स य भदंतसद्दोऽयं ।
स भदंतो कल्लाणो सुहो य कल्लं किलारुग्गं ॥ ३४३९ ॥
तं तच्चं निव्वाणं कारण कज्जोवयारओ वावि ।
तस्साहणमणसद्दो सद्दत्थो अहव गत्यत्थो ॥ ३४४० ॥
कल्लमणइ त्ति गच्छइ गमयइ य बुज्झइ य बोहयइ व त्ति ।
भणइ भणावेइ व ज तो कल्लाणो स चायरिओ ॥ ३४४१ ॥
अहवा कल्ल सद्दत्थो सखाणत्थो य तस्स कल्लं ति ।
सद्द सखाणं वा जमणइ तेण य कल्लाणो ॥ ३४४२ ॥
सुपससत्थो खाणदियाणि सुद्धिदिओ सुहोऽभिमओ ।
वसिंदिओ जमुत्त असुहो अजिइदिओऽभिमओ ॥ ३४४३ ॥

सुहमहवा नेव्वाण तच्च सेसमुवयारओऽभिमय ।
तस्साहण गुरु चि य सुहमन्ने पाणसण्ण व्व ॥ ३४४४ ॥
ज च सिय सेहिंतोअणुग्गहरूव तओ सुह त च ।
अभयाइ तप्पयाया सुहमिह तब्भत्तिभावाओ ॥ ३४४५ ॥

ગાથાર્થ -भद् ધાતુ કલ્યાણ અને સુખ અર્થમા છે, તેનો આ ભદન્ત શબ્દ બનેલો છે. તેથી ભદન્ત એટલે કલ્યાણ અને સુખ. (તેમા કલ્યાણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે) કલ્ય એટલે નિશ્ચિત આરોગ્ય, તે આરોગ્ય તથ્ય નિરૂપચરિત નિર્વાણ સમજવુ અથવા કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરીને નિર્વાણના કારણભૂત જ્ઞાનાદિ ત્રણ તે આરોગ્ય સમજવુ અણ ધાતુ શબ્દાર્થ અથવા ગત્યર્થમા છે તેથી 'કલ્ય' એટલે યથોક્ત આરોગ્ય 'અણતિ' એટલે પોતે પામે, અને બીજાને પમાડે અથવા પોતે જાણે અને બીજાને જણાવે. (અણ ધાતુનો અર્થ શબ્દાર્થ લઇએ તો) યથોક્ત આરોગ્ય પોતે કહે અને બીજાને કહાવે. તેથી તે કલ્યાણ કહેવાય. એ કલ્યાણ અહીં આચાર્ય જાણવા. અથવા कल्‌ ધાતુ શબ્દ અને સખ્યા અર્થમા છે, તેનો નિપાત કરવાથી કલ્ય થાય તેથી શબ્દશાસ્ત્ર અને સખ્યાન એટલે ગણિત તેને જે અણતિ એટલે જાણે અથવા જણાવે તે કલ્યાણ-ગુરુ (સુખ શબ્દનો અર્થ ઘટાવે છે.) सु શબ્દ પ્રશસાર્થ છે, खानि એટલે ઇન્દ્રિયો જેની શુદ્ધ ઇન્દ્રિયો હોય, અથવા જેની ઇન્દ્રિયો વશ હોય, તેને સુખ માનેલ છે, કેમકે જે અજિતેન્દ્રિય હોય તેને અસુખ માનેલ છે. અથવા સુખ એટલે તથ્ય સુખ નિર્વાણ જાણવુ. બાકીનુ સસારી સુખ ઉપચરિત માનેલ છે અથવા તેના સુખનુ કારણ જે ગુરૂ, તે સુખ છે. જેમ "અન્ન એ પ્રાણ કહેવાય છે." તેમ અહીં પણ સમજવુ અથવા કરણભૂત ઇન્દ્રિયોવડે જે સારી રીતે પ્રાપ્ત થયુ હોય તે સુખ તે સુખ અહીં અભયદાનાદિ અનુગ્રહ રૂપ જાણવુ તે અભયદાનાદિ આપનાર પણ તદ્‌ભક્તિભાવથી અહીં સુખ કહેવાય છે ૩૪૩૯-થી-૩૪૪૫

હવે भदन्त શબ્દના પર્યાય શબ્દોની વ્યાખ્યા કરે છે.

अहवा भय सेवाए तस्स भयतो त्ति सेवए जम्हा ।
सिवगइणो सिवमग्ग सेव्वो य जओ तदत्थीण ॥ ३४४६ ॥
अहवा भा भाजो वा दित्तीए तस्स होइ भतो त्ति ।
भाजनो वायरिओ सो नाण तवोगुणजुईए ॥ ३४४७ ॥
अहवा भतोवेओ ज मिच्छत्तइवघईऊओ ।
अहयेसरियाइभगो विज्जइ से तेण भगवतो ॥ ३४४८ ॥
नेरयाइभवस्स व अतो ज तेण सो भवतो त्ति ।
अहवा भयस्स अंतो होइ भयंतो भय वासो ॥ ३४४९ ॥
नामाइ छव्विह त भावमय सत्तहेहलोगाई ।
इहलोगज सभवओ परलोगभय परभवाओ ॥ ३४५० ॥
किंचणमादाणं तब्भय तु नासहरणाइओ नेय ।
चज्झनिमित्ताभावे ज भयमाकम्हिक त ति ॥ ३४५१ ॥
असिलोगभयमजसओ दुज्जीवमजीवियाभयं नाम ।

पाणपरिचायमय मरणभय नाम सत्तमय ॥ ३४५२ ॥
अम गत्याइसु तस्सेह अमणमतोऽवसाणमेगत्थ ।
अमइ व जं तेण तो भयस्स अंतो भयतो त्ति ॥ ३४५३ ॥
अम रोगे वा अंतो रोगो भगो विणासपज्जाओ ।
ज भवभयभगो सो तओ भवन्तो भयतो य ॥ ३४५४ ॥
एत्थ भयंताईणं पागयवागरणलक्खणगईए ।
संभवओ पत्तेयं द-य-ग-वगाराइलोवाओ ॥ ३४५५ ॥
हस्सेकारंतादेसओ य भते त्ति सव्वसामण्ण ।
गुरुआमतणवयण विहिय सामाइयाईए ॥ ३४५६ ॥

ગાથાર્થ -અથવા भज् ધાતુ સેવાના અર્થમા છે, તેનો 'ભજન્ત' શબ્દ બને છે. તેથી 'ભજન્ત' એટલે મોક્ષ પામેલાઓને અથવા મોક્ષ માર્ગને જે સેવે છે, તે 'ભજન્ત' અથવા મોક્ષ માર્ગના અર્થીઓને જે સેવવા યોગ્ય છે, તે (ગુરૂ) ભજન્ત કહેવાય છે. અથવા भा તથા भ्राज् ધાતુ દીપ્તિના અર્થમા છે, તેનો भ्रान्त તથા भ्राजन्त શબ્દ બને છે. એટલે જે જ્ઞાન અને તપગુણવડે પ્રકાશે છે, તે આચાર્ય भान्त અથવા भ्राजन्त કહેવાય છે. અથવા भ्रम् ધાતુ (અનવસ્થાન અર્થમા છે) તેનો भ्रान्त શબ્દ બને છે, એટલે જે મિથ્યાત્વાદિ બન્ધ હેતુથી રહિત છે, તે भ्रान्त કહેવાય છે અથવા ઐશ્વર્યાદિ ૭ પ્રકારનો 'ભગ' જેને છે, તે ભગવાન્ (ગુરૂ છે) અથવા જે નારકાદિ ભવના અન્તનો હેતુ છે, તેથી તે 'ભવાન્ત' કહેવાય છે. અથવા ભયનો અન્ત કરનાર તે ભયાન્ત કહેવાય. ભય એટલે ત્રાસ. તે ભય નામાદિ ૭ પ્રકારે છે (નામ ભય-સ્થાપના ભય-દ્રવ્ય ભય-ક્ષેત્ર ભય-કાળ ભય-અને ભાવ ભય) તેમા ભાવ ભય સાત પ્રકારે છે ૧ આલોકજન્યભય તે ઇહલોક ભય, ૨ પરભવથી જન્ય ભય તે પરલોક ભય, ૩ ન્યાસ (થાપણ) હરણાદિજન્યદ્રવ્યગ્રહણ ભય. ૪ બાહ્ય નિમિત્તના સદ્ભાવથી જે થાય તે આકસ્મિક ભય ૫ અપયશજન્ય ભય શ્લાઘા ભય ૬ દુખે જીવિકા થાય તે આજીવિકા ભય, અને સાતમો પ્રાણપરિત્યાગનો ભય તે મરણ ભય. તથા अम् ધાતુ ગત્યાદિ અર્થમા છે, તેનો અહી अन्त શબ્દ થાય છે. अम्-नम्-अन्त्-अवसान એ બધા શબ્દો એ કાર્યવાચી છે. તેથી अमति એટલે જે ભયનો અન્ત કરે છે, તે भयन्त કહેવાય. અથવા अम શબ્દ રોગના અર્થમા અન્ત-રોગ-ભગ વિનાશ. એ બધા પર્યાય શબ્દો છે. તેથી કરીને ભવનો અને ભયનો જેનાથી નાશ થાય તે (ગુરૂ) ભવાન્ત અથવા ભયાન્ત કહેવાય છે. અહી ભદન્તાદિ શબ્દો (આદિ શબ્દથી ભજન્ત-ભાન્ત-ભ્રાજન્ત-ભ્રાન્ત-ભગવન્ત-ભવાન્ત-ભયાન્ત) યથાસભવ પ્રત્યેકમાં દ-ય-ગ અને વકરાદિ અક્ષરોનો લોપ કરવાથી, સ્વઅકારન્તના આદેશથી भन्ते એ સર્વ સામાન્યપદ બને છે. (ભદન્તમાથી 'દ' કારનો ભયાન્તમાથી યકારનો, ભગવન્તમાંથી ગકાર અને વકારનો, ભજન્તમાથી જકારનો લોપ કરવાથી; भ्रान्त ઇત્યાદિમા હ્રસ્વ આદેશ કરવાથી 'ભત' પદ રહે છે તેમા અકારનો આદેશ કરવાથી 'भंते' એવું પદ) ગુરૂ આમન્ત્રણ વચનરૂપ સામાયિક સૂત્રની આદિમા મૂકેલુ છે. ૩૪૪૬ થી ૩૪૫૬

હવે भदन्त પદ કેવી રીતે ગુરૂને આમન્ત્રણ વચનરૂપ છે, તે કહે છે

आमतेइ करेमि भंते सामाइय ति सीसोऽयं ।
आहामतणवयणं गुरुणो किंकारणमिणं ति ? ॥ ३४५७ ॥

भण्णइ गुरुकुलवासे वस गहत्थ जहा गुणत्थीह ।
निच्च गुरुकुलवासी हविज्ज सोसो जओऽभिहियं ॥ ३४५८ ॥
नाणस्स होइ भागी थिरतरओ दसणे चरित्ते य ।
धन्ना गुरुकुलवास आवकहाए न मुचति ॥ ३४५९ ॥
गीयावासो रई धम्मे अणाययणवज्जण ।
निग्गहो य कसायाण एय धीराण सासण ॥ ३४६० ॥
आवस्सय पि निच्च गुरुपामूलम्मि देसिय होइ ।
वीसु पि हि सवसओ कारणओ जदभिसेज्जाए ॥ ३४६१ ॥
एव चिय सव्वावस्सयाइ आपुच्छिऊण कज्जाइ ।
जाणावियमामतणवणाओ जेण सव्वेसिं ॥ ३४६२ ॥
सामाइयमाइमय भदतसद्दो य ज तदाईए ।
तेणाणुवत्तइ तओ करेमि भंते त्ति सव्वेसु ॥ ३४६३ ॥
किच्चाकिच्च गुरवो विदति विणयपडिवत्तिहेउं च ।
उस्सासाइ पमोत्तु तदणापुच्छाए पडिसिद्ध ॥ ३४६४ ॥
गुरुविरहम्मि य ठवणा गुरुवएसोवदसणत्थ च ।
जिणविरहम्मि वि जिणबिंबसेवणामतण सफल ॥ ३४६५ ॥
रन्नो व परोक्खस्स वि जह सेवा मतदेवयाए वा ।
तह चेव परोक्खस्स वि गुरुणो सेवा विणयहेउ ॥ ३४६६ ॥
अहवा गुरुगुणनाणोवओगओ भावगुरुसमाएसो ।
इह विणयमूलधम्मोवएसणत्थ जओऽभिहिय ॥ ३४६७ ॥
विणओ सासणे मूल विणीओ सजओ भवे ।
विणयाओ विप्पमुक्कस्स कओ धम्मो कओ तवो ? ॥ ३४६८ ॥
विणओवयारमणस्स भजणा पूयणा गुरुजणस्स ।
तित्थयराण य आणा सुयधम्माराहणा किरिया ॥ ३४६९ ॥

ગાથાર્થ – કરેમિ ભંતે ! સામાઇય " એ પ્રમાણે આ પદથી શિષ્ય ગુરૂને આમત્રણ કરે છે આ ગુરૂનુ આમત્રણ વચન પ્રથમ કહેલુ છે, છતા ફરી અહી શાકારણથી કહેવામા આવે છે ? (એમ પૂછવામા આવે તો) કહીએ છીએ કે-ગુરૂકુળવાસમા વસતા, જેમ ગુણ ગ્રહણ કરવાને ગુણ ર્થી શિષ્ય નિત્ય ગુરૂકુળવાસી થાય છે જે માટે કહ્યુ છે કે-ગુરૂકુળવાસી જ્ઞાનનો ભાગી થાય છે, દર્શન અને ચારિત્રમા અતિશય સ્થિર થાય છે, તેઓને ધન્ય છે, કે જેઓ જીવનપર્યંત ગુરૂકુળવાસ મૂકતા નથી. ગીતાર્થ પાસે વાસ, ધર્મમા રતિ, અનાયતનનું, વર્જન, અને કષાયનો નિગ્રહએ ધીર પુરુષોનુ શાશન છે. વળી કારણવશાત્ અન્યવસતિમા જુદા રહેનારાને આવશ્યક પ્રતિક્રમણ પણ ગુરૂના ચરણ સમીપે કરવુ જોઇએ એમ આમત્રણ વચનથી બતાવ્યુ છે એજ પ્રમાણે બીજા પણ સર્વ આવશ્યકો ગુરૂને પૂછીને કરવા.

એમ આમંત્રણ વચનથી જણાવેલુ છે કારણ કે સર્વ આવશ્યકોમા સામાયિક આવશ્યક પહેલુ છે, અને આ ભંત શબ્દ પણ તેની આદિમા છે. તેથી करेमि भंते ! એ વચન સર્વ આવશ્યકોમા અનુવર્તે છે. વિનયની પ્રાપ્તિ માટે કરવા યોગ્ય કે નહિ કરવાયોગ્ય સર્વ ગુરૂમહારાજ જાણે છે, તેથી તેમને પૂછ્યા વિના ઉચ્છ્વાસાદિ મૂકવાને પણ નિષેધ કર્યો છે. જેમ જિનેશ્વરના વિરહમા જિનેશ્વરના બિંબની સેવા અને આમંત્રણ સફળ થાય છે, તેમ ગુરૂનો વિરહ હોય ત્યારે ગુરૂનો ઉપદેશ બતાવવાને ગુરૂની સ્થાપના (ની સેવા અને આમંત્રણ સફળ થાય છે) જેમ પરોક્ષ રાજા અથવા મંત્રદેવતાની સેવા સફળ થાય છે, તેમ પરોક્ષ એવા ગુરૂની સેવા પણ વિનયનો હેતુ છે અથવા ગુરૂગુણના જ્ઞાનોપયોગથી વિનયમૂળ ધર્મનો ઉપદેશ બતાવવાને અહી ભાવગુરૂનો સમાદેશ છે જે માટે કહ્યુ છે, કે વિનય શાસનમા ધર્મનુ મૂળ છે, વિનિત હોય તે સયમી થાય છે. વિનયથી રહિત હોય તેને ધર્મ કયાથી ? અને તપ પણ કયાથી ? વિનોપચાર મનથી (કરેલી) ગુરૂજનની ભજના અને પૂજન, તીર્થંકરોની આજ્ઞા-શ્રુતધર્મની આરાધના અને ક્રિયા (સર્વ સફળ થાય છે) ૩૪૫૭-થી-૩૪૬૯

અથવા भंते ! એ પદ ગુરૂ આમંત્રણ નહિ પણ આત્મ આમંત્રણ છે

आपामतणमहवाऽवसेसकिरियाविसग्गओ तं च ।
सामाइएगकिरियानिमायग तदुवओगाओ ॥ ३४७० ॥
एवं च सव्वकिरियाऽसवत्तया तदुवउत्तकरणं च ।
वक्खाय होइ निसीहियादि किरिओवओगु व्व ॥ ३४७१ ॥
अहवा जहसभवओ भद्दतसद्दो जिणाइसक्खीणं ।
आमतणाभिधाई वस्सक्खिज्जे थिरव्वयया ॥ ३४७२ ॥
गहिय जिणाइसक्क मए त्ति तलज्ज-गोरव भयाओ ।
सामाइयाइयारे परिहरओ त थिर होइ ॥ ३४७३ ॥
अहवा भत च तयं सामइय चेइ भतसामइय ।
पत्तमलक्खणमेव भंतेसामाइय त च ॥ ३४७४ ॥
नामाइवुदासत्थ नणु सो सावज्जजोगविरईओ ।
गम्मइ भणगइ न जओ तत्थवि नामाइसब्भावो ॥ ३४७५ ॥
भतस्स व सामइय भंते सामाइयं जिणाभिहिय ।
न परप्पणीयसामाइय त्ति भंतेविसेसणओ ॥ ३४७६ ॥

ગાથાર્થ -અથવા અવશેષ ક્રિયાનો ત્યાગ કરવાથી, અને એક સામાયિક ક્રિયાના નિયામક ભૂત તે પદ સામાયિકના ઉપયોગથી આત્માને આમંત્રણરૂપ છે. તેથી કરીને જેમ બાહ્ય ક્રિયાના નિષેધથી અભ્યતર ક્રિયાનો ઉપયોગ કહેવો ગણાય છે, તેમ પડિલેહણાદિ સર્વ ક્રિયાઓની અનાબાધતાવડે આરમ્ભ ક્રિયામા ઉપયોગ કરવાનુ આત્માના આમંત્રણવડે કહેલુ છે અથવા भदन्त શબ્દ જિનાદિ સાક્ષીઓના આમંત્રણને કહેનાર છે, (જેમકે હે જિનાદિ ભગવન્તો ! હુ તમારી સાક્ષીએ સામાયિક કરૂ છુ) તેમની સાક્ષીએ (સામાયિક કરનારને મનમા સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે. કેમકે મે જિનાદિકની સાક્ષીએ સામાયિક ગ્રહણ

કર્યું છે, એ વાસનાથી સામાયિકના અતિચારોનો ત્યાગ કરતા તેમની લજ્જા, ગૌરવ અને ભયથી તેને તે સામાયિક વ્રત સ્થિર થાય છે અથવા (ભદન્ત સામાયિકનુ જ વિશેષણ છે જેમકે) ભદન્ત એવું જે સામાયિક તે ભદન્ત સામાયિક હુ કરૂ છુ (કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરાવનાર સામાયિક હુ કરૂ છુ.) ભન્તે સામાયિક શબ્દમાનો એકાર અલાક્ષણિક હોવાથી તેનો લોપ કર્યો છે. નામસ્થાપનાદિ સામાયિકનો ભેદ જણાવવાને ઉપરોક્ત વિશેષણ જણાવ્યુ છે (કેમકે તે સામાયિક કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરાવનારા નથી) એ ભેદ સાવદ્યયોગની વિરતિથી (સાવજ્જજોગ પચ્ચખામિ પદોથી) જણાય છે, (કેમકે નામાદિ સામાયિક સાવદ્યયોગની વિરતિરૂપ નથી) એમ કહેવામા આવે, તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે-તે વચન યોગ્ય નથી, કેમકે તેમા પણ (સાવદ્યયોગની વિરતિમા પણ) નામ-સ્થાપનાદિનો સદ્ભાવ છે. અથવા ભંતે સામાઇય એટલે જિનેશ્વરે કહેલુ ભગવન્તનુ સામાયિક હુ કરૂ છુ, પણ પદપ્રરૂપિત સામાયિક નથી કરતો, એમ ભંતે વિશેષણથી સમજવુ ૩૪૭૦ થી ૩૪૭૬

કરેમિ-ભન્તે-ચ અન્તે એ ત્રણ પદની વ્યાખ્યા કરી, હવે "સામાયિક" એ ચોથા પદની વ્યાખ્યા કરે છે.

राग-द्दोसविरहिओ समो त्ति अयणं अयो त्ति गमणं ति ।
समगमणं ति समाओ स एव सामाइयं नाम ॥ ३४७७ ॥
अहवा भव समाए निव्वत्तं तेण तम्मय वावि ।
जं तप्पओयण वा तेण व सामाइय नेय ॥ ३४७८ ॥
अहवा समाइ सम्मत्त नाण-चरणाइ तेसु तेहिं वा ।
अयण अओ समाओ स एव सामाइयं नाम ॥ ३४७९ ॥
अहवा समस्स आओ गुणाण लाभो त्ति जो समाओ सो ।
अहवा समाणमाओ तम्हा सामाइय नाम ॥ ३४८० ॥
अहवा साम मित्ती तत्थ अओ तेण सामाओ ।
अहवा सामस्साओ लाभो सामाइयं णय ॥ ३४८१ ॥
सम्ममओ वा समओ सामाइयमुभयविद्धिभावाओ ।
अहवा सम्ममस्साओ लाभो सामाइय होइ ॥ ३४८२ ॥
अहवा निरुत्तविहिणा साम सम्म सम च ज तस्स ।
इकमप्पए पवेसणमेयं सामाइय नेय ॥ दार ॥ ३४८३ ॥

સમ એટલે રાગ, દ્વેષનો વિરહ, અય એટલે અયન-ગમન સમ તરફ ગમન તે સમાય, અને તેજ સામાયિક છે અથવા સમનો લાભ થવાથી નિવૃત્ત એટલે થએલુ તે, અથવા તન્મયતે અથવા તેનુ (સમનુ) જે પ્રયોજન તે સામાયિક જાણવુ અથવા સમનો એટલે સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, અને ચારિત્ર, તેને વિષે અથવા તેઓવડે અય એટલે ગમન તે સમાય, તેજ સામાયિક છે. અથવા સમનો આય એટલે ગુણોનો જે લાભ તે સમાય. અથવા સમોનો આય તે સામાયિક જાણવુ અથવા સામ એટલે સર્વ જીવોમા મૈત્રી, તેને વિષે અય એટલે ગમન, અથવા તે વડે વર્તન તે સમાય, અથવા સામનો આય એટલે

લાભ તે સામાયિક છે. અથવા સમ્યગ્ અય એટલે સારૂ વર્તન તે સમય (અહી ઉભય પ્રકારની) વૃદ્ધિ થવાથી સામાયિક બને છે અથવા સમનો આય એટલે લાભ તે સામાયિક છે. અથવા નિરૂક્ત વિધિવડે સામ (બીજાને દુ:ખ ન કરવુ તે,) સમ્યક્ (જ્ઞાનાદિ ત્રયનુ પરસ્પર યોજવુ તે), અને સમ (માધ્યસ્થ વર્તન), તેનો જે 'ઇક' એટલે આત્મામા પ્રવેશ તે સામાયિક જાણવું. ૩૪૭૭-થી-૩૪૮૩

હવે સર્વ શબ્દની વ્યાખ્યા કરે છે.

किं पुण त सामइयं सव्वसावज्जजोगविरइ त्ति ।
सियए स तेण सव्वो तं सव्वं कइविह सव्वं ॥ ३४८४ ॥

नामं ठवणा दविए आएसे चेव निरवसेसं च ।
तह सव्वधत्तसव्वं च भावसव्वं च सत्तमयं ॥ ३४८५॥१०४९-३४७॥

कसिण दव्व सव्व तद्देसो धा विवक्खयाभिमओ ।
दव्वे तद्देसम्मि य सव्वासव्वे य चउभंगो ॥ ३४८६ ॥
सव्वासव्वे दव्वे देसम्मि य नायमङ्गुलिद्दव्व ।
सपुण्ण देसोणं पव्व पव्वेगदेसो य ॥ दार ॥ ॥ ३४८७ ॥
आएसो उवयारो सो बहुतरए पहाणतरए व्व ।
देसे वि जहा सव्व भत्तं भुत्त गओ गामो ॥ दार ॥ ३४८८ ॥
दुविह तु निरवसेस सव्वासेस तदेक्कदेसो य ।
सव्वासेस सव्वे अणिमिसनयणा जहा देवा ॥ ३४८९ ॥
तद्देसापरिसेस सव्वे असुरा जहा असियवण्णा ॥
जह जोइसालया वा सव्वे किर तेउलेसागा ॥ दारं ॥ ३४९० ॥
जीवाजीवा सव्व तं धत्ते तेण सव्वधत्त त्ति ।
सव्वे व सव्वधत्तासव्व जमओ पर णत्न ॥ ३४९१ ॥
अह दव्वसव्वमेगदव्वाधार त्ति भिन्नमन्नेहिं ।
एगाणेगाधारोवयारभेएण चादेसं ॥ ३४९२ ॥
भिन्नमसेस जमिहेगजाइविसय ति सवधत्ताओ ।
भिन्ना य सवधत्ता सव्वाधार त्ति सव्वेहिं ॥ ॥ दार ॥ ३४९३ ॥
कम्मोदयस्सभावो सव्वो असुहो सुहो य ओदइओ ।
मोहोवसमसहावो सवो उवसामिओ भावो ॥ ३४९४ ॥
कम्मक्खयस्सहावो खइओ सव्वो य मीसओ मीसो ।
अह सवदवपरिणइरूवो परिणामिओ सव्वो ॥ ३४९५ ॥
अहिगयमसेससव्व विसेसओ सेसय जहाजोगं ।
गरहियमवज्जमुत्तं पाव सह तेण सावज्जं ॥ ३४९६ ॥

ગાથાર્થ તે સામાયિક એટલે શુ ? સર્વ સાવદ્યયોગની વિરતિ તે (સામાયિક) સૃ ધાતુને ઔણાદિક વ પ્રત્યય લગાડવાથી સર્વ શબ્દ બને છે, તે સર્વ વસ્તુ અથમા છે. એ 'સર્વ' કેટલા પ્રકારનુ છે? (એમ પૂછવામા આવે તો) નામ સર્વ, સ્થાપના સર્વ, દ્રવ્ય સર્વ આદેશ સર્વ, નિરવશેષ સર્વ, સર્વધત્તસર્વ અને સાતમુ ભાવ સવ. (એમ સાત પ્રકારે સર્વ છે. તેમા નામ, સ્થાપના સવ સુગમ છે, અને જ્ઞ-ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સર્વનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે) અગુલી આદિ દ્રવ્ય અથવા તેનો એક દેશ સપૂર્ણ વિવક્ષાવડે કહેવામા આવે, ત્યારે સર્વ કહેવાય છે અને અગુની તથા તેના એક દેશને અપરિપૂર્ણ વિવક્ષાથી કહેવામા આવે, ત્યારે 'અસર્વ' કહેવાય છે. એ પ્રમાણે દ્રવ્યમા અને તેના દેશમા સર્વાસર્વના ચાર ભાગા થાય છે. જેમકે, સપૂર્ણ અગુલી દ્રવ્ય, દ્રવ્ય કહેવાય છે, તેનોજ એક દેશ તે અસર્વ દ્રવ્ય કહેવાય છે, સપૂર્ણ દ્રવ્ય દેશ સર્વ કહેવાય છે, અને પર્વનો એક દેશ તે દેશ અસર્વ કહેવાય છે (એ પ્રમાણે દ્રવ્ય સર્વનુ સ્વરૂપ જાણવુ.) આદેશ એટલે ઉપચાર તે ઉપચાર બહુ પ્રકારમા, મુખ્યતામા અને દેશમા પણ સર્વપણે પ્રવતે છે, જેમકે ગ્રહણ કરેલા ભોજનમાથી ઘણે ભાગે ખાધુ હોય, અને કેટલુક અવશેષ હોય, તો "આણે સર્વ ભોજન ખાધુ" એમ કહેવાય છે મુખ્ય પુરૂષોમાથી કેટલાક ગયા હોય અને કેટલાક રહ્યા હોય ત્યારે "સર્વ ગામ ગયા" એમ કહેવાય છે. (એ પ્રમાણે આદેશ સર્વ જાણવુ.) નિરવશેષ સર્વ બે પ્રકારે છે, સર્વ વસ્તુ નિરવશેષ અને તદ્દેશ નિરવશેષ. જેમકે સર્વ દેવો અનિમેષ નયનવાળા છે. (અહીં બધાએ દેવોમા અનિમેષપણુ છે, કોઇપણ દેવોમા અનિમેષપણુ નથી તેથી તે) સર્વ નિરવશેષ કહેવાય તથા જેમકે, સર્વે અસુરો કૃષ્ણ વર્ણવાળા છે, અથવા જેમ સર્વ જ્યોતિષિ દેવો તેજો લેશ્યાવાળા છે (અહીં અસુરો અને જ્યોતિષિ દેવો સર્વ દેવોના એક દેશમા છે, તે દરેકમા યથામુખ્ય કૃષ્ણવર્ણ અને તેજોલેશ્યા છે, તેથી) તે દરેકે દેશ નિરવશેષ કહેવાય આ જગતમા જે કઇ છે, તે સર્વ જીવો અને અજીવોજ છે, તેને જે કારણથી ધારી રાખે છે તે કારણથી તે સર્વધત્તા કહેવાય છે, અહીં સવ જીવાજીવરૂપ વવક્ષા તે સર્વધત્તા સર્વ કહેવાય છે, કેમકે એ જીવાજીવ શિવાય જગતમા બીજુ કઇ છેજ નહિ. (દ્રવ્ય સર્વાદિનો પરસ્પર શો ભેદ છે? એમ પૂછવામા આવે તો,) દ્રવ્ય સર્વ એક દ્રવ્યાધારવાળુ છે તેથી બીજા સવથી ભિન્ન છે. આદેશ સર્વ અનેક દ્રવ્યાધારવાળુ હોવાથી ઉપચારભેદે બીજાઓથી ભિન્ન છે. અશેષ સવ એક જાતીય વિષયવાળુ હોવાથી બીજાઓથી અન્ય છે અને સર્વધત્તાસર્વ, સર્વ વસ્તુના આધારભૂત હોવાથી પૂર્વના બધા સર્વથી ભિન્ન છે શુભાશુભ કર્મના ઉદયનો સ્વભાવ તે ઔદયિક ભાવ સર્વ, મોહોપશમ સ્વભાવ તે ઔપશમિક ભાવ સર્વ, કર્મક્ષય સ્વભાવ તે ક્ષાયિક ભાવ સર્વ, કર્મનો ક્ષયોપશમ ભાવ તે મિશ્ર ભાવ સર્વ, અને સર્વ દ્રવ્યની પરિણતિરૂપ તે પારિણામિક ભાવ સર્વ કહેવાય છે. (અહીં "સર્વ સાવદ્ય યોગનો ત્યાગ કરૂ છુ" એ સબધમા, સસેવિત સર્વમાથી, વિશેષે કરીને નિરવશેષ સર્વ અધિકૃત છે, બાકીના છ સર્વ યથાયોગ્ય જ્યા ઘટે ત્યા યોજવા. (હવે "સાવદ્ય" પદની વ્યાખ્યા કરે છે) ગર્હિત, અવદ્ય જે હોય, તે અવદ્ય કહેવાય તે અવદ્ય એટલે પાપ તે પાપવડે જે સહિત હોય, તે સાવદ્ય કહેવાય ૩૪૮૪-થી ૩૪૯૬

હવે બીજા પ્રકારે "સાવદ્ય" શબ્દની તથા 'યોગ' શબ્દની વ્યાખ્યા કરે છે

अहवेह वज्जणिज्ज वज्ज पाव ति सहसक्कारस्स ।

दिग्वत्तादेसाओ सह वज्जेण ति सावज्जं ॥ ३४९७ ॥

जोगो जोयणमायकिरिया समाधाणमायवावारो ।
जीवेण जुज्जए वा जओ समाहिज्जए सो त्ति ॥ ३४९८ ॥
जं तेण जुज्जए वा स कम्मणा जं च जुज्जए तम्मि ।
तो जोगो सो य मओ तिविहो कायाइवावारो ॥ ३४९९ ॥
सव्वो सावज्जो त्ति य जोगो सवज्जए तय सव्वं ।
सावज्जं जोगं ति य पच्चक्खामि त्ति वज्जेमि ॥ ३५०० ॥
पइसद्दो पडिसेहे अक्खाणं खावणाऽभिहाणं वा ।
पडिसेहस्सक्खाण पच्चक्खाणं निवित्ति त्ति ॥ ३५०१ ॥

ગાથાર્થ—અહી વર્જવા યોગ્ય-તજવા યોગ્ય જે વર્જ્ય તે વર્જ્ય એટલે પાપ કહેવાય. તે વર્જ્યસહિત જે હોય તે સવર્જ્ય, સહશબ્દના સકારનો દીર્ઘ આદેશ કરવાથી સાવર્જ્ય-સાવદ્ય થાય. જોડવુ તે યોગ, અથવા આત્માનુ ચલનાદિ ક્રિયા સાથે સમ્યક્ પ્રકારે જોડાવુ તે યોગ. (સકર્મક આત્માનો વ્યાપાર) અથવા જીવ સાથે જોડાય, યા સબધ કરાય તે યોગ, કેમકે આત્મા તે કર્મ સાથે જોડાય છે, તેથી તે યોગ કહેવાય. તે યોગ છતે આત્મા કર્મ સાથે જોડાય, માટે તે યોગ કહેવાય તે યોગ કાયિકાદિ વ્યાપારરૂપ એટલે મન વચ અને કાય એ ત્રણ પ્રકારે માનેલો છે. સર્વ-સાવદ્ય અને યોગ એ ત્રણે પદનો હવે સબધ યોજીએ છીએ. તે સર્વ સાવદ્ય યોગનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ, એટલે ત્યાગ કરૂ છુ. પ્રતિ શબ્દ નિષેધ અર્થમાં છે, અને આખ્યાન શબ્દ ખ્યાપના અથવા આદરથી કહેવારૂપમા છે, તેથી પ્રતિષેધનુ આખ્યાન, તે પ્રત્યાખ્યાન એટલે નિવૃતિ. ૩૪૯૬ થી ૩૫૦૧

હવે ભેદપૂર્વક પ્રત્યાખ્યાનનુ કથન કરે છે.

नामं ठवणा दविए अइत्थपडिसेहभावओ त च ।
नामाभिहाणमुत्त ठवणागारक्खनिक्खेवो ॥ ३५०२ ॥

दव्वस्स व दव्वाण व दव्वभूयस्स दव्वहेउ वा ।
दव्वं प्पच्चक्खाण निण्हाईण व सव्व पि ॥ ३५०३ ॥
भिक्खयराणमइच्छा पडिसेहो रोगिणो व किरियाए ।
सिद्ध पच्चक्खाओ जह रोगी सव्ववेज्जेहिं ॥ ३५०४ ॥
भावस्स भावओ भावहेउमह भाव एव वाभिमय ।
पच्चक्खाण दुविह त सुयमिह नोसुय चेव ॥ ३५०५ ॥
पुव्व नोपुव्वसुय पच्चक्खाण ति पुव्वसुयमुत्तं ।
आउरपच्चक्खाणाइय च नोपुव्वसुयमुत्त ॥ ३५०६ ॥
नोसुयपच्चक्खाणं मूलुत्तरगुणविहाणओ दुविहं ।
सव्वे देसे य मय इह सव्वं सव्वसद्दाओ ॥ दार॥ ३५०७ ॥ [४२४०]

ગાથાર્થ -નામ પ્રત્યાખ્યાન-સ્થાપના પ્રત્યાખ્યાન-દ્રવ્ય પ્રત્યાખ્યાન-અદિત્સા પ્રત્યાખ્યાન-પ્રતિષેધ પ્રત્યાખ્યાન-અને ભાવ પ્રત્યાખ્યાન (એમ ૭ પ્રકારે પ્રત્યાખ્યાન છે.) તેમાં

"પ્રત્યાખ્યાન" એવુ જે નામ, તે નામ પ્રત્યાખ્યાન. આકાર અથવા અક્ષાદિમા નિક્ષેપ તે સ્થાપના પ્રત્યાખ્યાન સચિત્તાદિ દ્રવ્યનુ અથવા દ્રવ્યોનુ જે પ્રત્યાખ્યાન તે, દ્રવ્યભૂતનુ (ભાવરહિત અભવ્ય જીવનુ) જે પ્રત્યાખ્યાન તે, તેમજ દ્રવ્યને માટે જે પ્રત્યાખ્યાન કરાય તે. નિન્હવાદિકનુ જે પ્રત્યાખ્યાન, તે સર્વ દ્રવ્ય પ્રત્યાખ્યાન છે. ભિક્ષાચરને ભિક્ષા ન દેવી તે અદિત્મા પ્રત્યાખ્યાન અસાધ્ય રોગીની પેઠે ક્રિયાનો નિષેધ તે પ્રતિષેધ પ્રત્યાખ્યાન લોકમા પણ આ વાત પ્રસિદ્ધ છે કે 'સર્વ વૈદ્યોએ આ રોગીનો પ્રતિષેધ કર્યો છે." (આ સ્થળે નિર્યુક્તિમાં કયાઇક નિર્વિષયાજ્ઞાપનરૂપ ક્ષેત્ર પ્રત્યાખ્યાન કહેલુ જણાય છે) ભાવનુ (સાવદ્યયોગના પરિણામનુ) પ્રત્યાખ્યાન તે, તથા ભાવથી (શુભ પરિણામ ઉત્પન્ન થવાથી) કરેલુ પ્રત્યાખ્યાન તે, તેમજ ભાવ-હેતુક (સર્વ કર્મનો ક્ષય કરવા માટે કરેલુ) પ્રત્યાખ્યાન તે, અને (સાવદ્યયોગની વિરતિલક્ષણ) ભાવરૂપ પ્રત્યાખ્યાન તે ભાવ પ્રત્યાખ્યાન માનેલુ છે. એ ભાવ પ્રત્યાખ્યાન બે પ્રકારે છે. શ્રુતભાવ પ્રત્યાખ્યાન અને નોશ્રુતભાવ પ્રત્યાખ્યાન. શ્રુતભાવ પ્રત્યાખ્યાત બે પ્રકારે છે પૂર્વશ્રુતપ્રત્યાખ્યાન અને નોપૂર્વશ્રુતપ્રત્યાખ્યાન તેમા પ્રત્યાખ્યાન નામનું નવમુ પૂર્વ, તે પૂર્વશ્રુતપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે, અને આતુર પ્રત્યાખ્યાનાદિશ્રુત (પૂર્વગત બાહ્યહોવાથી) તે નોપૂર્વશ્રુતપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે તથા શ્રુતનિષેધરૂપ નોશ્રુતપ્રત્યાખ્યાન, તે પણ મૂલોત્તર ભેદે બે પ્રકારે છે. અહીં સર્વ શબ્દથી તે દરેક અને દેશથી એમ બેમે ભેદ માનેલુ છે ૩૫૦૨ થી ૩૫૦૭

હવે "यावज्जीवया' એ પદની વ્યાખ્યા કરે છે.'

जीव त्ति जीवण पाणधारण जीविय ति पज्जाओ ।
गहिय न जीवदव्व गहिय वा पज्जवविसिट्ठ ॥ ३५०८ ॥
इहरा जीवज्जीव ति जीवदव्वगहणे मयस्सावि ।
पच्चक्खाण पावइ गहियमओ जीविय त च ॥ ३५०९ ॥
नाम ठवणा दविए ओहे भव तब्भवे य भोगे य ।
सजम-जसम ऽसजमजीवियमिइ तन्निभागोऽय ॥ ३५१० ॥
दव्वे हिरण्ण-भेसज्ज-भत्त पुत्ताइं जीवियनिमित्त ।
जं दव्वजीविय त दव्वस्स व जीवियमवत्था ॥ दार ॥ ३५११ ॥
आउयसद्दव्वतया सामन्न पाणधारणमिहोहो ।
भवजीविय चउद्धा नेरइयाईण जावत्था ॥ ३५१२ ॥
तब्भव जीवियमोरालियाण ज तब्भवोववन्नाण ।
चक्कहराईण भोगजीविय सुरवराण च ॥ ३५१३ ॥
सजमजीवियमिसीणं असजमजीवियमविरयाण ।
जसजीविय जसोनामओ जिणाईण लोगम्मि ॥ ३५१४ ॥
नरभवजीवियमहिगय विसेसओ, सेसय जहाजोग ।
जावज्जीवामि तयं ता पच्चक्खामि सावज्ज ॥ ३५१५ ॥

ગાથાર્થ -(યાવજ્જીવપર્યન્ત સર્વ સાવદ્ય યોગનો ત્યાગ કરૂ છુ, એવો અર્થ અહી ઇષ્ટ છે તેમા) જીવ એટલે જીવન-પ્રાણ ધારણ-અને જીવિત એ તેના પર્યાય શબ્દો છે. (અહી જીવ શબ્દથી) જીવ દ્રવ્ય નથી ગ્રહણ કર્યું, (કેમકે તેથી વક્ષ્યમાણ દોષો પ્રાપ્ત થાય છે) જીવદ્રવ્ય ગ્રહણ કર્યું હોય, તો પણ તે આ ભવ જીવિતપર્યાય વિશિષ્ટ ગ્રહણ કર્યું છે (આ ભવના જીવન પર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ, એમ સમજવુ, આ ભવનુ જીવન પૂર્ણ થયા પછી નહી.) અન્યથા "યાવજ્જીવ" શબ્દથી જીવ દ્રવ્ય ગ્રહણ કરવામા આવે, તો મરણ પામ્યા પછી પણ પ્રત્યાખ્યાન પ્રાપ્ત થાય, (કેમકે અવિશિષ્ટ જીવ દ્રવ્ય સર્વદા વિદ્યમાન હોય છે) આ કારણથી 'જીવ' શબ્દવડે 'જીવિત' ગ્રહણ કર્યું છે, અને તે જીવિત નામ જીવિત સ્થાપના જીવિત, દ્રવ્યજીવિત, ઓઘજીવિત, ભવજીવિત, તદ્ભવજીવિત, ભોગજીવિત, સયમજીવિત, યશોજીવિત, અને અસયમજીવિત, એમ તેના (દસ) ભેદ છે નામ-સ્થાપના જીવિત સુગમ છે) દ્રવ્યજીવિતનો વિચાર કરતા, જે હિરણ્ય-ભૈષજ્ય-ભક્ત પુત્ર આદિ જીવિતના નિમિત્ત અથવા ઉપકારક છે, તે દ્રવ્યજીવિત કહેવાય અથવા (પારો જીવે છે, વિષ જીવે છે, અભરખ જીવે છે, લોહ જીવે છે, પણ હજી મૃત્યુ નથી પામ્યુ, ઇત્યાદિ કહેવાય છે) જે દ્રવ્યની જીવિત અવસ્થા તે દ્રવ્યજીવિત કહેવાય છે આયુ દ્રવ્યની સત્તા વડે જીવનુ પ્રાણ ધારણરૂપ સામાન્ય જીવન તે ઓઘ જીવિત, સસારમા અવસ્થિતિના હેતુભૂત જીવિત તે ભવજીવિત એ ભવજીવિત નારકાદિની અવસ્થારૂપ ચાર પ્રકારે છે વારવાર અમુક તેજ ભવમા ઉત્પન્ન થનારા ઔદારિક શરીરવાળા જીવોનુ જે જીવન તે તદ્ભવજીવિત કહેવાય અને ચક્રવર્તિ તથા દેવોનુ જીવિત તે ભોગજીવિત કહેવાય મુનિયોનુ જીવન તે સયમજીવિત અવિરતિઓનુ જીવિત તે અસયમજીવિત લોકમા યશોનામકર્મના ઉદયથી જિનાદિકનુ જીવન તે યશોજીવિત કહેવાય અહી વિશેષ કરીને ભવજીવિતરૂપ નરભવ જીવિત અધિકૃત છે બાકીના જીવિત યથાસભવ યોજી લેવા (મનુષ્યજ આવી પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે) જ્યાસુધી આ નરભવવડે જીવુ, ત્યાસુધી સાવદ્ય યોગનો ત્યાગ કરૂ છુ ૩૫૦૮ થી ૩૫૧૫

હવે યાવત્ શબ્દનો અર્થ કરે છે

जावदय परिमाणे मज्जायाएऽवधारणे चेइ ।
जावज्जीव जीवणपरिमाण जत्तिय मे त्ति ॥ दार ॥ ३५१६ ॥
जावज्जीवमिहारेण मरणमज्जायओ न तक्काल ।
अवधारणे त्ति जावज्जीवणमेवेह न ओ परओ ॥ ३५१७ ॥
जावज्जीव पत्ते जावज्जीवाए लिगवच्चासो ।
भावप्पच्चयओ वा जा जावज्जीवया ताए ॥ ३५१८ ॥
जावज्जीवतयाई जावज्जीवाए वण्णलोवाओ ।
जावज्जीवो जीसे जावज्जीवाहवा सा उ ॥ ३५१९ ॥
का पुण सा सवज्झइ पच्चक्खाणकिरिया तया सव्व ।
जावज्जीवाए अह पच्चक्खामित्ति सावज्ज ॥ ३५२० ॥
जीवणमहवा जीवा जावज्जीवा पुरा व सा नेया ।
ताए पाययवयणे जावज्जीवाए तइएय ॥ ३५२१ ॥

ગાથાર્થ —આ યાવત્ શબ્દ અહી ત્રણ અર્થમા છે પરિમાણ, મર્યાદા અને અવધારણ. જેમકે યાવજજીવ એટલે જ્યા સુધી આ ભવના જીવનનુ પરિમાણ હોય ત્યા સુધી સાવદ્ય યોગનો ત્યાગ કરૂ છુ (આ પરિમાણ અર્થમા) તથા યાવજજીવ એટલે મરણની મર્યાદા પર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ, પણ તેજ ગ્રહણકાળ સુધી નહિ (આ મર્યાદા અર્થમા સમજવુ. અને અવધારણ અર્થમા યાવજજીવ એટલે જ્યાસુધી આ ભવનુ જીવન હોય ત્યા સુધીજ) તે પછી નહિ (કેમકે દેવાદિ અવસ્થામા અવિરતિપણાને લીધે પ્રત્યાખ્યાનનો ભગ થાય. વળી જીવન પૂર્ણ થયા પછી પ્રત્યાખ્યાન છુટુ એમ પણ ન કરવુ, કેમકે એથી ભોગની આશસાનો દોષ પ્રાપ્ત થાય.) (ઉપરોક્ત ન્યાયે "યાવજજીવ' નિર્દેશ પ્રાપ્ત થયે છતે "યાવજજીવયા' એવો નિર્દેશ શા માટે કર્યો? (એમ પૂછવામા આવે તો તે માત્ર) લિગનોજ વ્યત્યય (ફેરફાર) છે અથવા "યાવજજીવ" શબ્દને ભાવ પ્રત્યય લગાડવાથી "યાવજજીવતા" શબ્દ બને છે, (તેથી યાવજજીવપણે હુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ એમ સમજવુ) "યાવજજીવતા" નિર્દેશ થયા છતા 'યાવજજીવયા" એમ જે કહ્યુ છે તે તકાર વર્ણનો લોપ થવાથી સમજવુ અથવા જે અવસ્થામા જ્યા સુધીનુ જીવન હોય, તે યાવજજીવા કહેવાય તે વડે જ્યાસુધી પ્રત્યાખ્યાન કરાય, તે "યાવજજીવયા" કહેવાય ઉપરોક્ત અર્થમા તે કઈ ક્રિયાનો સબધ કરાય છે? (એમ પૂછવામા આવે તો) તેની સાથે તે યાવજજીવયા પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાનો સબધ કરાય છે. એટલે કે યાવજજીવિતપણે સર્વ સાવદ્યયોગનુ હુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ અથવા જીવન તે જીવા, જ્યાસુધી જીવન હોય તે યાવજજીવા (સ્રીલીગ) (અહી પણ પૂર્વની પેઠે પરિમાણાદિ ત્રણ અર્થમા યાવત્ શબ્દની સાથે જીવા શબ્દ જોડવો) પ્રાકૃત વચનમા પર્યન્તે અકાર હોવાથી "યાવજજીવયા" એ તૃતીયા સમજવી. ૩૫૧૬-થી-૩૫૨૧

હવે " ત્રિવિધ ત્રિવિધે " એ પદની વ્યાખ્યા કરે છે

पच्चक्खामी त्ति मओ उत्तमपुरिसेवयणओ कत्ता ॥
तिन्नि विहा जस्स तओ तिविहो जोगो मओऽहिकओ ॥३५२२॥
त तिविह विइयाए पच्चक्खेयमिह कम्मभावाओ।
तिण्ण विहा जस्स तय तिविह तिविहेण तेण ति ॥ ३५२३ ॥
तेणेति साहकतम करण तइयाभिहाणओऽभिहिय।
केण तिविहेण भणिए मणेण वायाए काएणं ॥ ३५२४ ॥
मणण व मण्णए वाऽणेण मणो दव्वओ मय त च।
तज्जोग्गपुग्गलमय भावमणो भण्णए मता ॥ ३५२५ ॥
वयण ववुच्चए वाणए त्ति वायत्ति दव्वओ सा य।
तज्जोग्गपोग्गला जे गहिया तप्परिणया भावे ॥ ३५२६ ॥
जीवस्स निवासाओ पोग्गलचयओ य सरणधम्माओ।
काओऽवयवसमाहाणओ य सो दव भावमओ ॥ ३५२७ ॥
तज्जोग्गपोग्गला जे मुक्का य पओगपरिणया जाव।
सो होइ दव्वकाओ बद्धा पुण भावओ काओ ॥ ३५२८ ॥

तेण तिविहेण मनसा वाया काएग कि तयं तिविह ।
पुव्वाहिकयं जोगं न करेमिच्चाइ सावज्ज ॥ ३५२९ ॥

ગાથાર્થ પચ્ચક્ખામિ-પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું, એ ઉત્તમ પુરૂષ એક વચનથી અહીં કર્તા આવેલ છે. ત્રણ છે પ્રકાર જેના, તે (મન-વચન-કાયાના વ્યાપારરૂપ) ત્રિવિધયોગ અહીં અધિકૃત માનવા એ ત્રિવિધયોગ અહીં કર્મભાવથી બીજી વિભક્તિવડે પ્રત્યાખ્યાન કરવા યોગ્ય છે તથા ત્રણ છે પ્રકાર જેના તે ત્રિવિધ કરણ તે વડે એટલે ત્રિવિધ કરણવડે પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું તેન શબ્દવડે તૃતીયા વિભક્તિ કહેવાથી અહીં આવકાંમકરણ માન્યું છે કયા ત્રિવિધ કરણવડે? (એમ પૂછવામાં આવે તો) મન-વચન અને કાયાવડે (એ ત્રિવિધ કરણથી હું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું) મનન કરવું તે મન, અથવા જે વડે મનન કરાય તે મન. તે મન દ્રવ્યથી તદ્યોગ્ય પુદ્ગલમય છે, અને ભાવ મન તે મન્તા (જીવ) છે વચન તે વાણી, અથવા જે વડે બોલાય તે વાણી તે વાણીદ્રવ્યથી ભાષા વર્ગણાથી ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલો જાણવા અને ભાષાપણે પરિણામ પામીને બોલાતા પુદ્ગલો તે ભાવવાણી જાણવી જીવના નિવાસથી, પુદ્ગલના અપચયથી વિશરણ સ્વભાવવાળું હોવાથી અને મસ્તકાદિ અવયવોને સમ્યક્ પ્રકાર ધારણ કરતું હોવાથી 'કાય' કહેવાય છે. તે દ્રવ્યકાય અને ભાવકાય એમ બે પ્રકારે છે તેમાં જે ઔદારિકાદિ શરીરને યોગ્ય વર્ગણાગત પુદ્ગલો તે તથા યાવત્ પ્રયોગ પરિણામ ગ્રહણ કરીને મૂકેલા પુદ્ગલો તે દ્રવ્યકાય છે, અને જે જીવ સાથે ઔદારિકાદિ શરીરપણે બદ્ધ હોય તે ભાવકાય છે, એ ત્રિવિધ મન-વચન અને કાયારૂપ કરણવડે, તે પૂર્વ અધિકૃત ત્રિવિધ સાવદ્યયોગ હું નહિ કરૂં, કરાવું, અને બીજા કરનારાને નહિ વખાણું ૩૫૨૮ થી ૩૫૨૯.

હવે બીજી રીતે ઉપરોક્ત કરણ તથા યોગનો સંબંધ જણાવે છે.

पुव्व व जमुद्दिट्ठ तिविह तिविहेण तत्थ करणस्स ।
तिविहत्तण त्तिविय मणेण वायाए काएगं ॥ ३५३० ॥
तिविहमियाण जोगं पच्चक्खेयमणुमासए सुत्त ।
किं पुणरक्कमिऊण जोग करणस्स निद्देसो ? ॥ ३५३१ ॥
तो न जहुद्देसं च्चिय निद्देसो भण्णए निसामेहि ।
जोगस्स करणतत्तोवदरिसणत्थ विवज्जासो ॥ ३५३२ ॥
देसियमेव जोगो करणवसो नियमप्पहाणो त्ति ।
तब्भावे भावाओ वदभावे वप्पभावाओ ॥ ३५३३ ॥
तस्स वदागाराओ तक्कारणओ य तप्परिणईओ ।
परिणतुरणत्थतरभावाओ करणमेव तओ ॥ ३५३४ ॥
एत्तो च्चिय जीवस्स वि तम्मयया करण-जोगपरिणामा ।
गम्मइ नयंतराओ कयाइ, समए जओऽभिहियं ॥ ३५३५ ॥
आया चेव अहिंसा आया हिंस त्ति निच्छओ एस ।
जो होइ अप्पमत्तो अहिंसओ, हिंसओ इयरो ॥ ३५३६ ॥

आहेगत्ते कत्ता कम्मं करण ति को विभागोऽय ।
भण्णइ पज्जायतरविसेसणाओ न दोसो त्ति ॥ ३५३७ ॥
एकं पि सव्वकारगपरिणामाणन्नभावयामेइ ।
नाया नाणाणन्नो जह विण्णेयाइपरिणाम ॥ ३५३८ ॥
स य सावज्जो जोगो हिंसाईओ तय सयं सव्व ।
न करेमि न कारेमि य न याणुजाणे करतपि ॥ ३५३९ ॥

ગાથાર્થ -પૂર્વે જે "ત્રિવિધ ત્રિવિધે કહ્યુ છે" તેમા કરણના ત્રણ ભેદ મન-વચન-ને કાયાવડે સૂત્રથી જ કહેલા છે. અને હવે તે પ્રત્યાખ્યાન કરવા યોગ્ય ત્રિવિધ યોગના સૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરે છે. (નહિ કરૂ, નહિ કરાવુ, અને બીજા કરનારાને નહી અનુમોદુ) જો એમ હોય, તો પ્રથમ યોગ કહ્યા સિવાય કરણનો નિર્દેશ શામાટે કર્યો? (એમ પૂછવામા આવે,) તો જેમ ઉદ્દેશ છે તેમ નિર્દેશ નથી કર્યો. તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ તે સાભળ અહી યોગની કરણ પરાધીનતા બતાવવા માટે એવો વ્યત્યય (ફેરફાર) કર્યો છે. સૂત્રકારે પણ એમજ કહ્યુ છે, કે વ્યાપાર રૂપ યોગ તે મન વિગેરે કરણને આધીન છે કરણ હોય તો યોગ હોય, અને કરણ ન હોય તો યોગ પણ ન હોય, તેથી તે અવશ્ય અપ્રધાન છે તે યોગના મન વિગેરે કરણ આધાર છે તેના કારણ છે, તત્પરિણતિ રૂપ છે, અને કરણથી અનર્થાન્તરભૂત છે, તેથી તે કરણજ યોગ છે. એજ કારણથી નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ કદાચિત્ કરણ અને યોગરૂપ પરિણામ-સ્વભાવથી જીવની પણ તન્મયતા જણાય છે. જે માટે સિદ્ધાન્તમા કહ્યુ છે કે-આ આત્માજ નિશ્ચયનયના અભિપ્રાએ મન વિગેરે કરણવડે અહિસા છે, અને આત્માજ હિસા છે જે અપ્રમત્ત છે તે અહિસક છે, અને ઇતર-પ્રમત્ત તે હિસક છે. જો એ પ્રમાણે એકતા હોય, તો કર્તા-કર્મ-અને કરણનો ભેદ કયા રહ્યો? (એમ કહેવામા આવે, તો) તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે એક કર્તા આત્માજ કર્મ-કરણાદિ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ થાય છે, તેથી તે દોષ નથી. એકજ વસ્તુ સર્વ કારક પરિણામરૂપ ભિન્ન ભિન્ન રૂપને પામે છે જેમ જ્ઞાનથી અનન્ય એવો આત્મા વિજ્ઞેયાદિ પરિણામને લીધે કરતા-કર્મ-અને કરણ રૂપતા પામે છે, તેમ અહી પણ જાણવુ. હિસાદિરૂપ સાવદ્યયોગ છે, તે સર્વ સાવદ્યયોગ હુ નહિ કરૂ, ન કરાવુ અને બીજા કરનારાઓને ન અનુમોદુ

હવે યતિ અને ગૃહસ્થના પ્રત્યાખ્યાનનો ભેદ જણાવે છે.

करणतिगेणेक्केक्क कालतिगे तिगण२७सखियमिसीणं ।
सव्व ति जओ विकय सीयालसय पुण गिहीण ॥ ३५४० ॥

ગાથાર્થ —એકેક યોગને ત્રણ કરણ સાથે ગુણતાં ત્રણે કાળ સબધી પ્રત્યાખ્યાનના સત્તાવીસ ભાગા મુનિઓને થાય; કેમકે "સર્વ સાવદ્યયોગનું હુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ, એ પ્રમાણે તેમણે પ્રત્યાખ્યાન ગ્રહણ કર્યુ છે, અને ગૃહસ્થોને એકસો સુડતાલીસ ભાગા પચ્ચખ્ખાણના થાય ૩૫૪૦

"ત્રિવિધ ત્રિવિધે" સર્વ સાવદ્ય યોગનુ પ્રત્યાખ્યાન કરતા, સાધુને સત્તાવીસ ભાગા થાય, તે આ પ્રમાણે મન-વચન-કાયાવડે પોતે સર્વ સાવદ્યયોગ ન કરે, બીજાપાસે ન કરાવે અને કરનારાને ન અનુમોદે આ પ્રમાણે વર્તમાન કાળ સબધી નવ ભાગા, ભૂતકાળ સબધી નવ ભાગા અને ભવિષ્ય કાળ સબધી નવ ભાંગા સર્વ મળી સત્તાવીસ ભાગા થાય.

ગૃહસ્થને એકસો સુડતાલીસ ભાગા થય, તે આ પ્રમાણે મન-વચન-કાયાવડે સાવદ્યયોગ પોતે ન કરે, ન કરાવે, બીજા કરનારાને ન અનુમોદે ૧ મન-વચનવડે ન કરે, ન કરાવે, ન અનુમોદે. ૨ મન અને કાયાવડે ન કરે-ન કરાવે-ન અનુમોદે ૩ વચન અને કાયાવડે ન કરે, ન કરાવે, ન અનુમોદે. ૪ મનવડે ન કરે ન કરાવે-ન અનુમોદે ૫ વચનવડે ન કરે-ન કરાવે-ન અનુમોદે ૬ કાયાવડે ન કરે-ન કરાવે-ન અનુમોદે ૭ મન-વચન-કાયાવડે ન કરે ન કરાવે ૮ મન-વચન-કાયાવડે ન કરે, ન અનુમોદે ૯ મન વચન-કાયાવડે ન કરાવે, ન અનુમોદે ૧૦ મન-વચનવડે ન કરે, ન કરાવે, ૧૧ મન અને કાયાવડે ન કરે, ન કરાવે ૧૨ વચન અને કાયાવડે ન કરે, ન કરાવે ૧૩ મન અને વચનવડે ન કરે, ન અનુમોદે. ૧૪ મન અને કાયાવડે ન કરે, ન અનુમોદે. ૧૫ વચન અને કાયાવડે ન કરે, ન અનુમોદે. ૧૬ મન અને વચનવડે ન કરાવે, ન અનુમોદે. ૧૭ મન અને કાયાવડે ન કરાવે, ન અનુમોદે ૧૮ વચન અને કાયાવડે ન કરાવે, ન અનુમોદે. ૧૯ મનવડે ન કરે, ન કરાવે. ૨૦ વચનવડે ન કરે, ન કરાવે. ૨૧ કાયાવડે ન કરે, ન કરાવે. ૨૨ મનવડે ન કરે-ન અનુમોદે. ૨૩ વચનવડે ન કરે, ન અનુમોદે. ૨૪ કાયાવડે ન કરે, ન અનુમોદે. ૨૫ મનવડે ન કરાવે, અનુમોદે. ૨૬ વચનવડે ન કરાવે, ન અનુમોદે. ૨૭ કાયાવડે ન કરાવે, ન અનુમોદે. ૨૮ મન-વચન-કાયાવડે ન કરે. ૨૯ મન-વચન કાયાવડે ન કરાવે. ૩૦ મન-વચન-કાયાવડે ન અનુમોદે. ૩૧ મન-વચનવડે ન કરે. ૩૨ મન અને કાયાવડે ન કરે. ૩૩ વચન અને કાયાવડે ન કરે ૩૪ મન-વચનવડે ન કરાવે. ૩૫ મન અને કાયાવડે ન કરાવે. ૩૬ વચન અને કાયાવડે ન કરાવે, ૩૭ મન-વચનવડે ન અનુમોદે. ૩૮ મન અને કાયાવડે ન અનુમોદે. ૩૯ વચન અને કાયાવડે ન અનુમોદે. ૪૦ મનવડે ન કરે. ૪૧ વચનવડે ન કરે. ૪૨ કાયાવડે ન કરે. ૪૩ મનવડે ન કરાવે. ૪૪ વચનવડે ન કરાવે. ૪૫ કાયાવડે ન કરાવે. ૪૬ મનવડે ન અનુમોદે. ૪૭ વચનવડે ન અનુમોદે. ૪૮ અને કાયાવડે ન અનુમોદે. ૪૯ એ પ્રમાણે ઓગણપચાસ ભાગા થયા તે વર્તમાન કાળ, ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ સંબંધી ગણતા એકસોસુડતાલીસ ભાગા થાય ૩૫૪૦

હવે ઉપરોકત ભાગા સંબધી શંકા-સમાધાન કહે છે

सीयाल भगसय पच्चक्खाणम्मि जस्स उवलद्धं ।
सो सामाइयकुसलो सेसा सव्वे अकुसला उ ॥ ३५४१ ॥
केई भणंति गिहिणो तिविह तिविहेण णत्थि सवरणं ।
त न जओ निदिट्ठ पन्नत्तीए विसेसेउ ॥ ३५४२ ॥
तो कह निज्जुत्तोए ऽणुमइनिसेहोत्ति सो सविसयम्मि ।
सामण्णेव ऽन्नत्थ तु तिविह तिविहेण को दोसो ? ॥ ३५४३ ॥

पुत्ताइसतइनिमेत्तमित्तमेकादसीं पवण्णस्स ।
जपति केइ गिहिणो दिक्खाभिमुहस्स तिविहत्ति ॥ ३५४४ ॥
जुत्त सपयमेस्स सवरण कहमतीयविसयं तु ?।
कहमउणपन्नमेय कए व न कहं मुसावाओ ? ॥ ३५४५ ॥
निंदणमईयविसय न करेमिच्चाइवयणओऽभिहिय ।
अणुमइसंवरण वा तीतस्स करेमि जं भणियं ॥ ३५४६ ॥

अहवा तयविरईओ विरमे सपयमईयविसयाओ ।
सपइसावज्जा इव पवज्जओ को मुसावाओ ? ॥ ३५४७ ॥
न समणुजाणेत्ति मए करेतमण्णपि ज सुएऽभिहिय ।
सभावणेऽविसद्दो तदिहोभयसद्दमज्झत्थो ॥ ३५४८ ॥
न करेंतपित्ति न कारवेंतमवि नावि याणुजाण त ।
न समणुजाणेमि न कारयामि अवि नाणुजाणामि ॥ ३५४९ ॥
अण्णपि अप्पय पिव सहसाकाराइणा पयत्तत ।
इह सव्वो सगहिओ कत्ता-किरियापरपराओ ॥ ३५५० ॥

પચ્ચખ્ખાણની અદર એકસો સુડતાલીસ ભાગા છે, તે જેને સારી રીતે અવગત થયા હોય, તે સામાયિકના પ્રત્યાખ્યાનમા કુશળ છે, અને બાકીના સર્વે અકુશળ છે (અહી) કેટલાક એમ કહે છે કે ગૃહસ્થાને ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન કહ્યુ છે, તે યોગ્ય નથી, કેમકે પ્રજ્ઞપ્તિમા તેવુ પચ્ચક્ખાણ વિશિષ્ટપણે કહ્યુ છે. તો પછી નિર્યુક્તિમા અનુમતિનો પણ નિષેધ શા માટે કર્યો છે ? (એમ પૂછવામા આવે તો) તે નિષેધ સામાન્યથી સ્વવિષયમા છે, અન્યત્ર વિશેષમા ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન કરવામા શો દોષ છે ? પુત્રાદિ સતતિના નિમિત્ત માત્રથીજ એકાદશી પ્રતિમા અગીકાર કરનારા અને ચારિત્રાભિમુખ થએલા ગૃહસ્થને ત્રિવિધ ત્રિવિધ પ્રત્યાખ્યાન હોય, એમ કેટલાક કહે છે વર્તમાનકાળ અને ભવિષ્યકાળ સબધી સાવદ્ય યોગનુ પ્રત્યાખ્યાન કરવુ યોગ્ય છે, પણ અતીતકાળ સબધી તે કેવી રીતે કરી શકાય ? અને પચ્ચક્ખાણના ઓગણપચાસ ભેદ પણ કેવી રીતે કરી શકાય ? જો એ પ્રમાણે ભેદ કરવામા આવે, તો તે શુ મૃષાવાદ ન કહેવાય ? (કહેવાયજ) આ પ્રમાણે કહેવામા આવે, તો न करामि ઇત્યાદિ વચનથી અતીતકાળ સબધી સાવદ્યયોગને હુ નિદુ છુ, એમ કહ્યુ છે. અથવા અતીતકાળ સબધી સાવદ્યયોગની અનુમતિ કરૂ છુ એમ જે કહ્યુ છે, તે न करामि ઈત્યાદિ વચનથી અતીતકાળના સાવદ્યયોગનુ સવરણ કરૂ છુ એમ જણાવ્યુ છે, અથવા સાપ્રતકાલીન સાવદ્યની પેઠે તે અતીતકાળ સબધી અવિરતિથી હુ વિરમુ છુ, એમ પ્રત્યાખ્યાન અગીકાર કરનારાને કેવી રીતે મૃષાવાદ થાય ? (ન જ થાય.) नकरेमि नकारवेमि न समणुजाणामि એટલાથીજ વિવક્ષિત અર્થની સિદ્ધિ થાય છે, તો પછી करतंपि अन्न એ પદ શા માટે કહ્યુ છે ? એમ પૂછવામા આવે, તો न करेमि न कारवेमि न समणुजाणामि એ પદથી વિવક્ષિત અર્થની સિદ્ધિ થાય છે, તે છતા करतंपि अन्न એમ જે સૂત્રમા કહ્યુ છે, તે करंत-अन्न એ બે શબ્દની મધ્યમા अपि શબ્દ (અધિક) સભાવનાના અર્થમા છે. જેમ સહસાકારાદિવડે સાવદ્યયોગમા પ્રવર્તતા પોતાને ' મે સારૂ કર્યુ " એમ અનુમોદુ નહિ, (પણ મિથ્યા દુષ્કૃત આપવા વડે તેથી નિવર્તુ) તેવી રીતે अपि શબ્દથી બીજા કરનારને, કરાવનારને અને અનુમોદનારને પણ હુ ન અનુમોદુ જેમકે બીજા સાવદ્યયોગ કરનારને ન કરાવુ, બીજા કરાવનારાને પણ ન કરાવુ, અને બીજા અનુમોદન કરનારને ન અનુમોદુ ઈત્યાદિ પ્રકાર અહી સર્વ કર્તા અને ક્રિયાની પરપરા अपि શબ્દથી સગૃહીત છે ૩૫૪૭-થી-૩૫૫૦

न करित वा भणिए अविसद्दा न कयत्तमिच्चाई ।
सम्पईयमागमेस्स तह न करिस्सतमिच्चाई ॥ ३५५१ ॥

सव्वं पच्चक्खामित्ति वा तिकालोवमगहोऽभिमओ ।
अविसद्दाओ तस्सेव कत्त किरियाभिहाणंति ॥ ३५५२ ॥
एवं सव्वस्सासेसविसयओऽतीयणागएसुवि ।
पावइ सव्वनिसेहो भण्णइ त नाववायाओ ॥ ३५५३ ॥
भूयस्स पडिक्कमणाभिहाणओऽणुमइमेत्तमागहियं ।
जावज्जीवग्गहणादेसस्स य मरणमज्जाया ॥ ॥ ३५५४ ॥
अहवा जावज्जीवग्गहणाओऽणागयावरोहोऽयं ।
सपयकालग्गहणं न करेमिच्चाइवयणाओ ॥ ३५५५ ॥
भूयस्स पडिक्कमणाइणा य तेणेह सव्वसद्दोऽय ।
नेओ विसेसविसओ जओ य सुत्ततरेऽभिहियं ॥ ३५५६ ॥
समईयं पडिक्कमए पच्चुप्पण्णं च संवरेइत्ति ।
पच्चक्खाइ अणागयमेवं इहइपि विन्नेयं ॥ ३५५७ ॥

અથવા " બીજા કરનારાને પણ ન અનુમોદુ " એમ જે વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ કહ્યુ છે તે છતા अपि શબ્દથી અતીતકાળમા બીજાએ સાવદ્યયોગ કરેલાને, કરાવેલને અને અનુમોદેલાને પણ ન અનુમોદુ, તથા ભાવષ્યકાળમા કરનાર, કરાવનાર અને અનુમોદનારને પણ ન અનુમોદુ (એમ જાણવુ) અથવા "સર્વ સાવદ્યયોગનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ. એ સામાન્ય કથનથી ત્રિકાળ ઉપસગ્રહ અભિમત છે. (ભૂત-ભવિષ્ય- અને વતમાનકાળમા સર્વ સાવદ્યયોગનો ત્યાગ કરૂ છુ, એમ જણાય છે) અને अपि શબ્દથી તેજ ત્રણે કાળ સબધી કર્તા-અને ક્રિયાનુ કથન કર્યુ છે (ભૂત-ભવિષ્ય- અને વર્તમાનકાળમા હુ ન કરૂ-ન કરાવુ, અને બીજા કરનારાને ન અનુમોદુ) એમ સમજવુ. જો એ પ્રમાણે હોય, તો સર્વ શબ્દ (પૂર્વે કહ્યા મુજબ) અશેષ વિષયવાળો હોવાથી અતીત-અનાગતકાળમા પણ સર્વસાવદ્યનો નિષેધ પ્રાપ્ત થાય છે (અતીતકાળમા સેવેલા સાવદ્યયોગનુ પ્રત્યાખ્યાન કરતા મૃષાવાદાદિ દોષ પ્રાપ્ત થાય, અને ભવિષ્યકાલીન સાવદ્યયોગનુ પ્રત્યાખ્યાન કરતા ભગાદિ દોષ પ્રાપ્ત થાય.) એમ કહેવામા આવે તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે અપવાદને લીધે તે દોષો પ્રાપ્ત ન થાય. કારણ કે (तस्स भंते! पडिक्कमामि ઇત્યાદિ પદ વડે) ભૂતકાલીન પ્રતિક્રમણનુ કથન કરવાથી અતીતકાલીન સાવદ્યયોગની અનુમતિ માત્રનુજ પ્રત્યાખ્યાન ગ્રહણ કર્યુ છે (પણ સર્વસાવદ્ય યોગનુ પ્રત્યાખ્યાન નથી કર્યુ) અને યાવજ્જીવત પર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાન ગ્રહણ કરવાથી ભવિષ્યકાલીન સાવદ્યયોગનુ પ્રત્યાખ્યાન કરવામા મરણ પર્યન્તની મર્યાદા અપવાદ છે. (આ જીવન પર્યન્તજ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ, તે પછી નહિ. માટે ઉપરોક્ત દોષ પ્રાપ્ત થતા નથી.) અથવા યાવજ્જીવ પર્યન્ત ગ્રહણ કરવાથી અનાગતકાળનો અવરોધ કર્યો, न करामि ઇત્યાદિ વચનથી સાંપ્રતકાળનુ ગ્રહણ કર્યુ, અને तस्स भंते ! पडिक्कमामि ઇત્યાદિ વચનથી ભૂતકાલીન સાવદ્યયોગની અનુમતિનો નિષેધ કર્યો છે. આ સર્વ શબ્દ અહીં વિશેષ વિષયવાળો છે (પહેલી વ્યાખ્યામા ત્રિકાળ ગત સર્વ સાવદ્યયોગના વિષયવાળો સર્વ શબ્દ કહીને અપવાદથી બાધા જણાવી, આ વ્યાખ્યામા નિયુક્તિકારાએ પ્રથમથીજ સર્વ શબ્દનુ દેશથી નિર્વિશેષ વિષય પણુ જણાવ્યુ. એટલો બે વ્યાખ્યામા તફાવત છે.) જે માટે સૂત્રાન્તરમા કહ્યુ છે કે, અતીત

अहवा तयविरईओ विरमे सपयमईयविसयाओ ।
सपइसावज्जा इव पवज्जओ को मुसावाओ ? ॥ ३५४७ ॥
न समणुजाणेत्ति गए करेतमण्णपि ज सुएऽभिहिय ।
सभावगेऽविसद्दो तदिहोभयसद्दमज्झत्थो ॥ ३५४८ ॥
न करेंतपित्ति न कारवेंतमवि नावि याणुजाण त ।
न समणुजाणेमि न कारयामि अवि नाणुजाणामि ॥ ३५४९ ॥
अण्णपि अप्पय पिव सहसाकाराइणा पयत्तत ।
इह सव्वो सगहिओ कत्ता किरियापरपरओ ॥ ३५५० ॥

પચ્ચખ્ખાણુની અદર એકસો સુડતાલીસ ભાગા છે, તે જેને સારી રીતે અવગત થયા હોય, તે સામાયિકના પ્રત્યાખ્યાનમા કુશળ છે, અને બાકીના સર્વે અકુશળ છે (અહી) કેટલાક એમ કહે છે કે ગૃહસ્થને ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન કહ્યુ છે, તે યોગ્ય નથી, કેમકે પ્રજ્ઞપ્તિમા તેનુ પચ્ચક્ખાણુ વિશિષ્ટપણે કહ્યુ છે. તો પછી નિર્યુક્તિમા અનુમતિને પણ નિષેધ શા માટે કર્યો છે ? (એમ પૂછવામા આવે તો) તે નિષેધ સામાન્યવા સ્વવિષયમા છે, અન્યત્ર વિશેષમા ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન કરવામા શો દોષ છે ? પુત્રાદિ સતતિના નિમિત્ત માત્રથીજ એકાદશી પ્રતિમા અગીકાર કરનારા અને ચારિત્રાભિમુખ થએલા ગૃહસ્થને ત્રિવિધ ત્રિવિધ પ્રત્યાખ્યાન હોય, એમ કેટલાક કહે છે વર્તમાનકાળ અને ભવિષ્યકાળ સબધી સાવદ્ય-યોગનુ પ્રત્યાખ્યાન કરવુ યોગ્ય છે, પણ અતીતકાળ સબધી તે કેવી રીતે કરી શકાય ? અને પચ્ચક્ખાણુના ઓગણપચાસ ભેદ પણ કેવી રીતે કહી શકાય ? જો એ પ્રમાણે ભેદ કરવામા આવે, તો તે શુ મૃષાવાદ ન કહેવાય ? (કહેવાયજ) આ પ્રમાણે કહેવામા આવે, તો न करोमि ઇત્યાદિ વચનથી અતીતકાળ સબધી સાવદ્યયોગને હુ નિદુ છુ, એમ કહ્યુ છે. અથવા અતીતકાળ સબધી સાવદ્યયોગની અનુમતિ કરૂ છુ એમ જે કહ્યુ છે, તે न करोमि ઇત્યાદિ વચનથી અતીતકાળના સાવદ્યયોગનુ સવરણ કરૂ છુ એમ જણાવ્યુ છે, અથવા સાપ્રત-કાલીન સાવદ્યની પેઠે તે અતીતકાળ સબધી અવિરતિથી હુ વિરમુ છુ, એમ પ્રત્યા-ખ્યાન અગીકાર કરનારાને કેવી રીતે મૃષાવાદ થાય ? (નજ થાય.) नकरेमि नकारवेमि न समणुजाणामि એટલાથીજ વિવક્ષિત અર્થની સિદ્ધિ થાય છે, તો પછી करंतपि अन्न એ પદ શા માટે કહ્યુ છે ? એમ પૂછવામા આવે, તો न करेमि न कारवेमि न समणुजाणामि એ પદથી વિવક્ષિત અર્થની સિદ્ધિ થાય છે, તે છતા करतपि अन्न એમ જે સૂત્રમા કહ્યુ છે, તે करंत-अन्न એ બે શબ્દની મધ્યમા अपि શબ્દ (અધિક) સભાવનના અર્થમા છે. જેમ સહસાકારાદિવડે સાવદ્યયોગમા પ્રવર્તતા પોતાને ' મે સારૂ કર્યુ " એમ અનુ-મોદુ નહિ, (પણ મિથ્યા દુષ્કૃત આપવા વડે તેથી નિવર્તુ) તેવી રીતે अपि શબ્દથી બીજા કરનારને, કરાવનારને અને અનુમોદનારને પણ હુ ન અનુમોદુ જેમકે બીજા સાવદ્ય-યોગ કરનારને ન કરાવુ, બીજા કરાવનારાને પણ ન કરાવુ, અને બીજા અનુમોદન કરનારને ન અનુમોદુ. ઇત્યાદિ પ્રકાર અહી સર્વ કર્તા અને ક્રિયાની પરપરા અપિ શબ્દથી સગ્રહીત છે. ૩૫૪૭-થી-૩૫૫૦

न करित वा भणिए अविसद्दा न कयवतमिच्चाई ।
सम्पईयमागमेस्सं तह न करिस्सतमिच्चाई ॥ ३५५१ ॥

सव्वं पच्चक्खामित्ति वा तिकालोवमगहोऽभिमओ ।
अविसद्दाओ तस्सेव कत्त किरियाभिहाणंति ॥ ३५५२ ॥
एव सव्वस्सासेसविसयओऽतीयणागएसुवि ।
पावइ सव्वनिसेहो भण्णइ त नाववायाओ ॥ ३५५३ ॥
भूयस्स पडिक्कमणाभिहाणओऽणुमइमेत्तमागहिय ।
जावज्जीवग्गहणादेसस्स य मरणमज्जाया ॥ ॥ ३५५४ ॥
अहवा जावज्जीवागहणाओऽणागयावरोहोऽयं ।
सपयकालग्गहण न करेमिचाइवयणाओ ॥ ३५५५ ॥
भूयस्स पडिक्कमणाइणा य तेणेह सव्वसद्दोऽय ।
नेओ विसेसविसओ जओ य सुत्तंतरेऽभिहिय ॥ ३५५६ ॥
समईय पडिक्कमए पच्चुप्पण्ण च संवरेइत्ति ।
पच्चक्खाइ अणागयमेव इहइपि विन्नेयं ॥ ३५५७ ॥

અથવા " બીજા કરનારાને પણ ન અનુમોદુ " એમ જે વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ કહ્યુ છે તે છતા अपि શબ્દથી અતીતકાળમા બીજાએ સાવદ્યયોગ કરેલાને, કરાવેલને અને અનુમોદેલાને પણ ન અનુમોદુ, તથા ભાવ્યકાળમા કરનાર, કરાવનાર અને અનુમોદનારને પણ ન અનુમોદુ (એમ જાણવુ) અથવા " સર્વ સાવદ્યયોગનુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ. એ સામાન્ય કથનથી ત્રિકાળ ઉપસંગ્રહ અભિમત છે. (ભૂત-ભવિષ્ય- અને વર્તમાનકાળમા સર્વ સાવદ્યયોગનો ત્યાગ કરૂ છુ, એમ જણાય છે) અને अपि શબ્દથી તેજ ત્રણે કાળ સંબંધી કર્તા-અને ક્રિયાનુ કથન કર્યું છે (ભૂત ભવિષ્ય- અને વર્તમાનકાળમા હુ ન કરૂ-ન કરાવુ, અને બીજા કરનારાને ન અનુમોદુ) એમ સમજવુ. જો એ પ્રમાણે હોય, તો સર્વ શબ્દ (પૂર્વે કહ્યા મુજબ) અશેષ વિષયવાળો હોવાથી અતીત-અનાગતકાળમા પણ સર્વસાવદ્યનો નિષેધ પ્રાપ્ત થાય છે (અતીતકાળમાં સેવેલા સાવદ્યયોગનુ પ્રત્યાખ્યાન કરતા મૃષાવાદાદિ દોષ પ્રાપ્ત થાય, અને ભવિષ્યકાલીન સાવદ્યયોગનુ પ્રત્યાખ્યાન કરતા ભંગાદિ દોષ પ્રાપ્ત થાય.) એમ કહેવામા આવે તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે અપવાદને લીધે તે દોષો પ્રાપ્ત ન થાય. કારણ કે (तस्स भंते ! पडिक्कमामि ઇત્યાદિ પદ વડે) ભૂતકાલીન પ્રતિક્રમણનુ કથન કરવાથી અતીતકાલીન સાવદ્યયોગની અનુમતિ માત્રનુજ પ્રત્યાખ્યાન ગ્રહણ કર્યું છે (પણ સર્વસાવદ્ય યોગનુ પ્રત્યાખ્યાન નથી કર્યું) અને યાવજ્જીવત પર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાન ગ્રહણ કરવાથી ભવિષ્યકાલીન સાવદ્યયોગનુ પ્રત્યાખ્યાન કરવામા મરણ પર્યન્તની મર્યાદા । અપવાદ છે. (આ જીવન પર્યન્તજ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ, તે પછી નહિ. માટે ઉપરોક્ત દોષ પ્રાપ્ત થતા નથી.) અથવા યાવજ્જીવ પર્યન્ત ગ્રહણ કરવાથી અનાગતકાળનો અવરોધ કર્યો, न करामि ઇત્યાદિ વચનથી સાંપ્રતકાળનુ ગ્રહણ કર્યું, અને तस्स भंते ! पडिक्कमामि ઇત્યાદિ વચનથી ભૂતકાલીન સાવદ્યયોગની અનુમતિનો નિષેધ કર્યો છે. આ સર્વ શબ્દ અહીં વિશેષ વિષયવાળો છે (પહેલી વ્યાખ્યામા ત્રિકાળ ગત સર્વ સાવદ્યયોગના વિષયવાળો સર્વ શબ્દ કહીને અપવાદથી બાધા જણાવી, આ વ્યાખ્યામા નિયંત્રણાદ્વારાએ પ્રથમથીજ સર્વ શબ્દનુ દેશથી નિર્વિશેષ વિષય પણુ જણાવ્યુ. એટલો બે વ્યાખ્યામાં તફાવત છે.) જે માટે સૂત્રાન્તરમા કહ્યુ છે કે, અતીત-

કાલીન સાવદ્યયોગનું પ્રતિક્રમણ કરે છે, વર્તમાનકાલીન યોગનું સંવરણ કરે છે, અને ભવિષ્યકાલનો સાવદ્યયોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, એમ અહીં જાણવું. ૩૫૫૨-થી ૩૫૫૭

હવે तस्स भंते એ પદની વ્યાખ્યા કરે છે.

तस्सत्ति स सवज्झइ जोगो सावज्ज एव जोऽहिकओ ।
तमिति विइयाहिकारादभिनेए किमिह तस्सत्ति ? ॥ ३५५८ ॥
सवधलक्खणाए छट्ठीएऽवयवलक्खणाए वा ।
समतीय सावज्ज सवज्झावेइ न उ सेस ॥ ३५५९ ॥
अनिसिट्ठ सावज्ज सवज्झावेंति केइ छट्ठीए ।
त णप्पओयणाभावओ तहा गथगुरुयाओ ॥ ३५६० ॥
पच्छित्तस्स पडिक्कमणओ पाय च भूयविसयाओ ।
तीयपडिक्कमणाओ पुणरुत्ताइप्पसगाओ ॥ ३५६१ ॥
तम्हा पडिक्कमामित्ति तस्सवस्स कमामिसद्दस्स ।
भव्वमिह कम्मणा त च भूअसावज्जओऽणन्न ॥ ३५६२ ॥

तस्स શબ્દથી અહીં અધિકૃત જે સાવદ્યયોગ છે, તેનોજ સંબંધ કરાય છે, (पडिक्कमामि એ ક્રિયાના યોગથી) દ્વિતીયાના અધિકારથી तम् એમ કહેવું જોઇએ, છતાં અહીં तस्स એનો ષષ્ઠી નિર્દેશ શા માટે કર્યો છે? (એમ કહેવામાં આવે તો) અહીં સંબંધ લક્ષણ અથવા અવયવ લક્ષણથી ષષ્ઠી વિભક્તિવડે અતીતકાલીન સાવદ્યયોગનો સંબંધ કરાવે છે, પણ શેષકાલીનનો નહીં. કેટલાક આચાર્યો तस्स એ ષષ્ઠી વિભક્તિથી અવિશિષ્ટ (ત્રિકાળ વિષયી) સાવદ્યયોગનો સંબંધ જણાવે છે, તે યોગ્ય નથી, કેમકે એવા પ્રયોજનનો અહીં અભાવ છે, તથા ગ્રંથ ગૌરવતાનો પ્રસંગ થાય, વળી પ્રાયશ્ચિત્ત તે પ્રતિક્રમણરૂપ છે, અને તે પ્રાયઃ ભૂતકાળ વિષયીજ હોય. માટે અતીતમાં સંબંધી સાવદ્યયોગનુંજ પ્રતિક્રમણ હોય, અન્યથા પુનરૂક્તિ આદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય. તે માટે तस्स पडिक्कमामि એ શબ્દનું કર્મ અવશ્ય હોવું જોઇએ અને તે કર્મ અહીં ભૂતકાલીન સાવદ્યયોગના સંબંધ સિવાય બીજું નથી. ૩૫૫૮-થી-૩૫૬૨

હવે ત્રિવિધ ત્રિવિધે, તથા भंते શબ્દ સંબંધી શંકા સમાધાન કહે છે

तिविहेणति न जुत्त पइपयविहिणा समाहिअ जेण ।
सत्थविगप्पणयाए गुणभावणयत्ति को दोसो ? ॥३५६३॥१०५८-२४८

अहवा मणसा वाया काएण य मा भने जहासख
न करेमि न कारवेमि य न याणुजाणे ण पत्तेय ॥ ३५६४ ॥
तो तिविह तिविहेण भण्णइ पइपयसमाणणाहेउ ।
न करेमित्ति पवि(इ)पय जोगविभागेण वा सज्झ ॥ ३५६५ ॥
अहव करेंतपऽण न समणुजाणेऽविसद्दओ नेय ।
अत्थविगप्पणयाए विसेसओ तो समायोज्ज ॥ ३५६६ ॥
भंतेत्ति पुव्वभणिय तेण चिय भणइ किं पुणो भणिय ?।
त सव्वत्प सोऽणुवत्तइ भणिय चादिप्पउत्तोत्ति ॥ ३५६७ ॥

अणुरत्तगत्थमेव य तग्गहणं नाणुवत्तगादेव ।
अणुवत्तते वि३ओ जयहिक्रिया किंतु जत्तेण ॥ ३५६८ ॥
अहवा समत्तसामाइयकिरिओ तव्विरमोहणत्थाए ।
तस्साइआरनियत्तणाइकिरियन्तराभिमुहो ॥ ३५६९ ॥
जं च पुरा निद्दिट्ठं गुरु जहावामयाइ सव्वाइं ।
आपुच्छिउं करेज्जा तदगेण समत्थियं होइ ॥ ३५७० ॥
सामाइयपच्चप्पणवयणो वाऽयं भदन्तसद्दोत्ति ।
सव्वकिरियावसाणे भणियं पच्चप्पणमणेणं ॥ ३५७१ ॥

त्रिविध त्रिविधेन એમ જે સૂત્રમાં કહ્યું છે, તે યોગ્ય નથી, કેમકે (मणेणं वायाए इत्यादि) પ્રતિપદ કહેવા વડે તે સમાપ્ત કર્યું છે (એમ કહેવામાં આવે તો) અર્થ વિકલ્પના વડે અથવા ગુણ ભાવનાવડે એમ કહેવામાં દોષ છે? (કંઇજ નહિ. અથવા મન-વચન-અને કાયાવડે અનુક્રમે ન કરૂં, ન કરાવું, ન અનુમોદું, એવો પ્રત્યેક પદ અનિષ્ટ સંબંધ ન થાય, તે માટે દરેક પદે ન કરૂં, ન કરાવું, ઇત્યાદિ પ્રતિપદની સમાપ્ત માટે ત્રિવિધ ત્રિવિધેન પદ કહ્યું છે અથવા "બીજા કરનારાને પણ ન અનુમોદું" એમાંના अपि (પણ) શબ્દથી પૂર્વે ત્રિકાળ વિષયી જ્ઞેય કહ્યું છે, અને તેથી અર્થ વિકલ્પના વડે વિશેષથી અહીં તેની યોજના કરવી. (એ માટે ત્રિવિધાદિ શબ્દ કહેલ છે.) भंते પદ પૂર્વે કહ્યું છે, છતાં ફરી અહીં શા માટે કહ્યું છે? કહ્યું છે કે આદિમાં પ્રયોજેલો અર્થ તે સર્વત્ર અનુવર્તે છે. (એમ કહેવામાં આવે તો તે યોગ્ય છે.) અનુવર્તનને માટેજ તેનું ગ્રહણ કર્યું છે, પણ અહીં જે અધિકૃત વિધિઓ, તે અનુવર્તનથીજ અનુવર્તે છે એમ નહિ, પરન્તુ યત્નથી અનુવર્તે છે. અથવા સામાયિક- ક્રિયા સમાપ્ત કરીને તેના અતિચારથી નિવર્તનાદિ અન્યક્રિયાની અભિમુખ થએલો શિષ્ય તેની વિશુદ્ધિ માટે (ભદન્ત શબ્દ ઉચ્ચારે છે) વળી પૂર્વે જે કહ્યું છે કે સર્વ આવશ્યકો ગુરૂને પૂછીને કરવા, તે કથન આ ભદન્ત શબ્દોચ્ચારથી સમર્થિત કરેલ છે. અથવા આ ભદન્ત શબ્દ સામાયિક- ક્રિયાના પ્રત્યર્પણ વચનરૂપ છે. આથી કરીને સર્વ ક્રિયાના અન્તે ગુરૂને પ્રત્યર્પણ કરવાનું (નિવેદન કરવાનું) કહેલું છે. ૩૫૬૮-થી-૩૫૭૧

શિષ્ય —ભગવાન્ ! સૂત્રમાં ત્રિવિધ ત્રિવિધેન એમ જે કહ્યું છે, તે યુક્ત નથી, કેમકે मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि એ દરેક પદના નિર્દેશવડે ઉપરોક્ત પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે

આચાર્ય —અર્થસિદ્ધ બનાવવાવડે અથવા ગુણભાવનાથી એ પદ કહેવામાં કંઇ દોષ નથી, એથી કરીને પદાર્થમાત્રની સામાન્યવિશેષરૂપતા બતાવેલી છે तिविहं तिविहेणं એ પદ કહેવાવડે વસ્તુની સામાન્યરૂપતા બતાવી છે, અને मणेणं वायाए ઇત્યાદિ પદોવડે વસ્તુની વિશેષરૂપતા બતાવી છે વળી પુનઃ એવા પદો કહેવાથી સામાયિક ગુણની ભાવના-શિષ્યોના આત્માની અંદર આરોપિત કરી છે માટે ત્રિવિધં ત્રિવિધેન પદ નિરર્થક નથી.

અથવા मणेणं वायाए ઇત્યાદિ માત્રજ કહ્યું હોય "તો મનવડે ન કરૂં, વચનવડે ન કરાવું, અને કાયાવડે ન અનુમોદું " એવો અનિષ્ટક્રમવાળો સંબંધ થાય, એટલા માટે

ત્રિવિધ ત્રિવિધેન પદ કહ્યુ છે, કેમકે મનવડે ન કરૂ, ન કરાવુ, અને ન અનુમોદુ. એજ પ્રમાણે વચન અને કાયા નીસાથે પણ યોગ ત્રયનો સબધ માનેલો છે, તે સબધ જો ત્રિવિધ ત્રિવિધેન પદ ન કહ્યુ હોય, તો ન ઘટે માટે એ પદ કહ્યુ છે

અથવા करेंतपि अन्न न समणुजाणामि એમાના अपि શબ્દથી પૂર્વે ત્રિકાળ વિષયી ગ્રેય કહ્યુ હતુ, અહી તે અર્થ વિકલ્પનાવડે વિશેષ પ્રકારે યોજ્યુ એટલે કે-ભૂતકાળમા કરેલ-કરાવેલ અને અનુમોદેલ હોય, તેની અનુમતિનુ હમણા પ્રત્યાખ્યાન કરાય છે, પણ કરવા-કરાવવાનુ નહિ. બાકીના બે કાળમા એટલે વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળમા કરવા-કરાવવા અને અનુમોદન સબધી પ્રત્યાખ્યાન કરવા યોગ્ય છે, એટલે એ તો અવિરૂદ્ધ હોવાથી તેનો અટકાવ કરી શકાય એમ નથી. આ પ્રમાણે अपि શબ્દનો અર્થ બતાવવાને માટે ત્રિવિધ ત્રિવિધેન પદ મુકવુ જોઇએ

मते પદની વ્યાખ્યા પૂર્વે કરેલી છે, તેથી ફરી તેની વ્યાખ્યા અહી નથી કરતા.

શિષ્ય — જો મતે પદ પૂર્વે કહેલુ છે, તો પછી પુન સૂત્રકારે અહી શામાટે કહ્યુ? આ વચન કહેલુ છે કે-"आदौ प्रयुक्तोऽर्थः सर्वत्रानुवतते" એટલે આદિમા પ્રયોજેલા અર્થની સર્વત્ર-સૂત્રના અન્ત પર્યન્ત અનુવૃત્તિ થાય છે"

આચાર્ય-તારૂ કહેવુ સત્ય છે, સૂત્રના અન્તપર્યન્ત અનુવૃત્તિ માટેજ આદિમા मते શબ્દનુ ગ્રહણ કર્યું છે, પણ અનુવર્તનમાત્રથીજ અધિકૃત વિધિઓની અનુવૃત્તિ નથી થતી, પરતુ યત્ન કરવાથી થાય છે આ સ્થળે मते શબ્દનું પુન ઉચ્ચારણ તે તેના અનુસ્મરણ માટે છે, અને તેજ આ યત્ન છે

અથવા જેની સામાયિક પ્રતિપત્તિની ક્રિયા સમાપ્ત થઈ હોય, એવો શિષ્ય, સામાયિકની વિશુદ્ધિ માટે સામાયિકના અતિચારોના નિવર્તનાદિરૂપ નિન્દા ગ ર્હાદિ ક્રિયાન્તરની અભિમુખ થયો છતો પુન મતે શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે છે કારણકે આજ ગ્રથમા પૂર્વે કહ્યુ છે, કે 'શિષ્યે સર્વ આવશ્યકો ગુરૂને પૂછીને કરવા." તદનુસાર ભદત શબ્દનુ પુન ઉચ્ચારણ કરવાથી એજ વાતનુ અહી સમર્થન કર્યું છે. પ્રથમ मते શબ્દનો ઉચ્ચાર કરીને ગુરૂ મહારાજને પૂછીને સામાયિક આવશ્યક અગીકાર કર્યું, અને હવે તેના અતિચારોનુ પ્રતિક્રમણ કરવાને પુન मते શબ્દોચ્ચારથી ઉપરોક્ત અર્થનુ સમર્થન કર્યું છે.

અથવા "હે ભદન્ત! આપ સાહેબને પૂછીને પૂર્વે જે સામાયિક આવશ્યકનો આરભ કર્યો હતો, તે મે પૂર્ણ કર્યું" એ પ્રમાણે સામાયિક ક્રિયાના પ્રત્યર્પણરૂપ આ मते શબ્દ છે આ ઉપરથી એમ પણ જણાવ્યુ છે કે-ગુરૂ મહારાજને પૂછીને આરભેલી સર્વ ક્રિયાઓના અવસાને ગુરૂ મહારાજને પ્રત્યર્પણ-નિવેદન કરવુ જોઇએ. ૩૫૬૩-થી-૩૫૭૧

હવે पडिक्कमामि निंदामि, गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि એ પદોનો અર્થ કહે છે.

नेय पडिक्कमामित्ति भूयसावज्जओ निवत्तामि ।
तत्तो य का निवत्ती तदणुमईओ विरमण ज ॥ ३५७२ ॥
निंदामित्ति दुगुछे गरहामि तदेव तो कओ भेओ ?
भन्नइ सामण्णत्थामेए दिट्ठो विसेसत्थो ॥ ३५७३ ॥

जह गच्छइत्ति गो सप्पइत्ति सप्पो समे वि गच्छत्थे ।
गम्मइ विसेसगमण तह निंदा–गरहणत्थाणं ॥ ३५७४ ॥
सप्पच्चक्ख दुगुंछा तह निंदामित्ति गम्मए समए ।
गुरुपच्चक्ख दुगुंछा गम्मइ गरहामिसद्देग ॥ ३५७५ ॥
एगत्थोभयगहणं भिसादरत्थं व जमुदियं होइ ।
कुच्छामि कुच्छामि तदेव निंदामि गरहामि ॥ ३५७६ ॥
भिसमायरओ व पुणो पुणो व कुच्छामि जमुदियं होइ ।
पुणरुत्तमणत्थं वेह नाणुवादादरादीसु ॥ ३५७७ ॥
किं कुच्छामप्पाणं अईयसावज्जकारिणमसज्ज ।
अत्ताणमयणमहवा सावज्जमईयजोगंति ॥ ३५७८ ॥
विविह विसेसओ वा भिसं सिरामित्ति वोसिरामित्ति ।
छड्डेमित्ति जमुत्त तमेव समईयसावज्जं ॥ ३५७९ ॥
मसाइविरमणे वा जहेह भणियम्मि वोसिरामित्ति ।
तप्पडिवक्खच्चाओ गम्मइ सामाइए वेवं ॥ ३५८० ॥
सम्मत्ताइयं त मिच्छत्ताईणि तव्विवक्खोऽयं ।
ताण विवक्खो गम्मइ पभासिए वोसिरामित्ति ॥ ३५८१ ॥
अहवा तिविहमसावज्जजोगपच्चिउत्तसग्गह वाय ।
सखेवओ विहाणं निंदामिच्चाइसुत्तम्मि ॥ ३५८२ ॥
निंदा गरहग्गहणादालोयण–पडिक्कमाभयग्गहणं ।
होइ विवेगाईण उेयताण विसग्गाओ ॥ ३५८३ ॥

ભૂતકાલીન સાવદ્યયોગથી હું નિવર્તું છું, એ પ્રમાણે-પ્રતિક્રમામિ ક્રિયાનો અર્થ જાણવો. ભૂતકાલીન સાવદ્યયોગનું સેવન કરેલું હોવાથી હવે તેની નિવૃત્તિ કેવી રીતે ઘટે? (એમ પૂછવામાં આવે તો) જે તેની અનુમતિ છે તેનું અહીં વિરમણ છે 'કરવા-કરાવવાનું નહિ' નિંદામિ એટલે ભૂતકાળમાં સાવદ્યયોગનું સેવન કરનાર આત્માની જુગુપ્સા કરૂં છું "ગરિહામિ" નો અર્થ પણ એજ છે, તો પછી "નિંદામિ અને ગરિહામિ" એ બેમાં ભેદ શો રહ્યો? (એમ પૂછવામાં આવે,) તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે-સામાન્ય અર્થનો એ બેમાં અભેદ છતાં પણ વિશેષાર્થ અભિધાયક ગર્હા-શબ્દ અહીં ઇષ્ટ છે જેમ (गच्छतीति गौ, અને सर्पतीति सर्प) જે જાય છે તે ગાય, અને સરકે છે તે સર્પ, આ બન્ને ગતિ અર્થમાં સમાન છતાં પણ દરેકનું વિશિષ્ટ ગમન જણાય છે, તેવી રીતે નિન્દા અને ગર્હા શબ્દમાં જુગુપ્સા અર્થ સમાન છતાં પણ વિશેષતા છે આત્મસાક્ષિક જે જુગુપ્સા, તેને સિદ્ધાન્તમાં નિંદામિ શબ્દવડે ઓળખાવી છે, અને ગુરૂસાક્ષિક જે જુગુપ્સા તેને ગરિહામિ શબ્દવડે ઓળખાવી છે. અથવા "નિન્દા ગર્હા" એકાર્થવાળા ઉભય શબ્દનું ગ્રહણ જે કરેલું છે, તે અત્યન્ત આદરને માટે છે," "જુગુપ્સા કરૂં છું, જુગુપ્સા કરૂં છું' તેજ અર્થ "નિંદામિ-ગરિહામિ" શબ્દથી અતિ

આદરને માટે-કહેલુ છે. અત્યન્ત આદરથી "જુગુપ્સા કરૂ છુ" એમ જે વારંવાર કહેલુ છે, તે અહી અનુવાદ અને આદરાદિકમા પુનરૂક્તિ દોષ ણુ અથવા નિરર્થક નથી. ભૂતકાળમા સાવદ્ય યોગનુ સેવન કરનાર અશ્લાઘ્ય આત્માની હુ જુગુપ્સા કરૂ છુ અથવા સસારમા પડતાં નહિ રક્ષણ કરનારે અને અનાદિકાળથી પ્રવર્ત્તેલા એવા ભૂતકાળના સાવદ્ય-યોગની હુ જુગુપ્સા કરૂ છુ (હવે વ્યુત્સ્રજામિનો અર્થ કહે છે.) વિશબ્દ વિવિધાર્થ અથવા વિશેષાર્થમા છે, उत् શબ્દ અત્યર્થ છે, અને सृजामि એટલે તજુ છુ. (અર્થાત્ વિવિધ પ્રકારે અથવા વિશેષથી અત્યન્તપણે તજુ છુ.) એમા "તજુ છુ" એમ જે કહ્યુ છે, તે અતીતકાલીન સાવદ્યયોગને તજવાનુ કહ્યુ છે (करोमि भदन्त! सामायिकं, એમ કહેવાથી સાવદ્યયોગની નિવૃત્તિ જણાવી છે, તે પછી व्युत्सृजामि એમ કહેવાથી તે સાવદ્યયોગનુ નિવર્તન તજુ છુ, એવો વિપરીત અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે. આવી શંકા કરવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે) જેમ માંસાદિના વિશેષણ પછી वोसिरामि કહેવાથી તેના પ્રતિપક્ષનો ત્યાગ (માંસભક્ષણની નિવૃત્તિરૂપ અર્થ) સમજાય છે, તેની રીતે સામાયિકમા પણ [1]સમજવુ. તે સામાયિક સમ્યક્ત્વાદિરૂપ છે, અને તેના વિપક્ષભૂત મિથ્યાત્વાદિ છે वोसिरामि એમ કહેવાથી તે મિથ્યાત્વાદિનો ત્યાગ સમજાય છે અથવા અતીત સાવદ્યયોગના પ્રાયશ્ચિત્તનો સક્ષેપથી સગ્રહ કરવાને માટે સૂત્રમા निंदामि ઇત્યાદિ ત્રણ પદ કહ્યા છે. નિંદા અને ગર્હા શબ્દના ગ્રહણથી આલોચના તથા પ્રતિક્રમણ ઉભય પ્રાયશ્ચિત્તનુ ગ્રહણ કર્યુ છે, અને ત્યાગ શબ્દના ગ્રહણથી વિવેકાદિથી છેદ પર્યન્તના ચાર પ્રાયશ્ચિત્તનુ ગ્રહણ થાય છે મૂળાદિ ત્રણ પ્રાયશ્ચિત્ત ચારિત્રથી ઉત્તીર્ણ જીવોને હોય, તેથી તે અહી ન સભવે, કેમકે અહી ચારિત્રપ્રતિપન્ન જીવોનો અધિકાર છે, આ પ્રમાણે અમારૂ માનવુ છે, તત્ત્વ તો કેવળી અથવા બહુશ્રુત જાણે. ૩૫૮૨-થી-૩૫૮૩

અહી સામાયિક સૂત્રની વ્યાખ્યા સમાપ્ત થઇ, તે સમાપ્ત થવાથી અનુગમ દ્વાર પણ સમાપ્ત થયુ.

હવે નયદ્વાર કહે છે.

> एव सुत्ताणुगमो सुत्तन्नासो सुयत्थजुत्ती य ।
> भणिया नयाणुजोगद्दारावसरोऽधुणा ते य   ॥ ३५८४ ॥
> अत्थाणुगमग चिय तेण जहासभव तहिं चेव ।
> भणिया तहावि पत्थुयदारासुन्नत्थमुण्णेह   ॥ ३५८५ ॥
> सामन्नमह विसेसो पच्चुप्पण्ण च भावमेत्त च ।
> पइसद्द च जहत्थ च वयणमिह संगहाईण ॥   ॥ ३५८६ ॥

---

१ मंस सुराइय पच्चक्खामि जावज्जीवाए दुविह तिविहेणं मणेण वायाए काएणं न भुजेमि न भुजावेमि - वोसिरामि એટલે માંસ મદિરા આદિનુ યાવજ્જીવ પર્યન્ત હુ પ્રત્યાખ્યાન કરૂ છુ દ્વિવિધ ત્રિવિધે મન, વચન અને કાયાએ કરી હુ નહિ ખાઉ, નહિ ખવરાવુ, આમા માસ વિરમણ પછી "વોસિરામિ" કહ્યુ છે તેથી માંસાદિ ભક્ષણરૂપ તેના વિપક્ષનો હુ ત્યાગ કરૂ છુ એમ સમજાય છે. તેવી રીતે અહીં સામાયિકમા પણ तस्स भंते! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं એ છેલ્લા સૂત્ર વડે સર્વસાવદ્યયોગનું પ્રત્યાખ્યાન કહ્યુ,છે તે પછી वोसिरामि પદ કહેવાથી તેના પ્રતિપક્ષરૂપ સાવદ્ય યોગના અવિરમણનો ત્યાગ સમાય છે

एयाण समोआरो दव्वट्ठिय-पज्जवट्ठियदुगम्मि ।
सेसेसु य सभरओ ताण च परोप्पर कज्जो ॥ ३५८७ ॥

दव्वट्ठियस्स दव्व वत्थु पज्जवनयस्स पज्जाओ ।
अप्पियमयं विसेसो सामन्नमणप्पियनयस्स ॥ ३५८८ ॥

लोगव्ववहारपरो ववहारो भणइ कालओ भमरो ।
परमत्थपरो मण्णइ नेच्छइओ पचवण्णोत्ति ॥ ३५८९ ॥

अहवेगनयमय चिय ववहारो ज न सव्वहा सव्व ।
सव्वनयसमूहमय विणिच्छओ ज जहावत्थ ॥ ३५९० ॥

नाणाहीण सव्व नाणनओ भणइ किंत्य किरियाए ? ।
किरियाए करणनओ तदुभयगाहो य सम्मत्त ॥ ३५९१ ॥

એ પ્રમાણે સૂત્રાનુગમ સૂત્રાનાપકનો ન્યાસ અને સૂત્રસ્પર્શિક નિર્યુક્ત કહી. હવે નયાનુયોગદ્વારનો અવસર છે, તે નયો અર્થાનુગમનું અંગ જ છે, તેથી યથાસંભવ તે તે સ્થાને તે કહ્યા છે, તોપણ પ્રસ્તુતદ્વાર શૂન્ય ન રહે એટલા માટે કિંચિત્ કહીશું સામાન્યજ વસ્તુ છે, (વિશેષ નથી, એ સંગ્રહ નયનું વચન છે.) વિશેષોજ વસ્તુ છે, (સામાન્ય નથી એ વ્યવહારનયનું વચન છે.) વર્તમાન કાલીનજ વસ્તુ છે, (અતીત અનાગતકાલીન નહિ, એ ઋજુસૂત્રનું વચન છે) ભાવ માત્રજ વસ્તુ છે, (નામાદિ નહિ એ શબ્દનયનો મત છે.) ઇન્દ્ર, પુરન્દરાદિ દરેક શબ્દનો જુદો જુદોજ અર્થ છે, (એક નથી, એમ સમભિરૂઢનું વચન છે) અને સ્વ અભિધાયક શબ્દથી જે વાચ્ય અર્થ, તે પ્રમાણે યથાર્થ ક્રિયા કરે તેજ વસ્તુ છે, (બીજી નહિ, એ વચન એવંભૂત નયનું છે.) એ પ્રમાણે અહીં સંગ્રહાદિના વચન જાણવા. એ નયોનો અન્તર્ભાવ દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્યાયાર્થિક એ બે નયોમાં કરવો અથવા બાકીના નયોમાં પણ યથાસંભવ તેઓનો પરસ્પર અન્તર્ભાવ કરવો. દ્રવ્યાર્થિક નયના મતે દ્રવ્યજ વસ્તુ છે (પર્યાય નહિ) ને પર્યાયાર્થિકના મતે પર્યાયજ વસ્તુ છે, (દ્રવ્ય નહિ) તથા અર્પિતનયનો મત વિશેષવાદી છે, અને અનર્પિત નયનો મત સામાન્યવાદી છે (આ બે નયોમાં પણ સંગ્રહાદિ નયોનો અન્તર્ભાવ થાય છે. અથવા નિશ્ચય વ્યવહાર નયમાં પણ તેઓનો સમાવેશ થાય છે) લોક વ્યવહારમાં તત્પર એવો વ્યવહારનય ભ્રમરને કાળો કહે છે, અને પરમાર્થમાં તત્પર એવો નિશ્ચયનય તો તેને પાંચ વર્ણવાળો કહે છે, અથવા વ્યવહારનય એક નયના મતનેજ અંગીકાર કરે છે, કેમકે તે સર્વ વસ્તુને સર્વનયસમૂહમય નથી ગ્રહણ કરી શકતો, અને નિશ્ચયનય તો જે વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે છે તેને તેવા સ્વરૂપે યથાર્થપણે ગ્રહણ કરે છે, અથવા સર્વ સુખ જ્ઞાનનેજ આધીન છે, ક્રિયાવડે શું ? એમ જ્ઞાનનય કહે છે તથા ક્રિયાનય સર્વ સુખ ક્રિયાનેજ આધીન માને છે આ ઉભય મતથી ગ્રહણ કરવું તેજ સમ્યકત્વ છે ૩૫૮૪-થી-૩૫૯૧

હવે જ્ઞાન-ક્રિયાનયનું સ્વરૂપ નિર્યુક્તિકાર વિસ્તારથી કહે છે

नायम्मि गेण्हियव्वे अगेण्हियव्वम्मि चेव अत्थम्मि ।
जइयव्वमेव इइ जो उवएसो सो नओ नाम ॥३५९२॥१०६६-३४९

सव्वेसिंपि नयाण बहुविहवत्तव्वय निसामेत्ता ।
त सव्वनयविसुद्ध ज चरण-गुणट्ठिओ साहू ॥ ३५९३ ॥१०६५-३५०

ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, નહિ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય (તથા ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય) પદાર્થ જાણ્યે છતે, તેમા અવશ્ય યત્ન કરવો એ પ્રમાણે જે ઉપદેશ તે જ્ઞાન નય જાણવો. સર્વે નયોની બહુ પ્રકારની વક્તવ્યતા સાભળીને તે સર્વ નય મતોથી વિશુદ્ધ છે કે જે ચારિત્ર અને ગુણમા સ્થિત હોય તે સાધુ (મુક્તિસાધક છે) ૩૫૯૨-થી-૩૫૯૩

ગ્રાહ્ય-અગ્રાહ્ય-ઉપેક્ષણીય એમ ત્રણ પ્રકારના પદાર્થો જગતમા છે. એ ત્રણે પ્રકારના પદાર્થો લૌકિક અને લોકોત્તર એમ બન્ને પ્રકારે છે તેમા પુષ્પમાળા-ચન્દન-સ્ત્રી વિગેરે લૌકિક ગ્રાહ્ય પદાર્થ છે સર્પ, વિષ, કટક વિગેરે અગ્રાહ્ય પદાર્થ છે. અને તૃણ, ધુળ કાકરા વિગેરે ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય છે. એ પ્રમાણે લોકોત્તર પદાર્થ પણ ગ્રાહ્યાદિ ત્રણ પ્રકારે છે સમ્યગ્દર્શન ચારિત્રાદિ લોકોત્તરપક્ષે ગ્રાહ્ય છે, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અવિરતિ વિગેરે અગ્રાહ્ય છે, અને સ્વર્ગ વિભૂતિ વિગેરે ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય પદાર્થ છે. ઉપરોક્ત ગ્રાહ્ય-અગ્રાહ્ય અને ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય પદાર્થ જાણ્યે છતે તેની પ્રાપ્તિ, પરિહાર અને ઉપેક્ષા કરવાની ઇચ્છાવાળાએ તેમા પ્રવૃત્તિ આદિરૂપ યત્ન કરવો જોઇએ એ પ્રમાણે સર્વ વ્યવહારનુ કારણ જ્ઞાન છે એમ પ્રતિપાદન કરવામા તત્પર જે ઉપદેશ તે જ્ઞાનનય છે મતલબ એ છે કે, જ્ઞાનનય જ્ઞાનની મુખ્યતા જણાવવાને એમ કહે છે કે ઐહિક પારલૌકિક ફળના અર્થિએ સારી રીતે જાણેલા અર્થમાજ પ્રવૃત્તિ કરવી, અયથા પ્રવૃત્તિ કરવામા ફળનો વિસવાદ જણાય છે બીજાઓ પણ એમજ કહે છે કે "પુરૂષોને જ્ઞાન જ ફળ આપનાર છે, ક્રિયા ફળ આપનાર નથી, મિથ્યાજ્ઞાનથી પ્રવૃત્તિ કરનારને ફળનો વિસવાદ જણાય છે" વળી સિદ્ધાન્તમા પણ કહ્યુ છે કે "पढम नाणं तओ दया પ્રથમ જ્ઞાન પછી દયા." તેમજ બીજુ પણ કહ્યુ છે કે "પાપથી નિવૃત્તિ કુશળ પક્ષમા પ્રવૃત્તિ, અને વિનયની પ્રાપ્તિ એ ત્રણે જ્ઞાન આપે છે" આ કારણથી જ્ઞાનજ પ્રધાન છે, કેમકે અગીતાર્થ-અજ્ઞાની હોય તેમનો સ્વતન્ત્ર વિહાર પણ તીર્થંકર ગણધરોએ નિષેધ્યો છે. મતલબ એ છે કે આંધળા વડે ખેચાયેલો આંધળો કદિ પણ સીધો રસ્તો પ્રાપ્ત કરતો નથી આ વાત ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનની અપેક્ષાએ કહી, ક્ષાયિક જ્ઞાનની અપેક્ષાએ પણ તે જ્ઞાનજ વિશિષ્ટ ફળ સાધક છે કેમકે સસાર ઉદધિના (સમુદ્રના) કિનારા પર રહેલા, દીક્ષા પ્રાપ્ત કરેલા ઉત્કૃષ્ટ તપ અને ચારિત્રવાળા સાધુ વીતરાગ છતા પણ તેઓને જ્યાસુધી સમસ્ત જીવાદિ વસ્તુ સમૂહને સાક્ષાત્કાર કરાવનારૂ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન નથી થતુ ત્યા સુધી તેમને મોક્ષ પ્રાપ્તિ નથી થતી, માટે જ્ઞાનજ પૂરૂષાર્થસિદ્ધિનુ કારણ છે "જે જેના વિના ન બને તે તેનુ કારણ છે જેમ બીજાદિ વિના અકુર નથી થતા, તેથી તે તેનુ કારણ છે, તેની રીતે સકળ પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ પણ જ્ઞાન વિના નથી થતી, માટે તે તેનુ મુખ્ય કારણ છે આ ઉપરથી આ નય ચાર પ્રકારના સામાયિકમાથી સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિ એ બેનેજ માને છે કેમકે તે બન્ને જ્ઞાનાત્મક હોવાથી તેજ મુખ્યત્વે કરીને મોક્ષના કારણ છે, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ સામાયિકને આ નય નથી માનતો, કેમકે તે જ્ઞાનનુ કાર્ય હોવાથી ગૌણભૂત છે.

આજ ગાથાનો અર્થ હવે ક્રિયાનયની અપેક્ષાએ કરવામા આવે છે. ક્રિયાનય કહે છે કે, ગ્રાહ્ય-અગ્રાહ્યાદિ અર્થ જાણ્યા છતા પણ સર્વ પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ ઇચ્છનારાએ પ્રવૃત્ત્યાદિરૂપ ક્રિયાજ કરવી જોઇએ. મતલબ કે પદાર્થ જાણ્યા છતા પણ ક્રિયાજ સાધ્ય

સાધક છે. જ્ઞાન તો ક્રિયાનુ ઉપકરણ હોવાથી ગૌણ છે માટે સકળ પુરૂષાર્થનુ પ્રધાન કારણ ક્રિયાજ છે આ પ્રમાણેનો જે ઉપદેશ તે ક્રિયાનય છે

આ નય સ્વપક્ષની સિદ્ધિ માટે યુક્તિ કહે છે કે, પ્રયત્નાદિરૂપ ક્રિયા વિના જ્ઞાનવાન છતા પણ તેને ઇચ્છિત અર્થની પ્રાપ્તિ જણાતી નથી, માટે પુરૂષાર્થ સિદ્ધિનુ પ્રધાન કારણ ક્રિયાજ છે બીજાઓ પણ કહે છે કે-"પુરૂષોને ક્રિયાજ ફળ આપનાર છે, જ્ઞાન ફળ આપનાર નથી, કેમકે સ્ત્રી અને ભક્ષ્યના ભોગને જાણનાર તેના જ્ઞાનથી સુખી નથી થતો." સિદ્ધાન્તમા પણ તીર્થંકર-ગણધરોએ ક્રિયાવિકલનુ જ્ઞાન નિષ્ફળજ કહ્યું છે. "અધને પ્રકાશમાન લાખો દીપકની પક્તિની પેઠે, ઘણુએ શ્રુત ભણેલ હોય, તો પણ ચારિત્ર-રહિતને તે શુ કરશે? જ્ઞાન સ્વવિષયમા નિયત છે, જ્ઞાનમાત્રથીજ કાર્યની નિષ્પત્તિ નથી થતી. અહીં માર્ગને જાણનાર ચેષ્ટ અને નિશ્ચેષ્ટનુ દૃષ્ટાન્ત છે. તરવાનુ જાણતા છતા પણ જે કાયયોગનો ઉપયોગ નથી કરતો, તે પ્રવાહમા ડૂબી જાય છે, તેવી રીતે ચારિત્રરહિત જ્ઞાની પણ સસારમા ડૂબનાર જાણવો

એ રીતે ક્ષાયોપશમિકી ચારિત્રરૂપ ક્રિયાની અપેક્ષાએ ક્રિયાનુ પ્રાધાન્ય કહ્યુ, ક્ષાયિકક્રિયાની અપેક્ષાએ પણ તેનુજ પ્રધાનપણુ જાણવુ, કારણ કે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા છતા પણ ભગવન્ અરિહતને જ્યાસુધી સર્વ કર્મરૂપ ઇન્ધનને બાળી નાખવાને અગ્નિની જ્વાળાના સમૂહ સમાન શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત નથી થતી, ત્યાસુધી મુક્તિ પ્રાપ્ત નથી થતી માટે ક્રિયાજ સર્વ પુરૂષાર્થ સિદ્ધિનુ પ્રધાન કારણ છે. "જે જેની પછી તરતજ થનાર હોય, તે તેનુ કારણ છે." જેમ અન્ત્ય અવસ્થા પામેલ પૃથ્વી આદિ સામગ્રી પછી તરતજ થનાર અકુર તેનુ કારણ છે, તેમ સર્વ પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ પણ ક્રિયાની અનન્તરજ થાય છે આથી કરીને આ નય ચાર પ્રકારના સામાયિકમાથી દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ સામાયિકનેજ માને છે, કેમકે ક્રિયારૂપે તે મુક્તિનુ પ્રધાન કારણ છે, સમ્યક્ત્વ અને શ્રુત-સામાયિક તો તેના ઉપકારી માત્ર હોવાથી ગૌણભૂત હોવાને લીધે તેને નથી માનતો.

શિષ્ય —ભગવન્! આ બન્ને પક્ષમા યુક્તિ જણાય છે, તો પછી બેમાથી સત્ય તત્ત્વ કયુ?

આચાર્ય —સ્વતત્ર સામાન્ય-વિશેષવાદી બધાએ નયોની પરસ્પર વિરૂદ્ધ વક્તવ્યતા સાભળીને સર્વ નયોને સમત જે તત્ત્વરૂપે ગ્રાહ્ય હોય તે મુક્તિનુ સાધન છે. અર્થાત્ ચારિત્રરૂપ ક્રિયા અને જ્ઞાનાદિ ગુણ. એ ઉભય (જ્ઞાન-ક્રિયા)વડે જે યુક્ત સાધુ હોય, તે મોક્ષસાધક છે, પણ એ બેમાથી એકલો કોઇ પક્ષ મોક્ષ સાધક નથી. જ્ઞાન નયવાદી જે કહે છે કે, "જે જેના વિના ન થાય તે તેનુ કારણ છે." આમા તદવિનાભાવિત્વરૂપ હેતુ અસિદ્ધ છે. કેમકે જ્ઞાન માત્ર વિના પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ નથી, એવુ કયાઇ પણ જણાતુ નથી. જેમ દાહ-પાક આદિ કરવાના અર્થિને દહનાદિના જ્ઞાન માત્રથીજ દાહાદિ કાર્ય સિદ્ધિ નથી થતી, પરન્તુ અગ્નિ લાવવો, તેને ફુકવો, સળગાવવો વિગેરે ક્રિયા પણ કરવામાં આવે, તોજ તે દાહાદિ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. તીર્થંકર ભગવન્ત પણ માત્ર કેવળજ્ઞાનથીજ મોક્ષ સાધે છે, એમ નહિ, સાથે યથાખ્યાત ચારિત્રરૂપ ક્રિયા પણ હોય છે માટે સર્વત્ર પુરૂષાર્થસિદ્ધિનુ કારણ જ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે, તેમ ક્રિયા પણ તેનુ કારણ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે તેના વિના પણ પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ નથી થતી માટે એ હેતુ અને-કાન્તિક પણ છે.

એજ પ્રમાણે ક્રિયાવાદીએ "જે જેના પછી થનાર હોય, તે તેનુ કારણ છે."

ઇત્યાદિ પ્રયોગમાં "જે જેના પછી થનાર" રૂપ હેતુ કહેલ છે તે પણ અસિદ્ધ અને અનૈકાન્તિક છે કારણ સ્ત્રી-ભક્ષ્ય-ભાગ આદિના ક્રિયાકાળમાં પણ જ્ઞાન હોય છે, તેના જ્ઞાન સિવાય તેમા પ્રવૃત્તિજ થઈ શકે નહિ. એજ પ્રમાણે શૈલેશી અવસ્થામાં સર્વ સંવરરૂપ ક્રિયાકાળે પણ કેવળજ્ઞાન હોય છે, તેના સિવાય તેની પ્રાપ્તિ નથી હોતી. માટે હેતુ અસિદ્ધ છે વળી જેમ ઉપરોક્ત હેતુ મુક્તિ આદિ પુરુષાર્થના કારણરૂપે ક્રિયાને સિદ્ધ કરે છે, તેવી રીતે જ્ઞાનને પણ તેના કારણરૂપે સિદ્ધ કરે છે, કેમકે તેના વિના પણ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ ક્યાંઈ નથી થતી, માટે હેતુ અનૈકાન્તિક છે. વસ્તુત જ્ઞાન-ક્રિયા ઉભયવડેજ મુક્તિ આદિ સાધ્ય છે પણ ભિન્ન ભિન્ન એક એકથી સાધ્ય નથી

શિષ્ય —ભગવન્! જ્ઞાન-ક્રિયા પ્રત્યેકમા મુક્તિ પ્રાપ્ત કરાવવાની ક્રિયા નથી, તો તેના સમુદાયમા ક્યાથી હોય? જેમ રેતીના પ્રત્યેક કણમા તેલ નથી હોતુ તો તેના સમુદાયમા પણ નથી હોતુ, તેવી રીતે અહી પણ પ્રત્યેક જ્ઞાનને ક્રિયામા પણ મુક્તિ પ્રાપકશક્તિ નથી, તો તે બન્નેના સમુદાયમા પણ ન હોવી જોઈએ.

આચાર્ય —જો સર્વથા પ્રકારે એ પ્રત્યેકની મુક્તિમા અનુપકારિતા કહેવામા આવે, તો તુ કહે છે તેમ થાય, પરન્તુ તેમ નથી, અહી એ પ્રત્યેકની મુક્તિમા દેશોપકારિતા છે, અને સમુદાય થતા સંપૂર્ણ ઉપકારિતા થાય છે માટે સમુદિત જ્ઞાન-ક્રિયાજ મુક્તિનુ કારણ છે, પ્રત્યેક જુદા જુદા કારણ નથી તેથી ઉપર કહી આવ્યા છીએ કે જ્ઞાન-ક્રિયાયુક્ત જે ભાવસાધુ હોય તેજ મોક્ષસાધક છે, અન્ય નહી ૩૫૯૦-૩૫૯૩

હવે ઉપરોક્ત નિર્યુક્તિની બે ગાથાનો એજ અર્થ ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે

नाओत्ति परिच्छिन्नो गेज्झो जो कज्जकारओ होइ ।
अग्गेज्झोऽणुवगारी अत्थो दव्वगुणा वान्नि ॥ ३५९४ ॥
जइअव्वंति पयत्तो कज्जो ने झम्मि गिण्हियव्वोत्ति ।
अग्गेज्झोऽणादेओऽवहारणे चेवसदोऽय ॥ ३५९५ ॥
इति जोत्ति एवमिह जो उवएसो नाणणओ सोत्ति ।
सो पुण सम्मद्दसणसुयसामइयाइ रोद्धव्वो ॥ ३५९६ ॥
सव्वेसि मूल साह-प्पसाहभेया विसइओ तेसि ।
किं पुण मूलनयाण अहवा निमुत्ताविसुद्धाण ? ॥ ३५९७ ॥
सामन्नविसेसोभयभेया वत्तव्वया बहुविहत्ति ।
अहवा नामाईण इच्छइ को क नाओ साहु ? ॥ ३५९८ ॥
सोउ सद्दहिऊण य नाऊण य त जिणोवएसेण ।
त सव्वनयविसुद्धति सव्वनयसम्मय ज तु ॥ ३५९९ ॥
चरणगुणसुट्ठिओ होइ मानुसे किरियानओ नाम ।
चरणगुणसुट्ठिय ज चरणनया बेंति साहुत्ति ॥ ३६०० ॥
सो जेण भावसाहू सव्वनया ज च भावमिच्छति ।
नाण किरियानओभयजुत्तो य जओ सयासाहू ॥ ३६०१ ॥

જ્ઞાત એટલે પરિચ્છિન્ન, ગ્રાહ્ય એટલે જે માર્ગસાધક હોય તે, અગ્રાહ્ય એટલે અનુપકારી, અર્થ એટલે દ્રવ્ય અથવા ગુણ યત્ન કરવો એટલે પ્રયત્ન કરવો. ગ્રાહ્ય એટલે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, અગ્રાહ્ય એટલે અનાદેય, અને એવ શબ્દ તે અવધારણાર્થે છે. ઇતિ એટલે એ પ્રમાણે જે ઉપદેશ તે જ્ઞાનનય છે, અને તે સમ્યકત્વસામાયિક તથા શ્રુતસામાયિકને માને છે સર્વ એટલે નૈગમાદિ મૂળ નયો, અને અપિશબ્દથી તેના શાખાપ્રશાખારૂપ ઉત્તર ભેદો, અથવા દ્રવ્યાસ્તિકાદિ અશુદ્ધ નયોની બહુવિધ વક્તવ્યતા એટલે સામાન્ય-વિશેષ- ઉભય ભેદે વાક્યના અથવા નામાદિકમાંથી કયો નય કોને સાધુ માને છે? તે સર્વ જિનોપદેશથી સાંભળીને શ્રદ્ધા કરીને અને જાણીને તે સર્વનય વિશુદ્ધ એટલે જે સર્વ નયોને સમ્મત હોય તે ચારિત્ર ગુણમાં જે સ્થિત હોય તે સાધુ છે. આ પ્રમાણે ક્રિયાનય છે. (કેમકે) જે ચરણ ગુણમાં સ્થિત હોય તેને ક્રિયાનય સાધુ કહે છે. અહીં તે ભાવસાધુ ગ્રહણ કરેલ છે, કેમકે સર્વ નયો ભાવસાધુને ઇચ્છે છે જ્ઞાન અને ક્રિયા એ ઉભય નયથી જે યુક્ત હોય, તે સર્વદા ભાવ સાધુ છે. ૩૫૯૪-થી-૩૬૦૧

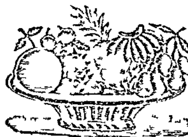
હવે ગ્રંથનો ઉપસંહાર અને પોતાની ઉદ્ધતાઇનો ત્યાગ તથા શિષ્ય જનોને આથી જે લાભ થાય છે, તે જણાવવાને સ્વયં ભાષ્યકાર કહે છે.

> इय परिसमापियमियं सामाइयमत्थओ समासेण ।
> वित्थरओ केवलिणो पुव्वविओ वा पहासंति ॥ ३६०२ ॥
> सव्वाणुओगमूल भास सामाइअस्स सोऊण ।
> होइ परिकम्मिअमई जोग्गो सेसाणुओगस्स ॥ ३६०३ ॥

એ પ્રમાણે આ સામાયિક આવશ્યક-નો અર્થ સંક્ષેપથી સમાપ્ત કર્યો, વિસ્તારથી તો તેનો અર્થ કેવળી અથવા (વિશેષ) પૂર્વધર કહી શકે છે સર્વ અનુયોગના મૂળ રૂપ આ સામાયિક અધ્યયનનું ભાષ્ય સાંભળીને શિષ્ય પરિકર્મિત મતિવાળો થયો થકો શેષ શાસ્ત્રાનુયોગને પણ લાયક થાય છે. ૩૬૦૨ થી ૩૬૦૩.

॥ विशेषावश्यकभाष्य समाप्तम् ॥

॥ इति विशेषावश्यकभाष्यमूल समापान्तरादि समाप्तम् ॥

પરિશિષ્ટ अ

આ બીજા ભાગમા જે સ્થલે ટીકાકારે નિર્યુક્તિ ને મૂળભાષ્યની ગાથાઓ નહિ આપતાં ભલામણ કરી છે તે ગાથાઓ અર્થ સાથે અહિ આપીયે છીયે એથી સમગ્ર ગ્રંથનો બોધ થશે

अडविं सपच्चवायं वोलित्ता देसिओवएसेणं ।
पावंति जहिट्ठपुरं भवाडविंपी तहा जीवा ॥ ९०५ ॥

पावंति निव्वुइपुरं जिणोवइट्ठेण चेव मग्गेण ।
अडवीइ देसिअत्तं एवं नेअं जिणिंदाणं ॥ ९०६ ॥

જેવી રીતે ઘણા વિઘ્નોવાળી અટવીને ભોમિયાના ઉપદેશથી ઓળંઘીને જીવો ઇષ્ટનગરને પામે છે, તેવી રીતે સંસારી જીવો પણ ભવરૂપી અટવીને ઓળંઘીને જિનેશ્વર મહારાજે કહેલા માર્ગથી નિર્વૃત્તિપુરને પામે છે, એ પ્રમાણે જિનેશ્વર મહારાજનો ભવ અટવીમા દેશકપણું સમજવું. ૯૦૫—૯૦૬

जह तमिह सत्थवाहं नमइ जणो तं पुरं तु गंतुमणो ।
परमुवगारित्तणओ निव्विग्घत्थं च भत्तीए ॥ ९०७ ॥

अरिहो उ नमुक्कारस्स भावओ खीणरागमयमोहो ।
मुक्खत्थीणंपि जिणो तहेव जम्हा अओ अरिहा ॥ ९०८ ॥

જેમ લોકો ઇષ્ટ નગરમા જવાના મનવાળા હોવાથી નિર્વિઘ્નપણા માટે પરમોપકારીપણાને લીધે ભક્તિથી સાર્થવાહને નમસ્કાર કરે છે તેવી રીતે મોક્ષના અર્થી જીવોને પણ રાગ મદ અને મોહરહિત એવા અરિહંત મહારાજ પણ તત્ત્વથી જે માટે નમસ્કાર કરવા લાયક છે તેથી અરિહંત મહારાજ સાર્થવાહ કહેવાય છે. ૯૦૭-૦૮

संसाराडवीए मिच्छत्तऽन्नाणमोहिअपहाए ।
जेहिं कयं देसिअत्तं ते अरिहंते पणिवयामि ॥ ९०९ ॥

મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનથી જેમા રસ્તો જડતો નથી એવી સંસારરૂપી અટવીમા જે તીર્થકરોએ ભોમિયાપણું કરેલું છે તે અરિહંતોને પ્રણામ કરું છું ૯૦૯

सम्मद्दंसणदिट्ठो नाणेण य सुट्ठु तेहिं उवलद्धो ।
चरणकरणेण पहओ निव्वाणपहो जिणिंदेहिं ॥ ९१० ॥

सिद्धिवसहिमुवगया निव्वाणसुहं च ते अणुप्पत्ता ।
सासयमव्वाबाहं पत्ता अयरामरं ठाणं ॥ ९११ ॥

મોક્ષનો માર્ગ જિનેશ્વર મહારાજાઓએ શુદ્ધ દર્શનથી દેખ્યો, જ્ઞાનદ્વારાએ જાણ્યો અને ચરણ સિત્તરી કરણ સિત્તરી દ્વારાએ આસેવન કર્યો ૯૧૦ તે તે તીર્થંકરો સિદ્ધિરૂપી સ્થાનમા સર્વ કર્મ ખપાવીને ગયા, નિર્વાણ સુખને પામ્યા, તેમજ શાશ્વત અને અવ્યાબાધ એવા અજરામર સ્થાનને મેળવ્યું. ૯૧૧

पावंति जहा पारं सम्मं निज्जामया समुद्दस्स ।
भवजलहिस्स जिणिंदा तहेव जम्हा अओ अरिहा ॥ ९१२ ॥

मिच्छत्तकालियावायविरहिए सम्मत्तगज्जभपवाए ।
एगसमएण पत्ता सिद्धिवसहिपट्टणं पोया ॥ ९१३ ॥

निज्जामगरयणाणं अमूढनाणमइकण्णधाराण ।
वदामि विणयपणओ तिविहेण तिदडविरयाणं ॥ ९१४ ॥

पालंति जहा गावो गोवा अहिसावयाइदुग्गेहिं ।
पउरतणपाणिआणि अ वणाणि पावन्ति तह चेव ॥ ९१५ ॥

जीवनिकाया गावो जं ते पालंति ते महागोवा ।
मरणाइभया उ जिणा निव्वाणवण च पावति ॥ ९१६ ॥

तो उवगारित्तणओ नमोऽरिहा भविअजीवलोगस्स ।
सव्वस्सेह जिणिंदा लोगुत्तमभावओ तह य ॥ ९१७ ॥

જેવી રીતે નિર્યામકો (ખલાસી) વેપારિયોને સમુદ્રનો પાર પમાડે છે, તેવીજ રીતે સંસારરૂપી સમુદ્રનો પાર જિનેશ્વર મહારાજ જે માટે પમાડે છે તે માટે જિનેશ્વર મહારાજ સાચા નિર્યામક કહેવાય છે ૯૧૨ મિથ્યાત્વરૂપી કાલિકાવાત જેને લાગ્યો નથી અને સમ્યકત્વ રૂપી ગર્જવ વાતના વેગમા ચાલી રહ્યા છે એવા જીવરૂપી પ્રવહણો એકજ સમયમા સિદ્ધિ સ્થાનરૂપી પટ્ટનને પામે છે. ૯૧૩ યથાવસ્થિત જ્ઞાનવાલી જે નતિ તે રૂપ કર્ણધાર છે જેમા એવા તથા મન વચન કાયાના દડથી વિરમેલા એવા ને નિર્યામકમા રત્ન સમાન એવા તીર્થંકરોને વિનયપૂર્વક ત્રિવિધ વન્દના કરૂ છુ. ૯૧૪ જેવી રીતે ગોવાળીયાઓ સર્પ વ્યાઘ્ર વગેરે દુષ્ટ જાનવરોથી ગાયોનુ રક્ષણ કરે છે અને ઘણા ઘાસ તથા પાણી જ્યાં છે તેવા વનમા ગાયોને લઇ જાય છે, તેમ જીવના સમુદાયરૂપી ગાયોને જે માટે તે તીર્થંકરો મરણાદિ ભયથી બચાવે છે અને નિર્વાણરૂપી નગરને પમાડે છે તેથી તમામ ભવ્યજીવ લોકોને તે ઉપકારી છે અને તેમ હોવાથી અસાધારણ ભાવથી તીર્થંકરો સર્વને નમસ્કાર કરવા લાયક છે. ૯૧૫—૯૧૬-૯૧૭

इदियविसयकसाए परीसहे वेयणा उवस्सग्गे ।
एए अरिणो हता अरिहंता तेण वुचति ॥ ९१९ ॥

પાચ ઇદ્રિયો, શબ્દાદિક વિષયો, ક્રોધાદિક કષાયો, ક્ષુધાદિ પરિષહો, શરીરાદિકની વેદના અને દેવનાદિકના ઉપસર્ગો એ રૂપ શત્રુઓને હણ્યા તેથી અરિહત કહેવાય છે. ૯૧૯

अट्ठविहपिय कम्म अरिभूअं होइ सव्वजीवाणं ।
त कम्मर्मार हता अरिहता तेण वुचति ॥ ९२० ॥

अरिहति वदणनमसणाइं अरिहंति पूअसक्कारं ।
सिद्धिगमण च अरिहा अरहता तेण वुचति ॥ ९२१ ॥

આઠ પ્રકારના પણ કર્મ જીવોને શત્રુ જેવા છે, તે કર્મરૂપી શત્રુને જે માટે હણ્યા તે માટે તે અરિહત કહેવાય છે. ૯૨૦ વદન અને નમસ્કારને જેઓ લાયક છે, પૂજા અને સત્કારને જેઓ યોગ્ય છે અને જેઓ સિદ્ધિ પામવાને માટે સમર્થ છે, તેઓ અરિહત કહેવાય છે. ૯૨૧ દેવના, દાનવ અને મનુષ્યોમા જે માટે તીર્થંકરો પૂજાને પામે છે વળી કર્મરૂપી શત્રુને હણે છે તેમજ બધાતા કર્મને પણ છોડે છે તેથી અરિહત કહેવાય છે

जो सव्वकम्मकुसलो जो वा जत्थ सुपरिनिट्ठिओ होइ ।
सज्झगिरिसिद्धओव्विव स कम्मसिद्धत्ति विन्नेओ ॥ ९२० ॥

જે આચાર્યના ઉપદેશ સિવાય કરાય તે ખેતી વેપાર વગેરે કર્મ કહેવાય અને તે સિવાય જે કુંભારપણુ, લુહારપણુ વગે તે શિલ્પ કહેવાય ૯૨૮ જે સર્વ કર્મમા કુશલ હોય અથવા તો સહ્યગિરિસિદ્ધની માફક જે જે કામમા ઘણોજ પ્રવીણ હોય તે તે કર્મમાં સિદ્ધ જાણવો. ૯૨૯

જે સર્વ શિલ્પોમા કુશલ હોય અથવા કોકાશ સુથારની માફક જે જેમા સાતિશય-વાળો અને અતિ નિપુણ હોય તે શિલ્પસિદ્ધ કહેવાય.

इत्थी विज्जाऽभिहिया पुरिसो मतुत्ति तव्विसेसोय।
विज्जा ससाहणा बहुमतो वा साहणरहिओ अ मतुत्ति ॥ ९३१ ॥

સ્ત્રી દેવતા જેને અધિષ્ઠાયક છે તે અમ્બાકુષ્માણ્ડઆદિ વિદ્યા કહેવાય અને દેવ જેમા અધિષ્ઠાયક હોય તે વિદ્યારાજ હરિણગમેષી આદિ મંત્ર કહેવાય, અથવા જેનુ સાધન કરવુ પડે તે વિદ્યા કહેવાય અને જેમા સાધનની જરૂર ન હોય તે શમ્બર આદિ જેવા મંત્ર કહેવાય. ૯૩૧

विज्जाण चक्कवट्टी विज्जासिद्धो स जस्स वेगावि ।
सिज्झिज्ज महाविज्जा विज्जासिद्धऽज्जखउडुव्व ॥ ९३२ ॥
साहीणसव्वमतो बहुमतो वा पहाणमतो वा ।
नेओ म मतसिद्धो खभागरिसुव्व साइसओ ॥ ९३३ ॥
सव्वेवि दव्वजोगा परमच्छेरयफलाऽहवेगोऽवि ।
जस्सेह हुज्ज सिद्धो स जोगसिद्धो जहा समिओ ॥ ९३४ ॥

વિદ્યાઓનો માલિક તે વિદ્યાસિદ્ધ કહેવાય અથવા આર્યખપુટઆચાર્યની માફક જેને એક પણ મહાપુરૂષદત્તાદિ જેવી મોટી વિદ્યાસિદ્ધ હોય તે વિદ્યાસિદ્ધ કહેવાય. ૯૩૨ જેને સર્વ મંત્ર સ્વાધીન હોય અથવા જે બહુ મંત્રવાળો હોય અથવા પ્રધાન મંત્રવાળો જે હોય તે સ્તમ્ભાચાર્યની પેઠે સાતિશય હોવાથી મંત્રસિદ્ધ કહેવાય. ૯૩૩ પરમ આશ્ચર્ય દેખાડનારા બધા જોગો જેને મલ્યા હોય અથવા આર્ય સમિતાચાર્યની પેઠે જેને એક પણ યોગ સિદ્ધ થયેલો હોય તેને યોગસિદ્ધ કહેવાય. ૯૩૪

आगमसिद्धो सव्वगपारओ गोअमुव्व गुणरासी ।
पउरत्थो अत्थपरो व मम्मणो अत्थसिद्धित्ति ॥ ९३५ ॥

ગૌતમસ્વામીની માફક સર્વશાસ્ત્રોના પારગામી અને ગુણના સમૂહનો ધારણ કરનારો તે આગમસિદ્ધ કહેવાય, દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવામા તત્પર અને ઘણા દ્રવ્યવાલો એવો જે હોય તે મમ્મણ શેઠની પેઠે અર્થસિદ્ધ કહેવાય ૯૩૫

जो निचसिद्धजत्तो लद्धवरो जो व तुडियाइव्व ।
सो किर जत्तासिद्धोऽभिप्पाओ बुद्धिपज्जाओ ॥ ९३६ ॥

જેની યાત્રા હમેશાં સિદ્ધ થતી હોય અથવા તુડિકની પેડે જેને વરદાન મલ્યુ હોય તે યાત્રાસિદ્ધ કહેવાય. અહી અભિપ્રાય સિદ્ધ શબ્દમા અભિપ્રાય શબ્દથી બુદ્ધિ સમજવી. ૯૩૬

હવે એ બુદ્ધિસિદ્ધનુ સ્વરૂપ કહે છે.

विउला विमला सुहुमा जस्स मई जो चउव्विहाए वा ।
बुद्धोए सपन्नो स बुद्धिसिद्धो इमा सा य ॥ ९३७ ॥

વિપુલ વિમલ અને સૂક્ષ્મ એવી જેની બુદ્ધિ હોય અથવા ચારે પ્રકારની બુદ્ધિ જેને હોય તેને બુદ્ધિસિદ્ધ કહેવાય, તે ચાર પ્રકારની બુદ્ધિ આ પ્રમાણે. ૯૩૭ ઔપપાતિકી, વૈનેયિકી, કમ્મજા, પારિણામિકી એવી રીતે ચાર પ્રકારની બુદ્ધિ છે, પાંચમી બુદ્ધિ જગતમા હોતી નથી.

હવે ઔત્પાત્તિકી બુદ્ધિનુ લક્ષણ કહે છે

पुव्वमदिट्ठमस्सुअमवेइअ तक्खणविसुद्धगहिअत्था ।
अव्वाहयफलजोगिणि बुद्धी उप्पत्तिआ नाम ॥ ९३९ ॥

પહેલા દેખેલુ ન હોય, સાંભળ્યુ ન હોય, અને મનથી વિચાર્યું પણ ન હોય અને પ્રસગની વખતે સાચો અર્થ જેનાથી સમજવામાં આવે તેને ઉત્પત્તિકી બુદ્ધિ કહેવાય, તે બુદ્ધિ અવ્યાહત ફલવાલી હોય છે. ॥ ૯૩૮ ॥

ઉત્પત્તિકીમા દૃષ્ટાન્તો આ પ્રમાણે છે, ઉત્પત્તિના દૃષ્ટાન્તો જણાવવા ગાથાઓ કહે છે

भरहसिल १ पणिअ २ रुक्खे ३ खुड्डग ४ पड ५ सरड ६ काग ७ उचारे ८ ।
गय ९ घयण १० गोल ११ खमे १२ खुड्डग १३ मग्गित्थि १४ पइ १५ पुत्ते १६ ॥९४०॥
भरहसिल १ मिंढ २ कुक्कुड ३ तिल ४ वालुअ ५ हत्थि ६ अगड ७ वणसडे ८ ।
पायस ९ अइआ १० पत्ते ११ खाडहिला १२ पच पिअरो अ १३ ॥ ९४१ ॥
महुसित्थ १७ मुद्दि १८ अंके १९ अ नाणए २० भिक्खु २१ चेडगनिहाणे २२ ।
सिक्खा य २३ अत्थसत्थे २४ इच्छा य मह २५ सयसहस्से २६ ॥ ९४२ ।

ભરતનટના રોહાનો માડવા ઉપર શિલા કરવાનુ, થોડા થોડા ભાગે ચીભડાં ખાવાનુ, માકડાને પથરા મારી આબાના ફળ લેવાનુ, કુવા પડેલી વીંટી ઉપર છાણ નાખી અગ્નિથી સુકવીને પછી કુવાને પાણીથી ભરી કાઢે બેઠા વીંટી લવાનુ, માથુ ઓળીને ઊનના કપડાની પરીક્ષા કરવાનુ, લોહી ને લાખથી લિપેલા કાચણ્ડાવાલા સ્થાનમા ચેચ કરવાનુ, અથવા કાચડાના મસ્તક ચાલવામા ભિક્ષુ ભિક્ષુણીના પ્રશ્નને કહેવાનુ, ૬૦૦૦૦ ગાગડાના પ્રમાણનુ, અથવા કાગ પ્રવેશથી સ્ત્રીની પરીક્ષાનુ, અથવા વિષ્ટામા વિષ્ણુની વ્યાપ્તિની પરીક્ષાનુ, સ્થણ્ડિલથી તલના સરખા ભોજનને જાણવાનુ, નાવમા નાખેલા પત્થ થી હાથીને તોલવાનુ અથવા ગામનો માર્ગ જાણવાનુ, દેશથી કઢી મુકેન ભાણ્યના પગરખાના ભારાનુ, સલી તપાવી લાખનો ગોલો કાઢનુ, તલાવમા રહેલા થાભલાને બાંધવાનુ, પેશાબથી પદ્મ કરનાર ક્ષુલ્લકનુ, હાથ લાબો કરવાથી વ્યન્તરીને જાણવાનુ, પ્રસવના બાને સ્ત્રી સગનુ, બે ભર્તારમા પ્રીતિના ફારફેરનુ, છોકરાને મારવાનુ કહીને સાચી માતાની પરીક્ષાનુ, મધપુડો દેખવાના સ્થાનથી વ્યભિચાર જાણવાનુ, પુરોહિતે ઓળવેલી થાપણ દેવડાવવાનુ, નવા રૂપીયાના માપની પરીક્ષાનુ, સોનાની ચકીની

લાલચથી થાપણ દેવડાવવાનુ, વાદરા પાલીને લોપેલા નિધાનનો ભાગ લેવાનુ, છાનના ગોલાથી દ્રવ્ય પહોચાડવાનુ, ભવિષ્યમા ન્યાય થવાનો કહી જુડી માતાને ઓલખવાનુ, ઇચ્છાવાલો ન્હાનો ભાગ દઇને માલિક બાઇને ધન આપવાનુ, લાખનુ દેણુ છે એવી નવી વાત સભલાવવાનુ, એની રીતે ૨૬ દૃષ્ટાન્તો ઉત્પત્તિકી બુદ્ધિમા છે, તેમા પણ રોહાની બુદ્ધિમા જેમ શિવાનુ દૃષ્ટાત કહ્યુ તેવી રીતે બે મેઢા સરખા તોલમા રાખવાનુ, એકલા કુકડાને લડાવવાનુ, સરખા માપે તલ લઇને તેલ આપવાનુ, રેતના દોરડાનુ, હાથી મરી ગયો નહી કહેવાનુ, ગામનો કુવો મોકલવાનુ, પૂર્વનો બગીચો પશ્ચિમમા કરવાનુ, વગર અગ્નિએ ખીર રાધવાનુ, બકરીને ગોલ લિડીઓનુ કારણ જણાવવાનુ, પીપલના પાનને સિખા અને નરાનુ સરખાપણુ કહેવાનુ, ખિસકોલીના ધોલા ને કાના વાલ સમાન છે તે જણાવવાનુ, રાજાના પાચ પિતા છે એ જાણીને કહેવાનુ એ દૃષ્ટાન્તો પણ જાણી લેવા. ૯૪૦-૪૧-૪૨

વૈનયિકી બુદ્ધિનુ લક્ષણ કહે છે,

भरनित्थरणसमत्था तिवग्गसुत्तत्थगहिअपेआला ।

उभओ लोगफलवई विणयसमुत्था हवइ बुद्धी ॥ ९४३ ॥

ઘણા ભારે કામને પાર પાડવામા સમર્થ, ધર્મ અર્થ કામને નિરૂપણ કરનાર, સૂત્રને અર્થનો સાર જણાવનાર, બન્ને લોકમા ફલવાળી, એવી વૈનયિકી બુદ્ધિ હોય છે ૯૪૩.

વિનયિકી બુદ્ધિના દૃષ્ટાન્તો નીચે મુજબ છે

निमित्ते १ अत्थसत्थे २ अ लेहे ३ गणिए अ ४ कूव ५ अस्से अ ६ ।

गद्दह ७ लक्खण ८ गंठी ८ अगए १० गणिआ य रहिओ अ ११ ॥ ९४४ ॥

सीआ साडी दीहं च तणं अवसव्वयं च कुंचस्स १२ ।

निव्वोदए अ १३ गोणे घोडगपडणं च रुक्खाओ १४ ॥ ९४५ ॥

ઘડો ફુટીને પાણી તલાવમા જવાથી પુત્ર માતાને મળી ગયો એ સાચુ નિમિત્ત કહેવાનુ, કહીનુ ફુડ ફેડવુ ને ગેલડી કાપવી એ દ્વારાએ કલ્પકની બુદ્ધિનુ લિપિ જાણનારનુ અને રમતથી ગણિત શિખવવાનુ, થોભજ ફેરમા કુવામાથી પાણી કાઢવાનુ, સુલક્ષણ દુર્બળ ઘોડા લેવાનુ, જમીન સુધીને ગધેડાના મુકવાથી જલાશય માલમ પડવાનુ, લક્ષણ વાલો ઘોડો લઇને ઘરજમાઈ થવાનુ, મુરુણ્ડરાજ પાસે મોકલેલી મીણવાલી ગાઠનુ, જન માત્ર શતસહસ્રવેધી વિષનુ, કોસા વેશ્યાને રથિકનુ, સાડી ઠડી કહેવી, તૃણ લાબુ કહેવુ અને ક્રૌંચ પક્ષીને ડાબેથી ફેરવવો એમ કરીને ઉપાધ્યાયને ચેતવવાનુ, નેત્રાના પાણીમા ત્વગ્વિષ ધુબુમના ઝેરનુ, બળદ ચોરાઈ ગયો, ઘોડાને મારવો અને વૃક્ષથી પડતા મહત્તરનુ મરણ થયુ છતા નિર્દોષ બનવુ એ સર્વ વૈનયિકી બુદ્ધિના દૃષ્ટાન્તો છે. ૯૪૪-૪૫.

હવે કર્મજા બુદ્ધિનુ લક્ષણ કહે છે

उवओगदिट्ठसारा कम्मपसंगपरिघोलणविसाला ।

साहुक्कारफलवई कम्मसमुत्था हवइ बुद्धी ॥ ९४६ ॥

કોઇપણ કામમા મનની સ્થિરતાથી તત્ત્વનુ માલુમ પડવુ, ક્રિયાના પ્રસગ અને વિચારે થા બુદ્ધિની વિશાલતા થવી, અને જગતનુ પ્રશસા પાત્રના જેનાથી બનાય છે એ કર્મજા બુદ્ધિ છે. ૯૪૬

કર્મજા બુદ્ધિના દૃષ્ટાન્તો કહે છે

हेरन्निए १ करिसए २ कोलिअ ३ डोवे अ ४ मुत्ति ५ घय ६ पवए ७ ।
तुन्नाग ८ वड्ढई ९ पूइए अ १० घड ११ चित्तकारे अ १२ ॥ ९४७ ॥

સોની, ખેડૂત, કોલી, તેલી, મોતીવાલા, ઘીવાલા, તરવાવાલા, વુનવાવાલા, સુતાર, કંદોઇ, કુંભાર, અને ચિત્રકારના દૃષ્ટાન્તો કર્મજા બુદ્ધિના સમજવા. ૯૪૭

હવે પારિણામિકી બુદ્ધિનુ લક્ષણ કહે છે.

अणुमाणहेउदिट्ठन्तसाहिया वयविवागपरिणामा ।
हिअनिस्सेअसफलवई बुद्धी परिणामिआ नाम ॥ ९४८ ॥

અનુમાન હેતુ ને દૃષ્ટાન્તથી વસ્તુને સિદ્ધ કરનારી, અવસ્થાના પરિપાકવાળી, ઉદય અને મોક્ષરૂપી ફલને દેનારી પરિણામિકી બુદ્ધિ હોય છે. ૯૪૮

પારિણામિકી બુદ્ધિનાં દૃષ્ટાન્તો નીચે મુજબ છે-

अभए १ सिट्ठि २ कुमारे ३ देवी ४ उदिओदए हवइ राया ५ ।
साहू अ नदिसेणे ६ धणदत्ते ७ सावग ८ अमच्चे ९ ॥ ९४९ ॥
खमगे १० अमच्चपुत्ते ११ चाणक्के १२ चेव थूलभद्दे अ १३ ।
नासिक्कसुंदरि नंदे १४ वइरे १६ परिणामिआ बुद्धी ॥ ९५० ॥
चलणाहय १६ आमडे १७ मणी अ १८ सप्पे अ १९ खग्गि २० थूभि २१ दे २२ ।
परिणामिअबुद्धीए एवमाई उदाहरणा ॥ ९५१ ॥
न किलम्मइ जो तवसा सो तव सिद्धो दढप्पहारिव ।
सो कम्मखयसिद्धो जो सवखीण कम्मसो ॥ ९५२ ॥

શેઠની શંકા પાડીને ચંડપ્રદ્યોતન વિગેરે ૧૪ રાજાને અભયકુમારે ભગાડયા તે વિગેરે, કુકડાનુ માથુ ખાનાર છોકરાને રાજ્ય મળવુ અને પિતા સાધુનુ ઉપહાસથી બચવુ, નટડીની ગાથાથી ક્ષુલ્લકકુમારની ત્યાગબુદ્ધિ પાછી આવવી, સ્વપ્ન દેખાડીને પુષ્પચૂલાનો પ્રતિબોધ, ઉદિતોદિતે વૈશ્રમણને આરાધવો ને વાણારસીની ધર્મરુચિ ને પેરામાથી બચવુ, નંદિષેણજીના અંતેઉરને દેખીને સાધુ સ્થિર થયા, ધનદત્તે સુસમાનુ ભક્ષણ કર્યું, વરધનુએ બ્રહ્મદત્તની સુરંગદ્વારા રક્ષા કરી, ચિતાદ્વારાએ બળી ગએલી ગાડી માટે કપડા લેનાર ખુશી થયો, કુરગડુ વિગેરે કેવલજ્ઞાન પામ્યા, વરધનુએ માતાને છોડાવી, રાજકુવરે શિયાલના વચનથી સોપાયક (દ્રવ્ય વિશેષ) મેલવ્યા તેના ખમરહાગીની પરીક્ષા, ચાણાક્યનુ વૃત્તાન્ત, સ્થૂલિભદ્રજીનુ વૃત્તાન્ત, સુન્દરીનન્દનુ દૃષ્ટાન્ત, લાત મારવામા રાજ્યદેવાનું દૃષ્ટાન્ત, બનાવટી આમનુ જાણવુ. ચંડકૌશિકનો બોધ, શ્રાવક પુત્ર મરીને થયેલ ખડ્ગીનો પ્રતિબોધ, કૂલવાલુકે ઉખાડેલો થૂભ, આ દૃષ્ટાન્તો પરિણામિકી બુદ્ધિમા સમજવા ૯૪૯-૯૫૧

ईसीपब्भाराए सीआए जोअणंमि लोगंता ।
वारसहिं जोअणेहिं सिद्धी सव्वट्टसिद्धाओ ॥ ९६० ॥

જે દૃઢપ્રહારીની પેઠે તપસ્યાથી ગ્લાની ને પામે તે તપસિદ્ધ કહેવાય, જેને સર્વ કર્મ સત્તામાથી પણ ક્ષીણ થઇ ગયા હોય તે કર્મક્ષય સિદ્ધ કહેવાય ઇષત્ પ્રાગ્ભાર અથવા જેનુ બીજુ નામ સીતા છે એવી સિદ્ધશિલા પૃથ્વીથી એક યોજન પછી લોકાન્ત છે અને સર્વાર્થસિદ્ધથી ૧૨ યોજન સિદ્ધશિલા છે ૯૬૦

निम्मलदगरयवण्णा तुसारगोखीरहारसरिवन्ना ।
उत्ताणयउत्तयसंठिआ य भणिया जिणवरेहिं ॥ ९६१ ॥

નિર્મલ પાણીના કણિયા જેવા રંગવાળી બરફ, ગાયનુ દૂધ, મોતીના હાર એના જેવી સફેદ, ઉંચા કરેલા છત્ર જેવા આકારવાળી સિદ્ધશિલા ભગવાને કહેલી છે ૯૬૧

एगा जोअणकोडी बायालीस च सयसहस्साइ ।
तीसं चेव सहस्सा दो चेव सया अउणरन्ना ॥ ९६२ ॥
बहुमज्झदेसभागे अट्ठेव य जोअणाणि बाहल्लं ।
चरमंतेसु अ तणुई अंगुलऽसंखिज्जईभाग ॥ ९६३ ॥

એક ક્રોડ બેતાલીસ લાખ ત્રીસ હજાર બસે ઓગણપચાસ યોજન અધિક એ પ્રમાણે સિદ્ધશિલાની પૃથ્વી છે, તે સિદ્ધશિલા બરોબર મધ્ય ભાગમા ૮ યોજન જાડી છે અને ચારે બાજુના છેડામા અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી પાતળી છે. ૯૬૨-૬૩

गतूण जोअण जोअण तु परिहाइ अगुलपुहुत्त ।
तीसेऽविअ पेरता मच्छिअपत्ताउ तणुअयरा ॥ ९६४ ॥
ईसीपब्भाराए सीआई जोअणमि जो कोसो ।
कोसस्स य छब्भाए सिद्धाणोगाहणा भणिआ ॥ ९६५ ॥
तिन्नि सया तित्तीसा धणुतिभागो अ कोसछब्भाओ ।
जं परमोगाहोऽय तो ते कोसस्स छब्भाए ॥ ९६६ ॥
उत्ताणउव्व पासिल्लउव्व अहवा निसन्नओ चेव ।
जो जह करेइ काल सो तह उववज्जए सिद्धो ॥ ९६७ ॥
इहभवभिन्नागारो कम्मवसाओ भवतरे होइ ।
न य त सिद्धस्स जओ तंमी तो सो तयागारो ॥ ९६८ ॥

સિદ્ધશિલાના એક એક યોજને નવ આગળ જાડાઇ ઘટે છે, અને તેના છેડા માખીની પાખ કરતા પણ પાતળા છે. સિદ્ધશિલા-ઇષત્પ્રાગભારા-સીતા પૃથ્વીની ઉપરના એક યોજનમા જે છેલ્લો ગાઉ છે તે છેલ્લા ગાઉના છઠ્ઠા ભાગમા સિદ્ધોની અવગાહના છે. ૯૬૫. ત્રણસો તેત્રીસ ધનુષ અને ઉપર ધનુષનો ત્રીજો ભાગ તે ગાઉનો છઠ્ઠો ભાગ કહેવાય, ગાઉનો છઠ્ઠો ભાગ સિદ્ધોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે, ચત્તો પડખે સૂતેલો અથવા બેઠેલો જે જીવ જેવી રીતે કાળ કરે તે તેવી રીતે સિદ્ધ થાય છે. ૯૬૬-૬૭

કર્મને લીધે આ ભવથી ભવાન્તરમા જુદો આકાર થાય છે અને જે માટે સિદ્ધોને તે કર્મ નથી તેથી સિદ્ધોમા પહેલા ભવનોજ આકાર રહે છે ૯૬૮

दीह वा हस्स वा ज चरमभवे हविज्ज संठाण ।
तत्तो तिभागहीणा सिद्धाणोगाहणा भणिआ ॥ ९७० ॥
तिन्नि सया तित्तीसा धणुत्तिभागो अ होइ बोद्धव्वो ।
एसा खलु सिद्धाण उक्कोसोगाहणा भणिआ ॥ ९७१ ॥

चत्तारि अ रयणीओ रयणितिभागूणिआ य बोद्धवा ।
एसा खलु सिद्धाणं मज्झिमओगाहणा भणिआ ॥ ९७२ ॥
एगा य होइ रयणी अट्ठेव य अंगुलाइं साहीआ ।
एसा खलु सिद्धाण जहन्नओगाहणा भणिआ ॥ ९७३ ॥
ओगाहणाइ सिद्धा भवत्तिभागेण हुंति परिहीणा ।
संठाणमणित्थंथं जरामरणविप्पमुक्काणं ॥ ९७४ ॥

આ ભવને છોડતી વખતે અહિયા જે સંસ્થાન હોય છે તેજ સંસ્થાન મોક્ષમા હોય છે, પણ તે પ્રદેશથી ધન હોય છે (કારણ કે ત્રીજે ભાગે પોલાણ પુરાય છે) લાણુ અથવા ટુંકુ જે કોઈ સંસ્થાન ચરમ-છેલ્લા ભવમા હોય તેમાથી ત્રીજા ભાગ ઓછી સિદ્ધની અવગાહના હોય છે. ૯૭૦ સિદ્ધ મહારાજના ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૩૩૩ ધનુષ અને ધનુષનો ત્રીજો ભાગ જાણવો, ચાર હાથમાથી હાથનો ત્રીજો ભાગ ઓછો કરીયે તેટલી સિદ્ધોની મધ્ય અવગાહના કહેલી છે. આઠ આંગુલ અધિક એવી એક હાથ પ્રમાણ સિદ્ધની જઘન્ય અવગાહના કહેલી છે ૯૭૧-૭૨-૭૩ ભવના ત્રીજા ભાગે હીણ અવગાહનામે સિદ્ધો રહે છે અને જરા મરણથી રહિત એવા સિદ્ધોનુ સંસ્થાન અનિત્થંસ્થ છે. ૯૭૪

असरीरा जीवघणा उवउत्ता दसणे अ नाणे अ ।
सागारमणागारं लक्खणमेअं तु सिद्धाण ॥ ९७७ ॥

શરીર રહિત ધનપ્રદેશવાળા જ્ઞાન અને દર્શન ઉપયોગવાળા અને સામાન્ય વિશેષ પદાર્થને જાણવુ દેખવુ તે સિદ્ધોનુ લક્ષણ છે. ૯૭૭

नाणंमि दसणंमि अ इत्तो एगयरयंमि उवउत्ता ।
सव्वस्स केवलिस्सा जुगवं दो नत्थि उवओगा ॥ ९७९ ॥
नवि अत्थि माणुसाण तं सुक्खं नेव सव्वदेवाण ।
जं सिद्धाण सुक्खं अव्वाबाहं उवगयाण ॥ ९८० ॥

કેવળજ્ઞાનના ઉપયોગવાળો સર્વ પદાર્થના ગુણોને જાણે છે અને અનન્ત વીર્ય સુખ કેવળ દૃષ્ટિથી સર્વત દેખે છે. જ્ઞાન અને દર્શન એ બેમાથી એક એક ઉપયોગવાળા સિદ્ધો છે, કારણકે સવ કાલે એક સાથે બે ઉપયોગ હોતા નથી. ૯૭૯. તે સુખ મનુષ્યને નથી, તે સુખ સર્વ દેવોને નથી કે જે સુખ અવ્યાબાધ પદ પામેલા સિદ્ધોને છે ૯૮૦

सुरगणसुह समत्त सव्वद्धापिंडिअ अणतगुण ।
न य पावइ मुत्तिसुहऽणंताहिवि वग्गवग्गूहिं ॥ ९८१ ॥

સર્વ કાલના સમ્પૂર્ણ દેવતાના સમુદાયનુ સુખ અનન્તગુણુ કરીયે અને તેને અનન્તી વખત વર્ગે વર્ગિત કરીયે તો પણ તે મુક્તિના સુખની તુલના પામે નહીં ૯૮૧

सिद्धस्स सुहो रासी सव्वद्धापिंडिओ जइ हविज्जा ।
सोऽणतवग्गभइओ सव्वागासे न माइज्जा ॥ ९८२ ॥

સિદ્ધ મહારાજના સુખનો સમુદાય કરીયે અને તેને અનતી વખત વર્ગ મૂલ કરીયે તો પણ તે છે-નો ભાગ સર્વ આકાશમાં પણ માય નહીં. ૯૮૨

जह नाम कोइ मिच्छो नगरगुणे बहुविहे विआणतो ।
न चएइ परिकहेउ उवमाइ तहिं असतीए ॥ ९८३ ॥
इअ सिद्धाण सुक्ख अणोवम नत्थि तस्स ओवम्म ।
किंचि विसेसेणित्तो सारिक्खमिण सुणह वुच्छं ॥ ९८४ ॥

અશ્વથી હરાયલા રાજાને જ ગલમા ઉપકાર કરનાર જે મ્લેચ્છ હતો તેને રાજા ગામમા લાવ્યો અને બધા સુખો મેળવી આપ્યા, પછી જ ગલમા પાછો ગયો, ત્યારે પોતાના કુટુમ્બીયોને જેમ તે મ્લેચ્છ નગરના અનેક ગુણોને જાણતો છતો પણ ત્યા જ ગલમા નગર જેવુ કાઇ પણ ન હોવાથી તે નગરના ગુણોને કહી શકતો નથી, તેવી રીતે સિદ્ધોનુ અનુપમ સુખ છે, તેની કોઇ ઉપમા નથી ,છતા કઇ વિશેષથી સરખાવટ કહુ છુ તે સાંભળો ૯૮૩-૯૮૪

जह सव्वकामगुणिअ पुरिसो भोत्तूण भोअण कोई ।
तण्हाछुहाविमुक्को अच्छिज्ज जहा अमिअतित्ता ॥ ९८५ ॥
इअ सव्वकालतित्ता अउल निव्वाणमुवगया सिद्धा ।
सासयमव्वाबाह चिट्ठति सुही सुह पत्ता ॥ ९८६ ॥

જેવી રીતે કોઇ પુરૂષ સર્વ સુન્દર સસ્કારવાળા ભોજનને ખાઇને ક્ષુધાતૃષાથી મુક્ત છતો જેમ અમૃતતૃપ્ત થઇને રહે, તેવી રીતે અતુલ નિર્વાણને પ્રાપ્ત થયેના સિદ્ધો હમેશા તૃપ્ત હોય છે, અને શાશ્વત અવ્યાબાધ સુખને પામેલા તે સુખમા મગ્ન રહે છે. ૯૮૫-૮૬

सिद्धत्ति अ बुद्धत्ति अ पारगयत्ति अ परपरगयत्ति ।
उम्मुक्कम्मकवया अजरा अमरा असगा य ॥ ९८७ ॥

સિદ્ધ, બુદ્ધ, પારગત, પરમ્પરાગત, ઉન્મુક્તકર્મકવચ અજર અમર અસગ એ બધા સિદ્ધના નામો છે ૯૮૭

निच्छिन्नसव्वदुक्खा जाइजरामरणबधणविमुक्का ।
अव्वाबाह सुक्ख अणुहुती सासय सिद्धा ॥ ९८८ ॥

સર્વ દુખ છેદી નાખ્યા છે જેણે એવા જે જન્મ જરા મરણના બધનથી મુક્ત થયેના સિદ્ધ મહારાજા તે અવ્યાબાધ શાશ્વત સુખને અનુભવે છે. ૫૮૮

सिद्धाण नमोक्कारो जीव० ॥ ९८९ ॥ सिद्धाण
नमुक्कारो धन्नाण० ॥ ९९० ॥ सिद्धाण नमुक्कारो एव
॥ ९९१ ॥ सिद्धाण नमुक्कारो सव्व० बिइअ होइ मगल ॥ ९९२ ॥

સિદ્ધને નમસ્કાર ભાવથી કરાય તો તે બોધિલાભને માટે થાય છે અને જીવોના સેકડો ભવના બધન છોડાવી દે છે. ભવ ક્ષયને કરતા ભાગ્યશાલીના હૃદયથી છુટો નહી પડતો એવો સિદ્ધ મહારાજાઓનો નમસ્કાર આર્ત્ત રૌદ્ર ધ્યાનને રોકવાવાળો થાય છે, મરણની નજદીકના જે વારંવાર કરવામા આવે છે એવો ગહન અર્થવાળો સિદ્ધોનો નમસ્કાર એવી રીતે વર્ણન કર્યો, સિદ્ધનો નમસ્કાર સર્વ પાપને નાશ કરનાર છે અને સર્વ મગળમા પહેલુ મગલ છે ૯૮૯-૯૦-૯૧-૯૨

आयारो नाणाई तस्सायरणा पभासणाओ वा ।
जे ते भावायरिया भावायारोवउत्ता य ॥ ९९५ ॥

જ્ઞાનાદિક પાચ પ્રકારનો આચાર કહેવાય, તેને આદરનાર અને પ્રકાશનાર હોવાથી ભાવાચારના ઉપયોગવાળા જે હોય તે ભાવાચાર્ય કહેવાય છે. ૯૯૫

આચાર્યના નમસ્કારના ઉપસંહારવાળી ચાર ગાથાઓ અરિહંત અને સિદ્ધની ઉપસંહાર ગાથા જેવી છે.

સાધુઓના તપ નિયમ અને સંયમ ગુણ કયા દેખે છે જેથી વંદના કરે છે? એ પ્રશ્નનો મને ઉત્તર કહ,

विसयसुहनिअत्ताण विसुद्धचारित्तनिअमजुत्ताण ।
तच्चगुणसाहयाणं सहायकिच्चुज्जयाण नमो ॥ १०१२ ॥
असहाइ सहायत्त करतिमे संजमं करितस्स ।
एएण कारणेण नमाऽमिहं सव्वसाहूण ॥ १०१३ ॥

ઉત્તર-વિષય સુખથી પાછા હઠેલા, નિર્મલ ચારિત્રરૂપી નિયમ સહિત અને તથ્ય ગુણને સાધનાર, હંમેશા આત્મકાર્યમા ઉદ્યમવાળા સાધુઓ છે, તેથી કરીને નમસ્કાર કરૂ છું. ૧૦૧૨. સંયમ કરનારાઓને અસહાયપણામા પણ સહાય કરે છે એ કારણથી હું સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર કરૂ છું ૧૦૧૩

સાધુઓને નમસ્કારની ઉપસંહારની ચાર ગાથા અરિહંતની ચાર ગાથા પેઠે જાણવી.

नंदिअणुओगदार विहिवदुग्घाइयं च नाऊण ।
काऊण पचमंगल आरभो होइ सुत्तस्स ॥ १०२५ ॥

નન્દિ અનુયોગદ્વાર, અને ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિ વિધિપૂર્વક જાણીને અને પંચનમસ્કાર બોલીને સૂત્રનો આરંભ કરાય છે. ૧૦૨૫

कयपंचनमुक्कारो करेइ सामाइयंति सोऽमिहिओ ।
सामाइअंगमेव य जं सो सेसं तओ वुच्छं ॥ १०२६ ॥

પંચનમસ્કાર ગણીને સામાયિક કરાય છે, તેથી સામાયિકના અંગરૂપ નમસ્કાર કહ્યો, હવે બાકી સામાયિક રૂપ સૂત્ર કહુ છું ૧૦૨૬

अक्खलिअमहिआई वक्खाणचउक्कए दरिसिअमि ।
सुत्तप्फासिअनिज्जुत्तिवित्थरत्थो इमो होइ ॥ १०२७ ॥

અસ્ખલિતપણે સૂત્ર બોલવુ વિગેરે (તેના પદ પદાર્થ ને વિગ્રહ જણાવવા) એમ ચાર વ્યાખ્યા દેખાડયા પછી આ રીતે સૂત્રસ્પર્શિક નિર્યુક્તિનો સવિસ્તર અર્થ કહેવાય છે ૧૦૨૭

खित्तस्स नत्थि करण आगास जं अकित्तिमो भावो ।
वंजणपरिआवन्न तहावि पुण उच्छुकरणाई ॥ १०२९ ॥

जह नाम कोइ मिच्छो नगरगुणे बहुविहे विआणतो ।
न चएइ परिकहेउ उवमाइ तहिं असतीए ॥ ९८३ ॥
इअ सिद्धाण सुक्ख अणोवम नत्थि तस्स ओवम्म ।
किंचि विसेसेणित्तो सारिक्खमिण सुणह वुन्छं ॥ ९८४ ॥

અથથી હરાયેલા રાજાને જ ગલમા ઉપકાર કરનાર જે મ્લેચ્છ હતો તેને રાજા ગામમા લાવ્યો અને બધા સુખો મેલવી આપ્યા, પછી જ ગલમા પાછો ગયો, ત્યારે પોતાના કુટુમ્બીયોને જેમ તે મ્લેચ્છ નગરના અનેક ગુણોને જાણતો છતો પણ ત્યા જ ગલમા નગર જેવુ કાઇ પણ ન હોવાથી તે નગરના ગુણોને કહી શકતો નથી, તેવી રીતે સિદ્ધોનુ અનુપમ સુખ છે, તેની કોઇ ઉપમા નથી, છતા કઇ વિશેષથી સરખાવટ કહુ છુ તે સાભળો. ૯૮૩-૯૮૪

जह सव्वकामगुणिअ पुरिसो भोत्तूण भोअण कोई ।
तण्हाछुहाविमुक्को अच्छिज्ज जहा अमिअतित्तो ॥ ९८५ ॥
इअ सव्वकालतित्ता अउल निव्वाणमुवगया सिद्धा ।
सासयमव्वाबाह चिट्ठति सुही सुह पत्ता ॥ ९८६ ॥

જેવી રીતે કોઇ પુરૂષ સર્વ સુન્દર સસ્કારવાળા ભોજનને ખાઇને ક્ષુધાતૃષાથી મુક્ત છતો જેમ અમૃતતૃપ્ત થઇને રહે, તેવી રીતે અતુલ નિર્વાણને પ્રાપ્ત થયેના સિદ્ધો હમેશા તૃપ્ત હોય છે, અને શાશ્વત અવ્યાબાધ સુખને પામેલા તે સુખમા મગ્ન રહે છે. ૯૮૫-૮૬

सिद्धत्ति अ बुद्धत्ति अ पारगयत्ति अ परपरगयत्ति ।
उम्मुक्ककम्मकवया अजरा अमरा असगा य ॥ ९८७ ॥

સિદ્ધ, બુદ્ધ, પારગત, પરમ્પરાગત, ઉન્મુક્તકર્મકવચ અજર અમર અસગ એ બધા સિદ્ધના નામો છે ૮૮૭

निच्छिन्नसव्वदुक्खा जाइजरामरणबधणविमुक्का ।
अव्वाबाह सुक्ख अणुहुती सासय सिद्धा ॥ ९८८ ॥

સર્વ દુખ છેદી નાખ્યા છે જેણે એવા જે જન્મ જરા મરણના બધનથી મુક્ત થયેના સિદ્ધ મહારાજ તે અવ્યાબાધ શાશ્વત સુખને અનુભવે છે ૫૮૮

सिद्धाण नमोक्कारो जीव० ॥ ९८९ ॥ सिद्धाण नमुक्कारो धन्नाण० ॥ ९९० ॥ सिद्धाण
॥ ९९१ ॥ सिद्धाण नमुक्कारो सव्व० बिइअ होइ मगल ॥ ९९२ ॥

સિદ્ધને નમસ્કાર ભાવથી કરાય તો તે બોધિલાભને માટે થાય છે અને હજારો ભવના બધન છોડાવી દે છે, ભવ ક્ષયને કરતા ભાગ્યશાલીના હૃદયથી છુટો પડતો એવો સિદ્ધ મહારાજાઓનો નમસ્કાર આર્ત્ત રૌદ્ર ધ્યાનને રોકનારો બની નજીકમા જે વધારેવાર કરવામા આવે છે એવો ગહન અર્થવાળો [એવી રીતે વર્ણન કર્યો, સિદ્ધનો નમસ્કાર સર્વ પાપને નાશ કરનાર છે - મા પહેલુ મગલ છે ૯૯૯—

आयारो नाणाई तस्सायरणा पभासणाओ वा ।
जे ते भावायरिया भावायारोवउत्ता य ॥ ९९५ ॥

જ્ઞાનાદિક પાંચ પ્રકારનો આચાર કહેવાય, તેને આદરનાર અને પ્રકાશનાર હોવાથી ભાવાચારના ઉપયોગવાળા જે હોય તે ભાવાચાર્ય કહેવાય છે. ૯૯૫

આચાર્યના નમસ્કારના ઉપસંહારવાળી ચાર ગાથાઓ અરિહંત અને સિદ્ધની ઉપસંહાર ગાથા જેવી છે.

સાધુઓના તપ નિયમ અને સંયમ ગુણ કયા દેખે છે જેથી વંદના કરે છે? એ પ્રશ્નનો મને ઉત્તર કહે,

विसयसुहनिअत्ताण विसुद्धचारित्तनिअमजुत्ताण ।
तचगुणसाहयाणं सहायकिच्चुज्जयाण नमो ॥ १०१२ ॥
असहाइ सहायत्त करंतिमे संजमं करितस्स ।
एएण कारणेग नमाऽमिहं सव्वसाहूण ॥ १०१३ ॥

ઉત્તર-વિષય સુખથી પાછા હઠેલા, નિર્મલ ચારિત્રરૂપી નિયમ સહિત અને તથ્ય ગુણને સાધનાર, હંમેશા આત્મકાર્યમાં ઉદ્યમવાળા સાધુઓ છે, તેથી કરીને નમસ્કાર કરૂં છું. ૧૦૧૨. સંયમ કરનારાઓને અસહાયપણામાં પણ સહાય કરે છે એ કારણથી હું સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર કરૂં છું ૧૦૧૩

સાધુઓને નમસ્કારની ઉપસંહારની ચાર ગાથા અરિહંતની ચાર ગાથા પેઠે જાણવી.

नंदिअणुओगदार विहिवदुवग्घाइयं च नाऊण ।
काऊण पचमंगल आरभो होइ सुत्तस्स ॥ १०२५ ॥

નન્દિ અનુયોગદ્વાર, અને ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિ વિધિપૂર્વક જાણીને અને પંચનમસ્કાર બોલીને સૂત્રનો આરંભ કરાય છે. ૧૦૨૫

कयपंचनमुक्कारो करेइ सामाइयंति सोऽभिहिओ ।
सामाइअंगमेव य ज सो सेस तओ वुच्छं ॥ १०२६ ॥

પંચનમસ્કાર ગણીને સામાયિક કરાય છે, તેથી સામાયિકના અંગરૂપ નમસ્કાર કહ્યો, હવે બાકી સામાયિક રૂપ સૂત્ર કહું છું ૧૦૨૬

अक्खलिअसहिआई वक्खाणचउक्कए दरिसिअंमि ।
सुत्तप्फासिअनिज्जुत्तिवित्थरत्थो इमो होइ ॥ १०२७ ॥

અસ્ખલિતપણે સૂત્ર બોલવું વિગેરે (તેના પદ પદાર્થ ને વિગ્રહ જણાવવા) એમ ચાર વ્યાખ્યા દેખાડ્યા પછી આની રીતે સૂત્રસ્પર્શિક નિર્યુક્તિનો સવિસ્તર અર્થ કહેવાય છે ૧૦૨૭

सिद्धस्स नत्थि करण आगाम ज अकित्तिमो भावो ।
वंजणररिआवन्न महावि पुण उच्चकरणाई ॥ १०२९ ॥

जह नाम कोइ मिच्छो नगरगुणे बहुविहे विआणंतो ।
न चएइ परिकहेउ उवमाइ तहिं असंतीए ॥ ९८३ ॥
इअ सिद्धाण सुक्ख अणोवम नत्थि तस्स ओवम्म ।
किंचि विसेसेणित्तो सारिक्खमिण सुणह वुच्छं ॥ ९८४ ॥

અશ્વથી હરાયેલા રાજાને જગલમા ઉપકાર કરનાર જે મ્લેચ્છ હતો તેને રાજા ગામમા લાવ્યો અને બધા સુખો મેળવી આપ્યા, પછી જગલમા પાછો ગયો, ત્યારે પોતાના કુટુમ્બીઓને જેમ તે મ્લેચ્છ નગરના અનેક ગુણોને જાણતો છતો પણ ત્યા જગલમા નગર જેવુ કાઇ પણ ન હોવાથી તે નગરના ગુણોને કહી શકતો નથી, તેવી રીતે સિદ્ધોનુ અનુપમ સુખ છે, તેની કોઇ ઉપમા નથી, છતા કઇ વિશેષથી સરખાવટ કહુ છુ તે સાભળો. ૯૮૩-૯૮૪

जह सव्वकामगुणिअ पुरिसो भोत्तूण भोअण कोई ।
तण्हाछुहाविमुक्को अच्छिज्ज जहा अमिअतित्तो ॥ ९८५ ॥
इअ सव्वकालतित्ता अतुलं निव्वाणमुवगया सिद्धा ।
सासयमव्वाबाह चिट्ठंति सुही सुह पत्ता ॥ ९८६ ॥

જેવી રીતે કોઇ પુરુષ સર્વ સુન્દર સસ્કારવાળા ભોજનને ખાઇને ક્ષુધાતૃષાથી મુક્ત છતો જેમ અમૃતતૃપ્ત થઇને રહે, તેવી રીતે અતુલ નિર્વાણને પ્રાપ્ત થયેલા સિદ્ધો હમેશા તૃપ્ત હોય છે, અને શાશ્વત અવ્યાબાધ સુખને પામેલા તે સુખમા મગ્ન રહે છે. ૯૮૫-૮૬

सिद्धत्ति अ बुद्धत्ति अ पारगयत्ति अ परपरगयत्ति ।
उम्मुक्ककम्मकवया अजरा अमरा असगा य ॥ ९८७ ॥

સિદ્ધ, બુદ્ધ, પારગત, પરમ્પરાગત, ઉન્મુક્તકર્મકવચ અજર અમર અસગ એ બધા સિદ્ધના નામો છે ૯૮૭

निच्छिन्नसव्वदुक्खा जाइजरामरणबंधणविमुक्का ।
अव्वाबाह सुक्ख अणुहुती सासय सिद्धा ॥ ९८८ ॥

સર્વ દુખ છેદી નાખ્યા છે જેણે એવા જે જન્મ જરા મરણના બધનથી મુક્ત થયેલા સિદ્ધ મહારાજા તે અવ્યાબાધ શાશ્વત સુખને અનુભવે છે. ૫૮૮

सिद्धाण नमोक्कारो जीव० ॥ ९८९ ॥ सिद्धाण नमुक्कारो धन्नाण० ॥ ९९० ॥ सिद्धाण नमुक्कारो एव ॥ ९९१ ॥ सिद्धाण नमुक्कारो सव्व० विइअं होइ मगल ॥ ९९२ ॥

સિદ્ધને નમસ્કાર ભાવથી કરાય તો તે બોધિલાભને માટે થાય છે અને જીવોના સેકડો ભવના બધન છોડાવી દે છે. ભવ ક્ષયને કરતા ભાગ્યશાલીના હૃદયથી છુટો નહી પડતો એવો સિદ્ધ મહારાજાઓનો નમસ્કાર આર્ત્ત રૌદ્ર ધ્યાનને રોકવાવાળો થાય છે, મરણની નજદીકમા જે વારંવાર કરવામા આવે છે એવો ગહન અર્થવાળો સિદ્ધોનો નમસ્કાર એવી રીતે વર્ણન કર્યો, સિદ્ધનો નમસ્કાર સર્વ પાપનો નાશ કરનાર છે અને સર્વ મગળમા પહેલુ મગળ છે ૯૮૯-૯૦-૯૧-૯૨

कयाकयं केण कय केसु अ दवेसु कीरइ वावि ।
काहेव कारओ नयओ करण कइविह कहं ? ॥ १०३९ ॥
कह सामाइअलंभो तत्सव्वघाईइं देसघाईइं ।
देसघाईइं फड्डग अणंतवुड्ढि विसुद्धस्स ॥ १०४० ॥
एव ककारलभो सेसाण वि एवमेव कमलंभो ।
एअं तु भावकरणं करणे य भए य ज भणियं ॥ १०४१ ॥

મન, વચન, અને કાયાનો યોગ તે યોજનાકરણ કહેવાય અને તેમા મનના, ને વચનના સત્યાદિક ચાર ૨ ભેદો (અને કાયાના ઔદારિક આદિ ૭ ભેદો છે (સત્ય, અસત્ય, સત્યાસત્ય અને વ્યવહાર) ઔદારિક ૨ મિશ્ર, વૈક્રિય ૨ મિશ્ર, આહારક ૨ મિશ્ર, અને કાર્મણ એ સાત ભેદ કાય યોજનાના છે.) અહીં આગલ ભાષ્યમા શ્રુતકરણને શબ્દકરણમાં અધિકાર કરવાનો છે–નોશ્રુતકરણ, ગુણકરણ અને યોજનાકરણમા તો પ્રસગ પ્રમાણે લેવો. ૧૦૨૭–૧૦૪૧

सामं १ सम च २ सम्म ३ इग ४ मवि सामाइअस्स एगट्ठा ।
नामं ठवणा दविए भावंमि अ तेसि निक्खेवो ॥ १०४२ ॥
महुरपरिणाम साम १ सम तुला २ सम खीरखंडजुई ३ ।
दोरे हारस्स चिई इग ४ मेआइ तु दव्वमि ॥ १०४३ ॥
अप्पोवमाइ परदुक्खमकरण १ रागदोसमज्झत्थ । २ ।
नाणाइतिग ३ तस्साइ पोअणं ४ भावसामाई ॥ १०४४ ॥

સામાયિકની પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય ? ઉત્તર–તેના સર્વ ઘાતક સ્પર્ધકોનો નાશ થાય અને દેશઘાતિ સ્પર્ધકોનો અનન્તાનો નાશ થઈ શેષ દેશવિઘાતી સ્પર્ધકોની શુદ્ધિ થાય ત્યારે પહેલા સામાયિકનો ' ક ' અક્ષર મળે, અને એવીજ રીતે બીજા અક્ષરોનો પણ અનુક્રમે લાભ થાય. એ ભાવ કરણ છે હવે ભયની વ્યાખ્યા કરે છે–સામાયિકના સામ, સમ, સામ્ય, અને ઇંગ, એ નામો છે, તે બધાના નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવ નિક્ષેપા લેવા, મધુર પરિણામવાળો હોય તે સામ કહેવાય, સરખો તોલાય તે સમ કહેવાય, દૂધ સાકરની પેઠે અનુકૂલ સંયોગે સામ્ય કહેવાય અને દોરામા હારને પરોવવુ ઇંગ કહેવાય, એ બધા દ્રવ્ય સામાદિક સમજવા, પોતાની ઉપમાએ બીજાને દુઃખ ન કરવુ તે ભાવસામ કહેવાય, રાગદ્વેષ ન કરતા મધ્યસ્થ રહેવુ તે ભાવ સમ કહેવાય, જ્ઞાનાદિ ત્રણનો યોગ તે સામ્ય ને તેને આત્મામાં પરોવવા તે ઇંગ કહેવાય. ૧૦૪૨–૧૦૪૪

समया सम्मत्त पसत्थ संति सुविहिअ सुह अनिंद च ।
अदुगुछिअमगरहिअं अणवज्जमिमेऽवि एगट्ठा ॥
को कारओ ?, करतो, किं कम्म ?, ज तु कीरई तेण
किं कारयकरणाण य अन्नमणन्नं च ? अक्खेवो ॥ १०४६ ॥
आया हु कारओ मे सामाइय कम्म करणमाया य ।
परिणामे सइ आया सामाइयमेव य पसिद्धी ॥ १०४७ ॥

જે માટે આકાશ અકુત્રિમ પદાર્થ છે તે માટે ક્ષેત્ર (આકાશ) નુ કરણ કહ્યુ નથી, તો પણ ક્ષેત્રશબ્દથી કહેવાતા ઇક્ષુકરણાદિ ક્ષેત્રકરણને અનુકૂળ હોય છે ૧૦૨૯

कालेवि नत्थि करणं तहावि पुण वजणप्पमाणेण ।
ववबालवाइकरणेहिंऽणेगहा होइ ववहारो   ॥ १०३० ॥

કાલમા પણ કરણ નથી, તો પણ શબ્દના પ્રમાણથી બલબાલવાદિક કરણોનો વ્યવહાર કરણ તરીકે થાય છે ૧૦૩૦

जीवमजीवे भावे अजीवकरण तु तत्थ वन्नाई ।
जीवकरण तु दुविह सुअकरण नो अ सुअकरण   ॥ १०३१ ॥

ભાવમા જીવકરણ અને અજીવકરણ એમ બે ભેદ છે, તેમા રંગ આદિ બનાવવા તે અજીવકરણ કહેવાય, ને જીવકરણના બે ભેદ છે. ૧ શ્રુતકરણ, ૨ નોશ્રુતકરણ ૧૦૩૧

बद्धमबद्ध तु सुअ बध्ध तु दुवालसग निद्दिट्ठ ।
तव्विवरीयमब ध निसीहमनिसीहबध्ध तु   ॥ १०३२ ॥

શ્રુતકરણના બે ભેદ છે, આચારાંગાદિ બાર અંગમા જે કહેવામા આવે તે બદ્ધ, તેનાથી વિપરીત એવા અબદ્ધમા એક નિશીથ (રહસ્ય પાઠ ઉદ્દેશવાળુ) બીજુ અનિશીથ છે. ૧૦૩૨

भूआपरिणयविगए सद्दकरण तहेव न निसीह ।
पच्छ न तु निसीह निसीहनाम जहऽज्झयण   ॥ १०३३ ॥

ઉત્પન્ન થયેલુ ને નિત્ય અને નાશ પામેલા ઇત્યાદિ સ્વરૂપ કહેવુ તે અનિશીથ અને ગુપ્ત અર્થવાળી વાત જેમા હોય તે નિશીથ, જેમ નિશીથ અધ્યયન ૧૦૩૩

अग्गेणीअमि य जहा दीवायण जत्थ एग तत्थ सय ।
जत्थ सय तत्थेगो हम्मइ वा भुजए वावि   ॥ १०३४ ॥

અગ્રેણીય પૂર્વમા જેમ કહ્યુ છે કે જ્યા એક દ્વિપાયનને માર પડે ત્યા સો દ્વિપાયનને માર પડે અને જ્યા સોને માર પડે ત્યા એકને માર પડે (આ પૂર્વની ગાથાનો ગુહ્ય અર્થ હોવાથી તેનો અર્થ સમ્પ્રદાયથી મળી શકતો નથી, તેથી ટીકાકારે પણ વ્યાખ્યા કરી નથી.) ૧૦૩૪

एव बद्धमब ध आएसाण हवति पच सया ।
जह एगा मरुदेवी अच्चंतत्थावरा सिद्धा   ॥ १०३५ ॥

એવી રીતે બદ્ધ એવુ શ્રુતકરણ જણાવ્યુ હવે અબદ્ધશ્રુતકરણમા અનાદિ કાળથી સ્થાવરમા રહેલી મરુદેવી માતા મોક્ષમા ગયા એવી ૫૦૦ વાતો છે, ૧૦૩૫

जुजणकरण तिविह मण १ वय २ काए अ ३ मणसि सच्चाई ।
सद्दाणि तेसि भेओ चउ १ चउहा २ सत्तहा३ चेव   ॥ १०३७ ॥
भावसुअसद्दकरणे अहिगारो इत्य होइ नायव्वो ।
नोसुअकरणे गुणजुजणे य जहसभव होइ   ॥ १०३८॥

कयाकयं केण कत्र केसु अ दव्वेसु कीरइ वावि ।
काहेव कारओ नयओ करण कइविह कहं ? ॥ १०३९ ॥
कह सामाइअलंभो तस्सव्वघाईं देसघाईं ।
देसघाईं फड्डग अगंतवुड्ढि विसुद्धस्स ॥ १०४० ॥
एव ककारलंभो सेसाण वि एवमेव कमलंभो ।
एअं तु भावकरणं करणे य भए य ज भणियं ॥ १०४१ ॥

મન, વચન, અને કાયાનો યોગ તે યોજનાકરણ કહેવાય અને તેમાં મનના, ને વચનના સત્યાદિક ચાર ૨ ભેદો (અને કાયાના ઔદારિક આદિ ૭ ભેદો છે (સત્ય, અસત્ય, સત્યાસત્ય અને વ્યવહાર) ઔદારિક ૨ મિશ્ર, વૈક્રિય ૨ મિશ્ર, આહારક ૨ મિશ્ર, અને કાર્મણ એ સાત ભેદ કાય યોજનાના છે.) અહીં આગલ ભાવમા શ્રુતકરણનો શબ્દકરણમા અધિકાર કરવાનો છે–નોશ્રુતકરણ, ગુણકરણ અને યોજનાકરણમા તો સંભવ પ્રમાણે લેવો. ૧૦૩૭–૧૦૪૧

सामं १ सम च २ सम्म ३ इग ४ मवि सामाइअस्स एगट्ठा ।
नामं ठवणा दविए भावंमि अ तेसि निक्खेवो ॥ १०४२ ॥
महुरपरिणाम साम १ सम तुला २ संम खीरखंडजुई ३ ।
दोरे हारस्स चिई इग ४ मेआइ तु दव्वंमि ॥ १०४३ ॥
अप्पोवमाइ परदुक्खमकरण १ रागदोसमज्झत्थ । २ ।
नाणाइतिग ३ तस्साइ पोअणं ४ भावसामाई ॥ १०४४ ॥

સામાયિકની પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય ? ઉત્તર–તેના સર્વ ઘાતક સ્પર્ધકોનો નાશ થાય અને દેશઘાતિ સ્પર્ધકોનો અનન્તાનો નાશ થઈ શેષ દેશવિઘાતી સ્પર્ધકોની શુદ્ધિ થાય ત્યારે પહેલા સામાયિકનો 'ક' અક્ષર મળે, અને એવીજ રીતે બીજા અક્ષરોનો પણ અનુક્રમે લાભ થાય. એ ભાવ કરણ છે હવે ભયની વ્યાખ્યા કરે છે–સામાયિકના સામ, સમ, સામ્ય, અને ઇગ, એ નામો છે, તે બધાના નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવ નિક્ષેપા લેવા, મધુર પરિણામવાળો હોય તે સામ કહેવાય, સરખો તોલાય તે સમ કહેવાય, દુધ સાકરની પેઠે અનુકૂલ સંયોગે સામ્ય કહેવાય અને દોરામા હારને પરોવવુ ઇગ કહેવાય, એ બધા દ્રવ્ય સામાદિક સમજવા, પોતાની ઉપમાએ બીજાને દુઃખ ન કરવુ તે ભાવસામ કહેવાય, રાગદ્વેષ ન કરતા મધ્યસ્થ રહેવુ તે ભાવ સમ કહેવાય, જ્ઞાનાદિક ત્રણનો યોગ તે સામ્ય ને તેને આત્મામા પરોવવા તે ઇગ કહેવાય. ૧૦૪૨–૧૦૪૪

समया सम्मत्त पसत्थ संति सुविहिअ सुह अनिंद च ।
अदुगुछिअमगरहिअं अणवज्जमिमेऽवि एगट्ठा ॥
को कारओ ?, करतो, किं कम्म ?, ज तु कीरई तेण
किं कारयकरणाण य अन्नमणन्नं च ? अक्खेवो ॥ १०४६ ॥
आया हु कारओ मे सामाइय कम्म करणमाया य ।
परिणामे सइ आया सामाइयमेव उ पसिद्धी ॥ १०४७ ॥

સમતા, સમ્યક્ત્વ, પ્રશસ્ત, શાન્તિ, સુવિહિત, શુભ, અનિન્દત, અજુગુપ્સિત, અગર્હિત અને અનવદ્ય એ પણ સામાયિકના અર્થનેજ કહેવાવાળા છે, કર્ત્તા કોણ ? કરનાર, કર્મ કોણ ? જે તેનાથી કરાય, શુ કારક (કર્ત્તા) અને કરણનુ ભિન્નપણુ છે કે અભિન્નપણુ છે ? એ શકાનુ સમાધાન કહે છે કે-સામાયિકને કરવાવાળો આત્મા છે, સામાયિક તે કર્મ છે, અને ઉદ્દેશાદિક ક્રિયા આત્માની હોવાથી આત્મા કરણ છે, આત્મા પરિણામી હોવાથી આત્મા સામાયિક છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે ૧૦૪૭

एगत्ते जह मुट्ठिं करेइ अत्थतरे घडाईणि ।
दव्वत्थतरभावे गुणस्स किं केण सबद्धं ? ॥ १०४८ ॥

મુષ્ટિ કરે છે એ વાકયમા કર્ત્તા કર્મ કરણ એક છે, ઘટાદિક કરે છે તેમા તે કર્ત્તા આદિક જુદા છે, ગુણને સર્વ દ્રવ્યથી જુદુ રાખીયે તો કોન કોની સાથે જોડાશે ? ૧૦૪૯

कम्ममवज्जं ज गरिहिअति कोहाइणो व चत्तारि ।
सह तेण जो उ जोगो पच्चक्खाण हवइ तस्स ॥ १०५० ॥
दव्वे मणवयक ए जोगा दव्वा दुहा उ भावमि ।
जोगा सम्मत्ताई पसत्थ इअरो उ विवरीओ ॥ १०५१ ॥

જે ગર્હિત કર્મ હોય તે અવદ્ય કહેવાય, અને તે અવદ્ય ક્રોધાદિ ચાર કષાયો છે, તે કષાયવાળો યોગ સાવદ્યયોગ કહેવાય અને તેના પચ્ચખ્ખાણ છે, દ્રવ્યમા મન, વચન, કાયાના યોગવાળા દ્રવ્ય સમજવા, ભાવયોગ બે પ્રકારે છે, સમ્યક્ત્વાદિક પ્રશસ્ત ભાવયોગ અને મિથ્યાત્વાદિક અપ્રશસ્ત ભાવયોગ છે. ૧૦૫૦-૫૧.

दव्वमि निण्हगाई २ निव्विसयाई अ होइ खित्तमि ४ ।
भिक्खाईणमदाणे अइच्छ ५ भावे पुणो दुविहं ६ ॥ १०५२ ॥

નિહ્નવાદિકનુ દ્રવ્યપ્રત્યાખ્યાન દેશનિકાલ વિગેરે ક્ષેત્રપ્રત્યાખ્યાન, ભિક્ષા વગેરે નહી આપવામા અદિત્સા જણાવવી તે કાલપ્રત્યાખ્યાન, અને ભાવમા તો પચ્ચખાણ બે પ્રકારે છે ૧૦૫૨

सुअ णोसुअ सुअ दुविहं पुव्व १ मपुव्वर तु होइ नायव्व ।
नोसुअपच्चक्खाण मूले १ तह उत्तरगुणे अ २ ॥ १०५३ ॥
जावदवधारणंमि जीवणमवि पाणधारणे भणिअ ।
आपाणधारणाओ पावनिवित्ती इह अत्थो ॥ १०५४ ॥

એક શ્રુતપચ્ચખાણ અને એક નોશ્રુતપચ્ચખાણ, તેમા શ્રુતપચ્ચખાણના બે ભેદ, એક પૂર્વશ્રુતપચ્ચખાણ એક અપૂર્વશ્રુતપચ્ચખાણ (આતુર પ્રત્યાખ્યાનાદિ) નોશ્રુતપચ્ચખાણ બે પ્રકારે, એક મૂલગુણપચ્ચખાણ એક ઉત્તરગુણપચ્ચખાણ (કરેમિભ તે' સૂત્રમા જે 'જાવજ્જીવાએ' પદ છે તેમા) યાવત્ શબ્દ મર્યાદા અર્થમા છે, અને જીવ શબ્દ પ્રાણ વારણ અર્થમા કહેલ છે, 'એટલે પ્રાણ ધારણ સુધી પાપની નિવૃત્તી એવો અર્થ થાય છે. ૧૦૫૪

नाम १ ठवणा २ दविए ३ ओहे ४ भव ५ तब्भवे अ ६ भोगे अ ७ ।
सजम ८ जस ९ कित्तीजीविअ च १० तं भण्णई दसहा ॥ १०५५ ॥

सामाइअं करेमी पच्चक्खामी पडिक्कमामित्ति ।
पच्चुप्पन्नमणागयअईअकालाण गहण तु ॥ १०५७ ॥

નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ઓઘ, ભવ, તદ્દભવ, ભોગ, સયમ, યશ અને કીર્તિએ જીવિત (જીવ) ના દશ પ્રકારે નિક્ષેપા થાય છે, સામાયિક કરૂ છુ એ વર્ત્તમાન કાલનુ, સાવદ્યના પચ્ચખાણ કરૂ છુ એ અનાગતકાલનુ, અને પડિક્કમુ છુ વિગેરે અતીત કાલનુ ગ્રહણ કરે છે ૧૦૫૭

दवमि निण्हगाई कुलालमिच्छति तत्थुदाहरण ।
भावमि तदुवउत्तो मिआवई तत्थुदाहरण ॥ १०५९ ॥

નિહ્નવાદિકનો મિચ્છામિદુક્કડ તેમજ કુમ્ભારનો મિચ્છામિ દુક્કડનુ ઉદાહરણ તે દ્રવ્ય મિચ્છામિ દુક્કડ સમજવુ, મિચ્છામિ દુક્કડના ઉપયોગવાળો જીવ તે ભાવ મિચ્છામિ દુક્કડ કહેવાય, તેમા મૃગાવતીનુ ઉદાહરણ જાણવુ. ૧૦૫૯

सचरित्तपच्छयावो निंदा तीए चउक्कनिक्खेवो ।
दव्वे चित्तयरसुआ भावेसु बहू उदाहरणा ॥ १०६० ॥

પોતાના વર્ત્તનનો પશ્ચાત્તાપ તે નિન્દા કહેવાય, અને તેના નામાદિક ચાર નિક્ષેપા જાણવા, રાજાની પટરાણી થયા છતા પણ પહેલાના જુના લુગડા પેહરીને આત્માની નિન્દા કરનારી ચિત્રકારની પુત્રી તે દ્રવ્ય નિન્દામા ઉદાહરણ જાણવી, અને ભાવ નિન્દામા તો ઘણાં ઉદાહરણો છે ૧૦૬૦

गरहावि तहाजाईअमेव नवरं परप्पगासणया ।
दव्वमि मरुअनाय भावेसु बहू उदाहरणा ॥ १०६१ ॥

ગર્હા પણ નિન્દા માફકજ છે, પણ તે બીજાની સમક્ષ કરાય છે, પુત્રવધૂની સાથે સમાગમ કરી સ્વપ્નાના બહાને તે વાત કહેનાર બ્રાહ્મણ દ્રવ્યગર્હામા દૃષ્ટાન્ત સમજવુ, અને ભાવગર્હામા તો ઘણાં દૃષ્ટાન્તો છે. ૧૦૬૧

दवविउस्सग्गे खलु पसन्नचंदो हवे उदाहरण ।
पडिआगयसवेगो भावमिवि होइ सो चेव ॥ १०६२ ॥

મનથી પુત્ર અને રાજ્ય માટે યુદ્ધ કરનાર પ્રસન્નચન્દ્રઋષિ દ્રવ્યકાયોત્સર્ગનુ દૃષ્ટાન્ત છે, અને ભાવમા પણ તેજ પ્રસન્નચન્દ્ર ઋષિ સવેગવાળા થયા તે વખતે દૃષ્ટાન્તરૂપ છે. ૧૦૬૨

सावज्जजोगविरओ तिविह तिविहेण वोसिरिअ पावं ।
सामाइअमाईए एसोऽणुगमो परिसमत्तो ॥ १०६३ ॥
विज्जाचरणनएसुं मेससमोसोरणंतु कायव्व ।
सामाइअनिज्जुत्ती सुभासिअत्था परिसमत्ता ॥ १०६४ ॥

ત્રિવિધ ૨ પાપને વોસરાવીને સાવદ્ય યોગથી વિરક્ત થાય તે સામાયિક કરનાર છે. સામાયિક આદિનો એ અનુગમ (વ્યાખ્યા) સમાપ્ત થયો, બાકીના બન્ને નયોનો અવતાર જ્ઞાન અને ક્રિયા નયમા થાય છે, એવી રીતે સુભાષિત અર્થવાળી સામાયિકનિર્યુક્તિ સમાપ્ત થઇ. ૧૦૬૪

मूलभाष्य-अवशेष-गाथा.

ऊहाए पण्णत्त थोडियसिवभूइउत्तराहि इम ।
मिच्छादसणमिणमो रहवीरपुरे समुप्पण्णं ॥ १४७ ॥

सावज्जजोगविरओ तिगुत्तो छसु सजओ ।
उवउत्तो जयमाणो आया सामाइय होई ॥ १४९ ॥

निक्खंतो हत्थिसीसा दमदंतो कामभोगमवहाय ।
णवि रज्जइ रत्तेसु दुट्ठेसु ण दोसमावज्जे ॥ १५१ ॥

[1]કામ ભોગ છોડીને હસ્તિશીર્ષ ગામથી દમદન્ત રાજાએ દીક્ષા લીધી, અને તે દમદન્ત ઋષિ, નથી તો પોતાના રાગી લોકોમા રાગ કરતા, અને નથી પોતાના દ્વેષી લોકો ઉપર દ્વેષ કરતા ૧૫૧.

नाम १ ठवणा २ दविए ३ खित्ते ४ काले ५ तहेव भावे अ ६ ।
एसो खलु करणस्सा निक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १५२ ॥

जाणगभविअइरित्त सन्ना नोसन्नओ भवे करण ।
सन्ना कडकरणाई नोसन्ना वीससपओगे ॥ १५३ ॥

वीससकरणमणाई धम्माईण परपच्चयाजो(यज्जो)गा ।
साई चक्खुप्फासिअमब्भाइमचक्खुमणुमाई ॥ १५४ ॥

संघायभेअतदुभयकरण इदाउहाइ पच्चक्खं ।
दुअअणुमाईण पुण छउमत्थाईणऽपच्चक्ख ॥ १५५ ॥

जीवमजीवे पाओगिअ च चरम कुसुभरागाई ।
जीवप्पओगकरण मूले तह उत्तरगुणे अ ॥ १५६ ॥

ज ज निज्जीवाणं कीरइ जीवप्पओगओ त त ।
वन्नाइ रूवकम्माइ वावि अज्जीवकरणं तु ॥ १५७ ॥

जीवप्पओगकरण दुविह मूलप्पओगकरण च ।
उत्तरपओगकरण पच सरीराइ पढमंमि ॥ १५८ ॥

ओरालियाइआइ ओहेणिअर पओगओ जमिह ।
निप्फण्णा निप्फज्जइ आइल्लाण च तं तिण्ह ॥ १५९ ॥

નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, તેમજ ભાવ એવી રીતે કરણનો નિક્ષેપો ૭ પ્રકારે છે. ૧૫૨ જ્ઞ અને ભવ્યશરીરથી વ્યતિરિક્ત કરણ બે પ્રકારે છે, એક તો સજ્ઞા કરણ કે જેને દુનિયામા કરણ એવુ નામ હોય અને જેનો કરણ એવો અર્થ પણ હોય, જેમ કટકરણ વિગેરે, અને બીજુ નોસજ્ઞાકરણ તે બે પ્રકારે છે એક પ્રયોગથી અને એક સ્વભાવથી ૧૫૩. તેમા સ્વભાવથી કરણ બે પ્રકારે, એક તો અનાદિ અને સાદિ, ધર્માસ્તિકાયાદિકનુ સ્વભાવે કરણ જે (મલીને રહેવુ) તે અનાદિ કરણ છે, અને બીજી વસ્તુને

[1] એ ગાથા કેટલાક નિર્યુક્તિની ગાથા માને છે

લીધે સાદિકરણપણુ છે તેવીજ રીતે પુદ્ગલોનુ સાદિકરણ બે પ્રકારે છે, ચાક્ષુષ, કે જે અભ્રાદિકની પેઠે ચક્ષુથી દેખી શકાય, અને બીજુ અચાક્ષુષ કે જેને પરિણામે દેખી શકાય નહી ૧૫૪. સઘાત, ભેદ અને તે બન્ને (સઘાત ભેદ) કરીને જે ઇન્દ્ર ધનુષ્યાદિ બને છે તે ચાક્ષુષ કરણ અને બે પરમાણુઆદિના સયોગવડે બને તે અચાક્ષુષ, આ અચાક્ષુષપણુ છદ્મસ્થની અપેક્ષાએ સમજવુ, એવી રીતે વિશ્રસાપ્રયોગે કરણ કહ્યુ. ૧૫૫ હવે કરણ પ્રયોગ કહે છે પ્રયોગ કરણના બે ભેદ છે, એક જીવ પ્રયોગ કરણ અને બીજો અજીવ પ્રયોગ કરણ, વસ્ત્રાદિકના વર્ણાદિકનો ફેરફાર થાય તે અજીવ પ્રયોગ કરણ, કેમકે જીવના પ્રયોગથી પણ જે અજીવ પદાર્થોમા વર્ણાદિ અને ક્રિયાદિ કરવામા આવે તે અજીવ કરણ કહેવાય છે બીજુ જે જીવ પ્રયોગકરણ તેમા બે ભેદ છે, (૧) મૂલજીવ પ્રયોગ કરણ (૨) ઉત્તર જીવ પ્રયોગ કરણ. મૂલજીવકરણમાં ઓદારિકાદિક પાચે શરીરની ઉત્પત્તિ ગણાય છે, ઔદારિકાદિક શરીરમાં અ ગોપાગાદિક કરવામાં આવે અગર કરેલા હોય તે ઉત્તર જીવ પ્રયોગ કરણ કહેવાય છે, તે અ ગોપાગ ઔદારિક, વૈક્રિય, અને આહારક એ ત્રણ શરીરનેજ હોય છે ૧૫૬-૫૭-૫૮-૫૯.

सीस १ मुरो २ अर ३ पिट्ठी ४ दो बाहू ६ ऊरुआ य ८ अट्ठंगा ।
अगुलिमाइ उवगा अगोवंगाणि सेसाणि ॥ १६० ॥
केसाईउवरयणं उरालविउव्वि उत्तर करणं ।
ओरालिए विसेसो कन्नाइविणट्ठसठवण ॥ १६१ ॥
आइल्लाणं तिण्ह संघाओ साडणं तदुभय च ।
तेआकम्मे सघायसाडण साडणं वावि ॥ १६२ ॥

માથુ, છાતી, પેટ, પીઠ, બે ભુજા અને બે સાથલ, એ આઠને અંગ કહેવાય છે અને અગુલી વિગેરેને ઉપાગ કહેવાય છે અને બાકીના બધાને અગોપાગ કહેવાય છે ૧૬૦ કેશાદિક (બનાવવા) તેનો સસ્કાર કરવો તે ઔદારિકનુ અને વૈક્રિય ઉત્તર કરણ કહેવાય છે, અથવા ઔદારિક શરીરનાં કર્ણ આદિક નાશ પામ્યા હોય તેને તૈયાર કરવા તેને પણ ઉત્તરકરણ કહેવાય છે ૧૬૧ ઔદારિક વૈક્રિય અને આહારક એ ત્રણ શરીરમા સઘાત, શાટન, અને ઉભય એ ત્રણ કરણ હોય છે, તૈજસ અને કાર્મણ શરીરને માટે કાતો સઘાત ને શાટન હોય કા તો એકલુ શાટન હોય. ૧૬૨.

मघायमेगसमय तहेव परिसाडण उरालमि ।
सघायणपरिसाडण खुड्डागभव तिसमऊण ॥ १६३ ॥
एय जहन्नमुक्कोसयं तु पलिअत्तिअ तु समऊणं ।
विरहो अतरकालो ओराले तिसिमो होइ ॥ १६४ ॥
तिसमयहीणं खुड्डु होइ भवं सव्वबंधसाडाणं ।
उक्कोस पुव्वकोडी समओ उअही अ तित्तीस ॥ १६५ ॥

ઔદારિક શરીરમા સઘાત અને પરિશાટન એકેક સમયના હોય છે, પણ ઉભય તો જઘન્યથી વિગ્રહગતિના બે અને શાટનનો એક એમ ત્રણ સમય ઓછાયના ક્ષુલ્લક ભવ જેટલો હોય છે, ઉત્કૃષ્ટથી તો એક સમય ન્યૂન એવા ત્રણ પલ્યોપમ સુધી સઘાત પરિશાટન અને તદુભય હોય છે, વિરહ એટલે અન્તરાલકાલ ઔદારિકને માટે એવી રીતે છે.

૧૬૪. સર્વ સઘાત અને સર્વ પરિશાટનમા ત્રણ સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લકભવ જેટલુ અન્તરાલ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તેત્રીસ સાગરોપમ ક્રોડ પૂર્વ, ને એક સમયનું આતરૂ છે. અનુત્તર વિમાન અથવા સાતમી નરકના તેત્રીસ સાગરોપમ અને પછીના મનુષ્યપણાના ક્રોડપૂરવ, છેલ્લો (છેવટના) એક સમય હીન કરીને જાણવા ૧૬૫.

अंतरमेग समय जहन्नमोरालगहणसाडस्स ।
सतिसमया उक्कोसं तित्तीस सागरा हुति　　　　॥ १६६ ॥
घेउव्विअसघाओ जहन्नु समओ उ दुसमउक्कोसो ।
साडो पुण समय चिअ विउव्वणाए विणिद्दिट्ठो　　　　॥ १६७ ॥
सघायणपरिसाडो जहन्नओ एगसमइओ होइ ।
उक्कोस वित्तीस सायरणामाइ समऊणा　　　　॥ १६८ ॥
सव्वगहोभयाण साडस्स य अतर विउव्विस्स ।
समओ अतमुहुत्त उक्कोस रुक्खकालीअ　　　　॥ १६९ ॥

ઔદારિક સર્વગ્રહણ અને શાટન ઉભયનુ જઘન્ય આતરો એક સમય છે અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સમય અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ છે વૈક્રિયનો સઘાત જઘન્યથી એક સમય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી બે સમય છે અને શાટનો વૈક્રિયનુ એકજ સમય છે સઘાત અને પરીશાટ બન્ને જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સમય ઊણુ તેત્રીસ સાગરોપમ છે. વૈક્રિયનુ સર્વ સઘાતનુ આતરૂ એક સમય, સઘાત ઉભયનુ આતરૂ પણ એક સમય અને શાટનુ અન્તમુહુર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ આતરૂ ત્રણેનુ વનસ્પતિના સ્થિતિ કાલ જેટલુ છે ૧૬૬-૭-૮-૯

आहारे सघाओ परिसाडो अ समय समं होइ ।
उभय जहन्नमुक्कोसय च अतोमुहुत्त तु　　　　॥ १७० ॥
घयणसाडुभयाणं जहन्नमतोमुहुत्तमतरण ।
उक्कोसेण अवड्ढ पुग्गलपरिअट्टदेसूण　　　　॥ १७१ ॥

આહારક શરીરના સઘાત અને પરિશાટ એકેક સમય હોય છે અને સઘાત પરિશાટ ઉભય જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અન્તર્મુહૂર્તજ હોય છે સઘાત અને ઉભયનુ અતર જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કાઇક ઉણુ અપાર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત છે. ૧૭૦-૧૭૧.

[તૈજસ અને કાર્મણ અનાદિ પ્રવાહવાળા હોવાથી તેનો એકલો સઘાત કોઇને પણ ન હોય, પણ ભવ્ય જીવોને શૈલેશીનો પરિશાટ છેલ્લા સમયમા હોય છે તેજસનો સઘાત પરિશાટ ઉભય અનાદિ અનન્ત છે, કેટલાક ભવ્યોને અનાદિ સાન્ત છે, તૈજસ કાર્મણ અનાદિના હોવાથી તેમજ સર્વથા જતા ન હોવાથી સઘાતાદિને આતરૂ નથી ૧૭૨-૧૭૩.]

अहवा संघाओ १ साडण च २ उभय ३ तदोभयनिसेहो ४ ।
पद १ सख २ सगड ३ थूणा ४ जीवपओगे जहासख ॥ १७४ ॥

અથવા જીવ પ્રયોગ કરણ ચાર પ્રકારે છે. જેમ વસ્ત્રમા તાતણા એકઠા કરવારૂપ સઘાત છે અને શખમા છોલવારૂપ પરિશાટ છે, ગાડી બનાવતા એકઠુ કરવાનુ તે છોડવાનુ બને છે સામાન્ય ચીજ આઘી પાછી કરવામા અનુભય કરણ છે. એ રીતે દ્રવ્યકરણ કહ્યુ.૧૭૪

उप्पन्नाणुप्पन्न कयाकय इत्थ जह नमुक्कारे । दा० १ ।

केणंति अत्थओ त जिणेहिं सुत्त गणहरेहिं (दा० २) ॥ १७५ ॥

સામાયિકમા ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન એટલે કરનાપણુ, નહી કરનાપણુ નમસ્કાર સૂત્રની પેઠે જાણવુ, સામાયિક અર્થથી તીર્થંકરોએ અને સૂત્રથી ગણધર બોલે છે. ૧૭૫

त केसु कीरई तत्थ नेगमो भणइ इट्ठदव्वेसु ।

सेसाण सव्वदव्वेसु पज्जवेसु न सव्वेसु ॥ १७६ ॥

નેગમ કહે છે કે મનોજ્ઞ શયનાસન આદિમા સામાયિક બને, બાકીના નયોના મતે સર્વ દ્રવ્યમા સામાયિક છે પણ સર્વ પર્યાયોમા નથી ૧૭૫

काहु ? उद्दिट्ठे नेगम उवट्ठिए सगहो अ ववहारो ।

उज्जुसुओ अक्कमते सद्दु समत्तमि उवउत्तो ॥ १७७ ॥

ઉપદેશ કહેવાય ત્યારે સામાયિકપણુ એમ નૈગમ માને છે સગ્રહ અને વ્યવહાર વાચના માટે તૈયાર થાય ત્યારે સામાયિક માને છે, ઋજુસૂત્ર ભણે ત્યારે સામાયિક માને છે, શબ્દો તો કહે છે કે સમાપ્તિ કરે અથવા કરતા ઉપયોગ વગરનો હોય તો પણ સામાયિક ઋજુસૂત્રના નયમા હોય છે, શબ્દનયો તો સામાયિકના યોગને સામાયિક માને છે. ૧૭૭ [આલોચન વગેરે કરવા, ક્ષેત્ર મેલવુ, નિયમિત દિશા સામે રેવુ, સારા નક્ષત્રો પ્રિય ધર્માદિ ગુણો અને ગુરૂ મહારાજના આદેશનો વચન એ વગેરે આઠ પ્રકારે સામાયિક કરવા કહ્યુ છે ૧૭૮]

पव्वज्जाए जुग्ग तारइ आलोअण गिहत्थेसु ।

उवसपयाइ साहूसु सुत्ते अत्थे तदुभए अ (प० १) ॥ १७९ ॥

आलोइए विणीअस्स दिज्जए त (पहि २) पसत्थखित्तमि । (प० ३)

अभिगिज्झ दो दिसाओ चरतिअ वा जहाक्कमसो (प० ४)॥ १८० ॥

ગૃહસ્થને દીક્ષાને લાયક રીતિએ તપાસવો અને ઉત્તર લેવો તે આલોચન કહેવાય અથવા સૂત્ર અર્થ તદુભય સાધુ લેને તે પણ આલોચન કહેવાય, આલોચન થયા પછી વિનીતને તે સામાયિક અપાય, ઇક્ષુ ક્ષેત્ર વિગેરે સારા સ્થાનમા સામાયિક અપાય. પૂર્વાદિ ઉત્તર દિશા કે જે બાજુ તીર્થંકર વગેરે વિચરતા હોય તે બાજુ અપાય, ચૌદસ આદિ દિવસો છોડીને અપાય, અપાય નક્ષત્રાદિ નક્ષત્ર ૧૦ છોડીને અપાય, પ્રિય ધર્માદિ ગુણવાળાને સામાયિક અપાય ૧૭૯-૧૮૧

अभिवाहारो कालिअसुअमि सुत्तत्थतदुभएणति ।

दव्वगुणपज्जवेहि अ दिट्ठीवायमि बोद्धव्वो (प० ८) ॥ १८२ ॥

उद्देस१ समुद्देसे२ वायण३ मणुजाणग च४ आयरिए ।

सीसम्मि उद्दिसिज्जनमाइ एअ तु ज कइहा (दा० ६) ॥ १८२ ॥

કાલિક સૂત્રનો સૂત્ર અર્થ અને તદુભય કરી જો આજ્ઞા દેવાય છે અને દૃષ્ટિ વાદના સૂત્રાર્થને દ્રવ્યગુણ પર્યાયે આજ્ઞા દેવાય છે, ૧૮૨ શિષ્યને ઉદ્દેશાદિક કરતી વખત આચાર્યને ચાર પ્રકારના કર્મ થાય છે, (૧) ઉદ્દેશ (૨) સમુદ્દ (૩) વાચના (૪) અનુજ્ઞા એ ચાર કર્મ જાણવા. ૮૩

उप्पन्नाणुप्पन्न कयाकय इत्थ जह नमुक्कार । दा० १ ।

केणंति अत्थओ त जिणेहिं सुत्त गणहरेहिं (दा० ७) ॥ १७५ ॥

સામાયિકમા ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન એ રીતે કરવાપણુ, નહી કરવાપણુ નમસ્કાર સૂત્રની પેઠે જાણવુ, સામાયિક અર્થથી તીર્થંકરોએ અને સૂત્રથી ગણધર બોલે છે. ૧૭૫

त केसु कीरई तत्थ नेगमो भणइ इट्ठदव्वेसु ।

सेसाण सव्वदव्वेसु पज्जवेसु न सव्वेसु ॥ १७६ ॥

નૈગમ કહે છે કે મનોજ્ઞ શયનાસન આદિમા સામાયિક બને, બાકીના નયોના મતે સર્વ દ્રવ્યમા સામાયિક છે પણ સર્વ પર્યાયોમા નથી ૧૭૫

काहु ? उदिट्ठे नेगम उवट्ठिए सगहो अ ववहारो ।

उज्जुसुओ अक्कमते सद्दु समत्तमि उवउत्तो ॥ १७७ ॥

ઉપદેશ કહેવાય ત્યારે સામાયિકપણુ એમ નૈગમ માને છે સગ્રહ અને વ્યવહાર વાચના માટે તૈયાર થાય ત્યારે સામાયિક માને છે, ઋજુસૂત્ર ભણે ત્યારે સામાયિક માને છે, શબ્દો તો કહે છે કે સમાપ્તિ કરે અથવા કરતા ઉપયોગ વગરનો હોય તો પણ સામાયિક ઋજુસૂત્રના-નયમા હોય છે, શબ્દનયો તો સામાયિકના યોગને સામાયિક માને છે. ૧૭૭ [આલોયણ વગેરે કરવા, ક્ષેત્ર મેળવુ, નિયમિત દિશા સામે રેવુ, સારા નક્ષત્રો પ્રિય ધર્માદિ ગુણો અને ગુરુ મહારાજના આદેશનો વચન એ વગેરે આઠ પ્રકારે સામાયિક કરવા કહ્યુ છે ૧૭૮]

पव्वज्जाए जुग्ग तावइ आलोअणं गिहत्थेसु ।

उवसंपयाइ साहुसु सुत्ते अत्थे तदुभए अ (प० १) ॥ १७९ ॥

आलोइए विणीअस्स दिज्जए त (पडि २) पसत्थखित्तमि । (प० ३)

अभिगिज्झ दो दिसाओ चरतिअ वा जहाकमसो (प० ४)॥ १८० ॥

ગૃહસ્થને દીક્ષાને લાયક રીતિએ તપાસવો અને ઉત્તર લેવો તે આલોચન કહેવાય અથવા સૂત્ર અર્થ તદુભય સાધુ લેવે તે પણ આલોચન કહેવાય, આલોચન થયા પછી વિનીતને તે સામાયિક અપાય, ઇક્ષુ ક્ષેત્ર વિગેરે સારા સ્થાનમા સામાયિક અપાય. પૂર્વાદિ ઉત્તર દિશા કે જે બાજુ તીર્થંકર વગેરે વિચરતા હોય તે બાજુ અપાય, ચૌદસ આદિ દિવસો છોડીને અપાય, અપાય નક્ષત્રાદિ નક્ષત્ર ૧૦ છોડીને અપાય, પ્રિય ધર્માદિ ગુણવાળાને સામાયિક અપાય ૧૭૯-૧૮૧

अभिवाहारो कालिअसुअमि सुत्तत्थतदुभयएणति ।

दव्वगुणपज्जवेहि अ दिट्ठीवायमि बोद्धव्वो (प० ८) ॥ १८२ ॥

उद्देस१ समुद्देसे२ वायण३ मणुजाणग च४ आयरिए ।

सीसम्मि उद्दिसिज्जनमाइ एअ तु ज कइहा (दा० ६) ॥ १८२ ॥

કાલિક સૂત્રનો સૂત્ર અર્થ અને તદુભય કરી જો આજ્ઞા દેવાય છે અને દૃષ્ટિ વાદના સૂત્રાર્થને દ્રવ્યગુણ પર્યાયે આજ્ઞા દેવાય છે, ૧૮૨ શિષ્યને ઉદ્દેશાદિક કરતી વખત આચાર્યને ચાર પ્રકારના કર્મ થાય છે, (૧) ઉદ્દેશ (૨) સમુ૦ (૩) વાચના (૪) અનુજ્ઞા એ ચાર કર્મ જાણવા. ૧૮૩.

૧૬૪. સર્વ સઘાત અને સર્વ પરિશાટનમા ત્રણ સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લકભવ જેટલુ અન્તરાલ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તેત્રીસ સાગરોપમ ક્રોડ પૂર્વ, ને એક સમયનુ આતરૂ છે. અનુત્તર વિમાન અથવા સાતમી નરકના તેત્રીસ સાગરોપમ અને પછીના મનુષ્યપણાના ક્રોડપૂરવ, છેલ્લો (છેવટના) એક સમય હીન કરીને જાણવા ૧૬૫.

अंतरमेग समय जहन्नमोरालगहणसाडस्स ।
सतिसमया उक्कोसं तित्तीस सागरा हुति ॥ १६६ ॥
येउव्विअसघाओ जहन्नु समओ उ दुसमउक्कोसो ।
साडो पुण समय चिअ विउव्वणाए विणिदिट्ठो ॥ १६७ ॥
सघायणपरिमाडो जहन्नओ एगसमइओ होइ ।
उक्कोस वित्तीस सायरणामाइ समऊणा ॥ १६८ ॥
सव्वगहोभयाण साडस्स य अतरं विउव्विस्स ।
समओ अतमुहुत्त उक्कोस रुक्खकालीअ ॥ १६९ ॥

ઔદારિક સર્વગ્રહણ અને શાટન ઉભયનુ જઘન્ય આતરો એક સમય છે અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સમય અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ છે વૈક્રિયનો સઘાત જઘન્યથી એક સમય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી બે સમય છે અને શાટનો વૈક્રિયનુ એકજ સમય છે સઘાત અને પરીશાટ બન્ને જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સમય ઊણ તેત્રીસ સાગરોપમ છે. વૈક્રિયનુ સર્વ સઘાતનુ આતરૂ એક સમય, સઘાત ઉભયનુ આતરૂ પણ એક સમય અને શાટનુ અન્તમુહુર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ આતરૂ ત્રણેનુ વનસ્પતિના સ્થિતિ કાલ જેટલું છે. ૧૬૬-૭-૮-૯

आहारे सघाओ परिसाडो अ समय सम होइ ।
उभय जहन्नमुक्कोसय च अतोमुहुत्त तु ॥ १७० ॥
बंधणसाडुभयाण जहन्नमतोमुहुत्तमतरण ।
उक्कोसेण अवड्ढ पुग्गलपरिअट्टदेसूण ॥ १७१ ॥

આહારક શરીરના સઘાત અને પરિશાટ એકેક સમય હોય છે અને સઘાત પરિશાટ ઉભય જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અન્તર્મુહુર્તજ હોય છે સઘાત અને ઉભયનુ અતર જઘન્યથી અતર્મુહુર્ત હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કાઇક ઉણ અપાર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત છે. ૧૭૦-૧૭૧.

[તૈજસ અને કાર્મણ અનાદિ પ્રવાહવાળા હોવાથી તેનો એકલો સઘાત કોઇને પણ ન હોય, પણ ભવ્ય જીવોને શૈલેશીનો પરિશાટ છેલ્લા સમયમા હોય છે તૈજસનો સઘાત પરિશાટ ઉભય અનાદિ અનન્ત છે, કેટલાક ભવ્યોને અનાદિ સાન્ત છે, તૈજસ કાર્મણ અનાદિના હોવાથી તેમજ સર્વથા જતા ન હોવાથી સઘાતાદિને આતરૂ નથી ૧૭૨-૧૭૩.]

अहवा सघाओ १ साडण च २ उभय ३ तदोभयनिसेहो ४ ।
पड १ सख २ सगड ३ थूणा ४ जीवपओगे जहासख ॥ १७४ ॥

અથવા જીવ પ્રયોગ કરણ ચાર પ્રકારે છે. જેમ વસ્ત્રમા તાતણા એકઠા કરવારૂપ સઘાત છે અને શખમા છોલવારૂપ પરિશાટ છે, ગાડી બનાવતા એકઠુ કરવાનુ તે છોડવાનુ બન્ને છે સામાન્ય ચીજ આઘી પાછી કરવામા અનુભય કરણ છે. એ રીતે દ્રવ્યકરણ કહ્યુ.૧૭૪

उप्पन्नाणुप्पन्न कयाकय इत्थ जह नमुक्कार । द्दा० १ ।

केणंति अ त्थओ त जिणेहिं सुत्त गणहरेहिं (द्दा० २) ॥ १७५ ॥

સામાયિકમા ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન એટલે કરનાપણુ, નહી કરવાપણુ નમસ્કાર સૂત્રની પેઠે જાણવુ, સામાયિક અર્થથી તીર્થંકરોએ અને સૂત્રથી ગણધર બોલે છે. ૧૭૫

त केसु कीरई तत्थ नेगमो भणइ इट्ठदव्वेसु ।

सेसाण सव्वदव्वेसु पज्जवेसु न सव्वेसु ॥ १७६ ॥

નૈગમ કહે છે કે મનોજ્ઞ શયનાસન આદિમા સામાયિક અને, બાકીના નયોના મતે સર્વ દ્રવ્યમા સામાયિક છે પણ સર્વ પર્યાયોમા નથી ૧૭૫

काहु ? उदिट्ठे नेगम उवट्ठिए सगहो अ ववहारो ।

उज्जुसुओ अकमते सद्दु समत्तमि उवउत्तो ॥ १७७ ॥

ઉપદેશ કહેવાય ત્યારે સામાયિકપણુ એમ નૈગમ માને છે સગ્રહ અને વ્યવહાર વાચના માટે તૈયાર થાય ત્યારે સામાયિક માને છે, ઋજુસૂત્ર ભણે ત્યારે સામાયિક માને છે, વૃદ્ધો તો કહે છે કે સમાપ્તિ કરે અથવા કરતા ઉપયોગ વગરનો હોય તો પણ સામાયિક ઋજુસૂત્રના નયમા હોય છે, શબ્દનયો તો સામાયિકના યોગને સામાયિક માને છે ૧૭૭ [આલોચના વગેરે કરવા, ક્ષેત્ર મેલવુ, નિયમિત દિશા સામે રેવુ, સારા નક્ષત્રો પ્રિય ધર્માદિ ગુણો અને ગુરૂ મહારાજના આદેશનો વચન એ વગેરે આઠ પ્રકારે સામાયિક કરવા કહ્યુ છે ૧૭૮]

पव्वज्जाए जुग्ग तावइ आलोअणं गिहत्थेसु ।

उवसपयाइ साहुसु सुत्ते अत्थे तदुभए अ (प० १) ॥ १७९ ॥

आलोइए विणीअस्स दिज्जए त (पहि २) पसत्थखित्तमि । (प० ३)

अभिगिज्झ दो दिसाओ चरतिअ वा जहाकमसो (प० ४)॥ १८० ॥

ગૃહસ્થને દીક્ષાને લાયક રીતિએ તપાસવો અને ઉત્તર લેવો તે આલોચન કહેવાય અથવા સૂત્ર અર્થ તદુભય સાધુ લેવે તે પણ આલોચન કહેવાય, આલોચન થયા પછી વિનીતને તે સામાયિક અપાય, ઇક્ષુ ક્ષેત્ર વિગેરે સારા સ્થાનમા સામાયિક અપાય, પૂર્વાદિ ઉત્તર દિશા કે જે બાજુ તીર્થંકર વગેરે વિચરતા હોય તે બાજુ અપાય, ચૌદસ આદિ દિવસો છોડીને અપાય, અપાય નક્ષત્રાદિ નક્ષત્ર ૧૦ છોડીને અપાય, પ્રિય ધર્માદિ ગુણવાળાને સામાયિક અપાય ૧૭૯-૧૮૧

अभिवाहारो कालिअसुअमि सुत्तत्थतदुभएणति ।

दव्वगुणपज्जवेहि अ दिट्ठीवायमि बोद्धव्वो (प० ८) ॥ १८२ ॥

उद्देस१ समुद्देसे२ वायण३ मणुजाणग च४ आयरिए ।

सीसम्मि उद्दिसिज्जतमाइ एअ तु ज कइहा (द्दा० ६) ॥ १८३ ॥

કાલિક સૂત્રનો સૂત્ર અર્થ અને તદુભય કરી જે આજ્ઞા દેવાય છે અને દૃષ્ટિ વાદના સૂત્રાર્થને દ્રવ્યગુણ પર્યાયે આજ્ઞા દેવાય છે, ૧૮૨ શિષ્યને ઉદ્દેશાદિક કરતી વખત આચાર્યને ચાર પ્રકારના કર્મ થાય છે, (૧) ઉદ્દેશ (૨) સમુદ્દેશ (૩) વાચના (૪) અનુજ્ઞા એ ચાર કર્મ જાણવા. ૧૮૩